संकेताक्षर

अ० = अकर्मक, अव्यय

उदा० = उदाहरण

एक० = एकवचन

क्रि० = क्रिया

दे० = देखिए

पु० = पुल्लिग

प्र० = प्रयोग

वहु० = वहुवचन

वि० = विशेपण

सं० = संज्ञा, संयुक्त, संस्कृत

स० = सकर्मक

सर्व० = सर्वनाम

स्त्री० = स्त्रीलिंग

ग्रंथसकेताक्षर

क०, क० प्रि० = कविप्रिया

छं०, छ० = छंदमाला

ज० = जहाँगीरजसचंद्रिका

न० शि०, शि० = नखशिख

र० = रतनवावनी

र० प्रि० = रसिकप्रिया

रा० = रामचंद्रिका

वि०, वि०गी० = विज्ञानगीता

वी० = वीरसिंहदेवचरित

केशव कोश

द्वितीय भाग

प

पंक—[√पंच (विस्तार) + घञ] । १–सं० पुं० एक० । कीचड़ । क० ६-६६-२ । ६-३२-१ । १५-२७-४ । रा० १-१-२ । ७-८-२ । १३-५३-७ । छं० १-३५-३ । वि० ८-१०-१ । २–सं० पुं० एक० । लेप । क० १५-२३-२ । ३-सं० पुं० बहु० । लेप । र० प्रि० ७-२४-२ ।

पंकज—[पंच √जन् + ड] । सं० पुं० एक० । कमल । र० प्रि० २-२२-१ । ३-३४-३ । ८-२२-४ । क० ५-४५-२ । ६-६६-२ । ७-२४-३ । १४-६-१ । १५-६०-१ । रा० १२-४७-१ । १४-३०-१२-३ । ३२-११-२ । ३२-२३-२ । ३२-३१-४ । ज० २२ । वी० १६-२८ । वि० २-४-२ । १०-१०-१ । १४-२७-३ । २१-३७-३ ।

पंकजे—सं० पुं० एक० । कमल । वि० १४-१८-२ ।

पंकजदल—सं० पुं० एक० । कमल-दल । वी० २२-१ । १५-६ ।

पंकजदास—सं० स्त्री० एक० । कमल पुष्प की माला । रा० ३३-३२-२ ।

पंकजवाटिका—सं० स्त्री० एक० । वर्णिक छंदो में समवृत्त का एक भेद; यह छन्द मगण, मगण, जगण, जगण और लघु के योग से बनता है । इसकी लय चौपाई के समान है । छं० १-४४-२ ।

पंकजविस्तुकपालनि—सं० पुं० एक० । कमल, विष्णु के माग्य लेख । वि० १४-२७-३ ।

पंकज श्री—सं० स्त्री० एक० । पंकजो की शोभा । वि० १०-१०-१ ।

पंकज लीक—सं० स्त्री० एक० । कीचड़ की रेखा । क० १५-६०-१ ।

पंगु—[सं० √खञ्ज + कु] । १–सं० पु० एक० । काव्यगत दोष; (विशेष छन्दशास्त्र के विरुद्ध छन्द रचना करना पंगु नामक दोष है ।) क० ३-६-१ । ३-७-१ । २—सं० पु० एक० । लँगड़ा आदमी । क० ६-५०-१ । छं० २-३३-१ । वी० १-३६ । वि० १६-२१-२ । ११-३१-१ । ३–(विशेष्य—भरनार) । रा० ६-१६-२ ।

पंच—१-सं० पु० बहु० । पाँच मनुष्यो की सभा या उनसे अधिक समूह । र० १-

१६-१। १-१६-२। १-१६-३। १-१६-४। १-१६-५। २— वि० (विशेष्य—मन्त्री)। रा० १३-६६-२।

पंच अंग—सं० पुं० बहु०। पुराणों के पाँच अंग तिथि, वार, नक्षत्र, योग और करण। क० १२-१२-२।

पंच कूट—सं० पुं० बहु०। पाँच व्यक्तियों का समूह। रा० २४-८-४।

पंचगव्य—सं० पुं० बहु०। गाय से उत्पन्न पाँच चीजें—दूध, दही, घी, गोबर, मूत्र। क० ११-२४-२।

पंचजग्य—सं० पुं० बहु०। पाँच प्रकार के यज्ञ—ब्रह्मयज्ञ, देवयज्ञ, पितृयज्ञ, भूतयज्ञ, मृतज्ञ। क० ११-१४-१।

पंजन—सं० पुं० बहु०। पाँचो से अधिक। र० १-१६-५।

पंचपदी—सं० स्त्री० बहु०। पाँच नदियाँ। वि० ४-११-२।

पंचप्रभूत—सं० पुं० बहु०। पाँच तत्व—पृथ्वी, जल, तेज, वायु और आकाश। क० ५-३५-३।

पंचबान—सं० पुं० एक०। कामदेव। क० १४-२६-२।

पंचबानजू—सं० पुं० एक०। आदारार्थक—कामदेव। क० १५-२६-३।

पंचभूत—सं० पुं० बहु०। पृथ्वी, जल, तेज, वायु और आकाश। क० १०-२६-१। ११-१४-१। ११-२२-४। ज० ३३।

पंचम—सं० पुं० एक०। बुन्देलो के पूर्व पुरुष, पंचम के नाम पर वंशजों की उपाधि (यहाँ रतनसिंह)। र० १ ३५-१।

पंचमंत्री—सं० पुं० बहु०। विरूपाक्ष, भूपाक्ष, दुर्द्धर्ष, प्रयसमास, कर्ण। रा० १३-६६-२।

पंचम के सुर—सं० पुं० एक०। पंचम स्वर, संगीत के सप्तक का पाँचवाँ स्वर जो कोयल की कूक का स्वर माना जाता है। रा० १६-१२-२।

पंचमी—सं० स्त्री० एक०। पक्ष की पाँचवी तिथि। क० १-४-१।

पंचवर्ग—सं० पुं० बहु०। क, च, ट, त और प वर्ग। क० ११-१३-१।

पंचवट—सं० पुं० एक०। दण्डकारण्य मे वह स्थान जहाँ वनवासी राम ने सीता और लक्ष्मण के साथ निवास किया था। रा० ११-१५-४। ११-३२-१।

पंचवटी—सं० स्त्री० एक०। पंचवट। रा० ११-६१-१। ११-१७-४। २०-२८-१।

पंच विरोधी—१—सं० पु० एक०। वह व्यक्ति जो न्याय स्थान से बहिष्कृत हो। वि० ११-१६। २—विशेष्य नर—दूसरो की बात न माननेवाला (प्राचीन काल के गांवो मे पाँच आदमियों का दल न्यायालय के रूप में काम करता था और वे न्याय की बात कहते थे। इस दृष्टि से यहाँ 'पंच' शब्द का प्रयोग हुआ है।) रा० २९-१०-१।

पंच संधि—सं० स्त्री० बहु०। स्वर संधि, व्यंजन सन्धि, विसर्ग सन्धि, स्वादि सन्धि, और प्रकृति भाव। क० ११-१३-२।

पंचे सब्द—सं० पुं० बहु०। मंगल सूचक पाँच ध्वनियाँ—तन्त्री, ताल, झाँझ, नगाड़ा, तुरही। व्याकरण से—सत्र,

वार्तिक, भाष्य, कोश और कवि प्रयोग। पंच ध्वनि—वेद ध्वनि, बन्दी ध्वनि, जय ध्वनि, शंख ध्वनि और निशान ध्वनि। क० ११-१३-१।

पंच हजारी—सं० पुं० एक०। मुगल सेना मे एक पदवी। वी० ४-२४।

पंचाग्नि—सं० स्त्री० बहु०। अन्वहार्य, पवन, गार्हपत्य, आहवनीय, और सभ्य। क० ११-१३-२।

पंचामृतनि—सं० पुं० बहु०। दूध, दही, घी, मधु, मिश्री। क० ११-१४-२।

पंचार—[पंच √ऋ + अण्]। सं० पुं० एक०। अश्व का नाम। वी० १७-६६।

पंचाल—[√पंच + कालन]। सं० पुं० एक०। पांचाल देश। ज० १०२।

पंचालिक—सं० स्त्री० एक०। कपड़े आदि की पुतली। वि० १४-११-१।

पंछियाँ—स० पुं० बहु०। पक्षी। क० १०-२७-४।

पंछी—[पक्षी]। सं० पु० एक०। पक्षी। र० प्रि० ७-११-३। रा० १-४४-३। वी० १६-१६। ३१-४।

पंजर—सं० पुं० एक०। पिंजड़ा। क० ५-१३-४। ५-१५-४। र० प्रि० ७-११-४। रा० १२-६१-१। २३-२२-२।

पंजर-पतंग—सं० पु० एक०। पक्षी का पिंजड़ा। र० प्रि० ७-११-४।

पंडित— पंडा + इतच्]—१—स० पु० एक०। शास्त्र के पांडित्य को जानने-वाला विद्वान्, वह जिसमे सत् असत् का विवेक करने की शक्ति हो। क० ६-२७ १। १०-३०-३। १३-६-६। रा० १-४३-१। १-४७-६। २१-२४-७। ३०-२१-६। ज० १६। वी० १-४६। १६-२६। १७-४। १७-६। २१-२१। ३२-५२। वि० १-३-२। ३-७-४। ६-४५-१। २—वि० (विशेष्य—ऋषि)। विद्वान। पुराणो के अनुसार पंडित का लक्षण है, पण्डा वेदोज्वाला तत्वाविष मिणा वा बुद्धि साजातास्य हनच् वेद तत्व विषयी ज्ञान आदि से परिचित रखनेवाला बुद्धिमान व्यक्ति ही पंडित कहलाता है। रा० ३०-२१-२। ३०-२१-३। वी० १-४१-२।

पंडितनि—सं०पु० बहु०। शास्त्रज्ञ, विद्वान। क० १५-२-१। वि० १७-६७-३।

पंडितराज—सं० पुं० एक०। पंडितराज दिनकर, केशव के वंशज। क० -६-२।

पंडितराय—सं० पु० एक०। पंडितराय त्रिविक्रम, केशव के वंशज। क० २-६-१।

पंडु—[√पड् (गति) + कु]—सं० पुं० एक०। पाडवो के पिता पंडितराज। ज० १६४। वि० (विशेष्य—भरतार)। पांडु रोग से पीड़ित। रा० ६-१६-४।

पंडुपूत—सं० पु० बहु०। पाडुराज के पाँच पुत्र—युधिष्ठिर, भीम, अर्जुन, नकुल और सहदेव। क० ११-१२-१।

पंडुपुत्र—सं० पु० एक०। पाडु के पुत्र पाडव। वी० १-३७।

पंथ—[पथ] १—स० पु० एक०। रीति। क० ३-१-१। ३-६-२। ६-६१-१। २—सं० पु० एक०। धर्म। क० ६-६०-

२ । ७-२२-२ । १०-१७-१ । १०-२६-३ । १०-३३-६ । १६-८८-२ । र० प्रि० ५-२०१ । १२-१०-२ । ३–स० पुं० एक० । मार्ग । र० प्रि० ४-१७-३ । रा० ७-१७-४ । ९-१३-१ । ९-३३-४ । १०-१३-१ । २०-४९-२ । १५-५-२ । ३४-११-१ । र० १-४७-२ । वि० ५-१७-२ । ९-४-४ । ९-१९-३ । १५-२२-२ ।

पंथहिं—सं० पुं० एक० । रास्ता । र० प्रि० १४-२८-४ ।

पंथिन—सं० पु० बहु० । मुसाफिर । क० ७-१६-२ । ७-३३-२ ।

पंपा—[√पा (रक्षा) + मुट्]—सं० पुं० एक० । दक्षिण की एक नदी जो संग-सूल पर्वत के समीप है । रा० १२-४६-२ ।

पक्ष—[पक्ष] १–सं० पु० बहु० । कृष्ण पक्ष और शुक्ल पक्ष । क० ११-६-१ । रा० ९-३५-४ । २–स० पु० बहु० । पंक । रा० १४-३५-२ । १८-२०-२ । ३–सं० पु० एक० । अंग । वि० १३-२९-२ ।

पक्षहीन—१–वि० (विशेष्य-विपक्ष)। जटायु । रा० १२-२२-२ । २–पखहीन । रा० २८-१३-२ । वी० १९-१९-१ ।

पक्षि—१–सं० पु० एक० । पक्षी । वी० १-३१ । ६-२० । १३-१८ । १३-१९ । २२-१४ । २४-१ । २-स० पु० बहु० । पक्षियो का समूह । वि० २-१६- ।

पक्षिनी—स० स्त्री० एक० । मा । पक्षी । रा० १३-५०-२ ।

पक्षिराज—सं० पु० एक० । गरुड़ । वि० १८-३४-२ ।

पक्षिराजि—सं० पुं० एक० । पक्षियो का समूह । रा० १९-२५-१ ।

पक्षी—१–सं० पु० एक० । चिड़िया । क० ७-२-१ । रा० १२-४७-२ । १९-२५-१ । २४-२६-३ । ३२-२१-१ । र० १-१८-३ । २–स० पु० बहु० । चिड़ियाँ । क० १३-३३-१ ।

पखाउज [पक्षावाद्य] सं० पुं० एक० । मृदंग । रा० ८-७-२ । ३०-७-१ ।

पखारि—क्रि० प० पुं० एक० । धोये । क० २-२-१ । २-११-२ । २-२०-२ । रा० २१-५५-१ ।

पखारिये—क्रि० प० पुं० बहु० । धोये । रा० २१-५६-२ ।

पखारे—क्रि० प० पुं० एक० । धोया । रा० २१-५४-१ ।

पखावज—सं० पुं० बहु० । मृदंग । क० ६-७६-१ । वी० २१-३३ ।

पग—[पदक] सं० पुं० एक० । पैर । क० १-१-२ । र० प्रि० ७-१८-३ । ११-१२-२ । रा० १० २९-२ । १२-२४-२ । १३-९६-१ । १५-१३-२ । १५-३४-२ । १९-१३-१ । २०-२-१ । २१-३१-२ । ३३-१५-२ । ३५-८-१ । ३९-१६-२ । र० १-५-५ । १-३९-१ । १-३९-२ । १-३९-३ । १-३९-४ । १-४२-२ । १-५०-५ । १-५३-२ । वी० ४-२३ । ६-३३ । ६-५४ । ७-१२ । ७-१६ । २९-४२ । ज० १-६९ । वि० ३-१८-४ । ८-४७-१ । ९-१५-२ ।

पगतल—सं० पुं० बहु० । पदतल, तलवे । र० प्रि० ५-२६-२ ।

पगलगन—क्रि० प० पुं० बहु० । पैरों पड़े, नमस्कार किया । रा० १९-१३-१ ।

पगार—[प्राकार] १—सं० पु० एक० । वह जल जिसे पायाव कर सके । क० ७-२७-१ । २—सं० स्त्री० एक० । नगर या किले के चारों ओर रक्षा के लिये बनायी जानेवाली दीवार । रा० १-४५-१ ।

पगी—क्रि० प० स्त्री० बहु० । पक गई । र० प्रि० ७-१८-४ । १४-५-१ ।

पगु—१-सं० पुं० एक० । पैर । रा० १-१४-५ । ७-५४-४ । २०-२-२ । ३३-५५-३ । २-सं० पुं० बहु० । पैरों को । वि० ३-११-१ । ३—सं० पुं० एक० । चरण । वि० १८-१२-१ ।

पगुधारियाँ—क्रि० प० पुं० बहु० । पाँव रखे, आये । रा० १-२४-६ ।

पगुधारी—क्रि० प० पुं० एक० । पैर रखा । र० प्रि० १४-२६-१ ।

पगुधारे—क्रि० प० पुं० एक० । पैर रखे, आये । रा० ३३-१६-१ ।

पगु धारो—क्रि० प० पु० एक० । पैर रखो, चलो । रा० २०-२-२ ।

पगु धारो—क्रि० प० पुं० एक० । चले जाओ । रा० १९-१७ ४ ।

पचकल्यान—सं० पुं० एक० । पंचकल्याण, अश्व का नाम । वी० १७-५९ । १७-६० ।

पचास—वि० (विशेष्य—पील) संख्या विशेष—५० । र० ५३-४ ।

पचि—क्रि० प० पुं० एक० । पचकर, परेशान होकर । र० प्रि० १-१४-१ । ६-३७-६ । ७-१७-२ । ७-३१-२ । ७-३७-४ ।

पछयावरि—सं० स्त्री० एक० । छाछ से बना हुआ एक पेय पदार्थ जो भोजनांन परोसा जाता है । रा० ७-३१-२ ।

पछावर—सं० पु० एक० । छाछ आदि से बनाया हुआ एक पेय । रा० ३०-३०-२।

पच्छिनि—सं० पुं० बहु० । पक्षी । र० प्रि० ११-९-२ ।

पच्छिम—सं० पुं० एक० । पश्चिम दिशा । रा० २९-१३-२ ।

पछितात क्रि० प० पुं० एक० । पछताता । र० प्रि० ७-१४-८ ।

पछिताइगे—क्रि० प० पु० एक० । पछताओगे । क० ३-३०-२ ।

पट—[√पट् (लपेटना) + क] १—सं० पु० एक० । चादर । क० ४-६-४ । २—सं० पुं० एक० । वस्त्र । क० १२-१५-३ । १६-५७-१ । र० प्रि० ६-२६-१ । ७-३२-३ । ८-४१-४ । १२-६-१ । १२-२१-१ । रा० ४-२३-२ । ५-४१-१ । ८-१९-४ । १२-६०-२ । १५-३०-२ । २४-१६-२ । २९-११-२ । ३२-११-१ । ३३-२१-२ । ३३-२४-२ । ३४-१६-१ । ३६-२-२ । वी० १-४३ । ६-१२ । ६-१५ । ८-१९ । ८-२८ । ९-९ । २५-१ । २४-५२ । १६-२७ । १६-३० । १९-१७ । २२-१५ । २५-८ । २८-११ । ३१-५ । ३१-११ । ३२-४६ । ३२-५१ । ३३-२० । वि० १६-४७-२ । ३—सं० पुं० बहु० । वस्त्र । क० ७-९-

३ । ८-२३-२ । र० प्रि० ६-४७-१ । ४—सं० पुं० एक० । परदा, घूंघट । र०प्रि० १-२३-३ । ५-वि० (विशेष्य—कपट) । निपट, अत्यन्त । वी० १-२२-४ ।

पट-कपट—वि०(विशेष्य—लोम) । अत्यन्त कपटी । वी० १-२२-४ ।

पट्ट—सं० पुं० एक० । पट्टी, विज्ञापन आदि लिखने की पट्टी जो घोड़े के मस्तक पर बाँधी जाती है । रा० ३५-६-१ । ३५-१२-२ । ३६-२१-२ । ३७-६-१ ।

पट्टन—सं० पुं० एक० । शहर । वी० १५-२ । ३२-३३ । वि ७-१७-२ ।

पटवास--सं० पुं० एक० । सुगन्धित चूर्ण । क० १०-३५-५ ।

पटसाज—सं० पुं० एक० । पुरेर । रा० ३५-८-२ ।

पटह--[पट्√हन् (चोट करना)+उ] । सं० पुं० एक० । युद्ध का नगाड़ा । रा० ८-७-२ ।

पट्टिका—सं० स्त्री० एक० । शिला । क० १५-३१-२ । १५-३४-४ । १५-६७-१ ।

पट्टिस--सं० पु० एक० । खाँडा, एक प्राचीन शस्त्र जो दो धार का और चार हाथ लम्बा होता है । रा० १६-४६-१ ।

पटी--सं० पु० एक० । कपड़ा । रा० ३५-१६-१ ।

पटुका--[पट्टक] । सं० पुं० एक० । पट्टिका । र० प्रि० १३-१४-१ । ज० ६० ।

पटुवा—[पाट] । सं० पुं० एक० । पटहार, गहना गूंथने का पेशा करनेवाले । र० प्रि० १२-२-१

पटुवा की बाल--सं० स्त्री० एक० । पटहारिन । र० प्रि० १२-२-१ ।

पट्ठान -सं० पुं० एक० । पठान । र० १-८-१ ।

पठई—क्रि० प० पुं० एक० । भेजा । रा० ६-२-१ । १३-८२-१ ।

पठऊ—क्रि० प० पुं० एक० । भेजूं । रा० ६-३-१ ।

पठए—क्रि० प० पुं० बहु० । भेजा है । रा० ११-३४-२ । १३-३१-३ । १३-४२-२ । १३-७४-१ । ११-४-१ । १८-१८-४ । ३०-२१-४ । ३५-६-२ ।

पठयमान—वि० (विशेष्य—वेद) । पढ़ने योग्य । रा० ३-३-४ ।

पठयो—क्रि० प० पुं० एक० । भेजा गया । र० प्रि० १-१६-३ । ३-२६-१ । १६-५२-१ । रा० १६-१६-४ । १६-२३-१ । २१-५२-१ । २७-१३-१ ।

पठवे -क्रि० प० पुं० एक० । भेजना है । रा० १-१-२ ।

पठाइ—क्रि० प० पुं० एक० । भेजा । र० प्रि० ७-२२-१ । रा०१६-१४-२ ।

पठाइयौ—क्रि० प० पुं० एक० । भेजा है । रा० १६-७-४ ।

पठाए—क्रि० प० पुं० एक० । भेजे । र० प्रि० २-१५-२ । रा० १३-४४-१ ।

पठान—सं० पु० एक० । मुसलमानो की एक प्रसिद्ध जाति । वी० ३-१८ । ३-१६ । ३-३६ । ३-४३ । ३-४७ । ४-१४ । ५-७५ । ६-३६ । ६-४२ । ७-५४ । १२-३५ । १४-३१ । ज० ३, ५७, ५६, ७५, ८३, १०३ ।

पठानी—सं० स्त्री० एक० । पठान जाति की स्त्री । वि० १-१७-१ ।

पठायो—क्रि० प० पुं० एक० । भेजा । रा० १५-३६-१ । ३६-४-२ ।

पठे—क्रि० प० पुं० एक० । भगाकर । रा० ७-१२-३ । १६-२१-२ ।

पढ्यो—क्रि० प० पुं० एक० । पढ़ा । क० १-५४-२ । रा० १६-२४-३ । २६-१२-१ ।

पढु—वि० (विशेष्य—पटुवा) । चतुर । र० प्रि० १२-२-१ । वी० ३१-२४-२ । वि० ८-३-२ । १२-३-२ । २१-११-२ ।

पढ़त—क्रि० प० पुं० बहु० । पढ़ते है । रा० ३०-७-२ । ३२-४७-२ ।

पढ़ति—क्रि० प० स्त्री० एक० । पढ़ती है । क० १-५६-१ । रा० ६-३१-३ ।

पढ़ही—क्रि० प० पुं० बहु० । पाठ करते हैं । रा० १-४१-३ । ३-२-१ ।

पढ़ाई—क्रि० प० स्त्री० एक० । भेजी गई । सिखाई । र० प्रि० ३ ५२-६ । रा० ६-४-१ ।

पढ़ावे—क्रि० प० स्त्री० एक० । सिखाती है । र० प्रि० १४-३५-२ । रा० १३-५८-२ । १३-५१-२ ।

पढ़ायो—क्रि० प० पुं० एक० । पढ़ाया । र० प्रि० १-१५-८ । रा० ३३-५७-१ ।

पढ़ी—क्रि० प० स्त्री० बहु० । पढा, पढी जाती है । र० प्रि० ३-१६-१ । रा० २-६-१ । ८-१६ ३ । २३-३६-१ । ३१-३७-१ ।

पढ़े—क्रि० प० पुं० बहु० । पढते हैं । क० ३-३३-१ । रा० १६-२३-२ । २७-६-२ । ३३-४८-१ । ३६-१५-४ । ३६-३६-४ ।

पढ़ैगी—क्रि० प० स्त्री० एक० । पढेगी । र० प्रि० ३-१६-१ ।

पढ़ोयी—क्रि० प० पु० एक० । पढता है । रा० २४-२२-४ ।

पढ़ो—क्रि० प० पु० एक० । पढ़ो । रा० २६-२-१ ।

पतंग—[पत् (गिरना) + अगच्] १. सं० पुं० एक० । शलभ । क० १५-५३-२ । रा० ३५-२८-२ । ज० १०६ । २. सं० पुं० एक० । पक्षी । र० प्रि० ७-११-४ । रा० १४-२५-२ । १४-३७-३ । ३. सं० पुं० बहु० । पक्षी । क० १५-१०२-१ ।

पतंगनि—सं० पुं० बहु० । कीट विशेष । उदा०—वासना अंग पतंगनि जारे । वि० १५-५४-२ ।

पतनी—सं० स्त्री० एक० । पत्नी । वि० १६-३९-२ ।

पताक—[पत् + आकन्] १. सं० स्त्री० एक० । झंडा । क० १५-६५-२ । वी० ५९-४ । वि० १-२७-४ । २. सं० पु० एक० । ध्वजा । रा० ८-२-१ । १०-२३ १ । १९-४५-२ ।

पताकनि—सं० स्त्री० बहु० । झडे । क० ८-२३-२ ।

पताका—१. सं० स्त्री० एक० । झंडा । क० ८-२२-१ । रा० १७-३८-१ । २१-२७-१ । २१-२८-१ । २२-७-१ । ३१-१५-१ । ३५-८-२ । वी० १२-२५ । वि० १-२७-४ । २. सं० स्त्री० बहु० ।

ध्वज के ऊपरी सिरे पर पहनाया जाने वाला वह त्रिकोना या चौकोना कपड़ा जिस पर प्राय: किसी राजा, राष्ट्र या संघ आदि का निजी चिह्न बना रहता है। क० ७-५-२। ८-३२-१। १५-६६-२।

पताल—सं० पुं० एक०। पाताल। क० ६-६६-१। ६-६८-१। रा० १-१-२। ७-६-३। १४-३७-४। १८-१८-४। १६-२१-२। वि० २१-४४-२।

पति—[√पा (रक्षा) + डति] १. सं० पुं० एक०। स्वामी, भर्ता। र० प्रि० ३-५७-२। ३-६३-१। ५-४-१। ७-६-१। क० १-५०-२। १-५१-२। ३-८-१। ४-१८-१। ४-१८-२। ६-६५-२। ६-२०-३। ६-२५-३। ११ ५०-३। २. सं० पुं० एक०। भर्ता। रा० १-२-४। २-२०-३। ६-३४-४। ६-११-२। ६-१२-१। ६-१२-२। ६-१३-२। ६-१६-२। ६-२०-१। ६-२०-२। १:-३२-२। २१-११-३। २३-८-२। छं० २-४८-५। वी० १-१। १-२२। १-२८। १-५१। २-१२। ५-७। ५-८७। ५-६३। ७-१६। ८-२१। ८-२८। ८-५२। ८-५४। ८-५५। ८-५७। १०-१६। ११-२०। १३-६। १३-८। १३-१६। २३-२५। २४-८। ·६-६। २६-११। वि० ८-३५-१। ८-३५-२। ८-३५-४। १६-१२-४। १६-१४-२। १६-१५-२। १६-४०-१। १६-४०-१। १६-४१-१। १६-४१-२। १६-४३-१। १६-४३-२। १७-१०-३। ३. सं० पुं० एक०। भर्ता, विष्णु, लक्ष्मी के पति। वि० ६ ६१-१। ४ सं० पुं० एक०। स्वामी। वी० १-२४। ४-७। ११-१४। १३-५। १४-२५। ३२-२०। ३३-४२। ३३-४४। वि० ६-३२-२। २१-५-१। ५. सं० पुं० एक०। मालिक। रा० १-३५-२। ६ सं० पुं० एक०। प्रतिष्ठा, इज्जत। छं० १ ७४-३। र० १-५-५। १-१०-६। १-११-६। १-१२-६। १-१३-६। १-२०-५। १-२१-१। १-२५-१। १-२५-६। १-५०-३। वि० २१-३७-२। ७. सं० पुं० एक०। पैदल सिपाही। क० ६-२७-१। ८. सं० पुं० एक०। सम्मान। र० १-६-६।

पतित—[पत् (गिरना) + क्त] वि० (विशेष्य—जन) निम्नकोटि का, आचार नीति या धर्म से गिरा हुआ, नीति भ्रष्ट। आचारच्युत पतित का लक्षण है :— "पतित भ्रष्टो भवति स्वधर्मात् शास्त्र विहीन कर्मण. सदाचारादिभ्यो वा मे: ।" मार्कण्डेय पुराण के अनुसार "स्वधर्म य: समुच्छिद्य परधर्म समाश्रयेन। अनापदि स विद्वद्भि: पतित. परकीर्तित: ।"

जो मनुष्य अनापद काल मे विपत्ति के उपस्थित नही होने पर भी अपना धम छोडकर दूसरे धर्म का आश्रय लेता है, पडित लोग उसे ही पतित कहते हैं। मत्स्यपुराण मे लिखा है कि जो ब्राह्मण चडालादि अन्य स्त्री-गमन करता है वह पतित कहलाता है। शुद्धि तत्व कृत ब्रह्मपुराण मे लिखा है कि आग लगानेवाला, विष देनेवाला, पाषडी,

क्रूर बुद्धि वाला ही पापी कहलाता है।

पतिदेवता—१. सं० स्त्री० एक०। पतिव्रता स्त्री, पति के प्रति अनन्य श्रद्धा रखनेवाली स्त्री। क० ११-६२-४। २ सं० स्त्री० बहु०। पतिव्रतायें। र०प्रि० ७-११-४।

पतिदेवतानि—सं० स्त्री० बहु०। पतिव्रता स्त्रियाँ। र० प्रि० ६-३८-२।

पतिदेवन की गुरु बेठी—वि० (विशेष्य—सीता)। पतिव्रता से पूज्य। रा० ३६-७-२।

पतिनी—१-सं० स्त्री० एक०। पत्नी। क० ६-३०-१। रा० ११-३५-२। वी० १-२८। ६-३। १३-५। १३-७। १३-८। १६-११। वि० ८-३५-१। २-सं० स्त्री० एक०। सुन्दर स्त्री। रा० १६-३१-१। ३ सं० स्त्री० बहु०। स्त्रियाँ। र० प्रि० ७-६-२।

पतिनी मन रोचन—वि० (विशेष्य—राम)। पत्नी के मन को रोचनेवाला। रा० ११-३५-२।

पतिगुंज—सं०पुं०एक०। प्रतिष्ठा का ढेर। र० १-३६-३।

पति-प्रेम—सं० पु० एक०। पति का अनुराग। वि० १६-१२४-२।

पति प्रेम परायण—वि०(विशेष्य—पत्नी)। पतिव्रता। क० ६-३०-१।

पति प्रेम परायण-भारी-वि० (विशेष्य—पत्नी)। अत्यन्त पतिव्रता। क० ६-३०-१।

पतिव्रता— स्त्री० स्त्री० एक०। पतिव्रता। वि० १४-१४-१। १४-१४-३।

पतिभार—सं० पु० एक०। प्रतिष्ठा का बोझ। क० १२-१०-२।

पतियाँ—सं० स्त्री० एक०। पत्रिका। र० प्रि० ८-५०-१।

पतिराजि—सं० स्त्री० एक०। पैदल सेना। र० प्रि० १४-२५-१।

पतिराम—सं० पुं० एक०। सोनार-विशेष। क० ६-२६-२। १२-१३-२। १२-१६-२।

पतिव्रत—सं० पुं० एक०। पति के प्रति एकान्त प्रेम, अनुराग, भक्ति। र० प्रि० ३-४३-३। ११-२-३। क० ४-१७-३।

पतिव्रत धरणी--वि० (विशेष्य—गोदावरी)। पतिव्रता, क्योंकि समुद्र की सेवा मे उसकी ओर बहती रहती है। रा० ११-१५-१।

पतिव्रतन की देवता—वि० (विशेष्य—अनुसूया)। पतिव्रताओ मे भी देवी जैसी पूजनीय। रा० ११-४-१।

पतिव्रता—सं० स्त्री० एक०। साध्वी नारी क० ६-२८-१। ८-८-४। वि० (विशेष्य—देवी)। महर्षि की (सती साध्वी) पतिव्रता स्त्री का लक्षण है.—"आर्तान्ते मुदिता श्रेष्ठे प्रोषिते मलिना कृशा। मृते मियत या पत्यो या स्त्री ज्ञेया पतिव्रता।" जो स्त्री स्वामी के दुखः से दुःखी, सुख से सुखी होती है तथा स्वामी के विदेश चले जाने पर मलिना तथा कृशा और मरने पर अनुगता होती है, उसी को पतिव्रता मानना चाहिये। मनु के अनुसार पतिव्रता स्त्री को आजन्म पति की आज्ञा का अनुसरण करना चाहिये। कोई ऐसी

बात नही करनी चाहिये जो पति को अप्रिय हो, पति कितना ही दुःशील, दुर्गुण, दुराचारी और पापी क्यों न हो पतिव्रता को सदा सर्वदा उसे अपना देवता मानना चाहिये। जो बातें पति को अप्रिय हों उसकी मृत्यु के बाद भी पतिव्रता के लिये अकर्तव्य हैं।

याज्ञवल्क्य संहिता के अनुसार पतिव्रता स्त्री को सभी कार्यों मे स्वामी की वशवर्तिनी होना चाहिये। पति के विदेश जाने की दशा मे उसे शृंगार, हास, परिहास, क्रीडा और तमाशे, आनंद लेना आदि कार्य त्याग देना चाहिये।

ब्रह्मवैवर्त पुराण के कृष्ण जन्म खंड मे लिखा है कि सती स्त्री प्रतिदिन भक्ति भाव से पति पादो का सेवन करें। संपूर्ण व्रत, पूजा, तपस्या, आराधना, त्यागकर पति सेवा मे रत रहना ही पतिव्रता के लिये एक मात्र धर्म है। रा० ११-३-२। क० ८-६-१। ८-८-४। वि० ६-२२-३। १४-१४-१।

पतिहिं—स० पु० एक०। भर्ता। र० प्रि० ३-२८-२।

पत्नी—सं० स्त्री० एक०। भार्या। रा० ६-३६-१। ३७-१८-२। ३७-१९-२। वि० १६-४०-१। १६-४१-१। १६-४१-२। १६-४३-१।

पत्याति—सं० पु० एक०। विश्वास। र० प्रि० ११-१५-३।

पत्याव—स० पु० एक०। विश्वास। र० प्रि० ८-१३-३।

पत्र—[पत् (गिरना) + ष्ट्रन्]। १—सं० पुं० एक०। कागज। क० ११-७३-३। २-सं० पु० एक०। पत्ता। रा० ३०-३४-२१। ३१-२६-२। वी० ४-५२। १२-२६। २२-७४। ३१-५। ३-सं० पुं० बहु०। पत्ते। वि० १३-३७-२। ४-सं० स्त्री० एक०। चिट्ठी। वी० १-५७।

पत्री— पत्र + इनि] १-सं० पुं० एक०। चिट्ठी। रा० १३-८१-१। २—स० पुं० एक०। बाण। रा० ३५-२०-२। ३-स० पुं० एक०। पत्ता। वी० ३१-२४।

पथ—[पथ् (गति) + क] सं० पुं० एक०। रास्ता, मार्ग। क० ४-३-१।

पथिक—[पथिन् + कन्] सं० पुं० एक०। राही, बटोही। क० १३-६-२। वी० २२-२५। ज० १३। वि० ३-१६-१।

पद—[पद् (गति) + अच्] १—सं० पु० एक०। स्थान। र० प्रि० ४-१४-१। क० ७-३४-२। रा० १२-६७-२। ज० १७। वि० १६-१०७-१। २—सं० पुं० एक०। पैर। र० १-२३-३। वी० १-७। ८-११। ८-२४। १८-२०। २२-४। २६-१४। ३१-१८। ३२-१४। वि० १०-८-२। १०-२२-२। १४-२७-२। ३-स० पुं० एक०। चरण (किसी छंद या पद का चरण)। रा० ४-१२-१। २०-२४-२। छं० १-४-१। १-५-१। १-३२-१। १-३३-२। १-३४-१। १-३८-२। १-५१-२। १-५३-१। १-५४-१। १-५६-२१। १-६७-२। १-७४-१। १-७६-१। १-७८-

१। २-६-२। २ १०-१। २-२२-१। २-२३-१। २-२६-२। २-२७-२। २-२८-२। -३३-५। -३५-१। २-३७ १। -३८-२। २-४०-१। २-४-६। २-४७-१। २-४३-२। २-४४-२। २-४५-२। २-४८ २। गी० २०-३०। ४—म० पुं० एक०, अधिकार। वी० ७-३३। २०-३२। ३१-२६। ३३-५०। ५—स० पुं० एक०। मोक्ष। वी० २६-४२। ६—सं० पुं० बहु०। पैर। र० प्रि० १-२४-३। ४-१४-१। ८-२२-४। ११-११-३। क० १-५४-१। ६-१८ २। ७-२६-३। ११-६-२। ११-६-२। १३-३१-२। १५-६-२। १५-६-१। १५-१०-४। १५-१३-१। वि० ६-४६-१। ६-४६-३। ६-५५-३। १६-५०-३१। १८-१८-१। ७—सं० पुं० एक०। शब्द। क० ११-३६-१। र० १-२६-४। ८—स० पुं० बहु०। शब्द। र० प्रि० १४-१२-२। ६—सं०पुं०बहु०। ज्वर के तीन पद—वात, पित्त, कफ। क० ११-६-२। १०—सं० पुं० बहु०। चरण, ब्रह्मा तथा राजा अमर सिंह के पक्ष से। चन्द्रमा की दो कलाएँ, शिव के पक्ष मे। ११-सं० पु० एक०। लान का चिह्न-कृष्ण के पक्ष मे। क० ११-२। ३३-३।

पद अंगुली—सं० स्त्री० बहु०। पैरो की उँगलियाँ। क० १५ १२-१।

पद अक्ष—सं० पु० एक०। नजर के चरण, दृष्टि। रा० १३-४०-२।

पदन—सं० पु० बहु०। शब्द। क ११-३६-२। छं २ ४१-१।

पद पंकज—सं० पुं० बहु०। चरण रूपी कमल। र० प्रि० ८-२२-४। क० १४-६-४। रा० ६-३८-२। १३-३८-३। ३०-१५-२।

पद पद्म—सं० पु० बहु०। कमल रूपी चरण। रा० १२-२५-१। १५-१५-२। २३-१७-३। ३४-३६-६। ३४-३७-१।

पद पलटी—सं० स्त्री० एक०। नृत्य विशेष, एक पैर आगे फैलाकर दूसरे पैर से उसको लाँघते हुए घूमना। रा० ३०-५-१।

पद्म—[पद्(गति)+मन्] सं० पु० एक०। कमल। रा० १७-३६-२। २०-६-२। वी० १६-३२। ज० १४२। १४३। वि० १३-३२-१। १६-५०-३।

पद्मराग—स० पु० एक०। माणिक। रा० ५-१२-३।

पद्माजे—क्रि० प० स्त्री० एक०। चरण की पूजा करो। रा० २१-१६-१।

पद्मा—स० स्त्री० एक०। लक्ष्मी। रा० २०-६-२।

पद्मावती—१—स० स्त्री० एक०। वीरसिंह की एक देवी। वी० २०-२६। २०-२७। २—सं०स्त्री०एक०। छन्द विशेष। छं० २-३८-१।

पद्मासन—स० पु० एक०। कमल का आसन, विष्णु। वि० १८-१६ २।

पद्मिनि—१—सं० स्त्री० एक०। पद्मिनी। चार प्रकार की स्त्रियो मे से प्रथम श्रेणी की स्त्री। र० प्रि० ३-३-१। व० २०१८। २—स० स्त्री० एक०। लक्ष्मी। रा० ८-६-२। वी० १०-७-

३ । ३-सं० स्त्री० एक० । कमलिनी । रा० १-१-२ । ५-११-१ । ८-१२-४ । १७-१६-२ । २०-७-१ । वी० ८-१४ । ८-२१ । १५-११ । २६ ६ । २६-१४ । २६-४३ ।

पदवी—[√पद् + अवि + डीप्] । सं०स्त्री० एक० । संस्था आदि की ओर से किसी को दी जानेवाली आदर या योग्यता सूचक उपाधि । रा० १३-८७-२ । ३२-२८-२ । क० १५-१०-४ । छ २-४०-५ । वी० ३१-३६ । वि० १०-७-२ । १०-११-३ । २१-७१-१ ।

पदाति—[पद्√अत् + इण्] सं०पु०एक० । पैदल सिपाही । क० ८-४७-२ ।

पदारथ—[पद + अर्थ]-१-स० पु० बहु० । पदार्थ । क० ३-३-१ । ११-२२-३ । वी० १-३१ । वि० २०-६३-१ । २-स० पु० बहु० । धर्म, अर्थ, काम और मोक्ष । क० ११-११-२ । ११-२२-३ । रा० १८ ७-२ । ३ स० पु० बहु० । शब्दो के अर्थ मे । क० १६-५८-१ ।

पदारथ अर्थजुत—वि० (विशेष्य कंठ-माला) । क० ३-३-२ । श्लेष से—१ कंठमाला के पक्ष मे मणि माणिक्य से युक्त । २—कवि प्रिया के पक्ष मे—मणि माणिक्य रूपी काव्यार्थ से युक्त ।

पदारथ समूह—स० पु० एक० । बहुमूल्य वस्तुओ की राशि । क० ११-२२-३ ।

पद्मिनी—[पद्म + इनि] । वि० (विशेष्य—सुन्दरी) । पद्मिनी नायिका के समान गुणवाली । केशव के अनुसार पद्मिनी नायिका का लक्षण है—

सहज सुगन्ध सुरूप सुभ, पुन्य प्रेम सुखदानि ।
तनु तनु भोजन रोष रति निद्रा मान बखानि ॥
सलज सुबुद्धि उदार मृदु हास बास सुचि अंग ।
अमल अलोम अनंग-भुव पद्मिनि हाटक रंग ॥

र० प्रि० ३-२-३ । रा० २८ ६-२ । वी० २०-१८-१ ।

पदु—१-सं० पु० एक० । आघात । क० १५-१०-४ । २-सं० पु० एक० । उचित हक । रा० १६-१५-२ । ३०-३०-२ । ३-सं० पु० एक० । किसी छन्द । या पद का चरण । छं० १-४६-४ । २-१५-१ । २-४०-५ ।

पदुमनि सं० स्त्री० एक० । कमल की नाल । क० १५-१०-४ ।

पदुमिनि—सं० स्त्री० एक० । कमल की नाल क० १५-१०-४ ।

पद्धटिक—सं० स्त्री० एक० । छन्द विशेष । जिसके प्रत्येक चरण मे १६ मात्राएँ होती हैं उसे पद्धटिका, पद्धरी, प्रज्वल्य और प्रज्वलिका भी कहते है ।

पद्धति—सं० स्त्री० एक० । ढंग, प्रकार । क० १५-६३-२ ।

पनंग—सं० पु० एक० । पन्नग । र० १-१८-३ ।

पन—सं० पु० एक० । प्रण, प्रतिज्ञा । रा० १७-४६-२ । ३१-५-२ । र० १-७-२ । ज० ६३ ।

पनच—स० स्त्री० एक० । प्रत्यंचा, धनुष की डोरी । रा० ५-३६-२ ।

पनभार—सं० पु० एक० । प्रतिज्ञा का बोझ । क० १२-१०-२ ।

पनहियाँ—सं० स्त्री० बहु० । जूते । क० ६-६-१ ।

पनही—सं० पुं० एक० । जूता । रा० ६-१६-१ ।

पनहीं—सं० स्त्री० बहु० । जूतो को । वि० १६-३८-२ ।

पना—सं० पुं० एक० । इमली आदि के रस या गुद्दे से तैयार किया जानेवाला एक प्रकार का पेय पदार्थ, औहदा । रा० १६-२६-२ ।

पनार—सं० पु० एक० । माला । रा० ३६-२५-४ ।

पन्नग—सं० पु० एक० । साँप । क० ७-१६-२ । सं० पुं० बहु० । सर्पों । वि० २-२६-२ ।

पन्नगप—१–सं० पु० एक० । बडे-बड़े साँपो के राजा वासुकी । रा० ५-३६-३ । २–सं० पुं० एक० । सर्प । रा० ३-२६-१ । १४-२७-३ ।

पन्नगी—सं० स्त्री० एक० । सर्पिणी, नाग-कन्या । र० प्रि० ३-४ ? । ४-११-२ । रा० १३-५०-२ । २६-२४-१ ।

पवर्गमय—वि० (विशेष्य—पावक) । फनी, विष, भस्म, मुखहर ऐसी वस्तुयें जिनके नाम प, फ, ब, भ, म से प्रारम्भ होते हैं । क० प्रि० ६-६५-१ ।

पबिपात—सं०पुं०एक० । वज्रपात, बिजली का गिरना । रा० १३-१६-१ ।

पबित्रवनी—सं० स्त्री० एक० । क्रौंच द्वीप की एक वनस्पति । वि० ४-१७-१ ।

पय—[√पय् (पीना) असुन्] १–सं० पुं० एक० । पानी । र० प्रि० । ३-४४-१ । ७-२३-४ । ११-६-१ । क० ७-२२-१ । ७-२४-३ । रा० ३ २-२ । १४-३७-४ । २३-१७-३ । २६-१२-१ । २–सं० पुं० एक० । दूध । वी० १५-१७ ।

पयदरन—सं० पुं० बहु० । पैदल । र० १-२६-२ ।

पयदल—सं० पुं० बहु० । पैदल । वी० ४-५१ । १२-१२ ।

पयपान—१–सं० पु० एक० । दुग्धाहार, पानी का पान (बडवानल के पक्ष मे) । रा० २०-४६-२ । २–स० पुं० एक० । दूध का पान (भरद्वाज के पक्ष मे) । रा० २०-५०-१ ।

पय पावनता—स० स्त्री० एक० । जल की पवित्रता, स्वच्छन्दता । क० ७-२२-१ ।

पयपूर—स० पुं० एक० । वारिधारा, जल-प्रवाह । ६-६६-४ ।

पयादे—सं० पुं० एक० । पैदल सिपाही । क० २६-१-२ ।

पयान—सं० पुं० एक० । दिग्विजय हेतु सेना की रवानगी । ८-१-२ । ८-२२-२ । १०-१८-३ ।

पयो—सं० पु० एक० । पानी । वि० ११-४७-१ ।

पयो देवता—स०स्त्री०एक० । जलदेवी । रा० २०-६-१ ।

पयोधर—१ सं० पु० बहु० । (१) कुच (कालिका के पक्ष मे) । (२) बादल (वर्षा के पक्ष मे) । क० ७-३२-१ । रा० १३-१६-१ । २–सं० पुं० बहु० । कुच–शारदा के पक्ष मे । बादल–शरद

ऋतु के पक्ष में । क० ७-३४-४ । रा० १३-२५-१ । ३—सं० पु० बहु० । पय धारण करनेवाला जलाशय, पय धारण करनेवाला कुच । रा० ५-१६-२ । ४—स० पुं० बहु० । कुच स्तन । क० १३-३५-४ । वी० ११-१७ । १८-२० । ५—स० पुं० बहु० । कुचमुख, बादल । वि० ५०-१०-३ । १०-१२-१ । १०-२१-४ ।

पयोधि सं० पु० एक० । समुद्र । क० ९-३२-१ ।

पयोनिधि— सं० पुं० एक० । पानी को धारण करनेवाला । रा० १४-११-३ । २३-२२-१ ।

पयोरासि—स० पुं० एक० । समुद्र—काले रंग का द्योतक, तालाब—सफेद रंग का द्योतक । क० ५-३९-२ ।

पर—१-सं० पु० एक० । शत्रु । क० १६-५९-१ । २-सर्व० (ऊपर) अनिश्चय-वाचक सर्वनाम । अपने को छोड शेष अन्य । र० प्रि० ३-६७-१ । ३—परसर्ग, अधिकरण कारक । र० प्रि० ३-२७-१ । ४-५-३ । ५-२५-२ । (किन्तु) १०-२५-७ । ११-४-२ । १२-१२-१ । १२-१२-१ । १२-१२-२ । १२-२-३ । १३-१७-४ । क० १-२३-१ । ३-४१ २ । ३-५०-१ । ६-१७-३ । ६-४०-४ । ६-४२-४ । ७-५-४ । ७-११-३ । ८-५-१ । ८-४२-२ । १०-८-२ । ११-१५-३ । ११-५९-१ । १५-८-२ । रा० २-१६-१ । (परन्तु) ३-५-४ । (लेकिन) ६-१६-३ । (पर) ७-३६-४ । (पर) १७-३८-२ । (पर) १२-१५-१ । १२-३४-२ । १२-३७-३ । १३-१५-१ । १३-१५-२ । १५-२५-१ । १५ ४०-१ । १५-४१-२ । १६-१-२ । १६-१४-२ । १६ ३१-४ । (परन्तु) १७-३५-२ । (पर) १९-१९-१ । २१-१६-१ । ७-२-१ । २७-२-३ । २९-२२-४ । (लेकिन) वी० १३-४५-२ । २३-२४-१ । २६-२६-२ । २९-९-२ । ३२-१ -२ । ज० ३५-१ । १९-१ । छं० २-४९-१ । र० १-२६-३ । वि० १६-४७-१ । १६-६३-१ । १६-७३-२ । १७-५-२ । १७-१०-२ । १८-९-२ । १८-८-२ ।

परंपरा स० स्त्री० एक० । अनुक्रम । वि० ८-२ १ ।

परआ—सं० पुं० एक० । प्रजा । वी० २७-३ ।

परइच्छा—सं० स्त्री० एक० । दूसरो की अभिलाषा । वि० २१-३७-२ ।

पर इच्छा—सं० स्त्री० एक० । दूसरों की इच्छा वि० १७-६३-२ ।

परई—क्रि० प० पुं० एक० । पड़ता । र० प्रि० ९-१७-२ ।

परकाय मध्य प्रवेस—सं० पु० एक० । अपने को दूसरो के शरीर मे प्रवेश करने का योगसिद्ध प्रयोग । वि० ८-२७-४ ।

परकीया—[परकीय+टाप्] । स० स्त्री० एक० । वह नायिका जो गुप्त रूप से परपुरुष से प्रेम करे । र० प्रि० ३-१४-२ । ३-६७-२ । ३-६८-१ । ७-३४-२ । वी० ११-१३ ।

परख्यो—क्रि० प० पुं० एक० । परख लिया, देख लिया । रा० ३-१०-४ ।

परचंड—वि० (विशेष्य—वचन) प्रचंड, उग्र । रा० ५-४३-२ । क० १०-१७-१ ।

परछन्न—सं०पुं०नहु० । प्रच्छन्न संयोग और वियोग शृंगार । र० प्रि० १-२८-१ ।

परजंक सं० पुं० एक० । सेज । वी० ५-३६ ।

परजा—सं० स्त्री० बहु० । प्रजा । रा० ३४ ८-१ । वि० ७-१४-२ ।

परत—क्रि० प० पुं० बहु० । पडते । रा० ३०-२७-३ । र० प्रि० ५-११-४ । ९-६-२ । १४-१२-२ । क० १-१-२ ।

परताप—सं० पु० एक० । प्रताप । र० प्रि० ८-३५-१ । क० १५-१-१ । र० १-१६-५ । १-१६-५ ।

परतिय—सं० स्त्री० एक० । पर स्त्री । वि० १-२४-२ । ९-५७-१ ।

परतिय प्रिय—वि० (विशेष्य—नदी) । बेतवा । वी० १५-२५-२। (दूसरी स्त्रियों को प्रिय लगनेवाली) ।

परति—क्रि० प० स्त्री० एक० । पडती । रा० २९-१३-१ । र० प्रि० १३-६-१ । १३-१५-३ । १४-२७-२ ।

परति हुति—सं० क्रि० स्त्री० एक० । पडी थी । र० प्रि० १३-१५-३ ।

परतीत—स०पु०एक० । प्रतीति, विश्वास । र० प्रि० ५-३-३ ।

परतीति—सं० स्त्री० एक० । प्रतीति, विश्वास । क० १२-७-४ । रा० १३-७७-१ । १३-७७-२ । १३-८५-२ । १३-९५-१ ।

परतु—क्रि० प० पु० एक० । पडता । र० प्रि० । ४-१०-२ ।

परदा—१—सं० पु० एक० । एक वस्तु, व्यक्ति आदि को दृष्टि से ओझल करने का कपडा । रा० २९-४३-१ । वि० १४-३५-२ । २—सं० स्त्री० एक० । (केशव ने यहाँ स्त्रीलिंग मे प्रयोग किया है ।) वि० २०-७ । २३-२९ ।

परदान के प्रहारी—वि० (विशेष्य—कुमार दशरथ राजा के)। शत्रुओ से दड स्वरूप धन दान लेनेवाले । रा० ५-३१-१ ।

परदार—१—सं० स्त्री० एक० । लक्ष्मी । क० ८-१०-३ । वी० ३३-३२-१४ । सं० स्त्री० एक० । (१) सर्वोपरि उत्कृष्ट धारा सरस्वती जी—ब्रह्मा के पक्ष मे । (२) विष्णुप्रिया लक्ष्मी देवी—शिव के पक्ष मे । (३) परमसती—सीताजी-रघुनाथ के पक्ष मे । क० ११-३३-३ । ३—सं० स्त्री० बहु० । (१) परकीय नायिका—श्रीकृष्ण के पक्ष मे । (२) दूसरे राजाओ के राज्य—अमर सिंह के पक्ष मे । क० ११-३३-३ । ४—सं० स्त्री० एक० । पराई स्त्री । वी० २९-३७ । ३१-४७ । ३१-६२ ।

परदार-गमन—सं० पु० एक० । पुरुष का पराई स्त्री से यौन सम्बन्ध रखना । रा० २३-३५-२ ।

परदार-प्रिय—१—सं० पु० एक० । लक्ष्मी के वल्लभ विष्णु । क० ८-१०-३ । २—सं० पु० एक० । (१) दूसरी स्त्री को प्यार करनेवाला (२) सर्वोत्तम दारा के प्रिय । क० ९-२०-२ । ३—

वि० (विशेष्य—राम)। रा० २७-२-१। सबसे परे (लक्ष्मी को प्रिय)। क० प्रि० ८-१०-३। ६-२०-२। १२-२५-१। वी० ३३-४४-१।

परदारप्रिय—१—सं० पु० एक०। कुचरित्र—निन्दा के पक्ष मे। श्रेष्ठ दारा के प्रिय—स्तुति के पक्ष मे। क० १२-२५-२। २—वि० (विशेष्य—लोकनाथ, त्रिलोकनाथ, नाथनाथ, जगनाथ, रामनाथ)। क० प्रि० ११-३३-३। श्लेष से—१—लोकनाथ के पक्ष मे—ब्राह्मणी जिसे प्रिय है। २—त्रिलोकनाथ के पक्ष मे—पराई धारायें जिसे प्रिय थी। ३—नाथनाथ के पक्ष मे—जो लक्ष्मी के प्रिय हैं। ४—जगनाथ के पक्ष मे—जो सीता के प्रियतम हैं। ५—रामनाथ के पक्ष मे—जिसे शत्रु की धारा (भूमि) प्रिय है।

परदेस—सं० पु० एक। विदेश। र० प्रि० ११-२४-४। ११-१५-३। क० १०-३२-६। रा० ६-३३-४। ३०-१६-३। ज० १-१।

परदेसहि—सं० पु० एक। विदेश, दूसरा प्रान्त। र० प्रि० ११-७-१।

परदोपनि—सं० पु० बहु०। भारी दोष। वि० १४-५४-२।

परद्रव्य—सं० पुं० एक०। दूसरे का धन। रा० १६-२७-१। ३९-३२-१।

परद्रोह—सं० पुं० एक०। दूसरो को अनिष्ट पहुँचाना। रा० १६-२७-१।

परधन—सं० पुं० एक०। दूसरो की संपत्ति। वि० ६-५८-१।

परनाम—सं० पुं० एक०। प्रणाम, नमस्कार। छं० १ २५-३।

परनारी—१—सं० स्त्री० एक०। परकीया स्त्री। परकीया स्त्री—अभिसार के पक्ष मे। बडी-बडी नालियाँ—वर्षा के पक्ष मे। रा० २७-१०-३। २४-६-२। वि० ५-४-२। ६-२४-२। २—सं० स्त्री० बहु०। दूसरो की स्त्रियाँ। वि० ६-२४-२। ३—सं० स्त्री० एक०। (१) दूसरो की नारी। (२) परस्त्री। रा० २८-११-१।

परनु—सं० पुं० एक०। प्रतिज्ञा। क० ११-२२-३।

परपीर—सं० पुं० एक०। दूसरो का दुःख, दूसरो को दिया जानेवाला शारीरिक या मानसिक कष्ट। रा० २८-११-१।

परविष—सं० पुं० एक०। दूसरो का विषय। वि० १४-५६-४।

परबीन—वि० (विशेष्य—जहाँगीर)। मुनिगुण, प्रवीण। र० ३-१। ज० १५१-२।

परवेस—क्रि० प० स्त्री० एक०। प्रवेश। र० प्रि० ३-२०-२।

परबोध—सं० पु० एक०। उपदेश। वी० २१-१७।

परब्रह्म—१—सं० पुं० एक०। निर्गुण और उपाधि रहित ब्रह्म, भगवान्। रा० १-१७-२। वि० १४-४४-२। १३-६४-२। २०-५८-२। २—वि० (विशेष्य—श्रीराम)। मार्कण्डेय पुराण आदि के मतानुसार ब्रह्मा, विष्णु और

महेश तीनो परब्रह्म के वश मे हैं। तीनों एक ही हैं। इस दृष्टि से विष्णु के अवतारी रूप राम भी परब्रह्म ही हैं। रा० १-१७-६।

परब्रह्मजू—सं० पुं० एक०। ईश्वर। वि० ११-२३-१।

परब्रह्मजू ब्रह्म दोष प्रहारी—वि०(विशेष्य—श्री बिंदु माधो)। ब्रह्म दोषों का भी नाश करनेवाला। वि० ११-२६-१।

परब्रह्म पद—सं० पुं० एक०। निर्गुण और उपाधि रहित ब्रह्म के चरण। क० १५-१०-४।

परभात—सं०पु० एक०। प्रातःकाल। क० १६-२२-२।

परभूत—सं० पुं० एक०। (१) षडानन—शिव समाज के पक्ष मे। (२) कोयल—वसन्त के पक्ष मे। क० ७-२८-२।

परम—[पर√मा (मान) + क] सं० पुं० एक०। शिव (उदयपुर के राणा वंश के इष्टदेव 'एकलिंग' नामक महादेव जी हैं।) क० ११-३३-१। वि० (विशेष्य—विचित्रनि)। अत्यन्त। र० प्रि० ३-६७-२। ४-१६-१। ८-२१-३। १०-१८-१। १२-२३-२। क० १-४२-१। १-६१-१। ४-६-२। ६-५-२। ६-१२-२। ६-१४-१। ७-७०-४। ८-३-१। ८-१६-२। ६-२०-३। १०-१४-२। १०-१८-४। १०-३२-५। ११-३१-१। ११-५०-३। ११-७६-२। १२-१४-२। १३-२५-२। १४-४१-४। १५-५२-१। १५-१०-२। १५-११-७१। १६-७-१। रा० २-३०-२। ३-८-२। ३-८-३। ५-५-२। ७-४४-२। ११-१२-१। १२-५४-१। १३-७-४। १३-८३-२। १३-६५-४। १५-३५-१। १६-४-१। २३-३८-१। २३-४०-१। २५-३४-१। २७-४-३। २७-१०-४। २७-२२-१। २६-२५-१। ३०-१-३। ३३-३६-१। ३६-६-३। शि० २४-४। वी० १-३५-२। २-३०-१। ३-४६-१। ५-३०-१। ५-४३-२। ५-४८-१। ५-७६-२। ५-६२-१। ५-६७-१। ६-३६-१। ६-३९-२। ८-६-२। ८-२०-१। ८-२४-२। ८-४०-२। ६-१२-१। ६-२३-१। १०-३६-१। १०-६०-२। ११-३०-२। ११-४६-१। १४-६-१। १४-७-२। १४-१३-१। १६-६-३। १७-६-२। १७-६४-१। १८-२६-२। १६-१०-१। २०-६-१। २०-१०-२। २०-२६-२। २२-६१-२। २३-२३-२। २३-१२-१। २८-१२-१। २६-४०-१। ३०-१८-१। ३१-३-१। ३३-३-१। ३१-२४-२। ३३-१४-२। ३३-४३-३। ३३-५४-३। वि० १-३२-२। १०-२०-१। ११-६-२। १३-२४-२। १३-२७-१। १५-१२-२। १८-१८-१। १८-३६-१। २०-५३-२। २१-६-१।

परम अखंड—वि०(विशेष्य—तेज)। अत्यधिक। ज० ३४-४।

परम अज्ञान—वि० (विशेष्य—विनती)। अत्यन्त अज्ञानपूर्ण। वी० १०-३६-१।

परम अनुकूल—वि० (विशेष्य—मारग)। अत्यन्त अनुकूल। वी० ८-६-१।

परम अमोल—वि०(विशेष्य—छोटे)। बहुत ही मूल्यवान। वी० १७-६४-१।

परम ऊँचा—वि० (विशेष्य—पद)। अत्यन्त ऊँचा। ज० १८ २।

परम उदार—वि०(विशेष्य—राजकुमार)। अत्यन्त कृपालु। वी० ५-५३-२। १७-६-२। १६-१०-१ २१-१८-२।

परम किरात—वि०(विशेष्य—नैन)। अत्यंत दुष्ट। र० प्रि० १२-२३-२।

परम कृपाल—वि० (विशेष्य—वीरसिंह)। अत्यन्त कृपालु। क० ६-२०-३। ज० १६१-३। वी० ३२-४२-३।

परम कृपालु—वि० (विशेष्य—वीर)। अत्यन्त दयावान, दयालु। रा० २७-४-३।

परमगति—सं० स्त्री० एक०। उत्तम गति या मुक्ति। वि० १६-१२६-२।

परम तपोमय—वि० (विशेष्य—हवन)। अत्यन्त तपस्विनी (यहाँ तात्पर्य यह है कि पताका एक पैर से रात-दिन खड़ी रहती है)। रा० १-३८-२।

परम देव—सं० पु० एक०। भगवान्। वि० १५-१-२।

परम दीठ—वि० (विशेष्य—वीर)। अत्यंत निडर। वि० ३-२२-१।

परम दीन—वि० (विशेष्य—ब्रह्मादि देव)। रा० ११-१२-१।

परम दुरत—वि० (विशेष्य—माया)। अत्यंत भयानक। वि० १३-२४-२।

परम धर्म के ईठ—वि० (विशेष्य—विवेक)। धर्म पर अत्यधिक निष्ठा रखनेवाला। वि० ११-६-२।

परम नरम—वि० (विशेष्य—दिन)। परम सुखद, आनन्ददायक। क० १०-३२-५।

परम निसंकु—वि० (विशेष्य—साधु)। निःशंक, शंका रहित। वी० १-३५-२।

परम पतित—वि० (विशेष्य— यह नारी)। अहिल्या, आचार च्युत। रा० ५-५-२।

परम पद—सं० पुं० एक०। सबसे ऊँचा पद या मुक्ति। क० ६-७०-२। रा० १-१७-२। वि० १६-१०३-१। १८-३६-१। २१-४३-१।

परम पद लीन—वि० (विशेष्य—नृप)। परब्रह्म की सेवा में लीन। वि० १६-१०३-१।

परम परिसिद्ध - वि० (विशेष्य—राजा)। सुविख्यात। वी० १०-५२-२।

परम पवित्र—वि० (विशेष्य— नदी बेतवै)। अत्यन्त पावन, निर्मल। वी० ११-३०-२। २०-६-१। २३-२३-१। ३३-१४-२

परम पुनीत—वि०- (विशेष्य—नृप)। दोष रहित। क० ६-१२-२। ७-७-४। ११-७६-२।

परम पुराने—वि० (विशेष्य—लोई)। पुराने संस्कारादि के अनुसार आचरण करनेवाले। र० प्रि० ३-६७-२।

परम पुरुष—१ सं० पुं० एक०। (१) पति-चन्द्रमा के पक्ष में। (२) ईश्वर-नारद के पक्ष में। क० ७-२६-३।

२. सं० पु० एक० । ईश्वर । वि० १७-२७-३ ।

परम प्रकाशमान—वि० (विशेष्य—रामानन्दजू के गीत) । अत्यन्त ज्योति से युक्त । क० १४-५१-४ ।

परम प्रवीन—वि० (विशेष्य—नृप) । अत्यन्त निपुण, बुद्धिमान । क० ६-१४-११ । ७-१६-२ । वी० ८-१८-२ ।

परम प्रसस्त—वि० (विशेष्य—वीरसिंह) । सुविख्यात । वी० ३१-२४-२ ।

परम प्रसिद्ध—वि० (विशेष्य—पातुर) । सुविख्यात । क० १-४२-२ । ११-५०-३ । १२-१४-२ । १५-५२-१ ।

परम बिचित्र—वि० (विशेष्य—सुक के वचन) । अत्यन्त विचित्र । क० १०-१४-२ । १६-१-१ । रा० २९-२५-१ । वी० २०-२९-२ ।

परम बिचित्रनि—वि० (विशेष्य—बहु चित्रनि) । अत्यन्त विचित्र । रा० १-४५-३ । ३०-१-३ ।

परम बियोगी—वि० (विशेष्य—राम लक्ष्मण) । स्त्री के वियोग मे तड़पनेवाले । रा० १२-५४-१ ।

परम बिरत—वि० (विशेष्य—सिद्धि) । परम वैरागी, वैराग्य युक्त । वि० ९-३४-३ ।

परम भक्त—वि० (विशेष्य—प्रह्लाद) । श्रेष्ठ भक्त । वि० १८-१८-१ । १८-३१-१ ।

परम भयानक—वि० (विशेष्य—रन) । अत्यन्त भयंकर, डरावना । वी० ५-६२-१ । ८-४०-२ ।

परम रमनीय—वि० (विशेष्य—दासर मन रमनीनि के) । अत्यन्त मनोहर । र० प्रि० ४-१९-१ ।

परम रुचिर—वि० (विशेष्य—रुचि) । अत्यन्त मधुर । वी० २२-६१-२ ।

परम लघु—वि० (विशेष्य—उदर) । अत्यन्त छोटा । शि० २४-४ ।

परम साचै—वि० (विशेष्य—राम) । परम सत्यवादी (वेद पुराणानुसार परब्रह्म ही सत्य स्वरूप है । यह जगतादि मिथ्या है) । रा० २७-२२-१ ।

परम साधु—वि० (विशेष्य—कायथ) । अत्यन्त उत्तम चरित्रवाला । वी० ३१-३-१ ।

परम सुजान—वि० (विशेष्य—मलखान) । अत्यन्त चतुर । क० १० ३-२ । वी० २-३०-१ । ६-३९-३ । ९-१२-१ ।

परम सुबास—वि० (विशेष्य—कमल) । रयनिपति श्लेष से (१) कमल के पक्ष मे—जिसका सुगंध उत्तम है । (२) रयनिपति के पक्ष मे—जो परम उच्च स्थान (आकाश मे) मे निवासित है ।

परम सुबोध—वि० (विशेष्य—नरेस) । सुन्दर वेष से युक्त । वी० ८-२०-१ ।

परमा—१-सं० स्त्री० एक० । सौन्दर्य । क० १५-१०७-१ । २-सं० स्त्री० एक० । शोभा । क० १५-१३०-३ । ३-सं० स्त्री० एक० । अधिकता । क० १५-१३०-३ ।

परमानन्द—१-सं० पु० एक० । (१) ईश्वर, नारायण, (२) अत्यन्त आनन्द । क० १-५८-१ । २-सं० पु० एक० ।

ईश्वर, परमात्मा। क० १५-६३-५। १५-१३०-३। वि० १-३२-२। १६-८६-१। १६-८६-२। १८-१८-२। १८-२८-२। १६-६८-२। ३—सं० पुं० एक०। उत्तम आनन्द रूप परमात्मा। क० १-६०५। २-२५-४। वि० १५-८-१। ४—वि० (विशेष्य—जोति)। श्रेष्ठ आनन्द से पूर्ण, उपनिषद् आदि मे ब्रह्म को ही परमानन्द स्वरूप माना है। वि० १-१-२।

परमानन्द निकेत—१—सं० पुं० एक०। परमानन्द का घर। वि० २१-६-१। २—वि० (विशेष्य—अहकृत)। परमानन्द का घर, परमानन्द पहुँचानेवाला। वि० २१-६-१।

परमानन्द स्वरूप—स० पु० एक०। जगत् का मूल तत्व जो सत्, चित्, आनन्द का मूल स्वरूप माना जाता है। रा० २५-१२-२।

परमानन्दहि लीन—वि० (विशेष्य—रमा-राय)। प्रवीन। श्लेष मे १—रमा के पक्ष मे—जो ईश्वर नारायण (परमानन्द माध्व उपनिषद्) मे लीन रहता है। क० १-५८-१।

परमान—सं० पुं० एक०। प्रमाण, सबूत। क० १६-५६-१। रा० ३४-१८-१। छ १-१२-३। १-४६-३। २-३८-१। २-४०-२। २-४०-३। २-४६-२।

परमानकी—वि० (विशेष्य—वुद्धि)। अत्यन्त कुशाग्र। र० प्रि० १४-३४-१।

परमानि—सं० पुं० बहु०। प्रमाणो। छं० १-८-१। २-१२-२। २-४२-२।

परमानु—१—सं० पुं० एक०। किसी वस्तु का अति छोटा अंश जिसके और टुकडे न हो सकें। रा० २०-५५-१। वि० १५-१२-२। १७-३१-२। २—सं० पुं० एक०। प्रमाण। छं० १-६-२। २-२६-२।

परमारथ—१—सं० पु० एक०। मोक्ष। र० प्रि० १६-११-२। १६-१६-२। क० १-२६-२। ४-३-१। ४-३-३। ४-३-४। वि० १-१०-१। २—स० पु० एक०। (१) मुक्ति गंगा के पक्ष मे। (२) सुन्दर, गभीर अर्थ—वाणी के पक्ष मे। क० १४-१६-३।

परमारथ की राजधानी—वि० (विशेष्य—वानी)। राम भजनमय होने के कारण मोक्ष की राजधानी। र० प्रि० १६-१२-१।

परमारथनि—सं० पुं० बहु०। परमार्थ, मोक्ष। क० १०-३२-२।

परमारथ-निधानी—वि० (विशेष्य—बानी)। गंगा का पानी—श्लेष अर्थ मे। १-बानी के पक्ष मे—परम सुन्दर गम्भीर अर्थमय। २—गंगा के पानी के पक्ष मे-परमार्थ साधन का कारण। क० १४-१६-३।

परमेसुर—स० पु० एक०। ईश्वर, महेश। क० ६-५२-१। र० १-१६-४। वि० १-२-४।

परमेस्वर—सं० पुं० एक०। ईश्वर का भी ईश्वर, महादेव। रा० २५-२६-२। र० १-२२-३। वी० ४-३५। १०-४३। १०-६४। २०-२६।

परमेस्वरि—सं० स्त्री० एक०। पार्वती। वि० १८-३३-१।

परलोक—सं० पुं० एक० । स्वर्ग आदि लोक जहाँ मृत्यु के पश्चात् प्राणी की आत्मा जाती है, बैकुंठ । र० प्रि० ३-२०-२ । रा० ६-३३-१ । १७-२१-२ । वि० १-१६-३ । ५-२-२ ।

परलोक-लोकहर—वि०(विशेष्य—लोभ) । इहलोक और परलोक दोनो का बिनाश करनेवाला । वी० १-२२-२ ।

परवान—सं० पुं० एक० । प्रमाण । छं० २-२३-५ ।

परवेस—सं० पुं० । आगमन । र० प्रि० ३-२०-२ ।

परवृत—स० पु० एक० । परिवृत्ति-एक अर्थालंकार जहाँ सम और असम पदार्थों का विनिमय हो, अर्थात् कुछ देकर कुछ लेने का वर्णन हो । क० ६-७-१ ।

परसंग—सं० पु० एक० । पक्ष, प्रसंग । क० १६-४४-२ ।

परस—सं० पु० एक० । स्पर्श । र० प्रि० ३-४१-१ । ६-७-२ । रा० १६-४६-२ । १६-१७-४ ।

परसन—क्रि० प० पु० एक० । छूने का । रा० ३-२४-१ ।

परसा—स० पुं० एक० । कुठार । रा० १६-४६-२ । १६-१७-४ ।

परसाद—सं० पु० एक० । प्रसाद, देवता को चढाई गई वस्तु । वि० ८-२६-४ ।

परसाद-कननि—स० पुं० बहु० । प्रसाद कणो को । वि० ८-२६-४ ।

परसिद्ध—वि० (विशेष्य—सिद्ध जन) सुविख्यात । र० प्रि० ३-६७-१ । रा० २१-३०-४ । वी० १-२५-४ । १०-५२-२ ।

परसिद्धि—सं० स्त्री० एक० । प्रसिद्धि, ख्याति । क० ६-२४-२ ।

परसी—क्रि० प० स्त्री० एक० । स्पर्श की । र० प्रि० ४-६-३ ।

परसुधरन—सं० पु० एक० । परशु धारण करने वाला, परशुराम । क० १६-७४-१ ।

परसुराम—सं० पुं० एक० । जमदग्नि ऋषि के पुत्र जो विष्णु के अवतार माने जाते हैं । इन्होने २१ बार पृथ्वी को क्षत्रियो से रहित कर दिया था । क० २-२-१ । ६-६३-१ । ११-३२-४ । रा० ६-३५-२ । ७-१-२ । ७-३-२ । ७-४-१ । ७-५०-२ । र० १-२०-४ । वी० १३-१५ । ३२-५२ । वि० १६-५२-१ ।

परसै—क्रि० प० पुं० एक० । स्पर्श करे । रा० १५-३४-२ ।

परस्त्री—सं० स्त्री० एक० । दूसरो की पत्नी । रा० २६-२७-१ । ३६-३२-१ ।

परस्पर—सं० पुं० एक० । उपमा अलंकार का एक भेद जिसमे उपमेय की उपमा उपमान से और उपमान की उपमेय से दी गयी हो । यहाँ परस्परोपमा अलकार है । क० १४-४-१ ।

परस्परोपमा—सं० स्त्री० एक० । दे० । "परस्पर" । क० १४-४६-२ ।

परस्यौ—क्रि० प० पुं० एक० । स्पर्श क्रिया । र० प्रि० १२-११-२ ।

परहीय हरन--वि० (विशेष्य--प्रकृति)। दूसरो का (देखनेवाले का) मन हरषानेवाली, चित्त हर्षक।

पराक्रम--परा√क्रम (गति, + घञ्) सं० पु० एक०। वीरत्व, साहस। क० ८-४४-२। र० १-४३-५।

पराग--[परा√गम् (जाना) + ड] सं० पुं० एक०। पुष्पराग। क० ५-१८-२। १०-२५-३। रा० १-२१-२। ४-२३-२। ३०-३४-१। वी० १५-९। १९-१३।

पराजय--[परा√जि (जीतना) + अच्] सं० स्त्री० एक०। हार, विजय का उलटा। क० ५-१३-३। ६-३१-१। रा० १०-८-२। ३७-२२-२।

परासबुद्धि--सं०स्त्री० एक०। त्याग बुद्धि। वि० १६-५३-४।

परासरे--स० पु० एक०। पराशर ऋषि। वि० १६-५३-४।

परि--१--क्रि० प० पु० एक०। पड़कर। र० प्रि० १३-३-७। क० १-२-२। २--क्रि० प० स्त्री० एक। पड़ी हुई। रा० ११-६-१। २२-२०-२। ३४-१६-२।।

परिगना--सं० पुं० एक०। प्रान्त। वी० ६-३५। ६-३६। ६-५५। ३३-१३।

परिग्रह--सं० पुं० एक०। ग्रहण करना। रा० २५-३६-१। वि० २१-५२-२।

परिघ--[परि√हन् + अप्] स०पु० एक०। लोहे का गदा, हथियार विशेष। रा० १६-४६-१।

परिजन--सं० पुं० बहु०। परिवार के लोग। क० ६५-३६-४। र० प्रि० १४-१५-१।

परिजा--सं० पुं० बहु०। प्रजा। वी० ३०-१०।

परिताप--[परि√तप् + घञ्]। १--सं० पु० एक०। बहुत गर्मी, भय, शोक। र० प्रि० ८-४५-२। क० ६-४०-४। वि० १०-१३। २--सं० पु० एक०। अत्यधिक क्लेश। वि० १३-७१-२। ३--सं० पु० बहु०। कष्ट। क० ७-१७-२। ४--स० पुं० बहु०। जैन मत के अनुसार तीन परिताप--मन परिताप, तन परिताप, वीर्य परिताप। क० ११-९-२।

परिताप-त्रयी--सं० पु० एक०। दैहिक, दैविक, लौकिक ताप। रा० २०-२२-३। छ० १-६८-५।

परिधान--[परि√धा (धारण करना) + ल्युट्]। सं० पुं० एक०। पहनावा। र० प्रि० ६-६-५। वी० १३-१२। वि० १९-७-२।

परिपूजनता--सं० स्त्री० एक०। पूर्णता, समृद्ध और पूर्णतया सम्पन्न होने का भाव। ५-१९-४।

परिपूरन--वि० (विशेष्य--जोति)। परिपूर्ण। रा० २५-६-२। ३६-१५-४। वि० १७-६८-१।

परिपूरन-प्रकाश--वि० (विशेष्य--कमल, रथनपति) श्लेष मे। १--कमल के पक्ष मे--जिसमे परिपूर्ण प्रफुल्लता होती है। २--रथनपति के पक्ष मे--जिसका प्रकाश पूर्ण है। क० ६-५-२।

परिपूरन सिंदूर पुर—वि० (विशेष्य—मगलघट)। पूर्णरूप से सिंदूर से रँगा हुआ। रा० ५-१०-३।

परिबो—क्रि० प० स्त्री० एक०। पड़ना। र० प्रि० ६-२८-१।

परिमलुहु—[परि√मल् (धारण) + अच्] १—सं० पु० एक०। सुगन्ध, सुवास। क० १५-४३-३। २—वि० (विशेष्य—प्रेम)। परिमल, स्वच्छ। क० १५-४३-३।

परिमान—[परि√मा + ल्युट्]। सं० पु० एक०। माप, तौल, मात्रा। क० ४-२१-१। १४-२६-२। १५-६३-१। १५-७२-२। रा० २०-१६-२। २१-६-२। छं० २-२३-४। वि० १२-६-२।

परिरंभन—[परि√रभ (मलना) + घञ्] सं० पु० एक०। आलिंगन। र० प्रि० ३-७-३। ६-७-१। ६-२०-३। १०-१०-३। क० ६-१६-३।

परिवार—[परि√वृ (ढँकना) + घञ्]। सं० पु० बहु०। कुटुम्ब। क० ७-३७-१। र० १-३२-६। १-४६-४। वी० ७-८। ६-४५। ६-५२। १०-२। १०-१८। १३-५। १३-११। ३२-१२। ३२-१३। ३२-१५। ३२-२७। ३२-४३। ३२-४०। ३२-४८। ३३-६। ३३-१२। ३३-२०।

परिवास—[परि√वस् + घञ्]। सं० पु० एक०। दलबल। रा० १७-७-२।

परिवृत्त—[परि√वृ + क्त]। स० पु० एक०। घेरा। क० ६-७-१। १३-३६-२।

परिवेष—[परि√विष् (व्याप्ति) + घञ्]। सं० पु० एक०। ज्योति मंडल। सफेद वृत्त जो चाँद के चारो ओर कभी-कभी दिखाई देता है। क० ६-७-३। ६-५८-२। ६-५६-२।

परिहार—[परि√हृ + घञ्]। सं० पु० एक०। त्यागना। वि० २१-१-१।

परिहास—[परि√हस् + घञ्] स० पु० एक०। हँसी, मजाक। र० प्रि० १४-२-२। १४-१५-२।

परिहौ—क्रि० प० पु० एक०। पड़ोगे। र० प्रि० ५-१७-२।

परी—१—क्रि० प० पु० एक०। पड़ी हुई, पड़ा। रा० १२-२०-४। १३-६६-१। १६-१२-३। २२-४-२। २—क्रि० प० स्त्री० एक०। पड़ी हुई। र० प्रि० ३-७३-१। ५-३५-१। ६-४६-२। ६-५५-२। ८-११-३। ८-१७-५। ८-३५-२। ६-११-५। १३-१५-४।

परीक्षक—सं० पु० एक०। परीक्षा करने-वाला। वी० ३०-५।

परीक्षित—स० पु० एक०। पाडु कुल के एक प्रसिद्ध राजा जो अभिमन्यु के पुत्र और अर्जुन के पौत्र थे। क० ११-६१-३ वी० २-२३, २३-३२।

परे—क्रि० प० पुं० बहु०। पड़े। र० प्रि० ३-३६-४। ७-१४-३। ८-५-१। रा० १०-६-१। १०-२८-२। १०-३३-२। १७-१-१। १६-४०-१। २१-३१-१। २१-३४-२। २१-३५-२। ३२-१-१। ३५-२१-१। ३७-१-४। ३८-१८-३।

परेखो—१—स० पुं० एक०। परीक्षा,

जाँच। र० प्रि० १-२३-४। २—क्रि० प० स्त्री० एक०। परखना। र० प्रि० ३-३१-१।

परेवा—सं० पु० एक०। कबूतर। वी० १७-७।

परेस—सं० पु० एक०। महेश। वि० १३-६-१।

परेहु—क्रि० प० स्त्री० एक०। पड़ने पर भी। र० प्रि० ७-१५-१।

परैं—१—क्रि० प० पुं० बहु०। पड़े। रा० १०-७-२। १५-१२-२। २२-२०-१। ३५-८-३। २—क्रि० प० स्त्री० एक०। पड़ी। रा० ६-२५-४।

परैंगे—क्रि० प० पुं० बहु०। पड़ेंगे। रा० १६-२१-१।

परै—क्रि० प० पु० एक०। पड़ जाना, आ जाना। १—र० प्रि० ५-२६-७। ७-२८-३। ६-१०-३। १०-२३-१। ११-१२-२। ११-१२-३। ११-१२-४। १४-१४-५। १४-४०-७। १६-१६-१। रा० ७-३२-१। ७-३१-१। ६-१०-२। १५-१०-२। १५-११-१। १६-१०-४। १८-३४-२। ३३-१७-२। ३३-२६-१। ३३-२६-१। ३४-८-१। ३४-५५-२। ३५-२५-१। ३७-२२-२।

परैगो—क्रि० प० स्त्री० एक०। पड़ेगा। र० प्रि० ६-२०-४।

परो क्रि० प० पुं० एक०। हुआ। ७-१६-३।

परोसन—क्रि० प० पुं० एक०। परोसने के लिये। रा० ३४-२१-२।

परोसि—क्रि० प० पुं० एक०। परोसकर। रा० ३४-२२-२।

परोसो—क्रि० प० पुं० एक०। परोसा। रा० ३४-२२-१।

परौं—१—क्रि० प० पु० एक०। पड़ूँ। रा० १६-१०-४। २—क्रि० प० स्त्री० एक०। पड़ूँ। र० प्रि० ८-१३-१। १३-६-३। १३-१६-२। १३-१६-३।

परौ—क्रि० प० स्त्री० एक०। र० प्रि० १३-६-३। १३-१६-३।

पर्नकुटी—[√पृ+न=पर्ण]। सं० स्त्री० एक०। पत्तो की बनी कुटी या झोपड़ी। रा० ११-१५-४। ११-१६-२। १२-२७-२। वि० १६-३६-१। १६-६१-२। १६-६२-१। १६-६४-१।

पर्नसाला—स० स्त्री० एक०। पत्तो की बनी कुटी। रा० ११-१४-४। छ० १-५८-६।

पर्यो—क्रि० प० पु० एक०। पड़ा, सुनाई पड़ा। रा० ४-३०-२। १३-६७-१। १३-६६-२। १८-३४-४। १८-१-१। र० प्रि० ८-३७-२। ८-४१-३। १०-१६-२। १०-१७-४। १३-१५-४।

पर्यायोकति—स० स्त्री० एक०। एक अर्थालंकार जहाँ कोई बात घुमा-फिराकर कही जाय या किसी रमणीय व्याज से कार्य साधन किये जाने का वर्णन हो। क० १२-२६-२।

पर्यायोक्ति—सं० स्त्री० एक०। पर्यायोक्ति। क० ६-५-२।

पर्वत—[पर्व+अतच्]। १—सं०पुं०एक०। पर्वत। रा० १०-३१-१। १७-५०-२।

२१-४७-३ । २३-५-२ । ३२-२१-१ । वी० १४-२१ । २८-१५ । वि० १६-३६-१ । १६-६१-२ । १६-६२-१ । १६-६४-१ । २—सं० पु० एक० । कैलाश । रा० ४-२३-३ ।

पर्वत-नंदिनी—१—सं० स्त्री० एक । पर्वत की पुत्री, पार्वती । रा० ७-२६-३ । २—वि० (विशेष्य—उमा) । पर्वतराज हिमालय की बेटी । दक्ष-यज्ञ के समय सती होने के बाद पार्वती ने हिमालय और मैनाक पुत्री के रूप मे जन्म लिया था । रा० ७-२६-३ ।

पर्वतपना—सं० पुं० एक० । दैत्य । रा० ५-३६-३ ।

पर्वतपुंज—सं० पुं० एक० । पर्वतो का समूह । रा० १६-३१-१ । ३८-११-२ ।

पर्वताग्र—सं० पुं० एक० । पर्वत का शिखर । छं० १-५४-३ ।

पर्वतेस—सं० पुं० एक० । हिमालय । ज० १-१ ।

पर्लंग—[पल्यंक] सं० पुं० एक० । चारपायी । वी० २०-६ । २१-६ । २१-८ ।

पर्लंगिया—सं० पुं० एक० । छोटा पलंग । वी० २०-६ ।

पल—[√पल् (गति)+अच्] १—सं० पुं० एक० । क्षण । र० प्रि० १-२४-३ । ५-२०-१ । ५-२१-२ । ८-३३-४ । ८-४१-२ । ११-१५-३ । क० १०-८-३ । १०-१८-३ । १४-४३-४ । रा० १-३८-१ । ४-२५-१ । ६-३३-२ । ७-३१-३ । १६-१३-४ । १७-४५-२ । २७-२०-३ । २७-२४-१ । २७-२६-२ । ३२-२५-१ । वि० ९-५४-१ । ९ ८-१ । १४-११-१ । २०-५७-२ । २०-५७-२ । २—सं० पुं० एक० । मांस । क० ५-२९-१ ।

पल-पल—प्रत्येक क्षण, हर वक्त । र० प्रि० १०-२८-२ । १३-१५-२ । क० ४-१७-४ । १५-७६-३ । १६-९०-१ ।

पलक—१–सं० पुं० एक० । क्षण । र० प्रि० ११-५-४ । रा० ४-२७-२ । २७-१२-४ । २९-३४-२ । २–सं० पुं० एक० । आँखो को ढँकने वाला चर्म का परदा । वी० २५-१० ।

पलका—सं० स्त्री० एक० । पलग । रा० १६-२४-१ ।

पलटे—क्रि० प० पुं० एक० । बदल लिये । र० प्रि० ६-४७-१ ।

पलना—सं० पुं० एक० । बच्चो को झुलाने के काम का एक प्रकार का छोटा झूला या हिंडोला ।

पलक्ष—सं० पुं० एक० । सफेद रंग । वि० ४-२५-१ ।

पलास—[पल√अश+अण्] सं० पुं० एक० । मझोले आकार का एक प्रसिद्ध वृक्ष जिसका फूल बहुत लाल होता है । हिन्दू इसको पवित्र मानते हैं और ब्रह्मचारी उसका दण्ड धारण करते हैं । क० ५-३३-१ । रा० २०-३०-२ । ३०-३४-२ । वि० ९-५७-२ ।

पलासमाला—स० पुं० एक० । पलास वृक्षो का समूह । रा० २०-३०-२ । ३०-३४-२ ।

पलिका—सं० स्त्री० एक० । पलंग । र० प्रि० ३-२७-१ । १२-११-१ । रा० ६-४५-१ । २६-२२-६ । ३०-१२-१ ।

पलु—सं० पु० एक० । क्षण । क० १५-४७-१ ।

पलु-पलु—सं० पु० एक० । हर वक्त । क० १५-८-३ ।

पर्लोक—सं० पु० एक० । परलोक । छ० १-७१-५ ।

पल्लव—[√पल् + क्विप्] सं० पु० एक० । कोमल, नया और कोमल पत्ता । क० ५-३१-२ । ६-१८-१ । ७-३८-३ । १३-१३-२ । १५-६-१ । १५-३७-१ । १५-५६-१ । रा० १५-१०-१ । ३६-१३-१ । वी० १७-३५ । वि० २०-४८-२ ।

पल्लवनि—सं० पु० एक० । कोमल । क० १५-२६-१ ।

पवन—[√पू (पवित्र करना) + युच्] १—सं० पुं० एक० । हवा, वायु । र० प्रि० १०-२१-४ । १२-१०-२ । क० ६-२६-२ । ६-५२-१ । ६-६०-२ । ६-६१-१ । १०-२५-२ । १०-२७-१ । १०-२६-३ । १३-२३-२ । १५-६६-२ । रा० १६-३-१ । र० १-३८-६ । वी० ४-५२ । ६-६ । ६-१३ । ६-४६ । १२-१३ । १२-२६ । १५-६ । १५-२८ । १७-६ । २३-१ । २३-२७ । २—सं० पु० एक० । हवा, श्वास । र० प्रि० ५-२०-२ । ३—सं० पु० एक० । वायु का अधिष्ठान देव । रा० ३-२६-१ ।

पवन को पूत—सं० पुं० एक० । हनुमान । रामायण मे हनुमान के जन्म के बारे मे यो लिखा गया है—अप्सराओ मे परम रूपवती पुजकस्थला ने ऋषि के शाप से कामरूपिणी वानरी होकर पृथ्वी पर जन्म ग्रहण किया । बाद को वह कपि-श्रेष्ठ केशरी की भार्या होकर अंजना नाम से विख्यात हुई । पर्वत-श्रेष्ठ सुमेरु पर केसरी राज्य-शासन करते थे । एक दिन दोनो मनुष्य का वेप धारण कर पर्वत शिखर पर क्रीडा कर रहे थे । अजना का मनोहर रूप देखकर पवन काममोहित हुये और उसे आलिंगन किया । साधु चरित्रा अंजना ने आश्चर्य और चकित होकर कहा कौन दुरात्मा मेरा पतिव्रत धर्म नष्ट करने को तैयार हुआ है । अंजना की यह बात सुनकर पवन ने कहा—मैने तुम्हारा पतिव्रत नष्ट किया । आलिंगन द्वारा मन ही मन मैंने जो तुम्हारे साथ गमन किया है, उससे तुम्हे बुद्धिशाली और अतिवीर्यवान एक पुत्र होगा । वह पुत्र सभी विषयो मे मेरा जैसा होगा । इस प्रकार हनुमान का जन्म पवन के पुत्र के रूप मे हुआ । —(हिन्दी विश्वकोश) । क० ६-५२-१ ।

पवमान—सं० पु० एक० । सोम देवता । (वैदिक) । वि० ४-६-२ ।

पवित्र—[√पू + इत्र] । वि० (विशेष्य—मुनि, पावन, निर्दोष । क० १५-६१-१ । वी० ११-३०-२ । १८-४-१ । १८-१२-२ । २०-६-१ । २३-२३-२ । २३-२४-१ । ३३-१४-२ ।

पवित्र चित्रमनि—वि० (विशेष्य—विश्वामित्र)। पवित्र एवं विचित्र बुद्धिवाले। रा० ६-८-४।

पवित्र मुनि—वि० (विशेष्य—विश्वामित्र)। उत्तम चरित्रवाले ऋषि। रा० १-२४-६।

प वर्ग—सं० पु० एक०। पाँचवाँ वर्ग—प, फ, ब, भ, म। क० ६-६५-१।

प वर्गहि—सं० पु० एक०। प वर्ग, पाँचवाँ वर्ग। क० १६-५-२।

पश्चिम—सं० पु० एक०। पश्चिम दिशा, उदय होते हुए सूर्य की ओर मुँह करके खड़े होने पर पीठ की ओर पड़नेवाली दिशा। रा० ६-३१-४। १७-२-१।

पस्यतोहर—वि० (विशेष्य—अलि)। देखते ही हरनेवाला, आँखों के देखते ही फूलों से मधु चुरा लेता है। रा० १८-१७-१।

पसरे—क्रि० प० पु०। फैलाया हुआ। रा० ५-११-१।

पसरौंहो—क्रि० प० स्त्री० एक०। पसारने पर, उँगली उठाने पर। र० प्रि० १०-५-३।

पसारत—क्रि० प० पुं० एक०। पसारते। र० १६-३-४।

पसारन—क्रि० प० स्त्री० एक०। पसारने। र० प्रि० १६-३-४।

पसारि—क्रि० प० स्त्री० बहु०। पसारकर। र० प्रि० ३-७६-३। रा० १८-४-१। ३०-३६-२। ३१-१६-१।

पसारियो—क्रि० प० पुं० एक०। पसारना। क० ४-६-६।

पसारी—क्रि० प० पु० बहु०। पसारकर। रा० ६-४-२।

पसारे—क्रि० प० पु० बहु०। पसारकर। रा० ३१-११-२।

पसु—१-सं० पु० एक०। चारों पैरों और पूँछ से युक्त जानवर। र० प्रि० ३-२७-२। ७-११-३। क० ७-३-१। ७-१६-४। ११-५०-२। ११-५६-२। २-सं० पु० एक०। जानवर। क० १३-३३-१। रा० १-४४-३। १७-४६-२। ३०-२६-२। र० १-१८-३। ज० १७। वि० १२-१०-१। ३-सं० पु० एक०। हिरण। क० १६-५७-४।

पसुपति—१-सं० एक०। महादेव, पशुपति। रा० १-४२-२। २६-२-२। ३५-३५-३। वी० १६-२। २-सं० पु० एक०। अश्वपति, गजपाल आदि। रा० १-४२-१।

पहचाने—क्रि० प० स्त्री० एक०। पहचाने। र० प्रि० ११-६-६।

पहर—[प्रहर] स० पु० एक०। तीन घंटे का समय। रा० २६-१६-२। वी० २०-३८। ज० १०३।

पहरू—सं० पु० एक०। पहरेदार। क० १५-१५-१।

पहरू-रूप—सं० पुं० एक०। पहरेदार का स्वरूप। क० १५-१५-१।

पहाऊँ—स० पु० एक०। सवेरा, प्रभात। र० प्रि० ५-१२-१।

पहार—स० पु० बहु०। पहाड़। क० १-१-२। रा० २४-२७-३। वी० १८-१४। ज० ३०।

पहारखान—सं० पुं० एक० । पठान योद्धा । ३३-१७ ।

पहार सिंह—सं० पु० एक० । वीरसिंह देव का पुत्र । वी० २-४८ ।

पहिचानति—क्रि० प० स्त्री० एक० । पहचानती । र० प्रि० ७-३३-३ ।

पहिचानही—सं० पु० बहु० । पहचानते हैं । रा० १६-१६-१ ।

पहिचानि—१-सं० स्त्री० एक० । निशान, चिह्न । र० प्रि० १४-२३-३ । २—क्रि० प० पु० एक० । पहचानकर । रा० ७-४७-१ । २२-१०-१ । र० प्रि० ५-३-६ । १४-२३-६ । ३—क्रि० प० स्त्री० एक० । र० प्रि० ६-४३-३ ।

पहिचानिबी—क्रि० प० पुं० एक० । पहचानना । र० प्रि० ४-१४-६ ।

पहिचानिये—क्रि० प० पु० एक० । पहिचाना है । र० प्रि० १४-१-२ । क० १-३-८ । रा० ६-३३-४ । २६-२८-२ ।

पहिचाने—क्रि० प० पु० एक० । पहचाने । र० प्रि० ८-५१-३ ।

पहिचान्यो—क्रि० प० पु० एक० । पहिचाना है । रा० १०-३७-१ । र० प्रि० १४-२३-६ ।

पहिराइ—क्रि० प० पु० एक० । पहनाकर । र० प्रि० १३-३-३ । १३-१३-२ । रा० २७-२५-२ । ३३-२३-२ । ३४-११-१ ।

पहिराइयो—क्रि० प० पुं० बहु० । पहना दिये । रा० ६-५-२ ।

पहिराई—क्रि० प० पुं० बहु० । पहनाई । रा० ५-४६-२ । ५-४७-१ । १८-३५-४ ।

पहिरायें—क्रि० प० पु० बहु० । पहनाई । रा० ५-४६-२ । ५-४७-१ । १८-३५-४

पहिराये—क्रि० प० पुं० बहु० । पहनाये । रा० ६-५-२ ।

पहिरायो—क्रि० प० पुं० एक० । पहनाया । क० ५-१४-४ । ५-१५-४ । रा० २४-१२-४ ।

पहिरावन—क्रि० प० पुं० बहु० । पहनाने । रा० ३३-२४-२ ।

पहिरावनि—स० स्त्री० एक० । सिरोपाव—सिर से पैर तक का पहनावा जो बादशाह या राजा की ओर से सम्मानार्थ मिलता था । क० ११-८०-२ ।

पहिरावै—क्रि० प० पुं० बहु० । पहनाते हैं । रा० ११-२७-४ ।

पहिरावे—क्रि० प० पुं० एक० । पहनावे । र० प्रि० ८-१९-३ ।

पहिरी—क्रि० प० पुं० एक० । पहने । रा० २१-५८-२ । ३१-३५-२ ।

पहिरे—क्रि० प० स्त्री० एक० । पहनकर, पहने हुये । रा० ६-६२-१ । ८-१२-२ । १०-१३-१ । २१-२२-२ ।

पहीत—सं० स्त्री० । एक० दाल । रा० ३०-२९-१ ।

पहुँचाई—क्रि० प० पुं० एक० । पहुँचाया । रा० ७-१-१ ।

पहेली—सं० स्त्री० एक० । वाक्य या वर्णन जिनमे किसी वस्तु का भ्रामक या टेढ़ा-

मेढ़ा लक्षण देकर उसे बूझने या अभिप्रेत वस्तु का नाम बताने को कहते हैं। र० प्रि० ५-२८-१ । १२-२२-२ । १६-५-२ ।

पक्ष—स० पु० एक० । पंख । वी० १३-१८ । ११-१६ ।

पा—सं० पु० एक० । पैर । रा० १४-१३-२ । १५-२६-२ । १६-६-४ । २३-६-१ । ३८-१८-३ । छं० १-७१-६ ।

पाँ-परे—क्रि० प० पुं० बहु० । पैरो पड़े । रा० १४-१३-२ । २३-६-१ ।

पां-परी—क्रि० प० पु० बहु० । पैरो पड़े । रा० १६-२-४ ।

पांइ—सं० पुं० एक० । पैर । र० प्रि० १३-६-३ । क० १५-८-४ । १५-७२-४ । रा० ११-६-१ । १६-२२-१ । १४-१६-२ । २०-२६-४ । २०-२८-२ ।

पांइ लागि—क्रि० प० पु० बहु० । चरण छुये । रा० २०-१८-२ ।

पांइ लागियो—क्रि० प० पु० एक० । पैर छुआ । रा० २०-२६-४ ।

पांइ लागहि—क्रि० प० पुं० बहु० । पैरो पड़े । रा० १६-३२-३ ।

पांउ—सं० पु० एक० । पैर । रा० २७-२६-४ । वि० ५-१७-२ ।

पांच—१-सं० पुं० एक० । पंच, न्याय करनेवाली सभा । र० प्रि० २-१७-१ । २—वि० (विशेष्य—मुख)। रा० १-२-४ । १३-३६-२ । २४-८-४ । २६-२७-१ । ३०-२६-१ । ३०-२६-१ । ३०-२६-२ । ३०-३०-१ । ३१-३१-१ । र० ३६-२ । वी० १७-८-१ । १७-५७-१ । वि० ६-३८-२ । १८-८-१ । १७-५७-१ ।

पांचइ—वि० (विशेष्य—पान)। वी० १७-६१-१ ।

पांच मुख—सं० पुं० एक० । पांच मुखो वाले शिवजी । क० ६-६९-४ ।

पांचे—१-स० स्त्री० एक० । पंचमी, तिथि विशेष । र० प्रि० १५-७-२ । २—वि० (विशेष्य—चौक) । पांच—५ । वी० १७-११-२ ।

पाँचौ—वि० (विशेष्य—बान)। पांचो, ५ । क० १५-२६-३ ।

पांडव—[पाडु+अण्] । सं० पु० बहु० । पाडुराज के पुत्र—युधिष्ठिर,भाम, अर्जुन, नकुल और सहदेव । रा० ११-२१-१ ।

पांति—१—सं०स्त्री० एक० । पंक्ति, कतार । क० १५-८१-२ । रा० १-४०-२ । २—सं० स्त्री० एक० । स्वजन मार्ग । रा० १६-९-३ ।

पांय—सं० पुं० एक० । पैर । रा० ३०-२५-१ । वि० ३-११-२ । ३-१५-१ ।

पांयपरि—क्रि० प० पु० एक० । प्रणाम किया, पैरो पड़ा । रा० ३०-२५-१ ।

पाँयनि—क्रि० प० पु० बहु० । चरणो पर । वि० १५-३-१ ।

पांव—सं० पु० एक० । पैर । क० १४-१५-३ ।

पांवडेनि—क्रि० प० स्त्री० बहु० । खडाऊँ । क० १५-७२-४ ।

पाइं—सं० पु० एक० । पैर, चरण । र० प्रि० १३-१६-३ । क० १५-१०-२ ।

पाइ—१—सं० पुं० बहु० । पैर । र० प्रि० ३-२५-१ । ३-२७-१ । ३-३४-३ । ३-५६-४ । ३-६०-२ । ५-११-२ । ६-२७-३ । ६-५३-३ । ७-५-३ । ७-१५-१ । ७-१७-३ । ७-२०-३ । ७-३६-३ । ८-१३-१ । ८-३६-४ । १०-१४-२ । १०-१७-४ । १०-१७-१ । १२-६-३ । १२-११-१ । १३-३-४ । १३-१३-१ । १३-१०-२ । क० १३-२-३ । १३-३४-१ । रा० ६-३८-१ । १०-६-१ । १०-२८-२ । १३-२२-२ । १२-५६-१ । ३१-३५-१ । ३४-५७-२ । ३५-२६-२ । २—क्रि० प० पुं० एक० । पाकर, पाना, पाया । र० प्रि० ३-६४-१ । ५-१८-५ । ६-३५-३ । १४-२४-२ । १४-२८-४ । रा० ४-६-४ । ६-२८-२ । ६-६६-१ । १२-६०-१ । १३-६५-३ । १४-१३-२ । १४-१४-१ । १४-३१-१ । १४-३५-१ । १४-४१-१ । १६-२६-४ । १७-४६-१ । १८-१६-१ । १६-१४-१ । २१-३२-१ । २१-५०-१ । २६-३१-१ । २७-१७-४ । २७-२३-१ । २६-१२-२ । २६-३७-१ । ३०-१५-३ । ३०-१६-८ । ३१-३५-१ । ३२-४७-१ । ३३-३-१ । ३३-३५-१ । ३३-५६-१ । ३४-३६-३ । ३६-३१-१ । ३६-१४-१ ।

पाइक—सं० पु० बहु० । धावन । र० प्रि० १५-७-२ ।

पाइधरे—क्रि० प० स्त्री० एक० । पैर रखे । र० प्रि० ३-२७-१ । क० ६-२३-४ । क्रि० प० स्त्री० बहु० । पैर ।

पाइन—सं० पु० एक० । पत्थर । वि० २१-१२-३ । र० प्रि० ६-५५-२ । ७-१४-२ । १०-१६-२ । १३-८-३ । १३-१५-२ । १३-१६-४ ।

पाइनि—सं० पुं० बहु० । दोनो पैर । छं० १-४४-४ ।

पाइ पखारि—क्रि० प० पुं० एक० । पैर धोया । र० प्रि० ३-६०-२ ।

पाइ परे—क्रि० प० पुं० एक० । पैरो पड़े । र० प्रि० ३-२५-१ । ३-२७-१ । ७-३६-२ ।

पाइ पर्यो—क्रि० प० पुं० एक० । पैरो पड़ रहे । र० प्रि० ७-२०-३ ।

पाइयैं—१—क्रि० प० पुं० एक० । पाता है । र० प्रि० १०-८-४ । क० ३-२८-४ । २—क्रि० प० स्त्री० बहु० । पाते हैं । र० प्रि० १४-२०-६ ।

पाइयो—क्रि० प० पुं० एक० । पाया । रा० १-४-३ । १२-५५-२ । १६-२४-२ । २१-३०-२ । २१-४६-३ । २६-३३-३ ।

पाइ लगायो—क्रि० प० पु० एक० । पैरो पड़वाना । र० प्रि० ३-४६-८ ।

पाइहु—क्रि० प० स्त्री० एक० । पाकर । र० प्रि० ३-६४-२ ।

पाइ है—क्रि० प० पुं० एक० । पावेगा । रा० १-१६-१ । ३-३१-३ । २७-२६-२

पाइहौ—क्रि० प० पुं० एक० । चरण । क्रि० प० पुं० एक० । पाओगे । रा० १३-६५-३ ।

पाई—सं० पुं० एक० । चरण । रा० २-८-१ । २-१२-१ । २-२७-२ । १४-२-२ । १५-१२-२ । १६-३२-३ । १७-१-१ । १८-१२-२ । २१-३४-२ । २१-३५-२ । २१-५६-१ । २२-१६-१ । २७-२३-२ । १. क्रि० प० पुं०एक० । पाने, पा लिया, पाओगे । रा० ६-१८-१ । ६-२६-२ । १२-५६-२ । १३-३४-१ । १३-३७-१ । १४-२४-२ । र० प्रि० ७-६-१ । ६-७-३ । क्रि० प० स्त्री० । पा लिया । रा० १-२५-७ ।

पाउ—सं० पुं० बहु० । पैर । र० प्रि० १०-१५-१ । वी० २-३३ । ५-१८ । ७-५५ । १०-५४ ।

पाऊँ—क्रि० प० पु० एक० । पाऊँगा । रा० १-७-२ । २५-१३-१ । ३४-४-२ । वी० २-२३ । ५-१८ । ६-५५ । १०-५४ । क्रि० प० स्त्री० एक० । पाऊँगी । र० प्रि० ५-१२-३ । ५-१५-२ । ११-३-४ ।

पाए—क्रि० प० पु एक० । पा लिये, पाये । र० प्रि० ७-१७-६ । ७-३७-३ । रा० १०-१६-१ । १६-२०-४ । २२-१६-२ । ३३-४६-१ । ३६-२-२ । ३६-२३-१ ।

पाकसासन—सं० पु० एक० । इन्द्र । वामन पुराण मे लिखा है कि इन्द्र ने पाक नामक प्रसिद्ध असुर को मारा था, इसी से पाकशासन कहलाये । शंख. पाको महेन्द्रेण भ्राता तव सुदर्शनः । विरोचनस्तव पिता निहतः कथयामि ते ॥ (वामनपुराण, ७३।६ ।) (हिंदी विश्वकोश) । क० ५-१०२ । वी० २६-२० ।

पाखंड—[पा√खण्ड+अण्] । १-सं० पु० एक० । कृत्रिम व्यवहार करने वाला । वि० १-६-१, ३-१०-२ । २. सं० पु० एक० बहु० । भेद विरुद्ध आचरण करने वाला । वि० ५-१६-२ । ६-७३-१ । १२-३-२ । १६-१०६-१ ।

पाखंडो—स० पु० एक० । दुराचारी । वि० १२-८-२ ।

पाखंडीनके—सं० पु० बहु० । पाखंडियो के । वि० ८-४८-१ ।

पाखर—सं० स्त्री० एक० । झूल । रा० १०-१७ १ ।

पाग—स० स्त्री० एक० । पगडी । र० प्रि० ५-११-१ । ५-३६-२ । ६-४७-१ । ६-७-२ । १३-१४-१ । रा० ६-४६-१ । ज० ८४-६० ।

पागे—सं० पु० बहु० । पगड़ियाँ । क० ६-६-१ ।

पाट—[पट्ट] । १. सं० पुं० एक० । चादर । क० ४-६-४ । २. सं० पु० एक० । रेशमी कपड़ा । क० ६-१६-२ । ६-६-१ । ३ । वि० (विशेष्य—पिछौरा) । रेशमी । क० ४-६-४ ।

पाटकी पिछौरी—सं० स्त्री० बहु० । पीताम्बर । क० ६-६-१ ।

पाट जटी—वि० (विशेष्य—हीनन की अवली) । रेशम से गुँथी हुई । रा० ६-५७-३ ।

पाटिन—स० स्त्री० बहु० । गोद आदि की

सहायता से मांग के दोनो ओर सजाकर बैठाये जाने वाले बाल। क० १५-७६-३।

पाटी—सं० स्त्री० एक०। पटी, कमर-बन्द। रा० ३१-७-२। ३१-१८-२।

पाटीर—पु० सं० एक०। चन्दन। रा० १३-२५-२।

पाटे—१–सं० पुं० एक०। रेशम। रा० ६-६४-३। २–सं० पुं० एक०। नदी की चौड़ाई। रा० २४-२१-४।

पाठ—१—स० पुं० एक०। वेदपाठ, ब्रह्म-ज्ञान। क० ६-२७-३। २—सं० पु० बहु०। सोमा, परिच्छेद। र० प्रि० ६-५३-४। रा० ३४-२२-४। ३—सं० पुं० एक०। पढ़ने की क्रिया। छं० २-११-२। २-४८-२।

पाठान—सं० पुं० एक०। पठान मुसलमानो की एक प्रसिद्ध उपजाति। र० १-४०-३।

पाठानि—सं० पुं० बहु०। पठानो। र० १-९५।

पात—१–सं० पुं० एक०। पल्लव। क० ६-१६-२। २–सं० पुं० बहु०। पत्ते। र० प्रि० ७-२१-२। १२-१५-२। १२-२३-१। क० ६-६६-२। ३–स० पुं० एक०। पत्ता। र० प्रि० ७-२४-१। रा० १-१-२। १६-३१-३। ४–सं० पुं० बहु०। पतन। रा० ३२-२०-२। वि० १-२७-२।

पातक—[पत्+णिच्+ण्वुल्] १–सं० पुं० एक०। पाप, अपराध। क० ९-२६-३। ११-७३-१। रा० ७-५४-१। १४-१-४। १७-७-२। २०-३०-१। २३-४५-२। ६-३२-१। ज० १५। छं० १-७१-२। वि० १३-१९-१। २–सं० पुं० बहु०। महापातक पाँच हैं—ब्रह्म हत्या, सुरापान, स्वर्ण चोरी, गुरु-पत्नी गमन और इनका सग। क० ११-१४-१। १५-५७-१। १५-५८-३।

पातक पिता के जुत—वि० (विशेष्य—महादेव) (ब्रह्म का सिर काटने का पाप जिन्हे लगा है)। वामन पुराण मे लिखा है :—पर्वकाल में समस्त जगत के जलमय होने पर भगवान सहस्र वर्ष तक निद्रा मे थे। नींद टूटने पर उन्होंने रजोगुण से पंचवदन ब्रह्मा और तमोगुण से पंचवदन शंकर की सृष्टि की। शंकर ने उत्पन्न होते ही तपस्या करना शुरू कर दिया। यह देखकर भगवान ने सोचा कि इनसे इस प्रकार सृष्टि का कार्य नही चलेगा। तब उन्होने अहंकार को सृष्टि की। ब्रह्मा और शंकर दोनो अहंकार के वशीभूत हुए। दोनो मे भीषण कलह उत्पन्न हुआ। शकर ने अपने नख से ब्रह्मा का एक मस्तक काट डाला। ब्रह्मा चतुर्मुख हुए और शकर को ब्रह्महत्या का पाप लगा जिसे आगे चलकर विष्णु ने दूर किया।—वामन पुराण। क० ९-२६-३।

पातकी—सं० पु० एक०। पापी। वि० ५-५-२।

पातनि—सं० पु० बहु०। पत्ते। र० प्रि० ६-२२-३।

पातरि—सं० स्त्री० एक०। वेश्या। क० १३-२०-१।

पातरी—वि० (विशेष्य—देह) । पतली । र० प्रि० ७-३६-४ ।

पातरो—वि० (विशेष्य—बिछौरा) । पतली । क० प्रि० ४-६-४ ।

पातसाह—सं०पु०एक० । बादशाह । र० १-४-४ । १-४६-२ । वी० ३-४० । ७-५५ । ६-८ । १४-६१ । ज० ३ ।

पाताल—[√पत् + आलञ्] सं० पु० एक० । पृथ्वी के नीचे के सातो लोको मे से सबसे नीचे का लोक । र० १-३६-४ । वि० ११-५०-१ । १८-२६-१ ।

पातुर—[पातिली] १. सं० स्त्री० एक० । वेश्याएँ । र० प्रि० १४-६-१ । क० १-४२-२ । १५-१३०-४ । २. सं० स्त्री० एक० । नटी । रा० ३१-२०-१ । ३. सं० स्त्री० एक० । पतरी । वी० २२-६८ ।

पात्र—सं० स्त्री० एक० । वेश्या । क० ३-५६-२ । वी० २८-२२ ।

पात्रदुष्ट—सं०पुं० एक० । केशवदास के मतानुसार काव्य रस विशेष । र० प्रि० १६-१-२ । १६-१०-२ ।

पाद—सं० पुं० एक० । चरण । छं० २-१७-१ ।

पादपद्म—सं०पु०एक० । कमल की चरण । रा० ३१-३४-३ । ३४-३७-१ ।

पाद-भजन—सं० पुं० एक० । पाद सेवा । वि० १६-६१-२ ।

पाद सेवहु—सं० स्त्री० एक० । चरणो की सेवा । वि० १६-६३-४ ।

पादाकुलिक—सं०पु० एक० । चौपाई छद । छं० २-२५-२ ।

पादारघ—सं० पु० एक० । पादार्घ्य, बूढो के आदर करते समय पैरो को धोने के लिये दिया जाने वाला जल । वी० १-५८ । ११-५० । १८-६ । ३३-२६ ।

पादुका—[पादु + क + टाप्] स० स्त्री० एक० । खड़ाऊँ । रा० १०-४३-२ । १०-४४-१ । २१-२२-४ । २१-५८-१ ।

पादोदक—सं० स्त्री० एक० । चरणामृत । रा० १२-३-२ ।

पाद्यार्घ—सं० पुं० एक० । भेंट । रा० ३४-४२-१ ।

पान—[√पा (पीना) + ल्युट्] १—सं० पु० एक० । तांबूल, बीड़ा । र० प्रि० २-४-४ । ५-२३-२ । ५-३४-२ । ६-६-५ । ६-४७-१ । ६-५२-४ । ७-२६-४ । ८-२७-३ । ८-२६-३ । ८-४६-४ । १२-११-४ । १३-३-३ । १३-८-३ । १३-१३-४ । १४-६-१ । क० ३-१२-२ । ६-१२-१ । रा० ३-२२-२ । २६-२६-१ । २७-१६-२ । २७-२०-३ । वी० ६-१५ । ६-२१ । ६-३४ । ३१-११ । वि० ५-१०-२ । १४-३८-१ । २—सं० पुं० एक० । पान का कूटा । र० प्रि० ७-६-१ । ३—स० पुं० बहु० । पत्ते । र० प्रि० ३-३४-३ । ४—सं० पुं० एक० । पेय द्रव्य । रा० ६-२६-३ ।

पाननि—सं० पुं० बहु० । तांबूल । र० प्रि० ६-३२-३ ।

पान विलास—सं० पुं० एक० । पीने का शौक, शराब । रा० २३-३५-२ ।

पानि—१-सं० पु० एक० । हाथ । र०प्रि० ११-११-३ । क० ५-२६-४ । रा० ४-

२४-२। ७-४७-३। १३-२४-२। २७-११-१। ३०-२४-२। वि० ३-१०-२। १६-४६-२। २-सं० पु० बहु०। हाथ। र० प्रि० १-५४-३। ८-२१-३। क० १५-६-२। ३-सं० पु० एक०। जल। वि० ६-५७-१।

पानिनि—सं० पु० बहु०। कर। क० १५-३०-१।

पानिनी—सं० पुं० एक०। पाणिनी, अष्टाध्यायी कर्ता आचार्य पाणिनि इनका समय ई० पू० चतुर्थ शतक माना जाता है। ज० २४।

पानिप—१-सं० पुं० एक०। (१) पानी, (२) शोभा। र० प्रि० १२ २१-२। २-सं० स्त्री० एक०। पानी। ज० ६५।

पानिपत—सं० पुं० एक०। दिल्ली के आस-पास का एक मैदान जहाँ इतिहास प्रसिद्ध बड़े-बड़े युद्ध हुए थे। ज० १००।

पानी—[पानीय] १-सं० पुं० एक०। जल। र० प्रि० ३-६०-२। ४-६-२। ७-६-३। ७-११-३। १६-११-१। क० ५-१३-३। ५-१५-१। १०-१६-३। १४-१६-४। रा० १४-११-२। १६-१७-१। वी० २-४२। ५-२७। ६-४६। १४-६। २-सं० पु० एक०। कृपा की धार। वि० १-१६-२। ३-सं० पुं० बहु०। चरणोदक। वि० ६-४६-१। ४-सं० पुं० एक०। हाथ। वी० २२-३। २०-५४। २६-१६।

पान्यो—सं० पु० एक०। पानी। र० प्रि० ५-२३-२।

पान्यौ—सं० पुं० एक०। पानी। र० प्रि० ७-२७-३। ७-४६-४।

पाप—[√पा + प]। सं० पुं० एक०। कुकृत्य, अधार्मिक। र०प्रि० ३-१२-४। क० ११-२। ५-२०-२। ६-२२-१। ६-३१-१। ६-३६-२। ६-७६-१। ७-१३-३। ७-२१-१। १२-४२-२। ११-७७-१। १२-१५-१। १५-११३-१। रा० ४-१२-१। १०-८१। १०-३६-२। २३-१३-१। १५-१५-२। ३४-८-१। ३४-३०-१। ३४-३०-२। ३४-२२-२। ३५-२-३। ३७-२०-१। ३७-२०-१। ३६-४२-२। वी० १-६। १-३४। २-७। २-१२। ३-३। ३-४। ३-५। ३-६७। ४-१। ५-२१। ५-२३। २६-७। ३१-३८। ३२-३१। वि० १-४-३। १-६-२। ३-१८-१। ५-२२-२। ६-२६-१। ६-३५-२। १६-५६-२। २०-६०-१। २-सं० पुं० बहु०। तीन प्रकार के पाप-दैहिक, दैविक और भौतिक। ३-सं० पु० बहु०। दुष्कृत्य। वि० २-२२-१। ४-सं० पुं० एक०। अपराध। छं० १-६६-६। २-२४-६। वि० ११-१८-१। ११-३५-१। १२-७२-३। १३-७५-२। १३-८१-१। ११ १२-२। २०-२६-३। २१-२२-१। ५-सं० पुं० एक०। नाम विशेष। वि० १२-१३-१। ६-सं० पुं० एक०। बुरे कामो से उत्पन्न होनेवाला वह फल जिससे मनुष्य बुरी गति को प्राप्त करता है। र० १-२५-४। १-२५-५। वि० १५-१०-२। ७-वि० (विशेष्य-लोम)। पापी। वी० १-३४-१।

पापकलाप—सं० पुं० बहु० । पापो का समूह । रा० २०-५१-२ ।

पापचारिनी—वि० (विशेष्य—राक्षसी) । पाप करने वाली । वि० २-२२-१ ।

पापनि—सं० पु० बहु० । दुष्कृत्यों को । वि० १५-२५-२ ।

पाप प्रनासी—वि० (विशेष्य—पितापद) । पाप विनाशक । रा० ४-१२-१ ।

पापिनिहूँ—सं० पुं० बहु० । पापियो को । वि० ४-४२-२ ।

पाप पुञ्ज—सं० पुं० बहु० । पाप समूह । रा० २६-७-१ । वि० २१-६२-३ ।

पाप पुंजे—सं० पुं०बहु० । पापो का ढेर । वि० ६-२१-२ ।

पाप बारन—वि० (विशेष्य—श्री बिस्नु) । पाप नाशी । वि०१८-१४-१ ।

पाप बिरक्ति—सं० स्त्री० एक० । पापों के विरक्ति की भावना । वि० २१-६६-२ ।

पाप संहारिनी—वि० (विशेष्य—गोदावरी) । पाप विनाशिनी, पापो का संहार करनेवाली । रा० ११-२३-१ ।

पापी—वि० (विशेष्य—भूपति) । जो पाप कार्य करता हो । निषिद्ध कर्म के अनुष्ठान और विहित कर्म के अननुष्ठान से पाप निषिद्ध बतलाये गये हैं । यदि वे किये जायँ और जो कार्य विहित है वे यदि न किये जायँ तो पाप होता है । जिस कार्य द्वारा दु:खोत्पत्ति होती है वह भी पाप कार्य है । रा० १८-१०-३ ।

पामर—[पा√मृ + घ] । सं० पु० बहु० । मूर्ख लोग । वि० १२-७-३ ।

पामरी—सं० स्त्री० एक० । रेशमी वस्त्र । क० ६-१८-२ ।

पायँ—सं० पुं० बहु० । पैर, पाँव । क० २-२-१ । २-११-२ । २-२०-२ । ३-१२-२ । रा० १६-१०-४ । २६-१८-१ । ३०-७-१ । वि० ६-२४-१ । ६-४६-२ । १४-४०-२ । ६-३६-१ । ६-३६-२ ।

पाय—१-सं० पुं० बहु० । पैर । क० २-६-२ । रा० ५-१८-२ । ६-१६-१ । १५-१०-२ । २६-३१-३ । २६-१३-१ । वी० ५-२६ । ५-४८ । ५-५२ । ५-८३ । ६-३३ । ६-६ । ६-२७ । १०-१५ । १४७ । १४-६ । १४-३६ । १७-५६ । १७-६१ । २२-३ । २२-७५ । २५-३ । २६-४ । २८-१० । ३१-२० । ३२-१७ । ३३-२२ । छं० १-१६-१ । वि० २-२४-२ । ७ ११-१ । ८-२६-१ । ६-५०-२ । २—सं० पुं० एक० । चरण । क० ३-३१-१ । ३—क्रि० प० पुं० एक० । पाया है, पाने से, पाते ही । र० प्रि० ११-२-२ । रा० ६-२७-१ । २३-७-३ ।

पायक—[√पा + ण्वुल्] । १-सं० पुं० एक० । पैदल सिपाही । रा० २-३-२ । २-सं० पुं० एक० । पेय । वी० ४-३७ । क्रि० प० पुं० बहु० । परेड करते है । रा० २-३-१ ।

पायन—[√पा + णिच् + युच्] । सं० पु० बहु० । पैर । र० प्रि० ६-२२-१ ।

पायनि—सं० पुं० बहु० । पैरो । वि० १३-७६-१ । १३-७७-२ ।

पायनि पारत—क्रि० प० पुं० एक० । पैरो पड़ते, पैर छूते । रा० २६-२६-२ ।

पायौ—क्रि० प० पुं० एक० । पाया । रा० ७-४५-४ । १०-४४-२ । ११-११-२ । १२ ३०-२ । १२-६६-२ । १२-६७-२ । १३-५३-१ । १४-२५-२ । १८-२५-१ । २४-१२-३ । २६-८-२ । ३४-३-२ । ३४-४६-१ । ३४-५०-२ । ३८-१२-२ । ३६-१७-२ । ३६-२०-२ । र० प्रि० ३-२३-८ । ३-४८-८ । ३-५६-३ । ७-६-३ । ६-७-५ । क० १-२१-१ । ५-१५-३ ।

पार—सं० पु० एक० । नदी आदि का दूसरी ओर का किनारा । क० १-२२-२ । र० प्रि० ५-३७-२ । रा० १४-१६-१ । १४ ३२-१ । १५-३४-२ । १६-३२-४ । ३७-३-४ । ३७-६-१ । छ० २-२-२ । वि० १२-७-२ । १४-४२-२ ।

पारथ—१-सं० पुं० एक० । अर्जुन पृथा का पुत्र एव धर्मराज का भाई । क० १-३७- । ५-४०-२ । ६-६१-३ । वी० १५-२८ । २७-२७ । ज० ६-६ । २-स० पु० एक० । पृथा के पुत्र युधिष्ठिर । क० ७-१६-४ । ३-स० पु०एक० । श्रीकृष्ण । क० ११-११-३ ।

पारथमीत स० पुं० एक० । अर्जुन के मित्र श्रीकृष्ण । क० ४-३-४ ।

पारद—[√पृ + णिच् + तन्] । सं० पु० एक० । पारा, धातु विशेष । क० ५-६-२ ।

पारन—सं० स्त्री० एक० । राख । क० ३-४६-२ ।

पारबतीपति—सं० पुं० एक० । शिव, पार्वती के पति । वी० ४-३३-२ । छ० २-२६-६ । वि० (विशेष्य—संकर) पार्वती के पति । वी० १-१-६ ।

पारयौ—क्रि० प० पुं० एक० । पड़ा । र० प्रि० १५-६-५ ।

पारवती—१-स० स्त्री० एक० । पर्वत-पुत्री, पार्वती । क० ६-६५-२ । ६-२५-३ । वी० १-१ । २८-३६ । ३३-७ । ३३-११ । २-सं० स्त्री० एक० । वीरसिंह देव की पत्नी । वी० २६-१२ । ३३-७ । ३३-११ ।

पारवती-पति—सं० पु० एक० । ईश्वर, शिव । क० ६-६५-२ । वि० ४-२३-१ ।

पारवती-पति-संपति—सं० स्त्री० एक० । शिवजी का ऐश्वर्य । क० ६-२५-३ ।

पारस—[स्पर्श] । १-सं०पु०एक० । पार्श्व, छाती के दायें-बाये का भाग । क० ८-१४-१ । २-सं० पु० एक० । एक मणि जिसके स्पर्श से लोहा स्वर्ण हो जाता है वि० १५-३३-२ । वी० ७-१४ । वि० (विशेष्य—शब्द) । प्रसंग जिसमे परिवर्तन करने की क्षमता हो । वि० १५-३३-२ ।

पारसीक—स० पुं० एक० । पारसीक देशवासी । ज० १०० ।

पारषद—स० पुं० एक० । परिषद । र० १-२६-६ ।

पारावत—[पर√अव + शतृ + अण्] । १. सं० पुं० एक० । कबूतर । ५-३-१ । रा० ३०-२१-२ । २-सं० पुं०

एक० । पडेवा, पिडकी । क० ८-३४-१ ।

पारावार—सं० पुं० एक० । समुद्र । क० ६-७०-२ । ज० १५० । १६८ ।

पारि—१. क्रि० प० पुं० एक० । करके । रा० ६-६-२ । ७-३४-४ । ३६-११-२ । २. क्रि० प० स्त्री० एक० । करके डाली । रा० ६-१४-८ ।

पारिबे—क्रि० प० स्त्री० एक० । पालने । र० प्रि० ६-११-५ ।

पारिबों—क्रि० प० पु० बहु० । रक्षा करने के लिये । रा० १०-४१-२ ।

पारि भद्र—सं० पुं० एक० । फरहद का पेड़ । वि० ४-२३-१ ।

पारियै—क्रि० प० पुं० एक० । पालिए । रा० ३६-३१-१ ।

पारो—क्रि० प० पुं० एक० । रक्षा करो । रा० १७-४६-२ ।

पालक—[√पाल् + णिच् + ण्वुल्] । १. सं० पुं० एक० । पालन करनेवाला । क० ११-२३-२ । वि० २१-१३-२ । २. सं० पु० एक० । पलंग । रा० ३५-२०-१ । वि० (विशेष्य—राम) । संसार भर के जीवों का पालन करने वाला । रा० ११-१५-१ ।

पालकी—सं० स्त्री० एक० । एक प्रकार की सवारी जिसे कंधे पर ढोते हैं । र० प्रि० ७-२६-३ । रा० ३२-४४-१ । १६-२४-१ । वी० २६-२५ । ज० १३३ ।

पालागि—क्रि० प० पुं० एक० । पैरो पड़ा, पैर छूकर । रा० ११-१६-२ । २०-२-२ ।

पालास—सं० पुं० एक० । पलास । रा० १७-५४-१ ।

पालि—क्रि० प० पुं० एक० । पालना, पालन करके । रा० ५-२४-२ । ५-४३-२ ।

पालिक—सं० पुं० एक० । पलंग । र० प्रि० ८-३२-३ । क० ११-२५-४ । रा० १३-४८-१ ।

पालै—क्रि० प० पु० बहु० । पालन करते हैं । रा० ५-२४-१ ।

पावई—क्रि० प० पुं० बहु० । पाते हैं । रा० ५-३६-३ । १८-६-२ ।

पावक—[√पू + ण्वुल्] । १. सं० पुं० एक० । अग्नि । र० प्रि० ३-४४-१ । १३-१-१ । १४-२८-४ । क० ५-३१-२ । ६-१२-१ । ६-६५-१ । ११-२८-३ । ११-६१-१ । १४-३३-४ । रा० १-३६-१ । १-३९-३ । ३-२९-१ । ५-२६-४ । ६-९-१ । ७-३३-२ । १२-१२-१ । १३-४७-२ । १६-१७-२ । १९-३-१ । २०-१४-१ । २०-४२-१ । २०-५४-२ । २४-६-२ । २५-२५-४ । ३६-१३-५ । ३६-२२-२ । छं० १-४८-४ । वि० ३-१६-३ । १०-६-४ । १९-१३-१ । २. सं० पु० बहु० । तीन प्रकार की अग्नि—दक्षिणाग्नि, गार्हपत्य, आहवनीय । क० ११-८-२ ।

पावक ज्वाल—सं० पुं० एक० । अग्नि, ज्वाला । रा० १६-४८-२ ।

पावक जुत—वि० (विशेष्य—स्वाहा) । अग्नि समेत । रा० ६-६२-१ ।

पावक पुंज—सं० पुं० एक० । अग्नि कणों का समूह । क० ११-२८-३ ।

पावक वर्षा—सं० स्त्री० एक० । अग्नि की वर्षा । ज० ६५ ।

पावक रूप—सं० पुं० एक० । अग्नि देव । रा० ११-१०-१ ।

पावत—क्रि० प० पुं० एक० । पाता है । र० प्रि० ३-१३-१ । रा० ११-२४-१ । १८-११-३ ।

पावते—क्रि० प० पु० एक० । पाने के लिये । रा० ४-१३-२ । १८-३७-२ । १६-२३-१ ।

पावन—[√पू+णिच्+ल्यु] सं०पु०एक० । विष्णु । छ० १-३६-४ । वि० ११-५३-१ । वि० (विशेष्य—पादुका) । पवित्र, निर्मल । र० प्रि० ७-३१-२ । १०-६-४ । क० २-३-१ । ७-१२-२ । ७-२४-३ । ७-३४-२ । ६-२२-२ । १०-३०-२ । ११-६२-४ । १४-१६-२ । १६-४८-३ । रा० ४-१२-१ । ५-५-२ । ११-१६-१ । १६-३१-१ । २०-२४-२ । २०-२८-४ । २१-१८-१ । २१-५८-१ । २३-७-३ । २३-६-२ । ३३-४१-२ । ३४-५-१ । ३४-३६-३ । ३६-३१-१ । ३६-३२-१ । ज० ५-३ । २७-२ । ६५-२ । १२२-१ । छं० १-५५-५ । वि० ३-१८-४ । ६-२३-१ । ७-१७-३ । १०-१५-१ । १०-२१-२ । ११-५३-१ । १६-५०-३ । १८-४३-२ ।

पावनता—सं० स्त्री० एक० । स्वस्थता या पवित्रता । क० ७-२२-१ ।

पावनताई—सं० स्त्री० एक० । पवित्रता । रा० ६-२६-३ ।

पावन पद्मिनी—वि० (विशेष्य—सीता) । पवित्र पद्मिनी । पद्मिनी नायिका का गुण है—मधुर, शीतल, सुगंधित, संतापनाशन, कोमलांगी, सुशीला, रूपवती पतिव्रता । कोकशास्त्र के अनुसार स्त्रियो की चार जातियो मे पद्मिनी, चित्रिणी, शंखिनी, हस्तिनी—इनमे पद्मिनी जाति सर्वोत्तम है । केशव ने पद्मिनी नायिका का लक्षण इस प्रकार दिया है :—"सहज सुगंध सुरूप सुभ पुण्य प्रेम सुखदानि । तनुतनु ओजत रोप रति निद्रा मातबखानि । सलज सुबुद्धि उदार मृदु बास हास शुचि अंग । अमल अलोभ अनंग भुव पाद्मनि हाटकरंग ।" र०प्रि० ३-२-३ । रा० ३३-४१-२ ।

पावनी—वि० (विशेष्य—कमल) । पावन, पवित्र । वी० ११-१८-१ । वि० ३-१४-१ ।

पावनी जग—सं० पु० एक० । पवित्र संसार । वि० ३-१४-१ ।

पावस काल—सं० पु० एक० । पावस ऋतु । वि० १०-५-४ । १०-६-४ ।

पावही—क्रि० प० पु० बहु० । पाते हैं । रा० १३-३३-२ । १६-२६-२ । २१-८-१ । ३४-४२-२ ।

पावहु—क्रि० प० स्त्री० बहु० । पाती है । रा० ६-७-२ ।

पावै—क्रि० प० पु० बहु० । पाते हैं । रा० ६-१३-२ । १२४-१८-३ । ३४-२८-२ ।

पावो—क्रि० प० पुं० एक० । पाता है । र० प्रि० २-४-२ । ४-१४-१ । १०-७-२ । १०-१३-२ । रा० ६-१७-१ । १४-२७-१ । २५-५-२ । २५-१२-१ । २५-१४-१ । २६-३-२ । २६-६-१ । २९-९-१ । ३०-१८-२ । ३६-३२-२ । ३८-१३-२ ।

पास—१- सं० पुं० एक० । फाँस, पासा । क० १५-१८-२ । रा० २७-६-२ । २- सं० पु० बहु० । पाश, फन्दा । र० प्रि० ६-१९-१ ।

पासबनि—सं० स्त्री० एक० । सेविका, परिचारिका । क० १२-२४-२ ।

पासारयो—क्रि० प० पु० एक० । पसारा है । रा०४-१५-४ ।

पासि—सं० पु० एक० । बन्धन । क० १५-७१-२ ।

पासिबे—सं० पु० एक० । फदा । क० १५-२७-३ । १५-७१-२ ।

पासिय—सं० पु० एक० । फंदा । क० १५-२७-३ ।

पासु—[√पश् (बाँधना) + घञ्] । सं० पु० एक० । घेरा । रा० २७-६-२ ।

पाषंड—[√पा (रक्षा) क्विप, √षंड् (खंडन) + अच्] । स० पुं० एक० । पाखंड । वि० ६-७६-१ । ९-५९-२ ।

पाषंडपुर—स० पु० एक० । पाखंडपुर । वि० ४-४१-१ । ५-९-१ ।

पाषडिन्ह—सं० हु० बहु० । मूर्खों को । वि० ८-१-२ ।

पाषण—[√पिष् (चूर्ण करना) + आनच्] । सं० पुं० एक० । पत्थर । वी० १२-२९- । ज० १७ ।

पाहन—१. स० पुं० एक० । पत्थर । र० प्रि० ७-१४-२ । रा० ८-४-२ । ६-१९-२ । १६-३१-१ । वि० १६-६९-२ । २. सं० स्त्री० एक० । कसौटी । रा० १३-३८-१ ।

पाहुन—[प्राघूर्ण] सं० पुं० एक० । मेहमान । रा० १४-४१-४ ।

पाहुनी—सं० स्त्री० एक० । स्त्री अतिथि । र० प्रि० ५-३-३ ।

पाहुनो—सं० पुं० एक० । मेहमान । रा० १४-४१-४ ।

पिंगलौ—सं० पु० एक० । पिंगल भाषा । छं० २-२-१ ।

पिंड—[√पिण्ड् (ढेर) + अच्] १. सं० पु० एक० । आहार । क० १०-३०-१ । २ सं० पुं० एक० । शरीर । र० १-७-५ ।

पिक—[अपि√कै (शब्द) + क] १. सं० पुं० एक० । पिकांग, पपीहा । क० ५-१०-१ । ७-९-२ । ८-३४-१ । १५-४७-१ । र० प्रि० १४-२२-१ । २. सं० पुं० बहु० । कोयल । क० ७-३८-३ । १५-३२-३ । ३. सं० पुं० एक० । कोयल । रा० ३२-२८-१ । वी० ११-३ । २३-३५ ।

पिकरुत—स० पुं० एक० । कोयल की सुन्दर वाणी—शिशिर के पक्ष मे । पिक-बंनी—वेश्या के पक्ष मे । क० ७-३८-३ ।

पिछनोरी—स० स्त्री० बहु० । ओढ़नी । क० ९-९-१ ।

पितर—[√पा (रक्षा करना) + तृच्]। सं० पुं० बहु०। पूर्व पुरुष। ७-३३-२। १०-३०-१। रा० २७-२३-३। वि० १०-१५-३।

पितराई—स० स्त्री० एक०। वह कसाव जो पीतल के बरतन मे खटाई रख देने से या अधिक देर तक भोज्य वस्तु रख देने से उसमे उत्पन्न हो जाता है। र० प्रि० १२-२८-४।

पिता—१. सं० पुं० एक०। जनक। र० प्रि० १४-२१-१। क० ६-५३-२। ८-७-१। ६-२६-३। ११-२४-१। ११-६१-१। १३-८-१। १६-४८-२। २. सं पु० बहु०। पाँच प्रकार के पिता–जनकर, उपनेता, ससुर, अन्नदाता, भयत्राता। क० ११-१४-२। ३. स० पुं० एक०। पिता। रा० ४-१२-१। १०-३०-१। २०-४-२। ३१-११-२। ३७-१८-१। ३८-३-२। ३८-१०-२। ३८-१८-२। ३८-३५-१। ३६-४-२। वी० १-२८। २-२६। ३-१। ५-५४। ७-४६। १३-१८। ४-२३। १८-२३। ३०-६। ३१-६। ३१-३१। ३१-५३। ३१-६०। वि० २-११-२। २-१५-१। ६-३४-२। ६-३८-१। ७-१०-१। ६-३६-१। ६-४०-१। ६-४६-२। ११-१६-२। १२-१८-२। १३-३६-१। १३-६२-१। १६-६४-१। र० १-१३-१। १-१७-१।

पितान—सं० पुं० बहु०। जनक। क० ११-८०-२।

पितानि—१. सं० पुं० बहु०। जनक। क० ११-७३ १। २. सं० पुं० एक०। बाप से। वि० १४-२०-३।

पितामह—सं० पुं० एक०। दादा, पितर। वि० ६-५४-४।

पितु—स० पुं० एक०। पिता, बाप। क० ४-१८-२। १६-६०-४। रा० २४-४-१। ४-१४-१। ४-१४-२। ६-३६-१। ७-३७-२। ६-२०-१। १०-३२-१। १५-३२-२। १६-१५-१। २१-४३-१। २७-४२-४। ३३-३२-४। ३४-२१-२। र० १-१३ १। १-३२-१। वी० १-५१। वि० १३-३७-१। १४-३२-१। १५-१७-२। १६-४१-१।

पित्त—स० एक० पुं०। शरीर के तीन प्रसिद्ध दोषो मे से एक। वह नीलापन लिये पीले रंग का ओर कडवा होता है। र० प्रि० १४-२६-१।

पितृ देव—सं० पुं० एक०। पिता। वो० १८-७।

पितृ नाथ　सं० पुं० एक०। यमराज। वि० ५-३५-४।

पिते—सं० पुं० एक०। पिता को। वि० २-१७-१।

पिनाक—सं० पुं० एक०। शिव का धनुष। रा० ५-३६-४। ५-३७-२।

पिपासा—सं० पुं० एक०। प्यास। वि० ५-११-१।

पिय—सं०पु० एक०। प्रेमी, प्रियतम। र० प्रि० ३-२६-१। ३-३१-४। ३-४६-२। ३-६५-१। ३-६६-४। ३-७०-३। ५-१-१। ५-४-१। ५-५-१। ५-२२-१। ५-३६-२। ७-१०-२। ७-२५-१।

७-३६-२। ८-३३-४। ६-२-१। ६-२५-१। ६-२७-१। १०-१५-१। १०-३२-२। ११-७-१। १२-५-४। १३-४-४। १४-६-४। क० १-५७-२। ४-६-३। १०-१७-१। १०-२०-४। १०-२४-६। १०-३३-६। ११-५८-४। १२-७-२। १३-३७-१। १५-८-३। १५-२३-४। १५-२६-४। १८-३२-३। १५-३६-३। १५-५६-१। १५-५८-४। १५-७१-२। रा० ११-२७-२। १३-७८-२। १३-८२-२। १८-१६-३। १८-१७-२। छं० २-३८-५। वी० २१-२५। २२-७४। २५-४। २५-१०। २६-१५। वि० २-१८-१। ६-४३-२। ६-५२-२। ६-६४-२। ६-६६-२। ६-७१-१।

पिय चित्त—सं० पुं० एक०। प्रियतम का हृदय। क० १५-३२-३।

पिय जुगति—सं० स्त्री० एक०। प्रीतम की युक्ति। क० १५-३६-३।

पिय मन—सं० पुं० एक०। प्रीतम का अन्त.करण।

पिय मन दूत—सं० पुं० बहु०। प्रियतम की मन रूपी बातो पर। क० १५-५६-१।

पियरी—वि० (विशेष्य—विद्रुम की परदा)। पीले रंग की। वी० २०-७-२।

पियरो—वि० (विशेष्य—पट) पीले रंग के। वी० १४-१-१।

पियहि—सं० पुं० एक०। प्रेमी। र० प्रि० ३-५३-२। ५-७-२। ५-१६-२। १०-१८-१।

पियही—क्रि० प० पुं० बहु०। पीते हैं। रा० ३-२-२।

पिया—१. सं० पुं० एक०। प्रीतम। क० १२-२७-२। १६-४७-४। २. सं० स्त्री० एक०। प्रेमिका। र० प्रि० १-१६-२। ६-४६-१।

पियादा—सं० पुं० एक०। पैदल सिपाही। रा० ३२-४७-१।

पियास—सं० स्त्री० एक०। तृषा, शरीर की वह अवस्था जो पानी पीने से शांत हो जाती है। रा० ६-२४-४। वि० ११-३७-२। १६-६६-२।

पियूष—सं० पुं० एक०। अमृत। क० ३-४८-२। १०-२६-६। रा० ३३-४७-२। वी० १३-५। २८-५। ३२-५५। ३३-३६। ज० ३-१४४। वि० १४-५५-१। १५-८-१।

पियूषहु—सं० पुं० एक०। सुधाधर—ईश्वर के पक्ष मे; सुधा-समुद्र के पक्ष मे। क० ७-२१-१।

पियें—क्रि० प० पुं० बहु०। पीते हुये। र० प्रि० १-२०-१।

पिये—क्रि० प० पुं०। पी जाता है। रा० १२-१-२।

पियैं—क्रि० प० पुं० एक०। पिये, पीता है। र० प्रि० १-२७-२।

पियै—क्रि० प० स्त्री० एक०। पीती है। रा० १३-५१-१। ३०-२०-२। र० प्रि० २-१५-४। ५-२३-२।

पियो—क्रि० प० पुं० एक०। पीयेगा। र० प्रि० १-२-४। रा० ७-२१-४।

पियोई—क्रि० प० पुं० एक०। पीना, पान करना। रा० ७-३१-४।

पियो—क्रि० प० पुं० एक० । पिया । र० प्रि० ८-३१-२ ।

पिरातु—१. सं०स्त्री०एक० । पीडा, बाधा । र० प्रि० १-२५-२ । २. क्रि० प० पीडा होना । रा० १३-१३-२ ।

पिरोजशाह—सं० पु० एक० । सुलतान । ज० ३७ ।

पिसंज—सं० पु० एक० । केसरिया । वि० ७-१२-२ । वि० (विशेष्य चीर) । केसरिया रंग की । वि० ८-१३-१ ।

पिसाच—सं० पुं० एक० । प्रेत । रा० ३३-४७-१ ।

पिसाचता—सं० स्त्री० एक० । राक्षसत्व । वि० ८-१८-२ ।

पिसाचिका—सं० स्त्री० एक० । स्त्री पिशाच । वि० ६-१५-१ । वी० २९-३३ ।

पिसाची—सं० स्त्री० एक० । मृतात्मा । रा० २८-२८-१ ।

पी—सं० पुं० एक० । प्रीतम । र० प्रि० ६-३४-४ । ७-२२-४ । १३-१५-२ ।

पी-चित—सं० पुं० एक० । प्रियतम का हृदय । र० प्रि० ६-३४-४ ।

पीउ—सं० पुं० एक० । प्रियतम, कान्त । रा० १४-२९-३ ।

पीक—[पिच्च] १. सं० स्त्री० एक० । पान का थूक या वह रंग जो कपड़े पर पहली बार की रँगाई मे पडता है । क० ५-१०-२ । २. सं० स्त्री० एक० । पान का थूक । र० प्रि० ३-४४-१ । ११-१९-१ । रा० ३६-१५-४ ।

पीक-लीक—सं० स्त्री० एक० । पान के थूक के चिह्न । र० प्रि० १३-२९-१ ।

पीजिये—क्रि० प० स्त्री० एक० । पीना । र० प्रि० ८-२७-३ ।

पीजै—क्रि० प० स्त्री० एक० । पीये । र० प्रि० ८-२७-३ ।

पीठ—[पृष्ठ] १. सं० पु० एक० । पीठ । वी० १७ ५३ । १७-६३ । २. सं० पुं० एक० । प्रपूत । र० १-५-४ । १-२३-६ । १-२५-६ । १-३७-२ । १-४०-१ ।

पीठि—सं० स्त्री० एक० । किसी प्राणी के शरीर का कमर से लेकर गरदन तक का पीछे का भाग जिसके बीचो बीच रीढ रहती है । र० प्रि० ६-४९-२ । ६-५२-१ । ८-३७-२ । १६-७-१ । क० ६-२१-१ । ११-४८-२ । १२-९-१ । १३-३८-२ । १५-३१-२ । १५-३४-३ । रा० २१-४७-२ ।

पीढन—सं० पु० एक० । पदेन । र० प्रि० ६-५२-३ ।

पीडा—सं० स्त्री० एक० । दर्द, शारीरिक या मानसिक कष्ट । रा० २७-११-१ ।

पीडित—वि० (विशेष्य—पीडितु) दुःखी व्यक्ति ।-वि० २१-२४-१ ।

पीडिये—क्रि० प० पुं० एक० । सताना, पीडा देना । रा० ३९-३१-१ ।

पीत—[√प + वत + अच्] । सं० पु० एक० । पीला रंग । क० ५-४-१ । ५-१८-१ । १५-१८-१ । वि०(विशेष्य—वितान) । पीले रंग का । र० प्रि० १४-३२-२ । क० प्रि० ५-१८-२ । १५-२८-३ । १५-३३-२ । १५-६६-२ ।

१६-५७-१ । रा० २०-३०-१ । २६-४२-१ । ३१-२४-१ । वी० ६-६-१ । १५-१५-३१ । १७-१२-२ । १७-१६-१ । १७-७०-१ । २२-१२-२ । २२-७२-१ । २७-२-१ । ज० १२४-१ ।

पीत वरन—वि० (विशेष्य—वपु) । पीले रंगवाला । र० प्रि० १४-३३-२ ।

पीतर—सं० पुं० एक० । पीतल–धातु विशेष । र० प्रि० १२-२८-४ । १२-२६-२ ।

पीतरि—सं० पुं० एक० । पीला रंग, एक प्रसिद्ध उपधातु जो मुख्यतः ताँबे और जस्ते के योग से तैयार की जाती है । क० ५-१८-२ । ५ ४४-२ ।

पीन—[√प्याय् (बढ़ाना) + क्त] । वि० (विशेष्य – पनच) । पुष्ट, मोटा, बड़ी-बड़ा । र० प्रि० ७ १४-२ । र० प्रि० ७-२४-२ । क० प्रि० ७-३४-४ । १५-१८-२ । रा० ३०-१८-३ । ३०-२७-१ । वी०१८-२०-२ । २२-१५-१ । वि० १०-१०-४ ।

पीवे—क्रि० प० पुं० बहु० । पीये । र० प्रि० १०-१०-३ ।

पीय—१–सं० पु० एक० । प्रियतम । र० प्रि० १-२२-४ । ५-८-१ । ७-१३-४ । ६-२-२ । १३-१५-२ । रा० ३१-५-२ । २–क्रि० प० स्त्री०एक० । पीकर । र० प्रि० ११-११-२ ।

पीय प्रेम पन राखन हारी—वि० (विशेष्य रूप भूप तलवारी) । जो प्रियतम के प्रेम प्रण को रक्षिका है । रा० ३१-५-१ ।

पीयूष—सं० पु० एक० । अमृत । र० प्रि० ११-११-२ । क० ६-५-२ । १५-६०-४ ।

पीयूष-निवास—वि० (विशेष्य—स्यनि) पति—कमल के पक्ष मे जहाँ अमृतमय मकरन्द रहता है । २–जो अमृत का घर है । क० ६-५-२ ।

पीयूष मानी—वि० (विशेष्य—कला चन्द्र की) । अमृत मे भीगी हुई । रा० १३-५४-२ ।

पीर—सं० स्त्री० एक० । पीडा, बाधा । र० प्रि० १-२५-४ । ५-३३-४ । ८-११-२ । क० ६-१६-४ । ६-३८-४ । ८-५-२ । रा० १४-१५-१ । २४-२-२ । ३०-२२-७ । ३४-४-१ । वि० ११-३०-२ । १४-२०-२ । १४-५०-२ ।

पीराना—सं० स्त्री० एक० । पीड़ा । क० १२-६-४ ।

पीरा—वि० (विशेष्य—छवी) । पीले रंग की । क० ६-६-१ । रा० २६-५-२ । वी० १६-१०-२ । ज० ८४-१ । वि० १-२७-४ ।

पीरे—वि०(विशेष्य—मुख) । पीले रंग का, भयभीत होते समय मुख पीला पड़ जाता है । क० प्रि० ७-६-३ । ८-३८-२ ।

पीरो—वि० (विशेष्य—चंपक) । पीले रंग के । क० प्रि० ९-१६-२ ।

पील—सं० पु० बहु० । हाथी । र० प्रि० ८-१७-१ । रा० १-५३-४ ।

पीलवान—सं० पु० एक० । महावत । ज० १२५ ।

पीले—वि० (विशेष्य—बिन्दु) । पीले रंग के । वी० १७-७५-१ ।

पीव—सं० पु० एक० । पति । वि० १६-२६-२ ।

पीवत—क्रि० प० स्त्री० एक० । पीता हुआ । रा० १४-४२-४ ।

पीवन—क्रि प० स्त्री० एक० । पीने को । क० ४-७-२ ।

पीवही—क्रि० प० पु० एक० । पीये । रा० ६-१८-२ ।

पीवहु—क्रि० प० पुं० एक । पीना । रा० ३३-३३-४ ।

पीवें—क्रि० प० पु० बहु० । पीते हैं । र० प्रि० ८-३३-१ । रा० २०-३६-१ ।

पीवे—क्रि० प० पु० एक० । पीने । र० प्रि० १०-२२-३ ।

पीसजहु—क्रि० प० पु० एक० । पीस डाले । रा० ४-२५-२ ।

पीहौ—क्रि० प० स्त्री० एक० । पीओगी । र० प्रि० ४-१६-१ ।

पुंज—[√पिञ्ज् (सामर्थ्य) + अच्] १—सं० पुं० एक० । राशि, आगार । र० प्रि० १०-६-४ । क० ७-३१-२ । १०-२६-४ । ११-२७-३ । ११-५७-१ । २—सं० पुं० एक० । समूह, ढेर । रा० ८-१५-१ । १२-१-२ । २०-११-२ : ३०-३६-१ । ३२-१२-२ । र० १-१०-२ । वि० ८-३१-२ । ११-३-१ । १२-२०-१ । २०-२६-४ ।

पुंज-पयदर-रथ—सं० पुं० बहु० । पैदल और रथों के समूह (संयुक्त शब्द) । र० १-३८-२ ।

पुंडरीक—[√पुड् + ईक] स० पुं० एक० । श्वेत कमल । रा० ९-३६-१ । छं० १-७८-३ । वी० १५-७ । १७-१८ । २२-३४ । २७-७ ।

पुंड्र—सं० पुं० एक० । एक निम्न जाति । ज० १०२ ।

पुंस—सं० पु० एक० । पुरुष । वि० १५-११-४ ।

पुकार—सं० पुं० एक० । प्रार्थना । रा० १५-२४-४ । ज० १५५ ।

पुकारत—क्रि० प० पु० एक० । पुकारता है । पुं० बहु० । पुकारते हैं । रा० १५-२४-४ । १६-५०-४ । ३६-२६-१ ।

पुकार लागे—क्रि० प० पु० बहु० । बचाने को दौड़े । रा० १३-३६-४ ।

पुकारिय—क्रि० प० पुं० एक० । पुकारा, गुहार मचाई । रा० ४-३०-१ ।

पुकारे—क्रि० प० पुं० एक० । पुकारे, पुकारने लगे । रा० १६-१२-२ ।

पुकारो—क्रि० प० पु० एक० । पुकारा । रा० ३७-१३-२ ।

पुरुख—स० पु० एक० । पुरुष । छं० १-५४-३ ।

पुगीफल—सं० पु० एक० । सुपारी । रा० ३-१-३ ।

पुट—सं० स्त्री० बहु० । बूँदें । र० प्रि० ३-६४-४ ।

पुतरी—१. सं० स्त्री० बहु० । आँख की पुतलियाँ । र० प्रि० ५-२७-१ । रा० ३१-२०-१ । वी० २२-६८ । २—सं० स्त्री० एक० । गुड़िया । र० प्रि० ६-३४-४ ।

पुतरियन—सं० स्त्री० बहु० । पुतलियाँ। वि० ६-४७-२ ।

पुतरीनि—सं० स्त्री० बहु० । पुतलियाँ। र० प्रि० १४ ६-१ । क० १३-२०-१ ।

पुत्र—सं० पु० एक० । बेटा, कुमार । र० प्रि० १-८-१ । क० १-२१-१ । २-१२-१ । २-१३-१ । ६-५६-२ । १०-१८-१ । १३-३८-३ । रा० १-२४-१ । ४-६-१ । ६-१५-२ । ६-१०-१ । ६-१६-४ । १०-१५-२ । १०-१०-४ । १०-३०-२ । १२-२१-२ । १६-२६-२ । १६-२२-१ । २७-२६-२ । २६-३-२ । ३२-८-१ । ३३-१२-१ । ३३-४०-१ । ३०-५६-३ । ३५-२४-१ । ३६-५-१ । ३८-८-१ । ३६-१-२ । ३६-१२-१ । ३६-२१-१ । ३६-२३-१ । ३८-२७-२ । ३६-३७-१ । छ० १-५६-५ । १-५७-४ । १-५६-४ । वी० १-२२ । १-२८ । १-३६ । १-४३ । १-४४ । १-४६ । १०-६ । १०-५३ । ११-४१ । १३-६ । १३-६ । १३-१२ । १६-६ । १८-२३ । वि० १-५-३ । १-३७-२ । ३-२१-१ । ३-२२-२ । ३-२३-२ । ५-२४-२ । ४-४७-२ । १३-५-१ । १३-२१-२ । १३-२२-१ । १३-३७-१ । १३-३६-१ । १३-४४-१ । १३-४५-२ । १३-५८-२ । १३-८३-१ । १४-१४-४ । १४-१४-१ । १४-२२-४ । १४-५६-३ । १४-५६-१ । १६-४१-१ । १६-६१-१ । १७-१०-४ । १६-३-१ । २१-६१-१ । १७-१०-४ । १६-३-१ । २१-५-२ । २१-४५-२ । २१-६८-१ ।

पुत्रनि—सं० बहु० पुं० । तनय । वि० १२-१०-३ ।

पुत्रसिर—सं० बहु० पुं० । पुत्रों के सिर पर । वि० १६-२५-२ ।

पुत्रिका—१—सं० स्त्री० एक० । बेटी, कन्या । र० प्रि० ७-२६-२ । २—सं० स्त्री० एक० । पुतली । रा० १२-२०-२ । १९-२६-२ । २५-५-१ । ३३-४०-३ । ३३-५५-१ । ३५-२४-२ । ३५-२४-२ ।

पुत्रिकानि—सं० स्त्री० बहु० । बेटियाँ । वि० ६-४७-२ ।

पुत्रिनी—वि० (विशेष्य–सुन्दरी) । पुत्रवती । रा० २८-६-२ ।

पुत्री—सं० स्त्री० एक० । बेटी । वि० ८-४४-१ ।

पुनरुक्त—सं० पुं० एक० । किसी बात को दुहराना या एक ही बात को बार-बार कहना । काव्यगत दोष–विशेष । क० ३-१५-२ । ३-४६-२ ।

पुनरुक्ति—सं० स्त्री० एक० । काव्यगत । दोष विशेष । क० ३-५१-१ । ३-५१-२ । ६-७२-३ । रा० १-३-३ । छ० २-३३-४ ।

पुन्य—[√पू (पवित्र करना) + यत् पुक आगम) १—सं० पु० एक० । शुभ फल देनेवाला । क० १-३-३ । ११-४२-३ । १२-२५-१ । १३-३-४ । १४-१६-४ । रा० ५-१८-४ । २४-१७-३ । ३३-१६-१ । १७-२५-२ । ३४-३०-१ । ३६-३६-१ । वि० २१-२१-२ । २—सं० पु० एक० । पुण्य का घड़ा । र०

वि० ३-१६-१ । १०-७-४ । ११-४-४ । १६-२४-४ ।

पुर—[√पुर्] १—सं० पु० एक० । नगर । क० २-४-२ । रा० १-४०-२ । ५-८-२ । ८-४-१ । ८-८-१ । ८-२०-२ । ६-३०-१ । ६-३६-१ । १३-४१-१ । १३-४४-१ । १३-४६-२ । १३-७५-१ । १५-३१-१ । २१-४०-२ । २२-६-२ । २६-१४-२ । वि० १-२-१ । ५-२०-१ । ५-२१-२ । ६-८-१ । ६-५६-१ । २-सं० पुं० बहु० । नगर । क० ८-२८-१ । १६-५४-३ । ३—सं० पुं० एक० । बस्ती । वी० १-३ । १-२४ । १-३३ । ४-१६ । ४-४२ । ४-४३ । ४-४६ । १०-५० । ११-५३ । १२-१ । १३-१२ । १३-२२ । १४-१६ । १५-२ । १६-६ । १६-७ । १८-५ । १६-२० । १६-२५ । २२-२१ । २३-१६ । २७-१ । ३१-७६ । ३२-३३ । ३२-३७ । ४-सं० पु० एक० । ग्राम । वि० १०-२-१ ।

पुरइन—[पुटकिनी] । सं० पुं० एक० । कमल । रा० १४-३७-४ ।

पुरइन पत्र—सं० पु० एक० । कमल पत्र । रा० २६-१५-२ ।

पुरजन—स० पु० बहु० । नगरवासी लोग । रा० २२-११-१ । २२-२५-११ । छ० २-३८-३ ।

पुरद्वार—सं० पु० एक० । नगर का दरवाजा । रा० १७-३६-१ ।

पुरदेवी—सं० स्त्री० एक० । नगर देवी, नगर लक्ष्मी । रा० २२-८-३ । छं० १-१३-५ ।

पुरधर्म—स० पु० बहु० । काशीपुर के सब धर्मों का । वि० ५-२१-२ ।

पुरननि—सं० पुं० बहु० । पुराणो के । वि० १५-२५-२ ।

पुरनारी—स० स्त्री० बहु० । पुर की स्त्रियाँ, यहाँ अयोध्यापुरी मे निवास करनेवाली स्त्रियाँ । रा० २२-१८-२ ।

पुर पुंजन—सं० पुं० बहु० । गावो के समूह । क० ११-२३-२ ।

पुरईन—सं० पुं० एक० । इन्द्र । क० ८-१२-१ ।

पुरातन—वि० (विशेष्य—बात) पुरानी । वि० ६-३६-२ ।

पुरान—[पुराण] । १—सं० पुं० बहु० । मुनियो और राजाओ के वंशो तथा चरितो के वर्णन से युक्त प्रसिद्ध हिन्दू धर्म ग्रन्थ । विष्णु, पद्म ब्रह्म, शिव, भागवत, नारद, मार्कण्डेय, अग्नि, ब्रह्मवैवर्त, लिंग, वराह, स्कंद, वामन, कूर्म, मत्स्य, गरुड, ब्रह्माण्ड और भविष्य । र० प्रि० १४-३६-२ । क० १-१५-२ । १-१८-२ । २-१४-१ । २-१६-१ । ६-७०-३ । ६-७२-१ । ६-७४-२ । ७-३-३ । ११-१२-२ । १६-१२-२ । १६-२१-१ । १६-७१-१ । रा० ४-१५-२ । १३-५-१ । १५-१-२ । २३-२२-२ । २६-८-१ । छ० २-५०-१० । २-४०-११ । वि० १-१२-१ । १-१७-२ । १-२६-२ । १-१६-३ । ७-३१-२ । ६-४६-२ । १२-५-३८ । १४-५-४ । १५-५-५ ।

१९-६३-२ । २१-३६-४ । २१-६२-१ । २. वि० (विशेष्य—पुरुष) । पुराने । र० प्रि० १४-३६-२ । रा० १-३-१ । वी० ६-१९-२ ।

पुरान गन—सं० पुं० एक० । पुराणों का समूह । क० १३-६ ६ ।

पुरानन—सं० पुं० बहु० । १८ पुराण ग्रन्थ । क० १६-५४-६ । वि० १५-२३-२ ।

पुरानी—वि० (विशेष्य—ताल) । जो नई नही है । क० ९-२५-२ ।

पुराने—वि० (विशेष्य—लोह धरनी) । पीढी के । र० प्रि० ३-६७-२ ।

पुरी—१—सं० स्त्री० बहु० । सात प्रसिद्ध पुरी—अयोध्या, मथुरा, माया, काशी, काची, अवन्तिका और द्वारका । क० ११-२३-२ । रा० १-४६-१ । १-४७-१ । १०-१-१ । १०-१०-१ । १९-३०-२ । वि० २-३९-३ । ६-५-२ । ६-५६-२ । ७-१७-२ । ७-२-२ । ११-१०-१ । २—सं० स्त्री० एक० । घर । क० १५-५२-३ । वी० १-२४ । १६-१९ । २३-२९ । ३२-१६ ।

पुरीन—सं० बहु० स्त्री० । पुरियो का । वि० २१-७०-१ ।

पुरुखानि—सं० पु० बहु० । पुरुषो का । वि० २१-७०-१ ।

पुरुष—[√पुर, आगे) कुषण्] । १—सं० पुं० एक० । सर्वश्रेष्ठ मानव । क० ६-७०-३ । रा० ३-९-१ । ६ ३०-३ । ३०-२० ४ । वी० १-१३ । १-६१ । १८-२६ । २६-२१ । २९-२७ । २६-३५ । ३१-१७ । ३१-८२ । ३१-८८ । ३१-९६ । ३२-१८ । ज० १६० । २—सं० पु० बहु० । पुराने लोग, पूर्व पुरुष । र० प्रि० १४ ३६-२ । क० ६-१०-३ । ६-७२-१ । रा० १-३-१ । ६-२४-२ । ३—सं० पु० एक० । वृद्ध-चन्द्रमा के पक्ष मे, नारद—नारद के पक्ष मे । क० ७-२६-३ । ४—सं० पुं० एक० । मर्द । क० ८-८-३ । ९-२०-१ । १२-३५-४ । वि० १६-२०-१ । ५—सं० पुं० एक० । परमात्मा, विष्णु । र० प्रि० १४-३६-२ । क० १६-१२-२ ।

पुरुषान—सं० पुं० । मानव । क० १०-२७-४ ।

पुरुषारथ—सं० पुं० बहु० । चार पुरुषार्थ-धर्म, अर्थ, काम और मोक्ष । क० ४-३-१ । रा० ७-३६-१ । वि० १३-७४-१ । वी० २७-२५ । ज० ११८-१६० ।

पुरुषोत्तम—सं० पुं० एक० । उत्तम पुरुष, विष्णु । रा० २३-३०-१ । वी० २९-३२ । वि० १६-५८-२ ।

पुरैन—सं० पु० एक० । कमल । रा० १६-३१-३ ।

पुरोज—सं०पुं०एक० । खड विशेष, पुष्कर द्वीप के सात खण्डो मे से एक खण्ड । वि० ४-१०-१ ।

पुरोजवहि—सं० पुं० एक० । दे० 'पुरोज' । वि० ४-१०-१ ।

पुरोहित—[पुरस्√धा+क्त, हि आदेश] सं० पु०एक० । धार्मिक कृत्य करनेवाला पंडित । रा० ३-१३-३ । वी० २२-१२ । ३०-२ । ३३-१५ ।

पुलकित—[पुलक + इतच्] । वि० (विशेष्य—बाहु)। आनन्द से रोमांचित। रा० ३-१८-१ ।

पुलिन—सं० पुं० एक० । नदी का किनारा। क० १५-१८-२ ।

पुलिनु—सं०पुं०एक० । नदी का किनारा। क० १५-६८-३ ।

पुलोमजा—सं० स्त्री० एक० । इन्द्राणी। र० प्रि० ४-१४-२ । रा० १२-५-२ ।

पुवार—सं० पुं० एक० । पयाल । वि० १-२०-१ ।

पुष्कर—१. सं पु० एक० । (१) तीर्थ जल—सफेद रंग का बोधक। (२) लाल कमल—लाल रंग का बोधक। क० ५-४५-२ । २. सं० पुं० एक० । भरत का पुत्र। रा० ३६-२२-१ । ३. सं० पु० एक० । सातो दीपो मे से एक । दधि समुद्र के आगे यह द्वीप बताया जाता है। इसका विस्तार शाकद्वीप से दूना कहा गया है। वि० ६-५-२ ।

पुष्कर दीप—सं० पुं० एक० । दे० 'दीप'। वि० ४-५-२ ।

पुष्करावती—सं० स्त्री० एक० । वह स्थान जिसे आजकल पेशावर कहते हैं। रा० ३६-२५-१ ।

पुष्करु—सं० पु० एक० । पुष्कर दीप। वि० ६-११-२ ।

पुष्ट—वि० (विशेष्य—जतीमन)। सब प्रकार के साधनो से युक्त। ज० १७-२ ।

पुष्प—[पुष्प् (खिलना) + अच्] । १. सं० पुं० एक० । फूल । क० ७-१६-१ । रा० ३-१०-४ । ७-१-४ । १६-१३-१ । १६-३८-४ । २१-३०-४ । २१-५५-२ । २६-१३-२ । वि० १५-२७-१ । १५-२७-२ । २. सं० पु० एक० । फूलों को । वि० १३-१७-२ ।

पुष्पक—[पुष्प+कन्] सं० पुं० एक० । कुवेर का वायुयान। २०-२७-२ । २१-५२-१ । ३२-१४-२ ।

पुष्पक विमान—सं० पुं० एक० । दे० 'पुष्पक'। रा० ६-४०-२ ।

पुष्पवती—वि० (विशेष्य—बनवारी)। (१) बहुत फूलोवाली-पुष्प वाटिका के पक्ष मे। (२) रजोधर्म युक्त—वनवासिनी कन्या के पक्ष मे । रा० १-३४-३ ।

पुष्प वृक्ष—सं० पु० एक० । ऐसे वृक्ष जिनमे फूल खिलते हैं। रा० २६-१८-२ ।

पुष्प वृष्टि—सं० स्त्री० बहु० । फूलो की वर्षा। रा० १४-१४-२ ।

पुष्प शर—सं० पु० एक० । पुष्प का बाण, कहा जाता है कि मन्मथ के बाण फूलो के हैं। रा० ७-५०-१ ।

पुष्प सरासन—सं० पु० एक० । पुष्पो के शरासन, कामदेव । वि० ४-४२-३ । ४-४२-४ ।

पुष्पिता—वि० (विशेष्य—वन-बाग) । फूलो से युक्त। वी० ५-३३-१ ।

पुस्कर—सं० पु० बहु०। होत्र के तीन कुण्ड—बुद्ध पुष्कर, शुद्ध पुष्कर, ज्येष्ठ कुंड। क० ११-६-१ ।

पुस्ता—सं० पुं० एक । एक मादक वस्तु । वी० १-२० ।

पुहुपनिधारि—वि० (विशेष्य—वीथी) फूलों से युक्त । ८-६-१ ।

पुहुमि—सं० स्त्री० एक० । पृथ्वी । क० १-२७-२ । वी० १-२५ । १-४० । १-५३ । २३-२३ । वि० १-१-२ ।

पुहुमि प्रसिद्ध—वि० (विशेष्य—जोति) । जगत् भर में विख्यात । वि० १-१-२ ।

पुहुमी—सं० स्त्री० एक० । पृथ्वी । क० ११-५०-३ । रा० १४-३७-४ ।

पुहुमी प्रभु—सं० पुं० एक० । राजा । वी० १-४० ।

पूँछ—[पुच्छ] सं० स्त्री० एक० । पशु, पक्षी के शरीर का वह रीढ से लम्बा अंग जो प्राय: गुदा के ऊपर दूर तक लम्बा चला जाता है । रा० १४-४-२ । १४-१३-१ । १६-४-३ । १७-४०-२ ।

पूँछि—सं० स्त्री० एक० । दे० 'पूँछ' । रा० १६-१२-४ । १६-१३-१ । १६-३२-३ । १८-२६-२ । क्रि० प० पु० एक० । पूछकर । १६-६-२ ।

पूँछिबे—क्रि० प० पु० एक० । पूछने पर, पूछना चाहते हैं । रा० २३-८-४ ।

पूँछियो—क्रि० प० पुं० एक० । पूछा । रा० ३३-५४-२ ।

पूँछी—क्रि० प० पु० एक० । पूछा । रा० २०-५३-२ ।

पूछत—क्रि० प० पु० बहु० । पूछते हैं । रा० ३-१२-२ । ३३-११-२ ।

पूँछियो—क्रि० प० पु० एक० । पूछा । रा० १०-१०-१ ।

पूछी—क्रि० प० पु० एक० । पूछा । रा० ५-४-१ ।

पूछै—क्रि० प० पु० बहु० । पूछते हैं । र० प्रि० ७-२२-७ ।

पूजक—[√पूज् + णिच् + ल्युट्] । १. सं० पुं० एक० । पूजा करनेवाला । वि० ६-४५-१ । २. सं० पुं० बहु० । पूजा करनेवाले । क० ६-७८-२ । वि० ६-२६-१ ।

पूजत—क्रि० प० पुं० बहु० । पूजा करते हैं, पूर्ण करते हैं । र० प्रि० १-२०-२ । रा० २२-१२-१ ।

पूजन—सं० पुं० एक० । सत्कार, आवभगत । रा० ११-३-१ । ३३-२-१ । ३४-३५-१ । वि० १-५५-२ । १५-५६-२ ।

पूजहु—सं० स्त्री० एक० । पूजा । वि० २२-५-४ ।

पूजा—सं० स्त्री० एक० । पूजा, पुष्प, पत्र, गंध आदि के समर्पण के साथ ईश्वर या विशिष्ट देवता का ध्यान । रा० २०-५३-१ । २५-२७-२ । २५-३०-१ । २५-३४-१ । वी० १-११ । १०-५५ । २६-९ । २६-१२ । २६-१४ । २६-१७ । २६-३७ । २७-१० । ३०-१६ । ३२-१७ । ३२-१९ । ज० १३० । १३१ । वि० २५-१६-१ । १५-४८-२ । १५-५८-१ । १५-५९-१ । १५-६२-१ । २. सं० स्त्री० एक० । आदर, सत्कार । रा० २०-३६-१ । ३ सं० स्त्री० एक० । विष्णु । वि० ८-५०-१ ।

पूजा-अग्नि—सं० स्त्री० एक० । पूजा रूपी आग । रा० २५-३२-१ ।

पूजा-विधान—१. म० स्त्री० एक० । सत्कार-प्रबन्ध । रा० २६-१६-२ । २. सं० स्त्री० एक० । सत्कार करने का विधि-विधान । रा० २५-२३-२ ।

पूजि—क्रि० प० पु० एक० । पूजा की । रा० २-१२-१ । २०-५५-२ । २१-६-१ १५-२६-२ । २५-३०-२ । २५-३१-२ । ३०-२७-३ । ३४-१६-२ । ३५-६-१ ।

पूजि-पूजि—सं० क्रि० । पूज पूजकर । रा० ३०-२७-३ ।

पूजित—क्रि० प० । पूजित होकर । रा० ८-१७-२ ।

पूजिता—स० स्त्री० एक० । सम्माननीय स्त्री । र० प्रि० ७-४४-२ ।

पूजिये—क्रि० प० पु० एक० । पूजा कर, पूजा करके । रा० २१-३-१ ।

पूजियो—क्रि० प० पु० एक० । पूजा किया । रा २६-३१-३ । ३५-१८-३ ।

पूजिहैं—क्रि० प० पु० बहु० । पूजेगा । रा० २५-३४-४ ।

पूजी—क्रि० प० पु० एक० । पूजा किया । रा० ६-२७-१ ।

पूजें—क्रि० प० पु० एक० । पूजा करें । रा० ४-२१-४ ।

पूजे—क्रि० प० पु० एक० । पूजा किया । क० २-६-१ । ६-१७-४ । ११-११-१ । २७-२३-२ । ३०-२६-३ । ३३-११-१ ।

पूजै—क्रि० प० पु० बहु० । पूजते हैं । र० प्रि० १२-२६-४ । रा० १३-७६-२ ।

पूजै—क्रि० प० पु० बहु० । पूजते । क० १-३२-१ ।

पूजोगी—क्रि० प० स्त्री० एक० । पूजा करोगी । र० प्रि० १४-५-४ ।

पूज्यो—क्रि० प० पु० एक० । पूजा की । रा० ६-६-१ ।

पूजवी—क्रि० प० स्त्री० एक० । पूजा करने की, पूजने की । रा० २६-२६-२ ।

पूर्ण—त्रि० (विशेषण—अनर्थ) सम्पूर्ण, समस्त । वी० ३-४६-२ ।

पूत—[√पू (पवित्र) + क्त] । सं० पु० एक० । पुत्र, बेटा । र० प्रि० १४-१६-४ । क० ६-३०-१ । ६-५२-१ । १२-११-१ । १६-४६-४ । रा० १-२-४ । १६-२५-६ । १६-२६-२ । वी० ३-१ । ३-४४ । ३-६१ । ३-६७ । ५-८ । ६-४५ । १०-१० । १२-३० । १८-२५ । १६-३ । ३३-२१ । वि० २-१२-१ । ११-५-१ । २. स० पु० बहु० । पुत्र । क० ८-१२-१ ।

पूतना—सं० स्त्री० एक० । एक प्रसिद्ध राक्षसी जिसे कंस ने श्रीकृष्ण को मारने भेजा था पर वह स्वयं मारी गयी । र० प्रि० १४-२६-२ । क० ११-६२-४ ।

पूतनि—सं० स्त्री० एक० । पूतना, राक्षसी विशेष । क० १५-१२-७३ ।

पूतरी—सं० स्त्री० एक० । पुतली । र० प्रि० ८-१८-४ ।

पूत्यो—सं० स्त्री० एक० । पूनो, पूर्णिमा । क० १४-२३-२ । रा० ६-४१-२ ।

पूर—सं० पु० एक० । प्रवाह या धारा । र० प्रि० ११-६-१ । रा० १८-२-१ । ज० ११६ ।

पूरक—सं० पुं० एक० । एक प्रकार का प्राणायाम जिसमे नाक के बाये छेद से प्राणवायु को धीरे-धीरे भीतर पहुँचाते हैं । रा० २५-२२-२ ।

पूरन—सं० पुं० एक० । धारा, प्रवाह । क० १५-१३०-२ । १. वि० (विशेष्य—राम) । परिपूर्ण अर्थात् सर्वज्ञ । रा० ११-१५-१ । २०-३३-२ । ३०-२६-१ । २. वि० (विशेष्य—पुरान) । संपूर्ण, समस्त । र०प्रि० ६-१८-१ । ६-२७-१ । ५ ५६-२ । ७-४०-४ । ७-५३-२ । ७-५७-१ । ६-१-१ । १४-२६-२ । रा० ७-१४-३ । क० प्रि० १-२७-२ । ५-२६-४ । ६-४०-३ । ६-७०-३ । ६-१२-१ । ११-२७ १ । ११-४६-२ । १५-६०-३ । १५-८०-२ । वि० १-१-२ । १४-४४ १ । १५-११-३ । १५-५२-१ । १५-५३-१ । १५-५५-१ । १६-८१-१ । १६-११-१ । १७-६८-१ । १८-३६-१ । १६-१७-२ । १६-६५-४ । २०-५३-१ । २०-५४-१ । २० ४४-२ । २१-८-२ ।

पूरन जोवन वंत—वि० (विशेष्य—मध्य आरूढ जोवना) । पूर्ण यौवन से युक्त । र० प्रि० ३-३१-१ ।

पूरन पुरुप पुन—वि० (विशेष्य—बालक) । पूर्ण पुरुष विष्णु के गुणो से युक्त । रा० ५-१४-५ ।

पूरन चंद—सं० पु० एक० । पूर्णिमा का चन्द्र । र० प्रि० ६-५६-२ ।

पूरनावतंसनि—सं० स्त्री० एक० । संपूर्ण कलाओ से युक्त स्त्री । क० १५-४३-३ ।

पूरनि—सं० स्त्री० एक० । पार्वती । क० १५-७६-२ ।

पूरनिमा—सं० स्त्री० एक० । पूर्णिमा । वी० २५-२ ।

पूरब—[पूर्व] सं० पु० एक० । क्षिति मण्डल की चारो दिशाओ मे से एक, पूरब । र० प्रि० ४-१७-३ । रा० ६-३-४ । १७-२-१ । २६-१३-१ । वी० ३-४ । ३-१६ । ५-२० । १६-१६ । वि० (विशेष्य कर्म) । पहले किया गया । र० प्रि० ११-६-१ । वि० २०-४४-४ ।

पूरब अनुराग—सं० पुं० एक० । नायक का नायिका से या नायिका का नायक से सम्मिलन के पहले ही चित्र-दर्शन, सौन्दर्य, गुण आदि के श्रवण से उत्पन्न अनुराग । र० प्रि० ७-२-१ । ८-३-२ ।

पूरब-पश्चिम— सं० पुं० बहु० । पूरब तथा पश्चिम दिशाये । र० प्रि० ४-१७-३ ।

पूरब-पुन्य—सं० पुं० एक० । पूर्व जन्म मे किया गया सत्कार्य । र० प्रि० ७-२०-१ ।

पूरब-पुन्यनि—सं० पु० बहु० । पिछले जन्म मे किये गये पुण्य । वि० १४-४१-१ ।

पूरब-राग—सं० पुं० एक० । पूर्वराग । ११-६-१ ।

पूरब-राग रंगे—वि० (विशेष्य—तरनाई) । पूर्व राग से युक्त । र० प्रि० ११-६-१ ।

पूरबानुराग—सं० पुं० एक० । पूर्वराग । क० १५-८-३ ।

पूरि—क्रि० प० पुं० एक० । पूरा करना । र० प्रि० ५-२६-५ । ५-३७-४ । ६-४६-४ (भरना) । १-३-३५ । (डालकर) ।

पूरें—क्रि० प० पु० बहु० । पूर्ण हो गये । रा० ११-१७-१ । १६-३१-२ ।

पूरो—वि० (विशेष्य—नाम) । परा का पूरा । रा० २६-६-१ ।

पूषर्णं—सं० पुं० एक० । सूर्य । रा० १-३७-१ ।

पूस—सं० पुं० एक० । पौष मास । क० १०-३३-६ ।

पृथ्वी—सं० स्त्री० एक० । भूमि । रा० ७-३७-१ । वी० २-२२ । ३३-३१ । ज० १२४ ।

पृथ्वी छन्द—सं० पु० एक० । छन्द विशेष । छं० १-५८-२ । १-४४-८ ।

पृथ्वीराज—सं० पु० एक० । पृथ्वीराज, राजा विशेष । क० २-६-१ । वी० २-२७ । २६-१३ ।

पृथ्वी-दान—स० पुं० एक० । भूमि दान । वी० ३०-१३ ।

पृथिवीराज—सं० पुं० एक० । पृथ्वीराज, राजा विशेष । क० २-११-२ ।

पृथु—सं०पुं०एक० । शाब्दिक अर्थ की दृष्टि से पृथु पृथ्वी को समतल बनानेवाले को कहते हैं । किसी-किसी पुराण मे उन्हे विष्णु के अवतार के रूप मे कल्पित कर लिया गया है । ये सूर्यवंशी चतुर्थ राजा वेणु के पुत्र माने जाते हैं । अत्रि वंशी अग्नि नामक प्रजापति से धर्मराज की कन्या सुनिथा ने वेणु नामक पुत्र उत्पन्न किया था । वेणु इतने कुमार्गगामी थे कि साक्षात् पृथ्वी उनसे त्रस्त हो गयी थी । वेणु ने अपनी दुश्चरित्रता से पृथ्वी को दोहन कर डाला था । मारीचि आदि देवताओ ने इन्हे सन्मार्ग पर चलने की बात की । उसने नही माना । अतः ऋषियो ने शाप देकर वेणु को मार डाला और उनकी बायी एवं दायी भुजाओ के मन्थन से निषाद एव पृथु की उत्पत्ति की । साहित्य मे पृथु का धर्मप्रिय, दानी एव यशस्वी राजा के रूप मे उल्लेख हुआ है । —सा० काप०, क० १-११-२ । ६-१०-२ । ६-५२-२ । ६-६३-२ । ७-१०-२ । रा० ५-३८- । ६-३२-३ । वी० २-२७ । १८-२२ । २७-२७ । ३३-३१ । ज० ११८ । १८४ । वि० १-२३-३ ।

पृष्ठ—सं० पु० एक० । शरीर के पीछे का भाग । छं० २-४१-४ ।

पेखिये—क्रि० प० पुं० एक० । दिखायी पड़ता है । रा० ३३-४८-२ ।

पेखौं—क्रि० प० पु० एक० । देखता हूँ । रा० १५-३७-१ ।

पेट—[पेट=थैला] १—सं० पु० एक० । मन, दिल । र० प्रि० ८-११-२ । २. सं० पु० एक० । शरीर का प्रसिद्ध

खोखला अंग जिसमे भोजन का पाचन होता है। उदर। रा० १८-३५-१। १८-२१-२। वि० ३-२७-२। १२-१८-१।

पेरया--क्रि० प० पुं० एक०। पेल दिया, ढकेल दिया। रा० ३५-२७-१।

पेलि- क्रि० प० पु० एक०। दबाकर। र० प्रि० ५-८६-। रा० १-१-२। ३७-२-२।

पै--१-अधिकरण कारक (सं० पर, हिं० पर)। पर, परन्तु लेकिन। २-करण सूचक-से, द्वारा। उदा० पै मिनान करै आघर्षामक ऊपर। र० प्रि० ११-१८-४। क० ३-१२-३। ३-१६-४। ८-५-८। ८-१०-६। ६-२३-२। ६-२३-३। ६-२३-४। १०-१८-२। ११-२९-१। १ -३३-२। ११-३८-१। ११-७१-१। १२-१५-४। १२-१७-१। १२-१६-२। १२-२३-३। १४-१४-१। १५-१०-३। १५-६३-४। १-२-४। से। छ० २-४६-५। ज० १५-१। १६१-३। र० प्रि० ३-६४-२। ५-३८-४। ८-२७-२। परन्तु। र० प्रि० ८-२८-४। ८-२५-१। ६-११-२। १०-२१-३। रा० १-४०-१। ६-१५-१। ७-१०-१। ७-२०-३। ८-३-१। ८-८-२। ८-१४-१। १५-७-१। २०-३१-४। २०-३०-१। २२-६-१। २४-२२-२। २६-३-१। २७-५-८। ३१-१०-१। ३६-१८-२। ३७-२३-२। वी० १-३२-२। ६-५१-४। १२-६-२। १२-१२-३। १३-२२-२। १४-२२-२। १४-३२-२। १५-१६-२। १७-१२-१। १७-१३-१। १७-१७-१। १७-२०-३। १७-२१-१। २२-१७-२। २३- -१। २३-१३-२। २५-६-२। २६-४०-१। ३३-५-१। ३३-५-२। शि० ८-१। १८-३। वि० ६-१८-२। ६-४१-३।

पैंड़क--सं० पु० बहु०। पग। र० प्रि० ११-११-१।

पैड़े--सं० पु० एक०। रास्ता। र० प्रि० १०-१-२। क० १०-१६-४।

पैज--१ सं० स्त्री० एक०। प्रतिज्ञा। र० प्रि० ११-१-३। क० ३-४६-२। रा० ५-३८-३। २. स० पु० एक०। हठ। र० ११-६०-३। ३. स० स्त्री० एक०। होड। र० १-७-२।

पैठ--क्रि० प० पुं० एक०। घुसना, भीतर जाना। रा० १३-४४-१।

पैठत--क्रि० प० पुं० एक०। पैर रखते ही। रा० ५-८-२। २६-१४-२।

पैठि--क्रि० प० पुं० एक०। घुसकर। र० प्रि० १२-३-२। रा० २५-१०-१।

पैठे --क्रि० प० पु० एक०। घुसे। र० प्रि० १२-१६-५। रा० २७-१३-४।

पैढियो--क्रि० प० पु० एक०। सोना। र० ६-२३-३।

पैढ़ियो--क्रि० प० पु० एक०। लेटे। रा० १०-१५-१।

पैनी-- वि० (विशेष्य - उपमा)। तीखी, प्रभाव डालनेवाली। र० प्रि० ४-६-३।

पैन--वि० (विशेष्य - कटाक्ष) तीक्ष्ण। र० प्रि० १२-२१-२। क० ३-५२-१। १५-२६-१।

पैन्दु बहादुर अलि-- सं० पुं० एक० । पठान योद्धा । वी० ६-४४ ।

पैये--क्रि० प्र० पुं० बहु० । पावें । र० प्रि० ८-४७-३ । रा० १३-४३-४ ।

पैरत--क्रि० प० पुं० एक० । तैरता है । रा० २४-२२-१ । ३७-३-४ ।

पैरि--क्रि० प० पु० बहु० । पैर कर । रा० ३७-३-४ ।

पैरिबो--क्रि० प० पुं० एक० । तैरना, पार करना । र० प्रि० ६-३४-२ ।

पैहे--क्रि० प० पु० एक० । पायेगा । रा० २४-१३-२ । ३३-४५-२ ।

पैहो--क्रि० प० पु० एक० । पाओगे । रा० ३९-३-१ ।

पैहौं--क्रि० प० स्त्री० एक० । पाऊँगी । र० प्रि० ८-१२-१ ।

पोंछि--क्रि० प० स्त्री० एक० । पोंछकर । र० प्रि० ५-४-२ । क० ६-१७-२ ।

पोंछो--क्रि० प० स्त्री० एक० । पोंछ लो । र० प्रि० १३-१९-२ ।

पोच--वि० (विशेष्य--सोच) । तुच्छ, नीच । वी० १-५०-१ ।

पोतु--सं०पुं०एक० । उपज । ज० १६७ ।

पोतो--सं० पुं० एक० । उपज का फल । रा० २४-१०-३ ।

पोषत--क्रि० प० पुं० एक० । पुष्ट करते हैं । रा० २०-५०-१ ।

पोंचिनी--स० स्त्री० बहु० । आभूषण विशेष । क० १५-२८-२ ।

पोंची--१. स० स्त्री० एक० । कलाई । क० १५-२८-२ । १५-८६-२ । २. स० स्त्री० बहु० । कलाई पर के गहने । र० प्रि० ६-३१-२ ।

पौत्र--सं० पु० एक० । बेटे का बेटा । वि० २१-६८-१ ।

पौन--सं० पु० एक० । वायु । र० प्रि० ७-११-३ । रा० १४-५-१ । १७-३७-१ । ३२-१९-२ । ३६-१३-२ । ३८-८-१ । वि० १-२०१ ।

पौन चक्र-- सं० पु० एक० । बवंडर । रा० ३६-२३-१ ।

पौन पुत्र--स० पु० एक० । हनुमान । रा० १३-६५-३ । छ० १-५३-५ ।

पौन पूत--स० पु० एक० । वायु देव का पुत्र । रा० १४-४-२ ।

पौरानिक वृत्ति-- स० स्त्री० एक० । पुराण सुनाने की वृत्ति । वी० २-३२ ।

पौरहू--सं० स्त्री० एक० । पौरी, ड्योढ़ी । र० प्रि० १२-७-१ ।

पौरि--स० स्त्री० एक० । द्वार । क० ८-१८-४ । रा० ८-१६-२ । १७-४-२ । २९-२६-२ । छ० २-४९-४ । ज० ४३ ।

पौरिये--सं० पुं० एक० । द्वारपाल । र० प्रि० ५-१५-२ ।

पौरि हूं--स० स्त्री० एक० । पौरी, द्वार । र० प्रि० १२-१७-१ ।

पौरुष--[पुरुष + अण्] । १. सं०पु०एक० । पुरुषार्थ । वि० १४-४७-१ । २ सं० पुं० एक० । एक नाम विशेष । वि० १४-४८-२ ।

पैहौं—क्रि० प० पु० एक० । पाओगे । र० १३-४४-१ ।

प्यादे—सं० पुं० एक० । पैदल सिपाही । र० प्रि० ७-१७-२ ।

प्यारी—सं० स्त्री० एक० । प्रेमिका, नायिका के लिये संबोधन । र० प्रि० १०-१३-४ । १४-१४-४ । क० १५-७३-४ ।

प्यारे—वि० (विशेष्य—पूतरी) । मनोहर । र० प्रि० ५-२७-१ । ५-१८-४ । ७-१४-४ । ८-२१-३ । १३-१६-१ । क० ११-७३-४ ।

प्यारो—वि० (विशेष्य—गात) । प्यारा, सुन्दर । वी० १२-४३-१ ।

प्यास—[पिपासा] स० स्त्री० एक० । शरीर की वह आवश्यकता जो पानी पीने से शान्त होती है, पानी पीने की इच्छा । र० प्रि० ४-६-२ । ४-१६-१ । ५-३-१ । ५-१०-१ । १२-२१-४ । १२-२५-१ । क० ६-४०-१ । ७-३६-१ । रा० २-२८-४ । ६-१७-१ । ६-२६-२ । १८-२७-१ । १४-४-२ ।

प्यौ—सं० पुं० एक० । पति, स्वामी । रा० ६-३८-२ ।

प्रकट—वि० (विशेष्य—प्रवीना) । प्रत्यक्ष रूप से, निश्चित रूप से । रा० ११-२७-१ ।

प्रकटत—क्रि० प० पुं० एक० । प्रकट होता है । र० प्रि० ६-११ । ६-४८-१ ।

प्रकट प्रवीना—वि० (विशेष्य—सीता) । प्रत्यक्ष प्रवीणा अर्थात् प्रवीणा है इसमें सन्देह नहीं), निश्चित रूप से प्रवीणा । रा० ११-२७-१ ।

प्रकटहि—क्रि० प० पुं० एक० । प्रकट होता । र० प्रि० ६-२-१ ।

प्रकटहि—क्रि० प० पुं० एक० । प्रकट होता । र० प्रि० ६-२-१ ।

प्रकटी—क्रि० प० स्त्री० एक० । प्रकट हो जाती है । रा० ११-१८-३ ।

प्रकार—१. सं० पुं० एक० । भेद या रीति । वि० २०-४३-२ । २१-३८-१ । २. सं० पुं० बहु० । भेद । वि० १५-२६-१ । १५-५०-१ ।

प्रकास—[प्र√काश (दीप्ति)+ण्वुल] । १. सं० पुं० एक० । कान्ति, उजाला । र० प्रि० १३-३-२ । क० १-३-३ । १-७-१ । १-१३-२ । १-६१-१ । ४-५-१ । ४-६-३ । ५-८-२ । ६-४-२ । ६-२२-१ । ७-३३-१ । ११-४१-४ । १३-२५-२ । १५-३३-४ । १५-७५-३ । रा० २-११-२ । २६-१७-१ । ३०-२०-६ । ३०-३५-१ । छ० १-६-२ । १-३०-१ । १-४३-२ । १-५१-१ । २-६-१ । २-२७-४ । २-४०-६ । वि० १-१-२ । १-२०-३ । २-१-१ । २-२-२ । २-२३-२ । ४-३८-२ । ६-७-२ । ६-५७-३ । ८-१६-२ । ८-४८-१ । १०-१-२ । १०-१५-४ । १०-१६-४ । १०-१७-४ । १२-२-३ । १३-८-२ । १३-८७-२ । १४-५-२ । १४-३२-२ । १५-४६-१ । १६-१२-१ । १६-४५-२ । १६-१०२-२ । १७-२०-१ । १६-११-२ । २०-२६-४ । २०-३१-१ । २. सं० पु० एक० । प्रफुल्लता । क० ६-५-२ । ३—सं० पु० एक० । प्रभाव, प्रकाश

नामक प्रमाव। र० प्रि० १४-४-२। क० ८-१२-४। ६-१५-२। १०-६-१। ४-सं० पु० एक०। प्रभाव या परिच्छेद। छ० ६-३६-२। वि० ३-१-१। २०-१-१। ५-सं० पु० बहु०। प्रकाश (संयोग शृंगार), प्रकाश (वियोग शृंगार)। र०प्रि० १-१८-२। १-२१-१। १-२८-१। ३-७४-२। ५-८-२।

प्रकासकारि—वि० (विशेष्य--विश्वनाथ)। समस्त जगत् को अपनी अलौकिक ज्योति द्वारा प्रकाशित करने वाला। वि० ११-३६-२।

प्रकासत—क्रि० प० पुं० बहु०। कहते हैं। र० प्रि० ८-४३-१।

प्रकासमान--वि०(विशेष्य--बाल)। प्रकाश से युक्त, प्रसिद्ध। क०प्रि० १४-५१-१। १४-५१-४। शि० १०-४। ज० २१-१।

प्रकास संयोग--सं० पुं० एक०। प्रकाश (संयोग शृंगार)। र० प्रि० १-२१-१।

प्रकास वियोग--सं० पुं० एक०। प्रकास (विप्रलम्भ शृंगार)। र०प्रि० १-२१-१।

प्रकासु--सं० पुं० एक०। प्रफुल्लता। क० १५-४०-१।

प्रकासे—क्रि० प० पुं० एक०। प्रकाशित हो रहा है। रा० २०-८-२।

प्रकृति—सं० स्त्री० एक०। स्वभाव। क० ६-१४-४। ७-३६-२। ६-२२-२। वी० २६-२१।

प्रगट्यो—क्रि० प० पु० एक०। प्रकट हो गया, प्रकाशित हो उठा। रा० १४-२५-१।

प्रगट—क्रि० प० पु० एक०। प्रगटे, प्रकट हुए। क० १-४-१। ४-१६-१। रा० १०-२६-१। वि० (विशेष्य--पयोधर)। प्रत्यक्ष दिखायी पड़ने वाला। रा० ५-१६-१। वी० २०-१७-१।

प्रगटत—क्रि० प० पुं० एक०। प्रकट करता है। र० प्रि० ५-८-१।

प्रगटन--क्रि० प० पु० एक०। प्रकट करने के लिये। र०प्रि० ४-१६-२। ५-४-१।

प्रगटी—क्रि० प० स्त्री० एक०। निकलती है। रा० १०-१०-२।

प्रगटे--[प्र√कट्+अच्] क्रि० प० पुं० बहु०। प्रकट हुए। क० १-५-१। १६-२-१। रा० ५-३०-१। ३३-८-२।

प्रगट्यो—क्रि० प० पुं० एक०। प्रकट हो गया, प्रकाशित हो उठा। रा० १०-२५-१।

प्रगलभ बचना—सं० स्त्री० एक०। मध्या नायिका का एक भेद। र० प्रि० ३-३२-१। ३-३५-१।

प्रच्छन्न—[प्र√छद्+क्त] १-सं०पुं०बहु०। (१) प्रच्छन्न वियोग शृंगार। र०प्रि० १-२८-२। १-१६-१। ३-७४-२। ५-८-२। २-सं० पु० एक०। 'प्रच्छन्न' नामक प्रमाव। र० प्रि० १४-४-२।

प्रचंड—वि०(विशेष्य--हैहयाधिराज)। प्रबल, पराक्रमी, भयंकर। रा० ७-१६-१। १२-२२-१। १७-३१-२। वी० ८-२५-२। १५-२४-२। १५-२८-१। २०-१५-१। वि०१२-३-१। १२-६-२।

प्रचार—[प्र√चर्+घञ्] सं० पुं०एक०। प्रसिद्धि। र० १-४२-१।

प्रजार—सं० स्त्री० बहु० । जनता । ज० १६ ।

प्रजा—[प्र√जन् + ड + टाप्] सं० स्त्री० बहु० । जनता । क० ८-३-१ । रा० ३६-३१-१ । र० ६-२६-१ । जं० १७ । १८३ । वी० २१-२५ । ३०-८ । ३१-३० । ३१-३१ । ३१-३२ । ३१-३३ । ३१-३४ । ३१-३५ । ३१-३८ । ३१-३९ । ३१-४० । ३१-६२ । ३१-६१ ।

प्रजानि—सं० स्त्री० बहु० । प्रजा, जनता । वि० ६-२७-४ । १०-१४-१ ।

प्रताप—[प्र√तप् + घञ्] १-सं० पुं० एक० । राजा का कोश-दंड-जनित तेज, वीरता, पराक्रम आदि का आतंक फैलाने वाला प्रभाव । क० ५-२६-४ । ६-३४-४ । ६-३६-१ । ८-३-१ । रा० १-३६-३ । ६-२६-४ । १६-१२-३ । २३-२६-२ । ज० ३ । वि० १-६-२ । ६-११-४ । १०-२२-१ । ११-२७-२ । २-सं० पुं० एक० । अधिकता, प्रभाव । र० प्रि० ६-१८-१ । ७-५३-२ । ६-१-१ । ३-सं० पुं० एक० । वीरता । वि० ६-४०-४ ।

प्रताप-दिनकर—सं० पुं० एक० । प्रताप रूपी सूरज । रा० ३-२२-१ ।

प्रताप राव—सं० पुं० एक० । राव प्रताप; इन्होंने रामशाह के साथ युद्ध छिड़ने पर वीर सिंह की सहायता की थी । वी० ६-३७ ।

प्रताप रुद्र—सं० पुं० एक० । राजा विशेष, राजा मल्लान का पुत्र । क० १-१७-१ । वि० २१-३१ ।

प्रताप-हुतासन—सं० स्त्री० एक० । प्रताप रूपी अग्नि । रा० ३५-६-२ ।

प्रतापानल—सं० स्त्री० एक० । प्रताप रूपी अग्नि । रा० २-११-२ । ३२-२८-२ ।

प्रति उत्तर—सं० पुं० एक० । उत्तर पाने पर दिया गया उत्तर, उत्तर का उत्तर । र० प्रि० ६-४४-३ । क० १०-१०-३ । ११-७४-२ । रा० १६-१८-१ । १६-२१-३ । ३३-४३-१ ।

प्रतिकूल—वि० (विशेष्य—विधि) । जो अनुकूल न हो । वि० ८-७-२ ।

प्रतिजोध—सं० पुं० एक० । विरोधी दल के योद्धा । रा० १०-२४-२ ।

प्रतिज्ञा—सं० स्त्री० एक० । सौगन्ध । क० ८-३-१ । ११-५५-५ । रा० १६-५१-६ । वि० ६-७०-१ । १६-८६-१ ।

प्रतिधुनि—सं० स्त्री० एक० । प्रतिध्वनि, गूँज । रा० ३०-७-१ ।

प्रति पक्ष—सं० पुं० एक० । विरोध का पक्ष, विपक्ष, शत्रु । क० ६-१६-३ ।

प्रतिपल—सं० पुं० एक० । अनुक्षण, हमेशा । क० ११-७६-३ ।

प्रतिपाल—सं० पुं० एक० । रक्षक, प्रतिपालक, रक्षा करनेवाला । क० १३-३२-२ । रा० ७-३५-१ । वि० ६ २७-४ ।

प्रतिपालक—वि० (विशेष्य—शिव) । समस्त जीवों का पालन करनेवाले । वि० १-३२-१ ।

प्रतिपारिबो—क्रि० प० पुं० एक० ।

प्रतिपालन करना । र० प्रि० ३-४५-६ । क० ४-१७-६ ।

प्रतिपारो—क्रि० प० पुं० एक० । प्रतिपालन कीजिये । रा० १२-५८-१ ।

प्रतिबासरहिं—सं० पुं० एक० । प्रतिदिन । वि० ११-८३-२ ।

प्रतिबिंब—सं० स्त्री० एक० । परछाईं, प्रतिच्छाया । रा० २१-१६-१ । २६-४२-२ । ३८-२-२ । वि० १६-१,३-२ ।

प्रतिभट—१. सं० पुं० एक० । शत्रु । क० ११-३८-१ । ज० ७ । २. सं० पुं० बहु० । योद्धा । र० प्रि० १४-२५-२ ।

प्रतिभट कपटनि डाटनहारि—वि० (विशेष्य—सुन्दरानि)। कपट को प्रतिपल डाटनेवाली । वी० २२-५२-१ ।

प्रतिभटन—सं० पुं० बहु० । (१) बराबरी वाले—दानादान के पक्ष में (२) शत्रु · कृपाण के पक्ष मे ।

प्रतिमा—सं० स्त्री० एक० । मिट्टी आदि की बनाई हुई देवता आदि की मूर्ति, अनुकृति । रा० ११-२१-१ । वि० १५-६०-१ ।

प्रति मूरति—सं० स्त्री० एक० । प्रतिमा, चित्र । क० १५-३४-३ ।

प्रति शब्दक—सं० पुं० एक० । प्रतिध्वनि । रा० २३-२१-१ ।

प्रतिष्ठा—स० स्त्री० एक० । गौरव, शान । वि० १८-१०-२ ।

प्रतिषेध—सं० पु० एक० । बदला । क० १०-२-२ ।

प्रतिहार—१. स० पुं० बहु० । ड्योढ़ीदार, द्वारपाल । क० १५-१५-१ । रा० २-७-१ । १६-२२-१ । २५-६-१ । २. सं० पु० एक० । द्वारपाल, सेवक । वी० २८-१ । ३०-२ । वि० १४-५१-१ ।

प्रतिहारिनी—वि० (विशेष्य—सरद) । प्रतिहार का रूप धारण किए हुए । वी० ११-१८-२ ।

प्रतीची—सं० पु० एक० । दक्षिण दिशा । ज० ६६ ।

प्रतीत—सं० पुं० एक० । विश्वास । क० ६-२२-४ ।

प्रतीति—सं० स्त्री० एक० । विश्वास । र० प्रि० ७-८-४ । क० १२-२७-३ । वी० ४-३१ ।

प्रतिहारिनी—वि० (विशेष्य—ब्रह्म भक्ति, हरि भक्ति) । प्रेम रखनेवाली, प्रतिहार की तरह रक्षा करनेवाली । वि० १६-२३-१ ।

प्रत्यंग—सं० पुं० एक० । शरोर का गौण अंग । क० १५-१-२ ।

प्रत्यनीक—सं० पु० एक० । केशव के मतानुसार एक काव्य-रस । र० प्रि० १६-१-१ ।

प्रत्यनीक रस—सं० पुं० एक० । काव्य रस । र० प्रि० १६-२-२ ।

प्रदक्षिना—सं० स्त्री० एक० । परिक्रमा, श्रद्धा भक्ति के भाव से देवता आदि के चारो ओर इस प्रकार घूमना कि दाहिना अंग भाग बराबर उसी ओर पड़े । रा० १८-२८-१ । १६-३८-३ । ३६-६-३ ।

प्रदोष—सं० पुं० एक० । संध्या काल—चन्द्रमा के पक्ष मे । सं० पुं० बहु० । भयंकर दोष—नारद के पक्ष मे । क० ७-२६-१ ।

प्रन—सं० पु० एक० । प्रतिज्ञा । रा० ७-४६-२ । र० १-३१-२ । १-३१-३ । १-५२-४ ।

प्रनति—सं० स्त्री० एक० । प्रणाम, विनय, नम्रता-मान-मोचन का एक भेद । र० प्रि० १०-२-१ । १०-१४-२ ।

प्रनय—सं० पुं० एक० । प्रेम, अनुराग । क० १५-८-३ ।

प्रनाम—१. सं० पुं० एक० । प्रणाम करना, झुकना, नत होना, अपनी लघुता या विनय सूचित करने के लिये किसी के सामने झुकने का व्यापार, नमस्कार । १६-५७-२ । रा० ७-१७-१ । ७-४४-२ । १०-३-१ । १५-२३-२ । ३०-२५-२ । ३४-३७-१ । ३६-२५-२ । वि० १-१-६ । १-१-२ । २-५-१ । ३-१७-१ । ७-१२-१ । ११-१४-२ । ११-४४-२ । ११-५८-१ । १२-२२-१ । १६-४३-१ । १६-११६-१ । १७-१२-१ । १७-१३-१ । १६-८-१ । २०-५७-२ । र० १-४६-१ । २. सं० पुं० बहु० । भेंट । र० प्रि० ७-३८-१ ।

प्रनामहि—सं० पु० एक० । प्रणाम या नमस्कार करने के लिये । वि० १८-२५४ ।

प्रनामै—क्रि० प० पु० एक० । प्रणाम करके । रा० १७-५०-२ ।

प्रनु—सं० पु० एक० । प्रण । रा० १७-४८-२ ।

प्रपंच—[प्र √पंच् (विस्तार) + घञ्] । सं० पुं० एक० । कपट । वी० २-२६ ।

प्रपंचहि—सं० पु० एक० । धोखा । छं० १-२६-४ ।

प्रपंचमय—वि० (विशेष्य—जग) । छल-कपट से युक्त । वी० २ १६-२ ।

प्रपूजन शिक्षा—सं० स्त्री० एक० । पूजा करने के विधान की शिक्षा । रा० २५-२६-२ ।

प्रफुल्लित—वि० (विशेष्य—केतक पुंज, । फूली हुई, पूर्ण रूप से खिली हुई । क० प्रि० ३-५५-१ । रा० ३२-७-१ । वी० २३-१६-२ ।

प्रबन्ध—[प्र √बन्ध + घञ्] सं० पुं० एक० । काव्यादि की रचना । क० ३-२५-६ । रा० ६-३१-३ । वी० १-३ ।

प्रबल—वि० (विशेष्य—बल) । प्रचंड, बल-युक्त । रा० ६-३५-२ । ४-१३-१ । ७-१०-२ । १३-१६-३ । १४-३८-१ । १७-३२-२ । १६-३-१ । १६-११-१ । ३४-२७-१ । र० प्रि० १४-२६-१ । क० ७-३२-३ । १०-२३-५ । र० १७-३ । १७-४ । ५२-५ । वी० ६-४८-२ । १-१६-१ । ३-३१-२ । ८-३६-३ । १३-२-३ । २२-७०-१ । ज० ३८-३ । ६३-१ । १४८-१ ।

प्रबल करेनुका गमनहर—वि० (विशेष्य—कालिका, वरखा) । रा० १३-१६-३ । १—कालिका के पक्ष मे—मत्त हथिनी की चाल को भी छीन लेनेवाली जितनी सुन्दर । (२) वरखा (वर्षा ऋतु) के पक्ष मे—हाथियों की यात्रा को रोक देनेवाली ।

प्रबल काल कराल नेता—वि० (विशेष्य—मेघनाथ)। भयंकर सबल काल का भी शासक। मेघनाद रावण का बेटा था। इसे इच्छानुसार अदृश्य होने का वर शिव से प्राप्त था। इसलिये स्वयं काल भी इससे डरता था। रा० १७-३२-२।

प्रबल दुष्ट अनेक हारो—वि० (विशेष्य—राजा)। अनेक बलवान दुष्टों को मारने वाला। रा० ३४-२७-१।

प्रबल पठान—वि० (विशेष्य—हुसनखाँ)। बलवान पठान। वी० ३-१६-१।

प्रबाल—वि० (विशेष्य—हारी)। उत्कृष्ट बालक रूप धारण किये हुये। क० १५-१०६-१।

प्रबास—सं० पुं० एक०। महल। वि० १-५-१।

प्रबाह—सं० पुं० एक०। धारा, बहाव। रा० १५-३२-१। २०-३१-३। वि० १४-४६-२।

प्रबाहु—वि० (विशेष्य—अर्जुन)। प्रबल, बलवान। वी० १५-३१-२।

प्रबीन—स० पुं० एक०। प्रवीणा। छं० २-३४-६। वि० १०-१६-१। १७-२०-२। वि० (विशेष्य—रामचन्द्र)। चतुर। रा० ११-४४-१। १५-८-१। २१-२६-१। २६-२२-१। ३०-२०-२। ३१-३-१। क० १-४३-१। १-४५-२। १-५६-२। १-६०-२। ३-४५-२। ६-१४-१। ८-१६-२। ८-१७-२। ११-४१-३। १२-३-२। १५-१६-२। १६-७६-२। वी० १-४५-२। ११-३८-२। १६-२-१। ज० १३-२। वि० १०-१६-१। १३-८५-२। १७-१८-१। १७ ३०-२।

प्रबीनी—वि० (विशेष्य—वृषभानुकुमारी)। चतुर। र० प्रि० ६-५५-१।

प्रबीने—सं० पुं० एक०। प्रवीणा, चतुर। वि० ६-४०-१। वि० (विशेष्य—विप्र)। पुरोहित के कार्य मे निपुण। रा० ५-१८-१।

प्रबीनो—वि० (विशेष्य—सुख)। प्रवीण, बुद्धिमान। र० प्रि० १३-६-२। रा० ३१-४-१।

प्रबुद्ध—१-वि० (विशेष्य—राज)। प्रसिद्ध। वि० १७-२-२। २—वि० (विशेष्य—दृष्टि)। विद्वत्ता से पूर्ण। वि० १[illegible]-२४-२। २०-४२-१।

प्रबृति—सं० स्त्री० एक०। किसी ओर चित का झुकाव। वि० २-१२-३। २-१४-१। २-२४-३। ६-१६-३। १४-१५-१। १४-१६-१। २०-३५-१। २—सं० स्त्री० एक०। नाम विशेष। वि० १३-१७-१।

प्रबृत्तिनी—सं० स्त्री० बहु०। प्रवृत्तियो को। वि० २-२१-२।

प्रबेस—सं० पुं० एक०। प्रवेश। वि० २-१७-२। १०-१४-३। १४-५२-१।

प्रबोध—[प्र√बुध्+घञ्] सं० पुं० एक०। यथार्थ ज्ञान, पूर्ण ज्ञान। क० १०-१३-२। १४-४२-२। रा० २५-१६-२। वि० १-३३-१। १-३५-२। २-५-२। २-६-४। ११-४०-१। १७-१०-४। २०-७-२। २१-४४-२। २१-११-२। २१-३८-२। २—सं० पुं० एक०। एक

व्यभिचारी भाव—विबोध। निद्रा को दूर करने वाले कारणो का अविद्या के नाश के उपरान्त प्राप्त ज्ञान से उत्पन्न चेतनता को विबोध कहते हैं। इसमे जँभाई अँगड़ाई, आँखो का मीचना, अपने अंगो का अवलोकन, मुँह पर अद्भुत प्रकाश, गम्भीरता, शान्ति आदि व्यापार होते हैं।) र० प्रि० ६-१३-२।

प्रबोधन—सं० पुं० एक०। पूर्ण ज्ञान। रा० २५-१६-२।

प्रबोधजुक्त—वि० (विशेष्य—विदेहजा)। प्रबोध से युक्त, प्रबोध-प्रकृष्ट ज्ञान, यथार्थ ज्ञान, सत्य क्या है इसकी जानकारी। वि० ४-३९-२।

प्रबोध निधान—वि० (विशेष्य—बारानसी)। सब प्रकार से मुक्ति प्रदान करने के साधनो से युक्त। वि० १-३५-२।

प्रबोधवंत—वि० (विशेष्य—विश्वनाथ)। प्रबोध ज्ञान से युक्त। वि० ११-४०-१।

प्रबोधियै—क्रि० प० पुं० एक०। समझाकर कहिये, समझाइये। रा० २४-३०-२।

प्रबोधु—सं० पुं० एक०। ज्ञान, वैराग्य। र० प्रि० ७-८-२।

प्रबोवोदय—सं पुं० एक०। प्रबोध का उदय, प्रबोधोदय किताब का नाम। वि० ११-३३-१। ११-४४-१।

प्रबोधोदयं—सं० पुं० एक०। प्रबोवोदय किताब का नाम। वि० ११-२३-२।

प्रभा—[प्र√भा (दीप्ति)+अङ्+टाप्)। सं० स्त्री० एक०। चमक, दीप्ति, तेज। क० ८-४५-४। १५-१२-२। १५-६८-२। १५-६३-४। रा० २-४-१। ११-२२-२। १३-५२-१। २९-२८-१। ३१-२४-१। ३४-१-१। वि० ८-२०-२। ९-१३-३। १०-५-३। १५-३८-१। २०-४७-१। २०-२८-२।

प्रभाइ—सं० पुं० एक०। तेज। क० १५-६०-३।

प्रभाउ—१. सं० पुं० एक०। प्रकाश, प्रभाव। क० १-२७-२। १५-८०-२। वि० १२-२३-१। १५-२८-१। २१-६५-१। २. स० पुं० एक०। समानार्थ शक्ति। रा० ७-२३-३।

प्रभातकर—सं० पुं० एक०। सूर्य। क० ७-२४-४।

प्रभाति—सं० स्त्री० एक०। प्रकाश। क० ६-१९-३।

प्रभापूर्ण—वि० (विशेष्य—महादेव)। परम प्रकाश से युक्त। वि० १५-३८-१। २०-५८-२।

प्रभा प्रकासन—वि० (विशेष्य—रघुनायक)। ज्योतिमान, कातिमान। रा० ३३-१०-२।

प्रभा प्रकासी—वि० (विशेष्य—मंडप)। रोशनी से खूब जगमगाने वाला। रा० ६-६-२।

प्रभाव—[प्र√भू+घञ्]। १. सं० पुं० एक०। दीप्ति, कांति। क० ११-४५-१। वि० ६-११-२। १०-१७-३। ११-१-१। १४-३९-२। १६-१३-१। २. सं० पु० एक०। शक्ति का विस्तार।

र० प्रि० ४-१६-२ । ६-२७-१ । क० १५-६८-२ । रा० ७-२३-३ । वि० १३-१७-४ । १६-१७-३ । ३. सं० पुं० एक० । असर । क० ११-७२-३ । १४-१३-३ । ४. सं० पुं० एक० । कारण । हेतु । र० प्रि० ६-१५-२ । ५. सं० पु० एक० । प्रकाश या परिच्छेद । वि० ५-१-१ । १०-१-१ ।

प्रभावजुत—वि० । विशेष्य—भूतनाथ । प्रभावशाली । ज० ३०-४ । ३७-५ ।

प्रभाव विहीन—वि० । विशेष्य—प्रिया । कान्तिहीन । वि० । १६-१०-३ ।

प्रभावे—सं० पुं० एक० । काति । वि० । ११-४८-२ ।

प्रभावै—सं० पु० एक० । दीप्ति । छं० १-२-१ ।

प्रभासने –वि० । विशेष्य मुखारविन्द । प्रभा या काति से युक्त । वि० १६-१०-२ ।

प्रभु—[प्र√भू+ड] । १. सं० पु० एक० । राजा । स्वामी । मालिक । र० प्रि० १४-१६-२ । क० १-२१-१ । १-२६-२ । ३-५-२ । ८-७-१ । ८-२१-३ । ११-५०-३ । ११-६४-१ । १४-५८-२ । १६-६०-१ । रा० ६-३३-१ । १०-२६-१ । ११-३८-१ । ११-३८-२ । १२-६६-२ । १३-४६-२ । १५-११-२ । १५-१२-२ । १५-४१-२ । १७-२५-५ । १७-२५-६ । १८-१३-२ । १८-१६-२ । १६-२-१ । १६-४-१ । १६-१६-४ । २१-२२-४ । २१-४८-१ । २५-२४-१ । २६-४-२ । ३६-३२-२ । ३३-३३-४ । ३६-३३-२ । ३६-६० ३३-३ । वी० २-३४ । ५-१६ । ५-५२ । ५-६४ । ५-८४ । ६-४ । ६-२६ । ७-१२ । ७-२२ । ७-६१ । ८-३२ । ६-६ । ६-१२ । ६-१६ । ६-२० । ६-३६ । ६-४४ । ६-५२ । ११-४३ । १३-१२ । १४-४६ । १६-२२ । २०-३२ । २२-५१ । २२-६० । २७-२० । २७-२५ । २७-२७ । ३०-५ । ३१-१२ । ३२-५० । ३३-३६ । ३३-५० । वि० १-२३-२ । १-२६-२ । १-३४-२ । २-२४-२ । ३-१७-१ । ३-२२-१ । ३-२७-१ । ७-२६-१ । ८-४४-२ । ६-१०-४ । ६-२३-१ । ६-३५-२ । ६-५०-२ । ६-५६-२ । १२-२३-२ । १२-३२-३ । १४-५०-२ । १५-३-१ । १५-३-२ । १५-१७-१ । १५-२१-१ । १५-२३-१ । १५-२५-१ । १५-५३-१ । १६-१६-२ । १६-२०-१ । १६-२२-२ । १६-२१-१ । १६-२१-३ । १६-२२-१ । २०-१५-२ । २०-२७-२ । २०-२६-१ । २१-५-२ । २१-३३-१ । २१-३८-१ । २१-५६-२ । २. सं० पु० एक० । ईश्वर । विष्णु । शिव । इन्द्र । अन्नदाता आदि । संकीर्णोपमा के बोधक । क० १४-४६-१ । रा० १५-३१-३ । १५-१५-२ । ३०-२१-५ । वि० ७-१०-१ । ७-१२-१ । ७-१२-२ । १३-३-२ । १३-३२-३ । १४-५०-२ । १६-१०३-२ । १६-११६-१ । १७-४-१ । १७-५-१ । १७-४६-१ । १८-४-३ । १८-६-१ । १८-११-१ । १८-१३-१ । १८-२८-३ । १८-३०-१ । र० १-४५-१ ।

प्रभु-मन—सं० पु० एक० । ईश्वर का अन्तःकरण क० १६-६०-१ ।

प्रभुता—१ सं०स्त्री०एक० । गौरव, महत्ता, वैभव । र० प्रि० ३-५७-२ । क० ८-२१-३ । १०-२०-१ । रा० ६-२५-४ २ सं० स्त्री० एक० । अधिकार या प्रभुत्व । रा० १०-४-४ । वि० ६-४१-२ । ६-४८-४ । १३-१४-१ । १३-१५-१ । १५-२६-२ । १६-२१-१ ।

प्रभुताइये—सं० स्त्री० एक० । प्रभुता की प्राप्ति, छन्द मे उदास और दास गणो के मेल से प्राप्त फल । क० ३-२८-१ ।

प्रभुताई—१. सं० स्त्री० एक० । ईश्वरता । क० ७-२४-४ । ११-५०-३ । २. स० स्त्री० एक० । बड़प्पन, महत्व । रा० ११-३८-२ । वि० ५-१३-१ ।

प्रभुति—सं० पुं० एक० । ऐश्वर्य । क० ११-२२-४ ।

प्रभुद्वार—सं० पु० एक० । राजा का द्वार या दरवाजा । वि० १५-५२-१ ।

प्रभु पावक—सं० पु० एक० । अग्निदेव । वि० ६-६६-१ ।

प्रभु पूरे—वि० । विशेषण—पूत । प्रभुत्ववाले, दूसरों पर अधिकार जमानेवाले । र० प्रि० १४-१९-२ ।

प्रभु-प्रसाद—सं० पु० एक० । प्रभु के निवास स्थान । वि० ३-२१-२ ।

प्रभुहि—सं० पु० एक० । स्वामी । र० प्रि० ३-५७-२ ।

प्रभूत—सं० पुं० एक० । पाँच तत्त्व—क्षिति, जल, पावक, गगन, समीर । रा० ३५-६-३ ।

प्रभेव—सं० पुं० एक० । रूपान्तर । रा० । २५-२९-१ ।

प्रमा—[प्र √मा (मापना) + अङ + टाप्] सं० स्त्री० एक० । यथार्थ ज्ञान का बोध या चेतना । वि० ५-७-१ ।

प्रमाद—[प्र √मद् + घञ्] सं० पुं० एक० । भ्राति वि० १५-२१-२ ।

प्रमाण—[प्र √मा + ल्युट्] । १. सं० पु० एक० । परिमाण । क० १-१२-२ । २-२१-२ । ३-१९-१ । ४-१९-२ । ५-२९-२ । ६-३२-३ । १२-२-२ । १५-९-२ । १५-११-१ । १५-२४-१ । १५-३७-१ । १६-६८ १ । २. सं० पुं० एक० । सीमा । अवधि । क० ११-४०-१ । ३ सं० पु० एक० । सबूत । एक साधन जिसके सहारे कोई बात सिद्ध की जाय । र० प्रि० ३-१-१ । ३-१-१ । ३-५७-१ । क० ६-४७-२ । ११-३१-१ । १५-३१-१ । १५-५०-१ । १६-१२-१ । रा० १९-३७-४ । ३०-९-१ । वि० १-१२-२ । १-३५-२ । २-१२-४ । ४-१-२ । ४-६-१ । ४-८-१ । ४-१५-२ । ४-२२-१ । ४-२६-२ । ४-२९-२ । ६-९-१ । ६-७०-१ । ७-१३-४ । ८-१५-२ । ९-११-२ । ९-२०-१ । ९-२२-१ । १३-२१-२ । १४-३-१ । १४-४७-२ । १४-४९-१ । १५-११-२ । १५-१६-१ । १५-६०-१ । १६-८७-२ । १८-३-२ । १८-२१-२ । १८-४०-१ । १९-३५-२ । १९-३९-१ । २०-५१-२ । ४. सं० पुं० एक० । समान । छं० १-३२-२ । १-४३-१ ।

१-६२-२ । २-३७-२ । र० १-५३-२ । (१) वि०। विशेष्य—भाव प्रत्यक्ष। र० प्रि० ६-६-२ । (२) वि० । विशेष्य—तमगुनहर निश्चयपूर्वक । रा० १३-८४-१ । (३) वि० विशेष्य—बात प्रमाणिक। वि० ६-२२-१ । १४-४७-२ ।

प्रमानि—सं० पु० एक० । आधार । वि० १७-२६-४ ।

प्रमानिका—सं० स्त्री० एक० । छंद विशेष, वर्णिक छन्दों में समवृत्त का एक भेद । यह नगस्वरूपिणी छद के नाम से भी प्रचलित है। प्रमाणिका । छं० १-१५-२ ।

प्रमानिये—क्रि० प्र० पु० एक० । प्रणाम करके । रा० २१-३-२ ।

प्रमासिद्धि—सं० स्त्री० एक० । किसी वस्तु का यथार्थ ज्ञान या बोध । वि० ५-७-१ ।

प्रमिताक्षरा—सं० स्त्री० एक० । एक द्वादशाक्षरा वर्णवृत्त जिसके प्रत्येक चरण में सगण, जगण और अंत मे दो सगण होते हैं। छं० १-४८-४१ ।

प्रमुदित—वि० विशेष्य—पयोधर । आनन्द से फूले हुए। रा० १३-१६-१ । वि० १०-१२-१ । क० ७-३२-१ । वी० ३३-१-२ ।

प्रमोद—सं० पु० एक० । आनन्द । रा० ३१-३३-४ ।

प्रयाग—सं० पुं० एक० । हिन्दुओ का एक प्रसिद्ध तीर्थ जो गंगा और जमुना के संगम पर बसा हुआ है। क० १-१-२ । २-१८-२ । रा० २०-२८-३ । वि० ६-११-२ । १६-६४-१ । वी० ५-१५ । ५-२० । ५-२१ । ५-२३ । ५-२८ । ५-५१ । ५-५३ । ७-२२ । ७-२७ ।

प्रयोग—सं० पुं० बहु० । अनुष्ठान । योजनाएँ । र० प्रि० ११-३-३ । रा० २५-८-१ ।

प्रयोगनि—सं० पुं० बहु० । प्रयोगो को । वि० १६-६४-२ ।

प्रलंब—सं० पु० एक० । प्रलंबासुर । असुर-विशेष जिसे बलराम ने मारा था । क० १६-१७-१ ।

प्रलय—सं० पुं० एक० । एक सात्विक भाव जिसमे सुख या दुःख के कारण मनुष्य जड हो जाता है । र० प्रि० ६-१०-२ ।

प्रलयकाल—सं० पु० एक० । संसार के नाना रूपो का प्रवृत्ति मे लीन होकर मिट जाने का समय । र० १-३६-६ ।

प्रलाप—सं० पुं० एक० । बकवाद । र० प्रि० ७-३५-२ ।

प्रलापु—सं० पु० एक० । निरर्थक बात । उन्मास—पूर्वराग का अंग । र० प्रि० ८-६-१ ।

प्रवर्पण अद्रि—सं० पु० एक० । प्रवर्षण पर्वत । किष्किन्धा के पास का एक पर्वत जिस पर राम ने अपने वनवास काल मे कुछ समय तक निवास किया था । रा० १३-६-२ ।

प्रवाल—[प्र√वल् (काँपना)+ण] । १. सं० पुं० एक० । नव पल्लव । क० ३-१३-२ । २. सं० पुं० बहु० । नव

पल्लव। क० १५-३७-१। १५-१०६-१।

प्रवास—[प्र√वस्+घञ्]। सं० पु० एक०। विप्रलम्भ शृंगार का एक भेद। सम्मिलन के पश्चात् पति-पत्नी मे से किसी एक का विदेश-यात्रा के लिये प्रस्तुत होना या परदेश मे होना। र० प्रि० ७-२-२। १०-३३-२। ११-७-२। ११-१८-४।

प्रवाह—[प्र√वह्+घञ्]। १. सं० पुं० एक०। बहाव। नदी की धारा। र० प्रि० १०-१५-२। क० ७-१३-२। रा० २४-२२-३। २५-१५-१। २. सं० स्त्री० एक०। परवाह। चिन्ता। र० प्रि० १२-२६-३।

प्रवाहि—स० स्त्री० एक०। ध्यान। चिन्ता। क० १२-२३-३।

प्रवीन—१ सं० स्त्री० एक०। उत्तम वीणा। क० १-४५-२। १-४७-१। १-६०-१। ११-३७-१। २. सं० स्त्री० एक०। प्रवीण राय। इन्द्रजीत सिंह के अन्तःपुर की वेश्या। क० ३-७-२। ३-३६-२। ३-४५-२। ६-२६-२। ११-४१-३। १४-७-२। १४-३४-२। १५-९६-२। १६-७६-२।

प्रवीनराइ—स० स्त्री० एक०। इन्द्रजीत की वेश्या। क० १४-१६-४।

प्रवीनराइजू—सं० स्त्री० एक०। (आदरार्थक) वेश्या। विशेष—क० ११-७२-४।

प्रवीनरायजू—सं० स्त्री० एक०। आदरार्थक वेश्या-विशेष। क० ७-१५-४।

प्रवृत्ति—सं० स्त्री० एक०। आसक्ति। ज० २४।

प्रवेष—सं० पु० एक०। परिवेश—चन्द्रमा के गिर्द का ज्योति मण्डल। क० ८-४५-४।

प्रशस्ति—सं० स्त्री० एक०। बडाई, प्रशंसा। रा० १६-१३-२।

प्रसंग—[प्र √ सञ्ज् (मिलना)+घञ्] १. स० पुं० एक०। प्रकरण। र० प्रि० ७-४-२। क० ३-१४-२। ८-३६-२। ११-१५-२। ११-४०-२। २ स० पु० एक०। मौका, संदर्भ। र० प्रि० १४-६४-२। ३. सं० पुं० एक०। बात, विषय। र० प्रि० १०-२०-१। वी० १-२७। १८-६। २६-१८। ४ सं० पुं० एक०। घनिष्ठ सम्बन्ध। वि० १६-८६-२। वि०। विशेष्य—पिता। प्रसिद्ध, प्रशंसनीय। वि० २-११-२।

प्रसंग-विध्वंस—स० पुं०एक ०। मान-मोचन का एक भेद। र० प्रि० २०-२-२। १०-२३-२।

प्रसंगहि—सं० पुं० एक०। संदर्भ, मौका। र० प्रि० ११-२-२।

प्रसंगे—स० पुं० एक०। प्रसंग मे। वि० ११-५२-२।

प्रसस्त—वि०। विशेष्य—वीरसिंघ। चतुर। वी०। ३१-२४-२।

प्रसस्त सब भाँति—वि०। विशेष्य—भूतल सुदेस। सब प्रकार से श्रेष्ठ। रा० ११-१४-२।

प्रसाद—[प्र√सद्+घञ्] १ स० पु० एक०। प्रसन्नता। क० ८-१२-४। २.

सं० पु० एक० । अनुग्रह । वि० ८-३०-१ । १६-११०-२ । १६-१२१-१ । २१-४५-४ ।

प्रसिद्ध—१. सं० पु० एक० । शोहरत । क० ८-१४-२ । २. सं० पु० एक० । अलंकार-विशेष—क० ६-६-१ । १३-७-२। वि० । विशेष्य—सिद्ध । सुविख्यात । रा० १-२-२ । १-४-१ । र० प्रि० १-८-१ । ७-५२-३ । १२-२३-२ । क० १-२६-२ । १-४२-२ । २-१२-१ । ६-६६-२ । ७-१४-२ । ६-६-१ । ६-१३-२ । ११-५०-३ । १२-१४-२ । १३-७-२ । १५-५२-१ । वी० १-४०-६ । १-४६-५ । १५-१६-२ । १६-२४-२ । ३२-४१-१ । ज० ४-१ । १३१-२ । वि० १-१-२ । २-२२-१ । ३-१४-२ । ४-६-२ । ७-२३-४ । ११-३७-३ । १५-५०-१ । १६-५६-२ । १७-१८-१ । १८-८-३ । १८-१३-२ । १८-३४-४ । १६-१७-३ । २०-२६-३ ।

प्रसिद्धन—वि० । विशेष्य—राम । नामी, विख्यात । रा० १२-६६-१ ।

प्रसिद्ध पापचारिनी—वि० । विशेष्य—राक्षसी । पाप करनेवाली । वि० २-२२-१ ।

प्रसिद्ध सूरो—वि० । विशेष्य—राजा । सुविख्यात शूर वीर । रा० ३४-२७-२ ।

प्रसिद्धि—सं० पु० एक० । ख्याति, शोहरत । क० १-३-२ । ८-३-१ । १२-१६-२ । वि० ११-३७-३ ।

प्रसिद्धै—वि० । विशेष्य—नृप । विख्यात । वि० २-६-५ । र० ३५-३ ।

प्रसून-वृष्टि—सं० पु० एक० । पुष्प वर्षा । रा० २४-२६-१ ।

प्रस्थान—सं० पुं० एक० । खानगी, वह वस्तु जो मात्रा दोष के विनाशार्थ स्थानांतर मे रखा जाता है । क० २०-२१-१ । रा० १६-३४-२ ।

प्रश्न— स० पु० एक० । सवाल । क० १६-६५-१ । वि० ६-२-२ । ६-१६-१ । १७-४२-२ ।

प्रश्नोत्तर—स० पु० एक० । अलंकार-विशेष—क० १६-६५-२ ।

प्रस्वेदकन—स० पु० बहु० । प्रस्वेद कण, पसीने की बूँदो को । त्रि० ३-१६-१ ।

प्रस्वेद-जल—स० पु० एक० । पसीना । वि० ६-६२-२ ।

प्रह्लाद—[प्र√ह्लाद + णिच्+अच्] । सं० पुं० एक० । प्रह्लाद । रा० १५-२२-१ । वि० १८-१६-२ । १८-१८-१ ।

प्रहलाद—१. सं० पु० एक० । हिरण्यकश्यप का पुत्र—नरसिंह के पक्ष मे । २. बडा आनद—अमरसिंह के पक्ष मे । क० ११-३०-३ । वि० । विशेष्य—नरसिंह । अमरसिह । क० ११-३०-३ । २ स० पु० एक० । हिरण्यकश्यप का पुत्र तथा विष्णु भक्त । क० ११-६१-१ । रा० १४-३०-१ । १५-२४-३ । २०-२१-१ । वी० १४-२३ । १४-५७ । ३३-३८ । वि० ४-३५-१ । १७-६५-१ । १८-२-१ । १८-३-२ । १८-३-२ । १८-११-१ । १८-१२-१ । १८-३४-२ । १८-३५-२ । १८-३६-१ । १८-३८-१ । र० १-२०-३ ।

प्रह्लादहि—सं० पुं० एक० । प्रह्लाद । वि० १८-३०-१ ।

प्रहस्त—सं० पु० एक० । रावण की सेना का एक सेनापति । रा० १७-४-२। १७-२६-१ । १७-३०-१ । १८-५-४ ।

प्रहार—[प्र√हृ+घञ्] सं० पु० एक० । आघात । चोट । क० ८-२६-१ । रा० ३४-६-१ ।

प्रहारन—सं० पु० एक० । आघात । क० ८-४७-३ ।

प्रहारे—क्रि० प० पु० एक० । मारा । रा० १६-४६-१ ।

प्रहेलिका—सं० स्त्री० एक० । पहेली । क० ६-६-२ । १३-३०-१ ।

प्राकृत—१ सं० पु० एक० । एक प्राचीन भाषा जिसका प्रयोग संस्कृत के नाटकों आदि में तथा अन्य ग्रन्थों में मिलता है । क० १५-३२-१ । २. सं० पु० एक० । प्राकृत देवता अर्थात् गणेश, महेश, देवी दुर्गा, इन्द्र, आदित्य आदि । रा० २५-२६-२ ।

प्राची—[प्राच्+ङीप्] । सं० पु० एक० । पूर्व दिशा । रा० ३०-४०-१ ।

प्राची दिसि—सं० स्त्री० एक० । पूर्व दिशा । रा० १५-७-१ ।

प्रात—सं० पुं० एक० । सवेरा । प्रातःकाल । र० प्रि० ३-४४-४ । ७-१६-१ । ८-१०-४ । रा० १०-१०-१ । १०-१८-२ । ना० ६-३०-१ । वि० ३-३-२ । १०-३-२ । १४-१८-२ ।

प्रादुर्भूत-मनोभव—सं० पु० एक० । मध्या नायिका का भेद । जिसके मन में काम का पूरा प्रादुर्भाव होता है और जिसमे काम कला के सभी चिह्न प्रकट होते है । र० प्रि० ३-३२-२ । ३-३७-१ ।

प्रान—[प्र√अन्+घञ्] सं० पुं० बहु० । पंच प्राण—प्राण, अपान, व्यान, उदान, समान । क० १०-८-१ । ११-१२-२ । ११-५५-६ । १६-४६-४ । १६-८६-२ । र० प्रि० १५-६-४ । १६-७-१ । रा० २-२०-२ । १०-२२-४ । १३-२२-४ । १४-२७-२ । १५-३७-१ । १७-४१-२ । १७-४२-१ । १७-४३-१ । १६-२-१ । १६-५१-६ । २०-२५-१ । वि० ८-४-२ । १३-३५-२ । १३-७६-२ । २०-८-२ । छं० १-५६-३ । र० १-१०-६ । १-११-६ । १-१२-६ । १-१३-६ । १-१६-१ । १-२४-५ । १-५३-१ ।

प्रानन—सं० पुं० बहु० । प्राणो को । र० १-२१-३ ।

प्राननाथ—सं० पुं० एक० । पति, स्वामी । क० ३-३०-१ । १०-४-२ । १०-८-१ । १०-१०-२ । १०-३२-६ । र० प्रि० ७-२८-४ । १४-२६-२ । वि० । विशेष्य—रघुनाथ । प्राणो पर अधिकार रखनेवाले । र० प्रि० १४-१६-२ । रा० २२-१०-१ ।

प्राननि—१ सं० पु० बहु० । जीव । र० प्रि० ११-३-३ । १४-२६-२ । १६-११-१ । वि० १६-१०-३ । २ सं० पुं० बहु० । प्राणो को । वि० १६-१८-४ ।

प्रानपति—स० पुं० एक० । भर्ता । स्वामी । क० १५-४३-४ । र० प्रि० १०-२२-४ ।

प्रानपति—स० पुं० बहु० । जीव । र० प्रि० ६-३८-२ ।

प्रानप्रिय—१ सं० पुं० एक० । (१) प्यारे प्राण–समर के पक्ष मे । (२) नायक–सुरति के पक्ष मे । क० ८-४७-२ । २ सं० पु० एक० । प्रियतम । क० १५-१०३-१ ।

प्रानप्रिया—स० स्त्री० एक० । प्रेमिका । र० प्रि० ६-१०-१ ।

प्रानप्रियाहि—स० पु० एक० । प्रियतम । प्रेमी । क० १३-२८-४ ।

प्रानहूँ—सं० पुं० बहु० । जीव । र० प्रि० ११-५-४ ।

प्रानहर—वि० । विशेष्य—सर । प्राण को हरनेवाला । जान से मारनेवाला । रा० ७-३६-१ ।

प्रान हानि—स० पु० एक० । प्राण पर आए सकट । रा० १३-३६-१

प्रानायाम—स० पु० एक० । श्वास प्रश्वास की गति का नियमन । योग के आठ अंगो में से एक । प्राणायाम । रा० २५-२२-१ । वि० १५-६-१ । १६-८-१ ।

प्रानायामिनि—सं० पुं० बहु० । प्राणायाम । वि० ४-१२-१ ।

प्राबिटकाल—स० पुं० एक० । प्रारंभिक वर्षाकाल । रा० २६-३१-२ ।

प्रिय—[√प्री (तृप्त करना)+क] । १ स० पु० एक० । प्रेमी । पति । र० प्रि० ८-३५-२ । ६-१२-१ । १४-१८-१ । १४-२७-३ । क० ६-३७-२ । ८-१०-३ । ८-३६-१ । १०-२१-१ । १०-२६-५ । १०-२८-६ । वि० ६-४६-१ । १३-८१-१ । २ स० पु० एक० । अलंकार विशेष । क० ६-१-२ । ३. सं० पु० एक० । आराध्य देव—रामचन्द्र के पक्ष मे । प्यार—बलराम के पक्ष मे । शिष्य—परशुराम के पक्ष मे । इष्ट व्यक्ति—अमरसिंह के पक्ष मे । क० ११-३२-३ । ४. सं० पु० एक० । प्रियतम—रघुनाथ के पक्ष मे । प्रिय पात्र—शिव के पक्ष मे । इच्छुक—राजा अमरसिंह के पक्ष मे । क० ११-३३-३ । ५. सं० स्त्री० एक० । प्रिया । क० १४-१७-४ । वी० २०-२२ । ३१-४७ ।

प्रिय परदार—वि० । विशेष्य—बाप । परस्त्री । प्रेमी । रा० ६-३०-२ ।

प्रियपावनि—वि० विशेष्य—सीता । सबको अतिप्रिय । रा० ३३-३४-१ ।

प्रियवादिनी—वि० । विशेष्य—सीता । मधुर वानी बोलनेवाली । रा० ३३-३४-१ ।

प्रिय प्रतिहारिनी—वि० । विशेष्य—मुद्रिका । प्रियतम रामचन्द्र का प्रेम प्रकट करने वाली । रा० १३-७१-२ ।

प्रिय-प्रस्थान—सं० पु० एक० । प्रियतम की रवानगी । क० १०-२१-१ ।

प्रियता—स० पु० एक० । प्रेम । प्यार । क० ६-७३-१ ।

प्रिय रसपूरी—वि० । विशेष्य—मयूरी । दाम्पत्य रस से पूर्ण । रा० ११-१७-२ ।

प्रिया—सं० स्त्री० एक० । प्रेमिका । र० प्रि० ३-६७-१ । ५-७-२ । ५-३६-२ । ६-२१-१ । ९-६-१ । ९-१२-१ । १०-१-१ । १०-१४-२ । १०-१८-१ । १०-२९-१ । ११-१५-३ । रा० १-१३-१ । १३-२२-४ । २०-४३-१ । वि० १६-२०-३ ।

प्रियाधर—सं० पु० बहु० । प्रियतम के ओठ र० ६-४७-१ ।

प्रियानि—१ सं० स्त्री० एक० । प्रेमिका । र० प्रि० ५-८-१ । २ सं० स्त्री० बहु० । प्रेमिकाएँ । र० प्रि० ९-२-२ ।

प्रिया प्रेम की देखनहारि—वि० । विशेष्य—सुन्दरानि । प्रियतम के प्रेम को देखनेवाली, जिसे धन संपत्ति आदि तुच्छ है । वि० २२-५२-१ ।

प्रीत—सं०पु०एक० । प्रीति, प्रेम । र० प्रि० ५-३-३ ।

प्रीतम—१ सं० पु० एक० । शिव । क० ६-७५-१ । २. सं० पु० एक० । प्रेमी । क० ७-३६-४ । १२-२७-३ । १२-२७-४ । १४-१३-१ । १५-३-२ । १५-८५-४ । र० प्रि० ४-१२-३ । ६-२१-१ । ७-७-१ । ७-११-१ । ७-१६-१ । ७-१९-१ । ७-२-१ । ९-६-२ । ९-१८-२ । १०-१-१ । १०-१४-२ । १०-२६-१ ।

प्रीतम—सं० पु० एक० । प्रियतम । वि० १६-८८-१ । १७-९-१ । छं० २-१६-२ । नै० १-५७ । २०-२१ । ३१-५१ । ३६-४३ ।

प्रीतमहिं—सं० पु० एक० । प्रिय । र० प्रि० ३-४६-१ । १६ ८-१ ।

प्रीतमा—सं० स्त्री० एक० । नायिका । र० प्रि० ८-१-१ । वि० १६-१९-१ ।

प्रीतमै—सं० पु० एक० । प्रेमी । र० प्रि० ५-१-२ । क० ६-६१-४ ।

प्रीति—१ सं० स्त्री० एक० । अनुराग, प्रेम । र० प्रि० २-३-१ । २-४-४ । २-१०-३ । ३-२४-२ । ५-४-१ ५-८-१ । ६-८-२ । ६-५२-४ । ७-८-४ । ७-४५-२ । ८-४६-२ । १०-१-१ । १०-५-३ । १०-२८-२ । १०-३१-१ । १०-३१-२ । ११-९-१ । १३-११-२ । १५-९-२ । १६-४-२ । १६-१६-२ । क० ११-७७-३ । रा० १२-३८-२ । १३-७७-१ । २०-११-१ । २३-२४-१ । ३०-१०-२ । वी० ५-५५ । ५-६५ । वि० ९-१३-१ । १६-११-२ । १६-६४-२ । १६-६७-२ । १७-६-१ । २ सं० स्त्री० एक० । प्रसन्नता । वि० १०-१४-२ । १०-१०-२ । ११-३३-२ ।

प्रीति-विधान—सं० पुं० एक० । प्रेम-पद्धतियाँ । र० प्रि० ६-८-२ ।

प्रेत—[प्र√इ (गति)+क्त] । १ सं० पुं० बहु० । मृतात्मा । नरक मे रहनेवाले प्राणी । क० ७-६-१ । २ सं० पु० एक० । मृतात्मा । र० प्रि० ४-१२-३ । ८-४२-२ । ८-४६-२ । ८-५४-२ । ११-१३-१ । रा० १७-३१-२ । वि० १६-१०६-१ । वी० १-५८ ।

प्रेत चरित्र—सं० पु० एक० । मृतात्मा का व्यवहार । र० प्रि० ८-५४-२ ।

प्रेत कर्म—सं० स्त्री० एक० । प्रेत कृत्य । मृतक के निमित्त किये जानेवाले दाह आदि कृत्य । रा० १०-११-१ ।

प्रेतनि—१. सं० पुं० बहु०। मृतात्मा। क० ६-२६-२। २. सं० स्त्री० एक०। प्रेतो की स्त्रियाँ। र० प्रि० ७-३२-४।

प्रेतवधू—सं० स्त्री० बहु०। प्रेतिनियाँ। रा० १३-४६-१।

प्रेतस—सं० पुं० एक०। भूतेश (शिव)। ज० १।

प्रेतिनी—सं० स्त्री० एक०। प्रेत की स्त्रियाँ। र० प्रि० १४-३१-४।

प्रेम—[प्रिय+इमनिच्] सं० पु० एक०। आक्षेप अलंकार का एक भेद। जहाँ पूर्व-प्रेम वर्णन करते ही आरम्भिक कार्य मे बाधा उपस्थित हो वह प्रेमाक्षेप है। क० १०-६-१। १०-७-२। २. सं० पुं० एक०। प्यार। इश्क। र० प्रि० १-२४-२। ३-२-१। ३-३१-१। ३-३१-४। ४-१८-१। ४-१६-२। ६-१५-१। ६-१८-१। ६-२७-१। ६-३०-१। ६-३४-२। ६-४२-१। ६-५३-४। ७-४-४। ७-१८-४। ८-१७-१। ८-४२-४। ८-५०-४। ८-५३-२। ८-५५-२। ६-१-१। १०-१५-१। १२-२२-२। १४-५-२। १४-१०-१। १४-२५-४। १६-५-२। १६-११-१। रा० १-३५-३। २६-२६-४। ३१-५-२। वि० १-२-४। १-३५-१। २-७-१। २-१५-२। ३-१८-२। ४-३७-१। ४-३६-४। ५-१८-१। ६-३०-१। ७-१५-२। ९-११-४। ६-४१-२। १३-८-२। १५-५५-१। १७-४-३। १६-३२-१। छ० १-६७-३। वी० ३-६। ७-४६। १०-५। १०-१०। १०-३२। १०-३६। १०-३७। १०-६१। ६०। १०-६१। १०-६४। ११-१६। ११-५३।

प्रेम-आक्षेप—सं० पुं० एक०। अलंकार-विशेष। क० १०-७-२।

प्रेम की पुन्य की सद्मिनी—वि०। विशेष्य—सुन्दरी। प्रेम तथा पुण्य की कोठरी। रा० २८-६-२।

प्रेम को प्रकट कर—वि०। विशेष्य—राधे तेरो नाम उचार मंत्र। कृष्ण या ईश्वर के प्रति प्रेम को प्रकट करने वाला। रा० ४-१८-१।

प्रेम-निधान—वि०। विशेष्य—सैलसुता। प्रेम से परिपूर्ण। वि० १-३५-१।

प्रेम-पहली—सं० स्त्री० एक०। प्यार की पहेली। र० प्रि० १६-५-२।

प्रेम-प्रकास—सं० पुं० एक०। प्रेम का वर्णन। र० प्रि० ८-५५-२।

प्रेम-प्रताप—सं० पुं० एक०। प्यार की पराकाष्ठा। र० प्रि० ६-१८-१। ८-५३-२। ६-१-१।

प्रेम-प्रभाव—स० पुं० एक०। प्यार की शक्ति। र० प्रि० ४-१६-२। ६-२७-१।

प्रेम-प्रसंग—सं० पुं० एक०। प्यार का प्रकरण। र० प्रि० ७-४-४।

प्रेम-प्रेत—सं० पुं० एक०। प्यार का प्रेत। र० प्रि० ८-४२-४।

प्रेम-समाधि—सं० स्त्री० एक०। प्यार की तपस्या। र० प्रि० ८-५०-४।

प्रेम-समुद्र—सं० पुं० एक०। प्यार का सागर, प्रेम रूपी सागर। र० प्रि० ६-३४-२। क० ६-१८-२।

प्रेम जू—सं० पुं० एक० । प्यार । र० प्रि० ७-२८-४ ।

प्रेमनि—सं० स्त्री० बहु० । प्रेमिकाएँ । क० १०-२२-४ ।

प्रेम पासी—सं० स्त्री० एक० । प्रेम का फंदा । र० प्रि० ५-२६-२ ।

प्रेम भार—सं० पुं० एक० । अनुराग का बोझ । क० १२-१०-२ ।

प्रेम-भीनी—वि० । विशेष्य—वृन्दा प्रिय प्रेम भरी । रा० ३४-४५-१ ।

प्रेममय—वि० । विशेष्य—आगार । प्रेम से युक्त । वी० २०-१७-१ ।

प्रेममय आगार—वि० । विशेष्य—सिंगार । प्रेम से युक्त घर । वी० २०-१७-१ ।

प्रेम रथ—सं० पुं० एक० । प्यार की सवारी । क० १५-५३-१ ।

प्रेमरथ-सूत—सं० पुं० बहु० । प्यार की सवारी के सारथी । क० १५-५३-१ ।

प्रेम रस लपटानी—वि० । विशेष्य—बानी । प्रेम रस मे लिपटी हुई । र० प्रि० १६-११-१ ।

प्रेम-वृक्ष—सं० पुं० एक० । प्रेम का वृक्ष । वि० १३-९-१ ।

प्रेम समाधि—सं० स्त्री० एक० । प्रेम की समाप्ति । छ० १-७४-६ ।

प्रेम सहित—वि० । विशेष्य—पाखंड । प्रेम से युक्त । वि० १६-१०६-१ ।

प्रेम-सहित पाखंड—वि० । विशेष्य—राजश्री । प्रेम से युक्त, पर धोखे से सम्मिलनी । वि० १६-१०६-१ ।

प्रेमा—सं० स्त्री० एक० । अलंकार-विशेष । किसी मनोभाव का कपट-रहित वर्णन ही प्रेमालकार कहलाता है । क० ९-२-१ ।

प्रेरत—क्रि० प० पुं० एक० । प्रेरित करता है । र० प्रि० ११-३-३ ।

प्रोपित प्रेयसी—सं० स्त्री० एक० । नायिका-विशेष । र० प्रि० ७-३-१ । ७-१९-२ ।

प्रोहित—सं० पु० एक० । पुरोहित, धार्मिक कृत्य करनेवाला । क० ८-१-१ । ८-११-१ । रा० १८-९-१ । वि० ६-२५-१ ।

प्रौढ़—[प्र √वह् + क्त] सं० स्त्री० एक० । नायिका-विशेष । र० प्रि० ३-१६-१ । ३-६३-२ ।

प्रौढ़ रूढ़—सं० पुं० एक० । धृष्टता । र० प्रि० २-१३-२ । वि० । विशेष्य—ब्रज-नाथ । ढिठाई के रंग ढंग मे निपुण । र० प्रि० २-१३-२ ।

प्रौढ़ रूढ़ि को समूह गूढ़ गेह—वि० । विशेष्य—लंका नाथ । पक्की निर्लज्जता का पुंज, अति निर्लज्ज । रा० १९-२४-१ ।

प्रौढ़ा—[प्रौढ + टाप्] सं० स्त्री० एक० । नायिका-विशेष । र० प्रि० ३-५३-१ । ३-५५-१ ।

प्रौढ़ा धीरा—सं० स्त्री० एक० । प्रौढ़ा नायिका का एक भेद—वह नायिका जो अपने नायक मे विलास चिह्न देखकर प्रत्यक्ष कोप न कर व्यंग्य से अपना भाव प्रकट करे । र० प्रि० ३-५९-२ ।

फ

फंदनु—सं० पुं० बहु०। बन्धन, माया-जाल। क० १५-१२७-३।

फंदा—[पाश या बंधन ?] सं० पुं० एक०। चिड़िया पकड़ने का जाल, पशु पक्षियों को फँसाने का जाल। रा० ५-११-२।

फटिक—[स्फटिक] क्रि० प्र० पुं० एक०। फट जाता है, फटकर। र० प्रि० ११-११-४। रा० ३१-८०-१।

फटिक—सं० पुं० एक०। स्फटिक या फिटकरी, खनिज-विशेष। क० ५-८-२। ५-४६-१।

फटिक भित्ति—सं० पुं० एक०। स्फटिक की दीवार। वी० २१-२६।

फटिक माल—सं० पुं० एक०। बिल्लौर की माला। रा० ३३-५३-२।

फटिक सिला—सं० पुं० एक०। संगमरमर का पत्थर। वी० २०-८।

फटी—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। फट जाती है। र० प्रि० १-२४-४। रा० ११-१८-१। १९-३०-२।

फटे—क्रि० प्र० पुं० बहु०। फट जाते हैं। रा० १४-११-२। ३६-१५-३।

फन—[फण] सं० पुं० बहु०। साँप के फण। र० प्रि० ७-३२-१। रा० १४-३८-४। २०-४०-२। वी० ३३-३०।

फननि—सं० पुं० बहु०। साँप के फण। क० ७-११-३। १३-१०-३।

फनगनि—सं० पुं० एक०। शेषनाग। र० १-३६-६। वी० ३३-३०।

फनि—सं० पुं० एक०। सर्प। र० प्रि० १४-२२-१। क० ६-६५-१।

फनी—सं० पुं० बहु०। साँप। क० ७-११-३। रा० २०-४०-३। ३३-५३-३। वि० ११-४५-२।

फर—सं० पुं० एक०। फल। रा० १३-७-१। वी० २३-१६।

फरमान—सं० पुं० एक०। आज्ञा। वी० ३-१६। ४-६। ५-१२। ६-३९। ६-४०। ६-५५। ६-५६। ९-२। ९-१८। ९ १९। १४-६१।

फरू—सं० पुं० बहु०। फल। क० १३-२६-१।

फरे—क्रि० प्र० पुं० बहु०। फले हुए। रा० १३-७-१।

फलंति—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। फल देती है। रा० १-२६-२।

फल्यो—क्रि० प्र० पुं० एक०। सफल होकर, फल दिया। रा० ९-२९-२। ११-१३-२। ३२-५५-१।

फल—[√फल्+अच्] १—सं० पुं० एक०। कर्म, परिणाम। क० ३-२५-६। ३-२८-१। १६-७१-३। रा० १४-१६-१। २२-२०-२। ३९-३८-३। छ० १-३७-४। १-३९-४। १-५७-५। २—सं० पुं० बहु०। पेड़-पौधों के गूदेदार बीजकोश। क० ४-५-१। २-१७-२। ६-२८-२। ७-३०-१।

१४-१७-२। र० प्रि० ६-६-२। ८-२३-२। १३-५-३। रा० ५-१५-२। ८-२३-२। १४-१८-२। १४-१६-१। २६-२३-५। वि० ४-३१-२। ६-१०-२। ६-५७-१। १३-६-४। १३-५२-१। १४-१७-१। १६-३६-२। १७-२२-२। १६-७-३। ३—सं० पुं० बहु०। खाद्य-विशेष। स्तन। क० १३-१८-२। ४—सं० पु० एक०। परिणाम, नतीजा। रा० ७-३६-३। ६-१४-२। १०-३५-२। ११-२-२। २१-१०-२। २७-१७-३। वि० ६-४६-२। १५-६-२। १५-१०-२। २०-४६-२। ५—सं० पुं० एक०। लाभ। वि० १-३१-२। वि० १-६। १-१२। १-२५।

फलक—[फल/कन्] सं० पुं० बहु०। जगह। र० प्रि० ११-५-२।

फल दल फूल समेत—वि०। विशेष्य—मोना। फली-फूली, आनंदित। रा० ३३-४१-१।

फलनि—सं० पुं० बहु०। खाद्य-विशेष। क० १५-६०-३।

फल फूल—सं० पुं० बहु०। फल तथा पुष्प। क० १३-५-१।

फल फूलनि पूरे—वि०। विशेष्य—तरुवर। फल फूलों से युक्त। रा० ११-१७-१।

फल फूल सों संजुवत—वि०। विशेष्य—बाग। फल और फूलों से परिपूर्ण। रा० ५-१५-२।

फल फूल अहारी—वि०। विशेष्य—भरत। फल फूल ही खानेवाले। साधु जीवन बितानेवाले। रा० २१-२२-२।

फलहि—सं० पु० बहु०। पेड़-पौधों के गूदेदार बीजकोश के लिये। वि० ६-७३-२।

फलाफल—सं० पु० एक०। कर्म-विशेष का शुभाशुभ या इष्ट-अनिष्ट का फल। छन्द पदों के उदात्त गुणों के मेल से प्राप्त फल। क० ३-२८-२।

फलु—सं० पु० एक०। मनोवांछित फल। वि० ३-३१-२।

फलित—वि०। विशेष्य—वन। फूलों से लदा हुआ। रा० ३-१-६। वी० ५-३३-१।

फले—सं० पु० एक०। वरदान। क० ११-७६-३। वि० ७-५-२। क्रि० प्र० पु० बहु०। फले हैं। रा० ३०-३४-२। २८-१-२। ३२-३०-१। ३६-१८-२।

फाग—सं० पु० एक०। होली। वी० १५-१०।

फागु—सं० पु० एक०। फाल्गुन मास। क० १०-३५-६।

फागुन—[/फल् + उनन् + अण्] सं० पुं० एक०। महीना-विशेष। क० १-४-२।

फाट्यो—क्रि० प्र० पु० एक०। फट गया। रा० ६-५-१।

फाटत—क्रि० प्र० पु० एक०। फट जाता है। र० प्रि० ७-३२-५। रा० २७-८-४।

फाटे—क्रि० प्र० पु० एक०। फटता है। क० ४-६-१।

फारि—क्रि० प्र० पु० एक०। फट गया। रा० १३-३६-२।

फारौं—क्रि० प्र०स्त्री० एक०। फाड़ डालूं। र० प्रि० ७-४१-२।

फिरयो—क्रि० प्र० पुं० एक०। फिरा। र० प्रि० ८-६-४। ११-१२-४। रा० १८-२६-१।

फिर—[पुनि] समुच्चयबोधक। उदा० : नगई न गई घर ही फिर जैहैं। रा० १-१७-१। क० ३-३६-२। ३-१२-४। ३-६१-२।

फिरक—स० स्त्री० एक०। वाहिनी जैसी पानकी जिसका मुँह चारो ओर घूम सके। रा० ३२-४४-१।

फिरंग—स० पु० एक०। पुर्तगीज़। जहाँगीर के समय मे पहले पहल भारत मे पुर्तगीज़ आये थे जिन्हे फिरंगी कहते थे। ज० १०१।

फिरत—१ क्रि० प्र० पु० बहु०। फिरते हैं। रा० ३-१६-१। ६-३४-४। १७-३-१। २. क्रि० प्र० स्त्री० बहु०। फिरते है। र० प्रि० ५-१८-१।

फिरति—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। फिरती। र० १४-३४-७।

फिराद—स० स्त्री० एक०। फरियाद। अन्याय और अत्याचार से बचने की प्रार्थना। रा० ३४-२-१।

फिरादी—सं० पु० एक०। फरियाद, शिकायत। वि० ७-२४।

फिरि—क्रि० प्र० पु० एक। फिरकर, मुड़कर। र० प्रि० ६-२३-४। ११-१२-१। १३-१५-१। १६-६-२। समुच्चयबोधक अव्यय। उदा०—फिरि झगरत छवि सो लाल। क० ६-३-२। १६-१५-२। १६-८४-१। र० प्रि० ५-२३-४। रा० ७-८-२। १२-६५-२। १३-४४-१।

फिरैं—क्रि० प्र० स्त्री० बहु०। फिरती हैं। र० प्रि० १५-३-१। १५-७-२। क० ५-२७-८।

फिरे—क्रि० प्र० पु० एक०। लौटे। रा० ३५-२८-१।

फिरैं—क्रि० प० पु० बहु०। घूम रहे हैं। रा० १३-१७-१। १४-१०-१। १५-३२-१। १५-३-५।

फिरै—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। फिरती। र० प्रि० ७-२६-५।

फिरोजशाह—स० पु० एक०। सुलतान फिरोज़शाह। वी० ३-१५।

फिरौं—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। लौटूँ। रा० ३३-२३-२।

फिरौ—क्रि० प्र० पु० बहु०। फिरते है। र० प्रि० ६-४१-३। ७-१७-३।

फीकी—वि०। विशेष्य—दासी की संतति। बुरी। क० ११-७७-२।

फीको—वि०। विशेष्य—भूल। फीका, द्युतिहीन। क० १२-२७-२।

पुंगीफल—स० पु० एक०। एक फल का नाम, सुपाडी। वी० २३-३०।

फूलेल—स० पु० एक०। सुगन्धित लेप। र० प्रि० ४-५-२। क० ६-१७-२।

फूट्यो—क्रि० प्र० पु० एक०। फूट गया। र० प्रि० ५-२१-१।

फूटति—क्रि० प्र० स्त्री० बहु०। फूटती है। र० प्रि० १-२३-३

फूटि—क्रि० प्र० पु० बहु०। फूटना। क० ३-११-२।

फूटी—क्रि० प्र० पु० बहु०। फटना। क० ३-११-२।

फूल—[फुल्ल] १. सं० पु० एक० । आनन्द । क० १०-२४-५ । रा० १-३१-१ । २. स० पु० बहु० । पुष्प । कुसुम । र० प्रि० ३-४-१ । ६-६-२ । ७-२३-१ । ७-२४-१ । ७-४-१ । ११-१६-३ । १३-३-२ । १३-५-१ । १३-७-१ । क० ३-५३-२ । ४-५-२ । ७-३०-१ । ६-१०-२ । ६-३१-२ । १०-३२-३ । ११-७६-१ । १३-६-३ । १४-२१-३ । १५-५४-३ । रा० ५-१५-२ । ५-३७-२ । ६-६१-३ । ७-१३-२ । १३-७-१ । १४-१६-१ । १६-३०-१ । २०-३४-२ । २२-४-१ । २२-१०-२ । २४-१०-१ । २८-२३-५ । ३०-१२-१ । ३०-१२-२ । ३०-४१-१ । ३१-१८-१ । ३२-४-१ । ३२-२०-२ । ३५-१८-२ । ३८-११-२ । ३६-१८-१ । वि० १६-६-२ । १६-३६-२ । १६-७-३ । २०-४०-२ । छं० १-५४-५ । र० १-११-१ । १-११-२ । १-१२-२ । ३. स० पु० एक० । पुष्प के समान कोमल । वि० १-२१-२ । २-८-१ । ४. सं० पु० बहु० । पुष्पों से । वि० ६-१०-२ । १४-१८-१ । क्रि०प्र०पु० एक० । फूलकर । रा० १४-२१-१ ।

फूल-माल—स० स्त्री० एक० । पुष्पहार । र० प्रि० ७-२४-२ । १३-३-२ ।

फूलत—क्रि० प्र० बहु० । फूल उठते हैं । रा० ३०-२०-७ ।

फूलन- स० पु० बहु० । कुसुम । क० १२-११-२ । वि० ११-६-१ । १३-३८-२ ।

फूलनि—स० पु० बहु० । पुष्पों से । र० प्रि० ३-५४-४ । ८-२८-२ । १०-१७-३ क० ५-१६-३ । ६-३८-२ । ८-४५-३ । १२-१०-४ । १२-२६-३ । वि० ४-३१-२ । १५-५५-२ । छं० १-६२-४ ।

फूलमूल—स० स्त्री० एक० । फूल की डंडी । रा० ५-४१-२ ।

फूलह—सं० पु० एक० । पुष्प । वि० २१-२८-१ ।

फूलि—क्रि० प्र० पु० बहु० । फूलकर, हर्षित होकर, प्रफुल्लित होकर । रा० १-३१-१ । ६-३६-२ । ३५-२८-१ । क्रि० १० स्त्री० एक० । र० प्रि० ३-२१-१ । ५-६-७ । ५-१०-७ । ६-२०-२ । १०-३७-६ । क० ३-८-१ ।

फूलि गयो—स० क्रि० । प्रफुल्लित हुआ । र० प्रि० ६-२०-२ ।

फूलिहि—क्रि० प्र० पु० एक० । फूलते ही । र० प्रि० ६-४-४ ।

फूली—क्रि० प्र० स्त्री० बहु० । फूल उठी । र० प्रि० ११-१०-४ । रा० ३०-३३-१ ।

फूले—क्रि०प्र० पु० एक० । फूले । र० प्रि० १५-७-२ ।

फूले—क्रि० प० पु० बहु० । फूले हैं । पुष्पित हुए । आनन्दित हुए । र० प्रि० ६-४१-३ । ७-३१-७ । रा० १७-५४-१ । १०-३४-२ । २२-११-२ । २८-१-२ । ३०-३५-१ । ३२-६-१ । ३२-८-१ । वि० । विशेष्य—फूल । फूले हुए । पूर्ण रूप से खिले हुए । वी० २२-४२-१ ।

फूले फले—वि० । विशेष्य—वृक्ष । फूलों तथा फलों से युक्त । रा० २८-१-२ ।

फूलै—क्रि० प्र० पुं० बहु० । खिलना, प्रफुल्लित होना, विकसित होना। रा० १-३२-२। क्रि० प्र० पु० एक० । फूलेगा। र० प्रि० ५-२३-४ ।

फूल्यो—क्रि० प्र० पु० एक० । फूल उठा। आनन्दित हो गया। र० प्रि० ६-२०-२ । ८-२८-२ । रा० १८-२५-२ । १९-२६-२ । ३२-५-१ ।

फेंटी—स० स्त्री० एक० । फेंट, कमर पर लपेटा गया कपड़ा । र०प्रि० ५-३५-१ ।

फेन—स० पु० एक० । झाग । क० ५-८-२ । रा० ३०-४४-१ । वी० २३-३४ ।

फेरि—क्रि० प्र० पु० एक० । फेरकर, मुड़कर, लौटकर। र० प्रि० ६-५६-४ । १३-१५-१ । क० २-४-२ । रा० ३-३०-२ । ३३-३६-२१ । ३३-४३-१ ।

फेरे—क्रि० प्र० पु० एक० । मुड़ें । र०प्रि० १३-१५-२ ।

फेर्यो—क्रि० प्र० पु० एक० । फिराया, लौटाया । र० प्रि० १३-१५-१ । क० १-१९-२ । रा० ३५ २७-४ ।

फैलाइ—क्रि० प्र० पु० बहु० । फैलाना । र० प्रि० १-२५-३ ।

फैले—क्रि० प्र० पु० बहु० । फैल गये । रा० १९-३०-१ ।

फोंक—स० पु० बहु० । तीर के पीछे की ओर का सिरा। क० १५-३५-२ । १५-३६-१ ।

फोरि—क्रि० प्र० पु० एक० । फोड़कर । र० प्रि० ५-२०-७ । रा० ९-३१-३ । १६-३२-२ । ३१-८-२ ।

फोरौ—क्रि० प्र०पु०एक० । फोड डालना । र० प्रि० ७-४१-२ ।

फौज—स० स्त्री० बहु० । सेना । रा० ७-१-२ । र० १-४४-४ । वी० ६-४० । ६-४१ । ८-२६ । ९-५० । १०-१ । १२-४३ । १४-१३ । १४-६३ । ३१-७८ ।

फौजदार—स० पु० एक० । सेनापति । वी० १०-१ । १२-४३ । १४-६३ ।

ब

बँचि है—क्रि० प्र० पु० एक० । छोड़ूँगा । रा० १७-२८-२ ।

बँधाय—क्रि० प्र० पु० एक० । बाँधा गया। रा० २४-१-४ ।

बँधे – क्रि० प्र० पु० एक० । बँधे हुए । रा० १७-१०-२ । १७-१३-२ । २४-१८-४ । २५-१६-१ । क० १-४६-२ ।

बँध्यो—क्रि० प्र० पु० एक । बाँधा गया । र० प्रि० ७-४-१ । रा० १६-१३-३ । ३६-१६-२ ।

बंग—स० पु० एक० । बंग देश । वि० १२-७-२ ।

बंगाल—स० पु० एक० । बंगाल देश । ज० १०२ ।

बंचक—स० पु० एक० । धोखेबाज । वी० १-२२ । ज० १८६ ।

बंचकता—स० स्त्री० एक० । कपट, धूर्तता । रा० २४-२१-३ । ३१-६-२ । वि० ७-१८-३ ।

बंचकतानि बहावति हारि—वि० विशेष्य—सिगार सरित । छल कपट को बहा ले जानेवाली । रा० ३१-६-१ ।

बंचकतानि बहावनहारि—वि०। विशेष्य—सिगार सरित । वचकता को वहानेवाला। । वी० २२-५२-२ ।

बंचि—क्रि० प्र० पु० एक । वचित किया । र० प्रि० १-२-५ ।

बंजुल—स० पु० एक । अशोक वृक्ष । रा० ३-१-२ । ३२-१२-२ ।

बंदत—क्रि० प्र० पु० वहु० । वदना करते। क० ३-९-४ ।

बंदन—१. स० पु० एक० । सिन्दूर । र० त्रि० २-१२-१ । क० ८-२८-३ । १५-७८-२ । रा० १-२८-२ । ३२-४-२ । २. स० पु० एक० । प्रणाम, नमस्कार । रा० २७-२४-२ । ३२-१७-२ । वी० ३३-४१ । ज० १९० । वि० ८-५०-२ ।

बंदनता—स० स्त्री० एक० । वदनीयता, सम्मान । रा० ६-२६-२ ।

बंदनमार—स० पु० एक० । सुन्दर फलो, फूलो आदि की झालर जो मगल अवसरो पर दरवाजे मण्डप आदि पर बाँधी जाती हे । क० १५-१४-२ ।

बंदना—स० स्त्री० एक० । पूजा । स्तुति । रा० ४-९-३ । ३३-२७-१ ।

बंदिन—सं० पु० वहु० । चारण लोग ।

बंदीखाना—सं० पुं० एक० । जेल । वि० २९-१२ ।

बंदीजन—स० पु० वहु० । चारण लोग । राजा के कीर्तिगायक । रा० ३०-१७-१ । ३२-४७-२ । वी० २१-१६ । २१-१७ । २१-२९ । २६-४८ ।

बंदी मागध—स० पु० वहु० । चारण । वी० ४-६३ ।

बंदे—क्रि० प्र० पु० बहु० । वन्दना करते हैं । रा० २०-३२-४ ।

बंधन—[√बध्+ल्युट्] १. स० पु० वहु०। जजीरें । क० ७-१७-४ । २. सं० पु० एक० । जजीर । वि० २१-४६-१ २१-४६-२ । ३. स० पु० एक०। रोक, अवरोध । रा० १२-६२-३ ।

बंधन हेत—स० पु० एक० । बधन के लिये । वि० २१-६-२ ।

बंधु—[√बध्+उ] १. स० पु० एक० । स्वजन, आत्मीय । क० ३-२७-२ । १४-४९-२ । १४-५०-१ । रा० ९-३३-३ । २ स० पु० एक० । भाई । रिश्तेदार । क० ७-७-२ । ११-६९-३ । रा० १७-२७-१ । १०-४०-२ । १०-४४-२ । ११-७-१ । १९-६-१ । २१-३०-२ । २१-३९-१ । २२-२-१ । २३-६-१ । २७-१३-४ । ३०-२६-४ । ३०-२५-२ । वी० २-६-३ । ६-२९-१ । ९-४८-२ । १३-२८-२ । १३-३६-१ । १६-६७-१ । १४-५८-२ । छ० १-५९-४ । र० १-१३-३ । ३ सं० पु० एक० । प्रेमी । क० १३-२३-२ । १५-

४३-४। ४. सं० पु० एक०। सगोत्र। रा० ३०-२६-४।

वंधु जन—सं० पु० वहु०। स्वजन। वधु लोग। रा० २५-२५-१। ३३-१-३।

वंधुजीव—सं० पु० वहु०। दुपहरिया के फूल। र०प्रि० १०-८-४। १४-२२-३।

वंधु नास—स० पु० एक०। वंधुओं का विनाश। वि० ६-३४-१।

वंधु वर्ग—स० पु० वहु०। वधुओं का समूह। वधुजन। वि० ६-२१-१।

वंधु वधूनि—स० स्त्री० वहु०। स्वजन स्त्रियाँ, घर की वहुएँ। र० प्रि० १०-१७-२।

वंधु समाज—स० पु० वहु०। आत्मीय जनों का समुदाय। रा० ३६-३७-२।

वंस—स० पु० एक०। तितड की जाति का एक लवा, सोधा, गिरहदार पौधा जो बहुत से कामों मे लाया जाता है। क० ५-३६-१। २.स० पु०एक०। वाँसुरी। क० ८-४५-२। ३ स० पु० एक०। रीढ। क० ६-३१-१। ४. स० पु० एक०। वश। रा० ६-२०-३। १६-६-३। २३-७-४। २६-३५-१। ३८-४-१। वो० १-३। २-५४। ३०-१०। ३१-८। ३३-५३। वि० १-५-४। २-११-१। २-११-२। २-१२-४। २-२१-४। २-२२-१। ३-२४-३। ६-६६-२। ६-३१-२। १२-१८-१। १३-१७-२। १३-३६-२। १६-५०-४। २१-६२-४।

-सकरा—स० स्त्री० एक०। नदी-विशेष। वि० ६-१६-१।

वंसकार—स० पुं० एक०। वशकार। रा० ३४-२६-२।

वंसस्वनिता छंद—सं० पु० एक०। छन्द-विशेष। छ० १-४१-२।

वंसहारिनी—वि०। विशेष्य—राक्षसी। वशों का नाश करनेवाली। वि० २-२२-१।

ब—स० पु० एक०। अक्षर-विशेष। क० १६-३-२।

वई—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। लगाई। रा० ५-१६-१। १५-६-१।

वक—[√वक् (टेढा होना) + अच्] स० पु० एक०। वगुला। क० ५-६-१। ७-३१-१। २. स० पु० एक०। वकासुर। यह वश का अनुचर एवं पूतना का भाई था। कृष्णवध के लिये यत्न करनेवालों मे वकासुर भी था। कंस ने इसे कृष्णवध हेतु वृन्दावन भेजा। यहाँ यह वक रूप मे यमुना तट पर विचरण करने लगा। जव कृष्ण आये थे, इसने उन्हे अपनी चोंच मे दवा लिया। कुछ समय वाद वक का तालू जलने लगा और उसने कृष्ण को उगल दिया। पुन कृष्ण को उदरस्थ करने के यत्न के पूर्व ही कृष्ण ने उसकी चोंच के दोनों भाग चीर दिये तथा उसकी मृत्यु हो गयी।—हिन्दी साहित्य कोश। र० प्रि० १४-२६-१। क० १६-१७-१।

वकत—क्रि० प्र० पुं० एक०। वकते। र० प्रि० ८-४४-७।

बकपोती—स० स्त्री० बहु० । बगुला पक्षियो की पंक्ति । रा० १३-१३-१ ।

बकला—सं० पुं० एक० । पेड़ की छाल का कपड़ा । रा० २०-१३-१ । २१-२२-२ ।

बकवाद—सं० पुं० एक० । व्यर्थ का विवाद । रा० ४-१९-३ ।

बकसाये—क्रि० प्र० पुं० बहु० । क्षमा कराये । रा० १६-१६-२ ।

बकसीस—सं० पुं० एक० । दान । क० ६-६७-४ ।

बक्त्रारागी—वि० । (विशेष्य—सुदाई) लाल मुखवाला । रा० २०-३८-१ ।

बक्र—वि० । (विशेष्य—लोचन की) टेढ़ी । क० । ६-१४-१ ।

बक्रता—स० स्त्री० एक० । कुटिलता । रा० २३-२१-१ ।

बक्ष—सं० पुं० एक० । छाती । रा० २१-४७-२ ।

बक्षोज—स० पु० एक० । स्तन, कुच । रा० १४-७-१ । १९-३१-१ । ३२-११-२ ।

बकाये—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । बकाकर । र० प्रि० १०-१६-१ ।

बकावति—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । बक-बक करने के लिये प्रेरित करती । र० प्रि० ९-१७-१ ।

बकावन—स० पु० एक० । बेकार की बात । र० प्रि० ९-१७-१ । वि० । (विशेष्य—बक-बक कराने) र० प्रि० ९-१८-१ ।

बकी—स०स्त्री०एक० । पूतना—एक राक्षसी । यह बकासुर तथा अघासुर की बहन थी । कंस ने कृष्ण को मार डालने की नीयत से पूतना को गोकुल भेजा था । वह उसमे सफल न हो सकी । कृष्ण ने उसका स्तनपान करते हुए ही उसे मृत्यु के मुख मे पहुँचा दिया । र० प्रि० १-२-४ ।

बकुल—[√वक्+उरच्] स० स्त्री० एक० । मौलसिरी । वी० २२-२६ ।

बकै—क्रि० प्र० पु० एक० । बकता है । रा० १५-९-१ ।

बखतर—सं० एक० पुं० । कवच । र० १-३८-४ ।

बखाईयो—क्रि० प्र० पुं० एक० । बरसाये । रा० २१-३०-४ ।

बखान—[व्याख्यान] सं० पुं० एक० । वर्णन । र० प्रि० ६-८-१ । क्रि० प्र० पुं० एक० । कहलाता है । र० प्रि० ३-१-२ । ६-८-१ । ७-१३-२ । ७-३५-२ । १०-३-२ । १०-२३-२ । १५-६-२ । रा० २१-८-१ ।

बखानत—क्रि० प्र० पुं० एक० । कहा जाता है । र० प्रि० ६-२९-१ । क० ४-१६-२ । रा० ७-४६-१ ।

बखानहु—क्रि० प्र० पुं० बहु० । कहना चाहिये, कहे । रा० ६-५३-२ । ६-५५-१ । २०-५०-२ ।

बखानि—सं० पुं० एक० । वर्णन । क० ४-१५-१ । क्रि० प्र० पुं० एक० । कहलाता है । र० प्रि० २-२-२ । २-११-२ । ३-२-२ । ३-३७-१ । ३-५१-१ । ३-५३-१ । ६-४-१ । ६-५-२ । ६-४५-२ । १०-१४-२ । १४-१५-२ । क० ३-१७-२ । ३-१८-२ । ३-४३-२ । ३-

४५-१ । ४-४-२ । ५-४१-२ । ५-४१-१ । ६-३-१ । रा० १२-१७-२ । २१-२-२ । २५-१४-२ । ३३-३२-३ । ३३-५६-४ ।

बखानिजे—क्रि० प्र० पुं० वहु० । कहिये, बखानिये । क० ६-६-१ ।

बखानियहु—क्रि० प्र० पुं० बहु० । कहते हैं । र० ५-४७-२ ।

बखानिये—क्रि० प्र० पुं० बहु० । कहिये । र० प्रि० १-१५-२ । ४-१८-६ । रा० ६-५१-२ । १२-५५-१ । १५-१-४ । १६-५-२ । १६-६-२ । १६-७-२ ।

बखानियै—क्रि० प्र० पुं० बहु० । कहिये । र० प्रि० ६-१०-१ । ७-१-२ । ७-२-२। ७-३५-२ । ८-२१-६ । १४-१८-२ । १६-११-८ । क० ३-२७-८ । रा० ६-३३-३ । ६-४०-२ । २१-३-२ । २२-२१-६ । २४-३०-१ ।

बखानी—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । कही । र० प्रि० ७-६-४ । क० ५-२६-४ । रा० १०-३६-२ ।

बखानु—क्रि० प्र० पुं० एक० । कहो । क० ३-२३-२ । रा० २८-६-१ ।

बखानैं—क्रि० प्र० पुं० वहु० । व्याख्यान करें, कहे । रा० ११-१७-३ । १८-२२-१ ।

बखानौ—क्रि० प्र० पुं० वहु० । व्याख्यान करते हैं, कहते हैं । र० प्रि० ११-३-२ । रा० १७-२२-१ । २०-१५-२ । २५-१३-२ ।

बखानो—क्रि० प्र० पुं० एक० । कहे । रा० २०-४३-१ ।

बखानौं—क्रि० प्र० पुं० एक० । बताता हूँ । रा० १७-२०-२ ।

बखानौ—क्रि० प्र० पुं० बहु० । कहते हैं । रा० ५-२६-१ । १२-६-१ । १३-१६-१ । १३-५४-१ । २१-११-१ । २५-१६-२ । २५-१७-२ । २५-१६-१ । २६-२६-२ । ३२-२१-२ । ३४-४-१ । ३४-१२-१ ।

बखान्यों—क्रि० प्र० पुं० एक० । कहा है, कहा । रा० १०-३७-१ । १२-६४-१ ।

बगरु—स० पु० एक० । ववंडर । रा० १२-२०-२ ।

बगसराय—सं० पुं० एक० । वी० १-४७ । १-५० ।

बघनहियाँ—सं० स्त्री० वहु० । बाघ के नख । क० ६-६-२ ।

बच—सं० पुं० एक० । वचन । रा० ५-३१-३ । १६-४६-४ । २१-२२-४ । २१-३६-१ । वि० ३-३१-१ । ६-२७-२ । १०-१५-३ । १०-१७-१ । १४-५४-२ । १४-५६-१ । १४-५८-१ । १६-११०-१ ।

बचन—१. सं० पुं० वहु० । आदेश-वचनो को । रा० २-२६-१ । वि० ५-१२-२ । १६-२५-१ । २ स०स्त्री० एक० । कही हुई वात । रा० ५-४३-२ । ७-१८-१ । २३-२०-१ । ३०-२२-५ । ३३-२-२ । वि० ६-७०-१ । १३-२-४ । १४-२-२ । १४-४-१ । १६-६६-२ । १७-४२-१ । १६-२२-२ । १६-३२-१ । १६-३७-१ । छ० १-२०-३ । र० १-५-२ । १-२१-२ । १-२२-१ । १-२२-६ ।

१-२८-१ । १-३३-५ । १-३५-२ । १-३७-४ । १-४६-१ । १-५२-३ । वी० १४-७ । २८-१८ ।

बचिहौ—क्रि० प्र० पु० एक० । बचोगे, बच पाओगे । रा० १५-७-१ ।

बची—क्रि० प्र० पुं० एक० । बची । र० प्रि० ७-५-४ । ११-१०-३ ।

बचे—क्रि० प्र० पु० बहु० । बच सके । रा० १४-११-१ । १८-१५-१ ।

बचैं—क्रि० प्र० पु० बहु० । बच जाते हैं, छूट जाते हैं । रा० ३०-६-२ ।

बचौं—क्रि० प्र० पु० ए० । बचूँ । र० प्रि० ११-१३-४ ।

बचौ—क्रि० प्र० पुं० एक० । बचोगे ।

बच्यो—क्रि० प्र० पु० एक० । बचा हुआ, बचा । र० प्रि० ५-३२-४ । रा० १४-१२-१ । १५-७-१ । १८-१५-२ ।

बछरा—सं० पु० एक० । बछड़ा । वी० १-१३ ।

बछेरु—सं० पुं० बहु० । बच्चे । क० ७-११-१ ।

बच्छोज—सं० पु० एक० । वक्षोज । वी० २३-१५ ।

बजत—क्रि० प्र० पुं० बहु० । बजते हैं । रा० २६-११-१ ।

बज्र—१. सं० स्त्री० एक० । बिजली । रा० ५-३६-१ । ७-२०-६ । ६-५-१ । १२-४२-१ । २. सं० पु० एक० । इन्द्र का अस्त्र । रा० ८-६-१ । वी० ६-२६ । २७-२१ । २८-१५ । ३. सं० पुं० एक० । एक पदार्थ जो अपनी कठिनता के लिये प्रसिद्ध है । ज० ३० ।

बजाइ—क्रि० प्र० पुं० एक० । बजाकर । रा० ७-५३-२ । १८-२-१ । १६-३८-४ । २०-१४-२ । ३५-२३-४ । ३६-१४-४ ।

बजाइबो—क्रि० प्र० पुं० एक० । बजाना । र० प्रि० ३-७-२ ।

बजाइयो—क्रि० प्र० पुं० एक० । बजाया । रा० १८-३५-१ ।

बजाये—क्रि० प्र० पुं० बहु० । बजाये । रा० ५-४७-२ । ७-५१-४ ।

बजाय—क्रि० प्र० पु० बहु० । बजाकर, बजाये । क० १-२२-२ । रा० ६-२८-१ ।

बजायो—क्रि० प्र० पु० एक० । बजाया । रा० ३४-२-१ ।

बजावत—क्रि० प्र० पु० एक० । बजाना । र० प्रि० ३-५६-१ । ६-२६-२ ।

बजावति—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । बजाती । र० प्रि० ५-३२-५ । क० १-५६-१ ।

बजावन—क्रि० प्र० पुं० बहु० । बजाते ।

बजावही—क्रि० प्र० पु० बहु० । बजावे । रा० ३०-२-४ ।

बजावै—क्रि० प्र० स्त्री० बहु० । बजाती है । रा० ११-२७-२ । १३-४८-२ । १३-५०-१ ।

बजावैं—क्रि० प्र० पु० बहु० । बजावें । र० प्रि० ८-२६-४ ।

बजे—क्रि० प्र० पु० बहु० । बजे । रा० ३३-२५-२ ।

बजैं—क्रि० प्र० पु० बहु० । बजे, बज उठे । रा० १७-३०-२ ।

बजै—क्रि० प्र० पुं० एक०। बजे। रा० ३४-४६-२।

बट—सं० पुं० एक०। रास्ता। वि० ६-२७-३।

बटमार—सं० पुं० एक०। लुटेरा। वी० ३१-२२। ३१-४७।

बटा—सं० पुं० एक०। गोला। गेंद। रा० ३८-१३-१।

बटु—सं० पु० एक०। ब्रह्मचारी। वी० ३२-२८।

बटुआ—[वटक] सं० पु० एक०। छोटा। खानेदार थैला, जो मुँह पर लगी डोर खींचने से खुलता बंद होता है। र० प्रि० १३-१४-१। ज० १५०।

बड़—वि०। विशेष्य—जुद्ध। बड़ा। र० प्रि० १४-५-४। क० ३-२६-१। ७-१७-३। ३६-८-२। रा० २३-३७-१। ३०-३-२। वी० ५-२०-२। ५-२८-२। ५-४६-३। ५-६९-१। ८-१५-१। १३-१२-४। १७-७-१। २०-१३-२। २१-३२-२। २९-३९-१। ३२-१८-२। ३३-४५-२। र० ४-३। ज० ३६-२। १२७-१। १३६-१। छं० १-२९-४। २-४-१। वि० ११-६-२। १३-४-१। १३-५५-२। १७-३-१। २१-५१-१।

बड़गूजर—सं० पु० एक०। एक निम्न जाति। वी० ५-६९। ३३-२२।

बड़प्पन—स० पु० एक०। बड़ाई, महत्ता। रा० ७-२२-२। छं० १-७२-४।

बड़भाग—सं० पु० एक०। ज्यादा अदृष्ट। बड़ा भाग्य। र० प्रि० १४-५-४। क० ११-६३-३। वि० ११-६-२। वि०। विशेष्य—शेषनाग। बड़ा भाग्यवान क० ७-१७-३। रा० २७-६-२। वी० ५-७६-३। २०-१३-२। २०-३३-१। ज० ३६-२। १२७-१। १३६-१। छं० २-४-१। वि० १३-४-१। १३-५५-२।

बडभागिनी—वि०। विशेष्य—विभानि। सौभाग्यशालिनी। वी० ११-३३-१।

बडभागी—वि०। विशेष्य—जटायु। भाग्यवान। र० प्रि० ८-१८-२। १२-२२-३। रा० १२-३०-१। ३९-१६-२।

बडवा—१. स० स्त्री० एक०। घोड़ी। क० ११-८३-४। २ स० स्त्री० एक०। समुद्र स्थित कालाग्नि। रा० ३९-६-२।

बडवाग्नि—स० स्त्री० एक०। सागर स्थित कालानल। रा० ५-१२-२।

बडवानल—[व्रज √वा+क+अनल]। स० पु० एक०। रा० ७-२७-२। १९-४१-२। २०-५०-२। २४-२२-२। २४-२४-२। वी० ११-२७। वि० २१-५३-१।

बड़वानली—स० स्त्री० एक०। बडवाग्नि। वि० ३-३०-१।

बड़ाई—स० स्त्री० एक०। बड़प्पन। र० प्रि० २-७-१। १२-१८-३। १३-१५-३। क० ११-८०-४। रा० ६-२६-४। ७-६-४। १०-१०-१। ११-३८-१। १२-६९-१। ज० ३९।

बड़ा भाग—स० पु० एक०। बड़ा भाग्य। वि० २१-५१-१।

बड़िये—वि०। विशेष्य—माया। बड़ी भारी। र०प्रि० १३-१५-३। रा० २३-३६-२।

बड़ी—वि० । विशेष्य—वडवा अनल । भयंकर । आकार मे बडी । र० प्रि० ७-३९-४ । १२-८-१ । १२-८-२ । १२-८-३ । १३-१५-३ । १३-१८-१ । १४-११-१ । १४-११-३ । क० ६-४०-२ । ११-८०-४ । ८-३१-२ । १३-४२-१ । रा० ९-२६-२ । ९-२३ २ । ३५-१७-१ । ३९-९-२ । छं० १-२९-३ । वी० ३१-२९-१ । वि० ३-३०-१ । ५-१०-२ । ६-२०-२ । १२-२-२ । १६-७६-२ । २१-१५-१ ।

बडी बडी—वि० । विशेष्य—आँखि । अत्यन्त विशाल । र० प्रि० १२-८-२ ।

बडे—वि० । विशेष्य—कुंजर । महान आकार के । र० प्रि० ३-५६-३ । ११-१२-८ । ११-८-३ । १२-८-४ । १२-२०-३ । क० ६-७६-२ । ९-९-२ । १०-१०-१ । १३-८-३ । १४-३१-१ । १६-२४-१ । रा० १६-२१-२ । १८-२-२ । २४-१८-४ । ३६-१४-२ । ३९-२३-१ । छं० १-७२-४ । वी० २-१३-२ । ३-५४-१ । ८-९-३ । ९-३५-१ । १७-४९-१ । ३०-१३-१ । ३३-३८-१ । वि० २-१६-२ । १४-८-२ । १६-७४-२ ।

वडे अनि—वि० । विशेष्य—राज । वहुत वडे । रा० २-१९-१ ।

वडे, वडे—वि० । विशेष्य—गोप । वयोवृद्ध । र० प्रि० ७-३३-१ ।

वडैये—क्रि० प्र० पुं० एक० । वढाये, वढ गये । रा० ६-२६-४ ।

वड़ो—वि० विशेष्य—लोक । अपलोक वड़ा, वहुत । र० प्रि० १२-८-१ । १२-८-२ । १२-८-४ । क० ७-१७-३ । १२-६-१ । रा० ७-३३-३ । १४-३-२ । २२-१६-४ । २३-९-१ । २४-१०-४ । २४-२१-४ । ३१-२१-१ । ३३-१६-२ । ३४-४६-१ । ३४-५०-२ । ३७-४-२ । वी० २२-६९-१ । ३१-७४-१ । ३२-४६-४ । ३३-४०-२ । ज० २९-२ । ३९-२ । १६६-१ । १७४-१ । वि० २-७-२ । ६-२९-१ । ६-३२-१ । ६-३७-१ । १२-२४-१ । १३-३७-१ । १६-७३-१ । २१-५-१ ।

बड़ो गुनि—वि० । विशेष्य—पितु, पितु । अत्यन्त गुणवान । वि० १३-३७-१ ।

बडौ—वि० । विशेष्य—परिगन । श्रेष्ठ, सुन्दर । वी० ९-३३-२ ३१-७९-१ ।

बडौनौ—सं० पुं० एक० । गढ का नाम ।

बढ़त—क्रि० प्र० पु० एक० । बढता है । र० प्रि० १४-२२-६ । रा० १-११-२ ।

बढ़ति—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । बढती है । रा० १४-२८-१ ।

बढ़ही—क्रि० प्र० पु० बहु० । बढते है । रा० १-४१-३ ।

बढ़है—क्रि० प्र० पु० बहु० । बढते हैं । रा० २-२४-३ ।

बढ़ाइ—क्रि० प्र० पु० बहु० । बढाकर । रा० १२-३५-२ ।

बढ़ाई—क्रि० प्र० पुं० बहु० । बढाते हुये । र० प्रि० १३-८-२ । १३-८-२ । रा० ३९-१४-३ ।

बढ़ाउ—क्रि० प्र० पु० एक० । बढाओ । रा० ५-३९-२ ।

बढ़ायो— क्रि० प्र० स्त्री० एक० । बढाया,

वढा हुआ। र० प्रि० ५-६-२। १०-१५-६।

वढ़ावत—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। बढाते। र० प्रि० ६-२६-१।

वढ़ावत—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। वढाते हैं। रा० १-३१-१। १८-८-१। ३१-१६-२।

वढ़ावति—क्रि० प्र० स्त्री०एक०। वढाती। र० प्रि० ३-२४-२।

वढ़ावन—क्रि० प्र० पुं० वहु०। वढाने के लिये, बढानेवाले। र० प्रि० १-२४-२।

बढ़ावही—क्रि० प्र० पुं० वहु०। वढाते हैं। र० प्रि० १०-२८-२।

वढ़ावैं—क्रि० प्र० पुं० वहु०। वढ़ाते हैं। रा० २२-३-२।

वढ़ावै—क्रि० प्र० स्त्री० वहु०। वढावे। र०प्रि० १०-१३-१। रा० ३२-३५-१।

बढ़ावै—क्रि० प्र० पु० एक०। वढाना। रा० १-३५-३।

वढ़ी—१. क्रि० प्र० पुं० एक०। वढ गया। रा० ७-५१-३। २ क्रि० प्र० स्त्री० एक०। वढ गयी। रा० २२-८-१। २३-३६-१। ३३-२०-१।

वढ़े—क्रि० प्र० पु० वहु०। र० प्रि० २-१०-२।

वढ़े—क्रि० प्र० पु० वहु०। आगे आये, बढ गए। र० प्रि० १-४-२। रा० १६-३८-४। ३६-३३-२।

वढ़ैं—क्रि० प्र० पु०वहु०। वढने हैं। रा० ८-२०-२। ६-३६-४।

बढ़ै—क्रि० प्र०पुं० एक०। वढता है। र० प्रि० ३-१८-२। ६-२७-१। १०-३०-२। रा० ५-२२-२। ३३-२१-१।

वढ़ैगी—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। वढेगी। र० प्रि० ३-१६-४।

वढ़ोई—क्रि० प्र० पु० एक०। वढा हुआ है। रा० २४-२२-३।

वढ़्यो—क्रि० प्र० पु० एक०। वढकर। र० प्रि० ३-४७-२। ८-२६-१। रा० २-२३-१। १८-२३-२। १६-३६-१। २१-१७-१।

वताइ—क्रि० प्र० पुं० एक०। वताकर। र० प्रि० १०-१०-४। रा० १२-३६-२। १२-४०-२। १२-५७-२। १३-३७-२। १५-३८-२। १६-२८-२। २१-३७-१। २१-३६-२। २५-२७-२।

वताइयो—क्रि० प्र० पुं० एक०। वताया। रा० १६-६३-३।

वताउ—क्रि० प्र० पु० एक०। वताओ। रा० १३-४४-२।

वताए—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। वखाना। र० प्रि० ६-२६-६।

वतायो—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। बताई थी। रा० २५-६-१। ३७-१७-२।

वतावे—क्रि० प्र० पु० वहु०। वतलाते हैं। रा० १-३-१। १-३-१।

बतावे—क्रि० प्र० पु० एक०। वताएँ। रा० १५-७-२।

वतासे—स० पु० वहु०। शर्करा-पुष्प। क० ११-७१-२।

वताई वताई—स० क्रि०। बना वनाकर। रा० ४-२१-२।

वतियाँ—स० स्त्री० वहु०। वाते, वचन। र० प्रि० १-२४-२। ६-४३-३। १२-२७-१।

वतियानि—स० स्त्री० वहु०। वाते। र० प्रि० ८-५०-१।

वतीस—वि०। विशेष्य—लक्षन। वत्तीस। क० १५-३९-१।

वतीसी—स० स्त्री० एक०। नीचे ऊपर की दंत-पंक्ति। क० १५-३९-१। वि०। विशेष्य—सुमन। वत्तीस। क० १५-३९-१।

वत्तीस—वि०। विशेष्य—वागुल। वत्तीस। शि० १३-४। वि० १७-५४-१।

वत्तीस—वि०। विशेष्य—वर्ष। वि० १७-७२-१।

वदन—१. स० पुं० एक०। शरीर। र० प्रि० ११-१६-४। क० ७-२४-१। ११-३५-२। १५-७४-१। २ स० पुं० एक०। मुख, चेहरा। रा० ४-१०-१। ६-१०-१। ११-४१-१। २२-१६-३। ३१-२३-२। छं० १-२०-३। २-१-२। वि० २०-२१-१। वी० २२-७। २२-३२। २२-४६। २२-७१। २४-१३। २५-८। २८-१४। ३२-२६। ३३-३। २ सं०पुं०वहु०। चार मुख—ब्रह्मा के पक्ष मे; तन—कृष्ण के पक्ष मे, पाँच मुख—शिव के पक्ष मे, लोग—रघुनाथ तथा राजा अमरसिंह के पक्ष मे। क० ११-३३-२।

वदनचंद—स० पुं० एक०। चद्र-वदन। वी० ७-४६।

वदरानि—सं० पुं० वहु०। वादल। मेघ र० प्रि० ६-१०-४।

वदरी—स० स्त्री० वहु०। वेर। र० प्रि० ३-१०-१।

वदरीवन - सं० पु० एक०। वदरी वन। वि० ६-६-१।

वदलै—क्रि० प्र० पुं० एक०। वदले। वदलता है। र० प्रि० ६-१०-४।

वदा— सं० स्त्री० एक०। गेंदा, विन्दी। क० १५-७२-३।

वदिक—सं० पुं० एक०। वध करनेवाला। वी० १-२०। २६-३३।

वध—[वध] स० पुं० एक०। मार डालना। हनन। रा० १२-६९-१। क्रि० प्र० पुं० एक०। वध करना। रा० १२-६९-१।

वध्यो—क्रि० प्र० पुं० एक०। वध हो सके। रा० १६-४-१।

वधा—सं० स्त्री० एक०। इष्ट-मित्र के हर्ष, सफलता पर किया जानेवाला हर्ष-प्रकाश। रा० २१-२३-१। २६-२१-२। ३९-१६-१।

वधाई—स० स्त्री० एक०। उत्सव। मगल कार्य आदि खुशी के मौके पर गाना-वजाना। रा० २२-१७-१।

वधिर [√वध (वाँधना)+किरच्] १. सं० पुं० एक०। काव्यगत दोष। क० ३-६-१। ३-६-२। १६-२-२। २. सं० पु० एक०। वहरा। छं० २-३३-२। वि०। विशेष्य—कवित। क० ३-६-१। छं० २-३३-२। ३ वि०। विशेष्य—भूपति। वहरा, जिसमे सुनने की शक्ति न हो। रा० १८-१०-३।

वधु—[√वन्ध (वाँधना)+ऊ] १. सं० स्त्री० एक०। दूल्हन, पत्नी। रा० ८-

२८-२ । वि० ८-१२-३ । २. सं०स्त्री० एक० । पुत्र-वधू । रा० ३३-५४-२ ।

वधून—स० स्त्री० बहु० । स्त्रियाँ । वि० ८-४२-४ ।

वन—[वन] स० पुं० एक० । जंगल । उपवन । रा० ३-१-६ । ५-३-२। ५-७-२ । ७-१२-३ । ६-३-१ । ६-४-२ । ६-७-१ । ६-७-१ । ६-१०-१ । ६-११-१ । ६-२२-२ । ६-२५-२ । ६-२८-२ । १०-४-२ । १०-४-३ । १०-१४-४ । १०-३४-१ । ११-४४-४ । १२-२७-२ । १२-३२-२ । १२-५५-१ । १२-५४-२ । १२-५५-१ । १२-५५-४ । १३-७५-१ । १३-७७-४ । १६-६-२ । ३०-४७-१ । ३३-४५-१ । ३३-४१-१ । ३३-५३-१ । ३६-१३-१ । ३६-३०-२ । वी० २७-६ । २९-१४ । ३२-३३ । ३२-३६ । वि० १३-३७-२ । १३-३८-२ । १३-४१-३ । १३-४३-२ । १४-१३-२ । १५-२४-१ । १६-६७-२ । १६-६८-१ । १६-७५-२ । १६-७६-१ । १६-७६-२ । १६-८१-२ । २१-५२-४ । २१-५३-४ । छ० १-२३-३ । १-३१-३ । १-४०-४ । १-४६-३ । १-५१-३ । २-३५-३ ।

बनकरी—स० पु० एक० । जंगली हाथी । रा० १३-८८-१ ।

वनचारि—वि० । विशेष्य—पापशिखा । बड़ी-बड़ी लपटोंवाली । रा० । २४-६-२ ।

बनजीव—स० पु० एक० । जंगली प्राणी । रा० ११-३०-२ । ३०-३८-१ ।

बनजोगी—वि० । विशेष्य—घनश्याम । वन में घूमनेवाले । र० प्रि० ११-१८-४ ।

वन देवता—सं० स्त्री० एक० । जंगल के अधिष्ठाता देवता । रा० २०-६-१ । ३३-५३-३ ।

बननि—स० पु० बहु० । वचन । र० प्रि० ३-२१-२ ।

बनपाल—स० पु० एक० । माली । रा० ३२-४२-१ ।

वनपाली—वि० । विशेष्य—व्रज । वन समूह से युक्त । क० प्रि० ८-४१-२ ।

वनवास—सं० पु० एक० । वनवास । वि० २१-५१-२ ।

बनवीथिका—स० स्त्री० एक० । जंगल का मार्ग । रा० १४-२९-१ ।

बनमाल—१ सं० पु० एक० । वनमाला, विष्णु की प्रसिद्ध माला । रा० ३२-२४-२ । वि० २१-५१-२ । २ स० पुं० एक० । वनों का समूह । रा० १३-२-२ । १३-८-१ ।

बनरा—सं० पु० एक० । बन्दर । रा० १६-१२-१ । १६-१३-१ ।

वनराज—सं० पु० एक० । बड़ा वन, सिंह । रा० २१-४३-२ । ३१-३-१ ।

वनराजि विलासी—वि० । विशेष्य—हनुमन्त । वनों में विचरनेवाले । रा० १३-४१-३ ।

बनवारी—सं० स्त्री० एक० । पुष्पों की वाटिका, वनवासिनी कन्या । रा० ३२-३४-१ ।

वन श्री—सं० स्त्री० एक० । वन की शोभा । रा० ३२-३४-१ ।

बनस्पति—स० पु० एक० । वनस्पति, खण्ड विशेष । वि० ४-१६-२ ।

बनसी—सं० स्त्री० एक० । मछली पकडने की कँटिया । रा० २४-७-२ ।

बनाइ—क्रि० प्र० पु०एक० । बनाकर । र० प्रि० ३-५८-२ । ३-६०-३ । ६-२१-१ । ६-५०-२ । ७-२४-२ । ७-२५-२ । ७-३७-४ । ८-३६-३ । १०-११-२ । १३-५-३ । १३-८-२ । १३-१४-४ । १५-५-४ । क० ४-७-१ । रा० २-२३-२ । ४-२१-२ । ७-३६-२ । १३-७२-२ । २७-२२-२ । २६-२३-८ । ३०-२६-१ । ३०-३०-१ । ३१-३५-२ । ३३-३-२ । ३५-१०-५ ।

बनाउ—सं० पु० एक० । शृंगार, बनावट । क० ३-४८-१ ।

बनाये—क्रि० प्र० पुं० एक० । बनाये हुये हो । रा० २०-१७-१ ।

बनायो—क्रि० प्र० पुं० एक० । बनाया । र० प्रि० ३-५६-१ । रा० ३४-२१-१ ।

बनावैं—क्रि० प्र० पु० बहु० । बनाते है । रा० २०-३७-१ ।

बनावै—क्रि० प्र० पु० एक० । बनाता । रा० ३४-१६-२ ।

बनि—क्रि० प्र० पु० एक० । बनकर, बन-बनकर । र० प्रि० २-४-३ । ३-३-६ । ८-१६-४ । रा० ६-३७-१ । ३०-२-१ ।

बनिक—सं० पुं० एक० । वैश्य । वी० १-२० । ४-१७ ।

बनिगवा—सं० पु० एक० । एक गाँव का नाम । वी० ६-६२ । १०-२६ । १०-३१ ।

बनिज—सं० पु० एक० । वैश्य । ज० १६-१६७ ।

बनिता—सं० स्त्री० एक० । स्त्री । रा० ३-३४-४ । ७-३६-२ । ११-३३-४ । २६-२२-४ । वि० ६-२८-२ । १४-१३-२ ।

बनी—सं० स्त्री० एक० । वाटिका, छोटा जंगल । रा० २०-३४-१ । ३३-४७-१ । वि० । विशेष्य—बाला । बनी-ठनी, हृष्ट-पुष्ट । रा० १३-५१-१ । क्रि० प्र० स्त्री० एक० । बनी है, बनी ठनी, बनकर । र० प्रि० ६-३२-१ । १३-१४-१ । रा० १-४५-१ । १-४६-१ । ६-४-२ । ६-६-१ । ८-८-१ । ८-१३-१ । १०-२३-२ । ११-२६-२ । १३-५१-१ । २०-३४-१ । ३१-११-१ । ३१-२७-२ । ३२-४०-२ । ३२-४५-२ । ३२-४७-१ ।

बनबन हेत—वि० । विशेष्य—अहंकार । बन्धन, कारा । वि० २१-६-२ ।

बनु—सं० पु० एक० । बन । रा० १७-४८-२ । २५-३६-४ ।

बने—क्रि० प्र० पुं० बहु० । बने है । र० प्रि० ६-२६-४ । ६-४६-१ । रा० ५-३३-१ । ६-३-२ । ६-३८-२ । ३२-१५-२ । ३२-४१-२ ।

बर्नैं—क्रि० प्र० पु० बहु० । वर्णन करे । रा० १-२-४ । १-२-४ ।

बनै—क्रि० प्र० पुं० एक० । बनता है । रा० २१-२३-१ ।

बनै—सं० स्त्री० एक० । बनती है । र० प्रि० ५-१८-५ । ८-२७-१ । ८-५३-१ । १०-१२-२ । रा० ६-२६-२ । १२-५०-४ । २५-५१-२ । ३०-१३-१ ।

बनो—सं० पुं० एक० । बना । रा० ३२-२२-२ ।

बन्यो—क्रि० प्र० पुं० एक । बना, हो सका । र० प्रि० १३-१५-१ । १३-१४-२ । १३-१४-३ । रा० ६-४३।२ । १६-१२-२ । १७-३८-१ । २६-३३-१ । ३०-२८-२ ।

बपु—सं० पु० एक० । शरीर, देह । रा० ५-२१ । ६-३१-१ । ७-१४ १ । १२-३१-१ । १२-६७-१ । १३-३-१ । ३७-७-२ । वी० २८-२ । २८-१७ । वि० ८-२१-१ । १०-१५-१ । १६-१६-१ । ६-१-३८-४ ।

बपुरा—वि० । विशेष्य—लोभ । बेचारा । र० प्रि० ११-५२-१ । वी० १-३६-१ । रा० १६-१३-४ । १६-२३-१ । १६-३५-१ । वि० ६-३१-२ ।

बपुरे—वि० । विशेष्य—सुर नर । वेचारे । रा० ६-२४-१ ।

बपुरो—वि० । विशेष्य—विवेक । बेचारा । क० ८-१६-३ । वि० ६-६१-२ ।

बपुष—सं० पुं० एक । शरीर । रा० १-१-३ ।

बबर—सं० पु० एक० । बाबर । ज० ३८ ।

बबा—सं० पुं० एक । बाबा, बाप । र० प्रि० ८-३८-४ ।

बयकुंठ—सं० पुं० एक० । विष्णु लोक, वैकुण्ठ । रा० ३३-१८-२ । र० १-२६-१ ।

बयन—१. सं० पुं० एक० । क० १-५०-१ । २. सं० पुं० बहु० । शब्द, वचन । र० प्रि० १४-१-१ ।

बयै—क्रि० प्र० पुं० बहु० । उगल रहे हैं । रा० ३२-४१-१ ।

बरंगा—सं० पुं० एक० । छत पाटने के लिये घर पर लगाई जानेवाली लकड़ी । रा० २६-३६-१ ।

बर—[√वृ (वरण करना) + अप्] । १. सं० पुं० एक० । बल । ताकत । क० ६-७१-१ । ७-३०-१ । रा० ३-३२-२ । १६-३१-२ । १७-४२-४ । २. सं० पु० एक० । वरदान, इच्छापूर्ति के लिये की जानेवाली प्रार्थना या उससे मिले फल । रा० ६-३-२ । ६-४-१ । १५-३-१ । १५-५-३ । १८-३५-३ । २१-१६-२ । २५-२६-१ । ३३-१८-१ । ३. सं०पुं०एक० । वट वृक्ष । बरगद का पेड । रा० ३५-२७-१ । ४ सं०पु०एक० । द्वारक । रा० २८-१४-१ । वि० । विशेष्य—नगर । श्रेष्ठ, सुन्दर । र० प्रि० १४-२६-४ । क० ६-७१-१ । ७-३०-१ । १०-२५-३ । १५-४६-४ । रा० १-२८-१ । ३-२-१ । ७-८-१ । १३-४४-२ । २२-१६-३ । २५-६-१ । २८-१४-१ । शि० १२-२ । १३-४ । १६-१ । वी० ८-४६-२ । ६-७-१ । ११-४६-१ । १४-६३-१ । २३-११-१ । वि० ७-१८-३ । १०-१६-१ । १०-२१-१४ ।

बरइन—स० स्त्री० एक० । तमोलिन, पान वेचनेवाली स्त्री । र० प्रि० १२-१-२ ।

बरखा—सं० स्त्री० एक० । वर्षा । बरसात । क० १५-१२६-२ । वी० १५-७ ।

बरछी—सं० स्त्री० एक० । भाला । वी० ८-२९ । ८-३५ ।

बरजत—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । वर्जित करती । र० प्रि० ८-४-७ ।

बरज्यो—क्रि० प्र० पुं० एक० । वर्जित किया । गा० ७-२४-२ ।

बरद—१ सं० पुं० एक० । बरधा, बैल । क० १२-२५-३ । २ सं० पु० एक० । महादेव । क० १६-८-३ । ३ सं० पुं० एक० । बादल । वि० १०-४-२ ।

बरदान—सं० पुं० एक० । वरदान । रा० ३४-५४-२ । र० १-३५-३ ।

बरन—१ सं० पुं० एक० । वर्ण । अक्षर । रा० १-१२-१ । ३०-१८-३ । छं० १-५-१ । १-६-१ । १-१०-३ । १-१३-२ । १-१६-२ । १-२२-२ । १-३५-१ । १-३९-२ । १-४५-२ । १-४६-२ । १-७२-२ । १-७३-१ । १-७५-२ । १-७६-२ । २-६-१ । २-९-१ । वि० १०-१७-३ । १०-७-३ । २ सं० पु० एक० । जाति । वि १-३१ । ३. सं० पुं० एक० । रंग । वी० ११-५ । १७-४५ । १७-५३ । १८-१६ । २०-६ । ३२-८६ । ४ स० पु०एक० । शब्द । वी० ३-२५ । वि० । विशेष्य—वीर । श्रेष्ठ । गा० १३-३३-३ ।

बरन बरन अद्‌भुत कारिनी—वि० । विशेष्य—पताका । अनेक प्रकार के रंगों को उत्पन्न करनेवाली । वी० १६-३-२ ।

बरनत—क्रि० प्र० पु० बहु० । वर्णन करते हैं, प्रशंसा करते हैं । र० प्रि० ३-९-२ । ३-२४-१ । ३-३९-२ । ३-४५-२ । ४-१-२ । ६-३-२ । ६-१७-२ । ६-२१-२ । ७-४-२ । ७-१९-२ । ७-४०-२ । ८-१-२ । ८-१०-२ । ८-१५-२ । ८-२०-१ । ९-१२-२ । १०-१८-२ । ११-२-१ । ११-२-२ । १४-२-२ । १४-४-१ । १४-२१-२ । १४-३५-२ । १६-१२-२ । १६-१४-२ । क० ३-३७-१ । ४-१-२ । ४-४-२ । ४-६-१ । ४-११-१ । ४-११-२ । ४-१३-१ । ४-१४-१ । ४-१९-१ । रा० १-४७-६ । ८-१-२ । ८-१४-२ । ९-३९-२ । ९-४१-३ । १३-२१-२ । २०-४४-१ ।

बरनति—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । वर्णन करती । रा० १८-७८-२ ।

बरनतु—क्रि० प्र० पुं० बहु० । वर्णन करते हैं । र० प्रि० १६-६-१ ।

बरनन—सं० पु० एक० । वि० १०-१-२ । ११-१-२ । क्रि० प्र० पु० एक० । वर्णन करने । क० ३-१-१ । रा० १-२५-२ ।

बरनवृति—स० स्त्री० एक० । वर्णवृत्ति । छं० २-९-१ ।

बरनही—क्रि० प्र० पु० एक० । वर्णन करना क० ४-४-१ ।

बरनहुँ—क्रि० पुं० एक० । वर्णन करता हूँ । र० प्रि० ७-४२-१ ।

बरनहु—सं०पुं० एक० । वर्णन करो । र० प्रि० १४-८-२ ।

बरनि—क्रि० प्र० पु० एक० । वर्णन करके । र०प्रि० ३-१८-२ । ६-६-९। १०-१-२ । १५-८-१ । १५-१०-१ । रा० ३-३९-३ । २७-२४-४ । ३९-१-४ ।

बरनिय—क्रि० प्र० पुं० एक० । वर्णन करना । १५-४-१ ।

बरनिये—क्रि० प्र० पुं० एक० । वर्णन कीजिये । र० प्रि० ५-३६-२ ।

बरनियै—क्रि० प्र० पु० बहु० । वर्णन कीजिये । र० प्रि० ६-२४-२ । ११-२-१ । १६-१०-४ । क० ३-११-१ । ५-४६-१ । ६-६-२ ।

बरनी—क्रि० प्र० पुं० एक० । वर्णन करना । र० प्रि० १-११-२ । ३-७४-१ । ५-४०-१ । ७-१-१ । ७-२५-२ । ७-३४-१ । ७-४५-१ । रा० ६-१८-२ । १०-१८-२ । ३०-१४-२ । ३५-८-३ ।

बरने—क्रि० प्र० पु० बहु० । वर्णन कर सके, वर्णन करते हैं । र०प्रि० १-२८-१ । २-२८-१ । ५-४-२ । ५-३४-१ । ६-२१-१ । क० ६-४-१ । रा० ६-५८-१ । २२-११-२ ।

बरनै—क्रि० प्र० पुं० बहु० । वर्णन करें । रा० २०-४७-३ । ३०-३७-१ ।

बरनै—क्रि० प्र० पुं० बहु० । वर्णन करें । र० प्रि० १६-२-१ । रा० ३-४-४ । ३०-१-१ । ३२-११-२ ।

बरनो—क्रि० प्र०पुं० एक० । वर्णन करूँ । र० प्रि० ३-३५-१ । ५-३६-१ । ८-५७-२ । १०-११-२ । ११-१६-२ । क० १-५-५ ।

बरनौ—क्रि० प्र० पु० बहु० । वर्णन करने लगे । रा० १५-३३-१ ।

बरन्यो—क्रि० प्र० पुं० एक० । वर्णन किया गया । र० प्रि० ८-५४-१ । १४-४१-१ । रा० १५-३६-१ ।

बरयाइ—सं० स्त्री० एक० । जबरदस्ती । रा० १४-२६-१ ।

बरविया—स० स्त्री० एक० । परविधा । स्त्री० । रा० १३-८०-२ ।

बरष—सं० पुं० एक० । बारह महीनो का एक साल, परिमाण, साल, काल का वह मान जिसमे पृथ्वी सूर्य की एक बार परिक्रमा करती है । रा० ६-४-२ । २८-२०-१ । वी० १७-६८ । १७-७० । १७-७२ ।

बरषत—क्रि० प्र० पु० एक० । बरसता है । र० प्रि० ११-४-३ ।

बरषा—सं० स्त्री० एक० । वर्षा, बरसात । रा० १३-१८-२ । १३-१६-४ । १४-३७-२ । २१-२०-४ । २६-१२-१ । वी० ११-१ । ११-१५ । १७-१५ । २८-७ । वि० १०-१-२ । १०-४-१ । १०-७-४ । १०-८-४ । १०-६-४ । १०-१०-४ । १०-१२-८ । १०-१३-१ । १०-१८-४ । १४-२१-२ ।

बरषाकाल—स० पु० एक० । छह ऋतुओ मे एक, वर्षा ऋतु । रा० १३-२३-१ ।

बरषा-रितु—सं० स्त्री० एक० । वर्षा काल । रा० १३-११-१ । १५-३८-२ ।

बरसा-सरिता—स० स्त्री० एक० । बरसाती नदी । वि० १४-२१-२ ।

बरषि—क्रि० प्र० पु० बहु० । वर्षा किया । र० प्रि० १४-७-२ । रा० १३-७८-१ । २१-५५-२ । ३६-१८-१ ।

बरषे—१. स० पु० बहु० । वर्षों तक । वि० १६-१२५-१ । २. क्रि० प्र० स्त्री० एक० । वर्षा होगी, वर्षा करेंगे । रा० १४-१७-२ । ३६-१२-१ ।

बरषे [वर्षण] क्रि० प्र० स्त्री० एक०। वर्षा होना, वर्षा करना। रा० ३-४-३। ८-१३-१। ८-१३-२। २२-१०-२। २९-२२-८।

बरषै—क्रि० प्र० पु० बहु०। वर्षों तक। वि० १९-५-१।

बरस—स० पु० एक०। वर्ष, सव गर। वि० ६-३८-३। १३-४३-२।

बरसत—स० पुं० एक०। बरसता है। रा० ३०-४३-२। क० ४-६-३।

बरसाये—क्रि० प्र० पु० बहु०। वर्षा किये, बरसाये। रा० ५-३७-२।

बरसावै—क्रि० प्र० पुं० एक०। बरसाते हैं। रा० २२-४-१।

बरसै—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। वर्षा करे। वर्षा करती। र० त्रि० ५-२-३।

बरहि—सं० पु० एक०। ताकत, शक्ति। क० ६-२२-३।

बरा—स० पु० एक०। जला, उरद की पीठी की तेल मे तली हुई टिकिया। रा० ३१-२७-२।

बरात—[वरयात्रा] स० स्त्री० एक०। दूल्हे की सवारी का जुलूस, शादी मे वर पक्ष की ओर से कन्या गृह की ओर जानेवाला जन-समूह। रा० ६-१-२। ६-२-२। ६-३-१। ६-४-१। वी० ४-२६।

बरातनि—स० स्त्री० बहु०। भीड। वि० १४-८-३।

बराती—[वरयात्री] सं० स्त्री० एक०। वरात मे आये हुये लोग, वर के साथ कन्या पक्ष के यहाँ जानेवाले लोग। रा० ६-६-१२।

बराह—सं० स्त्री० एक०। वाराह। ज० ६५।

बरिबंड—वि०। विशेष्य—सेप। सवल। रा० ३-१४-२। २७-७-३।

बरी—क्रि० प्र० पुं० एक०। विवाहा है, वरण किया। रा० ६-३४-१।

बरु—स० पुं० एक०। वर, दूल्हा जिसकी शादी होनेवाली है या अभी हुई है। रा० ५-२-२। २. स० पुं० एक०। वरदान, देवता या गुरुजनो से इच्छा-पूर्ति के लिये की जानेवाली प्रार्थना। रा० ५-६-२। ५-७-१। १३-५४-२। २२-१६-३। ३३-२३-१। वि०। विशेष्य—ज्योति नारायनी श्रेष्ठ। रा० ७-४२-५।

बरुण—स० पु० एक०। वरुण देव, वर्षा का देवता। ज० ११२। वी० २७-१५। वि० १५-४०-२।

बरुनपुरी—स० स्त्री० एक०। वरुण देव की नगरी, पश्चिम के एक दिक्पाल एवं जल के अधिपति वरुण देव की नगरी। रा० ३३-६-१।

बरैगे—क्रि० प्र० पुं० बहु०। वरण करेगे। विवाह करेगे। रा० ४-२२-२।

बरो—क्रि० प्र० पु० एक०। वरण किया। रा० ६-३४-२।

बरौ—क्रि० प्र० पुं० बहु०। वरण करें। रा० १९-३-४।

बरयो—क्रि० प्र० पुं० एक०। बरा है। क० ५-१९-२। रा० ६-३४-१।

बर्ग—सं० पुं० बहु०। वर्ग, समूह। वी० २०-३२। र० १-७-३।

वर्जि—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । मना किया । र० प्रि० ६-१६-१ ।

वर्जै—क्रि० प्र० पुं० बहु० । वर्जित करे । र० प्रि० २-१५-२ ।

वर्तमान—सं० पु० एक० । वर्तमान काल । वी० १०-४१ ।

वर्न—[वर्ण] १. सं० पुं० एक० । उत्तर । रा० २६-६-२ । २ सं० पुं० एक० । रंग । रा० ५-२०-२ । ३ सं० पुं० बहु० । वर्ण । वि० १५-३०-१ । ४ सं० पुं० एक० । अक्षर । छ० १-४-१ । १-११-२ । १-११-३ । १-१२-३ । १-१२-६ । १-१४-२ । १-७१-१ । १-१८-२ । १-१६-२ । १-२०-२ । १-२३-२ । १-२५-२ । १-२६-२ । १-३१-२ । १-३२-१ । १-३३-२ । १-३४-१ । १-३६-२ । १-३८-२ । १-४०-२ । १-४१-२ । १-४२-२ । वि० २१-६२-२ । ५ सं० पु० एक० । ब्राह्मण आदि जाति भेद । वि० २१-६२-२ ।

वर्नई—क्रि० प्र० पु० बहु० । वर्णन करने लगे । रा० ३-१२-४ ।

वर्नन—सं० पु० एक० । कोई बात ब्यौरेवार बयान करना । रा० ३१-४-१ ।

वर्ननि—सं० पु० बहु० । अनेक रंगो का । वि० ५-५-१ ।

वर्न वृति—सं० स्त्री० एक० । वर्ण वृत्ति । छ० १-७७-१ । २-५-२ । २-६-१ ।

वर्न संकर - सं० पु० एक० । रंगो का चित्रण, दो भिन्न जातियो के स्त्री पुरुष के सहवास से उत्पन्न व्यक्ति । रा० २७-५-१ ।

वर्नि—क्रि० प्र० पु० एक० । वर्णन करके । रा० १३-७७-२ । २६-४४-२ ।

वर्नै—क्रि० प्र० पु० बहु० । वर्णन करे । रा० १-२-४ ।

वर्म—सं० पु० एक० । कवच । क० ६-१६-४ । रा० १७-४५-३ । ३६-२२-१ ।

वर्ष—१. सं० पु० एक० । बारह महीनो का एक काल-परिमाण, साल । रा० १८-३१-२ । २७-२०-४ । वि० १३-५३-४ । १८-२८-४ । २. सं० स्त्री० एक० । वृष्टि । छ० २-४६-६ ।

वर्षत—क्रि० प्र० पु० बहु० । बरसाते हैं । रा० ८-१६-४ ।

वर्षसुर—सं० पु० एक० । वर्षसुर । वि० ४-१-२ ।

वर्षा—सं० स्त्री० एक० । बरसात । रा० ८-१६-४ । २०-४२-१ ।

वर्षागम—सं० पु० एक० । वर्षा ऋतु का प्रारंभ । रा० १३-१४-२ ।

वर्षि—क्रि० प्र० पु० एक० । बरसाकर । रा० ६-६६-१ । १६-३८-४ ।

वर्षियौ—क्रि० प्र० पु० एक० । वर्षा किया । रा० २४-२६-१ ।

वर्षै—क्रि० प्र० पु० बहु० । वर्षा किये । रा० १६-१३-१ ।

वर्षौ—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । वर्षा करती है । रा० ३०-६-१ ।

वल—[√वल् (जीवन देना) + अच्] १ सं० पु० एक० । कृष्ण के भाई बलदेव जी । र० प्रि० ५-३२-१ । क० ५-६-१ । ५-३७-१ । २ सं० पु० एक० । ताकत, शक्ति, पराक्रम । र०

प्रि० ३-२०-२ । ३-४८-२ । ५-८-२ । ५-८०-२ । ८-४३-१ । क० ५-३७-१ । ६-७५-२ । ८-३-२ । ८-१२-२ । ८-१४-२ । ८-१६-२ । ८-१९-२ । ८-१९-३ । ९-२७-१ । १५-५६-६ । ११-६१-३ । ११-६८-२ । १२-१५-३ । १२-३१-१ । १२-३२-४ । १५-७६-१ । १५-१००-१ । रा० ४-५-१ । ४-६-२ । ४-२६-२ । ४-३३-२ । ६-३५-२ । १४-३७-२ । १७-५-२ । २७-३३-२ । ३५-१७-२ । ३६-७-१ । ३६-१०-१ । ३८-७-१ । ३८-१३-२ । वी० १-३ । १-२८ । ४-६ । ४-२२ । ४-२७ । ४-२९ । ५-५४ । ज० ९ । १४ । १६ । छं० २-२० । र० १-५-४ । १-१७-३ । १-४४-३ । वि० १-२५-१ । ३-१९-३ । ५-२४-२ । ६-६५-१ । ६-६६-२ । ७-३-२ । ९-१२-२ । ९-५९-१ । १३-१७-४ । १५-१६-१ । १५-४०-१ । १६-२-२ । १६-३३-२ । २१-५-३ । ३ स० पु० वहु० । सेना । रा० १३-३२-२ । ४. सं० पु० एक० । एक नाम-विशेष । वि० १२-९-२ । ५. वि० । विशेष्य—वासुवसुत । बली, बलवान । रा० १३-४-१ । र० ३७-६ ।

वल-अनंत—वि० । विशेष्य—हनुमंत । अत्यन्त बली । र० ३७-३ ।

बल-उदार—वि० । विशेष्य—रावण । अत्यन्त बलवंत । रा० १७-५-१ ।

बल के निधान—वि० । विशेष्य—राजकुमार । अत्यन्त बलशाली । रा० ५-३५-२ ।

बल को विलास—वि० । विशेष्य—भूप । अत्यन्त बलवान । र० प्रि० ६-१२-२ ।

बल कौ धाम—वि० । विशेष्य—साहि संग्राम । बलवान । वी० ८-३८-१ ।

बलदाऊ—सं० पुं० एक० । बलभद्र । र० प्रि० ५-१८-२ ।

बलदेव—सं० पुं० एक० । बलराम । क० ५-२७-२ । ११-४२-३ । १६-५५-१ । वी० ३२-२६ ।

बलधाम—वि० । विशेष्य—हरसिंह बलवान । वी० ७-४-१ । ७-११-१ । ७-१४-१ ।

बल निधान—वि० । विशेष्य—बालि । अत्यन्त बलवान । रा० १३-२-१ ।

बलपूरो—वि० । विशेष्य—हरि बलशाली । रा० १७-८-१ ।

बलबीर—१. सं० पुं० एक० । कृष्ण । र० प्रि० १४-३४-२ । क० १-२१-१ । ९-२२-३ । १६-१३-३ । २. स० पुं० एक० । बलदाऊ जी । र० प्रि० ३-४८-१ । ६-५०-२ । ३ सं० पुं० एक० । अकबर के आमात्य बीरबल । क० ६-६४-२ । ६-७६-४ ।

बलबीर जू—स० पुं० एक० । बीरबल । क० १५-१९-१ ।

बलबीर बचन निधान—वि० । विशेष्य—अबला । श्रीकृष्ण को वशीभूत करने का विधान जाननेवाली । र० प्रि० १४-३४-२ ।

बलबीर राई—वि० । विशेष्य—भगवान । अत्यधिक शक्तिशाली । वी० २-४९-१ ।

बल बुध अगाध—वि० । विशेष्य—रतनसेन । बलवान एवं बुद्धिमान । र० ९-२ ।

बलभद्र—१. सं० पुं० एक० । केशवदास के भाई जो "नखशिख" के रचयिता थे। क० २-१५-२ । २ सं० पुं० एक० । बलराम । क० ५-४०-१ ।

बल्लभ—सं० पुं० एक० । प्रियतम । वी० १७-२२ ।

बल्लभा—स० स्त्री० एक० । प्रियतमा । वी० १७-२२ ।

बल भावना बलवान—वि० । विशेष्य—जामवत । जितने बल की इच्छा करें उतने ही बलवान होने की शक्ति जिसमे हो । रा० २ -४३-३ ।

बलमा- सं० स्त्री० एक० । प्रेमिका । क० १६-६६-४ ।

बलय बलित—वि० । विशेष्य—कर । बल मे युक्त । क० १५-२८-२ ।

बल रंक—वि०। विशेष्य—मैं हनुमान । बल मे रक । रा० १४-३३-२ ।

बल्लरी—स० पुं० एक० । वल्लरी, लता । वी० २५-२३ । २६-२०। रा० २-१०-२ । वि० १४-३६-४ ।

बल रीते—वि० । विशेष्य—सुर नर। बलहीन । रा० ६-२४-१ ।

बलवंत—वि०। विशेष्य—पाँच जन । बली, बलवान । क० ११-४२-१ । रा० १३-४०-१ । १४-३४-४ । १५-१७-१ । १५-१८-१ । वी० ४-४७-२ । १०-४७-२ । १२-५-२ । १४-२१-२ ।

बलवंत अति—वि० । विशेष्य—दोऊ सूर्य और चन्द्रमा । अत्यन्त बली । क० ११-४२-१ ।

बलवंतु—वि० । विशेष्य—पारथ । बलवान । क० ५-४०-२ ।

बलवान—वि० । विशेष्य—सु नरेश । बलशाली । वी० २१-५-३ ।

बल सागर—वि०। विशेष्य—लक्ष्मण । बल के सागर, अत्यन्त बली । रा० १४-४०-१ ।

बलहि—सं० पुं० एक० । ताकत, शक्ति । क० १५-१६-१ ।

बलहीन—वि० । विशेष्य—पीडित । दुर्बल । वी० ३१-६८-१ । ३१-६९-२ ।

बलाई लई—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । बलिहारी हो गई । रा० १०-६-२ ।

बलाय—सं० स्त्री० एक० । बलैया, बला । र० प्रि० ६-४०-३ ।

बलि—[√बल् (देना)+इन्)] १. सं० पुं० एक० । विरोचन का पुत्र, दैत्यराज जिसे पुराणो के अनुसार विष्णु ने वामन रूप धरकर छला । क० ६-५२-२ । ६-६३-२ । ६-७४-४ । ६-४४-२ । वी० १-३७ । १-४० । २-१ । २२-७० । २५-१८ । २६-२९ । २७-२७ । ३३-६ । ३३-३७ । ज० ११८ । २. सं० स्त्री० एक० । पेट पर पड़नेवाले तीन बल । क० ११-८-२ । ३. स० स्त्री० एक० । नायिका के लिये सम्बोधन । र० प्रि० १०-२४-४ ।

बलिन बलित—वि० । विशेष्य—तनु । झुर्रियाँ पड़ी हुई । रा० ११-५-२ ।

बलित विलास—वि०। विशेष्य—आकास । (वानरो के) विलास से युक्त । रा० १४-३६-१ ।

बलित ललित बास—वि० । विशेष्य—चंपक की माला । अच्छी सुगंध से युक्त । क० १४-३१-३-५१ । १-७

बलिबंड—सं० पु० एक०। बलि राजा। वि० ६-४०-१।

बलिभुक्क—सं० पु० एक०। कौआ। क० १६-२५-१।

बलिराउ—सं० पु० एक०। दैत्य राजा। क० ६-५४-१।

बलिराज—सं० पु० एक०। राजा बलि। रा० १५-२२-२। वि० ६-४९-२। १९-५-१।

बलिहि—सं० पु० एक०। दैत्य राजा। क० ११-५६-३।

बलिवंत—वि०। विशेष्य—बल से बादामी। शक्तिशाली। वी० १७-३६-२।

बलिष्ठ—वि० विशेष्य—विराज। बलवान। रा० ११-८-१। १९-१३-२।

बली—१. सं० पु० एक०। गैंडा नामक वन जन्तु। क० ७-३०-४। २. स० पु० एक०। ताकतवर। शक्तिशाली। क० १३-५-४। ३. सं० पु० एक०। देवता को चढ़ाई जानेवाली चीज। रा० ४-१५-४। ४. सं० पुं० एक०। राजा बलि। दैत्यराज बलि। बलि महाराज। विरोचन का पुत्र। दैत्यराज जिसे पुराणो के अनुसार विष्णु ने वामन रूप धरकर छला था। रा० ४-१५-४। ६-३४-२। ७-६-३। १६-१४-३। १७-४७-३। १८-१८-३। १७-२१-२। २०-२१-१७। ३२-३४-४। वि० २-८-३। ५ क्रि० प्र० पुं० एक०। बली होकर। रा० १०-४४-१। वि०। विशेष्य—बलि। बलवान, बलशाली। क० ३-४८-१। ६-५३-२। रा० ७-६-१। १३-६-१। १४-१-१। १५-७-१। १५-१८-१। १६-१४-३। २७-२१-१। १७-३१-१। १७-३२-२। १७-३६-२। १७-५०-१। १७-२४-१। १९-१०-१। १९-४३-१। २१-२१-१। ३४-४१-२। ३५-२७-१। वी० २-४९-१। ३-६४-१। १३-२२-१। १७-३०-२। ज० ५७-२। वि० ६-२९-२।

बली जग माही—वि०। विशेष्य—भृगुनंद। संसार भर मे बडे बली। रा० ७-२७-१।

बलीनि—स० पुं० बहु०। पराक्रमी पुरुष। क० ९-२२-३।

बली मुख—वि०। विशेष्य—हनुमंत। बानरो मे या बलियो मे मुख्य। रा० १४-३२-१।

बल्ली—सं० स्त्री० बहु०। छोटे-छोटे वल्ले। डडे। क० ७-६-२। वि० २९-३३।

बलोची—सं० पुं० एक०। बलूचिस्तान वि० १७-३६।

बवधूरन—सं० पुं० बहु०। नक्षत्र। वि० १४-८-२।

बवन—सं०पुं०एक०। वमन। वि० २-२२।

बसंत—[वसन्त] सं० पु० एक०। वसंत देव जो कामदेव का सहचर या मित्र माना जाता है। षड् ऋतुओ मे प्रथम। रा० ३२-२-२। १७-५४-२। वि० १-५। १२-५। १५-९। १५-१२। २३-३। २३-४। २३-११। २३-२९। २६-४०। क्रि० प्र० पुं० एक०। बसता है। रा० २१-२१-१।

बसंत तिलक—सं० पु० एक०। छंद-विशेष। छं० १-४८-२।

बसंत राय—सं० पुं० एक० । हरसिंह देव का पुत्र । वि० २-५१ । ३३-१६ । ३३-२१ ।

वसंत रितु—सं० पु० एक० । वसंत ऋतु, छह ऋतुएँ हैं; उनमें सब से श्रेष्ठ ऋतु जो चैत्र, वैशाख मास के समय होती है । चैत्र-वैशाख के समय का मौसम । रा० ३०-३२-१ । ३०-४७-१ ।

वसंत लक्ष्मी—सं० स्त्री० एक० । वसंत ऋतु की शोभा । रा० २०-७-२ ।

वसंति—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । वसती है । रा० १३-८०-१ ।

बस—वश । सं० पु० एक० । कावू । रा० ६-३२-४ । २३-४०-२ । २५-३-१ ।

बसत—क्रि० प्र० पु० बहु० । बसते । रा० १-४१-४ । १०-२६-२ । २७-२-२ । ३४-२६-२ । ३८-३-१ ।

वसति—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । बसती हैं । र० प्रि० १०-२२-२ । १५-३-४ ।

वसन—सं० पुं०एक० । वस्त्र, शरीर ढकने की वस्तु । रा० ६-३१-२ । ६-६०-१ । ८-५-२ । २३-२०-२ । ३०-१३ १ । ३१-४०-४ वि० १-१२ । ५-२६ । ६-२८ । २१-१२ । २२-३ । २२-२२ । २२-६१ । २५-३ । २६-२२ । ३२-४५ । ३३-३८ ।

वसनमाला—सं० पुं० एक० । वस्त्रशाला । वी० २१-१२ ।

वसवास—सं० पुं० एक० । आश्रम । क० ६-५७-३ । वि० १४-७-३ । १७-४-२ । २१-७१-२ ।

वसाइ—क्रि० प्र० पु० एक० । बसाकर । र० प्रि० १३-१७-१ ।

बसाई—क्रि० प्र०पु० एक० । जल सकता । बस सकता । रा० १५-५-३ । ३४-५७-१ ।

बसाये—क्रि० प्र० पु० बहु० । बस गये । बसे । रा० ४-१५-१ ।

बसिष्ठ—[वशिष्ठ] सं० पु० एक० । वसिष्ठ महर्षि । एक ऋषि । वेदों के बहुत से मन्त्रों, विशेषत ऋग्वेद के सातवें खण्ड के रचयिता यही माने जाते हैं । इनका नाम रामायण, महाभारत और पुराण ग्रन्थों मे प्राय आया है । ये सुदास के पुरोहित थे । विश्वामित्र से यज्ञ कराने पर सुदास से क्रुद्ध हुए और विश्वामित्र से भी । पुराणों मे ये ब्रह्मा के मानस कहे गये हैं । रा० २-२३-२ । २-२६-१ । ६-८-५ । ६-१६-१ । ७-२-१ । २१-३०-४ । २१-३५-२ । २१-३६-१ । २३-५-२ । २४-३०-२ । २६-३०-३ । ३५-१-१ । वी० १३-६७-२ । १५-६१-३ । १६-५३-३ । २१-५८-१ ।

वसी—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । वसती है । रा० २८-१६-२ । २८-२०-१ । २६-१६-१ ।

वसीकरन – वि० । विशेष्य—मंत्र । वशीकृत करनेवाला । र० प्रि० ४-१८-१ । रा० ३१-३८-३ । २१-५३-३ ।

वसीकरन—सं० पु० एक० । मंत्रादि के प्रयोग से किसी को वशीभूत करना । वि० ८-२७-२ । वि० । विशेष्य—चूरन । वशीकरण करनेवाले । वी० २२-७९-१ । २२-८८-२ ।

वसीकरन चूरनमय भरे –वि० विशेष्य—

उरजात। वसीकरण करनेवाले चूर्ण से भरे, आकर्षक। वी० २२-७७-१।

वसीकर्न—वि०। विशेष्य—उपाय। वश में कर लेनेवाले। वि० ८-२७-२।

वसीकर्न के चूर्न संपूर्न भरे—वि०। विशेष्य—स्वर्न के कुंभ। वशीकरण के चूर्ण से लबालब भरे। रा० १९-३१-२।

वसीठ—[अवसृष्ट] सं० पु० एक०। दूत, वार्ताधर, सदेशवाहक। र० प्रि० ५-१३-२। रा० १७-१४-२। वी० ४-३०। ४-३२। ४-३४। ७-४६। ७-५२। ७-५३। १०-२६।। १०-२८। १०-३०। ११-१। ११-५४ वि० ६-३५-२। ११-६-१।

वसीठई—सं० पु० एक०। दूतत्व। वि० ११-१-१।

वसीठी—१. सं० पु० एक०। दूत। क० ३-३४-३। २. सं०पु० एक०। दूतत्व। र० प्रि० १६-७-३।

वसीत्यो—सं० स्त्री० एक०। वस्ती, निवासस्थल। क० ८-१९-१।

वसुंधरा—[वसुन्धरा] स० स्त्री० एक०। पृथ्वी। वि० ६-४०-२।

वसु—[वसु] १. स० पु० एक०। पृथ्वी। वि० १२-१०-१। २ पु० बहु०। आठ देवताओ का एक वर्ग। रा० १७-४७-१।

वसुदान—सं० पु० एक०। प्रजाकीर्ति। वि० ४-१९-१।

वसुधा—स० स्त्री० एक०। पृथ्वी, क्षिति। रा० ३-१५-२। ५-१७-२। ज० ०-८९। वी० १-५०। २३-२९। ३२-३४। छं० १-६७-१। वि० ४-३५-१। ६-३८-१।

वसुधा छंद—सं० पु० एक०। छन्द विशेष। छं० १-६६-२। १-४८८-६६।

वसे—क्रि० प्र० पु० बहु०। बसने लगे। बसे। र० प्रि० १-८-१। ७-१७-७। रा० १०-४५-२। ३१-२४-२। २४-४२-२।

वसैं—क्रि० प्र० पुं० बहु०। बसते हैं। र० प्रि० ११-१८-१। रा० १३-५८-२। १४-४१-३। २०-२८-४। ३३-४६-२।

वसै—क्रि० प्र० पुं० एक०। बसता था। र० प्रि० १-३-२। ३-७०-१। १३-३-८। १३-११-६। १३-११-१। १४-३७-१. क० १-२२-१। रा० १-२३-१। ६-१८-२। ८-२-२। १०-८-१। १०-२३-१। ११-१९-२। १२-४७-१। १३-५७-२। १३-८८-१। १४-४२-१। १४-६-४। २९-२८-२। ३०-३९-१। ३०-४४-१। ३१-७-१। ३२-१८-१। ३४-४५-१।

वसोबास—सं० पु० एक०। निवास स्थान। रा० १७-२८-२।

वसौ—क्रि० प्र० पुं०एक०। बसूँगा। र०प्रि० ५-१८-७।

वस्तु—[वस्तु] १ सं० स्त्री० एक०। पदार्थ। रा० ६-६३-३। २४-३-१। २ स० पु० बहु०। विषय वासनाओ से। वि० ८-२५-२। ८-३२-२। २०-३९-३।

वस्तु विकलपना—स० स्त्री एक०। वस्तु-विकल्पना। वि० १७-२९-१।

वस्तु विचार—सं० पु० एक०। जगत् की सार वस्तु का चिन्तन। रा० २५-३७-

१ । वि० ६-५२-२ । १२-११-२ । १५-११-३ । १६-१२-३ । २०-१५-१ । २१-५२-१ ।

वस्तु सत्ता—ग० स्त्री० एक० । वस्तु सत्ता, सत्य की शक्ति । वि० २१-१३-२ ।

वस्त्र—[वस्त्र] १ सं० पुं० बहु० । कपड़ों को । वि० १४-३८-२ । २ सं० पु० एक० । कपड़ा, पोशाक । रा० २७-२७-२ । ३२-४२-२ ।

वस्त्र भौन—सं० पु० एक० । वस्त्र के बने हुए घर, तम्बू, रावटी, कनात । रा० ६-६४-१ ।

बस्यो —क्रि० प्र० पु० एक० । बस गया । रा० ३३-६-२ ।

बहत्तर—वि० । विशेष्य—ग्राम । संख्या-विशेष । क० २-२-२ ।

बहत—क्रि० प्र० पुं० बहु० । बहते । रा० १४-१७-२ ।

बहति—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । बहती है । रा० १-३०-२ । र० प्रि० ११-१७-२ ।

बहन—सं० पु० एक० । बहाव, झोंका । रा० ७-२६-२ ।

बहराई—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । भुलावा दिया । र० प्रि० १३-७-३ ।

बहराऊ—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । बहलाऊँ । र० प्रि० ५-१५-३ ।

बहरावति—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । फुसलाती । र०प्रि० ८-१२-४ । १३-७-३ ।

बहरी—सं० स्त्री० एक० । बाज से मिलती-जुलती एक शिकारी चिड़िया । क० ८-३२-१ ।

बहलोल शाह—सं० पु० एक० । सुलतान । ज० ३८ ।

बहाइ—क्रि० प्र० पुं० बहु० । बहाया । रा० २५-३८-२ । ३६-३६-१ ।

बहाइयो—क्रि० प्र० पुं० एक० । बहाया । रा० १६-३३-२ ।

बहाऊँ—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । प्रवाहित कर दूँ, बहा दूँ । र० प्रि० ७-४१-४ ।

बहाये—क्रि० प्र० पुं० एक० । बहा दिया, खो दिया । रा० ३८-१०-१ ।

बहादुर—सं० पुं० एक० । वीर । ज० ६-७ । वि० । विशेष्य—जहाँगीर । बलवान । ज० ६-२ । ७-४ ।

बहादुर शाह—सं० पुं० एक० । गुजरात का सुलतान बहादुरशाह । ज० ३८ ।

बहायो—सं० स्त्री० एक० । बहाई । रा० १३-५६-२ ।

बहि—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । बही । रा० ३६-१५-३ ।

बहिक्रम—सं० पु० एक० । वय संधि, युवावस्था । र० प्रि० ३-५८-२ । १४-१०-२ । क० १-४२-१ । ६-२४-२ ।

बहिरति—सं० स्त्री० बहु० । बहिर्रति या बाहरी रति की क्रीडाएँ—आलिंगन, चुंबन, स्पर्श, मर्दन, नखदान, रददान, अधरपान । र० प्रि० ३-५-२ । ३-४०-२ । ३-४१-२ ।

बहिरा—सं० पु० एक० । बहरा । वी० १६-४ । २६-२४ ।

बहिलापिका—सं० स्त्री० एक० । एक तरह की पहेली जिसमें उसका उत्तर पहेली के शब्दों के बाहर रहता है । क० १३-३८-४ । १६-४३-२ ।

बहिहै—क्रि० प्र० पुं० एक० । बहेगा । रा० १६-४-२ ।

बही—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। वही है। रा० ३७-१-२।

बहु—[√वह (बढ़ना)+कु] वि०। विशेष्य—दुष्कर। अत्यन्त, अनेक। र० प्रि० १-३-२। १-१६-१। ३-२१-१। ३-७३-२। ५-१६-१। ५-२०-३। ५-२६-३। ५-३८-२। ६-१७-२। ६-२७-१। ७-१६-२। ८-४५-२। १०-१७-२। १३-२१-१। १४-४-१। १४-४१-१। १६-१-२। क० ३-२१-२। ३-२५-४। ३-२७-१। ३-४२-२। ५-३५-१। ६-७६-४। ७-६-१। ७-७-२। ७-१८-१। ७-१९-१। ८-१२-२। ८-२२-१। ८-३०-१। ८-३३-१। १०-१-२। १०-८-१। १०-३४-२। ११-२२-२। ११-२९-१। ११-६९-२। ११-७९-१। ११-८-२। १२-२७-१। १२-३१-२। १३-२१-१। १४-२७-२। १४-२७-३। १५-४८-२। १५-५६-४। १६-९-१। १६-४७-३। १६-६२-१। रा० १-२१-२। १-२९-४। १-४५-२। १-४५-३। २-१०-३। २-१७-१। २-१७-२। ८-२-१। ६-४८-१। १०-१८-१। १०-१६-१। १०-२३-१। ११-८-२। ११-२०-२। ११-२३-२। ११-२७-१। १२-१६-२। १२-४७-२। १२-६२-२। १३-७-१। १३-८-२। १३-४५-१। १३-७८-२। १३-८४-१। १३-९६-३। १७-२९-१। १७-३०-२। १८-३-२। १८-७-१। १९-४९-२। २०-१-१। २०-३०-१। २१-२२-३। २१-२७-२। २१-४०-२। २१-४१-१। २२-१२-१। २३-२३-१। २३-२५-१। २४-२-१। २४-१०-२। २५-११-१। २५-३८-१। २६-१७-२। २६-१८-१। २६-२०-१। २६-२८-१। २६-२९-२। २७-२-२। २७-२६-२। २९-७-१। २९-१९-१। २९-२२-२। २९-२४-४। २९-४१-१। ३०-३-२। ३०-४-२। ३०-१६-२। ३०-२५-१। ३०-३६-२। ३१-१०-१। ३१-२०-२। ३१-२४-२। ३१-२६-२। ३२-४-१। ३२-९-१। ३२-१२-२। ३२-१६-१। ३२-१९-१। ३२-४४-१। ३३-१०-२। ३३-२५-१। ३४-२०-२। ३४-२९-१। ३४-३५-२। ३४-५८-२। ३५-७-३। ३५-२८-२। ३६-३-३। ३६-१५-२। ३६-२६-१। ३७-१-४। ३९-१५-३। छं० १-२५-३। १-३८-४। १-४२-३। १-६१-४। २-३८-४। २-४६-३। वी० १-४८-१। १-४९-३। १-५०-२। १-५५-४। २-५४-१। ३-३-१। ३-३४-१। ३-३९-२। ३-४१-२। ३-५२-२। ३-६७-१। ४-२२-१। ४-२८-२। ५-२६-२। ६-१०-१। ६-५३-२। ७-४-२। ७-७-१। ८-९-२। ८-१३-१। ८-४६-१। ९-५-२। ९-३५-१। ९-४०-१। १०-३४-१। १०-३६-१। ११-३-१। ११-५-१। ११-३५-१। ११-४९-१। १२-२०-२। १३-५-५। १३-८-१। १३-८-३। १३-८-४। १३-७-१। १४-६३-५। १५-१९-१। १५-१९-२। १५-२०-२। १६-५-१। १६-६-३। १६-८-१। १६-२१-२। १६-

२४-२ । १६-२५-१ । १६-२५-२ । १७-४-१ । १७-१७-२ । १७-३७-१ । १७-४५-१ । १७-४७-१ । १७-४६-१ । १८-१८-१ । १६-८-१ । १६-१२-१ । १६-१४-१ । १६-१५-२ । १६-२०-२ । १६-२५-१ । २०-६-१ । २०-७-२ । २० २०-१ । २०-२०-२ । २०-२८-२ । २१-२६-२ । २१-१-२ । २२-१५-१ । २२-२२-१ । २२-४६-१ । २२-५७-१ । २२-७०-२ । २३-१-१ । २५ १५-२ । २५-२०-१ । २५-२४-२ । २६-१-३ । २६ ६-२ । २६-१३-२ । २६-२३-२ । २६-२५-१ । २६-४७-१ । २७-२-२ । २७-६-१ । २८-३१-३ । २६-२५-१ । २६-२७-१ । २६-३१-१ । ३०-१०-१ । ३१-११-१ । ३१-१४-१ । ३१-२२-२ । ३१-६८-२ । ३१-६६-१ । ३१-७६-२ । ३१-८६-१ । ३२-१४-२ । ३२-१७- २ । ३२-१६-१ । ३२-३३-२ । ३२-३८-२ । ३२-४६-२ । र० ११-६ । ४६-६ । ज० १४-५ । २५-१ । ६६-१ । ६७-४ । ११०-३ । ११४-२ । १३६-२ । १५-५-२ । १५६-२ । २ क्रि० प्र० स्त्री० एक० । बहो, बहती । रा० १-४२-४ । ३ अव्यय परिमाणवाचक । उदा० सुन्दरीन वहु मंगल गाए । क० ७-१८-१ । ७-१६-१ । ८-३२-१ । ८-३३-१ । १०-१-२ । १०-३४-२ । ११-२२-२ । ११-६६-२ । १२-६-१ । १५-४८-२ । रा० १-३६-२ । १-४०-१ । १-१०-३ । १-१७-१ । ६-६-२ । ६-१०-४ । ८-१-१ । १०-१४-१ । १०-१६-१ । १४-४२-३ । १५-१७-३ । ३२-१-१ । ३२-८-१ । ३२-१६-१ । ३२-१७-३ । ३२-१८-२ । ३५-६-३ । वी० ४-१-४ । ४-२६-१ । १७-४५-२ । १६-११-४ । ३०-१०-१ । वि० १-३-२ । ३-३-४ । ६-४०-२ । ८-१६-२ । ८-२५-३ । १०-१७-३ । १३-४१-३ । १४-२०-२ ।

बहु अर्थमय—वि० । विशेष्य—बानो । अनेक अर्थों से भरा । क० १५-४८-२ ।

वहु आभा भरे—वि० । विशेष्य—नैन । आभा युक्त । वी० १७-४६-१ ।

वहु गुनलीन— वि० । विशेष्य—सीता । वहुत गुण युक्त, गुणवती । रा० ११-२७-१ ।

बहु चंचल—वि० । विशेष्य—वाजि । अत्यन्त चचल । रा० १०-१६-१ ।

बहु छीर लीन—वि० । विशेष्य—गोसन बहुत दूध देनेवाली । रा० ३०-२७-१ । वी० २२-१५-१ ।

बहु वाहिनी संग—वि० । विशेष्य—सिंघराज) । वहुत नदियो रूपी सेना से युक्त । रा० ३-२७-२ ।

वहु वित्त उपजावनहार—वि० । विशेष्य—लोभ । वहुत सी सपत्ति उत्पन्न करने वाली । वी० १४-७-२ ।

बहु दुष्कर—वि० । विशेष्य—राक्षस । घालकता । अति कठिन । रा० २-१७-१ ।

बहुधा—१—वि० । विशेष्य—होड । अनेक प्रकार के । रा० २२-४-२ । २—अव्यय—परिमाणवाचक । उदा०—"कहा लगि वाटिका वहुधा थली ।" रा० ३२-१५-१ । ३२-१५-२ । ३३-१४-२ । ३६-१२-३ ।

वहु नयन—वि० । विशेष्य—देवेस । बहुत लोचनोवाला । एक बार इन्द्र ने गौतम का रूप धारणकर गौतम की पत्नी अहल्या का धर्म नष्ट किया, इसी अपराध के कारण गौतम के शाप से इन्द्र के शरीर मे समग्र आँखें उत्पन्न हुईं । रा० ११-२३-२ ।

वहु नयन देवेस शोभा धारिनी—वि० । विशेष्य—गादावर । वहुलोचन इन्द्र की शोभा धारण करने वाली, अत्यन्त सुन्दर । रा० ११-२३-२ ।

वहु नायक—वि० । विशेष्य - वारिनिधि । बहु पत्नी भोगी, बहुत-सी नदियो से युक्त । रा० २८-१५-३ । छ० २-४८-४ ।

वहु वरन—वि० । विशेष्य—पताका । अनेक प्रकार के रंगोवाले । रा० २१-२७-१ ।

वहु वर्न—वि० । विशेष्य—पताका । अनेक रंगो की । रा० ८-२-१ । २६-१८-१ ।

वहु वास भरे—वि० । विशेष्य—वासन । अनेक सुगन्ध भरे । रा० २९-२२-२ ।

वहु विधि पापन के रस भीनी—वि० । विशेष्य—चनदपुरी । अनेक प्रकार के पापो के रस मे भीनी हुई । रा० १३-४५-१ ।

वहु भायन भरी—वि० । विशेष्य—रूठ्यौ । अनेक भावो से भरी । रा० ३१-१०-२ ।

वहु भायनि भरी—वि० । विशेष्य—रूठ्यौ । बहुत से भावो से भरी । वी० २२-२७-१ ।

बहु मोदा—वि० । विशेष्य—सरिता । अनेक प्रकार से आनन्द देनेवाली । रा० ४-३१-१ ।

वहु रंग—वि० । विशेष्य—दलदलि । अनेक प्रकार के रंगो की । वी० २५-१५-२ । २६-१-२ । २७-९-१ ।

बहु रंग निधान—वि० । विशेष्य—बसन । अनेक प्रकार के रंगो के । वी० २२-२२-१ ।

बहु रचित विश्व रूप—वि० । विशेष्य—आसन । ससार भर की वस्तुओ के चित्र से रचित । रा० २६-२०-१ ।

वहु रत्न मय—वि० । विशेष्य—प्रभु । अनक रत्नो से युक्त । रा० ६-३१-१ ।

वहु रत्नमय बपु—वि० । विशेष्य—कुवाम १—बहुत से रत्न जटित आभूषणो से युक्त जिसका शरीर हो—स्त्री के पक्ष मे । २—अनेक रत्नो से युक्त—पृथ्वी के पक्ष मे । रा० ६-३१-१ ।

वहु रतन—स० पु० बहु० । अनेक रत्न । क० १५-४५-२ ।

वहुरि—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । देखा । र० प्रि० ३-१-२ ।

बहुरूप—वि० । विशेष्य—वाम । बडी रूपवती । रा० ६-३१-१ । ६-५९-६ । वि० १५-२०-१ ।

वहुर्यो—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । देखा । र० प्रि० ८-५-४ । ५-३३-४ । १०-२९-२ । ११-१०-४ । ११-१३-४ । क० ६-१७-४ ।

वहुलोचनता—स० स्त्री० एक० । सब ओर दृष्टि रखने की शक्ति । रा० २३-२५-१ ।

बहु संपदाजुत—वि० । विशेष्य—सागर । अनेक प्रकार की संपत्तियो से युक्त । रा० १४-४२-३ ।

बहु सिकता—स० पुं० एक० । बहुत सी बाते करने की शाला । रा० २३-२५-१ ।

बहु सिद्धि समेत—वि० । विशेष्य—सिद्ध । अनेक सिद्धियो से युक्त । तपोयोग से पूरे होने से जो अलौकिक फल प्राप्त होता है उसे सिद्धि कहते है । योग की अष्ट सिद्धियाँ हैं—अणिमा, महिमा, लघिमा, प्राप्ति, प्राकाम्य, ईशित्व और कामावशायित्व । ब्रह्मवैवर्त पुराण मे अठारह प्रकार की सिद्धियो का उल्लेख है । पातजलि दर्शन मे लिखा है कि शरीर इन्द्रिय अंतःकरण की अलौकिक शक्ति लाभ का नाम सिद्धि है । यह सिद्धि पाँच प्रकार की है—जन्मजा, औषविजा, तन्त्रजा, तपोजा समाधिजा । वि० ६-५४-१ ।

बहु सोम रये—वि० । विशेष्य—नगरी । अति शोभा से रजित । रा० ८-१-१ ।

बहे—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । बहने लगी । र० प्रि० ८-१४-१ । रा० ७-४८-३ । १५-३२-१ ।

बहेलिया—सं० पुं० एक० । चिड़ियाँ फँसाने का काम करनेवाला । क० ८-३२-२ ।

बहै—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । बहाती चलती, बहै । रा० १२-४२-१ । १२-१२-५०-१ । १३-१६-२ । १५-१०-१ ।

बह्यो—क्रि० प्र० स्त्री० बहु० । बहा । र० प्रि० १०-१५-२ ।

बाँक—सं० पुं० एक० । पैर का एक गहना क० १५-१२-१ ।

बाँकै—सं० पु० बहु० । पैर के आभूषण । क० १५-१३-२ । १५-८६-१ ।

बाधव—सं० पु० बहु० । भाई । क० ८-२८-३ ।

बाँटि—क्रि० प्र० पुं० एक० । बाँटना । रा० ३६-२८-१ ।

बाँटौ—क्रि० प्र० पु० एक० । पीस डालूँ ।

बाँधत—क्रि०प्र० पु०एक० । बाँधना, बाधा पहुँचा सकना । रा० २-२२-२ । १६-१२-२ । १६-३३-२ । १८-७-२ ।

बाँधतहौ—सं० क्रि० । बांध देते हो । रा० २-२२-२ ।

बाँधन—क्रि० प्र० पु० एक० । बाँधने के लिये । रा० ३७-८-१ ।

बाँधि—क्रि० प्र० पु० एक० । बाधा डालकर, बाँध कर । र०प्रि० १४-१७-२ । रा० ५-५३-४ । ६-३४-३ । ७-६-१ । १४-३४-२ । १६-४-३ । १६-११-४ । १६ १३-४ । १६-१४-३ । १६-३२-२ । १७-१०-१ । १८-५-१ । १८-१८-४ । १७-२१-२ । १६-५४-३ । ३४-१६-१ । ३५-१२-२ । ३५-३१-१ ।

बाँधिवे—क्रि० प्र० पु० एक० । बाँधने को रा० २८-१३-३ ।

बाँधिबे के नाते—सं० क्रि० प्र० पु० एक० । बाधने के लिये । वि० १-२२-३ ।

बाँधिय—क्रि० प्र० पु० बहु० । बाँधा है, बाँध लिया है । रा० १३-१४-२ । ३५-६-१ ।

बाँधियत—क्रि० प्र० पु० वहु० । बाँधते । २८-१३-३ ।

बाँधियो—क्रि० प्र० पु० एक० । बाँधा,

बाघ—सं० पु० एक० । व्याघ्र, सिंह के समान बल-विक्रम रखने वाला लंबाई मे उससे कुछ छोटा एक हिंस्र पशु । क० ७-७-२ । ७-११-१ । ८-३३-१ । १०-२६-४ । रा० २-१८-४ । छं० २-२० । वी० २-५८ । ३-११ । वि० १-२०-२ ।

बाघ बालक—सं०पु०एक० । व्याघ्रशावक, बाघ का बच्चा । रा० २०-४०-१ ।

बाघ-बालक-बदन—सं० पुं० एक० । छोटे बाघ का मुह । क० ७-११-१ ।

बाघहि—सं० पुं० एक० । सिंह । छं० २-२-४ ।

बाघिनि—सं० स्त्री० एक० । बाघ । क० ११-२०-१ । रा० २०-४०-१ ।

बाघिनि कुच—सं० पुं० बहु० । बाघ के से कुच । क० ११-२०-१ ।

बाघिनीनि—सं० स्त्री० बहु० । बाघ । क० ७-११-१ ।

बाच—सं० पु० एक० । वचन । रा० ७-१७-२ । वि० ११-५०-१ ।

बाचा—सं० स्त्री० एक० । वाणी से । वि० ४-३६-२ । ११-२२-१ । १५-४-२ । १५-४८-२ । १६-३२-१ । १७-६-२ ।

बाज—१—सं० पुं० बहु० । प्रसिद्ध शिकारी चिड़िया । क० ८-३२-१ । रा० ६-६-४ । ७-१७-१ । १३-६२-२ । २०-३७-१ । २७-२१-१ । ३३-२५-२ । वी० १४-४६ । २—सं० पु० एक० । बाज । ज० १६ ।

बाजत—क्रि० प्र० पु० बहु० । बजते हैं, बज रहे हैं । र० प्रि० १०-२१-३ । १४-६-३ । १४-४०-५ । रा० १३-१६-१ । २८-१५-२ । ३२-४६-२ । ३४-१७-२ । ३५-७-२ । ३६-१२-२ ।

बाजति—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । बजती, बज रही । र० प्रि० १०-२४-३ ।

बाजही—क्रि० प्र० पुं० एक० । बजता है । रा० ७-२-२ । १६-३६-२ ।

बाजार—सं० पुं० एक० । व्यापार का स्थान । वी० ५-१७ । ६-२१ । ६-२२ । १६-३५ ।

बाजि—सं० पुं० एक० । घोड़ा । र० प्रि० १४-२५-१ । क० ५-६-१ । ६-७-४ । ८-२५-२ । ६-२७-१ । रा० ५-५-४ । ६-१०-२ । ६-६२-२ । ६-६६-४ । ७-१२-१ । १४-५-३ । १६-२८-२ । २८-२-२ । ३१-१-२ । ३१-२-१ । ३५-७-१ । ३५-१२-१ । ३५-१४-१ । ३६-२-१ । ३६-७-१ । ३६-७-२ । ३७-८-२ । ३८-१८-२ । ३७-७-३ । ३७-१४-१ । २७-१७-१ । वी० १२-१६ । १३-३ । १३-७ । १५-३३ । १७-६ । १७-६२ । १७-६६ । १६-२ । १६-३ । १६-५ । ३२-२८ । ३३-४८ । ज० ४४ । ४५ । १३३ । १५० । छ० १-६१-५ । १-६५-४ । र० १-२४-१ । वि० ७-१७-१ । ११-३-१ । २—सं० पुं० बहु० । घोडे । क० ८-२६-४ । ८-३१-३ । वि० ६-३७-२ । ३—सं०पुं० बहु० । घोडे—दान के पक्ष मे । सं० पुं० एक० । घुड़सवार—तलवार के पक्ष मे । क० ११-४०-१ । क्रि० प्र० पु० एक० । बजा, बजाकर । रा० ३५-२१-१ ।

बाजिखुरी—सं० पुं० एक० । घोडे का सुम । रा० १०-१७-१ ।

बाजिद—सं० पुं० एक० । वाजिद शाह । ज० ३८ ।

बाजिराज—सं० पुं० एक० । अच्छी नस्ल का घोडा । रा० ७-६३-१ ।

बाजिराजि—सं० पुं० बहु० । घोडो का समूह, घोडे । रा० १७-२५-१ ।

बाजिराजी—सं० स्त्री० बहु० । घोडो की पंक्ति । रा० १७-३७-२ ।

बाजी—१—सं० स्त्री० एक० । (१) खेल—समर के पक्ष मे, (२) वाजीकरण, स्तम्भादि औषध—सुरति के पक्ष मे । क० ८-४७-२ । २—सं० स्त्री० एक । खेल । र० प्रि० ८-१७-४ । ३—सं० पुं० एक० । घोडा । वि० ६-५१-१ ।

बाजे—१—सं० पुं० बहु० । बाज विशेष । क० १५-१५-४ । क्रि० प्र० पुं० बहु० । बज उठे, बजने लगे, बजाकर । रा० ६-६-४ । १०-१४-४ । १८-२८-१ । २६-२६-२ । ३०-२३-१ । ३४-५४-१ । २—सं० पुं० बहु० । अनेक बाजे, बजाने के यंत्र । छ० २-४६-३ ।

बाजै—क्रि० प्र० पुं० बहु० । बजते हैं । रा० १-४१-२ । ८-७-१ । ८-१६-१ । १०-१-२ । १३-१२-१ । १७-३७-२ । २१-२७-१ । ३६-२१-१ ।

बाजे—क्रि० प्र० पु० बहु० । बजे, बजते हैं । रा० ६-१२-१ । १०-१६-२ । १०-१६-३ । २२-३-१ ।

बाट—[वाट] १. सं० पु० एक० । मार्ग । रास्ता । र० प्रि० ७-६-१ । २. सं० स्त्री० एक० । रास्ता । रा० १६-१२-१ । र० १-४६-३ । ज० १२१ । १८६ ।

बाटनि—सं० स्त्री० बहु० । राह । वि० १४-८-३ ।

बाटिका—सं० स्त्री० एक० । उपवन, बगीचा । रा० १३-५२-१ । २०-३४-१ । २१-४५-४ । ३२-१५-१ । वी० १८-१० । २३-२१ । ३१-६ ।

बाडव—सं० पु० एक० । बाडवाग्नि । वि० १५-७-१ ।

बाडवा—सं० स्त्री० एक० । बाडवाग्नि । समुद्र-स्थित कालानल । क० ६-२२-४ । ६-४०-२ । ८-३२-२ ।

बाडवा अनल—सं० पु० एक० । समुद्र-स्थित कालानल । रा० ७-२६-२ ।

बाडवानल—सं० स्त्री० एक० । समुद्र की अग्नि । वी० २८-१५ ।

बाढ़त—क्रि० प्र० पु० एक० । बढता है । रा० २४-१३-१ । क० १-५१-२ ।

बाढ़ति—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । बढती । र० प्रि० ८-११-१ ।

बाढ़ी—वि० । विशेष्य—रूपन । बढा हुआ । रा० ३०-२-१ । क्रि० प्र० स्त्री० एक० । बढ जाना । र० प्रि० ८-३४-३ । ८-४२-१ । रा० १५-१५-१ । ३०-२-१ ।

बाढ़े—क्रि० प्र० पु० बहु० । बढाये । बढे । र० प्रि० ५-१०-४ । रा० १६-१२-२ । ३०-२१-८ ।

बाढ़ै—क्रि० प्र० पु० बहु० । बढे । र० प्रि० १६-१६-१ । क० ३-२७-१ । ४-८-१ । रा० ३३-१०-४ ।

बाढो—क्रि० प्र० पु० बहु० । फैलाये,

बहाये। र० प्रि० १३-६-२। रा० १५-२४-३।

बाण—[√वण् (शब्द करना)+घञ्] सं० पुं० एक०। तीर। बी० २-६।

बात—[वार्ता] १ सं० स्त्री० एक०। वचन। क० ६-१६-४। ८-३८-१। ९-१०-१। ९-१०-२। ९-१८-३। ११-२८-१। ११-४२-१। ११-४५-१। ११-५४-४। ११-६३-४। ११-७४-२। ११-७५-१। ११-८१-१। १२-३-१। १२-५-१। १२-१२-१। १२-३२-४। १३-४०-२। १४-२१-३। १५-१२५-१। १६-६२-१। १६-३१-२। १६-४८-२। १६-५५-३। १६-५९-१। रा० २-१३-१। २-१६-२। ७-४-१। १०-३-२। १०-३३-२। १०-३८-१। १७-५५-२। २३-३४-१। बी० १-१५। १-१८। १-३२। १-४७। २-११। २-१३। १५-८। ज० १-१२-१। १-२२-४। १-२९-३। १-३१-३। १-५४-४। १-६६-६। २-४२-४। र० १-५-३। १-७-१। वि० २-२-१। २-३-१। २-२०-१। ४-३-१। ४-४२-१। ५-१-१। ५-१८-१। ५-२१-१। ५-२४-१। ६-४३-१। ६-४५-२। ६-७१-२। ६-७४-१। ७-१६-२। ८-२-२। ८-४-५। ९-८-२। ९-९-१। ९-२२-१। ९-२३-१। ९-३६-२। ९-५५-१। १०-२-१। १०-३-१। १०-८-१। १०-१७-१। ११-२०-१। १२-१९-४। १२-२३-२। १२-२६-१। १३-१०-१। १३-१३-१। १३-१६-१। १३-५५-४। १३-५६-१। १३-५८-१। १४-१२-१। १४-४७-२। १४-५४-३। १६-३२-२। १६-११६-१। १७-१७-१। १७-३१-१। १८-४-२। १८-५-२। १८-८-३। १९-८-२। १९-९-१। १९-१९-४। २१-५९-१। र० प्रि० १-२७-१। २-४-१। २-५-२। ३-२९-३। ३-७०-२। ३-७२-१। ४-७-२। ५-७-१। ५-३५-३। ६-१-१। ६-२९-३। ६-३४-३। ६-४४-१। ७-६-४। ८-१९-१। ८-२६-२। ९-१७-२। १२-२५-१। १३-१०-२। १३-१७-३। १४-६-३। १४-१७-१। १७-३२-३। १६-३-२। २. सं० स्त्री० एक०। कारण, हेतु। र०प्रि० ७-८-४। ८-३९-४। १०-२२-३। ३ सं० स्त्री० एक०। कार्य, काम। र० प्रि० १०-२०-१। रा० १०-७-१। १०-७-२। ४. सं० स्त्री० एक०। खबर। रा० ६-२-१। ७-२-१। ७-५-१। ७-७-१। ५. सं० स्त्री० एक०। वस्तु। रा० २-१३-१। ६. सं० स्त्री० एक०। दशा। रा० २३-१७-१। ७. सं० स्त्री० एक०। मामला। रा० १२-६-२। १२-७-१। ८. सं० स्त्री० एक०। शीघ्र ही। रा० १८-२१-३। ९. सं० स्त्री० एक०। वार्ता। रा० १४-२७-१। १५-२७-२। ३०-२१-१। १०. सं० स्त्री० एक०। बातचीत। रा० ७-३१-१। २५-११-१। ११. सं० स्त्री० एक०। कथन। रा० १५-११-२। १६-८-४। १६-१०-२। २१-२४-१। १२. सं० स्त्री० एक०। गुण। रा० ५-२२-१। ७-२५-२। २३-२-२। १३ सं० स्त्री० एक०। वृत्तान्त।

रा० ७-२४-२। १२-३३-२। १३-७२-२। १३-७७-२। ३३-२७-२। १४ सं० स्त्री० एक०। वक्तव्य। रा० ७-२२-२। १२-१६ १। ३६-१८-१। १५. सं० स्त्री० एक०। विषय। रा० १३-८६-१। १४-३१-१। २६-३-१। ३३-२१-२। ३३-४०-३। १६. सं० स्त्री० एक०। मर्म। रा० ४-५-२। ३०-३२-२। ३४-३२-२। १७. सं० स्त्री० एक०। आदेश। रा० ३३-२८-२। ३३-४३-२। १८. सं० पुं० एक०। हवा। रा० ५-२२-१। १२-४२-१। १५-१७-१। ३१-४०-१। ३२-१-२। ३३-५२-२। ३४-२३-२। ३६-१५-२। ३७-१-४। वी० २३-३६। १९. सं० स्त्री० एक०। घटना। रा० ४-१७-२। ४-५२-२। २० सं० स्त्री० एक०। संदेश। रा० ४-२७-१। ५-३-१। २१ सं० स्त्री० एक०। बताना। रा० ४-२१-२। २२. सं० स्त्री० एक०। कथन। रा० ७-२९-१। २३ सं० स्त्री० एक०। चीज। रा० ३९-२९-२। २४. सं० स्त्री० एक०। गात, शरीर। वि० ३-११-१। १०-८-१। २५. सं० स्त्री० बहु०। वचन। र० प्रि० ३-४-१। ३-६२-१। ३-७३-२। ७-१६-२। ७-३७-४। ८-६-३। ८-१९-४। ८-४३-१। ९-१५-१। १४-५-१। १४-११-१। १४-१४-२। २६. सं० स्त्री० बहु०। बातो मे, बातें। वि० ६-६८-१। ७-१७-१। ९-२२-४।

बातक—सं० स्त्री० एक०। शब्द। र० प्रि० १२-१२-१।

बातक चातक मे समभे—सं० स्त्री० बहु०। चातक की बातें। वि० १०-९-४।

बातन—सं० स्त्री० बहु०। वचन, बातें। क० १२-२७-४। छ० १-६६-२०।

बातन उतायली—क्रि० प्र० पुं० बहु०। जल्दी-जल्दी बातें करके। रा० २९-१३-३।

बातनि—सं० स्त्री० बहु०। शब्द। र० प्रि० ८-४३-१। १२-९-४। १६-७-३। क० १५-४७-२। १५-४९-२।

बातहि—सं० स्त्री० एक०। शब्द। र० प्रि० ८-४६-२।

बातांबु—सं० पुं० बहु०। वायु तथा जल। वि० ५-७-२।

बातैं—सं० स्त्री० बहु०। कथन। क० ६-४७-२। ९-२३-२। ११-४१-२। र० प्रि० २-११-१। ३-६५-१। १०-१२-४। १२-६-१। १२-१५-४। १२-२७-२। १४-२९-३।

बाद—[वाद]। सं० पुं० बहु०। वाद, तर्क। वी० २३-३८। वि० १७-२९-२।

बादसाह—सं० पुं० एक०। बादशाह। र० १-२-२।

बादामी—सं० पुं० एक०। एक प्रान्त का नाम। वी० १७-३६।

बादित्र—वि०। विशेष्य—गान। बाजो के स्वरो द्वारा गाया हुआ। रा० २६-१९-२।

बादित्र गान—सं० पुं० एक०। बाजे के स्वरो द्वारा गाया हुआ गान। रा० २६-१९-२।

बादु—१. सं० पुं० एक०। वाद-विवाद। तर्क-वितर्क। रा० २८-१५-३। २.

वि०। विशेष्य—विद्या। वाद-विवाद हो। गा० २८-१५-३।

वाघ—सं० पुं० एक०। पीडा। क० १०-१८-३।

वाधा—सं० स्त्री० एक०। पीडा। क० १५-४७-१। १५-६६-१। छ० १-२७-४। १-२६-४। २-४१-३।

वाधु—सं० पुं० एक०। दुख। क० १०-७-१।

वाधै—क्रि० प्र० पुं० एक०। बाधा पहुँचाना। रा० ३६-३५-२।

वाध्य—वि०। विशेष्य—विस्तु। बाधा न डालनेवाला। वि० १८-१४-२।

वान—[वाण]। १. सं० पु० एक०। सर, तीर। क० ११-५५-६। गा० २-२८-४। ३-४-४। ७-१२-२। ७-१५-२। ७-२३-२। ७-४१-२। ७-४८-१। ७-१३-२। १२-६५-२। १३-२-१। १३-३८-२। १५-१२-१। १५-२७-१। १६-६-८। १७-४२-१। १७-४२-२। १७-२७-२। १८-३५-३। १७-२०-४। १६-४०-१। १६-४५-१। १६-४५-२। १६-४६-४। १६-४६-२। १६-५१-६। १६-५२-७। २४-८-३। २४-१०-२। २७-१४-३। २७-१६-१। ३०-६-४। ३१-१२-२। ३४-४८-२। ३४-५३-१। ३५-१८-१। ३५-१६-१। ३५-२०-१। ३६-२०-१। ३८-११-२। ३८-१२-१। ३८-१५-१। ३८-१७-१। वी० १२-३५। १६-७। १६-६। २२-५८। २३-६। २६-१३। २६-२१। २६-२२। २६-२३। छ० २-२३-४। र० १-८-१। १-२७-२। वि० ११-३-२। २ सं० पुं० बहु०। कामदेव के पाँच वाण, सम्मोहन, उन्माद, स्तम्भन, शोषण और तापन। र० प्रि० ३-५४-४। क० ११-१२-१। १५-२६-३। ३ सं० पुं० बहु०। सर। र० प्रि० १४-२५-३। १४-३५-३। क० ६-२८-३। १२-६-१। १४-२१-१। १५-५६-३। १५-६४-४। ४ सं० पु० एक०। बाणासुर। वी० १२-६। रा० ४-१-२। ४-११-१। ४-१७-१। ४-१८-१। ४-२१-१। ४-२३-४। ४-२७-१ ४-२८-२। १६-१४-२। १६-१४-२।

वान नयन कोर—सं० पुं० एक०। वाण रूपी नेत्रों की कोर। छ० २-४७-६।

वाननि—सं० पु० बहु०। सर। क० १४-२६-२।

वानपुर—सं० पु० एक०। रामशाह को प्राप्त एक गढ। वी० १०-७।

वानप्रस्थ—सं० पु० एक०। वानप्रस्थ, आर्यों के चार जीवन विभागों या आश्रमों में से तीसरे आश्रम में प्रविष्ट व्यक्ति। वि० २१-४६-२।

वानर—[वानर] सं० पु० एक०। बन्दर। गा० ५-१३-१। १०-१४-२। १२-५१-२। १२-५६-२। १२-५६-२। १२-६६-१। १३-३०-१। १३-३१-२। १३-४३-१। १३-६६-२। १३-७०-२। १३-७१-२। १४-३२-२। १५-३-२। १५-२८-१। १६-४-२। १६-५-२। १६-८-१। १६-१३-४। १६-३१-४। १८-३३-३। १६-३६-४।

१९-४०-१ । २०-२७-१ । २०-४०-७ । २४-८-३ । २६-१२-२ । २६-३३-२ । २६-३४-१ । २६-१५-४ । २७-२०-२ । ३६-३३-१ । ३८-१२-१ । ३८-१७-१ । २९-९-१ । छ० २-१८-२ । वी० १-३१ । ११-२६ । २-सं० पुं० एक० । वालि । वि० ६-२९-२ ।

वानर गन—सं० पुं० बहु० । बन्दरों का समूह । रा० १९-४४-२ ।

वानरपति—स० पुं० एक० । सुग्रीव । वी० २३-३३ ।

वानरराज—स० पुं० एक० । सुग्रीव । रा० १६-३२-१ ।

वानर लोग—स० पुं० बहु० । बहुत से बन्दर । रा० २२-२४-२ ।

वानरालि—स० पु० बहु० । वानरों का समूह । रा० १४-१०-२ । १५-५-२ । १६-२५-२ ।

वानरू—स० पु० एक० । वानर । छ० २-२० ।

वानरेंद्र—वि० । विशेष्य—सुग्रीव । वानरों का राजा । रा० १२-६३-१ ।

वानरेस—स० पु० एक० । सुग्रीव । रा० १२-६३-१ । २३-१-१ । वि० । विशेष्य—वालि । वानरों का राजा । रा० २८-१५-२ ।

वानसिद्धि—स० पु० एक० । वह वाण जिससे अग्नि की लपटें बरसती हों । रा० ७-८-१ ।

वानारसी—सं० पुं० एक० । काशी । वि० ११-१-१ ।

वानावली—स० पुं० एक० । एक के बाद एक निरंतर छूटते वाण । रा० १४-१०-२ ।

वानि—१—सं० स्त्री० एक० । वाणी । छ० १-१०-१ । वि० १३-७९-१ । वी० २२-४४ । २—सं० स्त्री० एक० । सरस्वती । वी० २२-६५ ।

वानी—स० स्त्री० एक० । वाक् शक्ति । रा० १२-५-३ । वि० ८-४९-१ । ११-१५-२ । १३-५६-१ । १३-७८-१ । १४-२५-१ । २१-५२-५ । र० १-५०-१ । २—सं० स्त्री० एक० । सरस्वती । रा० १-२-१ । १२-५-३ । १३-६०-१ । २०-७-२ । ३१-१७-२ । ३—सं० स्त्री० एक० । वान । रा० १०-२९-२ । १२-३१-२ । १३-६१-१ । १६-३-१ । १७-१९-१ । ३७-१८-१ । ४—स० स्त्री० एक० । आवाज । रा० १०-११-२ । १९-३३-१ । २८-११-१ । ३८-१५-१ । ५—सं० स्त्री० एक० । स्वर, वाणी । रा० ३-१०-१ । ४-७-१ । १३-५३-२ । २५-३६-१ । ३१-१७-२ ।

वानु—स० पु० एक० । बाण । छ० १-७५-१ ।

वाप—[वाप] सं० पुं० एक० । पिता । क० ११-४२-२ । रा० ६-३०-२ । ६-८-२ । १०-३४-२ । १०-३५-१ । १६-१६-१ । ३८-५-१ । ३९-१-३ । छ० १-५६-४ । वि० ९-१९-४ । ९-३९-१ । १३-६३-१ । १४-५६-३ ।

वापहि—स० पु० एक० । जनक, वाप । र० प्रि० ७-५-१ ।

वापुरी—वि० । विशेष्य—पूरा-पूरी । वेचारी । वि० ७-१६-२ ।

वापुरो—वि० । विशेष्य—जातरूप । वेचारा । क० ६-४२-२ । रा० ६-५९-४ । वी० २-५-२ । वि० १४-४८-२ ।

बाब—सं० पुं० एक० । पिता । वी० ३-६७ । ८-३६ । ३२-५२ ।

बाबा सं० पु० एक० । गुरुजन, वृद्ध । वी० ७-१६ ।

बाभन—सं० पुं० एक० । ब्राह्मण । ज० १६२ ।

बाम—१–सं० स्त्री० एक० । स्त्री, नारी । रा० ३-८-२ । ३-८-३ । ७-१२-३ । ६-२३-१ । ६-३३-२ । १३-६१-२ । १५-६-१ । १६-२७-२ । वी० २२-४४ । २४-५ । २१-२३ । छं० १-५४-५ । १-६५-४ । वि० ११-३६-२ । १६-३०-१ । वि० । विशेष्य—दान । वाम कोटि ग। । रा० २१-११-१ । २–सं० पु० एक० । प्रतिकूल । वी० २८-३० । २८-३१ ।

बाम जन—सं० पुं० बहु० । कुटिल लोग । वि० २१-४२-२ ।

बामदेव—१–सं० पुं० एक० । राजा दशरथ के एक मंत्री । रा० ७-३-१ । ७-४३-२ । १४-३-१ । २–सं० पुं० एक० । गौतम गोत्रोत्पन्न एक वैदिक ऋषि । रा० ६-८-४ । २३-५-१ । ३ सं० पु० एक० । शिव । वि० ४-१६-२ ।

बामदेव जू—सं० पुं० एक० । महादेव । रा० ७-१४-७ ।

बामन—सं० पुं० एक० । विष्णु का एक अवतार । रा० ६-३४-३ । १२-६७-१ । १८-१८-३ । १६-२१-२ । वी० २२-८० । ३३-३७ । वि० ६-४७-१ । ६-३४-१ । ६-५०-१ ।

बामन के पद को प्रिय—वि० । विशेष्य—गंगा का पानी । वामनावतार के लिये हुये विष्णु के पद को प्रिय । विष्णु का पंचमावतार वामनावतार माना जाता है । बहुतों का विश्वास है कि गंगा वैकुण्ठवासी भगवान विष्णु के पद से उत्पन्न हुई । किन्तु विष्णु पुराण का पाठ करने से ऐसा मालूम पड़ता है कि आकाश मंडल मे ध्रुव को आलम्बन करके समस्त ज्योतिष्क मंडल अवस्थान करता है । उसी ज्योतिष्क मंडल मे मेघ अवस्थित है । पौराणिक गण इसे ही विष्णु भगवान के वामनावतार का तृतीय पद जैसा वर्णन करते हैं । (विष्णु पु० २१८) । मेघ से वृष्टि होती है और इसी से गंगा का नाम विष्णु पदी पड़ा होगा, अन्यथा कोई प्रमाण नही मिलता । वि० ६-४६-१ ।

बामन को चरनोदक—वि० । विशेष्य—गंगा । वामन का चरणामृत, वामन के पद से निकली हुई । वि० ६-४७-१ ।

बामी—वि० । विशेष्य—भूपति । वाममार्गी । रा० १८-१०-१ ।

बायु—सं० पु० एक० । हवा । १-३६-२ । ७-१२-२ । ६-२६-२ । वि० ५-२३-१ । १६-१८-३ ।

बायुपुत्र—सं० पुं० एक । हनुमान । रा० १६-२४-२ । २१-४१-२ ।

बायुरूप—सं० पुं० एक० । जगदीश, वायु रूपी ईश्वर । वि० ४-१२-२ ।

बार—[अवार] १. सं० पुं० एक० । बड़ा द्वार, फाटक । र०प्रि० ८-३८-४ । क० १०-१६-१ । रा० २४-१८-४ । २. सं० पुं० बहु० । बाल, केश । र० प्रि० १३-५-२ । ३. सं० पुं० एक० ।

नदी आदि का इधर का किनारा । रा० १४-३३-१ । ४. सं० पुं० एक० । देर । रा० २७-१८-४ । ५. स० पुं० एक० । तिथि । वी० १-५२ । ४-६ । ६. सं० पुं० एक० । प्रहार । वी० ३१-२० ।

वार-विलासिनि—सं० स्त्री० एक० । वेश्या । वि० ५-२०-२ ।

वारन—[वारण] १. सं० पुं० एक० । हाथी । क० ५-६-१ । ७-७-२ । ११-११-१ । ११-६२-३ । रा० १-२८-२ । ७-१२-१ । १०-१४-१ । १ -१६-२ । १४-५-२ । १६-४४-२ । ३६-१५-२ । वी० ४-१२-२ । २ सं० पु० एक० । (१) हाथी—समर के पक्ष मे । (२) इनकार—सुरति के पक्ष मे । क० ८-४७-२ । ३. सं० पु० बहु० । हाथी । क० १५-६८-२ । ४. स० पु० बहु० । फाटक । क० १५-४८-२ ।

बारनसी—सं० पु० एक० । वारनासी । वि० १-३५-२ । ३-२४-१ । ५-१६-१ । ५-२७-१ । ६-१-२ । ६-२-२ । ६-१२-२ । ६-५६-२ । ६-५७-१ । ६-५९-१ । ११-५-१ । ११-७-१ । ११-८-१ । ११-३०-१ ।

बारनि—सं० पु० बहु० । केश । क० ३-४८-१ ।

बारनु—सं० पुं० एक० । ३-४८-१ ।

बारबुद्धि—सं० स्त्री० एक० । लड़कपन की बुद्धि, भोलापन । क० १२-२१-४ ।

बारह—वि० । विशेष्य—वर्ष । संख्या विशेष—१२ । क० १०-३१-२ । रा० १८-३१-२ ।

बारहो—वि० । विशेष्य—मान । बारह । रा० ३१-१०-१ । २२-५३-२ ।

वारनसी—सं० पुं० एक० । वाराणसी, काशी । वी० १८-४ ।

वारनसी विसल छत्रनिवासकारी—वि० विशेष्य—राजा । पुण्य क्षेत्र बनारस का निवासी । रा० ३४-२७-१ ।

वाराह—सं० पुं० एक० । सुअर, वराह अवतार । रा० २-१८-४ । रा० १-१०-५ ।

वारि—सं० पुं० एक० । पानी । रा० २-२७-१ । वि० ९-३४-२ । क्रि० प्र० पु० एक० । जल । र० प्रि० १५-६-२ । रा० १४-४-२ ।

वारि-भरित—वि० । विशेष्य—वारिद । पानी से भरा हुआ । रा० २-२७-१ ।

वारिज—सं० पुं० एक० । कमल । छं० १-४४-३ ।

वारिद—सं० पुं० एक० । बादल । रा० १-३९-२ । २-२७-१ । ११-१५-१ । १०-१७-२ । २३-३१-१ । वी० २९-३३ । छं० १-६१-४ ।

वारिद-अवली—सं० स्त्री० एक० । मेघावली । वि० १४-१६-१ ।

वारिद-वृन्द—सं० पुं० एक० । मेघ समूह । रा० २ -३९-१ ।

वारिदी—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । जला दी, आग लगा दी । रा० १४-४-२ ।

वारिधि—सं० पु० एक० । समुद्र । रा० १५-७-२ । १६-१२-२ । वी० १-४ । ज० ६५ ।

वारिधि-बंधन—सं० पुं० एक० । बंधन, समुद्र को पार करने के लिये पुल बनाना । सेतुबंधन । रा० १६-१७-२ ।

वारिनिधि—स० पु० एक० । समुद्र । रा० २८-१५-३ ।

वारी—सं० स्त्री० एक० । बालिका । क० ६-२२-३ । रा० १६-५४-३ ।

वारुणी—सं०स्त्री०एक० । वारुणी, मदिरा । वी० ११-२६ । १२-१७ । ३२-२६ ।

वारुनी—सं०स्त्री०एक० । पश्चिम दिशा—चन्द्रमा के पक्ष मे; शराब—ब्राह्मण के पक्ष मे । रा० ५-१४-१ ।

वारू—सं० पु० एक० । बालू, रेत । रा० २०-२६-१ ।

वारै—सं० पुं० बहु० । छोटी उम्रवाले । क० १४-१४७-१ । २. स० पु० एक० । लड़कपन । र० प्रि० १३-१६-२ ।

बारोठा—[द्वार+कोष्ठ] सं० पु० एक० । द्वारपूजा विवाह की एक रस्म । रा० ६-५-१ ।

वारौ—सं० पु० एक० । जला दूँ । र० प्रि० ७-४१-४ ।

वाल—१. सं० पुं० एक० । बालक र०प्रि० ५-२८-२ । क०प्रि० १-४२-१ । ६-२४-२ । रा० ७-३७-४ । ३२-१०-१ । ३५-२२-२ । ३६-१-२ । ३६-७-२ । ३६-२४-४ । ३६-३१-२ । वि० ६-४७-१ । रा० १-४०-६ । २. सं० स्त्री० एक० । बाला । नारी, स्त्री । क० १-४२-१ । ३-१३-४ । ६-३६-३ । १४-१५-४ । १५-१३-२ । १६-२५-२ । १६-३७-२ । र० प्रि० १-२२-३ । ३-३१-१ । ६-२५-३ । ७-११-४ । ८-४-१ । ८-१७-४ । ८-१६-३ । १२-२-१ । १२-१६-१ । १३-१४-४ । १४-१०-२ । १६-७-२ । रा० ३३-५४-२ । वी० २३-१३ । ३ स० पुं० बहु० । केश । क० ५-३६-१ । ४ स० पु० एक० । कुंचित केश । क० ६-६-१ । ५ स० पु०एक० । लड़कपन, बालापन । र०प्रि० ३-२२-२ । वि० ८-४२-४ । ६-२५-३ । १६-५६-३ । १६-५६-४ । छं० १-७५-५ । ६. सं० पु० बहु० । बच्चे । र० प्रि० ३-२३-३ । ७ स० पुं० एक० । बच्चा । रा० १०-१४-२ । ३१-२४-२ । ८ स० स्त्री० बहु० । स्त्रियाँ । र० प्रि० ७-३३-२ । १५-३-२१ । ६ सं० पु० एक० । लड़का; कुमार । रा० ५-३१-३ । ६-१४-५ । ७-२४-२ । ७-४१-३ । ११-२-१ । १६-२६-१ । २७-३-२ । २३-१३-१ । २५-२६-१ । ३६-२०-२ । ३६-८-२ । १०. सं० पु० एक० । हाथी का बच्चा । रा० १-१-१ । वि० । विशेष्य—विटप । छोटा, कम उम्र का । क० ७-३८-२ ।

बाल-दसा—सं० स्त्री० एक० । लड़कपन, शिशुता । र० प्रि० ३-२०-२ ।

वाल वहिक्रम दीपति—सं० स्त्री० एक० । नायिका की वय.संधि के कारण उत्पन्न देहकांति । र० प्रि० १४-१०-२ ।

वाल-व्याल—सं० स्त्री० एक० । सर्पिणी, नागिन ।

वालक—१—सं० पुं० एक० । छोटा लड़का । र० प्रि० ७-१४-१ । क० २-१६-१ । ३-१-१ । ४-१५-२ । ६-२५-२ । ६-

४७-२। ७-११-१। ८-१०-३। ८-१८-२। २—सं० पुं० एक०। हाथी का बच्चा। क० ६-६६-१। ३—सं० पुं० एक०। बचपन, लड़कपन। क० ११-२८-२। छं० २-३३-४। र० १-३४-१। वि० १३-६१-१। १३-७२-२। १३-७६-३। १६-८५-१। ४—सं० पुं० बहु०। (१) खंजन के बच्चे। (२) नेत्र। क० १३-१८-४। ५—सं० पुं० बहु०। बच्चे, लड़के। र० प्रि० ७-३३-२। वि० २१-२८-४। २१-३६-३। वि०। विशेष्य—अक्ष। छोटा बच्चा। रा० १४-३४-१। वी० १-२५-३।

वालक जाल—सं० पुं० एक०। बच्चो का झुंड। र० प्रि० ७-३३-२। वि० ८-२३-३।

वालक ते रनरंता—क्रि०। विशेष्य—शत्रुघ्न। वालपन से ही युद्ध का अभ्यस्त रा० ३६-८-१।

वालक-विप्र—सं० पुं० एक०। ब्रह्मचारी वालक। रा० ३६-२०-२।

वालकता—सं० स्त्री० एक०। नासमझी। रा० २-१७-१।

वालक—सं० पुं० एक०। बच्चा। क० ११-४३-२।

वालकनि—सं० पुं० बहु०। वालको को। वि० २१-७१-१।

वालगोविन्द—सं० पुं० एक०। वालक रूप ईश्वर, नारायण। रा० २४-१८-४।

वाल दसा—सं० पुं० एक०। बचपन। रा० २४-१३-४। वि० १४-२०-४।

वाल नास—सं० पुं० एक०। वालको की मृत्यु। रा० २८-८-२।

वालनि—सं० स्त्री० बहु०। औरतें। र० प्रि० १२-१६-४। क० १६-३३-२।

वाल वहिक्रम—सं० पुं० एक०। वाल्यावस्था। रा० ३६-१८-२। वि०। विशेष्य—वाल। वाला, नवयुवती। क० १-४२-१।

वाल भाउ—सं० स्त्री० एक०। बालकपन। रा० ७-२३-३।

वालमीकि—सं० पुं० एक०। वालमीकि महर्षि। छं० २-४-१।

वाल लीला—सं० स्त्री० एक०। बच्चो की क्रीडा। क० ११-३८-४।

वाल वेष—सं० पुं० एक०। बालक का वेश। वि० १६-४८-२।

बालससि—सं० पुं० एक०। दूज का चाँद वालचन्द्र। क० ६-९-१।

वाला—सं० स्त्री० एक०। नारी। र० प्रि० ५-२९-१। क० ३-१-१। ६-४६-४। १४-३१-४। रा० ३०-२-१। वी० २०-३०। ३१-२१। वि० १५-१८-१। वि०। विशेष्य—राधा कम उम्रवाली। र० प्रि० ५-२९-१।

वालापन—सं० पुं० एक०। लड़कपन। क० १६-२४-१।

वालि—१—सं० स्त्री० एक०। वाला, युवती। क० १५-५८-४। २—सं० पुं० एक०। अंगद का पिता, सुग्रीव का भाई जो राम के हाथो मारा गया था। रा० ७-६-१। १२-५६-२। १२-५७-१। १२-६८-१। १३-१-१। १३-६-१।

१५-७-१ । १५-३७-२ । १६-६-१ । १६-११-२ । १९-२६-२ । २७-१५-२ । ३७-१५-२ । वि० ६-२९-२ ।

बालिका—१–स० स्त्री० एक० । युवती, बाला । र० प्रि० ३-२९-२ । क० १५-८३-३ । ज० ६६ । २–सं० स्त्री० बहु० । गोपिकाएँ । र० प्रि० ५-२८-२ ।

वालि कुमार—सं० पुं० एक० । अंगद । रा० १४-२०-१ ।

वालि पुत्र—सं० पुं० एक० । अंगद । रा० १९-४-२ ।

वालि सुत—सं० पुं० एक० । अंगद । रा० २०-५२-२ । ३९-९-१ ।

वालुका—स० स्त्री० एक० । रेत । रा० ३७-३-१ । १२-२१-३ ।

वालमीक—सं० पु०एक० । वाल्मीकि ऋषि । रा० ३८-५-२ । वि० २१-६५-२ ।

वालमीकि—सं० पु० एक० । वाल्मीकि । रा० ३९-१४-२ ।

वालमीकी—स० पु० एक० । महर्षि वाल्मीकि मुनि । रा० १-७-१ । २३-४-२ । २६-११-२ । २६-३-४ । ३३-५३-३ । ३५-११-२ ।

वावन—स० पु० एक० । वामन । विष्णु के अवतारो मे से एक । रा० ११-१४-३ । वि० ३-१८-४ । वि० । विशेष्य—भरतार । जिसकी ऊँचाई वहुत कम हो । रा० ९-१६-२ ।

वावन वैष—सं० पु० एक० । वामन रूप । रा० २०-२१-२ ।

वावरा—स० पु० एक० । पागल । वी० ३०-४ ।

वावरो—[वातुल] वि० । विशेष्य—गँवार । पागल । वि० १३-७-२ ।

वावरौ—वि० । विशेष्य—भूपति । पागल । रा० १७-१०-३ ।

वास—१. सं० पु० एक० । निवास स्थान, रहना । रा० २९-२०-६ । छ० १-५५-५ । १-५९-३ । र० १-२४-५ । १-२६-६ । वि० ६-५२-१ । ६-६९-१ । १९-४-२ । क्रि० प्र० स्त्री० एक० । बसती है । रा० २४-२०-१ । २ स० पु० एक० । वस्त्र । रा० ३३-५२-२ । ३-४-३ । ६-२८-१ । ९-८-१ । ३४-२५-१ ।

वासन—स० पु० एक० । वस्त्र । रा० ४-२१-२ । २९-१०-२ ।

वासना—रा० पु० एक० । पात्र । रा० २९-२२-३ ।

वासना—१ सं० स्त्री० एक० । वासना, विषय भोग की इच्छा, सुख-दुखात्मक अनुभव के सार स्वरूप मानसिक इच्छा । रा० ११-५-२ । वि० १४-१५-१ । १४-४८-१ । १४-४९-१ । १४-५८-२ । १६-५६-२ । १६-१० २ । १७-४७-१ । १७-४८-२ । १८-४०-१ । २०-५-२ । २०-१७-२ । २०-१९-१ । २०-६३-३ । २१-६२-४ । २ स० स्त्री० एक० । जीव की वासना । रा० २-२६-४ । ३. स० स्त्री० एक० । इच्छा । रा० २५-२२-२ । २६-७-२ । ४. सं० स्त्री० एक० । शुभयुक्त भोग की इच्छा । रा० २८-७-४ । ५. स० स्त्री० एक० । लता, वासना रूपी लताएँ या वल्ल-

रियाँ। वि० १५-६-१। १५-५४-२। १५-५६-१। १५-६१-२।

बासनि वासिनि—वि०। विशेष्य—मुख। सुगन्ध मे युक्त गित। रा० ४-४२-१।

वासनि लगति—वि०। विशेष्य—गात। जिनमे सुगन्ध फैलती रहती है। क० ६-२७-४।

बास भरा—वि०। विशेष्य—बासन। सुगन्धित। र० प्रि० ८-२६-१।

वासर—[वासर] सं० पु० एक०। दिन। सवेरे का समय। क० ३-५५-१। ६-२७-२। ६-६१-३। १३-३४-२। १४-३७-२। १४-३७-३। १६-५२-४। रा० ६-४२-२। ६-४२-३। १३-६-१। १३-८८-२। ३४-४७-१। वी० ८-६। १६-१६। वि० ४-४१-२। ६-५३-१। ६-५७-३। १०-८-२। १०-१३-२। ११-४३-२। १४-३५-१। १४-३६-१। १४-३६-२। १६-५१-२। २१-५२-१। सं० पु० बहु०। रोज। र० प्रि० ५-२०-३। क० १०-१४-३।

वासर कर्म—सं० पु० एक०। नित्य कर्म। रा० २३-८-२।

वासर—सं० पु० एक०। दिन। क० १४-७-३।

वारात्र—सं० पु० एक०। वालि। रा० १३-३-१।

वासि—सं० पु० एक०। वान। छोटे कपडे। रा० ३-३४-३।

वासु—१. सं० स्त्री० एक०। सुगन्ध। १-८-२। २ सं० पु० एक०। निवास। छं० १-६५-३। ३. सं० पु० एक०। विष्णु। रा० १-१६-४।

वासुकी—१ सं० पु० एक०। अष्ट नागकुलो मे एक। रा० ४-२३-१। वी० ७-१३। ७-१७। ७-१८। ७-५४। ७-५६। २८-८। ज० ६७-१११। २ स० पु० एक०। शिव के वक्ष पर विराजे। रा० २५-२५-१।

वासुदेव—सं० पु० एक०। श्रीकृष्ण, वसुदेव के पुत्र। रा० ३८-४३-२।

बासुसी—स० पु० एक०। कपड़ा। वस्त्र। रा० १४-४-१।

बासुस्थली—सं० स्त्री० एक०। रहने का स्थान। रा० ३२-१६-१।

वाह—सं० स्त्री० एक०। भुजा। रा० १६-१०-२।

वाहन—सं० पु० एक०। वाहन, घोडा, रथ या अन्य कोई सवारी। रा० ८-५-२। १३-३८-१। २६-१०-२। वी० १६-१३। १६-१६। ज० २३।

वाहन्नी—स० स्त्री० एक०। वाहिनी, सेना। वि० ११-१-२।

वाहिनी—१-स० स्त्री० बहु०। सेना—राजा दशरथ के पक्ष मे। नदी—समुद्र के पक्ष मे। रा० १-२२-१। ३-२७-२। २-सं० स्त्री० बहु०। सेवक समूह। ३-स० स्त्री० बहु०। सेना। ज० ११०। वी० ३२-२८।

वाहिर—सं० पु० एक०। आचरण। वि० २०-४६-१।

वाहु—१-सं० स्त्री० बहु०। भुजाएँ। र० प्रि० ७-१४-३। क० ७-१३-२। १२-१६-२। १३-१३-१। १३-३१-२। १३-३२-१। १५-२७-३। रा० ४-

११-२ । ७-१६-३ । १६-३६-२ । २- सं० स्त्री० एक० । भुजा । रा० ३-१८-१ । ४-२३-२ । ४-२६-२ । १२-३५-२ । ६-४३-१ । ६-५३-१ । १८-२१-२ । १८-२१-३ । ३६-१-१ । वी० ८-१७ । ६-६ । ११-४२ । १२-३३ । ३१-४५ । र० १-३०-४ । वी० १-२०२ । २-४-३ । १२-२१-१ ।

बाहु बल—सं० पु० एक० । भुजबल । रा० ४-२३-४ ।

बाहु विधान—वि० । विशेष्य—हनु । शक्तिशाली । वी० १७-४८-२ ।

बाहु लता—सं० स्त्री० एक० । लता जैसी भुजा । वि० २-४-३ ।

बाहु लतानि—सं० स्त्री० बहु० । लताओ जैसी बाहे । वि० ११-६-३ ।

बाहु हजार—वि० । विशेष्य—दैयत । हजार भुजावाला । ४-३-१ ।

ब्याकुल—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । व्याकुल हो गई । रा० ४-२६-२ ।

ब्याहि—क्रि० प० पुं० एक० । विवाह किया । रा० ७-५४-३ ।

बिगंध—वि० । विशेष्य—जल । दुर्गन्ध से युक्त । र० प्रि० १४-३२-२ ।

बिगंध जल—वि० विशेष्य—ठाट । दुर्गन्ध जल से युक्त । र० प्रि० १४-३२-२ ।

बिडंबन—सं० पुं० एक० । खेद । रा० ३६-७-१ ।

बिडंबना—[वि √डम्ब + युच्] सं० स्त्री० एक० । लज्जा की बात । रा० ४-६-४ ।

बिंदु—[बिंद् (विभक्त करना) + उ] १. सं० स्त्री० एक० । बिन्दी । क० ३-२२-१ । १५-३५-२ । १५-५४-१ । २. सं० पुं० बहु० । बूँद । क० ८-१३-४ । १०-२९-२ । १५-३०-३ ।

बिंदुमाधौ—सं० पुं० एक० बिंदु माधव । वि० ११-३१-१ । १ -३१-२ ।

बिंदु माधव—सं०पुं०एक० । नाम विशेष । वि० ६-५१-१ । ११-४-२ । १ -१२-२ । ११-३१-२ । ११-३४-१ ।

बिंध्या—सं० पु० एक० । विंध्य पर्वत । वी० ३-५४ । १६-६ । २८-८ । ज० ४२-४५ । १०२ । वि० ६-१५-१ ।

बिंध्यवासिनी—सं० स्त्री० एक० । विंध्य पर्वत की प्रसिद्ध आदिशक्ति पार्वती । वी० १३-११ । १२-१ ।

बिंब—[√बी० (गमना) + वन्] । १. सं० पु० एक० । मंडल । क० १४-२१-४ । २. सं० पुं० एक० । प्रतिबिंब । रा० ६-३८-४ । ३ सं० पुं० बहु० । कुँदरू । र० प्रि० १३-५-१ । १४-२२-२ । क० १५-३७-१ । १५-३८-२ ।

बिंब रवि—सं० पु० एक० । सूर्य बिंब । क० ५-२८-२ ।

बिंबाधरनि—सं० पु० बहु० । बिम्बाफल के समान अधर । क० १३-१३-२ ।

बि—वि० । विशेष्य-प्रलाप । अनर्थ । रा० १०-१०-४ ।

बिकट—[विकट] । वि० । विशेष्य—दुःख । कठिन । रा० ६-२५-१ । छं० १-५१-३ । वी० ३-१०-१ । २६-२०-२ । र० ३-२ । ८-४ । १२-३ । १७-४ । २७-६ । २९-३ । ३३-४ । ४६-६ ।

विग्रह—सं० पु० एक० । अलगाना, फूट पैदा करना । रा० १८-१७-१ । ३९-३१-४ । वी० ४-२६ । ८-२६ । ६-५१ । १४-३६ । १८-२४ । ३१-७४ ।

विघन—सं० पुं० एक० । बाधा, अवरोध, आघात । रा० १-४१-३ । र० १-२३-४ ।

विघनगन—सं० पुं० बहु० । विघ्नो का समूह । छं० २-१-१ ।

विघ्न—सं० पु० एक० । विरोध । रा० ३५-२८-२ । ३६-२०-१ ।

बिचक्षण—वि०। विशेष्य—जनप । प्रवीण । रा० ११-३३-१ ।

बिचाइये—क्रि० प्र० पुं० बहु० । वेचते । र० प्रि० १४-२०-८ ।

विचार—[विचार]—सं० पु० एक० । विचार । रा० २५-१८-२ । २४-२०-२ । ३७-१२-२ । २ सं० पु० एक० । आत्मचिन्तन । रा० २५-९-२ । २५-१३-२ । छं० २-४३-२ । वि० ८-३३-१ । ९-३-२ । ११-११-१ । ११-१९-३ । ११-३४-१ । ११-३६-१ । १३-६-२ । १३-६९-२ । १३-७१-१ । १५-५-१ । १४-५१-२ । १४-५७-४ । १५-१-१ । १५-१-२ । १६-१-२ । १६-३४-१ । १६-१२१-२ । १६-१२८-१ । १७-२५-३ । १७-३२-२ । १७-५९-२ । १७-६०-१ । १८-३-२ । १८-१९-२ । २०-३८-२ । २१-३२-२ । ३ सं० पुं० बहु० । विचारो से । वि० २०-४८-४ । क्रि० प० पु० एक० । विचार कर । र० प्रि० ७-९-४ ।

विचारति—क्रि०प्र०स्त्री० एक० । सोचती । र० प्रि० ५-२-३ । ७-३९-३ ।

विचारना—सं० स्त्री० एक० । ज्ञान की भूमिका । वि० १७-५६-१ ।

विचारनि—सं० पुं० बहु० । विचारो को । वि० १३-४९-१ ।

विचारहु—क्रि० प्र० पुं० एक० । सोचो । र० प्रि० १२-१८-३ ।

विचारि—क्रि० प्र० पु० एक० । सोच विचार करके, खूब विचार कर । र०प्रि० ३-१५-२ । ३-१६-१ । ७-४४-१ । १०-२८-२ । १४-४१-१ । १६-१४-१ । क० १-१५-१ । २-२-२ । २-२-२ । ३-१६-२ । ६-११-२ । रा० १-४४- । ५-२६-१ । ७-४१-१ । २३-१५-२ । २३-२६-२ । २५-१-२ । २९-२६-१ । २९-२६-२ । २९-२७-२ । ३०-३७-१ । ३१-२१-२ । ३३-१३-२ । ३४-२-१ । ३६-२४-२ । ३६-३३-३ । ३९-६-२ ।

बिचारिये—क्रि० प्र० पुं० एक० । सोच विचार कीजिये । र० प्रि० ६-४५-२ । रा० ३-९-१ । ६-५९-३ ।

बिचारियै—क्रि० प्र० पुं० एक० । सोचता हूँ । व० ४-९-४ । रा० ७-९-३ । ३०-४६-२ ।

विचारियो—क्रि० प्र० पु० एक० । विचार किया । रा० ३३-२६-१ ।

विचारी—वि० । विशेष्य—मति । वेचारी, बापुरी । रा० ३०-१-१ ।

बिचारु—सं० पु० एक० । विचार, रति-केलिका विशेष आचरण, प्रेम प्रीति का विशेष आचार । रा० १२-६२-३ ।

बिचारे—क्रि० प्र० पुं० बहु०। विचार किये। र० प्रि० ८-५१-१। रा० १५-२५-३। २५-८-१। ३८-६-२।

बिचारै—क्रि० प्र० पुं० बहु०। विचार करते हैं। रा० २०-३७-२। २२-१६-४।

बिचारै—क्रि० प्र० पुं० एक०। विचार करता है। र० प्रि० ११-८-३। रा० २६-८-२।

बिचारी—क्रि० प्र० पुं० एक०। विचार करके। र० प्रि० १४-६-१। रा० ७-४६-२। १६-१७-४। २६-४-१।

बिचार्यमान—वि०। विशेष्य—ब्रह्म। विचारने योग्य। रा० ३-३-१।

बिचार्यो—क्रि० प्र० पुं० एक०। विचार करता है, सोचता है। र० प्रि० १०-६-३। १३-५-६। रा० ४-१४-२। १७-५३-१। ३४-१०-२।

बिचित्र—वि०। विशेष्य—कथा। अद्भुत, अनोखी। र० प्रि० ३-३६-१। ४-१०-४। ७-२६-२। रा० ३-११-२। २६-२५-१। ३०-२१-३। क० १०-१४-२। १०-३१-३। १५-६३-३। १६-१-१। छं० १-४१-२। वा० १-३-६। १-६-२। ११-३०-२। १७-२-२। ७-११-१। २०-१६-२। २०-२६-२। २५-२१-२। ३३-१४-२। वि० १६-५३-२।

बिचित्रता—सं० स्त्री० एक०। अनोखापन। वि० १३-२७।

बिचित्रनि—वि०। विशेष्य—चित्रनि। अनोखे। रा० २०-२-३।

बिचित्रमनि—वि०। विशेष्य—चित्र। बुद्धिमत्ता से खींचे गये। रा० ३०-७-२।

बिछाये—क्रि० प्र० पुं० एक०। बिछाकर। रा० १६-२०-१। ३०-१३-२।

बिछवना—सं० पुं० एक०। चादर, वह कपड़ा जिसे चारपाई आदि पर बिछाकर सोया जाय। रा० ६-३८-२। ६-६४ १। १६-२५-२।

बिछिया—सं० स्त्री० एक०। पैर की उँगलियों में पहनने का एक गहना। क० १५-१२-१। १५-८६-१।

बिछियानि—सं० स्त्री० बहु०। बिछुए, गहने विशेष। क० १५-१३-३।

बिछुरत—क्रि० प्र० बहु०। बिछुड़ते। र० प्रि० ८-१-१। ११-६-१।

बिछुरी—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। बिछुड़ गई। रा० १२-५५-२। १३-६८-१।

बिजन—सं० पुं० एक०। पंखा। रा० ५-२२-१। १२-६२-३।

बिजय—सं० स्त्री० एक०। जीत। वि० ६-३६-८।

बिजयदसमी—सं० स्त्री० एक०। आश्विन शुक्ल दशमी। इसी दिन प्राचीन काल के राजा लोग युद्ध के लिये ससैन्य निकलते थे। रा० १४-३५-१।

बिजय नारायण—सं० पुं० एक०। विजय नारायण, एक राजपूत योद्धा। वी० ६-४३।

बिजय रस—सं० पुं० एक०। जीत का स्वाद। वि० ६-३८-८।

बिजया छंद—सं० पुं० एक०। छन्द विशेष। छं० ७३-२।

विजुरी—सं० स्त्री० एक० । बिजली । वी० १२-३२ ।

विजै भोजन—स० पु० एक० । भोजन करना । रा० २०-५५-२ ।

बिज्जु—स० स्त्री० एक० । बिजली । र० १-३८-६ ।

विज्जोहा—सं० पु० एक० । छन्द विशेष । छ० १-१२-३ ।

बिभकाइ—क्रि० प्र० पु० एक० । तग करके, चिढाकर । र० प्रि० १२-२०-३ ।

विभुकावे—क्रि० प्र० पु० बहु० । डराकर भगा दो हैं । रा० २४-१८-१ ।

बिभुकी -वि० । विशेष्य — लोचन । अति चचल । क० ६-१४-२ । क्रि० प्र० स्त्री० बहु० । किंचित तनी । र० प्रि० ८-३६-६ ।

विभुके—क्रि० प्र० पु० बहु० । डरकर, अटके हुए । र० प्रि० ६-४१-३ ।

विभुकैं—क्रि० प्र० पु० बहु० । डरते हैं । रा० २४-१८-१ ।

विज्भुहा—स० पु० एक० । छन्द विशेष । छ० १ । ४४८-११ ।

विज्ञ विविध विधान—वि० । विशेष्य— पार्वती । सब प्रकार से विज्ञ । वि० १-३५-१ ।

विज्ञप्ति—स० स्त्री० एक० । विज्ञा । वि० ११-३१-१ ।

विज्ञान—१. स० स्त्री० एक० । विज्ञान गीता । वि० १-११-२ । २-२०-३ । १६-७७-१ । १६-७० २ । १७-४२-२ । १७-४८-२ । १७-६८-१ । १६- -१ । १६-२-१ । १६-२-२ ।

बिज्ञानगीता—सं० स्त्री० एक० । विज्ञान गीता । वि० २१-६८-२ ।

बिज्ञानु—सं० स्त्री० एक० । विज्ञानगीता । वि० १६-६३-१ ।

बिट—सं० पुं० एक० । वैश्य । वी० १७-४४ ।

विटप—स० पुं० एक० । वृक्ष । रा० १६-४६-३ ।

बिडकन—स० पुं० एक० । गलीज के कण, विष्ठा कण । रा० १३-६२-२ ।

बिडकन घन घरे भक्षि—वि० । विशेष्य— बाज । कूर मे पडे हुये बहुत से विष्ठा-कणो को खानेवाला । रा० १३-६२-२ ।

बिडरे—क्रि० प्र० पुं० बहु० । डरकर भागते हैं । रा० २४-१८-३ ।

बिडयौं—क्रि० प्र० पुं० बहु० । भगा दिया । रा० ३०-४३-१ ।

बिडाल—स० पु० एक० । बिल्ली । छ० १-२८-३ । २-२० ।

बिडारि—क्रि० प० पुं० एक० । भगाना, निकालना । र० प्रि० ३ २३-५ ।

बिडार्यो—क्रि० प० पुं० एक० । भगा दिया । रा० ३-१०-३ ।

बितइ—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । बीती थी । रा० १४-१६-२ ।

बितस्ता स० स्त्री० एक० । झेलम नदी । वि० ६-२० १ ।

बित्त—स० पुं० एक० । सपत्ति । रा० ११-२६-२ । छं० १-२६-४ । वी० १-३७ १-२८ । १-४१ । १-४३ । १-४४ । १-४५ । १-४७ । १-५५ । १३-६ ।

वितान—सं० पु० एक०। शामियाना, तम्बू। रा० ६-३८-२। ६-६४-१। १६-२५-२। २६-१६-१। २६ २२-५। ३०-५-१। वी० ३३ २।

वितै—क्रि० प्र० पु० एक०। बिताना। र० प्रि० ६-४-१।

विदा—सं० स्त्री० एक०। जाने की इजाजत। र० प्रि० ६-५५-४। क० १०-१०-१। रा० १४-१४-१। १६-८-१।

विदाई—[फा० विदाअ] सं० स्त्री० एक०। छुट्टी, आज्ञा। र० प्रि० ५-३-२।

विदा करचौ—क्रि० प्र० पु० एक०। विदा किया। रा० १८-३२-१।

विदा किये—क्रि० प्र० पुं० एक०। विदा किया। रा० २७-२५-२।

विदा भये—क्रि० प्र० पुं० बहु०। विदा हुए। रा० १३-३१-४।

बिदारे—[विदीर्ण] क्रि० प्र० पु० एक०। विदीर्ण कर दिया। रा० १६-४६-३।

विदार्गो—क्रि० प्र० पु० बहु०। नष्ट कर दिया। र० प्रि० १०-६-१। रा० २०-२१-१।

विदिसा—[विदिशा] १ सं० पु० एक०। दो दिशाओं के बीच का कोना। रा० १-१७-४। ३५-११-१। २ सं० स्त्री० एक०। नदी विशेष। वि० ६-२३-२।

विद्रुम—सं० पु० एक०। प्रवाल, मूँगा। वी० २० ७। २१-२६।

विदुर—सं० पु० एक०। विदुर, धृतराष्ट्र और पाण्डु के भाई जो व्यास महर्षि के द्वारा एक दासी के गर्भ मे उत्पन्न हुए थे। वी० २-३।

विदुष—सं० पु० एक०। पंडित व्यक्ति, विद्वान। रा० ३०-४६-३।

विदूषक—सं० पु० एक०। नकल आदि करके हँसाने वाले व्यक्ति। रा० ३-२६-२।

विद्-विनोद—सं० पु० एक०। शास्त्रार्थ। रा० ६-६-१।

विदेव—सं० पु० एक०। राक्षसो के। वि० १८-१३-२।

विदेव देव—सं० पु० एक०। राक्षसो के भी देव। वि० १८-१३-२। वि०। विशेष्य-श्रीविष्णु। राक्षसो के भी देव। वि० १८-१३-१।

विदेस—सं० पु० एक०। विदेश। रा० ३४-२६-१। वि० १४-२२-३। १६-२-२। १६-६२-१। १६-४-२।

बिदेह—[विदेह] १ सं० पु० एक०। राजा जनक, दैहिक चिन्ताओ से रहित जीवनमुक्तावस्था मे सदैव रहने के कारण जनक का यह नाम पडा। रा० २६-२८-२। वि० १६-१२०-३। २०-४-१। २१-३५-१। २१-३७-४। २१-३८-१। २ सं० पु० एक०। एक नगर विशेष। वि० १४-३८-१। १४-३४-१। १४-३६-१। ३. सं० पु० एक०। विदेहता। वि० १७ ६४-१। ४ सं० पु० एक०। विदेहावस्था। वि० १८-२-१।

विदेह-कन्यका—सं० स्त्री० एक०। सीता, राजा विदेह की पुत्री। रा० २६-२८-२।

विदेह धाम—सं० पु० एक०। राजा जनक का वासस्थान। रा० ६-३-१।

बिदेह राजा—सं० पु० एक० । राजा जनक । रा० ६-६४-४ । ६-६३-४ । ३६-३७-२ ।

विदेहता—सं० स्त्री० एक० । विदेहता । वि० १७-६४-२ ।

बिदेहन—सं० पु० बहु० । वह जो शरीर रहित हो । छं० १-६७-५ ।

बिद्या—सं० स्त्री० एक० । किसी विषय विशेष का ज्ञान । रा० २८-१५-३ । ३८-३-२ । र० १-१२-३ । वि० ५-८-२ । ५-१६-२ । ६-४६-३ । १७-२०-१ । १७-२८-२ । १७-३३-१ । २१-४३-२ ।

बिद्याजुत—वि० विशेष्य—दयानन्द । विद्या से युक्त । (पुराणों के अनुसार अठारह विद्याएँ मानी गयी हैं—शिक्षा, कल्प, व्याकरण, छन्द, ज्योतिष, निरुक्त, आदि छह अंग, ऋक्, साम, यजु, अथर्व आदि चार वेद, मीमांसा, न्याय, धर्म-शास्त्र, पुराण, आयुर्वेद, धनुर्वेद, गान्धर्व-शास्त्र तथा अर्थ शास्त्र ।

बिद्या बिनोद—वि० विशेष्य—राजा । विद्या विनोद में लीन । रा० ३४-२७-२ ।

बिद्या, विविध बिनोद जुत—वि० । विशेष्य–राजकुमार । विद्या एवं विविध प्रकार के विनोद से युक्त । क० प्रि० ८-६-१ ।

बिधर्म—सं० पुं० एक० । वह धर्म जो अपना न हो । वि० १-३६-१ ।

बिधवा—सं० स्त्री० एक० । पतिहीना, राँड । रा० १-४६-१ । वी० १८-१० ।

बिधाता—[विधाता] । सं० पुं० एक० । ब्रह्मा । ज० ११८ ।

बिधान—१ सं० पुं० एक० । क्रिया विधि । रा० ३-५-२ । वि० ८-४३-१ । ६-११-१ । ६-२०-२ । १६-६-२ । १६-६५-१ । १८-४-४ । १६ २-२ । २ सं० पु० एक० । व्यवस्था । छं० १-४४-४ । ३ सं० पु० बहु० । नियमों से । वि० १६-१०६-१ । १६-११३-१ । ४. सं० पु० बहु० । पद्धतियाँ । वि० १६-१-२ ।

बिधि--१ सं० पुं० एक० । ब्रह्मा । रा० १-४७-६ । ६-४७-२ । ७-५३-२ । १३-३८-१ । १६-१६-१ । २०-१७-१ । २०-५४-२ २५-६-१ । ३३-७-१ । ३५-६-४ । वी० ३१-३५ । ३३-११ । ज० ११० । १५१ । १५२ । वि० १५-१३-१ । १५-१४-२ । १५-१६-१ । १५-५०-२ । १५-५८-१ । १६-६-४ । २१-१२-१ । २१-१२-४ । २ सं० पु० एक० । प्रकार । रा० ४-३१-१ । वि० १६ २२-१ । १७-४१-१ । २०-११-२ । २०-५६-२ । २ -६२-१ । २१-४६-१ । ३ सं० स्त्री० एक० । भाग्य । वि० ८-७-१ । ८-१६-१ । ८-४८-१ । ४. सं० स्त्री० एक० । कार्य करने का ढंग । र० १-३-१ । वि० १०-११-१ । १०-१७-२ । १२-२७-१ । १३-१०-१ । १३-३५-१ । १३-५१-१ ।

बिधि हरि हर—सं० पु० बहु० । ब्रह्मा, विष्णु, महेश । वि० १८-२५-४ ।

बिधु—१. सं० पुं० एक० । चन्द्रमा श्वेत वर्ण का जो, विष्णु श्याम वर्ण वाली । क० ५-३८-१ । २. सं० पुं० एक० । चन्द्रमा । क० ६-२२-२ । १४-४१-३ । १४-५०-१ । वी० २५-२ ।

बिधु वासर—सं० पुं० एक० । दिन का चाँद । क० ६ २२-२ ।

बिधे—क्रि० प्र० पु० एक० । वेधे । रा० १६-१३-३ । १६-४०-१ । ३८-१७-२ ।

बिन छत्र की—वि० । विशेष्य—पृथ्वी । निछत्र, राजाहीन । रा० ७-३७-१ ।

बिन पक्ष के—वि० । विशेष्य—पतंग । बिना पख के । रा० १४-३५-२ ।

बिन पत्र—वि० । विशेष्य—पाला समान । पत्र रहित । रा० ३०-३४-२ ।

बिन वृक्ष—वि० । विशेष्य—श्रेणी । बिना अश्रय की । रा० १०-२-२ ।

बिनति—सं० स्त्री० एक० । प्रार्थना । रा० ६-१-१ । ६-२१-१ । १२-६४-२ । १६-१६-२ । १६-२ १ । २६-१२-२ । २६-१३-८ । २६-१४-१ । २६-१६-२ । ३३-१७-१ ।

बिनती बिनई—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । बिनती की, निवेदन किया । रा० १२-६४-२ । १६-२-१ ।

बिनय—सं० स्त्री० एक० । प्रणाम या प्रार्थना, विनती । रा० ११-१२-१ । २१-३५-१ । २६-२१-३ । वि० २१-५७-१ ।

बिनयता—सं० स्त्री० एक० । नम्रता । रा० २३-२२-१ ।

बिनयो—क्रि० प्र० पु० एक० । विनय करता रहा । रा० ६-३-२ । ३३-२ १ ।

बिनसै—सं० पुं० एक० विनाश । वि० १४-४१-२ ।

बिनाथ नाथ—सं० पुं० एक० । पक्षियों के भी स्वामी । वि० १८-१३-१ । क्रि० प्र० पुं० एक० । श्री विष्णु, पक्षियों के भी नाथ । वि० १८-१३ १ ।

बिना नियम—वि० । विशेष्य—समाज । नियमों से रहित । वि० २१-१३-१ ।

बिनायक—सं० पुं० एक० । गणेश जी । रा० ५-७६-४ । वी० ३-२३ ।

बिनाश—सं० स्त्री० एक० । विनाश । वी० १-२४ । २-५ ।

बिनास—सं० पुं० एक० । विनाश, ध्वंस या नाश । रा० २०-२६-२ । ३४-३५-२ । छ० २-४०-७ । वि० २ २३-१ । २-२३-२ । ६-५५-४ । ११-४१-२ । १२-१७-२ । १२-२६-२ । १३-१४-२ । १४-५-१ । १६-१०२-१ । १७-४-१ । २०-३१-२ ।

बिनै—सं० स्त्री० एक० । प्रार्थना । रा० ६-२२-२ । १३-६-२ । क्रि० प्र० स्त्री० बहु० । विनय किया । र० वि० १०-१७-२ ।

बिनोद—सं० पु० एक० । खेल-कूद । वि० २-१-२ । ६-४६-४ । २१-४४-१ । वि० । विशेष्य--प्रसंग । विचित्र, विनोद-पूर्ण । वी० ६-२०-१ ।

बिनोदन—सं० पुं० बहु० । क्रीडाएं । वि० ६-३३-२ ।

बिनोद मंत्र—सं० पुं० एक०। खिलौना। रा० ३१-३३-२।

बिपक्ष—सं० पुं० एक०। शत्रु, विरोधी। रा० १२-२२-२। १४-२१-२।

बिपत्ति—सं० स्त्री० एक०। आपत्ति, संकट। रा० १-१-२। ६-२४-३। वी० १-४३। १-५३। वि० १३-२-३। १४-२२-२। २१-५५-२।

बिपत्तिन—सं० स्त्री० बहु०। मुसीवतें। वि० ७-७-४।

बिपदा—१ सं० स्त्री० एक०। आफत, आपत्ति। रा० १३-१७-२। १४-५-४। वि० ८-४७-२। १४-५६-२। २०-४४-२। २. सं० स्त्री० एक०। अनन्त, अगाध, समुद्र। रा० २१-३६-२।

बिपरीत—वि०। विशेष्य—देह। उलटा लटका हुआ। रा० २७-२३-३।

बिपरीति—सं० पुं० एक०। विपरीत बात। रा० १०-६-२।

बिपासा—सं० स्त्री० एक०। विपाशा, नदी विशेष। वि० ६-२०-१।

बिपिन—सं० पुं० एक०। विपिन, कानन या वन। रा० ६-५-२। ११-८-१। २७-१३-१। वि० २०-५६-२। छं० १-३७-३। १-४०-१।

बिपिन मारग—सं० पुं० एक०। वन-मार्ग, जगली रास्ता। रा० ६-२६-१।

बिप्र—[विप्र] १ सं० पुं० एक०। ब्राह्मण। रा० १-४३-२। ४६-२४-२। ६-३५-४। ६-३६-१। ७-४७-१। १६-२४-१। २०-३६-१। २०-३६-२। २०-३६-२। २०-५५-२। २१-१५-२। २३-१०-२। ३४-१६-२। ३४-१८-२। ३७-६-२। ३७-१८-२। ३६-१६-२। ३६-३४-१। ३६-३८-४। वी० १-३। २-१६। ३-४२। ३-४४। ५-४२। ५-१०५। १०-६१। १४-५२। १६-२५। १७-४। १७-४६। १८-२६। १६-१७। २६-३४। २६-३१। २६-३२। २६-३५। २८-१। २८-२२। २८-२२। २८-३१। ३०-६। ३१-१। ३२-१३। ३१-१५। ३१-३०। वि० ८-२३-२। १३-३१-१। १३-५२-२। १४-५६-२। १३-५७-१। १३-५८-२। १३-५६-१। १३-६३-२। १३-६७-२। १३-७०-२। १३-७४-१। १५-५६-२। १६-२७-१। १६-३२-१। १६-३६-२। १६-४१-१। छं० १-४६-५। १-५७-६। २-२१-१। २-३२-१। र० १-२२-१। १-२२-२। १-२२-३। १-२२-४। १-२२-५। १-२२-६। १-२३-१। १-२३-२। १-२३-३। १-२३-४। १-२३-५। १-२६-४। २. सं० पुं० एक०। विश्वामित्र। रा० २-२८-२। ३ सं० पुं० एक। भरद्वाज। रा० २१-१-२।

बिप्र कुल—सं० पुं० एक०। ब्राह्मण वंश। वि० १६-४३-२।

बिप्रनि—सं० पुं० बहु०। ब्राह्मणों को। वि० १६-२६-१। १६-२८-१।

बिप्र पुत्र—सं० पुं० एक०। ब्राह्मण बालक। रा० २७-१३-२।

विप्र बालक—सं० पु० एक । ब्राह्मण कुमार । वि० ८-२३-३ ।

विप्र-वेस—सं० पुं० एक० । ब्राह्मण वेश । रा० ३६-३१-४ । र० १-९-६ ।

विप्रलात—स० पुं० एक० । भृगु-चरण-चिह्न । ब्राह्मण भृगु के चरणो का चिह्न । रा० १३-२-२ ।

विप्रहूँ—स० पु० एक० । ब्राह्मण । वि० ८-२८-२ ।

विवाद—स० पु० एक० । विवाद । वि० ८-१-२ । ८-२८-२ ।

विविध—वि० । विशेष्य—पताका । अनेक प्रकार के । रा० २७-७-२ । २३-१७-२ ।

विबुध—स० पु० एक० । विबुध पडित । वी० २७-९ । २८-१९ ।

विवेक—सं० पुं० एक० । विवेक, नाम-विशेष । वि० ३-२३-२ । ३-२४-१ । ३-२५-२ । ६-२७-२ । ६-३०-१ । ६-३१-२ । ६-३८-२ । ६-३९-३ । ६-४०-४ । ६-५२-१ । ६-५५-१ । ६-३९-२ । ६-७६-२ । ७-१-१ । ९-८-२ । ९-९-२ । ९-१०-३ । ९-३०-१ । ९-४५-२ । १०-२-२ । १०-३-१ । १०-४-२ । ११-९-२ । ११-१४-१ । ११-१९-१ । ११-१२-१ । ११-३१-१ । ११-३३-१ । ११-३४-२ । ११-५२ २ । ११-५४-२ । १२-१-२ । १२-४-१ । १२-१६-१ । १२-१७-२ । १२-२१-४ । १२-२२-४ । १२-२७-१ । १३-८-१ । १४-१४-२ । १४-६४-२ । १५-१-१ । १५-७-१ । १६-१७-२ । १६-१२७-१ । १७-२-१ । १७-३-२ । १७-११-२ । १७-१३-१ । २०-४८-४ । २१-४५-३ । २१ ५३-२ । २१-६७-१ । २. स० पुं० एक० । यथार्थ ज्ञान । वि० १-३३-१ । १-३६-१ । २-७-२ । २-१०-३ । २-११-१ । २-१४-२ । २-१५ १ । २-२२-२ । ६-२८-२ । छ० १-२३-२ । १-४६-२ । ३ सं० स्त्री०एक० । विवेक की सेना । वि० ६-६६- १ ।

विवेकजुत—वि० । विशेष्य—वित्त । विवेक से युक्त । क० १६-४-१ ।

विवेक सने—वि० । विशेष्य—तनमन बुद्धि । विचार सयुक्त । यहाँ तात्पय यह कि तन यथोचित वस्त्राभूषण से सज्जित है, मन उचित हर्ष से प्रफुल्लित है और बुद्धि विवेकयुक्त है ।

विवेकहीन—वि० । विशेष्य—नृपनाम । विवेक से रहित । वि० १६-१७-२ ।

विवेकी—वि० । विशेष्य—जहाँगीर । विवेक से युक्त । रा० ९-१६-५ ।

विवेकैं—स० पुं० एक० । भलो बुरी वस्तु । वि० ५-१३-२ -

विभाग—स० पुं० एक० । विभाग । वि० १२-१४-२ । १७-२५-१ ।

विभात—स० पु० एक० । प्रभात । र० प्रि० ३-२९-३ ।

विभाव—स० पुं० एक० । भावो के तीन अंगो मे से एक । वि० १३-११३-१ । १७-१० ३ ।

विभिचारी—वि० विशेष्य—भरतार । पर-स्त्री गमन करनेवाला । रा० ९-१६-५ ।

विभीषण—सं० पुं० एक० । रावण का भाई जो राम का पक्ष लेकर रावण से लड़ा था। रा० १३-१६-१ । १५-२२-१ । १५-२३-२ । १६-७-१ १६-३२-२ । १६-३३-४ । १७-१-२ । १७-३-१ । १७-४०-१ । १७-४६-१ । १८-५-३ । १८-१२-२ । १८-२६-२ । १८-३०-२ । १८-३२-२ । १८-३३-२ । १९-१०-२ । १९-२१-४ । १९-३५-१ । १९-४६ २ । १९-५३-२ । १९-५५-३ । २०-५१-२ । २१-२३-३ । २१-३१-२ । २१-३५-१ । २१-३८-१ । २१-५५-१ । २२-१-२ । २२-११-१ । २२-२३ १ । २२-३२-१ । २६-२५-१ । ३३-१-३ । ३६-३४-२ । ३७-१५-२ । ३७-१६ १ । ३९-९-१ । र० १-२७-३ ।

बिभु—वि० । विशेष्य—वानर । तेजस्वी । रा० १२-५१-२ ।

बिभूति – १ सं० स्त्री० एक० । सम्पत्ति । रा० ४-२६-४ । ३१-३२-२ । २ सं० स्त्री० एक० । भस्म । रा० १४-४१-१ । २७-९-१ । ३२-४८-१ । छं० २-२६-३ । वि० १०-२०-१ । ज० १९५ । वी० १-१ । २६-४९ । २७-२२ । ३३-४५ ।

बिभूतिनिभूषित—वि० । विशेष्य—अंग । विभूति से अलंकृत । वी० २७-२२-२ ।

बिभूति सहित—वि० । विशेष्य—अंग । विभूति से युक्त । छं० २-२८-५ ।

बिभूषण—सं० पुं० एक० । आभूषण । रा० ६-६१-३ । ३९-१-१ । छं० १-६२-४ ।

बिभेद—सं० पुं० एक० । पार्थक्य । वि० ११-३६-२ ।

बिभ्रम—(१) सं०पुं०एक० । विभ्रम । वि० १३-२६-२ । १४-२२-३ । (२) वि० । विशेष्य—अंत । भ्रमर, विशेष रूप से भ्रमित, मन । र० प्रि० ६-१६-१ । रा० ३०-३३-१ ।

बिभ्रमति—सं० पुं० बहु० । भ्रांति । वि० १३-२३-२ ।

बिभ्रम विलास—सं० पुं० एक० । भ्रमित करनेवाला, कौतुक । रा० ६-५०-२ ।

बिमन – त्रि० । विशेष्य—चित्त । मूर्ख । त्रि० २०-१३-१ ।

बिमल—सं० पुं० एक० । खण्ड विशेष । वि० ४-१०-१ । वि० । विशेष्य—पर्णशाला । निर्मल पवित्र । र० प्रि० ६-२५-१ । १५-८-१ । क० ५-११-२ । ५-१२-३ । ६-३६-१ । ११-३३-१ । रा० ११-१४-२ । २८-१८-१ । वी० २-५०-१ । १९ २५-१ । ३२-१२-४ । वि० १-११-१ । १-१३-१ । ४-१०-१ । १०-१७ १ । र० १४-२ । २८-१ ।

बिमला—१ सं० स्त्री० एक० । ब्राह्मणी । रा० १२-५-३ । २ सं० स्त्री० एक० । सरस्वती । वि० १-२-१ । ३ सं० स्त्री० एक० । नदी विशेष । वि० ६-१६-२ । ४. वि० । विशेष्य—कमला । निर्मल-चरित्रा । रा० ३०-११-२ ।

बिमलापति—सं० पुं० एक० । ब्रह्मा । रा० ५-२८-२ ।

बिमात—सं० स्त्री० एक० । विमाता । वि० ९-२१-१ ।

विमातनि—सं० स्त्री० बहु० । विमाताओं के । वि० २-१६-१ ।

विमान—सं० पुं० एक० । वायुयान, जिसके सहारे आकाश मार्ग मे यात्रा की जा सकती हो । रा० ७-४८-४ । १०-२०-१ । १३-३८-२ । १४-११-२ । १७-११-२ । १८-४-२ । २१-२६-- । २१-३०-१ । २१-४३-४ । २६-१६-१ । वी० ८-१४ । १२-२७ । १७-१३ । ज० १५४ । वि० १७-६७-१ । १६-''-१ ।

विमोचन—क्रि० प्र० पु० एक० । खोलते ही, मोचन करना । र० प्रि० ६-४३-३ ।

विमोह—सं० पु० एक० । मति, भ्राति । रा० १४-४१-२ । वि० ११-३८-२ । २०-२०-१ । २१-४४-२ ।

विमोहियो— क्रि० प्र० पु० एक० । मोहता है । रा० १५-४०-२ । ३२-३७-३ ।

विमोहै—१. क्रि० प्र० पु० बहु० । विमोहित करते है, मोहते है । रा० १६-३२-२ । २०-४-१ । २०-४१-१ । २८-१-२ । २६-४४-१ । ४४-२ । २ सं० पुं० एक० । अलंगाव । रा० २८-११-३ ।

विमोहै—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । मोहती है । रा० २०-६-२ । क० ३-८-१ ।

वियास सं० पु० एक० । व्यास महर्षि । रा० २६-३०-४ ।

वियोग—१ सं० पु० एक० । विरह, वियोग । रा० १२-८८-४ । छं० १-६७-४ । वि० १२-१४-१ । १३-४०-१ । १४-८-४ । २०-३४-१ । २०-

वियोग वसाई—वि० । विशेष्य—बुद्धि । जो वियोग मे बसती हो, जो वियोग करनेवाली हो । र० प्रि० ७-४१-४ ।

वियोग रस भीनी—वि० । विशेष्य–भरत । वियोग मे अति दुखी । रा० १०-१२-१ ।

वियोगिनी—१ सं०स्त्री०एक० । वियोगिनी विरहिणी । १०-८-४ । २. वि० । विशेष्य–कामिनी । वियोग मे डूबी हुई । वि० १०-८-४ ।

वियोगी—वि० । विशेष्य—चक्रै । वियोग दु.ख जिसे है । (कवि समय है कि चकवो चकवा रात मे बिछुड जाते हैं) । रा० २७-५-१ ।

विरंचि—सं० पु० एक० । ब्रह्मा । रा० १-१५-१ । १-४१-१ । १-४५-४ । ६-३८-१ । १६-२-१ । ३१-२१-२ । छ० १-१४-३ । वी० ६-२५ । २२-४७ । २२-६९ ।

विरक्त—वि० । विशेष्य–संत । सांसारिक कर्मो से दूर । वि० ११-१२-१ ।

विरक्ति—सं० स्त्री० एक० । विरक्ति, उदासीनता । वि० २१-५४-१ ।

विरचे—क्रि० प्र० पुं० एक० । रचे । रा० १६-४७-१ ।

विरत—वि० । विशेष्य—मंत्री । विरक्त, आसक्ति शून्य । वी० ३१-६९-२ ।

विरथ—वि० । विशेष्य–रावन । रथहीन । रा० १३-३६-१ ।

विरद—सं० पु० एक० । नाम, गुणगान । रा० १३-५-१ ३०-२२-१ ।

बिरम—सं० पु० एक० । विराम, समाप्ति छं० २-३८-१ ।

बिरमहु—सं० पु० एक० । विराम । छं० २-४६-१ ।

बिरमावै—क्रि० प्र० पु० बहु० । बिताते हैं । र० प्रि० ६-२३-४ ।

बिरल—वि०। विशेष्य—जटन । प्रगट । रा० २०-४२-१ । वि० ७-१५-१ ।

बिरस—वि० । विशेष्य—रसु । रसहीन । र० प्रि० १६-६-२ । वि० १६-२३-२ ।

बिरसिंघदेव—सं० पु० एक० । राजा वीरसिंह देव । वि० १-१९-१ ।

बिरह— [विरह] सं० पु० एक० । वियोग । रा० ९-२६-४ । १४-२९-४ । वि० १७-७-२ ।

बिरहमय—वि० । विशेष्य—सोक । विरह से युक्त । वि० १७-७-२ ।

बिरही—१ सं० पु० एक० । वियोगी । रा० ३३-३२-२ । २. वि० । विशेष्य लोभ । वियोगी । रा० ३२-३४-२ । ३२-१९-१ ।

बिरह जन—सं० पु० एक० । वियोगी लोग । रा० ३०-३४-१ । ३०-३६-१ । ३२-१४-१ । ३२-३४-६ । वि० १०-६-४ ।

बिराग—सं० पु० एक० । विराग, राग का अभाव । वि० ६-६९-१ । ९-११-२ । १२-१४-२ । १४-१-१ । १४-३१-१ । १४-५५-- ।

बिरागनि—सं० पु० बहु० । उदासीन भावों को । वि० ७-७-२ । २१-३६ १ । २१-४०-३ ।

बिराजत— क्रि० प्र० पु० एक० । शोभा दे रहा है । रा० ६-५३-१ । ८-१५-२ । ११-४७-२ । २१-१-१ । २६-२३-१ । २९-४०-१ । ३२-१४-१ । ३५-५-२ । र०प्रि० ३-१३-४ । ३-५८-१ । ५-३७-२ । ६-५०-२ ।

बिराजति— क्रि० प्र० स्त्री० एक० । शोभा देती है दिखाई पड़ती है । र० प्रि० ७-२२-४ । रा० १०-२-२ । ११-२२-१ २०-४६-१ २२-५-२ ।

बिराजही—क्रि० प्र० पु० एक० । शोभा दे रहा है । क० ५-१-२ । रा० ५-१२-२ । ९-२९-१ । १४-५-१ । २०-४६-४।

बिराजे—क्रि० प्र० पु० बहु० । शोभा देते हैं । रा० ३२-१३-२ ।

बिराजै—क्रि० प्र० पु० बहु० । शोभा देते हैं । रा० २०-३५-२ । २०-३९-१ । २८-५-२ । ३ -२-३ । ३१-३८-२ । ३२-१२ २ । ३४-१-२ ।

बिराजै—क्रि० प्र० पु० ब० । शोभा देते है । रा० ८-४ १ । ८ ६-२ । ९-४२-३ । ११-५-१ । १२-७-३ । १७-३५-१ । १७-३७-१ । २०-२०-१ । २०-४५-२ । ३२-२९-२ ।

बिराध—सं० पु० एक० । राक्षस जिसे राम ने मारा था । रा० ११ ८-१ ।

बिराधौ—सं० पु० एक० । विराध नामक राक्षस को भी । वि० ११-२५-२ ।

बिराम—सं० पु० ए० । विलम्ब, देर । रा० १७-२-२ । ३७-२४-१ । ३९-१०-२ । छं० १-७८-६ । २-२६-१ । २-२६-२ । २-२७-१ ।

बिरी—सं० स्त्री० एक० । पान की गिलौरी । र० प्रि० ३-६१-३ ।

बिरुझै—क्रि० प्र० पु० बहु० । हठ करते हुए । र० प्रि० ८-३६-५ ।

बिरुद्धकर—वि० । विशेष्य—लोभ । संसार की नीतियों के विरुद्ध आचार करनेवाला ।

बिरूप—वि० । विशेष्य—सोना । बदसूरत, असुन्दर । रा० ६-५६-४ । क० ३-६-३ । ६-४८-२ । ६-२६-१ । वी० २१-६६-१ ।

बिरूपाक्ष—सं० पुं० एक० । रावण की सेना का एक राक्षस विशेष । रा० १५-५-२ । वि० ६-७-१ ।

बिरूपी—वि० । विशेष्य—श्री विंदुमाधौ । बिना रूप के । वि० ११-२५-१ ।

बिरोचन—सं० पु० एक० । राजा बलि का पिता । रा० ३-८-१ । वि० १६-३-१ ।

बिरोध—१. सं० पु० एक० । दुश्मनी, शत्रुता । रा० १५-१६-१ । २०-४०-३ । ३४-३-१ । ३६-३१-२ । वि० २-६-३ । ६-६९-१ । ८-२५-३ । १४-५४-४ । १५-५५-३ । १६-१२-२ । २. सं० पुं० एक० । बाधा । वि० ११-४०-१ । १२-११-१ । ३ सं० पुं० एक० । नाम विशेष । वि० १३-२-१ । १४-२२-१ ।

बिरोधु—सं० पु० एक० । वैर । वि० ६-२६-१ ।

बिलंब—सं० पु० एक० । देर । रा० १८-१-२ । १६-१६-१ । ३१-३-१ । ३८-१-१ ।

बिलंबु—सं० पुं० एक० । देर । छ० २-२४-५ ।

बिल—सं० पुं० बहु० । जमीन में बनाए हुए लम्बे छेद । क० ७-३०-२ । रा० १६-२६-२ । २४-२६-२ ।

बिललात—क्रि० प्र० पुं० बहु० । व्याकुल होते । र० प्रि० ७-१४-२ ।

बिलसति—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । शोभा देती । र० प्रि० १५-३-२ ।

बिलसिनी—वि० । विशेष्य—बुद्धि । चंचल । वि० १६-२-२ ।

बिलसी—वि० । विशेष्य—वृषभानुजा । विलसी हुई । क० ६-१०-१ ।

बिलसै—सं० पु० एक० । विलास । वि० ३-३-१ ।

बिलसै—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । शोभा दे रही है । र० प्रि० ३-७०-३ । क० ५-११-५ । रा० १५-३३-२ । २४-६-३ ।

बिलात—क्रि० प्र० पु० एक० । छिपता । र० प्रि० ११-१८-५ । क० १-१-२ । र० ३३-८८-३ ।

बिलान क्रि० प्र० पु० एक० । विलीन हो जाना । रा० १४-२६-२ ।

बिलाप—सं० पुं० एक० । विलाप, गहरा शोक । रा० १६-२-२ । ३२-१२-२ ।

बिलास—सं० पु० एक० । विलास, भोग-विलास । वि० २-१-२ । ७-७-१ । ८-१६-१ । ६-४६-४ । १०-१७-१ । ११-५-३ । १२-२१-३ । १३-८-२ । १३-२५-१ । १३-८२-२ । १३-८७-१ । १४-२-१ । १४-३६-२ । १६-१२-१ । १६-४५-१ । १६-७१-१ । १७-३७-२ ।

१७-५०-१ । छ० १-२१-७ । १-६५-३ ।

बिलार—[बिडाल] सं० पु० एक० । बिल्ली । रा० २४-२६-२ ।

बिलास—सं० पुं० एक० । खेल, क्रीडा । रा० ११-३६-१ । १६-४७-१ । २६-२०-५ । २६-२१-३ । ३०-३८-१ ।

बिलास केलि कुंज—सं० स्त्री० एक० । केलि कुंज । रा० ३०-३५-१ ।

बिलासनि—सं० स्त्री० एक० । बिलासनि । वि० ७-७-१ ।

बिलेप—सं० पुं० एक० । शीतल कारक विशेष लेप । रा० १२-४२-२ ।

बिलेपन—सं० पुं० एक० । अंगराग लगाना । रा० २०-३१-४ ।

बिलैहैं—क्रि० प्र० पुं० बहु० । विलीन हो जायेंगे । रा० १६-२६-१ ।

बिलोक—सं० पुं० एक० । विलोकना, देखना । वि० १६-१२४-३ । २१-४२-४ ।

बिलोकत—क्रि० प्र० पु० एक० । देखकर । रा० १०-१३-२ । १२-४६-२ । १२-४७-२ । १२-५०-२ । १६-२०-४ । २२-२२-१ । २३-७-१ । २४-६-१ । २६-१६-३ । ३६-१८-१ । र० प्रि० ४-७-४ । ५-५-२ । ६-२०-२ । ६-२५-७ । ६-३२-२ । ८-७-३ । ८-४६-१ ।

बिलोकत ही—क्रि० प्र० पु० एक० । देखते ही । र० प्रि० १-२२-३ । रा० २०-४६-२ । ३०-३७-२ ।

बिलोकति—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । देखती । र० प्रि० ४-६-२ । ८-३७-१ ।

बिलोकन—क्रि० प्र० पु० एक० । देखकर । रा० १३-४६-१ । ३५-१२-१ ।

बिलोक ही—क्रि० प्र० पु० एक० । देखते ही । रा० २१-२६-१ । ३७-१५-२ ।

बिलोकि—क्रि० प्र० पुं० एक० । देखकर । र० प्रि० ३-३१-२ । ३-३८-३ । ७-३३-२ । ८-३२-१ । ८-५२-३ । १०-१५-२ । १०-१५-२ । क० ३-११-१ । ५-१३-१ ।

बिलोकिजै—क्रि० प्र० पुं० बहु० । देखिये, विलोकिये । रा० ६-४३-२ ।

बिलोकिवे—क्रि० प्र० पुं० एक० । देखना । र० प्रि० ४-१०-२ । ५-३४-३ ।

बिलोकिबो—क्रि० प्र० पुं० एक० । देखना । र० प्रि० ६-२४-१ ।

बिलोकिय—क्रि० प्र० पुं० बहु० । दिखायी पडते थे । रा० १०-२-२ ।

बिलोकियत—क्रि० प्र० पुं० बहु० । देखकर । रा० ७-१३-३ । २७-३-२ । २७-५-१ । ३०-६-१ ।

बिलोकिये—क्रि० प्र० पु० एक० । देखिये । रा० ८-५-२ ।

बिलोकियो—क्रि० प्र० पुं० एक० । देखा । रा० ७-१३-२ । २०-२८-३ । ३३-५३-३ । ३७-१-१ ।

बिलोकी—क्रि० प्र० पुं० एक० । देखा । रा० ३१-३-२ ।

बिलोकी—क्रि० प्र० पुं० एक० । देखा । रा० १३-५२-२ ।

बिलोकै—क्रि० प्र० पुं० एक० । देखते हुए । र० प्रि० ७-११-७ । ७-१८-७ । ८-३२-१ ।

बिलोके—क्रि० प्र० पुं० एक०। देखते हुए, खोजते हुए। रा० १२-४३-१। १३-२-१। २१-१२-१।

बिलोको—क्रि० प्र० पुं० एक०। देखो। रा० १७-४४-१।

बिलोक्यो—क्रि० प्र० पु० एक०। देखा। रा० १६-१०-१। ३५-१५-२।

बिलोचन—सं० पुं० एक०। सुन्दर आँख। रा० ७-१४-३। ३६-१६-१। छं० १-७६-३। वि० २-४-२।

विलोप—सं० पुं० एक०। विलोप, नाश। वि० ३-२४-४।

विलोम—सं० पुं० एक०। विलोम। वि० ११-४१-१।

बिलोल—वि०। विशेष्य—लतिका। चंचल, हिलनेवाली। रा० ३०-३३-१।

विवेक—स० स्त्री० एक०। विचार शक्ति, भले-बुरे को पहचानने की शक्ति। रा० ८-१-२। ३८-१०-१।

बिस्राम—सं० पु० एक०। आराम। क० ३६-५३-२।

विष—[विष] १. स० पु० एक०। जहर। रा० ६-२६-१। १४-४०-१। १७-२६-२। ३१-१२-२। ३३ ३३-४। ३६-६-१। वी० १३-४। २६-२०। २७-५। २६-३३। वि० ८-४७ २। ६ ४८-२। ६-५८-१। १४-५५-१। २१-२१-२। २. स० पु० एक०। जल। वी० १५-२७। २५-१७।

विष कन्या—स० स्त्री० एक०। विष कन्या। शत्रु का नाश करने के लिये इसे शत्रु के पास भेजा जाता था। वी० १४-३०।

बिषदंड—सं० पुं० एक०। कमल की नाल, पौनार। रा० ४-६-४।

बिपधर धरे—वि०। विशेष्य—महादेव। साँप धारण किये हुए। क० ६-२६-२।

विषधर बंधु—वि०। विशेष्य—चन्द्रमा। जो विषैले साँप को धारण करनेवाले शिव जी के बंधु हैं। एक बार इन्द्र ने ब्रह्मा के आदेश से चन्द्रशेखर नाम से शिवलिंग का स्थापन किया और शत पद्म सख्यक वर्ष तपश्चरण किया जिस पर महादेव ने सतुष्ट होकर चन्द्र की एक कला से अपना ललाट सजाया और उन्हें अपना बन्धु माना।—काशी खंड। क० प्रि० ११-६६-३।

बिषभरे—वि०। विशेष्य—मुख। विष से युक्त। क० ६-२६-२।

विषम—वि०। विशेष्य—तासृष्टि। जल युक्त वी० ११-१४-१। २६-२०-४।

विषमगाढ़—वि०। विशेष्य—तम। अति सघन। रा० १३-२१-१।

बिषमय—वि०। विशेष्य—जलासय। जल से युक्त। रा० ३२-३५-१। वी० १५-२७-२। २५-१७-२।

बिषय—स० स्त्री० एक०। मरीचिका, इन्द्रियों के विषय की मृगतृष्णा। रा० रा० २३-१६-२।

विषय वेलि—स० स्त्री० एक०। विषय रूपी लता। रा० २३-२१-१। २३-३१-१।

विषय वेलि को वारि परिति—वि०। विशेष्य—पुरुषोत्तम की नारी। विषय रूपी वेलि को बढ़ाने के लिये बादल स्वरूप। रा० २३-३१-१।

विषय मरीचि कानि की जोति—वि०। विशेष्य-राजश्री। इन्द्रियो रूपी मृगो को विषय, मृग-तृष्णा की ज्योति की ओर खीच ले जानेवाली। रा० २३-१६-२।

विषय रस—सं० पुं० एक०। विषय-वासना का स्वाद। वि० १४-५६-४।

बिषय सुख—सं० पुं० एक०। इन्द्रियजन्य आनन्द। वि० ७-८-२।

बिष सो रंजित—वि०। विशेष्य—मदन बान। विष से बुझे। रा० ३१-१२-२।

बिष सागर—सं० पु० एक०। विषय वासना रूपी समुद्र। वि० ९-४६-३।

बिष हर्न—स० पु० एक०। विष हरण। वि० ७-१२-२।

बिषही—स० पुं० एक०। विष मे ही। वि० २१-२१-२।

बिपाद—स० पुं० एक०। विषाद, दु ख। वि० ७-१-२। ८-१-६। ८-२८-१। ८-३०-२। १५-८-२। १६-१-२। १८-११-१।

बिषाधर—वि०। विशेष्य—चन्द्र। विष को धारण किए हुए। (राहु नामक साँप से ग्रसित होने के कारण चन्द्र बिषधर कहलाता है। समुद्र मथन के बाद अमृत-पान के समय एक असुर ने देवताओ की पक्ति मे बैठकर अमृत पा लिया था। इस बात को चन्द्र ने विष्णु से कह दिया। इस वजह से वह असुर नाराज होकर चन्द्र का साँप रूप से ग्रास किया करता है। र० प्रि० ८-३१-३।

बिषै—१. स० पुं० एक०। विष सागर। वि० ९-४६-३। २. सं० पुं० एक०। विषय वासना। वि० ९-४८-२।

बिष्णु—सं० पु० एक०। विष्णु। रा० १६-१०-२। १६-१०-३। १८-१४-१। २०-१८-१। २०-४४-२। २४-२४-१। २७-६-४। २७-६-५। ३०-१८-३। वि० ६-५४-४। ६-५९-१। ६-६०-२। ७-१३-४। १४-२७-३। १५-१२-२। १५-१३-१। १५-४०-४। १७-२१-१। १७-३७-३। १८-४-१। १८-४-३। १८-६-१। १८-६-२। १८-७-३। १८-१८-१। १८-२९-१। १९-२९-३। २०-१-१। २१-३०-२।

बिष्णु भक्ति—स० स्त्री० एक०। नाम विशेष। वि० ७-१५-१। १९-२५-५।

बिस—स० पुं० बहु०। मृणाल। क० १५-२६-१।

बिस दंड—सं० पु० एक०। कमल नाल। रा० २७-११-२।

बिसद—वि०। विशेष्य—पचवट। विशाल, खूब लम्बा चौडा। रा० ११-१५-४। वी० २३-२१-१। २४-९-२। वि० २-१-१। १०-१७-३।

बिसनी—१. सं० स्त्री० एक०। कमलिनी। र० प्रि० ११-१०-४। २. वि०। विशेष्य—भूप। विलासी। वी० ३१-६९-१।

बिसर्पी—वि०। विशेष्य—सर्प। तेज चलने-वाला। रा० १३-६३-१।

बिसराई—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। भूल गई। र० प्रि० ६-३१-२।

बिसराइये—क्रि० प्र० पु० एक०। भूल जाया जाता है। र० प्रि० १३-५-४।

बिसर्यो—क्रि० प्र० पुं० बहु०। भूल गये। र० प्रि० ८-११-३। रा० १६-११-४।

विमलयोपधि—सं० स्त्री० एक०। औषध। रा० १७-५०-२।

विसवासिनी—वि०। विशेष्य—विसनी। विश्वासघातिनी। र०प्रि० ११-१०-४।

विसहार—सं० पु० एक०। कमल की जड़ की माला। क० ८-३७-१।

विसारत—क्रि० प्र० पुं० एक०। भुलाये देता है। रा० १६-२६-३।

विसारद—वि०। विशेष्य—विसीपग। पंडित, विद्वान्। र० १५-२२-१।

विसारियें—क्रि० प्र० पुं० बहु०। भूल जाइये। क० ८-९-६।

विसाल—वि०। विशेष्य—बुद्धि। बड़ी। र० प्रि० १-१३-१। ३-१३-२। ५-३१-४। ८-२१-२। १४-२५-३। १५-५-३। क० ३-५५-१। ५-३३-२। ११-३८-४। रा० १-४६-१। ३-१८-१। ३-२७-२। ४-२३-२। १२-४८-१। १४-३९-२। १५-४२-३। १५-३५-४। २४-२१-२। ३०-३२-२। ३०-३५-२। ३२-२४-४। ३२-२६-२। ३५-२८-२। ३७-२-३। छं० २-३९-३। वी० ९-४४-२। १०-५७-१। ११-२७-१। १६-६-३। १६-८-२। १६-१०-१। १६-२१-१। १७-३-२। १७-४५-१। १७-५१-१। १९-१८-१। २०-१-१। २२-५३-२। २४-९-२। २७-३-१। २८-१६-४। ज० ९२-१। २. वि०। विशेष्य—मन्त्र। शुभंकर। रा० १२-२४-१।

विसालनी—वि०। विशेष्य—मीन। विशाल, बड़े-बड़े। रा० ८-११-३। र० प्रि० ११-६-३। क० ३-१३-१।

विसालु—वि०। विशेष्य—श्रनी। विशाल आकार के। क० ३-४८-१।

विसालें—वि०। विशेष्य—टालें। विशाल। वी० ८-३९-१।

विसाल अति—वि०। विशेष्य—टालें। अत्यन्त विशाल। वी० ८-३६-१।

विसुद्ध—वि०। विशेष्य—गृह। सर्वोत्तम, पवित्र। रा० ३०-३२-१। ३१-३४-४। ३४-३७-३। वि० १८-३९-१। १९-४-४।

विसूरति—[विसूरण] क्रि० प्र० स्त्री० एक०। सोचती। र० प्रि० १२-१३-५।

विसेखो—वि०। विशेष्य—बुद्धि। विशेष। र० प्रि० ३-३१-२।

विसेष—[विशेष] वि०। विशेष्य—नेग। विशेष, खास। रा० ६-१८-३। ३०-४६-२। क० ९-२४-२। ११-६९-३। वी० १-२५-१। वि० ३-२४-४। ४-३५-४। ६-२२-१। ११-३८-२। १८-११-१। १५-३५-१। १५-३५-२। १६-२८-१। १६-१२०-३। १७-११-२। १७-२९-१। २१-३०-४। ज० १३१-२।

विसेष मति—वि०। विशेष्य—विवेक। बुद्धिमान। वि० ११-३४-२। १७-११-२।

विसेषमय—वि०। विशेष्य—उक्ति। विशेष प्रकार की। क० १२-१४-२।

विसेषि—वि०। विशेष्य—गाँठी विशेष प्रकार की। र० प्रि० २-१६-२।

विसेषी—वि०। विशेष्य—कवरी। विशेष प्रकार की। रा० ३१-५-१।

बिसोपिन—क्रि० प्र० पुं० एक०। सूख गया। रा० १५-२७-१।

विस्नु—सं० पुं० एक०। विष्णु। वी० ३१-६३। ३३-४५।

विस्नु दोप—सं० पुं० एक०। विष्णु दोप। वि० ११-४२-२।

विस्नुपदी—सं० पुं० एक०। विष्णुपदी, गंगा। वि० १७-३७-३।

विस्नु भक्त—स० पुं० एक०। विष्णु की उपासना करनेवाला। वि० १-५-२। १८-८-२।

विस्नु भक्ति—१. स० स्त्री० एक०। विष्णु की भक्ति। वि० ६-४६-३। ९-४-१। ९-१७-२। ११-१६-४। २. स० स्त्री० एक०। नाम विशेष। वि० ९-७-२। ९-८-१।

विस्नु भक्ति प्रसाद—सं० पुं० एक०। विष्णु भक्ति रूपी प्रसाद। वि० १४-१४-४।

बिस्वंभरापर—स० पुं० एक०। विस्वमर दयाल जो दक्षिण की ओर रहते हैं। वि० ३-१४-४।

विस्व—[विश्व]। सं० पुं० एक०। विश्व, ससार। वि० ११-४१-३। १३-३२-४। १५-६१-४। १७-२७-१। १७-३१-२। १७-२०-१। १९-१७-१। वी० १-२२। १-२५। १८-१९।

विस्व के प्रतिपाल—वि०। विशेष्य—प्रभु। विश्व का प्रतिपालन करनेवाला। वि० १३-३२-४।

विस्वजित सं० पुं० एक०। विश्वजित। वि० ६-६-२।

विस्वधार—स० पु० एक०। विश्वधार, खण्ड विशेष। वि० ४-१०-२।

विस्वनाथ—सं० पुं० एक०। विश्वनाथ। वि० ६-६-२। ६-५७-१। ११-३४-२। ११-३५-४। ११-३६-४। ११-३७-४। ११-३८-४। ११-३९-४। ११-४०-४। ११-४१-४। ११-४२-४। ११-४४-१।

विस्वनाथ दरबार—स० पुं० एक०। विश्वनाथ की कचहरी। वि० ११-३४-२।

विस्वनायक—१. सं० पु० एक०। विश्वनायक, ईश्वर। वि० १८-१३-४। २. वि०। विशेष्य—श्री विस्नु। जग नायक, जग रक्षक। वि० १८-१३-४।

विस्व वंचक—वि०। विशेष्य—जोग। संसार को धोखा देनेवाला। वी० १-२२-१।

विस्वपालक—वि०। विशेष्य—मत्री। विश्व का पालन करनेवाला। वि० १९-१७-४।

विस्व रूप—सं० पु० एक०। संसार। रा० १-४५-४।

विस्वा—सं० स्त्री० एक०। वेश्या। वी० १-२०।

विस्वामित्र—१. स० पु० एक०। विश्वामित्र। वि० १६-५७-१। वी० १८-२९। २. सं० पु० एक०। महर्षि। रा० १-२४-६। १-५१-१। २-८-२। २-२३-१। २-२४-६। २-२५-२। २-

२६-२ । २-३०-२ । ३-१-१ । ५-४-१ । ५-२०-२ । ५-२७-१ । ६-८-४ । ६-१३-४ । ६-३४-१ । ७-१-१ । २३-४-१ । ३५-१-१ ।

विस्वाग—सं० पु० एक० । विषयाग । वि० १४-३२-१ ।

विहंग—सं० पु० एक० । पक्षी । वी० १२-६ ।

विहंगे—वि० । विशेष्य—नगे । लीला करनेवाली । प्रि० ११-३६-२ ।

विहँसति—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । हँसती ।

विहँसि—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । हँसी । र० प्रि० ६-३२-४ ।

विहँसे—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । हँसे । र० प्रि० ६-४०-१ ।

विहंस्यो—क्रि० प्र० पु० एक० । विशेष प्रकार से खंडित किया । रा० १६-२१-४ ।

विहरति—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । विहार करती । र० प्रि० ११-१६-२ ।

विहार स्थली—सं० स्त्री० एक० । विहार करने का स्थान । रा० ३४-४-२ ।

विहारी—१ सं० पु० एक० । श्रीकृष्ण । र० प्रि० ६-५०-३ । ६-१४-२ । वि० ८-४८-२ । २ क्रि० प्र० पु० एक० । विहार करने । रा० १६-२७-२ ।

विहारी जू—सं० पु० एक० । आदरार्थक श्रीकृष्ण जी । क० १५-३६-३ ।

विहारै—क्रि० प्र० पु० बहु० । विहार करते, खेलते हैं । रा० १७-३६-२ । ३६-१३-२ ।

विहारैं—क्रि० प्र० पु० बहु० । विहार करे । [illegible]

विहार्यो—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । विहार किया । र० प्रि० १०-१-४ । रा० ३-१४-२ ।

विहित—वि० । विशेष्य—भाग । पवित्र, शुद्ध । [illegible] ८-१०-१ ।

विहितमति—वि० । विशेष्य—मन । शुद्ध बुद्धिवाले । रा० ८-१६-१ ।

वीची—सं० स्त्री० एक० । तरंग, वीची । वी० २८-१५ ।

वीज—[वीज] । १. सं० पु० बहु० । फूलवाले पेड़-पौधे का गर्भांड । र० प्रि० १२-१५-२ । रा० ६-१६-२ । २. सं० पु० एक० । प्रधान कारण या मूल कारण । वि० १६-१०२-१ । २०-१-१ । २०-२-१ । २०-२-२ । २०-३-[illegible] । २०-४-१ । २०-४-३ । २०-६-१ । २०-१०-१ । २०-११-१ । २०-१४-१ । र० १-१४-१ । ज० २० । ३ सं० पु० एक० । जीव । वि० १७-४४-१ ।

वीजनि—सं० पु० बहु० । कारणों । २०-[illegible] ९-१ ।

वीजु—सं० पु० एक० । बीज-मंत्र, किसी देवता के लिये निश्चित मंत्र । क० १५-६०-२ ।

बीजुरी—[विद्युत] । सं० स्त्री० एक० । बिजली । र० प्रि० ३-३४-२ । क० ६-८-२ । ६-२२-३ ।

बीटिका—सं० स्त्री० एक० । पान का बीड़ा । क० ५-३१-२ । वि० ८-१२-१ ।

बीती—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । बीत गई । रा० २६-१६-२ ।

बीते—१ क्रि० प्र० पुं० बहु० । बीते, बातेंगे तो । र० प्रि० ४-१६-५ । २ क्रि० प्र० पु० बहु० । बीत जाना, बीत गये । र० प्रि० १-११-१ । १३-२३-१ । १३-२७-२ ।

बीथि—[वीथी] । स० स्त्री० एक० । मार्ग, गली । रा० २७-१४-२ ।

बीथिन—सं० स्त्री० बहु० । गलियाँ । वि० १३-३७-२ ।

बीथी—स० स्त्री० बहु० । मार्ग, गलियाँ । रा० ८-६-१ । २६-३-१ । २६-१७-१ । वी० १६-५ । १६-२४ ।

बीन—[वीणा] । स० स्त्री० एक० । वीणा, वाद्य विशेष । रा० ८-३-१ । ८-१६-३ । ३६-७-२ । वी० १६-२३ । २०-१८ । वि० १६-११-२ ।

बीननि—स० स्त्री० बहु० । वीणाएँ । वि० १४-३६-१ ।

बीना—स० स्त्री० एक० । वीणा, वाद्य विशेष । रा० ६-१२-२ । ११-२७-१ । ३०-२-४ । ३१-१७-२ । वी० २२-६५ । ज० ४२ ।

बीनानि—स० स्त्री० बहु० । वीणाएँ । छ० २-४१-५ ।

बीना पुस्तक धारिनी—वि०। विशेष्य—राय प्रवीन । शारदा, वीणा और पुस्तक धारण की हुई । र० १-५६-२ ।

बीभत्स—१. स०पु०एक० । रस विशेष । गंदी मरी व बहुत ही अरुचिकर और घृणा उत्पन्न करनेवाली वस्तुएँ—जैसे, पीब, हड्डी, चरबी मांस और इन सबके सड़ने से उत्पन्न दुर्गन्ध आदि के वर्णन से हृदय में जो ग्लानि होती है उसी से बीभत्स रस का जन्म होता है । इसका स्थायी भाव जुगुप्सा है । र० प्रि० १-२-४ । १-१५-२ । १६-२-१ । १६-१२-१ । १६-१३-१ । २ वि० । विशेष्य—रूप । घृणित । वि० ८-२१ १ ।

बीभत्स रस—स० पु० एक० । दे० विशेष । र० प्रि० १४-३०-१ ।

बीर—[वीर] । १ स० स्त्री० एक० । सखी । र० प्रि० ४-१८-२ । ५-६-२ । ८-४-४ । १२-६-२ । २ स० पु० एक० । शौर्य और साहसपूर्ण पुरुष । रा० ३-५ १ । ३-३४-४ । ६-२४-४ । ६-२६-४ । १८-२१-३ । १८-३५-३ । ३४-४७-१ । ३५-१६-२ । ३५-५-१ । ३६-२४-२ । ३६-२७-२ । ३६-३८-२ । ३८-४-४ । वी० ३-७ । ३-२२ । ३-५७ । ३-६१ । ३-६७ । ४-१० । ४-५७ । ५-४७ । ८-३८ । ८-४६ । ६-२६ । ६-२६ । ६-३० । ६-६० । १०-११ । १०-१२ । ११-३० । ११-३६ । ११-४२ । ११-४६ । ११-४८ । ११-५७ । १२-२ । १२-८ । १२-१४ । १३-२ । १४-४३ । १४-५७ । १५-२ । १५-३ । १६-८ । १७-३६ । १७-७२ । १८-१८ । २०-१ । २१-१८ । २२-१८ । २६-३ । २६-२६ । २६-४६ । २७-१४ । २६-१ । ३२-२४ । ३२-२८ । ३२-३६ । ३२-३८ । ३२-४६ । ३२-५० । ३३-२८ । ३३-३४ । ३३-५० । वि० । विशेष्य—

रघुवीर। शूरवीर, बली। रा० ६-२६-४। १२-१३-१। १६-६-३। १७-१७-२। १७-५०-१। १८-२१-३। १८-३२-१। १६-४५-२। २२-२-१। २६-३४-२। ३५-१५-२। ३६-६-२। ३७-४-४। क० ६-४०-४। ८-२६-३। ज० ५-१। ७६-३। र० ४३-२। छ० १-४७-४। १-७५-५। वी० २-२४-१। ६-७-१। १०-१२-१। ११-३०-२। ११-३६-१। ११-४७-२। १२-२-२। १३-२-५। १४-४३-१। १४-५७-१। १६-८-२। १७-३६-२। १७-६०-२। १७-७२-२। २१-१५-१। २६-४६-४। २७-१४-३। २६-१-१। ३२-२४-४। ३२-३६-४। ३२-३७-१। ३२-४६-१। ३२-५०-३। ३३-२८-४। ३३-३४-४। ३३-५०-१। वि० १-२०-४। १-३०-१। ७-१५-२। ६-३६-४। १६-१२७-२। १८-१४-१।

बीर अवतार—वि०। विशेष्य—विक्रमाजित भदोरिया। वीरता का अवतार, शूरवीर। ज० ८८-२।

वीर गढ़—सं० पु० एक०। एक गढ का नाम। वी० ११-३५। ११-५०।

बीर चरित्र—सं०पु०एक०। वीर चरित्र। आचार्य केशवदास कृत प्रशस्ति काव्य, जिसमे वीरसिंह देव की वीरता और दान का वर्णन किया गया है। वी० १-३। १-५। १-६। ३३-५३।

वीर दिनेस—वि०। विशेष्य—राजा। सूर्य के समान वीर। वि० १६-१२७-२।

बीरबर—सं० पुं० एक०। बीरबल, अकबर के अमात्य। क० १-१६-१। १३-३७-३।

बीर बरन—वि०। विशेष्य—हनुमंत। श्रेष्ठ वीर। रा० १३-३३-३।

बीरभद्र—सं० पुं० एक०। एक योद्धा का नाम। वी० २-२४।

बीर रस—सं० पुं० एक०। साहित्य के नौ रसो मे एक। वी० २६-२३।

बीर रस भीने—वि०। विशेष्य—वीरसिंघ। वीर रस से सिंचित। वी० २६-२३-१।

बीर रुद्र रस सं० पुं० एक०। वीर तथा रौद्र रस। वी० १६-११।

बीर सागर—सं० पुं० एक०। वीर सागर, एक सरोवर जो ओडछा मे है। वी० १५-२२।

बीर सिंगारिनि कौ गुरु—वि०। विशेष्य—दुल्ह राम। वीर एवं शृंगार रसो का गुरु। ज० ७३-१।

बीर सिंघ—सं० पुं० एक०। वीर सिंह देव, राजा वीरसिंह देव। वि० १-२१-१। १-२३-४। १-२७-१। २१-५५-२। २१-५७-२। २१-६६-१।

वीरसिंह—सं० पु० एक०। वीर चरित्र का नायक। वीरसिंह देव गहडवार कुल का था। अपने भाई रामशाह के साथ मन मुटाव के कारण रामशाह से वीरसिंह को युद्ध करना पडा। युद्ध मे वीरसिंह ही विजयी हुआ। कहा जाता है कि अबुल फजल की हत्या

वीरसिंह के द्वारा ही हुई थी। वीरसिंह आचार्य केशवदास के दूसरे आश्रय-दाता थे। वीरसिंह दान कृपाण वीर थे। वी० १-२। १-३। २-४७। ३-३। ३-६। ३-१४। ३-१५। ३-२०। ३-२६। ३-३७। ३-४१। ३-४५। ३-४७। ३-५३। ३-५५। ३-६४। ३-६६। ४-२। ४-६। ४-७। ४-८। ४-९। ४-११। ४-२१। ४-२२। ४-२८। ४-३१। ४-३५। ४-३८। ४-४२। ४-४३। ४-५१। ४-५५। ४-५६। ५-५। ५-६। ५-३०। ५-४२। ५-४५। ५-४७। ५-५१। ५-५२। ५-५३। ५-६३। ५-७५। ५-७६। ५-९८। ५-१०२। ५-१०८। ६-९। ६-१५। ६-२५। ६-३२। ६-३९। ६-४१। ६-४४। ६-५०। ६-५१। ६-५२। ७-३। ७-४। ७-५। ७-६। ७-७। ७-१३। ७-१७। ७-१८। ७-१९। ७-२०। ७-२६। ७-२७। ७-३७। ७-४०। ७-५४। ७-६०। ७-६३। ७-६६। ८-४। ८-११। ८-२१। ८-२७। ८-२८। ८-५४। ८-५५। ८-५७। ८-५९। ९-४। ९-७। ९-११। ९-१८। ९-१९। ९-२३। ९-२४। ९-३२। ९-३३। ९-३६। ९-३९। ९-४०। ९-४२। ९-५३। ९-५६। ९-५७। ९-५९। ९-६०। १०-२। १०-११। १०-१४। १०-१८। १०-२२। १०-२४। १०-३४। १०-३७। १०-४५। १०-६२। ११-२१। ११-३६। ११-४८। ११-५०। ११-५२। ११-५६। १२-२। १२-३। १२-१३। १२-२८। १२-३९। १३-२। १३-७। १४-१२। १४-१४। १४-१८। १४-१९। १४-३५। १४-४८। १४-४९। १४-५०। १४-५६। १४-६२। १४-६४। १५-१८। १५-२१। १५-२८। १७-२१। १८-२२। १८-२८। १८-२९। १९-१९। २०-२। २२-१५। २७-१३। २७-१९। २७-२७। २८-१९। २८-१८। २९-८। २९-४१। ३२-१४। ३२-१५। ३२-१९। ३२- २। ३२-२३। ३२-२६। ३२-२८। ३२-३०। ३२-३२। ३२-३४। ३२-३६। ३२-३९। ३२-४०। ३२-४१। ३२-४३। ३२-४७। ३२-५२। ३२-५३। ३३-९। ३३-२९। ३३-३२। ३३-३३। ३३-३५। ३३-३८। ३३-४०। ३३-४२। ३३।४३। ३३-४४। ३३-४५। ३३-४६। ३३-४७। ३३-४८। ३३-४९।

वीर सिंह नृपसिंह मनि—सं० पु० एक। राजा वीरसिंह देव। वि० २१-६६-१।

बीर सुभाउ—वि०। विशेष्य—पढाहरी। वीर स्वभाववाला। वी० १०-११-२।

बीरा—[वीटक] सं० पु० एक०। पान। र० प्रि० १३-१४-३। क० १४-२१-३। रा० २९-२३-४।

बीरी—सं० स्त्री० एक०। बीडा, पान। क० ११-७६-४। र० प्रि० ३-६०-२। ५-४-२। ६-३२-३। ६-५०-२। ७-२३-४। ७-२४-२। ७-४-४। ९-५-३।

वीरेस—वि० । विशेष्य—नरेश । श्रेष्ठ वीर । वि० १५-४१-२ ।

वीसनी—स० स्त्री० एक० । वीस की संख्या । क० १३-१३-१ ।

वीस—वि० । विशेष्य—बाहुन । सख्या-विशेप, २० । रा० १६-३२-२ ।

बीस बिसे बसीकर—वि० । विशेष्य—रावे तेरो नाम उचाट मन्त्र । पूर्ण रूप से वश मे करनेवाला । र० प्रि० ४-१८-१ ।

बुंद—स० स्त्री० बहु० । कण । र० प्रि० १४-१७-२ । रा० १४-३-२ । १७-३४-२ । २०-३५-१ ।

बुंदेल—स० पु० एक० । बुन्देलखण्ड । वी० १-२ । ४-२५ । ६-६ । ६-४० । ७-३१ । ७-३२ । ७-३३ । ६-४५ ।

बुंदेलखंड—स० पु० एक० । बुन्देलखण्ड । वी० ६-३४ ।

बुझाइ—क्रि० प्र० पु० एक० । बुझाया । रा० ६-१७-२ । १५-३१-२ ।

बुझानी—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । बुझाने के लिए । र० प्रि० ४-६-३ ।

बुझावत—क्रि० प्र० पु० बहु० । बुझाते । र० प्रि० ६-२३-३ ।

बुझावहु—क्रि० प्र० पु० एक । बुझाओ । रा० ३८-७-२ ।

बुझे—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । बुझेगी । रा० ६-१७-२ ।

बुडाइ—क्रि० प्र० पु० एक० । डुबा दी जाय । रा० १४-३१-२ ।

बुढ़ाई—स० स्त्री० एक० । बुढापा, वृद्धावस्था । क० ६-३४-४ ।

बुद्धि—[√बुध् + क्तिन्] । स० स्त्री० एक० । पुराणो के अनुसार बुद्धि का लक्षण है निश्चयात्मक अन्त करण वृत्ति जिसके अनुसार मनुष्य किसी विषय के सम्बन्ध मे ठीक-ठीक विचार या निर्णय करता है । भगवत्गीता मे सात्विक, राजसिक और तामसिक— तीन प्रकार की बुद्धि का उल्लेख है । जिसके द्वारा प्रवृत्ति, निवृत्ति, कर्तव्य-अकर्तव्य, भय-अभय, मोक्ष-बन्धन आदि जाना जा सके, उसे सात्विक बुद्धि, जिसके द्वारा धर्म-अधर्म कार्याकार्यादि को भली भाँति जानने का ज्ञान उत्पन्न हो, उसे राजसी बुद्धि और जिसके द्वारा अधम को धर्म और अकर्तव्य को कर्तव्य समझा जाय जैसे विपरीत भावाकर्षक लगे, ऐसे ज्ञान को तामसी बुद्धि कहते है । लेकिन साधारणतया बुद्धि का तात्पर्य सद्‌बुद्धि से है । र० प्रि० ७-४१-४ । ८-११-१ । ८-४६-१ । १०-१३-१ । क० १-३०-२ । २-१०-१ । ३-२५-४ । ३-३१-२ । ३-४६-४ । ३-५२-२ । ५-३७-२ । ८-१६-२ । ६-३०-२ । १०-१५-२ । १०-११-२ । ११-१-२ । ११-७२-२ । ११-७५-२ । ११-७०-३ । १२-१-१ । १२-३१-१ । १३-४-२ । १३-१८-१ । १३-१६-१ । १३-३०-२ । १५-८८-२ । रा० १-४२-२ । ३-२५-१ । ४-२६-२ । ७-१-२ । ६-३-१ । १३-५४-१ । २०-३८-२ । ३३-४६-१ । ३८-१०-१ । वि० ११-३७-३ । १३-४०-४ । १३-५१-१ । १३-५४-३ । १३-७३-२ ।

१६-५३-२ । १६-६-२ । २१-४५-३ । ३-१६-२ । ४-३६-१ । ६-१०-३ । ६-१३-१ । ६-१३-२ । छ० २-१०-२ । २-१२ । २-३१ ।

बुद्धि अगाधु—वि० । विशेष्य—द्विज । बुद्धिमान । वि० १३-५४-३ ।

बुद्धि अनूप—वि० । विशेष्य—सैफ खाँ विचित्र बुद्धिवाला । वी० ७-१७-१ ।

बुद्धि अपार—वि० । विशेष्य—नृप । बुद्धिमान । वी० २८-१-१ ।

बुद्धि उदार—वि० । विशेष्य—विस्वामित्र । उदार बुद्धिवाले, बुद्धिमान । क० १३-३०-२ । रा० १३-५१-१ ।

बुद्धि की सजनी—वि० । विशेष्य—क्षमा । बुद्धि की सखी । वि० ६-१३-१ ।

बुद्धि गुनी—वि० । विशेष्य—राम । बुद्धि का भंडार । रा० ६-३-१ ।

बुद्धिदाता—वि० । विशेष्य – महादेव । सद्बुद्धि प्रदान करनेवाला । छ० २-१-१ ।

बुद्धिनि—स० स्त्री० एक । मति, ज्ञान । क० ६-२७-३ । १४-४१-१ । १६-६-२ ।

बुद्धि निधान—वि० । विशेष्य—रघुपति । बुद्धिमान । रा० १६-५२-१ । रा० २-१५-२ । वी० २-३६-१ । ४-२१-२ । ६-४०-३ । ११-५१-२ । १२-२-१ । १२-६-२ । १४-२८-२ । ३१-६५-१ । ३२-४२-१ । वि० ४-४०-२ । १६-६५-२ ।

बुद्धि बल—स० स्त्री० एक० । सोचने समझने की शक्ति के रूप में प्राप्त बल । क० १२-३१-१ । र० प्रि० १४-२५-२ । रा० २०-३८-१ ।

बुद्धि बलन के साखा मृग—वि० । विशेष्य—हनुमत । बुद्धि और बल की शाखाओ मे कूदनेवाले, बुद्धिमान एव बली । रा० १४-३२-३ ।

बुद्धि विचक्षन—वि० । विशेष्य—लक्ष्मण । बुद्धिमान । रा० ३६-६-१ ।

बुद्धि बिलासन—स०पुं० एक० । कल्पना । क० १३-२४-१ । १६-४६-२ । वि० ६-५६-३ ।

बुद्धि विसारद—वि० । विशेष्य—नारद । बुद्धिमान । र० ५-३५-४ ।

बुद्धि बिसाल—वि० । विशेष्य—वैताल । विशाल बुद्धिवाला, बुद्धिमान । रा० २-६-१ ।

बुद्धि रिद्धि—सं० स्त्री० एक० । धन दौलत । क० ३-२७-१ ।

बुद्धि विचक्षन—वि० । विशेष्य—लक्ष्मण । बुद्धिमान । रा० १६-४१-१ ।

बुद्धि समुद्र—वि० । विशेष्य—कासीनाथ सुत । बुद्धि का समुद्र, श्रेष्ठ बुद्धिमान । क० २-१४-२ ।

बुद्धि समृद्धि—स० स्त्री० एक० । ज्ञान का बाहुल्य । क० १६-४-२ ।

बुद्धि साज—वि० । विशेष्य—विभापन । बुद्धिमान । रा० १४-२२-१ ।

बुध—[√बुध् + T] स० पु० एक० । पण्डित । वी० १-५२ । १८-१६ । छ० २-८-१ ।

बुध जन—स० पुं० बहु० । बुद्धिमान लोग । क० १४-१६-२ । १६-६३-२ ।

बुधनि—सं० पुं० बहु०। पण्डित गण। छ० २-८-१।

बुधवार—सं० पु० एक०। हफ्ते के सात दिनो मे से एक, मंगलवार और गुरुवार के बीच का दिन। रा० १-६-१। वी० १-५।

बुधि—सं० स्त्री० एक०। बुद्धि, जानने, समझने और स्वयं विचार करने की शक्ति। क० ७-२४-२। ८-३६-१। ६-१७-२। ११-७१-२। १६-८८-२। रा० ३६-७-१। र० प्रि० ५-८-२। ५-४०-२। १४-३४-१। वी० १-३। १-५५। ४-१२। ५-५४। छ० १-६५-२। १-७७-१। २-३४-२। वि० ६-५५-४। १५-२५-१। १६-३३-२। १८-२०८-२।

बुधि निधान—वि०। विशेष्य—वासव सुत। बुद्धि की निधि। रा० १३-४-१।

बुधि-बल—१ सं० पु० एक०। ज्ञान की शक्ति। र० प्रि० ५-८-२। ५-४०-२। २ वि०। विशेष्य—वाला। बुद्धिमती। रा० ३०-२-१। ३ सं० पु० एक०। अक्ल। र० प्रि० ५-१३-२। ५-२६-२। ५-३८-२। ६-१७-२। ६-४८-२। क० १४-३८-१।

बुधि बल सने—वि०। विशेष्य—कविकुल। बुद्धि बल से युक्त। वी० ११-६-१।

बुधिवास—१ सं० पु० एक०। अनेक प्रकार की बुद्धिपूर्वक की गयी युक्तियो का निवास स्थान। र० प्रि० १०-३३-१। २. वि०। विशेष्य—कायथ। जिसमे बुद्धि का निवास हो। वी० ३३-२४-१।

बुधिबोधा—वि०। विशेष्य—वीर। बडे बुद्धिमान। रा० १७-६-१।

बुधि विक्रम व्यवसाय जुत—वि०। विशेष्य—साधु। बुद्धि, बल तथा दाम नीति से युक्त अर्थात् बुद्धिमान (भेद नीति से काम लेनेवाले), बली (दड दे सकने वाले) और व्यवसाय कुशल (दमन नीति या लेन-देन मे कुशल)। रा० १३-३२-१।

बुधि बिक्रम व्यवसाय जुत साधु—वि०। विशेष्य—हनुमंत। बुद्धिबल तथा दाम नीति से युक्त साधु स्वभाव वाले अर्थात् बुद्धिमान (भेद नीति से काम लेने-वाले) बली (दड नीति या दंड दे सकने वाले) व्यवसाय कुशल (दाम नीति या लेन-देन मे कुशल) साधु या शात स्वभाववाले। रा० १३-३२-१।

बुधिवंत—वि०। विशेष्य—मानसाहि बुद्धिमान। वी० ३३-१५-२।

बुद्धि निधान—वि०। विशेष्य—मन। बुद्धि से युक्त। वी० ४-१३-१। ४-२१-२। ४-२७-१। ५-१०-१।

बुरी—[विरूप]। वि०। विशेष्य—बिप्रन। निम्न कोटि का। वी० ३१-३०-२।

बुरे—वि०। विशेष्य—ढग। अनुचित। वि० १६-२१-४।

बुरो—वि०। विशेष्य—लोग। निम्न कोटि के। वि० १०-५-१।

बुलाइ—क्रि० प्र० पुं० एक०। बुलाया, बुलाना, बुलाकर। र० प्रि० ३-२५-१। ८-७-२। १३-१२-८। रा० ६-६६-२। १५-२६-१। २१-७-१।

बुलाइयो—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। बुलाई। रा० १२-१६-२।

बुलाई—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। बुलाई। र० प्रि० ५-३४-१। ६-२०-१।

बुलाऊँ—क्रि० प्र० पु० एक०। बुलाऊँ, बुलाऊँगा। रा० ५-३४-२।

बुलाए—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। बुलाना। र० प्रि० ३-६१-१। १०-१६-१।

बुलावत—क्रि० प्र० पु० एक०। बुलाते। र० प्रि० १३-१६-१।

बुलावतहे—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। बुलाने पर। र० प्रि० ३-३१-१।

बुलावै—क्रि० प्र० स्त्री० बहु०। बुलाये। र० प्रि० ८-१६-२।

बूँदक—सं० स्त्री० एक०। विन्दु, कण। क० ११-६६-४। १६-१-२।

बूझत—क्रि० प्र० स्त्री० बहु०। बूझने। र० प्रि० ३-७०-२। ५-२८-२। १२-१५-६। रा० ३४-१८-१। ३६-११-१।

बूझति—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। पूछती। र० प्रि० ४-१३-२। ४-५-१। १०-१५-४। १०-१५-३। १२-१५-६। रा० ३३-१५-२।

बूझत—क्रि० प्र० पु० एक०। पूछने के लिये। र० प्रि० ८-५-३। रा० १३-६८-२। ३८-२-२।

बूझि—क्रि० प्र० पु० एक०। पूछो। र० प्रि० १०-१६-२। क० ६-१४-२। रा० ३८-४-२।

बूझिबे—क्रि० प्र० पु० एक०। जानने, पूछने। र० प्रि० ८-३८-३।

बूझियत—क्रि० प्र० पु० बहु०। पूछते है। रा० २५-२-१। २५-३-३।

बूझियै—क्रि० प्र० पु० बहु०। वाद-विवाद करें, झगडा करें। रा० ४-१६-१। ६-२८-२। र० प्रि० ३-३८-४। ४-१३-८। ५-१७-४। ८-४१-२। ८-८१-३। ९-११-७। ११-८-३। १६-१०-१।

बूझियो—क्रि० प्र० पुं० एक०। पूछा। रा० ३३-३-१।

बूझी—क्रि० प्र० पुं० एक०। पूछा। रा० २६-३-१।

बूझैं—क्रि० प्र० पुं० बहु०। पूछते है। रा० ६-३२-२।

बूझै—क्रि० प्र० स्त्री० बहु०। पूछे। र० प्रि० ४-१६-७।

बूझ्यो—क्रि० प्र० पुं० एक०। पूछो। रा० १२-२८-२। १७-१८-१। ३८-३-१।

बूडत—क्रि० प्र० पुं० एक०। डूबता है। रा० २४-२२-४। र० प्रि० ५-३७-३।

बूड़ि—क्रि० प्र० पुं० बहु०। डूबकर। रा० ३२-३७-२। ३२-३७-३। ३७-२१-२।

बृंदा—[वृन्दा]। सं० स्त्री० एक०। एक प्रकार का सुन्दर पौधा जो वृन्दावन मे अधिक होता है। रा० ३४-४५-२।

बृंदावन—सं० पुं० एक०। वृन्दावन। वि० ६-३-१। ६-१२-१।

बृंदावनी-भू—सं० पुं० एक०। वृन्दा देवी की वाटिका भूमि। रा० ३४-४४-२।

बृंदा देवि—सं० स्त्री० एक०। वृन्दा देवी। वि० ८-४८-२। ६-२-१।

बृकोदरबंधु—वि०। विशेष्य—महोदर। वृकोदर का भाई। रा० १७-३४-१।

बृक्ष—सं० पुं० एक०। वृक्ष, पेड़। रा० १०-२-२। १२-३२-१। १४-३४-१। २०-३४-२। २८-१-२। वि० १२-१६-४। १५-६-१। छं० २-२३-५।

बृक्षस्थली—सं० पुं० बहु०। वृक्षो का स्थल। रा० २०-३६-१।

बृक्ष साखा—सं० स्त्री० एक०। पेड़ की डाल। रा० १३-७२-१।

बृत्त—[वृत्त]। सं० पुं० एक०। वृत्त, छन्द वृत्त। वी० २२-७३।

बृत्ति—सं० स्त्री० एक०। वृत्ति, धन्धा। वी० १८-११। ३६-२६। वि० १-१८-२। २१-७०-१। २१-७१-१।

बृद्ध—१. सं० पु० एक०। बूढा। वी० १-२५। ६-३१। १३-८। २६-२४। ३२-४१। २. वि०। विशेष्य—गधि। बुड्ढा। क० ६-२४-२। ११-३-१। रा० २१ ३०-४। ३७-२-४। ३७-१०-१। वी० १-२५-३। ६-३१-१। १३-६-१। वि० १०-१८-४। १२-२०-४। १४-१७-२। १५-४०-१। ३. वि०। विशेष्य—वाद। व्यर्थ, बेकार का। वि० १७-२६-२।

बृद्धि—स० स्त्री० एक०। बढती, वृद्धि। रा० ७-३२-१। वि० ६-१३-२। २१-६८-१।

बृध्य—वि०। विशेष्य—राजा। वृद्ध, बुड्ढा। वी० १०-५२-२।

बृष—सं० स्त्री० एक०। वृषभ राशि। रा० १२-२-१। वी० १-१। ८-२२। ११-३३।

बृषके—वि०। विशेष्य—खरदूषन। सूर्य वृषभ राशि के, जेठ मास के प्रखर किरणोंवाला। रा० १२-२-१।

बृषवाहन—सं० पुं० एक०। महादेव। छं० २-२६-४।

बृषभ—सं०पुं०एक०। बैल। वी० १७-६। २४-४। २६-२५। २७-७।

बृषभवाहिनी—वि०। विशेष्य - सिवा रायप्रवीन। सिवा के पक्ष मे— बैल प’ सवारी करनेवाली, राय प्रवीन के पक्ष मे—धर्म को वहन करनेवाली।

बृषभा—सं० स्त्री० एक०। नदी विशेष। वि० ६-१५-१।

बेंदा—सं० पुं० एक०। सिर पर पहनने का आभूषण, बिन्दी, तिलक। क० १५-७०-१। रा० ३१-७-१।

बेग—सं० पुं० एक०। शीघ्रता। रा० १-७-३। वि० ३-५-१।

बेगम—सं० स्त्री० एक०। सज्जन की स्त्री। वी० ७-५०। ७-५५। ६-६१।

बेध—सं० पुं० एक०। निशान। रा० २७-१६-१।

बेधों—सं० पुं० एक०। निशाना। रा० २८-१०-२।

बेचूँगी—क्रि०प्र० स्त्री०एक०। बेच पाओगी। क० ३-३८-४।

बेचति—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। बेचती। र० प्रि० १४-३४-७।

वेचति फिरति—सं० क्रि० स्त्री० एक०। वेचती-फिरती। र० प्रि० १४-३४-७।

वेचहुगे—क्रि० ७० स्त्री० एक०। वेचोगी। र० प्रि० १६-६-४।

वेचियत—क्रि० प्र० पु० बहु०। वेच देते। र० प्रि० १२-१६-८।

वेच्यो—क्रि० प्र० पु० एक०। वेचा; वेच दिया। र० प्रि० १-२६-२। २६-६-४। क० ३-३८-४। ३-३८-४।

वेटा—[वटु] स० पु० एक०। पुत्र। रा० १६-६-२। वी० ६-४८। ६-४६। ६-५६। ज० ७५।

वेटिनि—सं० स्त्री० बहु०। कन्याएँ। र० प्रि० १३-१५-३।

वेटी—स० स्त्री० एक०। लड़की, पुत्री। र० प्रि० ५-३४-१। ५-३५-३। ७-५-३। १२-६-४। १२-१४-२। १४-३४-४। क० ११-७७-३। ११-८३-४।

वेड़िनी—स० स्त्री० एक०। नाचने गाने का पेशा करनेवाली, नटिनी। रा० ६-१३-२। ज० ४६।

वेतवा—[वेत्रवती] सं० स्त्री० एक०। बुन्देलखड की एक नदी। वी० १-३। ६-५०। ८-३। ११-३०। १५-२३। १५-३१।

वेतवै—सं० स्त्री० एक०। नदी विशेष। र० प्रि० १-३-१। क० ७-१३-१। वि० १-३-१। १-४-१।

वेतवै तीर—सं० स्त्री० एक०। बेतवा नदी का किनारा। र० प्रि० १-३-१।

वेत्ता—स० स्त्री० एक०। ज्ञानी। वी० ३२-५।

वेताल—[वैतालिक]। सं० पु० एक०। भाट, चारण। रा० २६-१२-१। छ० २-३१-३।

वेद—[वेद] १ सं०पु०बहु०। हिन्दुओ के आदि धर्म ग्रन्थ। पहले ऋग्वेद, यजुर्वेद और सामवेद तीन ही थे। पीछे अथर्व-वेद भी मिलाया गया। इस प्रकार कुल मिलाकर चार वेद है। रा० १-३-२। १-१४-१। ३-३-४। ५-१५-२। ६-१८-३। ६-२०-२। ६-५६-१। ७-४६-१। १०-४०-१। ११-११-२। ११-१५-२। १२-३०-२। १५-१-२। १६-२-१। १६-२३-२। २०-२०-१। २३-२२-२। २४-६-२। २५-२६-१। २६-८-१। २६-११-१। २७-१-४। २६-४५-२। ३३-३४-२। ३३-४८-१। ३३-४६-४। ३३-४७-१। वी० १-११। १-४६। २-२६। १३-१३। १३-२५। २१-१६। २८-२५। २८-३६। २६-२४। ३१-४६। ३२-५। ३२-६। ३२-१२। ३२-४१। ३३-२। ३३-३६। छं० १-३२-३। १-६८-६। २-४०-१०। २-४०-११। वि० १-१२-१। १-२६-२। १-२६-३। १-३०-१। २-६-२। ३-८-१। ५-८-२। ५-१६-२। ७-५-१। ७-१६-२। ८-३१-१। ८-३१-२। ८-३६-१। ६-४१-३। १०-१६-४। ११-११-१। १२-५-१। ११-४६-१। १२-१२-२। १२-२५-३। १४-५-४। १४-५-५। १४-१४-३। १५-२३-२। १५-२५-२। १७-१४-१। १६-३८-२। १६-६३-२। २०-२३-१। २१-३६-४।

२१-६३-१ । २–सं० पु० एक० । वेद । वि० १७-२५-२ । १८-२५-४ । ३–सं० पु० एक० । वचन । रा० ३९-३०-१ ।

बेद त्रयी—सं० पुं० बहु० । ऋगवेद, यजुर्वेद, सामवेद । रा० ५-१९-४ । २०-३२-३ । छं० १-६८-५ ।

बेद चर्चा—सं० स्त्री० एक० । अध्यात्म विचार । रा० २०-३१-२ ।

बेद दोष—सं० पु० एक० । वेद का दोष । वि० ११-४२-३ ।

बेदन—सं० पु० बहु० । वेदो को । वि० ७-१४-१ । १४-९-३ ।

बेदनि—सं० पु० बहु० । चारो वेद । छं० १-३०-३ ।

बेद पुराण—सं० पुं० बहु० । वेद और पुराण । छं० १-३४-४ ।

बेद बानी—सं० स्त्री० एक० । वेद मे कही गयी बात, वेद वचन । रा० १६-१०-२ । १७-२२-१ ।

बेद बिचार—स० पुं० एक० । वेद विचार । वि० १५-५०-२ ।

बेद-बिचारनि—स० पुं० बहु० । वेद विचारो के । वि० ५-२२-२ ।

बेद-बित्त—वि० । विशेष्य—प्रोहित । वेदज्ञ, वेदो की जानकारी रखनेवाला । क० ८-११-१ ।

बेद-बिद्या—सं० स्त्री० एक० । वेदों की शिक्षा । वि० १७-१६-२ ।

बेद-बिद्या-बिरोध—वि० । विशेष्य—लोग वेषधारी । वेद विद्या के विरोधी । वि० ५-१९-२ ।

बेदब्यास—सं० पुं० एक० । वेदव्यास । वि० १५-४-१ । १६-५२-२ ।

बेद भेद—सं० पुं० एक० । वेदो का धर्म । रा० ३८-५-१ ।

बेद मंत्र—सं० पुं० एक० । वेदो के मंत्र । रा० २ २८-१ । २१-३-२ ।

बेद मंत्रावली—सं० पुं० एक० । वेद के विभिन्न मंत्र । रा० २०-३५-२ ।

बेद मये—वि० । विशेष्य—सुत । वेद के ज्ञाता । रा० २१-१८-१ ।

बेद मत—सं० पुं० एक० । वेद का मत । वि० १७-५९-२ ।

बेद बिद्या प्रभाव—सं० स्त्री० एक० । वेदाध्ययन से प्राप्त ज्ञान का तेज । रा० २०-४५-१ ।

बेद साखामृत—वि० । विशेष्य—हनुमंत । वेदो की शाखाओं मे विचरण करनेवाले, वेदज्ञ । रा० १४-३२-३ ।

बेद सिद्धि—सं० स्त्री० एक० । वेदसिद्धि, वेद की सफलता । वि० १७-१-१ । १७-५-२ । १७-११-१ । १७-१२-१ । १७-१३-२ । २१-४५-३ ।

बेदिका—सं० पु० एक० । ऊँचा स्थान, जो धार्मिक कर्मो के लिये बनाया जाता है । वीं० २१-२७ ।

बेधत—क्रि० प्र० पु० एक० । बेध डालता है । रा० २-१८-३ । १२-६८-१ । १२-६८-२ १४-१०-४ ।

बेधति—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । बेधती । र० प्रि० १-५२-१ ।

बेधहि—क्रि० प्र० पु० एक० । बेधने पर भी । रा० ३६-२०-१ ।

वेधि—क्रि० प्र० पुं० एक० । बेधकर । रा० १२-६५-२ । २५-३-२ । ३८-१२-१ ।

वेधियो—क्रि० प्र० पुं० एक० । वेधा । क० ३-५२-२ । रा० २७-१४-४ ।

वेधी—क्रि० प्र० पुं० एक० । वेधा । क० ३-५२-२ ।

वेध्यो—क्रि० प्र० पुं० एक० । वेधा । क० ३-५२-२ ।

वेना—सं० स्त्री० एक० । नदी विशेष, वेणा, दक्षिण भारत की एक नदी । वि० ६-१६-२ ।

वेनी—[वेणी] । १ सं० स्त्री० एक० । बालो की चोटी । रा० १३-५३-१ । वी० २२-५१ । २२-५६ । छं० १-३५-३ । २. सं० स्त्री० वहु० । गगा, यमुना और सरस्वती का सगम । वि० १६-१४-१ ।

वेनीदास—सं० पुं० एक० । एक योद्धा । वी० ३३-१६ ।

वेनु—[वेणु] । १. स० पुं० एक० । बाँसुरी । रा० ३५-७-२ । २. सं० पुं० एक० । एक सूर्यवंशी राजा जिसे ऋषियो ने अहकारी एवं अत्याचारी होने के कारण मार डाला था । रा० १७-२१-१ । ३. सं० पुं० एक० । एक राक्षस । वी० २-६ ।

वेर—स० स्त्री० एक० । वेला, समय । र० प्रि० १२-६-२ । १२-८-२ । रा० ११-२०-२ । र० १-१४-६ ।

वेरछा—सं० पुं० एक० । एक गढ का नाम । वी० ३-१० ।

वेल—[बिल्व] । १ सं० स्त्री० एक० । लता । क० ६-१३-१ । १४-८-१ । रा० ३२-६-१ । वा० २३-८ । २. स० पुं० एक० । वेला । क० ६-१६-२ ।

वेला—[वेला] । स० पुं० एक० । समय । रा० १४-१२-२ ।

वेलि—[वल्ली] । स० स्त्री० एक० । लता । क० ११-५८-१ । १२-१६-३ । १५-२३-१ । १५-६०-३ । र० १-११-१ । १-११-२ । १-१२-१ ।

वेली—१ सं० स्त्री० एक० । लता । वी० ३-७ । ५-५ । १८-३ । वि० १४-२५-१ । २. स० स्त्री० वहु० । लताएँ । रा० १०-२-२ ।

वेष—सं० पुं० एक० । वेष, बदला हुआ रूप । रा० १६-२७-२ । वि० ४-३५-३ । ८-२८-२ । ११-१०-२ । ११-१०-३ । १३-६७-२ । १३-८४-१ । १५-५४-२ । छं० २-४६-२ । २. सं० पुं० एक० । रूप, सौन्दर्य । रा० १२-४-२ । ३. सं० पुं० एक० । पहनावा, वेषभूषा । रा० ६-६३-३ । ७-३६-२ । ४ सं० पुं० एक० । रूप । रा० २१-२१-१ । २१-२७-२ । ३२-१४-२ । ३८-६-३ ।

वेष लीन्हो—क्रि० प्र० पुं० एक० । वेष धारण करके । रा० १६-२७-२ ।

वेषधारी—वि० । विशेष्य—लोग । मन मे कुछ रखकर वाहर कुछ कहने-वाले, छल कपट से पूर्ण । वि० ५-१६-१ ।

वेस—सं० पुं० एक० । वेश । ज० १ । १७ । १६३ ।

वेसरि—सं० स्त्री० एक० । नाक मे पहनने की छोटी नथ । र० प्रि० ५-३४-४ ।

वैकुंठ—सं० पुं० एक० । मुक्ति पथ, विष्णु लोक । रा० २६-६-१ । ३३-६-२ । वी० २-२१ । २-३४ । २-४३ । १३-१८ । वि० ६-५७-३ ।

बैकुंठपति—वि० । विशेष्य—रामचन्द्र । वैकुठ मे रहनेवाला । क० २-३-१ ।

वैकुंठ प्रभा विहारी—वि० । विशेष्य—बिस्नुधारी । विष्णु का वाहन होने के नाते वैकुठ की शोभा बढानेवाला ।

वैकुंठ मार्ग—स० पु० एक० । वैकुठ का मार्ग । वि० ११-५-४ ।

बैकुंठहि—स० पु० एक० । स्वर्ग को ही । वि० ११-३३-२ । र० १-१९-४ ।

बैठक—स० स्त्री० एक० । बैठने का कमरा । क० ३-३४-४ । वी० ३-६ ।

बैठकी—सं० स्त्री० एक० । बैठने की कुर्सी । रा० ३१-३४-२ ।

बैठकै—सं० स्त्री० वहु० । चौपाई । क० १५-१७-२ ।

वैठत—क्रि० प्र० पु० वहु० । बैठना । रा० ९-४४-२ । ३०-१९-२ ।

वैठति—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । बैठती । र० प्रि० १४-५-२ ।

वैठारी—क्रि० प्र० पु० एक० । बैठाकर । रा० ११-११-१ ।

बैठि—क्रि० प्र० पुं० एक० । बैठकर । र० प्रि० ३-७-२ । १३-१८-४ । क० १-४०-२ । रा० १६-६-४ ।

वैठिकै—स० क्रि० । बेठकर । रा० २०-३७-२ ।

बैठियो—क्रि० प्र० पुं० एक० । बैठा है । रा० १४-२०-२ ।

वैठिहै—क्रि० प्र० पुं० बहु० । बैठेंगे । रा० १६-३३-४ ।

बैठी—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । बैठी है । र० प्रि० १-२७-३ । ३-७०-१ । ३-७१-१ । ६-४९-१ । ६-५५-१ । रा० २०-७-२ ।

बैठु—क्रि० प्र० पु० एक० । बैठो । रा० २-१२-२ । १६-२-२ ।

बैठे—क्रि० प्र० पु० बहु० । बैठे हैं, बैठकर, बैठे, बैठे हुए । र० प्रि० ९-५०-१ । ६-५६-१ । ७-२१-३ । ७-३३-१ । १३-८-४ । १३-११-७ । रा० ३-५-१ । ५-३२-१ । ६-८-१ । १०-२५-२ । ११-३२-२ । १६-१०-२ । २९-१९-१ । २९-३७-१ । ३०-३२-१ । ३१-१०-१ । ३४-३२-१ ।

बैठे जाइ—सं० क्रि० । जाकर बैठे, जा बैठे । रा० २९-१९-१ ।

बैठेहु—सं० पुं० एक० । बैठने के लिये । वि० १६-२१-१ ।

बैतरनी—[वैतरणी] सं० पुं० स्त्री० । वैतरणी नदी । वि० ६-१७-२ ।

बैताल—सं० पुं० एक० । भाट, चारण । रा० २-९-१ । वी० १९-१७ ।

वैद—सं० पुं० एक० । वैद्य, चिकित्सक । रा० २८-११-१ । वी० ३२-२ । ३१-३० ।

वैन—[वचन] १—स० पु० बहु० वचन, वोल । क० ६-२७-२ । ज० १४ । रा० ७-३४-३ । १०-३६-२ । ३९-२०-८ ।

३३-२६-१ । ३३-५१-१ । र० प्रि० ७ १२-१ । ८-१०-१ । ६-६-१ । १२-३०-१ । २ सं० पुं० एक० । वचन, वाणी । क० ६-३२-३ । र० प्रि० ३-२६-१ । ६-६-२ । ३. सं० पुं० एक० । वदन, मुख । र० प्रि० ८-४६-१ ।

बैननि—सं० पुं० बहु० । वचन, बातें । र० प्रि० २-१७-२ । ३-४६-३ । ७-२६-१ । क० १६-३७-२ ।

बैभ्राजक—सं० पु० एक० । बाग विशेष । वि० ४-३२-१ ।

बैर—[वैर] १–सं० पुं० एक० । बेर का फल । रा० २७-१७-४ । २. सं० पुं० एक० । विरोध भाव, शत्रुता, दुश्मनी, वैर होना, बदला लेना । रा० २-१५-१ । ६-३५-३ । ७-१४-७ । ७ २४-२ । ७-४६-२ । १२-३६-२ । १६-१६-१ । ३२-४८-४ । वि० २-१६-१ । २१-४८-१ । छं० १-३६-३ । र० १-२२-४ ।

बैराग—सं० पुं० एक० । वैराग्य । वि० ८-५-२ । ६-१-१ । १३-४-२ । १४-४-२ । १४-१२-१ । १७-५६-१ । २१-४५-३ । छं० १-१३-४ ।

बैराग्य—सं० पु० एक० । वैराग्य । वि० २१-६८-२ ।

बैरामखान—सं० पु० एक० । अकबर का चाचा, जिसने अकबर का कुछ समय तक पालन किया था । वी० ३-३६ । ३-४४ । ज० ३ ।

बैरी—सं० पु० एक० । शत्रु । रा० ६-५३-२ । २७-२-१ ।

बैरी को अजीत—वि० । विशेष्य—तुगारण्य नाम वन, शत्रुओ के लिये अजेय । क० ७-७-१ ।

बैल—[बलिवर्द] सं० पु० एक० । पशु विशेष । क० ६-२५-१ । रा० ६-१४-१ ।

बैलासिनी—सं०स्त्री० एक० । नदी विशेष । वि० ६-१७-२ ।

बैस—सं० पुं० बहु० । वैश्य जाति के लोग । छं० २-२१-२ । वी० १७-४७ ।

बैसिक—सं० पु० एक० । वेश्यावृत्ति । छं० २-१३-२ ।

बैसी—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । बैठी थी । र० प्रि० ८-६-१ ।

बैसु—सं० पुं०बहु० । वैश्य जाति के लोग । छं० १-५७-६ ।

बैसे—क्रि० प्र० पु० एक० । बैठे । रा० १६-६-२ ।

बैस्य—सं० पु ० एक० । जातियो मे तीसरी और अंतिम, जिसका पेशा कृषि व्यापार आदि का है उस वर्ण का व्यक्ति । रा० १-४३-३ । ३६-२८-४ । छं० २-३२-२ ।

बैस्यानि—सं० पु० बहु० । वैश्यो को । वि० ७-२४-३ ।

बोक—सं० स्त्री० एक० । बकरी । क० ६-४४-३ । ज० ५० ।

बोध—[√बुध्+घञ्]—सं० पुं० एक० । ज्ञान, जानकारी । र० प्रि० ६-५४-१ । रा० २३-३५-१ । वि० १३-२८-२ । १८-३-२ । २१-४३-२ । २१-६७-१ ।

बोध उदय—सं० पुं० एक० । ज्ञानोदय । रा० १३-१६-६ ।

बोध सारथ—सं० पु० एक० । बुद्ध रूप, भगवान बुद्ध का रूप । रा० २०-२३-१ ।

बोधक—सं० पुं० एक० । हाव विशेष । र० प्रि० ६-५४-२ ।

बोधक छंद—सं० पुं० एक० । छन्द विशेष । छं० १-१६-२ । १-४४-१७ ।

बोधकादि—स० पु० एक० । हाव-विशेष । र० प्रि० ६-१७-१ ।

बोधनि—सं० पु० बहु० । विद्वानो के । वि० ६-२६-२ ।

बोध्यो—स० पु० एक० । समझाया । रा० १०-३६-२ ।

बोरे—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । डुबा देती है । रा० १४-२१-१ ।

बोल—१. स० पुं० बहु० । वचन—शिव समाज के पक्ष में, कलरव—वसन्त के पक्ष मे । क० ७-२८-२ । २. स० पु० एक० । वचन, बात । र० प्रि० २-६-२ । ३-११-१ । ३-१३-२ । क० १४-१३-२ । १५-४६-२ । रा० १५-१३-२ । १८-४८-२ । ३ स० पुं० बहु० । बाते । र० प्रि० ३-६६-१ । ६-५३-१ । ८-४६-१ । ६-८-४ । ६-१३-३ । १२-६-४ । १४-२६-१ । १५-३-१ । ४. सं० पु० एक० । शपथ । रा० १०-३४-२ । ३१-१७-१ । ३८-१४-१ ।

बोलत—क्रि० प्र० पु० एक० । बोलता है । र० प्रि० ६-२५-७ । ६-३६-१ । ८-३४-२ । ६-१४-१ । १०-२१-२ । १०-२४-१ । १६-२-१ । रा० १-३०-१ । ७-२०-४ । ७-२२-१ । ३०-१६-२ । ३०-२१-२ । ३०-३३-२ । ३१-१७-१ । ३२-३-१ । ३२-३-२ ।

बोलतहँ—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । बुलाती हूँ । र० प्रि० ८-२८-३ ।

बोलति—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । बोलती । र० प्रि० ५-३३-३ । ८-३५-२ । ६-८-७ । १०-११-१ ।

बोलत—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । बोलना । र० प्रि० ६-३३-१ । १२-७-१ । १३-७-२ ।

बोलनि—सं० पुं० बहु० । शब्द । र० प्रि० ३-७-१ । ४-१०-२ । क्रि० प्र० स्त्री० एक० । बोलना । र० प्रि० ३-४३-५ । ६-२४-१ । ६-३३-१ ।

बोलहु—क्रि० प्र० पुं० एक० । बुलाइये, बोलो । रा० ६-१-२ ।

बोलायो—क्रि० प्र० पुं० एक० । बुलाया । रा० ३४-६-१ ।

बोलि—स० पुं० एक० । कथन । कही हुई बात । रा० १-१७-१ । क्रि० प्र० पु० एक० । बोल, बोलकर, कहकर । र० प्रि० २-१५-२ । ३-१५-१ । ३-७१-३ । ५-२८-६ । ७-२४-७ । ७-२८-२ । ६-१४-१ । १०-१२-३ । १०-२४-४ । ११-११-१ । १३-१२-८ । १४-१६-२ । १५-३-४ । १५-२-४ ।

बोलि उठो—स० क्रि० । बोल उठो । रा० ३५-१४-२ ।

बोलिबे—क्रि० प्र० पुं० एक० । बोलने । र० प्रि० ७-१४-२ । १५-३-३ ।

बोलिबो—क्रि० प्र० पुं० एक० । बोलना । र० प्रि० ३-७-१ । ३-६६-१ । क० ४-१४-१ ।

बोलियत—क्रि० प्र० पुं० एक० । बोलते, बोला जाता है । र० प्रि० ६-८-७ । ६-८-८ । रा० ३३-२८-२ ।

बोलिये—क्रि० प्र० पु० एक० । बोलते । रा० ३६-२६-१ ।

बोलियै—क्रि० प्र० पु० एक० । बोलो । र० प्रि० १३-१८-८ । रा० ४-६-१ । ३६-३०-२ ।

बोलियो—क्रि० प्र० पुं० एक० । बोला । रा० २३-२७-१ ।

बोली—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । बोली । र० प्रि० ४-१३-३ । १२ १७-१ । १२-१७-१ । रा० ११-३२-४ । १३-६१-१ ।

बोलें—क्रि० प्र० पुं० एक० । बोले । र० प्रि० ४-१०-३ । ६-४१-३ ।

बोले—क्रि० प्र० पुं० एक० । बोलता है । र० प्रि० ७-१४-१ । १०-२७-७ । रा० १०-२४-२ । १३-१७-१ । १६-१-१ । ३०-३१-२ । ३३-२-२ । ३४-५-२ ।

बोलै—क्रि० प्र० पुं० एक० । बोलता । रा० १-३३-१ । ६-४१-१ । ११-१७-१ । १३-७-३ । ३०-३२-२ ।

बोलैं—क्रि० प्र० पु० बहु० । बोले । र० प्रि० ३-२२-२ । ३-३१-१ । ३-४६-१ । ७-२०-३ । १२-८-४ । रा० २३-३७-१ ।

बोलौं—क्रि० प्र० पु० एक० । बोलता हूँ, ललकारता हूँ । रा० १८-२३-२ ।

बोलौ—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । बोलना । र० प्रि० ३-६१-१ । ८-४६-१ । १०-१४-४ ।

बोल्यो—क्रि० प्र० पु० एक० । बोला । रा० १२-६३-१ । २३-३२-४ । ३४-३५-२ । र० प्रि० ७-१३-१ ।

बौन—वि० । विशेष्य—भूपति । अत्यन्त नाटा, ठिगना । रा० १८-१०-३ ।

बौना—[वामन] स० पु० एक० । वामन । वी० ३०-४ ।

व्यंजन—स० पु० एक० । भोजन सामग्री । रा० ६-२६-२ ।

व्यजन रीति—स० पु० एक० । विभिन्न प्रकार की भोजन सामग्री । रा० १३-२६-२ ।

व्यंजन—स० पु० एक० । व्यंग । वि० १६-७-३ ।

व्यभिचार—१ स० पु० एक० । व्यभिचार-पुत्र का नाम । वि० ६-२७-३ । २ स० पु० एक० । दुराचार । वि० ६-२७-३ ।

व्यभिचारिणी—सं० स्त्री० एक० । व्यभिचार करने वाली । वी० १८-२३ ।

व्यवहार—स० पु० एक० । नाम । वी० १-१८ । ५ १ । ७-५३ । १७-५ । २२-१३ । २७-३ । ३१-३ । ३१-४ । ३२ ४२ । ३२-१२ ।

व्याकरण—स० पु० एक० । व्याकरण शास्त्र, वह विद्या जिसके द्वारा भाषा के शब्दों उनके रूपों, प्रयोगों आदि का ज्ञान होता है । रा० २८-६-२ । वी० १८-७ । १८-११ । २७-१० ।

व्याध—स० पुं० एक० । किरात । वी० १-२७ ।

व्याज—स० पु० एक० । ऋण का मू । रा० २३-४-१ ।

व्याधि— स० स्त्री०एक० । शारीरिक पीड़ा । रा० २४-११-३ । २४-१२-३ । वि० १-६ २ । २०-६-४ । २०-५४-२ ।

व्याधिनि— स० स्त्री० बहु० । शारीरिक पीड़ाएँ । वि० १५-२३-२ ।

व्यापार—स० पु० एक० । व्यापार, क्रिया कलाप । वी० १-४८ ।

व्याल— सं० पु० एक० । कोई हिंस्र पशु । रा० १३-८२-३ । २४-२६-२ । वि० १-२०-४ । छ० २-१७-४ ।

व्यालजाल—सं० पु० बहु० । साँपो का समूह । रा० १७-१४-१ ।

व्यालि—सं० स्त्री० एक० । सर्पिणी । रा० १४-२६-२ ।

व्यास—सं० पु० एक० । व्यास, महाभारत के रचयिता और वेदो के संपादक । वि० १४-३२-१ । १४-३३-१ । वी० ५-३० । १४-६३ । २८-८ ।

व्यास पुत्र—सं० पुं० एक० । व्यास पुत्र । वि० १४-१-२ । १४-३०-१ । १४-३०-२ ।

व्यासहि—सं० पु० एक० । व्यास । महर्षि कृष्ण द्वैपायन से सत्यवती के गर्भ से पराशर उत्पन्न हुए थे । पांडु, धृतराष्ट्र और विदुर नियोग द्वारा इन्ही से उत्पन्न हुए थे । उन्होने वेदो का वर्तमान रूप मे संकलन किया और महाभारत, वेदान्तसूत्र तथा १८ पुराणो की रचना की । वि० ८-३६-१ ।

व्याह—स० पुं० एक० । विवाह, शादी । रा० ६-१-१ । २७-५-१ । वी० २-१७ । ३३-४३ । वि० १३-३७-१ ।

व्योम—सं० पुं० एक० । आकाश । रा० १२-३३-२ । १६-३६-२ । २१-२६-१ । २१-४३-४ । वी० ८-१४ ।

व्योमथली—सं० स्त्री० एक० । आकाश । रा० १०-२०-१ ।

व्योम विमान—स० पु० एक० । पुष्पक विमान । रा० ८-३-२ । १५-३०-१ । १६-२४-३ ।

व्यौपारी—सं० पुं० एक० । व्यापारी । र० १-१५-३ ।

व्यौरा—सं० पु० एक० । विवरण । वी० ६-१ । ७-१३ । २८-१७ ।

व्यौहार—सं०पु०एक० । आचरण, वर्ताव । रा० ६-३०-४ । २८-२०-१ । २५-३८-१ ।

व्रज—[व्रज]—सं० पुं० एक० । व्रज मंडल, मथुरा के पास का एक स्थान, गोपों की बस्ती । र० प्रि० १-२३-३ । १-२७-३ । ५-२६-१ । ६-२६-४ । ११-४-३ । १२-१६-१ । १४-२६-४ । १४-३५-१ । १५-७-४ । क० ३-५०-२ । ८-४१-२ । ६-२८-१ । १०-१२-१ । १६-२६-२ । छं० १-६६-१० । २ ४२-३ ।

व्रज चंद—सं० पु० एक० । श्रीकृष्ण । र० प्रि० ७-३१-४ ।

व्रज जन - स० पुं० बहु० । व्रज के लोग । छ० २-४१-४ ।

व्रज जन मन—स० पुं० बहु० । व्रज लोगो के अन्त करण । छ० २-३४-६ ।

व्रजराज—स० पु० एक० । श्रीकृष्ण वी० ४-४४ ।

व्रजनाथ—सं० पुं० एक० । श्रीकृष्ण । र० प्रि० २-१३-४ । १२-२४-४ । क० १२-२३-२ । १३-४१-१ । २६-१३-१ । छं० १-६६-७ । वि० । विशेष्य—कान्ह । व्रज का राजा । र० प्रि० २-१३-४ ।

व्रजनाथहि—सं० पुं० एक० । श्रीकृष्ण । र० प्रि० ६-५-२ ।

व्रजनारिन—सं० स्त्री० बहु० । व्रज की स्त्रियाँ । र० प्रि० ३-७१-१ ।

व्रज बाधा—१. सं० स्त्री० एक० । व्रजवासियों का दुख । क० १५-६३-६ । २. वि० । विशेष्य—राधा । व्रज की बाधाओं को दूर करनेवाली । क० १५-६३-६ ।

व्रजबालनि—सं० स्त्री० बहु० । व्रज की कन्याएँ । र० प्रि० ८-१८-३ ।

व्रजभूषन—सं० पुं० एक० । श्रीकृष्ण । र० प्रि० ६-४६-२ । ८-३२-४ ।

व्रजभूषन-नैननि—सं० पुं० बहु० । श्रीकृष्ण की आँखें । र० प्रि० ६-४६-२ ।

व्रजराज—१. सं० पुं० एक० । श्रीकृष्ण । र० प्रि० १-२-६ । १५-३-४ । क० १२-३२-२ । २. सं० पुं० बहु० । श्रीकृष्ण । क० १५-१९-३ ।

व्रजराजहि—सं० पुं० एक० । श्रीकृष्ण । र० प्रि० १३-११-४ ।

व्रजरानी—सं० पुं० एक० । बलराम । क० ११-३२-४ ।

व्रजलोचन—सं० पुं० एक० । व्रजवासियों के नेत्र । र० प्रि० ३-४-३ ।

व्रजलोचन की तारिका—वि० । विशेष्य—वृषभान की कुमारिका । व्रजवासियों के नेत्र की पुतली, व्रजवासियों को प्रिय लगनेवाली । र० प्रि० ३-४-३ ।

व्रजवासी—सं० पुं० बहु० । व्रज के निवासी । क० ३-४०-२ ।

व्रज वीर—सं० पुं० एक० । श्रीकृष्ण । क० १६-१३-३ ।

व्रज सुन्दरी—१ सं० स्त्री० एक० । गोपिका । र० प्रि० ५-३२-१ । क० १५-६६-४ । २. वि० । विशेष्य—राधिकाजू । व्रजवासियों में अत्यन्त सुन्दर । र० प्रि० ५-३२-१ ।

व्रज स्त्री—सं० पुं० एक० । व्रज की नारी । वि० ११-२४-१ ।

व्रज स्त्री विहारी—वि० । विशेष्य—श्री बिन्दुमाधौ । व्रजबालाओं के साथ विहार करनेवाला । वि० ११-२४-१ ।

व्रत—१ सं० पुं० एक० । अभिप्राय । र० प्रि० १३-१६-२ । २. सं० पुं० एक० । धार्मिक कृत्य या धार्मिक अनुष्ठान, नियम, संयम आदि । रा० ६-१४-१ । ३१-१४-१ । ज० ५५ । वी० ७-३७ । १२-४३ । १३-२० । २२-५९ । ३२-५६ । वि० २-६-१ । २-१०-२ । ५-२-३ । ५-२०-२ । ७-७-४ । ८-३५-२ । ८-३८-२ । १५-२४-१ । र० १-३१-१ ।

व्रतजाल—सं० पुं० एक० । जाल । वि० १३-६२-२ ।

व्रत भंग—सं० पुं० एक० । प्रतिज्ञा खंडित हो जाना । रा० ५-१७-२ ।

व्रह्माड—सं० पुं० एक० । अंडाकार भुवन कोश जिससे वृहस्पति आदि के अनुसार पितामह ब्रह्मा की उत्पत्ति हुई थी, विश्व गोलक, सम्पूर्ण विश्व । रा० ८-४३-४ ।

ब्रह्म—[√बृह्+मनिन]। १. सं० पु० एक०। एकमात्र ब्रह्म, चेतन सत्ता जो जगत का कारण है, सत् चित् आनन्द स्वरूप तत्व जिसके अतिरिक्त और जो कुछ प्रतीत होता है सब असत्य या मिथ्या है। छ० २-३२-४। वि० ४-३६-२। ६ ४६-१। १०-[illegible] । [illegible] ८५-२। [illegible] -५। १४-५५ [illegible] । [illegible] सं० पु० एक०। ब्रह्म। [illegible] १३ ६-१। १४- ७-२। १५-४०-४। १६ १-२। १६ २६-१। १६-६७-२। १६-६८- । ३ सं० पु० एक०। ब्राह्मण। वि० ८-२३ १।

ब्रह्म ज्ञानी वि०। विशेष्य—जीव। ब्रह्म ज्ञान से युक्त। परमार्थ तत्व का बोध ही ब्रह्म ज्ञान कहलाता है। अर्थात् दृश्य प्रपंच मिथ्या है, ब्रह्म ही सत्य है—इस बात का ज्ञान ब्रह्मज्ञान कहलाता है।

ब्रह्मघोष—सं० पु० एक०। वेदपाठ का शब्द। क० ७-१०-१।

ब्रह्मचारी—सं० पु० एक०। उपनयन के बाद नियमपूर्वक वेदादि के अध्ययन के लिये गुरु के घर में रहनेवाला। वि० ५-१६-१। ११-२४-१। २१-४६-२।

ब्रह्मदेव—सं० पु० एक०। ब्रह्म, वह जो सृष्टि की रचना करता है। वि० १६-५३-३।

ब्रह्मदोख—सं० पु० एक०। ब्रह्मदोष, ब्राह्मण की हत्या से प्राप्त दोष। वी० २३-२६।

ब्रह्मदोष—सं० पु० एक०। ब्रह्मदोष, ब्रह्महत्या। रा० ३०-१८-८। वि० ४-२-२। ४-४-४। ६-३६-१। ६-४२-१। ११-२६-१। २१-४-२। १२-८-१। १३-२-२। १३-१६-२। १३-११-१। १३-१८-१। २०-२३-२।

ब्रह्मदोषजुत—वि०। विशेष्य—सोक। ब्रह्म दोष से युक्त। वि० ४-२-२।

ब्रह्मदोष संजुक्त - वि०। विशेष्य—जीवन। ब्रह्मदोष से युक्त। वि० २० २३-२।

ब्रह्मदोषनि सं० पु० बहु०। ब्रह्महत्या। वि० ६-७५-४।

ब्रह्मन्य वि०। विशेष्य—प्रोहित। ब्राह्मण जाति के। क० ८-११-२।

ब्रह्मपुत्र—सं० पु० एक०। ब्राह्मण का पुत्र। वी० २७-१०।

ब्रह्म विचार—सं० पु० एक०। ब्रह्म विचार। वि० १३-७३-२।

ब्रह्म भक्ति—सं० स्त्री० एक०। ब्रह्म की उपासना। वि० ७३-१५-२। १६-२२-१। १६-२३-१। १६-२४-१। १६-२५-१। १६-२५-२।

ब्रह्मम्—सं० पु० एक०। परब्रह्म, ब्रह्मा जी, सच्चिदानन्द, समस्त जगत का मूल तत्व। रा० ३-३-१। ५-१४-२।

ब्रह्ममुहूरत—सं० पु० एक०। तड़के का समय। वी० २१-१८।

ब्रह्मरंध्र—सं० पु० एक०। मस्तक के मध्य में माना जानेवाला एक छेद जिसमें होकर प्राण निकलने से मुक्ति की प्राप्ति होना माना जाता है। क० १-२६-२। वी० २-३६। रा० ६-३१-३।

ब्रह्मरिषि— वि०। विशेष्य—भारद्वाज वसिष्ठ अरु जावलि विश्वामित्र। ब्राह्मण ऋषि। वी० ३२-२। ३२-४। रा० ६-१५-२। ६-१६-२।

ब्रह्मरूप—सं० पुं० एक० । परमब्रह्म स्वरूप, विष्णु । वि० ४-६३-१ । र० १-५२-३ ।

ब्रह्मरूपक—सं० पुं० एक० । छन्द विशेष । छं० १-४४ । ८-५५ ।

ब्रह्मलोक—सं० पुं० एक० । ब्रह्मा जहाँ रहते है । वि० ७-१७-३ ।

ब्रह्मविद्या—सं० पुं० एक० । अध्यात्म विद्या, ब्रह्मज्ञान । रा० २०-३०-२ ।

ब्रह्मसक्ति—सं० स्त्री० एक० । रावण की शक्ति, आयुध, ब्रह्मास्त्र, ब्रह्मज्ञान से परिचालित अमोघ माना जानेवाला एक शस्त्र । रा० २१-४७-१ ।

ब्रह्मसभा—सं० स्त्री० एक० । ब्रह्म की सभा । वि० ३-१८-३ ।

ब्रह्मसरूप—स० पुं० एक० । ब्रह्म स्वरूप । वि० १९-३९-१ ।

ब्रह्मसूत—सं० पुं० एक० । ब्रह्म सूत्र । वी० २५-१६ ।

ब्रह्माड—स० पु० एक० । अंडाकार भुवन कोष, जिससे मनुस्मृति आदि के अनुसार पितामह ब्रह्मा की उत्पत्ति हुई । वि० ६-४६-४ । ११-४६-१ । ११-४७-१ । ११-५२-१ । छ० १-२८-३ ।

ब्रह्माड मंडन—वि०। विशेष्य—स्वरूप राम की । समस्त ब्रह्माड को विभूषित करनेवाला । रा० ११-११-२ ।

ब्रह्मा—स० पुं० एक० । हिन्दू धर्म मे माने हुए त्रिदेवो मे से प्रथम जिन्हे सृष्टि रचना का काम सौपा गया है । क० १-६-१ । वि० १३-११-२ । १४-२७-१ । १४-५०-१ । १८-२०-१ । रा० ११-१२-१ । १३-६१-२ । १३-१०-२ । १६-१०-३ । १९-११-२ । २१-१७-२ । २३-१३-१ ।

ब्रह्माजू—सं० पुं० एक० । (आदरार्थक) सृष्टिकर्ता । क० २-१-१ ।

ब्रह्मार्चा—सं० स्त्री० एक० । ब्राह्मण की पूजा । रा० २१-१६-२ ।

ब्रह्मादि रुद्रादिक दु.खहर्ता—वि० । विशेष्य—श्री राम । ब्रह्मा और रुद्रादि देवताओ के दु.ख को दूर करनेवाला । रा० १७-१५-१ ।

ब्रह्मावती—स० स्त्री० एक० । ब्रह्मावती । वि० ६-१४-१ ।

ब्रह्मावर्तहि—स० पु० एक० । ब्रह्मावर्त । वि० ६-६-२ ।

ब्रह्मा सुत—स० पुं० एक० । ब्रह्मा का पुत्र । वि० १५-३७-१ । वि० । विशेष्य—वसिष्ठ । ब्रह्मा के पुत्र । ब्रह्मा के नौ मानस पुत्र माने गये हैं—भृगु, पुलस्त्य, पुलह, क्रतु, अंगिरा, मरीचि, दक्ष, अत्रि और वसिष्ठ । वि० १५-३७-१ ।

ब्राह्मण—[ब्रह्मन्+अण्]—स० पु० एक० । विप्र, द्विज लोग, हिन्दू धर्म के माने हुए चार वर्णो या लोक विभागो मे से पहला वर्ण । रा० ३-१२-१ । ७-४२-२ । २७-२-४ । २७-३-१ । ३२-२९-२ । ३३-१९-२ । वी० १-५१ । ३१-२१ । ३१-३१ । ३१-८८ । ३१-५३ । ३२-६ । ३२-८ । ३३-४४ । वि० १९-२८-२ । २९-२८-२ ।

ब्राह्मन—१ स० पु० एक० । ब्राह्मण, हिन्दू धर्म के माने हुए चार वर्णो या लोक

विभागो मे से पहला। वि० ७-१४-१। १३-२८-१। १३-६०-१। १३-६१-२। १३-६५-१। १३-६५-१। १३-७५-१। १३-७८-२। १३-७९-१। १९-२६-१। १९-२७-१। १९-३१-६। १९-३९-१।

वि० ३३-५०। २. वि०। विशेष्य—गाजि। ब्राह्मण जाति के। वि० १३-८६-२।

ब्राह्मन जाति—स० स्त्री० एक०। जाति विशेष। क० ११-७७-४।

भ

भँवत—क्रि० प्र० पु० बहु०। मँडराते फिरते थे, भ्रमण करते, घूमते। र० प्रि० ३-४-७। ८-३५-१। ११-१८-७। रा० ४-२३-१। ६-४०-२। १३-८८-४। ३२-३७-४।

भंग—[√भज + घञ्]। १. स०स्त्री०एक०। एक नशीली बूटी। वी० १-२०। २. क्रि०प्र० पु० एक०। भग किया, तोड़ा, टूटेगा। रा० ४-२५-२। ६-१९-१।

भंडार—[भाडार]। १. सं० पु० बहु०। निधान, मकान। क० १५-६२-१। २ स० पु० एक०। खजाना। वि० ६-३४-१।

भँय—स० पुं० एक०। भय। वि० १२-१०-४।

भँवर—[भ्रमर]। स० पुं० बहु०। भ्रमर। क० ७-१४-२। ८-३७-४। १०-३४-२। १५-५६-१। रा० ६-५०-२। ३२-३७-४। छ० २-१८-१।

भँवरु—सं० पुं० एक०। भौरा। छ० २-१८-१।

भइ—क्रि० प्र० स्त्री०। हुई। रा० २३-८-३।

भई—१. क्रि०प्र०स्त्री०एक०। हुई। र०प्रि० ७-३१-६। रा० २८-२-१। ३०-२-२। २ क्रि०प्र० स्त्री० एक०। हुई, हो गई, गई है। र० प्रि० १-९-२। ३-१३-१। ३-७१-२। ५-२१-१। ५-२८-१। ५-३२-३। ५-३३-३। ६-३४-४। ६-४०-४। ७-९-२। ७-१५-३। ७-५-२। ८-५-२। ८-५-२। ९-३१-३। १०-१७-१। ११-१४-३। १३-७-२। १४-१०-१। क० ३-३६-१। ६-१०-३। रा० १-२-१। ४-१९-१। ५-१-१। ५-३-२। ५-४-२। ५-५-२। ५-१२-३। ५-१९-३। ६-२२-२। ६-२६-४। ६-३२-४। १२-३४-१। १२-३५-२। १३-२१-२। १३-४६-२। १३-४७-२। १३-७७-१। १७-६-२। १७-४७-३। २३-२४-२। २६-२-१। २७-१८-४। २९-१४-२। ३०-१९-६।

भजन-भेद—सं० पुं०बहु०। विविध भजन, भगवान या किसी देवता की स्थिति मे व्याप्त विविध प्रकार के पद और उनका गायन। रा० २६-२४-४।

भजावै—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। भगा देती है। रा० २४-१८-२। २६-२४-२।

भजावै—कि० प्र० स्त्री० एक०। भगाये, भगाती है। रा० ११-२७-२।

भजि—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। भागकर। र० प्रि० ६-२२-३। रा० १५-३७-१। २३-२७-१।

भजिये—क्रि० प्र० पुं० एक०। भागिये। रा० ११-३८-२।

भजी—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। भाग गयी। रा० ८-३२-१।

भजे—क्रि० प्र० पुं० एक०। भजन किया। रा० २१-१८-२। २५-२४-१।

भजै—क्रि० प्र० पु० बहु०। भक्ति करें। रा० ३४-५६-२।

भजै—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। भाग जाती है। रा० १८-२७-१।

भजो—क्रि० प्र० पुं० एक०। भजन किया। रा० ११-१-१।

भजौ—क्रि० प्र० पुं० एक०। भजन करो, भागो। रा० ३६-१६-१।

भज्जि—क्रि० प्र० पुं० एक०। भाग कर। रा० १५-४१-१।

भट—[√भट्+अच्]। १. स०पुं० एक०। सैनिक। क० ६-२३-१। रा० १६-२६-२। २३-२६-२। ३५-३०-१। ३६-१४-१। ३६-१६-१। वी० ३-१०। ३-३२। ३-३३। ४-२८। ४-४२। ४-४३। ४-४६। ४-५०। ४-५३। ५-७६। ५-८०। ५-८८। ५-६६। ६-२०। ६-४५। ७-४। ८-२६। ८-२६। ८-३०। ८-३६। ८-४५। १०-२०। १०-२३। १२-६। १२-१२। १२-१३। १२-२२। १२-३५। १२-३४। १२-४१। १२-४३। १३-६। १३-१२। १४-४। १४-१३। १४-३२। १६-३। २६-२०। २६-२८। ३१-१६। ३१-१८। ३२-३२। ३२-३५। ३३-३२। र० १-८-४। १-३३-४। १-३७-५। वि० १-२७-३। ६-३५-१। ६-५६-१। १२-१६-२। १३-५-२। २१-४५-१। २. सं० पुं० बहु०। सैनिक। र० प्रि० १४-२५ २। क० ८-२८-२। ८-२६-२। १०-१८-१। १२-१५-१। वि० ६-३५-१।

भटू—सं० स्त्री० एक०। सखी, सहेली र० प्रि० ५-१०-४। ६-२६ ३। ६ ४०-२। १२-६-२। १३-६-२। १३ ६-४। १४-३१-३।

भट्ट—सं० पुं० एक०। योद्धा। र० १-४६-६।

भट पुंजन—सं० पुं० बहु०। सैनिकों का समूह। वि० १०-७-१।

भणि—क्रि० प्र० पुं० एक०। कहता है। रा० १-१७-५।

भतीजा—सं० पुं० एक०। भाई का बेटा। रा० ३६-२८-१। वी० ३-६६।

भद्रश्रव—सं० पुं० एक०। धर्म का पुत्र। वि० ४-३४-१।

भद्रास्वक—सं० पुं० एक० । भद्राश्व जिस स्थान पर रहते हैं उसे भद्राश्व खण्ड कहते हैं । वि० ४-३४-१ ।

भनो—क्रि० प्र० पुं० एक० । वर्णन किया । रा० ११-७-२ ।

भव—[√भू+अप्] वि० । विशेष्य—भूषन । भव्य । रा० ५-२४-४ ।

भव्य—१. वि० । विशेष्य—नायक । रूपवान । र० प्रि० २-१-२ । २ वि० । विशेष्य—आग । दिव्य । वी० २७-१०-२ ।

भमरु—१. सं० पुं० एक० । भँवर । र० प्रि० १४-४०-४ । २. सं० पुं० एक० । भौंरा । वि० १४-९-४ ।

भय—[√भी+अच्] । १. सं० पुं० एक० । डर, खौफ, दहशत । र० प्रि० १-१-५ । १-१६-१ । ३-२७-१ । ५-१६-३ । ५-२४-२ । ६-९-२ । ६-३९-१ । ७-१७-१ । १०-२३-१ । १०-३१-१ । १०-३१-२ । १२-१४-४ । १४-२३-१ । १४-२५-३ । १४-२७-२ । १४-४०-४ । क० ६-१६-२ । ७-६-२ । ८-४७-१ । १२-२४-२ । १६-५९-२ । वी० ३-४२ । वि० ७-२१-२ । ३-२४-१ । १४-७-४ । १६-१०४-१ । १९-१०-१ । १९-६१-२ । २०-२७-१ । २. सं० पुं० एक० । विपत्ति या आपत्ति की सम्भावना से उत्पन्न दुःखजनक डर, शोक । रा० ४-३-२ । ७-४८-२ । ३६-१६-२ । ३. सं० पुं० एक० । भयानक रस, किसी डरावनी वस्तु के देखने या अपराध करने पर दण्ड की कल्पना । शक्तिशाली विरोधी से काम पड़ने आदि से मन की व्याकुलता के वर्णन से भयानक रस होता है । र० प्रि० १-१५-२ । १५-६-१ । १६-२१ । १६-१३-१ । ४. सं० पुं० बहु० । डर । र० प्रि० ११-६-२ । क्रि० प्र० पुं० एक० । भए, हुए । र० प्रि० १-२-१ । रा० ५-१०-१ ।

भयभीत—वि० । विशेष्य—नृपतनया (सीता) । डरी हुई । रा० ११-८-१ ।

भय-भीर—१. सं० स्त्री० एक० । भयों की भीड़ । क० ७-६-१ । २. सं० स्त्री० बहु० । डर और आपत्ति । र० प्रि० १४-२७-२ ।

भयभूरि—वि० । विशेष्य—लोक अलोक । अत्यन्त भय से परिपूर्ण । रा ७-४३-१ ।

भयानक—[√भी+आनक] । वि० । विशेष्य—बेर । भयकर, भीषण । क० ८ ३०-२ । रा० ११-२०-१ । २४-२१-३ । ३६-८-४ । वी० ५-९२-१ । ८-४०-२ । वि० ७-१८-३ । ९-६-१ ।

भयानक रस—सं० पुं० एक० । सब रसो मे से एक जिसका स्थायी भाव भय है । र० प्रि० १४-२७-१ ।

भयानकाही—सं० पु० एक० । रस विशेष । र० प्रि० १६-१२-२ ।

भये—क्रि० प्र० पु० एक० । हुआ, हुए । रा० १-१७-५ । १-१८-२ । १-२२-१ । १-२४-१ । ३-३४-२ ।

भयेव—क्रि० प्र० पुं० एक० । हुए । र० प्रि० १४-२९-३ ।

भयो—क्रि० प्र० पु० एक० । हुआ । र० प्रि० १-२७-४ । ३-९-५ । ३-२९-६ । ३-४७-२ । ६-५०-४ । ७-८-३ ।

७-१४-३ । ७-२०-२ । ८-२८-२ । ८-४४-५ । ८-४४-४ । १०-८-८ । १०-२७-५ । । ११-११-४ । १६ ७-२ । क० १-४-१ । १-१७-१ । १-६-१ । रा० ३-११-१ । ३-३८-४ । ४-३-१ । ४-२६-१ । ५-८-१ । ५ ६-२ । ५-१७-२ । ५-३८-४ । ६-१७-२ । ६-३६-३ । ६-५६-३ । १२-३ १ । १२-३४-२ । १५-२५-२ । १६ ८-४ । १७-३-२ । १७-११-१ । १७-४६-२ । १८-२८-२ । १८-२-१ । १६-१६-१ । १६-२४-१ । २१-१७-२ । २२-१६-२ । २३-७-४ । २६-८-२ । २६-१५-२ । २६-१६-२ । ३०-१८-२ । ३०-४०-१ । ३१-१६-२ । ३४-१७-१ । ३४-१६-१ । ३४-३४-१ । ३४-३६-४ । ३४-५३-२ । ३५-२२-१ । ३५-२८-२ । ३६-४-२ । ३८-१-१ । ३८-१४-१ । ३८-८-२ । ३६-२०-२ ।

भयो है—स० क्रि० पुं० एक० । हुआ है । र० प्रि० १-२६-१ ।

भर—स० पुं० एक० । भय, डर । क० १६-८-१ । १६-७१-२ ।

भरत—[√भृ+अतच्]—१. स० पुं० एक० । शकुन्तला और दुष्यन्त के पुत्र तथा भरत वंश के राजा । क० १-३७-२। २. सं० पुं० एक० । सूर्यवंशी राजा रामचन्द्र के छोटे भाई । र० ८-३१-३ । रा० १-२२-३ । ५-३०-२ । १०-३५-२ । १३-७५-२ । ३७-६-२ । वी० १-५४ । १३-१० । २८-२७ । ३ क्रि० प्र० पु० बहु० । भरते । रा० ३०-२७-२ ।

भरत खंड—सं० पुं० एक० । भारत खण्ड, भारत देश । राजा भरत के लिए हुए पृथ्वी को नौ खण्डो मे से एक खण्ड । भरत दुष्यन्त और शकुतला के पुत्र है । अनेक अश्वमेध और राजसूय यज्ञ उन्होने किये । इस देश का भरत खण्ड या भारतवर्ष नाम इन्ही के नाम से पड़ा है । वी० २-३३ । १५-३० । २४-१६ । वि० ४-४०-१ । ६-२३-१ ।

भरत खंड भूषन—वि० । विशेष्य—भारति माहि । भारत का आभूषण, श्रेष्ठ । क० १-३७-१ ।

भरत खंड मंडन—वि० । विशेष्य—भारति-छन्द । भारत को शोभित करनेवाला । क० १-१६-१ । वी० २-३३-२ ।

भरता—सं० पुं० एक० । कान्त, पति, स्वामी । रा० ६-१७-१ ।

भरतार—सं० पुं० एक० । पति । क० १५-१११-२ । रा० ६-१६-१ ।

भरति—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । भरती । र० प्रि० १२-१५-४ ।

भरथ—स० पुं० एक० । भरत । रा० ७-१३-२ । ८-१७-१ । १०-५-२ । १०-१२-१ । १०-११-१ । १०-२४-१ । १०-३८-२ । १०-४३-२ । २१-२२-१ । २१-२३-३ । २१-२४-१ । २१-२५-२ । २१-२७-२ । २१-३१-१ । २१-३२-१ । २१-३३-१ । २१-३७-२ । २१-५४-१ । २१-५५-१ । २१-५८-१ । २२-१६ २ । २६-५-२ । ३३-३५-२ । ३३-३६-१ । ३३-३८-२ । ३७-२२-१ । ३७-२३-१ । ३८-१-१ । छ० १-२५-३ । २. सं०

पुं० एक० । राजा भरत । वि० १-२३-३ ।

भरथ खंड—सं० पुं० एक० । भारतवर्ष । क० १-१६-१ । १-३७-१ ।

भरथ्थै—सं० पुं० एक० । भरत । रा० ७-२३-१ । ६-१-२ । ६-३-१ । ६-४-२ । ६-१०-२ । ६-२७-१ । १०-१-१ । १० ३-२ । १०-६-१ । १०-१४-४ । १०-१८-१ । २१-१८-१ । २१-२१-१ । २१-२१-२ । २२-२३-२ । २६-१-१ । ३६-२४-१ ।

भरथ्थहिं—सं०पुं०एक० । भरत को । रा० १०-४५-१ ।

भरद्वाज—सं० पुं० एक० । गोत्र प्रवर, महर्षि । रा० ६-१६-१ । २०-२८-४ । २०-३४-१ । २०-३६-२ । २०-४३-२ । २१-१५-१ । २३-५-१ ।

भरि—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । भरी । र० प्रि० १-२२-३ । ३-२५-२ । ३-२५-४ । ४-१६-२ । ५-२३-२ । ५-३४-७ । ८-३४-१ । ६-१३-३ । क० ४-७-२ । ५-२६-३ । रा० २६-१४-२ । २६-२६-८ । २६-२४-२ ।

भरित—क्रि० प्र० पुं० एक० । भरना । रा० २-२७-१ ।

भरियतु—क्रि० प्र० पुं० एक० । व्यतीत करना । र० प्रि० १४-१६-६ ।

भरिहौ—क्रि० प्र० पुं० एक० । भरूँगा । रा० ७-८-२ ।

भरी—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । भरकर, भर गयी । रा० १८-३०-२ । २६-३-१ । ३६-६-२ । ३६-३४-३ ।

भरु—सं० पुं० एक० । भार, बोझ । क० १३-२६-२ ।

भरे—क्रि० प्र० पु० बहु० । भरे हुए । र० प्रि० ११-६-२ । रा० ५-६-१ । ७-३७-२ । १०-६-१ । १४-१३-२ । २३-८-१ । २६-२२-३ । ३५-२१-२ ।

भरे बहु भाइनि—वि० । विशेष्य—भँवर । बहुत भावो से भरे । क० १० ३४-२ ।

भरैं—क्रि० प्र० पु० बहु० । भरेंगे । भरें । रा० २१-२१-२ ।

भरोगो—क्रि० प्र० पुं० एक० । भरेगा । रा० ६-२०-२ ।

भरोसा—सं० पुं० एक० । विश्वास । ज० ८ ।

भरौ—क्रि० प्र० पुं० एक० । भरो । र० प्रि० ५-३५-१ ।

भर्‍यो—क्रि० प्र० पुं० एक० । भर गया, बिताया । र० प्रि० १०-१७-१ । क० १-४२-२ । ५-१६-३ । रा० ७-४३-१ । ३२-४६-१ ।

भर्तनि—सं० पु० बहु० । पतियो । वि० ७-१३-२ ।

भर्ता—[√भृ+तृच्] सं० पुं० एक० । पति । वि० १५-३८-१ ।

भर्तासुत-विद्वेषिनि—वि० । विशेष्य—कैकेयी । पति के साथ पुत्रो के प्रति द्वेष करनेवाली । रा० १०-५-१ ।

भर्थ—सं० पु० एक० । भरत । रा० ७-१७-१ । २२-१-२ । २६-२६-२ । २६-३४-२ । ३६-३४-१ । २६-८५-१ ।

भलाई—सं० स्त्री० एक० । अच्छाई, सौभाग्य । र० प्रि० १३-२-३ । क० ६-१६-३ ।

भली—वि० । विशेष्य—तमाल की छाँह । अच्छी, घनी । र० प्रि० ३-१०-१ । ८-१९-३ । ९-११-२ । ९-१४ ३ । १३-६-१ । १३-१४-४ । १४-२०-१ । क० १३-५-२ । १५-१३-१ । रा० २२-१०-१ । २३-३१-२ । २९-३-२ । ३०-८-१ । ३१-३४-४ । ३२-१४ १ । ३२-१५-१ । ३४-१६-२ । ३४-४४-२ । वी० २-१३-१ । ९-४४-१ । १०-४४-२ । १०-५८-२ । १२-२९-२ । १३-६-५ । १९-५-२ । २२-५४-२ । २६-१५-१ । २९-३३-२ । २९-३४-२ । ज० १९७-२ । छं० १-४३-३ । वि० ६-७४-१ । ९-४-३ । ९-२२-१ । १०-११-१ । १२-२६-१ । १३-१०-१ । १६-१२४-२ । २१-२८-१ ।

भल—[भद्र] वि० । विशेष्य—अस्त्र, शस्त्र । अच्छे से अच्छे । रा० २-२८-१ । १७-३७-२ । १७-४०-४ । २०-३४-२ । २२-२३-२ । २६-२६-२ । ३१-९-२ । ३१-४६-१ । ३८-१८-१ । ३९-१४-३ । ३९-१८-२ । वा० ५-९९-१ । १५-१-२ । १६-१६-१ । २६-२०-१ । २९-१५-१ । वि० ९-४८-४ । २१-६-१ ।

भलो—वि० । विशेष्य—रान्ह । अच्छे गुणो से युक्त । र० प्रि० ३-४९-१ ।

भलो—वि० । विशेष्य—साम (संयोग) । अच्छा, शुभ । र० प्रि० ८-२२-३ । क० ११-७३-१ । १४-६-३ । रा० १२-४९-२ । छं० १-५५-२ । १-७०-२ । वी० २८-२९-२ ।

भलो—वि० । विशेष्य—नागनि । अच्छा, श्रेष्ठ । वी० ८-२२-२ । १५-१७-२ ।

भवँ—सं० पुं० एक० । महादेव । रा० १-१-३ । १८-२३-४ । २७-२६-२ । २९-२०-६ । ३१-३९-१ ।

भव—[भू + अप्] १. सं० पुं० एक० । संसार, प्रपच । र० प्रि० ११-५ । १४-४०-४ । क० ५-३५-४ । ८-४२-१ । १५-६३-६ । १६-८-१ । वी० १-१ । १०-३५ । ११-३३ । ३३-३० । छं० १-६८-२ । वि० १४-९-४ । १४-४५-१ । १५-२०-२ । १६-१७-१ । १७-२२-१ । २. सं० पुं० एक० । ईश्वर । क० ६-६६-३ । वी० ३२-४५ । वि० १०-११-१ । ३. सं० पु० एक० । ऐश्वर्य । क० १३-५-१ । १३-७-१ । ४. सं० पुं० एक० । जन्म-मरण । र० प्रि० १-१-५ ।

भव-अपवाद—सं० पुं० एक० । निन्दा, बदनामी । रा० ८३-३१-१ ।

भवगुन लीन—वि० । विशेष्य—नृपनाथ । संसार के सुन्दर गुणो से युक्त । वि० १६-१७-१ ।

भव दु.ख—सं० पुं० एक० । सासारिक दु.ख । रा० २५-२४-२ ।

भव-भय—सं० पु० एक० । जन्म-मरण या आवागमन का डर । र० प्रि० १-१-५ ।

भव भर—सं० पु० एक० । सासारिक भय । क० १६-८-१ ।

भव सीस ससि—सं० पु० एक० । सर्वेश्वर के मस्तक पर स्थित चन्द्रमा । क० ६-६६-३ ।

भवच्छेदाहिके—वि० । विशेष्य—गंगे । संसार की बाधाओं को नष्ट करनेवाली । वि० ११-४७-२ ।

भवच्छेदिके तीव्र तुंगे तरंगे—वि० । विशेष्य—गंगे । संसार की बाधाओं को नष्ट करनेवाली एवं ऊँची उठनेवाली तरंगों से युक्त । वि० ११-४७-२ ।

भवजू—सं० पुं० एक० । (आदरार्थक) शिव जी । र० प्रि० १२-४-१ ।

भव-भूतल भूषण—वि० । विशेष्य—जहाँगीर पुर । पृथ्वी का आभूषण, पृथ्वी को शोभित करनेवाला । वी० १-३-४ ।

भवत—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । भ्रमण करती, घूमती । र० प्रि० ११-१७-१ ।

भवन—१. सं० पु० एक० । प्रासाद, मकान । क० ७-६-२ । १०-२७-२ । १५-६२-३ । १५-६६-४ । रा० २-८-२ । ४-३१-२ । १५-४१-२ । ३९-१८-२ । र० १-२६-६ । १-२८-५ । वि० १४-९-४ । २ सं० पु० एक० । घर । र० प्रि० ५-२७-३ । ५-३४-२ । क० १०-२९-६ । ११-५-१ । १३-२५-३ । १५-६१-१ । ३ सं० पुं० एक० । लोक । र० प्रि० १४-४०-४ । ४ सं० पुं० बहु० । मानसिक भाव । क० १३-२३-२ ।

भव भार—सं० पुं० एक० । संसार की उन्नति का बोझ । क० १२-१०-१ ।

भव भूत—सं० पुं० बहु० । पंच महाभूत जिससे संसार का निर्माण हुआ है—पृथ्वी, जल, तेज, वायु और आकाश । रा० १९-४१-१ ।

भवभूति—सं० पुं० एक० । राजा । क० ११-२२-४ । ज० ३३ ।

भवभूप—सं० पुं० एक० । काशी के राजा । वि० १५-२०-२ ।

भवभूप—सं० पुं० एक० । शिव का आभूषण राख आदि । वि० १-२-२ ।

भवर—सं० पुं० एक० । भ्रमर । वी० १९-१३ ।

भवसागर—सं० पु० एक० । संसार रूपी समुद्र । रा० १५-३४-२ । २०-३२-१ ।

भवानि—सं० स्त्री० एक० । पार्वती । र० प्रि० १५-९-३ ।

भवानी [भव् + ङीप्, आनुक्] सं० स्त्री० एक० । पार्वती । र० प्रि० ४-१४-४ । रा० २०-७-२ ।

भविष्य—सं० पुं० एक० । भविष्यत् काल । वी० १०-४१ ।

भवै—क्रि० प्र० पुं० बहु० । घूमते । रा० ३२-६-१ ।

भस्म—सं० पु० एक० । राख । क० ५-६-२ । ६-६५-१ । रा० ३४-४०-२ । १२-१८-२ । वि० ३-६-२ ।

भषै—क्रि० ० पु० बहु० । खाए । रा० १२-४५-१ ।

भष्यो—क्रि० प्र० पु० एक० । भक्षण किया खाया । रा० ३४-२३-२ ।

भक्षि—क्रि० प्र० पुं० एक० । खाकर । रा० १३-६२-२ ।

भक्षिबे—क्रि० प्र० पुं० एक० । भक्षण करने को । रा० ११-३९-२ ।

भक्षिये—क्रि० प्र० पुं० एक० । भक्षण करो । रा० १८-६-३ ।

भक्षियौ—क्रि० प्र० पुं० एक० । भक्षण किया । रा० २०-२६-२ । २७-१७-४ ।
भक्षे—क्रि० प्र० पुं० बहु० । भक्षण किए । रा० १८-२१-४ ।
भाँड—सं० पुं० एक० । महफिल मे हँसी मजाक की न र्ने करने का पेशा करनेवाला । [ ]० ६-१३-१ । ज२ ४६ ।
भाँवरी—सं० स्त्री० एक० । अग्नि परिक्रमा, विवाह के समय की परिक्रमा । रा० ६-९-२ ।
भाँति—१. सं० स्त्री० एक० । प्रकार । वि० १५-२५-१ । १५।६१-१ । १५-६१-२ । १५-६२-२ । १८-२८-१ । १९-२१-३ । २०-२७-३ । २०-४२-२ । २१-१-१ । २१-२-१ । २१-३-१ । २१-३५-२ । २१-५९-२ । २. सं० स्त्री० बहु० । अनेक प्रकार । वि० १४-३८-१ । १४-३९-३ । १४-४-४ । १७-१८-३ ।
भाँति-भाँति—वि० । विशेष्य—पक्षि [ ]मि । भाँति-भाँति के, विविध प्रकार के । रा० १९-२५-१ ।
भाँति भाँतिन—वि० । विशेष्य- भाजन । अनेक प्रकार के । रा० २१-१६-१ ।
भाँतिन—सं० स्त्री० बहु० । अने[ ] प्रकार । वि० ११-१३ १ ।
भाँतिनि—सं० स्त्री० बहु० । अनेक प्रकार । वि० ८-३९-२ । १६-११४-२ । १६-१२४-२ ।
भा—सं० स्त्री० एक० । शोभा । र० प्रि० ३ ७३-३ । क० १६-१० १ ।
भाइ—[भ्रातृ] १. सं पु ०एक०। प्रेम । क० १५-२७-१ । १५-६०-८ । २ सं० पु० बहु० । मनोविकार । र० प्रि० ३-७३-२ । ३. सं० पुं०बहु० । सहोदर । र० प्रि० ५-१६-१ । ४ सं० पु० एक० । स्वगादि । र० प्रि० १२-४-२ । ५. सं० पु० एक० । सहोदर । रा० ९-२७-३ । ३६-३१-२ । क्रि० प्र० पु० एक० । अच्छा लगे । रा० ३२-१०-२ ।
भाइनि—१. सं० पुं० बहु० । विचार । क० १०-३४ २ । २ सं० पुं० एक० । प्रेम । क० १४-१३-३ ।
भाइयो—क्रि० प्र० पु० एक० । अच्छा लगा । रा० २६-३३-४ ।
भाई—१. सं० पु० एक० । सहोदर । रा० १०-२८-२ । १५-३६-२ । छं० १-१३ २ । १-५३-५ । वि० १०-२१-३ । २ वि० । विशेष्य—गति सुन्दर । आनेवाली । रा० १५-३९-२। ३ क्रि० प्र० स्त्री० एक० । अच्छी लगती है । र० प्रि० ७-९-२ । रा० १५-३९-१ ।
भाउ—[भाव]—१. सं० पुं० बहु० । मनोविकार । र० प्रि० १४-७-३ । क० १६-६४-४ । रा० १३-६७-१ । २ सं० पु० एक० । तात्पर्य, अर्थ, मतलब । र० प्रि० १०-१०-१ ।
भाए—क्रि० प्र० पुं० बहु० । अच्छा लगे । र० प्रि० ५-२-४ । क० ४-२०-६ । रा० १२-५२-२ । १४-३२-३ । २०-१४-२ ।
भाकसी—सं० पु० एक० । भाड, भट्टी । र० प्रि० ७-[ ]३-१ । क० ११-७३ १ ।
भाखी—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । बताती । र० प्रि० १४-२९-६ ।

भाग्य—सं० पुं० एक० । सौभाग्य । रा० ३६-२३-१ । ज० २४ । २५ । १२५ ।

भाग्यौ—१ स०पुं०एक० । वि० १४-६-४ । २ क्रि० प्र० पु० एक० । भाग गया । र० प्रि० १४-४०-७ । रा० १४-५३-३ ।

भाग—[√भज्+घञ्]—१. स० पु०-एक० । प्रातःकाल । र० ७-३-२ । २. सं० पु० एक० । हिस्सा । क० १०-२५-३ । वि० ६-११-२ । ३ स०-पुं० एक० । तकदीर । र० प्रि० ७-२०-१ । १२-२०-३ । १३-८२ । १३-१५-१ । ४ सं० पुं० एक० । भाग्य या ललाट । र० प्रि० ३-३३-२ । ३-३४-१ । छं० १-७८-६ । ज० ६ । ११ । १२ । ५६ । ६० । ६२ । ६४ । ६६ । ६८ । ७४ । ७६ । ७८ । १२२ । १६१ । १७४ । १७७ । १८१ । १८३ । १६० । वि० ८-३०-२ । ६-११-२ । ५ सं० पुं० एक० । शुभ सूचक । रा० ६-५५-१ । ६-२५-२ । २२-१६-४ । ३१-७-१ । ३४-४६-१ ।

भाग जुत—वि० । विशेष्य—राजा रामसिंह जू । भाग्य से युक्त । क० ७-३-२ ।

भागत—क्रि० प्र० पुं० बहु० । भागते । रा० ३६-१--१ ।

भागत है—स० क्रि० । भागते हैं । रा० ३६-१४-१ ।

भागति—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । भागती, भाग जाती । र० प्रि० ११-१५-४ ।

भागदसा—सं० पु० एक० । सौभाग्य की अवस्था । रा० १४-२४-१ । रा० १६-२ ।

भागनि—१. सं० पुं० एक० । भाग्य, तकदीर । र० प्रि० १४-४०-४ । वि० १४-६-४ । २ क्रि० प्र०पु०एक० । भागे । र० प्रि० १४-४-७ ।

भागनियम—वि० । विशेष्य—भाल । भाग्यवान । वी० ८-२२-२ ।

भाग भार—सं० पु० एक० । भाग्य या तादीर का बोझ । क० १२-१०-३ । रा० २७-८-१ ।

भागवत—स० पुं० एक० । अठारह पुराणों में वह जिसमें मुख्यतः कृष्ण की कथा वर्णित है । क० १६-५७-२ । वि० १६-३५-१ ।

भागवान—त्रि० । विशेष्य—भानु । सौभाग्य से युक्त । क० ६-७०-४ ।

भागर—सं० पुं० एक० । बच्चों का एक प्रकार का खेल । रा० १६-२६-२ ।

भागहु—१ स०पु०एक० । भाग । वि० १०-६-४ । २. क्रि० प्र०पु० बहु० । भागे । र० प्रि० १४४ -७ ।

भागि—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । भागी । रा० १४ ३८-४ ।

भागिके—क्रि० प्र० पु० एक० । भागकर । रा० १६-३ -२ ।

भागी—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । भाग गयी । र० प्रि० ५-३-१ । ५-३४-५ ।

भागीरथी—[भागीरथ+ङीप्] । सं० स्त्री० एक० । गंगा । पुराणों के अनुसार भगीरथ गंगा को स्वर्ग से पृथ्वी पर लाये । रा० ६-२५-३ । ६-३५-२ । १०-३८-२ । १०-४२-१ । वा० ५ २१ । ज० २० । वि० ?-२५-१ ।

भागीरथी प्रवाह—सं० स्त्री० एक० । गंगा की धारा । रा० ६-३०-२ ।

भागु—१. स० पु० एक० । ललाट । क० १५-६८-४ । २. स० पु० एक० । तकदीर, अदृष्ट । र० प्रि० ३-५६-३ । २. क्रि० प्र० पुं० एक० । भागो । रा० १३-६३-१ ।

भागे—क्रि० प्र० पुं० बहु० । भाग गये । क० ५-२७-८ । रा० १६-६-१ । ३२-७-२ । ३६-१४-१ ।

भागै—क्रि० प्र० पुं० बहु० । छूट जायेंगे । रा० १-२०-४ । १०-३६-२ ।

भागौ—क्रि० प्र० पुं० एक० । भागे । र० प्रि० १४-४०-७ ।

भाजत—क्रि० प्र० पुं० एक० । भागता है । रा० १६-५०-१ । २४-१७-४ । ३६-२७-२ ।

भाजन—१. सं० पुं० बहु० । बरतन, पात्र । र० प्रि० २-१५-१ । क० १३-५-२ । १५-६१-१ । १६-४८-३ । २. सं० पुं० एक० । बरतन, पात्र । र० प्रि० ३-६०-२ । रा० ६-६४-२ । २६-१५-१ । २६-२३-८ । ३६-१७-२ । छ० १-६५-५ । वी० १-१२ । १३-१२ । १७-१ । २६-६ । ३. स० पुं० एक० । योग्य अधिकारी । रा० २६-१८-१ । ३६-३५-२ । ४ सं० पु० एक० । वस्त्र । वि० १२-१०-२ ।

भाजही—क्रि० प्र० पु० बहु० । भागते हैं । रा० ७-२-३ । १४-५-३ ।

भाजि—क्रि० प्र० पुं० एक० । भागकर । र० प्रि० ८-३८-२ । क० ६-७-४ । रा० १८-१५-१ । २४-१८-२ । ३५-३०-१ ।

भाजे—क्रि० प्र० पुं० बहु० । भागे । रा० ४-६-१ । १०-१४-२ ।

भाजैं—क्रि० प्र० पुं० बहु० । भंग करते हैं, हरते है । रा० ८-१६-१ ।

भाजै—क्रि० प्र० पुं० एक० । भागता है । रा० १६-२७-१ ।

भाट—[भट्ट] । १ सं० पुं० एक० । राजाओं आदि के यश, वंश, चरित्र का गान करनेवाला । क० ११-५७-२ रा० ४-१६-३ । १-१३-२ । १०-१२-१ । २२-३-२ । २७-४२-२ । ३२-३-१ । ज० ४६ । १२१ । वी० ८-३० । २. सं० पुं० एक० । उबला हुआ चावल । रा० ३४-२३-१ ।

भादौ—सं० पुं० एक० । भाद्रपद, मास विशेष । र० प्रि० १३-११-३ । क० १०-२६-६ ।

भान—सं० पुं० एक० । सूर्य । रा० ३१-६-२ । वि० ४-४२-४ ।

भानत—क्रि० प्र० पु० एक० । तोडना । र० प्रि० १५-६-६ ।

भानवी—[भानु+छ–ईय] । सं० स्त्री० एक० । यमुना । र० प्रि० ३-५२-३ ।

भानहु—क्रि० प्र० पुं० एक० । दहो । र० प्रि० १-२६-३ ।

भानि—क्रि० प्र० पु० एक० । तोडकर मनो, दहो । र० प्रि० १४-२५-५ । १४-३३-२ ।

भानिये—क्रि० प्र० पुं० एक० । भंग कर डालो । रा० १५-१०-३ ।

भानी—क्रि० प्र० पुं० एक०। भंग कर दी गयी। रा० ७-५१-१।

भानु—[भा+नु]। सं० पु० एक०। सूर्य। र० प्रि० १-२०-४। क० ६-७०-४। रा० ८-१५-१। २१-२९-२। वी० १२-३९। १७-१९। २०-१५। २२-५६। २६-४१। ज० २८। १४५।

भान्यो—क्रि० प्र० पु० एक०। भंग कर दिया गया। र० प्रि० १४-२३-२।

भाभी—सं० स्त्री० एक०। बड़े भाई की पत्नी। वी० १३-६।

भामिनि—[भाम्+णिनि]। सं० स्त्री० एक०। पत्नी स्त्री०। र० प्रि० १-१२-२। ३-५६-३। ७-६-२। क० ७३-५-२। १३-६-५। रा० २४-१४-२। वि० १४-२३-१। १४-२३-२।

भामिनिहि—सं० स्त्री० एक०। पत्नी। क० १०-२७-२।

भामिनी—१. सं० स्त्री० एक०। स्त्री, नारी। र० प्रि० १२-१४-४। क० ६-४४-२। १३-२५-३। १५-२७-१। १५-६०-२। १५-६८-४। रा० २४-१४-२। वि० २-२१-१। १०-२०-३। १४-२३-१। १९-७-२। २. वि०। विशेष्य—वृषभानु की बेटी। मन को मानेवाली, प्यारी। र० प्रि० १२-१४-४।

भामिनीत—सं० स्त्री० बहु०। सुन्दरी स्त्रियाँ। क० ८-३४-३।

भायो—क्रि० प्र० पु० एक०। भाता, अच्छा लगता। र० प्रि० ३-२३-६। ३-२८-२। ३-५६-२। ५-३०-४।

भायौ—क्रि० प्र० पु० एक०। भाया, अच्छा लगा। र० प्रि० ३-२३-६।

भार—[भृ+घञ्] १. सं० पुं० एक०। बोझ, वजन। र० प्रि० ६-२५-३। १२-१३-३। क० १-६-१। १-३८-२। ५-३५-४। ६-३१-३। १४-१०-४। रा० १४-३८-१। र० १-३७-२। १-४१-२। १-४२-३। २ सं० पुं० बहु०। अनेक प्रकार के बोझ। क० १२-१०-४। ३. सं० पु० एक०। भड़भूजे की भट्ठी जिसमे बालू गरमकर वह दाना भूनता है, भाड़। रा० ७-१२-३।

भारत—[भरत+अण्] १ सं० पुं० एक०। भारतवर्ष। रा० १-२२-३। २. क्रि० प्र० पु० बहु०। मार डालते हैं। रा० १४-३८-१।

भारत खण्ड—सं० पु० एक०। भारतवर्ष। पुराणानुसार जंबू द्वीप के अन्तर्गत नौ वर्षों या खण्डो मे से एक जो हिमालय के दक्षिण और गंगोत्री से लेकर कन्याकुमारी तक तथा सिंधु नदी से ब्रह्मपुत्र तक फैला हुआ है। रा० २०-३०-२। वि० ४-७-१।

भारत-भुव-भूषन—वि०। विशेष्य—भरत। भारतवर्ष को शोभित करनेवाला। रा० १-२२-३।

भारत शाह—सं० पुं० एक०। राजा संग्रामसिंह का पुत्र। वी० २-५३। १०-२२। १०-२३। १०-२४। १०-५६। १०-६३। १०-६४। १४-५३। १४-५८। १४-५९।

भारतिचंद — सं० पुं०एक० । राजा विशेष । क० १-१६-१ ।

भारती — [√भृ+अतच्+अण्+ङीप्] १. सं० स्त्री० एक० । एक वृत्ति या वर्णन शैली । र० प्रि० १५-१-१ । १५-४-२ । क० १५-३२-१ । २. सं० स्त्री० एक० । सरस्वती । र० प्रि० ३-५२-३ । १५-६-३ । रा० ६-३५-२ । वी० २६-२१ । ३ सं० स्त्री० एक० । वाणी, वाक्शक्ति । र० प्रि० १५-६-३ ।

भारतीचन्द — सं० पु० एक० । राजा प्रतापचन्द्र का पुत्र । वी० ७-३३ ।

भारतीयो — सं० स्त्री० एक० । सरस्वती देवी । क० १५-३२-१ ।

भारत्थ — सं० पु० एक० । भारतशाह । वी० ६-२० ।

भारथ - सं० पु० एक० । महाभारत, प्राचीन ग्रन्थ विशेष । क० ४-३-४ । ६-७१-३ । ८-१६-४ । १ -३२-२ ।

भारथिशाह - सं० पु० एक० । भारती शाह, राजा विशेष । क० १-३७-१ ।

भारद्वाज — सं० पुं० एक० । ऋषि । रा० ६-८-३ ।

भारनि — सं० पु० एक० । वजन । र० प्रि० ६-२५-३ । क० ६-३६-३ ।

भारी — वि० । विशेष्य—ताडका । कराल, भीषण । र० प्रि० ६-३१-२ । क० ३-२५-२ । ६-३०-१ । रा० ३-१०-२ । १६-५-१ । १६-१३-२ । २६-३२-१ । वी० १८-२३-१ । ज० ४२-१ । ५०-१ । वि० ६-५-३ ।

भारे — वि० । विशेष्य—भाग । बडा । क० ५-२७-४ । ६-१६-२ । रा० ६-३५-२ । २४-४-१ । २४-८-२ । ३०-२०-३ । २६-८-४ ।

भारै — क्रि० प्र० पु० एक० । मर जाय । रा० ७-४२-४ ।

भारो वि० । विशेष्य—दुख । भारी, बहुत । रा० १६-१७-१ ।

भारो — वि० । विशेष्य—तम । भारी, घना, बडा । रा० ७-४२-३ ।

भार्गवजे — सं० पुं० एक० । परशुराम भृगु वंश मे उत्पन्न हुए थे । रा० ७-१६-२ ।

भार्गवेस — वि० । विशेष्य - हैहयाधिराज । भृगु वंश मे श्रेष्ठ । रा० ७-१६-२ ।

भार्या [√भृ+ण्यत्] । सं० स्त्री० एक० । विवाहित स्त्री, पत्नी । वी० ३१-६३ ।

भाल — [√भा (प्रकाश करना)+लच्] । सं० पु० एक० । ललाट, माथा । र० प्रि० १-२२-३ । ३-३४-१ । ४-६-१ । १३-१४-४ । १४-१३-१ । १५-५-४ । क० १४-११-१ । १५-८२-४ । रा० २७-६-६ । ३५-१२-२ । ३५-१८-२ । वी० ८-१६ । ८-२२ । ११-२४ । १४-१ । १७-४६ । १७-६१ । २२-५६ । २२-५७ । २२-५६ । २५-२१ । २७-१४ । ३३-३६ । ३३-४५ । ज० ७६ । ६२ ।

भाल तिलक — सं० पु०एक० । रवि, बिंदी, रूपी सूर्य । रा० ३१-१४-१ ।

भाल तिलक रवि ब्रतहि लीन — वि० । विशेष्य—नृपराज । भाल तिलक रूपी सूर्य के व्रत मे लीन । रा० ३१-१८-१ ।

भाल थली — सं० स्त्री० एक० । मस्तक का स्थान । छं० १-३६-४ ।

भाल लली—सं० स्त्री० एक०। ललाट। रा० १-४६-२।

भालु—सं० पु० एक०। माथा, ललाट। क० १५-६८-४।

भाले—स० पु० बहु०। बरछे। र० प्रि० १४-२५-२।

भाव—[√भू+णिच्+अच्]। १. स० पु० एक०। मनोविकार। र० प्रि० ६-५४-१। १४-२५-१। १५-२-२। क० ११-४५-१। १४-४०-१। रा० २८-११-१। वि० १-६-३। ११-३६-१। १४-३६-१। १६-१३-२। १७-१०-३। २०-३-२। २१-३५-२। २ स० पु० बहु०। भावो मे। वि० १५-१२-१। १६-१२०-३। १६-२६-४। ३ स० पु० बहु०। प्रेम, हास्य, खुशी, इत्यादि मनोवेग। र० प्रि० १-१६-१। ६-२-१। ६-६-२। ६-११-१। ६-३६-१। ६-४८-१। ७-४२-२। १४-३४-३। क० १-४८-१। ८-४६-२। १०-६-१। १०-२०-२। १४-१३-३। १५-६०-३। १६-६२-१। ४ स० पु० एक०। विभूति—चन्द्रमा के पक्ष मे; चरित्र—नारद के पक्ष मे। क० ७-२६-२। ५ स० पु० बहु०। (१) मनोविकार या अभिप्राय—देवी के पक्ष मे, (२) शब्दो के तात्पर्य—प्रवीणराय की वाणी के पक्ष मे। क० ११-८२-३। ६. स० पु० एक०। मुख, चेहरा। क० ११-८२-३। ७. स० पु० एक०। तात्पर्य, अर्थ। र० प्रि० १५-८-२। क० १२-३-१।

भावई—क्रि० प्र० पु० एक०। भाता है। रा० १८-६-१।

भावत—क्रि० प्र० पुं०। भाता है, अच्छा लगता है। र० प्रि० २-४-१। ३-६-१। रा० १३-७५-२। ३३-२०-२।

भावति—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। अच्छी लगती है। र० प्रि० ३-३३-२। १२-१५-५। १६-५-४। रा० ३३-३८-१।

भावति है—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। अच्छी लगती है। रा० २३-३८-१।

भावती—स० स्त्री० एक०। सखी। र० प्रि० १४-७-३।

भावतो—क्रि० प्र० पुं० एक०। प्यार हुआ। र० प्रि० १३-१४-२। रा० ३-२३-१। ३४-४४-१।

भावन—स० पु० बहु०। मनोविकार। क० ११-४८-३।

भावनमय—वि०। विशेष्य—भरथ। भावमग्न, प्रेमभावमय। रा० ११-१७-३।

भावना—सं० स्त्री० एक०। चिंतन। वि० १-६-२। २-२१-१। २०-४-४।

भावनि—सं० पु० बहु०। भावनाएँ, विचार। र०प्रि० २-६-२। ६-४६-३। १३-६-२। क० १५-१३०-२। वि० ४-३६-२। १८-७-२। १६-६३-४।

भावबिहीन—वि०। विशेष्य सुरति जोग। भावहीन। वी० २३-२४-२।

भाव रस—वि०। विशेष्य—मुकवन। अने भाव रसो से परिपूर्ण, सरस। वी० १७-१०-२।

भावसूर्य—सं० पुं० एक०। केशवदास के वंशज, "भाव प्रकाश" नामक वैद्यक ग्रन्थ के रचयिता। क० २-१०-१।

भावी—सं० पुं० एक०। भविष्यत् काल, होनहार। क० ६-६६-३। १०-२-१। रा० ३६-७-१।

भावै—१.सं०पुं०एक०। मानसिक विकार। क० ८-५-२। २. क्रि०प्र० पु० बहु०। अच्छा लगे। र० प्रि० ३-१०-४। ३-५१-२। ३-५६-३। ६-४०-३। ७-५-१। १०-२२-१। रा० १-३५-२। ४-२२-१। ८-१८-३। ६-४२-४। १५-५-१। १७-१६-२। ३२-२५-१।

भाषत—क्रि० प्र० पु० एक०। कहकर। रा० २७-२४-३।

भाषति—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। उच्चारण करती, बोलती। र० प्रि० ७-१२-१।

भाषन—स० पु० एक०। भाषण। वि० २-१०-३।

भाषही—क्रि० प्र० पु० बहु०। उच्चारण करेंगे। रा० १२-१६-२।

भाषा—[√भाष्+अ+टाप्]। १. स० स्त्री० एक०। भाव प्रकाश करने का साधन। र० प्रि० १६-१५-२। क० २-१७-१। ७-२-२। १०-१४-१। १५-४५-३। रा० ८-५-१। वी० १६-१३। २ सं० स्त्री० एक०। हिन्दी। रा० १-५-२। छं० २-३-१। २-५-१। वि० १८-२।

भाषा-कवि—स० पुं० एक०। भाषा मे कविता करनेवाला। क० २-१७-२। छं० १-३-१।

भाषा कवि मति मंद—वि०। विशेष्य—केसवराय। भाषा के कवि जो मंद मति वाले हैं। वि० १-६-१।

भाषा सरप—सं० पुं० एक०। सर्प भाषा। छं० २-३-२।

भासैं—क्रि० प्र० पु० बहु०। शोभित होते। रा० १६-७१-२।

भासै—क्रि० प्र० पुं० बहु०। दमकता है, शोभित होता। रा० ३०-१६-८।

भिंदियाल—स० पुं० एक०। हाथ से फेंके जानेवाले छोटे डंडो जैसे अस्त्र, ढेलवांस। रा० १६-४६-२।

भिखारिन—सं० स्त्री० एक०। भिक्षुणी, भिखमगन। क० ६-२५-४।

भिरे—क्रि० प्र० पुं० बहु०। भिड़े, लड़े। र०प्रि० १४-२५-३। रा० ३८-१६-१। ३८-१६-२।

भिर्‍यो—क्रि० प्र० पुं० एक०। भिड़ गया। रा० १८-३३-३।

भित्ति—सं० पुं० एक०। दीवार। वी० १८-१६।

भिन्न—सं० पुं० एक०। चित्त या अन्तः-करण। वि० १७-२६-४।

भिन्न पद—सं० पुं० एक०। श्लेषालंकार का एक भेद—एक पद को काट कर दो या तीन पद करे अथवा पदो के भिन्न अर्थ ले, उसे भिन्न-पद या उपमा-श्लेप कहते है। क० ११-३४-१।

भिल्ल—सं० पुं० बहु०। भील। क० ७-६-२। ७-७-२।

भिक्षा—[भिक्ष्+अ+टाप्]। स० स्त्री० एक०। भीख। रा० ३७-१२-१।

भिक्षा पातु—सं० पुं० एक०। भिक्षा माँगना, भीख माँगना। रा० २८-९-१।

भिक्षु—सं० पुं० एक०। भिक्षुक, भिक्षा माँगनेवाला, भिखारी। रा० १२-१९-१। २४-२६-३।

भिक्षुक—सं० पुं० एक०। भिखारी। वी० ३१-६१। र० १-२४-२। वि० ८-१४-१।

भिक्षुके—सं० पुं० एक०। भिक्षुक को। वि० ८-१५-३।

भी—सं० पु० एक०। भय। क० १६-१०-१।

भीख—सं० स्त्री० एक०। भिक्षा। क० ९-२५-४। रा० १२-२९-२। वी० २-१२। वि० ३-८-३। ६-३१-१।

भीजत—क्रि० प्र० पुं० एक०। भीगता है। क० ४-९-६।

भीजि—क्रि० प्र० पुं० एक०। भीगता। रा० १५-३०-१।

भीजैं—क्रि० प्र० पुं० बहु०। भीग जाते हैं। र० प्रि० ८-२८-२। ८-५२-२। रा० ८-१९-४।

भीत—[√भी+क्त]। १. सं०स्त्री०एक०। डर। र० प्रि० १-२६-१। क० ७-३६-१। १२-४-२। २ वि०। विशेष्य—लक्ष्मन। भयभीत। रा० ३३-५१-१। ३९-८-१।

भीत अति—वि०। विशेष्य—लक्ष्मन। अत्यन्त भयभीत। रा० ५३-५१-१।

भीतर—सं० पुं० एक०। अंत.करण। वि० ३१-५२-३।

भीत-रक्षमान—वि०। विशेष्य—हैहयाधिराज। भयभीत जनो को रक्षा करने-वाले। रा० ७-१९-२।

भीति—१. सं० स्त्री० एक०। डर, भय। क० ८-५-१। ज० ३५। वी० १-३३। २. सं० पुं० एक०। दीवार। रा० २९-२१-५।

भीति-भेद—सं० पु० एक०। भय का मर्म, भय का मूल कारण। रा० १२-६३-१।

भीतै—क्रि० प्र० पुं० बहु०। डरते हुए। रा० १९-७-१।

भीनी—क्रि० पुं० स्त्री० एक०। भीगी हुई, भीग कर। रा० १३-४५-१।

भीने—क्रि० प्र० पुं० बहु०। भीगे हुए। र० प्रि० १४-६-३।

भीनो—क्रि० प्र० पु० बहु०। भीग गये, भर गये, गद्गद् हो गये। रा० ६-२२-१। १०-३३-२।

भीम—[√भी (भय करना)+मक्] १ सं० पुं० एक०। पाँचो पाडवो मे से दूसरे जो वायु के पुत्र माने जाते है। क० ६-५२-२। ७-१६-३। १२-१८-२। ११-२१-१। वि० ८-२०-२। १२-१९-१। २. सं० पुं० एक०। भयकर शब्द। रा० ६-१२-१। ३ वि०। विशेष्य—भयकर। भयकर। रा० ६-१२-१। ३३-४७-१। ३७-१-१। वि० ८-२०-२।

भीम साजै—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। भयकर शब्द करती है। रा० ६-१२-१। ६-१३-१।

भीर—१ सं० स्त्री० एक०। भीड, समूह। र० प्रि० ५-३१-२। ५-३२-२। १२-

१३-२ । क० ७-६-१ । १४-१०-२ । १६-७१-३ । रा० १६-१३-२ । २२-२-२ । २२-३-१ । छ० १२ । वी० १-१० । ज० ४१ । २ सं० स्त्री० एक० । आविनय । छं० १-६३-५ । ३. स० पुं० एक० । १. कायर—समर के पक्ष मे । २ भीरुता—मुनि के पक्ष म । र० ८-४७-१ । ४ स० स्त्री० एक० । आपत्ति । र० प्रि० १४-२७-२ ।

भीर सहै—क्रि० प्र० पुं० एक० । भीड सहे । रा० १५-६-२ ।

भीरु—[√भी + क्रु] वि० । विशेष्य—भरतार । डरपोक, कायर । रा० ६-१६-५ ।

भील—[भिल्ल] स० पुं० एक० । मध्य भारत, राजपुताना आदि मे पाई जानेवाली एक जगली जाति । क० ५-२२-२ । ८-३४-३ ।

भीषम—[√भी + मक् पुक् (आगम)] १ सं० पु० एक० । महाभारत के प्रसिद्ध पात्र के रूप मे विख्यात भीष्म शान्तनु के ज्येष्ठ पुत्र थे, जो गंगा के गर्भ से उत्पन्न हुए थे । अष्ट भुजाओ मे आठवे वसु के ये अवतार थे । शान्तनु की प्रार्थना से गंगा ने इन्हे पृथ्वी पर छोड दिया । इनका नाम पहले गागेय या देवव्रत था । भीष्म नाम पडने का कारण यह बताया जाता है कि उन्होने भीषम प्रतिज्ञा की थी । इनके पिता ने सत्यवती नामक स्त्री से विवाह करने की इच्छा प्रकट की । परन्तु उस स्त्री ने शर्त रखी कि उसके गर्भ मे उत्पन्न पुत्र राज्याधिकारी हो । पिता की प्रसन्नता के लिये भीष्म ने आजन्म ब्रह्मचर्य पालन किया । क० ६-६३-२ । १२-१८-२ । १२-२५-४ । वि० ६-२५-१ । २ वि० । विशेष्य—युद्ध । भयंकर, डरावना । वि० ६-२५-१ ।

भुजंग—[भुज् √गम् + खच्] सं० पु० एक० । सांप । र० प्रि० १३-१७-२ । क० ४-२२-२ । रा० २४-२१-२ । ३७-३-१ । वी० १७-१२ । वि० ७ १८-३ । १२-२१-२ ।

भुजंगगन—सं० पुं० बहु० । सांपों के समूह । क० १६-५७-३ ।

भुजंगप्रयात—सं० पु० एक० । वर्णिक छन्दों मे समवृत्त का एक भेद—चार "य" गणों से यह वृत्त होता है । छं० १-७८८-३४ ।

भुज—[√भुज् (खाना) + क] १ स० पुं० बहु० । भुजाएं, हाथ । र० प्रि० ३-३-३ । ५-२६-२ । ५-२७-२ । क० ४-२१-२ । ११-६-२ । १५-१६ १ । १५-६४-४ । २. स० पुं० बहु० । विष्णु के चार हाथ । क० ११-१०-१ । ३ स० पु० एक० । भुजा, हाथ । रा० १६-१६-२ । १६-१०-२ । वी० ८-२३ । ८-४५ । १२-२७ । २२-५८ । २२-५७ । ३३-३२ ।

भुजगराज—१. स० पुं० एक० । सर्पो का राजा । छं० २-२-१ । २. वि० । विशेष्य—महादेव । सर्प को धारण करनेवाला । छ० २-२-१ ।

भुजजोर—स० पु० एक० । शक्ति, भुज-बल । रा० १५-८-१ ।

भुजदंड—सं० पुं० एक० । दंड सा हाथ, लम्बा हाथ । क० ४-२२-२ । १४-३५-३ । रा० ४-६-४ । ४-१२-३ । ३२-४८-२ । वि० ३-१०-१ ।

भुजदंड-निषंगधारी—त्रि० । विशेष्य—मकराक्ष । भुजदण्ड पर तरकस धारण करनेवाला । रा० १७-३६-१ ।

भुजपात सं० पु० एक० । भूर्जपत्र । क० ४-११-१ ।

भुजमार—सं० पुं० बहु० । भुजाओं का आश्रय । रा० ४-११-२ ।

भुजमूल —१. सं० पु० एक० । भुजदंड । क० ६-२०-१ । १२-६-१ । २. सं० पुं० बहु० । भुजदण्ड । क० १५-२७-१ ।

भुजा—१, स० स्त्री० बहु० । हाथ । क० १२-१५-२ । रा० १८-४-२ । वी० २२-१८ । २. सं० स्त्री० एक० । बाएँ हाथ । वि० १-२१-१ ।

भुजानि—सं० स्त्री० बहु० । बाहुएँ । र० प्रि० ६-५२-२ ।

भुक्ति—स० स्त्री० एक० । आहार । वि० ८ १५-१ । २०-१५-२ ।

भुरके—क्रि० प्र० पु० एक० । छिड़का हुआ । रा० १-२८-२ ।

भुलये—क्रि० प्र० पुं० बहु० । किसी ने भुलावा दे रखा है । र० प्रि० ७-६-१ ।

भुलवै—क्रि० प्र० पुं० । भूल जाओ । र० प्रि० १३-६-२ ।

भुलाही—क्रि० प्र० पु० एक० । पढ़ना । रा० ११-५-३ ।

भुव—१. स० स्त्री०एक० । पृथ्वी । र० प्रि० ३-३-२ । ३-३१-१ । ८-३२-३ । क० १-६-१ । १-२१-२ । १०-३०-३ । १५-७१-२ । रा० १-२२-३ । ४-१३-२ । ५-२४-१ । ६-२६-१ । १०-१६-१ । १२-२४-२ । २७-१६-२ । २६-२२-२ । ३३-८-२ । ३३-५३-४ । ३५-२५-३ । र० १-१०-१ । वि० ११-१३-१ । वी० ४-४४ । ५-७१ । ६-६ । ६-१६ । १२-१६ । १२-३० । १३-१ । १३-१५ । १४-५६ । १७-३७ । १६-६ । १६-११ । २३-८ । २४-८ । ३२-५३ । ३३-३४ । ३३-३५ । ३३-३६ । ३३-३६ । ३३-४४ । २. सं० पुं० बहु० । भुवलोक । र० १-२०-१ ।

भुवकंप—सं० पु० एक० । भूकम्प में होनेवाली उथल-पुथल से धरती की ऊपरी सतह का हिलना । क० ८-२२-२ ।

भुवचंद—त्रि० । विशेष्य—रामचन्द । भुवतल के चन्द्रमा, शोभा युक्त तथा शोभा बढानेवाला । रा० ५-३३-१ ।

भुव चन्द्र—वि० । विशेष्य—रामचन्द्र । भू-तल के चन्द्रमा । रा० १-२२-३ ।

भुव देव—सं० पुं० एक० । ब्राह्मण । रा० १६-२१-१ । ३३-८-२ । ३३-१४-१ । २४-१३-१ ।

भुवधर—सं० पुं० एक० । पहाड । वी० २१-२४ ।

भुवन—[√भू (होना)+क्युन्]—स० स्त्री० एक० । पृथ्वी मंडल । क० १५-२६-३ । रा० २७-२५-१ । र० १-२४-२ ।

भुवपति—स० पुं० एक० । राजा । क० ६-७५-३ ।

भुवपाल—सं० पुं० एक० । राजा । क० ११-३८-४ । रा० ३-३४-१ । ५-२४-१ । १३-६-१ । र० १-१८-१ । वि० ६-२५-३ ।

भुव भार—सं० पुं० एक० । पृथ्वी का बोझ । क० १-६-१ । रा० १२-१२-१ । २०-२२-२ । ३५-६-४ ।

भुव भूप—सं० पुं० एक० । दुनियाँ भर का राजा । रा० २१-१३-२ । २६-१२-२ ।

भुव मंडल—सं०पुं०एक० । पृथ्वी मंडल । र० प्रि० १४-२८-१ । क० १६-३५-५ । रा० १-२४-२ ।

भुव लोक—सं० पुं० एक० । भूलोक । क० १-२१-२ । ४-२२-२ । रा० ३४-३८-४ । वि० १८-३१-२ । १८-३१-१ ।

भुवि—सं० स्त्री० एक० । पृथ्वी । र० १-२४-२ । १-३३-४ ।

भुविपाल—सं० पुं० एक० । राजा । र० १-४८-१ ।

भुवि मंडल—सं० पुं० एक० । भू-मंडल । र० १-३७-३ ।

भू—[√भू+क्विप्]—१. सं०स्त्री०एक० । भूमिश्री । सामान्य अलंकार का एक भेद जिसमें प्राकृतिक वस्तुओ का ज्ञान होता है । क० ५-३-२ । २. सं०स्त्री०एक० । पृथ्वी । र० प्रि० ११-१२-२ । क० ५-१७-१ । ६-५-२ । ६-६८-१ । १६-१०-२ । १६-४६-२ । वी० ३१-८३ । ३३-३७ । वि० ६-५६-४ । १०-१२-२ ।

भूअंग—सं० पुं० एक० । सर्प, भुजंग । वि० १७-६२-३ ।

भू आकास गति—वि० । विशेष्य—कमल, रथनिपति । १ कमल के पक्ष मे—जो पृथ्वी तथा आकाश मे सर्वत्र पाया जाता है । २. रथनिपति के पक्ष मे—पृथ्वी और आकाश मे जिसकी गति है । क० ६-५-२ ।

भूकंप—सं० पुं० एक० । भूगर्भ मे होनेवाली उथल-पुथल से धरती की ऊपरी सतह पर होनेवाला कंपन, भूचाल । रा० ७-४८-३ ।

भूखंड—सं० पुं० बहु० । पृथ्वी के नौ खंड, इलावर्त, रम्भक, कुरु, हरि, किंपुरुष, भरत, केतुमाल, भद्राश्व, हिरण्य । क० १६-१०-१ । वि० । विशेष्य—भुक्ता-भरत प्रभा । भूख को मिटानेवाली । वी० २२-७३-१ ।

भूख—[बुभुक्षा] । १. सं० स्त्री० एक० । आहार की आवश्यकता से उत्पन्न विकलता, भोजन की इच्छा । र० प्रि० ३-६५-१ । ६-४६-२ । १२-२८-१ । रा० २-२८-४ । ६-२६-१ । १८-२७-१ । २४-४-२ । वि० ११-३७-२ । १६-७-४ । २. सं० स्त्री० एक० । क्षुधा । र० प्रि० ४-३-१ । ४-६-२ । ५-३-१ । ७-४३-२ । ८-११-३ । ६-१४-३ । १२-२५-१ । १२-२५-३ । क० ३-३२-४ । ४-१३-२ । ६-४०-१ । ६-५०-१ । ८-३४-१ । १२-६-३ । १२-२३-३ ।

भूखन—सं० पुं० एक० । आभूषण । वि० १०-१२-२ ।

भूजौं—सं० पुं० एक० । भूजुंगा । रा० ७-१२-३ ।

भूड—१. सं० स्त्री० बहु० । खंड । क० ८-१८-३ । २. सं० स्त्री० एक० । मिट्टी । ज० ४३ ।

भूत—१. सं० पुं० एक० । भूतकाल, वह समय जो बीत गया । क० ६-६६-३ । १५-२२-१ । वी० १०-४१ । २. स० पुं० एक० । पिशाच । क० ७-६-१ । ६-२६-२ । रा० ८-२३-१ । २४-२६-३ । ३३-४७-२ । वि० १-२७-३ । ४-३३-१ । ३. स० पुं० बहु० । पच तत्व—अग्नि, पानी, आकाश, पृथ्वी, तेज । क० १०-२६-२ ।

भूत-गण-पति—स० पुं० एक० । शिव । ज० ४२ ।

भूतनाथ—सं० पुं० एक० । शिव । वि० १०-१७-२ । ज० ३० ।

भूत प्रेतनि समेत—वि० । विशेष्य—महादेव । भूत प्रेतो से युक्त । जगत की सृष्टि करते समय परब्रह्म के भ्रूयुगल के मध्य भाग से क्रोध रूप मे रुद्रदेव की उत्पत्ति हुई थी जिन्होने भूत-प्रेतादि की सृष्टि की और अपनी साथी बना लिया । क० ६-२६-२ ।

भूतभावती—सं० स्त्री० एक० । भूत भामिनी, चुड़ैल । क० ६-४४-१ ।

भूतल—स० पुं० एक० । पृथ्वी । र० प्रि० ५-२०-२ । क० ४-२२-४ । ६-६१-२ । ११-२२-४ । १२-११-३ । रा० ५-२४-१ । ५-२४-४ । १०-१४-४ । १०-४१-१ । १६-२०-१ । २२-३-१ । २६-२-२ । ३२-२४-१ । ३६-३५-१ । ज० ५ । ३६ । १५० । १५६ । १७२ । १८४ । १६४ । छं० १-३०-४ । वी० १५-३ । १६-११ । १७-२७ । २०-८ । २६-१ । २६-२६ । ३०-१ । ३३-३३ । ३३-४५ । ३३-५० । वि० ६-५७-३ । १०-११-३ । १२-१७-१ । १३-७४-२ । १६-८-२ । १६-१०४-२ । १६-११०-२ । १६-११७-२ । १६-१२४-१ । १६-४-१ । १६-२७-१ । २१-३६-३ ।

भूतल के इन्द्र—वि० । विशेष्य—रामचन्द्र । देवलोक मे जिस प्रकार इन्द्र शोभित होता है उसी प्रकार भूतल मे शोभित होनेवाला । रा० १६-२०-१ ।

भूतल को सुरपाल—वि० । विशेष्य—जहाँगीर पृथ्वी का इन्द्र । ज० १८४-२ ।

भूतल को इन्द्र—वि० । विशेष्य—इन्द्रजीत । पृथ्वी का इन्द्र । क० ४-२२-४ ।

भूतल पाल—वि० । विशेष्य—रावन के मंत्री । भूमि के पालक । रा० १५-१-१।

भूतल भार—सं० पुं० एक० । धरणी पर होनेवाला पाप का भार । रा० २७-२४-२ ।

भूतल भूषन—वि० । विशेष्य—भूप । जग का आभूषण । वि० १६-११७-२ ।

भूति—[√भू (होना) + क्तिन्] १. सं० स्त्री० एक० । विभूति, वैभव, संपत्ति । रा० २७-६-७ । २. स० स्त्री० एक० । अधिकता । रा० १४-४१-१ ।

भूधर—१ सं० पुं० एक० । कृष्ण । क० १६-१२-१ । २. सं० पुं० एक० । पहाड़ । रा० १०-१४-४ ।

भूप—१. सं० पुं० एक० । राजा । क० १-१४-२ । १-२१-२ । ५-१३-३ । ५-२७-४ । ८-१२-२ । ८-२४-३ । ११-४-५ । १३-५-४ । १५-१२-३ । १५-७०-२ । १६-४६-२ । वी० २-६ । २-१८ । १०-१२ । १०-३५ । १०-३५ । १०-३६ । १२-२० । १६-१ । २१-२१ । २२-२० । २२-३८ । २३-३२ । २८-७ । ३०-१ । ३१-१२ । ३१-६६ । ३१-७५ । ३२-२६ । ३२-२८ । र० १-२४-२ । वि० १२-१६-३ । १३-४०-४ । १३-४५-१ । १३-७३-२ । १३-७८-२ । १४-४०-२ । १४-४५-२ । १५-१५-२ । १५-१७-२ । १६-१५-२ । १६-२४-२ । १६-४७-२ । १६-६६-१ । १६-११७-२ । २०-४८-४ । २. स० पुं० बहु० । राजा लोग । रा० २-६-१ । २-६-२ । ३-३७-१ । ५-२४-३ । ७-५-३ । ७-३१-१ । १७-२१-१ । २६-१६-१ । २६-१-२ । ३०-१८ ८ । ३४-२६-१ । २५-१०-५ । ३७-१-३ । ३८-१६-२ ।

भूपति—१. सं० पुं० एक० । राजा । क० ११-४-४ । १५-५१-२ । रा० १-२१-१ । १८ १७-४ । ३३-३७-२ । ३६-३५-१ । र० १-२७-३ । वी० १३-३ । १६-२ । ३०-४ । ३१-४५ । ६२-४१ । ३३-२८ । ज० ७३ । १७२ । वि० १५-२१-२ । १६-३६-२ । १६-६२-४ । १६-६३-२ । १६-७२-२ । २. वि० । विशेष्य—दुहराम । जग भर का राजा । ज० ७३-१ ।

भूपति गन—सं० पुं० बहु० । राजाओं का समूह । रा० ३३-१-३ ।

भूपति भूषन—वि० । विशेष्य—विभीषण । जग के श्रेष्ठ राजाओं के भी आभूषण । र० २-७-३ ।

भूपनि—सं० पुं० बहु० । रामानुज । क० १६-५६-२ ।

भूपरम—सं० पु० एक० । राज वेश । रा० ३१-३-२ ।

भूपाल—स० पु० एक० । भूमि का पालन करनेवाला । रा० ५-४६-२ । वी० ८-१६ । १२-३५ । १४-३४ ।

भूमंडल को राज—वि० । विशेष्य—सुलतान । पृथ्वी भर का राजा । वी० ४-२२-१ ।

भूमि—१. सं० स्त्री०एक० । पृथ्वी । र०प्रि० ८-३२-३ । क० ३-२५-१ । ५-२७-४ । ५-३५-४ । ७-१-२ । ८-३०-२ । १०-२८-४ । ११-४-५ । रा० ५-३२-१ । ७-१६-१ । १०-२०-२ । १३-१-२ । १६-२१-१ । १७-२०-२ । १६-५-५-१ । १६-२०-१ । २१-३१-१ । २१-४-१ । ३१-३५-१ । ३४-३०-१ । ३४-४५-१ । ३५-२१-२ । ३५-२१-२ । ३६-४-२ । ३८-१५-२ । ३८-१६-३ । ३६-१८-२ । छं० १-६१-३ । वी० २-६ । २-१८ । ४-२५ । १२-६ । १२-३६ । १२-३६ । १३-१२ । १७-३४ । १७-७३ । १६-६ । २१-६ । २७-४ । ३०-४ । ३१-७६ । ३१-८३ । ३२-२५ । ३२-२६ । ३२-३१ । ३२-३२ । ३२-४१ । ३३-३० । ३३-४४ ।

वि० १-११-१ । १-११-२ । १-१२-१ । १-१४-१ । १-१८-१ । ६-६२-१ । ११-४-२ । ११-८-२ । १७-६७-२ । १६-१२-१ । १६-६५-४ । २. सं० स्त्री० एक० । स्थल, प्रदेश । क० १५-२३-२ । १५-५१-२ । ३. सं० स्त्री० एक० । भूमिका । वि० २०-४८-३ । २०-५०-२ ।

भूमिका—सं० स्त्री० एक० । दीबाचा । वि० १७-१-२ । १७-४३-१ । १७-५२-२ । १७-५५-१ । १७-५५-२ । १७-६३-२ । १७-६६-१ । २०-३८-२ । २०-३६-४ । २०-४२-१ । २०-४६-१ । २०-४६-२ । २०-५३-१ । २०-५६-१ । २०-६२-१ ।

भूमिदान—सं० पुं० एक० । विभिन्न प्रकार के दानो मे एक जिसमे जमीन दान मे दी जाती है । रा० २७-२-३ ।

भूमि देव—सं० पु० एक० । ब्राह्मण । ज० १७२ । वि० १०-२०-३ ।

भूमि देयमान—वि० । विशेष्य—हैह्याधिराज । भूमि का दान करनेवाले । रा० ७-१६-१ ।

भूमि भार—१. सं० पु० एक० । राज्य पालन का बोझ । क० १२-१०-२ । २ सं० पु० एक० । भूमि का भार, धरती पर होनेवाले पापो एवं अत्याचारो का भार । रा० २७-२-३ ।

भूमि भूप—सं० पु० बहु० । राजा लोग । रा० १८-७६-२ ।

भूमि लोक—सं० पु० एक० । पृथ्वी के लोग । वि० ७-१७-३ ।

भूमि लोकन—सं० पु० बहु० । प्रजा । वि० १३-५३-१ ।

भूमिहीन—वि० । विशेष्य—मय । राज्यहीन । रा० १३-६-१ ।

भूरि—वि० । विशेष्य—मय । अत्यन्त । र० प्रि० ३-६-१ । क० ३-२४-१ । रा१६ ७-४३-१ ।

भूरि सुखदेइ—वि० । विशेष्य—भूमि । अत्यन्त सुखदायी । क० ३-२५-१ ।

भूरे—वि० । विशेष्य—केस । मटमैले रग के । र० प्रि० ३-१२-१ ।

भूल—१. सं० पुं० एक० । चूक, भ्रम । र० प्रि० १६-१४-२ । रा० १४-२१-२ । ११-१०-१ । २. सं० पुं० एक० । गलती । वि० २१-४०-३ ।

भूलत—क्रि० प्र० पु० एक० । भूलता है । र० प्रि० ६-१८-१ । ६-४०-२ ।

भूलि—१ सं० स्त्री० एक० । दोष, अपराध, चूक । र० प्रि० ११-१४-३ । १२-१६-२ । २. क्रि० प्र० पुं० एक० । भूल जाता । रा० १५-५-४ । १६-४६-३ । २१-२५-१ । २६-४४-२ । ३०-४२-१ । ३१-३४-२ । ३१-३४-२ । ३४-४६-१ । र० प्रि० ३-५४-४ । ३-६६-४ । ५-६-८ । ७-६-१ । ७-२५-१ । ८-४१-३ । ८-४८-१ । ६-४-४ । ६-१३-२ । ११-५-२ । १३-३-३ । क० २-१२-२ । ३-४७-२ ।

भूलि पर्यो—सं० क्रि० । भूल गया, मन मे कोई गड़बडी हो गयी है । र० प्रि० ८-४१-३ ।

भूलिहुँ—क्रि० प्र० पुं० एक० । भूल कर । र० प्रि० ७-३०-४ ।

भूलिहु—क्रि० प्र० पुं० एक० । भूलो । र० प्रि० २-९-१ । रा० ७-३५-२ । १७-१६-१ । ३३-५-२ । ३९-२९-२ ।

भूलहु जाय—स० क्रि० । भूलकर भी जाते । रा० ३३-५-२ ।

भूले—१. स० पु० एक० । दोष । र० प्रि० ५-२३-३ । २ वि० । विशेष्य—भँवर । अपने को भूले हुए । क० १०-३४-२ । ३. क्रि० प्र० पुं० एक० । मस्त हो जाना, परिस्थिति को भूल जाना । र० प्रि० ६-४१-४ । ७-३१-७ । ८-२८-३ । ८-३४-१ । रा० १-३२-२ । ९-६-२ । १७-५४-१ । २२-११-२ । ३०-३३-१ । ३२-६-१ । ३८-८-१ ।

भूलेई—क्रि० प्र० पुं० एक० । भूलकर । र० प्रि० ७-९-१ ।

भूलेहुँ—क्रि० प्र० पुं० एक० । भूलकर भी । र० प्रि० ७-३९-१ ।

भूलें—क्रि० प्र० पु० बहु० । भूल जाते है । रा० ३०-९-२ ।

भूल्यो—क्रि० प्र० पुं० एक० । भूल गया । र० प्रि० ५-१७-२ । ८-२८-३ । ११-५-६ । १६-७-१ । रा० १८-२५-२ । १९-२६-२ ।

भूषन—[√भूष्+ल्युट्] । १. सं० पु० बहु० । जेवर, गहना । र० प्रि० २-४-३ । २-६-२ । ३-४०-३ । ३-४३-२ । ६-३१-४ । ६-४५-१ । ६-४६-४ । ७-२६-२ । ७-३२-८ । ८-३२-४ । १२-१३-१ । १२-२७-१ । १३-८-१ । १३-१३-२ । क० १-३७-१ । ४-१०-१ । ४-१७-२ । ७-१-२ । ८-२७-२ । ८-४५-२ । ८-४७-४ । ११-७७-३ । १३-५-२ । १३-६-५ । १३-२३-२ । १३-३५-२ । १४-१०-१ । १५-७५-३ । १५-१३०-१ । १६-४८-३ । रा० ११-२७-४ । १३-१९-१ । १२-३७-१ । वी० ५-३२ । ६-१२ । ६-१९ । ७-४० । ९-३१ । १३-१२ । १४-२७ । १७-३७ । १९-१७ । २०-२० । २०-२६ । २५-३ । २५-२१ । २५-२६ । २८-११ । २८-१६ । ३२-१४ । ३२-२८ । ३३-११ । ३३-१६ । ३३-२० । ३३-४४ । ज० ७ । १६ । १३६ । १५० । १६३ । छ० १-४१-३ । १-४५-५ । २-४६-६ । २-४७-५ । र० १-२७-३ । वि० १-२६-१ । २-४-१ । ७-१३-४ । १०-१५-३ । १०-१४-१ । १२-१०-२ । १६-७१-२ । २. स० पु० एक० । अलकार । ५-२४-४ । ३. स० पु० बहु० । आभूषणो को । वि० १९-७-२ । ४. सं० पु० बहु० । काव्यालंकार । क० ३-७-१ । ५-३-२ । १६-८९-१ । ५. स० पु० बहु० । दो प्रकार के आभूषण—१. स्वर्ण भूषण, २. पुष्प भूषण । क० ४-१७-२ । ६. सं० पु० बहु० । काव्यालकार —कविता के पक्ष मे, जेवर—वनिता के पक्ष मे । क० ५-१-२ । ७. सं० पुं० बहु० । जेवर—कालिका के पक्ष मे, पृथ्वी और आकाश—वर्षा के पक्ष मे । क० ७-३२-१ । ८ सं० पुं० बहु० । जेवर—रघुनाथ के या राजा अमरसिंह के पक्ष मे, अलकार के पक्ष मे—श्रेष्ठ । संज्ञा का विशेपणवत् प्रयोग—ब्रह्मा, कृष्ण तथा शिव के पक्ष मे । क० ११-३३-३ । ९.

सं० पुं० एक० । उपलांकार का एक भेद । क० १४-२-२ । १४-१८-२ ।

भूपन ही—क्रि० प्र० पुं० एक० । पहनते ही । र० प्रि० ६-३१-२१ ।

भूषण भू—वि० । विशेष्य—भँवर । संसार का भूषण । रा० १४-१-२ ।

भूषण को भव भूपन—वि० । विशेष्य—तनूजा । भूषणो के लिये भी भव्य भूषण अर्थात् अलंकारों को भी अलंकृत करनेवाली, अत्यन्त रूपवती । रा० ५-२४-४४ ।

भूषनगन—वि० । विशेष्य—तन । अनेक आभूपणो से सुसज्जित । र० ८-८-३ ।

भूपन जोति—स० स्त्री० एक० । आभूषणों की चमक । क० ८-४५-२ ।

भूपनन—सं० पुं० वहु० । आभूषन । क० ८-३६-२ ।

भूषननि—सं० पुं० वहु० । जेवर, गहने, काव्यालकार । क० ७-३-२ । १४-४३-१ । ६-७-२ । १५-५ १ ।

भूषननि भूपित—वि० । विशेष्य—रामसिंघ जू । आभूषणो से युक्त । क० ७-३-२ । ६-७-२ । १५-५-१ ।

भूषन-भाई—स० पुं० वहु० । गुण । र० प्रि० १४-१८-१ ।

भूषन-भाव—सं० पु० वहु० । गुण । क० १४-१६-१ ।

भूषन-भूषन—वि० । विशेष्य—विभीषणा अत्यन्त श्रेष्ठ । क० प्रि० ८ १८-४ ।

भूषन भूषित—वि० । विशेष्य—सुमगनि । आभूषणो से अलंकृत । र० प्रि० ७-२६-२ । क० १४-८६-१ । रा० २०-३-२ । छं० २-४७-५ । वी० २०-२५-२ । २०-२१-१ ।

भूपन-भेद—सं० पुं०वहु० । सोलह शृंगार । र० प्रि० २-६-२ ।

भूषन सूरज वंस को—वि० । विशेष्य—वीरसिंघ । सूर्य वंश का भूषण । वि० १-२६-१ ।

भूषन से करे—वि० । विशेष्य—तुरंग । आभूषणो से युक्त । वी० १७-३७-२ ।

भूषनहीन—वि० । विशेष्य—नग्न । अलकार रहित । क० ३-७ १ ।

भूषि—क्रि० प्र० पुं० एक० । भूपित किया । रा० २१-५७-२ । ३५-६-१ ।

भूपित—वि० । विशेष्य—माल । आभूषणो से सज्जित । वी० ८-१६-१ । २६-४६-१ ।

भूषित कियो—क्रि० प्र० पु० एक० । भूषित किया । रा० १७-१-२ ।

भूपित विभूति—१ वि० । विशेष्य—महादेव । विभूति से शोभित, दक्ष यज्ञ मे शिवा के सती होने पर महादेव उनकी भस्म को शरीर मे लगाते और प्रेमवश उनकी अस्थिमाला गले मे पहनते है । क० ६-२६-२ । २. वि० । विशेष्य—देह । राख से विभूषित । रा० ३२-४८-१।

भूपित-भूपननि- वि०। विशेष्य—नखशिख । भूषणो से युक्त । रा० ३१-३७-१ ।

भूपिबे—क्रि० प्र० पुं० एक० । पहनता । र० प्रि० ६,४५-१ ।

भूपि भूषन—वि० । विशेष्य—सत्रदूषन । आभूपणो से भूषित । रा० ३५-६-१ ।

भूषै—वि० । विशेष्य—भव । भूपित किया हुआ । क० १३-२५-३ ।

भृंग—[√भृ+गन्, मुट (आगम)] सं० पुं० एक० । भौंरा । छं० २-३४-४ ।

भृंगनि—सं० पुं० बहु० । भौंरों का समूह । र० प्रि० ८-२३-१ । क० १४-१७-१ ।

भृंगावली—सं० स्त्री० एक० । भौंरो की पंक्ति । वि० ११-३-१ ।

भृकुटि—[भ्रूकुटी] सं० स्त्री० बहु० । भौंहे । र० प्रि० ३-११-१ । ८-१८-१ । क० १५-५९-१ । रा० ६-४७-१ । ६-४८-१ । २०-४६-१ । ३१-१०-२ । वी० ६-१५ । ६-२५ । ७-१६ । ११-१६ । २०-१२ । २२ ५७ । छं० २-३४-४ ।

भृकुटि-विलारा—सं० पुं० बहु० । भौंहों की भगिमाएँ । र० प्रि० ८-१८-१ । रा० ६-४२-१ ।

भृकुटी—सं० स्त्री० बहु० । भौंहे । र० प्रि० ३-२१-१ । ३-३४-१ । १४-३५-३ । क० ९-९-२ । ९-१२-३ । ९-२८-३ । ११-३५-३ । १५-६४-४ । १५-८४-२ । छं० २-८-२ ।

भृगु—[√भ्रस्ज्+कु, सम्प्रसारण कुत्व] सं० पु० एक० । एक गोत्र प्रवर्तक जो ब्रह्मा के पुत्र माने जाते है । रा० २३-४-१ । र० १-२३-३ । वि० १९-२९-३ ।

भृगुनंद—१ सं० पुं० एक० । परशुराम । क० २-२-१ । रा० ५-८३-३ । ७-१७-२ । ७-२८-१ । ७-३३-४ । ७-४२-६ । ७-४५-१ । ७-५४-३ । १६-११-२ । १९-१७-४ । १९-२१-१ । २०-२१-२ । २ वि० । विशेष—परशुराम । भृगु का पुत्र । क० २-२-१ ।

भृगुनाथ—सं० पु० एक० । परशुराम । ७-२१-१ । ७-४७-२ ।

भृगुपति—सं० पुं० एक० । परशुराम, जमदग्नि के एक पुत्र जो विष्णु के छठे अवतार माने जाते हैं । वी० ३-३६ । रा० ७-२२-१ । ८-५१-१ । र० ११८ । छं० १-७२-३ ।

भृगु रिषिही—सं० पुं० एक० । भृगु महर्षि । छं० १-२५-४ ।

भृगुलात—सं० पुं० स्त्री० । भृगुचरण का चिह्न । रा० ६-५८-१ । ८-१५-२ ।

भृगु वंश—सं० पुं० एक० । भृगु कुल । रा० ७-१८-२ ।

भृत्य—सं० पु० एक० । सेवक । वी० ३०-५ । ३१-३१ । ३१-७५ ।

भेट—१. सं० स्त्री० एक० । मिलन, मुलाकात । र० प्रि० ७-९-२ । १४-३१-३ । वि० १३-४५-१ । २. क्रि० प्र० स्त्री० एक० । भेंटना । र० प्रि० ७-९-२ ।

भेटनि—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । भेंटती । र० प्रि० ५-९-७ । ५-१०-७ ।

भेटि—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । भेंटना । र० प्रि० ५-३४-७ ।

भेटिवे—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । भेंट करने को । र० प्रि० ५-१०-८ ।

भेटे—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । भेंट करा । र० प्रि० ५-१०-८ ।

भेंटति—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । भेटती रा० ३२-४०-२ ।

भेटि—क्रि० प्र० पुं० एक०। भेटकर। रा० १०-६-१। १३-७१-२।

भेटत – क्रि० प्र० पुं० बहु०। भेंट करते। र० प्रि० १४-१६-४।

भेटतही—क्रि० प्र० पुं० एक०। भेंट करते ही, छूते ही। र० प्रि० ११-१३-३।

भेटि—क्रि० प्र० पुं० एक०। भेंट किया, आलिंगन किया। र० प्रि० १३-६-४।

भेटिवे—क्रि० प्र० पुं०एक०। भेंट करना। र० प्रि० ३-२५-२।

भेटियत—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। भेंट होती है। रा० १३-६१-२।

भेटिबो—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। भेंट की। रा० १४-१६-१।

भेटे—क्रि० प्र० पुं० एक०। भेंटा। र० प्रि० ९-१३-३।

भेड़िन—सं० स्त्री० बहु०। भेड़ियाँ। क० ६-४४-३।

भेद—[√भिद्+घञ्]। १. सं० पुं० एक०। अलगाव, अन्तर। र० प्रि० १०-४-४। क० ३-५७-१। ६-७६-३। ८-२१-२। ११-७८-१। ११-७९-४। १३-१०-२। १४-४७-४। १५-९७-२। रा० ३-३-३। २०-३५-२। २५-२७-१। छं० १-६३-६। २-१६-३। २-१९-१। वि० २-१८-१। ९-३५-२। ९-३९-१। ११-३६-२। १३-२१-४। १४-२७-२। १९-३१-२। १९-३९-२। २. सं० पुं० एक०। अवरोध। क० १३-२०-२। ३. सं० पुं० एक०। रहस्य, गोपनीय विषय। र० प्रि० ४-१०-१। रा० १३-७१-१। वि० ३१-५८-१। ४. सं० पु० एक०। छिपी हुई बात। र० प्रि० १०-२-१। १०-११-२। ५. सं० पु० एक०। एक दूत का नाम। वि० ६-३५-२। ११-१४-२। १२ १२-४।

भेद की बात—स० स्त्री० एक०। रहस्य वार्ता। क० ११-६३-४।

भेदु—सं० पुं० बहु०। प्रकार। क० १५-६-१।

भेदि—सं० पु० एक०। भेद कर। रा० ५-४३-४। १९-३९-४। १९-४६-४।

भेदियो—स० पु० एक०। भेद किया। रा० १८-३३-२।

भेरि—१. सं० पु० एक०। नगाडा, डक्का। रा० १७-३०-३। २. सं० पु० एक०। बाघ। वी० १८-१। २१-३४। २६-१७। ३३-१।

भेरी—स० स्त्री० बहु०। नगाड़ा। क० ६-७४-३। वि० १२-२-२।

भेव—[भेद]। सं० पु० एक०। भेद या रहस्य। वि० ६-५८-१।

भेष—१ सं० पु० एक०। वेश-भूषा, पहनावा। र० प्रि० ३-४४-२। रा० ७-२-४। ८-५-१। १२-१९-३। २. सं० पु० बहु०। स्वरूप। र० प्रि० १३-२२-२।

भेस—[वेष]। सं० पुं० एक०। बदला रूप, पहनावा। र० प्रि० ३-१२-२।

भैंस—सं० पु० एक०। गो जाति का एक मादा पशु जिसका दूध गाय के दूध से

अधिक गाढा और स्नेहयुक्त होता है। रा० ६-२४-१।

भैसनि—सं० स्त्री० बहु०। गोपनीय, एक मादा पशु जिसका दूध गाय के दूध से अधिक गाढा और स्नेहयुक्त होता है। क० ६-४४-२।

भैयनि—सं० पुं० बहु०। भाई, सहोदर। र० प्रि० १४-३१-२।

भैया—सं० पुं०एक०। सहोदर। र० प्रि० १४-४०-४। क० ८-७-२। रा० ६-१-१। ७-२४-१। १६-२५-१। १८-१३-२। २३-१५-१। ३३-३५-१। वी० १-२८। १-३६। ४-३७। ४-४६। ४-५०। ७-६६। ६-४६। ६-५६। १०-१६। १०-२३। १०-५१। १३-१७। २६-१०। ३३-१५। वि० ७-१०-२। १४-६-४।

भैरव [भीरु+अण्] सं० पुं० एक०। कालभैरव, शिव के अवतार रूप माने जानेवाले, शिव के अंग विशेष। रा० ३८-१६-१। ज० ४२। वी० १०-५१। १२-३०। १३-१६। १४-४६।

भैरवी—सं० स्त्री० एक०। नाम विशेष। वि० ६-४-१। ६-६-१। ६-१७-१।

भैरो—सं० पुं० एक०। (१) भैरव महादेव—गंगा के पक्ष मे। (२) भैरव राग—वाणी के पक्ष मे। क० १४-१६-१।

भैरौ—सं० पुं० एक०। राग विशेष जो प्रात.काल गाया जाता है, ईश्वर। क० १-४६-१।

भोग—[√भुज्+घञ्] १. सं०पुं०एक०। संपत्ति। र० १३-५-४। छं० १-७८-६। वि० १-६-२। ५-२-२। ५-२-३। ६-११-२। २. सं० पुं० एक०। शृंगारिक चेष्टा। र० प्रि० १६-६-१। क० १४-२३-१। रा० ६-६-२। २१-२६-२। २२-२४-२। २४-१४-१। २४-२५-२। २५-३७-२। २५-३६-२। ३२-४१-२। ३४-२०-२। र० १-२४-३। १-५१-१। वि० ११-३५-२। १२-१४-१। १३-५३-२। १३-७२-१। १४-२३-१। १६-६-२। १६-१२-२। १६-१६-२। १६-११५-२। १६-१२५-१। २१-२२-१। २१-२३-१। ३. सं० पुं० बहु०। भोगो मे। वि० १६-२४-१। १६-११४-२।

भोग जोग—सं० पुं० बहु०। भोग-सामग्री। क० ७-३-२।

भोग जोग को अजोग—वि०। विशेष्य—चन्द्रमा। भोग योग के अयोग्य। एक पक्ष मे शाप के कारण चन्द्र राजयक्ष्मा रोग से युक्त हो गये जिसके कारण चन्द्र भोग योग दोनो के अनुपयुक्त कहलाये। दक्ष की ६० कन्याओ मे से चन्द्र ने २७ कन्याओ से व्याह किया था। लेकिन रोहिणी से ही चन्द्र सुव्यवहार करते थे। यह बात जब अन्य पत्नियो द्वारा दक्ष तक पहुँची तब दक्ष ने चन्द्र को शाप दिया। क० ६-५१-१।

भोगन—१. सं० पुं० बहु०। भोग विलास। वि०। २०-४४-२। २१-५२-३। २.

क्रि० प्र० पुं० एक०। भोगने। रा० ३४-१७-२।

भोगनि—सं० पुं० बहु०। सुख के लिये एकत्र संपत्ति। क० ६-३०-३। १६-५७-२। वि० ६-२६-१। ६-४६-३। ११-१२-३। १६-२५-१। २०-३५-४।

भोगनि जुक्त—वि०। विशेष्य—संत। भोगो मे लीन। वि० ११-१२-३।

भोग भार—सं० पुं० एक०। सुख दुःखादि के अनुभव का बोझ। क० १२-१०-३। रा० २७-८-१।

भोग भोगी—वि०। विशेष्य—जीव। आठ प्रकार के भोगो को भोगनेवाले। १. फूल माला धारण करना। २. इतर फुलेल लगाना। ३. स्त्री-प्रसंग। ४. अच्छे वस्त्र धारण करना। ५. गाना सुनना व गाना। ६. पान खाना। ७. अच्छे भोजन। ८. सवारी और आभूषण। रा० २८-४-१।

भोग युक्त—वि०। विशेष्य—रामसिंहजू। भोग करनेवाला। क० ७-३-२।

भोगवती—सं० स्त्री० एक०। भोगवती नामक नगरी, अनल लोक की नगरी। रा० १४-३८-४।

भोवान—वि०। विशेष्य—भानु। भोग विलास मे लीन। रा० ३३-३७-२।

भोग विचार—सं० पुं० एक०। सांसारिक जीवन सम्बन्धी निश्चय, धारणा। रा० २५-३८-१।

भोगवे—क्रि० प्र० पुं० एक०। भोगता है, भोगना पड़ता है। रा० १३-३६-४।

भोगा—सं० पुं० एक०। भोग-विलास। रा० २-१-१।

भोगिन—सं० पुं० बहु०। पातालवासी। र० प्रि० ४-११-३।

भोगी—सं० पु० एक०। भोग करनेवाला। वि० १६-११५-१।

भोज—[भोज+अण्] १. सं०पुं०एक०। मालवा का परमार वंशी राजा जो बड़ा पंडित, कवि और गुणी जनो का आदर करनेवाला था। क० ६-६४-१। ज० ७७। वी० २-३। २७-२६। ३२-५२। २. सं० पुं० एक०। भोग्य पदार्थ। रा० २५-२७-१। वि० १४-५५-१। ३. सं० पुं०एक०। भोजन। रा० ६-२६-२। ३४-२२-१। ४. सं० पुं० एक०। भोजनालय। रा० २६-२५-१।

भोजन—[भुज्+ल्युट्] सं० पुं० एक०। खाने की चीजें, खाद्य पदार्थ। र० प्रि० ३-२-२। ६-५०-१। क० ११-७७-३। १३-५-२। १६-४८-३। रा० ६-२६-२। ७-२१-१। २१-२१-२। २२-१४-२। ३०-२८-१। ३३-२५-१। ३४-११-१। ३४-२१-१। ३५-२५-१। छ० १-६१-६। १-६६-५। वि० ८-१२-१। ८-२६-३। १२-१०-२। १३-५२-१। १४-३८-१। १६-३६-२।

भोजननि—सं० पु० बहु०। खाद्य पदार्थ। क० १३-६-४।

भोजराउ—सं० पु० एक० भोजराज। वी० ६-१६।

भोडर—सं० पुं० एक०। अभ्र। क० ५-८-२।

भोन—सं० पु० एक० । भवन । वी० ३-६ । ३-५५ । ४-६ । ४-३० । ४-३८ । ६-१९ । ६-३३ । ७-३० । ७-४५ । १०-५३ । ११-४४ । १३-१२ । १४-४१ । १४-२३ । १६-४ । १६-६ । १७-२४ । १८-१३ । २१-२४ । २२-२० । २२-३८ । ३२-२२ । ३३-३८ ।

भोर—सं० पु० एक० । प्रातःकाल । र० प्रि० १०-२४-४ । क० ६-१०-१ । १५-४५-१ । रा० ८-१४-१ । ३०-१८-२ । वी० ८-८ । ८-९ । १२-८ । १४-१३ । वि० ४-४२-४ ।

भोरी—वि० । विशेष्य—ग्वालि । भोली भाली । र० प्रि० १२-४-१ । क० १५-४१-४ ।

भोरी-भोरी—वि० । विशेष्य—व्रज की कुमारिका । भोली भाली । र० प्रि० १४-३५-२ ।

भोरे—वि० । विशेष्य—गोकुलनाथ । भोले-भाले । क० १६-२८-१ ।

भौंर—१. सं० पु० एक० । भ्रमर । र० प्रि० ३-४-४ । ८-३५-१ । ११-१८-४ । क० ६-२७-१ । रा० ४-२३-१ । १२-४९-२ । १८-८८-४ । १७-५४-१ । ३२-६-१ । १३-२४-१ । २०-४६-२ । ३१-७-१ । वि० १२-२१-२ । १६-३९-२ । २ सं०पु० बहु० । भ्रमर । र० प्रि० १२-१३-२ । क० ६-७५-३ । १३-१६-२ । १४-१०-२ । १५-७४-१ ।

भौंर भीर—सं० स्त्री० एक० । भौंरो का समूह । क० १४-१०-२ । रा० १५-४२-३ ।

भौंर मंडलीन—सं० पु० एक० । भौंरो का समाज । रा० ९-३६-१ । छं० १-७८-३ ।

भौंरनि—१. सं० पुं० बहु० । भ्रमर । र० प्रि० १२-१४-४ । छं० २-३७-७ । वि० ११-६-२ । २. सं० स्त्री० एक० । भ्रमरी । रा० १४-२९-१ ।

भौंरा—सं० पु० एक० । भ्रमर । क० १०-२५-४ ।

भौंरिनी—सं० स्त्री० एक० । भ्रमरी । र० प्रि० ११-१७-१ ।

भौंरी संजुत—वि० । विशेष्य—माल । भौंरी युक्त । वी० १७-४९-२ ।

भौंह—[भ्रू] । सं० स्त्री० बहु० । भौं, भृकुटी । र० प्रि० २-६-२ । २-१२-२ । ३-५४-२ । ६-४०-१ । ८-७-२ । १४-२९-४ । रा० १८-२४-२ । १३-२९-१ । ३७-१२-१ ।

भौंहनि—सं० स्त्री० बहु० । भौं, भृकुटी । र० प्रि० ६-३७-१ । १२-१९-२ । १३-६-२ । क० १२-२१-२ ।

भौंहरे—सं० पु० बहु० । भौंरा । र० ६-१६-२ ।

भौंहे—सं० स्त्री० बहु० । आँखो के ऊपर की हड्डी के ऊपर के चमडे पर चन्द्र-कला या धनुष के आकार के जमे हुए बाल । र० प्रि० ८-३९-३ । १४-७-३ । १४-१०-३ । १४-२५-३ । रा० १८-२४-२ । १३-२९-१ । ३७-१२-१ ।

भौ—सं० पु० एक० । भय । वि० १०-१२-१ ।

भौन—[भवन]। सं० पुं० एक०। घर, मकान। र० प्रि० ५-३१-१। ६-२०-१। ७-२३-१। १२-१४-४। क० ६-१६-२। ११-७६-१। १३-५-२। १५-६०-४। १६-४८-३। १६-४९-३। १६-८६-३। रा० २-२७-२। १४-९-१। छं० १-४४-४। १-६१-६। १-७४-३।

भौम—सं० पुं० एक०। मंगल, गुरु। रा० १७-५१-२।

भौमरथी—सं० स्त्री० एक०। नदी-विशेष। वि० ६-१७-१।

भौर—सं० पु० एक०। भ्रमर। वी० १२-१०। १५-११। १५-१७। १७-४४। १७-५०। १७-६०। १७-६१। १७-६२। १७-६३। १७-६४। १७-६५। १७-६६। २३-३७। २३-५३।

भौह—१. सं० पु० एक०। भृकुटी। वी० २५-४। २ सं०स्त्री०बहु०। भुजाएँ—कालिका के पक्ष मे। ३. सं०पु०एक०। भय, डर—वर्षा के पक्ष मे। क० ७-३२-१।

भ्रम—[√भ्रम्+घञ्] १. सं० पुं० एक०। शका। र० प्रि० २-८-१। क० ८-४२-१। १०-२६-१। १२-४-२। १२-२४-२। रा० ४-३-२। १५-२०-२। २८-७-१। ३२-२०-२। ३९-१३-२। वि० १२-१२-४। १३-७९-१। १३-७२-१। १३-८५-१। १७-३४-१। १७-३५-१। १७-३६-१। २. सं० पुं० एक०। चक्कर। र० प्रि० ३-४७-२। ३. सं० पुं० एक०। दूत का नाम। वि० ६-३५-२। ११-८-२। ११-१४-२। ४. सं० पुं० बहु०। भ्राति। वि० १९-६८-१। २०-५२-२। २१-२१-२।

भ्रम-विच्छेद—सं० पुं० एक०। भ्रम दूर हो जाना। वि० २१-१६-२।

भ्रम-भार—सं० पु० एक०। भ्राति का बोझ। वि० २१-१६-२।

भ्रमकारी—वि०। विशेष्य—धारा संपात। भ्रम उत्पन्न करनेवाली। वी० ६-२४-४।

भ्रमन—सं०पुं०एक०। भ्रमण करते जाना, घूमना। क० ६-७-८। रा० १-३१-२। १४-२९-१। २७-१४-२।

भ्रमर—सं० पुं० एक०। मधुप। रा० १-३१-२। ३०-३३-१। ३२-३५-२। छं० २-३१।

भ्रमनि—सं० पुं० बहु०। भौरो का समूह। वि० १६-१०४-१।

भ्रमर वृंद—सं० पु० बहु०। मधुपो का समूह। रा० २९-२०-५।

भ्रमरि—सं० स्त्री० एक०। भौरी। रा० २३-२७-२। २२-२०-२।

भ्रमरु—सं० पुं० एक०। भ्रमर। छं० २-२०-१।

भ्रमायो—क्रि० प्र० पुं० एक०। भँवर डाला रा० ३६-२३-१।

भ्रमावत—क्रि० प्र० पुं० एक०। भ्रम देना, भ्रम मे डालना। रा० १-३१-१।

भ्रमि—क्रि० प्र० पु० एक०। भ्रम मे पड़कर। र० प्रि० ९-४-४।

भ्रमे—क्रि० प्र० पुं० एक०। भ्रम मे पड जाय। रा० ११-३०-२। १७-५४-१।

भ्रमै—क्रि० प्र० पु० एक०। भ्रम मे पड जाना। र० प्रि० ५-२०-८। रा० २८-७-१। २९-६-२।

भ्रम्यो—क्रि० प्र०पु० एक०। घूमता रहा। रा० ३४-२३-२।

भ्रम्यो—क्रि० प्र० पुं०। भ्रम मे पड गया। रा० ३७-१५-१।

भ्रजही—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। निकलने लगी। रा० १४-५-१।

भ्राता—सं० पुं० एक०। भाई। रा० ३९-४-१। वी० ३१-५२।

भ्रामरु—सं० पुं० एक०। भ्रमर। छं० २-२०-१।

भ्रू—सं० स्त्री० बहु०। भौह, भौ। र० प्रि० ६-१९-१। क० ६-८-१। १३-१३-२।

भ्रूभंग—सं० पुं० एक०। क्रोध। रा० १६-१०-३।

भ्रूभंगहि—सं० पुं० एक०। भौह से। वि० ९-७-२।

म

मंग—[√मंग्+अच्]। रा० स्त्री० एक०। माँग। रा० १-२१-६।

मंगद—सं० पु० एक०। वीरसिंह से मिलने के लिये रामशाह के द्वारा भेजा हुआ योद्धा। वी० ९-४८। १०-३३। १०-३७।

मंगल—[√मग्+(गति)+अलच्]। १. सं० पुं० एक०। पुन, कल्याण, अभीष्ट अर्थ की सिद्धि। क० ३-२५-४। रा० [illegible]। [illegible]। वी० ७-५७। १८-३१। २१-१९। ३१-१। २. सं० पु० एक०। [illegible]। रा० [illegible]। ३. सं० पु० एक०। [illegible]। रा० १-८२-३। वी० १८-१६। ४. सं० पु० एक०। मंगल गान। रा० ७-५१-३। ५. वि०। विशेष्य—चार। कल्याणकारी, हर्ष-सूचक। क० ३-२५-४। ११-५७-३। रा० ८-१-१। २३-८-३। छं० १-५-२। वी० २१-१९-२।

मंगलगारी—सं० स्त्री० एक०। विवाह आदि के अवसर पर होनेवाला एक प्रकार का गान। रा० ६-६-३।

मंगल घट—सं० पु० एक०। मंगल कलश, शुभ कार्य मे देवता के सामने रखा जानेवाला जलपूर्ण घट। रा० ५-१०-३। वी० ११-२४।

मंगलचार—सं० पु० एक०। हर्षसूचक आचार। रा० ८-१-२।

मंगल लाज—सं० पुं० एक०। मंगलसूचक काम का लावा, भुने धान की खीलें। रा० ३५-८-४।

मंगल लाजानि—सं०स्त्री०बहु०। कल्याण-कर लावा, शुद्ध धान की खीलें। क० ८-२३-४।

मंगल वृष्टि - सं० स्त्री० एक०। कल्याण की वर्षा। रा० २३-४-३।

मंगली—सं० स्त्री० एक०। पार्वती, हलदी। क० ५-१९-१।

मँगाइ क्रि० प्र० पुं० एक०। मँगाकर। क० ३-४८-२।

मँगाऊँ—क्रि० प्र० पुं० एक०। मँगाऊँ, मँगाऊँगा। रा० ५-३४-२।

मँगावहु—क्रि० प्र० पुं० एक०। मँगाना। क० ३-४२-४।

मंच—[√मंच् (उच्च होना)+घञ्] सं० पुं०बहु०। मचिया, सिंहासन। क० ८-४४-१। रा० ३-१५-१। १४-३८-३।

मंचन—सं० पु० बहु०। मचियाँ। क० ८-४५-१।

मँझारि—अधिकरण कारक (कि० में०) में। उदा० अपने देश मँझारि। वी० ३-६०-१।

मंजन—[मंज् (चमकना)+ल्युट्] सं० पुं० एक०। स्नान। र० प्रि० ३-४३-१।

मंजरी—[√मंज्+अर+ङीप्] १. सं० स्त्री० एक०। लता। र० प्रि० १४-२०-१। २. सं० स्त्री० एक०। सींके मे लगे हुए छोटे घने फूल। रा० ३२-१०-१। वी० २३-१३। वि० १४-१६-२। २१-१९-२।

मंजीठ—[मंजिमती+इष्ठन्, टि लोप+टाप्] स० स्त्री० एक०। लता जिसकी जड़ो और डंठलो को उबालकर लाल रंग निकाला जाता है। क० ५-३२-१।

मंजीर—[√मंज्+ईरन्] सं० पु० बहु०। घुँघुरू, नूपुर। क० ८-४६-१।

मंजु—[√मंज्+कु] वि०। विशेष्य—लाज सुन्दर, मनोहर। क० ११-३५-३ रा० १५-४२-३। २०-६-१। शि० २३-४। वी० ६-२४-२।

मंजुघोषा—१ स० स्त्री० एक०। (१) अप्सरा—देवलोक के पक्ष मे। (२) कोयल—बादल के पक्ष मे। क० ७-१५-३। २. सं० स्त्री० एक०। (१) अप्सरा—काम की सेना के पक्ष मे। (२) कामसेना की सखी का नाम,या कोयल—वेश्या कामसेना के पक्ष मे। क० ११-३५-१।

मंजुल—[मञ्जु+लच्] वि०। विशेष्य—मंजुज। सुन्दर। रा० ३२-१२-२।

मंजुला—स० स्त्री० एक०। नदी विशेष। वि० ६-१५-२।

मंडत—क्रि० प्र० पुं० बहु०। शृंगार से। र० प्रि० ६-५३-४।

मंडन—[मड्+ल्युट्] १. सं० पु० एक०। आभूषण। वी० २-२३। २२-२३। २ वि०। विशेष्य—तन। अलकृत। सुस-ज्जित। र० प्रि० ८-५१-२।

मंडप—[मंड्+√पा+क] सं० पुं० एक०। छाया हुआ, पर चारो ओर से

खुला हुआ बैठने का स्थान । वी० ३-६ ।

मंडल—[मंड्+कलच्] । १. सं०पुं०एक० । मण्डल वर्णन, वर्णालंकार का एक भेद जिसमे गोलाकार चीजो का वर्णन होता है । क० ६-३-१ । २ स० पुं० एक० । गोल घेरा, कुडली । क० ६-५-१ । ६-२४-४ । ८-४४-१ । १५-३९-२ । वि० १३-४०-१ । ३. स० पुं० बहु० । समूह । रा० २७-३२-२ । ४. सं० पु० बहु० । वर्तुलाकार समूह । वी० ९-१४ । १२-१६ । २२-४१ । २७-८ । २७-११ । ३१-१६ । ३१-१७ । ३१-६६ । ३१-७२ । ३३-३४ । ३३-४६ । ५. स० पुं० बहु० । परिवेशो । वि० १३-५७-१ ।

मंडली—१. स० स्त्री० एक० । छोटा मंडल । क० ६-५९-४ । ८-४५-१ । र० प्रि० ६-५५-१ । २ सं० स्त्री० एक० । समूह । वी० २७-२७ । ज० ४३ । वि० १-२३-२ । १-२३-४ । ११-११-१ ।

मंडही—क्रि० प्र० पु० बहु० । मँडराते हैं । रा० ९-३६-१ ।

मंडि—क्रि० प्र० पु० एक० । धरना, धारण करना । र० प्रि० १४-२८-१ । रा० ६-६०-१ । १३-३३-१ । १६-२-१ ।

मंडित—क्रि० प्र० पु० एक० । मँडराता है । र० प्रि० ३-१३-३ ।

मंडित दंडन सो—वि० । विशेष्य—गुरुदंड । दंड धारण किए हुए । रा० ३२-४५-३ ।

मंडित धर्म—वि० । विशेष्य—पंडित । धर्म-युक्त, धर्मानुसार आचरण करनेवाला । वि० ९-४५-१ ।

मंडित हंस अपार—वि० । विशेष्य—मंदर । अनेक हंसों से सुशोभित । वी० १९-२०-१ ।

मंडूक—[मण्ड्+ऊकण्] । सं० पुं० एक० । मेंढक । रा० ३०-२२-३ । छं० ५-२० । वी० १-३२ ।

मंडे—क्रि० प्र० पुं० एक० । मंडित हुए, शोभा दिया । रा० १९-४९-२ ।

मंड्यो क्रि० प्र० पुं० एक० । मंडित किया । रा० ७-१०-४ । ३३-१९-२ । ३४-४१-२ ।

मंतु—स० पुं० एक० । मंत्र या मंत्रणा । वि० ६-४५-१ ।

मंत्र [√मन्त्र्+घञ्] १. सं०पु० एक० । वह शब्द या शब्दसमूह जिससे किसी देवता की सिद्धि या अलौकिक शक्ति की प्राप्ति हो, वेद का संहिता भाग । क० ९-१६-३ । ८-१-२ । ८-१७-२ । ९-२७-३ । ११-५७-३ । १५-१०-१ । १५-६५-२ । रा० ८-१६-३ । १२-४४-१ । १९-१६-३ । २०-१७-३ । २०-४६-१ । २१-३९-२ । २४-६-४ । ३१-१२-१ । ३१-३७-१ । ३१-३८-२ । ३३-५७-२ । ३९-३०-३ । छ० २-४९-५ । वि० १८-५-१ । १९-२१-४ । २ सं० पु० एक० । मंत्रणा । क० ८-२०-२ । रा० ९-२-१ । १२-१२-१ । १५-५-२ । १५-२७-२ । १७-१८-१ । १९-७-२ । ३९-३०-२ । वी० १-४९ । ५-३१ ।

११-४१ । १५-१६ । १६-१४ । १८-८ । १८-१२ । १८-३१ । १२-१५ । २२-५८ । २२-७० । २२-८८ । २३-२१ । २६-३७ । ३१-३४ । ३१-४४ । ३१-४५ । ३१-४६ । ३१-६८ । ३१-६६ । ३२-८६ । ३१-८७ । ३२-३ । ३२-१२ । ३२-४३ । ३२-४७ । ३३-४६ । वि० ५-१४-१ । ६-३६-२ । ६-४२-१ । ६-४४-१ । ६-७०-२ । ७-२-१ । ८-५-१ । ८-३४-१ । ८-३६-१ । ८-८०-१ । ८-४४-२ । ८-४६-१ । ३. सं० पु० बहु० । सिद्धि प्राप्त करनेवाले साधन । र० प्रि० ५-१२-२ । क० १५-६२-१ । ४. सं० पु० एक० । गुप्त बात, गूढ तात्पर्य, रहस्यपूर्ण बात । रा० ३६-३०-३ । वि० २-१-२ । २-१६-१ ।

मंत्र के दायक—वि० । विशेष्य—जगदीस । मत्र देनेवाला । वि० ३-२५-३ ।

मंत्र दोष—सं० पुं० एक० । मंत्र का दोष । वि० ४-४-३ । ११-४२-१ ।

मंत्रन—सं० पु० बहु० । मत्र से । वि० ७-१६-४ । १६-५५-४ ।

मंत्रनि—१. सं० पु० बहु० । मंत्र । क० १५-६०-१ । वि० ६-२६-२ । ६-४३-२ । २. सं० पुं० बहु० । मंत्री । क० ८-२१-३ ।

मंत्र बल—सं० पुं० एक० । मंत्र की शक्ति । रा० २७-८-३ ।

मंत्र बसीकर—सं० पु० एक० । दूसरो को मोहित कर अपने वशीभूत करने का मत्र । रा० ३१-३८-२ ।

मंत्र लये—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । सलाह ली । रा० ६-२-१ ।

मंत्र संजीव-जीतन—सं० पुं० एक० । संजीवनी मंत्र से पूत किया गया जल । रा० ३३-५३-१ ।

मंत्रसाला—सं० स्त्री० एक० । मंत्र भवन, वह शाला जहाँ मंत्रणा होती है, मंत्रालय । रा० २६-३७-२ । वी० २१-१५ ।

मंत्रहीन—वि० । विशेष्य—पीढ़ितु । विधि विधान न जाननेवाला । वी० ३१-६८-१ ।

मंत्रावली—सं० स्त्री० एक० । नदी विशेष । वि० ४-२०-१ ।

मंत्रि—सं० पुं० एक० । मंत्री या सचिव । वि० १३-४१-१ । १३-५४-२ ।

मंत्रि दोष—सं० पुं० एक० । मंत्री का अपराध । वि० ४-४-३ ।

मंत्रिन—सं० पुं० बहु० । सलाहकारो का गण । वि० १३-४६-१ ।

मंत्रिन सो—सं० पुं० बहु० । मत्रियो से । वि० ६-४३-२ ।

मंत्रि मित्र—स० पुं० एक० । मंत्री रूपी दोस्त । क० १५-६१-२ ।

मंत्री—[√मत्र्+इनि] । सं० पुं० एक० । राज्य के किसी विभाग का वह प्रधान अधिकारी जिसकी सलाह से उस विभाग का संचालन हो, मंत्रणा देनेवाला । क० ८-१-२ । ८-१७-२ । १०-१८-१ । छं० १-७१-४ । ज० १७५ । १८८ । १८६ । वि० ५-१४-२ । ६-२६-१ । १३-४७-२ । १६-३१-१ । १६ ४४-

१ । १९-१५-१ । १९-१६-१ । १९-१७-१ । वी० १-३६ । ५-५४ । ५-६४ । १०-१० । १०-२० । ११-४८ । १२-३ । १३-९ । १३-१२ । १४-६३ । १८-२९ । २१-१५ । २१-३२ । २२-१२ । २८-१९ । २९-९ । २९-१२ । २९-१५ । २९-१६ । २९-२३ । २९-४० । ३०-१ । ३०-२ । ३०-४ । ३०-१५ । ३०-१७ । ३१-४५ । ३१-६९ । ३३-३४ ।

मंत्रु—१. सं० पु० एक० । वेद का संहिता भाग । क० १५-२३-४ । १५-६०-२ । २. सं० पु० एक० । मंत्र या मंत्रणा । वि० ६-४५-१ ।

मंथरा—[मंथर+टाप्] । सं० स्त्री० एक० । दशरथ पत्नी कैकेयी की कुबड़ी दासी जिसके बहकाने से रानी ने दशरथ से राम को वनवास और भरत को राज्य देने के वर माँगे थे ।

मंथारी—सं० पु० एक० । छन्द विशेष । छं० १-४४८-१२ ।

मंद—[√मद्+अच्] । वि० । विशेष्य—श्रुति । लघु, छोटी । रा० ९-४२-२ । १३-१२-१ । र० प्रि० ३-११-२ । ३-५४-१ । ६-३७-३ । १४-२-१ । १४-३-२ । १४-१९-४ । १४-२५-२ । क० प्रि० २-१७-२ । ६-२-१ । ६-७-२ । ६-३५-२ । ८-२७-१ । ९-१६-४ । १२-२१-१ । १०-१५-२ । १३-२६-४ । १५-३८-२ । १५-३९-४ । १५-६८-३ । १५-८९-१ । शि० २७-१ । ज० ४५-१ । वि० १-६-१ । ३-१८-१ । ११-६-४ । १४-३९-२ । १६-४०-१ ।

मंदगति—सं० स्त्री० एक० । मंद गति वर्णन, वर्ण्यालंकार का एक भेद । क० ६-२-१ ।

मंदगा—सं० पु० एक० । शाकद्वीप के अन्तर्गत चार जनपदों में से एक ।

मंद चलनि—वि० । विशेष्य—हय । धीमा चलनेवाला । क० ८-२७-१ ।

मंद चालि—वि० । विशेष्य—हस्तिनि । धीमी चलनेवाली । र०प्रि० ३-११-२ ।

मंदवाहिनी—१. सं०स्त्री०एक० । मंद गति से चलनेवाली नदी । वि० ६-१८-१ । २. वि० । विशेष्य—मदगंगा । मंद गति से बहनेवाली । वि० ६-१८-१ ।

मंद मंद—वि० । विशेष्य—सुनि । बहुत धीमी । रा० १३-१२-१ ।

मंद मति—वि० । विशेष्य—केसवदास । अल्प बुद्धिवाला । क० २-१७-२ । रा० १-५-१ ।

मंदर—[√मंद्+अर्] । सं० पु० एक० । मंदर पर्वत, वह पर्वत जो पौराणिक कथा के अनुसार समुद्र मंथन में मथनी बनाया गया था । रा० १८-३४-२ । २३-२४-२ । छं० २-३१ । वि० ४-३०-२ । वि० । विशेष्य—कैसावती । मंद, धीमी । वी० ११-१८-१ ।

मंदर सावनी—वि० । विशेष्य—सरद सुजाति । मंद चालवाली वी० ११-१८-१ ।

मंदहास—सं० पु० एक० । हँसी, मृदुहास । र० प्रि० ३-४०-१ । ६-३७-३ । १४-२-१ । १४-३-२ । १५-२५-२ । वि० १४-३९-२ ।

मंदहासजुत—वि० । विशेष्य– अमर । हलकी सी मुसकुराहट से युक्त । क० १५-३८-२ ।

मंदाकिनी—सं०स्त्री० एक । नदी विशेष, गंगा की स्वर्ग मे बहनेवाली धारा, आकाश गंगा । रा० ६-३५-१ ।

मंदार—[मंद्+आरन्] । सं० पुं० एक० । कल्पवृक्ष । क० ५-५-१ । रा० २०-३४-२ ।

मंदिर—[मंद्+किरच्] १. सं०पुं०एक० । बड़ा मकान । र० प्रि० ४-६-३ । क० १४-३५-२ । १५-२५-२ । १५-३०-४ । १५-४६-१ । रा० ८-८-१ । ९-३-२ । १०-२-२ । १५-४०-१ । १९-२-१ । १९-१३-४ । २२-८-१ । २२-४-१ । ३०-११-१ । छं० १-१३-३ । २-४७-३ । वि० १६-२७-२ । २ सं० पुं० एक० । देवालय । रा० ३४-१६-२ । वी० १-२४ । १४-२३ । १७ ३ । १६-१० । १९-२५ । २०-३६ । २१-१ । २१-३५ । २६-४१ । २९-२६ । ३३-२८ । वी० ८-४६-१ । १२-२२-४ । १६-३६-१ । १६-१२४-४ । ३. सं० पु० एक० । नगर । वि० १३-५७-२ ।

मंदिरनि—सं० पुं० बहु० । गृह । र० प्रि० ५-३२-२ ।

मंदोदरी—[मंद-उदरी]—सं० स्त्री० एक० । लंकापति रावण की स्त्री । क० ३-५६-२ । रा० १६-६-२ । १८-१९-२ । १९-१-२ । १९-१५-२ । १९-२६-१ । वी० १-५४ । छं० १-७१-४ ।

मंह—परसर्ग–अधिकरण कारक । उदा० मन्त्री मँह मह राजमनि । र० प्रि० ६-५०-१ । ६-५६-१ । १६-१५-२ । क० ७-२०-४ । रा० ६-२६-१ । ११-३८-१ । १२-५३-१ । १७-६-१ । २०-२२-१ । २४-१-१ । २५-११-२ । २५-१३-२ । २५-३४-२ । २६-१५-२ । २६-१६-१ । २६-३४-२ । २६-३५-२ । ३३-२०-२ । ३४-४-१ । ४-६-१ । ३४-१०-१ । ३४ १८-१ । ३३ ३५ १ । ३५-२०-२ । ३७-११-२ । वि० १-२४-१ । वी० १-३-१ । १-२८-१ । १-२६ १ । १-३१-५ । १-३४-६ । १-५७-१ । १-६१-५ । १-६४-६ । २-८-१ । २-१८-५ । ३-७-४ । ३-१४-१ । ३-१५-१ । ३-२४-१ । ४-१७-२ । ४-५४-१ । ४-२०-१ । ५-२७-१ । ५-८८-१ । ६-५१-४ । ८-५०-२ । ९-१६-१ । १३-५-१ । १४-२१-२ । २१-३-१ । २६-३-२ । ३३-२८-२ । वि० ५-२०-४ । ८-१७-२ । ८-४७-२ । ११-११-१ । १८-७-१ । १९-६-२ ।

मकर—[मुख√कृ (फेंकना)+ट]—१ सं० पुं० एक० । मकर राशि, बारहं राशियों में से दसवीं राशि । रा० ६-४-६ । २ सं० पु० एक० । कुण्डल, मछली के आकार का कुण्डल । रा० ६-४६-१ । ३. सं० पुं० एक० । मगर । क० ८-३४-३ । ४. सं० पुं० बहु० । मछलियाँ । क० १५-५१-३ ।

मकरंद—[मकर √अन्द (बाँधना)+अण्] १ सं० पुं० एक० । फूलों का रस । क० ६-१६-१ । १०-२५-२ । १५-

५४-१ । छं० १-६४-२ । २. सं० पुं० एक० । विशेष । १-४८-६६ ।

मकरंद बूँद—सं० पुं० एक० । पुष्प रस की बूँदे । रा० ३-२३-१ ।

मकरंद बिन्दु—सं० पु० बहु० । पुष्प रसो की बूँदें । क० १०-२५-२ ।

मकरंदु—सं० पुं० एक० । पुष्प रस । क० १५-५३-१ ।

मकरध्वज—सं० पुं० एक० । कामदेव । वी० २२-८८ ।

मकराक्ष—सं० पुं० एक० । दानव खर का पुत्र जो राम के हाथो मारा गया था । रा० १६-६-२ । १६-२३-२ । १७-१४-१ । ३६-१७-१ ।

मक्र—सं० पु० एक० । मकर, मगर । वि० २१-५३-२ ।

मक्रध्वज—सं० स्त्री० एक० । जिसके ध्वज मे मकर का चिह्न हो, कामदेव । रा० ३१-३८-१ ।

मखतूल—सं० पु० एक० । काला रेशम । र० प्रि० १-२०-४ ।

मख धूपनि धूपित—वि० । विशेष्य—अंगत । यज्ञों के धुएँ से युक्त । रा० १-४५-२ ।

मखमल—सं० पुं० एक० । अरबी मोटा रेशमी कपड़ा जो बहुत मुलायम होता है । वी० २१-७ । २६-२ ।

मग—१. सं० पुं० एक० । रास्ता, मार्ग । र० प्रि० ५-३५-२ । ७-६-३ । ७-२६-१ । ७-२७-२ । ६-७-३ । रा० ६-१७-१ । ६-२५-१ । ११-७३-१ । १३-४१-२ । १३-७५-१ । २०-२-२ । २४-२७-१ । २८-२०-२ । ३१-३-१ । ३४-३५-२ । ३६-५-२ । छं० १-५१-४ । १-६३-४ । १-६४-५ । र० १-५३-४ । ज० १६६ । वि० १३-५१-२ । १५-५३-२ । १६-७२-२ । २. सं० पु० बहु० । मार्ग, पथ । र० प्रि० ११-५१ । क० ११-८-१ ।

मगजन—सं० पु० एक० । पथिक । रा० ११-२५-१ ।

मगजन को सुखकारी—वि० । विशेष्य—गोदावरी । रास्ते चलते लोगो की प्यास बुझाकर सुख देनेवाली । रा० ११-२५-१ ।

मगन—सं० पुं० एक० । तीनो वर्ण गुरु आठ गणो मे से एक । क० ३-१७-१ । ३-१६-१ । ३-२२-१ । ३-२४-१ । छं० २-४० ३ । २-४२-१ ।

मगर—सं० पुं० एक० । मकर । वी० १५-१६ ।

मघवा—सं० पु० एक० । इन्द्र । र० प्रि० ६-२६-१ । क० ३-५०-१ । रा० १२-३४-१ । १२-३४-२ । १३-१५-१ । १६-२१-२ । ३२-४६-२ । वी० २६-२७ । वि० १६-६७-१ ।

मघवा धनु—सं० पुं० एक० । इन्द्र का धनुष । र० प्रि० ६-२६-१ ।

मघवा रिपु—सं० पुं० एक० । मेघनाद—रावण का पुत्र इन्द्रजीत जो लक्ष्मण के हाथो से मारा गया था । क० ११-५२-३ ।

मचकत—क्रि० प्र० पुं० बहु० । नीचे को दबते और पुनः ऊपर उठते हैं । रा० १४-३८-३ ।

मँचलि—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। मचल-कर। र० प्रि० १३-११-७।

मच्छनी—सं० पुं० एक०। मक्षिणी। र० प्रि० ४-११-१।

मज्जन—[√मज्ज् (शुद्ध होना)+ल्युट]। १. सं० पुं० एक०। स्नान। क० ४-१७-१। रा० ३०-२६-३। २. सं० पुं० एक०। शरीर को पोछना। रा० १३-२६-३।

मज्जान—सं० पुं० एक०। स्नान। वि० १४-३७-२।

मटकि—सं० स्त्री० एक०। छोटा मटका। र० प्रि० ५-११-३।

मटुकि—सं० स्त्री० एक०। छोटा मटका, बडे मुँह का घड़ा। र० प्रि० १४-१७-१।

मठ—[√मठ् (निवास स्थान)+क]। १. सं० पुं० एक०। मंदिर। क० ५-२७-१। १५-२४-२। २. सं० पुं० एक०। घर। क० १५-२५-२। ३. सं० पुं० एक०। साधु संन्यासियो के रहने का स्थान। रा० ३४-१६-२। वी० ३२-२६।

मठधारि—सं० पुं० एक०। मठ का प्रधान साधु, सन्यासी महत। रा० १०-८-१। ३४-३-१।

मठधारी—सं० पुं० एक०। महंत। रा० १२-२०-३। ३४-२५-२।

मठपति—सं० पुं० एक०। मठ का अधि-कारी। वी० १ ४८।

मठपाल—सं० पुं० एक०। मठाधीश। वि० ३-६-३।

मठाये—सं० पुं० एक०। मट्ठा। र० प्रि० २-१५-१।

मढ़ही—क्रि० प्र० पुं० बहु०। छा जाते है। रा० १-४१-३।

मढ़ी—क्रि० प्र० पुं० एक०। ढक गयी। रा० १४-७-१।

मढ़ी ज्वाल—वि०। विशेष्य—क्षत्री। ज्वाला युक्त, कांतियुक्त। रा० १४-७-१।

मढ़ै—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। अँट जाता। र० प्रि० ३-१६-२।

मढ़ैगी—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। अँट सकेगी। र० प्रि० ३-१६-२।

मढ़्यो—क्रि० प्र० पुं० एक०। मढा रहा, भर दिया, मंडित किया। रा० १६-२४-१। १६-३६-२।

मढ़यो—क्रि० प्र० पुं० एक०। मढा हुआ। रा० ५-१०-४।

मतंग—सं० पुं० एक०। हाथी। वी० १-८। ३-१२। ७-६। १६-६। १८-६। ३३-४७।

मत—[√मज्+क्त]। १. सं० पुं० एक०। सिद्धान्त, वर्णन शैली। क० ४-४-२। २ सं० पुं० एक०। मति, ज्ञान। क० ३-४२-२। ३ सं० पु० एक०। मंत्र, सलाह। क० ८-१८-४। ८-१६-४। १०-१४-३। १२-१८-१। रा० २७-२८-१। ३६-११ १। ३. सं० पुं० एक०। तत्व या अभि-प्राय। वि० १४-४-२। १५-२५-२। ४. सं० पुं० एक०। विचारो को। वि० १६-१२३-१। ५. सं० पुं० एक०। कर्तव्य ज्ञान। रा० १४-२५-२। १५-२१-१।

मति—सं० स्त्री० एक० । बुद्धि । र० प्रि० १-२५ । १-१२-१ । १-१७-१ । ३-१३-१ । ४-६-३ । ५-३-२ । ५-१४-२ । ५-४०-१ । ५-४१-१ । ७-१-१ । ८-१२-१ । ८-४३-२ । ११-२-२ । ११-३-१ । ११-१०-१ । १२-६-१ । १३-१०-२ । १३-१२-३ । १४-५-२ । १५-६-४ । १६-५-१ । १६-१६-१ । क० ३-६-३ । ३-१७-२ । ५-३४-१ । ४-१-२ । ६-१५-२ । ६-६६-२ । ७-३२-४ । ८-१६-१ । ८-२०-२ । ८-२१-३ । ६-२३-४ । १०-२६-६ । १०-२७-२ । १०-३४-६ । ११-२-५ । १२-२-६ । ११-४-३ । ११-३१-३ । ११-६३-१ । ११-८२-१ । ११-८८-२ । १२-१७-३ । १४-६-१ । १५-१७-३ । १५-५१-३ । १५-७१-२ । १५-१३०-४ । १६-४-१ । १६-२५-२ । १६-६१-१ । १६-७५-२ । १६-७६-२ । १६-८३-३ । रा० ११-२४-२ । ११-१५-१ । १३-१६-४ । १३-२०-२ । १३-२६-१ । २१-५१-२ । २८-२५-२ । ३०-१-१ । छं० १-४-१ । १-३२-२ । १-३७-२ । १-६३-३ । १-६८-५ । २-१०-१ । २-२५-३ । २-३४-६ । २-४७-१ । र० १-१२-५ । १-२०-५ । १-२१-१ । १-२५-१ । वी० १-१ । १-१७ । १-३४ । १-४२ । ३-१ । वि० १-२-१ । १-८-१ । ३-११-१ । ६-४६-२ । ८-६-१ । ६-२४-१ । ६-२६-२ । १०-६-२ । १०-६-४ । ११-५-३ । १३-१-१ । १३-३०-२ । १३-७१-२ । १५-५-३ । १५-२१-१ । १४-२५-१ । १४-२५-१ । १४-३०-१ । १४-३०-२ । १४-३१-२ । १५-१३-२ । १६-५५-४ । १६-६६-१ । १६-१०४-१ । १७-११-२ । १६-६-२ । २०-४२-२ । २ सं० पुं० एक० । सुधी । रा० १५-५-४ ।

मति अंध—वि० । विशेष्य—अलि । बुद्धि-हीन । र० प्रि० ३-१३-१ ।

मति-गति—सं० स्त्री० एक० । चाल ढाल । र० प्रि० १२-६-१ ।

मति उग्रता—सं० स्त्री० एक० । एक व्यभिचारी भाव । नीतिमणि ग्रंथ के अनुसार सत्सग आदि से किसी बात के मूल तक पहुँचने का उचित और अनुचित के ज्ञान का नाम 'मति' है । इसमे मुस्कुराहट, सन्तोष, धैर्य, अतिशय तिरछे नयन आदि व्यापार होते है । र० प्रि० ६-१४-१ ।

मतिचार—वि० । विशेष्य—यह । बुद्धिमान । वि० १३-७२-३ ।

मतिचारु—वि० । विशेष्य—जगत जननी । सुन्दर या श्रेष्ठ मतिवाली । वी० ७-१-१ । वि० १३-४६-२ । १५-१३-२ ।

मति जुक्त—वि० । विशेष्य—ममता । मति से युक्त । वि० २१-३३-१ ।

मतिधीर—१. सं० पु० एक० । नाम विशेष । वि० १४-३०-२ । १४-५०-१ । १६-६०-२ । १६-६५-१ । २१-७-१ । २. वि० । विशेष्य—समीर । बुद्धिमान । र० प्रि० १४-२१-२ । रा० ३०-५-२ । वी० २६-१-१ । वि० १४-३०-२ । १४-५०-१ । १६-६५-१ । २१-७-१ ।

मतिनिष्ठ—वि० । विशेष्य—नारायण । मतिवान, बुद्धिमान । रा० २५-७-२ ।

मतिवेलि—सं० पुं० एक० । बुद्धि रूपी लता । रा० २४-११-११ ।

मतिमंद—वि० । विशेष्य—नंद । मन्द बुद्धिवाला । र० प्रि० १४-१६-४ । क० १४-२३-३ । वी० २२-४६-२ ।

मतिमान—वि० । विशेष्य—इन्द्रजीत । श्रेष्ठ बुद्धिवाला । वी० ६-५५-१ ।

मतिवंत—वि० । विशेष्य—राजा । बुद्धिमान । वि० १६-६३-१ ।

मति संसारी—सं० पुं० एक० । ससारी मति, भेद भावना । रा० ११-२७-३ ।

मतिहीन—वि० । विशेष्य—मिजत । हीन मतिवाला । क० ६-३४-१ ।

मतौ—सं० पु० एक० । राय, सम्मति । र० प्रि० ५-३-२ ।

मत्त—वि० । विशेष्य—गज । मस्त । र० प्रि० ६-२६ ४ । १०-६-१ । क० ७-२७-१ । १२-२५-१ । १५-८६-२ । १५-११६-२ । रा० ३-६-२ । ११-१७-२ । १८-२-२ । १८-४-१ । १६-२५-१ । १६-३६-२ । ३४-१६-२ । २५-२७-४ । शि० २०-१ । २३ २ । वी० ५-७५-२ । ७-६-२ । १४-२०-२ । १४-४६-२ । १६-८-३ । १६-२-२ । २१-१६-१ । २४-१८-२ । ३३-३२-२ । वि० ११-३-१ । १३-४१-२ । २०-६३-४ । २१-५३-३ ।

म[illegible] गजराज—सं० पु० एक० । उन्मत्त हाथी । छं० २-१७-२ ।

मत्तगयंदनि—सं० पु० बहु० । मतवाले हाथी । र० प्रि० १०-६-१ ।

मत्त मातंग सुताधिगामी—वि० । विशेष्य—कृष्ण । मातंग के पुत्र के पास जानेवाले, गजेन्द्र का संहार करनेवाले । एक बार विष्णु-भक्त गजेन्द्र पूजा करने के लिये कमल तोडने तालाब मे गया तो उसके पैरो को मगर ने पकड लिया तब विष्णु ने आकर अपने भक्त को छुडाया । क० १२-२५-२ ।

मत्ता—सं० पुं० स्त्री० । बारह अक्षरो का एक वृत्त जिसके प्रत्येक चरण मे मगण, भगण, सगण और एक गुरु होता है । छं० २-३१-१ । २-३४-२ । २-३५-१ । २-३५-२ । २-४०-४ । २-४४-१ ।

मत्स्य—सं० पुं० एक० । मछली । छं० २-३१ ।

मत्स्यराज—सं० पुं० एक० । मत्स्य देश का राजा—राजा के पक्ष मे । मत्स्य—सागर के पक्ष मे । रा० ३-२५-१ ।

मत्स्य रूप—१. सं०पुं०एक० । श्री विष्णु के दस अवतारो मे से प्रथम, मत्स्यावतार । वि० ४-३६-१ । २ वि० । विशेष्य—भगवान । मत्स्य रूपधारी । भगवान विष्णु का पहला अवतार मत्स्यावतार कहा जाता है । वि० ४-३६ १ ।

मथन—सं० पुं० एक० । पीडा, व्यथा । र० प्रि० ८-२०-२ ।

मथुरा—सं० पुं० एक० । मथुरा जिला, व्रज मण्डल के अन्तर्गत एक प्रसिद्ध नगरी और तीर्थ जो भारतवर्ष की सात मोक्षदायिका पुरियो मे परिगणित है । क० २-३-२ । रा० ३६-२७-१ । ज०

२६ । २७ । २८ । ३० । वि० ६-३-१ । ६-१२-१ ।

मथुरा मंडल—सं० पुं० एक० । मथुरा जिला । २-३-२ । रा० २६-३६-२ । ३३-१०-१ ।

मद—[√मद्+अप्] १. सं०पुं० एक० । गर्व । र० प्रि० ६-३८-४ । क० ५-२१-१ । ८-७-४ । ८-१६-१ । ९-१७-१ । १०-२६-३ । ११-५५-१ । १५-१४-४ । १५-१०९-१ । १६-८-४ । १६-७४-१ । रा० ४-४३-१ । ७-२०-५ । ७-३१-१ । ७-३१-३ । १६-८-२ । १४-५१-१ । २०-४० ३ । २२-८-४ । २५-३-१ । २९-९-२ । ३७-७-२ । छं० १-३४-३ । १-७३-६ । ज० १५ । वी० १-८ । र० १-२०-१ । वि० १-२७-१ । १-३१-२ । ७-१०-४ । १३-६-२ । १९-६५-१ । २०-३९-१ । २१-४२-३ । २ सं० पु० एक० । मधु के सेवन से होने वाला विकार, मादकता, नशा । र० प्रि० ८-४४-३ । क० ६-३५-१ । ७-११-३ । १५-५६-३ । छं० १-७३-६ । वि० १३-६-२ । ३ सं० पुं० एक० । मस्त हाथी के कनपटी से झरनेवाला जल । र०प्रि० ३-१२-१ । ४. सं०पुं०एक० । एक व्यभिचारी भाव । अमर्प या अचेतन और आनन्द की मिश्रित अवस्था को 'मद' कहते है । यह मधु आदि का सेवन करने से होती है । इसमे अंगो और वचनो की गति स्खलित हो जाती है । र० प्रि० ६-१२-२ । ६-१६-१ । ६-२७-२ । ५. सं० पु० एक० । गर्व । गर्वाभिसारिका । र० प्रि० ७-२५-१ । ६. सं० पुं० एक० । नाम विशेष । वि० १२-१३-२ ।

मद अंध—वि० । विशेष्य—हाथी । मद से मस्त । ज० ४२-२ ।

मद अंध गति—वि० । विशेष्य—हाथी । मद से अत्यन्त मस्त । ज० ४२-२ ।

मद ऐन—सं० पुं० एक० । कस्तूरी । रा० २०-३०-२ ।

मद पिसाचिका—सं० स्त्री० एक० । अहकार रूपी पिशाचिनी । रा० २३-३१-२ ।

मद मंजन—सं० पुं० एक० । कामदेव । क० १५ ५६-३ ।

मदन—[√मद्+णिच्+ल्यु] १ सं० पु० एक० । मनमथ, कामदेव । र० प्रि० १-१-१ । ३-६-१ । ३-११-२ । ३-१२-१ । ६-३८-४ । ८-२१-४ । ११-१६-४ । १४-७-१ । क० १-३-४ । ३-४०-१ । ६-५-३ । ६-४१-१ । ६-४२-३ । ७-११-३ । ७-२४-१ । १०-३-२ । १२-३२-१ । १३-११-४ । १४-४३-३ । १४-४५-१ । १४-४५-२ । १५-१७-४ । १५-४२-१ । १५-४३-२ । १५-१०९-१ । १६-८-४ । छं० २-३१ । वी० । १९-८ । २०-११ । २०-२४ । २१-२ । २१-४ । २२-२० । २२-२१ । २२-२७ । २२-३५ । २२-४८ । २२-९० । २३-४ । २३-९ । २३-२९ । ३२-५३ । ज० १६-१९ । २. सं० पुं० एक० । काम–शरद ऋतु के पक्ष मे, शारदा के पक्ष मे । क० ७-३४-१ । ३ सं० पुं० एक० । काम, कामाभिसारिका । र० प्रि० ७-२५-१ ।

मदन-बधन सुत—१. सं०पु०एक० । कामदेव का वध करने वाले के पुत्र—गणेश जी । र० प्रि० १-१-१ । क० १-३-४ । वि० । विशेष्य—गनेश । कामदेव दहन करनेवाले महादेव का पुत्र । र० प्रि० १-१-१ ।

मदन-गृह—सं० पु० एक० । कामदेव का घर । र० प्रि० ३-६-१ ।

मदन-जल—सं० पुं०एक० । काम सलिल । र० प्रि० ३-१२-१ ।

मदन-जीविका—सं० स्त्री० एक० । मनमथ की रोजी । क० १५-४२-१ ।

मदन-बदन—सं० पुं० एक० । कामदेव का शरीर । क० ७-२४-१ ।

मदन मंत्र—सं० पुं० एक० । मनमथ की चाल । क० १५-६३-२ ।

मदन मद—सं० पुं० एक० । मनमथ का गर्व । र० प्रि० ६-३८-४ । क० १६-८-४ ।

मदन मद मोचन—वि० । विशेष्य—विलोचन । कामदेव का गर्व हरा देनेवाला, उतने सुन्दर । र० प्रि० ६-३८-४ ।

मदन मनोहर—सं० पुं० एक० । छन्द । विशेष । छं० २-४८-३ ।

मदन मनोहर छन्द—सं० पुं० एक० । छन्द विशेष । छं० १-७४-२ । १-४४८-७३ । २-४८-१ ।

मदन मोहन—सं० पुं० एक० । छन्द विशेष । छं० १-४४८-१७ ।

मदन मोहिनी छन्द—सं० पुं०एक० । छन्द विशेष । छं० १-१८-२ ।

मदन बदन—सं० पुं० एक० । कामदेव का पुत्र । क० १४-४८-१ । १४-४५-२ ।

मदन-सदन—सं० पुं० एक० । कामदेव का घर । र० प्रि० ३-११-२ । क० १५-१७-४ । वि० । विशेष्य—हस्तिनी । कामदेव का गृह । र० प्रि० ३-११-३ ।

मदन सरनि—सं० पु० बहु० । कामदेव के बाण । र० प्रि ८-२१-४ ।

मदन गुपाल—सं० पुं० एक० । श्री कृष्ण । र० प्रि० १४-१३-४ । १४-२५-४ ।

मदनगुपाल जु—सं० पु० एक० । श्रीकृष्ण । र० प्रि० ८-२१-४ ।

मदनि—सं० पुं० बहु० । मद, उन्माद । क० ६-७५-२ ।

मद पिसाचका कैसी अलि—वि० । विशेष्य—पुरषोत्तम की नारी । मद रूपी पिशाचिनी की सहायिका । रा० २३-३१-२ ।

मदमत्त—१ वि० । विशेष्य—नर्मदा । मद से मस्त । रा० १-२७-१ । १-२८-१ । वी० १-८-१ । १-९८-३ । ८-५०-१ । १२-१०-२ । वि० २०-६३-४ । २. वि० । विशेष्य—मातंग । मद से मस्त । रा० १-२७-१ । मस्तक से बहते हुये मद के कारण मस्त—हाथी के पक्ष मे, शराब से मस्त—चाडाल के पक्ष मे ।

मदमोचनि—वि० । विशेष्य—देनदुनि । मद का मोचन करनेवाले । वी० ११-१६-१ ।

मदिर—सं० पुं० एक० । मय । वि० २-४-२ । ५-१२-१ । ८-२०-२ । छं० १-६६-१ ।

मदिरा—[मदिर+टाप्] । १. सं० स्त्री० एक० । मधु, शराब । र० प्रि० ३-४४-

३। वी० १२०। २६-२६। ज० १७। रा० २३-२४-२। २. सं० पुं० एक०। एक छन्द विशेष, सात भगण और एक गुरु, इस प्रकार २२ अक्षरों का मदिरा सवैया होता है। छ० १-६४-२। १-४४-६३।

मदिरायो—सं० पुं० एक०। मधु के सेवन से होनेवाला नशा। र० प्रि० ३-४४-३।

मदिरा संजुत—वि०। विशेष्य—जति। मदिरा सहित। ज० १७-५।

मर्दियो—क्रि० प्र० पुं० एक०। मर्दन किया। रा० २७-११-४।

मध—सं० पुं० एक०। मदिरा, शराब। वि० ५-२०-२।

मधु—[√मन् (जानना)+नु, ध आदेश]। १ सं० पुं० एक०। वसन्त ऋतु। क० ३-५५-२। रा० ११-१७-४ २९-१६-२। ३०-३८-२। २ सं० पुं० एक०। मधुप पुरुष, वसन्त ऋतु। क० ५-१६-२। ३ सं० पुं० एक०। विष्णु के हाथों मारा गया दैत्य। क० ६ ५४-१। १६ ६०-१। रा० ४-१५-१। १९ ५१-१। ३८-३९-३। ४ सं० पुं० एक०। मकरन्द, शहद। र० प्रि० ३-६८-४ १०-१०-२। १०-२२-२। १४-८६-१। क० ७-३८-३। १४-८-१। वी० ६-५। १७-७१।

मधु इन्द्र—सं० पुं० एक०। नाम विशेष। र० १-१७-१।

मधु इन्द्र नंद—सं० पुं० एक०। राजा मधुकर शाह का पुत्र रतनसेन। र० १-३७-१।

मधु ऋतु—सं० पुं० एक०। वसंत। वि० २२-१९। २२-३८।

मधु चोर—वि०। विशेष्य—श्रीकृष्ण। शहद चुरानेवाला। अवसर श्रीकृष्ण की तुलना भ्रमर से की जाती है। जिस प्रकार भ्रमर हर एक पुष्प से मधु चुराता है उसी प्रकार श्रीकृष्ण हर एक गोपी से प्रेम रस चुराते थे। इसी ओर यहाँ संकेत है। र० प्रि० १४-३६-१।

मधुकर—सं पुं० एक०। भ्रमर। रा० १६-१-२। वी० २४-१९।

मधुकरशाह—सं० पुं० एक०। राजा विशेष, इन्द्रजीत सिंह के भाई। इन्होंने सं० १६३२ से १६४६ तक राज्य किया था। क० १-२१-२। १-२४-२। १-३०-१। २-१५-१। वि० १-२३-४।

मधुकर साहि—सं० पुं० एक०। मधुकर शाह। र० प्रि० १-७-१। वि० १-१५-१।

मधुकर सुत—सं० पुं० एक०। राजा मधुकर शाह का पुत्र रतनसेन। र० १-४३-१।

मधुकुल्य—सं० स्त्री० एक०। पुराणानुसार कुश द्वीप की एक नदी का नाम। वि० ४-२०-१।

मधूप—१ सं० पुं० एक०। भ्रमर। क० ५-२३-१। ११-१६-२। १५-१८-२। रा० ३०-१९-१। २. सं० पुं० एक०। भौंरा, रसिक, नायक। र० प्रि० १४-

२०-१ । वी० २२-७६ । २३-१३ । २५-१८ ।

मधुप गान—सं० पुं० बहु० । देवता—शिव समाज के पक्ष मे, भौरे—वसन्त के पक्ष मे । क० ७-२८-२ ।

मधुपन—स० पुं० एक० । भौरे—शिशिर ऋतु के पक्ष मे, शराबी लोग—वेश्या के पक्ष मे । क० ७-३८-३ ।

मधुपान—सं० पुं० एक० । मधु का पान । वि० ८-४६-२ ।

मधुपुरी—सं० पु० एक० । वृन्दावन । वी० १८-१ ।

मधुवन—स० पुं० एक० । मथुरा नगरी । क० ७-१५-१ । रा० ३२-५-१ ।

मधुबन मीत—१. स०पुं०एक० । मथुरा के मित्र श्रीकृष्ण । २. वि० । विशेष्य—देव को दिवान बाग । देव को—दीवान के के पक्ष मे, जहाँ मधुवन के मित्र श्रीकृष्ण भी रहते है । आम के पक्ष में, जो स्वयं भ्रमरो का मित्र है । क० ७-१५-२ ।

मधुभार—सं० पुं० एक० । मात्रिक छंद । छं० २-४३-१ ।

मधुमय—वि० । विशेष्य—बिन्दु । अमृतमय । क० १४-४१-३ ।

मधु मास—सं० पुं० एक० । वसन्त ऋतु । क० ४-१४-१ । रा० ३०-३८-१ । वी० २२-२९ ।

मधुर—वि० । विशेष्य—अन्न । मीठा, स्वादिष्ट । र० प्रि० १०-८-२ । २४-२०-१ । क० ६-४७-१ । १४-४२-३ । रा० ९-१९-१ ।

मधुरान्न—स० पुं० एक० । मीठा भोजन । रा० ९-१९-१ ।

मधुरिक्त—स० पुं० एक० । वसन्त । रा० ३२-८-२ ।

मधुरिक्त-वात-बिलासै—सं० पु० एक० । वसन्त रूपी वायु का बहाव । रा० ३२-८-२ ।

मधुरुह—सं० पुं० एक० । प्राणायाम, योग की चौथी क्रिया । वि० ४-१९-१ ।

मधुसाह—सं० पुं० एक० । राजा मधुकरशाह । र० १-३३-३ । १-४४-१ । १-५२-५ ।

मधुसाहि—सं० पुं० एक० । मधुकरशाह । क० २-१६-१ । वि० १-१७-४ ।

मधुसाह-चंदै—सं० पुं० एक० । रा । मधुकरशाह का पुत्र रतनसेन । र० १-७-५ ।

मधुसाह-पुत्र—सं० पु० एक० । राजा मधुकरशाह का पुत्र रतनसेन । र० १-५२-१ ।

मधुसाह-सुत—सं० पुं० एक० । राजा मधुरकरशाह का पुत्र रतनसेन । र० १-२-१ ।

मधुशाह सुव—सं० पु० एक० । राजा मधुकरशाह का पुत्र, रतनसेन । र० १-४-५ । १-५-५ । १-६-१ । १-९-६ । १-१५-५ । १-१६-५ । १-१८-६ । १-३२-५ । १-३६-५ । १-३४-६ । १-४३-५ । १-४४ ६ । १-४५-२ ।

मधुसाही—सं० पुं० एक० । मधुकरशाह । क० १-१६-१ । वि० १-१७-४ ।

मधूक—सं० पुं० एक० । महुए के फूल । क० १५-५०-१ ।

मधूकर—स० पुं० एक० । राजा मधुकर-शाह । क० १२-२८-३ ।

मधूकर साह-नरेन्द्र-सुत—सं०पुं०एक० । राजा मधुकरशाह का पुत्र । र० १-३९-६ ।

मधूकर साहि—सं० पुं० एक० । मधुकर-शाह । क० १६-६४-५ । वि० १-१६-४ ।

मध्य—१. सं० पुं० एक० । वस्तु के बीच के भाग । रा० १३-३-६ । १५-१-१ । वि० १३-३५-६ । १३-५४-२ । २. वि० । विशेष्य—चौक । वीचिका । रा० २९-२८-२ । ३. सं० पुं० एक० । मध्य देश । वी० १८-२७ ।

मध्य देश—सं० पुं० एक० । हिमाल और विंध्य तथा कुरुक्षेत्र और [illegible] के बीच के देश । क० ७-३ [illegible] । रा० १७-५-२ । वि० १२-८-७ ।

मध्यम—१. सं०पुं० एक० । [illegible]वि कोटि का दूसरा भेद । क० ४-[illegible]-१ । ४-२-२ । ४-३-३ । २. सं० स्त्री० एक० । मध्यमा नायक के प्रेम या द्वेष के अनुसार उसका आदर मान करनेवाली स्त्री । र० प्रि० ७-३५-१ । ३. सं० पुं० एक० । मान का दूसरा भेद । र० प्रि० ९-२-१ । ३. वि० । विशेष्य—दान । मध्य कोटि का । रा० २१-२-२ ।

मध्यम मान—सं० पुं० एक० । मान का भेद । र० प्रि० ९-१५-२ । ९-१८-२ ।

मध्यमा—सं० स्त्री० एक० । नायिका विशेष । र० प्रि० ७-३५-१ । ७-३८-२ ।

मध्या—१. सं०स्त्री०एक० । मध्या नायिका, वह नायिका जिसमे काम और लज्जा समान हो । र० प्रि० ३-१६-१ । ३-२२-१ । ३-३३-१ । ३-७१-१ । २ सं० स्त्री० बहु० । मध्यमा नायिकाएँ । र० प्रि० ३-५५-१ । वी० ६-१२ ।

मथ्यो—क्रि० प्र० पुं० एक० । मंथन किया । र० प्रि० १४-२३-७ । रा० ११-३२-३ । १५-७-२ ।

मन—[√मन् (मानना)+असुन्]—१. सं० पुं० एक० । अंतःकरण । र० प्रि० १-९-१ । २-१३-३ । ३-२३-३ । ३-३३-२ । ३-३७-२ । ३-४८-१ । ३-४९-२ । ३-६१-४ । ३-६६-१ । ३-७०-२ । ४-८-१ । ४-१०-४ । ४-१७-४ । ५-२७-४ । ५-२९-२ । ५-३२-४ । ६-१-१ । ६-४-२ । ६-२०-२ । ६-२०-४ । ६-२५-१ । ६-२५-४ । ६-३०-२ । ६-३७-४ । ७-८-४ । ७-१२-२ । ८-५-२ । ८-१६-२ । ८-२५-२ । ८-२६-२ । ८-२७-१ । ८-२७-२ । ८-२८-३ । ८-३५-१ । ८-४१-३ । ८-४४-२ । ८-५०-२ । ८-५२-२ । ८-५७-२ । ९-१०-१ । १०-३-९ । १०-१२-४ । १०-२७-३ । ११-५-१ । १२-५-४ । १२-८-४ । १२-१५-१ । १२-१६-४ । १२-१४-१ । १२-२६-२ । १३-३-३ । १३-४-४ । १३-८-४ । १३-९-१ । १३-९-४ । १३-११-४ । १३-१५-१ ।

१३-१८-४ । १४-१-१ । १४-७-१ ।
१४-८-२ । १४-२०-१ । १४-२३-३ ।
१४-२३-४ । १४-३०-२ । १४-३५-४ ।
१४-३७-१ । १५-३-१ । १५-६-४ ।
१६-३-२ । १६-३-३ । का० १-४८-२ ।
१-५०-२ । १-५७-१ । १-५७-२ ।
२-१९-१ । २-२०-१ । ३-२९-१ ।
३-५२-२ । ३-५३-१ । ४-३-३ ।
४-२०-३ । ५-११-२ । ६-१९-१ ।
६-३६-१ । ६-३६-४ । ६-४६-१ ।
६-५५-१ । ६-६१-२ । ६-६७-२ ।
७-३७-१ । ८-१०-४ । ८-२६-३ ।
८-३५-१ । ८-३६-१ । ८-४०-३ ।
८-१०-२ । १०-२२-३ । १०-२८-१ ।
१०-३४-६ । ११-२३-३ । ११-३५-३ ।
११-५४-२ । ११-६६-१ । ११-८१-१ ।
११-८२-१ । ११-८३-२ । १२-२३-२ ।
१२-३०-२ । १३-१६-३ । १३-२५-४ ।
१३-२९-३ । १३-४०-२ । १३-४०-३ ।
१३-४१-३ । १४-२०-१ । १४-२२-१ ।
१४-३१-२ । १३-४७-२ । १५-८-३ ।
१५-११-२ । १५-१४-१ । १५-१०-३ ।
१५-२७-३ । १५-३०-३ । १५-३२-३ ।
१५-३४-४ । १५-५२-२ । १५-५३-२ ।
१५-५६-१ । १५-५८-४ । १५-६१-२ ।
१५-६२-३ । १५-६१-२ । १५-८४-४ ।
१५-१०२-२ । १५-१०४-१ । १५-
१०६-१ । १५-१०७-२ । १६-२८-१ ।
१६-३१-१ । १६-३७-२ । १६-६०-१ ।
१६-७१-१ । १६-७५-२ । १६-७६-२ ।
१६-८३-४ । रा० १-१७-५ । १-२४-
३ । १-३२-१ । १-३४-३ । १-३५-२ ।
१-४१-१ । १-४२-३ । १-४४-१ ।
१-४२-२ । १-१३-२ । २-१४-२ ।
२-२१-२ । २-१०-२ । ३-४-२ । ५-२-
१ । ५-६-१ । ५-२३-१ । ५-३१-३ ।
६-१७-४ । ६-४५-१ । ६-५६-२ ।
७-१४-६ । ७-१८-१ । ७-१९-२ ।
७-२२-१ । ७-३४-२ । ७-४५-१ । ७-
४५-४ । ८-१-२ । ८-९-१ । ८-१०-
१ । ८-११-१ । ८-११-२ । ८-१९-३ ।
९-२-१ । ९-१२-१ । ९-१३-२ ।
९-१२-२ । ९-२३-२ । १०-८-२ ।
१०-१७-१ । १०-१९-२ । ११-५-४ ।
११-१३-१ । ११-३२-३ । १२-४-२ ।
१२-५-१ । १२-५-२ । १२-२८-१ ।
१२-३१-१ । १२-४१-३ । १२-४९-९ ।
१२-५२-१ । १२-६९-२ । १३-१-१ ।
१३-१३-१ । १३-२२-२ । १३-४२-१ ।
१३-४७-१ । १३-६७-१ । १३-८०-१ ।
१३-८९-१ । १३-९६-४ । १४-१५-१ ।
१४-२१-१ । १४-२४-२ । १४-२५-२ ।
१४-२७-२ । १४-४१-२ । १५-४-२ ।
१५-५-१ । १७-८-२ । १७-२८-१ ।
१७-४६-१ । १७-८-२ । १९-३८-१ ।
१९-४९-४ । १९-५९-१ । २०-२५-
१ । २१-१८-१ । २४-२८-१ । २५-
६-१ । २५-१२-२ । २५-२१-१ । २५-
२५-२ । २५-३५-२ । २६-२-२ । २६-
१४-१ । २६-२३-२ । २८-११-२ ।
२९-७-१ । २९-३२-२ । २९-४४-२ ।
३०-१-२ । ३०-१८-५ । ३०-१४-१ ।
३१-२४-१ । ३१-२८-१ । ३१-३६-१ ।
३२-१७-१ । ३२-१४-२ । ३३-२०-
२ । ३३-३२-१ । ३३-४३-१ । ३४-
५४-२ । ३६-३१-१ । ३९-९-२ । ३९-

८-२ । ३६-१०-१ । २. सं० पुं० एक० । हृदय । र० प्रि० ८-१०-१ । १२-२७-४ । क० ५-८-१ । ६-२५-२ । ६-६७-२ । ७-२१-२ । १४-२६-१ । १५-२६-४ । १६-३३-२ । १६-३५-२ । ३. सं० पुं० एक० । मन । छं० १-१२-६ । १-२२-३ । १-२३-४ । १-२७-४ । १-३८-४ । १-४५-३ । १-५५-४ । १-६५-४ । १-६६-१ । १-७२-३ । १-७४-४ । २-२५-३ । २-२६-२ । २-३४-२ । २-३८-४ । २-४६-५ । २-४७-४ । र० १-१३-४ । १-२२-६ । १-३१-३ । १-४३-१ । १-४०-२ । वि० १-२६-५ । २-२-४ । २-५-२ । २-१२-१ । २-२०-२ । ३-३१-१ । ४-३-१ । ४-३५-४ । ५-१३-२ । ६-२६-१ । ६-२६-२ । ६-७०-१ । ६-७१-२ । ८-१६-१ । ८-४२-३ । ८-४५-२ । ६-२२-४ । ६-२७-३ । १०-१५-३ । १०-१८-१ । ११-५-१ । ११-१७-१ । ११-३८-१ । १३-१६-१ । १३-१८-२ । १३-४८-१ । १३-५५-३ । १४-१-१ । १४-२-२ । १४-३-४ । १४-४-१ । १४-४७-१ । १४-४६-२ । १४-५४-१ । १४-५१-१ । १४-५६-२ । १४-५८-१ । १४-५६-१ । १४-६४-१ । १४-२-१ । १५-२३-१ । १५-२५-१ । १६-१४-२ । १६-३०-२ । १६-३२-१ । १६-७६-२ । १६-८०-२ । १६-८२-२ । १६-६२-२ । १६-१११-१ । १६-११६-२ । १६-१२३-२ । १७-३-१ । १७-१८-२ । १७-२६-१ । १७-३५-१ । १७-३७-२ । १७-४० १ । १७-५०-१ । १७-६५-१ । १६-२१-२ । १६-३२-१ । १६-६४-१ । १६-६४-२ । १६-६७-२ । २०-४०-२ । २१-१७-१ । २१-१७-२ । २१-१६-१ । २१-२०-१ । २१-२१-१ । २१-२३-२ । २१-२६-२ । २१-३०-३ । २१-३२-३ । २१-४०-२ । २१-४२-१ । २१-४२-६ । २१-४५-१ । २१-५२-४ । २१-५३-३ । २१-५३-४ । ४. सं० पुं० एक० । जीव । वि० २०-३१-२ । ५. सं० पुं० एक० । वेंकट काशी—नाम विशेष । वि० १३-१-१ । १३-४-२ १३-१८-२ । १३-२२-१ । ६. सं० पुं० एक० । मनु । वि० २१-१-२ ।

मन कंत—सं० पुं० एक० । पति का हृदय । र० प्रि० ३-३३-२ ।

मनकर्षनी—वि० । विशेष्य—मोहनि सक्तिनि । मन का कर्षण करनेवाली । वा० २२-८८-२ ।

मनकाम—सं० पुं० एक० । अन्त:करण की वासना । वि० १५-६-२ ।

मन जात—सं० पुं० एक० । कामदेव । वि० २-२०-२ ।

मन नाथ—सं० पुं० एक० । मन का स्वामी । वि० १४-६४-१ ।

मननि—सं० पुं० एक० । हृदय । क० ६-१६-१ ।

मन पतंग—सं० पुं० एक० । मन रूपी शलभ । क० १५-५३-२ ।

मन पूत—सं० पुं० एक० । मन का पुत्र कामदेव । वि० ११-५-१ ।

मन बुद्धि धनी—वि० । विशेष्य—धर्मराज । बड़े बुद्धिवाले । वि० १-४२-३ ।

मन भाये—वि० । विशेष्य—आमिष । मन को अच्छे लगनेवाले । रा० १२-५२-२ ।

मन भावन—स० पुं० एक० । जल । क० १०-२८-४ ।

मन भायो—वि० । विशेष्य—काम । मन को अच्छा लगनेवाले । रा० १७-११-१ ।

मन मानिकहि—सं० पुं० एक० । मन रूपी माणिक्य । क० १६-३१-१ ।

मन मत्य—सं० पु० एक० । काम-भावना । र० प्रि० १६-३-२ । रा० ८-१५-२ । वी० ८-१६ । १६-१ । २२-२४ । २२-२७ । २२-४० ।

मनमथ—सं० पु० एक० । कामदेव । र० प्रि० ८-२०-२ । १२-१६-४ । १४-२३-४ । १५-५-४ । क० ६-४६-१ । ८-३५-१ । १५-२०-२ । १५-३४-४ । १५-१०२-२ । १५-१०६-१ । १६-३३-२ ।

मनमथ मथन—सं० पुं० एक० । काम व्यथा । र० प्रि० ८-२०-२ ।

मनमथ मन—सं० पुं० एक० । कामदेव का हृदय । क० ८-३५-१ । १५-१०२-२ । र० १-२७-२ ।

मनमथ मनोरथ—स० पु० एक० । काम वासना । ६-४६-१ ।

मनमथ मनोरथ रथपथ—वि० । विशेष्य—काम की । इच्छाओ रूपी रथ का रास्ता । क० ६-४६-१ ।

मनमथ-धाम—सं० पु० बहु० । मदन के घर । १६-३३-२ ।

मनमथ संदेसनि—सं० पुं० एक० । कामदेव का संदेशवाहक । छं० २-३४-४ ।

मनमीन—सं० पुं० एक० । मन रूपी मछली । रा० ३०-३७-२ ।

मन मृग—सं० पुं० एक० । मन रूपी हिरण । रा० २३-३१-१ ।

मन मृग को सु बधिक की गति—वि० । विशेष्य—पुरुषोत्तम की नारी । मन रूपी मृग को मोहित करने के लिये वधिक की रागिनी । रा० २३-३१-१ ।

मनमोहिनी-विलासु—स० पुं० एक० । सुन्दरी स्त्री का सौन्दर्य । क० १५-४२-१ ।

मनरंज—वि० । विशेष्य—दल । मन का रंजन करनेवाले, मन को आनन्द पहुँचाने वाले । वी० २४-१८-२ ।

मनरंजन—वि० । विशेष्य—नैन । मन को आनंदित करनेवाले । र० प्रि० ६-४१-२ । ८-२२-१ ।

मन रोचन—वि० । विशेष्य—मेरु । मन को रोचक लगनेवाला, मनोहर । रा० ८-१०-४ । ३२-१-२ ।

मन वचन कीर्ति उदार—वि० । विशेष्य—रामचन्द्र । मन और वचन से उदार तथा बडे कीर्तिवान । रा० ७-१५-१ ।

मनवृत्ति—स० स्त्री० एक० । मन की प्रवृत्ति । रा० ७-१४-२ ।

मनस—सं० पुं० एक० । अंतःकरण । वि० ४-२३-१ ।

मनसति—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । संकल्प करती । र० प्रि० १५-२-६ ।

मनखा—सं० स्त्री० एक० । मन । वि० ४-३१-२ । ११-२२-२ । १५-४-२ । १५-४८-२ ।

मनसा वाचा कर्मजा अवहतात—वि० । विशेष्य—रानि मन । मन, वचन, कर्म से स्वच्छ । वि० १६-३२-१ ।

मनसिज—सं० पुं० एक० । कामदेव । क० ५-२२-१ । १५-५२-२ ।

मनसिज-मन-मीन—सं० पुं० बहु० । काम-भावना रूपी मछलियाँ । क० १५-५२-२ ।

मनसिल—सं० पुं० एक० । एक खनिज द्रव्य जिसे शोधकर दवा के काम मे लाते हैं । क० ५-१७-२ ।

मन सुख दैन—वि० । विशेष्य—मंदिर । मन को सुख पहुँचाने वाला । वी० २१-३-१ ।

मन सुद्धता—सं० पुं० एक० । मन की शुद्धता । वि० १५-१-१ ।

मनहर—वि० । विशेष्य—नील मनि । मनोहर, सुन्दर । क० ११-२५-२ ।

मनहरण—सं० पुं० एक० । छन्द विशेष—वर्णिक छन्दो मे समवृत्त का एक भेद । इस नवीन वृत्त का प्रयोग केशव ने किया है । नगण, सगण और तीन रगणो के योग से यह वृत्त बनता है । छ० १-४४८-५४ ।

मनहरे—वि० । विशेष्य—नागलता । मन को मोहित करनेवाली । रा० ३३-१७-१ ।

मनहर्न—वि० । विशेष्य—कुरंग । मन को हरण करनेवाले, मनोहर । वी० १७-२६-२ ।

मनहार—वि० । विशेष्य—खान राव राजा । मनोहर, सुन्दर । वी० ६-३०-१ ।

मनहारी—१. सं० स्त्री० एक० । प्रार्थना । र० प्रि० १२-२२-१ । २ वि० । विशेष्य—बानी । मनहारिनी, मन को हरनेवाली । र० ३१-१७-२

मनहारिनी—वि० । विशेष्य—सुरद सुगाति । मनोहारिणी, सुन्दर । वी० ११-१८-२ ।

मनहारी—वि० । विशेष्य—गति । मन को हर लेनेवाली, मनहरण । छं० २-४६-४ ।

मनही—सं० पुं० एक० । हृदय, अन्त.-करण । र० प्रि० १०-६-२ । १२-१५-१ । क० १५-१००-१ ।

मनही—१. सं० पुं० एक० । अन्त करण । र० प्रि० ४-१५-३ । वि० १७-१३-१ । २. सं० पुं० एक० । अन्त.करण से ही । वि० २१-१७-२ । २१-२१-१ ।

मन ही मन—सं० पुं० एक० । अन्तःकरण मे ही । छं० १-७४-४ ।

मनहूँ—रीतिवाचक क्रियाविशेषण । मानो । उदा० मनहूँ करयो । रा० १२-२५-१ । ८-४६-२ । ६-२२-१ । १०-२४-२ । १३-७-८ । ३१-३१-२ । वी० ८-४६-२ । ६-२२-१ । १२-२५-२ । १५-५-२ । १६-२-१ । १६-८-२ ।

मनहुँ—रीतिवाचक क्रियाविशेषण । हिं० मानना । मानो, जैसे, यथा । उदा०

रस मानहुँ अनंत। रा० १-४७-२। ६-४१-२। ११-१७-४। १२-१८-२। १३-२७-२। ३०-२१-२। ३१-१२-१। ३२-१३-२। ३२-३६-२। छं० २-३४-४। वी० १६-११-२। १२-१८-२।

मनहू—सं० पु० एक०। हृदय। क० १५-५१-१।

मनाइ—क्रि० प्र० पु० एक०। मनाता। र० प्रि० ७-३७-४। ६-१७-१। १०-१०-८। १०-२०-५। १३-१२-७। १५-३-६।

मनाइबो—क्रि० प्र० पु० एक०। मनाना। र० प्रि० १३-१-१।

मनाई—क्रि० प्र० पु० एक०। मनाया। र० प्रि० ५-१४-१। १३-१५-८।

मनाएँ—क्रि० प्र० पु० एक०। मनाएगा। र० प्रि० १०-२७-७। १३-१५-७।

मनायो—क्रि० प्र० पु० एक०। मनाया। र० प्रि० ७-१४-७।

मनावत—क्रि० प्र० पु० बहु०। मनाते हैं। र० प्रि० ६-२०-४।

मनावन—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। मनाने। र० प्रि० १०-१५-४। १०-२५-७।

मनावै—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। मनावें। र० प्रि० १०-१८-१। १०-२५-७।

मनावौ—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। मनाओ। र० प्रि० १३-३-७।

मनि—[मणि]। १. सं० स्त्री० एक०। माणिक, बहुमूल्य रत्न विशेष। र० प्रि० १-२०-३। ६-६-५। १३-१७-२। क० ५-१२-१। ६-१३-२। ६-२०-१। ६-३-४। १५-२७-२। १५-२६-४। रा० ६-२६-१। १४-११-२। २२-६-१। २६-२३-२। २६-४-३। वी० २०-७। २०-८। २०-१६। २१-४। २२-३२। २२-३३। २२-५६। २२-७५। २२-८५। २२-८७। २२-६१। २६-२६। २७-३। २६-२१। ३२-२३। ३२-२८। ३२-३३। वि० ७-६-१। १३-८५-१। २ सं० स्त्री० एक०। दीपकालंकार का एक भेद। क० १३-२२-२। ३. सं० स्त्री० बहु०। रत्न। क० १५-१५-४। १५-३७-२। १५-६६-१। ४ सं० स्त्री० एक०। चिन्तामणि। रा० १४-१३-२। ५. सं० स्त्री० एक०। चूडामणि। रा० १४-२३-१। १४-२४-१। १४-२५-१। १४-३३-१। २०-८-२। २१-४६-३।

मनिकर्निका—सं० स्त्री० एक०। काशी का एक प्रसिद्ध तीर्थ जहाँ कहते हैं कि विष्णु की उत्कृष्ट तपस्या देखकर शिव का सिर हिलने मे उनके कान का माणिक्य कुंडल गिर गया। क० ११-६२-३। वि० ६-१-२। ६-५७-२। ६-५८-१। ६-५६-४। ६-६३-२।

मनि खचित खरे—वि०। विशेष्य—आरे। मणियो से जटित। रा० २६-२२-२।

मनिगन—सं० पु० बहु०। मणियो के समूह। क० १५-११-२। रा० २३-२४-२।

मनिगन सहित—वि०। विशेष्य—गिरि। मणियो से युक्त। वी० १२-११-१।

मनि घुन्घुर—सं० पु० एक०। मनि जड़ित घुँघुरू। रा० १०-१७-२।

मनि दर्पन—सं० पुं० एक०। रत्न खचित मुकुट। रा० २०-११-१।

मनिदीप पाँति—सं० पुं० एक०। प्रकाशमान मणियो की पंक्ति। रा० २९-२२-१।

मनिदीपक—स० पुं० एक०। मणि। क० १३-२४-२।

मनिनि—स० स्त्री० बहु०। रत्न। क० १५-४५-३।

मनि नील—स० पुं० एक०। नीलमणि, नीलम। रा० १२-२४-१।

मनि नील दाटक सो जरी—वि०। विशेष्य—घुँघरू। सुवर्ण के जिनमे मणि और नीलम जडे हुए थे। रा० १२-२४-१।

मनि मंडल—सं० पुं० बहु०। मणियो का समूह। वि० ८-४२-४।

मनिमय—१. वि०। विशेष्य—कलस। रत्न जटित। क० ६-६३-१। रा० ८-६-२। १३-४८-१। ३१-२७-२। ३२-४५-२। वी० ५-४२-१। १६-३०-१। २०-७-१। २०-८-२। २१-४-१। ३२-३२-२। २२-७५-२। २२-८५-१। २२-८७-१। २६-२६-२। ३२-२८-१। २. वि०। विशेष्य—ससि। कातिमान। क० १४-४३-१।

मनिमये—वि०। विशेष्य—कलस। मणियो से युक्त। वी० २०-४-२।

मनिमाल—सं० स्त्री० एक०। मणियो की माला। रा० २५-३३-२।

मनिमालहि—सं० स्त्री० एक०। मणियो का हार। क० १५-१२५-२।

मनि माला—सं० स्त्री० एक०। रत्न हार, गहना विशेष। र० प्रि० १५-११-४।

मनि माला जाल—स० पु० एक०। मालाओ का समूह। रा० ३७-३-३।

मनिरस—सं० पुं० एक०। मणि की प्रभा। क० १५-३५-१।

मनि वृक्ष—स० पु० एक०। सोने से बना और मणियो से जडा हुआ वृक्ष, कृत्रिम वृक्ष। रा० २६-१८-२।

मनिश्यामल जटित—वि०। विशेष्य—पग नूपुर। नील मणियो से जटित। क० १५-१५-४।

मनिस्याम हार—स० पु० एक०। नीलम का गजरा। रा० २९-२३-२।

मनिहार—१. सं० पु० एक०। मणि की माला। क० १५-२५ ९। २ स० पुं० बहु०। मणि मालाएँ। र० प्रि० ३-४४-२।

मनी—१. सं० पुं० एक०। अभिमान, गर्व। र० प्रि० १३-१५-४। २ स० पु० एक०। कातियुक्त पत्थर, रत्न। रा० २९-४३-१।

मनु—[√मन्+उ]—१ स० पुं० एक०। अन्त करण। र० प्रि० १-२१-३। ५-१४-२। ६-३५-२। ११-५-२। १२-२७-३। क० ३-५२-२। ९-२८-४। १२-३०-२। १५-२३-१। १५-५४-४। १५-८२-२। १५-८५-२। १५-८८-२। रा० १३-८-२। १४-२५-११। २०-४९-१। २२-८-२। २५-३९-४। वि० १६-४ १। १६-७३-१। छं० १-

४६-४ । १-७२-४ । १-७३-४ । २. सं० पु० एक० । मनुष्य । वि० १-६-३ । २-६-२ । ३. सं० पु० एक० । मुनि । वि० १६-५५-३ ।

मनुज—[मनु√जन्+उ]—सं०पु०बहु० । मानव । र० प्रि० १४-४०-२ । वि० २-६-१ । १४-६-१ ।

मनु नृप—सं० पुं० एक० । मनु राजा । वि० ४-३६-२ ।

मनुहारि—१ सं० स्त्री० एक० । खुशामद । क० १५-१२४-२ । २. सं०स्त्री०एक० । चिरौरी । दीनतापूर्वक की जानेवाली प्रार्थना । र० प्रि० ३-२७-१ । ६-५३-२ । १४-११-२ ।

मनुष्य—[मनु+यत्, पुक (आगम)]—सं० पु० एक० । मानव, आदमी, इन्सान । रा० १८-५-१ ।

मनुजं—सं० पुं० बहु० । मनुष्य । छं० २-१७-२ । वि० १६-६६-१ ।

मनै—सं० पुं० एक० । अन्त.करण । र० प्रि० २-६-२ ।

मनैबो—सं० स्त्री० एक० । मनाना । र० प्रि० ६-२२-१ ।

मनो—१ सं०पुं०एक० । मन से । वि० ६-२७-२ । ११-५०-१ । १४-५४-१ ।११-११०-१ । २ रीतिवाचक क्रिया विशेषण । उदा० मनो पकसोकाधिकारी । र० प्रि० १-२२-४ । २-१०-३ । ६-४-४ । क० ३-२३-४ । रा० १-४७-४ । ५-११-१ । ६-३८-४ । ६-४६-२ । ६-५५-२ । ६-६२-४ । ७-५२-२ । ७-३०-२ । ७-३-१ । ७-१०-१ । ७-१५-१ । ६-३५-१ । ६-३५-२ । ६-३५-३ । ६-३५-४ । १०-२२-२ । १०-७६-३ । १०-४६-१ । ११-७-२ । ११-२४-१ । १२-४६-४ । १३-५३-१ । १३-५५-२ । १४-६-२ । १४-८-२ । १५-७-२ । १५-१०-२ । १५-११-४ । १५-३८-२ । १६-१-१ । १७-३१-२ । १७-, -२ । १७-३६-१ । १७-५४-२ । १६-२- । २०-७-२ । २०-८-१ । २०-१०-१ । २०-४३-१ । २०-४४-२ । २०-४५-१ । ३०-४५-२ । ३२-१-२ । ३२-१,-४ । ३२-१६-२ । ३२-२२-२ । ३२-२६-२ । ३२-३४-२ । ३३-४-२ । ३३-५२-१ ।

मनोज—[मनस्√जन्+उ]—सं० पुं० एक० । कामदेव । क० १३-१८-२ । रा० ६-४२-१ । ३१-३३-४ । वि० १-२-२ । १-३१-२ ।

मनोजन—सं० पुं० एक० । कामदेव । वि० ८-४२-३ ।

मनोजव—[मनोजव+टाप्]—सं० पुं० एक० । मनोभव खण्ड । वि० ४-६-१ ।

मनोज मनोमय—वि० । विशेष्य—धनुष । काम के मन का बना हुआ अत्यन्त सुन्दर । रा० ४-४२-१ ।

मनजहुँ—सं० पुं० एक० । कामदेव । छं० १-७५-४ ।

मनोबाचकरमान कर्म प्रनासे—वि० । विशेष्य—गगे । मानसिक एवं शारीरिक कर्मों का विनाश करनेवाली । वि० ११-५०-१ ।

मनोभव—सं० पुं० एक० । कामदेव । रा० ३०-४३-१ । ३१-१२-१ ।

मनोभाव—सं० पुं० एक० । अभिलाषा । वि० २०-२१-१ ।

मनोभिलाष—सं० स्त्री० एक० । मनाभिलाषा । वि० १३-६-२ ।

मनोरथ—१. सं० पुं० एक० । अभिलाषा, कामना । र० प्रि० ५-३४-७ । ७-६-३ । ११-६-२ । क० ३-११-३ । ६-४१-१ । १५-५१-१ । रा० ४-२१-३ । ३४-३८-२ । वि० २२-२६-२ । २. सं० पुं० बहु० । इच्छाएँ । र० प्रि० ५-२०-१ । ८-१७-२ । ८-३९-२ । क० ६-६१-१ ।

मनोरथ-रथ—सं० पुं० एक० । कामना रूपी सवारी । क० १५-५१-१ ।

मनोरथ-रथनि—सं० पुं० बहु० । कामना रूपी सवारियाँ । र० प्रि० ५-२०-१ । क० ६-६१-१ ।

मनोरमा—सं० स्त्री०एक० । वर्णिक छन्दो मे समवृत्त का एक भेद । चार यगणों और दो लघुओ के योग से यह बनता है । छं० १-४४-४८ । २. सं० स्त्री० एक० । गोरोचन । छं० २-१२ ।

मनोहर—[मनस्+हर]—वि० । विशेष्य—हिनाल । सुन्दर । र०प्रि० ४-७-१ । ६-२४-१ । ६-४७-२ । ८-२८-४ । १३-१३-२ । १३-१४-३ । क० १३-१८-२ । १५-२५-१ । १६-८२-१ । १६-४७-२ । रा० ३-१-१ । ३१-१२-१ । ३१-३९-१ । ३२-३४-३ । छं० १-६९-३ । वि० १६-६६-१ ।

मनोहारिनी—वि० । विशेष्य—गोदावरी । मन को हरनेवाली । रा० ११-२३-२ ।

मनौ—रीतिवाचक क्रियाविशेषण । उदा० न मनौ मन । र० प्रि० ८-२६-२ । ८-५०-२ । क० ५-३५-४ । ५-३७-२ । रा० १-३६-२ । १-४७-४ । ३-१५-२ । ६-४५-४ । १३-१४-२ । २२-३-२ । २२-६-१ । २६-१६-४ । २६-२०-२ । २९-७-१ । २९-१५-१ । २९-३०-२ । २९-३३-२ । ३१-६-१ । ३१-७-१ । ३१-१०-१ । ३७-१-४ । वी० ५-३५-२ । ५-३८-१ । ९-११-२ । ११-१-२ । ११-३-१ । ११-२०-३ । ११-३०-१ । १२-१-२ । १२-१०-३ । १२-१९-२ । १२-२२-१ । १२-३४-२ । १४-२१-१ । १५-१५-१ । १५-१७-४ । १५-३०-१ । १६-८-३ । १६-१०-२ । १६-१५-२ । १६-२४-१ । १६-२४-२ । १६-२५-२ । १६-२६-२ । १७-१९-१ । १८-२६-१ । १९-२३-२ । २०-२१-१ । २१-६-२ । २१-९-२ । २२-९-२ । २२-२३-२ । २२-५६-२ । २२-५८-२ । २२-७९-२ । २३-४-२ । २३-१३-२ । २३-१६-२ । २३-२८-२ । २३-२९-२ । २३-३२-१ । २४-८-२ । २४-१३-२ । २५-१४-२ । २५-२३-१ । २६-५-२ । २६-९-२ ।

मम—सर्व० उत्तम पुरुष, एक० । (सं० अह का षष्ठी एक० रूप) । उदा० मम मन । रा० ५-६-२ । २१-१३-२ । ३३-८-२ ।

ममता—सं० स्त्री० एक० । ममत्व, ममता । वि० १३-२०-२ । २१-३३-१ ।

मयंक—[मृगांक] सं० पुं० एक० । चन्द्रमा । क० १५-६०-१ ।

मय—[√मय्+अच्] १. सं० पुं० एक० । दानव शिल्पी जिसने इन्द्रप्रस्थ में युधिष्ठिर के लिये एक अद्भुत सभागृह बनाया था । क० १५-१५-२ । रा० १२-५-१ । २. सं० पुं० एक० । मन्दोदरी के पिता । रा० २१-४१-२ ।

मय दानव नंदिनि—सं० स्त्री० एक० । मंदोदरी । रा० १६-५३-३ ।

मयनंदिनि—सं० स्त्री० एक० । मन्दोदरी । रा० १६-५५-२ ।

मयन—[मदन] सं० पुं० एक० । कामदेव । क० १-५०-२ ।

मयनाक—सं० पुं० एक० । मैनाक पर्वत, एक पर्वत जो पुराणानुसार हिमालय का बेटा था, जिसके पंख इन्द्र के हाथों काटे गए थे । रा० ३२-२२-१ ।

मया—सं० पुं० एक० । कृपा । रा० २३-३६-२ ।

मयाराम—सं० पु० एक० । एक वीर । वी० ३-३२ ।

मयूर—[मयू√रु (शब्द)+क] सं० पुं० एक० । मोर, एक बड़ा पक्षी जो अपनी सुन्दरता और नृत्य के लिये प्रसिद्ध है । र० प्रि० ६-२६-२ । क० ३-५५-२ । रा० ३-१-५ । ६-६६-३ । २०-३०-१ । वी० २०-२५ ।

मयूरी—सं० स्त्री० एक० । मादा मोर, मोरनी । रा० ११-१७-२ ।

मरई—क्रि० प्र० पुं० बहु० । मरे । रा० ६-१७-३ ।

मरकत मनि—[मरक√तृ+ड] सं० पुं० एक० । नीले रंग का एक प्रसिद्ध रत्न । क० ५-३६-२ । रा० १७-७-१ । वी० १६-३३ । २१-३ । ३३-३ ।

मरकतमय—वि० । विशेष्य— मंदिर । मरकतों से युक्त । वी० २१-:-१ ।

मरकत लकुट—सं० पुं० एक० । नीलम की छड़ी । रा० ३१-२०-२ ।

मरकट—सं० पु० एक० । मर्कट । वी० २२-६८ ।

मरजाद—सं० पु० एक० । मर्यादा, सदाचार । र० प्रि० ६-५२-३ ।

मरत—क्रि० प्र० पु० एक० । मरते वक्त । र० प्रि० ३-१५-१ । १४-२०-३ । रा० २७-२०-१ ।

मरन—१. सं० पु० एक० । आक्षेप अलंकार का एक भेद । अमरता सूचक शब्दों में मरणसूचक व्यंग्य द्वारा कार्यारंभ में बाधा दी जाय तो वह मरणाक्षेप है । क० १०-६-१ । २. सं० पु० एक० । मृत्यु । क० १०-१५-१ । १०-१६-४ । र० प्रि० ६-१४-२ । ८-६-३ । ८-५३-२ । ८-५४-१ । वि० ६-६८-२ । १३-८४-१ । १४-२६-१ । १५-४-१ । २०-६-४ । र० १-४३-१ ।

मरन काल—सं० पुं० एक० । मृत्यु का एक समय, मरण काल । रा० २६-१०-१ । वि० २१-६४-१ ।

मरनाक्षेप—सं० पुं० एक० । अलंकार विशेष । क० १०-६-१ । १०-१५-२ ।

मरम—सं० पु० एक०। भेद, तत्व। रा० १३-७२ २। वि० १५-५७-२।

मरम चोर—वि०। विशेष्य—नैन। चित्त को चुराने वाले। र० प्रि० १२-२३-२।

मरहि—क्रि० प्र० पुं० बहु०। मर जायेंगे। र० प्रि० ५-१८-८।

मरहट्ठा—सं० पुं०एक०। उन्नीस मात्राओ के एक मात्रिक छन्द का नाम, जिसमे १०, ८ और ११ पर यति होती है तथा अत मे गुरु और लघु का क्रम होता है। छ० २-४९-२।

मरहठा—स० पु० एक०। मात्रिक सम छंद का एक भेद। छं० १-४४८-७४।

मराल—[मृ+आलच्]। स० पुं० एक०। राजहस। र० प्रि० ३-२३-३। ६-२५-२। ७-३१-२। क० ३-५५-२। ३-३१-२। १५-३१-२। रा० १५-४२-४। ३०-२१-१। ३७-२-४। छं० २-१७-१। २-२०-१। वि० १२-२०-४।

मरि—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। मरकर। रा० १९-४१-२। र० प्रि० ११-९-७।

मरी—क्रि० प्र० पुं० बहु०। मरेंगे, मरकर। र० प्रि० ८-४३-४। रा० १२-८-२।

मरीचि—[√मृ+ईचि]। स० स्त्री० बहु०। किरणें। क० १५-४१-२। १५-५१-२।

मरीचिका—[मरीचि + कन्+टाप्]। १ सं० स्त्री० एक०। मृगतृष्णा। क० १५-४०-२। १५-४१-२। १५-५१-२। वी० २२-६१। २९-२१। २. स० स्त्री० एक०। किरण। र० प्रि० ८-३९-१।

मरीचिका मरीचि—सं० स्त्री० बहु०। मृगतृष्णा रूपी किरणें। क० १५-४१-२।

मरुत—[मृ+उत्]। १. सं० पुं० एक०। रेगिस्तान। क० ३-५८-१। २. सं० पु० एक०। मारुत। वि० ६-४०-१। ३. वि०। विशेष्य—देश। मरुभूमि। क० ३-५४-१।

मरे—क्रि० प्र० पुं० बहु०। मरे, मर गए। रा० ६-१७-१। २७-२०-२। ३८-१०-२। ३८-१६-४।

मरेइ—क्रि० प्र० पु० एक०। मरा हुआ। र० प्रि० ५-१८-२।

मरै—क्रि० प्र० पु० एक०। मारे, मारने पर। र० प्रि० ६-३४-३। ८-३२-१। रा० १९-५०-४। ३४-५५-२। ३७-११-१।

मरौंगो—क्रि० प्र० पु० एक०। मरूँगा। रा० ३६-३३-१।

मरौ—क्रि० प्र० पु० एक०। मरो। र० प्रि० ३-१०-४। रा० ३७-३१-२।

मर्‍यो—क्रि० प्र० पुं० एक०। मर गया। रा० १९-३५-२।

मर्कट—सं० पु० एक०। बन्दर। छं० २-१८-१। २-२०-१।

मर्दन—[√मृद्+णिच्+ल्युट्]। सं० पु० एक०। रौंदना, कुचलना, नाश करना। रा० १९-५१-१।

मर्दहु—सं० पु० एक०। पुरुष, मनुष्य। र० १-७६।

मर्म—[मृ+मणिन्]। सं० पुं० एक०। रहस्य। रा० १५-४१-२। ज० १०।

मल—[√मल्+अच्]। १ सं० पुं० एक०। मैल, गन्दगी। क० ५-२५-१। ७-१७-१। २ सं० पु० एक०। दोष। वि० १४-११-१। १४-२० १। २१-२१-२। ३ स० पु० बहु०। बुराइयाँ। वि० ८-१०-१।

मल पंक अंकिन—त्रि०। विशेष्य—अग। मैल और कीचड से लिपटा हुआ। वि० ८-१०-१।

मलखान—सं० पुं० एक०। मलखान—नाम विशेष। र० १-१६-१।

मलय—[√मल्+कयन्]। १. स० पुं० एक०। मलय गिरि, दक्षिण भारत का एक पर्वत जिसमे चन्दन के वृक्षो की बहुलता है। र० प्रि० १०-८-३। क० ४-११-१। रा० ६-६२-१। वी० २१-१। २२-१८। २३-२८। २४-२। २ सं० पुं० एक०। चन्दन। क० १०-३४-३। ३. सं० पुं० एक०। हवा। छं० २-३१।

मलयज—सं० पुं० एक०। चन्दन। क० ६ ३७-१। १४-४१-१।

मलयजलीपी—वि०। विशेष्य—वीथी। चन्दन से लिपी, चन्दन के लेप से युक्त। रा० ८-६-१।

मलयजा—सं० पु० एक०। मलय पर्वत मे उत्पन्न होनेवाली चीज, चन्दन। रा० ८-६-२।

मलयमिलिन—वि०। विशेष्य—वेहित। दोप मे युक्त। र० प्रि० १२-२३-१। क० ६-६७-१। रा० २७-२-१। वि० १५-४०-३।

मलय विपिन—सं० पु० एक०। मलयाचल का जगल। वी० २२-६४।

मलय समीर—सं० पु० एक०। मलयानिल। वी० २२-१७।

मलयाचल—सं० पुं० एक०। मलय पर्वत। रा० १६-४०-१।

मलयानिल—सं० पुं० एक०। मलय समीर। क० ३-५३-१। रा० ३१-१६-२।

मलाए—सं० पुं० एक०। केवट। रा० ३३-३-१।

मलाह—सं० पु० एक०। मल्लाह। वी० २५-१६।

मलिका—सं० स्त्री० एक०। रानी। वि० ६-३-२।

मलिन—वि०। विशेष्य—वैरिन। दोष से युक्त। र० प्रि० १२-२३-१। क० ६-६७-१। रा० २७-२-१। वि० १५-४०-३। १७-२०-२।

मलिनाइय—सं० स्त्री० एक०। मलिनता, कलंक। रा० १-४८-२।

मलिनाई—सं० स्त्री० एक०। मलिनता। रा० २८-८-१। वि० १४-२१-१।

मलिनी—सं० स्त्री० एक०। रजस्वला स्त्री। वि० १३-४२-३।

मलेक्ष—सं० पुं० एक०। मुसलमान। र० १-५-३।

मलेच्छ—स० पुं० बहु०। मुसलमान। र० १-५०-३।

मलै अद्रि—सं० पु० एक०। मलय पर्वत। रा० १४-६-२।

मलै गिरि—स०पुं०एक०। मलय पर्वत। रा० ३२-२१-२।

मलै चंदन—सं० पु० एक० । मलयगिरि मे प्राप्त चन्दन, यहाँ चन्दन की अधिकता मानी जाती है । रा० २०-३०-२ ।

मलै वन—सं० पुं० एक० । मलयगिरि का वन । रा० ३२-१६-४ ।

मल्ल—[मल्ल+अच्]—सं० पु० एक० । कुश्ती लड़नेवाला, पहलवान । रा० ८-३-१ । ६-३१-१ । वी० २७-२७ । ज० ४७ ।

मल्लिका—[मल्लिक+टाप्]—सं० स्त्री० बहु० । बेल की जाति के सफेद और सुगन्धित फूल । र० प्रि० ३-२६-२ ।

मल्लिका पीक—सं०पुं०एक० १ मल्लिका वन नामक पहाड़ी देश का शिरोभूषण । २ चमेली की माला । रा० ३-१६-२ ।

मसकी—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । दबा दी । रा० २०-३२-३ ।

मसि—[√मस्+इन]—सं० स्त्री० एक० । स्याही, काजल । क० ५-२२-२ ।

मसी—सं० स्त्री० एक० । कजरी, कालिमा । रा० ५-२२-३ ।

महँदीमय—वि० । विशेष्य—बिन्दु । मेहँदी से युक्त । क० १५-३०-३ ।

महँदीसंजुत—वि० । विशेष्य—पानी । मेहँदी से युक्त । क० १५-६-२ ।

महबूब—सं० पु० एक० । नाम विशेष । र० १-२०-३ ।

महमद खोह—सं० पु० एक० । सुलतान मुहम्मदशाह । ज० ३७ ।

महमोह—सं० पुं० एक० । विज्ञान गीता का नायक । वि० १२-१८-२ ।

महल—सं० पु० एक० । बड़ा मकान, प्रासाद । क० ६-२७-३ । वी० ६-११ । ६-१५ । ८-५२ । १७-१५ । १७-१६ । १७-१७ । १७-१९ । १७-२० । २०-२१ ।

महर्षि—सं० पुं० एक० । बहुत बड़ा ऋषि या अति श्रेष्ठ ऋषि । छं० १-४१-४ । वि० ११-४४-२ ।

महा—वि० । विशेष्य—मति । श्रेष्ठ, बड़ी । र० प्रि० ५-१५-२ । ५-३०-२ । ७-२३-२ । १०-४-४ । ११-८-२ । १४-६-३ । १४-११-३ । १४-१६-१ । १४-१४-४ । क० १-१५-१ । ३-५४-१ । ६-२४-१ । ६-६०-२ । ११-५५-१ । ११-६६-२ । ११-७६-२ । १३-५-४ । १३-४१-४ । रा० २-१९-१ । ३-१३-३ । ७-१९-२ । ७-३६-४ । ९-२-१ । १३-५७-२ । १४-३-२ । १५-२५-४ । १६-३-१ । १६-११-२ । १६-२२-१ । १६-२३-१ । १७-३०-१ । १७-३२-१ । १७-३२-२ । १७-५१-२ । १७-५३-२ । १८-२३-१ । १९-३८-१ । १९-५१-१ । २०-५०-२ । २३-३५-१ । २४-१-१ । २४-५-२ । २४-८-१ । २४-२९-२ । २५-३४-१ । २५-३५-२ । २६-२-२ । ३४-३१-२ । ३४-३२-२ । ३४-४९-२ । ३५-१५-२ । ३६-१६-१ । ३७-२३-२ । ३९-२८-२ । ३९-२२-२ । वी० २-२६-१ । ३-३१-१ । ५-५२-४ । ५-६८-३ । ७-६-३ । ७-३२-२ । ८-६१-२ । ९-१६-२ । १०-५०-३ । १०-६३-१ । १३-१८-१ । १३-१९-३ । १३-२१-२ । १५-५०-२ । १८-२-१ । १८-१२-२ । १८-३१-२ । १९-२-२ । २२-३४-२ । २६-३३-४ । २६-३४-४ । २७-२७-४ ।

२६-३७-१ । ३२-५-२ । वि० १-३६-१ । २-३-२ । २-७-२ । २-१४-१ । ४-१-१ । ४-२-१ । ४-१४-१ । ४-२८-१ । ४-२६-१ । ४-३७-२ । ४-३८-१ । ५-१६-१ । ५-१६-२ । ६-३-२ । ६-२१-१ । ६-६-१ । ६-७-१ । ६-४६-४ । ६-५३-३ । ११-४५-१ । १४-३३-२ । १५-२१-२ । १५-३७-२ । १६-१०-४ । १६-२१-२ । १६-३५-२ । १६-११०-२ । १६-१११-१ । १८-८-२ । १६-६-१ । १६-११-१ । २१-३०-२ । २१-३६-३ । २१-३६-४ । २१-४२-६ ।

महा अति—वि० । विशेष्य—देश । बहुत बडा । वि० १६-११-१ ।

महाउत—[महापात्र]—सा० पुं० एक० । हाथीवान, अंकुशिक । क० ८-२७-१ ।

महाकाल—१. सा० पुं० एक० । संहारकारी रूप मे शिव । रा० १७-३१-४ । १८-३३-१ । वि० ६-३-१ । २. सं० पुं० एक० । यम । वि० २०-५८-१ ।

महा गुरु—सं० पुं० एक० । श्रेष्ठ गुरुजन । वि० १६-६-१ ।

महाचड पाखंड—वि० । विशेष्य—लोग । वेशधारी, अत्यधिक पाखंडी । वि० ५-१६-२ ।

महा छवि—सं० स्त्री० एक० । अति प्रकाश । रा० ६-२६-१ ।

महाजन—स० पु० बहु० । धनी जन । क० १३-५-४ ।

महा झूठो—वि० । विशेष्य—जग । मिथ्या । वि० ६-४६-४ ।

महादेशधारी—सं० पुं० एक० । यमराज, जगत का न्यायकर्ता । रा० १६-२३-१ ।

महादेव—सं० पुं० एक० । शिवा जी । रा० ७-३-२ । १-१४-१ । ७-३-४ । ११-३-४ । ७-४४-१ । २०-५-१ । २०-३४-१ । २६-६-१ । ३४-४५-२ । ३४-५०-२ । वी० १६-२७ । २३-१० । २३-२२ । २७-२३ । २७-२४ । ज० १७-१६५ । वि० २-२-१ । ५-१७-१ । ११-८-२ । ११-२३-१ । ११-२६-२ । १५-३८-२ । १५-३६-२ । १५-१४४-२ । १५-६०-२ । १५-६१-१ । छं० १-२-१ । वि० । विशेष्य—श्री विन्दुमाधौ । श्रेष्ठ देव ।

महानदी—सं० स्त्री० एक० । बडी नदी । क० ६-६०-२ ।

महानाग—सं० पु० एक० । सर्प विशेष । छं० १-२-२ ।

महा निर्गुनै—वि० । विशेष्य—गगे । गुणो से रहित । वि० ११-४६-२ ।

महानुभाव—स० पु० एक० । महाशय, विष्णु । वि० ६-६०-१ ।

महा पातक—स० पु० एक० । पाँच सबसे बडे पाप । वि० ११-४५-१ ।

महा पातक ध्वोत घाम प्रनासे—वि० । विशेष्य—गगे । महापातकी लोगो के पातको का विनाश करने वाली, मुक्ति प्रदायिनी । वि० ११-४५-१ ।

महा पाप—स० पु० एक० । महा पातक, बडा पाप । रा० २४-३१-२ ।

महा पुरुष—स० पु० एक० । पूज्य व्यक्ति । क० ४-१४-१ । वि० १५-२-२ ।

महा प्रभा—स० पु० एक० । महा छवि, अति उज्ज्वलता । रा० २४-१६-२ ।

महा प्रभा समेत—वि०। विशेष्य—नारी। कांतियुक्त। वि० ११-१०-४।

महा प्रभु—१ सं० पुं० एक०। भगवान, ईश्वर। वि० १५-६१-४। २ सं० पुं० एक०। राजा। वि० १७-४६-२।

महाप्रलय—सं० पुं० एक०। ब्रह्मा की आयु शेष होने पर होनेवाला सम्पूर्ण सृष्टि का नाश। वि० २०-२५-१।

महावन—सं० पुं० एक०। घना और बड़ा जंगल। वि० १६-३५-२।

महाबली—१ सं० पुं० एक०। राजा बली। वि० ६-४०-१। २ वि०। विशेष्य—प्रहस्त। बहुत ही बलवान। रा० १७-३०-१।

महाबिस्नु—सं० पुं० एक०। महा विष्णु। वि० २०-५८-१।

महा वीर—वि०। विशेष्य—भैरवी। अत्यन्त प्रचंड। वि० ९-६-१।

महा भय—सं० पुं० एक०। कठिन दुख। क० ६-२४-१।

महा भाग—सं० पुं० एक०। अत्यधिक भाग्य। रा० १६-९-१।

महामंगलाभी—वि०। विशेष्य—हनुमन्त। महा मंगल के चाहनेवाले। रा० १७-५१-२।

महा मंत्र—सं० पुं० एक०। अति शक्तिशाली मंत्र। रा० ३०-५-१।

महा मंत्रदा—वि०। विशेष्य—मन्त्री। सुमन्त्र देनेवाले, सुराह पर ले जानेवाले। रा० ३-१३-३।

महामति—वि०। विशेष्य—लक्ष्मण। बुद्धिमान। रा० ११-२१-१। २१-५५-१। ३३-२०-१। ३३-२१-१।

महामत्त—वि०। विशेष्य—पातंग। मधु से मस्त। रा० २०-३६-१।

महामाया—सं० स्त्री० एक०। अधिष्ठात्री दुर्गा। छं० २-१२-१।

महा मीचु—सं० स्त्री० एक०। मृत्यु। रा० १६-२२-१।

महामुनि—सं० पुं० एक०। श्रेष्ठ मुनि। वि० १३-५६-१।

महा मोद—सं० पुं० एक०। अत्यधिक आनन्द। रा० १-३१-१।

महा मोद रऐ—वि०। विशेष्य—मन। बहुत ही मोद से रंजित। रा० ९-२-१।

महामोह—सं० पुं० एक०। भारी अज्ञान, विषय वासना रूपी अज्ञान। रा० ३९-३२-३। वि० १-३६-१। २-३-२। २-७-२। ४-१-१। ४-५-१। ४-१४-१। ४-२८-१। ४-२९-२। ४-३७-२। ५-१-२। ६-१-१। ६-७५-४। ७-२-१। ७-३-१। ७-४-१। ७-११-१। ९-१७-१। ९-३०-२। ९-४५-२। १०-३-१। ११-२-१। ११-७-२। ११-८-२। ११-९-२। ११-१५-१। ११-१७-१। ११-१८-२। ११-२३-२। ११-३१-२। ११-४९-१। १२-१-१। १२-३-१। १२-१६-१। १३-३३-१। १५-२९-२। १५-३०-१। १७-८-१। १७-२६-१। २०-२८-१। २१-१-१।

महा मोह मातंग अंग प्रहारे—वि०। विशेष्य—गंगे। महा मोह का विनाश करनेवाली। वि० ११-४९-१।

महामोह संजुक्त—वि०। विशेष्य—जीव। महामोह से ग्रस्त। पुराणों में महामोह

का लक्षण यो दिया गया है—मोह भ्राति ज्ञानं अनया भूते वस्तूनि विज्ञात मित्यर्थः मदान मोह— भोगेच्छा रूप मान या संसार का मूल कारण राग रूपी मोह ही महामोह कहलाता है। भागवत मे लिखा है— सज्जजगे न्यता मिश्रमत तामिश्रमा-धिकृत महा मोहयं मोहच तपश्च ज्ञान वृत य —भागवत, ३-१२-२। सासारिक सुखो के योग का नाम महा-मोह है। यह अविद्या का नामानर माना जाता है। प्रपंचर्ण्वा अविद्या के मध्य यह एक प्रकार है। ब्रह्मा ने पहले पहल अविद्या की सृष्टि की, पीछे इस अविद्या से तम, मोह, महामोह आदि की उत्पत्ति हुई। वि० १५-२६-२।

महा मौन—सं० पुं० एक० । मत्र जपते समय सकल्पित मौनावर्लबन । रा० १६-३१-१ ।

महारथ—सं० पु० एक० । बड़ा रथ। रा० ३७-२३-२।

महा रथवंत— वि० । विशेष्य—मेघनाथ। बड़े रथ पर सवारी करनेवाला । रा० १७-३२-१ ।

महारथी—सं० पुं० एक० । ग्यारह हजार योद्धाओं से अकेले लडनेवाला योद्धा। रा० ३६-१६-१ ।

महा रस भीने—वि० । विशेष्य—कान्ह । अत्यन्त रसिक । र० प्रि० १४-६-३ ।

महाराज—१. सं०पुं०एक० । राजा के लिये सम्बोधन । रा० १७-२०-२ । १६-७-३ । वि० २-२०-२ । ११-१६-२ । ११-१७-१ । १३-३-१ । १६-६५-१ । १६-६-१ । १७-६-१ । र० १-१५-५ । १-१८-६ । १-१९-१ । १-३१-५ । १-४६-६ । १-४९-१ । १-५३-६ । २. वि० । विशेष्य - श्रीराम । श्रेष्ठ राजा । रा० ३४-४९-२ । वी० १३-१७-१ । १३-३४-४ । २८-१-२ । २९-८-१ । ३२-४७-२ । ३३-३०-४ ।

महाराज मनि—वि० । विशेष्य वीर सिंह । श्रेष्ठ महाराजा । वी० १-३-१ ।

महावन—सं० पुं० एक० । वृन्दावन के अन्तर्गत एक वन । र० प्रि० ७-२३ २ । १४-१६-१ । क० १०-१०-२ । ११-७३-२ । वि० १६-६७-२ ।

महावर—सं० पु० एक० । लाख का रंग जिससे स्त्रियाँ पाँव रँगती है । र० प्रि० ७-५-३ । ७-१८-१ । १३-१३-१ । क० ५-३२-२ । वी० २२-८३ ।

महावर अर्चित—वि० । विशेष्य—चरण । महावर से युक्त । वी० २२-८३-२ ।

महा समुद्र—सं० पु० एक० । बड़ा सागर, महासागर । रा० ४-३-२ ।

महासिंधु—सं० स्त्री० एक० । नदी विशेष । वि० ६-२१-१ ।

महासित—सं० पु० एक० । महेश्वर । वि० २१-१२-१ ।

महासुख—सं० पुं० एक० । अति आनन्द । वि० १४-३३-२ । १६-२१-१ । छं० १-३५-३ ।

महा सुखदाई—वि० । विशेष्य—राज-कुमार । बहुत सुख पहुँचानेवाला । रा० ५-१-२ ।

महा सुद्ध—वि० । विशेष्य—मन । अत्यन्त पवित्र । वि० १७-६१-१ ।

महासूक्ष्म—वि०। विशेष्य—धर्म की बात। अत्यन्त बारीक। रा० ३४-३२-२।

महि—[√मह् (पूजा)+इन्]। सं० स्त्री० एक०। पृथ्वी। र० प्रि० ४-१८-३। क० ६-५-१। ६-११-२। ७-३-४। १५-६३-१। १५-१२७-३। रा० ६-२०-२। २१-४१-२। २८-१९-२। वि० ५-५-२। ६-४-१।

महि केशरि—सं० पुं० एक०। महिकेसरी, नाम विशेष। वि० ६-४-१।

महिटतरु—सं० पुं० एक०। महिटतरु। वि० ६-४-१।

महिनारी—सं० स्त्री० एक०। माता। र० प्रि० १२-३-२।

महि मंडन—सं० स्त्री० एक०। पृथ्वी। र० प्रि० १-८-१। वि०। विशेष्य—दूलहराय। संसार भर को शोभित करनेवाला। र० प्रि० १-८-१।

महि मंडल—सं० पुं० एक०। पृथ्वी मंडल। वि० ११-१५-१।

महिमा—[महत्+इमनिच्]। १. सं० स्त्री० एक०। बड़ाई। क० १-३-२। १५-४०-२। १५-६३-१। रा० ७-११-२। २७-१-२। वि० १-२९-२। १-२९-२। ६-७५-४। १२-५-२। २७-५७-२। २. सं० पुं० एक०। अष्ट सिद्धियो में एक वह सिद्धि जिससे बड़े से बड़ा रूप भी ले सकते है। रा० १-३-४। ६-२०-२।

महिमाहि—सं० स्त्री० एक०। अष्ट सिद्धियो मे से वह जिससे बड़ा रूप धर सकते हैं। क० ६-७२-४।

महिमोहनि—वि०। विशेष्य—सुन्दरी। अत्यन्त सुन्दरी। रा० ८-८-२।

महिषे—सं० पुं० बहु०। भैंसे। क० ७-७-३। रा० २-३-२। वी० २७-७। ज० ४७।

महिषी—सं० स्त्री० एक०। भैंस। क० ५ २४-२। ६-४३-१।

मही—१. सं० स्त्री० एक०। पृथ्वी। क० ३-२२-१। रा० १०-२२-२। १७-२१-२। वी० १-३। ३-१२। ३-१३। ६-६। १२-२४। १४-४२। २०-१२। २३-३४। २४-११। ३१-७२। ३३-३२। ३३-४६। ज० ४। १८७। १८९।

मही देव—सं० पुं० एक०। ब्राह्मण। वि० ११-२३-१।

महीप—सं० पुं० एक०। पृथ्वी का पालन करनेवाला व्यक्ति। रा० ७-२१-२। वी० ३-६।

महीपति—१. सं० पुं० एक०। एक राजा। वि० १-१७-३। ४-२९-२। १०-५-४। १४-३६-१। २. वि०। विशेष्य—विदेह। श्रेष्ठ राजा। वि० १४-३६-२।

महुवा—[मधूक]। सं० पु० एक०। एक प्रसिद्ध पेड जिसके फूल, फल खाते और लकड़ी ईंधन के तथा इमारती कामो मे आती है। क० ६-४८-१।

महूख—[मधूक]। सं० पुं० एक०। शहद। र० प्रि० १२-५-३। क० ६-४८-२।

महूख रस – सं० पुं० एक० । मधु, शहद । र० प्रि० १२-५-३ ।

महूखहु—सं० पुं० एक० । शहद । र० प्रि० १४-३६-२ । क० ६-४६-२ ।

महेश—सं० पुं० एक० । शिव । ज० ११४ । १३२ । वि० ३-१६-४ ।

महोदर—सं० पुं० एक० । रावण पक्ष का एक वीर योद्धा राक्षस । रा० १७-१८-१ । १७-३४-२ ।

महोनी—सं० स्त्री० एक० । प्रदेश विशेष । क० १-६-२ । वी० २-२६ ।

माँ—सं० स्त्री० एक० । माता जी । रा० ६-२४-३ ।

माँग—सं० स्त्री० एक० । बालों को सँवार कर बनायी हुई रेखा । क० १५-७६-३ । ३५-८०-१ । १५-८६-३ । रा० ३१-८-१ । वी० २२-५४ ।

माँग-फूल—सं० पुं० एक० । माँग टीका, माथे पर पहनने का एक गहना । क० १५-८०-१ । १५-८६-३ । वी० २२-५५ । रा० ३१-६-१ ।

माँगत—क्रि० प्र० पु० एक० । माँगते । रा० ३०-२६-२ । ३३-१८-१ ।

माँगते—क्रि० प्र० पुं० एक० । माँगते । रा० ४-१५-४ ।

माँगनो—सं० पु० एक० । भिक्षुक । रा० १४-४२-४ ।

माँगि – क्रि० प्र० पु० एक० । माँगो । क० २-१६-१ । रा० ३३-२०-२ ।

माँगियो—क्रि० प्र० पु० एक० । माँगो । रा० १८-३५-३ ।

माँगे —क्रि० प्र० पुं० बहु० । माँगते है, मागने पर । रा० २-१३-२ । २४-१७-१ ।

माँगौं —क्रि० प्र० स्त्री० एक० । माँगूँ । र० प्रि० ५-१२-३ ।

माँगो—क्रि० प्र० पुं० एक० । माँगा है । रा० २-१६-१ ।

माँगौ—क्रि० प्र० पुं० एक० । माँगे । रा० ३४-५४-२ ।

माँगौ—क्रि० प्र० पु० एक० । माँगो । रा० ३३-२२-२ ।

माँगिया—क्रि० प्र० बहु० । माँगा । क० २-१८-२ । २-१६-२ । रा० ५-६-२ । १८-१८-३ ।

माँजि—क्रि० प्र० पुं० एक० । माँजकर । क० ६-१७-३ ।

मंडहु—क्रि० प्र० पुं० एक० । करो, पहनो । रा० २६-३४-३ ।

माकि—क्रि० प्र० एक० । कर, किया । र० प्रि० ५-३४-८ । रा० ६-३०-२ । ३३-५३-२ ।

माँकौ—क्रि० प्र० पुं० एक० । मढ़ूँगा, मंडित करूँ । रा० ७-२८-२ । ३७-१४-१ ।

माँडो—क्रि० प्र० पुं० एक० । धारण करो । रा० २१-२३-१ ।

माँडि सं० स्त्री० एक० । माँगी, माँगी थी, माँगो । रा० ६-४-१ । २५-२६-१ । ३०-३०-१ ।

माँस—सं० पु० एक० । प्राणियों के शरीर का मुलायम अंश । वि० ८-२३-१ ।

माँसु—सं० पुं० एक० । शरीर का मास, प्राणियो के शरीर का मुलायम रक्त वर्ण का वह अंश जो हड्डी, चमडे, नस आदि से भिन्न है । रा० १-४-२ ।

मा—१. सं० स्त्री० एक० । लक्ष्मी देवी । क० १५-१२०-१ । २. सं०स्त्री०एक० । मृत्यु । क० १६-१०-२ ।

माइ—१. सं० स्त्री०एक० । सखी । र०प्रि० १-२७-४ । २-१५-४ । २. सं० स्त्री०-एक० । माता जी । रा० ६-७-२ । १०-३-१ । वी० १-८ । ५-१ । १०-६२ ।

माइगी—क्रि० प्र०स्त्री० एक० । ममायेगी । र० प्रि० ३-१६-१ ।

माइन—सं० स्त्री० एक० । जननी । र० प्रि० ७-५-२ ।

माई—१ स० स्त्री० एक० । माता जी, जननी । क० ११-६६-४ । २ सं० स्त्री० एक० । सखी । र० प्रि० २-६-४ । ३-१६-४ । ७-२०-२ । ८-५-४ । ८-१४-१ । ८-३१-४ । ८-४७-४ । ६-११-३ । १०-१२-२ । ११-६-४ । १२-६-१ । १२-२७-४ । १४-२७-४ । ३ क्रि० प्र० स्त्री० एक० । समाई, समाना । क० ५-३५-२ ।

माखन—सं०पुं०एक० । नवनीत, मक्खन । र० प्रि० ७-१४-२ । १०-१६-४ । १२-१५-४ । १३-१६-२ । १४-३६-१ । १४-३६-१ । रा० ३-८-३ । ६-१८-१ । ६-१६-४ । ६-४६-१ । १५-२७-२ । १६-१५-१ । १६-१८-२ । १६-२१-२ । १६-२२-२ ।

माखन के चोर—वि० । विशेष्य—श्रीकृष्ण । मक्खन चुरानेवाला । र० प्रि० १४-३६-१ ।

मागध—[मगध+अण्]—१. सं० पुं०-एक० । मगध देशवासी । वी० १७-३८ । २. सं० पुं० एक० । मगध देश । वि० १२-७-१ ।

मगधसूत—सं० पुं० एक० । वंदीजन, जो राजा के वंश का गान करते है, चारण । वी० १६-३ । २४-१३ ।

मागधी—सं० पुं० एक० । पौराणिक ब्राह्मण । ३०-२२-२ ।

मागधी वंश—सं० पु० एक० । विरह वर्णन करनेवाले । रा० ६-८-१ ।

माघ—स० पु० एक० । मास विशेष । क० १०-३४-६ । वी० २-३ ।

माछरु—सं० पुं० एक० । मछली । रा० २४-२६-१ ।

माछी—सं० स्त्री० एक० । मक्खी । रा० २४-२६-१ ।

माझ—अधिकरण कारक (स० मध्य) । मे, भीतर । उदा० भूति माझ चन्द्रमा । र० प्रि० ३-३५-२ । ३-५६-१ । ३-७०-१ । ४-१४-२ । ५-२६-१ । ५-२८-४ । ६-२६-२ । ६-४३-२ । ८-३७-१ । १४-७-१ । २४-४०-४ । क० १५-११२-१ । ३६-५२-३ । रा० ५-३४-२ । ६-५४-४ । ७-१०-४ । ७-१६-१ । ६-२४-३ । १२-२७-२ । १३-३७-२ । १३-४१-१ । १४-१५-१ । १५-१३-२ । १८-२-१ । १६-१६-४ ।

२१-२०-१ । २३-१२-२ । २४-१६-१ । २५-१२-२ । २६-३-१ । २६-१६-४ । २७-२४-१ । २९-४१-१ । ३५-२५-४ । ३६-३०-१ । ३७-२०-१ । शि० ८-४ । ११-३ । १३-४ । २५-१ । २५-४ । ज० ६३-१ । ७६-४ । ३६-४ । वी० १-३२-२ । १-५५-६ । ८-३६-२ । ९-४-२ । २३-११-२ । २६-३४-२ । २७-१४-४ । २७-१५-२ । ३२-३९-२ । ३२-४७-३ । ३३-३-१ । वि० ४-१-१ । ६-१-१ । ६-३२-१ । ७-७४ । ८-१-२ । ८-४९-१ । ९-१-२ । १३-३१-२ । १४-४१-२ । १६-१३-२ । १६-७३-२ । १७-१३-१ । १८-२८-१ । २१-५४-४ । २१-५९-१ ।

माटी—स० पु० एक० । मिट्टी । वि० ८-३१-१ ।

मातंग—[मतग+अण्]—१. स० पु० एक० । हाथी । रा० १-२७-१ । १८-२४-२ । २०-३६-१ । ३३-२७-१ । ज० १९२ । वि० ११-३-१ । ११-४९-१ । २ स० पु० एक० । चाडाल—निन्दा के पक्ष मे । हाथी—स्तुति के पक्ष मे । क० १२-२५-२ ।

मातंगनि—सं० पु० बहु० । १ हाथी, २. चाडाल । क० ११-४३-२ ।

मात—सं० स्त्री० एक० । जननी । र० प्रि० ३-४८-१ । ६-४९-३ । क० ६-४६-२ । १३-८-१ । १६-५५-३ । रा० ९-८-१ । ९-२७-२ । १०-२९-१ । १६-२६-२ । २०।५३-२ । २२-१६-१ । ३६-१९-२ । छं० १-३१-३ । वी० ४-२२ । ३-३ । ५-५४ । वि० ९-४-३ । ९-८-१ । ९-२१-१ । ९-४२-१ । ११-३८-२ । १३-४०-१ । १४-२०-३ । १७-१५-१ ।

मातहि—सं० स्त्री० एक० । जननी । क० ११-५७-४ ।

माता—[मान् (पूजा) + तृच्] । १ सं० स्त्री० एक० । जननी । र० प्रि० १४-३१-१ । क० ६-५३-२ । ८-७-१ । रा० ३-८-३ । २२-१९-२ । ३३-३५-१ । ३५-२६-२ । ३८-३-२ । ३९-२-१ । ३९-४-१ । ३९-५-१ । वी० ३०-९ । ३१-६ । ३१-५३ । वि० ३-१४-२ । ७-१०-१ । ९-७-१ । १७-१४-१ । १७-४०-१ । १९-२-२ । २०-१६-२ । २. सं० स्त्री० बहु० । पाँच प्रकार की माताएँ—(१) निज जननी, (२) आचार्य पत्नी, (३) राजपत्नी, (४) सास और (५) मित्रपत्नी । क० ११-१४-२ । ३ स० स्त्री० एक० । सरस्वती । वि० १४-३०-१ ।

मातापुर—स० पु० एक० । नगर विशेष । वि० ६-३-१ ।

मातु—स० स्त्री० एक० । माँ, पत्नी । र० प्रि० १-२-२ । क० ४-१८-२ । ११-२४-१ । ११-४८-३ । १५-४६-२ । १६-६०-४ । रा० ३-३४ १ । १२-१६-१ । २४-४-१ । २७-११-१ । २७-११-४ । २७-१२-४ । ३६-१७-२ । ३७-१८-२ । ३८-१८-३ । र० १-१३-१ । १-३२-१ । वि० २-१७-१ । ६-३४ २ । १३-३७-१ । १७-१२-२ । १७-१२-४ ।

मातु पिता कुल घातक—वि० । विशेष्य—विभीषन । माता पिता और समस्त कुल का विनाशक । रा० १५-२१-२ ।

मातु-बंधन—सं० पुं० एक० । कंस के कारागार मे माता देवकी का बन्धन । र० प्रि० १-२-२ .

मात्रा—सं० पुं० एक० । उतना काल जितना एक ह्रस्व अक्षर का उच्चारण करने मे लगता है । छं० २-२-१ । २-१५-२ ।

माथ—१ सं० पु० बहु० । मस्तक । क० १५-११६-२ । र० १-२३-१ । वी० २-४२-१ ।

माथुर —[मथुरा+अण्] । सं० पुं० एक० । मथुरा । क० ३-३४-४ ।

माथुर लोग—सं० पु० बहु० । मथुरा की प्रजा । वि० ३-७,४ ।

मादकता—सं० पु० एक० । नशीलापन । रा० २३-२४-२ ।

माधव—[मधु+अण्]—१ सं० पु० एक० । श्रीकृष्ण । क० १०-१६-४ । १६-७१-१ । ज० २ । २. सं० पुं० एक० । विष्णु । क० १५-१११-१ । १६-१२-२ । ३ सं० पुं० एक० । वैशाख मास । क० १५-१११-२ ।

माधवदास—सं० पु० एक० । माधोदास, वीरसिंह देव का पुत्र । वी० २-४६ । ३३-१८ ।

माधवी—[माधव+ङीप्]—सं० स्त्री० एक० । सुगन्धित फूलोवाली लता । र० प्रि० १०-२२-२ । क० १४-८-१ ।

माधवी छंद—सं० स्त्री० एक० । छन्द विशेष । छं० १-६७-१ । १-४४८-६७ ।

माधुरी—[माधुर्य + ङीप्]—सं० स्त्री० एक० । सुन्दरता । रा० ३१-३४-१ । वि० ६-१३-२ ।

माधुरी जुत—वि० । विशेष्य—क्षमा । माधुर्य गुण से युक्त । वि० ६-१३-२ ।

माधौ—सं० पु० एक० । श्रीकृष्ण । वी० १८-१ । वि० ६-५०-१ ।

माधौ जू—सं० पु० एक० । राम जी, आदरार्थक । रा० १४-४३-४ ।

मानंद—सं० पु० एक० । लक्ष्मी का आनन्द । क० १५-१३०-३ ।

मान—१ सं० पु० एक० । नाप, तौल, परिमाण । क० ३-४०-२ । २. सं० पुं० एक० । अहंकार, गर्व । क० ६-४६-४ । ६-२८-४ । १५-१२०-१ । १५-१२३-२ । रा० ३-८-२ । ४-६-३ । ४-२६-१ । ५-३१-३ । १८-४-२ । ३ सं० पुं० एक० । आदर, प्रतिष्ठा, आत्मसम्मान । र० प्रि० १२-८-४ । क० ६-२६-१ । १३-२५-४ । १३-२६-४ । १५-१२३-२ । रा० ६-१३-२ । ६-१८-१ । ११-३१-१ । १३-६०-२ । २७-११-३ । ३०-२२-७ । ३७-६-२ । र० १-२२-२ । १-२५-१ । १-२५-२ । वी० ३-१५ । ३-४२ । २१-१४ । वि० ४-६-४ । ६-११-१ । २०-३६-१ ।

४. सं० पुं० एक० । नायक या नायिका के किसी अपराध पर नायिका या नायक के रूठने की प्रवृत्ति । र० प्रि० ३-२-२ । ३-३०-१ । ६-७२-१ । ७-१३-१ । ७-३६-१ । ७-३८-१ । ८-२-२ । ८-५७-२ । ९-२-१ । ९-१०-१ । ९-२०-१ । ९-२१-१ । ९-२१-२ । १०-१-१ । १०-४-४ । १०-६-१ । १०-७-१ । १०-११-२ । १०।१५-४ । १०-२०-१ । १०-२०-२ । १०-२३-१ । १०-२६-२ । १०-२७-४ । १०-२८-१ । ११-३०-१ । १०-३१-२ । १०-३३-१ । १३-२०-२ । ५ सं० पुं० एक० । ताल । क० १५-१२३-१ । ६. सं० पुं० एक० । ज्ञान । क० १५-१२३-१ । ७. सं० पुं० एक० । जीव । वि० ११-३५-३ । ८. सं० पुं० एक० । नाम विशेष । वि० १२-१३-२ ।

मानत—क्रि० प्र० पु० बहु० । मानते हैं । र० प्रि० ६-२९-३ । १०-२५-७ । क० ४-२-२ । रा० १५-५-१ । २५-२९-१ । २७-१३-१ । २७-२१-४ । ३३-३९-१ ।

मान तरु—सं० पुं० एक० । मान रूपी वृक्ष । क० १३-२६-४ ।

मानति—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । मानती । र० प्रि० ९-१९-७ ।

मानदंड—सं० पुं० एक० । अपमान । रा० ११-३९-१ ।

मानद—सं० पुं० एक० । नायक । र० प्रि० ७-१३-१ । ८-२७-२ ।

माननी छंद—सं० स्त्री० एक० । छंद विशेष । छं० १-७५-१ । १-४४८-७४ ।

मानभंग—सं० पुं० एक० । अपमान । रा० २८-११-२ ।

मानभार—सं० पुं० एक० । अभिमान का बोझ । क० १२-१०-३ ।

मानमद—सं० पुं० एक० । अहंकार । र० प्रि० ६-२८-१ । क० १३-२-१ ।

मानव—[मनु+अण्] । १. सं० पुं० बहु० । भूलोक के निवासी लोग । क० ६-७१-२ । वि० १९-३-१ । १९-५८-२ । २. सं० पुं० एक० । आदमी । क० १६-६९-१ । वि० १९-३-१ । १९-५८-२ ।

मानवी—सं० स्त्री० एक० । स्त्री । र० प्रि० ३-५२-३ ।

मानस—[मनस्+अण्] । १. सं० पुं० एक० । मन । क० १५-१२०-१ । ज० १३९ । वी० ३२-५० । ३३-१५ । २. सं० पुं० एक० । सरोवर । क० १५-१२०-२ । ज० ११७ । ३. सं० पुं० बहु० । मानव, आदमी । क० १५-१२०-२ । ४. सं० पुं० एक० । आदमी । र० प्रि० ९-१०-२ । ९-२०-१ ।

मानस-हरि—सं० पुं० एक० । विष्णु रूपी मानसरोवर । क० १५-१२०-२ ।

मानसनि—सं० पुं० बहु० । मनुष्य । क० ४-२-२ ।

मानसमेत—वि० । विशेष्य—मनिनी । मानती हुई । वी० २०-२३-१ ।

मानसरोवर—सं० पु० एक० । तालाब । हिमालय मे स्थित एक पवित्र झील । र० प्रि० ५-३६-१ । वी० २५-१७ । वि० ६-८-२ ।

मानसाला—ग० स्त्री० एक०। कोप भवन। गा० २९-३६-२। वी० २१-१४।

मानसिंघ—सं० पुं० एक०। राजा विशेष। व० ८-११-१। वी० ५-६। ज० ६५। ७१। ९३। ९४।

मानसिंघ जू के कुल को कलसु वि०। विशेष्य—श्याम सिंघ। मानसिंह के कुल का कलश। ज० ९३-१।

मानसै—सं० पुं० एक०। मनुष्य, मानव। र० प्रि० ११-६-३। १३-१८-२।

मानहिं—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। मानती। र० प्रि० ९-२०-१।

मानहिं—क्रि० प्र० पुं० एक०। मानते। र० प्रि० २-१४-२। ६-२०-४।

मानहुँ—रीतिवाचक क्रिया विशेषण। उदा० मानहुँ सुन्दरता को नोक। रा० १-२६-१। १०-३०-४। १०-१७-२। १५-१२-२। १९-१२-१। २६-२०-४। २६-१२-२। ३०-७-२। ३०-१८-४। ३०-४३-१। ३२-२६-१। वी० २-३१-२। १५-५-१। १५-१३-१।

मानहु—१. सं० पुं० एक०। मानो, मानना चाहिए। र० प्रि० १६-६-३। रा० ६-४३-२। १५-११-२। २. अव्यय रीतिवाचक। उदा० मानहु भोग। र० प्रि० २-१२-४। ५-३६-४। ८-२४-१। गा० २-१२। ३-१४-२। ५-१०-२। ६-६-२। ६-५७-२। ६-६२-२। ८-८-२। ८-११-२। ८-११-४। ८-१२-१। १३-४६-१। १३-२४-२। १८-२६-२। १५-३०-४। १५-४०-२। २०-५०-२। २२-७-२। ३१-११-१। ३२-३६-२। ३७-७-२। छं० २-४७-४। वी० ५-३६-१। ८-४८-१। १२-२४-२। १७-१६-१।

मानहू—सं० पुं० एक०। रूठने की प्रवृत्ति। र० प्रि० १-२३-१।

माना—सं० पुं० एक०। सिर। रा० ३४-३१-२।

मानि—१ सं०पुं०एक०। मान, क्रोध। क० १५-१०३-१। २. क्रि० प्र० पुं०एक०। मानना, मानकर। र० प्रि० ३-२७-३। ३-२८-१। ५-३२-८। १०-२-१। १०-४-२। ११-१८-१। ११-११-३। १६-११-१। क० ५-११-३। रा० ९-१२-१। १०-४२-१। ११-१३-२। १३-३१-३। १३-८०-२। १३-९३-४। १७-३४-२। २५-२२-२। २८-१७-१। २९-२३-२। ३०-३-२।

मानिक सं० पुं० एक०। एक प्रसिद्ध रत्न। र० प्रि० ३-४९-२। क० ५-२६-२। रा० ३९-१८-१। छं० १-६१-४। वी० २२-६२। २२-८७। २८-१। ३३-३। वि० ८-४२-८।

मानिक कुंभ—सं० पुं० एक०। माणिक्य खचित कलश। गा० ३०-९-१।

मानिक मय—वि०। विशेष्य—खुरिला। माणियो से युक्त। वी० २२-६३-१।

मानिक-मयूख—वि०। विशेष्य—पट। माणिक्य किरणो से बना हुआ। रा० ५-१०-४।

मानिक-मयूख-पट—सं० पुं० एक०। माणिक्य की किरणो से बना हुआ कपड़ा। रा० ५-१०-४।

मानिकहि—सं० पुं० एक० । गुलाबी या लाल रंग का एक रत्न । क० १६-३१-१ ।

माननि—सं० स्त्री० एक० । नायक के किसी अपराध से रूठी हुई स्त्री । र० प्रि० ६-१५-२ । ६-२०-१ । १०-४-२ । १०-१७-४ । क० ७-२५-१ । १५-१०३-१ । छं० १-६६-३ ।

मानिनी—[मान + इनि + ङीप्] । सं० स्त्री० एक० । मान करनेवाली नायिका । र० प्रि० ६-२-१ । ६-१८-१ । क० १३-२५-४ । रा० २८-११-२ । २६-३६-२ । वि० ६-८-२ ।

मानिनीनि—सं० स्त्री० बहु० । मान करनेवाली स्त्रियाँ । क० १३-२५-४ ।

मानिबी—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । मान जा सकती । र० प्रि० ४-१४-४ ।

मानियत—क्रि० प्र० पुं० बहु० । मानते हैं । रा० २८-११-२ ।

मानियें—क्रि० प्र० पुं० एक० । मानिये । र० प्रि० २-८-६ । ४-१८-८ ।

मानिये—क्रि० प्र० पुं० एक० । मानिये । रा० १०-३५-२ । १२-१६-१ । १२-४२-३ । १४-२१-२ । १५-१-२ । १६-१७-१ । १८-१४-२ ।

मानियै—क्रि० प्र० पुं० एक० । मान लीजिये, मानो । र० प्रि० ८-२१-१ । १०-४-२ । १६-११-४ । रा० १-१८-५ । २-२५-२ । ३-३-१ । ६-३१-१ । ७-१६-१ । ६-४१-१ । २२-२१-८ । २३-३६-२ । ३१-३३-४ ।

मानिहै—सं० क्रि० । मान जा, मानती है । र० प्रि० १३-१५-७ ।

मानी—१ सं०पु०बहु० । मानव या नर । क० ४-११-२ । २. वि० । विशेष्य—लंकवासी । अभिमानी । रा० ३६-३३-१ । ३. क्रि० प्र० पुं० एक० । मान लिया । रा० ६-२२-२ । ७-१४-४ । ७-५१-१ । १२-१७-२ ।

मानु—सं० पुं० बहु० । मानव, नर । क० ४-११-२ । [illegible]० १२-६ । वी० २७-६ ।

मानुष देह—सं० पुं० एक० । मानव शरीर । रा० १७-४३-१ ।

मानुष-वपु—सं० पुं० एक० । मानव शरीर । रा० ११ १५-२ ।

मानुषी —सं० पुं० एक० । मानव स्त्री । क० १५-३-२ ।

मानुसु—सं० पुं० एक० । मानी । र० प्रि० ३-२६-२ ।

माने—क्रि० प्र० पुं० एक० । माने । र० प्रि० ६-२०-२ ।

मानै—१. क्रि० प्र० पुं० एक० । माने । र० प्रि० ११-६-५ । १६-१२-७ । १३-१८-३ । २. क्रि० प्र० पुं० एक० । मानता था । रा० १०-२१-१ । ६-१२-१ ।

मानो—रीतिवाचक क्रियाविशेशण । उदा० मान मानो जहाँ जल है । र० प्रि० १-२०-४ । ७-१८ १ । ८-२४-४ । १४-१६-१ । क० ११-२५-२ । रा० ६-५२-२ । ८-२-१ । ११-४१-२ । १२-२०-१ । १३-७-४ । १४-६-२ । १६-४८-४ । २०-४३-१ । ३१-२८-१ ।

मानौ—१ क्रि० प्र० पुं० एक० । मानकर, मानो । रा० ६-१५-१ । २०-४२-२ ।

१२-५७-१ । १३-३५-२ । रीति-वाचक क्रियाविशेषण । उदा० मानो मनमेयान । र० प्रि० ५-२-४ । क० ५-३५-३ । ६-७-१ । ६-६७-२ । रा० १-४०-२ । ४-२३-१ । १०-४०-२ । १२-५३-२ । १२-५७-१ । १३-१३-२ । १३-१६-१ । १३-२६-२ । १३-५४-१ । १४-७-१ । २१-२८-२ । २३-३४-२ । २९-९-२ । २६-१६-१ । २९-१८-२ । ३०-२-३ । ३२-२१-२ । ३८-१५-२ । वी० १४-२२-१ । १४-५८-२ । १६-२४-१ । १६-५-१ । १६-३३-२ । १७-२९-२ । १७-६०-१ । १८-४-१ । १८-२६-१ । २९-५-२ । २०-३६-२ । २१-२-१ । २१ ३१-१ । २२-८५-१ । २३-३-८ । २९-३४-२ । २५-१३-२ । २५-१४-१ । २५-१६-१ । २५-२८-२ । २६-७-२ । २६-४६-२ । २६-४३-२ । २९-३६-२ । ३२-७४-२ । ३३-६-२ ।

मान्यो—क्रि० प्र० पुं० एक० । माना, माना होगा । र० प्रि० ७-१४-७ । ९-१९-६ । १०-१७-४ । क० २-२०-१ । २-२१-२ ।

मापि—क्रि० प्र० पुं० एक० । मापा है, माप कर । रा० १२-३७-१ ।

मामी—सं० पुं० एक० । पानी । र० प्रि० २-१५-४ ।

माय—सं० स्त्री० एक० । माता । रा० ४-२८-१ । वि० ३-१२-१ । १६-५८-२ । १८-६१-२ ।

मायक—१. सं०पुं०एक० । विष्णु वा शिव । क० १६-१९-१ । २. वि० । विशेष्य—सीतानाथ । मायापति । क० १६-१९-१ ।

माया—[√मा+य+टाप्] १ सं० स्त्री० एक० । कपट, जादू, धोखा । क० १२-३५-१ । १३-१०-२ । १५-७०-२ । १५-८५-२ । २. सं० स्त्री० एक० । ममता । अहंकार । रा० २५-१६-१ । ३. सं० स्त्री० एक० । परमेश्वरी । अव्यक्त श्रीस्वरूप शक्ति जो प्रपंच का कारण होती है । रा० १०-४२-२ । ४. सं० स्त्री० एक० । मोहकारिणी शक्ति, जीव को बाँधनेवाले चार पाशो मे से एक । रा० ११-७-२ । २९-२०-७ । छं० १-१३-३ । १-४३-३ । २-१-२ । वि० १-९-३ । १-१३-१ । १३-८७-१ । १३-८७-२ । १४-२-१ । १५-२०-१ । ५. सं० स्त्री० एक० । नाम विशेष । वि० १३-१-२ । १३-२३-१ । १३-२४-२ । १३-२५-१ । १३-२६-१ । १३-३३-१ । १३-८२-२ । १३-८४-२ । ६. सं०स्त्री० एक० । भ्रम । ज० ८१ ।

माया छंद—स० पुं०एक० । छंद विशेश । छं० १-९-१ - १ ४४८-६ ।

मायातम—सं० पुं० एक० । मायामय अहंकार, भ्रम । रा० १७-८-२ ।

मायातलीन—वि० । विशेष्य—जीव । माया मे लीन, माया से ग्रसित । रा० १३-५५-१ ।

मायापुरी—स० स्त्री० एक० । माया नगरी या हरिद्वार । वि० ३-१४-१ । ६-३-१ ।

मायाविलासी—वि०। विशेष्य—बिस्नु। माया की लीला या माया करनेवाला। रा० १९-२३-२।

माया सर्प—सं० पुं० एक०। माया का नागपाश। रा० ७-१३-२।

माया सहित—वि०। विशेष्य—अक्षर मुद्रिका। अक्षर—ब्रह्म के पक्ष मे, माया से युक्त। मुद्रिका—धन के पक्ष मे, स्वर्णमय।

मार—[√मृ (मारना)+घञ्]। १. सं० पुं० एक०। कामदेव। र० प्रि० ३-९-१। क० १२-१७-२। १३-२-२। रा० ३१-३९-३। ६१-३९-४। वी० १-१। २ सं० स्त्री० बहु०। लक्ष्मी देवी और अग्नि। क० १५-१२९-२। ३. सं० स्त्री० एक०। चोट। र० प्रि० २-१४-१।

मार-जल—सं० पुं० एक०। काम सलिल। र० प्रि० ३-१-१।

मारकंड—सं० पु० एक०। काम बाण। वि० १६-५५-३।

मारग—सं० पुं० एक०। रास्ता। क० ५-२४-१। १०-३२-६। रा० १९-३८-१। ९-८७-१। १०-२०-२। ३२-२४-१। ३९-१२-२। छं० १-३७-३। वी० २-१५। वि० १०-१०-४। १४-४३-२।

मारगसिर—सं० पुं० एक०। मार्गशीर्ष, मास विशेष। क० १०-३२-६।

मारगहि—सं० पु० एक०। मार्ग, रास्ता। र० प्रि० ३-७१-४।

मारत—१ क्रि० प्र० पुं० एक०। मार डालता है। रा० २-१८-४। १२-३-२। १८-३४-२। २. क्रि० प्र० पुं० एक०। मारता है। रा० १९-५०-४। ३. क्रि० प्र० पुं० एक०। मारते। रा० १४-४३-२। २१-४३-२। २८-८-३। २८-८-४। ३६-२६-२।

मारती—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। मारती। र० प्रि० १४-३५-८।

मारतु—क्रि० प्र० पुं० एक०। मारता। र० प्रि० १४-२६-८।

मारतु है—सं० क्रि०। मारता है। र० प्रि० १४-२१-८।

मारन—सं० पुं० एक०। मारण, मरण। वि० ८-२७-२।

मारना—क्रि० प्र० पुं० एक०। मारने। र० प्रि० १०-११-१। रा० १८-१९-२।

मार बान—सं० पु० एक०। कामदेव के बाण। वि० १६-६-३।

मार लतानि—सं० स्त्री० एक०। काम लता। क० १६-६९-३।

मार सिरी—सं० स्त्री० एक०। कामदेव। क० ११-७१-१।

मारहु—क्रि० प्र० पु० एक०। मारो। क० ३-४२-१। रा० ११-३४-२। १२-५७-१।

मारहू—सं० पुं० एक०। कामदेव। र० प्रि० ६-२८-२।

मारी—१ सं० स्त्री० एक०। चोट। र० प्रि० ६-३५-२। २ क्रि० प्र० पुं० एक०। मारा, मारकर, दबाकर। १-१७-२। ४-२४-१। ६-३५-३। १०-२५-१।

१३-६९-३ । १४-३-२ । १६-७-३ । १६-३२-१ । १७-१४-१ । १७-२८-२ । १८-३३-१ । १८-३३ २ । १८-३५-१ । २१-४१-२ । २१-४३-२ । ३३-१६-२ । ३५-१४-३ । ३५-२६-१ । ३५-१३-१ । ३६-१४-२ । ३८-७-१ । ३८-१२-६ । र० प्रि० १-२४-२ ।

मारिच—सं० पुं० एक० । मारीच । रा० १२-६-३ । १९-२०-१ ।

मारिबे—क्रि० प्र० पुं० एक० । मारने के लिये । रा० २८-१३-३ ।

मारिबो के नाते—सं० पुं० एक० । मारने के लिये (सं० क्रि०) । वि० १-२२-३ ।

मारिय—क्रि० प्र० पुं० एक० । मारा । रा० ४-३०-१ । १५-२०-२ ।

मारियत—क्रि० प्र० पु०बहु० । मारते हैं । रा० २८-१३-३ ।

मारिये—क्रि० प्र० पुं० एक० । मारो । रा० १४-२-१ । १४-३-१ । २०-१५-१ ।

मारियै—क्रि० प्र० पुं० एक० । मारा है, मारिये । रा० ७-६-४ । १८-३०-३ । २७-७-४ । २८-१०-२ । ३९-३१-१ ।

मारियो—क्रि० प्र० पुं० एक० । मारा । रा० १३-६६-१ । १४-१९-२ । १४-२०-१ । १६-५-३ । ३६-६-१ । ३९-१-३ ।

मारिहौ—सं० क्रि० । मारोगे । र० प्रि० १४-२६-४ ।

मारी—क्रि० प्र० पु० एक० । मारा । रा० १३-४४-२ ।

मारीच—सं० पुं० एक० । वह राक्षस जिसने सीताहरण के समय सोने का मृग बनकर सीता को ललचाया था । रा० ३-१०-३ । ५-३७-१ । ७-१०-२ । १२-११-१ । १२-१४-१ ।

मारे—क्रि० प्र० पुं० एक० । मारा है । र० प्रि० ६-५३-३ । रा० ७-२२-४ । १०-३५-२ । १२-७-२ । १६-१५-२ । १७-१७-२ । १९-४१-४ । १९-४७-२ । २१-२३-२ । ३३-११-१ । ३४-३९-३ । ३७-२३-२ ।

मारेहि—क्रि० प्र० पुं० बहु० । मारे । रा० १३-४४-१ ।

मारेहु—क्रि० प्र० पुं० एक० । मारना । रा० ३६-९-२ ।

मारैं—क्रि० प्र० पुं० बहु० । मारते हैं, मारे । रा० १७-३९-२ ।

मारै—क्रि० प्र० पुं० बहु० । मारते हैं । रा० २९-१०-१ ।

मारो—क्रि० प्र० पुं० एक० । मारो, मारता । र० प्रि० १-२ ३ । रा० ७-४९-२ । १८-२२-२ । १९-५०-३ ।

मारौ—क्रि० प्र० पुं० एक० । मारूँ, मारूँगा । र० प्रि० ७-४१-३ । रा० १६-२०-२ । १९-८-२ ।

मारो—क्रि० प्र० पुं० एक० । मारो । रा० ७-५१-२ । ३४-३९-३ ।

मार्‍यो—क्रि० प्र० पुं० एक० । मारा है, मारा हुआ, मरा । र० प्रि० १०-९-२ । १४-२३-१ । १४-२३-२ । रा० १-१५-१ । १-१७-२ । ६-३३-३ । १२-२७-२ । १५-१३-२ । १६-१३-२ ।

१६-२०-२। १७-४१-१। १६-१०-२। १६-१३-२। १६-५१-२। २१-४२-१। ३५-१७-२।

मार्‍यौ—क्रि० प्र० पुं० एक०। मारा। रा० ४-१०-३।

मार्तंड बंस—सं० पुं० एक०। सूर्य कुल। रा० १२-२१-२।

माल—१. सं० स्त्री० एक०। हार। र० प्रि० ५-३१-४। ७-२४-२। ८-४-२। ८-४-२। ८-१६-३। १३-३-२। १३-१३-२। रा० ५-४६-१। ५-४७-१। १८-३५-४। २६-३३-१। ३२-२६-२। छं० १-६८-२। वी० २०-१। २२-५६। २४-६। वि० ३-१७-२। ८-२०-१। १२-२१-३। १६-३६-२। २. सं० स्त्री० बहु०। हार। र० प्रि० ५-३६-२।

मालती—सं० स्त्री० एक०। एक प्रसिद्ध लता जिसके फूलो मे बड़ी मीठी सुगन्ध होती है। र० प्रि० १०-२२-४। क० ६-१६-२। १३-२६-३। १४-८-४। १५-७८-३। रा० ३२-१०-२। वी० २४-६। छं० १-१०-२। १-४०-२। १-५०-१। १-४४८-२। १-४४८-३।

मालव—सं० पुं० एक०। मालव देश। ज० १०२।

मालव देश—सं० पुं० एक०। राज्य विशेष।

मालव देष—प० पु० एक०। मालव देश। वि० १३-३२-१। १६-४-२। १६-६२-२।

माला—१ सं० स्त्री० एक०। पंक्ति, श्रेणी। र० प्रि० १५-२६-१। क० ६-४६-४। १४-३१-४। १५-१६-२। १५-६१-२। २. सं० स्त्री० एक०। दीपकालकार का एक भेद—जब वर्ण्य और अवर्ण्य की कोई क्रिया या गुण अनेक पदार्थों मे इस तरह आरोपित किया जाय कि प्रत्येक पिछला पदार्थ प्रत्येक आगे आनेवाले पदार्थ का सहायक अथवा उत्तेजक बन जाता है। क० १३-२२-२। ३. स० स्त्री० एक०। उपमालकार का एक भेद—साधारणतया किसी उपमेय की तुलना एक ही उपमान से का जाती हैं। परन्तु कभी-कभी उत्कर्ष अधिक बढ़ाने के लिये एक उपमेय की समता के लिये एक साथ बहुत से उपमान लाए जाते है। ऐसा हो तो यह उपमाओ की माला सी बन जाती है। इसे मालोपमा कहते हैं। क० १४-४-१। ४. सं० स्त्री० एक०। हार। रा० ६-५२-२। १३-५१-१। वा० १६-३१। २०-१६। २१-४। २२-७५। २६-१४। ५. सं० स्त्री० बहु०। समूह। छ० १-३-२।

मालादीपक—स० पुं० एक०। दीपकालंकार का एक भेद। क० १३-२७-२।

मालाक्ष सं० पुं० एक०। रुद्राक्ष की माला। वि० ८-२५-२।

मालिका—सं० स्त्री० एक०। माला। र० प्रि० ३-२६-२।

मालिनि—सं० स्त्री० एक०। माली की स्त्री, माली का काम करनेवाले की स्त्री। र० प्रि० १२-१-२। १३-२०-२।

मालोपमा—सं० स्त्री० एक० । उपमालंकार का एक भेद । क० १४-४४-२ ।

मास—१. सं० पुं० एक० । महीना । क० १०-२७-३ । ११-६६-२ । वी० २-१८ । १२-१६ । १७-७५ । वि० १३-५३-३ । २. सं० पुं० एक० । गोश्त, मास । र० प्रि० १४-३१-१ । क० १५-७३-२ । रा० ६-५२-२ । १३-५१-१ ।

मासक—सं० पुं० एक० । महीना । र० प्रि० १४-५-१ । क० ११-६३-४ ।

मासन—सं० पुं० एक० । महीना । क० १०-३२-१ ।

मास्म—सं० स्त्री० एक० । लक्ष्मी देवी । क० १६-६६-१ ।

माँह—अधिकरण कारक (सं० मध्य) । मे, बीच, अन्दर, भीतर । उदा० राजत जमती माँह । र० प्रि० २-१२-४ । ४-१४-४ । ७-१८-१ । ९-७-२ । क० १-३५-१ । रा० ६-६-१ । १२-६७-२ । १३-१-१ । १३-१९-१ । २२-४९-२ ।

माँहि—अधिकरण कारक । पहचान । उदा० मलयज माँहि बुद्धिबल र० प्रि० ४-१४-२ ।४-१६-३ । ११-५-४ । क० ८-२४-३ । रा० २७-६-४ । ३४-२२-१ । ३६-२४-२ । वी० १-३०-१ । ८-४५-२ । १५-९-१ । वि० १६-६८-१ । १६-६८-२ । १७-१२-१ ।

माही—अधिकरण कारक । मे । उदा० राम गये जवते वन माही । रा० २-१५-१ । ७-२८-१ । १२-३०-१ । १४-९-१ ।

माह—सं० पुं० एक० । मंत्रो की । वि० ५-२०-१ ।

माहाबली—वि० । विशेष्य—मेघनाथ । रा० १७-३२-२ ।

माहमास—सं० पुं० एक० । मधुमास । वी० १६-६ ।

माहेन्द्री—सं० स्त्री० एक० । नदी विशेष । वि० ६-१९-२ ।

मिटत—क्रि० प्र० पुं० एक० । मिट जाता है । र० प्रि० ३-४०-६ । रा० २१-५४-२ ।

मिटि—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । मिटना । रा० २०-३३-४ । २५-१८-२ ।

मिटिगे—क्रि० प्र० पुं० बहु० । मिट गए । रा० ३३-५-२ ।

मिटी—क्रि० प्र० स्त्री० बहु० । मिट गई, समाप्त हो गई । र० प्रि० ८-११-१ । रा० १०-११-१ । ८६-८-१ ।

मिटे—क्रि० प्र० पु० एक० । मिट जायेगा । र० प्रि० ३-६४-४ । रा० १७-५३-२ । १९-१७-३ । ३९-७-१ ।

मिठाई—सं० पुं० एक० । मीठापन । र० प्रि० १४-३९-४ । क० ६-४९-४ । १५-२२-१ । रा० ३०-२८-१ ।

मित्त—सं० पुं० एक० । मित्र, दोस्त । र० प्रि० ३-५५-२ । ८-५६-३ । क० ३-५-१ । ३-३०-१ । ४-१३-२ । ५-१-२ । ६-२०-१ । ६-३४-१ । ११-१६-१ । १६-२४-२ । १६-७८-१ । १६-९०-२ । १६-४१-२ । छं० १-२१-१ । १-५०-१ । २-५-२ । वि० १६-१२-१ । २१-४३-२ ।

मित्र—[√मि+क्त्र]—१. सं० पुं० एक०। दोस्त, मित्र। र० प्रि० ३-६-२। ४-२-२। क० १-२१-२। ३-४-२। ३-२४-१। ३-२७-२। ३-२७-४। ६-५-३। ६-३१-१। ६-५६-२। ९-७-२। १०-१८-१। १०-३५-२। १६-१-२। १६-७-२। रा० ३२-२०-२। ज० १४९। १७०। १७५। १८८। वी० १-२०। १-२२। १-२८। १-३६। १-३७। १-४३। १-४५। १-४८। १-६१। १-६४। २-२६। ४-१२। ४-३३। ५-५४। ५-५८। ५-६४। ५-६७। ५-६८। ५-१०६। ६-३७। ६-४४। ६-४७। ७-५०। ९-२९। १०-२०। १०-४७। ११-२१। ११-४०। ११-४१। ११-५५। १२-४। १२-१३। १२-३४। १२-४३। १३-६। १३-९। १३-१२। १३-१४। १४-६३। १७-७०। १८-१२। १८-२९। २२-१२। २२-१३। २२-७०। २३-२३। २६-३। २७-२४। २७-२८। २७-१९। २७-३७। २९-१। २९-९। २९-१३। २९-१५। २९-१६। २९-४०। ३०-१। ३०-२। ३०-४। ३०-१५। ३०-१६। ३१-४। ३१-१५। ३१-४५। ३१-४६। ३१-६५। ३१-६६। ३१-७०। ३१-७३। ३१-७५। ३१-८३। ३.-९२। ३२-१०। ३२-१४। ३२-२३। ३३-३४। ३३-४३। ३३-४९। ३३-५२। वि० ६-३९-१। ११-३२-२। १३-५-१। १३-६-२। १३-३३-१। १३-४१-१। १३-५४-२। १४-२२-४। १६-३३-१। २. सं० पु० एक०। सूर्य। रा० ५-८-२। १३-१-२। ३०-१८-४। वी० ९-२५। वि० २०-४८-४। ३. सा० पु० एक०। सखा। र० प्रि० ३-३९-२। रा० २-२५-१। १-२४-१। ३-४-१। ९-३३-३। १३-१-२। १३-९-२। १४-३-१। १६-६-४। १६-९-२। १६-२६-६। १८-५-२। १८-९-१। २०-२७-१। २३-१-२। २३-२१-१। २७-१५-१। ३०-२१-५। ३०-२६-४। ३१-२-२। ३४-१-२। ३५-१०-६। ३९-२९-३। ४. सा० पुं० एक०। प्रियतमा। र० प्रि० ४-९-४। ५ सा० पु० एक०। मत्र। वि० १६-४४-१। १६-६४-१। १६-२०-१। १८-१-२। १८-२८-४। १४-६५-२। २१-५-२। २१-४२-१। २१-४५-२।

मित्रगन—सा० पु० बहु०। पिंगल शास्त्र मे मगण और नगण मित्रगण माने जाते हैं। क० ३-२८-१। ३-२७-३। ३-२८-३।

मित्रजन—सं० पुं० बहु०। साथियो से, मित्रो का समूह। वि० ५-१४-२। १३-४६-२। १३-४७-२।

मित्रता—सं० पु० एक०। दोस्ती। रा० २१-५५-१।

मित्रदेव—सं० पु० एक०। दोस्त। क० १२-३२-४।

मित्रदोष—सं० पुं० एक०। मित्र का अपराध। वि० ४-४-३। ११-४२-१।

मित्रदोषनि—सं० पुं० बहु०। मित्र दोषों को। वि० ६-३९-१।

मित्रद्रोही—वि० । विशेष्य—भूपाल । मित्रो से द्रोह करनेवाला । रा० १८-१०-१ ।

मित्रन—सं०पुं० बहु० । मित्रो को । वि० १६-३१-१ ।

मित्रहिं—स० पु० एक० । साथी । र० प्रि० ३-७-४ ।

मित्रहु—स० पुं० एक० । मित्र । वि० १४-५४-३ ।

मिर्जा—सं० पुं० एक० । एक पठान । वी० ५-६ । ५-११ ।

मिथिला—[मिथिल + टाप्]—सं० स्त्री० एक० । विदेह की राजधानी । रा० ५-३-१ । ५-७-१ ।

मिथिलाधिप—स० पुं० एक० । मिथिला के राजा, जनक । रा० ५-१९-१ ।

मिथिलेश—सं० पुं० एक० । राजा जनक । रा० ६-२५-४ । ३८ ५-१ ।

मिथिलेश सुता—सं० स्त्री० एक० । राजा जनक की पुत्री, सीता । रा० ३५-४-१ ।

मिथ्या—[√मथ् (मंथन करना)+क्वप्]—वि० । विशेष्य—जगत । संभ्रम, अत्यन्त प्रेम करनेवाला । वि० ५-६-२ । २२-५१-६ ।

मिथ्यासृष्टि—सं० स्त्री० एक० । नास्तिकता । वि० ५-१-२ । ५-६-२ ।

मिथ्यामंत्र—स० पुं० एक० । असत्य वा मत्र । वि० ५-१-१ ।

मिरजा—सं० पु० एक० । एक पठान । ५-६ । ५-११ ।

मिलत—क्रि० प्र० पु० बहु० । मिलते हैं । र० प्रि० १६-२-२ । रा० ३२-३१-२ ।

मिलतो—क्रि० प्र० पुं० एक० । मिलता, मिल जाता । र० प्रि० ३-७-४ ।

मिलन—१ सं० पु० एक० । भेंट । र०प्रि० ५-२५-१ । ५-२८-१ । ८-५३-१ । १०-२७-३ । २. क्रि० प्र० पुं० एक० । मिलने के लिये । रा० २६-३-२ । ४-१०-४ ।

मिलाऊँ—क्रि०प्र० स्त्री० एक० । मिलाऊँगी । र० प्रि० ५-१२-३ । १२-१०-६ ।

मिलाउ—क्रि० प्र० पुं० एक० । मिलाओ । र० प्रि० १३-२०-४ ।

मिलान—सं० पुं० एक० । मेल या मिलने की क्रिया । र० १-४-२ । १-४-३ । वि० ४-७-२ ।

मिलाप—सं० पु० एक० । भेंट, दोस्ती । र० प्रि० ५-१६-२ ।

मिलावै—क्रि० प्र० पुं० एक० । मिलावें । र० प्रि० ३-५३-२ । ५-३-८ ।

मिलि—१. क्रि० प्र० पुं० एक० । मिलाकर, एक साथ मिले । रा० ३-२-१ । ६-८-६ । ६-१५-२ । १०-२४-२ । १०-३४-२ । १२-५०-१ । १३-३९-१ । १४-६-२ । २. क्रि० प्र० पुं० एक० । मिल जाता । रा० १४-२८-१ । १५-१९-१ । २६-१७-१ । २६-३०-३ । २९-१५-१ । ३०-२६-४ । ३२-४१-३ । र० प्रि० ३-७३-४ । ५-१२-३ । ५-१४-२ । ५-३७-३ । ६-१९-२ । ८-१०-१ । ८-३०-४ । ११-३-१ । १२-१०-४ । १५-३-१ । १५-३-२ ।

मिलिबे—क्रि० प्र० पुं० एक० । मिलने । र० प्रि० १२-१०-५ ।

मिलिबे—क्रि० प्र० पुं० एक०। मिलने को, मिलते हो। र० प्रि० ५-१३-४। ८-८-१। ८-२५-२। ११-३-१। १३-४-१। १५-३-१।

मिलिबो—क्रि० प्र० पुं० एक०। मिलना। र० प्रि० ३-२१-३। ३-४९-३। १३-१-१।

मिलिबो करियै—सं० क्रि०। मिलते रहना। र० प्रि० ३-४९-३।

मिलिग्रोई—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। मिलने। र० प्रि० १२-१२-२।

मिलियै—क्रि० प्र० पु० एक०। मिलता। र० प्रि० ८-१५-१। १३-४-२।

मिलिहै—क्रि० प्र० पु० एक०। मिलेगा। रा० १२-३७-१।

मिलिहौ—क्रि० प्र० पुं० एक०। मिलता होगा। र० प्रि० ८-२७-१।

मिली—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। मिलती है। रा० १४-१०-१। २२-११-४।

मिली—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। मिली। र० प्रि० ५-१४-३। ८-३७-७। ८-८०-१। १४-१६-३। १६-५-४।

मिलें—क्रि० प्र० पुं० एक०। मिले, मिलेंगे, मिलकर। र० प्रि० ८-८-२। ८-१५-१। ११-३-२। ११-८-३। ११-५-४। रा० ३५-२६-२।

मिलै—क्रि० प्र० पुं० बहु०। मिले हुए। र० प्रि० ४-९-८। ८-५-४। ९-४-१। १२-५-३। १३-४-३। रा० १७-३७-२। २१-३२-१। २१-३२-२। २१-३३-१। २१-३४-१। २२-१३-१। २२-१४-२। २१-१५-२। ३५-३१-१। ३७-१६-२। ३९-१२-२।

मिलै—क्रि० प्र० पुं० बहु०। मिले। र० प्रि० ५-१३-१।

मिलै—क्रि० प्र० पुं० एक०। मिलता है। र० प्रि० ५-१९-२। ७-२५-१। ८-५०-२। १२-८-३। १६-४-१। क० ५-१०-४। रा० ९-३१-४। २५-२३-१। ३३-३०-१॥

मिलौं—क्रि० प्र० पु० एक०। मिले, मिलूँ। र० प्रि० ५-२०-३। ८-५-४। ११-९-७। रा० १८-१८-१।

मिलौ—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। मिली। र० प्रि० ५-१२-४। १३-१६-४। रा० ९-७-२।

मिल्यो—क्रि० प्र० पुं० एक०। भेंट हो गई, मिल गया, मिला। र० प्रि० ५-१४-२। ७-२०-१। ८-१०-१। १०-२२-८। ११-५-१। ११-५-५।

मिश्रक्रमहि—सं० पुं० एक०। नगर विशेष। वि० ६-३-२।

मिश्र कृस्न दत्त—सं० पुं० एक०। कृष्ण-दत्त मिश्र। वि० १-५-१।

मिश्री—सं० स्त्री० एक०। चीनी की एक मिठाई। क० ६-३७-१। ६-४८-१।

मिस्रित—वि०। विशेष्य—बरन। सब प्रकार के वर्णों से मिश्रित। वी० १७-४५-२।

मिस—सं० पुं० एक०। बहाना, ढोंग। र० प्रि० ५-७-२। ५-२४-२। ६-३१-१। १०-६-१। १२-३-१। क० २०-२८-४। १२-२२-१। १२-३०-३।

मीडियै—क्रि० प्र० स्त्री० एक०। मीडती, मसलती। र० ८-३२-२।

मीच—सं० स्त्री० एक०। मृत्यु। वी० ५-७४। ६-२३। ६-५। १२-२५। २८-१५। ज० १२२।

मीचु—[मृत्यु]। सं० स्त्री० एक०। मीत। क० ११-५८-१। ११-६१-३। १२-१८-३। रा० ७-३४-६। १०-२३-२। ११-१८-२। १५-६-१। २१-३६-२। २५-२०-२। २८-११-३।

मीचै—सं० स्त्री० एक०। मुक्ति, मरण। वि० ५-८-१।

मीठी—वि०। विशेष्य—बातें। मधुर। र० प्रि० २-११-१। ३-६५-१। ५-१४-२। ८-२२-२। ६-७-४। १६-७-३। क० ३-३४-१। १४-६-२।

मीठो—वि०। विशेष्य—तमीर। मधुर। र० प्रि० ६-२२-२। १२-५-३। १४-३१-१।

मीकि—क्रि० प्र० पुं० एक०। मलते हुए, मीडते हुए। र० प्रि० ३-२६-४। रा० १७-३०-१।

मीत—१. सं० पुं० एक०। मित्र, सखा। र० प्रि० १०-१३-२। क० ६-३७-१। ६-५०-१। ७-७-३। ७-१५-१। ८-१२-१। ८-१६-२। ६-६-१। ११-२६-३। ११-७६-३। १४-५०-१। १६-७३-२। वि० १७-१४-२। २१-१७-२। २. सं० पुं० बहु०। साथी। क० ८-२६-३। १६-७२-२। ३. सं० पुं० एक०। मित्र—ब्रह्मा तथा कृष्ण के पक्ष में, आचार्य—शिव के पक्ष में; प्रिय वस्तु—रघुनाथ के पक्ष में। क० ११-३३-१।

मीत उदयन को—वि०। विशेष्य—हनुमत। सबके अभ्युदय का आकांक्षी। रा० २८-१५-३।

मीन [√मी (हिंसा)+नक्] १. सं० पुं० एक०। मछली। र० प्रि० १-२५-३। ४-१०-३। १०-१४-१। क० ६-२६-१। ७-२७-१। ६-३८-३। ८-३७-२। १५-५२-२। १५-६५-१। रा० ६-५५-२। १२-६२-१। २०-२०-१। २६-४३-१। ३७-३-१। छं० २-१८-३। २-२०-२। २-३४-६। २-४१-३। ज० ११७। वी० २२-२७। २२-४८। २७-१२। वि० ८-४२-३। १२-२१-१। १६-४१-२। २. सं० पु० बहु०। मछलियाँ। र० प्रि० १२-१७-३। १४-२२-१। क० ७-३०-२। १५-५५-२। १५-५६-४। १५-१२०-२।

मीनगति—सं० स्त्री० एक०। मछली की चाल। क० ८-३७-२।

मीन-मनुष्य—सं० पुं० एक०। मनुष्य रूपी मीन। रा० २४-७-२।

मीनन—सं० पु० बहु०। मछलियाँ। र० प्रि० १५-४-४।

मीननि—सं० पु० बहु०। मछलियाँ। र० प्रि० ५-३१-३। क० १४-२६-१।

मीमांस—सं० पु० एक०। विचारपूर्वक तत्व का निर्णय। वि० १७-२४-२।

मीनरथ—सं० पु० एक०। कामदेव का वाहन। क० १५-२६-२। १५-५१-१।

मीनरथ-समूह—सं० पु० एक०। कामदेव

को सचारी करी हृदय। क० १५-५१-१।

मीनादिक—सं० पु० एक०। मछली। क० ८-३३-१।

मुंड—[√मुड् (काटना)+घञ्+अच्] सं० पु० एक०। सिर। रा० १-२८-२। १७-२९-२। १८-२७-२। वि० ३-८-३। ८-१३-२। वी० ५-१५।

मुंडक—सं० पु० एक०। सिर। छं० २-१८-१।

मुंडमाल—सं० स्त्री० एक०। कपालों की माला। क० ९-२९-२। छं० १-१-१।

मुंडमाल भूषित—वि०, विशेष्य—महादेव। मुंडमाल से शोभित। ब्रह्मवैवर्त पुराण मे लिखा है कि महादेव सती की भस्म को शरीर मे लगाते और प्रेमवश उनकी अस्थिमाला गले मे पहनते हैं। क० ९-२९-२।

मुँदरी—सं० स्त्री० एक०। अँगूठी। क० १५-८६-२। रा० १३-३२-१। १३-३२-२। १३-६६-२। १३-७७-२। १३-८५-२। ३१ २७-२। छं० १-५३-५।

मुँह—[मुख]—१ स० पु० एक०। प्राणियों के शिरोभाग मे स्थित वह छिद्र जिसमे आहार-ग्रहण और बोलने के साधन रूप अवयव होते हैं। र० प्रि० २-११-१। ३-१०-१। २. स० पु० एक०। मुख, चेहरा। र० प्रि० ५-९-१। ६-५३-४। ८-४०-१। ९-१९-३। ११-१३-४। १२-११-२। १२-२७-४। १२-२९-१। १३-६-१। १६-५-४।

मुँह माँगी—सं० स्त्री० एक०। मनोवाछित सम्पत्ति। क० ९-२५-४।

मुकता—सं० स्त्री० बहु०। मोती। क० ८-२३-३। रा० ३५-५-२।

मुकता मनिमय—वि०। विशेष्य—अंक। मोतियो एव मणियो से युक्त। वी० २२-३३-१।

मुकाम—सं० पु० एक०। ठहरने का स्थान। वी० ४-१७। ५-७१। ७-२।

मुकुंद जू—सं० पु० एक०। श्रीकृष्ण जी। क० १५-५२-३।

मुकुट—सं० पु० एक०। किरीट। वी० ४-४७। १०-४३। १२-५। १७-१२। २२-३२। ३२-२३।

मुकुट-मनिन—सं० स्त्री० बहु०। मुकुट मणियो की। वि० ३-१७-२।

मुकुत—१. सं० पु० एक०। प्रसिद्ध शिरोभूषण जिसे ताज की धारण करते है। रा० १५ ४०-३। १६-४४-१। १७-१-१। १७-४४-२। २७-३२-१। २. वि०। विशेष्य—हंसक। स्वच्छन्द, मुक्त।

मुकुता—सं० स्त्री० एक०। मोती। क० १५-५२-३। रा० ११-२८-२। वी० १४-५२। १६-३१। १६-३३। २२-३३। २२-७३। २५-२। २६-६। २६-२६। २७-३। ३३-३।

मुकुतामाल—सं० पु० एक०। मोती की माला, मोती का समूह। रा० ३-२७-२। वी० ५-११३। २२-५९।

मुकुति—स० स्त्री० एक०। मुक्ति। वि० २१-२३-२।

मुकुर—[√मुक्+उरच्]—१. सं० पुं० एक० । मुकुता, कली । र० ६-५-१ । ६-१२-२ । २ सं० पुं० एक० । दर्पण, आईना । र० प्रि० ७-६-१ । क० १४-२७-३ । १५-७२-१ । १५-५०-१ । १५-५१-४ । १६-३०-२ ।

मुकुलित—[मुकुल + इतच्]—वि० । विशेष्य—साख-रसाल । मंजरी युक्त । रा० ३-१८-२ ।

मुक्त—[√मुच् + क्त]—१. सं०स्त्री०एक० । मती । क० १६-६४-२ । रा० ६-५३-२ । २ वि० । विशेष्य—सिद्ध मुनि । जीवन्मुक्त, संसार के बंधनों से मुक्त । वि० ४-३८-२ । २१-४०-२ ।

मुक्ता– [मुक्त + कन्]—सं० स्त्री० बहु० । मोतियों का समूह । क० १५-३७-२ ।

मुक्ता फल—१. सं० पुं० एक० । मोती । छ० २-३४-४ । २ सं० पुं० एक० । मोक्ष । रा० ३१-१३-२ ।

मुकुता फलनि जुक्त—वि० । विशेष्य—नासिका । मोती के भूषण सहित । रा० ३१-१-१ ।

मुक्ताभरण भूप्रथा भूपित—वि० । विशेष्य—सीमदासी । मोतियों के आभूषणों से सुशोभित । रा० ३१-२५-१ ।

मुक्तामति की सुक्ति—वि० विशेष्य—विज्ञान । मुक्ति रूपी मोती की सीप । वि० १-११-२ ।

मुक्तामय—वि० । विशेष्य—हम । गज-मुक्तायुक्त । क० ८-२७-२ ।

मुक्तावलीजुत—वि० । विशेष्य—छत्र । मोतियों से युक्त । ज० १०८-१ ।

मुक्ति—[√मुच् + क्तिन्]—सं०स्त्री०एक० । जन्म मरण रूप बन्धनों से छुटकारा मिलना, ब्रह्मस्वरूप की प्राप्ति । क० ६-२४-२ । ६-३०-४ । ६-७३-४ । रा० १८-८-२ । ३९-३९-३ । ज० २८ । वी० १-४३ । १-५४ । वि० ४-४४-२ । ५-८-१ । ८-११-२ । ८-१५-१ । ११-१२-२१ । ११-२५-२ । १४-५९-२ ।

मुक्ति नटी—सं० स्त्री० एक० । मुक्ति रूपी नटी । रा० ११-१८-४ ।

मुक्तिपुरी—सं० स्त्री० एक० । मोक्ष रूपी नगरी । रा० २५-९-१ ।

मुक्तिपुरी दरबार—सं० स्त्री० एक० । मुक्तिपुरी का दरबार । वि०१४-५१-१ ।

मुक्तिमयी—वि० । विशेष्य—पाखडसुर । मुक्ति प्रदान करनेवाली । वि० ४-४१-२ ।

मुख—[√खन् (खोदना) + अच्, मुट् आगम]—१. सं० पुं० एक० । चेहरा, वदन । र० प्रि० १-२४-१ । २-५-३ । २-१७-४ । ३-११-१ । ३-२३-२ । ३-२७-३ । ३-४३-२ । ३-४७-४ । ३-४८-१ । ३-६५-१ । ४-४-३ । ५-२०-१ । ६-२०-३ । ६-३७-४ । ६-४०-२ । ८-६-६ । ८-११-१ । ८-२४-४ । ८-३९-१ । ४-४१-२ । ८-४४-१ । ८-४४-४ । ९-५-३ । ९-१९-१ । ११-१६-३ । ११-१६-४ । १२-१५-४ । १२-१५-४ । १२-१९-४ । १२-२४-३ । १२-२६-४ । १३-२-१ । १३-७-१ । १३-१४-३ । १३।१७-४ । क० १-

५३-२ । १-५४-१ । १-१२-३ । १-१२-४ । ३-३३-१ । ३-३६-२ । ५-२६-१ । ५-३३-२ । ६-५-२ । ६-६-१ । ६-८-१ । ६-१६-४ । ६-४०-१ । ६-६६-४ । ६-६७-२ । ७-२४-१ । ६-२६-१ । ७-३२-२ । ८-१२-३ । ८-२३-४ । ८-४०-१ । ६-२०-१ । ६-२३-२ । १०-३५-४ । ११-८१-१ । ११-८३-२ । १२-४-४ । १२-२५-२ । १२-३२-३ । १३-४१-२ । १४-१३-४ । १४-२१-४ । १४-२३-४ । १४-३१-१ । १४-३७-३ । १४-३७-४ । १४-४१-४ । १४-४५-४ । १५-२७-४ । १५-४३-४ । १५-४६-४ । १५-१०१-१ । १७-३०-२ । १६-७६-१ । १६-१६-८३-४ । रा० १-१-४ । १-२-४ । २-१६-२ । ६-२८-४ । ६-२१-२ । ६-३६-४ । ७-१४-२ । ६-२६-१ । ६-४२-३ । ६-४२-४ । १२-६-२ । १२-१५-२ । १२-१६-२ । १२-४०-१ । १३-१६-२ । १३-६२-१ । १४-३२-२ । १६-१६-२ । १७-४०-२ । १७-४६-२ । १७-४८-२ । १६-३०-२ । २१-३०-३ । २३-७-१ । २३-३६-१ । २५-३६-१ । ३०-२०-८ । ३१-२१-१ । ३५-५१-२ । ३५-१७-१ । ३८-६-१ । वी० १-२३ । १-३३ । १६-१२ । वि० १-२७-४ । ४-३८-२ । ६-५५-१ । १०-१०-२ । १३-३६-१ । १३-७७-२ । १४-१५-२ । १५-५०-१ । १६-१०६-२ । २ सं० पु० बहु० । चेहरे । क० ११-७-२ । ११-१५-१ । ३ सं० पुं० एक० । मुंडमाल । क० ६-६५-१ । ४. सं० पुं० एक० । उर । वि० १७-१३-२ । १७-१४-२ । २१-२८-१ । ५. सं० पुं० एक० । मन । छं० १-३२-३ । १-५२-४ । १-६२-३ । १-७६-५ । वि० २१-५२-१ ।

मुख आनियो—क्रि० प्र० पुं० एक० । उच्चारण किया । रा० १२-१५-२ ।

मुख फेनन—सं० पुं० एक० । चेहरे पर का पसीना । क० ८-२३-४ ।

मुख वास—सं० स्त्री० एक० । चेहरे की नैसर्गिक सुगन्ध । र० प्रि० १४-१२-१ ।

मुखवास-राग—सं० पुं० एक० । मुखवास तथा मुखराग । र० प्रि० ३-४३-२ ।

मुख कमल—सं० पुं० एक० । चेहरे रूपी सरोज । क० १५-४१-१ ।

मुखचंद—सं० पुं० एक० । मुख रूपी चन्द्र । र० प्रि० ८-२२-३ । क० १५-३४-८ । १५-५६-२ । १५-७३-४ ।

मुखचंद्र—सं० पुं० एक० । मुख रूपी चाँद । क० १४-६-३ । १५-८१-१ । रा० ३२-१८-२ । ३८-३-१

मुखचाली—सं० पुं० एक० । नृत्य विशेष, मुखचाली नृत्य के आरम्भ के पहले का साधारण नृत्य जिसे आजकल गति कहते है । रा० ३०-४१ ।

मुख फेन—सं० पुं० एक० । मुँह से निकलनेवाला जल । रा० ८५-८-४ ।

मुखवास—सं० पुं० एक० । मुँह से निकलनेवाली सुगन्ध । रा० ३-२०-१ । ११-३०-१ । २०-४६-२ ।

मुख मंडल—सं० पुं० एक०। चेहरा। रा० ६-४१-२। ३१-२३-१।

मुख राग—सं० पुं० एक०। चेहरे पर का सुगन्धित लेप; यह दो प्रकार का होता है—१. दांतो को मिस्सी से रँगना, २. होठो को ताबूल से रँगना। क० १२-२७-२।

मुखरागु—सं० पुं० एक०। चेहरे पर का सुगन्धित लेप। क० १५-४४-२।

मुखबास—सं० पुं० एक०। इलायची, लवंग आदि चर्वण। र० प्रि० १३-३-४। क० ४-१७-२। ६-१२-१।

मुखवासु—सं० पुं० एक०। इलायची, लवंग आदि चर्वण। क० १५-४२-२।

मुखहास—सं० पुं० एक०। प्रसन्न मुख, हँसी। क० १२-२१-३।

मुखु—सं० पुं० एक०। चेहरा। क० १५-७२-२।

मुखै—सं० पुं० एक०। वदन। क० १४-३७-४।

मुग्धा –[मुग्ध + टाप्]। सं० स्त्री० एक०। मुग्धा नायिका, यौवनप्राप्त सरल स्वभाववाली नायिका। र० प्रि० ३-१६-१। ३-१८-१। ३-२०-१। ३-२२-१। ३-२६-१। ३-२८-१। ३-३०-१। वी० ६ १२।

मुगल—सं० पुं०एक०। एक प्रसिद्ध तातारी जाति जो लड़ाकू थी। इसका आदि स्थान मंगोलिया था। भारत पर बाबर के द्वारा सन् १५२६ मे इस जाति ने आक्रमण किया और सन् १७०५ तक इसका शासन रहा था। फारसी मुग़ल। ज० ७५। वी० ३-४७। ४-१४। ७-३६। ७-५४। ६-१६। ६-५२। १०-७। १२-३६। १२-४०। १२-४२। १४-१६। १४-३१।

मुदफ्फर खान—सं० पुं० एक०। जहाँगीर का एक पठान योद्धा। वी० ६-२२।

मुदफ्फर सैयद—सं० पुं० एक०। एक पठान जो रामशाह के पास अकबर के द्वारा भेजा गया था। वी० ५-१६। ५-१६। ५-७१। ६-४८। १४-३६।

मुदरी—सं० स्त्री० एक०। मुद्रिका। क० १५-२६-४।

मुदित—[√मुद् + क्त]। १. वि०। विशेष्य—मन। आनन्दित। वी० २२-११-२। २. क्रि०प्र०पु०एक०। आनन्दित होना। रा० ३-५५-२।

मुद्रनिसो—सं० पुं० बहु०। मुद्राओ से। वि० ३-१०-१।

मुद्रा—[मुद्र + टाप्]। सं० स्त्री० एक०। मुहर, छाप। क० ८-२४-४। वी० ३१-७।

मुद्रा छाप—सं० पुं० एक०। मोहर। रा० ३५-१०-७।

मुद्रिका—[मुद्रा + कन् + टाप्]। सं० स्त्री० एक०। मुहर, नाम खुदी हुई अँगूठी। क० ६-५८-१। रा० ३-७८-२। १३-३८-२। १३-६५-३। १३-८६-१। १३-८७-१। १३-३३-१। २१-४६-३। ज० १३२। छ० २-४५-३।

मुनि—[√मन् (जानना) + इन्]। १. सं० पुं० एक०। तपस्वी। र० प्रि०

८-३६-२ । ११-१०-३ । क० ३-६-४ । ७-२२-२ । ११-२४-१ । रा० ५-२५-१ । १-३२-१ । १-८१-१ । ५-१२-१ । ८-१६-३ । ११-१५-३ । ११-३४-२ । १२-६-२ । २०-४६-२ । २१-३०-४ । २३-५-२ । २४-२७-२ । २७-२५-१ । २६-२४-७ । ३०-१६-३ । ३०-२१-६ । ३३-१०-१ । ३३-५४-१ । छं० २-१-१ । २-३१-१ र० १-१८-२ । १-२४-३ । वी० २-३१ । १५-२० । २३-२३ । २५-१४ । ३२-१४ । ३२-४१ । २. सं० पुं० बहु० । वैदिक मत के अनुसार सात मुनि—मरीचि, अत्रि, अंगिरस, पुलस्त्य, पुलोवक्र, वशिष्ठ । क० ११-१७-१ । ३. सं० पुं० बहु० । सात ऋषि—सालगालि, अत्रि, जमदग्नि, विश्वामित्र, वशिष्ठ, भरद्वाज, गौतम । क० ११-१८-२ ।

मुनिकनि—सं० पुं० बहु० । मुनियो का समूह । वि० १६-८-१ ।

मुनिगन—सं० पुं० बहु० । तपस्वी लोग । क० ५-११-२ । रा० ३-२-२ । वि० ६-४८-२ । ६-५६-१ । १६-३१-१ ।

मुनिजन—सं० पु० बहु० । तपस्वी लोग । रा० १०-२७-१ । ३३-१-४ । वि० १-१४-१ ।

मुनि जन गन—सं० पुं० बहु० । ऋषियो का समूह । रा० ३२-३४-२ ।

मुनि जन मानस—सं० पुं० बहु० । मुनि लोगो के अन्त करणो को । छं० २-२५-३ ।

मुनि जन बंदन—वि० । विशेष्य—रघुनंदन । मुनियो द्वारा वन्दना करने योग्य । रा० १६-५०-२ ।

मुनिन—सं० पुं० बहु० । मुनियो का । छं० २-४६-५ ।

मुनिनाम—सं० पुं० एक० । श्रेष्ठ मुनि । रा० ३४-३७-२ ।

मुनिवार—सं० पुं० एक० । मुनि वार । रा० ३६-२५-२ ।

मुनिवाल—सं० पुं० एक० । मुनिकुमार । रा० ३६-२५-४ । ३७-३४-४ ।

मुनिवालक—सं० पुं० एक० । ऋषिपुत्र । रा० ३५-१२-१ । ३६-६-४ । ३८-२१-१ ।

मुनिवेष—वि० । विशेष्य—भरसम । मुनि वेषधारी । र० २१-२१-१ ।

मुनि मन—सं० पुं० एक० । तपस्वी का अंत:करण । छं० २-३५-४ ।

मुनि मन हारी—वि० । विशेष्य—वाती । मुनियो के मन का भी हरण करनेवाली । वी० २२-६५-२ ।

मुनि मानस रंता—वि० । विशेष्य—रघुनायक । मुनियो के मन मे रहनेवाला । रा० ३४-३६-२ ।

मुनि मारकंड—सं० पुं० एक० । मारकंड ऋषि, मृकंड ऋषि के पुत्र मारकंड । वि० १६-५५-३ ।

मुनि राई—१. सं० पुं० एक० । श्रेष्ठ तपस्वी । रा० ३-७-१ । २३-७-४ । २६-३०-४ । ३३-५६-१ । २ वि० । विशेष्य—वाल्मीकि । व्यास आदि श्रेष्ठ तपस्वी । रा० २६-३०-४ ।

मुनि राउ— वि०। विशेष्य—वालमीकी। श्रेष्ठ मुनि। वि० २१-६५-२।

मुनिराव—वि०। विशेष्य—वालमीकि-मुनि। श्रेष्ठ। रा० २६-११-२।

मुनि लोग—सं० पुं० बहु०। तपस्वी लोग। वि० १६-२४-२।

मुनिवास—१. सं० पुं० एक०। मुनियों का निवासस्थान। क० ७-१०-१। २. सं० पुं० बहु०। मुनियों के रहने की जगहे। क० ७-१२-१।

मुनि सुत—सं० पुं० एक०। ऋषिकुमार। रा० ३६ ७-२।

मुर—[मर् (लपेटना) + क]। सं० पुं० एक०। एक दैत्य जो विष्णु के हाथों मारा गया था। क० ६-७४-१। ११-५५-१। रा० १६-८-१। ३४-३६-२।

मुरज—[मुर√जन् + उ]। सं० पुं० एक०। मृदंग, वाद्य विशेष। क० १-५४-१। वी० १६-२१। २०-३६।

मुरज मुख—सं० पु० एक०। मृदग मुख। क० १-५४-१।

मुरझाइ—सं० पुं० एक०। मुरझाकर। र० प्रि० १-२५-५। रा० ३५-२०-२। ३५-२३-३।

मुरझायो—क्रि० अ०। मुरझा गया; कुम्हला गया। रा० ३७ १५-१।

मुरली—[मुर√ला + क + ङीप्]। सं० स्त्री० एक०। बाँसुरी। क० ५-२७-१।

मुरलीधर—सं० पुं० एक०। मुरली को धारण करनेवाले श्रीकृष्ण। क० ६-१८-१। १६-७६-१।

मुराद—सं० पुं० एक०। जहाँगीर का पुत्र। वी० ३-३७। ४-५। ५-८१। ७-२४। ७-२५।

मुरादि—सं० पु० एक०। मुराद, बादशाह अकबर का पुत्र। क० १-२५-२।

मुरार—[मृणाल-]। सं० पुं० एक०। कमल का नाल। क० ५-७-१। वि० १६-७-१।

मुरारि—[मुर + अरि]। १ सं० पुं० एक०। मुरार, कमल-फूल। क० ६-१८-१। २. सं० पुं० एक०। मुर का नाश करनेवाले श्रीकृष्ण। र० प्रि० १-२०-१। रा० २५-१-२। ३. वि०। विशेष्य—रघुनायक। मुर राक्षस का शत्रु। (ब्रह्मवैवर्त पुराण में लिखा है—"मुर क्लेशे च संताप कर्मयोगे च कर्मिणाम्। दैत्य भेदे च्यरिस्तेषां मुरारिस्तेन कीर्तित"। ब्रह्मवैवर्त पुराण, श्रीकृष्णजन्म, अ० ११। मुर शब्द का अर्थ क्लेश, संताप, कर्मियों का कर्म योग और दैत्य भेद है। भगवान विष्णु इन सबका नाश करनेवाले हैं। इसी से इनका नाम मुरारि पड़ा। वामन पुराण के ५३-५८ अध्याय में भगवान विष्णु द्वारा मुर नामक राक्षस के मारे जाने का प्रसग है।)

मुरि—सं० पुं० एक०। घूँसा। रा० १७-४१-२।

मुरे—क्रि० प्र० पुं० एक०। मुड़े, पीछे हटे। रा० १-१७-३।

मुरयो—क्रि० प्र० पुं० एक०। मुड़ा। क० १-१६-२। रा० १६-४४-२।

मुलक—सं० पुं० एक० । मुल्क, प्रान्त । वी० ७-६६ ।

मुलतान—सं० पुं० एक० । भारत की पश्चिमोत्तर दिशा में स्थित एक प्रान्त । वी० १७-३८ । ज० १०२ ।

मुसल—सं० पुं० एक० । मुगल । रा० १६-४६-१ ।

मुसलमान—सं० पुं० एक० ए०० । मुसलमान जाति । ज० ५३ ।

मुसकाई—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । मुस्कुराकर । र० प्रि० ३-७३-२ ।

मुसिक्याय—सं० स्त्री० एक० । मुस्कान, मुस्कुराहट । र० प्रि० ४-१०-१ । क्रि० प्र० स्त्री० एक० । मुस्कुराहट । र० प्रि० ४-१०-४ ।

मुमुकाई—क्रि० प्र० पुं० एक० । मुस्कुराहट । र० १४-१०-३ ।

मुसकान—क्रि० प्र० पुं० एक० । मुस्कुरा रहा है । रा० ३-२२-२ । १६-२०-३ ।

मुसुकानि लता—सं० स्त्री० एक० । मुस्कुराहट रूपी वेलि । रा० ३१-१७-१ ।

मुँह—सं० पुं० एक० । चेहरा, मुख । र० प्रि० ५-३४-४ । १२-१६-३ । १२-२७-३ । १३-६-३ ।

मुहकम—सं० पुं० एक० । चढाई, मुहिम । र० १-२०-३ ।

मुहरे—सं० पुं० एक० । मोहर, द्रव्य । वी० १५-५२ ।

मुहल्ला—सं० पुं० एक० । कस्बे का एक गाँव । वी० १७-७ ।

मूँदि—क्रि० प्र० पु० एक० मूँदकर । र० प्रि० ६-३२-४ । रा० १२-१८-१ । २७-१८-७ ।

मूँदिवे—क्रि० प्र० पुं० एक० । मूँदने के लिये । रा० १२-६७-४ ।

मूड़ि—सं० स्त्री० एक० । सिर । वि० १३-७७-१ ।

मूढ़—वि० । विशेष्य—व्रजनाथ । नादान, मूर्ख । र० प्रि० २-१३-२ । १६-११-२ । १८-१०-१ । क० १-१६-४ । १५-२२-३ । रा० २४-२२-२ । २५-१७-२ । वी० १४-२५-१ । ३२-४३-३ । वि० १-८-१ । ३-७-४ । ६-५३-१ । ७-६-२ । ७-६-१ । ७-२०-२ । ७-१७-१ । ११-३५-३ । १३-४२ । १३-५३-४ । १६-२६-२ । २१।२७-३ ।

मूढ़ता—सं० स्त्री० एक० । मूर्खता, नासमझी । क० ६-३४-४ ।

मूरख—वि० । विशेष्य—मित्र । मूर्ख । क० ६-३१-१ ।

मूरत—सं० स्त्री० एक० । मूर्ति । वि० १०-२०-५ ।

मूरति—१. सं० स्त्री० एक० । आकार । र० प्रि० ७-६-१ । ७-१२-३ । ८-२२-४ । ११-१७-४ । १२-१३-३ । क० ३-६-२ । १०-२२-३ । ११-३५-१ । १४-६-४ । १४-१०-३ । १५-३६-१ । १५-१०८-२ । रा० ११-२०-२ । १४-२६-४ । २. सं० स्त्री० एक० । प्रतिमा । र० प्रि० १०-४-३ । रा० २६-३२-२ । छं० २-२७-४ । वि० २-२१-४ । १८-७-१ ।

मूर—[मूल]—सं० स्त्री० एक० । बूटी । क० १-५३-१ । १३-३८-१ । १५-६३-३ । रा० १७-५५-१ । २४-६-४ । ३०-८-१ । वि० ७-१६-४ ।

मूर्छना—[√मूर्च्छ् (मोह) ल्युट्]—सं० पु० एक० । राग, संगीत में स्वरो की संधि । वी० २०-३३ ।

मूर्छित—क्रि० प्र० पुं० एक० । मूर्छित होकर । रा० ३६-४-२ ।

मूल—[√मू+क्ल]—१. सं०पुं०एक० । कन्द-मूल, खाद्य विशेष । क० ७-३०-१ । रा० १-४८-१ । वी० १८-१० । २०-२६ । २२-४२ । २२-६० । २३-५ । ३१-११ । वि० ६-५१-१ । १३-१६-२ । १३-१७-१ । १५-५५-२ । २. सं० पुं० । तुला, तोलने का तराजू । क० १२-१६-१ । ३ सं० पुं० एक० । जड़ । र० प्रि० १०-४-४ । क० १५-६७-२ । छं० १-७८-४ । ४. सं० पु० एक० । आरम्भ । छ० १-६१-२ । ५. स० पुं० एक० । छद विशेष । १-४४८-६० ।

मूलन—सं० पुं० बहु० । उत्पत्ति स्थान । क० १३-५-१ ।

मूलनि—स० पु० बहु० । मूलो को । वि० १६-३७-२ ।

मूषक—[मूप् + कन्]—सं० पुं० एक० । चूहा । क० १३-४२-३ ।

मूषक वाहन—१ सं० पुं०एक० । चूहे को वाहन के रूप मे धारण करनेवाले, श्रीगणेश । र० १-१-१ । २. वि० । विशेष्य—गणेश । मूषक जिसका वाहन हो । तंत्रसार मे यह लिखा है कि इनकी (गणेश) मूसे की सवारी है जिस पर चलकर ये त्रिभुवन भ्रमण किया करते हैं। आज भी बहुत सी स्त्रियो का विश्वास है कि गणेश की आराधना से गृह में ईंदुर का उपद्रव नही रहता हैं। इसलिये बहुत सी गृहस्थ महिलाएँ विजया के दिन दुर्गा प्रतिमा के पार्श्व स्थित गणेश मूर्ति के पद पर मूसे की मट्टी रख देनी है और उनकी प्रार्थना करती हैं। पुराणो मे भी इसका उल्लेख मिलता है । र० १-१-१ ।

मूषिका—स० स्त्री० एक० । चुहिया । क० ५-३४-१ ।

मूसि—क्रि० प्र० पु० एक० । चुराकर । र० प्रि० १३-८-४ ।

मृकंड—सं० पु० एक० । मृकंड मुनि । ज० १८ ।

मृकंड सुत—सं० पु० एक० । मृकंड के पुत्र, मार्कण्डेय । ज० १८ ।

मृग—[√मृग् (अन्वेषण)+क] । १. सं० पु० एक० । हिरण । र० प्रि० ७-२६-३ । १४-२२-१ । क० ७-६-२ । ७-१०-२ । ८-३३-१ । ८-३४-३ । १४-३६-१ । १४-४८-२ । ज० ४७-६५ । वी० ६-३१ । १५-१६ । २०-२५ । २२-५२ । २४-१ । २७-६ । २६-३७ । २. सं० पुं० एक० । सिंह । वी० २७-७ ।

मृगअंक—१. सं० पु० एक० । हिरण रूपी निशानी । क० १५-३६-१ । २. वि० ।

विशेष्य—सुधाधर। जिमने अपने मृग को धारण किया हो। कालिका पुराण में लिखा है कि दक्ष प्रजापति की कन्या से ६० कन्यायें उत्पन्न हुईं जिनमें १० धर्म को, १३ कश्यप को, २७ चन्द्र को, मृग, अंगिरा और कृशाश्व इन तीनो को दो-दो तथा तार्क्ष्य को ४ कन्यायें व्याही थीं। एक दिन चन्द्रमा के निकट कृत्तिका आदि ने उपस्थित होकर रोहिणी की भर्त्सना की। चन्द्र रोहिणी के साथ ही सुव्यवहार करते थे। इस पर नाराज होकर चन्द्र ने शाप दिया कि तुमने हमे कटु वाक्य कहे, इसलिए तुम उग्र और तीक्ष्ण कहलाओगी और तुम्हारे दिन यात्रा के लिये उपयुक्त नही होगे। चन्द्र द्वारा अभिशप्त होने पर अपने पिताजी दक्ष के पास चली। दक्ष को यह बात जब मालूम हुई तव वे बहुत क्रुद्ध हुए। उनके नाक के अग्र भाग से कामिनी-संभोग-लोलुप राजयक्ष्मा निकल पड़ी और चन्द्रमा को ग्रसित किया। इस पर चन्द्र की कला घटने लगी। वाद को ब्रह्मा के आदेश से शापदाता दक्ष ने १५ कलाओं को पीछे पुनर्वार क्रमशः बढने का नियम कर दिया। इसी राजयक्ष्मा के रोग निवारण के लिए ही चन्द्रमा के क्रोड़ मे एक मृग बैठा है। माघ कवि ने भी शिशुपाल वध मे इसका उल्लेख किया है। ज० २०-२१। रा० ६-४०-१।

मृग-नैनिनि—स० पु० एक०। मृग रूपी नेत्र। र० प्रि० ७-२६-३।

मृगनैनानि—वि०। विशेष्य—सीता। मृग के नयनो के समान नेत्रवाली। रा० ६-४०-१।

मृग-गन—सं० पुं० बहु०। हिरणो के समूह। क० १६-६०-२।

मृगचर्म—सं० पुं० एक०। हिरण की खाल जो पवित्र मानी जाती है। छं० २-४५-५। वि० ३-६-१। १६-३६-२।

मृगज—सं० पुं० एक०। हिरण। र० प्रि० ३-२३-३। ७-३१-२। क० ७-११-१। वि० १६-६४-२।

मृगज-मराल बाल—सं० पुं० बहु०। मृग-शावक और हस के बच्चे। र० प्रि० ३-२३-३।

मृगतुचा—सं० स्त्री० एक०। मृगचर्म। वि० १६-६६-१।

मृगन—सं० पुं० बहु०। मृगो के। वि० ६-२३-२।

मृग नाभि—सं० पुं० एक०। कस्तूरी। वि० ८-१२-७।

मृगनि—सं० पुं० बहु०। मृगो को। वि० १६-६१-२।

मृग नैनि—स० स्त्री० एक०। मृगो जैसी आँखवाली। वि० ६-११-२।

मृगपद—सं० पुं० एक०। कस्तूरी। र० प्रि० ८-१८-३। क० ८-२२-२। १०-३४-३। १४-८-२। वी० ५-२४। ५-३६। २०-१४। २२-३७। २२-५७। २३-३१। २४-१०। २६-१६। २६-४७। २७-६।

मृगमद मय घनसार—वि०। विशेष्य—अवलोकन। कस्तूरी। कस्तूरी मृग की

नाभि से निकला एक सुगन्धित काला द्रव्य और कपूरमय, यहाँ काली पुतली और आँख की सफेदी से तात्पर्य है।

मृग मित्र—वि०। विशेष्य—चन्द्र। मृग का मित्र, जिसने अपने मे मृग को धारण किया हो। रा० १२-५०-२।

मृगया—सं० पुं० एक०। शिकार। क० ८-३३-२। ८-३५-४। रा० २३-३६-१। वी० २६-१२। २६-१४। २६-३८।

मृगराज—सं० पु० एक०। सिंह। क० १४-४८-२। रा० १४-३७-३। २१-४३-२। वी० १४-२०।

मृगलोचन—सं पु० बहु०। हिरणों की आँखे। क० १५-४१-२।

मृगशिशु सं० पुं० एक०। हिरण के बच्चे। रा० ३-२-२।

मृगसिर—स० पुं० बहु०। १. हिरण के सिर—सूकर के पक्ष मे २. २७ नक्षत्रो मे पाँचवाँ—ग्रीष्म के पक्ष मे। क० ७-३०-३।

मृडानी—[मृड+ङीप्, आनुक] सं० स्त्री० एक०। भवानी, शिवा, पार्वती। रा० १३-६०-१।

मृतक—[√मृ+क्त+कन्] सं० पुं० एक०। काव्यगत दोष—काव्य मे अर्थ रहित शब्दो का प्रयोग मृतक दोष माना जाता है। क० ३-६-१। ३-७-२। १ वि०। विशेष्य—लंक। मरी हुई। रा० १४-३३-२। ३३-१२-१। २ वि०। विशेष्य—रचित्त। मृतक दोष से युक्त। क० ३-६-१। ३-२-२।

मृत्ति—सं० स्त्री० एक। मौत, मृत्यु। क० १५-१३-४।

मृत्तिका—सं० पुं० एक०। मिट्टी। रा० २६-१३-१। वी० २२-३। ३२-३। ३२-११।

मृत्यु—सं० स्त्री० एक०। मौत। रा० १७-५३-२। ३६-७-२। वि० २-२१-४। १५-५-२। १६-६-२। १५-७-२। १५-८-२। वी० ५-६०।

मृत्युमूरति—वि०। विशेष्य—राक्षसी। मृत्यु की मूर्ति, मार डालनेवाली। वि० २-२१-४।

मृत्युपास—सं० पुं० एक०। यम का फंदा। रा० १५-४-१।

मृदंग—[√मृद्+अंगच्] सं० पुं० एक०। ढोल की तरह का एक बाजा। र० प्रि० १४-६-३। क० १-५३-२। १०-३४-४। १३-२०-३। रा० ३०-८-२। ३५-७-२। वी० ११-३। वि० १२-२-२।

मृदु—[√मृदु (चूर्ण करना)+क] वि०। विशेष्य—मुस्कानि। सुन्दर, मृदुल। र० प्रि०। ३-३-१। ३-४-३। ४-१०-१। ६-१६-२। १२-१५-१। १४-६-३। क० ४-१७-३। ५-११-३। ६-१६-१। ६-६-३। १३-२०-३। १५-४६-२। रा० ३१-३६-२। वी० २२-४५-२। २२-६५-१। २२-८६-२।

मृदुल—[मृदु+लच्] वि०। विशेष्य—मृनालिका। कोमल। र० प्रि० ११-१७-१। १२-१५-१। १४-२२-२।

क० ६-१८-१ । ६-१६-१ । रा० १४-२६-२ ।

मृदुहास—१. सं०पु०एक० । मुस्कान । रा० ३१-३६-२ । २. वि० । विशेष्य—पद्मिनी । मन्दहास से शोभित । र० प्रि० ३-३-१ ।

मृदुहासु—सं० पुं० एक० । मन्दहास । र० प्रि० १४-६-३ ।

मृनाल—[मृणाल] । १. सं० पुं० एक० । कमलनाल । र० प्रि० ५-१४-४ । क० १५-७-४ । २. सं० पुं० बहु० । कमलनाल । र० प्रि० १४-२२-२ ।

मृनालिनि—सं० पुं० बहु० । कमलनाल, पौनार । क० ६-६६-१ । रा० १-१-१ ।

मृनालिका—सं० स्त्री० एक० । पौनार । र० प्रि० ३-२६-२ । ११-१७-१ । १२-१५-१ । क० ६-१६-१ ।

मृनाली—सं० स्त्री० एक० । मृणाली, कमलनाल । छं० १-३५-३ ।

मृषा—वि० । विशेष्य—विलास । व्यर्थ । वि० १४-२-१ ।

मै—अधिकरण कारक । (सं० मध्य, प्रा० मज्झ, पु० हिं० मँह) अधिकरण कारक वा चिह्न जो किसी शब्द के आगे लगकर 'उसके भीतर' 'उसके बीच' या 'उसके चारो ओर होना' सूचित करता है । आधार या अवस्था सूचक शब्द । उदा० सब ही जग मे मन को दुख है । र० प्रि० १-३-२ । १-१०-२ । १-२०-२ । १-२२-२ । १-२२-३ । १-२२-४ । १-२३-१ । २-२-१ । २-८-२ । ३-७-४ । ३-२७-३ । ३-२६-४ । ३-५६-२ । ३-५७-३ । ३-७१-१ । ३-७३-१ । ४-४-४ । ४-५-२ । ४-६-४ । ४-८-३ । ४-६-३ । ४-१०-४ । ४-११-४ । ४-१४-१ । ४-१४-४ । ५-१५-४ । ५-२-४ । ५-१४-३ । ५-२६-४ । ५-२७-१ । ५-३०-४ । ५-३७-१ । ५-३६-२ । ६-११-१ । ६-१६-४ । ६-२३-१ । ६-३२-२ । ६-३७-१ । ६-३६-२ । ६-५१-१ । ७-१२-३ । ७-१७-१ । ७-२६-४ । ७-३०-२ । ७-३२-२ । ८-६-१ । ८-१२-२ । ८-२६।३ । ८-३४-३ । ८-४६-२ । ६-४-४ । ६-५-२ । ६-८-१ । ६-१६-२ । ६-१६-१ । ६-२०-३ । १०-१५-४ । १०-२२-१ । १०-२८-१ । १०-३०-१ । ११-२-१ । ११-५-१ । ११-५-४ । ११-१४-२ । ११-१५-२ । १२-१२-१ । १२-१४-१ । १२-१६-३ । १३-४-१ । १३-३-२ । १३-३-३ । १३-३-४ । १३-११-१ । १३-११-२ । १३-११-३ । १३-११-४ । १४-७-२ । १४-६-४ । १४-१४-२ । १४-२३-३ । १४-२६-१ । १४-२६-२ । १४-३२-४ । क० १-६५-३ । १-६५-१ । २-३-२ । २-१६-१ । २-१६-२ । ३-११-२ । ३-४७-२ । ४-१-१ । ५-१६-३ । ५-३३-३ । ६-२४-३ । ६-५०-२ । ६-५६-१ । ६-५६-२ । ६-५६-४ । ६-६७-३ । ६-६४-३ । ६-७४-१ । ६-७६-१ । ६-७६-२ । ६-७६-३ । ६-७६-४ । ७-६-१ । ७-६-२ । ७-६-३ ।

७-६-४ । ७-२०-२ । ७-२०-३ । ७-२६-४ । ८-१४-४ । ८-२७-१ । ८-३५-१ । ८-३७-४ । ८-४ -१ । ८-४४-३ । ६-३०-१ । १०-१४-२ । १०-१६-२ । १०-२२-२ । १०-३३-६ । ११-२६-१ । ११-३४-१ । ११-३६-१ । ११-४४-३ । ११-४८-२ । ११-५०-१ । ११-५४-१ । ११-५८-१ । ११-६२-२ । ११-६६-३ । ११-७१-१ । ११-७३-१ । ११-७७-४ । १२-३-१ । १२-८-१ । १२-६-२ । १२-१८-३ । १२-३०-१ । १३-१६-३ । १३-२०-४ । १४-२६-४ । १४-३५-२ । १४-३७-२ । १४-३७-३ । १४-४७-३ । १५-२७-७ । १५-३६-२ । १५-४७-३ । १५-७३-१ । १५-७३-२ । १५-७६-१ । १५-७६-२ । १५-७६-३ । १५-७३-४ । १५-८८-२ । १५-६२-३ । १५-१०८-१ । १६-१-१ । १६-३-१ । १६-३७-१ । १६-४८-१ । १६-४८-२ । १६-४८-३ । १६-४८-४ । १६-५०-१ । १६-५१-१ । १६-५२-२ । १६-५७-१ । १६-७०-२ । १६-७२-४ । रा० १-७-१ । १-४८-३ । १-४८-४ । १-१६-१ । ३-३१-१ । ३-३१-२ । ४-६-२ । ४-११-२ । ४-१५-१ । ४-१७-१ । ४-३१-१ । ५-१२-१ । ५-१२-२ । ५-१६-१ । ५-१६-२ । ५ १६-३ । ५-२०-१ । ५-२४-३ । ५-३२-१ । ५-३२-२ । ६-१७-१ । ६-३७-१ । ६-५४-१ । ७-१२-१ । ७-१२-२ । ७-१२-३ । ७-२२-३ । ७-३१-३ । ७-४३-३ । ६-२४-४ । ६-२६-२ । ६-३१-४ । ६-४२-३ । ६-४२-४ । १०-४-२ । १०-८-२ । १०-१४-३ । १०-२३-१ । १०-२४-१ । ११-५-४ । ११-१४-२ । ११-३३-४ । १२-१२-२ । १२-२७-२ । १२-३०-३ । १२-३१-२ । १२-३५-१ । १२-३८-२ । १२-४४-१ । १२-४७-१ । १२-४३-१ । १३-१४-१ । १३-१८-३ । १३-३८-४ । १३-५४-१ । १३-५५-२ । १३-५६-२ । १३-८५-१ । १३-६१-२ । १४-७-२ । १४-८-१ । १४-११-३ । १४-१२-२ । १४-२५-१ । १५-६-१ । १५-२४-२ । १५-२५-४ । १५-२८-१ । १५-३३-२ । १५-४०-१ । १६-६-३ । १६-१३-२ । १६-३१-२ । १७-१७-२ । १७-२०-२ । १७-२३-२ । १७-४१-२ । १७-६-१ । १८-१७-२ । १८-२५-१ । १७-२६-१ । १७-३४-४ । १६-१-१ । १६-४-१ । १६-४-२ । १६-३७-४ । १६-४१-२ । २०-५-१ । २०-६-१ । २०-८-१ । २०-७-१ । २०-८-२ । २०-११-१ । २०-१६-२ । २३-२३-१ । २४-६ १ । २४-७-३ । २४-२०-१ । २४-२२-१ । २४-२२-३ । २४-२५-२ । २५-१४-१ । २७-३-१ । २७-५-१ । २७-६-१ । २७-६-४ । २७-१२-४ । २७-१६-१ - २७-२७-१ । १७-२४-२ । २८-१०-२ । २८-१५-१ । २८-१५-३ । २८-१६-२ । २६-२८-२ । २६-३३-१ । २६-३६ १ । २६-३१-१ । २६-३८-१ । ३०-११-१ । ३०-३५-३ । ३०-४५

१ । ३०-४६-४ । ३१-३३-१ । ३१-३३-२ । ४१-२८-२ । ३१-३१-२ । ३१-३६-१ । ३२-२२-२ । ३२-२४-२ । २२-३७-४ । ३२-३८-१ । ३२-४७-२ । ३२-४६-१ । ३२-४२-२ । ३३-६-२ । ३३-१०-३ । ३३-१७-१ । ३३-४०-४ । ३३-४५-१ । ३४-१-१ । ३४-११-१ । ३४-३०-१ । ३४-३४ २ । ३४-५४-२ । ३५-१८-२ । ३५-४०-२ । ३६-१-१ । ३६-१०-२ । ३६-२०-२ । ३६-३४-४ । ३८-२-२ । ३८-२७-२ । ३९-५-२ । ३९-६-२ । शि० ५-३ । ७-१ । १३-१ । वी० १-४०-१ । १-४१-२ । १-४३-३ । १-४५-२ । २-७-२ । २-१४-२ । ३-२-१ । ४-४७-२ । ४-४९-१ ५-५३-१ । ५-५१-४ । ५-६३-२ । ५-१०८-१ । ६-१-२ । ६-७-१ । ६-४२-१ । ६-५०-१ । ७-३-१ । ७-५८-१ । ११-३-१ । ११-३४-२ । ११-४२-१ । १२-२८-१ । १३-६-४ । १३-१३-१ । १३-२१-२ । १४-३१-१ । १४-३३-१ । १४-४७-१ । १४-६२-१ । १५-१०-१ । १५-२७-१ । १७-२८-२ । १८-२४-२ । १८-२५-१ । २०-२५ २ । २०-२६-२ । २०-२८-१ । २१-१२-२ । २१-१७-१ । २२-२१-१ । २२-७१-२ । २२-७९-२ । २२-८२-१ । २४-३-१ । २५-१०-१ । २५-२०-१ । २५-२६-२ । २६-५-१ । २६-१९-४ । २६-२२-१ । २६-२९-४ । २६-४९-२ । २९-५०-१ । २७-१४-२ । २७-१५-१ । २७-२७-१ । २८-१५-४ । २८-३५-३ । २९-१४-१ । २९-२५-१ । ३०-८-१ । ३१-३४-१ । ३१-५५-१ । ३१-७३-२ । ३२-१५-२ । ३२-३०-४ । ३२-३२-२ । ३२-३४-१ । ३२-३४-२ । ३२-३४-३ । ३२-३६-१ । ३३-४०-१ । ३३-४१-१ । ३३-४३-१ । ३३-४५-२ । छ० १-३४-३ । वि० १-३-१ । १-१६-१ । १-१८-२ । १-२३-१ । १-२३-२ । १-२३-३ । १-२३-४ । ३-३-१ । ३-१९-३ । ४-२६-१ । ४-२१-२ । ५-१-१ । ५-२३-१ । ५-१६-१ । ५-२५-२ । ६-३०-१ । ६-३६-२ । ६-४२-२ । ६-६९-१ । ७-१-१ । ७-२-२ । ७-१४-४ । ७-१५-१ । ७-२३-१ । ८-३४-१ । ८-४२-१ । ८-४२-३ । ९-४-४ । ९-१०-१ । ९-२९-१ । ९-४०-२ । ९-४४-२ । ९-४७-१ । ९-५५-४ । ९-५६-१ । १०-१-१ । १०-२-१ । १०-१०-३ । ११-५१-१ । ११-५४-२ । १२-२-२ । १२-२२-४ । १३-२३-१ । १३-२४-१ । १३ ३७-२ । १३-३८-२ । १३-४२-१ । १३-४२-२ । १३-४२-३ । १३-४२-४ । १३-४८-१ । १३-४८-२ । १३-६३-१ । १३-६२-१ । १३ ७०-१ । १३-७२-१ । १३-७३-२ । १३-७४-४ । १३-८६-१ । १४-८-१ । १४-१८-२ । १४-१९-१ । १४-२०-१ । १४-२१-१ । १४-२८-२ । १४-३५-१ । १५-४७-१ । १५-५०-२ । १५-५२-१ । १५-५२-२ । १५-६१-४ । १६-३ २ । १६-३४-२ । १६-३५-१ । १६-६१ १ । १६-६१-२ । १६-६३-२ । १६-७६-

२ । १६-८२-१ । १६-९२-२ । १६-९४-१ । १७-१८-२ । १७-३६-२ । १७-४७-१ । १७-५१-१ । १७-६७-२ । १८-१-२ । १८-२०-१ । १८-२५-१ । १८-२९-१ । १८-३८-२ । १९-६-४ । १९-१९-१ । १९-१९-२ । १९-१९-३ । १९-१९-४ । १९-३५-१ । १९-३८-२ । २०-२६-२ । २०-६३-२ । २०-६३-३ । २१-१-१ । २१-३१ । २१-३२-२ । ४१-३६-३ । २१-३९-४ । २१-४८-१ । २१-५०-१ ।

मेखलय—सं० स्त्री० एक० । वि० १४-२७-२ ।

मेखला—[√मि (प्रक्षेप) + खल् + टाप्] सं० स्त्री० एक० । मेखला । रा० ७-१७-३ । छ० २-४४५-५ । वि० ३-९-१ ।

मेघ—[√मिह् + अच्] सं० पुं० एक० । बादल । क० ३-५० २ । ४-२१-१ । ४-२२-१ । ५-५-१ । ५-५९-१ । १०-२८ ३ । रा० ६-६४-४ । ८-१२-२ । ९-३५-१ । १४-६-१ । १४-७-१ । २७-५-२ । ३२ ४६ २ । ३९-१४-२ । छ० १-५४-६ । वी० ५-७२ । ८-२२ । १०-१५ । ११ ८ । ११-३० २६-७ । २९-३४ । ३२-४३ । वि० १-१७-३ । ४-१६-२ । १६-६७-१ ।

मेघओघ—सं० पुं० बहु० । बादलों का समूह । रा० ९-६०-२ । ७८-४-१ । २१-२९-१ ।

मेघ घटा—सं० स्त्री० एक० । बादलों की पंक्ति । र० प्रि० १०-२४ ३ ।

मेघनाद—सं० पुं० एक० । इन्द्रजीत । रा० १६-६-३ ।

मेघनि—सं० पुं० बहु० । बादल । र० प्रि० ८-३३-१ ।

मेघमाला—सं० स्त्री० बहु० । बादलों का समूह । रा० १६-२३-१ । २१-२७-२ ।

मेघावली—सं० स्त्री० बहु० । बादलों का समूह । रा० २३-३२-१ ।

मेचक—[√मेच (मिलना) + वुन्-अक] सं० पुं० एक० । काला रंग । ज० १५८ ।

मेटन—क्रि० प्र० पुं० एक० । मेटने को । रा० १३-२०-१ ।

मेटि—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । भंग करके । र० प्रि० ५-३३-४ । १३-१८-५ । १४-२३-६ । रा० १७-३७-२ ।

मेटियो—क्रि० प्र० पुं० एक० । मिट गया । रा० १४-१६ १ ।

मेटी—क्रि० प्र० स्त्री० एक० । मिटना, भंग करना । र० प्रि० १४-३९-१ । रा० ९-२८-१ ।

मेटे—क्रि० प्र० पुं० बहु० । भंग करें । रा० १०-३५-१ ।

मेद—[√मिद् (चिकना होना) + अच्] सं० पुं० एक० । कस्तूरी । र० प्रि० ४-५-३ । क० ६-१७-३ । रा० ७-२१-२ । ७-३१-२ ।

मेदिनि—सं० पुं० एक० । भूमि । ज० १३२ ।

मेदिनिमल—सं० पुं० एक० । राजा विशेष । क० १-१३-१ ।

मेदिनी—[मेद+इनि+ङीप्] सं० स्त्री० एक० । पृथ्वी । क० १-१३-२ ।

मेदिनीमल—सं० पुं० एक० । काशी का राजा । पृथ्वीराज का पुत्र । वी० २-२८ ।

मेनका—[√मन (मानना)+वुन्-अक, एत्व+टाप्] सं० स्त्री० एक० । अप्सरा विशेष जिसके गर्भ से शकुन्तला उत्पन्न हुई । र० प्रि० ३ ५२-४ । ४-१४-२ ।

मेरु—[√मि (प्रक्षेप)+रु] सं० पुं० एक० । मेरु पर्वत । क० ७-६-१ । रा० २-१०-१ । ८-१०-२ । १४-३६-४ । २०-२६-२ । वी० १-२४ । १७-१६ । २०-२७ । छं० २-३१-१ । वि० १४-४४-१ । १७-६७-२ ।

मेरी—उत्तम पुरुषवाचक सर्वनाममूलक सम्बन्धवाची विशेषण । (हिं० मैं + री (प्रत्यय) । प्रा० केरियो, केरा) । "मैं" के सम्बन्ध कारक का रूप । १. मुझसे सम्बन्ध रखनेवाला । २. मम । ३. मदीय । उदा० मेरी मट्ट । र०प्रि० १-३६-३ । २-१३-३ । २-१५-४ । ४-१३-२ । ४-१६-२ । ५-६-२ । ५-१०-४ । ६-३७-४ । ७-६-४ । ७-१८-३ । ८-३८-४ । १०-१०-३ । ११-६-४ । ११-६-४ । १२-५-४ । १२-६-२ । १२-१५-३ । १२-२७-१ । ११-११-४ । १४-३१-३ । क० ६-१२-४ । ६-१०-४ । १०-१२-३ । १२-२१-२ । १२-३०-४ । १४-१८-४ । १५-८६-४ । रा० १-३६-४ । ४-२८-१ । १६-२०-१ । १६-८-१ । ३३-३६-२ । ३४४४-२ । वी० ४-३-१ । ६-१४-२ । ६-५-१ । वि० ११-३०-२ ।

मेरे—उत्तम पुरुष सर्वनाममूलक सम्बन्ध वाची विशेषण (हिं० मेरा) । मेरा का बहु०; "मेरा" का वह रूप जो उसे सम्बन्धवान् शब्द के आगे लगने के कारण प्राप्त होता है । उदा० मेरे बलिवीर जू । र० प्रि० १-६-१ । १-१३-४ । ३-४७- । ३-५२-४ । ४-१७-४ । ५-२७-४ । ६-३४-१ । ७-६-३ । ७-१७-४ । ७-१८-४ । ८-५-२ । ८-१८-३ । ८-२४-२ । ८-२७-१ । ८-३६-२ । १०-१२-४ । १२-६-२ । १२-१७-२ । १२-१६-३ । १२-२१-२ । १२-२२-२ । १२-२३-४ । १४-१५-४ । क० ६-३१-४ । ६-३२-४ । ११-७१-१ । १५-२२-३ । १५-२८-३ । १५-४१-४ । १५-१६-१ । ज० १६६-१ । २००-४ । २७७-२ ।

मेरेइ—उदा०—"मेरेइ जाब" । र० प्रि० २-१०-३ ।

मेरो—उत्तम पुरुषवाचक सर्वनाममूलक सम्बन्धवाचक विशेषण (हिं० मैं + रो (प्रत्यय) । उदा०—"मेरो इष्ट" । र० प्रि० १-२७-३ । ३-३८-४ । ५-१०-१ । ५-१६-२ । ७-२०-३ । ८-८-२ । १२-५-१ । क० ११-६६-३ । १२-१२-२ । १३-१५-४ । १५-८२-२ । रा० ४-६-४ । ४-२३-४ । ६-२८-१ । ११-३७-२ । १२-४४-२ । १४-३२-२ । १५-३७-२ । १६-१०-४ । १७-४४-२ । १८-३६-२ । २०-३३-३ । २१-४२-२ ।

२२-२२-२ । २६-३५-१ । ३४-६-२ । ३६-११-१ । वी० १-४०-१ । १-४५-२ । २-८-१ । २-४५-२ । ३-३४-२ । ३-५६-१ । ५-४६- । ५-४६-२ । ५-८३-१ । ६-१८-१ । ६-२०-२ । ६-२६-१ । ६-३०-१ । ७-३१-२ । ७-३२-२ । ७-३७-१ । ७-५५-२ । ७-६५-२ । ९-४-१ । ९-४-२ । ९-६-४ । ११-१६-१ । ११-३८-२ । १३-१८-५ । १९-३७-१ । २६-३२-२ । २८-१२-२ । ३२-१८-२ । ३२-४१-२ । ३२-४३-१ । ३३-३८-४ । गि० १३-४ । १७-३ । १६-४ । २४-४ । २८-४ । ज० १२०-१ ।

मेलत—क्रि० प्र० पुं० एक० । चलता है । रा० ३४-४०-१ ।

मेलि—क्रि० प्र० पुं० एक० । डालकर । र० प्रि० ५-२-६४ । ५-२७-८ । ६-१९-१ । ६-४०-१ । रा० ५-२०-१ ।

मेले—क्रि० प्र० पुं० एक० । ठहरे, उतरे, डेरा डाला । रा० १४-४०-१ । ३४-४७-२ । ३८-११-२ ।

मेले बार—सं० पुं० एक० । मलिन केश । क० ११-७-४ ।

मेलेच्छ—सं० पुं० बहु० । मुसलमान । र० १-४३-२ ।

मेवा—सं० पुं० एक० । सूखा हुआ फल, बादाम आदि । रा० २९-३५-२ । वी० २१-२३ ।

मेवार—सं० पुं० एक० । मेवाड़ देश । ज० १०२ । वि० १२-८-१ ।

मेष—[√मिष् (स्पर्धा) + अच्]—सं० पुं० एक० । भेड़ । रा० २-३-१ । ६-१४-२ । वी० २७-७ । ज० ४७-५०-१ ।

मेह—[√मिह (क्षरण) + घञ्]—१. सं० पुं० एक० । मेघ, बादल । र० प्रि० ५-३०-२ । क० ३-४४ २ । वि० १४-८-२ । २ सं० पुं० एक० । वर्षा । क० ८-४३-१ ।

मेहु—१. सं० पुं० एक० । मेघ । क० १५-७४-१ । रा० १८-११-२ । २ सं० पुं० एक० । वर्षा । र० प्रि० ७-८-३ । ११-९-४ ।

मेहे—सं० पुं० एक० । मेघ, बादल । र० प्रि० ५-२-३ ।

मैं—उत्तम पुरुषवाचक एकवचन सर्वनाम (सं० अहं); उत्तम पुरुष सर्वनाम कर्ता का रूप । स्वयं, खुद । उदा०—'मैं सोखि" । र०प्रि० २-६-३ । ३-२५-४ । ३-३४-४ । ३-३८-१ । ३-४९-४ । ३-५२-१ । ३-६५-१ । १४-५-३ । ५-१५-४ । ७-२१-२ । ८-३७-४ । ८-५७-१ । ९-१९-१ । १०-१-२ । १०-३-१ । १२-२७-१ । १३-७-३ । १३-१३-१ । १३-१५-४ । १४-६-३ । क० ६-२७-२ । ६-२७-३ । ६-६१-१ । ६-६१-४ । ६-६३-२ । ८-४०-१ । ९-१७-१ । १०-८-१ । १०-२५-५ । १०-२५-६ । १०-२७-६ । १२-२-२ । १३-१४-१ । १३-२२-१ । १४-४-२ । १५-१२८-१ । १६-२८-१ । १६-७१-१ । १६-८८-३ । रा० २-१९-२ । २-१०-१ । ३-३३-३ । ४-१२-४ ।

५-४५-२ । ७-२६-३ । ७-३७-१ । ७-४२-६ । ७-४५-४ । ६-४-१ । ६-२४-१ । १२-१०-१ । १२-२६-२ । १२-३०-१ । १३-४-१ । १३-५८-२ । १४-२२-२ । १४-२५-१ । १४-३३-२ । १४-३४-२ । १६-२८-१ । १७-२३-१ । १७-१८-१ । २१-४२-१ । २५-३३-२ । २६-३-१ । ३३-१७-१ । ३३-२२-१ । ३३-२६-१ । ३३ २७-१ । ३३ २६-१ । ३४-३-२ । ३४-११-२ । ३४ ४५-१ । ३५-२-२ । ३६-८-१ । ३६-१४-१ । ३८-१४-२ । ३६-८-१ । ३८-१४-२ । वी० १-६४-२ । ४-२५-१ । ५-७२-१ । ७-२१-२ । १३-२१-२ । ज० ६-२ । १८-३ । २२-५ । ३२-२ । ३६-१ । ५६-१ । ६३-३ । ६५-२ । ६६-२ । ६७-२ । ७१-३ । ७..-१ । ७५-१ । ७७-१ । ८६-१ । ६३-१ । ६५-१ । १४६-१ । १५४-१ । १६०-१ । १६६-१ । । १७२-४ । १७७-१ । १७७-२ । छं० २-१६-२ । वि० ३-२१-२ । ६-३८-१ । ८-३२-२ । २१-१२-१ । १६-११६-१ । १७-२१-२ ।

मैड—सं० स्त्री० एक० । मर्यादा । वि० १६-१८-३ ।

मैत्री—सं० स्त्री० एक० । मित्रता । वि० १८-१०-१ ।

मैथिली—[मैथिल+ङीप्]—सं० पुं० एक० । सीता । रा० ३५-२-१ । ३५-२५-१ ।

मैन—[मदन]—१. सं०पुं०एक० । मोम । र० प्रि० १२-१५-१ । १२-२६-२ । क० ६-१६-१ । ६-३१-४ । १२-२३-२ । १५-३८-४ । २. सं० पुं० एक० । कामदेव । र० प्रि० ३-३४-१ । ३-५२-४ । १२-३०-१ । रा० २६-२२-४ ।

मैनबलित—वि० । विशेष्य—वसन । मोम मे डुबाए हुए । रा० २३-२०-२ ।

मैनमनी—सं० स्त्री० एक० । मणि, चिन्तामणि । क० १६-७१-४ ।

मैना—सं० पुं० एक० । एक निम्न जाति का नाम । वी० ४-४३ । ६-३६ ।

मैनाक सैल—सं० पुं० एक० । मैनाक पर्वत । वी० २४-३ ।

मैमन—[मदमत्त]—वि० । विशेष्य—गज (मस्त) । वी० १५-११-१ ।

मैरो—उत्तम पुरुषवाचक सर्वनाममूलक सम्बन्धवाची विशेषण । मेरे । उदा० लोचन बहु नुही मैरो । रा० १७-४५-१ ।

मैल—[मल]—१. स०पुं०एक० । गन्दगी । क० ५-१६-४ । २. वि० । विशेष्य—सारी । मैली । रा० १३-५३-१ ।

मैलहु—सं० पुं० एक० । मैल । र० प्रि० ४-१४-२ ।

मो—उत्तम पुरुषवाचक सर्वनाम । 'मै' का विकृत रूप । (स० मम, हिं० मेरा) । खडी बोली के 'मुझ' के समान व्रज मे 'मै' का वह रूप जो उसे कर्ताकारक के अतिरिक्त और किसी कारक चिह्न लगाने के पहले प्राप्त होता है । जैसे—माको, मोपै आदि । उदा० मो बल ।

र० प्रि० १-४-४। ५-१५-४। ७-१५-४। ७-१८-३। ८-१३-३। ८-३६-४। ६-११-२। ६-१४-२। १०-१०-३। १०-१६-३। ११-१०-३। क० १५-१२५-२। रा० १३-७०-१। १७-४६-२। वी० १-१७-५। १-२१-१। १-२५-१। १-३०-२। १-३१-५। १-४०-६। १-४६-६। १-५२-६। १-६४-६। ४-४-१। ५-५१-६। ६-२७-१। ६-२६-१। ७-२०-१। १२-४३-१। २८-१२-१। वि० ५-२४ २। ७-४-१। १२-६१-२। १६-१२०-२।

मोगरा—सं० पु० एक०। मुगदर। रा० १६-४६-३।

मोचि—क्रि० प्र० पुं० एक०। निकालो। रा० १२-११-१।

मोजदीन—सं० पुं० एक०। एक सुलतान। ज० ३८।

मोटी—वि०। विशेष्य—वर्तुल। आकार मे बड़ी। वी० १७-५२-२।

मोटे—वि०। विशेष्य—पट्ट। बड़े। वी० १७-२५-१।

मोट्टाइन—सं० पुं० एक०। हाथ विशेष। प्रियतम की कला मे अनुराग प्रकट होना। र० प्रि० ६-१७-२। ६-४८-१।

मोति—सं० पुं० एक०। मोती। रा० ३१-८-१।

मोतिन—१. सं०पुं०एक०। कीमती रत्न। र० प्रि० ४-३-१। क० ४-६-२। १४-११-१। १४-५०-२। २. सं० पुं० बहु०। बहुमूल्य रत्नो का समूह। छं० १-६२-४।

मोतिनमय—वि०। विशेष्य—मोति। मोतियो से जड़ी हुई। रा० २६-२१-३।

मोतिनि—सं० पुं० बहु०। मोती। क० ४-१०-३। १५-८१-१।

मोती—(मौक्तिक)। सं० पुं० एक०। बहुमूल्य रत्न जो सीपी में से निकलता है। क० ५-१०-३। रा० ६-५६-१। ६-६१-१। २६-२३-२। २६-२२-५। ३२-४०-१। ३२-४५-२। वी० ५-३५। १६-३१। १६-३२। २०-६। २२-५४। २५-२२। २६-१२ ज० ५६।

मोद—[√मुद् (हर्ष)+घञ्]। सं० पुं० एक०। आनन्द। र० प्रि० १४-१-१। क० ७-२६-२। १४-१३-२। १५-४४-२। रा० ७-३१-२। ७-४८-२। ६-२-१। २२-३-२। २७-१३-१। वि० ४-७-२। १७-२६-१।

मोहक छन्द—सं० पु० एक०। छन्द विशेष। छं० १-३४-२। १-४४८-३३।

मोपै—उत्तम पुरुष सर्वनाम। मुझपर। उदा० मोपै केगमज। रा० २२-१३-२। क० ६-४०-४। वी० ७-५५-१। २-१४-१। ३२-१८-२। ३२-४२-२।

मोर—(मयूर)। सं० पुं० एक०। एक बड़ा पक्षी जो अपनी सुन्दरता और नृत्य के लिये प्रसिद्ध है। र० प्रि० ६-६-४। ६-२६-२। १०-२१-१। क० ७-१०-३। ७-११-३। ७-१४-१। ७-

३१-१ । १५-१६-१ । रा० ६-३६-२ । १३-१७-१ । १८-५-३ । २०-४०-४ । ३०-२२-३ । ३२-२-१ । छं० १-७८-५ । वी० ८-२५ । १०-१५ । ११-६ . २२-४२ । २३-३ । २४-४ । २४-६ । ज० ३२ । वि० १०-११-४ ।

मोर किरीट—सं० पुं० एक० । मोर मुकुट । र० प्रि० ६-२६-१ ।

मोरचा—सं० पुं० एक० । आक्रमण । वी० ३-३० । ३-३१ । ३-३२ ।

मोरद—सं० पुं० एक० । पक्षी विशेष । क० १६-६६-२ ।

मोरन—सं० पुं० बहु० । मयूर । क० १०-२८-४ । १३-२६-१ ।

मोरनि—सं० पुं० बहु० । मयूर । र०प्रि० १०-२७-१ ।

मोरनी—सं० पुं० एक० । मादा मोर । रा० ६-३१-३ । छं० १-७८-५ ।

मोर पक्ष—सं० पु० एक० । मोर पख की कलगी । क० १५-७४-२ । १५-७५-४ ।

मोरि—क्रि० प्र० पुं० एक० । मोड़कर । र० प्रि० ५-६-१ ।

मोल—१. सं० पुं० एक० । दाम । र० प्रि० ७-२८-१ । ६-८-४ । १६-६-१ । क० ३-३८-१ । १५-३३-१ । २ सं० पुं० एक० । मोल करना, खरीद लेना । र० प्रि० ११-१४-१ । ३ क्रि० प्र० । मोल लिये, दास बनाया । र०प्रि० ११-११-१ । ४. मुहावरा—मोल लेना, दास बनाना । र० प्रि० १४-७-२ । १४-३४-४ ।

मोसों—उत्तम पुरुष एकवचन सर्वनाम । मुझसे । उदा०—मोसो कही । र० प्रि० ७-२४-४ । वी० ७-६५-२ । १-४-२ । २-१३-१ । ५-५१-४ । ५-८३-१ । ३२-३६-१ । वि० ६-२४-२ । १५-३८-२ । १७-१-१ ।

मोह—[√मुह् (मुग्ध होना)+घञ्] । १. सं० पुं० एक० । अज्ञान, भ्राति । क० ५-२४-१ । ८-१६-१ । १०-१२-२ । १५-५०-२ । १५-१२७-३ । रा० १-१७-५ । २-२८-३ । ७-२०-५ । १६-२४-१ । २३-८-१ । २५-३-१ । २. सं० पुं० एक० । क्रोध । क० ६-२४-१ । ३ सं० पुं० एक० । गलती । क० १३-८-१ । ४. सं० पुं० एक० । उपमा अलंकार का एक भेद—उपमान को देखकर उसे ही उपमेय समझना मोहोपमा है । क० १४-२-२ । ५. सं० पुं० एक० । ममता । प्रेम । र० प्रि० ३-४८-१ । ७-२८-१ । ८-१६-२ । छं० १-५४-४ । २-३१-१ । वि० १-२-२ । १-६-१ । १-३१-२ । १-३३-१ । २-४-२ । ४-२५-४ । ६-१६-२ । ६-१६-२ । ६-४१-२ । ११-३८-२ । १२-२४-१ । १२-२७-१ । १३-८-२ । १३-२३-१ । १३-२६-१ । १४-८-४ । १५-३०-१ । १५-३१-१ । १६-७२-१ । १६-७३-१ । १७-४६-१ । १७-४७-१ । १७-४६-२ । १७-५२-२ । १७-५३-२ । १६-६५-१ । २१-४२-३ । २१-६७-१ । ज० १६ । ६. सं० पुं० एक० । एक व्यभिचारी भाव । भय, दुःख, वियोग, घबराहट, अत्यन्त

चिन्ता आदि के कारण चित्त की अज्ञानता जिसमे वस्तु का यथार्थ ज्ञान नही रहता "मोह" कहलाती है । इसमे मूर्छा, पतन, चक्कर, भ्रांति दिखाई न पडना, अज्ञान आदि व्यापार होते हैं। र० प्रि० ६-१२-१ । ७ सं० पु० एक० । आसक्ति । वि० २-७-२ । २-११-१ । २-१४-१ । ४-४०-१ । ६-१६-२ । ६-३६-२ । ६-६१-२ । ६-५८ २ ।

मोहकारी—वि० । विशेष्य—हास । मोहित करनेवाला । क० ६-२२-१ ।

मोह छोभ मह हीने—वि० । विशेष्य—दूत । मोह क्षोभ एवं हंकार से रहित । रा० ८-१६-१ ।

मोहत—क्रि० प्र० पु० एक० । मोहता है । रा० १२-२६-२ । १२-५०-१ ।

मोहत है—सं० क्रि० । मोहित करता है । र० प्रि० २-६-२ ।

मोहति—क्रि० प्र० पु० बहु० । मोहित हो जाते हैं। रा० १-४७-२ । ८-६-१ । ८-१०-१ । ३०-११-१ । ३२-४ २ ।

मोहतरु—सं० पु० एक० । मोहरूपी वृक्ष। रा० २८-१३-१ ।

मोहदल—सं० पु० बहु० । महामोह की सेना । वि० ६-५८-२ ।

मोहन—[√मुह्+णिच्+ल्यु-अन] । १. सं० पु० एक० । कृष्ण । र० प्रि० ३-४७-४ । ३-३१-४ । ६-३७-४ । ७-१८-२ । ७-२०-३ । १०-१२-४ - १२ ३-१ । १२-२३-४ । १४-१७-१ । १४-१७-३ । क० ३-४०-१ । १२-४-४ । १२-४१-३ । १५-४१-४ । १५-६६-१ । १६-३५-१ । २. सं० पु० एक० । श्रीकृष्ण, मोहन मन्त्र । र० प्रि० ३-१६-१ । क० १५-६३-१ । वि० ८-४६-१ । ३. वि० । विशेष्य—बान । मूर्छित करनेवाला । रा० ३७-२३-२ । ४. वि० । विशेष्य—मुख । मोहित करनेवाला, सुन्दर । र० प्रि० ३-४७-४ । क० ३-४०-१ । ३-४५-१ । १५-६६-१ । वी० १८-३-१ । २०-७-१ । २१-५८-२ । २३-२१-२ । २६-२०-१ । ३६-२६-१ । ५. क्रि०प्र० स्त्री० एक० । मोहना । र० प्रि० ३-६१-४ ।

मोहन चित्त—वि० । विशेष्य—काव्य पद्धतिहि । काव्य प्रेमियो के मन को आकर्षित करनेवाली । वी० २२-७३-२ ।

मोहन बंधन—सं० पु० एक० । ममता का बन्धन । वि० १७-१२-४ ।

मोहन बान—सं० पु० एक० । मूर्छित करनेवाला बाण । रा० ३७-२३-२ ।

मोहन महा—वि० । विशेष्य—देस । अत्यन्त सुन्दर । क० ३-५४-ह ।

मोहन मित्त—वि० । विशेष्य—काव्य बाहु । १. काव्य के पक्ष मे—प्रेमियों के मन को मोहनेवाला । २ बाहु के पक्ष मे—पति का मन मोहनेवाला । रा० ३१-२५-२ ।

मोहनमूरि—सं० पु० एक० । मोहिनी बूटी । मोहित करनेवाली बूटी । रा० ३१-३८-२ ।

मोहन मोह लगी—वि० । विशेष्य—अँखियाँ । मोहक भाव से युक्त । र० प्रि० ७-१८-२ ।

मोहन रीति—सं० पु० एक० । बेसुध करने का तरीका । रा० २३-२४-१ ।

मोहन शक्ति—सं० पु० एक० । मन को मुग्ध करनेवाली शक्ति । रा० ३१-३८-१ ।

मोह-निकंदनु—वि० । विशेष्य—नन्द नन्दनु । मोह विनाशक, मोह का नाश करनेवाला । क० १५-१२७-३ ।

मोहनी—वि० । विशेष्य—सुहासु । मोहनेवाली, सुन्दर । क० १५-४०-२ ।

मोहनीद—सं० पु० स्त्री० । अज्ञान रूपी निद्रा । रा० २३-३१-२ ।

मोहनींद की साया भली—वि० । विशेष्य—पुरुषोत्तम की नारी । मोह रूपी निद्रा के लिये सुन्दर सेज । रा० २३-३१-२ ।

मोहमई-वि० । विशेष्य—जाता । मोह से युक्त । ज० १५-१ ।

मोहमय—वि० । मोह से युक्त । पुराणो मे मोह का यो विवरण है—अविद्या से मोह की उत्पत्ति होती है । मत्स्य पुराण मे लिखा है कि ब्रह्मा की बुद्धि से मोह की परम्परा भी चित्रित है—ध्यायतो विषयान्पुंसः संगस्तेषूपजायते । सगात्सञ्जायते कामः कामात्क्रोधोऽभिजायते ॥ क्रोधाद्भवति सम्मोहः सम्मोहात्स्मृतिविभ्रमः । स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति ॥ —गीता । क्रोध मे मोह की उत्पत्ति होती है—यही गीता का संदेश है । जीव विषय की चिन्ता करते करते, उसमे रागाभिलाप करता है । विषयसंग से कामना पूरी न होने पर क्रोध, क्रोध से मोह, मोह मे स्मृतिभ्रंश और स्मृतिभ्रंश से बुद्धिनाश तथा बुद्धि नाश से विनाश होता है । पद्म पुराण के अनुसार—मम माता मम पिता ममेयं गृहिणी गृहम् । तदन्यं ममत्व यत् यत् सम्मोह इति कीर्तित. । जगत् मे ममत्व बुद्धि ही मोह का स्वरूप है । मेरा घर, मेरा लड़का, यह सब मेरा है । इस प्रकार ममत्व बुद्धि को ही मोह कहते हैं । वि० १५-३१-१ ।

मोहमयी—वि० । विशेष्य—मदिरा । मोह मे फँसानेवाली । वि० २-३-२ । १३-२३-१ ।

मोह महातम—सं० पु० एक० । अज्ञान का घना अधकार । रा० २०-५०-१ ।

मोह समुद्र—स० पु० एक० । अज्ञान रूपी सागर । रा० १५-२६-२ । २७-१-३ ।

मोहि—क्रि० प्र० पु० एक० । मोह लिया, मूर्छित होकर । र० प्रि० ४-१०-२ । ६-२६-१ । ८-२७-१ । रा० १२-१३-१ । २६-२३-२ । २ उत्तम पुरुष सर्वनाम, एक वचन (स० अहम्, प्रा० मह्यं)। ब्रजभाषा के उत्तम पुरुष 'मै' का वह रूप जो पहले सब कारकों मे आता था, पर पीछे सब कर्म और संप्रदान मे ही आने लगे । मुझको, मुझे । उदा०

मोहि। र० प्रि० ५-१०-४। ५-३-४। ५-१०-३। ६-४०-३। ७-१८-२। ७-२७-१। ८-१२-४। ८-४४-३। १०-१२-२। १०-१५-२। १०-१६-१। ११-१५-३। १२-१४-१। १२-१५-३। १३-१४-३। १३-२०-४। १४-११-३। १४-२६-३। क० ६-२६-३। ८-४०-४। १०-१४-४। १०-१६-२। १०-२०-४। १०-२२-४। रा० ५-४-२। ७-२३-४। ८-१०-१। ११-३५-२। ११-३६-१। १२-१०-१। १२-१३-१। १२-२१-१। १२-२१-२। १२-३४-१। १३-३४-२। १३-४२-१। १३-४३-१। १३-६५-२। १३-७७-१। १४-२७-१। १४-३३-१। १५-२-१। १५-१३-१। १६-८-१। १७-२४-२। १७-४४-१। १७-४६-१। १८-५-३। १९-१७-२। २१-२८-२। २५-८-२। २५-४१-१। ३३-१७-२। ३३-५५-१। ३४-२३-१। ३४-३०-२। ३४-५२-१। ३४-२३-१। ३९-१-४। ३९-२-२। ३९-५-१। छं० १-७०-६। वि० १-१४-२। १-२३-४। १-३०-१। १-३३-२। २-१-१। ३-१४-३। ५-२४-२। ६-२-१। ६-३-२। ६-९-१। ६-६०-१। ६-७४-३। ८-३४-३। १२-२७-१। १३-७१-२। १४-४२-२। १४-५०-२। १६-११९-१। १६-११९-२। १६-१२१-१। १७-१-२। १७-२५-४। वी० १-३१-५। १-३५-१। १-३७-१। २-२-६। २-१३-१। ३-५५-२। ३-५६-२। ४-८-१। ४-५७-४३। ५-७१-१। ५-८२-१। ६-२७-१। ७-३६-२। ७-४८-२। ७-४८-१। ९-३४-२। ९-३५-१। १०-५०-२। १०-६०-२। १०-६०-१। १२-४३-२। १२-४३-३। १३-१८-६। १३-२२-२। १९-१-१। २२-३७-४। २६-२९-१। २६-२९-४। २९-७-१।

मोहि मोहि—सं० क्रि०। मूर्छित होकर। रा० ३६-२३-२।

मोहिनी—१. सं० स्त्री० एक०। माया। क० १५-२५-२। १५-३०-३। २. स० स्त्री० एक०। एक अप्सरा या विष्णु का वह नारी रूप जो समुद्र मथन के समय उन्होंने दैत्यों को छलने के लिये धारण किया था। क० १५-४०-२। १५-४१-४। ३. सं० स्त्री० एक०। विद्या। र० प्रि० ४-१८-३। क्रि० प्र० स्त्री० एक०। मोहता। र० प्रि० ३-१९-१। ३-३७-७।

मोहियत—क्रि० प्र० पुं० एक०। मोहित होता है। रा० ७-१४-३।

मोहिये—क्रि० प्र० पुं० एक०। मोहित करते हैं। रा० ९-३५-४। ३२-४४-२।

मोहियै—क्रि० प्र० पुं० बहु०। मोहित करते हैं। र० प्रि० १०-३-१। १४-८-२। रा० २५-२५-२।

मोहियौ—क्रि० प्र० पुं० बहु०। मोहित हो गए। रा० २४-२९-२। ३१-१३-१।

मोही—उत्तम पुरुष, एकवचन। मुझे। उदा० उत्तम अवलोकत मोही। र० प्रि० ८-३८-२। ९-१९-४। १३-७-४। १३-१५-४।

मोहौ—सं० पुं० एक० । भ्रम, भ्रांति । र० प्रि० ७-१८-२ । क्रि०प्र०पुं०एक० । मोहित करना । र० प्रि० ७-१८-२ ।

मोहे—क्रि० प्र० पुं० बहु० । मोहते हैं, मूर्छित होकर । र० प्रि० १६-११-७ । रा० ६-२-२ । ३५-२१-१ । सं० पुं० एक० । ममता । क० ६-२४-१ ।

मोहे—क्रि० प्र० पुं० बहु० । मोहते हैं । क० ४-३-३ । रा० २०-३४-२ । २८-६-१ । ३२-७-१ ।

मोहै—१ सं० पुं० एक० । मह । वि० १४-५७-३ । २ क्रि०प्र०पुं एक० । मोहित करता है, मोहित किया हो । र० प्रि० ७-१२-२ । १७-६-२ । रा० १-३१-४ । १-४७-४ । ३-१-४ । ५-२३-१ । ६-१-२ । ६-४५-१ । ८-७-२ । ८-३२-१ । १०-१०-२ । १०-६२-२ । १४-४-१ । १२-४६-३ । १३-१३-१ । १३-१४-४ । २३-४६-१ । १४-४१-२ । १५-३-२ । १७-३-१ । २४-६-१ । २६-१४-१ । २६-२०-२ । २६-२६-१ । २६-३०-१ । २६-३२-२ । ३०-६-२ । ३२-२६-१ । ३२-३४-४ । ३६-२२-२ ।

मोहौ—क्रि० प्र० पुं० एक० । मोह लेता हो । रा० ११-३३-३ । १२-५३-१ । १३ ४२-१ ।

मोहोपमा—सं० स्त्री० एक० । उपमा का एक भेद । क० १४-२०-२ ।

मोह्यो—क्रि० प्र० पुं० एक० । मोहित हो गया । रा० १-४६-२ । २-४-१ ।

मोक्ष—सं० पुं० एक० । मुक्ति । वी० २७-६ ।

मौज—सं० स्त्री० एक० । आनंद । क० ११-२-२ ।

मौन—[मुनि + अण्]—सं० पुं० एक० । चुपचाप, चुप्पी । र० प्रि० ६-५२-१ । ८-२७-२ । १४-७-३ । रा० १२-४-१ । छं० १-४४-४ । २-४८-५ ।

मौन भाव—सं० पुं० एक० । चुप्पी । रा० १७-१६-२ ।

मौनहि—सं० पुं० एक० । चुप्पी । र० प्रि० ८-२७-२ ।

य

य—सं० पुं० एक० । अक्षर विशेष । क० प्रि० १६-३-२ ।

यगन—सं० पुं० एक० । आठ गणो मे एक गण, तीन अक्षरो मे पहला वर्ण लघु । उदा० 'सचेता' । पिंगल शास्त्र मे वह गण जिसमे आदि अक्षर लघु और बाकी दोनो गुरु होते हैं । क० प्रि० ३-१८-१ । ३-१६-२ । ३-२२-३ । ३-२४-१ । छं० मा० १-३५-२ । १-५०-१ । १-५८-१ । १-७२-२ ।

यज्ञबराह—[यज् + यङ्]—सं०पुं०एक० । विष्णु का सूकर अवतार । उदा० 'जो

धरती हिनाछ हरी वर यज्ञवराह'। क० प्रि० ६-७१-१।

यति—[√यत् + इन्]—सं० पुं० एक०। जितेन्द्रिय मुनि। रा० १७। वि० गी० ८-१५-२।

यतिभंग—सं० पुं० एक०। काव्यगत दोष। छंद मे यति निश्चित स्थान पर न होने से दोष माना जाता है। क० [illegible]० ३-३६-२।

यद्यपि—सकेत वाचक (समुच्चय बोधक)। उदा० यद्यपि केशव एक तऊ। क० प्रि० ११-४४-४। ११-५१-१।

यमक—सं० पुं० एक०। अलंकार विशेष—जिसमे शब्द या वाक्यांश एक से अधिक बार आते हैं, लेकिन उनके अर्थ सर्वत्र भिन्न होते हैं। क० प्रि० १५-६५-१।

यवस—सं० पुं० एक०। समुद्र विशेष। वि० गी० ४-२६-१।

यशुमात—सं० स्त्री० एक०। यशोदा। क० प्रि० १६-१८-१।

यसुदा—[यशोद् + टाप्]—सं० स्त्री० एक०। यशोदा, नन्द की पत्नी तथा कृष्ण की माता। र० प्रि० १४-१६-४।

यह—सर्वनाम, निकटवर्ती, निश्चयवाचक, एकवचन (सं० इदं)। निकट की वस्तु निर्देश करनेवाला एक सर्वनाम जिसका प्रयोग वक्ता और श्रोता को छोड़कर और सब मनुष्यो, जीवों तथा पदार्थों के लिये होता है। विशेष—जब इसमे विभक्ति लगती है, तब इसका रूप ब्रजभाषा मे 'या' होता है। उदा० यह प्रीति कहावे। र० प्रि० २-४-४। २-४-१। ३-१६-४। ३-४२-४। ४-१२-२। ५-१०-४। ५-३५-६। ३-२१-२। ३-२७-१। ६-२७-४। ६-३४-१। रा० २. १०-३३-२। १०-३८-२। १०-४३-१। ११-५-४। ११-२६-१। ११-१४-२। १२-२६-१। १२-२२-१। १२-२७-४। १२-३२-२। १२-५७-२। १२-६६-१। १३-४-२। १३-६-२। १३-१६-२। १४-१८-१। १-३-१। १५-२१-१। १६-२१-४। र० प्रि० १०-१४-२।

युक्त—सं० पुं० एक०। वी० १-१६-२। १-१६-१। १-३१-१। १-३७-६। १-५७-२। ३-३०-१। ४-८-१। ५-५६-१। ७-६२-१। ७-६४-१। ६-४४-१। ११-३७-१। १७-२६-२। ३०-५२-२। वी० ३-१२-४। ३-१६-४। ६-६०-२। ६-४१-२। १३-२७-१। १३-४६-२। १६-१२-२। १६-११-२। १७-२५-३।

यहि—अव्यय। निश्चित रूप से यह ही। उदा० धनु तानिये यहि बार। रा० ५-३६-१। क० प्रि० ८-६-२। रा० १३-८-२। १३-२२-३। १३-७४-१। १३-७७-१। १४-१६-१।

यारी—सं० स्त्री० एक०। मैत्री। र० प्रि० १४-१४-२।

युक्त—सं० पुं० एक०। अलंकार विशेष। क० प्रि० ६-५-२।

युत आधि—वि०। विशेष्य—अवहित्य। आधि (मानसिक रोग) से युक्त। र० प्रि० ६-१४-२।

येँ—सर्वनाम, निकटवर्ती निश्चयवाचक, प्रथम पुरुष बहु० । यह का बहुवचन । उदा० ये सोहत । र० प्रि० ५-१६-१ । १२-२३-२ । क० प्रि० ६-२३-१ । ११-४४-३ । १४-२४-१ । २४-२४-२ । २४-२४-३ । २४-२४-४ । गा० ७-४५-२ । १०-१९-२ ।

येरी—सर्वनाम, निकटवर्ती निश्चयवाचक । उदा०—येरी भावती । क० प्रि० ६-१९-३ ।

यों—अव्यय, रीतिवाचक क्रिया-विशेषण । उदा० यो उर मे भृगनात बसावहु । रा० ६-५४-३ । र० प्रि० १-१०-२ । ४-८-४ । ४-१३-३ । ५-८-१ । ५-३०-३ । ६-२३-३ । ८-२४-३ । ८-२६-३ । ११-१४-२ । क० प्रि० ५-१३-१ । ५-३७-१ । रा० १-३५-४ । ५-७-१ । ५-१५-२ । ६-५४-१ । ६-५७-१ । ८-८-१ । ९-३१-३ । ९-३२-२ । ९-४६-१ । १०-१८-३ । ११-३६-१ । १२-१५-१ । १२-२३-१ । १२-६३-१ । १३-९-२ । १३-१२-२ । १३-२३-१ । १४-६-१ । १४-४१-४ । १५-४२-२ । २२-११-३ । २४-१२-१ । २५-३०-२ । ३०-२-३ । ३२-६-२ । ३३-७-१ । ३३-१३-२ । ३३-३०-१ । ३३-३१-१ । ३५-१४-२ । ३५-१५-१ । ३५-३१-२ । ३६-२४-१ । ३७-१७-२ ।

यो—अव्यय, रीतिवाचक, क्रिया विशेषण । उदा० "यो गाजत गजराज लाल दिग्गज जन साजत ।" वी० १३-२-४ ।

●

र

रंक—[रम्+क] । सं० पु० एक० । १. गरीब आदमी, क्षुद्र आदमी । र० प्रि० ५-२५-२ । क० प्रि० ७-३७-१ । १०-३३-४ । १०-३५-१ । ११-६४-३ । १४-४७-३ । १५-२२-२ । १६-६४-३ । रा० ३-३१-३ । १४-३-२ । १९-३४-२ । २९-३५-२ । ज० १२३ । वी० १-३५ । १-४३ । २८ । २-९ । ७-१५ । १७-१४ । २१-१३ । २१-२५ । ३२-४५ । ३२-५२ । २. भिक्षुक । वि० ११-४०-२ । १९-३१-१ ।

रंकन—सं० पुं० बहु० । दे० रंक । वि० १६-१९-२ ।

रंक्षु—सं० स्त्री० एक० । नदी विशेष । वि० ६-१४-१ ।

रंग—[√रंग (गति) +अच् या √रञ्ज् (राग)+घञ्] । (अ) सं० पु० एक० । १. राँगा धातु । क० प्रि० १-४४-२ । २ वर्ण—वह बुकनीदार चीज जो बाजारो मे मिलती है और कपडा, लकडी आदि रँगने के काम आती है । र० प्रि० ३-३-२ । क० प्रि० ५-३१-

२ । ६-२३-१ । १४-२५-१ । १६-६-३ । रा० ६-६८-३ । २५-२७-१ । वी० १-२५ । १६ १३ । २०-२० । २०-२८ । २२-२२ । छं० मा० २-२६-३ । वि० गी० १३-४१-४ । ३. प्रेम । र० प्रि० १-२२-१ । ३-३६-१ । ४. नशा । र० प्रि० १४-५-३ । ५. प्रभाव । रा० २३-१७-२ । (आ) विशेषण—रगाली, गौर वर्णवाली । र० प्रि० १२-१०-१ ।

रंगनि—सं० पु० बहु० । रगो से । वि० गी० ६-१० २ ।

रंगभूमि -स० स्त्री० एक० । १. युद्ध भूमि । क० प्रि० १५-७ २ । २. नाट्य शाला । क० प्रि० १५-८-१ ।

रंगमल्ल —सं० पु० एक० । बीरसिंह का एक मल्ल, योद्धा । वी० २०-२८ ।

रंगमहल—सं० पु० एक० । राजाओ के लिए सभी ऐश्वर्य भोगो की सामग्री द्वारा सजाया हुआ महल । रा० २६-४५-२ । ३०-१-१ ।

रंग मूरति—सं० स्त्री० एक० । वेश्या विशेष । क० प्रि० १-४४-२ । १-५४-१ । १-५५-१ ।

रंग रँगे—विशेषण । विशेष्य—दाँतन । रंग से युक्त । वी० ८-४७-१ ।

रंगराय—स० स्त्री० एक० । वेश्या विशेष । क० प्रि० १-४४-२ । १-५३-१ । १-५४-१ ।

रंगिनी—विशेषण । विशेष्य --नर । रजत करनेवाली । क० प्रि० १५-१२८-२ ।

रँगी—क्रियापद । रँगी हुई । र० प्रि० ७-१८-१ । १४-५-३ ।

रंगु—सं० पु० एक० । कांति, चमक । "जाबक की रंगु के सुहागु सौतिजन को ।" क० प्रि० १५-८-४ ।

रंगे—क्रियापद । रँगकर । र० प्रि० २-१३-२ । ११-६-१ ।

रँग्यो—क्रियापद । रँगा हुआ । रा० १४-२३-२ ।

रंचक—[न्यंच] । विशेषण । विशेष्य — बैर । जरा सा । रा० १८-१८-४ ।

रंजित—क्रियापद । रँगा हुआ । रा० ३-२६-१ ।

रंजन—विशेषण । विशेष्य—नैन । रमानेवाले, सुन्दर । र० प्रि० ८-२२-१ ।

रंडा—सं० स्त्री० एक० । व्यभिचारिणी, विधवा । रा० ३४-३१-२ ।

रंता—विशेषण । विशेष्य—श्रीबिन्दुमाधौ । रमण करनेवाला । वि० गी० ११-२७-१ ।

रंभन—सं० पु० बहु० । केले—फल विशेष । क० प्रि० ६-१६-३ ।

रंभा—[√रंभ+अच्-टाप्] । १ (अ) अप्सरा विशेष—देवलोक के पक्ष मे । (आ) केला—बाग के पक्ष मे । क० प्रि० ७-१५-३ । २. अप्सरा विशेष—प्रसिद्ध अप्सरा । रंभा का उत्पत्ति देवासुर के समुद्र-मथन से मानी जाती है । रंभा सौन्दर्य के एक प्रतीक के रूप मे प्रसिद्ध है । इन्द्र ने देवताओ से उसे अपनी राजसभा के लिये प्राप्त किया था । क० प्रि० १५-१६-२ । १५-१२८-१ । रा० ३२-१६-२ । वी० ११-३ । १८-१५ । २३-२८ । ३. केला ।

"नंदन वन मे रमा बनी।" वी० ११-३।

रंभावनी—सं० पुं० एक०। कदली वन। क० प्रि० १५-१२८-१।

र—सं० पुं० एक०। रगण। छंद-शास्त्र मे गण-विशेष—आठ गणो मे से एक, जिसमे आदि, अन्त्य अक्षर गुरु तथा मध्य लघु होते हैं। उदा०। साधना। क० प्रि० ३-२४-२। छ० मा० १-५७-१।

रई—क्रियापद। रंजित हुआ। र० प्रि० १३-१७-१। रा० १५-६-३।

रए—क्रियापद। रचित, रँगे हुए, रव किए, उच्चारण किए। रा० ८-१-१। ७-४८-४। १५-३०-१।

रक्त चंदन—[रज्+क्त]। सं० पुं० एक०। लाल चंदन। वी० २०-३।

रक्ष—[√रक्ष् (पालन)+अच्]। सं० स्त्री० एक०। रक्षा, रखवाली। रा० ४-१७-२।

रक्षक—सं० पुं० एक०। रक्षा करनेवाला। वि० गी० १५-१३-१।

रक्षक नवखंड—विशेपण। विशेष्य—नारायण। नवो खडो के रक्षक। वी० ८-२५-२।

रक्षस—सं० पुं० एक०। राक्षस, असुर। र० बा० १-१८-३।

रक्षसपति—सं० पुं० एक०। राक्षसो का नायक। वी० ११-१२।

रक्षहु—क्रियापद। रक्षा कीजिए। रा० ३६-२६-१। ३८-१४-२।

रक्षा—दे० रक्ष। रा० २-२४-१। र० बा० १-३२-१६।

रक्षा जंत्र—सं० पुं० एक०। रक्षा करनेवाला ताबीज। क० प्रि० १५-१४-१।

रक्षिए—क्रियापद। रक्षा करो। रा० १८-६-४।

रक्षिये—क्रियापद। रक्षा करना। रा० ३९-३०-१।

रक्षियो—क्रियापद। रक्षा करो। रा० ३६-२५-२।

रक्षि लीजे—संयुक्त क्रिया। रक्षा कर लीजिए। रा० ३९-३४-२।

रक्ष्य रक्षक—वि०। विशेष्य—श्रीविष्णु। शरणागतो को आश्रय देनेवाला। वि० १८-१४-३।

रखवाली—सं० स्त्री० एक०। रक्षा कार्य, हिफाजत। रा० ७-१०-१।

रगन—सं० पुं० एक०। छद-शास्त्र मे गण-विशेष—आठ गणो मे से एक, दीर्घ-लघु-दीर्घ। उदा० साधना। क० प्रि० ३-१८-२। ३-२०-१। ३-२३-१। छ० मा० १-८-४। १-९-२। १-११-३। १-१५-१। १-२१-१। १-३७-२०। १-३९-१। १-४१-१। १-४३-१। १-४७-१। १-५२-१। १-५२-१। १-६१-१। १-७०-१। १-७१-१। २-४५-१। २-४७-१।

रघुकुल—सं० पुं० एक०। रघुवंश। सूर्य-कुलोत्पन्न राजा दिलीप के पुत्र राजा रघु का कुल, जिसमे रामचन्द्र जी का जन्म हुआ था। क० प्रि० १३-११-

४। रा० ७-१०-४। ३०-१-३। वि० गी० ६-३८-७।

रघुनंद—सं० पुं० एक०। रघुवंश के सपूत राम, राजा रघु को आनन्दित करनेवाले। रा० २३-११-१।

रघुनंदजू—दे०। रघुनंद। छं० मा० १-६-३।

रघुनंदन—दे०। रघुनंद। रा० ७-४५-१। ७-४५-४। १२-२-२। १४-१-२। २१-२३-२। २२-११-१। ३४-४८-१। ३५-२०-१। ३८-१७-२। ३६-१२-१। छं० मा० २-३८-३।

रघुनंदनु—सं० पुं० एक०। रघुकुल वंशज राम। रा० २४-१७-३। छं० मा० १-७१-३।

रघुनाथ—१. सं० पुं० एक०। श्रीरामचन्द्र जी, रघुकुल के स्वामी, रघुकुल के पति। क० प्रि० ६-७३-३। ८-२४-४। ११-६१-४। १६-१३-१। १६-१६-२। रा० १-१३-१। ५-७-१। ५-३४-१। ५-४६-१। ६-३६-४। ६-४८-१। ६-५८-१। ६-६०-४। ७-१२-४। ७-१६-१। ७-४७-२। ७-४८-२। ६-४३-१। ११-८-२। ११-११-१। १२-२६-१। १२-४७-२। १२-६०-१। १३-१-१। १३-२-१। १३-३२-१। १३-४२-१। १३-६७-२। १३-७३-२। १३-७५-४। १४-१-१। १४-२२-२। १४-३६-१। १७-४०-२। १५-१०-१। १५-१२-२। १५-२२-४। १७-११-२। १६-४७-१। १८-११-१। १८-२६-१। १६-६-१। १६-६-२। २०-२-२। २०-११-१। २०-२७-२। २१-२२-४। २६-३०-१। २६-३१-१। २७-२५-२। २७-२६-१। २६-५-१। २६-३८-१। २६-४४-१। २६-४५-२। ३०-३१-२। ३०-३६-२। ३३-७-१। ३३-२०-१। ३५-१-२। ३५-१०-८। ३६-१-१। ३८-२-१। ३६-२७-२। ३६-३७-२। छं० मा० १-३२-३। वि० गी० ८-८-१। ६-३८-२। २. विशेषण। विशेष्य—रामचन्द्र। रघुवंश के स्वामी, रक्षक। रा० ३३-१२-२।

रघुनाथजू—(आदरार्थवाचक)। दे० रघुनाथ। क० प्रि० ६-७-४। १२-११-१।

रघुनाथ दूत—वि०। विशेष्य—हनुमन्त। रामचन्द्र के दूत हनुमान (अशोक वाटिका स्थित सीता के पास राम के दूत के रूप में हनुमान मुद्रिका लेकर गए थे।) रा० १३-७३-१।

रघुनाथ-बीर—वि०। विशेष्य—राम। रघुकुल में श्रेष्ठ, बलवान। रा० १२-२१-१।

रघुनायक—सं० पु० एक०। रघुकुल के नायक राम। रा० ११-६-१। ११-१७-८। ११-३२-१। १२-२४-१। १२-३८-२। १५-१७-१। १५-३७-१। १७-६-२। १७-१५-१। १६-४६-४। २१-२२-१। ३२-[illegible]। ३[illegible]-२४-१। ३७-७-२। ३८-१४-२।

रघुपति—सं० पुं० एक० । रघुकुल के नायक—श्रीरामचन्द्र । रा० ५-६-१ । ८-२०-१ । १०-२७-२ । १२-५२-१ । १३-३५-१ । १३-७४-२ । १३ ७६-१ । १४-२५-२ । १५-१६-२ । १७-२३-१ । १६-५२-१ । २०-५५-१ । २१-२८-२ । २६-२-२ । छं० १-३८-३ । २-४६-३ । र० १-२८-१ ।

रघुवंश—सं० पु० एक० । रघुकुल । राजा रघु से प्रवर्तित वंश का नाम । रा० २-१३-१ । ७-१२-१ । ७-२१-८ । २६-२४-२ । ३६-३३-२ ।

रघुवंशपति—सं० पु० एक० । रघुवंश के राजा । र० १-२७-६ ।

रघुवर—सं० पु० एक० । रघुवंश मे श्रेष्ठ राम । रा० ६-४५-१ ।

रघुवीर—१. सं० पु० एक । रामचन्द्र, रघुकुल के श्रेष्ठ वीर । क० प्रि० ६-४०-४ । ८-५-४ । १६-१३-३ । रा० ७-१५-४ । ६-२४-४ । १३-५-१ । १३-६-२ । १६-१०-१ । २१-३०-१ । २७-११-४ । छं० २-४५-६ । र० १-३३-४ । २. सं० पु० बहु० । रघुवंश के चार वीर—राम, भरत, लक्ष्मण, और शत्रुघ्न । क० प्रि० ६-६-४ ।

रघुराइ—सं० पुं० एक० । रघुकुल के राजा—राम । रा० ३८-५-२ । वि० गी० १०-१८-४ ।

रघुराई—दे० 'रघुराइ' । र० ३०-२८-२ । १०-३०-१ । १७-४३-१ । ३३।४०-४ । ३४-१३-१ ।

रघुराय—दे० 'रघुराइ' । वि० गी० १०-१८-४ ।

रघुवंश—दे० 'रघुवंश' । रा० ३६-३३-१ । छं० १-२२-३ ।

रचक—[√रच् (रचना) । णिच् + ण्वुल्-अक] । सं० पु० एक० । रचना करने वाला । 'पालक संहारक रचक भक्षक ।' वि० गी० २१-१४-१ ।

रचत—क्रियापद । रचते है । रा० ३०-२२-१ ।

रचना—सं० स्त्री० एक० । १. रा० २६-२६-२ । २ सृष्टि, निर्माण । 'लोकन की रचना' । रा० ५-२६-१ । २५-१-२ । ३ व्यवस्था । रा० २७-१-४ ।

रचि—क्रियापद । रचकर । र० वि० ६-३१-२ । रा० २७-१२-१ । ३१-८१-२ ।

रचित—क्रियापद । रचा हुआ । रा० १६-२०-१ ।

रचिवे—क्रियापद । रचना करने के लिए । रा० ५-२५-२ । ५-२६-१ ।

रचिहै—क्रियापद । रचना करेंगे । 'इन्द्रलोक वसोवासहि रचि हैं ।' रा० १७-२८-२ ।

रचिहो—क्रियापद । रचूँगा । रा० ७-२६-२ ।

रची—क्रियापद । रची गई । र० प्रि० १-२०-२ । २-१२-३ । २-१७-२ । ३-५८-२ । ६-४७-१ । ६-१६-४ । १५-५-४ । रा० ६-३८-१ । १५-३३-१ । २०-५-२ । २०-१७-२ । २७-१-४ । २६-४-२ । २६-२-१ । २६-२८-१ । ३०-२६-१ ।

रची रही—संयुक्त क्रिया । रची हुई, बनाई हुई । रा० १-४५-४ ।

रचें—क्रियापद । रचना करें, पहिनाएँ । क० प्रि० ३-८-२ । ५-२७-१ । रा० ११-२८-२ । २६-७-१ । २६-२७-१ । २६-४३-१ । ३०-३८-१ । ३१-२६-२ । ३३-५-१ ।

रचै—१. क्रियापद । रचते है । रा० ३०-६-२ । ३१-३६-२ । ३६-१५-१ । ३६-१५-३ । २. वि० । विशेष्य—मौन । रग मे रँगे हुए । ग० १४-६-१ ।

रचै- क्रियापद । रचकर, बनाकर । रा० १५-२७-२ ।

रचौ - क्रियापद । रचो, बनाओ । रा० ७-३४-३ ।

रच्छक—स०पुं०एक० । रक्षक । जहाँ० ५ ।

रच्छा—सं० स्त्री० एक० । रक्षा । ज० ।

रच्छो—क्रियापद । रचा, रचना की । र० प्रि० १-८-१ । क० प्रि० १-१८-१ । रा० २०-४६-२ । २१-५३-२ । २६-१६-१ ।

रज—[रंज् (राग)+असन्, न लोप] । सं० स्त्री० एक० । १. राजसी । क० प्रि० ७-१३-२ । २. धूल । क० प्रि० ७-२८-३ । ८-२२-२ । रा० २-७७-३ । ८-६-१ । ६-३८-१ । २२-२२-४-१ । २४-२५-२ । २५-२५-३ । ज० ७ । वि० गी० १-४-२ । ३. क्षत्रियपन । क० प्रि० ८-२६-१ । रा० १०-१२-४ । ४. (अ) धूल—बालक के पक्ष मे । (आ) रजोगुण—चंद्रसेन के पक्ष मे । क० प्रि० ११-३८-१ । ५. विभूति, भस्म । क० प्रि० १४-३३-३ । ६. रजोगुण—तीन गुणो मे से एक गुण । रा० १०-१२-४ । वी० ६-१५ । १२-१४ । ०४-३६ । ७. राजपूती । 'पंचम रज-फंदन पड़्यो आगे' । र० १-४१-२ ।

रजत—सं० पुं० एक० । १. चाँदी—सफेद रंग का धातु । क० प्रि० ५-४३।१ । २. सोना—पीत वर्ण का धातु । क० प्रि० ५-६-१ । 'रजत रजत उरु हेमु' ३ चाँदी, धातु विशेष । क० प्रि० ५-४५-१ । ५-४४-१ । छं० २-३१ । वी० २२-३५ । वि० गी० १७-३५-१ ।

रजधानी—स० स्त्री० एक० । राजधानी, मुख्य नगर । क० प्रि० १५-४६-३ । वि० गी० १-१६-३ । १-१७-३ । ११-१५-३ । १६-३५।२ ।

रजनि—स० स्त्री० एक० । रात, निशा । क० प्रि० ३-३५-१ । ६-३२-१ । १४-३७-३ । रा० ६-४२-३ ।

रजनी—[√रंज् + कनि + ङीप्]—सं० स्त्री० एक० । १. हल्दी । क० प्रि० ५-१६-१ । २. रात्रि । क० प्रि० १०-३३-५ । र० प्रि० ५-२६-४ । रा० ३१-१८-२ । छं० २-४८-३ । वी० १३-२० । २३-३५ । ज० ५६ । ३. नदी विशेष, शालमली द्वीप की एक नदी । "सिनिवाली रजनी कुहू" वि० गी० ४-२४-१ ।

रजनीकर—सं० पुं० एक० । चन्द्रमा । छं० १-६६-६ ।

रजनीस—सं० पुं० एक० । १ रात्रि मे शोभित होनेवाले, चन्द्रमा । क० प्रि० १०-३०-५ । १४-२७-१ । ६-६७-१ ।

१०-३०-५। वि० गी० २१-४७-१। २. सोमवार। 'कातिग सुदि तिथि सप्तमी वार बरनि रजनीस।' र० प्रि० १-११-२।

रजपूत—सं० पुं० एक०। राजपूत, राजपुत्र। र० १।४६।५।

रजपरिहारी—वि०। विशेष्य—बीथी। धूल रहित, स्वच्छ। रा० ८-६-१।

रजभार—सं० पुं० एक०। राजपूती का बोझ। क० प्रि० १२-१०-१।

रजुन—सं० स्त्री० बहु०। रस्सियाँ। वि० गी० १७-३६-२।

रजोगुन—[रजस्+गुण] सं० पुं० एक०। तीन गुणो मे से एक जिसके कारण भोग, विलास, प्रदर्शन की रुचि पैदा होती है। क० प्रि० १५-८-१।

रजोगुनु—दे० रजोगुन। क० प्रि० १५-८-२।

रज्जु—[सृज् (रचना)+उ] सं० पुं० एक०। रस्सी। रा० ४-७-१। वि० गी० १७ ३६-२।

रटत—क्रियापद। रटते हैं। क० प्रि० ३-४०-२।

रटत रहत—संयुक्त क्रिया। रटता रहता है। रा० १-३-३।

रटति—क्रियापद। रटती है। र० प्रि० ११-१४-३। रा० १४-२६-३।

रटही—क्रियापद। रटते हैं। रा० ३-२-१।

रटी—क्रियापद। रटती हुई। र० प्रि० १-२४-२। रा० १०-१०-४।

रटे—क्रियापद। रटती है, चिल्लाती हैं। र० प्रि० ८-४६-३। रा० १८-११-२।

रटै—क्रियापद। रटती हुई। रा० १२-८९-१। १३-५३-२।

रटत—क्रियापद। रटता है। "राम राम रटत रहत"। रा० १-३-३।

रणधीर—[√रण् (शब्द)+अप्]। वि०। युद्ध करने मे धैर्य धारण करनेवाला। १ वीरसिंह का विशेषण। क० प्रि० १-७-१। २ हरसिंघ का विशेषण। क० प्रि० १-२९ १। ३ इन्द्रजीत का विशेषण। क० प्रि० १-३९-२।

रत—क्रियापद। तत्पर रहना। रा० २६-२५-१।

रतन—[√ रत् (क्रीडा) + णिच् + न, तकार अन्तादेश]। १ सं० पुं० एक०। रत्न। छ० मा० २-३१। २. बहु०। अमूल्य पदार्थ। क० प्रि० ७-१८-१। रा० १४-१४ २। २६-१३-१। वी० २२-६४। २७-८। ३२-३१। ज० ७६-७७।

रतन खानि—सं० स्त्री० एक०। (रत्न खानि)। रत्नो का भंडार। क० प्रि० ७-२-१।

रतननि—सं० पुं० बहु०। रत्न, हीरा, मोती। र० प्रि० ४-६-१।

रतनमई—वि०। विशेष्य—वरूना मार। रत्नो से युक्त। वी० ११-५-२।

रतनमय—वि०। विशेष्य—रथ। रत्नो से जटित। वी० २२ ६८-१।

रतन सिंघ—सं० पुं० एक०। (रत्नसिंह, राजा रतन सिंह। र० बा० १-२-१।

रतनसेन—सं० पुं० एक०। (रत्नसेन)। राजा नरसिंह का छोटा भाई। ओरछा

के राजा मधुकर शाह का पुत्र। वह पिता की आज्ञा पाकर युद्ध के लिए अकबर बादशाह के विरुद्ध तत्पर होता है। इस प्रतिज्ञा का पालन करने के लिए उसने युद्ध किया और उसी मे वीरगति प्राप्त की। वि० च० १-२८-१। र० बा० १-८-५। १-५-५। १ ७-१। १-८-५। १-९-६। १-१६-५। १-१७-६। १-२२-५। १-२३-५। १-२६-५। १-२७-६। १-३४-६। १-३६-५। १-३७-६। १-४०-५। १-४१-५। १-४३-५। १-४४-६। १-४६-६। १-४७-१। १-४७-१। १-५०-६। १-५३-१। १-५३-६। वी० २-४२। १३-११। १४-२७।

रतनाकर— १. सं०पुं०एक०। रत्नाकर। (अ) समुद्र—लक्ष्मी देवी के पक्ष मे। क० प्रि० १-५८-१। रा० ८ ४०-३। (आ) समुद्र—चन्द्रमा के पक्ष म। क० प्रि० १४-३९-३। २. रत्न-जटित आभूषण- सीता के पक्ष मे। क० प्रि० १४-३९-३।

रतनाकर लालित सदा—वि०। विशेष्य—रमा। राय प्रवीन। श्लेप से—१. रमा के पक्ष मे—समुद्र द्वारा लालित। समुद्र मन्थन के समय पुत्री के रूप मे उत्पन्न हुई थी। २. राय प्रवीन के पक्ष मे—रत्नो के समूह से लालित।

रीत—[√रम् + क्तिन] १ सं० स्त्री० एक०। (अ) प्रीति, अनुराग, प्रेम। र० प्रि० १-१२-१। १-१७-१। १-२०-१। २-१७-२। ३-२-२। ३-५-२। ३-७-५५। ३-१७-२। ३-२४-१। ३-२४-२। ३-४०-२। ३-४८-४। ३-६१-२। ६-९-१। ६-२९-२। ८-५-१। ८-५५-१। १२-११-१। १५-९-२। १६-१६-१। क० प्रि० ६-१५-२। ९-२०-१। १०-३५-५। १३-१६-४। ११-८३-३। १५-४२-२। १६-४-१। १६-८३-१। रा० ९-३९-२। १३-२६-२। १५-३२-२। २७-१२-१। ३०-२९-१। ३२-२०-१। ३०-२९। विं० गी० १०-९-३। १४-२५-२। २. कामदेव की पत्नी। र० प्रि० ३-४८-४। ४-१४-४। ६-२९-२। ६-४९-१। ७-१२-३। १५-९-२। क० प्रि० ६-४२-१। ८-८-१। ११-४८-१। १२-१७-२। १५-१०८-२। रा० १-५०-२। ६-५६-१। ९-३४-२ ११-१७-२। २६-२०-२। ३०-४७-२। छं० मा० १-६३-३। २-३४-४। वि० २-१-२। २-४-३। ५-१२-२। ३. (अ) अप्सरा विशेष—कामना के पक्ष मे। (आ) काम-वासना—काम-सेना के पक्ष मे। क० प्रि० ११-३५-१। ४. संभोग, मैथुन। र० प्रि० १४-२३-४। १४-२५-४। ५ काम-पूर्ति स्त्री-सुख। रा० १८-८-१। ६. पतिव्रता। रा० ९-३९-२। १३-२६-२। १५-३२-२। २७-१२-१। ३०-२९-१। ३२-२०-१। ३०-२९-१। २. बहु०। संभोग के समय की चेष्टाएँ—आलिंगन, चुंबन, स्पर्श, मर्दन, नखक्षत, रदनक्षत, अधरपान, कोकशास्त्र के अनुसार विविध आसनो से दपति-समागम। र० प्रि० ९-७-१। क० प्रि० ८-४६-२।

रति ईठ—वि० । विशेष्य—कन्हाई । प्रेम के लिए इष्ट, प्रिय । र० प्रि० ८-५-१ ।

रति-कीरति—सं० स्त्री० एक० । रति की कीर्ति—"रति-कीरति जोति लाई है ।" वि० ४-४२-३ ।

रति-कूजितनि—सं० स्त्री० बहु० । काम की ध्वनियाँ । र० प्रि० ६-४०-४ ।

रतिगति—सं० स्त्री० एक० । प्रीति की चाल । र० प्रि० १-१२-१ ।

रतिगृह—सं० पु० एक० । शयन मंदिर । वी० २२-८५ ।

रतिजय—सं० स्त्री० एक० । रति रूपि विजय । 'रतिजय लेखिवे की लेखिनी ।' क० प्रि० १५-२९-२ ।

रतिनाथ—१ सं० पु० एक० । मन्मथ, कामदेव । र० प्रि० ३-४८-४ । १५-९-२ । क० प्रि० १५-५८-२ । रा० ९-३४-२ । २. रति + नाथ । (अ) रति । सं० स्त्री० एक० । कामदेव की पत्नी । (आ) नाथ । सं० पु० एक० । स्वामी, प्रभु । र० प्रि० ७-३१-२ । 'वारौ कोटि रतिनाथ बीन मे बजावे गाथ ।'

रतिनाथ-हाथ—सं० पु० एक० । कामदेव का कर । क० प्रि० १५-५८-२ ।

रतिनायक—१ सं० पु० एक० । कामदेव, मदन । र० प्रि० ४-४-२ । रा० ८-१३-२ । २. वि० । विशेष्य—रघुनायक । रति जैसी सुंदरी सीता के पति । रा० ११-३२-१ ।

रतिपति—सं० पु० एक० । मन्मथ । र० प्रि० १-१७-१ । क० प्रि० १५-१५-१ ।

रतिमूरति—सं० स्त्री० एक० । रति की प्रतिमा । र० प्रि० ७ १२-३ ।

रति रन—सं० पु० एक० । काम रूपी युद्ध । र० प्रि० १४-२५-४ ।

रति रस—सं० पु० एक० । सभोग जन्य आनन्द । छ० २-४८-६ ।

रतिरस भोगी—वि० । विशेष्य—बनवारी । (श्लेष से) १. रसिक जनो से सदा भरी रहनेवाली—पुष्प-वाटिका के पक्ष मे । २. प्रेमी जनो के संयोग सुख मे लीन—वनवासिनी कन्या के पक्ष मे । रा० १-३५-१ ।

रतिराज—सं०पु०एक० । मदन । क०प्रि० १५-१६-३ ।

रतिराजु—दे० 'रतिराज' । क० प्रि० १५-४४-२ ।

रतिसयन—सं० पु० बहु० । रतिसमय की चेष्टाएँ । क० प्रि० १-५०-१ ।

रति सुषमा—सं० स्त्री० एक० । रति की चमक । र० प्रि० १५-४२-२ ।

रती—सं० स्त्री० एक० । प्रेम । र० प्रि० १२-११-१ । २ घुँघची । र० प्रि० १२-११ १ । ३ रती देवी । वी० २६-९ । २६-१२ । ४ प्रीति । ज० १६ । २८ । २८ । ५. काम क्रीड़ा । वी० २३-२४ ।

रतोंधु—सं० स्त्री० एक० । एक नेत्र-रोग जिसमे रोगी को रात मे सूझता नही । र० प्रि० ५-१५-२ ।

रत्न—सं० पु० एक० । बहुमूल्य और चमकीले पदार्थ । विशेषत. खनिज पत्थर

जिन्हे आभूषणो मे जडते है। क० प्रि० १५-२६-२। वी० १-५०। ३२-१२।

रत्नसृंग—१ स० पुं० एक०। रत्नशृंग। वि० १६-६-१। २ वि०। विशेष्य—सुमेरु। रत्ना से युक्त। वि० १६-६-१।

रत्नाकर—१. स० पु० ए०। सागर, रत्नो का आगार। वि० १-११-२। २. वि०। विशेष्य—वमन कुवाम का। (श्लेष से) १. रत्नो से जटित—साड़ा के पक्ष मे। २ रत्नो के भंडार समुद्र मे वेष्टित—पृथ्वी के पक्ष मे। रा० ६-३१-२।

रत्नाकर के प्रकासकर—वि०। विशेष्य—दाऊ। चंद्रमा तथा सीता। (श्लेष मे) १ चंद्रमा के पक्ष मे—समुद्र को अपने प्रकाश से हुलसानेवाला। पूर्णिमा के दिन चंद्रमा की पूर्ण ज्योति के कारण समुद्र अत्यधिक हुलसित होकर तरगें मारता है, यह प्रसिद्ध बात हैं। २. सीता के पक्ष मे—रत्नजटित आभूषणो से युक्त। रा० ६-४०-३।

रत्नावली—सं० स्त्री० एक०। रत्नो की बनी झालर। रा० १३-१४-२।

रथ—[√रम् (क्रीडा) + कथन] १. सं० पुं० एक०। (अ) प्राचीन काल का एक प्रकार का यान जिसमे दो या अधिक पहिए होते है। र० प्रि० ७ ६-३। १५-५-४। क० प्रि० २-११-३। ६-२७ १। ११-५६-३। १५-५१-१। छं० मा० १-६१-५। वि० ११-४-१। (आ) युद्ध या विहार का यान जिसमे दो या चार पहिए होते हैं और दो या चार पशु बाँधे जाते है। घोड़े आदि से वाहित वाहन। रा० ७-१३-१। १२-१२-१। १२-२८-२। १६-३७-२। ११-३६-१। २०-१७-२। २१-२८-१। ३१-६-२। ३१-१४-२। ३५-१६-०। ३५-२१-२। ३६-२३-२। ३७-२-४। ३६-५-१। (इ) चार पहिए का वाहन जो अश्वो के द्वारा खीचा जाता है। वी० २६-६२। २२-६७। ३ बहु०। सवारियाँ। र० प्रि० ८-१७-२। १४-२५-१।

रथ-चक्र—स० पुं० एक०। रथ का पहिया। वि० १२-२०-४।

रथनि—स० पुं० बहु०। यान। र० प्रि० ५-२० १। क० प्रि० ६-६१-१।

रथपथ—सं० पुं० एक०। रथ का मार्ग। र० प्रि० ६-८६-१।

रथहीन—वि०। विशेष्य—वीर रघुनाथ। बिना रथ के। रा० १६-२७ १।

रथाग्र—सं० पुं० एक०। रथ का अग्र भाग। रा० १२-३५-१।

रथी—स० पुं० एक०। एक साथ अनेक लड़ाको से अकेला लड़नेवाला योद्धा। रा० ३४-४६-१। ३६-१६-१।

रद—[√रद् (विलेखन) + अच्] १. सं० पुं० एक०। दाँत। क० प्रि० १-३-४। २ बहु०। दाँत। र० प्रि० ३-११-२। ३-४१-१। क० प्रि० १२-६-२।

रदन—१. सं० पुं० बहु०। (अ) दंत, दाँत। क० प्रि० ७-११-२। ११-११-१। १५-८५-२। रा० २०-४०-२। (आ) दंतक्षत। र० प्रि० १०-१० २। (इ) हाथी के दाँत 'सिहन को आसन।

गयंद को रदन है।' रा० २०-४०-२।
२. एक०। दाँत। छं० मा० २-१-२।

रदन-छद—सं० पुं० एक०। दंतक्षत। र० प्रि० १४-३९-३। क० प्रि० ६-४९-३।

रदनु—सं० पुं० एक०। दे० 'रदन'। र० प्रि० १५-३५-१। १५-३६-२।

रन—[रण]—सं० पुं० एक०। १. युद्ध, समर, रण। र० प्रि० १-९-१। १४-२३-४। २४-२५-४। क० प्रि० १-७-१। १-१७-१। १-२८-१। १-२९-२। १-३९-३। ८-१४-३। ८-२८-२। ११-५८-२। ११-८३-३। १४-४७-२। रा० ७-१७-२। ७-२९-२। ७-३०-२। १०-८-२। १०-२०-१। र० १-८-५। १-१७-२। १-३४-५। १-३५-३। १-३८-५। १-४१-१। १-४२-२। १-४४-६। १-४६-५। १-४९-५। १-५०-४। १-५०-६। १-५३-१। वि० ९-२७-१। ९-३९-२। ९-४०-२। १२-५-४। १२-९-१। १२-२२-१। २१-४५-१। २. सेना। क० प्रि० १-२८-१। ४-२०-३। ३. युद्ध भूमि। र० प्रि० १४-१९-२। क० प्रि० ११-३८-४।

रन अङ्गन—सं०पु०एक०। समर भूमि। रा० १९-४४-१।

रन जय-थंभु—वि०। विशेष्य—इंद्रजीत। युद्ध में स्तम के समान अडिग रहनेवाला। क० प्रि० ४-२०-३।

रनजीत—वि०। विशेष्य—उग्रसेन। रन मे जीतनेवाला क० प्रि० १-४१-२। वीर० ८-३७-२। १२-७-१। १२-३४-१।

रनदक्ष—वि०। विशेष्य चित्रकेतु। युद्ध मे चतुर। रा० ३९-२२-२।

रनदूषन—वि०। विशेष्य विभीषन। कायर। रा० ३७-१६-१।

रनधीर—१. सं० पुं० बहु०। युद्ध मे निपुण लोग। रा० १४-१८-१। २. वि०। विशेष्य—परसुराम। क० प्रि० १-७-१। १-३९-२। ६-६४-१। रा० ७-३-१। ११-१६-२। १३-६-१। १४-१८-१। १४-४०-१। १८-३७-२। ३६-९-३। र० ४०-५। वी० २-३९-१। २-४०-१। २-४८-१। ६-२३-१। ११-५७-१। १३-११-५। १४-४३-१। २७-२-२। ३३-१७-२। ज० च० १-१०-४।

रन पंडित—वि०। विशेष्य—लक्ष्मन। युद्ध मे निपुण। रा० १९-४९-३।

रन बीर—वि०। विशेष्य—खरग सैन। युद्ध करने मे निपुण। वी० १३-१८-४।

रन भुवन—सं० पुं० एक०। रन क्षेत्र। रा० १-५०-५।

रनभूमि—सं० स्त्री० एक०। युद्धक्षेत्र। रा० १९-३७-४। र० १-३७-६। वि० १२-१९-१।

रन भूधर—वि०। विशेष्य—भूप। युद्ध मे पर्वत के समान अटल रहनेवाला। रा० ३८-१६-२।

रन मंडल—सं० स्त्री० एक०। युद्धक्षेत्र। रा० ३९-८-१।

रन रुद्र—१ सं० पुं० एक०। युद्ध स्थल मे ईश्वर के समान पराक्रमशाली।

वि० १-१९-१ । ४-२९-१ । २. वि० । विशेष्य—प्रतापरुद्र, वीरसिंघ । श्लेष से—(अ) प्रतापरुद्र के पक्ष मे—ईश्वर के समान युद्ध करनेवाला । क० प्रि० १-१७-१ । (आ) वीरसिंह के पक्ष मे—युद्ध मे रुद्र के समान क्रोधित होनेवाला । वी० ४-१८-१ । १४-४४-२ । ३१-१६-२ । ज० ३-२ । वि० १-१९-१ । ४-२९-१ । पुराणो मे रुद्र के बारे मे यो उल्लेख है—'जगत् की सृष्टि के समय ब्रह्मा के भ्रूयुगल के मध्य भाग मे क्रोध रूप मे रुद्रदेव की उत्पत्ति हुई थी । रुद्रो की सख्या ग्यारह मानी जाती है—अज, एकपात, अहिब्रह्म, पिनाकी, अपराजित, त्र्यम्बक, महेश्वर, वृषाकपि, शम्भु, हरण और ईश्वर । उनके ही क्रोधित होने से सृष्टि का सहार होता है ।—भागवत ।

रनरुध—सं० पु० एक० । रणयोद्धा । र० १-३५-३ ।

रनरूरे—वि० । विशेष्य - जहाँगीर । रण मे निपुण । ज० १-१-१ ।

रनसिंघ—वि० । विशेष्य—रतनसेन, दानसिंघ । (अ) रतनसेन के पक्ष मे—युद्ध मे सिंह के समान रहनेवाला । क० प्रि० १-२८-१ । (आ) दानसिंघ के पक्ष मे—रण मे सिंह के समान निपुण । ज० ७१-२ ।

रनसूर—वि० । विशेष्य—जहाँगीर । रण मे शूर वीर । ज० ११-१ ।

रनसूरे—वि० । विशेष्य—पूत । वीर । र० प्रि० १४-१८-२ ।

रनिवास—सं० पुं० एक० । अन्तःपुर । वी० २९-१३ ।

रविवंसी—वि० । विशेष्य—रघुनाथ । रविवंशी, सूर्यकुलजात् । रा० ६-४३-१ ।

रमन—[√रम्+ल्युट्—अन]—१. सं० पुं० एक० । (अ) पुरुष । र० प्रि० ४-१९-१ । ५-३८-१ । १३-२२-१ । र० प्रि० १०-२८-५ । (आ) रमण । 'मनीय रमन रजनीस' । र० प्रि० । १०-३०-५ । २. वि० । विशेष्य—राम । सबको रमानेवाला, सुंदर । रा० १७-२१-१ ।

रमनक—१. सं० पुं० एक० । जम्बू द्वीप के अन्तर्गत एक वर्ष या खंड का नाम । वि० ७-४-१ । ४-२३-२ । २. वि० । विशेष्य—भारतखण्ड । रमणीय । वि० ४-७-१ ।

रमनछंद—सं० पुं० एक० । रमण छंद, छंद विशेष । छं० १-७-२ । १-४४८-३ ।

रमन रमनीनि—सं० स्त्री० बहु० । पुरुष और स्त्रियाँ । र० प्रि० ४-१९-१ ।

रमनी—सं० स्त्री० एक० । स्त्री, नारी । र० प्रि० ४-११-४ । क० प्रि० १०-२८-५ । १५-१०१-२ । रा० ३१-२३-१ । वी० २०-१८ । २२-१७ ।

रमनीन—सं० स्त्री० बहु० । रमणियो के । वि० ८-१५-३ ।

रमनीनि—दे० 'रमनीन' । र० प्रि० ४-१९-१ । ८-५५-१ ।

रमनीय—वि० । विशेष्य—नायिका । मन को लुभानेवाली, सुन्दर । र० प्रि० ४-११-४ । ४-१६-१ । ६-२६-३ । क० प्रि० १०-३०-५ । १५-१०८-२ । वी० १७-१३-२ ।

रमनीयतर वि० । विशेष्य—रामचन्द्र। अति रूपवान । रा० ३०-१५-१ ।

रमा—सं० स्त्री० एक० । लक्ष्मी देवी । र० प्रि० १-५८-२ । १६-११-१ । रा० २०-४-१ । वि० ४-३५-२ ।

रमाधौ—सं० पु० एक० । रमा के पति, विष्णु । वि० ११-३०-२ । ११-४२-१ ।

रमापति—१. सं० पु० एक०। (अ) विष्णु। र० प्रि० १६-१८-४ । छ० मा० २-२६-४ । वि० १-२२-१ । (आ) ईश्वर, रमा के पति राम । रा० २८-२४-४ । ३६-१८-१ । २ वि० । विशेष्य—राम । लक्ष्मी के पति । रा० २५-१७-१ ।

रमारमन—सं० पुं० एक० । श्रीकृष्ण जी। क० प्रि० १०-३०-५ ।

रमावै—क्रियापद । चित्त को प्रसन्न करना, संभोग सुख देना । रा० १-३५-३ ।

रमाहूँ—सं० स्त्री० एक० । रमा+हूँ—रमा', लक्ष्मी देवी । र० प्रि० ६-२६-३ ।

रमियै—क्रियापद । रमती है । रा० २४-१६-१ ।

रमे—क्रियापद । रमे । र० प्रि० १-२७-१ । रा० ११-३७-२ । १३-२५-१ । १०-५४-१ ।

रमे—क्रियापद । रमते हैं, फिरते है । रा० ५-१५-२ । २०-४५-२ । २५-३४-४ । २८- १-१ । ३२-४१-१ ।

रमेसहि—सं० पुं० एक० । रमेश, श्रीरामचद्र । वि० ४-३५-२ ।

रमो—क्रियापद । रम जाओ । रा० ११-३७-२ ।

रम्यक खंड—सं० पुं० एक० । जहाँ मनु राजा मनमा, कर्मणा भगवान के मत्स्य रूप की आराधना करते हैं । वि० ४-३६-२ ।

रयनि—१ सं० स्त्री० एक० । रात, रजनी । रा० ६-४२-२ । २. बहु० । रातें । क० प्रि० ७-३५-२ ।

रयनिपति—सं० पु० एक० । रात के स्वामी—चंद्रमा । क० प्रि० ६-५-४ ।

रये—क्रियापद । रँगे हुए । रा० ५-७-२ । ३३-२-२ ।

रयो—क्रियापद । रँगा हुआ । रा० २६-१६-२ ।

ररैं—क्रियापद । रटें । रा० १७-५६-२ ।

ररे—क्रियापद । रटे । र० बा० ३-५६-४ ।

रव—१ [√रु (ध्वनि)+अप्] सं० पु० एक० । आवाज । रा० ८-८-१ । १०-१७-२ । २ बहु० । गान वाद्य के शब्द र० प्रि० ६-६-६ । क० प्रि० १५-१२८-१ । १६-५५-२ ।

रवन—१ [रमण] सं० पु० एक० । (अ) पति, भर्ता । र० प्रि० ६-२१-१ । (आ) श्रीकृष्ण । क० प्रि० १३-२६-४ । २. वि० । विशेष्य—भवन । रमण, रम०

णीय। र० प्रि० ११-५-१। क० प्रि० १५-६६-१।

रवि—[√रु+इ] सं० पुं० एक०। सूर्य, सूरज। र० प्रि० १-७-२। क० प्रि० ५-४६-१। ९-१-२। ११-५-१। १५-११-२। १५-७९-२। रा० ७-५१-३। वी० ६-६३। १२-२४। १४-६। १४-३३। २१-६। २२-५९। २२-८७। वि० १-१५-२। १०-११-३। १५-१४१। १५-१९-२। १५-४०-२।

रवि मंडल—सं० पुं० एक०। सूर्य के गिर्द का घेरा। र० प्रि० ४-४-४। क० प्रि० ६-५८-२। ६-५९-१।

रवि मुख—सं० पुं० एक०। (अ) सूर्य का मुख—हेमंत ऋतु के पक्ष मे। (आ) सूर्य के समान तेजवान चेहरा—विरहिणी के पक्ष मे। क० प्रि० ७-३६-४।

रविलोक—सं० पुं० एक०। सूर्यलोक। रा० ३२-१४-२।

रस—[√रम् (आस्वादन)+अच्] १ सं० पुं० एक०। (अ) विभाव, अनुभाव और संचारी के योग द्वारा व्यंजित स्थायी भाव से उत्पन्न चित्तवृत्ति। र० प्रि० ५-३९-२। ८-१-१। १०-२-२। १६-१-२। १३-२१-१। १६-१०-१। र० प्रि० ३-३९-१। ४-२-१। ६-४८-१। ६-७३-३। २. नशा। क० प्रि० ५-२७-२। ३. स्वाद। र० प्रि० १-८०-१। ३-७४-२। १८-३९-३। क० प्रि० ६-९-३। ६-२३-२। १-९-३। ४ अनुराग। र० प्रि० ६-४२-४। ६-४४-२। ७-१८-३। ८-२७-२। १०-२९-१। १६-१६-१। क० प्रि० ८-४०-१। ८-४२-१। ११-७४-३। १२-९-२। १३-३८-२। १५-१०६-१। १६-७१-४। १६-७५-१। ५. अलंकार विशेष—जहाँ कोई रस किसी अन्य रस या भाव का अंग होकर उसका पोषण करे तथा उसकी शोभा बढ़ावे, वहाँ पोषणकारी रस के वर्णन को रसवत् अलंकार कहते है। क० प्रि० ९-३-१। ६ लक्षण। क० प्रि० १४-२६-१। १५-५६-४। १५-५८-१। ७. भक्ति। र० प्रि० १६-८-१। ८ आनंद, उमंग। र० प्रि० ३-५-२। ६-३०-२। ६-४२-२। ८-२१-३। ८-५२-२। ९-४-२। १४-५-३। रा० ३२-४६-१। वि० ६-२९-१। ६-३८-८। १५-२८-१। १६-१०९-१। १६-११३-१। १७-९-२। १८-२१-२। छं० मा० २-३५-४। २-४५-६। २-४६-१। ९ आनंद, पानी। र० प्रि० ४-१६-१। १० पीने की चीज। र० प्रि० १२-५-३। ११. प्रचंड अभिलाषा। वि० १-३१-१। १२ संवेदन। छं० मा० १-६८-४। १३. मधु। छं० मा० २-३३-६। २ बहु०। नौ रस—शृंगार, हास्य, करुण, रौद्र, वीर, भयानक, बीभत्स, अद्भुत और शांत। र० प्रि० १-१६-१। १६-३-१। १३-२२-२। १४-८-२। १६-१४-१। क० प्रि० ११-२०-१। १६-५७-१। रा० ३०-६-२। वी० २९-।

रस अद्भुत—सं० पुं० एक०। आश्चर्य। रा० ३८-१६-४।

रस अद्‍भुत भीनी—वि० । विशेष्य—दान-कथा रघुनाथ की । बड़ी अद्‍भुत । क० प्रि० ६-७३-३ ।

रस आनन्द—सं० पुं० एक० । ब्रह्म का रस, ब्रह्मानन्द । रा० ४-१४-२ । ८-१९-४ ।

रसकन—सं०पुं०बहु० । मधु की बूँदे । र० प्रि० ।

रस की बुंद—सं० स्त्री० एक० । रसिकता । क० प्रि० ।

रस कुल्या—सं० स्त्री० एक० । कुश द्वीप की एक नदी । वि० ४-२०-१ ।

रस धीर—वि० । विशेष्य—गोपाल । धैर्यवान । ज० ८५-३ ।

रसना—१. सं० स्त्री० एक० । जिह्वा, जीभ । र० प्रि० । क० प्रि० । रा० १०-२३-२ । ३४-३७-१ । वी० १२-२५ । २३-२६ । ज० १४ । २. बहु० । जीभ । क० प्रि० ।

रसनानल—सं० पुं० एक० । एक नद । वि० १४-१७-१ ।

रसनि—१ सं० स्त्री० एक० । वाणी, जिह्वा । क० प्रि० २. बहु० । काव्य के नौ रस । र० प्रि० ।

रसने—सं० पुं० एक० । जिह्वा । क०प्रि० ।

रस पति—सं० पुं० एक० । श्रीकृष्ण । क० प्रि० ।

रसवीर—१. सं० पुं० एक० । वीर रस । छ० २-४५-६ । २. वि० । विशेष्य—रघुवीर । वीररस पूर्ण । रा० ७-१७-४ ।

रस मकरन्द – सं० स्त्री० एक० । पुष्प रस, पुष्प, मधु आदि । रा० १-२०-१ । २८-१३-२ । ३२-६-१

रसभीनी—वि० । विशेष्य—बात । मधुर, रसीली । र० प्रि० १४-११-१ ।

रस भीनो –वि० । विशेष्य—मंत्र । रस युक्त, मधुर, सुनने मे अच्छे लगनेवाले । वि० ६-४२-१

रसभेव—सं० पुं० एक० । काम-क्रीडाएँ । क० प्रि० ।

रसरंग—सं० पुं० एक० । अ आनन्द का रंग । र० प्रि० १४-५-३ । आ. अनुराग । क० प्रि० ११-६३-२ ।

रसरंग-रँगी—वि० । विशेष्य—नलराज दमैंती की कथा । रस मे भीगी हुई, मधुर । क० प्रि० ११-६३-२ ।

रसराज—१. सं० पुं० एक० । नौ रसो का राजा, शृंगार रस । क० प्रि० १५-५८-१ । रा० ३२-२६-२ । २ बहु० । आनन्दमयी बाते । र० प्रि० ३-६६-२ ।

रसराज रस—सं० पुं० एक० । शृंगार रस का आनंद । क० प्रि० १५-७८-४ ।

रसराज रस-धारा—सं० स्त्री० एक० । शृंगार रस का प्रवाह । क० प्रि० १५-७८-४ ।

रस राम—सं० पुं० एक० । राम प्रेम । रा० १०-८-२ ।

रस रीति—१ सं० स्त्री० एक० । अ. स्वाद, रसनेन्द्रिय का ज्ञान । र० प्रि० १-१०-२ । ६-२९-३ । क० प्रि० १३-५-१ । आ. प्रेम-व्यापार (व्यवहार) ।

र० प्रि० २. वहु० । प्रेम की स्थितियाँ । र० प्रि० ।

रस रूप– १. म० पुं० एक० । सौदर्य रस । र० प्रि० । २. त्रि० । विशेष्य—पुष्प । म से युक्त ।

रसरूप रस्यो—वि० । विशेष्य—तनु । सत्य रस से रसा हुआ, सतोगुणमय । रा० २०-४६-१ ।

रसवत्—सं० पु० एक० । अलंकार-विशेष । देखिए 'रस' । क० प्रि० ९-३-२ ।

रसवाद—सं० पु० एक० । झगडे । र० प्रि० ३-६६-२ ।

रसबीर—सं० पुं० एक० । वीर रस । रा० ७-१५-४ ।

रस वैन—सं० पुं० एक० । रसमयी बातें । र० प्रि० १४-१०-१ ।

रस सने—वि० । विशेष्य—बैन । रस युक्त, आनन्द से युक्त । र० प्रि० १४-१०-१ ।

रस-सागर—सं० पुं० बहु० । सात समुद्रो मे से एक । कहते हैं कि यह लक्ष द्वीप मे है और ईख के रस से भरा हैं । वि० गी० ४-२८-१ ।

रसहि—स० पुं० एक० । रस + हि । रस, उमग, जोश । क० प्रि० १५-४६-२ ।

रसही—सं० पुं० एक० । रस + ही । रस, स्वाद । र० प्रि० २-१३-१ ।

रसहीन -सं० पुं० एक० । काव्यगत दोष । क० प्रि० १६-२-१ ।

रसा—स० स्त्री० एक० । पृथ्वी । क० प्रि० १-२२-१ । रा० २८-२०-१ ।

रसातल—सं० पुं० एक० । १ रसातल नामक देश । क० प्रि० १-१९-२ । ५-३३-३ । २. पृथ्वी, पाताल । रा० ४-१२-२ । १२-५-४ । १९-४५-४ । १९-५५-१ । २०-३१-२ । ६०-३५-३ । ३ चौदह लोको मे से एक । वी० १-४६ । ज० २१ ।

रसापति—सं०पु०एक० । राजा रामचन्द्र । क० प्रि० १६-१३-४ ।

रसायन—सं० पुं० एक० । पदार्थों का तत्वगत ज्ञान । वी० १-४९ ।

रसाल—[रस्+आ √ला (आनन्द)+क)—१. सं० पुं० एक० । आम्रवृक्ष । रा० ३-१८-२ । ३०-३२-२ । वी० ९-२४ । १३-५ । २०-३ । २०-१४ । २०-१९ । २. बहु० । क० प्रि० ७-२९-२ । ३. वि० । विशेष्य—वचन । रसीले, रसयुक्त, सरस । र० प्रि० । १-१४-२ । रा० २९-२२-४ । ३०-२१-१ । ३०-३२-१ । वी० ९-२४-२ । १७-६१-२ । २०-३-२ । २०-१४-२ । २०-१९-१ ।

रसाल कुल—सं० पुं० एक० । आम्रवृक्षो का समूह । रा० ३०-३२-२ ।

रसिक—[रस+ठन्–इक]—१. सं० पुं० एक० । प्रेमी । र० प्रि० ३-२९-४ । २ बहु० । काव्य-मर्मज्ञ । र० प्रि० ५-३९-२ । ७-४४-२ । २४-४१-१ । ३. वि० । विशेष्य—प्रिय । रस लेने वाला । र० पि० १६-७-२ । क० प्रि० ६९-४ । १०-१४-४ । शिख० २७-२ ।

रसिकजन—सं० पुं० बहु० । क्रीड़ा-प्रेमी व्यक्ति । र० प्रि० १-२-६ ।

रसिकप्रिया—सं० स्त्री० एक० । केशव की कृति 'रसिकप्रिया' मे नायिका भेद और रस का निरूपण है। पूरे ग्रंथ मे १६ प्रभाओ के अन्तर्गत ५३० छन्द हैं। इस ग्रथ की रचना केशव ने अपने आश्रयदाता ओरछा नरेश इन्द्रजीत सिंह के लिए की थी। इसका प्रयोजन रसिकों का मनोरंजन है। इसीलिए इसका नाम 'रसिकप्रिया' रखा गया। र० प्रि० १-१०-२ । १-१२-२ । १६-१८-१ । क० प्रि० ३-५६-२ ।

रसिक-लाल—सं० पुं० एक० । श्रीकृष्ण। क० प्रि० ६-५६-४ ।

रसिक-सिर-मौर—स० पुं० एक० । कामदेव, रसिक काम । वि० गी० ५-१७-२ ।

रसीली—वि० । विशेष्य—वानी । मधुर। क० प्रि० ६-४४-१ ।

रसु—सं० पु० एक० । १. भक्ति । क० प्रि० १५-६२-२ । २. आनन्द । र० प्रि० ३-२६-४ । क०प्रि० १६-२७-२ ।

रसै—१. सं० पुं० एक० । अ. भक्ति । क० प्रि० १५-२५-५ । आ. रस । छं० मा० १-७०-५ । २. क्रियापद । आनन्दित होना । र० प्रि० ६-४०-१ ।

रस्यो—क्रियापद । रसा हुआ । र० प्रि० ६-४-२ । क० प्रि० ५-२७-४ । रा० २०-४६-१ ।

रह—क्रियापद । रहकर, रहते है । रा० ८-४-२ ।

रहत—क्रियापद । रहता है । र० प्रि० १४-४०-२ । क० प्रि० १-५३-२ । रा० १-३-३ । २१-२६-१ । २२-२४-२ । ३०-८-२ ।

रहति—क्रियापद । रहती है । र० प्रि० ५-६-७ । ११-१६-३ । ११-१७-१ । ११-१७-३ । ११-१७-४ । क० प्रि० १-४७-१ । रा० १४-२६-१ । १४-२६-३ ।

रहस्य—[रहस्+यत्] । सं० पु० एक० । गुप्त भेद । वि० गी० १४-३६-३ ।

रहही—क्रियापद । रहते हैं । रा० ६-२८-८ ।

रहि—क्रियापद । रही । रा० १०-२१-१ । १०-२७-२ । १३-४१-२ ।

रहिजे—क्रियापद । रहिए । रा० ११-१३-२ ।

रहित पाप—वि० । विशेष्य—वैस्य । पाप से रहित । रा० १-४३-३ ।

रहिये—क्रियापद । रहिए । र० प्रि० ३-३८-२ । क० प्रि० ६-७-६ ।

रहियो—क्रियापद । रह गया । रा० १४-२६-१ ।

रहिहैं—क्रियापद । रहेगे । रा० १३-२२ ४ ।

रहिहै—क्रियापद । रहेगा । रा० १६-४-२ ।

रही—क्रियापद । रहा । र० प्रि० ३-६२-४ ।

रही—क्रियापद । रही, सकी । र० प्रि० ३-२५-४ । ३-६४-१ । ५-३-१ । ६-२८-२ । ६-४३-१ । ६-४४-४ । ८-८-२४-३ । ८-३७-४ । ६-४-३ । ६-५-३ । १०-१३-२ । १०-१७-३ । १०-२५-३ । १०-२०-३ । क० प्रि० ४-

१०-२ । रा० १०-१०-१ । १०-२१-२ ।

रहें—क्रियापद—रहे । र० प्रि० ८-१०-१ ।

रहे—क्रियापद । रहता है, रहते हैं । र० प्रि० १-६-२ । ३-२५ २ । ३-२६-१ । ३-३६-४ । ३-५४-३ । ४-१५-३ । ५-१२-३ । ६-५३-३ । ७-३९-२ । ७-३९-२ । ८-१४-३ । ८-३३-४ । १०-१३-१ । १०-३१-२ । १२-५-४ । १४-१७-४ । क० प्रि० ३-८-१ । ३-१२-१ । रा० ६-३६-२ । १२-४१-३ । १३-३०-२ । १६-१४-२ । १७ १८-२ । १९-४९-३ । २१-१०-१ । २३-७-२ । २६-१६-२ । २६-२३-२ । ३२-४२-१ । ३३-२५-१ । ३६-३०-२ ।

रहै—क्रियापद । रहैं । र० प्रि० ५-३७-४ । ८-१७-४ । ८-४४-२ । रा० ९-४-२ । २६-२४-२ ।

रहै—क्रियापद । रहता है, रहेगा । र० प्रि० ७-१ । ८-३५-१ । ८-४०-१ । ९-२०-२ । ९-२०-२ । १०-४-१ । १०-१३-२ । १०-३१-२ । ११-८-२ । १३-६-४ । १३-११-७ । १६-४-१ । क० प्रि० ३-१०-१ । रा० ३-१६ । ७-२०-४ । ७-२०-५ । ७-२०-५ । ११-१८-१ । १५-१०-१ । १६-५-४ । १६-१०-१ । १६-२२-२ । १९ १७-३ । १९-४४-२ । २३-३४-१ । २४-११-४ । २९-४४-२ । ३२-१८-२ । रा० ९-८-१ । ९-२७-१ । ९-३३-१ । १६-५-१ । १८-१२-१ । २६-१-२ ।

रहैगो—क्रियापद । रहेगा । र० प्रि० १३-२-२ ।

रहो—क्रियापद । रहा । रा० ६-४५-२

रहौं—क्रियापद । रहूँगा । र० प्रि० ८-५-४ । ११-४-८ । रा० ९-२४-१ । २४-२७-१ ।

रहौगी—क्रियापद । रहोगी, रहूँगी । क० ३-१२-१ ।

रहौ—क्रियापद । रहो । र० प्रि० ३-६-१ । ५-२८-८ । रा० ९-८-१ । ९-२७-१ । ९-३३-१ । १६-५-१ । १८-१२-१ । २६-१-२ ।

रहौगी—क्रियापद । रहोगी । र० प्रि० ६-३४-४ ।

रह्यो—क्रियापद । रहकर, युक्त होकर, रहना । र० प्रि० २-२३-२ । २-२६-१ । ३-४९-३ । ५-२-२ । १० १५-३ । रा० ६-५४-२ । ९-२६-२ । १३-५२-१ । १३-६५-२ । १५-२८-१ । १६-२४-३ । १६-२४-१ । १७-४३-२ । १९-१०-१ । २१-५२-२ । ३०-४३-१ । ३४-२२-१ । ३४-३४-२ । ३५-१७-२ । ३६-६-२ ।

रह्यो मंडि – क्रियापद । घेर लिया । रा० ५-४३-१ ।

राँक—सं० पुं० एक० । रंक, गरीब आदमी । र० प्रि० ८-५०-२ ।

राँचे—क्रियापद । बनाते है । र० प्रि० १५-७-१ ।

राँटे—सं० पुं० एक० । टटिहरी, टट्टिभी । क० प्रि० ६-४४-१ ।

राँड—[रंडा]—सं० पुं० एक० । बेवा, विधवा । क० प्रि० ११-७७-३ ।

राइ—सं० पुं० एक० । राजा । 'सुन पापिन के राइ ।'' क० प्रि० ८-१०-४ । रा० ३७ १९-२ ।

राइ प्रवीन—सं० पु० एक० । इन्द्रजीत सिंह के अन्त पुर की वेश्या प्रवीनराय । क० प्रि० ११-३७ २ ।

राइ—सं० पुं० एक० । राय, सरदार । रा० २९-३२-१ ।

राउ—[राव]—सं० पुं० एक० । सरदार । क० प्रि० १ ३५-२ । ८-४४-२ ।

राउ प्रताप -प्रताप राव । सं० पुं० एक० । उग्रसेन राजा का भाई । वी० २-४६ । ३-२० । ३-६४ । ४-२८ । ८-१२ । ८-३३ । ८-३५ । ८-३६ । ९-४२ । ९-४७ । १०-७ । १०-१८ । १२-१३ । १४।५० ।

राउ भूपाल—भूपाल राय । सं०पुं०एक० । राजा रतन सिंह का पुत्र । वी० १-२ । १-४४ । १-६४ । १०-३७ । ३०-५७ । ११-३ । ११-३९ । १२-३७ । १२-४० । १२-४३ । १३-१७ । १४-२० । १४-२५ १४-३० । १४-३१ । १४-३२ । १४-३३ । १४-४९ । १४-५५ । १६-१६७ । २९-५ ।

राउर—[राज+पुर]—सं० पुं० एक० । रनिवास । वि० गी० ९-१०-१ ।

राक्षस—[रक्षस्+अण्]—सं० पुं०एक० । दैत्य, असुर । रा० १८-२-१ । १९-१२-२ । २०-२७-१ । २१-४३-१ । ३६-३३-२ ।

राक्षस देह—सं० स्त्री० एक० । राक्षस शरीर, भीषण । रा० ५-२-२ ।

राक्षस बंस—सं० पु० एक० । दैत्य कुल । रा० १५-१८-२ ।

राक्षस बल—सं० पु० बहु० । राक्षसो के बल, आसुरी शक्तियाँ । रा० २-२४-२ ।

राक्षसी लोग—सं० पुं० बहु० । राक्षसो का समूह । रा० ५-२-२ । ५-२-२ ।

राक्षसी—सं० स्त्री० एक० । राक्षस की स्त्री । वि० गी० २-२१-४ । १६-१०६-१ ।

राकस—सं० पुं० एक० । राक्षस, दानव । क० प्रि० ५-२१-१ । रा० २-१५-१ । ४-३-१ । ११-३४-२ । १२-३ । १२-७-२ । १५-२२-१ । १६-८-२ । १९-५३-१ ।

राकसनि—सं० पु० बहु० । दैत्य । क० प्रि० ६-६८-१ ।

राकस पति—सं० पुं० एक० । राक्षसो का स्वामी—रावण । क० प्रि० ११-६०-१ ।

राकस सालकता—सं० पु० एक० । राक्षस का वर्ग । रा० ८-१९-१ ।

राकसी—सं० स्त्री० बहु० । राक्षसियाँ । रा० १३-५३-२ । २३-६४-१ ।

राका—सं० स्त्री० एक० । १. पूर्णिमा । वी० २-११ । २. नदी विशेष । 'नंदा राका जाति'' । वि० ४-२४-१ ।

राका रमण—सं० पु० एक० । पूर्णचन्द्र । रा० ३१-२३-१ । वी० २२-७२ ।

राकाराज—सं० पुं० एक० । पूर्णमासी का चन्द्रमा । क० प्रि० १६-७३-१ ।

राख—सं० स्त्री० एक० । जले हुए पदार्थ का शेष, भस्म । रा० ७-८-३ ।

राखत—क्रियापद । रक्षा करना । र० प्रि० १२-७-४ । रा० १५-२५-४ । २७-११-३ । २९-२२-४ । ३१-२३-२ । ३१-२६-२ ।

राखत है—संयुक्त क्रिया । रक्षा करते हैं । रा० १-१-३ ।

राखहि—क्रियापद । रखेगी । र० प्रि० १२-३-२ ।

राखहु—क्रियापद । रखो । र० प्रि० १०-१०-६ । रा० १२-१२-२ ।

राखहू—क्रियापद । रखा करो । रा० १६-१९-२ ।

राखि—१ सं० स्त्री० एक० । (अ) राख, रज । क०प्रि० १२-१६-२ । (आ) रक्षा-बन्धन का डोरा । क० प्रि० १३-३३-३ । (इ) रक्षा । छं० मा० १-१६-३ । वि० ११-३५-४ । ११-३५-४ । ११-३६-४ । ११-३६-४ । ११-३६-४ । ११-३७-४ । ११-३७-४ । ११-३७-४ । ११-३८-४ । ११-३८-४ । ११-३८-४ । ११-३९-४ । ११-३९-४ । ११-१९-४ । ११-४०-४ । ११-४०-४ । ११-४०-४ । ११-४१-४ । ११-४१-४ । ११-४१-४ । ११-४२-४ । ११-४२-४ । ११-४२-४ । ११-४३-१ । २ क्रियापद । रक्षा करो । र० प्रि० ३-२९-७ । (रखो) । ४-१८-४ । ८-१९-८ । रा० १६-१९-२ । २१-३६-२ । २१-३८-२ । ३३-४५-१ । ३५-१०-३ । वि० ११-३५-४ । ११-३६-४ ।

राखिए—क्रियापद । रखिए । रा० ६-३६-५ ।

राखिजै—क्रियापद । रखिए । रा० १६-९-३ ।

राखिबै—क्रियापद । रक्षा करना । क०प्रि० ४-२२-६ ।

राखिय—क्रियापद । रखिए, रख लीजिए । रा० १५-२०-२ । १५-२१-१ । १५-२१-२ ।

राखियो—क्रियापद । रखा । रा० ३१-३९-१ ।

राखी—क्रियापद । रखा है । रा० ३१-११-२ ।

राखी—क्रियापद । रखा । र० प्रि० ७-२९-२ । १४-२९-८ । १४-३९-४ । क० प्रि० ४-१०-६ । रा० २९-२८-४ ।

राखे—क्रियापद । रखे । र० प्रि० ५-२५-२ । रा० ९-१-१ । २६-१८-१ ।

राखै—क्रियापद । रखता है, रखकर । रा० १९-४८-१ । ३०-२०-२ ।

राखौं—क्रियापद । रखूंगा । र० प्रि० ४-१०-५ । ५-२०-५ । रा० १७-४५-२ ।

राखौ—क्रियापद । रखो । र० प्रि० ५-२७-१ । ५-२७-२ । ५-२७-३ । रा० ७-२२-२ । २२-२३-१ । २२-२३-२ । २७-२-४ ।

राख्यौ—क्रियापद । रखा । रा० १७-४-२ । १७-४०-४ ।

राग—[रंज् (रँगना) + घञ्] सं० पुं० एक० । १ विशिष्ट ताल-लय-युक्त ध्वनि । क० प्रि० १-४४-१ । १५११ । रा० ६-६-२ । २३-१८-। २५-३१-१ । २५-३५-१ । २ मुख राग । र० प्रि० ३-४३-२ । क० प्रि० ४-१७-२ । ३. प्रीति, अनुराग, विषयों का रस । र० प्रि० ३-६-३ । ८-५७-१ । १३-८-२ । क० प्रि० ६-२६-१ । रा० ६-६-२ । २३-१८-२ । २५-३१-१ । वि० गी० १२-१४-२ । १४-५५-३ । २०-३८-१ २१-३८-१ । २१-४०-३ । २१-५१-२ । ४. संगीत । क० प्रि० ७-३-२ । १५-३३-३ । ४५-४५-१ । १५-४६-३ । १५-६१-१ । ५ (क) लाल रंग । (ख) अनुराग । क० प्रि० ११-४२-४ । ६ आकर्षण । क० प्रि० १४-३१-१ । रा० ६-६-२ । २३-१८-२ । २५-३१-१ । ७ मन को प्रसन्न करना । वि० गी० ६-६६-१ । ७-७-२ । ८. स्वर । वि०गी० १३-४१-४ । ६. संगीत का राग । बी० २०-३३ । २०-३५ । २२-७२ ।

रागजुत—वि० । विशेष्य—रामनि जू । प्रेम युक्त । क० प्रि० ७-३-२ ।

राग द्वेष—सं० पुं० बहु० । राग और द्वेष । वि० गी० १५-६-२ ।

रागनि—सं० पुं० बहु० । आकर्षण, अनुराग । क० प्रि० १५-६२-१ ।

राग रंग—सं० पुं० एक० । गाना, बजाना । क० प्रि० ११-३५-२ । १५-३३-३ ।

राग रंगजुत—वि० । विशेष्य—काम मेना । राग और रंग से युक्त । क० प्रि० ११-३५-२ ।

राग रंजित—वि० । विशेष्य—चपे की माला, बाला । सुन्दर । क० प्रि० १४-३१-१ ।

रागिनी—सं० स्त्री० एक० । राग की पत्नी । (कुल ३६ रागिनियाँ मानी जाती हैं) । रा० ८-११-४ । २०-५-२ । ३०-१७-४ । ३१-२४-२ ।

रागिनी—सं० स्त्री० बहु० । राग की ३६ रागिनियाँ । क० प्रि० १५-३३-३ । १५ ४५-१ ।

रागे—क्रियापद । रंगे, रंगे हुए । र० प्रि० ३-३६-१ ।

राघव—[रघु + अण्] सं० पुं० एक० । रघुकुल के व्यक्ति, राम । क० प्रि० ५-३५-१ । ८-३३ । १६-१२-२ । रा० १२-२६-१ । १५-२४-२ । १५-४०-३ । २६-३२-२ । ३४-८-१ । ३५ ६-१ । ३५-७-२ । ३६-११-२ ।

राचे—क्रियापद । रचे । र० प्रि० ६ ७-१ ।

राचै—क्रियापद । रचते हुए । क० प्रि० ५-३३-५ । (रचा है) । रा० ३०-३५-३ ।

राच्यो—क्रियापद । रचा । रा० ३५-१२-२ । (लीन हो गया) ।

राज—[राज्य] १ सं० पुं० एक० । (अ) राज्य, देश, शासन कार्य । र० प्रि० १-६-२ । १३-१६ ४ । क० प्रि० १-३५-१ । १-३८-२ । १-४१-१ ।

४-२२-४ । ७-२८-४ । ८-१४-४ । ११-४३-४ । ११-५०-१ । १४-३५- रा० २-१-१ । २-२१-१ । ४-१६-१ । ६-२-२ । ७-२०-१ । ६-२७-१ । १०-२६-१ । १०-३२-१ । १०-३४-१ । १५-१८-२ । १६-२५-१ । १६-३२-१ । १६-६३-२ । १८-१४-२ । १६-३-३ । १६-८-१ । १६-५३-२ । २३-१३-१ । २३-१४-२ । २३-१०-३ । २३-१५-२ । २७-३-१ । २७-३-४ । २७-५-४ । २८-१४-४ । २८-१५-४ । २८-१६-२ । ३२-४८-२ । छं० मा० १-३३-३ । र० बा० १-१६-३ । वी० १-२५ । ६४ । २-१८ । २१ । ३५ । ३-१४ । २४ । ३३ । ४६ । ४-२२ । २७ । ३६ । ४४ । ४५ । ५-५२ । ६० । ७० । ६८ । १०२ । १०३ । १०७ । ६-३१ । ३२ । ७-२० । २१ । ३४ । ४३ । ४५ । ४७ । ५३ । ६५ । ६-१६ । ३३ । ३५ । ४१ । ४८ । १०-१८ । २४ । ३६ । ५० । ५५ । ५८ । ६ । ११-४२ । ४४ । ४८ । ४६ । १२-३ । १३-३ । ५ । ६ । २० । १४-६ । ४१ । ५१ । १७-१८ । २० । १६-२४ । २५ । २१-१८ । २२-१३ । २१ । २४-१७ । २६-२२ । ३२ । ३४ । ३७ । २७-१ । २ । २८ । ३० । ३८-२५ । २६-२ । ३ । ८ । १० । ११ । १४ । १६ । २० । ३०-३ । ७ । १४ । १५ । १७ । १८ । १६ । २० । ३१-१ । ३० । ३६ । ३८ । ६२ । ६२ । ६६ । ३२-१ । ६ । १३ । २३ । २४ । ७२ । ५६ । ३३-१५ । २४ । २८ । ३० । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४७ । ५० । वि० १-१७-१ । ६-३६-२ । ६-६०-३ । ६-७०-१ । ६-७०-१ । ६-७३-१ । ६-४१-१ । ६-५२-२ । ६-५६-१ । ६-५७ ४ । १३-४०-३ । १३-४३-२ । १६-३५-२ । १६-४४-१ । १६-४४-२ । १६-७१-२ । १६-८६-१ । १६-६०-१ । १६-१२६-१ । १८-२-१ । १८-३७ १ । १८-३७-२ । १८-३८-१ । १८-३८-२ । १६-४-२ । १६-५-१ । १६-६-३ । (आ) राजा, नृप । क० प्रि० ३-४८-१ । ८-१४-४ । ८-१५-१ । १०-३५-१ । ११-५०-१ । ११-६४-३ । ११-८२-४ । १३ ३५-३ । छं० मा० १-५६-४ । १-७१-३ । र० बा० १-२१-२ । वि० ६-१७ १ । ६-२६-१ । ६-४२-१ । १०-४-१ । १२-१५-१ । १३-५४-१ । १३-६०-१ । १३-६३-१ । १३-७१-१ । १३-७६-१ । १४-३५-१ । १४-४१-२ । १६-६४-१ । १६-६१-१ । १६-१०८-२ । १६-११३-२ । १७ २-२ । १६-१६-२ । १६-३१-१ । २ बहु० । नृपति । क० प्रि० ८-२३-१ । १५-१२२-१ । ३ क्रियापद । राजते । रा० ३१-३ -१ । ४ वि०। विशेष्य— सुग्रीव । राजा, श्रेष्ठ, अच्छे । क० प्रि० ३-१-२ । १५-८६-३ । रा० १२-६०-१ । १-२-२ । १४२-१ । २-२-१ । २-३-२ । ७-४-१ । ७-४-२ । १६-४३-२ । २१-४३-२ । २५-२६-

१। २७-२३-१। ३४-१६-१। ३४-१६-२। ३४-४६-२। ३५-२६-२। ३८-४-१। वी० ५-३४-१। ५-४०-२। ५-६८-४। ६-२५-१। १२-१२-२। १३-२-४। १४-३१-३। १७-६-१। २७-७-१-२७-१६-१। २८-१८-२। ३३-१३-२। ३३-१५-१। ३३-१६-१। वि० १५-३७-१।

राजकाज—सं० पुं० एक०। राज्य शासन का कार्य। रा० २१-२२-३।

राजकाजनि—सं० पुं० वहु०। राज कार्यों को। वि० १८-७-४।

राजकुमार—सं० पुं० एक०। राजा का पुत्र, राजवंश मे उत्पन्न बालक। र० प्रि० ८-६-२।

राजकुमारन—सं० पुं० वहु०। राजा के पुत्र। क० प्रि० ११-६०-३।

राजकुमारिन—सं० स्त्री० बहु०। राज-राजकुमारियाँ। वि० १३-४२-४।

राजकुमारी—सं० स्त्री० एक०। राजा की पुत्री। रा० ४-१६-४।

राजकुंवर—सं० पुं० एक०। राजकुमार रा० ५-२-२।

राजचंद—वि०। विशेष्य—वीरसिंह। राजाओ मे चन्द्र के समान श्रेष्ठ। वी० १३-४६-३।

राजचंद्र—सं० पुं० एक०। राजा विशेष। क० प्रि० १-१२-२।

राजचक्र चूडंस—सं० पु० एक०। नाम विशेष। राजा चक्रचूडस। वि० १५-३४-२।

राजत—क्रिया पद। मालूम पडता, शोभित होता। र० प्रि० १३-१४-१। क० प्रि० १-५५-२। ३-४-१। ३-४८-२। रा० ५-६-१। ५-३१-४। ६-४०-१। ६-११-१। १४-३६-४। २३-१६-१। २७-८-३। २८-४-४। ३०-३२-२। ३६-३७-२।

राज तनया—सं० स्त्री० एक०। राजा की पुत्री, यहाँ सीता। रा० १२-१५-१। छ० १-५२-३।

राजति—क्रियापद। विराजती, शोभा देती है। क० प्रि० ५-३६-८। रा० ११-२२-१। २०-४७-१।

राज दरबार—सं० पु० एक०। राजद्वार, राज्यसभा। रा० १०-५१-२। ८-१७-२। वि० १६-६८-३।

राजदोष—सं० पुं० एक०। राजा का दोष। वि० ११-४२-१।

राजधर्म—सं० पुं० एक०। राजोचित कूटनीति, राज्यधर्म। रा० १५-२-२। वि० ६-१-२। ६-१४-१। ६-१५-१।

राजधानी—सं० स्त्री० एक०। १ शासन केन्द्र। र० प्रि० १६-११-२। रा० ६-२२-२। १०-११-२। १३-६१-१। २. राज्य। वि० ११-३०-१।

राजन—सं० पुं० वहु०। नृपति, राजा लोग। क० प्रि० ७-१५-२। ८-२१-४। १०-१८-४। ११-५०-१। १२-२५-४। १२-२८-१। वि० १-४-२। १-२३-४।

राजन के राइ—वि०। विशेष्य—वीरसिंघ। राजाओ का भी राजा। वी० ६-२७-२।

राजन को—सं० पु० बहु०। राजाओं को वि० ७-१४-४।

राजनि—सं०पु०बहु०। १ नृप। क०प्रि० ८ १६-४। १४-३५-४। २ राज्यों को। वि० ६-४१-१।

राजनि की मंडनु को रंजनु—वि०। विशेष्य—श्यामसिंघ। राजाओं के महल को शोभित करनेवाला। रा० ६३-४।

राजनीति—सं० स्त्री० एक०। राज्यपालन की पद्धति। क० प्रि० ६-६७-१। रा० २८-१७-८। वी० १-६। ३-१। ५-६३। २७-२७। रा० ३५। वि० ५-१५-२। १०-१४-४।

राजनीतिमत—सं० पुं० बहु०। राजनीति के सिद्धान्त रा० १७-२७-१।

राजनीति रत—वि०। विशेष्य—मंत्री। राजनीति मे पटु, कुशल राजनीतिज्ञ। क० प्रि० ८-१७-१।

राजनीस—सं० पुं० एक०। चन्द्रमा। क० प्रि० ६-६७-१।

राजपति—सं० पुं० एक०। राजाओं के स्वामी, सम्राट। क० प्रि० १६-१३-४।

राजपत्नि—सं० स्त्री० एक०। राजा की पत्नी, रानी। रा० १०-१०-४। वि० ६-१५-२।

राजपुत्रि—सं० स्त्री० एक०। राजकुमारी, सीता। रा० १३-८९-१।

राजपुत्रिका—सं०स्त्री०एक०। १ सीता। रा० ६-२२-२। १२-१४-२। १२-१८-१। १३-६५-१। २ राजकन्या। छ० १-५३-३।

राजपुत्री—सं० स्त्री० एक०। १. राजकुमारी, राजकन्या। छ० १-१२-४। २ माता। रा० ४-४-१।

राजपूत—सं० पुं० एक०। क्षत्रिय। रा० १०-१८-४।

राजबंड अति—वि०। विशेष्य – दशरथ। बहुत बड़ा राजा। रा० २-१६-१।

राजभार—सं० पुं० एक०। राज्याधिकार का बोझ, राज्यवाहन का कार्य। रा० २३-३१-२। वि० १६-१२५-२।

राजभौन—सं० पु० एक०। राजभवन, राजमहल, राजा के रहने का घर। रा० ६-२६-२। २९-२१-३।

राजमंडल— सं० पु० एक०। राजसभा। रा० ४-१७-१।

राजमंडली—सं०स्त्री०एक०। राजदरबार। रा० २-४-२।

राजरत—वि०। विशेष्य—मंत्री। राजभक्त। क० प्रि० ८-१७-१।

राजराज—१. सं० पुं० एक०। (अ) श्रेष्ठ क्षत्रिय कुँवर। रा० १-४२-१। (आ) कुबेर। क० प्रि० १५-१२२-१। रा० ५-३३-१। (इ) चक्रवर्ती, राजाओं के राजा। वी० २७-१६। वि० गी० २१-५५-२। (ई) राजाओं के राजा, महामोह। वि० गी० ५-१५-१। राज राज (कवि०)। (उ) राजाओं के राजा, विवेक। वि० गी० ६-१०-३। (ऊ) विष्णु भगवान्। वि० गी० ११-१६-१। २. वि०। विशेष्य—विदेह। राजाओं मे श्रेष्ठ। रा० ५-४५-१। वि० गी० २१-५५-२।

राजराज-दिर्गभाम-भाल लाल लोभी— वि० । विशेष्य—काश्मीर की तिलक। उत्तर दिशा रूपी स्त्री के मस्तक के लाल (माणिक्य) का लोभ रखनेवाला। रा० ३-२१-१।

राजराजन—सं० पु० एक० । राजाओ के राजा। वि० गी० १३-७३-१।

राजरानी—सं० स्त्री० बहु० । राजा की स्त्रियाँ। रा० ४-१०-१।

राजरिषि—सं० पुं० बहु० । राजा दशरथ और अन्य नृपति लोग। रा० ६-२८-१।

राजलोग—सं० पुं० एक० । राज महल। रा० २४-२९-२। २३-२४-८। २९-२५-२। ३०-१७-१। ३१- -१। ३१-२८-१। ३२-४८-१।

राजवधु—सं० स्त्री० एक० । रानी। रा० १०-३१-२।

राजश्री—सं० स्त्री० एक० । १. अलंकार—विशेष जिसमे राज्य-सम्बन्धी वर्णन होता है। क० प्रि० ५-३-२। २. राज्य वैभव, राज्य लक्ष्मी। रा० १२-२५-७। २१-१७-१। २३-२२-२। २३-३९-२। ३९-३५-४। वी० ७-४०। ७-४६। १४-२९। २०-२८। २५-१३। २९-१७। वि० गी० १-१९-२। १६-१०५-१। ३. सीता की एक सखी। रा० २६-४५-२।

राजस—१. स० पुं० एक० । गर्व। वि० गी० २१-७-१। २१-७-२। २ वि०। विशेष्य—दान। राजसी गुणवाला। रा० २१-२-१। २१-४-२। केशवदास ने स्वयं इसका यो वर्णन किया है—
दानहि दतजु आलस आवे। सो वह राजुसु दान कहावे॥ रा० २१-४-२।

राजसभा—सं० स्त्री० एक० । राजदरबार, वह सभा जिसमे अनेक राजा बैठे हो। रा० ४-२०-२। १०-२-१। २९-१९-१। ३४-४-२। ३४-६-१। वि० गी० ९-४३-।

राज समाज—स० पुं० एक० । राजसभा, राजाओ का समूह। रा० ३-३१-१। ३५-८१।

राज-समाजनि—सं० पु० बहु० । राजा के परिवार। क० प्रि० ८-२३-१।

राज साला—सं० स्त्री० एक० । राज-भवन। रा० १३-५२-१।

राजसिंघासन—सं० पुं० एक० । राज-सिंहासन। वि० गी० १०-१६-२।

राजसिंह—सं० पुं० एक० । रामशाह के साथ माण्डौर भेजा गया एक राजपूत। वी० ३-२६। ३-२९। ३-४३।

राजसिरी—दे० 'राजश्री'। र० प्रि० ३-१३-३। क० प्रि० ८-२३-४। रा० ५-१९-४। १२-५९-२। ३५-८-४। वी० २९-१८। २९-२४। २९-४१।

राजसीय—सं० पुं० एक० । राजसूय यज्ञ। वी० १५-१६।

राजसु—सं० पुं० एक० । १ राजा, शासन। रा० २-१९-१। ३-३-३। ३-१७-२। ६-२३-१। १५-९-१। १७-२३-१। २९-२४-८। ३२-४८-४। २ राजा दशरथ। रा० २-१२-२। ३-

२४-२। ३-२५-१। १०-३४-१। ३. अधिकार, मनमाने काम करना। मु० चाप चटाइयो कीरति की यह रस को तेरी राज कुमारी॥ रा० ४-१९-४। ४. राजा सुग्रीव। रा० १२-६०-१।

राजसुत—सं० पुं० एक०। राजकुमार। क० प्रि० ८-१-१।

राजसुता—सं० स्त्री० एक०। राजकुमारी, सीता। रा० १२-१२-१।

राजसूय—सं० पुं० एक०। यज्ञ विशेष जिसे करने से किसी राजा को सम्राट कहलाने का अधिकार प्राप्त होता है। रा० ३५-१-२। वि० गी० १५-५६-२।

राजसेन—सं० स्त्री० एक०। राज्य की सेना। छं० मा० २-३७-२।

राजहंस—सं० पुं० एक०। १. पक्षी विशेष जो सुन्दर चाल के लिये प्रसिद्ध है। क० प्रि० १-५९-२। १५-८९-१। २. हंस पक्षी, राजाओ के जीव, सोना पक्षी, इसकी चोच और पैर लाल होते है। रा० २-१०-१। ३-१-५। वि० गी० १०-१९-२।

राजहंस-सुत—सं० पु० एक०। १. राजहस का पुत्र अर्थात् राजहंस—सरस्वती के पक्ष मे। २. हससुत राज—अर्थात्, सूर्यवंश जात, राजा इन्द्रजीत सिंह—प्रवीन राय के पक्ष मे। क० प्रि० १-५९-२।

राजहंस सुत संग—वि०। विशेष्य—रायप्रवीण, सारदा। श्लेप से—१. राय प्रवीन के पक्ष मे—सूर्य वंश का राजा—इन्द्रजीत जिसके साथ हो। २. शारदा के पक्ष मे—राजहंस सहित। (यह शारदा का वाहन माना जाता है)। क० प्रि० १-५९-२।

राज हंसनि—सं० स्त्री० एक०। मादा राजहंस। क० प्रि० १५-९०-२।

राजहंसिनी—दे० 'राज हंसनि'। क० प्रि० १३-१६-१।

राजहु—क्रि० प०। राज्य करो। रा० २७-६-१।

राजा—सं० पुं० एक०। १. नृप, नरपति, राज्य के नियामक। र० प्रि० ५-२२-२। क० प्र १-१०-१। १११-१। १-१२-१। १-१२-२। १-१४-१। १-१६-१। १-१५-१। १-३०-२। १-३५-१। १-३५-२। २-१४-१। २-२१-१। ५-१०-४। ५-११-४। ५-१२-४। ५-२७-४। ६-५२-२। ७-३-४। ६-३७-१। ८-१-१। ८-८-४। ८-२८-४। ८-४४-२। ९-२०-४। १०-३३-४। ११-३२-४। ११-३५-१। १२-१०-४। १२-२५-४। १४-४५-३। १५-५८-३। १६-४४-२। रा० १६-९-१। २३-१६-२। ३४-२७-१। ३४-२९-१। छं० १-२९-३। २-३९-३। र० १-५१-१। वी० १-२३। ३८। ४३। ५३। ६३। २-६८। ९। २४। ३३। ३५। ३७। ४७। ३-२। १७। २५। ४-६। ९। १०। १२। १४। ३६। ५-११। १३। १०। ६-२५। ४४। ७-१५। १८। २५। २६। ४०। ५४। ५६। ६३।

८-८ । ६ । ११ । २८ । ५६ । ६-७ । १८ । ३० । ३२ । ५८ । १०-१ । १० । २६ । ४३ । ५० । ५१ । ५७ । ११-२६ । ४४ । ४५ । ४८ । ५३ । १२-४२ । ४३ । १३-५६ । १८-१४ । ३२ । ३५ । ३६ । ३९ । ४१ । ४६ । ६२ । २६-३२ । २९-१२ । ३०-३ । ६ । १३ । १७ । ३१ । १८ । २७ । ३८ । ४० । ४४ । ४५ । ५१ । ५३ । ६४ । ८१ । ९२ । ९३ । ३२-४ । ६ । ८ । ९ । २२ । २७ । ३३ । ३० । ३५ । ४२ । ०५ । ज० १२१ । १४८ । वि० १-१५-१ । १-१६-४ । १-२३-४ । १-२७-१ । ६-२३-१ । ६-२८-२ । ६-३०-१ । ६-४३-२ । १३-६५-२ । १३-६६-१ । १३-६८-२ । १३-६९-२ । १६-३-१ । १६-१४-१ । १६-१९-२ । १६-२८-२ । १६-३४-२ । १६-६५-१ । १५-७५-१ । १६-८९-१ । ११-९१-१ । १६-९२-१ । १६-९३-१ । १६-११६-२ । १६-११९-१ । १६-१४-२ । २. राम । रा० १६-९-२ । २३-१६-२ । ३४-२७-२ । ३४-३९-१ । ३ दशरथ । रा० २-२५-१ । ३८-१८-१ ।

राजान—सं० पुं० बहु० । राजाओं के । छं० मा० १-७१-३ ।

राजानि के राज—वि० । विशेष्य—राम । राजाओं के भी राजा । रा० १६-९-१ ।

राजा बिरसिंह देव—सं० पुं० एक० । राजा वीरसिंह देव । वि० २१-६७-२ ।

राजा राम—सं० पुं० एक० । राम शाह । वी० २-५१ । ३-१९ । ३-३० । ३-३६ । ३-३७ । ३-४० । ४-५ । ४-२४ । ४-३२ । ४-४० । ६-३२ । ६-५८ । ८-११ । ८-५ । २०-३ । २०-१२ । १०-३२ । १४-४ । १४-८ । १४-५१ ।

राज्ञा—सं० स्त्री० एक० । राजा की आज्ञा । वी० ३१-४२ । ३१-५० । ३१-५२ ।

राजि—१. सं० स्त्री०एक० । (अ) लकीर । क० प्रि० ५-२६-४ । (आ) पंक्ति, समूह । रा० ६-६३-१ । ३२-३६-२ । २. बहु० । र० १-३८-१ । वि० ११-४-१ ।

राजिव—सं० पुं० एक० । कमल । क० प्रि० १५-८-२ ।

राजु सं० पुं० एक० । १. राजा, किसी देश या मंडल का शासक या नियामक । क० प्रि० १५-७-१ । रा० १८-३४-२ । २. राज्य या शासित देश । र० प्रि० १३-६-४ । रा० १९ ११-१ । वि० ६-२४-२ । ६-७६-२ । ६-३१-१ । १२-२४-२ । १६-१०-२ ।

राजे—सं० पुं० एक० । राजा । वि० १०-१५-२ । (आ) क्रि० प्र० । राजते हैं, शोभा देते है । रा० १९-३१-१ । २०-४२-१ । २१-२७-१ । २२-१८-१ । ३२-६-२ ।

राजै—१. सं० पु० एक० । (अ) नृपति राजा । क० प्रि० ४-२२-४ । वि० १० १६-२ । (आ) देश । क० प्रि० ८-५-४ । २. क्रि० प० । शोभित होते हैं ।

क० प्रि० ४-२८-३ । ४-२२-७ । ५-३६-७ । रा० ६-४०-२ । ११-५-१ । १४-६-२ । १७-५१-२ । २०-४३-२ । २२-६-१ । २८-२२-४ । २८-१५-४ । २६-२२-२ । २६-३०-२ । ३२-२१-१ ।

राज्य—सं० पुं० एक० । शासन । वि० १७ ६५-१ । १७-६५-२ ।

राज्यश्री—सं० स्त्री० एक० । राजलक्ष्मी, राजवैभव । रा० १३-७६-२ ।

राज्यश्री हि—सं० स्त्री० एक० । राज्यश्री हि—'राज्यश्री', अलकार विशेष । क० प्रि० ८-२-२ ।

राठौर—सं० पुं० एक० । राजस्थान का प्रसिद्ध राजवंश । वी० ८-१६ ।

रात—वि० । विशेष्य—कंज । लाल वर्ण के । वी० १७-५७-२ ।

रातन्हि—सं० स्त्री० बहु० । भागों को । वि० ३-२७-१ ।

राति—१ सं० पुं० एक० । रात्रि । रा० १२ ४२-३ । १३-११-२ । १३-२३-१ । १३-८६-२ । २४-१६-२ । २. स्त्री० । क० प्रि० २-१२-३ ५-२८-४ । ५-३०-२ । ५-३२-१ । ८-३२-२ । १०-१७-२ । १२-१५-४ । १२-६-४ । १२-११-४ । १२-१३-१ । १३-१०-१ । क० प्रि० ३-४२-१ । १३-३४-२ । १४-१०-१ । वि० ८-१२-३ । ८-२३-२ । १०-१३-२ । १५-६१-१ । १५-६२-१ । १७-४-३ । १६-१८-१ ।

राती—वि० । विशेष्य—ओठ, मुखदुति । १. ओठ के पक्ष मे—लाल । क० प्रि० ६-१०-२ । २. मुखदुति के पक्ष मे—लाल रंग की । क० प्रि० ६-१०-२ । १६-३६-२ । रा० १३-३१-१ । २६-५-२ । ३०-१-२ । वी० १४-२६-२ । १४-६०-४ । १७-४७-२ । १६-१०-२ । २०-७-२ ।

राते—१. सं० पुं० एक० । रक्त वर्ण, लाल रंग । क० प्रि० १५-२६-२ । १६-६-४ । २. वि० । विशेष—पट, हाथ, मौन । (अ) पट के पक्ष मे—लाल । क० प्रि० ६-६-४ । (इ) मौन के पक्ष मे—लाल रंग । क० प्रि० ७-६-३ । ६ ६-४ । १५-२६-१ । रा० १४-६-१ ।

रातै—सं० पुं० एक० । लाल रंग । क० प्रि० १-२३-१ ।

रातो—वि० । विशेष्य—मुँह । लाल रंग का । र० प्रि० ११-१३-४ । क० प्रि० ५-३८-१ । वी० १७-४८-१ ।

रातो चंदन—सं० पुं० एक० । रक्त चंदन । क० प्रि० ५-३२-१ ।

राध—सं० स्त्री० एक० । राधा, वृषभानु की पुत्री, कृष्ण की प्रेमिका । वि० गी० ८-२६-२ ।

राधा—[√राध् + अच् + टाप्] । दे० 'राध' । र० प्रि० ५-३८-१ । ६-१८-२ । ६-५७-१ । ६ २१-१ । ११-१६-२ । १३-२२-१ । १५-६ २ । क० प्रि० ३-२६-१ । १५-८८-१ । १५-६३-६ । १५-६६-१ । १६-२२-१ । १६-७३-२ ।

राधाकरनी—सं० स्त्री० एक० । राधा का कार्य । छं० मा० २-४८-४ ।

राधाकुंड—सं० पुं० एक०। गोवर्धन के पास का एक कुंड। वि० गी० ८-३२-१।

राधाजू—(आदरार्थक) सं० स्त्री० एक०। राधिका। क० प्रि० १२-३०-४। १३-१०-३। १५-८७-१। वि० गी० ८-३६-२।

राधापति—सं० पुं० एक०। राधा के भर्ता—श्रीकृष्ण। र० प्रि० १६-१३-४।

राधारमन—सं० पुं० एक०। राधिका के पति—श्रीकृष्ण। र० प्रि० ८-१२-५।

राधा-रमन—सं० पुं० बहु०। राधिका और श्रीकृष्ण। र० प्रि० ५-३८-१।

राधारवन—दे० 'राधारमन'। र० प्रि० ६-२२-१। १३-२२-१।

राधिकहि—सं० स्त्री० एक०। राधिक+हि—राधिका—राधिका। र० प्रि० ८-४२-१।

राधिका—[राधा+क्+टाप्, इत्व]। सं० स्त्री० एक०। राधा। र० प्रि० १-२२-१। ५-२६-२। ५-२८-४। ५-३१-३। ५-३६-१। ६-१५-१। ६-२२-४। ६-५०-३। ८-१३-१। १०-१०-४। ११-१७-४। क० प्रि० १३-२६-४। १५-३०-१। १५-३४-१। १५-१०१-२। १५-१११-१। वि० गी० ८-४०-३।

राधिका कुवरि—सं० स्त्री० एक०। राधा। र० प्रि० १४-२०-२। १२-२-४। १४-२३-२। र० प्रि० १५-३८-१।

राधिका कुमारी—सं० स्त्री० एक०। राधा कुमारी। वि० गी० ८-३१-३।

राधिकाजू—(आदरार्थक) दे० 'राधिका'। र० प्रि० ५-३२-४।

राधिका रमन—सं० पुं० बहु०। राधा और उसके प्रिय कृष्ण। र० प्रि० १०-२७-३।

राधिके—सं० स्त्री० एक०। राधिका। छ० मा० २-३७-८।

राधिके—सं०स्त्री०एक०। राधा। र०प्रि० ५-१६-३। ८-४१-४। ११-५-४। १२-२४-२।

राधे—सं० स्त्री० एक०। राधिका। र०प्रि० ३-४३-४। ४-१८-४। क० प्रि० ४-१८-४। १५-७५-२।

रान—सं०पुं०एक०। राणा, शासक। क०प्रि० ११-२१-४।

राना—सं० पुं० बहु०। (अ) राजा। क० प्रि० १-३५-२। २-११-२। (आ) राणा। मेवाड़ के कुछ राजाओं तथा नेपाल के सरदारों के लिये प्रयुक्त उपाधि। वी० १-२। ५-५। ५-६।

रानि—सं० स्त्री० एक०। रानी। वी० ७-२५। १०-३। १०-९१। १०-६३। ११-३६। ११-३७। ११-८६। १३-८। २६-११। २६-११। ३३-७। ३३-१०। वि० १६-११०-१०।

रानिन—सं० स्त्री० बहु०। रानियाँ। वि० १८-८५-१। १८-११-२।

रानी—सं० स्त्री० एक०। (अ) राजा की पत्नी या रानी, स्वामिनी। क०

प्रि० ८-१-१ । ८-६-२ । १५-४७-१ । गा० १३-६०-१ । वि० १-१६-४ । ५-६-२ । ६-४२-२ । २. नायिका के लिये सबोधन । र० प्रि० ४-६ २ । ४-१३-२ । ५-३३-३ । ७-६-४ । १४-२०-२ । १६-११-४ । न० प्रि० १२-२१-२ । १४-१६-४ । ३ शिखिध्वज की पत्नी । वि० १६-२-१ । १६-३-१ । १६-६-१ । १६-११-१ । ४ रानी । वि० १६-३८-१ । १६-११६-२ १६-१२६-१ ।

रापैरं.ाल—सं० पु० एक० । एक पैर के बल से खडे होकर ऊपर को उछलना और घूमकर दूसरे पैर के बल नियत स्थान पर आ गिरे, ताल और सम न बिगडे, घुँघरू एक ही पैर मे हो, पर बजे इस भाँति कि जान पडे कि दोनो पैरो मे है और भिन्न स्वर से बजते हैं । नृत्य विशेष । रा० ३०-४-२ ।

राम—[√रम् (क्रीडा)+घञ्]—१. सं० पुं० एक० । (अ) रामशाह—राजा विशेष । क० प्रि० ३-३८-१ । १-४०-१ । २-२१-१ । ११-३५-१ । १२-१०-४ । वी० ३-२४ । ३-२५ । ३-३२ । ३-३५ । ३-३६ । ३-६१ । ४-८ । ४-२३ । ४-३० । ४-३२ । ४-३६ । ५-१ । ५-८० । ६-४२ । ६-५० । ७-११ । ७-५३ । १०-१५ । १०-२७ । १०-३३ । ११-३६ । १२-३१ । १३-१७ । १३-२० । १४-४ । १४-५ । १४-१३ । १४-१६ । १४-४५ । १४-४७ । १४-४८ । २६-३ । २. रघुनाथ । क० प्रि० १-६-२ । ४-४-११-४ । क० प्रि० ६-५४-४ । ६-५७-४ । ८-३४-४ । ६-२०-४ । ६-३१-२ । ६-३३-३ । ११-३१-४ । ११-५८-२ । १६-५५-४ । १६-८३-४ । १६-८६-१ । रा० १-३ ३ । १-२०-२ । १-१६-२ । २-२०-२ । २-२४-६ । २-२७-१ । २-२६-१ । ३-५-४ । ३-१२-३ । ४-३-२ । ५-३-२ । ५-२६-१ । ५-३०-२ । ५-३६-४ । ५-३७-१ । ५-४०-१ । ६-१२-४ । ६-४५-१ । ६-५७-१ । ७-६-२ । ७-६-३ । ७-१२-२ । ७-१८-१ । ७-२३-४ । ७-२७-१ । ७-२८ १ । ७-२६-१ । ७-३१-४ । ७-४१-३ । ७-४३-१ । ७-५४-२ । ६-५-२ । ८-७-१ । ६-२७-१ । ६-३०-१ । ६-३७-१ । १०-४ २ । १०-४२-१ । १०-४३-२ । ११-१-२ । ११-७-१ । ११-.३-१ । ११-३६-१ । १२-७-२ । १२-१३-१ । १२-१५-२ । १२-२०-४ । १२-२१-१ । १२-५६-२ । १३-१-२ । १३-११-२ । १३-३८-२ । १३-५७-१ । १३-७६-२ । १३-७६-२ । १३-८६-१ । १३-८७-२ । १३-८८-४ । १४-१७-१ । १४-२६-४ । १५-३८-१ । १६-६-१ । १६-११-१ । १६-१८-२ । १६-२५-२ । १६-२६-३ । १६-२६-४ । १७-२-२ । १७-२३-२ । १७-२८-२ । १७-४३-२ । १८-१५-२ । १८-२३-२ । १८-२६-१ । १८-३०-१ । १६-३-४ । १६-८-२ । १६-२२-१ । १६-२२-२ । १६-३६-१ । १६-५३-४ । २०-१५-१ । २०-२५-१ । २०-२५-२ । २०-३४-१ । २०-

३९-४। २-२३-३। ज० ५। वि० ६-३७-१। ६-३७-२।

रामचन्द्र चन्द्रिका—सं० स्त्री० एक०। केशव द्वारा रचित 'रामचन्द्रिका' नामक रामचन्द्र जी का वृत्तात। रा० ३९-३९-४।

रामचन्द्र-चरित—सं० पुं० एक०। श्री रामचन्द्र का चरित्र। रा० ३८-३७-१। छं० मा० १-५७-३।

रामचन्द्रजू—सं०पुं०एक०। १. आदरार्थक रामचन्द्र जी। क० प्रि० ५-२७-४। ८-८-४। ११-४०-४। १४-५०-४। २ दशरथ पुत्र राम। रा० १-१८-२। १५-४२-१। २३-६-२।

रामचंद्रदास—वि०। विशेष्य—सूरचन्द्र। श्रीराम जी का दास। रा० १२-१७-२।

रामचन्द्रलीन—वि०। विशेष्य—विदेह कन्या का। राम-सेवा मे तत्पर तथा उनके प्रेम मे तल्लीन। रा० २६-२८-२।

रामचरित—सं० पुं० एक०। रामचन्द्र का का वृत्तान्त। रा० १३-३७-१।

रामजनी—सं० स्त्री० एक०। रामजना जाति की स्त्री। र० प्रि० १२-२-१।

रामजू—सं० पुं० एक०। आदरार्थक। रामचन्द्र जी। र० प्रि० १८-१९-२। रा० ९-३६-४। ११-१-१। १८-२७-१। छं० १-७८-६।

रामदास—सं० पुं० एक०। वीरसिंह का एक सेवक। वी० ४-३९। ६-४। ६-५। ६-७। ७-१४। ७-१८। ७-१९। ७-२३। ७-२९। ७-३०। ७-३४। ७-४१। ज० १२७। १३८। १४०।

रामदेव—सं० पुं० एक०। १. राजा रामशाह। क० प्रि० ८-१६-४। २. रामचन्द्र। क० प्रि० १५-१२१-२। १६-७८-२। रा० १-१६-२। ७-५०-२। १५-३-२। २३ १-१। २५-१-१। २४-३०-२। ३०-९-४। ३०-१८-१। ३९-१३-१। ३. वीरसिंह का एक दरबारी। वी० ३३-३८।

रामदेवजू—दे० 'रामदेव'। क० प्रि० १५-१२१-२। वि० १०-१४-३।

रामनाथ—सं०पुं०एक०। राजा रामसिंह। क० प्रि० ११-३३-४।

रामनाम—सं पुं० एक०। राम का नाम-कीर्तन। रा० १३-५३-२। १५-१३-२। १५-२६-२। २६-११-१। वि० २१-१-२। २१-५५-१। २१-५६-१। २१-५७-२। २१-५८-१। २१-६५-१।

रामपति—सं० पुं० एक०। रामचन्द्र। क० प्रि० १६-१३-४।

रामभक्ति—सं० स्त्री० एक०। राम की भावना। छं० १-५९-६।

रामरक्षा—सं० स्त्री० एक०। श्रीरामरक्षा। वि० १७-३९-१।

रामरच्छा—दे० 'रामरक्षा'। वि० ११-७-२।

रामरस—सं० पुं० एक०। रामभक्ति। क० प्रि० १६-७२-१।

रामराइ—सं० पुं० एक०। राम। रा० ७-५३-२।

रामराज—सं० पुं० एक० । १. श्रीरामचन्द्र जी का शासनकाल । क० प्रि० १-३०-२ । १-३१-२ । १-३२-१ । २ रामचन्द्र । रा० १५-२२-१ ।

राम-राम—सं० पुं० एक० । तारक मंत्र जिसे ऋषि आदि तपस्वी जप करते समय रटते हैं, रामनाम । क० प्रि० ८-३२-३ ।

राम रूप—सं० पुं० एक० । राम का स्वरूप । छ० मा० १-२१-२ ।

राम कला—सं० पुं० एक० । रामावतार । रा० १२-२६-२ ।

रामबंध—सं० पुं० एक० । राम का रूप । रा० ९-१४-८ ।

राम बैर—सं० पुं० एक० । राम से किया विरोध । रा० २६-१३-४ ।

रामशाह—सं० पुं० एक० । इन्द्रजित का भाई । वी० २-४० । २-४५ । २-५२ । २-१६ । ३-१७ । ३-२२ । ३-२३ । ३-२६ । ३-४० । ३-४१ । ३-४३ । ४-१२ । ४-२१ । ४-२६ । ५-५ । ५-१०८ । ६-४१ । ७-२४ । ९-२० । ९-४२ । १०-१ । १०-५५ ।

रामसाह—दे० 'रामशाह' । क० प्रि० १-३०-२ । १-३१-२ । १-३२-१ ।

रामसिंघ—सं० पुं० एक० । रामसिंह, एक राजपूत जिसने रामशाह को चुनौती दी थी । क० प्रि० १-१२-१ । वी० ४-३६ । ४-८१ । ८-८ ।

रामसिंघजू—(आदरार्थक) । दे० 'रामसिंघ' । क० प्रि० ७-३-४ ।

राम-सिर—सं० पुं० एक० । राजा रामसाह का शीर्ष । क० प्रि० १२-१०-४ ।

राम पूत—सं० पुं० बहु० । रघुनाथ के पुत्र—लव और कुश । क० प्रि० ११-६-१ ।

रामहि—सं० पुं० एक० । श्रीरामचन्द्र जी । 'शिव को संग लागी सब कुमारी सब यौं रामहि हगजोरी' । छ० मा० २-३८-५ ।

रामही—सं० पुं० एक० । श्रीरामचन्द्र ही । 'इक रामही बंस लागे उघारे' । वि० गी० २१-६२-४ ।

रामा—[√रम् (क्रीड़ा)+णिच्+ण+टाप्] । सं० स्त्री० एक० । (अ) पत्नी, भार्या । क० प्रि० १६-११-२ । वी० १७-३३ । २५-१ । (आ) सुन्दर स्त्री । छ० मा० २-१२-३ ।

रामानुज—वि० । विशेष्य—भरत । राम का अनुज (छोटा भाई) । रा० १०-४०-२ ।

रामापति—सं० पुं० एक० । रामचन्द्र या श्रीकृष्ण । क० प्रि० १६-१३-४ ।

रामायन—सं० पुं० एक० । प्रसिद्ध धार्मिक ग्रंथ । क० प्रि० १६-५५-२ ।

रामै-नामै—सं० पुं० एक० । राम नाम । छ० मा० १-३५-४ ।

राव—सं० पुं० एक० । (अ) राज्य । रा० २६-३१-२ । २७-२४-८ । (आ) विभिन्न देशों के राजा । रा० २६-३१-२ । २७-२४-८ । (इ) केसवराय । वि० गी० ८-६-२ ।

राय केसो—सं० पुं० एक० । कविविशेष—कवि केशवदास । वि० गी० ११-५२-२ ।

रायनि को राज—वि० । विशेष्य—वीरसिंघ । राजाओं के शिरोमणि । वी० ६-३५-२ ।

रायप्रवीन—सं० स्त्री० एक० । इन्द्रजीतसिंह की वेश्या । क० प्रि० १-४३-१ । १-४०-२ । १-४६-१ । १-५६-२ । १-५७-१ । १-५८-२ । १-६०-२ ।

राय राया—सं० पुं० एक० । राजाओं का राजा । वी० ६-२८ । ६-३५ । ६-४१ । ६-५७ ।

रार—१ सं० पुं० एक० । युद्ध, झगड़ा । र० बा० १-३४-५ । २. स्त्री० । चूना, राल । रा० १४-४-१ ।

रारि—सं० स्त्री० एक० । झगडा, विवाद । क० प्रि० १६-३६-२ ।

रावण—[√रु (शब्द)+णिच्+ल्यु+अन्] । सं० पुं० एक० । लंकाधिपति जिसने सीता का हरण किया । छं० मा० २-२३-३ । २-२३-३ । र० बा० १-१७-५ । १-४५-२ । वी० १-६४ । ११-४६ । ज० २० । वि० गी० ६-२६-२ ।

रावत—सं० पुं० एक० । (अ) सरदार । क० प्रि० १-२५-१ । रा० ३०-२६-१ । ३६-२८-२ । (आ) रनिवास, जनाना स्थान । रा० २२-१८-१ । २७-३८-१ ।

रावत राजपूत—वि० । विशेष्य—राम । संसार का राजा । वी० १-२५-१ ।

रावन—दे० 'रावण' । क० प्रि० ६-५४-४ । ६-३१-१ । ११-२१-१ । ११-५२-४ । र० प्रि० ४-१-२ । ४-२४-२ । ४-१६-१ । ४-२१-१ । ११-५२-४ । ४-३०-२ । ३-३६-२ । ११-३५-१ । ११-३७-१ । १२-६-१ । १२-६-२ । १२-७-१ । १२-११-१ । १२-२१-१ । १२-२२-२ । १२-२६-१ । १३-३६-१ । १३-३८-२ । १३-४५-२ । १३-४८-१ । १५-१८-१ । १५-१६-१ । १५-२४-२ । १५-२८-२ । १५-३१-२ । १५-३६-१ । १५-४०-१ । १५-४१-४ । १६-३८-१ । १६-५-१ । १७-२०-१ । १७-१८-१ । १७-३०-१ । १७-४०-१ । १७-४१-२ । १७-४८-१ । १८-१-१ । १८-१६-२ । १८-२०-२ । १६-१५-२ । १६-१३-२ । १६-१८-१ । १६-१८-२ । १६-३५-४ । १६-३६-१ । १६-३६-१ । १६-४४-२ । १६-४७-४ । १०-३५-४ । १६-४६-१ । १६-५०-१ । १६-४४-४ । १६-५५-१ । २०-२२-१ । २१-२३-२ । २१-३६-२ । २१-४०-२ । २१-४३-३ । २१-४६-२ । ३३-१६-२ ।

रावन के सहायक—वि० । विशेष्य—मुनिबाल । रावण के सहायक शिवस्वरूप । रा० ३६-२८-२ ।

रावन राज—सं० पु० एक० । राक्षसों का राजा, लंकाधिपति रावण । रा० ७-४-३ ।

रावन वंश—सं० पु० एक० । रावण का परिवार । रा० २७-१८-४ ।

रावन-सिर—सं० पु० बहु० । रावण के दस शीश । क० प्रि० ११-२१-१ ।

रावन सुत—सं० पुं० एक० । मेघनाथ । रा० ।

रावर—स० पुं० एक० । अन्तःपुर, रनिवास । क० प्रि० १२-१३-१ । वि० ५-६-३ ।

रावरो—सं० पुं० एक० । राजा । क० प्रि० ५-१०-४ । ५-११-४ । १५-१२-४ ।

रास—सं० पुं० एक० । नृत्य-क्रीड़ा । र० प्रि० १३-३-१ । क० प्रि० ६-५६-४ ।

रासथली—स० स्त्री० एक० । रासक्रीडा की जगह । र० प्रि० ६-२०-२ ।

रासपति—सं० पुं० एक० । श्रीकृष्ण । १६-१३-४ ।

रासरति—स० स्त्री० एक० । नृत्य-क्रीडा की प्रीति । क० प्रि० १०-३०-५ ।

रासि—सं० स्त्री० एक० । भाटार । र० प्रि० ६-४-२ ।

रासिनि—स० स्त्री० बहु० । ढेर । वि० गी० १३-४२-२ ।

राह—सं० पुं० एक० । (अ) राहु ग्रह । क० प्रि० १५-३५-१ । १५-३६-२ । (आ) रास्ता । वी० ३-१६ । ४-२८ । (इ) वेद मार्ग । वि० गी० ५-२०-१ ।

राहि—सं० स्त्री० एक० । रास्ता, मार्ग । क० प्रि० १६-३६-१ ।

राहु—[√रह् (त्याग)+उण्] । स० पुं० एक० । (अ) नौ ग्रहो मे से एक, विप्रचिति और सिंह का पुत्र । समुद्र मंथन के बाद अमृत वितरण के समय इसने भी छिपकर अमृत का पान कर लिया था । यह भेद सूर्य और चन्द्र ने मोहिनी से खोल दिया जिस पर विष्णु ने उसे चक्र से मारा । फलतः उसके सिर और धड़ अलग हो गये । पर यह मरा नही । तभी से सूर्य-चन्द्र से वैर शोधन के लिए यह दोनो को ग्रसता है जिससे सूर्य-चन्द्र-ग्रहण होता है । र० प्रि० ८-३१-१ । क० प्रि० ५-७१-१ । ५-४०-१ । रा० ६-६०-४ । १२-१६-४ । १३-५४-२ । १३-६२-२ । १७-३६-१ । १६-७२-२ । छं० मा० १-५०-६ । वी० २१-२८ । २३-१२ । २६-५ । २६-३५ । (आ) (क) ग्रह विशेष । (ख) रास्ता । क० प्रि० ६-२०-२ । १३-३७-२ ।

रिक्ष—स० पुं० एक० । नक्षत्र । रा० ५-११-२ । १५-३८-१ । ३२-४१-४ । ३६-३३-२ । ३८-१७ १ ।

रिक्ष जाल—स० पुं० बहु० । रीछो का समूह । रा० १८-४३-३ ।

रिक्ष राजमुखी वि० । विशेष्य—रावण । रीछ का सा भयकर मुखवाला । रा० १५-३६-४ ।

रिक्ष राजि—स० पुं० बहु० । रीछो का समूह । रा० २०-२६-१ । २१-२६-१ ।

रिक्ष समूह—स० पुं० बहु० । रीछो का समूह । रा० १३-७-२ ।

रिच्छ—स० पुं० एक० । रीछ । रा० १५-४२-२ ।

रिच्छन—सं० पुं० बहु० । रीछ । क० प्रि० ७-९-३ ।

रिजु—वि० । विशेष्य—प्रोहित । सरल स्वभाव वाला । क० प्रि० ८-११-२ ।

रिच्छुकु—सं० पुं० एक० । अनुरक्ति, अनुराग । क० प्रि० ११-२-२ ।

रिझाइ—क्रियापद । रिझाना । र० प्रि० ३-७-२ । १३-७-१ ।

रिझाउ—क्रियापद । रिझाओ । रा० ७-२३-४ ।

रिझावैं—क्रियापद । रिझाते हैं । रा० ८-१६-३ ।

रिझावै—क्रियापद । रिझाती है । रा० ११-२७-२ ।

रितु—१. सं० स्त्री० एक० । ऋतु । र० प्रि० ५-३७-१ । क० प्रि० ७-३६-४ । वी० १-५ । १-२८ । २३-६ । २. बहु० । षट् ऋतु—ग्रीष्म, वर्षा, शरद, हेमन्त, शिशिर, वसंत । क० प्रि० ७-१-२ । ११-१५-१ । १५-२२-१ । रा० १२-४८ १ ।

रितु युवति—स स्त्री० बहु० । ऋतु रूपी कन्याएँ । रा० ३६-५-२ ।

रिधि—सं० स्त्री० ए० । सम्पन्नता, उत्कर्ष । रा० १-८-१ ।

रिन—१. सं० पुं० एक० । (अ) ऋण, कर्ज, उधार । क० प्रि० १८-७३-३ । रा० २४-१७-१ । वी० १-५८ । ३ -६३ । (आ) युद्ध । १२-२५-१ । २ वि० ऋणी, कर्जदार । क० प्रि० ८-३२-१ ।

रिपु—[√रप् (बोलना) + उ-इत्व]—१. स० पुं० एक० । शत्रु, दुश्मन । क० प्रि० १-७-१ । १-१०-२ । १-१६-१ । १-२५-१ । ३ २४-२ । ३-४२-३ । ६-३६-१ । ७-१३-१ । १४-४६-२ । १४-५०-३ । रा० १६-११-१ । १६-५-२ । २१-५०-१ । २७-१६-२ । ३५-२५-१ । ३५-२६-१ । वी० २-३० । ६-५६ । ८-३६ । ८-३६ । १०-४ । ११-२२ । १४-३ । १४-४ । १४-१२ । १४-२६ । १५-३१ । २६-२२ । २८-३६ । २ बहु० । (अ) शत्रु । र० १-७ ३ । १-४१-२ । १-४२-३ । १-५०-६ । आ) शत्रुगण । वि० १-४-१ । ६-३०-१ । १२-२४-१ । नर (वेंकट, काशि०) ।

रिपुकाल—वि० । विशेष्य- सहज इन्द्र । शत्रुओं को नाश करने का समय । क० प्रि० १-१०-२ ।

रिपुकुलघालक—वि० । विशेष्य—शत्रुघ्न । शत्रुओं को मारने वाला । रा० ३६-८-१ ।

रिपुखंडन—१ स० पुं० एक० । राजा विशेष । क० प्रि० १-२७-२ । २ वि० । विशेष्य—होरि राउ । शत्रुओं का नाश करनेवाला । क० प्रि० १-२७-२ । वी० २-३०-१ ।

रिपुगन—स० पुं० बहु० । शत्रुओं का समूह । रा० १-४१-१ ।

रिपुघन—सं० पु० एक० । शत्रुघ्न । रा० ३६-३० १ ।

रिपुदल खंडन—वि० । विशेष्य—दुर्गादास । शत्रुओं के दल का नाश करने वाला । वी० १०-४-२ ।

रिपुप्रताप—स० पु० एक० । शत्रु का पराक्रम । क० प्रि० ६-२६-१ ।

रिपुबल—स० पु० एक० । शत्रुबल । र० बा० १-२६-२ ।

रिपु रुधिर वलित –वि०। विशेष्य—बलवंत। शत्रुओ के खून से युक्त। वी० ११-२२-२।

रिपु शोनित भरी—वि०। विशेष्य—तरनि। शत्रुओ के खून से भरी। वी० १४-२६-२।

रिपुहर—सं० पु० एक०। शत्रुघ्न। रा० ३५-२०-१।

रिषि—सं० पु० एक०। १. तपस्वी, वेद-मंत्रो का साक्षात्कार और प्रकाशन करनेवाला व्यक्ति। क० प्रि० ७-११-४। ११-४२-२। ११-६०-४। १३-४२-३। रा० १-३८-१। २-४२-२। २-२७-२। ३-४-३। ३-१२-३। ५-१-२। ५-३८-२। २०-५-१। २०-४०-४। २१-१२-२। २१-४८-२। २३-३-२। २७-२३-१। ३३-२३-१। ३३-२४-२। ३३-४६-२। ३५-४-२। ३५-२५-३। छं० मा० १-४४-४। १४५-४। १-५५-५। वी० १-३१। ३१-५५। ३१-५७। ३२-५२। २ विश्वामित्र। रा० ५-४०-१।

रिषिका—सं० स्त्री० एक०। नदी विशेष। वि० गी० ६-१६-१।

रिषिनारि—सं० स्त्री०एक०। ऋषि पत्नी। रा० ११-६-१। १६-२६-३। छं०मा० १-४२-३।

रिषिपति—स० पु० एक०। ब्रह्मर्षि। रा० १-२४-८।

रिषि ब्रह्म—स० पु० एक०। ब्रह्मर्षि। रा० ६-६६-२।

रिषि राज—१ स० पु० एक०। (अ) विश्वामित्र। रा० ५-३५-१। ५-४३-२। ६-१-१। (आ) भरद्वाज। रा० २०-५३-२। (इ) वशिष्ठ। रा० ३४-४-२। २ बहु०। (अ) श्रेष्ठ ऋषिगण। क० प्रि० ६-६६-२। रा० १-४६-२। ५-३-१। ६-६६-२। २१-१४-१। २५-२६-१। २७-२३-१। ३४-१-२। (आ) सतानन्द, ब्रह्मर्षि एवं राजा जनक। रा० ६-२२-१। ३. वि०। विशेष्य—परशुराम। श्रेष्ठ ऋषि। रा० ७-४-१।

रिषिराजू—१ सं० पु० एक०। ऋषियो का राजा या श्रेष्ठ ऋषि। छं० मा० १-५८-३। २. वि०। विशेष्य—अगनित। सर्वश्रेष्ठ ऋषि। छं० मा० १-५८-३। ऋषि कौन है? उसका लक्षण क्या है? इस सम्बन्ध मे भगवान् कृष्ण ने अर्जुन से कहा है—दुःख मे जो घबराते नही, सुख मे जिनको स्पृहा नही, अनुराग, भय अथवा क्रोध जिन्हे छू नही सकता वही व्यक्ति ऋषि है। "दुःखेष्वनुद्विग्नमना सुखेषु विगत-स्पृह। वीतराग भय क्रोध, स्थित-धीर्मुनिरुच्यते"। —गीता २।४५। गरुड पुराण मे लिखा है—मुनि गण तर्पण, होम, सन्ध्यावदन आदि सभी क्रियाओ द्वारा धर्मकार्यार्थ मोक्ष के देनेवाले भगवान् की आराधना करते है।

रिषिवेश—सं० पु० एक०। ऋषि का रूप। रा० ७-४१-४।

रिषीस—सं० पु० एक० । श्रेष्ठ ऋषि । रा० ११-१०-२ । २१-३९-१ । २६-३९-१ । छं० मा० १-४८-६ ।

रिषीसुर—सं० पुं० एक० । ऋषीश्वर । छं० मा० १-७५-३ ।

रिष्यमूक पर्वत—पंपासर के पास एक पर्वत जिसपर राम कुछ दिन सुग्रीव के साथ रहे । रा० १२-५१-१ । वी० २४-३ ।

रिस—[रूष] १ सं० पुं० एक० । रोष, क्रोध । र० प्रि० ८-३७-४ । ६-१०-३ । १२-१६-३ । १२-२०-४ । २ स्त्री० । (अ) क्रोध । रा० ४-२४-१ । १६-३-१ । १८-३०-२ । (आ) युद्ध । उ० "लक्ष्मण शुभ लक्षन बुद्धि विचच्छन रावन सो रिस छाइ दई ।" रा० १६-४६-१ ।

रिसाइगी—क्रियापद । रोष दिखायेगो, मान करेगी । र० प्रि० १०-२४-२ ।

रिसाई—क्रियापद । रुष्ट होगे, रोष दिखायेगे, क्रुद्ध होगे । र० प्रि० १०-२४-२ ।

री—सबोधन कारक । उदा० हेरि है री हिय मे । क० प्रि० ७-२६-४ । ६-२३-३ ।

रीछ—सं० पुं० एक० । भालू । क० प्रि० ५-२३-२ ।

रीछनि—सं० पुं० बहु० । भालू । क० प्रि० ८-१८-१ ।

रीझि—क्रियापद । रीझकर । र० प्रि० ३-७-२ । १६-१४-१ । १४-१४-१ । रा० ३०-६-४ । ३७-४-१ ।

रीझिकै—संयुक्त क्रिया । रीझकर । रा० १८-५३-१ ।

रीति—[√री (यति) क्तिन्]—१. सं० स्त्री० एक० । (अ) सुख । क० प्रि० ८-५-४ । ८-४७-४ । (आ) कुलकानि कुलमर्यादा । क० प्रि० १६-७१ । क–३ । (इ) दशा, अवस्था । र० प्रि० १०-१३-३ । १६-४-१ । वि० १८-२-१ । (ई) परिपाटी । रा० ११-२४-१ । (उ) नियम, कायदा, विधान । रा० १९-१०-३ । वि० १६-१२४-२ । १९-६-२ । १८-३२-१ । (ऊ) स्वभाव । वि० १६-११-१ । २ बहु० । कवि परिपाटियाँ या विशिष्ट पदरचनाएँ । क० प्रि० १५-३२-१ ।

रुंज—सं० पुं० एक० । चमड़े से मढा एक प्राचीन वाद्य । वी० २१-३३ ।

रु—अव्यय, संबन्धवाचक, समुच्चय बोधक । उदा० दैत्य रु मोह । र० प्रि० ६-१२-१ । ६-१४-१ । क० प्रि० १६-७-१ । वी० ५-२२-३ ।

रुख—सं० पु० एक० । शोभा । क० प्रि० १५-७५-४ ।

रुखाये—क्रियापद । रुख किये हुए, लगाए हुए । रा० १६-२०-३ ।

रुचि—[√रुच् + इन्]—सं० स्त्री० एक० । (अ) आभा, चमक, शोभा । र० प्रि० ३-१२-१ । '-२-२ । ६-३२-२ । ६-४६-२ । ८-२४-१ । १२-५-१ । १५-७-१ । क० प्रि० १-५६-१ । ७-३४-३ । ६-१२-१ । १०-२८-५ । ११-४८-२ । १४-४५-२ । १५-२०-४ ।

१५-३६-२ । १५-४१-२ । १५-४५-४ । १५-५१-२ । १५-६६-१ । १५-६८-३ । १५-८२-१ । १५-६३-१ । १६-६१ । क-२ । १६-७६-१ । रा० ११-१६-१ । रा० ११-१६-१ । २५-२५-३ । ३०-१-२ । ३०-१२-११ । ३०-३५-३ । (आ) स्थिति । क० प्रि० ८-४७-१ । १२-६-२ । १५-१६-४ । (इ चाँदनी । क० प्रि० १०-३०-५ । (ई) रंग । क० प्रि० १३-४१-२ । (उ) प्रीति, इच्छा, पसन्द । र० प्रि० १-१४-१ । १-२०-१ । २-१-२ । ८-७-३ । ८-१३-४ । ८-३८-३ । १२-८-३ । रा० ५-१४-१ । ११-१८-२ । १२-४६-२ । वि० १-६-१ । २-४-२ । ६-७५-३ । ८-४२-१ । ६-१४-२ । (ऊ) क. चमक—देवी के पक्ष मे । ख. चेष्टा-प्रवीन राय के पक्ष मे । क० प्रि० ११-८२-३ । (ऋ) अनुराग । रा० ५-१४-१ । ११-१८-२ । १२-४६-२ । वि० १०-२१-३ ।

रुचिर—वि० । विशेष्य—प्रताप । प्रचंड, सुन्दर । क० प्रि० ५-३१-२ । ५-४४-२ । ७-३८-३ । १५-२६-१ । १५-३४-४ । १५-४१-२ । १५-५१-२ । १५-६६-१ । १६-७६-१ । रा० १-३६-४ । २६-२०-२ । २६-२०-२ । ३०-२२-१ । ३० ३१-१ । ३१-२०-१ । वी० १७-६-१ । २२-६-१ । २२-२६-१ । २२-६१-२ । २२-६८-१ । २२-८५-१ ।

रुचिरई—वि० । विशेष्य—मृगलोचन । अत्यन्त सुन्दर । वी० २२-६१-२ ।

रुचिरए—वि० । विशेष्य—मन । सुन्दर । रा० ३०-२८-१ । वी० १६-१३-१ । २०-३६-१ ।

रुचिर भूपन भूषित—वि० । विशेष्य—देह । सुन्दर भूषणों से विभूषित । रा० ३-२६-१ ।

रुचि रयो—वि० । विशेष्य—अशोक वृक्ष । शोभा से रंजित, अति सुन्दर । रा० २६-१६-२ ।

रुचि रयौ—वि० । विशेष्य—अशोक वृक्ष । सुन्दर, मनोहर । वी० १६-२२-२ ।

रुचि रेहै—सं० स्त्री० एक० । काति की रेखा । र० प्रि० ५-२-२ ।

रुचि लीन—वि० । विशेष्य—परदे । कातिमान, चमकीले । रा० २६-४३-१ ।

रुचे—क्रियापद । अच्छा लगे । र० प्रि० ३-५-१ । रा० २६-२०-३ ।

रुचैं—क्रियापद । रुचे, रुचता है । र० प्रि० ११-१६-५ ।

रुचै—क्रियापद । रुचता है । रा० ६-२३-२ । १७-२३-२ । ३३-२२-२ । ३४-४५-२ ।

रुजावरी—सं० पुं० एक० । वाद्य । वी० ३३-१ ।

रुधिर मय—वि० । विशेष्य—भूमि । शत्रुओ के खून से युक्त । क० प्रि० ८-३०-२ ।

रुदन—[रोदन] । सं० पुं० एक० । (अ) क्रन्दन, विलाप । क० प्रि० ८-३८-१ । (आ) अश्रुपात । रा० ३०-६-२ ।

रुद्र—[√रुद्+णिच्+रक्–णि–लुक्] । १. सं० पुं० एक० । (अ) राग विशेष । क० प्रि० २-१४-१ । (आ) ईश्वर, महादेव । क० प्रि० ८-३०-१ । ११-३१-४ । रा० ६-१८-२ । १३-३२-३ । १६-६१-२ । १७-४६-२ । १८-१४-२ । १६-३०-२ । २८-१२-२ । २७-१-४ । र० बा० १-१६-५ । वी० २-३१ । २-४७ । ६-२३ । १४-१२ । १४-४४ । २७-१२ । ३१-१६ । ३१-८१ । ३२-२६ । ज० ३-१७ । वि० ६-४०-४ । ६-५३-१ । (इ) रौद्र रस—काव्य के नौ रसों में से एक जिसका स्थायी भाव क्रोध है । र० प्रि० १-१५-१ । २. बहु० । एक प्रकार के मरण देवता । इनकी संख्या ११ मानी जाती है—अजैकपाद, अहिर्बुध्न्य, विश्वरूपहर, बहुरूप, त्र्यंबक, अपराजित, वृषाकपि, शंभु, कपर्दी और रैवत । रा० १७-३८-१ । ३ वि० । विशेष्य—संग्राम भयंकर । रा० २१-३६-२ । वि० ६-५३-१ । (भागवत में इस प्रकार उल्लेख मिलता है—सृष्टि के पहले ब्रह्मा के नेत्र युगल के मध्य से क्रोधस्वरूप ग्यारह रुद्रों की उत्पत्ति हुई जो सृष्टि का संहार क्रोधाग्नि से करते हैं । इसलिये यहाँ 'रुद्र' शब्द 'भयंकर' के अर्थ में प्रयुक्त है ।)

रुद्र-कपाल—सं० पुं० एक० । शिव कपाल । वि० गी० १४-२७-२ । १४-२८-१ ।

रुद्रजू—सं० पुं० एक० । शिवजी । रा० १६-१०-३ ।

रुद्रन—सं० पुं० बहु० । दे० 'रुद्र' । रा० १७-३८-१ । क० प्रि० ११-५६-२ ।

रुद्र रस—सं० पुं० एक० । रस-विशेष, रौद्र रस । क० प्रि० ५-३२-१ ।

रुद्र रूप -सं० पुं० एक० । शिव का स्वरूप । वि० गी० १६-६४-१ ।

रुद्र वदन—सं० पुं० बहु० । शंकर के पाँच मुख । क० प्रि० ११-१२-१ ।

रुद्र दि—सं० पुं० एक० । देवता । रा० १६-३-२ ।

रुधिर—[√रुध् (आवरण)+किरच्] सं० पुं० एक० । रक्त, लहू, खून । क० प्रि० ५-३२-१ । वी० ८-४४ । ८-४६ । ११-२२ ।

रुधिरजल—सं० पुं० एक० । रक्त रूपी जल । रा० ६-३५-४ ।

रुध —सं० पुं० एक० । रोष । क्रोध । क० प्रि० १५-६०-४ ।

रुष्ट—[√रुष्+क्त] वि० । विशेष्य—बातें । क्रोधित । क० प्रि० १२-१५-१ ।

रूखी—वि० । विशेष्य—बातें । अप्रिय, रसहीन । र० प्रि० ३-६५-१ ।

रूठि—[रुष्टि] क्रियापद । रूठकर । र० प्रि० १-२६-१ । ६-५१-१ । १०-१३-१ ।

रूठिबे—क्रियापद । रूठना, खीजने का । र० प्रि० ४-१०-१ ।

रूठियै – क्रियापद । रूठिये, मान कीजिए । र० प्रि० ६-११-१ ।

रूठै—क्रियापद । रूठे । र० प्रि० ७-४०-१ ।

रूप—[√रूप् (बनाना, देखना)+अच्] । सं० पुं० एक० । (अ) आकार, स्वरूप, शक्ल । र० प्रि० १-२-१ । ३-४८-४ । ६-५१-१ । ६-७-२ । क० प्रि० १-१४-१ । १-४२-१ । ४-१०-२ । ५-२-१ । ६-२२-२ । ६-२७-३ । ६-४१-१ । ६-७२-४ । ६-८-१ । ६-२३-१ । ११-५८-५ । ११-६८-२ । १२-३१-१ । १३-१२-१ । १३-१२-२ । १३-१६-१ । १४-१-१ । १४-६-१ । १५-१३-१ । १५-१५-१ । १५-२५-४ । १५-८०-२ । १५-६३-६ । १६-७-१ । १५-५२-४ । रा० १-३-४ । १०-३६-१ । १३-४२-१ । २०-२७-१ । २६-४५-१ । २०-१६-१ । ६-५१-२ । ६-३५-१ । २०-५०।१ । वि० गी० ४-२०-२ । ४-२५-३ । १४-४०-१ । १४-४५-१ । १४-५३-१ । १४-५५-१ । १४-५८-२ । २०-१२-१ । २०-१२-२ । २०-३१-१ । २० ३२-२ । २०-४३-२ । २१-८-१ । (आ) सौन्दर्य । र० प्रि० १-२०-१ । ४-१०-३ । ५-२१-२ । ६-६-१ । ६-२४-१ । ५-३८-४ । ६-४१-४ । ६-४२-१ । ८-३८-३ । ८-३६-१ । ६-४-२ । ११-११-२ । १३-१८-१ । १४-२०-१ । १५-३-४ । क० प्रि० ५-१३-३ । ६-२६-१ । ६-३१-२ । ६-४२-४ । ८-४४-२ । ६-१७-३ । १३-१८-३ । १३-२८-३ । १४-४५-१ । १५-५१-२ । १५-५४-३ । १५-६२-३ । १६-४६-२ । रा० ६-५६-७ । ६-५६-८ । ७-३२-१ । १३-७६-२ । २६-७-१ । ३०-१४-२ । ३१-२०-१ । ३४-३७-१ । ३६-७-२ । ३७-७-१ । (इ) ठगी । क० प्रि० ६-२२-२ । (ई) (क) चाँदी, (ख) सौंदर्य । क० प्रि० १५-३४-४ । १५-४१-२ । (उ) सौंदर्य दर्शन । र० प्रि० ४-१६-१ । (ऊ) छवि, आभा । र० प्रि० ५-२६-१ । १४-१६-२ । वि० गी० १८-२०-१ । १८-२१-१ । १८-२४-१ । (ऋ) सूरत, वेष । रा० ३-१७-२ । ६-१८-३ । ७-१४-४ । २६ २८-१ । ३७-२-२ । वि० गी० ८-१४-१ । ११-१०-४ । १२-१६-२ । १६-४७ १ । १६-११७-१ । (ए) शरीर । रा० ८-६-२ । २०-२२-२ । २६-७-२ । (ऐ) लक्षण । रा० १३-७४-२ । (ओ) विकार । रा० २०-१६-२ । (औ) स्वभाव, प्रकृति । रा० २०-५०-१ । २५-३-२ । छ० मा० १-४६-४ । १-४८-४ । २-२५-३ । २-२५-४ । २-४१-३ । २-४२-३ । र० १-२१-१ । १-३२-१ । वि० गी० २-४-२ । ६-४६-१ । ११-१०-१ । १६-५-२ । ११-६-१ । १६-१२६-२ । १७-६०-२ । १७-६१-१ । १७-६८-२ । १६-६५-४ । २१-१५-२ । २१-१५-२ । २१-१६-१ । (१) बहु० । (अ) आकार । क० प्रि० १३-२२-१ । १५-६२-३ । १५-११५-२ । (आ) गति । वि० गी० १८-२८-२ । (इ) वेषों को । वि० गी० १५-१७-१ । १५-२८-१ । १५-६१-२ । (४) अनेक रूप । वि० गी० २०-१२-१ । २०-१२-२ ।

रूप अनूपकारी—वि० । विशेष्य—मागी-

रथी । अनुपम रूप धारण की हुई । रा० १०-३६-१ ।

रूपक—सं० पुं० एक० । १. समता । क० प्रि० ६-२२-२ । ६-४२-४ । १४-४५-१ । २. अलंकार विशेष—जब उपमेय को उपमान के रूप मे दिखाया जाता है तब रूपक अलंकार होता है । क० प्रि० ६-६-२ । १३-१२-२ । वी० १५-१५ । २०-३१ । २१-६ । २२-४८ । २२-६८ । ३. अद्भुत रूपक । क० प्रि० १३-१५-२ । ४ विरुद्ध रूपक । क० प्रि० १३-१७-२ । ५ उपमान । क० प्रि० १३-२८-३ । १४-२०-१ । ६. रूपा- चाँदी । क० प्रि० १४-५०-३ । ७ प्रतिमा, रूप, प्रतिमूर्ति । रा० १३-१४-१ । ३१-२-३ । ८. मूर्ति । छं० मा० १-७०-६ । वि० २-४-३ । २१-३७-१ । ९ अभिनय, प्रदर्शन, व्यक्त दृश्य काव्य । वि० १८-२१-१ । २१-३७-१ ।

रूपक रूपक—सं० पुं० एक० । जहाँ किसी वस्तु या किसी भाव का रूपक मनमानी वस्तु से बाँधे, वहाँ 'रूपक-रूपक' होता है । क० प्रि० १०-४-२ । १३-१९-२ ।

रूपकु—सं० पुं० एक० । सात मात्राओ का एक ताल विशेष । र० प्रि० ५-२९-१ ।

रूप को भूप—स० पुं० एक० । युवावस्था । क० प्रि० ५-१३-३ ।

रूपजुत—१. स०पुं०एक० । सुन्दर पुरुष । क० प्रि० ७-३-२ । २. वि० । विशेष्य—रामसिंघजू । रूपवान । क० प्रि० ७-३-२ ।

रूपधाम—वि० । विशेष्य—बालक राम । रूपवान । रा० ५-१४-६ ।

रूप निधान—१ सं० पुं० एक० । सौंदर्य की संपत्ति । क० प्रि० १५-३०-१ । २. वि० । विशेष्य—भूप । रूपवान, सौंदर्य की खान । रा० २९-१-१ । क० प्रि० १५-३०-१ । वी० ८-२१-१ । २२-८५-२ ।

रूप प्रकास—वि० । विशेष्य—वीरसिंघ । रूपवान । वी० १०-३४-२ ।

रूप-भूप—१. सं० पुं० एक० । (अ) सौंदर्य । क० प्रि० १५-६२-३ । १५-८०-२ । (आ) सौंदर्य रूपी राजा । रा० ३१-५-१ । २ वि० । सौंदर्यवान । क० प्रि० १५-४४-२ ।

रूप भूपति—सं० पुं० एक० । सुन्दर व्यक्ति । क० प्रि० १५-५१-२ ।

रूप मंजरी—सं० स्त्री० एक० । १. (अ) वृक्ष विशेष—देवलोक के पक्ष मे । (आ) सखी विशेष—राग के पक्ष मे । क० प्रि० ७-१५-२ । २. (अ) सुंदरी—(संज्ञा का विशेषणवत् प्रयोग)—शिव-समाज के पक्ष मे । (आ) सुन्दरी स्त्री—वसंत के पक्ष मे । क० प्रि० ७-२८-३ ।

रूपमंजरी-सुपद-रज—स० स्त्री० एक० । १ सुंदरी पार्वती की चरण-रज—शिव-समाज के पक्ष मे । २. सुदर स्त्री की चरण-रज—वसत के पक्ष मे । क०प्रि० ७-२८-३ ।

रूपमद—स०पु० एक० । सौंदर्य का नशा । र० प्रि० ६-२८-१ । क० प्रि० ६-३८-४ । १३-२-१ ।

रूपमाला—सं० स्त्री० एक० । छद विशेष । छं० मा० १-४७-२ । १-४४८-५६ । विशेष—रूपमाला मे १४-२० के विराम से प्रत्येक चरण मे २४ मात्राएँ होती है । अंत मे क्रमश गुरु और लघु होना चाहिए । आरंभ मे त्रिकाल के पश्चात् द्विकाल वर्ण रखने से इसका सौदर्य बढ जाता है । इससे आरंभ मे गुरु लघु का होना आवश्यक है ।

रूपवति—सं० स्त्री० एक० । खूबसूरत स्त्री । वि० ४-१७-२ ।

रूपवृद्ध—वि० । विशेष्य—बाल । रूपवती । क० प्रि० १-४२-१ ।

रूप-मद-मोचन—वि० । विशेष्य—विलोचन । सौंदर्य का मद दूर करने वाले, अत्यंत सुदर । र० प्रि० ६-३८-४ ।

रूपमय—वि० । विशेष्य—आगार । स्वरूप से युक्त । वी० २०-१७-१ ।

रूपमय आगार—वि० । विशेष्य—मिगार । रूपवती । वी० २०-१७-१ ।

रूपरई—वि० । विशेष्य—सीता । रूपरंजित, रूपवती । रा० १५-६-३ । ३५-४-१ । क० प्रि० ११-५८-३ ।

रूपरये—वि० । विशेष्य—मुनिबालक । सुन्दर । रा० ३८-२-१ ।

रूप रमे—वि० । विशेष्य—भूपन । रूपवान, अति सुन्दर । रा० २६-१६-३ ।

रूप रूरे—वि० । विशेष्य—पूत । सुन्दर छविवाला । र० प्रि० १४-१६-२ ।

रूप ललोही—वि० । विशेष्य—रुचि । सौंदर्य को लीलनेवाली, रूप लोभी । र० प्रि० ८-३८-३ ।

रूप सील दुति धाम—वि० । विशेष्य—कन्या । रूप, शील एवं कान्ति का आगार, अर्थात् रूपवती, शीलवती एवं कातिमान् । वि० १६-५-२ ।

रूपा—सं० पु० एक० । चाँदी । रा० ३०-२७-२ ।

रूपे—सं० पुं० एक० । चाँदी । क० प्रि० ५-१३-३ । ५-१५-१ । १५-७६-४ ।

रूपै—सं०पु०एक० । उ० 'वही सच्चिदानन्द रूपै धरेंगे' । छं० मा० २-१-२ । वि० २१-६०-१ ।

रूपौ—सं० पुं० एक० । चाँदी । क० प्रि० ५-४४-२ ।

रूरी—वि० । विशेष्य—सिंदूर को तिलकावलि, रनथली । १. सिंदूर को—तिलकावलि के पक्ष मे । सुन्दर, शोभाप्रद । रा० २१-२१-२ । २८-२-१ । क० प्रि० १५-६३-१ । २. रनथली के पक्ष मे—रूखी-सूखी । वी० ८-४३-१ ।

रूरे—वि० । विशेष्य—बगरूरे । सुन्दर । रा० १२-२०-२ । २६-१२-१ । २८-२-२ । र० प्रि० १४-१६-२ । क० प्रि० १४-७६-४ । १६-४०-२ । वि० ७-७-१ ।

रूरो—वि० । विशेष्य—सनाढ्यन । अच्छे । रा० २१-१६-२ ।

रूसन—क्रियापद । रूठने । र० प्रि० १३-८-४ ।

रूसि—क्रियापद। रूठकर। रा० १५-३२-२।

रूसिबो—क्रियापद। रूठना। र० प्रि० ७-४१-४।

रेख—१ सं० स्त्री० एक० । (अ) लकीर। र० प्रि० ३-३१-३। ८-१६-२। क० प्रि० ६-१०-२। १५-७६-१। (आ) भेदक रेखा, चिह्न। रा० ६-१८-५। २७-४५-५। ३१-११-१। (२) बहु० लकीरें। र० प्रि० ३-३१-१। ३-३१-३। क० प्रि० ६-५६-२। ११-८-१। १२-७४-३।

रेखत—क्रियापद। रेखा करती है, खरोचती है, घाव करती है।

रेखा—[√लिख्+अङ्+टाप्] १. सं० स्त्री० एक०। लकीर। र० प्रि० ८-३६-१। क० प्रि० १४-३३-३। रा० १२-१८-२। २५-२५-३। ३१-११-१। ३१-३१-२। २. बहु०। लकीरे। क० प्रि० १५-३८-३।

रेचक—[√रिच्+णिच्+ण्वुल=अक] सं० स्त्री० एक०। प्राणायाम की एक क्रिया, खीची हुई साँस को बाहर निकालना। रा० २५-२२-२।

रेनु—सं० स्त्री० एक०। धूलि, रेत। क० प्रि० ५-३५-३। रा० ३१-१-३।

रेनुका—सं० स्त्री० एक०। धूलि। वि० गी० ६-१०-४। १०-१२-५।

रेनुकामय—वि०। विशेष्य—आसन। रेनुका से युक्त। वि० गी० ३-१०-४।

रेनुमयी—वि०। विशेष्य—विधि। धूलिमय। रा० ३५-६-३। क० प्रि० ५-३५-३।

रेवा—सं० स्त्री० एक०। नर्मदा नदी। क० प्रि० ७-१३-२। वी० १५-३१। वि० गी० १-४-२।

रेहै—सं० स्त्री० एक०। रेखा। र० प्रि० ५-२-२।

रैन—स० स्त्री० एक०। रजनी। र० प्रि० ३-६१-२।

रैनि—सं० स्त्री० एक०। रात, निशि। र० प्रि० ११-१८-४। क० प्रि० ७-३७-२। ७-४२-१। १४-३७-२। रा० १३-८७-४। २६-२०-२। वि० गी० १६-३५-२।

रैनिचर—स० पुं० एक०। राक्षस। रा० १२-१५-२। १२-१६-२।

रैनिचारी—स० पुं० एक०। राक्षस, निशिचर। रा० १४-८-१। ३०-२६-१।

रैयत सरि—वि०। विशेष्य - दान। राजा की प्रजा। वि० गी० १-२५-२। पुराने काल मे राजाओ के पास अधिक धन-सम्पत्ति होती थी। इसलिए प्राय वे ही दान दिया करते थे।

रैहै—क्रियापद। रही है, रहेगे। र० प्रि० ७-२१-४। क० प्रि० ३-३८-३।

रैहै—क्रियापद। रहेगे। रा० १६-२६-२।

रैहौ—क्रियापद। रहूँगा। रा० १६-६-२।

रोचि—स० स्त्री० एक०। दीप्ति। र० प्रि० ६-४३-२।

रोइ—क्रियापद। रो। रा० १०-३०-२।

रोए—क्रियापद। रोये। रा० १०-३१-१। ३२-२३-२।

रोकत—क्रियापद। रोकते। र० प्रि० ६-४८-२।

रोकहि—क्रियापद। रोकते हैं। रा० २१-२९-१।

रोकि—क्रियापद। रोककर। रा० १-२०-१। १३-३६-१। १३-४१-१। १९-४८-१। ३८-४-४।

रोकियत—क्रियापद। रोकते। र०प्रि० ९-८-३।

रोकियो—क्रियापद। रोको। रा० १९-४५-१। ३६-५-२।

रोकि सके—संयुक्त क्रिया। रोक सकता है। रा० ४-२०-१।

रोकै—क्रियापद। रोके। र० प्रि० २-१९-२।

रोकौ—क्रियापद। रोको। रा० १७-४४-१।

रोक्यो—क्रियापद। रोका। रा० १२-२२-१। १२-२८-१। १८-४२-२। १७-४३-२। १९-१०-१। १९-१०-१। ३५-१५-२।

रोग—[√रुज् (हिंसा)+घञ्] सं० पुं० एक०। १. बीमारी, व्याधि। क० प्रि० १४-२३-१। गी० १-५६। ७-५६। ७-५७। १०-५३। १४-१२। २२-१५। ३३-३७। वि० गी० १-९-२। ११-३५-२। १२-१४-२। २ महामोह के योद्धा का नाम। वि० गी० ६-३८-१।

रोगनि—सं० पुं० बहु०। बीमारियाँ। र० प्रि० ८-५१-४। क० प्रि० ६-३०-३।

रोग-निकेतन—सं० पुं० बहु०। रोगों का निलय। वि० गी०। १४-२०-२।

रोग रिपु—सं० पुं० एक०। धन्वन्तरि, रोगों के शत्रु। क० प्रि० ८-३१-३। रा० ३९-९-२। (समुद्र-मन्थन के समय निकले धन्वन्तरि देवों के वैद्य माने माने जाते हैं।)

रोग संजुक्त—वि० विशेष्य—राजा। रोग से पीडित, रोगी। वी० १०-५३-१।

रोगहीन—वि०। विशेष्य—३०-७-१। रोग रहित, निरोग। वी० २२-१५-१।

रोगी—१. सं० पुं० एक०। रोग से पीड़ित, बीमार आदमी। क० प्रि० ६-५०-१। वी० २-२। १९-१४। ३१-२१। ३१-६३। २. वि०। विशेष्य—संरतार। रोगों से पीडित। रा० ९-१६-३।

रोचक—[√रुच् (प्रीति)+णिच्+ण्वुल्-अक] वि०। विशेष्य—औषद। मधुर लगनेवाला। वी० २२-११-२।

रोचति—क्रियापद। सुहावनी लगती है। रा० ८-१०-२।

रोचन—[रुच्+णिच्+ल्यु] १ सं० पुं० एक०। हल्दी-चूने की बनी लाल बुकनी, रोली। र० प्रि० २-१२-१। क० प्रि० ३-८-२। २. स्त्री०। एक सुगन्धित लेप। क० प्रि० ५-१९-३। ३. वि०। विशेष्य—हय। रोरी। रा० ३५-६-१।

रोटी—सं० स्त्री० एक०। रोटो। वी० १३-७।

रोडिल—सं० स्त्री० एक०। गूँधे हुए आटे की रोटी। रा० ३०-२६-३।

रोधक-असाधु जन—वि०। विशेष्य—प्रबोध बुद्धि, प्रभातकर। जो पापी जनो के कुकर्मों को रोकती है। क० प्रि० ७-२४-२।

रोनी—वि०। विशेष्य—कुच कुंकुम की रुचि। रमणीय, अच्छी। र० प्रि० ६-४६-२। क० प्रि० ११-४८-२।

रोम—[√रु (गति) + मनिन्] सं० पु० बहु०। तनूरुह, रोगटा, रोया, शरीर के ऊपर होने वाले छोटे-छोटे बाल। र० प्रि० ४-८-२। ६-४३-२। क० प्रि० ८-४७-१। रा० १३-११-१। वी० २२-२८। २२-७६। र० १-३२-६। वि० ६-५४-१। ६-५४-२।

रोम चर्ममय—वि०। विशेष्य—पाट। रोम चर्म से युक्त। वी० १७-३-१।

रोमनि—सं० पुं० बहु०। तनूरुह। क० प्रि० ७-२०-२।

रोमराजी—सं० स्त्री० बहु०। रोमावली, रोमो की श्रेणी, नाभि से ऊपर के बाल। रा० ३१-३०-१।

रोमराजी—देखिए 'रोमराजि'। क० प्रि० १५-२३-३।

रोम-रुचि—सं० स्त्री० एक०। रोमकूपो की स्थिति। क० प्रि० ८-४७-१।

रोमलता—सं० स्त्री० बहु०। नाभि के ऊपर के बाल। क० प्रि० १५-२१-२।

रोमांच—सं० पुं० एक०। एक सात्विक भाव; भय, आनंद आदि से रोयो का उभरना। क० प्रि० ६-१०-१।

रोमावली—सं० स्त्री० बहु०। रोमराजि। रा०।

रोर—सं० पुं० एक०। १. गाँजे का चूर। क० प्रि० ५-२१-१। २. दारिद्र्य, निर्धनता। क० प्रि० ११-७३-२।

रोला—सं० स्त्री० एक०। छंद विशेष। रोला के प्रत्येक चरण में ११ और १३ के विराम से २४ मात्राएँ होती हैं। कुछ लोग अंत मे दो गुरु वर्णों का होना आवश्यक मानते हैं। परंतु ऐसा होना अनिवार्य नही। 'जीती जाती हुई जिन्होने भारत बाजी।' छं० मा० १-४४८-७७।

रोवत—क्रियापद। रोता है। रा० १६-४०-२।

रोवन—क्रियापद। रोते हैं। र० प्रि० ८-४३-२। ८-४४-४। रा० ३२-४१-३। ३४-२२-२।

रोवैं—क्रियापद। रोवें। र० प्रि० ८-४०-२।

रोष—सं० पुं० एक०। १. क्रोध, विरोध। र० प्रि० २-१३-३। ३-२-२। ७-१५-२। ७-१८-३। १०-४-३। १४-२३-४। २४-२६-१। क० प्रि० २-११-१। ८-४२-१। ८-३४-२। ११-७४-३। १३-४२-३। १५-६०-४। रा०। ७-२०-३। ७-२४-१। १३-६२-२। १५-२-१। ३७-८-२। ३७-६-२। वि० ५-२४-१। ६-३६-१। २. योद्धा का नाम, रोग (वेंकट, क०प्रि०)। वि० ६-३५-१।

रोषगिन—सं० पुं० एक०। क्रोध रूपी आग। रा० १४-८-१।

रोषमई—वि०। विशेष्य—दृग। क्रोध युक्त। रा० ५-२७-१।

रोषरई—क्रियापद। क्रुद्ध होकर। रा० १७-४०-१।

रोस—सं० पुं० एक०। क्रोध, गुस्सा। र० प्रि० ६-४-२।

रोसो—सं० पुं० एक०। क्रोध। र० प्रि० ८-३७-१।

रोहिये—क्रियापद। आरोहित है। रा० २५-२५-३।

रोहियौ—क्रियापद। डाल दिया। रा० ३२-३७-१।

रोहौ—क्रियापद। आरोहण करते हो, सवार हो जाते हो। रा० ११-३३-२।

रौद्र—[रुद्र+अण्] सं० पुं० एक०। रस-विशेष—रौद्र रस। र० प्रि० १-२-३। १६-२-२।

रौद्र रस—देखिए 'रौद्र'। र० प्रि० १४-२?-१। १५-६-१।

रौरि—सं० स्त्री० एक०। कोलाहल, शोर। क० प्रि० ८-२८-१।

ल

लंक—सं० स्त्री० एक०। १. कमर। र० प्रि० १२-१३-४। क० प्रि० १४-१०-४। २. राक्षस राजा रावण का राज्य, भारत के दक्षिण का एक द्वीप। क० प्रि० ६-७३-२। ८-१८-४। ६-३१-१। ११-५८-१। ११-५६-४। १६-५७-१। १६-६४-४। रा० १३-३८-४। १४-७-१। १४-११-१। १४-१२-१। १४-१३-१। १४-३३-२। १५-६-१। १५-७-४। १५-११-२। १५-३१-२। १५-३६-२। १५-३८-२। १५-४१-३। १६-४-४। १६-५-२। १६-१२-४। १६-१३-१। १६-३३-१। १८-२५-१। १८-२८-२। १६-३-४। १६-२१-४। १६-२५-२। २१-४५-३। २७-१७-२। वी० १-४५। ११-४६।

लंकाधाम—सं० पुं० एक०। लंका। रा० १५-२६-२।

लंका नाथ—सं० पुं० एक०। रावण, लंका का राजा। रा० १२-१६-१। १२-२०-४। १६-१४-२। ज० ३२।

लंक नायक दूत—वि०। विशेष्य—अंगद। लंका के राजा (राम) का दूत। रा० ४-२।

लंकपती—सं० पुं० एक०। रावण। रा० ४-२६-२।

लंकरानीन—सं० स्त्री० एक०। मंदोदरी, लंका की रानी। रा० १६-३३-१।

लंका—[√रम्(रमण)+क या रस्यावः+टाप]। सं० स्त्री० एक०। द्वीप विशेष, रावण का राज्य, भारत के दक्षिण का एक द्वीप। रा० १३-४१-२। १३-४७-२। १४-१७-२। १७-५६-२। १६-१२-५।

लंकाधिनाथ—सं० पु० एक०। रावण, लंका का राजा। रा० १२-२१-१।

लंकाधिनाथेस—[लंका+अधि+नाथ+ईस] सं० पुं० एक०। रावण। छं० मा० १-४७-४।

लंका निरोधु—सं० पुं० एक०। लंका का घेरा। रा० १७-३-२। १७-४-१।

लंकापति—वि०। विशेष्य—रावन। लंकाधीश, लंका का राजा। वी० १-६४-१।

लंकेस—सं० पुं० एक०। लंका का राजा। रा० ४-२७-१। १५-२६-२। १६-१-१।

लंकेस बाला—सं० स्त्री० बहु०। रावण की रानियाँ। रा० १६-२६-१।

लंगूरमुखु—सं० पुं० एक०। काले मुख का वदर। क० प्रि० ५-२१-१।

लंबोदर—वि०। विशेष्य—गणेश। बड़ी तोंदवाला, पुराणों में भी गणेश को लंबोदर के रूप में ही चित्रित किया गया है। गणेश का शरीर स्थूल, मुख हाथी का और उदर लम्बा है। "सर्वं स्थूल गजेन्द्रवदनं लम्बोदरं सुन्दरम्।" र० प्रि० १-१-६।

लई—क्रियापद। कर ली, लिया, लाया। र० प्रि० २-५-३। ३-२१-१। ६-२०-१। ६-३५-३। ६-४४-४। ८-७-२। ६-१६-४। ११-१४-१। १३-१७-३। १४-१०-२। १४-१७-२। क० प्रि० १-२४-१। रा० ६-३२-२। ६-३३-३। ६-३४-३। १२-५६-२। १२-६४-२। १३-६५-४। १३-७७-२। १५-६-४। १५-३१-२। १५-३६-१। १७-४०-४। १०-२०-२। २३-२४-२। ३१-२२-४। ३६-२५-२।

लए क्रियापद। लिए। र० प्रि० ६-८-८। रा० १३-३०-१। १५-३०-२। २१-३८-२। ३१-४२-२।

लकुच—[√लक् (आस्वादन)+उचन्]। सं० पुं० एक०। कटहल वृक्ष। रा० ३-१-२।

लकुट—[√लक्+उटन्] सं०पुं०एक०। लकड़ी। वी० २२-६८।

लक्ष—[√लक्ष् (दर्शन)+अच्]। १. सं० पु० एक०। निशान। रा० ७-२१-२। २. वि०। विशेष्य—लिपिकार। एक लाख। वी० २७-५-१।

लक्ष करौ—संयुक्त क्रिया। लक्ष्य बनाऊँगा। रा० ७-१२-२।

लक्ष गति—सं० स्त्री० एक०। निशानेवाली। रा० १६-४४-१।

लक्षन—[√लक्ष्+ल्युट्]। १. सं० पुं० बहु०। पुराण के पाँच लक्षण—सृष्टि की उत्पत्ति, प्रलय, देवताओं की उत्पत्ति और वंश-परम्परा, मन्वंतर तथा मनुवंश के विस्तार का वर्णन। क० प्रि० ११-१२-२। २. एक०। लक्ष्मण।

"वान की वायु लड़ाई के लक्षन लक्ष"। रा० ७-१२-२ । १५-४१-२ । ३. एक० । विशेषता सूचक तत्व, लक्षण । रा० ६-५१-४ । १३-७४-२ । छं० मा० २-८-१ । ४. वि० । विशेष्य—साधन । लाखो । रा० १८-२-१ ।

लक्षलक्ष रिक्षबल रिक्षराज मुखी—वि० । विशेष्य—राजश्री विभीषन की । रा० १५-३६-३ ।

लक्षि—१. सं० स्त्री० एक० । (अ) लक्ष्मी देवी । क० प्रि० ६-६७-३ । रा० १६-२३-२ । (आ) लक्ष्य को । रा० १३-३३-२ । २. क्रियापद । देखकर । रा० ४०-३ ।

लक्षिये—क्रियापद । दिखाई पड़ते हैं । रा० १४-३९-३ ।

लक्षी—सं० स्त्री० एक० । कमला । क० प्रि० १५-११५-१ ।

लक्ष्मण—[लक्ष्मन् + अच्]—सं०पु०एक० । लक्ष्मण, राम का भाई, सुमित्रा और दशरथ का पुत्र । रा० २-२८-२ । ३-१२-३ । ५-९-१ । ५-२-१ । ५-३०-२ । ५-३७-२ । ७-१७-१ । ७-३६-१ । १०-४-२ । १०-१५-१ । १०-२८-२ । ११-१-२ । ११-१०-१ । ११-३४-२ । ११-३६-२ । १२-२७-२ । १२-६१-२ । १३-२७-१ । १३-२९-१ । १३-३८-१ । १४-३९-२ । १४-४०-१ । १५-१२-१ । १७-१९-१ । १७-४०-४ । १७-४१-१ । १७-४३-२ । १७-४४-१ । १७-५५-१ । १८-१-१ । १८-६-३ । १८-३२-२ । १८-३४-१ । १८-३४-१ । १८-३५-१ । १८-३६-१ । १८-३७-२ । १९-४९-१ । २०-२५-२ । २१-२३-४ । २१-३१-१ । २१-४१-४ । २२-२-१ । २२-१४-१ । २२-२०-२ । २६-२६-१ । २७-२१-२ । ३३-४५-२ । ३३-४६-१ । ३३-५१-१ । ३३-५२-१ । ३४-२-२ । ३६-९-१ । ३६-१०-१ । ३६-११-२ । ३६-१६-१ । ३६-१७-२ । ३६-२१-१ । ३६-२२-१ । ३६-२४-३ । ३६-२५-१ । ३६-२६-१ । ३६-२७-२ । ३६-२०-१ । ३६-३०-२ । ३९-१५-१ । छं० १-२३-३ । १-४८-३ । वि० ४-३९-२ ।

लक्ष्मी—[√लक्ष् + ई, मुद् आगम]—सं० स्त्री० एक० । धन की अधिष्ठात्री देवी लक्ष्मी या विष्णु की पत्नी । छं० १-१९-३ । २-१२-१ । २-१२ । वी० ३१-८१ । ३१-८२ । वि० गी० ६-६१-१ ।

लक्ष्य—[लक्ष् (दर्शन) । ण्यत्]—सं०पु० बहु० । १. उपमेय के गुण । क० प्रि० १४-३८-१ । २. निशाना लगाने की चीजें । क० प्रि० १५-६३-१ । रा० २-१८-३ । २७-१४-३ ।

लखन—सं० पु० एक० । लक्ष्मण । 'पीछे दुरि सत्रुघन पै लखन धुवाए पास' । रा० २१-५३-१ ।

लखी—क्रियापद । देखा । र० प्रि० ६-५२-१ । रा० १३-५५-२ ।

लगत—क्रियापद । लगने हो, लगने पर । र० प्रि० ५-३-५ । रा० २७-१८-१ ।

लगति—क्रियापद । लगती है । र० प्रि० ८-४-२ । ८-४-४ । ८-४-६ । ८-४-८ ।

लगाइ—क्रियापद । लगाना, लगाकर । र० प्रि० ८-१४-३ । १०-१६-३ । १०-१९-३ । क० प्रि० ३-३४-२ । रा० १४-११-१ । २०-१४-१ । ३८-१८-४ ।

लगाई—क्रियापद । लगा लिया । र० प्रि० ७-९-४ ।

लगाए—क्रियापद । लगा दिए । रा० १०-२७-२ । १०-२५-४ ।

लगाइके—संयुक्त क्रिया । जलाकर । उदा० 'हनुमंत लंक लगाइके' । रा० १४-१३-१ ।

लगायो—क्रियापद । लगाया । रा० ३४-२०-२ ।

लगालगी—सं० स्त्री० एक० । मेल-जोल, उलझने की क्रिया । क० प्रि० १६-३८-१ ।

लगावत—क्रियापद । लगाते हैं । र० प्रि० १२-२९-१ ।

लगावै—क्रियापद । लगावे । र० प्रि० ५-५-२ । ६-४०-४ । ७-५ २ । रा० ३५-५-२ । ३६-३२-२ ।

लगि—क्रियापद । लगी । र० प्रि० ४-७-३ । ६-४१-२ । ८-२४-३ । ८-५२-४ । १०-१७-४ । १०-१७-४ । १०-१९-३ । १३-१७-४ । १४-२९-४ । रा० १५-२-२ । २७-१९-१ । ३६-३३-३ ।

लगिये—क्रियापद । लागो । र० प्रि० ४-५-४ । क० प्रि० ६-१७-४ ।

लगि सेतु—क्रियापद । सेतु से लगकर । रा० १५-३२-१ ।

लगी—क्रियापद । लागी । रा० ६-६-३ ।

लगी—क्रियापद । लग गयी, लगी हुई, लगी । र० प्रि० ४-१२-३ । ७-१८-२ । ८-३४-४ । ८-३८-४ । ८-४१-३ । ८-४१-३ । ८-४६-३ । १०-१६-१ । १०-१६-३ । १०-१७-५ । १०-१६-३ । १४-५-१ । १४-२८-३ । रा० ५-१७-३ । ९-५-१ । १३-६६-१ । १४-६-२ । १४-९-२ । १७-५२-१ । २०-४४-२ । २४-१५-१ । ३२-१५-१ । ३३-१५-२ ।

लगें—क्रियापद । लगें, लगने पर । र० प्रि० १३-२-१ । १३-२-१ ।

लगे—क्रियापद । लग गये । र० प्रि० ८-५०-४ । क० प्रि० ६-१०-३ । रा० २-१६-१ । २३-१४-२ ।

लगै—क्रियापद । लगें । र० प्रि० ८-१२-१ । १०-५-२ । १३-१६-३ । १६-३-४ । रा० ११-२०-१ । १२-४२-१ । १२-४२-२ । १३-३०-२ ।

लगौ—क्रियापद । लगो । रा० १३-४७-१ ।

लग्न—सं० पु० एक० । किसी काम को करने का शुभ मुहुर्त । रा० ६-२-१ ।

लग्यो—क्रियापद । लगे हुए थे । र० प्रि० ४-१३-३ । ४-१३-३ । लगाया । ७-२३-३ । रा० २५-२५-४ ।

लघु—१. सं० पु० एक० । (अ) लघुमान, नायिका का नायक पर क्षण—स्थायी रोष । र० प्रि० ९-२-१ । (आ) ह्रस्व, एक मात्रावाला अक्षर । क० प्रि० ३-३२-२ । ३-२३-१ । ३-३३-२ । ३-३५-२ । छ० मा० १-६-२ । १-७-२ । १-८-४ । १-९-२ । १-१३-१ ।

१-१६-१ । १-१७-१ । १-१८-१ । १-१९-१ । १-२५-१ । १-३१-१ । १-३६-१ । १-४०-१ । १-४७-१ । १-४९-१ । १-५०-१ । १-५१-१ । १-५४-१ । १-५६-१ । १-५७-१ । १-६२-१ । १-६६-१ । १-६६-२ । १-६७-१ । १-७३-१ । १-७५-१ । १-७६-१ । १-७८-१ । २-१३-१ । २-१३-२ । २-१९-२ । २-२०-१ । २-२०-१ । २-२०-२ । २-२१-१ । २-२५-१ । २-३०-१ । २-३०-२ । २-३१-२ । २-३१-४ । २-३२-१ । २-५ -२ । २-४७-१ । २ वि० । विशेष्य—नाम । छोटा । र० प्रि० ७-३८-१ । १४-३४-१ । क० प्रि० १०-३३-५ । रा० ३७-५-१ । ३८-४-१ । छं० मा० १-६-१ । वि० २४-४ । २६-२ । वी० १-२२-६ । २१-३४-१ । ३१-६९-१ । ३१-८८-१ । ३१-९१-२ ।

लघुवीर—सं० पुं० बहु० । छोटे भाई । रा० २१-३०-१ ।

लघुता—सं० पुं० एक० । लाघवता, स्फूर्ति, तेजी । 'कोटि भाँतिन पौन तें मन ते महा लघुता लसै ।' रा० १९-३८-१ ।

लघुताई—सं० पुं० एक० । छोटाई । लघु होने का भाव । 'अति सगति बानरि की लघुताई ।' रा० १२-६९-१ ।

लघुदिन—सं० पुं० एक० । नवयुवक । क० प्रि० ८-२५-१ ।

लघुमान—सं० पुं० एक० । मान का एक भेद, नायिका का नायक पर क्षणस्थायी रोष । र० प्रि० ९-९-२ । ९-१२-३ ।

लचकि—क्रियापद । लचक जाना । र० प्रि० ६-२५-६ । ६-२४-६ । रा० १४-३८-४ ।

लछमी—सं० स्त्री० एक० । लक्ष्मी । वी० १-२३ ।

लछिमी—दे० 'लछमी' । वी० २१-३० । २३-३१ । १६-७ ।

लछिमन—सं० पुं० एक० । रामचंद्र का भाई लक्ष्मण । रा० २-२४-६ । ९-१-१ । ९-२२-१ । १२-१४-२ । २१-३४-२ । २२-१६-१ । वी० १८-१५ । १०-१९ । १४-३ । २८-९ ।

लच्छन—१. सं० पुं० एक० । लक्षण । र० प्रि० १-९-२ । २ बहु० । र० प्रि० १-२८-२ । ५-७-२ । ६-६-१ ।

लच्छजुत—वि० । विशेष्य—सखीजन । सुलक्षणो से युक्त । क० प्रि० ४-१२-१ ।

लच्छनहिं—(लच्छन + हिं) सं०पु०एक० । गुण, स्वभाव । र० प्रि० १०-७-२ ।

लच्छि—सं० स्त्री० एक० । लक्ष्मी देवी । र० प्रि० १०-१९-४ । क० प्रि० ११-४४-३ ।

लजाइ—क्रियापद । लजा गया । रा० ३१-२३-१ ।

लजात—क्रियापद । लज्जित होता है । रा० ६-५९-२ । १०-२२-५ ।

लजानी—क्रियापद । लज्जित होती । र० प्रि० १६-११-७ ।

लजे—क्रियापद । लज्जित हो गये । रा० ६-३-१ ।

लजौ—क्रियापद। लज्जित होता है। रा० ३६-२१-२।

लज्जा—[√लज्ज् (लजाना)+अ+टाप्] सं०स्त्री०एक०। लाज, हया। "जो लौं लज्जा साथ"। र० प्रि० ७-२७-२। क० प्रि० ४-१२-१। छं० मा० २-१२। उदा०। वि० १६-७५-२।

लज्जा जुत—वि०। विशेष्य—कुलवधू। लज्जा से युक्त। क० प्रि० ४-१२-१।

लज्जा प्राय—सं० स्त्री० एक०। मुग्धा नायिका का एक भेद। केशव के अनुसार इस नायिका मे लाज के साथ पति से प्रीति बढाने की बात होती है। र० प्रि० ३-१७-२। ३-२४-१।

लज्जा प्राय-रति—सं० स्त्री० एक०। लज्याप्राया मुग्धा नायिका की प्रीति। र० प्रि० ३-२४-१।

लज्जित—क्रियापद। लज्जित होकर। रा० १४-४१-१।

लट—सं० स्त्री० एक०। नीचे लटकनेवाले सिर के बाल, उलझे हुए बालों का गुच्छा। र० प्रि० ८-४२-२। रा० ३२-४०-१। वी० ६-१५।

लटकति—क्रियापद। लटकती है। र०प्रि० ८-४२-२।

लटकै—क्रियापद। लटकते है। रा० ३१-१८-१।

लटि—क्रियापद। क्षीण होकर। र० प्रि० ११-८-२।

लटैं—सं० स्त्री० एक०। बाल। र० प्रि० ४-६-१। क० प्रि० १४-११-१।

लता—√लत् (लपेटना)+अच्+टाप्]—१ सं० स्त्री० एक०। बेल, जमीन या किसी आधार पर फैलनेवाला पौधा, कोमल शाखा। र० प्रि० ५-२६-२। ६-४१-२। ७-११-१। क० प्रि० ७-१०-४। १३-१८-१। १३-२६-१। १३-३६-१। रा० ११-३०-१। २४-२१-२। ३१-१३-१। ३२-४०-२। वी० ६-२५। २२-१६। २२-५०। २२-६५। २२-७८। २३-२०। २४-१। २६-४४। २७-१२। ३२-३६। ज० ८५। ६५। ११७। वि० गी० ७-१८-२। २. बहु०। क० प्रि० ७-३८-२। १०-२८-२। १३-१३-२।

लतानि—सं० स्त्री० बहु०। जमीन या किसी आधार पर फैलनेवाले पौधे, बेल, कोमल लतायें। क० प्रि० ६-२७-१।

लतिका—१ सं०स्त्री०एक०। (अ) राधिका की सखी का नाम। क० प्रि० १०-१४-१। (आ) लता। वी० २२-६०। २. बहु०। छोटी लताएँ। क० प्रि० १०-२४-१।

लपटानी—क्रियापद। लिपट जाना। र० प्रि० १६-११-१।

लपटी—क्रियापद। लिपटी। र० प्रि० ४-६-१।

लपटी—क्रियापद। र० प्रि० ७-११-२। रा० ३२-१७-१।

लपटें—सं० स्त्री० बहु०। अग्नि ज्वालाएँ। र० प्रि० १४-२८-४।

लपेटि—क्रियापद। लपेटना। र० प्रि० ६-३१-१।

लबार—सं० पुं० एक० । मिथ्यावादी । वि० ८-८-१ ।

लब्धाविप्र—सं० स्त्री० एक० । विप्रलब्धा-नायिका विशेष, संकेत स्थल मे प्रिय के न मिलने मे दुखी नायिका । र० प्रि० ७-३-१ । ७-२२-२ ।

लय—[√ली (मिलना) + अच्] १. क्रियापद । लय होकर । गा० ७-२-३ । २. सं० पु० एक० । स्वर के आरोह अवरोह का ढंग । वी० २०-३३ ।

लयाइ—क्रियापद । लायो । र० प्रि० १४-१६-३ ।

लयाई—क्रियापद । लायी । रा० १२-१-१ ।

लयौ—क्रियापद । लिये । रा० ३२-२-१ ।

लर—सं० स्त्री० एक० । १ लड़ी, पक्ति । र० प्रि० ४-६-१ । क० प्रि० १४-११-१ । २ लवे बाल । उ० 'लपटि लर लटिकै अतिलोल ।' वी० २५-२ ।

लरि—सं० स्त्री० एक० । पक्ति, श्रेणी । क० प्रि० १५-८१-१ ।

लरिहो—क्रियापद । लडोगे , विहार करोगे—सरदार टीका । र० प्रि० ५-१७-३ ।

लरी—क्रियापद । लड़ी । रा० १६-२२-२ ।

लरै—क्रियापद । लडें, लडेगा । रा० १६-२७-२ ।

लरौ—क्रियापद । लडूँगा, लडूँगी । रा० १६-२२-२ ।

ललक्यो—क्रियापद । ललक उठा । रा० १४-१८-२ ।

ललचात—क्रियापद । लालायित होते हैं । र० प्रि० १४-३१-४ ।

ललचाती—क्रियापद । लालयित होती है । र० प्रि० १२-१३-६ ।

ललना—[√लल् + णिच् + ल्यु - अन + टाप्]—सं०स्त्री०एक० । स्त्री, कामिनी । क० प्रि० ६-२७-१ ।

लला—सं० पुं० एक० । प्रेमी, नायक के लिये संबोधन । र० प्रि० ५-१७-३ । ६-१३-३ ।

ललित – [√लाल् (इच्छा) + क्त]—१. सं० पुं० एक० । हाव का एक भेद, अंगो को सुकुमारता से रखना । र० प्रि० ६-१६-१ । ६-२४-२ । २. विशेषण । विशेष्य—राम, भरत, लक्ष्मन अरु शत्रुघ्न । सुन्दर, मनोहर । र० प्रि० । क० प्रि० । रा० । छं० । वी० ।

ललित कर—वि० । विशेष्य—नख । सुन्दर किरन वाले । क० प्रि० ११-१५-१ ।

ललित गति—वि० । विशेष्य—बाजि । सुन्दर गति वाले । ज० ४४-४ ।

ललिता—सं० स्त्री० एक० । छन्द विशेष, एक वर्णवृत्त । छं० १-५ । सं० ४४८-१३ ।

ललि—सं० स्त्री० एक० । दुलार से पली लडकी –नायिका के लिए प्रेम-व्यंजक संबोधन । र० प्रि० ८-७-१ । क० प्रि० ३-१३-२ । १६-४१-२ ।

लवंग—[√लू (छेदन) + अंगच]—सं० पुं०एक० । लौंग, सुगन्ध द्रव्य विशेष । र० प्रि० ७-११-१ ।

लवंगलता—सं० स्त्री० एक० । लवंग की लता । र० प्रि० ३-१०-२ । वी० २२-१६ ।

लवंग लतिका—सं० स्त्री० एक० । लवंग का पेड़ । रा० ३०-३२-२ ।

लव—[√लू+अप्]—सं० पुं० एक० । रामचन्द्र जी का पुत्र । क० प्रि० ८-३१-५ । रा० ३३-५६-३ । ३३-१२-२ । ३३-१४-२ । ३५-१७-२ । ३५-१६-१ । ३५ २०-२ । ३५-२१-१ । ३५-२२-२ । ३५-२३-१ । ३५-२३-४ । ३६-२५-२ । ३५-२५-३ । ३५-२६-२ । ३५-४०-२ । ३६-१०-२ । ३६-१४-१ । ३७-१५-२ । ३८-८-२ । ३८-१५-१ । ३८-१८-३ । ३६-२४-२ । वि० गी० ६-३८-८ ।

लवनासु—सं० पुं० एक० । लवणासुर । रा० ३३-१०-२ । ३४-३६-३ । ३४-४७-२ । ३४-४८-१ । ३४-५२-१ । ३५-१३-१ । ३५-२०-१ । ३५-२७-३ । ३६-२८-२ ।

लवनासुर कौ हंता—वि० । विशेष्य—शत्रुघ्न । लवणासुर को मारनेवाला । रा० २६-८-२ । रामायण में लिखा है—सत्ययुग मे दैत्य वंश में लीला के गर्भ से मधु नामक एक पुत्र उत्पन्न हुआ । इस मधु ने महादेव की कठोर तपस्या कर एक शूल पाया था । उसने महादेव से यह शूल वंश-परम्परा क्रम से रह जाने की प्रार्थना की । किन्तु महादेव ने कहा कि यह वर तो नही मिल सकता, पर तुम्हारा बड़ा लडका यह शूल पायेगा । पश्चात् विश्वावसु से मधु ने विवाह किया और लवण का जन्म हुआ । मधु अच्छा था लेकिन लवण कुकर्मों से युक्त था । लवण को जब यह शूल प्राप्त हुआ तब वह अत्याचार करने लगा । लवण के भीषण अत्याचार मे पीड़ित होकर ऋषियो ने राम की शरण ली । भगवदवतार राम ने लवण का वध करने के लिए भरत से कहा । किन्तु शत्रुघ्न की प्रार्थना पर शत्रुघ्न भेजे गये । लवण के हाथ जब शूल रहेगा तब देव दानवादि उसका वध नही कर सकते, भस्मीभूत हो जायेंगे, यह बात शत्रुघ्न को मालूम थी । इसलिये जिस समय राक्षस के हाथ मे शूल नही था उसी समय शत्रुघ्न ने उसका वध किया । (रामायण, अयोध्याकाण्ड, ७३-७४) ।

लवली—सं० स्त्री० एक० । पीले रंग की लता । र० प्रि० ३-१०-३ । क० प्रि० १३-२६-१ ।

लवली लतिका—सं० स्त्री० एक० । पीले रंग की एक लता ।

लसंति—क्रियापद । शोभा होती है । रा० १३-७६-६ । १३-८०-१ । ३१-१५-२ ।

लसत—क्रियापद । शोभा देता है । क० १-६०-१ रा० १-१८-१ । ५-१०-६ । ६-४६-१ । २६-१५-२ । ३१-१४-२ । ३२-२४-२ ।

लसति—क्रियापद । शोभा देती है । रा० ६-५२-१ ।

लसतु—क्रियापद । शोभा देता है । र०प्रि० १४-१३-४ ।

लसी—क्रियापद । शोभित हुई । रा० ५-२६-३ । २६-१६-१ । ३२-६-१ ।

लसे—क्रियापद । दिखाई पड़ती है । क०

प्रि० ५-१४-४। रा० ५-६-२। ३०-३६-१। ३१-२४-२।

लसैं—क्रियापद। शोभित होते हैं। र० प्रि० १-२२-१। क० प्रि० ५-१५-१। रा० १५-७-१। १४-६-१। १७-५१-१। १६-३०-१। २२-८-४। २६-४१-१। ३२-६-१। ३४-३५-१।

लसै—क्रियापद। (अ) शोभित हो रहे हैं, शोभा देते हैं। रा० २-४-२। २-६-२। ५-७-२। ८-२-१। १४-४२-२। २२-६-२। ३२-१८-१। (आ) शोभित होता है। र० प्रि० ६-२६-१। ६-५६-२। रा० ६-५७-१। १०-२३-१। ११-१६-२। ११-२०-२। १२-४७-१। १३-८-१। १५-३३-२। १७-३८-२। १६-३८-१। २०-४-२। २०-११-३। २०-४५-१। २६-२८-२। २६-३४-२। ३०-४४-१। ३१-७-१। ३२-२२-१।

लहर—सं० स्त्री० एक०। तरंग। क० प्रि० ७-१६-१।

लहलही—वि०। विशेष्य—राधिका। सुन्दर चाल से चलनेवाली। क० प्रि० ६-१०-४।

लहिये—क्रियापद। पाना। रा० ६-१३-२।

लहिहौं—क्रियापद। पाऊँगा। रा० १०-२०-४।

लहु—सं० पुं० एक०। लघु (मात्रा)। छं० मा० २-१२-१। २-१२-२।

लहुरे—सं० पुं० एक०। लघु, छोटा। वी० २-४०।

लहूँ—सं० पुं० एक०। लघु। छं० मा० १-५८-१।

लहे—क्रियापद। लगे हो, पावें। रा० २२-२२-१। र० प्रि० १-५-१।

लहै—क्रियापद। लगे। र० प्रि० ७-१३-२। १६-१६-२। रा० १६-२७-२। १६-३४-२। २३-३७-२।

लहौ—क्रियापद। लूँगी। र० प्रि० ११-४-२। रा० १३-६८-२।

लह्यो—क्रियापद। जानने के लिये। र० प्रि० ३-४६-२। (पाया)। रा० १४-४१-३।

लागली—सं० स्त्री० एक०। पुराणानुसार एक नदी का नाम। वि० गी० ६-१६-१। साँगेली—(सर)।

लाँघत—क्रियापद। लाँघना, उल्लंघन करना। र० प्रि० ४-१७-१।

लाँच—सं० स्त्री० एक०। घूस, रिश्वत। र० प्रि० ५-१२-१।

लाइ—क्रियापद। लाकर। र० प्रि० ३-६०-२। ५-२७-२। ५-३१-८। ६-३५-३। ६-४४-४। ६-१६-४। १३-६-२। रा० १८-२६-२।

लाइय—क्रियापद। लाई। रा० ५-२-२।

लाइये लिख—सं० क्रि०। लिखकर लाई, बनाकर लाई। रा० ५-२-२।

लाइयो—सं० क्रि०। लाया है, लाना। रा० १८-५-२। २१-३०-३। २३-४७-३। ३६-२५-३।

लाई—क्रियापद। लाकर। र० प्रि० ७-२८-२। रा० १३-२७-२। १४-१२-१। (जलाकर)। १४-३३-१। १५-३१-२। १६-५-२। १७-५६-२।

लाउ—क्रियापद । लाओ । र० प्रि० ८-४-६ ।

लाऊँ—क्रियापद । लाऊँगी । र० प्रि० १३-४-२८ ।

लाए—क्रियापद । लगाए हुए । र० प्रि० १३-३-२ । रा० ६-२०-२ । ३४-१०-१ ।

लाक्षनिकोपमा—सं० स्त्री० एक० । उपमा अलंकार का एक भेद—बुद्धिवल से या वचन-रचना से जहाँ उपमान के गुण उपमेय मे निर्धारित करते हुए दोनों की समता की जाय वहाँ लाक्षनिकोपमा होगी । क० प्रि० १४-३-२ । १४-३८-२ ।

लाख—वि० । विशेष्य—अभिलाष । संख्या विशेष—१,००,००० । र० प्रि० ३-३-४ । रा० ३०-२२-४ । वी० ३२-३०-२ । वि० ४-६-१ ।

लाखनि की पति—वि० । विशेष्य—दूलह-राम । लाखो का राजा । ज० ७३-४ ।

लाखि—क्रियापद । देखकर । र० प्रि० २-१२-३ । ६-४०-१ । ६-३-१ । रा० १२-३-४ । १२-४१-२ । १३-६६-२ । २४-१६-२ । ३१-४०-२ । ३६-१६-१ ।

लाग—१. सं० पुं० एक० । लग्न, किसी काम के करने का शुभ मुहूर्त । रा० ३०-४-२ । २. क्रियापद । लगा । रा० ३-५-२ ।

लागई—क्रियापद । लगता है । क० प्रि० ३-४८-१ ।

लागत—क्रियापद । लगता है, लगते ही । र० प्रि० ९-२२-३ । ८-६-३ । १०-१६-३ । १३-८-३ । क० प्रि० १-५३-२ । रा० ६-३७-१ । १५-१३-२ । ३१-२ । २५-१७-१ । ३०-८-२ । ३५-२६-२ ।

लागति—क्रियापद । लगता है । र० प्रि० ७-१८-२ । ११-१५-१ । १३-१६-५ । रा० ६-३८-१ ।

लागहु—क्रियापद । लगते हैं । र० प्रि० २-८-३ । १४-३१-१ ।

लागन—क्रियापद । लगाने । रा० ७-३०-२ ।

लागि—क्रियापद । लगी, लगाकर । र० प्रि० ६-२८-८ । ६-५०-३ । ८-१६-४ । १७-६-१ । १६-१६-३ । २६-२३-२ । ३२-३७-३ । ३५-२३-३ ।

लागियो—क्रियापद । लगाकर । रा० ३५-१८-२ ।

लागी—क्रियापद । लगी । र० प्रि० ३-७१-४ । रा० १८-३-१ ।

लागी—क्रियापद । लगी, लगा । र० प्रि० ५-३१-१ । ६-५०-४ । ८-३८-३ । १३-१०-४ । रा० १०-२६-५ । १२-३०-१ । ३६-१६-१ ।

लागे—क्रियापद । लगे, लगने पर । र० प्रि० ११-६-८ । १२-७-१ ।

लागे—क्रियापद । लगे, लगते ही । र० प्रि० ३-३६-१ । ३-३६-२ । ७-२३-४ । १३-८-४ । रा० ३-११-२ । १२-६३-१ । १४-२७-२ । १७-४२-२ । १८-२४-२ । २१-६-१ । ३०-२७-२ ।

लागे—क्रियापद । लगे । र० प्रि० १४-१४-१ ।

लागैं—क्रियापद । लगता है, होता है । र० प्रि० ५-१४-४ । रा० १-२०-३ । ५-२२-३ । १०-३ -२ । १६-१-२ । १६-४८-२ । ३४-४८-२ ।

लाग्यो—क्रियापद । लगाकर लोया, लगाया । रा० १८-२५-१ । ३६-१३-२ ।

लाज—१ सं० स्त्री० एक० । (अ) लज्जा, दया, शर्म । र० प्रि० २-१४-१ । २-१५-३ । २-१७-३ । ३-२४-२ । ३-२५-४ । ३-४०-३ । ४-५-४ । ४-८-३ । ४-१५-३ । ४-१७-२ । ५-३-४ । ५-१६-२ । ५-२०-४ । ५-२१-३ । ५-२२-१ । ५-३१-२ । ५-३५-२ । ६-१८-१ । ११-३-४ । १२-६-१ । १२-८-१ । ६-३३ १ । ६-४०-२ । ८-४३-२ । ६-१३-१ । १०-२१-२ । ११-३-४ । १२-६-१ । १२-८-१ । १२-१८-२ । रा० ६-६१-२ । ६-३७-२ । १५-१३-१ । १६-१८-१ । २३-३-१ । २७-२१-२ । ३२-१७-१ । ३६-२६-२ । ३६-३१-१ । ३७-२१-१ । वी० ३-१४ । ३-३३ । ३ ५७ । ५-५१ । ५-७६ । १०-५६ । १०-५८ । ११-४४ । १२-३ । १३-२ । १३-१६ । १७-६ । १६-१२ । ३२-२ । २६-२३ । २८-१५ । ३१-२५ । ३१-६२ । ३२-२३ । (आ) लज्जा की बात । क० प्रि० १४-४८-२ । (इ) मर्यादा । र० प्रि० ११-१२-४ । (ई) प्रतिष्ठा । र० १-५-२ । १-२५-२ । १-२५-३ । १-३३-३ । १-५०-३ । वि० गी० ३-८-३ । ७-५-२ । ७-८-२ । ८-४७-३ । १३-४८-१ । १४-२७-८ । २ वि० । विशेष्य—लोचन । क० प्रि० १५-६१-२ । विशेष्य—नयन । क० प्रि० १५-६२-४ ।

लाअउ—[लाज+उ=लाजउ] सं० स्त्री० एक० । लज्जा, हया । क० प्रि० १२-७-२ ।

लाजत—क्रि० प० । लज्जित होते हैं । रा० ६-५३-१ । १२-४७-२ । १६-५०-१ । २६-२३-१ । ३६-१२-२ ।

लाज-तरु – सं० पुं० एक० । हया रूपी वृक्ष । र० प्रि० ५-२० ४ । क० प्रि० ६-६१-४ ।

लाजन—सं० स्त्री० बहु० । लिज्जा । वि० गी० १६-७०-२ ।

लाजनि—सं० स्त्री० बहु० । (अ) [लाज–नि =लाज] हया । र० प्रि० ८-३७-३ । ६-१७-३ । क० प्रि० १५-१६-३ । (आ) लावा, धान की खीलें । क० प्रि० ८-२३-४ ।

लाजपट—स० पुं० एक० । लज्जा रूपी वस्त्र । र० प्रि० १२-६-१ ।

लाज भार—सं० पुं० एक० । हया का बोभ । क० प्रि० १२-१०-१ ।

लाज लता—सं० स्त्री० एक० । लज्जा की वेल । रा० १४-१-२ ।

लाज लपेटी—वि० । विशेष्य—विलोकनि । लज्जा से युक्त । र० प्रि० ५-३५-२ ।

लाज समाज—सं०पुं०एक० । लोकलीक । र० प्रि० ६-१८-१ ।

लाज-समुद्र—सं० पुं० एक० । लज्जा रूपी सागर । र० प्रि० ४-८-३ ।

लाज साजि—सं० स्त्री० एक० । लज्जा-शीलता । र० प्रि० १४-२५-३ ।

लाजही—क्रि० प्र० । लजाते हैं । रा० १४-५-४ ।

लाजा—सं० स्त्री० एक० । लज्जा । उ० 'मैं जुर्दई ढिठई तज लाजा' । वि० गी० ५-१६-२ । १६-११६-२ ।

लाजि—क्रि० प्र० । लजाना । रा० १३-४-२ । क० प्रि० ६-७-२ ।

लाजें—१ सं० स्त्री० एक० । लज्जा । वि० गी० ६-४१-१ । २. क्रि० प० । लज्जित हो जाते हैं । रा० १-४१-२ । ४-१६-२ । ८-१६-१ । १७-३७-१ । ३०-२-४ । ३४-४६-२ ।

लाजे—क्रि० प० । लजाता है । रा० १६-२७-१ ।

लाट—सं० पुं० एक० । लाट देश । ज० १०३ ।

लाइ—सं० पुं० एक० । प्यार । र० प्रि० ६-१३-२ ।

लाइली—वि० । विशेष्य—लुरी । प्यारी । र० प्रि० ७-३०-१ ।

लात—सं० स्त्री० एक० । पाद-प्रहार, पैर की ठोकर । रा० ७-५२-१ । १५-१३-२ ।

लातन—सं० स्त्री० बहु० । पाद-प्रहार । र० प्रि० ६-५३-३ ।

लापै—क्रि० प० । लोपै, लोप होता है । रा० १३-२६-१ ।

लाभ—[√लभ् (प्राप्ति) + घञ्]—सं० पुं० एक० । फायदा । वि० गी० १४-५५-२ । १४-५६-१ । १६-८७-२ । १६-५६-१ । १६-६७-२ । १६-१२०-२ । २१-२८-१ ।

लाभी—वि० । विशेष्य—नगर । लम्बा-चौड़ा, विशाल । वी० १७-१-१ ।

लाय—क्रियापद । लगाकर । रा० ६६-३८-१ ।

लायक—सं० पुं० एक० । लावा, धान का लावा । रा० ८-१३-२ ।

लायो—क्रियापद । लगा, पैठा । र० प्रि० १३-१४-२ । रा० १६-१३-४ । ३४-१७-३ । ३५-१०-२ ।

लार—सं० स्त्री० एक० । १. लाला—बालक के पक्ष से । २. लत—चन्द्रसेन के पक्ष में । क० प्रि० ११-३८-१ ।

लाल—[लालक] १. सं० पुं० एक० । (अ) नायक—श्रीकृष्ण के लिये सम्बोधन । र० प्रि० ५-१४-४ । ५-२७-४ । ५-२८-४ । ५-३१-४ । ६-४५-४ । ७-३०-१ । १२-४-४ । १२-१६-४ । १२-२६-३ । १४-६-२ । १४-७-३ । १६-७-२ । (आ) मरकत मणि, माणिक्य । र० प्रि० १-२२-३ । १४-१३-२ । क० प्रि० १५-२८-२ । रा० ५-१०-१ । २. वि० । विशेष्य—दूतिल दल की । रक्त वर्ण की । र० प्रि० २-१२-३ । ४-६-१ । ११-१३-२ । क० प्रि० १२-२४-१ । १५-२३-२ । रा० ५-१०-६ । ६-५७-१ । १५-८-२ । १४-१०-२ । २२-६-२ । २६-३८-२ ।

९६-२९-१ । २९-४३-२ । ३०-९-२ । ३०-२०-२ । ३१-२४-१ । शि० न० ११-२ । १२-३ । वी० ११-२४-६ । १२-३८-१ । १६-२६-१ । १७-१६-२ । १७-१९-२ । १७-४५-१ । १७-६२-२ । २०-३-२ । २०-२९-१ । २२-२५-१ । २२-५६-१ । २२-५७-१ । २३-१३-१ । वि० गी० १३-४२-२ । (आ) विशेष्य—घुपास । प्रिय, इष्ट । क० प्रि० १३-४१-४ ।

लालच—[लालसा] । १. सं० पुं० एक० । लोभ, कोई चीज पाने की बहुत बड़ी इच्छा । र० प्रि० ३-३६-२ । १०-३३-२ । १२-२४-३ । ज० १६ । २. बहु० । लालसाएँ, इच्छाएँ । र० प्रि० ७-३९-१ ।

लालची—वि० । विशेष्य—लोचन । लोभी । र० प्रि० ११-११-२ ।

लालन—(लाल + न) 'लालन' । सं० पुं० एक० । श्रीकृष्ण । र० प्रि० १-२२-३ । १२-१३-३ । क० प्रि० १४-१०-३ ।

लालनि - वि० । विशेष्य—अम्बर । लाल रंग का । रा० ५-११-३ ।

लाल मुनेअन - सं० स्त्री० एक० । लाल पक्षी की मादाओ, मुनियो । वि० गी० १३-४२-२ ।

लाल श्रीमुख—वि० । विशेष्य—सूर्य । लाल मुख वाले । रा० ५-१२-१ ।

लालहिं—(लाल + हिं)—'लाल' । सं० पुं० एक० । श्रीकृष्ण । र० प्रि० ८-३४-३ ।

लालहि—सं० पुं० एक० । प्यारा बच्चा । छं० मा० १-७६-४ ।

लाला—सं० पुं० एक० । पुत्र । क० प्रि० १६-४१-२ ।

लालि—स० स्त्री० एक० । लालसा । र० प्रि० ६-११-२ । क० प्रि० १५-५८-३ ।

लालैं—१ क्रियापद । चलें, डोलें । रा० १४-१०-२ । २ वि० । विशेष्य—डालें । लाल वर्ण की । वी० ८-२६-१ ।

लावत—क्रियापद । लाते हैं, जलाते हैं । रा० २४-८-२ ।

लावन—क्रियापद । लगाने को । रा० १४-२२-१ ।

लावन्य—वि० । विशेष्य—कपोल । सुन्दर । गी० २२-६१-१ ।

लावन्यपूरे—वि० । विशेष्य—स्थन के कुंभ । अति सुन्दर । रा० १९-३१-२ ।

लाये—क्रियापद । (अ) लगाये । र० प्रि० ३-१०-१ (आ) लायें । रा० २१-२१-२ ।

लावो—क्रियापद । (अ) करो । रा० १८-१-२ । (आ) लाना । रा० १२-१६-३ ।

लिखत—क्रियापद । खीचते हुए । रा० १३-३८-१ ।

लिखायो—क्रियापद । लिखाया । क० प्रि० ५-१३-३ । ५-१५-१ ।

लिखि—क्रियापद । लिखकर, बनाकर । र० प्रि० ५-१४-१ । ५-१४-१ । रा० ५-२-२ । ६-२-१ ।

लिखी—क्रियापद। लिखा है, खींचा है। र० प्रि० ३-३१-३। ६-१६-२। रा० ६-५२-२।

लिखें—क्रि० प्र०। क्रि० प्र०। लिखें, लिखने से। र० प्रि० ४-६-५।

लिखै - क्रि० प्र०। लिखती है। र० प्रि० ३-३१-१।

लिख्यो—क्रि० प्र०। लिख दिया है। र०प्रि० ७-२४ २। क० प्रि० ५-१३-३। रा० ६-४७-२। ३६-२१-२।

लिपि—सं० स्त्री० एक०। लिखावट। र० प्रि० १३-१७-२।

लिपिकार – सं० पुं० बहु०। लेखक। उ० 'दससत सहस लिपिकार'। वी० २७-५।

लिय—क्रि० प०। लेकर रा० १५-१४-१।

लियाई—क्रि० प्र०। लिया है। रा० ७-३१-३।

लियें—क्रि० प्र०। लेकर। र० प्रि० १३-६०-२। २४-११-३। २६-२५-१। ३१-२०-२। ३७-२१-१। रा० १-२०-४। ३-१७-२। ५-३६-४। १०-२२-८। १२-१०-२।

लिये—क्रि० प्र०। लेकर, लेते हुए, लिया। र० प्रि० ३-६०-१। ४-८-१। रा० १-३६-१। ४-२६-१। ५-१-२। ५-१८-१। ७-१५-१। ८-१०-१। ८-११-१। ६-३५-२। १०-१३-२। १२-३२-२। १३-२२-२। १५-१८ १। १६-२५-२। १७-५५-१। १७ ५५-२। १८-५-२। ३०-३८-१। ३२-४३-२। ३३-५०-२। ३४-४८-२। ३४-५२-३। ३३-४-२, ३५-२७-३। ३७-७-२। ३६-२८-२।

लियै—क्रि०प्र०। लिये। रा० २०-४२-२।

लियो—क्रि० प्र०। लिया है। र० प्रि० ३-५२-३। ६-३१-१। ८-५१-४। १३-६-३। रा० ७-६-२। ७-२१-१। ७-२४-१। १२-४३-२। १५-२७-१। १६-११-४। १६-१३-४। १६ १४-२। १६-२५-१। १७-४१-२। १७-५६-१। २३-२५-१। ३५-५-१। ३५-१८-४। ३५-३०-२। ३६-२-१। ३६-४-१।

लियोई—क्रि० प्र०। लिया है। र० प्रि० ११-८-२।

लियो गति—सं० क्रि०। गति लियो, पकड़ लिया। रा० ७-६-२।

लिलार—सं० पुं० एक०। माथा, ललाट। क० प्रि० १५-७६-१। १४-३३-४। रा० २०-४४-२। २५-२५ ४। ज० १११।

लिलारु—सं० पुं० एक०। मस्तक। क० प्रि० १५-६७-१।

लिवावन—क्रियापद। ले जाने। र० प्रि० ७-३०-३।

ली—क्रियापद। लिया। रा० ३१-३३-२।

लीक—[√लिख्]। १ सं० स्त्री०एक०। (अ) लोकाचार की रीति, प्रथा। र० ४-१७-१। ६-६-१। क० प्रि० ३-११-१। ६-१०-२। ७-३८-१। १५-७६-४। १६-६-१। रा० ९-१७-३। (आ) काजल की रेखा। क० प्रि० १६-६७-२। २ बहु०। चिह्न। र० प्रि० १३-१६-१।

लीजई—क्रियापद। लेते हैं। रा० १४-३-२। २३-१०-३। ३६-२६-२।

लीजहु—क्रियापद। लीजिए। र० प्रि० ५-३८-२।

लीजिय—क्रियापद। लीजिए। रा० १५-२८-१।

लीजिये—क्रियापद। लीजिये। रा० ३३-४०-४।

लीजियै—क्रियापद। लीजिए, लेना। र० प्रि० ४-१६-४। रा० ३९-३१-२।

लीजै—क्रियापद। लीजिए, लो। र० प्रि० ८-४९-२। १०-४-२। १०-१९-३। क० प्रि० ३-४२-२। ३-५७-२। रा० १-५-१। ७-२२-३। ९-१२-१। १०-४१-१। ११-१५-३। १३-५७-२। १९-९-१। २१-१२-२। २३-१७-१। ३९-३४-२।

लीजौ—क्रियापद। लीजिए। रा० ३४-४-२।

लीन—क्रियापद। मग्न होना, लीन, लिया। रा० ४-१४-२। १३-२५-१। १३-९०-२। ३५-२१-१। ३०-२२-६। ३१-३३-२। ३२-३७-२।

लीनि—क्रियापद। लेना। रा० १२-२०-३।

लीनी—क्रियापद। लिया है। र० प्रि० ५-३१-८। ७-११-८। ७-१५-२। १४-११-३। १४-१७-२। रा० १३-३५-१। १३-५५-१। २०-१४-१। २२-२-१।

लीनें—क्रियापद। लिये। र० प्रि० १-२२-३। ६-३७-६। ८-२९-१। १२-८-१। १४-३५-१।

लीनै—क्रियापद। लिए हुये, लगे। रा० ५-१८-१। ५-१८-३। १०-२७-१। २६-१२-२। ३२-४८-४। र० प्रि० ३-२७-३। ६-२५-२। ६-३७-८। १०-२१-४। १४-६-२।

लीनै लाज के—वि०। विशेष्य—दिनमनि। लाज को लिये हुए। र० प्रि० १०-२१-२।

लीनो—क्रियापद। लिया। र० प्रि० ८-३१-१।

लीनौ—क्रियापद। लिया। र० प्रि० ३-६०-३। ७-२८-१। १०-१०-७। १३-९-१। १४-२२-२। १४-२३-३। रा० १-६-२। ५-४२-१। ६-२२-१। १८-२७-१। १९-५१-२। २३-१५-२।

लीन्ही—क्रियापद। लिया। रा० १५-३४-१। १७-३६-२। ३९-२९-२।

लीन्हे—क्रियापद। लिये, लेकर। रा० २९-५-२। ३५-१५-१।

लीन्है—क्रियापद। लिये। क० प्रि० १-२४-२। रा० १२-९०-२। १६-२२-२। १९-२९-२। २०-४-२। ६-३४-४। ४-३२-१। १६-२२-२। १७-३३-२। १७-५३-२। १७-२३-२। २१-२७-२। ३४-२९-२। ३४-३९-४।

लीन्हों—क्रियापद। लिया। रा० १३-३६-३। १५-२६-१।

लीन्हो—क्रियापद। लिया। रा० १५-२६-१। १८-२६-२। १९-१२-१। ३३-१६-२। ३४-३८-१। ३४-५३-१। ३५-२०-१। ३७-१५-२।

लीलहिं—सं० पुं० एक०। नील। वि० १९-३-२। व्यालहिं (वेंकट, काशि)।

लीला—सं० स्त्री० एक०। १. शृंगारी चेष्टा, एक हाव। र० प्रि० ६-१६-

१। ६-२१-२। ६-४८-१। २ क्रीडा, विलास। क० प्रि० १६-६-१। १६-४१-२। रा० ११-२३-२। १२-२६-२। वि० २१-३२-१।

लीला के निकेत – वि०। विशेष्य—लोचन। लीला से युक्त, सविलास। क० प्रि० १६-६-१।

लीलानि—सं० स्त्री० बहु०। रूप-परिवर्तन। र० प्रि० ६-२१-१।

लीलि—क्रियापद। निगल ली। र० प्रि० ८-३१-१। १४-६-२। १४-१०-२।

लीली—वि०। विशेष्य—कलोरी। नीली, श्याम वर्ण की। र० प्रि० ७-३०-१।

लीले—क्रियापद। लीलता है। रा० २१-२५-१। (यहाँ चकोर के अर्थ मे—खाता है)।

लीवो—क्रियापद। लेना। क० प्रि० ३-५७-२।

लुंचित—वि०। विशेष्य—सिर-केस। छीले हुए। वि० ८-२०-२।

लुके—क्रियापद। छिपे। र० प्रि० ७-३०-१।

लुगाई—सं० स्त्री० बहु०। स्त्रियाँ। र० प्रि० २-६-३। ७-३३-३।

लुटाए—क्रियापद। लूटना। रा० ६-१०-२।

लुब्धापति—सं० स्त्री० एक०। प्रौढा नायिका का एक भेद। इस नायिका का पति पर पूरा अधिकार होता है। र० प्रि० ३-५०-२। ३-५७-१।

लुरी—१. स० स्त्री० एक०। हाल ही ब्यायी गाय। र० प्रि० ७-३०-१। २. वि०। विशेष्य—कलोरी। नव प्रसवा। र० प्रि० ७-३०-१।

लुरे—क्रियापद। लटकते हैं। रा० १९-३०-१।

लूटतो—क्रियापद। लूटना, लूट लेना। रा० २८-१०-३।

लूटि—क्रियापद। लूटना। र० प्रि० ३-२१-१। १४-२३-३। रा० १५-३-२। १९-३०-२। ३१-३३-२।

लूटिवे—क्रियापद। लूटने को। रा० २८-१३-१।

लूटिवे के नातें—सं० पु० एक०। लूटने के लिए। वि० १-२२-१।

लूटियत—क्रियापद। लूटते हैं। रा० २८-१३-१।

लूनी—सं०स्त्री०एक०। नदी विशेष। वि० ६-१६-१। लुपिता पीता (काशी)।

लूहर—सं० स्त्री० एक०। लूका, जलता हुआ अंगार। रा० २४-८-२।

लेइ—क्रियापद। लेता है। र० प्रि० ७-४३-२। ३०-११-१। रा० १६-१६-१। २५-४०-२। २५-४०-१। ३३-२५-३।

लेउ—क्रियापद। लूँगा। रा० १०-२५-४।

लेख—सं० पु० एक०। पत्र। वी० ३-६२। ११-५३।

लेखक—सं० पु० एक०। लेख लिखनेवाला। क० प्रि० १३-६-६। वी० २७-५। ३०-२। ३१-४। ज० १९। 'वैठे लेखक लिखित आगर'।

लेखनि—सं० स्त्री० एक०। कलम। क० प्रि० ११-७-१।

लेखनि-डंक—सं० पुं० एक०। कलम की नोक। क० प्रि० ११-७-१।

लेखनी—सं० स्त्री० एक०। कलम। क० प्रि० १५-२६-२।

लेखि—क्रियापद। लिखा हुआ, लिखित। र० प्रि० २-१६-१। ५-३८-२। ८-२०-२। क० प्रि० १-४६-१। ३-२२-२। ४-६-१। ५-१२-५। रा० १३-८१-१। १४-२४-१। २१-३४-१। २३-२६-१। २६-३७-२। ३६-१७-२।

लेखिये—क्रियापद। समझिये। रा० १४-४२-३। १७-३१-२। २०-२५-२।

लेखियै—क्रियापद। समझिये, जान लीजिए। क० प्रि० ३-३३-२। रा० ७-६-२। २८-१०-१। २६-२-२। २६-२४-६।

लेखियो—क्रियापद। समझा, समझकर। रा० ११-१-२। ११-८-१। २६-२६-१।

लेखी—क्रियापद। समझा, माना। रा० २२-५-१। ३२-३०-१। ३४-३४-२।

लेखु—क्रियापद। समझे, समझकर। रा० १२-५२-१। १२-६०-१।

लेखे—क्रियापद। मानते, समझते। रा० २२-१७-२।

लेखै—क्रियापद। लेखा करना, गणना करना। रा० १-१५-२।

लेखौ—क्रियापद। समझो। र० प्रि० ३-१३-३। रा० ११-२१-१। १२-६-२। १४-१-४। २१-१२-१। ३४-३२-२। ३६-३२-१।

लेख्यो—क्रियापद। समझा। र० प्रि० ३-४७-३। रा० ११-१०-१। १३-२८-४। १३-२८-५। १३-४८-१। ७-१२-१। ३३-४७-२।

ले गये—सं० क्रि०। ले गए। रा० १४-२०-२।

लेटी—क्रियापद। लेटी है। र० प्रि० १४-६-४।

लेत—१. क्रियापद। लेते हैं। र० प्रि० ५-१६-३। ७-८-७। १४-७-४। १४-७-८। १४-३४-६। १४-३७-७। १४-३६-२। २. सं० पुं० एक०। लेना। र० १-२४-६।

लेति—क्रियापद। लेती। र० प्रि० ५-२६-६। ६-४०-३। ८-३४-१। रा० १-२४-२। ११-२६-२। २३-२१-१।

लेन—क्रियापद। लेने के लिए, जगाने के लिए। र० प्रि० ११-३-१। रा० १३-७४-१। १३-८-२। ३४-१०-१।

लेये—क्रियापद। लिया। र० प्रि० ५-३-३।

लेरवा—सं० पुं० बहु०। बछड़े। र० प्रि० ५-१८-४।

लेरुवा—सं० पुं० एक०। बछड़ा। र० प्रि० ७-३०-२।

लेस—सं० पुं० एक०। १. अलंकार-विशेष। कोई घटना या कोई दशा चतुराई से किसी क्रिया द्वारा छिपाना, जिसे चतुर आदमी भी न समझ सके, यही लेश है। क० प्रि० ११-४७-१। २. सूक्ष्म अंश। क० प्रि० ११-४७-१।

लेहिं—क्रियापद। लेती है। रा० २२-१६-३।

लेहुँ—क्रियापद। लूंगा। रा० ३५-२६-१।

लेहु—१. क्रियापद। लेना। र० प्रि० १-१०-२। ५-२७-८। १३-४-७। १६-१४-२। रा० १६-६-१। २. सं० पुं० एक०। कर्म का फल। क० प्रि० १६-२६-२।

लेहुगे—क्रियापद। लोगे। र० प्रि० १४-७-७।

लै—१ सं०स्त्री०एक०। इच्छा। (अ) चाह, इच्छा। क० प्रि० १६-३८-१। (आ) १६-७२-१। २ क्रियापद। लेकर, लो। र० प्रि० २-१५-१। २-१५-२। ३-१०-१। ३-२१-३। ४-४-३। ३-२-१। ४-६-२। ४-१५-३। ५-११-१। ५-१६-६। ५-१६-६ ५-१६-७। ५-१६-८। ५-१८-४। ५-२१-१। ६-१६-४। ६-३१-१। ६-५३-४। ६-१५-२। ७-२४-५। ७-२४-६। ८-३१-४। ८-४१-४। ६-८-४। ६-१६-१। १०-७-१। ११-८-२। १३-४-४। १३-१३-४। १३-१७-२। १३-१७-२। १३-१६-३। १४-१०-४। १४-२५-७। १६-६-१। क० प्रि० ३-३४-२। ३-३८-१। ३-१७-१। रा० २-२८-२। ४-४-१। ४-६-३। ४-६-४। ४-६-५। ४-६-१। ४-६-२। ४-६-३। ४-१८-२। ५-३८-३। ६-१२-२। ६-३३-४। ७-२-३। ७-६-१। ७-२२-४। ७-२३-४। ७-२८-२। ७-२६-१। ७-६३-४। ६-६-६। ६-२७-२। ६-३६-२। १०-१०-२। १०-१४-२। १२-६-२। १२-१३-२। १२-१३-३। १३-४-२। १३-५०-१। १३-५०-२। १३-५१-२। १३-५६-२। १४-२-२। १४-४-१। १४-२०-२। १४-२१-१। १४-३३-१। १४-३४-१। १५-१०-२। १६-६-४। १६-६-५। १६-६-६। १६-२५-२। १६-२५-४। १६-३४-२। १७-१-१। १७-११-१। १७-३६-१। १७-४२-१। १७-५४-२। १७-५०-२। १७-५२-२। १७-५३-१। १८-२४-१। १८-२५-१। १८-२५-२। १८-२६-१। १८-२७-२। १६-८-२। १६-११-२। १६-१६-४। १६-१७-४। १६-२१-१। १६-३३-१। २०-२१-२। २१-३-३। ३१-४०-२। २३-१३-२। २४-३-१। २५-४-१। ३३-३६-१। ३४-२०-२। ३४-३१-२। ३४-३१-२। ३५-६-२। ३५-२३-४। ३५-२३-५। ३६-५-१। ३६-६-२। ३६-१३-२। ३८-१८-२। ३८-१८-३। ३५-११-२। ३६-१४-१। ३६-१४-१। ३६-१४-२। १६-३५-४।

लैकरि—क्रियापद। लाघव। रा० २१-५८-१।

लैलय भाजहीं—सं० क्रि०। ले लेकर भागते हैं।

लैहैं—क्रियापद। लेना। रा० १३-४६-२।

लैहौं - क्रियापद। लूंगी। र० प्रि० ८-१२-४।

लैहौ—क्रियापद। लेंगे। रा० ३६-१०-२।

(यहाँ आयुध लेना अर्थात् युद्ध के लिए तैयार होना, युद्ध करना)।

लोइ—सं० पुं० बहु० । लोग, जनता। र० प्रि० ३-१८-१ । ३-६७-२ । ६-५४-२ । १३-२१-१ । क० प्रि० ३-३२-२ । १३-९-२ । १४-२४-२ । १४-३२-२ ।

लोक—[√लोक् (दर्शन)+घञ्] १ सं० पुं० एक० । (अ) देश, संसार । र० प्रि० २-८-२ । ४-१७-१ । ६-४७-३ । ८-४३-१ । ९-६-१ । ११-१२-४ । क० प्रि० १-४५-२ । ३-११-१ । ४-१-१ । ५-३१-२ । ६-५६-४ । ७-३८-१ । ११-५०-१ । १३-४०-१ । १६-६-१ । रा० ४-२४-१ । ७-३३-३ । ३३ ४०-४ । ३६-२०-२ । ३६-३०-२ । ३९-३९-३ । छं० मा० १-६२-३ । १-७१-५ । र० १-३०-६ । वी० १-१० । २२ । २५ । ४६ । ४८ । २-४ । २१ । ४-१ । ७-६० । ९-१२ । १२-१६ । १३-१६ । १४-९ । १४-२५ । ३१ । १५-५ । १७ । १७-४ । १९-२१ । २०-१ । २ । १० । २४ । २२-३८ । ७६ । ८० । २३-१९ । ३३ । २४-४ । ५ । २६-२६ । ५० । २९-९ । १४ । ३१-९ । १७ । १८ । ५० । ५८ । ३२-१४ । ३२ । ३४ । ३६ । ४७ । ३३-३७ । ज० २१ । वि० १-१६-३ । २-१२-४ । ५-१२-८ । ५-१८-२ । ६-६०-१ । ८-१९-१ । ९-४९-१ । १३-३-२ । १३-७३-१ । ९-४७-१ । १३-३-२ । १३-४३-३ । १-२६-१ । ३६-४८-२ । १६-४८-३ । १३-७४-२ । १६-२४-१ । १६-१२४-३ । १६-१२४-४ । १६-१२९-२ । १७-६७-१ । २०-२९-२ । २०-३६-२ । २१-११-१ । २१-३६-१ । २१-४२-४ । २१-६२-१ । (जोग मे योग—सर) २. 'लोक विशेष' नामक कवि-गत दोष । क० प्रि० ८-१६-२ । ३. यश । रा० ७-३३-३ । ४. विश्व का एक विभाग साधारणत. स्वर्ग, पृथ्वी और पाताल—ये तीन लोक माने जाते हैं, परन्तु विशेष विभाग के अनुसार १४ लोक हैं । रा० ५-२२-२ । ५-३५-२ । ५-२६-२ । ५-३९-२ । ५-४५-३ । ७-४२-३ । ९-२०-२ । १५-३-१ । १७-२९-१ । २१-१७-१ । २७-१-३ । २७-२२-३ । ३०-१४-३ । २ बहु० । (अ) चार लोक । र० प्रि० ४-१७-१ । क० प्रि० ६-७४-२ । (आ) सात लोक—भू, भुव., स्व., मह, जन, तप, सत्य । क० प्रि० ११-१७-१ । रा० १२-५-४ । १५-५-४ । १६-२०-१ । २०-३१-२ । २९-२७-१ । (इ) संसार भर के लोग । र० प्रि० ६-६१-१ । १२-४९-२ । रा० ६-६१-१ । २६-२३-२ । ३०-४३-१ । ३१-२९-१ । ३३-१७-२ । छं० मा० १-५९-४ । १-६२-३ । १-७१-५ । र० १-२४-५ । वि० ५-२-३ । ६-३०-२ । ५-२-१ । ५-१९-१ । ५-२०-४ । ६-२२-२ । ९-२७-४ । १-३३-१ । १०-५-१ । १३-३६-३ । १३-७२-३ । १४-८-३ । १५-५७-२ । १६-३९-२ । १६-११५-

२। १८-८-१। २१-२२-२। ३२-३७-४। (ई) दुहुलो—इहलोक, परलोक। रा० १७-२२-१। २२-४-२। २६-६-२। (उ) चतुर्दश लोक। रा० ४-१५-२। १२-६-१। १८-१८-३। २७-१-३। २७-२२-३। ३६-३-१। (ऊ) तिहु यात्रि लोक। रा० ५-१६-३। ५-२७-२। १६-५४-३। ३३-५५-४। (ऋ) मनुष्य। छं० मा० १-५७-२। र० १-२६-१। १-३०-२। १-५१-२। (ए) तीनो लोक। वि० ५-१६-२। ६-५३-२। ६-३५-२। ६-३५-२। ११-३०-१। ११-३८-३। ११-५०-१। १७-६७-१। १८-३१-१। १८-३८-२। २०-५०-२।

लोकईस—सं० पुं० एक०। ईश्वर, राजा। र० १-३५-५।

लोक कर्ता—वि०। विशेष्य—नारायण। लोक-रचना-कारक। रा० १७-१५-१। कूर्म पुराण, अग्नि पुराण, वराह पुराण में यही देखा जाता है कि नारायण ही आदि ब्रह्म, विष्णु, महेश है। इसलिए ही यहाँ नारायण कर्ता के रूप मे चित्रित किये गये हैं। भगवान् नारायण का रजो गुणमय रूप ही सृष्टि करता है।

लोक चतुर्दश के अभिरामी—वि०। विशेष्य—राम। चौदहो लोको को आनन्ददायक। रा० २०-१५-१।

लोक तरु—सं० स्त्री० एक०। लौकिक भाव, नर शरीर। रा० २४-२१-१।

लोक तरीनि—सं० स्त्री० एक०। संसार रूपी नैया। वि० गी० ७-८-१।

लोकन—१. सं० पुं० बहु०। (अ) संसार के लोग। क० प्रि० ११-२५-२। (आ) लोको के। वि०गी० १५-१४-१। जीवन सर) २. एक। देखने की क्रिया। छं० मा० १-६२-३।

लोकनाथ—सं० पुं० एक०। ब्रह्मा जी। क० प्रि० १२-३३-४। रा० २६-३०-१।

लोकनि—सं० पुं० बहु०। चौदह लोक। र० प्रि० ७-१७-१। क० प्रि० ६-२६-१। ६-२७-४। ११-५०-१। वि० गी० ५-१३-१। १६-४-२। १६-८-२।

लोकप—सं० पुं० एक०। दिक्पाल। क० प्रि० १६-१६-२।

लोकपाल—सं० पुं० एक०। जनता के रक्षक, राजा, नरेश। रा० ३-३४-१। ४-२३-४। र० मा० १-१८-१।

लोकपालक-पाल—१. सं० पुं० एक०। ईश्वर। वि० गी० १८-१३-३। २. वि०। विशेष्य—श्री विष्णु। लोक का पालन करनेवाला। वि० गी० १८-१३-३।

लोक बंधु—१ सं० पुं० एक०। सूर्य। छं० मा० १-८-२। २. वि०। विशेष्य—रामचंद्र। संसार भर के पूजनीय। छं० मा० १-६-१।

लोक भर्ता—१ सं० पुं० एक०। संसार का भरण-पोषण करनेवाला, ईश्वर। वि० ११-२८-१। २. वि०। विशेष्य—श्रीबिंदुमाधौ। लोको का पालन पोषण करनेवाला। वि० ११-२८-१।

लोकमाता—१. सं० स्त्री० एक० । (अ) लक्ष्मी देवी—राजाराम के पक्ष मे । (आ) पार्वती—परशुराम के पक्ष मे । क० प्रि० ११-३२-३ । २. बहु० । (अ) लौकिक माता, अर्थात्, यशोदा, रोहिणी, देवकी इत्यादि—ब्रजराम के पक्ष मे । (आ) लोक-माता—लोग और माता—अमरसिंह के पक्ष मे । क० प्रि० ११-३२-३ ।

लोकमाता सुखदानी—वि० । विशेष्य—राम, ब्रजराम, परशुराम, अमरसिंह । क० प्रि० ११-३३-३ । श्लेष से । १. राम के पक्ष मे—जो लोकमाता लक्ष्मी को सुख देने वाले हैं । २. ब्रजराम के पक्ष मे—जो लौकिक माता यशोदा को सुख देनेवाले हैं । यद्यपि श्रीकृष्ण देवकी के पुत्र के रूप मे उत्पन्न हुए थे, लोक के सामने उनकी माता यशोदा थी जिन्हे कृष्ण ने अपनी बाल लीलाओ द्वारा आनदित किया । ३ परशुराम के पक्ष मे—जिन्होने अपने वीर गुणो से पार्वती को सुख दिया है । ४. अमरसिंह के पक्ष मे—जो निज माता को सुखद है ।

लोकलाज—सं० स्त्री० एक० । १. लोक लज्जा, संसार की मर्यादा । क० प्रि० १०-२०-२ । १०-३५-१ । १५-५८-४ । २. प्रतिष्ठा । रा० १६-५-४ । २६-७-२ ।

लोकलीक—सं० स्त्री० एक० । जगत् की मर्यादा । र० प्रि० ४-१७-१ । ६-६-१ ।

लोकलोक—१ सं० पु० एक० । प्रत्येक जगत् । क० प्रि० ८-१२-१ । ८-३५-४ । २ बहु० । (अ) सभी लोको मे । सभी लोक । वि० १३-१४-२ । १६-१२२-२ । (आ) सभी लोको का । वि० ६-६०-३ ।

लोक लोकनि—सं० पुं० बहु० । सासारिक बदनामियाँ । क० प्रि० १६-६-१ ।

लोक-लोक पाल—स० पु० बहु० । सभी लोको के पालक । वि० १५-४०-१ ।

लोक लोक पूजित—वि० । विशेष्य—तुलसी । समस्त संसार मे जिसकी पूजा होती है । रा० ६-२०-२ ।

लोक लोक प्रसिद्ध—वि० । विशेष्य—माता पिता । संसार भर मे विख्यात । वि० ३-१४-२ ।

लोक-विनायक—सं० पुं० एक० । संसार का विनायक । वि० ३-१८-३ ।

लोक विलोचनि की रुचि रोहै—वि० । विशेष्य—भौर । लोगो की रुचि पर सवार हो जानेवाले । रा० १२-४६-२ ।

लोक हर्न—वि० । विशेष्य—कुम्भकर्न । लोको का नाश करनेवाला । रा० २०-२६-२ ।

लोक हार—वि० । विशेष्य—काल । जन-सहारक । रा० १२-४२-४ ।

लोकहारी—वि० । विशेष्य—दसग्रीव । लोको को सतानेवाला । रा० १८-२८-२ ।

लोकाधिप—सं० पुं० एक० । लोकपाल । (लोक+अधिप) । वि० २०-२६-२ ।

लोकालोक—(लोक+आलोक) । सं०पुं० एक० । सारा ससार । वि० ४-३-१ ।

लोकु—सं० पुं० एक० । दुनिया । क० प्रि० १५-६८-१ ।

लोकेश—(लोक+ईश) । लोकेश । वि० ५-१८-२ ।

लोकेश राजा—(लोक+ईश+राजा) । स० पुं० एक० । ईश्वर । राजा । वि० ५-१६-२ ।

लोकेस—सं० पु० एक० । ब्रह्मा । रा० २०-३९-२ ।

लोग—[लोक] । सं० पुं० बहु० । मनुष्य, जनता । जन-समूह । र० प्रि० १-२१-२ । ८-५१-४ । १६-३-४ । क० प्रि० ७-३-२ । ११-२८-४ । १२-११-४ । १३-४०-४ । रा० २-१-१ । ५-३५-१ । २०-४५-१ । १६-१६-२ । १९-१२-२ । २१-२६-२ । २२-१२-१ । २६-१३-१ । २८-१०-१ । २८-१४-३ । २९-११-२ । ३४-१८-१ । ३५-७-१ । वी० १-१४ । ३-३५ । १०-१ । १४-१८ । १४-१९ । १४-५५ । १८-१८ । १८-२४ । १८-२६ । २२-२१ । २६-२८ । २७-५ । २८-३५ । ३०-३ । ३१-९ । ३१-१२ । ३३-१ । ३३-२६ । ३३-२७ ।

लोगन—सं० पुं० बहु० । लोगो को । वि० ३-३-४ । १७-४-२ ।

लोगनि—सं० पुं० बहु० । जनता, प्रजा । क० प्रि० ३-३४-४ । ४-३-३ । वि० । १३-५३-२ । १३-६०-२ ।

लोकत—क्रियापद । झुकना, झुक जाता है । रा० ३६-१९-१ ।

लोचन—[√लोच्+ल्युट्-अन] । १. सं० पुं० एक० । (आ) आँख । क० प्रि० १-४३-२ । (आ) रोचकता । हेमन्त ऋतु के पक्ष मे । क० प्रि० ७-३६-१ । २. बहु० । नयन, नेत्र । र० प्रि० १-१३-१ । १-२२-३ । २-६-१ । ३-४३-२ । ३-६६-२ । ४-५-४ । ४-८-१ । ५-२३-२ । ५-२९-४ । ५-३१-४ । ६-१-१ । ६-३२-४ । ७-३१-४ । ८-२१-४ । ८-२४-१ । ८-३९-४ । ११-११-२ । १२-२१-४ । १२-२४-२ । १३-१९-१ । १४-६-२ । १४-७-२ । १४-२५-३ । १५-५-४ । क० प्रि० ३-११-१ । ३-५२-१ । ४-१७-२ । ६-१२-१ । ६-२७-४ । ९-१०-१ । ९-१२-२ । ९-१४-२ । ९-२०-४ । १०-३५-४ । ११-६-२ । ११-३५-३ । ११-१४-३ । ११-७१-३ । ११-७९-४ । १२-३०-४ । १३-१३-१ । १३-३२-१ । १५-१४-१ । १५-५२-२ । १५-५५-१ । १५-६१-२ । १५-७१-२ । १५-९०-४ । १६-६-१ । रा० २-२७-१ । ६-६१-१ । ८-१०-२ । १२-४८-२ । १३-२२-२ । २१-३०-२ । २६-१४-१ । २७-४-२ । २७-१८-१ । २९-७-१ । २९-४३-१ । ३१-१२-१ । ३१-३६-२ । ३२-१-२ । ३२-१३-१ । ३४-३७-२ । छं० मा० १-४४-३ । १-६२-३ । १-७५-५ । २-२४-४ । वी० ६-१३ । ६-१५ । ८-१५ । ८-५७ । १०-१६ । ११-२ । ११-१० । २१-१९ । १३-९ । १४-८ । १८-३१ । १७-२९ । १९-१२ । २०-८ । २२-५८ । २२-६० । २२-६१ । २२-८७ । २३-१ । २५-१ । २५-६ ।

२६-७ । ३३-४२ । ज० ६, १४३ । ७-७-१ । ८-४२-२ । १०-२१-३ । वि० १२-५-१ । १६-४८-२ । (अ) नेत्र—शारदा के पक्ष मे । (आ) लोचनवाले प्राणी (संज्ञा का विशेषणवत् प्रयोग)—शरद् ऋतु के पक्ष मे । क० प्रि० ७-३४-३ । ३. (अ) आँखे—विरहिणी के पक्ष मे । (आ) (लोच+न)—लोच ।

लोचन कंज धारी—वि० । विशेष्य—भागीरथी । कमललोचनी, कमल-जैसे नैनवाली । रा० १०-३६-१ ।

लोचन कमल—सं० पुं० बहु० । नेत्र रूपी कमल । रा० ३-२२-१ ।

लोचन कुरंगनि—सं० पुं० बहु० । आँखें रूपी हिरण । क० प्रि० १५-७१-१ ।

लोचन-तारे—सं० पुं० एक० । आँख की पुतलियाँ । क० प्रि० ५-२३-२ ।

लोचननि—सं० पुं० बहु० । आँखें । र० प्रि० ६-३८-२ । क० प्रि० ११-८३-२ । १२-२१-१ । १४-४५-२ । १५-२३-४ । १५-८१-१ ।

लोचन भौरे—सं० पुं० बहु० । नेत्र रूपी भौरा । रा० ३०-३८-१ ।

लोचन मीन—सं० पुं० बहु० । नेत्र रूपी मीन । रा० २६-४३-१ ।

लोचन रुचि—सं० स्त्री० एक० । नेत्र की शोभा । रा० १७-२५-४ ।

लोचन-श्री—सं० स्त्री० एक० । नेत्र की शोभा, अर्थात् चितवन । क० प्रि० ८-१४-२ ।

लोटते—क्रियपद । लोटता हुआ । रा० १८-२७-२ ।

लौटि—क्रियापद । लौटकर । र० प्रि० १३-६-४ ।

लोथिन—सं० पुं० बहु० । लाश । वी० ६-४५ ।

लोथिमय—वि० । विशेष्य—भूतल । लोथो से भरा हुआ । वी० ८-५४-४ ।

लोनी—वि० । विशेष्य—तिया । सुन्दर, लवणीय । र० प्रि० ६-४६-१ । क० प्रि० ११-४८-१ ।

लोप—[√लुप् (काटना)+घञ्] सं० पुं० एक० । (अ) नाश । रा० ७-२७-२ । (आ) अभाव । वि० १५-७-२ ।

लोपामुद्रा—सं० स्त्री० एक० । अगस्त्य की पत्नी । वी० २३-२८ ।

लोपि—क्रियापद । छिपाकर । र० प्रि० ६-४७-३ ।

लोपी—क्रियापद । लोप किया । र० प्रि० १३-१७-२ । रा० १-१७-३ ।

लोभ—[√लुभ्+घञ्] सं० पुं० एक० । १ तृष्णा, लालच, दूसरे का धन लेने की इच्छा । र० प्रि० ८-५६-१ । १०-७-१ । क० प्रि० ५-२४-१ । ६-२४-१ । ८-१६-१ । ११-१२-३ । १३-१६-२ । रा० १-१७-५ । २-२८-३ । ८-१५-२ । १२-४७-१ । १४-४२-२ । २४-२२-३ । ३६-३२-२ । वी० १-४६ । १-५८ । २-६ । २-१२ । २-२० । ५-३६ । ५-५२ । ५-१०८ । ७-१६ । ६-१० । १०-८ । ११-५४ । १८-१२ । १६-१५ । २२-८० । २२-८२ । २६-

४१। २८-५। २८-३४। २८-३५। २८-३६। ३३-३१। ३३-४३। ज० १७। ३३। २. रोम। रा० १२-५-२। ३. मानवीकृत अर्थ मे। वी० १-२४। १-१८। १-२२। १-२८। १-३४। १-४०। १-५२। १-५७। ४. पानी वी तीव्र अभिलाषा। छं० मा० १-३६-३। र० १-३१-५। वि० १-४३-१। १-६-१। ३-२६-२। ७-२-१। ७-१७-४। १४-४१-१। १५ ३१-१। १६-१२-२। १६-६५-१। २०-३६-१। २०-६३-३। २१-४२-३। ५. नाम-विशेष। वि० ६-७५-१। ६-१६-२। ६-५६-१। १२-६-१। १३-२-१। १३-६-२। १३-१२-२। १४-८-४। १४-२२-३। १४-५४-४। १४-५५-३।

लोभनि—सं० पुं० बहु०। तीव्र अभिलाषा। वि० २१-५३-१।

लोभमय—वि०। विशेष्य—जीव। लोभी। वि० १५-३१-१।

लोभसमुद्र—सं० पुं० एक०। अगस्त्य, लोभ रूपी समुद्र के लिए अगस्त्य। रा० १-५०-२। २७-१-३।

लोभ-समुद्रनि—सं० पुं० बहु०। लोभ का समुद्र। वि० ६-५७-४।

लोभिन—सं० पुं० बहु०। १. कंजूस व्यक्ति। क० प्रि० ६-२५-२। वि० १०-६-४। २. एक०। ससार। वि० १२-१०-४। लोवनि (वेंकट, काशी)

लोभी—१. सं० पुं० एक०। लालची। र० १-१५-२। २ वि०। विशेष्य—भूपति। घन लोलुप। रा० १८-१०-३। ३६-३४-१।

लोभे—क्रियापद। लोभित हो जाना, आश्रित हो जाना। रा० १-३२-१। १-४१-१।

लोम—[लुभ्+घञ्] सं० पुं० बहु०। रोम तनुरुह। र० प्रि० ३-६-१। ३-१३-२। ३-१३-२। ४-१४-२। क० प्रि० ५-१५-१।

लोल—√लाड् (विक्षिप्त होना)+अच्—डल] वि०। विशेष्य—लोचन। चचल। र० प्रि० ३-११-२। ३-४३-२। १२-२१-१। १४-७-२। क० प्रि० ३-११-१। ३-४३-३। ४-१७-२। ५-२३-२। ६-२७-१। ८-२६-२। ६-१०-४। ६-१२-२। १०-१०-३। ११-८३-४। १५-३३-१। १५-५२-१। १५-७१-४। १५-६०-४। रा० ६-६१-१। २६-४३। ३०-१६-१। छ० मा० १-६२-३। ज० ४४-२। वी० १७-३६-१। १७-४६-१। २०-८-२। २२-५-१। २१-१६-१। २५-२-१। २५-६-२। वी० ७-७-१। ८-४२-२। १२-२-३।

लोल नैनि—सं० स्त्री० एक०। चंचल नेत्रो वाली। र० प्रि० ५-१८-४।

लोल लोचनी—सं० स्त्री० एक०। चंचल नेत्रवाली। क० प्रि० ११-८३-४। १५-७१-४। १५-६०-४।

लोल विलोचनि—वि०। विशेष्य—सुंदरी। चंचल नेत्रोवाली। वी० १२-५-१।

लोलि—वि०। विशेष्य—नैनी। चंचल। र० प्रि० ५-१८-४।

लोलिनी—वि०। विशेष्य—बेडिनी। चंचल प्रकृतिवाली। रा० ६-१३-३।

लोह—[√लू (छेदन) + ह (काम)] । सं० पुं० एक० । लोहा नामक खनिज धातु । क० प्रि० ५-२४-२ । छं० मा० १-५४-४ । र० बा० १-३३-३ । छं० मा० १-५४-४ । वी० ८-५४ । वि० १५-३०-२ । १७-२१-४ ।

लोहकोर—सं० पुं० एक० । लोहा, परकोटा । रा० १५-४३-१ ।

लोह जंजीरन—सं० स्त्री० बहु० । लोहे की शृंखलाएँ । वि० १६-६६-२ ।

लोह पुरे—वि० । विशेष्य—दंति । जिनके पैरो मे लोहे के लंगर पडे हुए हैं, लोहे की भारी जजीरें जिनके पैरो मे पड़ी हैं या शत्रुओ के खून से युक्त । रा० ६-१४-२ ।

लोहमय—वि० । विशेष्य—भूतल । लोह से युक्त । वी० ८-५४-४ ।

लोहितार्त—सं० पुं० एक० । लोहित्य समुद्र, यह कुश द्वीप के पास है । वी० ४-१६-२ ।

लोहू—सं० पुं० एक० । लहू, रक्त । र० प्रि० २४-३१-१ ।

लोहो—सं० पुं० एक० । लोहा । वि० १५-३०-१ ।

लौंग—सं० स्त्री० एक० । वृक्ष विशेष । क० प्रि० १३-१६-१ ।

लौटि—क्रियापद । लौटकर, पलटकर । र० प्रि० ६-२८-८ ।

ल्याए—क्रियापद । लाये । रा० ६-१६-१ । १४-१५-१ ।

ल्यायो—क्रियापद । लाया । रा० ३७-१७-१ ।

ल्यावई—क्रियापद । लावेंगे । रा० ५-३६-४ ।

ल्यावते—क्रियापद । लाते । रा० ४-१३-२ ।

ल्यावतो—क्रियापद । लाता । रा० १६-२३-२ ।

ल्यावन—क्रियापद । लाने मे, लाने के लिए । रा० १२-८-२ ।

ल्यावहु—क्रियापद । लाओ । रा० १३-३०-१ ।

ल्यावौ—क्रियापद । लाओ । रा० ३८-७-१ ।

ल्यौ—क्रियापद । लेती हूँ । र० प्रि० ५-२३-३ । ६-४०-३ ।

●

व

वंचकताई—सं० स्त्री० एक० । धूर्तता । र० प्रि० २-१७-२ ।

वंशस्वनित—सं० पुं० एक० । छंद विशेष । छं० मा० १. पृ० सं० ४४८-४० ।

वंस—[√वन् (शब्द)+श] सं० पुं० एक० । कुल । र० प्रि० ७-१७-२ । क० प्रि० १-५-१ । २-५-१ । ८-४४-२ । ६-३१-१ ।

लोकु—सं० पुं० एक० । दुनिया । क० प्रि० १५-६८-१ ।

लोकेश—(लोक+ईश) । लोकेश । वि० ५-१८-२ ।

लोकेश राजा—(लोक+ईश+राजा) । स० पुं० एक० । ईश्वर । राजा । वि० ५-१६-२ ।

लोकेस—सं० पु० एक० । ब्रह्मा । रा० २०-३९-२ ।

लोग—[लोक] । सं० पुं० बहु० । मनुष्य, जनता । जन-समूह । र० प्रि० १-२१-२ । ८-५१-४ । १६-३-४ । क० प्रि० ७-३-२ । ११-२८-४ । १२-११-४ । १३-४०-४ । रा० २-१-१ । ५-३५-१ । २०-४५-१ । १६-१६-२ । १९-१२-२ । २१-२६-२ । २२-१२-१ । २६-१३-१ । २८-१०-१ । २८-१४-३ । २९-११-२ । ३४-१८-१ । ३५-७-१ । वी० १-१४ । ३-३५ । १०-१ । १४-१८ । १४-१९ । १४-५५ । १८-१८ । १८-२४ । १८-२६ । २२-२१ । २६-२८ । २७-५ । २८-३५ । ३०-३ । ३१-९ । ३१-१२ । ३३-१ । ३३-२६ । ३३-२७ ।

लोगन—सं० पुं० बहु० । लोगो को । वि० ३-३-४ । १७-४-२ ।

लोगनि—सं० पुं० बहु० । जनता, प्रजा । क० प्रि० ३-३४-४ । ४-३-३ । वि० । १३-५३-२ । १३-६०-२ ।

लोकत—क्रियापद । झुकना, झुक जाता है । रा० ३६-१९-१ ।

लोचन—[√लोच्+ल्युट्-अन] । १. सं० पुं० एक० । (आ) आँख । क० प्रि० १-४३-२ । (आ) रोचकता । हेमन्त ऋतु के पक्ष मे । क० प्रि० ७-३६-१ । २. बहु० । नयन, नेत्र । र० प्रि० १-१३-१ । १-२२-३ । २-६-१ । ३-४३-२ । ३-६६-२ । ४-५-४ । ४-८-१ । ५-२३-२ । ५-२९-४ । ५-३१-४ । ६-१-१ । ६-३२-४ । ७-३१-४ । ८-२१-४ । ८-२४-१ । ८-३९-४ । ११-११-२ । १२-२१-४ । १२-२४-२ । १३-१९-१ । १४-६-२ । १४-७-२ । १४-२५-३ । १५-५-४ । क० प्रि० ३-११-१ । ३-५२-१ । ४-१७-२ । ६-१२-१ । ६-२७-४ । ९-१०-१ । ९-१२-२ । ९-१४-२ । ९-२०-४ । १०-३५-४ । ११-६-२ । ११-३५-३ । ११-१४-३ । ११-७१-३ । ११-७९-४ । १२-३०-४ । १३-१३-१ । १३-३२-१ । १५-१४-१ । १५-५२-२ । १५-५५-१ । १५-६१-२ । १५-७१-२ । १५-९०-४ । १६-६-१ । रा० २-२७-१ । ६-६१-१ । ८-१०-२ । १२-४८-२ । १३-२२-२ । २१-३०-२ । २६-१४-१ । २७-४-२ । २७-१८-१ । २९-७-१ । २९-४३-१ । ३१-१२-१ । ३१-३६-२ । ३२-१-२ । ३२-१३-१ । ३४-३७-२ । छं० मा० १-४४-३ । १-६२-३ । १-७५-५ । २-२४-४ । वी० ६-१३ । ६-१५ । ८-१५ । ८-५७ । १०-१६ । ११-२ । ११-१० । २१-१९ । १३-९ । १४-८ । १८-३१ । १७-२९ । १९-१२ । २०-८ । २२-५८ । २२-६० । २२-६१ । २२-८७ । २३-१ । २५-१ । २५-६ ।

२६-७ । ३३-४२ । ज० ६, १४३ । ७-७-१ । ८-४२-२ । १०-२१-३ । वि० १२-५-१ । १६-४८-२ । (अ) नेत्र—शारदा के पक्ष मे । (आ) लोचनवाले प्राणी (संज्ञा का विशेषणवत् प्रयोग)—शरद् ऋतु के पक्ष मे । क० प्रि० ७-३४-३ । ३. (अ) आँखें—विरहिणी के पक्ष मे । (आ) (लोच+न)—लोच ।

लोचन कंज धारी—वि० । विशेष्य—भागीरथी । कमललोचनी, कमल-जैसे नैनवाली । रा० १०-३६-१ ।

लोचन कमल—सं० पुं० वहु० । नेत्र रूपी कमल । रा० ३-२२-१ ।

लोचन कुरंगनि—सं० पुं० वहु० । आँखें रूपी हिरण । क० प्रि० १५-७१-१ ।

लोचन-तारे—सं० पुं० एक० । आँख की पुतलियाँ । क० प्रि० ५-२३-२ ।

लोचननि—सं० पुं० बहु० । आँखें । र० प्रि० ६-३८-२ । क० प्रि० ११-८३-२ । १२-२१-१ । १४-४५-२ । १५-२३-४ । १५-८१-१ ।

लोचन भौरे—सं० पुं० वहु० । नेत्र रूपी भौरा । रा० ३०-३८-१ ।

लोचन मीन—सं० पुं० बहु० । नेत्र रूपी मीन । रा० २९-४३-१ ।

लोचन रुचि—सं० स्त्री० एक० । नेत्र की शोभा । रा० १७-२५-४ ।

लोचन-श्री—सं० स्त्री० एक० । नेत्र की शोभा, अर्थात् चितवन । क० प्रि० ८-१४-२ ।

लोटते—क्रिय पद । लोटता हुआ । रा० १८-२७-२ ।

लौटि—क्रियापद । लौटकर । र० प्रि० १३-६-४ ।

लोथिन—स० पुं० वहु० । लाश । वी० ६-४५ ।

लोथिमय—वि० । विशेष्य—भूतल । लोथों से भरा हुआ । वी० ८-५४-४ ।

लोनी—वि० । विशेष्य—तिया । सुन्दर, लवणीय । र० प्रि० ६-४९-१ । क० प्रि० ११-४८-१ ।

लोप—[√लुप् (काटना)+घञ्] सं० पुं० एक० । (अ) नाश । रा० ७-२७-२ । (आ) अभाव । वि० १५-७-२ ।

लोपामुद्रा—सं० स्त्री० एक० । अगस्त्य की पत्नी । वी० २३-२८ ।

लोपि - क्रियापद । छिपाकर । र० प्रि० ६-४७-३ ।

लोपी—क्रियापद । लोप किया । र० प्रि० १३-१७-२ । रा० १-१७-३ ।

लोभ—[√लुभ्+घञ्] सं० पुं० एक० । १ तृष्णा, लालच, दूसरे का धन लेने की इच्छा । र० प्रि० ८-५६-१ । १०-७-१ । क० प्रि० ५-२४-१ । ६-२४-१ । ८-१६-१ । ११-१२-३ । १३-१६-२ । रा० १-१७-५ । २-२८-३ । ८-१५-२ । १२-४७-१ । १४-४२-२ । २४-२२-३ । ३९-३२-२ । वी० १-४६ । १-५८ । २-६ । २-१२ । २-२० । ५-३६ । ५-५२ । ५-१०८ । ७-१६ । ९-१० । १०-८ । ११-५४ । १८-१२ । १९-१५ । २२-८० । २२-८२ । २६-

व—सं० पुं० एक० । अक्षर विशेष । क० प्रि० १६-३-२ ।

वक्ता—सं० पुं० बहु० । बोलनेवाला । वी० ३०-१६ ।

वक्र—[√वक्+रन्] स० पु० एक० । वक्रोक्ति अलंकार—जब किसी उक्ति मे वक्रता के अभिप्रेत आशय से भिन्न अर्थ की कल्पना की जाय वहाँ वक्रोक्ति अलंकार होता है । क०प्रि० १२-२-१ ।

वक्रउक्ति—स० स्त्री० एक० । अलंकार विशेष । क० प्रि० १२-३-२ ।

वक्रोकति—(वक्रोक्ति) । दे० 'वक्र उक्ति' । क० प्रि० ६-३-२ ।

वच—[√वच्+अच्] सं० पुं० एक० । वचन, बात । क० प्रि० ६-१५-१ । ८-१०-३ । १३-४२-२ । १४-२२-१ ।

वचन—[√वच् + ल्युट्] १ सं० पु० एक० । (अ) कथन । र० प्रि० १४-७-२ । क० प्रि० १०-३३-६ । १५-३२-२ । (आ) छाया । क० प्रि० ११-७६-४ । १५-३२-२ । २ बहु० । शब्द । र० प्रि० ३-२३-४ । ६-१-१ । ८-२०-१ । ८-३५-२ । १०-६-२ । १०-२६-१ । १०-३२-१ । क० प्रि० ३-४३-२ । ६-१६ १ । ६-५५-१ । ९-२१-१ । १०-११-१ । १४-३८-१ ।

वचननि—सं० पुं० बहु० । बातें । र०प्रि० ३-२५-२ ।

वचन विचित्रता—सं० स्त्री० एक० । बोली का अनोखापन । क० प्रि० १५-३२-२ ।

वचन-विलास—स० पु० एक० । वाक्य-रचना । र० प्रि० ३-२३-४ । क० प्रि० १४-३८-१ ।

वचनु—सं० पुं० बहु० । शब्द । क० प्रि० ६-८-२ ।

वजागि—सं० स्त्री० एक० । वज्राग्नि, बिजली की अग्नि । र० प्रि० १३-१६-३ । क० प्रि० ६-३९-२ ।

वजीर—सं० पुं० एक० । (अरबी) मन्त्री । वी० १०-८ । २२-१२ ।

वज्र—[√वज् (गति)+रन्]—१. सं० पुं० एक० । (अ) हीरा विशेष । क० प्रि० ६-११-१ । (आ) वज्रायुध–इन्द्र का धनुष । क० प्रि० ६-२०-१ । २. बहु० । हीरा विशेष । क० प्रि० ६-१६-३

वट—[√वट् (लपेटना)+अच्]—सं० पु० एक० । वटवृक्ष । क० प्रि० १६-५४-४ ।

वटदल—स० पुं० बहु० । वट के पत्ते । क० प्रि० १६-८-२ ।

वतन—सं० पु० बहु० । देश । ज० ३८ ।

वत्सासुर—सं० पुं० एक० । कंस का अनुचर एक असुर विशेष जिसे कृष्ण ने मारा था । र० प्रि० १-२-३ ।

वदन—१ सं० पुं० एक० । मुख, चेहरा । क० प्रि० १-३ ४ । ५-२७-२ । ५-२९-२ । ६-५-३ । ७-११-१ । ७-३४-१ । ११-३५-२ । १२-३२-१ । १३-१३-१ । १४-२७-४ । १४-४३-२ । १४-५३-३ । १४-४३-४ । १४-४५-१ । १४-४५-२ । १६-८-४ । २. बहु० । मुख । क० प्रि० ११-१०-१ ।

वदन-विधि—सं० पुं० बहु० । ब्रह्मा के चार मुख । क० प्रि० ११-१०-१ ।

वधू—[√वह् (पहुँचना) + ऊ]—सं० स्त्री० एक० । (अ) दुलहिन । र० प्रि० २-६-४ । २-१०-४ । ११-१५-४ । क० प्रि० ८-१२-३ । (आ) नारी, स्त्री । र० प्रि० ७-२७-१ ।

वधून—सं० स्त्री० एक० । स्त्रियाँ । र० प्रि० ७-२६-१ ।

वधूनि—दे० 'वधून' । र०प्रि० ३-५८-२ ।

वन—[√वन् (सेना) घ]—१. सं० पुं० एक० । (अ) जंगल, मैदान । र० प्रि० १-१०-१ । ५-१६-४ । ५-१७-१ । ५-२४-२ । ६-१६-४ । ६-२०-१ । ६-२६-४ । ११-१६-१ । ११-१७-१ । १२-५-१ । १३-११-३ । क० प्रि० ५-२२-२ । ७-१-१ । ७-५-१ । ७-६-१ । ७-७-१ । ७-२७-१ । ७-३०-३ । १०-३१-१ । १०-३४-१ । ११-४१-४ । १५-१०७-१ । १५-१२४-२ । १६-३७-१ । १६-५५-३ । १६-६६-१ । १६-७२-४ । १६-७१-२ । २. (अ) मैदान—शूकर के पक्ष मे । (व) जल—ग्रीष्म के पक्ष मे । क० प्रि० ७-६०-३ । ३. (अ) जंगल । (व) जल । र० प्रि० १४-२२-१ । ४. जल । र० प्रि० १४-२६-२ । ५. नंदन-कानन, 'नंदन' नाम का इन्द्र का उद्यान । २. बहु० । जगल । र० प्रि० ११-१८-४ । क०प्रि० ८-२४-१ । ३ वि० । विशेष्य—कवि । जंगली । र० प्रि० ११-१८-१ ।

वनक—सं० पुं० बहु० । (अ) वाणिज्य, वनिए का व्यापार । क० प्रि० १५-३४-३ । (आ) वणिक, व्यापारी । क० प्रि० १५-६६-१ ।

वनचारी—सं० पुं० एक० । जगलो मे फिरनेवाला, मूढ व्यक्ति । क० प्रि० ६-३२-३ ।

वन-जीव—सं० पुं० बहु० । वन मे रहनेवाले प्राणी । क० प्रि० ७-६-१ ।

वननि—सं० पुं० बहु० । जगल । क० प्रि० १३-१०-१ ।

वनमा—सं० स्त्री० एक० । वानरी । क० प्रि० १६-६६-२ ।

वनमाल—१. सं० स्त्री० एक० । घुटनो तक लम्बी ऋतु-कुसुमो की माला । र० प्रि० ६-४७-२ । १२-१६-२ । क० प्रि० १६-३७-१ । २. पुं० । श्रीकृष्ण । क० प्रि० १५-४३-३ ।

वनमाली—१. सं०पुं०एक० । (अ) मेघ । र० प्रि० ११-४-२ । क० प्रि० ८-४१-२ । (आ) श्रीकृष्ण । र० प्रि० ३-२१-३ । ५-२७-२ । ११-४-२ । १२-१६-२ । क० प्रि० ८-४१-२ । १६-३७-१ । (इ) वि० । विशेष्य—वज्र । वनमालाओ से युक्त । र० प्रि० ११-४-२ । क० प्रि० ८-४१-२ ।

वन-वीथिकानि—सं० स्त्री० बहु० । मधुवन की गलियाँ । क० प्रि० ११-१७-१ ।

वनिक—सं० पुं० एक० । बनिया । क० प्रि० ६-५०-१ ।

वनिता—[वनित+टाप्] । १. सं० स्त्री० एक० । स्त्री, नारी । क० प्रि० ३-४-१ । ३-२८-४ । ५-१-२ । १५-१-२ । १५-१०४-२ । २. बहु० । स्त्रियाँ । र० प्रि० १५-७-३ ।

वपु—[√वप्+उस्]। सं० पुं०एक०। (अ) शरीर। र० प्रि० ५-२०-३१। १४-३०-१। १४-३२-२। क० प्रि० ६-३८-१। ६-६१-३। ११-५५-३। १५-७३-२। (आ) (क) शरीर—शिव समाज के पक्ष मे। (ख) कामदेव—वसंत के पक्ष मे। क० प्रि० ७-२८-१।

वपु-माल—सं० पुं० एक०। शरीर का गोश्त। क० प्रि० १५ ७३-२।

वपुष—सं० पुं० एक०। शरीर, आकृति-सौदर्य। क० प्रि० ६-६६-३। १५-४३-३। १६-१६-२।

वय—सं० स्त्री० एक०। उम्र। र० प्रि० ७-४२-२। क० प्रि० १६-७५-२।

वर—१. सं० पुं० एक०। पति। र० प्रि० ३-३८-४। क० प्रि० १०-२५-६। २. बहु०। पति। क० प्रि० १५-११२-२।

वरदान—सं० पुं० एक०। किसी को ऋषि से प्राप्त वस्तु। र० प्रि० ८-५२-४।

वरन—[√वृ+ल्युट्]। १ सं० पुं० एक०। (अ) कुल, वंश। र० प्रि० ७-४४-१। क० प्रि० ३-५७-१। (आ) अक्षर। क० प्रि० १६-५३-१। १६-५६-१। (इ) रंग। र० प्रि० ८-४५-१। १४-१८-२। १४-२१-२। १४-२४-१। १४-३०-१। १४-३३-२। क० प्रि० १६-७६-१। २. बहु०। (अ) अक्षर। र० प्रि० १४-१२-२। १५-२-५२। क० प्रि० १-२-१। ३-३५-१। ३-३६-१। १६-६-१। १६-४३-१। १६-५१-२। १६-५६-१। १६-५७-२। (आ) रंग। र० प्रि० १४-४१-१। क० प्रि० १४-२७-२। (इ) चार कुल—ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र। र० प्रि० १३-२१-२।

वरनन—वर्णन। सं० पुं० एक०। कोई बात बार-बार कहना। क० प्रि० ३-१-१। १६-६०-३। १६-८८-२।

वरनहु—[वर्ण+हु]—'वर्ण'। सं० पुं० एक०। अक्षर। क० प्रि० १६-६-१।

वरनि—सं० पुं० बहु०। दे०—'वरनहु'। क० प्रि० १६-१४-१।

वरनी—१. सं० स्त्री०एक०। किसी धार्मिक कार्य के लिए वस्त्र, पात्रादि द्वारा पुरोहितादि का सम्मान। क० प्रि० १५-१२१-१। २. पुं०। वर्णन। क० प्रि० १५-१२१-१।

वरवानी—सं० स्त्री० एक०। श्रेष्ठ स्वर। क० प्रि० १५-४३-३।

वरष—[√वृष् (सींचना)+अच्]। वर्ष। सं० पुं० एक०। साल। र० प्रि० १-११-१।

वरषा (वर्षा)—सं० स्त्री० एक०। (अ) ऋतु-विशेष। क० प्रि० ३-५५-२। ४-१४-२। ६-३४-२। ७-३१-१। १३-२३-१। (आ) वर्षा, वरसात। क० प्रि० ७-३२-४।

वरषाकाल—वर्षाकाल। सं० पुं० एक०। ऋतु-विशेष। क० प्रि० ६-३२-२।

वरस—सं० पुं० बहु०। वर्ष, साल। र० प्रि० ५-३२-१। क० प्रि० १३-११-२। १४-३१-२।

वरस-गाँठि—सं० स्त्री० एक० । जन्म-दिवस का उत्सव । र० प्रि० ५-३२-१ ।

वराह—[वर+आ √हन् (खोदना)+ उ] । सं० पुं० एक० । सूकर । क० पि० ६-१०-४ । ६-५३-१ । ७-७-२ । ८-३३-१ ।

वरुनालय—सं० पुं० एक० । समुद्र । र० प्रि० ११-६-४ ।

वर्तमान—सं० पुं० एक० । वर्तमान काल । वह समय जो अब गुजर रहा है । क० प्रि० ६-६९-३ ।

वर्न—१. सं० पुं० एक० । (अ) वर्णालंकार, जिसमे रंग-ज्ञान होता है । क० प्रि० ५-३-२ । ५-४-१ । (आ) अक्षर । २. बहु० । (अ) चार वर्ण—ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र । र० प्रि० १-४-१ । (आ) अक्षर । क० प्रि० ३-१५-१ ।

वर्नन—सं० पुं० एक० । गुण-कथन । र० प्रि० ५-४१-२ ।

वर्नुं—(वर्ण) सं० पुं० बहु० । अक्षर । क० प्रि० ३-४७-२ ।

वर्न्य—सं० पुं० एक० । वर्ण्यालंकार जिसमे आकार-ज्ञान होता है । क० प्रि० ५-३-२ । ६-३-२ ।

वलय—[√वल्+कयन्] १. सं० पुं० एक० । कंकण, कटिबन्ध, कड़ा । क० प्रि० ६-५८-१ । २. बहु० । चूड़ियाँ । क० प्रि० १५-२८-२ । १५-८६-२ ।

वलया—१. सं० स्त्री० एक० । चूड़ी । क० प्रि० ६-५८-१ । २. बहु० । चूड़ियाँ, कंकण । क० प्रि० १५-२७-२ ।

वल्लरी—[√वल्ल+अरन्+ङीप्] सं० स्त्री० बहु० । लताएँ । क० प्रि० १५-२६-१ ।

व वरन—(व वर्ण) सं० पु० एक० । 'व' अक्षर । क० प्रि० १६-५-२ ।

वसंत—[√वस+झच्] सं० पु० एक० । ऋतु-विशेष । र० प्रि० ६-६-२ । क० प्रि० ७-२७-१ । ७-२८-४ । १०-३४-५ । १३-२३-१ ।

वसंत-तिलका—सं० स्त्री० एक० । छंद विशेष । वर्णिक छन्दो मे समवृत्त का एक भेद । तगण, भगण, जगण और दो गुरु के योग मे यह वृत्त बनता है । छ० मा० । १—पृ० सं० ४४८-४७ ।

वस—सं० पुं० एक० । किसी बात को अपने अनुकूल करने की शक्ति । र०प्रि० २-५-४ । २-६-४ । ३-५५-२ । ३-५६-३ । ३-६८-२ । ५-१५-२ । ५-२८-२ । ६-१९-३ । ८-७-२ । १२-१७-२ । क० प्रि० १५-२९-३ । १३-८-१ । १६-५४-१ ।

वसन—[√वस् (आच्छादन)+ल्युट्] १. सं० पु० एक० । कपड़ा । क० प्रि० ११-६१-२ । १६-८-२ । २. बहु० । वस्त्र, कपड़े । र० प्रि० ३-८-२ । ५-२७-१ । १२-१३-१ । १४-७-१ । क० प्रि० ४-१०-३ । ५-१०-१ । ७-२-१ । १०-३३-१ । १०-३५-४ । १४-१०-१ ।

वसिष्ठ—[वस+इष्ठन्] सं० पुं० एक० । ऋषि विशेष । क० प्रि० ८-१२-४ ।

वसु—१ सं० पु० एक० । धनु । क० प्रि० ७-२-१ । ७-३-१ । २. बहु० । अष्ट वसु—जल, ध्रुव, सोम, अनिल, अग्नि, प्रत्यूष, प्रभास । क० प्रि० ११-१६-१ ।

वसुदेव—सं० पु० एक० । श्रीकृष्ण के पिता । क० प्रि० १६-१८-२ ।

वसुधा—सं० स्त्री० एक० । पृथ्वी । र०प्रि० २-५-३ । १४-३६-४ । क० प्रि० ६-४६-४ । १४-२७-३ ।

वसुमति—सं० स्त्री० एक० । पृथ्वी । क० प्रि० ३-४२-२ । ५-१०-१ ।

वस्तु—सं० स्त्री० एक० । चीज । क० प्रि० ६-३०-१ । ११-६५-१ । ११-७८-१ । १३-३०-१ ।

वह—सर्व०, एक०, कर्ताकारक, प्र० पु०, दूरवर्ती, निश्चयवाचक । एक सर्वनाम शब्द जिसके द्वारा बातचीत करते समय किसी तीसरे मनुष्य का संकेत किया जाता है । उदा० 'भजि वह' । र०प्रि० ८-३२-१ । ६-५५-३ । १२-२६-१ । १३-६-४ । १३-१६-४ । १४-५-१ । क० प्रि० ४-१०-४ । ११-६३-४ । १२-२३-१ । १४-३६-१ । १६-२६-१ । रा० २-८-१ । ३-३१-३ । ६-१८-४ । ६-३२-१ । ६-३३-१ । ६-४०-१ । १३-४६-२ । १३-४६-३ । १४-१६-१ । १६-६-३ । १६-१३-१ । २४-६-१ । ३४-४०-१ । ३६-४-१ । ३६-२६-२ । वि० गी० ५-४-१ ।

वहै—सर्वनाम, दूरवर्ती, निश्चयवाचक, अन्य पुरुष । उदा०—'वहै जोरी' । र० प्रि० २-४-२ । १३-१६-२ । रा० १७-२५-४ । वि० १७-२५-४ ।

वाइ—सं०स्त्री०एक० । (अ) पवन, हवा । क० प्रि० ६-४०-२ । (आ) वायु के विकार से ग्रस्त स्त्री । र० प्रि० ६-४३-३ । (इ) धारा, प्रवाह । र० प्रि० ८-१४-१ ।

वाउ—सं० स्त्री० एक० । हवा । क० प्रि० १२-६-२ ।

वाक—सं० स्त्री० एक० । वाणी । वि० वी० १६-५१-४ ।

वाके—सर्व० स्त्री०एक० । दूरवर्ती, निश्चय-वाचक, अन्य पुरुष । हिं० वह—के (प्रत्यय)=उसके । उदा०—'वाके अंग को' । र० प्रि० १२-१०-४ ।

वाको—सर्व०स्त्री०एक० । दूरवर्ती, निश्चय-वाचक, अन्य पुरुष । हिं० वह को (प्रत्यय)=उसको । उदा० 'वाको ध्यान' । र०प्रि० ३-२१-४ । ८-२६-४ । १२-६-३ ।

वाग्देवी—सं० स्त्री० एक० । सरस्वती । वी० २२-६४ ।

वात—स० पुं० एक० । (अ) वायु । र० प्रि० १३-१२-२ । १४-२८-२ । क० ४-८-१ । ६-६८-३ । १२-१७-२ । (आ) शरीरस्थ वायु के प्रकोप से होने-वाला रोग । क० प्रि० ६-३१-१ ।

वातन—[वा+तन] । 'तन' । स० पु० एक० । देह । र० प्रि० ८-१२-२ ।

वाद—सं० पु० एक० । वार्ता, ज्ञानचर्चा । र० प्रि० १४-४०-३ ।

वादी—सं० स्त्री० एक० । घाटी, जंगल । क० प्रि० १४-४६ । ५०-१ ।

वानर—१. सं० पुं० एक० । बंदर । क० प्रि० ३-८-२ । ५-२६-१ । ७-७-२ । ८-३१-१ । ८-३३-१ । १५-११८-२ । २. बहु० । बंदर । क० प्रि० ७-११-४ ।

वानरि पूत—सं० पुं० एक० । बन्दर का बच्चा । क० प्रि० ५-१८-२ ।

वानि—सं० स्त्री० एक० । बात, वचन । क० प्रि० ४-४-१ । ४-१५-२ ।

वानिक—सं० पुं० एक० । वेष । उदा० 'वानिक तोसो बनी न बनाउत' । क० प्रि० १५-८८-३ ।

वानी—सं० स्त्री० एक० (अ) सरस्वती देवी । र० प्रि० ३-५८-२ । ४-१४-४ । ७-३१-२ । १४-२०-२ (आ) जबान, स्वर, ध्वनि । र० प्रि० १-१३-२ । २-५-१ । ३-४६-१ । ३-४६-१ । ७-६-४ । १४-३४-१ । १६-१६-४ । क० प्रि० ४-२२-१ । ५-११-६ । ६-४४-३ । ६-१४-१ । ११-८१-४ । १२-२१-२ । १४-१६-४ । १५-४८-१ । १५-४६-४ । वानी जू (आदरार्थक) क० प्रि० १-३-१ ।

वानो—सं० पुं० एक० । विरुद्ध । क० प्रि० १-२८-२ ।

वापी—सं०स्त्री०एक० । तालाब । र०प्रि० ५-२०-३ । क० प्रि० ६-६०-१ । ६-६१-३ । ७-४-१ ।

वाम—[वा+मन्]—सं० स्त्री० एक० । नारी, स्त्री । र० प्रि० ३-१७-२ । ७-२-२ । ७-३८-१ । ८-४५-४ । क० प्रि० ६-५४-४ । ६-२०-४ । ११-५८-१ । १५-१०४-१ । १६-११-१ । १६-५६-४ । २. बहु० पुं० । शत्रु । क० प्रि० १-४०-२ ।

वामदेउ—सं० पुं० एक० । ईश्वर । क० प्रि० ४-२०-३ । वामदेव । क० प्रि० १५-६४-३ । १६-७४-२ । १६-७८-१ ।

वामनहि—(वामन+हि) 'वामन' । सं०पुं० एक० । वामन विष्णु के अवतार माने जाते हैं। एक वार बलवान दैत्यो ने माता अदिति को बहुत कष्ट दिया। उन्होने अदिति का सर्वस्व हर लिया। तब अदिति ने भगवान् विष्णु की आराधना की। भगवान् ने उनके सामने प्रकट होकर अंश रूप अवतार लेकर उनकी संतान की रक्षा का आश्वासन दिया। अपने वचनानुसार भगवान् ने विजया द्वादशी को अभिजित मुहूर्त मे जन्म लिया। ये चतुर्भुजधारी थे, जिनमे शंख, चक्र, गदा, पद्म थे। भगवान् ने अदिति और कश्यप के देखते-देखते वामन ब्रह्मचारी रूप धारण कर लिया। उसी समय दैत्यों के राजा बलि नर्मदा के तट पर भृगुकच्छ नामक स्थान पर यज्ञ का अनुष्ठान कर रहे थे। वामन भगवान् वहाँ पहुँच गए। बलि के अनुनय पर उन्होने केवल तीन पग भूमि उनसे माँगी। शुक्राचार्य ने बलि से वामन को यह दान देने के लिए मना किया था, पर बलि ने अपना वचन नही तोड़ा। इसपर शुक्राचार्य ने बलि को समस्त संपत्ति खो देने का

शाप दे दिया, फिर भी बलि ने अपना वचन नही बदला। वामन ने अपने त्रिगुणात्मक शरीर का विस्तार करके एक डग से बलि की सारी पृथ्वी, शरीर से आकाश और भुजाओ से दिशाएँ घेर कर दूसरे डग से स्वर्ग को माप लिया। तीसरा डग लाने का स्थान ही नहीं रहा। यह देखकर दैत्यो ने बलि पर आक्रमण कर दिया, पर भगवान् के पार्षदों ने उन्हे हरा दिया। नरक मे जाने के भय से बलि ने तीनो पग पूरा करने के लिए तीसरा पग अपने शीश पर रखने को कहा। इस पर भगवान ने प्रसन्न होकर उसे मन्वंतर मे इन्द्र होने तथा विश्वकर्मा निर्मित सुखद लोक मे रहने का वरदान दिया। —हिंदी साहित्य कोश। क० प्रि० ८-२६-१।

वामनि—सं० पुं० एक०। पापीजन। क० प्रि० ४-२०-३।

वामनु—सं० पुं० एक०। दे० 'वामनहि'। क० प्रि० १६-४४-३।

वामलोचनि—सं० स्त्री० एक०। (अ) बाईं आँख। (आ) कुलटा स्त्री। क० प्रि० ६-१०-४।

वाय—सं० स्त्री० एक०। १. वायु, हवा। र० प्रि० ८-४-२। ८-४१-३। ८-४३-४। २. वातव्याधि। र० प्रि० ८-४-२।

वार—[√वृ+घञ्]—१ सं० पुं० एक०। (अ) नदी का इधर का किनारा। क० प्रि० ६-२१-२। (आ) दिन। र० प्रि० १-११-२। (इ) न्योछावर, निछावर। र० प्रि० ७-५-२। २. बहु०। हफ्ते के सात दिन—रवि, सोम, मंगल, बुध, गुरु, शुक्र, शनि। क० प्रि० ११-१७-१।

वारण—सं० पुं० एक०। हाथी। छं० २-३१।

वारत—क्रियापद। न्योछार करते हैं। र० प्रि० ७-५-२। रा० २६-२५-२।

वारनारि—सं० स्त्री० एक०। वेश्या। क० प्रि० ७-४-२। ७-३८-४।

वारपार—नदी के दोनो किनारे। ज० १६८।

वार वधुनि—सं० स्त्री० बहु०। वेश्याएँ। क० प्रि० ४-१८-१।

वारवधू—सं० स्त्री० एक०। वेश्या। र० प्रि० १०-७-२। क० प्रि० ११-५७-३।

वार वधूटी—सं० स्त्री० एक०। वेश्या। क० प्रि० ३-११-४।

वारानसी—सं०स्त्री०एक०। नगर विशेष। क० प्रि० ३-८-२। ११-६२-३।

वारि—क्रि० प्र०। वारना, न्योछावर करना। रा० २१-४६-२।

वारिधि—सं० स्त्री० एक०। पुल। क० प्रि० ८-१८-१।

वारिनिधि—सं० पुं० बहु०। चारो ओर के समुद्र। क० प्रि० ११-१०-१।

वारिये—क्रि० प्र०। न्योछावर। रा० १२-५-४।

वारुनी—[वरुण+अण्+ङीप्]—सं० स्त्री० एक०। १. बलराम के लिए वरुण द्वारा प्रेरित कदंब का रस। र० प्रि० ५-१६-२। क० प्रि० ५-२७-२। २. पश्चिम दिशा। क० प्रि० ११-४२-४। ३. शराब। क० प्रि० ११-४२-४।

वारै—क्रि० प्र० । वारती है । र० प्रि० ३-३८-३ । रा० ८-१६-२ । २२-१६-३ ।

वारौं—क्रि० प्र० । वारूँ । र० प्रि० ४-१६-३ । ८-४-७ ।

वारौ—क्रि० प्र० । न्यौछावर करो । र० प्रि० ७-३१-३ ।

वालि—सं० पुं० एक० । किष्किन्धा का वानर राजा और सुग्रीव का बड़ा भाई जो राम के हाथों मारा गया । क० प्रि० ६-५४-१ । ८-१८-२ । १२-५६-१ ।

वालि को वालक—सं०पुं०एक० । अगद । क० प्रि० ८-१८-२ ।

वाली—दे० 'वालि' । क० प्रि० ६-५२-२ ।

वास—[वस्+घञ्]—१ सं० पुं० एक० । वस्त्र, कपड़ा । र० प्रि० ७-११-२ । क० प्रि० ४-१७-१ । २. स्त्री । (अ) सुगन्धित वस्तु । र० प्रि० ८-२६-१ । क० प्रि० १३-५-३ । (आ) सुगन्ध । र० प्रि० ३-५२-१ । १०-२७-३ । १२-१०-४ । १२-१३-२ । १४-१२-१ । क० प्रि० ५-१६-३ । ७-३८-४ । ११-२५-१ । १३-२६-३ । १४-१०-२ । ३. बहु० पुं० । (अ) मुख को सुगन्धित करनेवाली चीजें । र० प्रि० ४-४३-२ । क० प्रि० १४-८-४ । (आ) वस्त्र, कपड़े । र० प्रि० १-७-२ । २-४-३ । ३-३-१ । ३-४८-१ । ६-३०-१ । १४-३-१ । क० प्रि० १४-३१-३ । ४. क्रि० वि० । सुगन्धित करना । र० प्रि० १२-२४-३ ।

वासक सज्जा—सं० स्त्री० एक० । नायिका विशेष । र० प्रि० ७-२-१ । ७-१०-१ ।

वासन—[√व=स्+ल्युट्]—सं० पुं० एक० । वस्त्र । र० प्रि० ८-२६-१ ।

वासन हीन—(वासन+हीन) । सं० पुं० बहु० । कपड़ों से रहित ।

वासना—[√वस्+णिच्+युच्]—सं० स्त्री० एक० । इच्छा । वि० गी० १८-४२-२ ।

वासिता—सं० स्त्री० एक० । आर्या छन्द का एक उपभेद । छ० मा० २-१२ ।

वासु—१. सं० पुं० एक० । घर, मकान । र० प्रि० ३-३४-५ । क०प्रि० ७-३-१ । २. स्त्री । सुगन्ध । क० प्रि० १५-४३-२ । १५-५६-१ ।

वासुकि—[वासु√कै+क+इञ्]—१. सं० पुं० एक० । (अ) (क) नाग-विशेष—पार्वती के पक्ष में । (ख) सुगन्धित पुष्पमाला—प्रवीणराय के पक्ष में । क० प्रि० १-६०-१ । ११-३७-१ । (आ) वासुकी नाग । क०प्रि० २-२६-२ । १५-१२१-१ । (इ) (क) सर्प—शिव-समाज के पक्ष में । (ख) पुष्पमाला—वसंत के पक्ष में । क०प्रि० १-२८-१ । २. स्त्री पुष्पमाला । क०प्रि० १५-१२६-२ ।

वासुकी—सं० पुं० एक० । नाग विशेष । क० प्रि० १४-३३-१ ।

वासुदेव—सं० पुं० एक० । श्रीकृष्ण । क० प्रि० १३-१३-२ ।

वासों—सर्व० स्त्री० एक० । (दूरवर्ती निश्चय-वाचक, अन्य पुरुष । हिं० वह+से प्रत्यय) उससे । उदा० वासों कहो । र० प्रि० १२-१२-१ ।

वाहक—[√वह् (ढोना)+ण्वुल्]—सं० पुं० एक० । ढोनेवाला । रा० २३ ।

वाहन—[√वह्+ल्युट्]—१ सं० पुं० एक० । रथ या अन्य कोई सवारी । क० प्रि० ६-३४-१ । ७-३-१ । १३-५-३ । १५-५८-२ । ज० २३ । २. बहु० । सवारियाँ । क० प्रि० ८-२६-३ ।

वाहै—सर्वनाम, दूरवर्ती निश्चयवाचक, अन्य पुरुष । उदा० वाहै जक । क०प्रि० १२-१३-३ ।

वाह्लीक—सं० पुं० एक० । एक जाति का नाम । ज० १०१ ।

विंधि—सं० पुं० एक० । विन्ध्यारण्य । क० प्रि० ७-७-२ ।

विंध्य—सं० पुं० एक० । विन्ध्याचल । क० प्रि० ५-२०-१ ।

विकल्य—सं० पुं० एक० । विभिन्नता, संदेह । क० प्रि० १६-४४-१ ।

विकार—सं० पुं० एक० । वासना । र०प्रि० ६-२७-२ ।

विक्रम—१ सं० पुं० एक० । (अ) कोशिश, उद्योग । क० प्रि० ८-१४-२ । (आ) (क) उत्साह—दान के पक्ष मे । (ख) युद्ध कार्य—तलवार के पक्ष मे । क०-प्रि० ११-४०-२ । २. बहु० । तीन प्रकार के वल—तन, मन, धन । क० प्रि० ११-६-१ ।

विक्रमजीत (विक्रमादित्य)—सं० पुं० एक० । उज्जयिनी के एक प्रतापी राजा । क० प्रि० ६-६४-१ ।

विक्रिय—सं० पुं० एक० । उपमालंकार का एक भेद । उपमेय एक हो, पर उपमान मे कभी कुछ और कभी कुछ कहे तो विक्रियोपमा होता है । क०प्रि० १४-२-१ ।

विक्रिय उपमा—विक्रियोपमा । सं० स्त्री० एक० । दे० 'विक्रिय' । क० प्रि० १४-१४-२ ।

विग्रह—सं० पुं० एक० । मूर्ति । र० प्रि० १४-२१-१ । २ लड़ाई । क० प्रि० ८-२१-२ ।

विघन—विघ्न । सं० पुं० बहु० । कष्ट, बाधाएँ । क० प्रि० १-१-१ । १-३-४ ।

विचार—१. सं० पुं० एक० । (अ) तत्व निर्णय । र० प्रि० १-१७-१ । क० प्रि० ३-२१-१ । १४-३६-१ । (आ) व्याख्या । र० प्रि० ५-३५-१ । ११-८-३ । (इ) कारण । र० प्रि० ७-६-४ । २. बहु० । (अ) अभिप्राय । र० प्रि० १-१६-१ । ३-४०-२ । ६-१५-२ । क० प्रि० ३-२-१ । ६-६१-२ । ८-२१-४ । (आ) र० प्रि० ५-२-३ । १२-८-३ । १२-१८-३ । ३ क्रि० । आलोचना करना । र० प्रि० १४-३६-३ ।

विचारनि—सं० पुं० बहु० । तत्व निर्णय । क० प्रि० १५-८८-२ ।

विचारि—सं० पुं० एक० । उपाय । र०प्रि० ५-२०-२ ।

विचारियो—क्रि० प्र० । विचारकर । रा० १-४-४ ।

विचारु—सं० पुं० एक० । ज्ञान । क० प्रि० १-५४-२ । ५-११-१ । ५-१२-२ ।

विचित्रता—सं० स्त्री० एक० । अनोखापन, विलक्षणता । क० प्रि० १५-३२-२ ।

विचित्र नयना—सं० स्त्री० एक० । इंद्रजीत सिंह के अन्त पुर की वेश्या । क० प्रि० १-४३-२ ।

विचित्र विभ्रम—सं० स्त्री० एक० । प्रौढा नायिका का एक भेद । केशव के अनुसार जिसकी 'दीपति दुतिका' उसको अपने प्रिय से मिलाती है । अर्थात् यह नायिका अपने सौदर्य से नायक को आकर्षित कर लेती है । र० प्रि० ३-५३-१ ।

विचित्र सुरता—सं० स्त्री० एक० । मध्या नायिका का एक भेद—केशव के अनुसार जिसका सुरत विचित्र हो । र० प्रि० ३-३६-१ ।

विच्छित्ति—सं० स्त्री० एक० । विच्छित्ति हाव । र० प्रि० ६-१६-१ ।

विछित्ति—सं० स्त्री० एक० । विच्छित्ति हाव । र० प्रि० ६-४५-२ ।

विजय—सं० स्त्री० एक० । जीत, जय । क० प्रि० १३-११-४ । १५-१५-४ । १६-५४-२ ।

विजय छंद—स० पुं० एक० । छंद विशेष । छं० मा० १ ६५-२ । १-५-सं० ४४८-६४ ।

विजय-रस—सं० पुं० एक० । जीत का स्वाद । क० प्रि० १३-११-४ ।

विज्ञ—सं० पुं० एक० । विद्वान् । वि० ६-१५-१ ।

विटप—१. सं० पुं० एक० । वृक्ष, पेड़ । र० प्रि० ७-११-१ । वि० ६-७३-२ । २. बहु० । छतनार पेड । क० प्रि० ६-६-२ ।

विठ्ठल—सं० पुं० एक० । केशव के मंत्रगुरु श्री विट्ठलनाथ गोस्वामी । ये वल्लभाचार्य के पुत्र और अष्टछाप कवियो के आश्रयदाता थे । क० प्रि० १६-१६-२ ।

वित—सं० पुं० एक० । धन । क० प्रि० ७-१७-३ ।

वितर्क—सं० पुं० एक० । सदेह, अनुमान । र० प्रि० १०-१३-१ ।

वितानी—वि० । १. खूब विस्तृत—गगा के पक्ष मे । २. विशेष तानो से युक्त—वाणी के पक्ष मे । क० प्रि० १४-१६-१ ।

वितु—सं० पुं० एक० । संपत्ति । क० प्रि० १५-२२-२ ।

वित्त—देखिए 'वित' । ६-५६-२ ।

विथा—सं० स्त्री० एक० । व्यथा, पीडा । र० प्रि० ८-४२-१ ।

विदा सं० स्त्री० एक० । व्यथा, वेदना । र० प्रि० ५-३०-४ ।

विदा करै दै—स० क्रि० । देकर (राज्य) विदा किया । रा० ३६-३७-१ ।

विदिसनि—सं० स्त्री० बहु० । दो दिशाओ के बीच का कोना । क० प्रि० १०-२५-३ ।

विदुर्धनि—सं० पुं० बहु० । पंडित लोग । क० प्रि० ९-२६-३ ।

विदेस—सं० पुं० एक० । परदेश । र० प्रि० १-६-१ । क० प्रि० १-३१-१ । १०-२६-६ । १०-३०-६ ।

विदेह राज जू—(आदरार्थक) १. वि० । विशेष्य —राम । देह रहित । क० प्रि० ८-१०-४ । २ सं० पुं० एक० । राजा जनक । क० प्रि० ८-१०-४ ।

विद्या—सं० स्त्री० एक० । शिक्षा, पढाई । र० प्रि० १-४-२ । ५-३-२ । क० प्रि० १-३-३ । ६-२८-१ । ८-९-१ । १५-३८-४ । छ० मा० २-१२—उदा० ज० २१ ।

विद्याजुत—१ वि० । विशेष्य—जयानंद । चौदह विद्याओ मे युक्त—छह अंग—शिक्षा, कल्प, व्याकरण, छन्द, ज्योतिष और निरुक्त । चार वेद -- ऋक्, यजु, अथर्व, साम । मीमासा, न्याय, धर्मशास्त्र और पुराण । कुल मिलाकर चौदह विद्याएँ । लेकिन अधिकाश पुराणो मे १८ विद्याएँ मानी गयी है । उपर्युक्त १४ के अतिरिक्त आयुर्वेद, गान्धर्व, धनुर्वेद तथा अर्थशास्त्र ये चार भी विद्याएँ मानी गयी है । क० प्रि० २ ९-३ । २ विशेष्य—मंत्री । क० प्रि० ८-२०-१ ।

विद्याधरन—सं० पुं० एक० । देवजाति का एक भेद । क० प्रि० ११-५६-४ ।

विद्यानगर—सं० पुं० एक० । मैसूर प्रात का एक स्थान । ज० १०१ ।

विद्रुम—१. सं० पु० एक० । मूँगा । क० प्रि० १४-१७-२ । २ बहु० । मूँगे । र० प्रि० ८-२३-२ । क० प्रि० १५-३८-२ ।

विधवा—सं० स्त्री० एक० । वेवा, राँड । र० प्रि० ७-४८-२ ।

विधान—सं० पुं० एक० । १ पद्धति, व्यवस्था । र० प्रि० १४-३८-२ । क० प्रि० ८-३२-२ । १२-१९-१ । १६-४८-१ । २. शोहा । क० प्रि० ६-२५-२ ।

विधान-निधान—सं० पु० बहु० । वाण चलाने के ढग के आधार । क० प्रि० २१-१६-१ ।

विधानु—सं० पुं० एक० । कार्य का आयोजन, प्रवन्ध, व्यवस्था । क० प्रि० ३-५३-१ । ६-७०-१ ।

विधि—सं० पु० एक० । (अ) ब्रह्मा । र० प्रि० ३-४-९ । ३-३१-३ । ३-५४-४ । ७-१५-४ । ७ ३९-४ । ८-३१-३ । १०-९-२ । १०-१२-२ । १३-५-३ । १३-१७-२ । क० प्रि० ३-४६-४ । ५-१०-२ । ५-१६-१ । ५-१९-१ । ५-३५-३ । ६-१२-१ । ६-१५-२ । ६-६२-१ । ६-६८-४ । ६-७५-१ । ७-२०-१ । ८-८-३ । ९-२२-१ । ११-१०-१ । १५-३९-४ । आ. (क) राज-काज—इन्द्रजीत के पक्ष मे । (ख) ब्रह्मा—ईन्द्र के पक्ष मे । क० प्रि० ११-७९-१ । २ स्त्री० । युक्ति । र० प्रि० ८-५७-२ । क० प्रि० १-३-४ । ३. बहु० स्त्री० (अ) तीन पकार की क्रियाएँ—वेदविधि, लोकविधि, कुलविधि । क० प्रि० ११-९-२ । (आ) कर्मकाड, संस्कारादि । क० प्रि० ११-८०-३ । ४ वि० । युक्तिपूर्वक । क० प्रि० १-४०-२ ।

विधि रेख—सं० स्त्री० बहु० । ब्रह्मा द्वारा खीची गयी भाग्यरेखाएँ । र० प्रि० ३-३१-३ ।

विधिवान—सं० पुं० एक०। ब्रह्मास्त्र। क० प्रि० ११-६१-३।

विनय—१. सं० स्त्री० एक०। नम्रता, नीति। र० प्रि० १३-१-१। क० प्रि० १-६-१। २. पुं०। मन। क० प्रि० २-१-१।

विनोद—१. सं० पुं० एक०। (अ) खेल-कूद—निंदा के पक्ष मे। (आ) लीला, चेष्टा—स्तुति के पक्ष मे। २. बहु०। खेल, क्रीडाएँ। र० प्रि० ८-१७-१। क० प्रि० ८-९-१।

विपति—सं० स्त्री० बहु०। बाधाएँ। र० प्रि० ३-१५-१। क० प्रि० ६-६६-२।

विपत्ति—सं० स्त्री० एक०। बाधा, दुःख। क० प्रि० ११-४४-२।

विपत्तिनि—सं० स्त्री० बहु०। बाधाएँ। क० प्रि० ६-२४-२।

विपदा—देखिए 'विपत्ति'। क० प्रि० ८-२१-३।

विपदानि—सं० स्त्री० बहु०। विपत्तियाँ। वि० ६-२७-२।

विपरीत—सं० पुं० एक०। १. अलंकार-विशेष—केशव के अनुसार जहाँ कार्य-सिद्धि मे स्वयं साधक का ही बाधा होना दिखलाया जाय वहाँ विपरीत अलंकार होता है। क० प्रि० ६-६-१। १३-९-२। २. उपमालंकार का एक भेद। क० प्रि० १४-३-१।

विपरीतोपमा—स० स्त्री० एक०। अलंकार-विशेष—उपमा अलंकार का एक भेद। क० प्रि० १४-३५-२।

विप्र—सं० पुं० एक०। ब्राह्मण। क० प्रि० २-३-२। ३-५-१। ११-४-३। ११-४-४। ११-५७-३। छं० मा० २-३१-उदा०। ज० १६। ५५।

विप्रन—सं० पुं० बहु०। ब्राह्मण। क० प्रि० ६-७१-४।

विप्रनि—देखिए 'विप्रन'। क० प्रि० ३-५७-१।

विबुध—१. स० पुं० एक०। (अ) विशेष पंडित या अति बुद्धिमान—ब्रह्म तथा राजा अमरसिंह के पक्ष मे। (आ) सुर। क० प्रि० १६-३४-१। २. बहु०। देवता—कृष्ण, शिव तथा रघुनाथ के पक्ष मे। क० प्रि० ११-३३-१।

विभ्रात—सं० पुं० एक०। प्रभात, आरंभ। र० प्रि० ७-८-१।

विभाव—भाव के तीन अंगो मे से एक—वह वस्तु या अवस्था जो मन मे किसी भाव को उत्पन्न या उद्दीप्त करे। र० प्रि० ६-२-१। ६-३-२। ६-४-१। क० प्रि० १४-१३-३।

विभावना—सं० स्त्री० एक०। १. अर्थालंकार का एक भेद—जहाँ बिना कारण के कार्य की उत्पत्ति कही जाय वहाँ विभावना जानो। २. जहाँ ऐसा वर्णन हो कि जिसका जो कारण है उसे छोड़ किसी अन्य कारण से कार्य सिद्धि हो। क० प्रि० ९-११। ९-११-२। ९-१३-२।

विभिचारी—सं० स्त्री० बहु०। व्यभिचारी। ज० ३५।

विभीषन—सं० पुं० एक० । लंकापति रावण के छोटे भाई । क० प्रि० ६-७३-२ । ८-१८-४ । ८-३१-१ ।

विभु—सं० पुं० एक० । १. प्रभु, स्वामी । क० प्रि० ८-९-२ । २. ब्रह्मा या शिव या विष्णु । क० प्रि० १६-१९-१ ।

विभूति—स० स्त्री० एक० । १. भस्म । क० प्रि० ९-२६-२ । १४-३५-१ । २. (क) भस्म—ईश्वर के पक्ष मे । (ख) सम्पत्ति—समुद्र के पक्ष मे । क० प्रि० ७-२१-१ ।

विभूषन—स० पुं० एक० । गहना । र० प्रि० ६-३०-१ ।

विभ्रम—सं० पुं० एक० । १. हाव-विशेष । प्रियतम के आगमन या उससे मिलने जाने के हर्ष और अनुराग आदि के कारण शीघ्रता से भूषणादिक का स्थानान्तर पर धारण करना । र०प्रि० ६-१६-१ । ६-३०-२ । २. घबराहट । र० प्रि० ६-३२-२ । ११-६-२ ।

विभ्रमनि—स० पुं० बहु० । विलास-भगिमाएँ । र० प्रि० ६-३७-१ ।

विमला—सं०स्त्री०एक० । सरस्वती देवी । र० प्रि० । ६-२५-१ । क० प्रि० ६-३६-१ ।

विमान—स०पुं०एक० । चढने का साधन । र० प्रि० १३-१८-२ । क० प्रि० ७-१८-२ । १३-५-३ । १५-१२३-२ ।

विमानन—सं० पुं० बहु० । देखिए 'विमान' । क० प्रि० ८-२१-४ ।

विमुख—वि० । विशेष्य—विघन । बिना मुख के । क० प्रि० १-१-१ ।

वियोग—सं० पुं० एक० । १. विरह-विशेष, पार्थक्य । र० पि० १-२७-४ । २-१२-४ । ५-३०-४ । ७-१८-४ । ७-४१-४ । ८-५१-४ । ९-४-१ । ९-१६-३ । १४-२३-१ । २ विप्रलंभ शृगार । इसमे प्रेमी और प्रेमिका के एक दूसरे से अलग होने के कारण उत्पन्न उनकी दशा का वर्णन होता है । र० प्रि० १-१८-१ । १-१९-१ । १-२१-१ ।

विरंचि—सं० पुं० एक० । ब्रह्मा । र० प्रि० १-२-५ । १-७-१ । ३-५८-२ । क० प्रि० ५-४३-१ । १५-८८-१ ।

विरंचि-मति—सं० स्त्री० एक० । ब्रह्मा की बुद्धि । र० प्रि० १-२-५ ।

विरस—सं० पुं० एक० । १. रसहीन—काव्यगत रस संबंधी दोष । र० प्रि० ५-३९-२ । क० प्रि० ३-३७-१ । ३-५९-१ । २. केशव के अनुसार एक काव्य रस । र० प्रि० १६-१-१ ।

विरस-रसु—सं० पुं० एक० । काव्य रस । र० प्रि० १६-६-२ ।

विरसिंघदेव—[वीरसिंहदेव] । सं० पुं० एक० । राजा विशेष । क० प्रि० १-२५-२ ।

विरह—सं० पुं० एक० । वियोग । र० प्रि० ८-१७-१ । १०-३३-२ । ११-१७-४ । क० प्रि० ५-२४-२ । ६-३९-१ । ६-४०-४ । ८-३९-२ । १५-११३-२ ।

विरह-प्रवास—सं० पुं० एक० । प्रवास के कारण होनेवाला विरह । र० प्रि० १०-३३-२ ।

विरह-प्रसंग—सं० पु० एक० । वियोग दशा । क० प्रि० ८-३६-२ ।

विरहानल—सं० पुं० एक० । विरहाग्नि । र० प्रि० ७-२०-४ ।

विरहि—सं० पुं० वहु० । अपने स्वजन से बिछुड़े हुए लोग । क० प्रि० ७-२५-१ । ७-२७-१ ।

विरही—सं० पुं० बहु० । वियोगी जन । क० प्रि० १५-११३-२ ।

विराग—सं० पुं० एक० । विरक्ति, विकर्षण । क० प्रि० १५-६२-१ ।

विरागनि—[विराग+नि] । सं० पुं० एक० । मान, उदासीनता । र० प्रि० ३-७-३ ।

विराजत—क्रियापद । शोभा दे रहे हैं । रा० १-१५-३ ।

विरुद्ध—सं० पुं० एक० । रूपकालंकार का एक भेद जहाँ कुछ अनमिल कहा जाय, अर्थात् रूपक का एक अंग (उपमेय) न प्रत्यक्ष मिलता हो, न कहा गया हो । क० प्रि० १३-१४-२ । १३-१७-२ ।

विरुद्धकर्मा—सं० स्त्री० एक० । श्लेषालंकार का भेद—जिस श्लेष मे एक क्रिया के दो विरुद्ध कर्म हो, उसे विरुद्ध-कर्मा श्लेष कहेगे । क० प्रि० ११-३६-२ ।

विरूप—सं० पुं० एक० । विशेष सुन्दर रूप । क० प्रि० ३-६-३ ।

विरोध—सं० पुं० एक० । १. विपक्षता, अनबन । क० प्रि० ३-२६-२ । ३-५८-१ । ७-११-३ । ८-२१-१ । १०-१३-१ । १४-४१-१ । २. अलंकार विशेष—जब दो विरोधी पदार्थों का सयोग एक साथ दिखाया जाता है, अथवा जाति, द्रव्य, गुण और क्रिया के द्वारा उनके संयोग से परस्पर विरोधी काम होता हैं, तब विरोध अलंकार होता है । क० प्रि० ६-१-१ । ६-१६-१ । ६-२१-२ । ३. उपमालंकार का एक भेद । जहाँ किसी वस्तु की उपमा एक साथ दो विरोधी उपमानो के साथ दी जाय । क० प्रि० १४-४-१ ।

विरोध उपमा—[विरोधोपमा] । सं० स्त्री० एक० । अलंकार विरोध । क० प्रि० १४-४२-२ ।

विरोधाभास—सं० पुं० एक० । अर्थालंकार का एक भेद । विरोधाभास वहाँ होता है, जहाँ वास्तव मे विरोध न होने पर भी विरोध सा जान पड़ता है । क० प्रि० ६-१६-२ ।

विरोधी—१. सं० पुं०एक० । श्लेषालंकार का एक भेद जहाँ क्लिष्ट शब्दो द्वारा दो वस्तुओ मे भेद या विरोध दिखाया जाय (केशव) । २. बहु० । शत्रु । क० प्रि० ६-२-१ । ११-३६-२ ।

विरोधु—सं० पु० एक० । झगड़ा । र० प्रि० ७-८-२ ।

विलास—[वि √लस्+घञ्] । १. सं० पुं० एक० । (अ) शोभा । क० प्रि० १-३-३ । १६-४८-१ । (आ) आनंदमयी क्रीड़ा, भावभंगिमा । र० प्रि० ३-

४७-१ । ५-६-२ । १३-३-३ । क० प्रि० ५-११-३ । (इ) सौन्दर्य । क० प्रि० ११-४१-४ । १३-२५-२ । (ई) रचना । र० प्रि० ३-२३-४ । क० प्रि० १४-३८-१ । (उ) हाव विशेष—प्रिय के दर्शन आदि से गति, स्थिति, आसन आदि की तथा मुख, नेत्रादि के व्यापारो की विशेषता । र० प्रि० ६-२६-१ । २. बहु० । कटाक्ष, हास्य इत्यादि हाव-भाव । र० प्रि० ८-१८-१ । २-४-१ । २-८-३ । २-१०-२ । ३-६६-२ । ३-३६-२ । ६-४१-२ । ८-२९-३ । १४-८-१ । १४-३३-२ । क० प्रि० ६-३५-१ । १३-२६-३ । १४-१३-४ । ३. क्रि० वि० । मिलना । क० प्रि० १४-८-२ ।

विलास-निधि—१. सं० पुं० एक० । प्रेमी के लिए संबोधन । क० प्रि० १०-३५-६ । २. वि० । विशेष्य—केसोदास । शृंगारिक चेष्टाओ का भंडार । र० प्रि० १४-३३-२ ।

विलासनीन—सं० स्त्री० बहु० । सुंदरी स्त्रियाँ । क० प्रि० ५-११-३ ।

विलासिनि—१. सं० पु० एक० । वितयन । र० प्रि० ७-१२-२ । २. स्त्री० । सुदरी स्त्री । क० प्रि० १३-२५-२ । १५-९०-१ । ३. पुं० बहु० । आनंदमयी क्रीड़ाएँ । र० प्रि० ३-७-३ । ३-५४-२ । ७-२४-३ ।

विलासु—सं० पुं० एक० । १. क्रीड़ा, खेल । र० प्रि० ३-३४-१ । २. सौंदर्य । क० प्रि० १५-४२-१ । १५-८४-१ । १५-८४-३ ।

विलोकनि—सं० स्त्री० एक० । नजर, दृष्टि । र० प्रि० २-५-१ । ३-३८-३ । ३-५४-३ । ५-२-४ । ५-५५-२ । ६-४७-३ । ७-३७-२ । १३-१३-४ । १५-५-३ । क० प्रि० १४-१३-२ ।

विलोकिय—क्रि० प० । देखते हैं । रा० ६-२५-१ ।

विलोचन—सं० पुं० बहु० । आँखें । र० प्रि० २-५-१ । ३-७३-३ । ६-३८-४ । ६-४९-४ । ८-३४-१ । १३-१६-१ । क० प्रि० ३-८-२ । १०-१०-३ । ११-४८-४ ।

विवर—सं० पुं० बहु० । गुफाएँ । क० प्रि० १६-६२-२ ।

विवाहिता—वि० । विशेष्य—ऊढा । जिसका विवाह हो चुका हो । र० प्रि० ३-६९-१ ।

विवेक—सं० पुं० एक० । यथार्थ ज्ञान । र० प्रि० १-१२-१ । ७-३७-२ । ७-४२-१ । क० प्रि० १-३-१ । ३-११-२ । ७-३-२ । १२-१-१ । १३-७-२ । १३-१९-१ । १४-१६-२ । २५-८८-२ । १५-१३१-२ । १६-५०-२ ।

विव्वोक—सं० पुं० एक० । हाव विशेष—अतिगर्व के कारण अभिलषित वस्तु में भी अनादर होना । र० प्रि० ६-१६-२ । ६-३२-२ ।

विव्वोक-रस—सं० पुं० एक० । विव्वोक हाव के कारण होनेवाला आनंद । र० प्रि० ६-४२-२ ।

विश्वा—सं० स्त्री० एक० । पृथ्वी । छं० मा० २-१२—उदा० ।

विष—सं० पुं० एक० । १. जहर, गरल ।

र० प्रि० ३-४२-२ । ३-६४-४ । ५-३-३ । ४-४१-४ । ७-२३-४ । ८-४-४ । ८-२६-१ । ८-३१-१ । ८-३२-२ । १४-२६-१ । क० प्रि० ६-४०-१ । ६-६५-१ । ८-३१-१ । ९-२२-१ । ९-२५-२ । १०-२९-६ । ११-६९-३ । ११-७६ ४ । ११-४२-३ । १५-५८-१ । १५-१२२-२ । ज० १९ । २. (अ) जहर—ईश्वर के पक्ष मे । (आ) जल—समुद्र के पक्ष मे । क० प्रि० ७-२१-१ । ३. जल, पानी । क० प्रि० १५-१२२-२ ।

विषधर—सं० पुं० एक० । १. सर्प । उदा० 'मुख विष भरे, विषधर धरे' । क० प्रि० ९-२६-२ । २. शकर । उदा० 'विषधर वधु हैं, अनायिनी को 'प्रतिवंघु' । क० प्रि० ११-६९-३ ।

विषमय—वि० । विशेष्य—गोदावरी । सजला, जलयुक्त । उदा० 'विषमय यह गोदावरी अमृतन के फल देती' । रा० ११-२६-१ ।

विषमाई—स० स्त्री० एक० । विषमाता । र० प्रि० ३-६४-४ ।

विषय—सं० पुं० एक० । ज्ञानेंद्रियो द्वारा गृहीत होनेवाला पदार्थ, रूप । क० प्रि० १४-२६-१ । १४-२७-४ । वी०२९-२१।

विषया—स० स्त्री० एक० । वह राजकुमारी जिसने चद्रहास को अपनी बुद्धिमत्ता मे मृत्यु से बचाया था । ज० १९ ।

विषाद—[वि√सद्+घञ्] स० पुं० एक० । एक व्यभिचारी भाव । आरंभ किए हुए कार्य की असफलता, उपाय के अभाव के कारण पुरुषार्थहीनता आदि से उत्साह के भंग होने को विषाद कहते है । इसमे निश्वास, उच्छ्वास, मन-स्ताप, सहायता की खोज आदि कार्य होते है । र० प्रि० ६-१३-२ ।

विषु—स० पुं० एक० । जहर । र० प्रि० १६-११-४ ।

विष्णु—[√वष्+नुक्] सं० पुं० एक० । विष्णु भगवान् । ज० २२ । ३६ । १७१ । १७३ । वि० १४-२८-१ ।

विस—देखिए 'विष' । र० प्रि० ५-२-४ । १२-१०-४ ।

विसाली—सं० पु० एक० । विश्वासघाती । क० प्रि० ५-२०-२ ।

विसिप—सं० पुं० । क० प्रि० १०-२५-६ । १५-५८-१ ।

विसिष्ट—स० पु० बहु० । विशिष्टालंकार । क० प्रि० ५-२-२ ।

विसु—स० पु० एक० । विष, गरल । र० प्रि० ११-१०-४ ।

विसेष—सं० पुं०एक० । १. श्रेष्ठता, विशेषता । क० प्रि० १०-२९-५ । २ अलंकार विशेष —कार्य का साधक कारण अपूर्ण हो, पर कार्य सिद्धि हो । क० प्रि० ९-?-१ । ३ विशेषोक्ति अलकार । जब कारण होने पर भी कार्य नही होता तब विशेषोक्ति होती है । क० प्रि० १?-२-१ ।

विसेषमय—(विशेष+मय)—'विशेष' । स० पुं० एक० । विशेषोक्ति अलकार । क० प्रि० १२-१४-२ ।

विस्नु—सं० पुं० एक०। भगवान् विष्णु। क० प्रि० ५-३८-१।

विस्मय—सं० पुं० एक०। एक स्थायी भाव। समझ मे न आनेवाले पदार्थ के देखने, सुनने से होनेवाला आश्चर्य। र० प्रि० ६-९-२।

विश्राम—सं० पुं० एक०। आराम। क० प्रि० १-५०-२।

विस्वदेव—सं० पुं० एक०। विष्णु। क० १६ १३-२।

विस्वेदेवा—सं० पु० बहु०। दस देव। क० प्रि० ११-२१-१।

विहँसे—क्रि० प्र०। हँसती है। रा० २२-१८-२।

विहत—सं० पुं० एक०। हाव विशेप—लज्जा के कारण प्रिय के समीप रहने के समय भी बात न करना। क० प्रि० ६-१६-१। ६-३२-२।

विहार—सं० पुं० एक०। क्रीडा। क० प्रि० १५-१५-१।

विहारु—सं० पुं० बहु०। विलास-कार्य। क० प्रि० ५-१२-३।

वीचि—[√वे+डीचि] सं० स्त्री० एक०। लहर। क० प्रि० ५-१२-३।

वीजन—[वि√ईज्+ल्युट्] स०पु०एक०। पंखा। र० प्रि० ३-६०-३।

वीथिका—स० स्त्री० बहु०। गलियाँ। क० प्रि० १३-१०-१।

वीथिकानि—देखिए 'वीथिका'। र० प्रि० ११-१७-१।

वीथी—[विथ्+इन्+डीप्] सं० स्त्री० एक०। मार्ग, रास्ता। र० प्रि० ६-८-३।

वीन—सं० स्त्री० एक०। वीणा। र० प्रि० ३-७-२। ७-३१-२। क० प्रि० १-५६-२। ११-४१-३। १५-६९-४। १५-६९-२। १६-६९-१।

वीननि—सं० स्त्री० बहु०। वाद्य विशेप। क० प्रि० १-५७-२।

वीनहि—(वीन+हि)—'वीन'। देखिए 'वीन'। र० प्रि० ८-२६-४।

वीना—सं० स्त्री० एक०। १. वाद्य यंत्र। क० प्रि० ५-१२-१। १५-३२-३। १५-४८-१। २. वाणी। क०प्रि० ५-१२ १।

वीनादि—(वीना+आदि)—'वीना'। स० स्त्री० एक०। वीणा। र० प्रि० ६-६-६।

वीनादि-रव—सं० पुं० बहु०। वीणादि वाद्यो की ध्वनियाँ। र० प्रि० ६-६-६।

वीना-पुस्तक-धारिनी—सं० स्त्री० एक०। वीणा तथा पुस्तक को धारण करनेवाली सरस्वती। क० प्रि० १-५६-२।

वीर—[√वीर+अच्] स० पुं० एक०। १ वीरसिंहदेव—राजा विशेष। क० प्रि० १-७-२। २. रस विशेप—जिसका स्थायी भाव उत्साह हो। र० प्रि० १-८-३। १४-२-१। १५ ८-१। १६-१२-२। १६-१३-२। क० प्रि० ३-५६-१। ३. योद्धा। क० प्रि० ६-४० ४। ७-२७-१। १२-२१-४।

वीर रस—सं० पुं० एक०। काव्य रस। र० प्रि० १५-४-१।

वीर रसु—क० प्रि० ५-१७-२ ।

वीर वीर—सं० पुं० एक० । विष्णु । क० प्रि० १६-१३-३ ।

वीरहि—(वीर+हि)—'वीर' । सं० पुं० एक० । वीर रस । र० प्रि० १६-२-१ ।

वृंद—[√वृ (आच्छादन)+दन्] सं० पुं० एक० । समूह । क० प्रि० ९-१६-१ ।

वृंदारक वृंदाभिवंदनीयम्—वि० । विशेष्य—रामचंद्र पदपद्मम् । देवताओं द्वारा भली भाँति वंदना करने योग्य । रा० १-१९-२ ।

वृक—सं० पुं० एक० । भेडिया । क० प्रि० ५-४३-२ ।

वृक्ष—सं० पु० एक० । पेड, तरु । क०प्रि० ५-२०-१ । १४-४९-१ । १४-५०-२ ।

वृत्ता—सं० पुं० बहु० । गोला । क० प्रि० ६-१०-१ ।

वृत्ति—१. सं० स्त्री० एक० । रोजी, जीविका । क० प्रि० १-१८-२ । २-१४-१ । ६-६८-२ । २. बहु० स्त्री० । रचना-शैलियाँ—कौशिकी, भारती, सात्वती, आरभटी । र० प्रि० १४-४१-२ ।

वृद्ध—१ स० पुं० एक० । वढती । क०प्रि० २-१५-२ । २. बहु० । बूढे या चतुर लोग । क० प्रि० १-४२-१ । ६-२८-२ ।

वृद्धता—सं० स्त्री० एक० । बुढापा । क० प्रि० ६-३२-२ ।

वृद्धि—सं० स्त्री० एक० । वढती । र० प्रि० १-६-२ । क० प्रि० १-३-१ । ८-३-२ । १२-२०-१ ।

वृद्धो—वि० । विशेष्य—पति । वृद्ध । वि० गी० १६-१३-१ ।

वृषभ—१. [√वृष्+अभच्] सं० पुं० एक० । साँड । क० प्रि० ४-१६-१ । ८-२१-१ । २ बैल—पार्वती के पक्ष मे । क० प्रि० ११-३७-१ । ३. चर्म—राय प्रवीण के पक्ष मे । क० प्रि० प्रि० ११-३८-१ ।

वृषभवाहिनी—वि० । १. बैल पर सवार होनेवाली—पार्वती के पक्ष मे । २. धर्म को वहन करनेवाली अर्थात् पतिव्रता—पतिव्रता के पक्ष मे । क० प्रि० १-६०-१ ।

वृषभान—सं० पुं०एक० । राधा के पिता । र० प्रि० ३-४-४ । ८-३१-१ । ८-३३-३ । ८-६-१ । ८-७-१ । ८।१९-२ । ११-१६-१ । १३-१७-४ । १३-३४-४ ।

वृषभानु—र० प्रि० १-२०-१ । ५-३५-४ । ६-२८-१ । ६-३५-१ । ६-५०-१ । ६-५५-१ । १४-१६-२ । क० प्रि० १३-२-१ । १५-८-४ । १५-२२-४ ।

वृषभानु जु--(आदरार्थक) । र० प्रि० १२-१२-२ ।

वृषभानु जू—(आदरार्थक) । क० प्रि० ५-३४-१ । १२-६-४ ।

वृषभान की कुँवरि—स० स्त्री० एक० । वृषभान की कुमारी राधिका । र०प्रि० ११-१६-१ ।

वृषभान की कुमारिका--सं०स्त्री०एक० । राधा। र० प्रि० ३-४-४ ।

वृषभान-कुमारिहि—('वृषभान कुमारी + हि)—'वृषभान कुमारि'। देखिए 'वृषभान कुमारिका'। र० प्रि० ९-४-१।

वृषभान-लली—सं० स्त्री० एक०। वृषभानु की प्यारी पुत्री राधिका। र० प्रि० ८-७-५।

वृषभान-सुता—सं० स्त्री० एक०। राधा। र० प्रि० ८-६-१। १३-१६-४।

वृषभानु की कुँवरी—देखिए 'वृषभान की कुँवरि'। र० प्रि० ६-२८-१। वृषभानु की कुमारी। र० प्रि० १३-२-१। १५-८-४। १५-२५-४। वृषभानु की कुमारी। क० प्रि० १५-२२-४। वृषभानु कुमारि। र० प्रि० १-२०-१। क० प्रि० १५-१००-१।

वृषभानु दुलारी—सं० स्त्री० एक०। राधा। र० प्रि० १४-१६-२।

वृषभानु लली—देखिए 'वृषभान लली'। र० प्रि० ८-४७-३। र० प्रि० ८-४२-३। वृषभानु ललीहि (वृषभानु लली + हि)—'वृषभानु लली' र० प्रि० ९-१८-१।

वृषभानु सुता—देखिए 'वृषभान सुता'। र० प्रि० ६-१९-४। ६-२९-४। क० प्रि० ६-१०-१।

वृषभानु सुताहि—(वृषभानु सुता + हि)—'वृषभानु सुता' र० प्रि० ९-३२-२।

वे—सर्व०, बहु०, [illegible] निश्चयवाचक, [illegible]। [illegible]। उदा० 'वे [illegible]'। र० प्रि० ५-१६-१। २-१३-४। ८-४६-२। १२-६-२। १२-१२-१। १२-१७-२। १२-२३-१। १४-६-३। १४-१५-१। क० प्रि० १४-२४-१। १४-२४-२। ५६-२१-२।

वेद—१ सं० पुं० एक०। धार्मिक ग्रन्थ। र० प्रि० ५-३३-२। ७-६-४। १४-२०-२। क० प्रि० १६-५४-६। २. बहु०। (अ) चार वेद—ऋग्वेद, यजुर्वेद, सामवेद, अथर्ववेद। क० प्रि० १-३-३। १-१५-२। ६-३०-४। ६-५५-१। ६-७०-१। ६-७२-२। ६-७४-४। ७-२२-२। ८-८-२। ११-१०-१। १४-४७-४। ज० १७२। २००। (आ) तीन वेद—ऋग्वेद, यजुर्वेद, सामवेद। क० प्रि० ११-९-१।

वेदन—सं० पुं० बहु०। धार्मिक ग्रन्थ। र० प्रि० १४-४०-३। क० प्रि० ११-३०-३। ११-४२-०।

वेद विधि—१ सं० स्त्री० एक०। वेद की पद्धति। क० प्रि० ११-६२-१। २. बहु०। र० प्रि० १-४-२।

वेदु—सं० पुं० बहु०। चार वेद। क० प्रि० ३-५७-२।

वेनिफूल—सं० पुं० एक०। चोटी पर पहनने का एक गहना। क० प्रि० १५-८०-१। १५-८६-३।

वेनी—सं० स्त्री० एक०। बालों की चोटी। र० प्रि० ५-३४-३। ८-३९-२। १३-५-१। क० प्रि० १५-३४-३। १५-७७-१। १५-८०-१।

वेनु—सं० पुं० एक०। बाँसुरी। र० प्रि० ६-२०-१। ६-२६-२। ८-४६-१। क० प्रि० १५-३२-३। १५-४८-१।

वेदय—सं० पुं० एक० । जाति विशेष्य । छं० मा० २-३१—उदा० ।

वेष—सं० पुं० एक० । वेठन । र० प्रि० ६-२६-४ । क० प्रि० ६-७-३ ।

वेषधारी—सं० पुं० एक० । एक राजकुमार ने झूठ-मूठ अपने को कृष्ण रूप बनाकर एक राजकुमारी से व्याह किया था । परीक्षा होने पर कृष्ण ने केवल निज वेषधारी की लज्जा रखने को उसे चतुर्भुज कर दिया था । क० प्रि० ११-६३-२ ।

वेषु—सं० पुं० एक० । पहनावा, वेषभूषा । र० प्रि० ५-२६-१ ।

वेस—सं० पुं० एक० । १. रूप । र० प्रि० ३-२०-१ । २. भेस । क० प्रि० ५-१२-२ । ५-१४-४ ।

वे—सं० बहु० । दूरवर्ती, निश्चयवाचक, अन्य पुरुष । हिन्दी —वे । 'वो' का बहुवचन (आधुनिक व्रज मे) । र०प्रि० ५-१०-४ । १४-१६-३ । १४-३५-१ । क० प्रि० १४-२६-२ । १४-३७-२ । ज० ३६-२ ।

वैकुंठ—सं० पुं० एक० । भगवान् विष्णु का निवास-स्थल । क० प्रि० १-२६-२ ।

वैकुंठपति—सं० पुं० एक० । भगवान् विष्णु । क० प्रि० २-३-१ ।

वैकुंठ-मग—सं० पुं० एक० । विष्णु लोक को जानेवाला मार्ग । क० प्रि० १-२६-२ ।

वैद—सं० पुं० एक० । वैद्य । क० प्रि० ६-५३-२ ।

वैदई—सं० स्त्री० एक० । वैद्य का काम । क० प्रि० ९-२९-२ ।

वैर—सं० पुं० एक० । विशेष शत्रुता । र० प्रि० १६-१२-२ । क० प्रि० ७-१०-२ । १३-४२-२ । १५-६४-३ ।

वैरिन—सं० पुं० बहु० । दुश्मन । क०प्रि० ८-२१-३ ।

वैरिनि—१. सं० पुं० एक० । शत्रु । र० प्रि० ६-५२-३ । २. बहु० । क० प्रि० १६-२९-१ ।

वैरी—सं० पुं० बहु० । शत्रु । क० प्रि० ७-७-१ । ११-४३-१ ।

वैरु—सं० पुं० एक० । दुश्मनी, अदावत । र० प्रि० ८-३६-१ । १६-९-१ । १६-९-४ । क० प्रि० ३-३८-३ । ३-३८-४ ।

वैवर्न्य—सं० पुं० एक० । वैवर्ण्य—एक सात्विक भाव—इसमे चेहरे पर का रंग उड जाता है । र० प्रि० ६-१०-१ ।

वैस (वयस)—सं० स्त्री० एक० । (अ) वर्ष, उम्र । र० प्रि० १२-४-१ । १४-३४-१ । क० प्रि० ९-२२-३ । ११-८०-३ । (आ) युवावस्था । र० प्रि० ४-१६-३ । क० प्रि० १६-७२ । ज० ३ । २. वि० उम्रवाली, वयवाली । र० प्रि० १४-३५-२ । क० प्रि० ९-२८-२ ।

वैसधारी—सं० स्त्री० एक० । युवती । क० प्रि० ६-१४-३ ।

वैसाख—सं० पुं० एक० । चान्द्र वर्ष का एक मास । क० प्रि० १०-२५-६ ।

वैसी—अव्यय, रीतिवाचक क्रियाविशेषण । (हिन्दी—वैसा) । उस तरह का, उस प्रकार का ।

वेसे—अव्यय, रीतिवाचक क्रियाविशेषण। उदा० 'कृतयुग कैसे, जनु जन वैसे।' रा० २-२-२। ३३-३५-१।

वेसेई—अव्यय, रीतिवाचक क्रियाविशेषण। उदा० 'आए जू वेसेई सो आजु।' र० प्रि० ३-६६-४।

वेसो—अव्यय, रीतिवाचक क्रियाविशेषण। उदा० 'सुवात कहीं टुक वैसो.....'। क० प्रि० ११-५४-४। रा० २४-२६-२।

व्यग्र—क्रि० प०। चित्त से लगे हुए (संस्कृत) रा० ३-१३-२।

व्यतिरेक—स० पु० एक०। अर्थालंकार विशेष। बराबरवाली दो वस्तुओ मे कुछ भेद दिखलाना व्यतिरेक है। क० प्रि० ९-३-१। ११-७८-२।

व्यधिकरन—स० पुं० एक०। व्यधिकरणोक्ति अलंकार। और का गुण किसी और मे प्रकट करना व्यधिकरणोक्ति है। क० प्रि० ९-४-१। १२-८-२।

व्यभिचारी—१. सं० पुं० एक०। पर-स्त्रीगामी। क० प्रि० ८-५-२। २. बहु०। साहित्य के ३३ सचारी भाव—निर्वेद, आवेग, दैन्य, श्रम, जड़ता, उग्रता, मोह, शका, चिन्ता, ग्लानि, विषाद, व्याधि, आलस्य, अमर्ष, हर्ष, गर्व, असूया, धृति, मति, चापल्य, क्रीड़ा, अवहित्था, निद्रा, स्वप्न, निबोध, उन्माद, अपस्मार, स्मृति, औत्सुक्य, त्रास, वितर्क, मरण। र० प्रि० ६-२-२। ६-११-२। ६-१४-२।

व्ययेत—स० पुं० एक०। यमकालंकार का एक भेद—यमक मे आवृत्त पद या वर्ण जब एक दूसरे के समीप न हो, तब 'सव्ययेत' यमक होता है। क० प्रि० १५-११०-२।

व्यसन—सं० पुं० एक०। दुराचरण, बुरी आदत। र० प्रि० १०-३२-१।

व्यस्त-गतागतलि—स० पुं० एक०। अलंकार विशेष। क० प्रि० १६-५६-२।

व्यस्त-समस्त—सं० पुं० एक०। क० प्रि० १६-५३-२।

व्याकरण—सं० पुं० बहु०। अष्ट व्याकरण—इन्द्र, चन्द्र, गार्ग्य, साकल्य, सकट, कात्यायन, जयनेन्द्र और पाणिनि। क० प्रि० ११-१९-२।

व्याज—[वि√अज्+घञ्] सं० पुं०एक०। मिस, बहाना। र० प्रि० ५०-६-१।

व्याज स्तुति—सं० स्त्री० एक०। अलंकार विशेष—जब किसी कथन मे साधारणतया देखने या सुनने मे निन्दा सी जान पडे, पर वास्तव मे हो प्रशंसा, अथवा प्रशंसा ही जान पड़े, पर हो निन्दा तब 'व्याज-स्तुति' अलंकार होता है।

व्याध—[√व्यध्+ण] सं० पुं० एक०। वाल्मीकि। क० प्रि० ११-६२-१।

व्याधि—[वि+अ√धा+दि] सं० स्त्री० एक०। १. (अ) रोग, शरीर की व्यथा। र० प्रि० ५-२४-२। ५-१३-२। ८-९-२। ८-४५-२। क० प्रि० ६-३२-१। ६-३४-४। (आ) एक संचारी भाव—रोग, वियोग आदि से उत्पन्न मनस्ताप को 'व्याधि' कहा जाता है। इसमे पृथ्वी पर लेट जाने की इच्छा, पीला पड़ जाना, काँपना

आदि व्यापार होते है। र० प्रि० ७-१४-१। २. बहु०। दैहिक, दैविक, भौतिक कष्ट। क० प्रि० ६-७०-१।

व्याधिन—सं० स्त्री० बहु०। शारीरिक पीडाएँ। क०प्रि० ५-१५-३। वि०गी० १४-२५-३।

व्याल—[वि+आ√अल्+अच्] १. सं० पुं० एक०। साँप। र० प्रि० ५-३४-३। ८-४-१। ११-१८-३। २. बहु० सर्प। र० प्रि० १०-८-३। क० प्रि० ७-३०-२।

व्याली—सं० स्त्री० एक०। सर्पिणी। र० प्रि० ११-१७-३।

व्यास—सं० पुं० एक०। व्यास मुनि। क० प्रि० ५-२०-२।

व्यासदेव—सं० पुं० एक०। विष्णु। क० प्रि० १६-१३-२।

व्योम—सं० पुं० एक०। १. आकाश। र० प्रि० १३-१८-२। क० प्रि० ५-३६-१। २. पानी, मेघ। क० प्रि० ५-३६-१।

व्योम-गति—वि०। विशेष्य—विमान। आकाशचारी। रा० २१-३०-१।

व्योवहार—सं० पुं० एक०। कार्य। र० प्रि० १३-१-२।

व्योहार—सं० पुं० एक०। रीति, प्रथा। र० प्रि० ११-२-१।

व्रत—[√वृ+अतच्] १. सं० पुं० एक०। (अ) पवित्र। र० प्रि० ६-३८-४। (आ) धार्मिक कृत्य, अनुष्ठान। र० प्रि० ७-८-१। २. बहु०। योजनाएँ, विधान। उदा० 'तेरे मुख सुख ही अनंत व्रत लीने है। र० प्रि० ६-३७-४।

व्रतनि—स० पुं० बहु०। धार्मिक कृत्य। र० प्रि० १५-३-२।

व्रत-वासर—सं० पुं० एक०। व्रत का दिन। र० प्रि० ७-८-१।

व्रीडा—[√व्रीड्+अ+टाप्] सं० स्त्री० एक०। एक संचारी भाव। स्त्रियो के पुरुषो को देखने आदि से या पुरुषो के प्रतिज्ञाभंग, पराजय आदि से तथा दोनो के निकृष्ट आचरण, व्यवहार आदि से उत्पन्न दृढता या चंचलता के अभाव को व्रीडा कहते है। इसमे सिर का नीचा होना, मुँह का रंग उड़ जाना, आँखो का सामने न कर सकना आदि व्यापार होते हैं। र० प्रि० ६-१२-२।

श

शत्रु—(शत्रो) सं० पुं० एक०। विरोधी। वि० १८-१०-१।

शरभ—[शर√भृ+अमच्] सं० पुं० एक०। हाथी का बच्चा। छं० मा० २-३१—उदा०।

शशि—सं० पुं० एक०। चंद्रमा। छं०मा० २-३१—उदा०।

शार्दूल—[√शृ+उलच्—टुकच्] सं०पुं० एक०। व्याघ्र। छं०मा० २-३१—उदा०।

शुभ—वि० । विशेष्य—पंडितानि के गेह । पवित्र, निर्मल । वि० १७-६७-३ ।

शुभकर्ण—सं० पुं० एक० । शुभकर्ण । छं० मा० २-३१ । उदा० ।

शूद्र—[√शुच्+रक्] सं० पुं० बहु० । जाति विशेष, वैदिक आर्यो द्वारा निर्धारित वर्णव्यवस्था मे चतुर्थ वर्ण । छं० मा० २-३१ । उदा० ।

शृंखला—[शृंग√खल्+अच्+टाप्] सं० स्त्री० एक० । श्रेणी । क० प्रि० १५-६०-४ ।

शृंग—[√शृ (हिंसा)+गन्नुट्] सं० पुं० एक० । चोटा । क० प्रि० ७-८-१ ।

शृंगी—सं० पुं० एक० । वैल । वो० १७-६७-१ ।

शेष—सं० पुं० एक० । शेषनाग । छं० मा० २-३१—उदा० ।

शोभा—सं० स्त्री० एक० । छं० मा० २-१२—उदा० ।

श्रद्धउ—सं० पुं० एक० । श्रद्धा । वि० ८-८-३ ।

श्रद्धहि—दे० 'श्रद्धउ' । वि० ६-७२-१ । ६-२-१ ।

श्रद्धा—[श्रत्√धा+टाप्] सं०स्त्री०एक० । १. आदर, प्रेम और भक्तियुक्त पूज्य भाव । वि० ६-७२-२ । ६-७३-१ । ७-१५ २ । ७-१६-१ । ७-२०-२ । ८-६-२ । ८-७-१ । ८-४१-२ । ८-४६-२ । ६-१-१ । ६-३-२ । ६-४-४ । ६-६-२ । ६-१४-२ । ६-१६-२ । ६-२०-२ । २१-४५-३ । २. नाम विशेष । वि० ११-१६-१ । १७-२-२ ।

श्रद्धाजुत—वि० । विशेष्य—हरिभक्ति । श्रद्धा से युक्त । वि० १६-५७-१ ।

श्रद्धा रहित—वि० । विशेष्य—पार्वडिन्ह । श्रद्धा न रहित । वि० १६-५८-१ ।

श्रम—[√श्रम+घञ्] सं० पुं० एक० । १. पसीना । र० प्रि० ४-८-२ । २. एक व्यभिचारी भाव । इष्ट की प्राप्ति के लिए मान, चलने, संभोग आदि से थकावट होने के फलस्वरूप उत्पन्न स्वेद का नाम 'श्रम' है । इसमे वेग से साँस चलने लगती है, निद्रा भी आ जाती है । र० प्रि० ६-१२-२ । ६-३६-१ । ३. परिश्रम । छं० मा० १-६४-५ । १-६४-६ ।

श्रमजल—सं० पुं० एक० प्रस्वेद, पसीना । छं० मा० २-३४-५ ।

श्रमजित—वि० । विशेष्य—सेनापति । जो थके नहीं, अथक । क० प्रि० ८-१३-१ ।

श्रमसीकरि—सं० पुं० बहु० । पसीने का बूँदें । र० प्रि० ४-८-२ ।

श्रमित—वि० । विशेष्य—शरीर । थका । रा० ३२-३२-१ ।

श्रवण—[√श्रु+ल्युट्] सं० पुं० एक० । कान (श्रवणेंद्रिय) । वि० ७-१६-२ । १७-५८-१ ।

श्रवणनि—सं० पुं० बहु० । कानो । छं० मा० २-३४-४ । वि० ८-२-२ ।

श्रवन—दे० । श्रवण । र० प्रि० ११-५-१ । क० प्रि० १०-१४-१ । १५-१५-२ । १५-५६-२ । १५-६२-४ । १५-६६-४ । रा० २७-१०-३ ।

श्रवननि—(श्रवण+नि)—'श्रवन' । सं० पुं० एक० । १. श्रवण युगल । र० प्रि०

४-२-२ । २. स्त्री० । आशा । क० प्रि० ६-१४-२ । ३. पुं० बहु० । कर्णेन्द्रिय । र० प्रि० ६-३-१ ।

श्रवन-मग—सं० पुं० बहु० । कान के रास्ते । र० प्रि० ११-५-१ ।

श्रावका—सं० पु० एक० । श्रावक (जैन साधु) । वि० ८-१०-४ ।

श्री—[√श्र+क्विच्] सं० स्त्री० एक० । (अ) लक्ष्मी । रा० ६-५१-१ । (आ) शोभा । उदा० 'सिवसिर सवि श्री को' (इ) छंद विशेष । छं०मा० २-४२-३ । (ई) संपदा । वी० १०-१० । १५-२८ । १६-०२ । २७-१४ । २. वि० । विशेष्य—कंठ । क० प्रि० १५-१२६-२ ।

श्रीअरहंत—सं० पुं० एक० । श्रीअरहंत । वि० ८-११-२ ।

श्रीकंठ—सं० पुं० एक० । शिव । क०प्रि० १५-१२६-१ ।

श्रीकंठ-उर—सं० पुं० एक० । शिव का हृदय । क० प्रि० १५-१२६-१ ।

श्रीकमला—सं०स्त्री०एक० । लक्ष्मी देवी । क० प्रि० ७-७४-३ ।

श्रीकमला कुच कुंकुम मंडित पंडित—वि० । विशेष्य—विष्णु । श्रीलक्ष्मी जी के कुचों पर केसर की रचना करने मे चतुर (अर्थात् साक्षात् लक्ष्मी ही जिसकी स्त्री है) । रा० ४-१५-३ ।

श्रीखंड सैल—सं० स्त्री० एक० । मलय गिरि । रा० २१-३-१ ।

श्री गंगा तट—सं० पु० एक० । श्रीगंगा नदी का किनारा । वि० २१-७१-२ ।

श्रीछंद—सं० पुं० एक० । छंद विशेष । छं० १-५-२ । १-४४८-१ ।

श्रीजगदीस—सं०पुं०एक० । श्रीजगदीश । वि० १६-२१-४ ।

श्रीजू (आदरात्मक—) सं०स्त्री०एक० । लक्ष्मी देवी । क० प्रि० ६-५-३ ।

श्रीधर—सं०पु०एक० । विष्णु । क० प्रि० १-१२-१ । ल० ११३ ।

श्रीधाम—सं० पुं० एक० । लक्ष्मी के रहने की जगह । कमल । क० प्रि० १६-७६-१ ।

श्रीनरसिंह—सं० पुं० एक० । भगवान् नृसिंह । रा० ६-३३-३ ।

श्रीनरसिंह भगवान—दे० 'श्रीनरसिंह' । रा० ४-३०-१ ।

श्रीनाथ—सं० पुं० एक० । लक्ष्मी के पति विष्णु । क० प्रि० १०-२७-५ । वी० १-४० ।

श्रीनारायन—सं० पु० एक० । भगवान् विष्णु । क० प्रि० १-१४-२ ।

श्रीप—वि० । विशेष्य—राम । श्रीपति, लक्ष्मी के स्वामी । रा० ३३-११-१ ।

श्रीपति—१ सं० पुं० एक० । लक्ष्मी के पति विष्णु । र० प्रि० ५-३६-४ । क० प्रि० ११-२१-३ । छं० १-६३-३ । र० १-४६-१ । वी० ६-२३ । २७-२६ । रा० १८८ । २. बहु० । पति सहित लक्ष्मी देवी । क० प्रि० १६-४६-३ । ३. वि० । विशेष्य—रामचन्द्र । लक्ष्मी के स्वामी । वी० २७-२३-१ ।

श्री परमानन्द कंद—वि० । विशेष्य 'ज्ञान

गीता'। आनन्द के आगार। वि० गी० १-६-२।

श्री प्रहलाद—सं० पुं० एक०। श्री प्रह्लाद, हिरण्यकश्यप का पुत्र एव विष्णु भक्त। वि० गी० १८-२८-१। श्री प्रह्लाद। वी० गी० १८-१६-१।

श्री प्रहलाद चरित—सं० पुं० एक०। प्रह्लाद का चरित्र। वि० गी० १८-१-१।

श्रीफल—सं० पु० बहु०। १. बेल फल। र० प्रि० ८-२३-२। क० प्रि० १३-१८-२। १४-१७-२। रा ३२-११-२। वी० १८-१२। २२-४८। २३-१५। ज० १३६। २ द्रव्य। रा० १-४८-४।

श्रीफलन—सं० पुं० एक०। लक्ष्मी के प्रीति एक प्रकार का फल। रा० २८-१२-१।

श्री वसिष्ट—सं० पुं० एक०। वसिष्ठ महामुनि। वि० गी० १५-३६-१।

श्री वाराह—सं० पु० एक०। वाराहावतार विष्णु के दस अवतारो मे से एक अवतार है। वि० गी० ४-३७-१।

श्री वालमीकि—वाल्मीकि महर्षि। वि० गी० १६-५६-३।

श्री विंदुमाधव—सं० पु० एक०। विंदुमाधव (देवता का नाम)। वि० गी० ११-२३-२। ११-२४-२। ११-२५-२। ११-२६-२। ११-२७-२। ११-२८-२। ११-२६-२। ११-३०-२।

श्रीविदेह—सं० पु० एक०। श्री विदेह। वि० गी० १६-१२२-१।

श्रीविधि—सं० स्त्री० एक०। नाम विशेष, ब्रह्मा। उदा० 'रही जाय जहँ श्रीविधि नानी'। वि० गी० ११-१५-२।

श्रीविवेक—सं० पु० एक०। नाम विशेष। उदा० 'श्री विवेक तिहि बार'। वि० गी० ११-२१-२।

श्रीभगवंत—सं० पुं० एक०। भगवान्। वि० गी० १८-४-१। १८-१२-१।

श्री भृगुनंदन—सं० पुं० एक०। परशुराम। रा० ३४-४१-२।

श्रीमति—वि०। विशेष्य—नारी। लक्ष्मी के से सुन्दर मुखवाली। वि० १६-११-२। १६-१२-४।

श्रीमती—सं० स्त्री० एक०। पत्नी। वि० १६-११-२। १६-१२-४।

श्रीमलखान—सं० पु० एक०। राजा विशेष। क० प्रि० १-१६-१।

श्री रघुनंदन के गुणगायक—वि०। विशेष्य—मुनिनायक। राम के यश गानेवाले। रा० ३६-६-१।

श्री रघुनाथ—सं० पु० एक०। रामचंद्र। क० प्रि० ११-५२-३। ११-५६-३। १४-३५-४। १५-११८-१। रा० ४-४२-२। ५-४४-२। ६-४६-१। ६-५१-१। ७-२४-२। ८-१८-१। ११-१-१। १२-२६-१। १२-५१-१। १४-२४-१। १५-७-२। १६-८-१। १६-१२-३। १८-३५-३। १६-८-१। १६-१४-१। १६-१८-१। १६-३५-३। १६-३८-१। १६-४७-१। २६-३२-२। २६-३३-१। २७-१०-१। ३०-२३-१। ३०-२८-१। ३२-७-१। ३२-

३२-१ । ३२-४८-४ । ३४-३८-३ । ३५-६-२ । ३८-१-१ । ३६-३७-२ । छं० मा० १-२३-३ । १-६०-५ ।

श्री रघुनाथ जू—दे० । श्रीरघुनाथ । छं० मा० १-२३-३ । १-४१-६ ।

श्रीरघुनायक—सं० पुं० एक० । १ राम । रा० १६-५०-२ । २ लक्ष्मण । रा० ३६-१५-१ ।

श्रीरघुवर—सं० पुं० एक० । राम । रा० २०-२४-१ ।

श्रीरघुबीर—दे० 'श्रीरघुवर' । वि० ४-३६-१ ।

श्रीरघुराई—सं० पु० एक० । राम । रा० १०-३३-१ । १४-३५-१ । २२-१३-१ । ३६-३८-२ ।

श्रीरघुराज—सं० पुं० एक० । राम । रा० ३८-१४-४ ।

श्रीरति—सं० स्त्री० एक० । शोभा और प्रीति । र० प्रि० १२-२१-४ ।

श्रीरति रोचन —वि० । विशेष्य—लोचन । शोभा और प्रीति को बढाने वाले । र० प्रि० १२-२१-४ ।

श्रीराघवेंद्र—सं० पुं० एक० । रघुकुल के श्रेष्ठ पुत्र—राम । रा० १७-३२-२ ।

श्रीराधिका—सं० स्त्री० एक० । राधा । क० प्रि० १५-८-२ ।

श्रीराम—सं० पु० एक० । रामचन्द्र । क० प्रि० ११-२१-१ । रा० १-१७-१ । ५-८-३ । १०-४४-२ । ११-१०-१ । १६-२१-१ । १७-५६-१ । २०-४२-२ । २१-५१-१ । २१-५४-१ । २६-१-२ । २६-२-२ । २४-४६-२ । छं० मा० १-१३-२ । १-२८-४ । १-२८-५ । १-४८-३ । वि० २१-६०-२ ।

श्रीरामचन्द्र—सं० पु० एक० । रघुनाथ । क० प्रि० ५-२६-४ । रा० १५-२६-१ । १६-१३-१ । २०-१३-१ । २०-१४-१ ।

श्रीरामजू—दे० 'श्रीराम' । छं० मा० २-२७-३ ।

श्रीवृषभानु—सं० पुं० एक० । राधा के पिता । र० प्रि० १-२-१ । ३-५८-१ । ३ ७१-२ । ४-४-१ ।

श्रीवृषभानु-कुमारि—सं० स्त्री० एक० । वृषभानु की पुत्री—राधिका । र० प्रि० १-२-१ । ३-५८ १ । ३-७१-१ । ४-४-१ ।

श्रीवृषभानु लली—सं० स्त्री० एक० । वृषभानु की लाडली राधिका । र० प्रि० ६-२०-४ ।

श्रीव्रजनागर—सं० पु० एक० । श्रीकृष्ण र० प्रि० ६-२०-४ ।

श्रीव्रजभूषन—सं० पुं० एक० । श्रीकृष्ण । र० प्रि० ६-३१-८ ।

श्रीव्रजराज—सं० पु० एक० । श्रीकृष्ण । र० प्रि० ६-१८-२ ।

श्रीसरजू तटी—सं० स्त्री० एक० । सरयू नदी का किनारा । रा० १०-१०-३ ।

श्रीसिव—सं० पु० एक० । शिव जी । वि० १-२०-२ ।

श्रीशुकदेव—सं० पुं० एक० । व्यास जी के पुत्र । वि० १४-८३-१ ।

श्रीसुकुमार—सं० पु० एक० । श्री अरहत । 'अरंसुभ सर्वंध सजुत सेव श्रीसुकुमार' । वि० ८-१२-२ ।

श्रीसुगंध—सं० पुं० एक०। वाणिज्य वस्तु। रा० ३३-३०-२।

श्रीहनुमंत—रा० पुं० एक०। हनुमान। रा० १६-३८-२।

श्रीहरि—सं० पुं० एक०। विष्णु। रा० ११-२०-२। २४-१७-२।

श्रीहरि जू—दे० 'श्रीहरि'। छं० मा० १-२७-३।

श्रीहरिदेव—सं० पुं० एक०। गोपाल। क० प्रि० १५-४-१।

श्रीहरिभक्ति—सं० स्त्री० एक०। महाविष्णु की पूजा। वि० ६-६-१। ६-२२-४। ६-२०-१। २१-१४-२।

श्रीहरिभक्ति जू—सं० स्त्री० एक०। नाम-विशेष। वि० गी० ६-१८-१।

श्रीहरि मंदिर—वैकुण्ठ, भगवान् का स्थान। रा० ११-५२-२।

श्रीहरि श्रीहरि नाम—सं० पुं० एक०। नाम नाम का जप। वि० ५-२२-१। ६-३४-१। १६-४-१। १६-६-२।

श्रीह्रि—(श्री ह्रि—ही)। सं० स्त्री० एक०। लक्ष्मी देवी। र० प्रि० ५-३६-४। क० प्रि० १०-२७-५।

श्रुतिबिंद—सं० स्त्री० एक०। कुश द्वीप की एक नदी। उदा० 'रस कुल्या मंत्रावली मधु कुल्या श्रुतिबिंद'। वि० ४-२०-१।

श्रुति—[√श्रु+क्तिन्]—सं० स्त्री० बहु०। १ कान। र० प्रि० ३-१३-२। ५-६-१। क० वि० १५-५२-३। रा० १६-१६-३। २ (अ) वैदिक विधान—संध्या, स्नान, दान आदि। गंगा के पक्ष में। (आ) कान—बरुणी के पक्ष। क० प्रि० १४-१६-२। ३. वेद। रा० १-४१-२। ३-२-१। ३३-३०-२।

श्रुति गाथ—सं० स्त्री० बहु०। वेद। क० प्रि० १०-२७-६।

श्रुति लाडन—वि०। विशेष्य—बोल। कर्ण कटु। र० प्रि० ३-१३-२।

श्रुतिनि—सं० स्त्री० बहु०। कान। र० प्रि० १५-३२-३।

श्रुतिभूषन—सं० पुं० एक०। कानों में पहनने का आभूषण। रा० ३०-४२-१।

श्रुतिसार—सं० पुं० एक०। श्रुति का अध्ययन। वि० ३-३-३।

श्रुति सुखदानि—वि०। विशेष्य—बानी। गंगा का पानी। श्लेष से। १. बानी के पक्ष में। कानों को सुखद। २. गंगा को पानी के पक्ष में। वैदिक विधानों—संध्या, स्नान दानादि को सुखद। क० प्रि० १४-१६-२।

श्रुवा—सं० पु० एक०। हवन कुण्ड में घी डालने का पात्र। रा० ७-१५-२।

श्रोनित कलित—वि०। विशेष्य—कपाल। रक्त भरा। रा० ५-१०-५।

श्रोनित सने—वि०। विशेष्य—मुख। खून से युक्त। वी० ८-४८-४।

श्लेष—[√श्लिष्+घञ्] सं० पु० एक०। श्लेषालंकार। उदा० 'श्लेष कवित—विलास' वि० गी० १०-१-८।

श्वान—सं० पुं० एक०। श्रृगाल। छं० मा० २-३१।

ष

षट—[√सो+क्विप्] वि० । विशेष्य—मुख । छं० मा० । र० प्रि० १०-१-२ । क० प्रि० १-४२-२ । २-१०-२ । ८-२०-१ । ११-१५-१ । ११-५५-२ । ११-१६-१ । ११-१६-२ । ११-२३-१ । ११-३५-२ । १६-१४-१ । रा० २६-२६-२ । ३०-२८-१ । ३०-४९-१ । ३०-३१-१ । वी० १६-४६-१ । ज० ३४-१ ।

षटगुन—सं० पुं० बहु० । परराष्ट्र सम्बन्धी नीति के छह अंग—संधि, विग्रह, मान, आसन, द्वैधी भाव और संश्रय । क० प्रि० ११-१६-१ ।

षट दरसन (षड्दर्शन)—सं० पुं० बहु० । वेद को प्रमाण मानकर चलनेवाले छह हिन्दू दर्शन—न्याय, वैशेषिक, साख्य, योग, पूर्व मीमासा और उत्तर मीमासा । क० प्रि० २-१०-२ । ११-१५-१ । ११-२३-२ ।

षट दरसन अवतार—वि० । विशेष्य—पुरोत्तम मिश्र । छह प्रकार के दर्शनो मे निपुण । (छह दर्शन है—साख्य, पातंजल, न्याय, वैशेषिक, मीमांसा, और वेदान्त । मध्याचार्य ने सर्वदर्शन-संग्रह मे षट दर्शन के सिवा और भी दस दर्शनो का सक्षिप्त वर्णन लिखा है—चार्वाक, बौद्ध, आर्हत् या जैन, लकुलीश, पाशुपत, पूर्णप्रज्ञ, रामानुज, रसेश्वर, पाणिनी, शैव या प्रत्यभिज्ञा) । क० प्रि० २-१०-२ ।

षट दर्शन—सं० पुं० बहु० । साख्य, ज्ञान, तर्क, व्याकरण, वेदान्त, मीमासा । वी० १६-२६ । ज० ३४ ।

षटपद—१. सं० पुं० एक० । छह पैरोवाला—भ्रमर । क० प्रि० ११-३५-२ । रा० ४०-३०-२ । ४. बहु० । भ्रमर के छह पैर । क० प्रि० ११-१६-२ ।

षटपदी—१. सं० स्त्री० एक० । भ्रमरी । रा० २४-२०-१ । वि० गी० १६-१०४-१ । २. वि० । विशेष्य—भ्रमर । छह पैरोवाला । वि०गी० १६-१०४-१ ।

षटवदन—सं० पुं० एक० । कार्तिकेय । रा० २०-३१-१ ।

षटमाला—सं० स्त्री० एक० । कृत्तिका नक्षत्र के छह तारे । क० प्रि० ११-१६-१ ।

षटमुख—सं० पुं० एक० । छह मुखोंवाले षडानन, कार्तिकेय । क० प्रि० ६-६९-४ ।

षटरस—सं० पुं० बहु० । छह प्रकार के स्वाद या रस । यथा—मधुर, अम्ल, लवण, कटु, तिक्त और कषाय ।

षटरसजुत—वि० । विशेष्य—व्यंजन । छह रसों से युक्त । वैद्यक मे मधुर, अम्ल, लवण, कटु, तिक्त और कषाय ये छह रस माने जाते हैं । इनकी उत्पत्ति भूमि, आकाश, वायु और अग्नि आदि के संयोग से जल से होती है । पृथ्वी और जल के गुण की अधि-

कता से अम्ल रस, जल और अग्नि के गुण की अधिकता से कटु रस और वायु और आकाश के गुण की अधिकता से कषाय की उत्पत्ति होती है। वि० गी० १९-७-३।

पटराग—सं० पुं० बहु०। छह प्रकार के राग। भैरव, मालकोस हिंडोल, दीपक, श्री और मेघ। क० प्रि० ११-१५-२।

पटवदन—सं० पुं० बहु०। कार्तिकेय के छह मुख। क० प्रि० ११-१६-१।

पडक्षर-सं० पुं० बहु०। छह अक्षर। छं० १-१०-१।

पडानन-सं० पुं० एक०। कार्तिकेय भगवान्। रा० ६-३१-३। छं० १-६७-३।

षष्ठ—वि०। विशेष्य—पग। छह। र० ३९-३।

पोडस—१. सं० पुं० बहु०। सोलह। वी० ५-३६। २. (अ) वि०। विशेष्य—महादान। सोलह। क० प्रि० १-१५-१। वी० २-२९-१। (आ) विशेष्य—उपचार। सोलह विधि विधानों के अनुसार किये जानेवाले। पूजन के पूर्ण अंग १६ माने गये हैं—आसन, स्वागत, पाद्य, अर्घ्य, आचमनीय, मधुपर्क, पुनराचमनीय, स्नान, वसन, आभरण, गंध, पुष्प, धूप, दीप, नैवेद्य और चंदन। शक्ति पूजा में इनकी अपेक्षा द्रव्य में थोड़ा उलट-फेर दिखायी पड़ता है, जैसे पाद्य, अर्घ्य, आचमनीय, स्नान, वसन, भूषण, गंध, पुष्प, धूप, दीप, नैवेद्य, पुनराचमनीय, मद्य, ताम्बूल, तर्पण और रति।

पोडस दान—सं० पुं०बहु०। सोलह प्रकार के दान—भूमि, आसन, गाय, सोना, चाँदी, पानी, कपड़ा, दीपक, अन्न, पान, छत्र, सुगंध, फूल, सेज, आदि। वी० २-२९।

पोडस बरस वय—वि०। विशेष्य—चंपक की माला, बाला। सोलह वर्ष की। क० प्रि० १४-३१-२।

स

सं—सं पुं० एक०। सुख, कल्याण। क० प्रि० १६-१०-२।

संक—सं० स्त्री० एक०। शंका, भ्रम। क० प्रि० १५-२२-२।

संकट—[सम√कट्+अच्] १. सं० पुं० एक०। विपत्ति। वि० १२-१०-२। २. बहु०। र० १-२३-२। १-२७-६।

संकधर—सं० पुं० एक०। शंख को धारण करनेवाले—विष्णु। क० प्रि० १६-१९-२।

संकनि—सं० स्त्री० बहु०। शंकाएँ। उदा० 'सर्व संकनि तजै मन'। वि० २१-४२-१।

संकर—सं० पुं० एक०। १. ईश्वर, महादेव। क० प्रि० १-९-१। ११-५८-४।

११-५६-४। रा० ७-१६-१। १५-६-४। छं० मा० १-११-३। वी० १-१। ज० १६। वि० ६-४१-२। २. छंद विशेष। छं० मा० १ (P. ४४-८-६)।

संकर सैल—सं० पुं० एक०। ईश्वर के रहने की जगह—कैलाश। क० प्रि० ५-३७-३।

संकल्प—[सम√क्रुप्+घञ्] सं० पुं० एक०। १. दृढ निश्चय। वि० ८-४५-२। रा० १०-३८-२। २. इच्छा। वि० १४-४७-२।

संका—सं० स्त्री० एक०। १. एक व्यभिचारी भाव—अन्य की क्रूरता, अपने दोष आदि से अपने भावी अनिष्ट को सोचना शंका कहलाता है। इससे मुँह का रंग उड़ जाना, काँपना, स्वरभंग, इधर-उधर भौचक्का-सा ताकना, मुँह सूखना आदि कार्य होते हैं। र० प्रि० ६-१२-१। २. संशय, भय, संदेह, भ्रम। रा० १०-३८-२। छं० मा० २-२६-६। वी० १-१। वि० ५-११-२।

संका हरन—वि०। विशेष्य—पार्वती पति। शंकाओ को दूर करने वाला। छं० मा० २-२२-८।

संका हरन भय—वि०। विशेष्य—शंकर। दुनिया को शंकाओ का विनाश करने वाला। वी० १-१-६।

संकेत—[सम√कित् (बहाना)+घञ्]—सं० पुं० एक०। प्रेमी-प्रेमिका के मिलने का निर्दिष्ट स्थान। र० प्रि० ७-१४-४।

संकोच—सं० पुं० एक०। १. लज्जा। र० प्रि० ३-२१-२। ४-१७-३। ८-१७-१। ८-१७-४। ८-४३-३। २. छोटा होना, संकुचित होना। रा० १२-१६-३। ३. हिचकिचाहट। वी० १-५०।

संकौ—सं० स्त्री० एक०। शका को। वि० ५-१६-१।

संख—१. सं० पुं० एक०। (अ) समुद्र मे पैदा होनेवाला एक जंतु का खोखला घर जो पत्थर-सा कडा और सफेद होता है। शंख यहाँ पवित्र माना जाता है। क० प्रि० ५-७-२। ५-११-२। ५-४६-२। ७-२२-२। रा० ८-७-१। २. 'शखासुर' नामक राक्षस जो विष्णु द्वारा मारा गया था। क० प्रि० ११-५५-२। रा० १६-५६-२। ३. विजय शंख। रा० १८-३५-१। ४. पांचजन्य। रा० १६-५१-२। ५. शंख। वी० ११-४। १६-२८। १७-७१। २२-३६। वि० १८-३५-३। २. बहु० शंख। क० प्रि० ६-७६-१।

संखधर—वि०। विशेष्य—रघुनाथ। शंख धारण करनेवाला। क० प्रि० १६-१६-२। विष्णु का शंख पाचजन्य कहलाता है। वराह पुराण मे लिखा है कि परात्पर नारायण ने विष्णु की सृष्टि करने के बाद देखा कि वे अखंड-शक्ति-सम्पन्न थे। उनका शरीर संस्थापन देखकर ब्रह्म नारायण ने अपनी देहस्थ वायु का त्याग किया। यही वायु शंखाकार मे परिणत हुई, पीछे उन्होंने

भगवान विष्णु से वही धारणा करने को कहा। —वराह पुराण।

संखमय—वि०। विशेष्य—हरिनाविष्ठित तेज। शंखो से युक्त। वी० २२-३६-२। ब्रह्मवैवर्त पुराण मे शंखोत्पत्ति का विवरण इस प्रकार लिखा है—देवादि-देव महादेव का मध्याह्न काल के मार्तण्ड सदृश वेदीप्यमान शूल जब दानवीर शंखचूड के ऊपर गिरा तब उसकी देह भस्म हुई। इसपर महादेव बडे प्रसन्न हुए और उन्होने उसकी हड्डियो को लवणाबुधि मे फेंक दिया। उन्ही सब हड्डियो से हरिनाविष्ठित तेज सागर मे नाना प्रकार के शंखो की उत्पत्ति हुई। —ब्रह्मवैवर्त पुराण, प्रकृतिखंड, १८-ज।

संख वेदधुनि—सं० स्त्री० एक०। शंख तथा वेदो की झंकार। क० प्रि० ७-२२-२।

संखनी—सं० स्त्री० एक०। कामशास्त्र के अनुसार स्त्रियो के चार भेदो मे से एक। र० प्रि० ३-१-२। ३-९-१।

संखपानि—सं० पुं० एक०। शंख को हाथ में धरनेवाला। नारायण। क० प्रि० ५-११-२।

संखावलि—सं० स्त्री० बहु०। अनेक शंख। रा० १३-१३-२।

संग—सं० पुं० एक०। १. मैत्री, मिलन। क० प्रि० ३-३४-४। ९-१०-१। छं० १-१५-३। २-१६-३। २. सतसंग (नाम विशेष)। वि० १२-२४-४।

संगति—सं० स्त्री० एक०। संपर्क, संसर्ग, मिलन। र० प्रि० १२-६६-१। वि० ८-४६-२।

संगतिदोष—सं० पुं० एक०। बुरे संपर्क से उत्पन्न बुराई। रा० ३४-३३-१।

संगत—सं० पुं० एक०। मिलन, संयोग, मूल, मिलाप। रा० ३४-३६-२। छं० १-२६-४। वि० १-४-४।

संगर—सं० पुं० एक०। १. युद्ध। रा० ३६-३४-१। छं० २-२६-३। ज० ८३। २. खाई। र० १-७-४।

संगर संगम—सं० पुं० एक०। युद्ध मे मिलन। रा० ३५-१६-२।

संगरहित—वि०। विशेष्य—परम पुरुष। जिसके साथ कोई न हो। वि० १७-२७-४।

संगीत—सं० पुं० एक०। (अ) वाद्यो के साथ गाया जानेवाला गाना। क० प्रि० १-४१-१। १-५४-२। १-५५-१। १०-३४-४। ११-७९-१। (आ) (क) गान-कला। शिव, कृष्ण तथा रघुनाथ के पक्ष मे। (ख) संगीतशास्त्र—राजा अमर सिंह के पक्ष मे। (इ) गीत। रा० २९-२१-१। ३०-७-२। वी० २०-३६। ३०-११४। २. बहु० संगीतमय वेद—अर्थात् सामवेदादि ब्रह्मा के पक्ष मे। क० प्रि० ११-३३-१।

संग्रम सिद्धि—वि०। विशेष्य—वृषबाहन। संग्राम मे निपुण। छं० २-२८-६।

संग्रह—सं० पुं० एक०। अपनाना, ग्रहण करना। रा० २०-३९-२। वि० १४-५८-१। २१-५२-२।

संग्रहौ—क्रियापद। संग्रह करो, जुटाओ। रा० ३९-३३-१।

संग्राम—सं० पुं० एक०। १. संग्राम सिंह राजा विशेष। क० प्रि० १-३६-१। १-१३-२। २. समर, युद्ध, लड़ाई। क० प्रि० १-३६-२। ८-१-२। ८-१३-२। १५-१०८-१। १६-५४-१। १६-५५-४। रा० १-१६-३। १६-२५-२। १७-१७-२। १८-२३-२। १९-५-१। २१-३७-२। २७-२०-२। ३३-१०-४। ३७-७-२। ३८-१-२। ३८-४१-२। ३९-२५-२। छं० १-२८-४। २-२३-३। २-२९-४। र० १-४९-३। वी० १-१। ३-२९। ६-८। ६-३०। ६-३१। ७-२। ७-४। ७-५। ७-६। ७-९। ७-२६। ७-२९। ७-३६। ७-६६। ८-१२। ८-३३। ८-३७। १३-११। १४-५। ३२-३५। वि० ९-३७-१ ९-५६-१।

संग्रामशाह—सं० पुं० एक०। रामशाह का पुत्र। वी० २-५२। ३-६६। ७-५। ८-१२। ८-३७। ८-४१।

संग्राम सिद्धि संजुत—वि०। विशेष्य—वृषवाहन। संग्राम मे सिद्धि प्राप्त किये हुए। वी० १-१-४।

संग्राम सिंधु बहुधा अवगाहकारी—वि०। विशेष्य—मकराक्ष। बहुधा सिंधु को मथ डालनेवाला। वी० १७-३६-१।

संघट—सं० पुं० एक०। टक्कर, आघात। र० प्रि० १४-२८-२।

संघट्ट—स० पुं० एक०। समूह, भीड। क० प्रि० ८-२९-२।

संघरे—क्रियापद। संहार किया, नष्ट कर दिया। रा० १०-३९-३।

संघरै—क्रियापद। सहार करें। सहार करते है। रा० ७-४२-३। १३-१०-३। १८-४-१। १८-३४-१।

संघरचो—क्रियापद। मारा। रा० १८-५-४। १८-५१-५।

संघारि—क्रियापद। १. मारना। रा० ७-३७-३। १५-४-४। २५-२६-१। २. सहार कर, मारकर। रा० ३६-२७-१।

संघारिहौ—स० क्रि०। मारूँगा। रा०।

संघारों—क्रियापद। मारो, मारूँ। रा० १६-१८-२।

संघारत—क्रियापद। सहार करते है। क० प्रि० ३-९-१। रा० ३६-२६-२।

संघारहु—क्रियापद। सहार करो। क० प्रि० ३-४२-१।

संघारा—क्रियापद। सहार करते हो। रा० २०-१८-२।

संघारि—क्रियापद। सहार करके। क० प्रि० १-२३-२।

संघारी—क्रियापद। मारा। रा० ३८-१७-१।

संघारे—क्रियापद। सहारे। रा० १२-७-२।

संघारै—क्रियापद। सहार करते है। रा० ३६-१३-२।

संघारो—क्रियापद। सहार करो। रा० १९-५-२।

संघार्‌यो—क्रियापद। संहार किया। रा० १३-६६-२। २१-४६-१।

संघार्‌यो—क्रियापद। मारा, संहार किया। रा० १७-५३-१। २०-२२-१। ३५-१७-२। ३६-३-१।

संचार—सं० पुं० एक०। व्याप्त होना। रा० ४-३-२।

संजम—सं० पुं० एक०। संयम, वश में करने की क्रिया। वि० गी० २-६-१। २-१०-२। ३-७-३। ७-७-४। ८-२६-१। ११-११-४। १५-२४-१। २१-५३-१।

संजमी—वि०। विशेष्य—जीव। आत्म-निग्रही। रा० २८-३-१।

संजाइ—क्रियापद। जाना। र० प्रि० ४-९-१।

संजुती—सं० स्त्री० एक०। छंद-विशेष। छं० १. पृ० सं० ४४८-२५।

संजोग—सं० पुं० एक०। संयोग शृंगार। इसमे नायक और नायिका के प्रेमपूर्ण विविध कार्यों—मिलन, वार्तालाप, दर्शन, स्पर्श आदि—का वर्णन होता है। र० प्रि० १-१८-१। १-१९-१। १-२१-१। ७-४५-१। रा० ६-२६-४। वि० गी० ९-११-२। ९-५४-२। १३-४०-२।

संजोग जोगी—वि०। (विशेष्य—जीव)। स्त्रीसंयोग से युक्त, विरही नही। रा० २८-४-१।

संत—[सत्] १. सं० पुं० एक०। (अ) साधु पुरुष, मुनि। क० प्रि० ६-२३-१। ७-२१-३। १०-३४-५। १६-६६-२। रा० २-५-२। ५-४२-२। १४-४१-३। १६-३३-१। ३०-२०-२। ३२-३५-२। ३२-३६-२। छं०मा० १-४२-२। २-४०-५। २-४०-१२। २-४५-२। र० बा० १-९-३। वी० ४-४७। १३-१४। १५-१०। १६-२८। २१-२२। २५-१८। २५-१९। २८-३३। ज० १०३। वि० ११-१०-३। (आ) साधु चरित्रवाले। क० प्रि० १०-३५-५। २. बहु०। (अ) (क) मुनिगण—शिव-समाज के पक्ष में। (ख) भले आदमी—वसंत के पक्ष में। क० प्रि० ७-२८-२। (आ) साधु पुरुष। क० प्रि० ९-५-२। ३. वि०। (विशेष्य—विशेषण)। सज्जन, साधु। रा० १५-२२-२।

संतत—वि०। (विशेष्य—मंत्री मित्र)। पवित्र। रा० २३-३८-२। क० प्रि० ६-४-२। १०-३४-५। ज० २२-४। वि० गी० १६-१०७-२। १८-३६-१। २१-३-२।

संतति—सं० स्त्री० एक०। संतान, औलाद। क०प्रि० ६-३२-२। ११-७७-२। रा० १८-८-१। १८-८-२। २४-१७-४। वि० गी० १३-२६-२।

संतनि—सं० पुं० बहु०। संत लोग। क० प्रि० ५-८-१।

संत-मन—सं० पुं० एक०। साधु का हृदय। क० प्रि० ६-२३-१।

संत-सेवक—सं० पुं० एक०। १. साधुओं की सेवा करनेवाला। र० बा० १-

९-३ । २. वि० । विशेष्य—रतनसेन। सतो की सेवा करनेवाला। र० १-९-३ ।

संत हियो—स० पुं० एक० । साधु पुरुष का हृदय । क० प्रि० ७-२१-३ ।

संतान—सं० पुं० बहु० । बाल बच्चे । वी० २-१२ । वि० गी० ६-२६-१ ।

संताप—सं० पुं० एक० । तेज, गरमी, अग्नि, कष्ट, पीडा, क्रोध, ग्लानि, पापादि से उत्पन्न अनुताप । र०प्रि० ७-२२-२ । क०प्रि० ६-३९-१ । रा० १४-१७-१ । २१-५४-२ । वि० गी० ११-३७-२।

संतुष्ट—वि० । विशेष्य—जतीमन । तृप्त (चूँकि सन्तो की इच्छाभिलाषाएँ नही होती, उनका मन सदा तृप्त होता है) । ज० १७-२ ।

संतोष—[सं√तुष्+घञ्] सं०पुं०एक०। १. आनन्द, उमंग, प्रसन्नता । क०प्रि० १२-८-२ । रा० २५-९-२ । २५-१२-२ । २. तृप्ति । रा० २५-९-२ । २५-१२-२ । वि० गी० ९-११-३ । ९-५-६-२ । १४-५१-२ । १४-५६-४ । १६-६७-२ । २०-४८-२ ।

संदेस—सं० पुं० एक० । आदेश, संवाद । र० प्रि० ८-१४-४ । ११-१२-१ । रा० १३-७२-२ । १३-७४-१ । १५-३७-१ ।

संदेह—सं० पुं० एक० । (अ) भ्रम, शंका, सशय । क० प्रि० १०-३-१ । वि० गी० १५-५२-२ । (आ) अलंकार-विशेष—जब उपमेय और उपमान मे समता देखकर निश्चय नही होता कि उपमान वास्तव मे उपमेय है या नही, दुविधा बनी रहती है, तब संदेह अलंकार होता है । क० प्रि० १४-५-१ ।

संधि—सं० स्त्री० एक० । समझौता, सुलह । क० प्रि० ८-२१-२ । रा० १८-१७-१ । १९-२१-२ । ३९-३५-४ । वी० ४-२९। ३१-७४ । ३१-७५ । ३१-७६ ।

संधिनि—सं० स्त्री० बहु० । मिलन स्थान । क० प्रि० ६-७०-४ ।

संध्या—सं० स्त्री० एक० । १. (अ) प्रातः या शाम का वह समय जब दिन के भागो का मेल होता है । क० प्रि० ५-३२-२ । १५-४५-१ । (आ) संध्या के समय किया जानेवाला हिन्दुओ का एक धार्मिक कृत्य । रा० १८-३४-४, ३०-२५-१ । ३१-१६-१ । (इ) समय; रात्रि का आरम्भकाल । रा० ५-२७-१ । २. बहु० । सन्ध्या समय । क० प्रि० ११-८-२ ।

संनिधान—सं० पुं० एक० । सामीप्य । रा० २३-८-१ ।

संनिपात—सं०पुं०एक० । संनिपात ज्वर । वी० २९-३६ ।

संन्यासिनी—सं० स्त्री० एक० । चतुर्थाश्रम मे प्रविष्ट ब्राह्मण स्त्री । र० प्रि० १२-२-१ ।

संन्यासी—सं० पुं० एक० । चतुर्थाश्रम मे प्रविष्ट ब्राह्मण । क० प्रि० १०-२७-३ । वि० गी० ८-२४-२ ।

संपति—१. सं०स्त्री०एक० । धन, ऐश्वर्य । र० प्रि० ३-१४-१ । ४-९-३ । क०प्रि० ६-२८-२ । ८-२४-२ । ९-२५-३ ।

११-४-२ । ११-४-३ । १६-४६-३ । रा० ५-१४-२ । ११-३७-२ । ६१-५४-२ । २७-२६-२ । ३५-१०-४ । ३६-३८-२ छ० १-५७-४ । वी० १-४३ । १-५६ । वि०गी० ७-७-४ । २. बहु० । समी सम्पत्ति । वि०गी० १६-१२६-२ ।

संपति जुक्त—वि० । विशेष्य—घर । सुख सामग्री या भोग्य वस्तुओ से युक्त । रा० २२-२२-२ ।

संपत्ति—दे० संपति । 'जायदाद' । क०प्रि० ११-४४-१ । रा० १-१२-३ । १-१२-५ ।

संपत्ति भार—सं० पुं० एक० । 'वैभव का बोझ । क० प्रि० १२-१०-२ ।

संपद—सं० पुं० एक० । सुख, समृद्धि, सफलता की स्थिति । रा० २४-२७-१ ।

संपदा—सं० स्त्री० एक० । शोभा, ऐश्वर्य, संपत्ति । र०प्रि० ११-१८-२ । वि० ६-२७-२ । ११-३२-२ । १४-५६-२ । २०-४४-३ । २१-६८-१ ।

संपाति—स० पुं० एक० । जटायु का भाई (एक पौराणिक पक्षी जो जटायु का भाई था) । रा० १३-३७-१ ।

संपूरन—(संपूर्ण) । सं० पुं० एक० । संपूर्ण वर्णन-वर्ण्यालंकार का एक भेद (जिसमे परिपूर्ण रूप से वर्णन किया जाय । क० प्रि० ६-१-१ । ६-४-१ ।

संबंध—सं० पुं० एक० । रिश्वत । र०प्रि० ७-४३-१ ।

संबंधु—सं० पुं० एक० । शत्रुघ्न (दशरथ के पुत्र) । क० प्रि० ८-३१-३ ।

संबत—स० पुं० एक० । संवत्सर । वी० १-४ ।

संवत्सर—दे० 'संबत' । वी० १-४ ।

संवर—स० पुं० एक० । १. शैव-विशेष । क०प्रि० १४-२१-२ । २. सबासुर, एक दैत्य जिसे प्रद्युम्न ने मारा था । यह कहानी भागवत्-दशम स्कंध के ५५-वें । अध्याय मे है । रा० १२-२०-२ ।

संबरारि-दुःख—सं० पुं० एक० । काम-पीडा । क० प्रि० १४-२१-१ ।

संबाद—स० पुं० एक० । सवाद, वार्तालाप । वि० ७-१-१-१८-१ ।

संबिद—वि० । विशेष्य—जीज संवेद को । चेतन । वि० २०-१०-१ ।

संभरित—क्रियापद । सँभालती । र० प्रि० ५-२-१ ।

संभार—स० पुं० एक० । प्रबन्ध, सुधि, ब्योरा । रा० ३-१५-१-२१-२६-१ ।

संभारि—क्रियापद । सँभालो । रा० ७-३६-१ ।

संभारिये—क्रियापद । सँभालकर रखिए । रा० ६-२४-४ ।

संभारु—क्रियापद । सँभालो । रा० ७-४२-६ ।

संभारे—क्रियापद । सँभाले, सँभालिए । रा० १५-२५-२ ।

संभारै—क्रियापद । सँभालती है । रा० २२-१६-४ ।

संभारो—क्रियापद । सँभालो । रा० १६-५५-२ ।

संभारयो—क्रियापद। सँभाला। रा० १५-१४-२-१८-२६-१।

संभु—शंभु। सं० पु० एक०। १ ईश्वर। र० प्रि० १४-१९-१। क० प्रि० ७-७-४। ११-४४-१। २. शिव जी। रा० ३-३४-२। ३-२१-१। ४-४-१। ५-४२। १८-२२-१। २०-४१-२। २६-३१-१। २७-२४-४। ज० १११-। वि० ६-५६-३। ६-६०-२।

संभुकोदंडु—सं० पु० एक०। शिव-धनु। छं० मा० १-१२-४।

संभुजू—(आदरार्थक)। दे० 'संभु'। र० प्रि० १४-१९-१। क० प्रि० ८-३५-३।

संभोग—सं० पुं० एक०। उपभोग। वि० १८-२४-१।

संभोगमय—वि०। विशेष्य—चिदानंद। भोग मे लीन. सदानंद। वि० १८-२४-१।

संभ्रम—१. सं० पुं० एक०। (अ) दौड़-धूप, आतुरता, अत्यधिक भ्रम, हलचल, व्याकुलता। र० प्रि० ११-६-२। क० प्रि० ६-१६-३। रा० ७-५३-१। ९-३२-१। १०-३-२। १३-६७-१। १७-८-२। वि० १७-३४-२। २०-४-२। (आ) नाम-विशेष। वि० १३-२३-२। १३-२६-२। १३-५०-२। १३-७९-२। १३-८६-२। १४-२२-३। २. वि०। विशेष्य—चित्त। भ्रमयुक्त। वि० १३-७९-२।

संभ्रमी—वि०। विशेष्य—भ्रमे। भ्रमयुक्त। रा० २८-७-१।

संमता—सं० स्त्री० एक०। सम्मति। वि० २-२२-२।

संमूह दल—सं० पुं० बहु०। सामूहिक दल। र० बा० १-३७-१।

संयम—सं० पुं० एक०। वश मे करने की क्रिया। वि० १-१-६। ५-२-३। ९-११-५।

संरक्त—वि०। विशेष्य—लोचन। रक्त के समान लाल, क्रोध से युक्त। रा० २७-३२-१।

संलाप—सं० पुं० एक०। वार्तालाप, बात-चीत। र० प्रि० ५-१६-२।

संवत्—सं० पुं० एक०। सन्, साल। र० प्रि० १-११-१।

सँवरि—क्रियापद। सँवारकर। र० प्रि० ५-३२-२। क० प्रि० ५-१६-२।

सँवारि—क्रियापद। बनाकर। रा० १४-४-२।

सँवारिने—क्रियापद। सँवारना। रा० २०-२१-१। २१-२३-२। ३६-३-१।

सँवारे—क्रियापद। सँवारकर, बनाकर। र० प्रि० १४-५-८। रा० २०-२१-१। २१-२३-२। ३६-३-१।

सँवार्यो—क्रियापद। सँवारकर। र० प्रि० १३-५-८।

संसय—[सम√शी+अच्]। सं० पु० एक०। १ सकोच। अलंकार-विशेष—आक्षेप। अलंकार का एक भेद—कोई सदेह उत्पन्न कराकर कार्यारंभ मे बाधा दी जाये तो वह सशयाक्षेप है। क०प्रि० १०-६-१। १०-१३-२। २. उपमा अलंकार का

३१-२३-२ । ३३-१-४ । छं०मा० १-५-२ । १-१७-४ । १-३७-४ । १-२६-४ । र० ६-२ । ३७-३ । ४०-२ । ४६-३ । वी० ६-२ । ३७-३ । ४०-२ । ४६-३ । १-१०-१ । २-२०-२ । २-२१-१ । २-२६-१ । २-४५-२ । २-५४-१ । ३-२१-१ । ५-१-१ । ५-२०-३ । ५-३३-१ । ५-४०-२ । ५-६६-२ । ५-१००-१ । १०१-२ । ५-१०२-२ । ५-१०७-१ । ६-१६-२ । ६-२६-१ । ६-४४-१ । ७-१२-२ । ८-१०-१ । ८-३२-२ । ६-१०-१ । ६-१७-२ । ६-२५-२ । ६-३४-२ । १०-४६-१ । १०-४७-१ । ११-१-२ । ११-१४-२ । १२-१५-१ । १२-१५-२ । १३-१०-२ । १३-१२-१ । १३-११-५ । १४-१-२ । १७-१३-१ । १८-१७-२ । १८-२८-१ । २२-५०-१ । ज० ३४-२ । ३७-५ । ७५-१ । ७७-२ । १०१-३ । १४८-४ । १५८-२ । वि० २-६-२ । ४-१३-१ । ४-१५-१ । ५-२-४ । ६-१२-२ । ६-४७-१ । १०-१५-२ । १०-१५-३ । १०-१०-१ । १४-५६-२ । १४-५८-२ । १६-३५-१ । १६-५-२ । १६-५२-२ । १६-७-४ । २०-७-१ । २१-११-१ । २१-१६-२ ।

सकल सकलवति—वि० । विशेष्य—कन्या । सम्पूर्ण कलाओ से युक्त। कलाएँ ६४ मानी जाती है। वि० गी० १६-५-२ ।

सकल गुननि को मूरि—वि० । बिशेष्य—रागायकार अंगुली । मर्व गुणो की मूल। क० प्रि० १-५३-१ ।

सकल दुख खंडन मुकुर—वि० । विशेष्य—कमल, रयनिपति। श्लेष स—१. कमल के पक्ष मे– समस्त दु:खो का खंडन करनेवाला मुकुर जिसका है । २. रयनिपति क पक्ष मे—जो कलावान है (षोडश कलाओ से युक्त—अमृता, मानदा, पृथातुष्टि, पुष्टि, रति, धृति, शशिती, चंद्रिका, काति, ज्योत्सना, श्रीप्रीतिरंगा, पूर्णा, पूर्णामृता, और स्वरजा) आनन्द-प्रद है एवं सूरत मे मुकुरवत् स्वच्छ है । क० प्रि० ६-५-१ ।

सकल द्विज दूषण संयुक्त—वि० । विष्शेय—कपिमाता । ब्राह्मणों के लिए जो कार्य दूषणवत् था । सब ब्राह्मणो की द्वेपिणो । रा० ३-८-५ ।

सकल धर्म को धाम—वि० । विशेष्य—इंद्रजोत । समस्त धर्म का निवास-स्थान, धर्मानुसार आचरण करनेवाला । र० प्रि० १-८-२ ।

सकल धर्म को मूर—वि० । विशेष्य—सत्य । समस्त धर्म की जड । वी० ३०-७-१ ।

सकल लोक गुरु—वि० । विशेष्य—जामदग्नि । सर्वलोक के गुरु, जगत भर से पूजने योग्य या सर्वलोक को मार्ग दिखानेवाला । रा० ७-४०-१ ।

सकल लोक सिर मौर—वि० । विशेष्य—रघुनायक । समस्त लोको के शिरोमणि । रा० ११-६-१ ।

सकल-सयानी सानि—वि० । विशेष्य—वानी । सव प्रकार के चातुर्य से युक्त । रा० १२-७-१ ।

सकसाह—सं० पुं० एक० । राजा । ज० १ । २ । ६७ । १८३ । १८५ ।

सकाम—१. सं० पुं० बहु० । कामी भक्त । क० प्रि० ११-४४-२ । २. वि० । विशेष्य—सरद । कामना युक्त, उत्कट इच्छा युक्त । रा० १३-६१-१ । २१-१०-१ । वी० १७-१६-२ । २१-४-१ । १८-३०-१ । वि० १-२४-२ ।

सका-सकाति—क्रि०प्र० । साँस लेकर कुछ होश मे आने का आभास देती । र० प्रि० ८-४२-४ ।

सकाम-सहाई—वि० । विशेष्य—हर । सकाम (इच्छायुक्त) भक्तो के सहायक, इच्छाओ की पूर्ति करनेवाले । क० प्रि० ११-४४-२ ।

सकुच—सं० पु० एक० । लज्जा, सकोच । र० प्रि० ६-२५-३ । क० प्रि० ६-३६-३ । १२-२१-४ । रा० १३-३४-२ ।

सकुचति—क्रि० प्र० । सकुचित होती । क० प्रि० ६-१४-७ ।

सकुच-भार—सं० पु० एक० । लज्जा का बोझ । र० प्रि० ६-२५-३ । क० प्रि० ६-३६-३ ।

सकुचानि—(सकुच+नि) । दे० 'सकुच' । र० प्रि० १०-२५-२ ।

सकुचैं—क्रि० प्र० । सकुचती हैं । र० प्रि० १०-१२-१ ।

सकुचै—क्रि० प्र० । १. सकुचित होता है । र० प्रि० ६-५०-४ । रा० ९-४२-२ । २४-११-१ । २. सकुचित हो गया । र० प्रि० ९-४-४ ।

सके—क्रि० प्र० । सकें । र० प्रि० १०-५-१ ।

सकै—क्रि० प्र० । सकता है । र० प्रि० ६-२९-१ । १०-२५-४ । रा० १५-९-१ । १६-७-२ ।

सकोच—सं० पु० एक० । लज्जा, भय । र० प्रि० १३-१९-१ । क० प्रि० १६-६-२ ।

सकोचन—सं० पु० बहु० । भय । र० प्रि० ३-६६-३ ।

सकोचनि—सं० पुं० बहु० । सकोच की मुद्राएँ । र० प्रि० ६-३७-२ ।

सकोचु—सं० पु० एक० । डर, भय । र० प्रि० २-१७-१ ।

सक्त—वि० । विशेष्य—सुमित्रानद । शुक्तिमान । रा० १३-७५-१ ।

सक्ति—सं० स्त्री० एक० । १. लीला । क० प्रि० १५-६३-५ । २ बरछी । रा० १७-४०-१ । १७-५२-१ । १९-२६-४ । १९-४६-४ । २५-१५-१ । ३. शक्ति, बल, ताकत । रा० ३-३३-१ । वि० १-२६-४ । १-२९-५ । ६-६०-४ । ७-१३-४ । १९-१७-४ । ४. इन्द्र का अस्त्र । वि० २७-२३ ।

सक्तिमान—वि० । विशेष्य—षन्मुख । बलवान । रा० १७-३४-१ ।

सक्र—सं० पुं० एक० । इन्द्र । रा० ५-१०-४ । १५-३३-१ । वी० ८-२४ । ११-५ । ११-२४ । २४-६ । वि० १०-७-२ ।

सक्र-सरासन—सं० पुं० एक० । इन्द्र-धनुष । रा० १३-१३-१ ।

एक भेद जिसमें संदेह के रूप मे सादृश्य का कथन हो। क० प्रि० १४-२-१ । ३. संशय, संदेह। वि० गी० २०-१६-१।

संसय-आक्षेप—सं० पुं० एक०। अलंकार-विशेष। दे० 'संसय'। क० प्रि० १०-१३-२।

संसय उपमा—संशयोपमा। सं०स्त्री०एक०। उपमा अलंकार का एक भेद जिसमे संदेह के रूप मे सादृश्य का कथन हो। क० प्रि० १४-५-२।

संसर्ग—सं० पुं० एक० । १. लगाव। रा० ३४-२४-१ । २. संयोग या संपर्क। वि० १३-१९-२।

संसार—सं० पुं० एक०। दुनिया, जगत्। र० प्रि० ५-२५-१ । क० प्रि० ६-५५-२। ११-५६-६ । रा० ५-४३-२। ६-१६-२ । ६-५०-३ । ६-५८-२। ७-३८-१ । १६-१०-४। १७-४९-५। २०-५४-१ । २७-२४-१ । २७-२४-२। २९-६-२। ३०-१४-१ । वी० १-१६। १-१७ । १-१८ । १-२९ । ५-२९। ९-२२ । १०-२ । ११-३३ । १६-३४। १८-१३ । १९-१५ । २२-९२ । २२-३५ । ३१-१६ । ज० २४। २९ । १६६ । १७९ । १८०। छं० १-८-३ । २-३-२ । २-२६-४ । र० १-२०-५ । १-५२-३। वि० २-८-२। ३-६-१ । ६-४६-२ । ६-५७-४ । ८-२६-३ । ११-२९-२ । ११-४८-१। १३-५-४ । १३-६-१ । १३-८३-१। १४-२४-१ । १५-२६-२। १६-१-१। १६-३३-२ । १६-३४-२ । १६-१२१-१ । १६-१२६-२ । १६-१२८-२। १९-२०-१ । २०-३१-२ । २०-६२-२। २१-१३-२ ।

संसार के दुःखहर्ता—वि० । विशेष्य—महादेव। संसार के दुःखो का विनाश करनेवाले। वि० १५-३८-१।

संसार साक्षि—वि० । विशेष्य—पावक। संसार के साक्षी स्वरूप । किसी भी बात की सत्यता प्रमाणित करने के लिये अग्नि को साक्षी के रूप मे लिया जाता है। रा० २०-१४-१ ।

संसार सुद्ध—वि०। विशेष्य—चरित्र। (भरद्वाज वशिष्ठ अरु जायाति विश्वामित्र) जिन्हे कह-सुनकर संसार शुद्ध हो जाय। रा० ६-१६-२।

संसारहि—(संसार-हि)। दे० 'संसार'। क० प्रि० १६-५२-४।

संसारी—वि०। विशेष्य—मति। सांसारिक (यहां भेद या भय से तात्पर्य है)। रा० ११-२७-३।

संसारु—सं० पुं० एक०। संसार। वि० गी० २१-३८-१।

संसृति—सं० स्त्री० एक०। माया, नाम-विशेष। वि० गी० १२-२६-१।

संसृति लोक—सं० पुं०एक०। मायालोक, (अपवर्ग केसव नित्य संसृत लोक)। वि० गी० २०-३५-३।

संहरी—क्रि० प०। संहार किया। रा० ३-८-२ ।

संहरौं—क्रि० प०। संहार करूँगा। रा० १६-३०-१।

संहार—सं० पुं० एक० । नाश । रा० २-१८-२ । वि० २१-१४-१ ।

संहारकाल—सं०पुं० एक० । प्रलय काल । रा० १९-९-२ ।

संहारी—क्रि० प० । संहार किया, मारा । रा० ३-१०-२ ।

संहारो—क्रि० प० । संहारो, मारो । रा० ३४-४४-१ ।

संहिता—सं० स्त्री० एक० । वेदो का मन्त्र-भाग । क० प्रि० ११-६२-१ ।

स—सं० पुं० एक० । छंद शास्त्र मे गण-विशेष—आदि दोनो अक्षर लघु तथा अन्त्य गुरु होने से 'सगण' माना जाता है । उदा० 'सरिता' । क०प्रि० ३-२४-२ । छं० मा० १-५७-१ ।

सक—सं० पुं० एक० । १. स्वर-बोध । क० प्रि० ८-३४-२ । २. सदेह, शंका क० प्रि० १२-२८-३ ।

सकट—[शकट] सं० पुं० एक० । १. छकडा गाडी । क० प्रि० ६-११-१ । २. असुर विशेष—यह असुर दूध दही से भरी हुई गाडी क रूप मे आया था, परन्तु कृष्ण के चरण-कमल के पटकने मात्र से यह भस्म हो गया । क० प्रि० १६-१७-१ ।

सकत—क्रि० प्र० । सकता । र० प्रि० १४-३२-६ । क०प्रि० ३-१०-२ । रा० २७-२४-४ ।

सकत सिंघ—सं० पुं० एक० । शक्तिसिंह, एक योद्धा । वी० ८-३४ ।

सकती—(शक्ति) । सं० स्त्री० एक० । (अ) १. सरस्वती जी—ब्रह्मा के पक्ष मे । २. राधिका—कृष्ण के पक्ष मे । ३. पार्वती—शिव के पक्ष मे । ४. सीता—रघुनाथ के पक्ष मे । ५. बली—राजा अमरसिंह के पक्ष मे । क० प्रि० ११-३३-२ । (आ) शक्ति, बल । रा० १-४३-४ ।

सकपक—स० पुं० एक० । घबराहट । क० प्रि० ८-३५-३ ।

सकल—१ सं० पुं० एक० । कलावान चन्द्रमा । क० प्रि० ११-७९-१ । २. वि० । विशेष्य—वानर । समस्त । रा० १६-१८-२ । र० प्रि० १-५-२ । १-८-२ । १-१३-२ । ३-४३-१ । ५-२८-२ । ७-२४-२ । ८-२८-१ । ११-५-३ । १२-५-२ । १४-३४-३ । १६-११-३ । क०प्रि० १-६-१ । १-१४-२ । १-१६-२ । १-५३-१ । २-१-२ । ३-१५-१ । ३-३७-२ । ३-५४-१ । ३-५८-१ । ४-१०-१ । ४-१६-२ । ६-५-१ । ८-४७-४ । ९-२६-४ । १०-१७-२ । १०-२६-५ । १०-२८-१ । १०-२८-५ । ११-४९-२ । ११-७९-१ । ११-८१-२ । १२-१०-२ । १२-१४-१ । १३-१७-१ । १४-२०-२ । १५-२९-३ । १५-३१-२ । १५-४७-३ । १५-५४-१ । १५-७९-१ । १५-९४-१ । १६-९-२ । १६-६४-५ । १६-८५-२ । १७-८७-२ । रा० २१-२२-१ । २१-२३-४ । २१-२७ । २१-२८-१ । २१-३६-१ । २१-३८-१ । २१-५४-२ । २३-५-२ । ३२-३०-१ । २५-१५-१ । २६-१३-१ । २७-२-३ । २७-५-४ । २७-८-२ । २७-११-४ । २७-२२-१ । २७-२३-२ । २९-२०-२ । ३०-८-१ । ३०-२०-४ ।

सखा—१. सं० पु० एक० । (अ) प्रिय, साथी, मित्र । क० प्रि० १-१४-२ । ४-२२-१ । ८-७-२ । १५-२८-४ । रा० २४-१८-१ । र० १-१३-३ । वि० ८-१०-२ । ६-२८-१ । (आ) सहचर का पुत्र । उदा० "सखा सुत होत तज्हु वर ।" र० बा० १-१३-२। २. बहु० । दोस्त । र० प्रि० ५-१५-४ । ५-१८-२ । ७-८-१ ।

सखानि—सं० पु० बहु० । मित्र । र० प्रि० ५-१६-४ ।

सखा-समाज—सं० पु० एक० । मित्रो की मंडली । र० प्रि० ७-८-१ ।

सखि—१. सं० स्त्री० एक० । सहेली, सहचरी । र० प्रि० १-१६-२ । २-६-४ । २-१०-३ । ३-६४-१ । ३-७३-४ । ४-५-४ । ४-७-२ । ५-१-१ । ६-४६-४ । ६-५६-१ । ८-२२-३ । ८-५५-१ । २-६-१७-१ । १०-१५-३ । ११-६-४ । १३-४-१ । १४-१७-१ । १६-३-३ । क० प्रि० ८-४७-४ । ११-२८-४ । ११-४६ । ११-८०-४ । १३-१६-१ । १३-३८-१ । १३-४०-३ । १४-६-३ । १४-२३-४ । १५-३६-४ । १५-५४-१ । १५-१७-१ । २५-१२५-१ । २६-४७-४ । रा० ६-६०-१ । ६-४३-१ । १३-४२-१ । छं० मा० १-७०-५ । १-७०-६ । २-३४-४ । २-३४-४ । २-३७-५ । वि० ८-६-२ । ८-३४-२ । ८-४०-२ । १४-१५-२ । २. बहु० । सहेलियाँ । र० प्रि० १३-६-१ ।

सखिजन—सं० स्त्री० एक० । नायिकाओं का झुण्ड । र० प्रि० ६-६-१ ।

सखिन—सं० स्त्री० बहु० । सहेलियाँ । र० प्रि० ४-१६-३ ।

सखिनि—दे० 'सखिन' । र० प्रि० १०-११-१ । १२-३०-१ । क० प्रि० १५-११२-२ ।

सखियाँ—सं० स्त्री० बहु० । स्त्रियाँ । र० प्रि० १२-१२-२ ।

सखियानि—सं० स्त्री० बहु० । सहेलियाँ । र० प्रि० ८-५०-१ । १२-२७-२ ।

सखियै—सं० स्त्री० एक० । सहेली । र० प्रि० ५-२२-२ ।

सखी—१. सं०स्त्री०एक०। सहचरी,सहेली । र० प्रि० ३-२६-२ । ३-४०-४ । ३-४७-३ । ३-७१-२ । ३-७२-२ । ५-१-२ । ५-७-१ । ६-२५-१ । ६-२६-१ । ५-२५-१ । ६-४४-३ । ६-५२-४ । ७-१२-१ । ७-१५-२ । ८-११-३ । ८-१२-२ । १-१६-४ । ८-३४-१ । ६-५-२ । ६-६-२ । १०-१६-२ । १०-२४-३ । ११-३-१ । १२-५-४ । १३-१३-३ । १३-२०-३ । १४-११-१ । क० प्रि० ३-३४-१ । ६-१७-४ । ६-३६-१ । ६-२२-४ । १०-१०-४ । १२-४-३ १२-१७-१ । १५-४७-३ । १५-४६-१ । १५-६८-२ । १६-६-२ । रा० ६-४२-४ । छं० मा० १-७६-३ । २-१६-२ । वि० गी० ८-४-५ । ८-७-१ । ८-१०-१ । ८-१३-२ । ८-१५-४ । ८-३६-२ । ११-८-१ । १७-६-१ । १७-७-१ । १७-६-२ । २. बहु० । सहेलियाँ । र० प्रि० ११-१६-२ । १२-२-२ ।

सखी-समाज—सं० पु० एक० । सहेलियो की मंडली । र० प्रि० ११-१९-२ ।

सखीन—सं० स्त्री० बहु० । सहचरियाँ । र० प्रि० ७-४१-३ । क० प्रि० १२-७-२ ।

सखीनि—दे० 'सखीन' । र०प्रि० ३-२९-१ । ६-५५-१ । १०-१७-३ । १४-१०-३ ।

सगन—सं० पुं० एक० । छंदशास्त्र मे गण-विशेष—आदि दोनो अक्षर लघु तथा अन्त्य गुरु होने से 'सगण' माना जाता है । उदा० 'सरिता' । क० प्रि० ३-१८-२ । ३-२०-२ । ३-२३-२ । छं० मा० १-१४-१ । १-२२-१ । १-२६-१ । १-२६-१ । १-३२-२ । १-३४-२ । १। ३९-१ । १-४१-१ । ४१-४२-२ । १-४४-१ । १-४५-१ । १-४६-१ । १-४६ १ । ४६-२ । १-५२-१ । १-५८-१ । १-५८-२ । १-५९-१ । १-६१-१ । १-६१-२ । १-६१-३ । १-७२-१ । १-१-७४-१ । १-७५-१

सगरी—वि० । विशेष्य—सभा । समस्त । ज० ६०-२ । १८१-२ ।

सगर्भ—वि० । विशेष्य—सीतहिं । गर्भवती । रा० ३३-२०-१ ।

सगुण—सं० पु० एक० । सत्व-रज-तम से युक्त ब्रह्म । वि० २१-३२-१ ।

सगुन—१. सं० पु० एक० । (अ) डोरा—कंठमाला के पक्ष मे । क० प्रि० ३-३-१ । (आ) शकुन, शुभ-सूचक घटना । रा० ५-८-१ । २. बहु० । कविता के गुण—कविता के पक्ष मे । क० प्रि० ३-३-१ । ३. वि० । विशेष्य—कंठमाला, कविप्रिया । श्लेष से । (अ) कंठमाला के पक्ष मे—डोरा सहित । (आ) कविप्रिया के पक्ष मे—कविता के गुणो ओज, माधुर्य, प्रसाद सहित । क० प्रि० ३-३-१ ।

सगैन—वि० । विशेष्य—गौरी । मित्रता-पूर्वक, प्रेमवश । क० प्रि० ११-७३-४ ।

सघन—वि० । विशेष्य—सर-धार । घनो । रा० १४-१७-२ । र० प्रि० १२-५-१ । क० प्रि० ३-५२-२-७-५-१ ।

सचाई—सं० स्त्री० एक० । सच्चापन । वि० ९-४७-४ ।

सचान—१ सं० पु० एक० । वजीर, मंत्री । र० प्रि० ८-१७-१ । २. बहु० । साथी, मित्र । क० प्रि० १५-६२-४ ।

सचि—सं० स्त्री० एक० । शची, इन्द्राणी । वी० २३-२८ ।

सचिक्कन—वि० । विशेष्य—केस । चिकने । क० प्रि० ५-१४-१ ।

सची—१ दे० 'सचि' । क०प्रि० ८-४४-१ । रा० १-४७-६ । १९-५४-१ । २०-५-२ । ३०-४१-१ । ३२-१६-२ । १५-३३-१ । २ क्रि० प्र० । की । रा० ७-३७-३ ।

सच्चिदानन्द—सं० पु० एक० । [सत्+चित्+आनंद] । सत्, चित् और आनंद से युक्त होने के कारण परमात्मा का एक नाम ईश्वर है । परमेश्वर । रा० २६-५-१ । वि० २१-६०-१ ।

सज—सं० स्त्री० एक० । सजावट या आकृति । क० प्रि० १५-९६-१ ।

सजन— १. सं० पुं० एक० । स्वामी । र० बा० १-१३-४ । १-१३-४ । २. बहु० । एक ही परिवार के लोग । क० प्रि० १०-१८-१ ।

सजनी—१. सं० स्त्री० एक० । सहचरी, सखी । र० प्रि० २-५-४ । ५-२६-४ । ६-३४-३ । ७-९-३ । क० प्रि० १३-४१-३ । १५-९६-१ । १६-७१ । ख-२ । छं० मा० १-६६-४ । १-६९-६ । २-४८-३ । वि० ८-१४-१ । ९-१३-१ । २. बहु० । सखियाँ । र० प्रि० ८-६-१ ।

सजनी-गन—सं० पुं० बहु० । सखियों की मंडली । र० प्रि० ८-६-१ ।

सजल—वि० । विशेष्य—घनश्याम । जलपूर्ण । रा० ७-१८-१ । र० प्रि० ३-८-१ । ८-४४-१ । क० प्रि० ११-४०-२ । वी० ५-३७-१ । १४-१५-२ । वि० १-२७-२ ।

सजि—क्रि० प्र० । सजाकर । सजकर । र० प्रि० ११-५-५ । रा० १२-१-१ । ३०-२४-४ । ३२-४२-२ ।

सजैं—क्रि० प्र० । १. लगाते है । रा० ६-१८-१ । ८-४-१ । ८-८-१ । २. पावें । रा० २४-५६-२ ।

सजै - क्रि० प्र० । सजाकर । रा० ६-३-१ । ६-३२-३ ।

सजो—क्रि० प्र० । सजाओ । रा० २२-२२-२ । ३४-४९-२ ।

सज्जन—सं० पुं० एक० । (सत्-जन) । भला आदमी, कुलीन व्यक्ति । क०प्रि० १६-५२-१ । छं० १-५७-२ । १-५९-४ । २-१६-२ । वि० १४-१०-२ ।

सज्जन-संग—सं० पु० एक० । धर्मात्मा लोगों का संपर्क । रा० २४-१८-६ ।

सज्जल—वि० । विशेष्य—अम्बर । जल से युक्त । रा० ३२-४१-२ । र० प्रि० १५-७-१ । वी० ११-४-१ । ११-९-१ ।

सज्जा—सं० स्त्री० एक० । शैया । रा० २३-३१-२ ।

सज्जिय—क्रि० प्र० । शोभा दे रहा है । रा० १-३०-१ ।

सज्वर—वि० । विशेष्य—देह । ज्वर से पीडित । क० प्रि० ३-४४-१ ।

सटकारै—वि० । विशेष्य—केस । लम्बे । क० प्रि० ११-८३-१ ।

सटपट— सं० पुं० एक० । भय । क० प्रि० ८-३५-२ ।

सटा—सं० स्त्री० एक० । सिंह के गर्दन पर के बाल । क० प्रि० ७-११-२ । रा० २०-४०-२ ।

सठ—१. सं० पुं० एक० । (अ) धूर्त, मूर्ख, छलिया । र० प्रि० ८-३७-२ । ७-१७-२ । क० प्रि० ६-२१-२ । (आ) नायक-विशेष—नकली प्रेम प्रकट करनेवाला नायक । र० प्रि० २-२-२ । २-११-२ । ८-३७-२ । वी० १-२२ । २. बहु० । मूर्ख । वि० ९-२४-२ । ३. वि० । विशेष्य—मारीच । शठ, मूर्ख, धूर्त ।

रा० १२-१४-१ । १३-६१-१ । वी० १-२२-४ । ७-३६-१ । वि० ५-२४-२ ।

सठता—सं० स्त्री० एक० । शठ का भाव या कर्म । क० प्रि० ५-३१-१ ।

सत—[अस् (होना) + शत्—अलोप]—१. सं० पुं० एक० । (अ) सचाई, यथार्थता । क० प्रि० ११-४८-१ । (आ) जगत् का सारतत्व, परमब्रह्म । रा० २५-२९-१ । २. वि० । विशेष्य—सुभाव । (अ) अच्छा । रा० ३१-३२-२ । (आ) विशेष्य—वलो । सात । वी० १३-२२-१ । वि० १६-१०६-२ ।

सतखंड—सं० पुं० वहु० । सातो खंड । वि० गी० १६-१०६-२ ।

सतगुन —सं० पुं० एक० । सत्य, गुण । वि० २१-७-२ ।

सतद्रू—स० पुं० एक० । शतद्रू । वि० ६-२०-१ ।

सतभरा—सं० स्त्री० एक० । नदो विशेष । वि० ४-२७-१ ।

सतमख—सं० पुं० वहु० । सौ यज्ञ । वी० १८-१९ ।

सतमारग—सं० पु० एक० । १. (अ) धर्म मार्ग—अधिसारिका नायिका के पक्ष मे । (आ) अच्छा रास्ता—वर्षा के पक्ष मे । रा० १३-२०-१ । २. सन्मार्ग, अच्छा मार्ग । वि० १०-९-२ । १०-१४-१ । २१-२८-२ ।

सतयज्ञ —सं० पुं० वहु० । सात प्रकार के यज्ञ । क० प्रि० ६-७३-१ ।

सतरंज (शतरंज)—सं० पुं० एक० । (अरबी) । एक प्रसिद्ध खेल जिसके मुहरे बादशाह, वजीर, हाथी, घोडा, प्यादे आदि होते है । र० प्रि० ८-१७-४ । क० प्रि० १२-३०-१ । वी० २० १९ ।

सतरंजहि—दे० 'सतरंज' । र० प्रि० १२-३-१ ।

सतराहट—सं० पुं० बहु० । खिडकियाँ । र० प्रि० १३-४-१ ।

सतलोक —सं० पु० एक० । सत्यलोक । वी० ३२-३२ । ज० २२ ।

सतसंग—(सत्सग) । सं० पुं० एक० । १. अच्छो संगति, धर्मात्माओ की संगति । रा० २५-९-२ । २९-९-१ । वि० २१-४५-३ । २ नाम-विशेष । वि० ९-१४-१ । ९-१५-१ । ११-१४-१ । १२-१६-१ । १२-२३-२ ।

सतसंग जुत—वि० । विशेष्य—विवेक । सतसग सहित । वि० ११-१४-१ ।

सतसहस्र—वि० । विशेष्य—ससि । सात हजार । वी० २०-११-१ ।

सत साहस—वि० । विशेष्य—वल । सात सहस्र । वी० १३-२२-१ ।

सताइस – वि० । विशेष्य—अंगुल । सत्ताईस । वी० १७-५४-१ ।

सतानन्द—स० पुं० एक० । गौतम के पुत्र शतानन्द जो राजा जनक के पुरोहित थे । रा० ५-१८-१ । ५-४४-१ । ६-८-६ । ६-११-१ ।

सति—सं० स्त्री० एक० । पार्वती । वी० १-८ ।

सतिभाई—सं० स्त्री० एक० । सद्‌भाव, अभिमान । क० प्रि० ११-४४-४ ।

सती—१ सं० स्त्री० एक० । (अ) साध्वी, पति क शव के साथ जलनेवाली स्त्री । क० प्रि० ६-२३-१ । ६-२४-४ । ६-५३-१ । ७-४-२ । १६-४५-१ । रा० १४-७-२ । (आ) दक्ष की कन्या । रा० ६-२०-१ । (इ) पार्वती । "वरदा हृन्दा की सती रिस कीनो" । वि० १०-११४ । (ई) पत्नी । उदा० "सीता मती ने जू" । छं० मा० १-१३-१ । २. (अ) वि० । विशेष्य—सीता । सतीत्व गुण । क० प्रि० १६-११-२ । (आ) विशेष्य—नारी । पतिव्रता । क० प्रि० ६-५३-१ ।

सतीनि—सं०स्त्री०बहु० । पतिव्रता स्त्रियाँ । क० प्रि० ३-५६-२ ।

सतेज—वि० । विशेष्य—चन्द्रिका, सेषमय सेज । कान्तिमान । रा० ३०-४५-१ । वी० २२-३६-१ ।

सत्त—सं० पुं० एक० । सत्य । र० १-३६-१ ।

सत्त-फूल—सं० पु० एक० । श्वेत फूल । र० १-१४-५ ।

सत्ता —सं० स्त्री० एक० । शक्ति । वि० गी० ११-२०-१ । २०-११-१ । २०-११-२ । २०-०४-१ ।

सत्ताईस—वि० । विशेष्य—सिर । संख्या-विशेष । २७ । क० प्रि० १३-३१-१ । १३-३२-१ ।

सत्य—सं० पुं० एक० । १. यथार्थ बात, सचाई । क० प्रि० १-३-१ । १३-८-४ । रा० २-२१-२ । ६-५१-२ । २४-२१-२ । २६-२२-१ । छं० मा० १-१२-२ । १-३३-४ । २-२५-३ । वि० गी० ५-७-१ ६-३१-२ । ७-१८-२ । ६-११-३ । ६-२४-१ । ६-२६-१ । ६-२७-२ । १२-१५-२ । १३-१६-१ । १३-५६-१ । १४-३१-२ । १७-३३-२ । १८-१७-१ । २०-५८-२ । २१-५५-२ । २ सत्य वर्णन—वर्ण्यालंकार का एक भेद । क० प्रि० ६-३-१ ८-४-१ ।

सत्यकेतु—सं० पुं० एक० । काशी का एक राजा । रा० ३४-२७-२ ।

सत्य-जुग—सं० पुं० एक० । चार युगो मे से पहला—कृतयुग । क० प्रि० ५-७-२ ।

सत्यधाम—वि० । विशेष्य—रामनाम । सत्य का घर, परमार्थ सत्य स्वरूप । रा० १-१०-१ ।

सत्यधारी—वि० । विशेष्य—सती । सत्य को धारण करनेवाली । रा० १४-७-२ ।

सत्यनाथ—सं० पुं० बहु० । रामचन्द्र । क० प्रि० १६-१३-१ ।

सत्यपुरी—सं० स्त्री० एक० । सत्यपुरी । वि० गी० ३-१८-१ ।

सत्यवती—वि० । विशेष्य—रतन सैनि । सत्य का पालन करनेवाला । वी० १३-११-३ ।

सत्यसील—वि० । विशेष्य—प्रोहित । सत्यवादी । क० प्रि० ८-११-१ ।

सत्या—सं० स्त्री० एक० । १. अस्तित्व । क० प्रि० १-३-१ । २. श्रीकृष्ण की

स्त्री, सत्यभामा । क० प्रि० १-४६-१ । वी० १-५-३ ।

सत्यावंत—वि० । विशेष्य—वीरसिंघ । सत्य का पालन करनेवाला । वी० २७-२५-२ ।

सत्रु—१. सं० पुं० एक० । दुश्मन, रिपु, विरोधी । क० प्रि० ३-४२-१ । ८-३-२ । र० बा० १-३३-२ । वि० गी० ६-३४-२ । ६-२२-२ । ६-२७-१ । ११-३२-२ । १२-२५-१ । १४-५३-३ । १६-३३-१ । १६-७३-१ । १६-१२७-२ । २१-१७-२ । २१-४२-१ । २. बहु० । (अ) छंद शास्त्र मे रगण और सगण शत्रुगण माने जाते हैं । क० प्रि० ३-२७-२ । ३-२७-४ । ३-२८-२ । ३-२८-४ । (आ) विरोधी लोग । र० १-२३-४ । वि० गी० ५-१५-१ । १३-४३-२ । २१-६७-२ ।

सत्रुघ्न—वि० । विशेष्य—वीरसिंघ । शत्रुदल का नाश करनेवाला । वि० गी० २१-५७-२ ।

सत्रुजन—सं० पुं० बहु० । वैरी लोग । वि० गी० ६-५०-२ ।

सत्रुजीत—सं० पुं० एक० । राजा विशेष । क० प्रि० १-२६-१ ।

सत्रुन—सं० पुं० बहु० । रिपु । क० प्रि० ८-२५-३ । ६-३१-२ । १२-१०-४ ।

सत्रुभट—सं० पुं० बहु० । शत्रु योद्धाओ को । र० बा० १-३-२ ।

सत्व—सं० पुं० एक० । अस्तित्व । क० प्रि० १-३-१ ।

सत्वगुण—सं० पुं० एक० । सतोगुण—तीन गुणों में से एक । क० प्रि० १-३-१ । ५-८-१ । वी० १-१५ । २४-१० ।

सत्वर वि० । विशेष्य—राजा । श्रेष्ठ । वी० ४-६-२ ।

सत्वर राजा—वि० । विशेष्य—राजाराम । श्रेष्ठ राजा । वी० ४-६-२ ।

सत्वापत्ति—सं० स्त्री० एक० । सत्व की आपत्ति । वि० गी० १७-५७-१ । १७-६१-२ । १७-६२-१ ।

सत्रु—सं० पुं० एक० । दुश्मन, विरोधी । रा० १८-१२-२ । १८-३४-२ । १६-४-१ । २१-४०-१ । २७-१८-२ । ३०-२०-१ । ३८-१०-६ । ३५-१८-२ । ३७-१६-२ । ३६-२३-२ । ३६-३५-२ । वी० १-३६ । १-४३ । ५-७ । ६-३७ । ७-१२ । १४-१६ । १६-७ । १८-१४ । २२-२३ । २६-३३ । ३१-४ । ३१-३७ । ३१-७३ । ३१-७५ । ३१-७६ । ३१-८३ । ३१-८४ । ३१-८५ । ३१-६२ । ३२-२५ । ३३-३० । ३३-३२ ।

सत्रुघ्न—(शत्रुघ्न) सं० पुं० एक० । शत्रुओ का नाश करनेवाले, भगवान राम के भाई । रा० १-२२-६ । ५-३०-० । ५-३०-४ । ६-१-२ । २०-५३-२ । २१-३१-१ । २१-३२-१ । २१-५६-१ । २२-२६-२ । २०-२२-१ । २६-१-२ । ३४-४४-१ । ३४-५७-२ । ३५-१५-१ । ३५-२१-२ । ३५-२८-१ । ३६-२३-१ ।

सत्रुघात—सं० पुं० एक० । शत्रुघ्न का पुत्र । रा० ३६-७७-२ ।

सत्रुघाति—दे० 'सत्रुघात' । रा० ३६-२३-२ ।

सत्रुहंता—सं० पुं० एक० । शत्रुओं को मारनेवाला, शत्रुघ्न । रा० ३४-४६-१ । ३५-६-२ ।

सत्रुहन—सं० पुं० एक० । शत्रुघ्न । रा० ३३-४-२ । ३९-१५-१ ।

सदंभ—सं० पुं० एक० । गर्वयुक्त, घमंडी । क० प्रि० १५-१९-२ ।

सद्म—सं० पुं० एक० । १. घर, गृह, निवासस्थान, भवन । र० प्रि० ३-११-२ । १०-२७-२ । क० प्रि० ६-५-३ । ७-३४-१ । १२-३२-१ । १३-१६-४ । १३-२९-२ । १४-४३-३ । १४-४५-२ । १५-१७-४ । १५-८-४ । रा० २०-४८-४ । वी० १-४० । १७-१३ । १७-१४ । १७-१९ । १७-२० । १७-२१ । २०-२७ । २२-२ । ३१-७ । वि० गी० ८-१९-२ । ८-४५-१ । १०-१९-४ । १०-२१-१ । २. समाज । क० प्रि० ७-११-४ ।

सदनबुधि—वि० । विशेष्य—गणेश । बुद्धि के घर, बुद्धिमान । र० प्रि० १-१-१ ।

सदय—वि० । विशेष्य—हृदय । दयालु । रा० २०-१९-३ । वि० गी० २-६-४ ।

सदल सफल—वि० । विशेष्य—इन्द्र, तरुवर, इन्द्रजीत । श्लेष से—(अ) इन्द्र तरुवर के पक्ष में—जो पत्तों और फूलों सहित है । (आ) इन्द्रजीत के पक्ष में—जो बलशाली सेनायुक्त है । क० प्रि० ११-७९-१ ।

सदा अविकारी—वि० । विशेष्य—जीव । हमेशा अविकार रहनेवाला । वि० गी० ५-४-१ ।

सदा अविचारी—वि० । विशेष्य—दसकंठ । सदैव अविचार से युक्त रहनेवाला । रा० ४-१९-२ ।

सदाकलंक रंक—वि० । विशेष्य—सीता पदकंज । सदा कलंक रहित, निर्दोष । रा० १३-३८-३ ।

सदा कुवचन—वि० । विशेष्य—भरतार । हमेशा बुरे वचन कहनेवाले । रा० ९-१६-४ ।

सदागति—सं० स्त्री० एक० । १. सदागति वर्णन—वर्ण्यालंकार का एक भेद । क० प्रि० ६-३-१ । २. हवा । क० प्रि० ६-२२-१ । ३. (अ) पवन—ग्रीष्म के पक्ष में । (आ) बहु० । सदैव घूमनेवाले । (संज्ञा का विशेषणवत् प्रयोग)—शबर के पक्ष मे । क० प्रि० ७-३०-१ । ४. (अ) वायु—शिशिर के पक्ष । (आ) सदा यही स्थिति—वेश्या के पक्ष में । क० प्रि० ७-३८-४ ।

सदाचार—(सत्+आचार) सं० पुं०एक० । अच्छा व्यवहार । वि० गी० १२-१५-१ । १७-५९-२ ।

सदानन्द—वि० । विशेष्य—राम । सदैव आनन्द रहनेवाले । रा० १७-५६-२ ।

सदाफल—सं० पुं० एक० । सरीफा, कटहल । रा० ३२-११-२ । वी० २२-४८ । २३-१५ ।

सदा ब्रह्मचारी—वि० । विशेष्य—श्री विदुमाधौ । हमेशा ब्रह्मचारी रहनेवाला । वि० गी० ११-२४-१ ।

सदा रनजीत—वि० । विशेष्य—राउ प्रताप । रन मे सदा जीतनेवाला । वी० ३-६४-० ।

सदा सर्वदोपादि संतोषकारे—वि० । विशेष्य—गगे । सदैव सभी दोषो का विनाश करनेवाली । वी० ३-६४-१ । वि० गी० ११-६४-१ ।

सदासिद्ध—सं० स्त्री० एक० । हमेशा सफलता । वि० गी० २१ ६०-२ ।

सदा सुखदाई—वि० । विशेष्य—राम । हमेशा सुख देते रहनेवाला । रा० २२-६६-२ ।

सदा सुद्ध—वि० । विशेष्य—राम । हमेशा पवित्र रहनेवाला । रा० १३-३-१ ।

सदा सुद्ध अंगे—वि० । विशेष्य—गंगे । सदा पवित्र रहनेवाली । वि० गी० ११-५०-२ ।

सदेसु—वि० । विशेष्य—नायक । एक देश मे रहनेवाला । क० प्रि० १६-७१-४ ।

सदेह—सं० स्त्री० एक० । सशरीर । र० १-३०-२ । वि० गी० २१-३७-४ ।

सद्भाव सं० पु० बहु० । सद्भावो को । वि० गी० ६-३७-२ ।

सद्म—सं० पु० एक० । निवास स्थान । वी० १६-३२ ।

सधर—सं० पु० एक० । नीचे का ओष्ठ । र० प्रि० १०-८-२ ।

सधर्म—वि० । विशेष्य—सेतु । सीधा और अच्छा । रा० २१-४४-२ ।

सनक—सं० पु० एक० । ब्रह्मा के चार पुत्रो मे एक । रा० ३३-८-१ । वि०गी० १-२३-२ ।

सन कर्पास—वि० । विशेष्य—धातु । कर्पास युक्त । वी० १७-३-१ ।

सनकादिक—(सनक + आदिक)— दे० 'सनक' । क० प्रि० २-१-१ । १६-५४-६ ।

सनत् कुमार—सं० पु० एक० । ब्रह्मा का मानसिक पुत्र । वी० १६-२५ ।

सनमान—(सन्मान) स० पु० एक० । इज्जत, आदर, गौरव । र० प्रि० १०-३०-२ । क० प्रि० ७-३-१ । रा० १-१७-४ । वी० १-५६ । वि० गी० १६-७१-१ ।

सनाढिय—स० पु० एक० । ब्राह्मणो की उपजाति । रा० २७-२३-२ । ३०-२७-४ ।

सनाढ्य—१. दे० 'सनाढिय' । २१-२४-२ । २१-२०-१ । २. तपोधनी । वि० गी० १-५-४ ।

सनाढ्य जाति—स० स्त्री०एक० । सनाढ्य ब्राह्मण उपजाति । रा० ३४-५६-१ ।

सनाढ्य भूदेव—स० पु० बहु० । सनाढ्य ब्राह्मण । रा० २१-१५-१ ।

सनाढ्य बृत्ति—स० पु० एक० । सनाढ्य ब्राह्मणो की जीविका । रा० ३४-५५-१ ।

सनाथ—वि० । विशेष्य—धनु । स्वामी सहित । रा० ५-४२-१ । ३६-२५-३ ।

सनाल—वि० । कमल । नाल से युक्त । र० प्रि० ६-२५-१ । १२-१६-३ । क० प्रि० ६-३६-१ । १५-१२६-३ । वी० १६-३३-३ ।

सनावढ—स०पु०बहु० । सनाढ्य ब्राह्मण । क० प्रि० २-१-२ ।

सनाह—[सम √नह(बाँधना)+घञ्] स० पु०एक० । कवच । क०प्रि० १०-५-२ ।

सनि—सं० पुं० एक० । नवग्रहो मे से सातवाँ ग्रह, सूर्य का पुत्र । र० प्रि० १-२०-४ । क० प्रि० ५-२०-२ । ६-३५-२ । रा० २३-३०-२ । २६-३३-२ ।

सनीचर—दे० 'सनि' । वी० २८-८ ।

सनीर—१ सं० पुं० एक० । पवित्र जल । छं० मा० १-५८-५ । २. वि० । विशेष्य—तडाग । जल से भरा हुआ । रा० ९-३६-१ । ११-१४-३ ।

सने—क्रि० प्र० । लथपथ हो गया । र०प्रि० १४-३२-१ ।

सनेह—(स्नेह) १. सं० पुं० एक० । प्रेम, अनुराग, तेल । र० प्रि० ४-२६-४ । क० प्रि० १-४६-१ । ६-२७-४ । ८-७-४ । १०-३४-६ । रा० ५-४२-४ । ६-३१-२ । वि० गी० ११-३८-१ । वि० २१-२१ । २. वि० । विशेष्य—सतमखधूप । (अ) प्रेमयुक्त । वी० १८-१९-२ । २१-२१-१ । (आ) विशेष्य—दीप । तैलयुक्त । वी० २१-२१-१ ।

सनेही—१. सं० पुं० एक० । प्रेम करनेवाला । वि० गी० ५-२-२ । १४-५-५ । २. वि० । विशेष्य—केस । तैलयुक्त । रा० ३९-४-२ ।

सनेहु—(स्नेह) सं० पुं० एक० । भक्ति, प्रेम । र० प्रि० ११०-१ । क० प्रि० १५-७३-१ । १५-७४-३ । १४-२९-१ । छं० मा० १-६६-६ । वि० गी० १५-८-२ ।

सनौढिया—सं० पुं० एक । सनाढ्य, ब्राह्मणों की एक जाति । वी० १८-६ । २२-१५ ।

सन्नाह—सं० पुं० एक० । कवच । क० प्रि० ८-२९-१ ।

सन्यौ—क्रि०प० । लथपथ हो गया । रा० १७-२९-२ ।

सपक्ष—वि० । विशेष्य—सम्पति । पंख युक्त । रा० १३-३७-१ । वी० १७-४३-१ ।

सपना—सं० पुं० एक० । स्वप्न, अर्द्ध सुप्तावस्था मे जागृत मन का व्यापार विशेष, ख्वाब । रा० ९-१६-१ । वी० ३३-४० ।

सपनें—सं० पुं० एक० । १ स्वप्न, ख्वाब । र० प्रि० १०-१९-४ । २. स्वप्न दर्शन, पूर्वराग का एक भेद । र० प्रि० ४-२-२ ।

सपने—सं० पुं० एक० । १. झूठी बात । र० प्रि० २-९-४ । २-१०-४ । २. स्वप्न मे । वि० गी० ८-७-१ । १३-१९-१ । १६-१६-२ ।

सपनेऊ—(सपने + ऊ)—दे० 'सपने' । सं० पुं० एक० । स्वप्न । क० प्रि० ६-२७-२ ।

सपनेहूँ—(सपने + हूँ)— दे० 'सपनेऊ' । र० प्रि० ३-२८-१ । १०-४-४ ।

सपनो—सं० पुं० एक० । स्वप्न । क०प्रि० ६-२६-१ । रा० २२-१५-४ ।

सपूत—१. सं० पुं० एक० । बुद्धिमान बेटा, कुल का नाम बढ़ानेवाला पुत्र । क० प्रि० ६-३०-१ । रा० १६-१५-३ । २ वि० । विशेष्य—दोई जन । सपुत्र । वी० ३-१-२ । क० प्रि० ६-३०-१ ।

सप्त—वि० । विशेष्य—सिंधु । सात । रा०

१७-४२-४। २८-१-१। २८-१९-१। ३३-६-१। क० प्रि० ११-१८-७। वी० १५-२६-२। १७-५५-२। वि० गी० १७-१-१। २०-१-२।

सप्तइ ईतिर्वियुक्ता—वि०। विशेष्य—अनन्ता रामराज्या। सात विघ्नो (अतिवृष्टि, अनावृष्टि, मूसो का लगना, टिड्डी गिरना, शुकादि पक्षियो से हानि, स्वदेशी राजा की प्रजा से लडाई, विदेशी राजा का आक्रमण) से वची हुई। रा० २८-१-१।

सप्त द्वीप—सं० पुं० वहु०। सात द्वीप। वी० ३२-१२।

सप्त मातृका—सं० स्त्री० वहु०। विवाहादि मे पूजी जानेवाली सात माताओ का वर्ग—ब्राह्मी, महेश्वरी, कौमारी, वैष्णवी, वाराही, इन्द्राणी, चामुण्डा। क० प्रि० ११-१८-२।

सप्तमी—सं० स्त्री० एक०। पक्ष की सातवी तिथि। र० प्रि० १-१२-२।

सप्तसिंधु—सं० पुं० एक०। पंजाव। वी० १-४६।

सप्रेत—वि०। विशेष्य—महाकाल। प्रेत-गण सहित। रा० १७-३१-२। भागवत मे लिखा है कि जगत् की सृष्टि करते समय ब्रह्मा के भ्रू युगल के मध्य मे क्रोध रूप मे महाकाल रुद्र की उत्पत्ति हुई जिन्होने आगे चलकर भूतप्रेत आदि की सृष्टि की और उन्हे अपना साथी वना लिया। कूर्म पुराण के मत से ब्रह्मा ने सृष्टि के लिए तपस्या की। परन्तु किसी भी प्रकार ये सृष्टि करने मे समर्थ न हुए। इसलिए उनके क्रुद्ध होने पर नेत्र से अश्रु-विन्दु गिरा जिससे भूत प्रेतादि की उत्पत्ति हुई। उसके वाद ब्रह्मा के मुख से प्राणमय महाकाल रुद्र आविर्भूत हुए जिन्होने भूतप्रेतादि को, जिनकी सृष्टि अश्रु से हुई; अपना साथी वना लिया।

सफल—वि०। विशेष्य—जन्म। सार्थक, फलयुक्त। क० प्रि० ७-२९-२।

सफूल—वि०। विशेष्य—आनन्द लतिका। फूलो से युक्त। रा० ३१।१३-२।

सबंधु—सं० पुं० एक०। शत्रुघ्न। क० प्रि० ८-३१-३।

सब—१. सं० पुं० वहु०। सभी, समस्त। वि० गी० ५-३-२। उदा० 'देह को देखत ज्यो सब कोइ'। वि० गी० ६-३२-१। जग—(सर) २ अनिश्चय-वाचक सर्वनाम, वहु०। उदा० 'सब के वतन'। ज० ३८-५। र० प्रि० १-१-४। १-१०-२। १-१६-१। १-२७-२। २-१४-१। ३-३४-४। ३-३८-२। ३-६७-१। ४-१२-२। १०-१२-४। १०-१९-१। १२-१४-४। १२-२०-१। १३-३-४। १३-१४-४। २५-२६-२। २५-२६-४। क० प्रि० ६-६६-१। ७-२२-२। ८-२४-३। ८-४०-२। ८-४४-१। १०-१८-२। ११-३१-१। ११-४४-३। ११-६१-३। ११-४४-४। १२-११-२। १३-३-४। १२-२५-२। १३-८-४। १६-६-१। १३-१२-२। रा० १-२-३। ३-३३-२। ४-२-२। ४-२६-१। ४-३१-१। ५-१-१। ५-२७-४। ५-३५-२। ५-३६-१। ६-६-१। ६-१०-१। ६-२०-१।

६-२२-१ । ६-३७-२ । ७-२०-५ । ७-४०-२ । ८-४५-२ । ७-५६-२ । ७-४८-४ । ७-५४-१ । ७-५१-२ । ७-५४-२ । ८-८-१ । ८-१६-१ । ८-१०-१ । ८-१२-२ । ८-१५-१ । ८-१९-२ । १०-५-१ । १०-५-१ । १०-१०-३ । १०-१४-१ । १०-१८-३ । १०-२५-२ । २०-२७-१ । २०-३०-१ । २०-३१-१ । ११-२-२ । ११।५-३ । ११-१४-१ । ११-१८-१ । ११-२७-४ । १५-५-१ । ६५-१८-२ । १७-३-२ । १९-२२-१ । १९-२२-२ । १६-५५-१ । २०-२१।१ । २०-१३-१ । २०-३१-२ । २०-३२-४ । २०-५४-१ । २१-१२-२ । २१-१३-२ । २१-३७-१ । २१-१-१ । २२-१४-२ । २२-१५-१ । २५-२-१ । २५-११-२ । २५-१२-२ । २७-२५-२ । २८-१४-१ । २८-१४-१ । २८-१४-२ । २८-१५-१ । ३२-१-१ । ३२-२१-१ । ३३-२-२ । ३३-४-१ । ३३-१२-२ । ३४-७-४ । ३४-१५-२ । ३४-२१-१ । ३४-३९-१ । ४५-२३-२ । ३८-१-२ । ३८-१८-१ । छ० मा० १-३९-४ । वी० १-६-६ । २-७-७ । २-१९-१ । ४-१-२ । ४-१३-२ । ४-१७-२ । ९-१२-१ । १२-१४-३ । १४-२५-४ । १४-३१-४ । १४-६४-१ । २२-२१-१ । २२-४१-२ । २७।१६-२ । २७-१८-२ । १९-७-२ । ३१-२२-२ । ३१-५१-१ । ३२-४३-४ । ३३-१४-२ । ज० ३८-४ । जि० गी० १३-२७-४ । १५-२५-२ । २७-२४,२ । २८-१७-२ । १८-२०-२ । १९-४३-२ । ४ वि० । विजेता—

सरवर । समस्त । रा० १४-३८-२ । क० प्रि० १-१-४ । १-१०-२ । १-१६-२ । १-१७-२ । २-१४-१ । २-१८।२ । ३-१३-१ । ३-३४-४ । ३-४०-३ । ३-४८-१ । ३-५२-४ । ३-६२-१ । ३-६२-३ । ४-१५-३ । ४-१८-२ । ५-३-२ । ५-४-२ । ५-१५-२ । ५-३०-१ । ५-३६-३ । ५-४०-१ ६-४-१ । ६-८-२ । ६-११-१ । ६-३८-२ । ६-३२-४ । ६-४५।३ । ६-४६-४ । ६-५४-२ । ७-१-२ । ७-१४-३ । ८-२५-१ । १०-११-१ । १०-१३-१ । ११-७-२ । १२-२-२ । १२-१८-३ । १३-३-४ । १३-५-४ । १३-१३-३ । १४-१४-३ । १४-१५-१ । १४-१६-४ । १४-३३-२ । १४-३६-२ । १४-३७-२ । १६-७-२ । १६-१६-१ । क० प्रि० १-४१-१ । १-४२-१ । १-४५-१ । २-१८-२ । ३-११-३ । ३-२५-५ । ३-२७-३ । ३-४२-१ । ३-४२-३ । ३-५७-२ । ४-५-१ । ४-१०-३ । ५-९-२ । ५-१०-४ । ५-११-४ । ५-१२-४ । ५-२६-१ । ५-३२-२ । ५-४५-२ । ६-५१-१ । ६-५३-२ । ६-५५-२ । ७-१-२ । ७-३-३ । ७-१५-३ । ७-२८-४ । ८-२१-१ । ८-२४-२ । ९-५-२ । ९।१५-२ । ९-१५-२ । ९-१७-३ । ९-२१-२ । ९-२६-४ । १०-१८-४ । १०-१९-२ । १०-४४-२ । १०-३५-५ । ११-२८-४ । ११-५१-२ । ११-५६-४ । १२-११-३ - १२-१५-२ । १३-४-२ । १३-८-२ । १४-१५-२ । १३-४-२ ।

१३-८-२ । १४-१५-२ । १४-१६-३ । १४-३१-१ । १४-४३-३ । १५-४७ १ । १५-१०५-२ । १५-११२-२ । १५-११४-२ । १५-११८-२ । १६-२०-१ । १६-२१-१ । १६-३४-१ । १६-३८-४ । १६-६४-४ । रा० १-१-१ । १-२६-२ । १-२४-१ । १-४१-१ । १-४१-४ । १-४६-२ । १-४७-४ । १-४७-५ । २-१०-४ । २-२६-१ । ३-२६-३ । ३-३५-१ । ४-१४-१ । ४-१८-१ । ४-३१-१ । ५-६-१ । ५-२२-१ । ६-२-१ । ६-५-२ । ७-२०-५ । ७-४०-२ । ७-४५-२ । ७-४६-२ । ७-५१-२ । ७-५१-४ । ७-५४-२ । ८-१-१ । ८-८-१ । ८-८-१ । ८-१६-१ । ९-१२-२ । ९-१४-२ । ९-१९-३ । १०-९-२ । १०-१०-१ । १०-१०-३ । १०-१४-१ । १०-२७-१ । ११-५-३ । ११-१८-१ । १२-१२-१ । १२-२६-२ । २२-५३-१ । १२-६२-४ । १२-६३-१ । १३-४७-२ । १३-७६-२ । १३-७७-२ । १३-९५-३ । १४-३८-२ । १५-१-१ । १५-८-६ । १५-१४-१ । १५-३३-१ । १५-३८-१ १५-३०-१ । १७-१०-२ । १७-११-१ । १७-१४-१ । १७-३७-१ । १७-४९-४ । १८-१-१ । १७-३५-२ । १९-१२-२ । १९-२२-२ । १९-४१-१ । १९-४४-१ । १९-५४-१ । १९-५४-१ । १९-५५-१ । २२-१-१ । २०-१-१ । २०-२१-१ । २०-२७-१ । २०-३३-३ । २०-५३-३ । २०-५३-२ । २०-५४-२ । २१-२२-३ । २१-२३-१ । २१-३०-४ ।

२१-३३-२ । २१-३८-२ । २१-५७-२ । २२-११-१ । २२-११-३ । २२-१४-२ । २२-१६-१ । २३-१३-१ । २३-१४-२ । २३-१५-२ । १५-१६-१ । २४-३-५ । २४-११-३ । २४-११-४ । २४-१८-२ । २५-१२-२ । २५-१६-१ । २५-२०-२ । २५-२५-४ । २५ २१-१ । २५-३४ ४ । २६-८-१ । २६-१०-२ । २६-१३-१ । २६-३१-४ । २६-३४-२ । २७-४-१ । २७-४-४ । २७-७-१ । २७-९-१ । २७-१९-४ । २७-२१-२ । २७-२३-४ । २७-२४-१ । २७-२-३ । २९-१-१ । २९-४-१ । २९-१३-२ । २९-३३-१ । २९-४२-२ । ३०-१-४ । ३०-९-३ । ३०-९-३ । ३०-१३-१ । ३०-३१-१ । ३०-३७-२ । ३२-९-२ । ३१-१०-१ । ३३-१९-२ । ३३-२१-१ । ३३-३०-२ । ३३-३६-२ । ३३-४२-१ । ३३-४२-३ । ३३-५३-४ । ३४-७-२ । ३४-१५-२ । ३४-३८-२ । ३४-४३-१ । ३४-४७-१ । ३५-४-२ । ३५-२३-२ । ३५-२५-२ । ३६-१-४ । ३६-३-१ । ३६-६-१ । ३६-७-२ । ३८-१२-१ । ३८-१४-२ । ३८-१७-२ । ३८-१६-१ । ३९-२-१ । ३९-१०-२ । ३९-११-१ । ३९-२८-२ । ३९-२८-२ । ३९-३७-१ । छ० ना० १-१९-३ । १-३३-३ । १-३४-३ । १-४२-४ । १-४५-४ । १-६६-६ । १-६७-५ । १-६६-६ । १-७२-५ । २-१६-३ । २-२४-६ । २-३४-६ । २-४०-१० । २-४६-४ वि० १२-३ । र० बा० ४-१ । ५-३ । ५-४ । ६-१ । १०-५ । ११-५ । १३-

६ । १७-२ । १७-४ । १८-५ । २०-५ । २१-१ । २५-४ । ३५-१ । ३७-३८-३ । ४२-४ । ४३-२ । ४४-३ । ४६-१ । ४६-४ । ५०-१ । ५२-३ । वी० च० १-४-२ । १-६-१ । १-१४-१ । १-१५-१ । १-३१-१ । १-३१-६ । १-३४-४ । १-४६-५ । १-५६-१ । १-६१-३ । २-७-२ । २-११-२ । २-११-५ । २-१३-१ । २-१५-१ । २-५२-१ । ५-१-२ । ५-३६-१ । ५-४३-२ । ५-५५-१ । ५-५६-२ । ५-६२-१ । ५-१०६-२ । ६-१-२ । ६-२१-२ । ६-३०-१ । ६-३२-२ । ६-४८-२ । ६-४६-१ । ७-२३-१ । ७-३५-१ । ७-३६-२ । ७-४६-२ । ७-३५-२ । ७-५५-१ । ७-५७-१ । ७-६१-२ । ८-११-१ । ८-१५-१ । ८-४०-१ । ८-६१-१ । ६-६-३ । ६-२७-१ । ६-२७-१ । ६-३२-१ । ६-५४-२ । ६-५६-१ । १०-११-१ । १०-१८-१ । १०-१६-१ । १०-५७-१ । ११-१०-२ । ११-३१-२ । १२-५-१ । १२-१६-२ । ११-३८-२ । १३-३-५ । १३-५-४ । १३-११-१ । १३-१५-१ । १४-१७-२ । १४-३५-१ । १४-३७-२ । १४-४१-१ । १४-४२-१ । १४-४६-१ । १४-५१-१ । १४-५२-२ । १४-६७-२ । १४-६३-३ । १४-६४-१ । १५-१०-२ । १५-१६-२ । १५-२४-१ । १६-२३-१ । १६-३४-२ । १७-४६-२ । १७-४६-२ । १७-४८-१ । १७-४६-२ । १७-६१ १ । १७-५६-२ । १७-६१-१ । १७-६२-२ । १७-६६-२ । १८-१६-२ । १८-२६-१ । १८-२७-२ । १६-३-१ । १६-५-१ । १६-६-२ । १६-६-२ । १६-१२-२ । १६-१२-२ । २०-१-२ । २०-३-१ । २०-५-२ । २०-३६-१ । २०-३६-२ । २१-१२-१ । २१-३३-२ । २२-१४-२ । २२-२१-२ । २२-३७-१ । २२-३८-२ । २२-५६-१ । २२-७६-१ । २२-८१-२ । २३-१३-१ । २३-३५-१ । २५-६-१ । २५-१७-२ । २५-२२-२ । २६-२०-१ । २६-१६-१ । २७-१४-२ । २७-१६-१ । २७-१६-२ । २७-२७-२ । २७-१२-२ । २८-१८-२ । २८-२६-३ । २८-३०-२ । २८-३४-१ । २८-३५-६ । २६-३-२ । २६-६-१ । २६-१०-१ । २६-१२-१ । २६-१२-२ । २६-१३-१ । २६-१५-१ । २६-१७-१ । २६-२०-२ । ३०-८-२ । ३१-२५-१ । ३१-२५-१ । ३१-४७-३ । ३१-७५-२ । ३१-६४-२ । ३२-३-१ । ३२-१२-१ । ३२-४७-४ । ३२-४८-१ । ३२-४८-३ । ३३-२३-१ । ३३-२६-२ । ३३-३०-२ । ३३-३३-२ । ३३-३५-२ । ३३-३६-१ । ३३-४२-१ । ३३-४७-१ । ३३-५१-१ । ज० १४-५ । २०-१ । २०-५ । ३२-३ । ५५-१ । ५५-२ । ६१-३ । ७७-२ । ८६-१ । १०१-४ । १३५-३ । १४६-१ । १६६-१ । १८४-१ । १६१-१ । १६२-१ । १६३-१ । वि० १-११-१ । १-१७-२ । १-३१-२ । २-६-१ । २-१७-१ । ३-१२-१ । ३-२१-२ । ४-१२-१ । ५-१२-२ । ६-

२३-१ । ६-३२-१ । ६-४४-१ । ६-५६-२ । ६-६७-१ । ६-६७-२ । ६-७१-२ । ६-७४-४ । ६-७५-२ । ६-७५-४ । ७-१-२ । ७-२-२ । ७-१२-२ । ८-२६-१ । ६-२४-२ । ६-२५-४ । ६-२७-३ । ६-४७-१ । ६-४८-२ । १०-११-३ । १०-१४-४ । १०-१६-२ । १०-२०-२ । १०-२०-४ । ११-४३-२ । १२-७-१ । १२-८-२ । १२-११-१ । १३-५-२ । १३-१७-२ । १३-१६-१ । १३-२०-१ । १३-२१-३ । १३-२६-२ । १३-४७-२ । १३-५२-१ १३-५७-२ । १३-५८-१ । १५-८१-२ । १३-८३-१ । १३-८७-१ । १४-२५-३ । १४-२५-४ । १४-४४-२ । १४-४७-२ । १४-५६-२ । १४-५६-४ । १५-१४-२ । १५-२२-२ । १५-२७-२ । १५-४०-२ । १५-६१-२ । १६-८-१ । १६-८-२ । १६-२६-१ । १६-४०-२ । १६-४१-२ । १६-१२-४ । १६-१७-२ । १६-२३-१ । १६-२६-२ । १६-२७-१ । १६-३३-१ । १६-६४-२ । १६-७७-२ । १६-८१-१ । १६-६०-१ । १६-११४-२ । १६-१२१-२ । १७-८-१ । १७-६-२ । १७-२५-४ । १७-४६-१ । १७-३२-१ । १८-८-१ । १८-८-४ । १८-३१-१ । १६-११-१ । १६-१६-४ । १६-३२-२ । १६-५७-२ । १६-६७-१ । २०-१४-२ । २०-२३-१ । २०-२६-१ । २०-६०-१ । २१-२२-२ । २२-४६-१ । २१-६३-१ । २१-४४-२ । २१-६७-२ ।

सब अंग सोवाँ—वि० । विशेष्य—ग्रीवाँ । सुन्दरता के सब अगो की सीमा अर्थात् सौन्दर्य की सीमा । रा० ११-५-३ ।

सबई—वि० । विशेष्य—राजवधू । सभी, समस्त । रा० १०-३१-२ ।

सब कला सरस अति—वि० । विशेष्य—रतनसेन । सब प्रकार की सरस कलाओ मे प्रवीण । र० वा० ६-१ ।

सबके हितू—वि० । विशेष्य—भगवंत । सबके हितैषो । वि० । १३-३२-२ ।

सबको सब काल सदा सुखदाई—वि० । विशेष्य—रघुराई । सभी को हमेशा सुख पहुँचाते रहनेवाला । रा० १०-६-२ ।

सबको समरूप सदाई—वि० । विशेष्य—राम । सबको एक सम समझनेवाले । रा० ३४-७-२ ।

सब गुनलायक—वि० । विशेष्य—वीरसिंघ । सद्गुणो से युक्त । वी० ३३-४८-१ ।

सब जग नायक—वि० । विशेष्य—वीरसिंघ । समस्त जग के नायक । वा० ३३-४८-१ ।

सबद—शब्द । १. सं० पुं० एक० । (अ) आकाश मे किसी भी प्रकार से उत्पन्न क्षोभ जो वायु-तरंग द्वारा कानो तक जाकर सुनाई पड़े । र० प्रि० १४-४०-३ । क० प्रि० ३-६-२ । ७-३२-३ । (आ) शब्द । रा० १३-१६-३ । छ० मा० २-३७-उदा० । २-३३-२ । वि० १६-१२-६ । १४-६-३ । २-३१-उदा० । २. बहु० । (अ) उत्साहवर्द्धक ध्वनियां—समर के पक्ष मे । (आ)

नूपुरादि की अथवा सीत्कार से उत्पन्न ध्वनियाँ—सुरति के पक्ष मे। क० प्रि० ८-४७-२।

सवधर्ममय—वि०। विशेष्य—राजनीति। समस्त धर्म से युक्त। वी० १-६-१।

सबनि—अनिश्चयवाचक सर्वनाम, 'सब' का विकृत रूप। बहुवचन। उदा० 'जानत सवनि'। वी० २-६-५ र० प्रि० ५-४-२। क० प्रि० १६-३५-२। रा० ४-४७-१। ९-६-१। १५-१३-२। २२-१४-२। ३९-२०-२।

सवनि की हृदयावली—वि०। विशेष्य—भूपाल। सब राजाओ की हृदयावली। रा० ५-४६-२।

सबर—सं० पुं० एक०। दक्षिण भारत की एक पहाडी और असभ्य जाति। क० प्रि० ७-३०-१।

सबरी—सं० स्त्री० एक०। रामायण मे वर्णित शबर जाति की एक नारी जो रामभक्त थी। क० प्रि० ११-६२-१। रा० १२-४६-१। १२-४३-१। २७-२७-४।

सवल—वि०। विशेष्य—विक्रमाजीत वघैरिया। वली, वलवान। ज० ८८-१। रा० ३-१०-३। ४-१०-२। १५-३९-१।

सवलायक—वि०। विशेष्य—वृबुवाइन। सव प्रकार से योग्य। वी० १-१-४। छं० मा० २-४८-४। र० बा० ९-३।

सवलायक लायक—वि०। विशेष्य—गनेम। सव योग्यो मे भी श्रेष्ठ। र० प्रि० १-१-४।

सब सुखकर—वि०। विशेष्य—त्रिबेनिहि। सब सुख देनेवाली। रा० २०-३३-३।

सब सुखकारी—वि०। विशेष्य—रघुनंदन। सबको सुख देनेवाले। रा० ७-४५-२।

सब सुख को धाम—वि०। विशेष्य—जलासय। सब प्रकार के सुख देनेवाले। रा० ३२-३५-१।

सब सुख को सदन—वि०। विशेष्य—सीता को बदन। सब सुखो का घर, अत्यन्त सुखदायी। क० प्रि० १४-४३-३।

सबसुखदाता सर्वदा—वि०। विशेष्य—नृपनाथ। सभी सुख देनेवाले। वि० १६-१७-२।

सब सुखदायक—वि०। विशेष्य—वीरसिंघ। समस्त सुख देनेवाले। वी० ३३-४८-१।

सब सुख पूरन—वि०। विशेष्य—गेह। सब प्रकार की संपत्तियो से युक्त। वि० १६-८१-१।

सब सुख सारु—वि०। विशेष्य—सीताजू। सर्वसुख की मूल। रा० २१-६२-४।

सब सोभाकर—वि०। विशेष्य—त्रिबेनिही। सव शोभा को पैदा करनेवाली। रा० २०-३३-३।

सब सोभा भरे—वि०। विशेष्य—घर। सव शोभाओ से युक्त। वी० २८-१२-२।

सवस्त्रा—वि०। विशेष्य—सीता। वस्त्र से भूषित। रा० २०-४-१।

सबही बिधि संतोषी—वि० । विशेष्य—रघुनंदन। सर्व प्रकार की इच्छा से रहित। रा० ७-४५-२।

सबही के गुरु—वि०। विशेष्य—चारि कर्म-जुत बिप्रकुल। सबसे श्रेष्ठ। वि० गी० १९-४३-२।

सबही को प्रभु—वि०। विशेष्य—वीरसिंघ। सबके प्रभु। वि० गी० १-२६-२।

सबही ते दुर्लभ—वि०। विशेष्य—घन। सब से अधिक दुर्लभ। वी० १-५०-१।

सबिलास—वि०। विशेष्य—बासकसज्जा। विलासयुक्त, प्रफुल्लित। र० प्रि० ७-१०-१। ११-५-२। क० प्रि० १५-११-१।

सबिसेष—वि०। विशेष्य—रस। विशेष। ग० २६-१३-२। २६-३०-२। ३१-३१-१। ३३-५७-१। क० प्रि० ६-५९-१। वि० गी० १५-५६-१। १६-५५-१। १८-३७-१।

सबिसेष सुभश्री रए—वि०। विशेष्य—ओठ रुचि रेख। शुभ शोभा से रंजित। रा० ६-५१-३।

सबेसु—वि०। विशेष्य—नायक। अच्छे वेषवाला। क० प्रि० १६-७१-४।

सबै—अनिश्चयवाचक सर्वनाम, 'सब' का वहुवचन रूप। सभी। उदा० "सबै काटहु'। ज० १८-६-२। क० प्रि० १६-४६-२। रा० १-४-२। १-६-१। २-५-४। २-९-३। २-१०-२। २-१८-१। ३-१५-३। ३-२७-३। ३-४४-२। ३-७७-२। ३-६२-१। ३-६६-२। ५-७-२। ५-११-२। ६-६१-२। ७-३४-१। ७-३९-२। ८-१४-४। ८-१९-४। ८-५२-२। ९-६-१। ९-१०-१। १०-१०-२। १०-११-२। १०-१३-२। १०-१५-३। १०-२८-१। १०-३८-१। ११-७-२। ११-११-३। ११-१३-२। ११-३०-१। ११-३७-२। १२-६-१। १२-१०-२। ११-५०-३। १३-३१-३। १३-३४-१। १३-५६-२। १४-२-२। १४-४-२। १४-६-४। १४-१०-२। १४-१६-१। १४-१६-२। १४-२१-२। १४-३५-१। १५-१७-१। १६-४-३। १६-९-२। १६-२०-१। १९-६-२। १९-१६-२। २०-४७-२। २१-११-२। २१-१९-२। २२-४-२। २२-२०-१। २२-१२-१। २२-२६-३। २२-२२-२। २२-२३-१। २३-१-२। २३-६-२। २४-९-१। २४-२४-२। २५-८-१। २९-६-२। २९-१०-२। ३०-६-१। ३०-१७-१। ३१-३३-२। ३२-३९-१। ३३-२९-२। ३३-३६-१। ३४-३६-१। ३४-५४-१। ३७-१७-२। ३८-५-३। छं० मा० १-३-१। ज० १७-५-१। वि० १-१३-१। १-२४-१। २-२-३। ८-४५-१। ९-१-२। १३-५६-२। २. वि०। विशेष्य—दल। समस्त। रा० १६-१५-४। र०प्रि० १-६-२। २-५-४। २-१०-, २-१५-३। २-१८-१। ३-२७-३। ३-४४-२। ३-५७-२। ३-६२-१। ३-६६-२। ७-२३-२। ७-४०-२। ८-५१-१। ८-५२-२। ९-१०-१। ९-१५-३। ११-

१-१ । ११-१-२ । ११-११-३ । ११-१३-२ । १४-२१-२ । १४-४-२ । १४-५-४ । १४-६-४ । १६-१५-१ । क० प्रि० १-८-२ । ३-६-४ । ३-१६-२ । ५-१४-२ । ६-३०-२ । ६-१८-२ । ६-१६-१ । ६-२०-२ । ६-१६-२ । १०-२२-१ । ११-४१-४ । ११-५२-४ । ११-६३-३ । ११-७६-२ । ११-८०-१ । १२-२८-१ । १३-५-१ । १४-३६-१ । १५-५७-२ । १६-७१-२ । १६-७२-४ । गी० २-२८-४ । ३-१५-२ । १०-१०-२ । १०-११-२ । १०-२८-१ । ११-३७-२ । १२-५-४ । १२-१०-२ । १३-१६-२ । १३-३०-१ । १३-५६-२ । १४-१०-२ । १४-१६-१ । १७-१६-१ । १७-२५-२ । १७-३६-१ । १७-५०-२ । १६-६-२ । १६-६-२ । १६-१६-२ । १६-३५-४ । १६-४३-१ । १०-४-१ । २०-३४-२ । २१-६-१ । २१- -२ । २१-१२-२ । २१-१६-१ २२-१०-१ । २२-२२-२ । २२-२३-१ । २३-८-२ । २४-१०-४ । २४-२६-२ । २५-८-१ । २५-१६-२ । २५-३३-२ । २६-१-१ । २६-५-२ । २८-१-१ । २८-१-२ । २८-२-२ । २८-३-१ । २८-४-२ । २८-५-१ । २८-५-२ । २८-५-१ । २८-३-२ । २६-६-१ । २६-६-२ । २६-१०-२ । ३१-३३-२ । ३३-७-१ । ३३-२६-२ । ३३-३६-२ । ३४-१-२ । ३४-३२-१ । ३४-३३-१ । ३४-३४-२ । ३४-४१-१ । ३४-४५-१ । ३५-४-२ । ३७-१०-२ । ३८-५-२ । ३८-१०-१ । छं०मा० १-- -१ । १-१५-१ । १-४३-४ । १-६०-३ । १-७१-४ । १-७८-५ । शिख० १७-३ । वी० १-३८-१ । १-५२-६ । ३-७-३ । वि०३-८-१ । ३-६-२ । ३-२६-२ । ४-३-१ । ४-२६-१ । ४-३६-२ । ४-४८-१ । ५-३-१ । ५-६२-२ । ५-६८-२ । ६-४५-१ । ७-६६-२ । ८-५४-४ । ८-६०-३ । ६-१५-२ । ६-४६-२ । ६-५७-२ । १०-४-१ । १०-१६-१ । १०-२३-१ । १०-२८-१ । १०-३०-१ । ११-३४-२ । ११-३७-२ । १२-४१-२ । १२-४३-१ । १७-५८-२ । १६-११-२ । १६-१६-२ । १६-२०-२ । २१-३४-२ । २६-३२-१ । २८-३०-१ । ३६-१०-२ । ३०-२३-२ । ३०-२०-२ । ३२-१२-२ । ३२-१७-१ । ३३-११-३ । ३३-२६-१ । ३३-३१-१ । ज० २४-४ । ५२-१ । ५७-१ । ८३-३ । ११७-२ । १७५-२ । वि० गी० १-१६-१ । १-२४-१ । १-३६-३ । २-२-१ । २-१०-१ । २-१०-२ । ३-२६-३ । ५-६-१ । ५-१६-२ । ५-२१-२ । ६-५०-२ । ६-५३-१ । ८-६८-२ । ८-४५-१ । ६-५५-२ । १०-१३-१ । ११-१६-३ । ११-३१-२ । ११-३२-२ । १२-१०-१ । १३-५-३ । १३-३६-२ । १३-४८-२ । १३-५६-१ । १३-८२-२ । १४-१०-२ । १४-१४-१ । १४-३३-१ । १४-३८-२ । १४-५५-२ । १५-२६-२ । १५-४१-१ । १६-२३-१ । १६-३०-२ । १६-५१-२ । १६-५१-३ । १६-६४-१ । १६-७१-२ । १६-११८-२ । १८-२२-१ । १६-१-२ । २०-४-४ । २०-४४-३ । २१-४२-१ ।

२१-४२-२ । २१-४६-२ । २१-५८-२ ।

सब्द—[शब्द]१. सं०पुं०एक० । रव, ध्वनि, आवाज । र० प्रि० ६-६-४ । क० प्रि० १४-३०-१ । रा० ५-४३-४ । ७-४८-४ । १५-२८-२ । ३०-८-२ । ३४-३७-४ । छं०मा० १-२८-३ । वी० गी० २०-३४ । २०-३६ । २१-१६ । २२-७३ । २७-३० । २३-१३ । वि० गी० १२-७१-१ । १३-६०-१ । १६-१०६-२ । १८-२१-२ । १८-२२-१ । २. बहु० । ध्वनियाँ । क० प्रि० १-५५-२ । ३-४६-२ । ३-५१-२ । ५-३८-१ । ५-४२-१ । १६-६-१ ।

सब्दचालि—सं० पुं० एक० । नृत्य विशेष, दोनो करतल कमर से लगाकर, बायें पैर पर बल देकर खड़ा होकर, दाहिने पैर के घुँघुरू ताल से बजाता हुआ घूमे, फिर दाहिने पैर पर बल देकर खड़ा होकर बायें पैर की घुंघुरू बजाता घूमे । इसे शब्द चाली नृत्य कहते है । (केशव कौमुदी, उत्तरार्द्ध) । रा० ३०-४-२ ।

सभय—वि० । विशेष्य—आनंदी गोपाल । सभीत, डरा हुआ । वी० ११-५४-१ ।

सभा—१. सं० स्त्री० एक० । गोष्ठी, परिषद, राजसभा । र० प्रि० ३-७०-१ । ६-५०-१ । ६-५६-१ । क० प्रि० १५-३६-२ । १५-६७-२ । १५-६८-४ । १६-६७-१ । १६-५७-३ । २-१३-२ । ११-३-१ । १५-१६-२ । रा० २-४-१ । २-६-१ । ३-१३-१ । ३-३०-१ । ४-२-४ । १३-५-२ । १६-२-२ । १६-३-२ । २३-२-२ । २३-६-१ । २४-२६-१ । २६-२८-२ । २६-२८-२ । ३४-१८-१ । छं० मा० १-२६-३ । ज० ५१ । ५८ । ५६ । ६० । ६४ । ६५ । ६८ । ७० । ७४ । ७६ । ८० । ८४ । ८५ । ६६ । ६६ । १०४ । १२५ । १८१ । वि० ७-२८-१ । ७-४-१ । ११-१८-१ । २. बहु० । समितियाँ । र० प्रि० ७-३३-१ ।

सभाग—वि० । विशेष्य—वीरसिंघ । सौभाग्यशाली । वी० ७-२७-१ । क० प्रि० ७-४-२ । ज० ५६-१ । ७०-२ । वि० १३-४१-४ ।

सभागी—वि० । विशेष्य—सुरनारि । सौभाग्यवती । रा० १८-३-१ ।

सभागी—१. स० पुं० एक० । भाग्यवान । रा० २०-३८-१ । २. वि० । विशेष्य—सीय । सौभाग्यवती । रा० १०-२६-२ । र० प्रि० ३-७१-१ ।

सभागे—वि० । विशेष्य—भौन । अच्छे, मनभावने । र० प्रि० ७-२३-१ । क० प्रि० ११-७६-१ । वि० ६-१५-१ ।

सभाव—स० पुं० एक० । 'हेतु' अलंकार का तीसरा भेद—सभाव हेतु वह हेतु है जो अन्य हेतुओ द्वारा बली हे । क० प्रि० ६-१५-२ ।

समंथ—स० पुं० एक० । सामंत । र० बा० १-५०-१ ।

सम—१. स० पुं० एक० । मानसिक स्थिरता, अंतःकरण और मन का संयम । रा० २५-६-२ । २. वि० । (अ)

विशेष्य—सब घर । बराबर ऊँचाई के । रा० १-४१-१ । ३. विशेष्य—श्रीरघुनाथजू । सदा एक रसवाला, निष्पक्ष । रा० १२-२६-१ । वि० १-१-४ ।

समझाइ—क्रियापद । समझाना । र० प्रि० १०-१०-२ । १०-१७-३ । रा० २५-२८-२ ।

समझाइयो—क्रियापद । समझाई । रा० १३-२९-२ । १३-६४-२ ।

समझी—क्रि०प्र० । समझा । रा० ३३-७-१ ।

समझै—क्रि० प्र० । समझें । क० प्रि० ३-१-१ ।

समझौ—क्रि० प्र० । समझूँ । रा० २५-१-२ ।

समझौ—क्रि० प्र० । समझे । रा० १३-७०-१ । १३-२६-२ ।

समझाए—क्रि० प्र० । समझाए । रा० ७-४३-२ ।

समता—सं० स्त्री० एक० । मन का संयम, शमन, जितेन्द्रियता । रा० २५-११-२ । ३३-३१-२ ।

समदै—क्रि० प्र० भेंट करे । र० प्रि० ८-१९-३ ।

समदो—क्रि० प्र० । विदा दो, शादी करो । रा० ६-१-२ ।

समय—सं० पुं० एक० । १. काल, वक्त । र० प्रि० ६-६८-३ । ८-१५-२ । १०-२०-५ । २. अवसर । उदा० "मन मीन मानो समय निशानो" । रा० ७-४६-२ ।

समयें—सं० पुं० एक० । काल । र० प्रि० ६-३३-१ ।

समर—सं० पुं० एक० । युद्ध, संग्राम, लड़ाई । क० प्रि० ६-२३-१ । ८-३१-४ । रा० ३-३५-२ । १३-९५-३ । १९-९-१ । १९-११-२ । २१-३७-२ । ३४-२९-१ । छं० मा० २-३१—उदा० र० बा० १-२-२ । वी० १५-१२ । ३२-१४ । वि० गी० १-१९-२ ।

समर-भट—सं० पुं० एक० । युद्ध—भूमि मे स्थित योद्धा । क० प्रि० ६-२३-१ ।

समरस—सं० पुं० एक० । शान्त रस—नौ रसो मे से एक जिसका स्थायी भाव 'निर्वेद' है । र० प्रि० १४-३७-२ । १५-८-१ ।

समर सनेही—समर स्नेही । वि० । (ब्रह्मा, कृष्ण, शिव, अमरसिंह) १. ब्रह्मा के पक्ष मे—काम है मित्र जिसका—काम ही की सहायता से ब्रह्मा सृष्टि की रचना मे सफल है । २. कृष्ण के पक्ष मे—काम के स्नेही—पुत्र रूप से काम को जन्म दिया है—प्रद्युम्न काम के अवतार थे । ३. शिव के पक्ष मे—काम के बढे मित्र—पहले जलाकर पुनः ऐसा वरदान दिया कि 'बिन वपु व्यापे सकल जग', पहले शरीर धारण करके काम को कष्ट उठाना पडता था, वह कष्ट मिटा दिया । ४. रघुनाथ तथा अमरसिंह के पक्ष मे—युद्धप्रिय । क० प्रि० ११-१३-२ ।

समरस भीने—वि० । विशेष्य—राम-लछमन । एक ही प्रकार के रस मे निमग्न । रा० १२-५४-१ ।

समर समेत—वि० । विशेष्य—वसंत । हवा से सुशोभित । वी० १५-१२-१ ।

समरु—स० पुं० एक० । रण, युद्ध । र० प्रि० १४-४०-१ । वि० १४-६-१ ।

समर्थ—[सम √अर्थ्+अच्] । १. स० पुं० एक० । सामर्थ्य, योग्यता । क० प्रि० १६-७०-२ । २. वि० । विशेष्य—लक्ष्मन । सामर्थ्य रखनेवाला, चतुर । रा० ३४-२५-३ । क० प्रि० १२-१५-२ । वि० ३-२७-२ ।

समर्थ संसार—वि० । विशेष्य—लोभ । संसार भर मे समर्थ । वी० १-१७-६ ।

समसदीन—स० पुं० एक० । जहाँगीर के दरबार का एक राजा । ज० ९२ ।

समसदीन मिर्जा—दे० 'समसदीन' । ज० ९२ ।

समसेर—१. स० पुं० एक० । राजा विशेष । क० प्रि० १-२०-१ । ज० ७९ । २. स्त्री० । तलवार । क० प्रि० १-२०-१ ।

समस्त—वि० । विशेष्य—जल । सपूर्ण । वि० ४-४-२ ।

समस्त-रस-को विदा—सं० स्त्री० एक० । प्रौढ़ा नायिका का एक भेद । र० प्रि० ३-५०-१ । ३-५६-१ ।

समस्त सक्तिजुत—वि० । विशेष्य—देव । सब प्रकार की शक्तियो से युक्त । वि० १५-४७-२ ।

समा—स० पुं० एक० । रौनक, चमक-दमक । क० प्रि० १६-६९-१ ।

समाइ रही—सं० क्रि० । समाई रहती है । रा० ।

समाज—१. सं० पुं० एक० । (अ) सभा । र० प्रि० ६-१८-१ । ७-८-१ । १०-२१-१ । ११-१६-२ । क० प्रि० ७-२८-४ । १०-१८-२ । (आ) समूह, दल । रा० २०-४०-४ । ३६-३१-२ । ३९-२७-२ । (इ) प्रजा-मंडली । वी० २-२३ । ४-४५ । १२-१२ । १३-३ । २४-१७ । २७-२९ । २७-३० । ३०-१८ । ३२-३४ । ३३-४३ । रा० ११२ । २. बहु० । समिति या मनुष्यो का समूह । र० बा० १-२१-१ । वि० गी० १३-५७-२ ।

समाजन—सं० पुं० बहु० । परिवार । र० प्रि० १२-१८-२ ।

समाजनि—दे० 'समाजन' । क० प्रि० ८-२३-१ ।

समाधि—सं० स्त्री० एक० । तपस्या, योग का अन्तिम अंग, मन को ब्रह्म पर केन्द्रित करना । र० प्रि० ८-५०-४ । रा० ६-१८-१ । १०-४०-३ । वि० गी० ३-२५-४ । ४-१२ २ । ४-४४-१ । १५-५४-२ । १८-२८-२ । १८-३५-२ ।

समाधिनि—सं० स्त्री० बहु० । तपस्याएँ । र० प्रि० ८-५२-२ ।

समान—वि० । विशेष्य—लक्ष्मन, वीथी । १ लक्ष्मन के पक्ष मे—(स+मान)—स्वाभिमानी । रा० १३-८६-१ । २ २. वीथी से पक्ष मे—समतल । रा० १८-१८-१ ।

समानी—क्रि० प्र० । समा गई, लीन हो गई । रा० १२-३१-२ ।

समाहित—सं०पुं०एक० । अलंकार विशेष । क० प्रि० ९-६-१ । १३-१-२ ।

समिध—[सम√इन्ध् (जलना) क्त] सं० पुं०एक० । हवन की लकडी—पलाश, आम आदि की। रा० ६-६-१ । ७-१५-१ ।

समिधै—सं० पुं० एक० । अग्नि । उदा० 'कुल मुद्रिका समिधै बना' । छं० मा० २-४५-३ ।

समीर—[सम√ईर् (गमनादि)+क] सं० पुं० एक० । हवा, पवन, वायु । र० प्रि० १-१५-१ । ७-१५-३ । ११-१०-२ । क० प्रि० ६-३८-१ । ७-२७-२ । ७-२८-१ । ७-२६-२ । ७-३६-१ । ८-२६-३ । ६-१६-४ । १२-११-३ । १४-८-४ । रा० ३०-५-२ । वी० २०-३५ । २५-११ । ज० ४४ । वि० गी० ११-५-४ । ११-११-४ ।

समुझत—क्रि० प्र० । समझते । र० प्रि० १५-८-२ ।

समुझइहौं—क्रि० प्र० । समझाऊँगी । र० प्रि० ३-४६-१ ।

समुझाई—क्रि० प्र० । समझाकर । र० प्रि० ३-६-३ । रा० ५-४-२ । १०-३१-२ ।

समुझाए—क्रियापद । समझायो, समझाने पर । र० प्रि० ७-३७-१ ।

समुझाय—क्रि० प्र० । समझाकर । रा० १८-१३-२ ।

समुझावही—क्रि० प्र० । समझते है । रा० १६-२६-३ ।

समुझावे—क्रि० प्र० । समझाएँ । र० प्रि० ४-१७-२ ।

समुझि—क्रि० प्र० । समझकर । र० प्रि० १४-१४-५ । १४-४०-५ । रा० १३-३२-२ ।

समुझिये—क्रि० प्र० । समझ लीजिए। रा० १७-२७-१ ।

समुझियै—क्रि० प्र० । समझिए । र० प्रि० ३-४२-२ । क० प्रि० ३-२२-२ । ३-४८-१ । ५-४१-१ । रा० ३४-३३-१।

समुझी—क्रि० प्र० । समझ गईं । र० प्रि० ३-६२-३ ।

समुझी—क्रि० प्र० । समझी । र० प्रि० १३-६-३ ।

समुझें—क्रि० प्र० । समझते हैं । र० प्रि० २-५-२ । ६-५०-४ । ८-२६-२ । ८-४६-२ ।

समुझे—क्रि० प्र० । समझ गई । ७-३७-१ । रा० ४-१-१ ।

समुझै—क्रि० प्र० । समझें । र० प्रि० ८ ५१-५ ।

समुझै—क्रि० प्र० । समझते है । र० प्रि० ५-३०-३ । ६-१०-३ । रा० १-३-२ । १३-६४-२ । २४-६-२ ।

समुझौ—क्रि० प्र० । समझो । क० प्रि० ३-३०-२ । ३०-३१-२ । रा० १५-१-१ ।

समुझ्यो—क्रि० प्र० । समझे । रा० ७-४-२ ।

समुद्र—१. सं० पुं० एक० । (अ) सागर, समुद्र । र० प्रि० ४-८-३ । ६-३४-२ । क० प्रि० १-१७-२ । ८-३०-२ । ८-१८-४ । ११-३१-४ । ११-५६-२ ।

१६-१-१ । रा० ३-२५-२ । ७-८-१ । १६-३२-४ । १७-४६-२ । १८-५-१ । २६-३-२ । ३५-१०-१ । छं० मा० २-२३-६ । र०बा० १-३७-३ । वी० ६-२३ । १०-६ । १४-१२ । १४-४४ । १४-२७ । १५-२ । १६-२ । १८-१२ । १६-५ । २६-३४ । २७-१२ । ३१-१६ । ३१-५१ । ३२-२६ । ३२-३२ । ३३ ४६ । ज० ३ । ७५ । १०४ । २. सागर (ससार रूपी सागर) । वि० १-१६-२ १-१६-२ । १-२०-३ । ३-३०-२ । ४-१३-२ । ४-२२-२ । ६-४६-१ । १४-२४-१ । १५-७-१ । २. वहु० । सप्त समुद्र । क० प्रि० ८-२४-४ ।

समुद्रनि—सं० पुं० वहु० । सागर । वि० ६-५७-४ ।

समूल—वि० । विशेष्य—कमल । नाल से युक्त । वी० १७-१८-१ ।

समूल नासै नृप दोष कारी—वि० । विशेष्य—नाट्य पूजा । राज-दोषो के समूह को नष्ट करनेवाली । रा० २१-२०-२ ।

समूह—सं० पुं० एक० । झुंड । र० प्रि० ५-३०-१ । क० प्रि० ७-३०-४ । ११-२२-३ । १६-४७-२ ।

समूहनि—सं० पुं० वहु० । समुदाय । वि० १०-७-२ ।

समृद्ध—वि० । विशेष्य—सोभा । खूब वडी । रा० ११-१४-३ । ३०-१६-२ । ३-१४-१ ।

समृद्धि—सं० स्त्री० एक० । उन्नति, वाहुल्य । क० प्रि० १३-४-२ । छं० मा० १-५ । ८-५ । वि० ११-३७-३ । १३-५३-२ ।

समेत कलंक—वि० । विशेष्य—सोम । कलङ्क युक्त । वी० १७-१६-१ । चंद्रमा मे जो दाग दिखायी पडता है, उसके लिए विभिन्न कारण वताये जाते हैं—काशीखड के मत मे दक्ष के शाप से जिस राजयक्ष्मा ने चंद्र को ग्रसित किया उसके निवारण के लिए एक मृग वहाँ वैठा है। किसी-किसी प्राचीन मतानुसार चंद्र ने गुरुपत्नी के साथ दुर्व्यवहार किया, उसी के शाप से कलंक लगा है।

समै—१. सं० पुं० एक० । समय, दफा । र० प्रि० ५-३०-१ । ६-४४-१ । ८-६-१ । २ क्रि० प्र० । समा गया । रा० १४-६-१ ।

समैय—सं० पुं० एक० । समय, काल । उदा० "एक समै नृपनाथ, सभा मध्य वैठे घुमति" । वि० १-२८-१ । ३-१८-१ । ६-५६-१ । १४-३१-१ ।

सम्मान—सं०पुं०एक० । आदर, इज्जत । रा० २३-३७-१ ।

सयन—सं० पुं० एक० । सैन्य, सेना । र० प्रि० १०-२१-१ ।

सयन-समाज—सं० पुं० एक० । सेना की मडली । र० प्रि० १०-२१-१ ।

सयान—१ सं० पु० एक० । (अ) चतुराई, वुद्धिमानी । र० प्रि० ६-१०-१ । १३ ७-४ । १३-१८-२ । क० प्रि० १३-२-२ । २. चतुर व्यक्ति । रा०

१९५ । ३ बहु० । (अ) चातुर्य । र० प्रि० ६-२८-२ । १६-११-३ । (आ) चातुर्यपूर्ण वातें । र० प्रि० १०-२५-४ । ४. वि० । विशेष्य—गुन । चतुरता से पूर्ण । वी० ६-४४-१ । ६-५७-२ । वि० गी० ६-११-१ ।

सयाननि—(सयान+नि)—'सयान' । सं० पुं० एक० । १. बुद्धिमानी । क० प्रि० १४-१३-१ । २. चतुराई । र० प्रि० १६-५-१ ।

सयान भार—स० पुं० एक० । बुद्धिमानी या समझदारी का बोझ । क० प्रि० १२-१०-३ ।

सयानी—वि० । विशेष्य—रानी । बुद्धिमती । वि० ६-४२-१ ।

सयाने—वि० । विशेष्य—लाइ । बुद्धिमान । र० प्रि० ६-५४-२ । क० प्रि० ३-३२-२ । १६-६२ । १४-२४-२ । वि० ६-३५-२ । ७-५-१ । ८-२२-२ ।

सयानो—१ सं० पुं० एक० । समझदार, बुद्धिमान व्यक्ति । क०प्रि० १३-११-१ । २. वि० । विशेष्य—सद्‌भाव । बुद्धिमान । वि० ६-२७-२ ।

सर—१. सं० पुं० एक० । (अ) वाण । क० प्रि० ११-५५-१ । १६-७१ क-१ । १५-६४-३ । रा० २-१९-१ । ७-३९-१ । १२-१-२ । १२-२-२ । १२-४५-१ । १३-१-२ । १५-४०-३ । १७-४२-१ । १८-३३-१ । १८-३४-२ । १९-४२-२ । १९-५१-१ । १९-५३-४ । २७-१८-२ । २८-१७-२ । २९-१-२ । ३५-२३-२ । ३५-२९-१ । ३५-३०-२ । ३८-१२-२ । वी० २०-११ । २६-११ । २. जलाशय, सरोवर, तालाब । र० प्रि० ५-२०-३ । क० प्रि० ६-६१-३ । ८।३६-१ । १०-२६-३ । १५-२५-१ । १५-२६-२ । १५-१५-३ । १५-५६-४ । १६-७१ क-४ । रा० १-३२-१ । छ० मा० । २-३५-४ । वी० १५-२ । २२-७६ । ३. (अ) अनूप बाण—'सबर' के पक्ष में । (आ) सरोवर—'सरवर' के पक्ष मे । क० प्रि० ७-३०-४ । ४. सिर । रा० ७-६-४ । वि० गी० १६-६६-२ । ११ बहु० । वाण । र० प्रि० ३-३४-२ । ३-७१-४ । १४-७-१ । १४-१०-१ । क० प्रि० ५-१३-४ । ५-१५-४ । ६-१५-१ । ६-१६-१ । १०-५-१ । ११-३५-३ । १५-६२-४ ।

सरजू—सं० स्त्री० एक० । सरयू नदी—एक प्रसिद्ध नदी जिसके तट पर अयोध्या स्थित है । क० प्रि० ९-६-४ । रा० १-२३-१ । १-२५-१ । वि० गी० । ६-१४-२ ।

सरत—सं० पुं० एक० । शरद् ऋतु, षट् ऋतुओं मे एक जो क्वार से कातिक तक रहती है । रा० १४-६-१ । २३-२४-१ ।

सरत-जल—सं० पुं० एक० । काम-सलिल । र० प्रि० ३-५-२ ।

सरता—सं० स्त्री० एक० । वाण चलाने की विद्या, तीरंदाजी । क० प्रि० ३-११-३ ।

सरतु—क्रि० प्र० । पूरा होना । र० प्रि० ४-१०-४ ।

सरथा—सं० स्त्री० एक० । मधुमक्खी । क० प्रि० १३-६-१ ।

सरद—शरत् । दे० 'सरत' । क० प्रि० ३-५५-२ । ५-५-१ । ७-३३-२ । ७-३४-४ । १३-२३-१ । रा० १३-२३-१ । १३-२७-१ । १३-६१-१ । वी० ११-१५ । ११-१८ । ११-२० । १४-१५ । १५-८ । १५ ६ । २५-१४ । २८-७ । वि० गी० १०-१-२ । १०-४-२ । १०-१३-१ । १०-१४-४ । १०-१५-४ । १०-१६-४ । १० १७-४ । १०-१८-४ । १०-१६-४ । १०-२०-४ । १०-२१-४ । ११-२-२ ।

सरदससि सं० पुं० एक० । शरत्कालीन चन्द्रमा । क० प्रि० १४-४३ ।

सरधान—सं० स्त्री० एक० । १. बाणो की वर्षा । रा० १४-१७-२ । छं० मा० १५०-४ । २ तेज बाणो की धारा । रा० १३- २ १ । ३ बाणो की तेज नोक । रा० १३-६२-१ ।

सरन—(शरण) १. सं० स्त्री० एक० । आश्रय । क० प्रि० १-५२-२ । १६-८-३ । १६-५२-५ । छं० मा० १७-५ । र० १-१-२ । वि० गी० ६-५५-१ । १६-४-२ । २ बहु० पुं० । रक्षा का स्थान । रा० १-१२-१ ।

सरनागत—वि० । विशेष्य—विभीषन । आश्रय मे आया हुआ । रा० १७-४०-४ । १५-२६-१ ।

सरनि—१. सं० स्त्री० एक० । रक्षा, आश्रय । क० प्रि० ३-५२-१ । २. बहु० । छं० मा० २-३७-३ । ३. पुं० बहु० । बाण । र० प्रि० ८-२१-४ ।

सरनु—सं० स्त्री० एक० । आश्रय । क० प्रि० ११-२२-४ ।

सर पंजर—सं० पुं० एक० । १. बाण-शय्या । रा० २४-१२-४ । २. शर-कोट । रा० १६-४२-२ ।

सरबज्ञ—वि० । विशेष्य—राम । जिसे सभी का ज्ञान हो । रा० २७-१-१ । र० ६-४ ।

सरबर—सं० पुं० एक० । सरोवर, तालाब । क० प्रि० ४-६-२ । ८-३०-२ । १०-२४-२ । १३-१६-१ । रा० १४-०८ २ । वी० १५-१० । १५-१६ । २५-२० ।

सरबस—सं० पुं० एक० । सर्वस्व, सब कुल । र० १-२५-६ ।

सरभ—सं० पुं० एक० । १ एक हिंसक जन्तु जिसके आठ पैर होते हैं, उसी कारण उसका नाम 'अष्टपाद' पड गया है । क० प्रि० ५-४३-२ । ८-३४-२ । २. एक पशु, वानरो की एक जाति विशेष । रा० १३-७-१ । ३. राम-सेना का कपि यूथप । रा० १६-४६-४ ।

सरभु—दे० 'सरभ' । उदा० 'भँवरु, भावरु सरभु रथेन' । छं० मा० २ १८-१ ।

सर मैन—सं० पुं० एक० । कामबाण । र० प्रि० १४-१०-१ ।

सरल—वि० । विशेष्य—बैन । समझने मे आसान लगनेवाले । र० प्रि० १५-२-२ ।

सरस—१. सं० पुं० एक० । सरस पदार्थ । रा० २५-३७-१ । २. (अ) वि० ।

विशेष्य—कविता, वनिता । (क) कविता के पक्ष मे—जो रसपूर्ण हो । (ख) वनिता के पक्ष मे—जो प्रेमयुक्त हो । क० प्रि० ५-१-१ । (आ) वि० । विशेष्य—साकोच्चार । मधुर । रा० ६-८-६ । २३-३-१ । २७-१२-१ । र०प्रि० ६-१६-१ । क० प्रि० ५-१-१ । ७-३८-१ । ८-४०-१ । ११-७६-१ । ११-८२-१ । १४-१५-२ । १४-३१-१ । १५-६५-२ । १६-७५-१ । वि० ४-१ । २७-४ । र० बा० ६-१ । १४-५ । वी० १६-२३-२ । १७-२५-१ । २१-५०-१ । वि० १३-२३-२ । १६-२४-१ । १८-१८-१ ।

सरसमुखी—वि० । विशेष्य—नायिका । मधुर मुखवाली । र० प्रि० ६-१६-१ ।

सर-साधनानि—सं० स्त्री० बहु० । बाण चलाने की विद्याएँ । क० प्रि० १५-६४-३ ।

सरसिजा—[सरसि√जन्+ड]—सं० पुं० एक० । कमल । क० प्रि० ५-४-२ । ७-३८-१ । छं० २-३५-४ । वी० ६-१३ । २३-१ ।

सरसिज लोचनी—सं० स्त्री० एक० । कमलनयनी । क० प्रि० ७-३८-१ ।

सरसिन—सं० स्त्री० बहु० । छोटे-छोटे तालाव । वि० ८-४२-३ ।

सरसी—सं० स्त्री० एक० । १. पुष्करणी । रा० ६-५०-१ । २६-१४-२ । २. मँडसी, वाँस मे लगी हुई लोहे की कँटिया जिसमे चारा लगाया जाता है । रा० २४-७-१ ।

सरसीरुह—सं० पु० बहु० । जलजु—पुष्प विशेष, कमल । र० प्रि० ६-४-४ । वि० २०-४८-४ । रा० ६-५४-१ । ३०-३६-२ । ३५-५-२ । ३५-६-२ ।

सरसें—क्रि० प० । खिले है । रा० १२-४८-२ । ३०-७१ ।

सरस्वती—सं० स्त्री० एक० । १. एक प्राचीन नदी जो पंजाब मे बहती थी और जिसकी क्षीण धारा कुरुक्षेत्र के पास अब भी है । वी० ४-२४ २ । ६-२२-३ । २. नाम विशेष, ब्रह्मा की पत्नी । उदा० 'पठई तहँ सरस्वती' । वि० १२-४-२ । १२-५-४ । १२-६ १ । १३-४-१ । १४-६३-१ ।

सरासन—सं० पुं० एक० । सरों का आसन—धनुष । क० प्रि० ५-१०-२ । ११-५८-४ । ११ ५६-४ । रा० ४-८-२ । ४-२१-१ । ५-३४-१ । ५-१२-४ । ७-१६-१ । १५-१२-१ । ३६-१२-१ । वी० ११-५ । १७-२५ । २४-६ । ज० २८ । व्रि० २-४-१ । १०-७-२ ।

सरासन गुन—सं० पुं० एक० । धनुप की डोरी, प्रत्यंचा । रा० ३-२४-२ ।

सरासनु—दे० 'सरासन' । क० प्रि० १५-६०-३ ।

सरावली—रा० स्त्री० बहु० । बाण-समूह । रा० १६-३६-२ ।

सरि—सं० स्त्री० एक० । माला । क० प्रि० ४-१०-२ ।

सरित—[√सर+इति] । १ सं० स्त्री० एक० । नदी, सरिता । क० प्रि० ८-३०-२ । रा० १-२५-१ । १-४८-३ ।

१५-३२-१ । २६-१५-१ । २. बहु० । नदियाँ। क० प्रि० ७-३-३ ।

सरितजित—वि० । विशेष्य—सिंधु । गंगा नदी से युक्त । क० प्रि० ७-७-४ ।

सरितवर—सं० स्त्री० एक० । वेतवा नदी । क० प्रि० ७-७-४ । ७-५-१ ।

सरिता—[√सर् (गत्यादि)+इति+टाप्] । १. सं० स्त्री० एक० । नदी, झील । क० प्रि० ७-१-१ । ७-२६-१ । १०-२४-२ । रा० १-२३-१ । ६-४-२ । १४-३८-३ । २६-३-२ । २६-६-१ । ३२-२३-१ । ३७-१-२ । वी० १-७ । १-१० । ४-५४ । ८-६ । ८-५० । १३-८ । १८-११ । १६-५ । २५-७ । ३२-११ । वि० ३-५-२ । ४-२-१ । ४-२७-२ । १२-१६-२ । १३-३६-२ । १६-१२-१ । २. बहु० । नदियाँ । क० प्रि० १०-२८ १ । १०-३२-३ । १२-११-३ । छं० मा० १-५०-६ । १-७०-३ । र० बा० १-१०-२ । वि० ६-२३-१ ।

सरिता स्वामिनी—सं० स्त्री० एक० । गंगा । वी० १५-२५ ।

सरीफ खाँ—सं० पुं० एक० । पठान योद्धा, जो प्रयाग में वीरसिंह से मिला था । वी० ५-४४ । ५-५० । ५-५१ । ७-१३ । ७-१७ । ७-१८ । ७-४४ । ७-६३ । ७-६६ । ६-३६ ।

सरीर—१. सं० पुं० एक० । वदन, देह, जीव के सम्पूर्ण अंग का समुच्चय । र० प्रि० ३-८-१ । ३-२४-४ । ४-१-१ । ८-५१-१ । १३-५-४ । क० प्रि० ४-१०-३ । ५-११-१ । ६-६७-१ । ७-२१-१ । ८-५-३ । ८-४६-२ । ६-२३-१ । १५-८३-१ । १५-४८-३ । १५-८५-३ । रा० १०-३२-१ । ११-३१-१ । १२-३१-२ । १३-४७-१ । १७-५५-१ । २०-३१-४ । २२-२-२ । २५-२३-१ । २८-११-२ । ३३-५२-२ । छं० मा० १-२६-३ । १-७५-५ । र० बा० १-३१-५ । वि० गी० ५-२३-२ । १६-६५-२ । १८-२८-२ । १८-४१-२ । २ बहु० । तन । र० प्रि० ८-१०-१ । ३ वि० । शरीरवाला । रूपवाला । र० प्रि० १४-२१-१ । १४-२७-१ ।

सरीर गति—सं० स्त्री० एक० । देह-दशा । क० प्रि० ६-६७-१ ।

सरूप—(स्वरूप) १. सं० पुं० एक० । आकार, रूप । र० प्रि० ३-२-१ । क० प्रि० ५-२-२ । ५-२५-२ । १४-४-१ । १४-३०-१ । रा० २०-२३-२ । वि० गी० १५-१२-१ । १६-१०१-१ । १६-१०१-२ । २. वि० । विशेष्य—पँवार । रूपवान । वी० ८-१६-२ । २०-६-२ ।

सरूप सुभ—वि० । विशेष्य—रदमिनी । सुन्दर रूपवती, शुभ लक्षणों से युक्त । र० प्रि० ३-२-१ ।

सरै—क्रि० प्र० । काम चल जाता है । र० प्रि० १०-१६-१ ।

सरोज—१. सं० पुं० एक० । (अ) कमल, पंकज । र० प्रि० ३-३४-२ । ७-१५-३ । क० प्रि० ८-३६-१ । १४-१३-३ । १४-१७-१ । रा० २६-१६-२ । (आ) (क) कमल । (ख) मुख । क० प्रि० १३-१८-३ । २. बहु० । कमल । र० प्रि० १-२४-३ । ८-२३-१ ।

सरोजनि—सं० पुं० बहु०। कमल पुष्प। र० प्रि० ३-४७-३। क० प्रि० १२-४-३। १५-१३-४।

सरोरुह—सं० पुं० एक०। जलज। र० प्रि० ६-४९-४। क० प्रि० ११-४८-४। रा० १२-४९-१। वि०गी० २१-१२-२।

सरोवर—[सरस्√वृ+अप्] १ सं० पुं० एक०। तालाब, तड़ाग। क० प्रि० १५-१७-२। रा० ३५-२७-१। वि० गी० १३-२९-१। २ बहु०। तालाब। क० प्रि० १५-१२०-१।

सरोष—वि०। विशेष्य—आनन्दी गोपाल। क्रोधित। वि० ११-५४-१।

सर्ग—सं० पुं० एक०। सर्ग। वि० गी० १६-५४-१।

सर्दूल—सं० पुं० एक०। शार्दूल। छं० मा० २-१८-३।

सर्प—सं० पुं० एक०। साँप। रा० १३-६३-१। छं० मा० २-१९-४। २-२०-उदा०। वि० गी० १७-३६-२। २१-२७-२।

सर्पध्वजा—सं० स्त्री० एक०। वह ध्वज जिसपर सर्प का चिह्न अंकित हो। रा० १७-३५-१।

सर्पन—सं० पुं० बहु०। सर्पों। र० बा० १-४१-५।

सर्पिनी—१. सं० स्त्री० एक०। साँपिनी। वि० गी० १६-१०५-१। २. वि०। विशेष्य—राजश्री। विषैली, विषयुक्त। वि० गी० १६-१०५-१।

सर्व—वि०। विशेष्य—पसु। सब, समस्त रा० १७-४९-२। १९-३३-२। २९-२८-२। क० प्रि० ११-५६-२। १५-१२९-१। १५-१२९-२। र० बा० ७-३। १८-२। वि० गी० १०-११-२। १५-११-३। १५-११-४। १५-४४-१। १५-४९-२। १८-७-२। १८-३४-१। १९-१७-२। १९-२९-४। १९-६३-४। २०-६-२। २१-४०-३।

सर्वग—१. वि०। विशेष्य—श्री रघुनाथजू। सर्वत्र व्याप्त। रा० १२-२६-१। वि० गी० १-१-४। २-२०-२ १५-४१-१। १८-१७-१। १९-१४ १। २ विशेष्य—राम। सर्वव्यापी। रा० २७-१-१।

सर्वत्र—वि०। विशेष्य—श्री रघुनाथजू। सब बातों से परिचय रखनेवाले। रा० १२-२६-१। २५-२८-१। क० प्रि० ८-१७-१। वी० ३१-६५-३। वि० १-१-४। १-३४-१। २-२०-२। ८-१६-१। ८-१६-२। १३-३२-१। १५-४१-१। १८ १७-१। १९-१४-१। २१-५-३।

सर्वज्ञता—सं० स्त्री० एक०। सब कुछ जानने की क्रिया। क० प्रि० ६-२९-२। वि० ८-१७-१। ८-१७-२।

सर्वतोभद्र—सं०पुं०एक०। याग-विशेष। वि० ४-३२-२।

सर्वदा—१. वि०। विशेष्य—तुम (पार्वती)। अन्तर्यामी। वि० १-३४-१। २-६-१। ४-३६-४। ५-१८-२। ६-२२-१। ६-२२-३। ११-५३-१। १३-२४-२। १३-३२-१। १३-३२-२। १६-१७-२।

२. विशेष्य—राम । नित्य, अमर । रा० २७-१-१ ।

सर्वदानंद पूरे—वि० । विशेष्य—जीव । (रामराज्य के) सर्वदा आनन्द से युक्त । रा० २८-३-१ ।

सर्वदोषादि—सं० पुं० एक० । सभी दोषो का । वि० ११-४९-१ ।

सर्वविद्या—सं० स्त्री० बहु० । पूरी शिक्षा । वि० ११-२४-२ ।

सर्वविद्या विलासी—वि० । विशेष्य—जुआ (रामराज्य के) । सब प्रकार की विद्याओ से परिपूर्ण । रा० २८-३-२ । विद्याएँ १८ प्रकार की मानी गयी हैं—शिक्षा, कल्प, व्याकरण, छंद, ज्योतिष, निरुक्त आदि छह अंग, ऋग्, यजु, साम, अथर्व आदि चार वेद, मीमासा, न्याय, धर्म-शास्त्र, पुराण, आयुर्वेद, धनुर्वेद, गांधर्वशास्त्र और अर्थशास्त्र ।

सर्वभक्षी—वि० । विशेष्य—भूति । जो सबका भक्षण करता हो, किसी का हित नही करनेवाला । रा० १८-१० ४ । २८-१५-२ ।

सर्वभाव—सं० पुं० बहु० । सब प्रकार । वि० ११-५३-१ । १५-११-३ ।

सर्वभावनि—सं० पुं० बहु० । सभी प्रकारो से । वि० १५-११-४ ।

सर्वभावनि-इष्ट—वि० । विशेष्य—भगवत । सब प्रकार के भावो को इष्ट (किसी प्रकार की भावना से भगवान् का नाम लेने पर वह प्राप्त हो सकता है) । वि० १५-११-४ ।

सर्वमंगला—सं० स्त्री० एक० । पार्वती । क० प्रि० ०५-१२९-२ । रा० ४-२३-३ ।

सर्वमंगला भार—वि० । विशेष्य—श्रीकंठ । समस्त मंगल रूप और काम-रहित । क० प्रि० १५-१२९-१ ।

सर्वसंपत्ति सोभा प्रकाशी—वि० । विशेष्य—जुआ (रामराज्य के) । सब प्रकार की संपत्तियो की शोभा से प्रकाशमान । रा० २८-३-२ ।

सर्वसक्ति समेत—वि० । विशेष्य—भगवत । सर्वशक्तिमान् । वि० १५-११-२ ।

सर्वस-त्याग-प्रवीन—वि० । विशेष्य—नृप । सब प्रकार के त्याग करने मे सक्षम, त्यागी । वि० १६-६७-२ ।

सर्वेस—वि० । विशेष्य—श्रीविस्नु । श्रेष्ठ ईश । वि० १८-१७-२ ।

सर्वदा रस एक—वि० । विशेष्य—राम । सदा एक रस रहनेवाला, सदा कृपा-दृष्टि रखनेवाला । रा० २७-१४-१ ।

सर्म—(शर्म) । सं० पुं० एक० । सुख या आनन्द । वि० ४-४-१ । ८ ३४-२ । ११-३७-१ ।

सर्मदा—सं० स्त्री० एक० । नदी-विशेष । वि० ६-२२-१ । सर्वदा (सर) ।

सलज—वि० । विशेष्य—पद्मिनि, रानी । १ पद्मिनि के पक्ष मे—लज्जावती । र० प्रि० ३-३-१ । ५-१९-४ । क० प्रि० ६-१४-२ । ८ ६-२ । २. रानी के पक्ष मे—लज्जावती । क० प्रि० ८-६-२ ।

सलज्ज—वि० । विशेष्य—स्वकीया को अभिसार । लज्जा से युक्त । क० प्रि० ४-१३-२ । ८-४६-२ । र० प्रि० ७-२६-१। वी० १-३४-२ ।

सलज्ज गति—वि० । विशेष्य—दान । लज्जापूर्ण गतिवाला । वी० १-३४-२ ।

सलाक—सं० स्त्री० एक०। वाण। रा० ५-२६ ३।

सलाका—सं० स्त्री० एक०। सलाई। क० प्रि० १५-६१-१।

सलाम—(अरबी)। सं० पुं० एक०। अभिवादन। वी० ६-६। ज० २००।

सलि—सं० स्त्री० एक०। एक तरह का वाण। रा० १७-४०-३।

सलिल—१ स० पुं० एक०। पानी, जल। क० प्रि० ३-५४-२। ८-३१-१। वि० १४-२८-२। २. वि०। विशेष्य—नर-बानर। रक्त वर्ण के। क० प्रि० ८-३१-१।

सलिलचर—सं० पुं० बहु०। जलचर जीव। क० प्रि० ८-३१-१। रा० ३६-६-१।

सलिला—स० पुं० एक०। जल। रा० ३६-६-१।

सलीमशाह—सं० पुं० एक०। अकबर का पुत्र जहाँगीर। वी० ५-१४। ५-१८। ५-७८। ५-८४। ५-६५। ६-६। ६-३६। ६-४७। ६-५१। ६-५५। ७-३। ७-६। ७-११। ७-१४। ७-७ २२। ७-३२। ७ ४५। ७-४६। ७-५१। ७-६४। ७-६६। ६-६। ६-८। ६-११। २३-३१। २६-३६।

सलोचन—स० पु० बहु०। सुन्दर आँखे। र० प्रि० ६-४७-३।

सलोनी—वि०। विशेष्य—केस। अधिक अच्छी। क० प्रि० ११-८३-१।

सलोम—वि०। विशेष्य—सरीर। लोमयुक्त। र० प्रि० ३-८-१। वी० ११-५४-१। वि० ६-५३-२।

सलोम सरीर—वि०। विशेष्य—संखनी। जिसका शरीर लोम से युक्त हो। र० प्रि० ३-८-१।

सवा—वि०। विशेष्य—कोस। संख्याविशेष, चौथ ई सहित। वी० १६-६-१।

सविता—स० पुं० एक०। शिव, सूर्य। क० प्रि० १५-१-१। १५-४७-४।

सविताजू—आदरार्थक। दे० 'सविता'। क० प्रि० १-६१-१।

सविलास—स० पुं० एक०। सुन्दर क्रीडा। क० प्रि० १४-२६-३।

सवै—क्रि० प्र०। बरसे। र० प्रि० १२-१२-३।

सवैया—स० पुं० एक०। एक छंद का नाम। क० प्रि० १६-७०-२। वी० २६-३३।

सव्येवत—स० पुं० एक०। यमकालंकार का एक भेद। क० प्रि० १५-६५-१। १५-६५-२।

ससंक—स० पुं० एक०। हिरन का दाग। क० प्रि० ६-३२-१।

ससं—सं० पुं० एक०। मृग। क० प्रि० ५-२७-३।

ससि—[शशि] सं० पुं० एक०। चन्द्रमा। र० प्रि० १४-२२-३। क० प्रि० १-५१-२। ४-१५-२। ५-५-२। ५-२७-३। ६- ७-२। ६-६६-३। ७-१-२। ७-२३-२। ७-३४-१। १३-२३-१। १४-४३-१। १४-४३-४। १५-११-२। १५-३६-२। १५-७६-२। १६-६६-२। रा० १-१-३। ६-४६-२। १३-१६-२। २०-६४-२। २३-२३-१।

२६-१७-२ । ३०-१३-२ । ३२-२-२ । ३३-१३-२ । वी० २-२ । ३-२४ । ३-२८ । ५-१०-४ । ६-१४ । १८-१७ । १६-६ । २० ११ । २२-८६ । २२-८६ । २७-१४ । २८-६ । २६-२५ । ३३-५ । ज० ८ । वि०गी० १०-२१-१ । १५-१४-१ । १५-४०-२ । १८-३७-२ । १६-१८-१ ।

ससिकला—सं० स्त्री० एक० । चन्द्रमा की कला । रा० १३-३६-१ ।

ससिमंडल—सं० पुं० एक० । चन्द्रमण्डल, चन्द्रमा का घेरा । र० प्रि० ४-६-४ । क० प्रि० १४ ११-४ ।

ससिश्री— सं० स्त्री० एक० । चन्द्रमा की ज्योति । रा० १३-६ -२ ।

ससी—सं० पुं० एक० । चन्द्रमा । क०प्रि० ७-३२-२ । ६-१८-४ । रा० १४-६-१ । १६-०२-१ । १३-१६-२ ।

ससोक—वि० । विशेष्य—काल । शोक से ग्रसित । वि० गी० १४-२६-२ ।

ससोकी—वि० । विशेष्य—सोकै । शोक से युक्त । रा० २८-७-१ ।

सस्त्र—१. सं० पुं० एक० । वे हथियार जो हाथ मे पकडे हुए हो शत्रु पर घाले जाते हैं, जैसे—तलवार, कटार, गदा आदि । क० प्रि० ८ २६-१ । रा० २-२८-१ । ६-६४-२ । १७-३४-१ । १६-४८-२ । २१-५७-२ । ३३-६७-२ । ३६-३-२ । ३५-५-१ २ । बहु० । वि० गी० ११-२२-१ ।

सस्त्र प्रहार—सं० पुं० एक० । शस्त्र की चोट या आघात । क० प्रि० ७-२६-१ ।

सस्त्रशाला—सं० स्त्री० एक० । शस्त्रों को रखने की जगह । रा० १४-६-२ ।

सस्यजुक्ता—वि० । विशेष्य —रामराज्य । धान्य या खेती से युक्त । रा० २८-१-१ ।

सहज—१ सं० पुं० एक० । सहज व्यतिरेकालंकार—व्यतिरेकालंकार का एक भेद । क० प्रि० ११-६८-२ । २ वि० । विशेष्य—सुगंधित अंग । स्वाभाविक रूप से । रा० ६-६२-२ । ११-३१-१ । र० प्रि० ३-२-१ ।

सहज इन्द्र—सं० पुं० एक० । गहरवार वंश का एक राजा । क० प्रि० १-१०-२ । वी० २-२७ ।

सहजप्रिया—वि० । विशेष्य—सूरज किरन, मुद्रिका । स्वाभाविक रूप से प्रिय लगनेवाली । रा० १३-८४-१ ।

सहज सुगंध—वि० । विशेष्य—पद्मिनी । स्वाभाविक रूप से सुगंधित । र० प्रि० ३-२-१ ।

सहज सुगंधन के घन भरी—वि० । विशेष्य—कदली कुसुम केतकि कुज । स्वाभाविक रूप से सुगंध के घन से भरी हुई । वी० २४-१६-१ ।

सहज सुगंधित—वि० । विशेष्य—अंग । स्वाभाविक रूप से सुगन्ध युक्त । रा० ६-६२-२ ।

सह झलकतीन—वि० । विशेष्य—भुज मुलीन । स्वाभाविक रूप से चमकनेवाले । रा० ३१-१५-१ ।

सहनशील—वि० । विशेष्य—राज । सहन करने की क्षमता जिसमे हो । वि० गी० ६-५-४ ।

सहनाय—(फारसी)। सं० पुं० एक०। वी० २१-३३।

सहर—सं० पुं० एक०। १. स्याहगोश नामक बनजंतु जो दौड-धूप मे बहुत वेगवान होता है। क० प्रि० ८-३२-२। २. शहर, नगर। क० प्रि० १३-६-१।

सहस—वि०। विशेष्य—पिपिकार। एक हजार। वी० २७-५-१। वि० गी० १-२५-२।

सहस चारि—वि०। विशेष्य—सेना। चार हजार। र० बा० ५३-३।

सहस दो—वि०। विशेष्य—पयदर। दो हजार। र० बा० ५३-३।

सहस बदन—सं० पुं० एक०। हजार मुखवाला, शेषनाग। रा० ३०-१-१।

सहस बाहु—सं० पुं० एक०। सहस्रबाहु, कार्तवीर्यार्जुन। वी० २-६।

सहस भुज—वि०। विशेष्य—अर्जुन। हजार भुजावाले। रा० ६-३४-४।

सहस्र—वि०। विशेष्य गोसत। हजार। रा० ३०-२७-४। वि० १४-५४-१।

सहस्र स्नुति—सं०स्त्री०एक०। नदी विशेष। वि० ४-११-२।

सहहि—क्रि० प्र०। सहन करे। रा० ९-१७-२।

सहाइ—सं० पुं० एक०। मदद, भरोसा, आश्रय। क० प्रि० ११-५१-१।

सहाउ—सं० पुं० एक०। सहाय, मदद। क० प्रि० ८-७-२।

सहाबुदीसाह—सं० पुं० एक०। शाह शहाबुद्दीन—गजनी का शासक जिसने ११९३ ई० मे पृथ्वीराज को हराकर हिन्दुस्तान मे सच्चे अर्थ मे मुस्लिम साम्राज्य की नीव डाली। क० प्रि० १२-२८-२।

सहाय—सं० पुं० एक०। मदद, आश्रय। रा० १२-५०-२। वि० ३-९-२।

सहास—१. वि०। विशेष्य—आयुध। सहस्र। वी० ८-२४-१। २. क्रि० प्र०। हँसते हुए। रा० १०-१५-२।

सहि—१ सं० पुं० एक०। शाह बादशाह। र० १-५२-४। २. क्रि० प्र०। सहना। र० प्रि० ७-४०-२। ९-२६-४। क० प्रि० ३-१०-२।

सहित—वि०। विशेष्य—लक्ष्मन। हितैषी। रा० १३-८६-१।

सहित उछाह—वि०। विशेष्य—सेत। उत्साह सहित। वी० १९-२१-१।

सहिततार—वि०। विशेष्य—ग्रीव। मोतियो से युक्त। रा० १५-३९-२।

सहित नक्षत्र—वि०। विशेष्य—आकास। नक्षत्रो से युक्त। वी०। १५-४-१।

सहित सत्य—वि०। विशेष्य—वैस्य। सत्य सहित, सत्यवादी। रा० १-४३-३।

सहित सनेह—वि०। विशेष्य—दीप, देह। श्लेष से—(अ) दीप के पक्ष मे—तेल युक्त। (आ) देह के पक्ष मे—प्रेम युक्त। रा० १३-६३-१।

सहित सुदरसन करुना कलित—वि०। विशेष्य—देव का दिवान, बाग। श्लेष से—१. देव को दिवान के पक्ष मे—जहाँ सुदरसन चक्र धारण करनेवाले विष्णु रहते हैं। विष्णु सुदर्शन चक्र-

धारी माने जाते है। मत्स्य पुराण मे लिखा है—दिवाकर ने विष्णु से कहा कि यदि मेरे प्रति आपका अनुग्रह हो तो मेरा तेज कुछ कम कर दीजिए। एक विश्वकर्मा द्वारा दिवाकर को चक्र-भूमि पर चढाकर विष्णु ने उनका तेज घटा दिया। पीछे वह तेज विष्णु के चक्र रूप मे तथा शिव के त्रिशूल और इन्द्र के वज्र रूप मे परिणत हुआ। —मत्स्य पुराण। वामन पुराण मे लिखा है कि भगवान विष्णु ने देवो से कहा था—जो अस्त्र है उससे असुरो का वध नही किया जा सकता। अतएव अस्त्र के लिए तुम सभी अपना-अपना तेज दे दो। वह सब तेज एकत्र होने से विष्णु ने अपना तेज मोचन किया। महादेव ने इस सब तेज द्वारा एक अनुपम शस्त्र बनाया जिसका नाम सुदर्शन रखा गया। पीछे महादेव ने उसके अवशिष्ट तेज द्वारा वज्र निर्माण किया। शिव ने यह सुदर्शन चक्र दुष्टों के दमन के लिए विष्णु को प्रदान किया। —वामन पुराण। २. बाग के पक्ष मे—सुदर्शन एवं करुणा नाम के पेडो से युक्त। क० प्रि० ७-१५-१।

सहिहौ—क्रि० प्र०। सहूँगो। क० प्रि० ३-१२-३।

सही—क्रि० प्र०। सह लिया। रा० १७-२५-४।

सहे—क्रि० प्र०। सहकर। र० प्रि० ८-२३-२। रा० १९-४१-१। २१-४०-१। २७-१८-२।

सहेली—सं० स्त्री० एक०। सखी। र० प्रि० ३-७२-२। ५-२४-१। ७-२७-१। ९-२०-३। ११-१४-३। १६-५-३। क० प्रि० १५-८५-१। वि० १४-२५-३।

सहै—क्रि० प्र०। सहेगा, सह सकता है। रा० १३-६२-१।

सहोकति—[सहोक्ति]। सं० स्त्री० एक०। अलकार-विशेष्य—जहाँ किसी वस्तु की कमी-बेशी, शुभ वा अशुभ, या गुप्त व प्रगट होना वर्णन करना हो, और उसके साथ एक और घटना का भी उल्लेख कर दिया जाय, उसको 'सहोक्ति' कहते हैं। (सह+उक्ति=सहोक्ति)। क० प्रि० १२-२-२।

सहोक्ति—सं० स्त्री० एक०। १ अलंकार-विशेष। क० प्रि० ६-४-२। २ (अ) घटना। (आ) अलकार-विशेष। क० प्रि० १२-२०-२।

सहोदर—सं० पुं० एक०। भाई। रा० १५-३७-२। १८-१६-२। ३०-२६-४। ३९-१४-१। र० १-१३-१। १-१३-२। वि० २-१५-२। ६-२८-१।

सहो—क्रि० प्र०। सह रहा हूँ। र० प्रि० ११-४-४। रा० १६-२०-१।

सहोगी—क्रि० प्र०। सहूँगी। क० प्रि० ३-१२-३।

सह्यो—क्रि० प्र०। सहना, सहा। र०प्रि०। ३-३१-४। रा० ९-२९-४। १५-३२५-२।

सवै—क्रि० प्र०। बरसते हैं। रा० ३५-८-४।

सॉंकर—१. सं० स्त्री० एक० । जंजीर, शृंखला । रा० १-१-३ । १-१-४ । वी० २४-१२ । वि० १६-७२-२ । २ बहु० जजारें । क० प्रि० १६-५३-२ ।

सॉंकरनि—स० स्त्री० बहु० । जंजीरें । क० प्रि० ६-६६-४ ।

सॉंकरे—सं० पुं० बहु० । संकट । क०प्रि० ६-६६-४ ।

सॉंग—स० स्त्री० एक० । बरछी । रा० १८-१८-२ । वि० १८-१८-२ । १८-६६-२ ।

सॉंच—१ सं० पुं० एक० । सच्ची बात, सत्य, सत्य-कथन । क० प्रि० ६-३०-४ । ७-३१-४ । ११-२-३ । ११-३-४ । १५-२२-१ । रा० २५-३६-१ । वी० १-३४ । १-३७ । ३-७ । रा० ३-११८ । १३५ । वि० २१-५२-१ । २ वि० । विशेष्य—दान । सच्चा । वी० १-३४-२ । छ० १-६६-६ ।

सॉंच हुँ—क्रि० वि० । सचमुच मे । क०प्रि० १४-२३-७ ।

सॉंची १ सं०पुं०एक० । सत्य । वि०गी० १४-१२-२ । २ वि० विशेष्य—बात । वि०गी० १४-१२-१ । क०प्रि० ४-४-१ ।

सॉंचु—सं० पुं० एक० । सत्य । वि० गी० २-२१-२ ।

सॉंचे—१ स० पु० एक० । वह ढाँचा जिसमे कोई गोली चीज भरकर खास शक्ल की चीज ढालते है । र०प्रि० १२-४-२ । २ वि० । विशेष्य—सहोदर । सत्य का पालन करनेवाला । वि०गी० २-१५-२ । क० प्रि० ६-५७-४ ।

सॉंचो—१ सं० पुं० एक० । सच्ची बात । वि०गी० १३-६-१ । १३-५७-२ । १३-६६-२ । १३-८३-२ । १४-३-३ । १४-७-४ । १६-६८-२ । १६-१००-२ । १६-१०१-२ । २. वि० । विशेष्य—शूर । सच्चा । वी० ३०-७-१ । ३०-८-१ । ३१-३-१ । ३१-४-१ । ३१-४०-२ । ३१-६२-२ । क० प्रि० ६-४८-२ । ६-५५-२ । ६-५७-४ । रा० १-१८-१ । वि० गी० ५-४-१ । ७-६-१ । १३-८३-३ । १४-७-४ । १६-६८-२ । १६-१००-२ । १६-१०१-१ । १६-२०-१

सॉंझ—स० पु० एक० । शाम । र० प्रि० ५-१२-१ । ५-२६-१ । क० प्रि० १६-२६-१ ।

सॉंटो—सं० पुं० एक० । बदला । रा० १३-४-२ ।

सांत—१ सं० पुं० एक० । (अ) शात रस—रस-विशेष । (आ) शात, प्रसन्न । र० प्रि० १-२-५ । १-१५ २ । वि० १७-३७-१ । २ वि० । विशेष्य—ज्योति प्रकाश । शात । वि० १७-३७-१ ।

सांति—शाति । स० पुं० एक० । काम-विशेष । वि० ७-१५-२ । ७-१६-२ । ७-१७-२ । ८-२५-४ ।

साती—(शाति)। दे०'साति'। वि० ७-२०-१। ८-१-१ । ८-२-२ । ८-२४-१ । ६-६-१ । १८-२-२ । १७-५-१ । १७-११-१ ।

सॉंदशाह—सं० पुं० एक० । जहाँगीर के दरबार का एक राजा । ज० ८१ ।

सॉंध्यो—क्रि० प्र० । संधान किया । रा० १७-६-२ । ३५-१४-२ । ३६-२-२ ।

साँप—सं० पुं० एक० । पेट के बल रेंगनेवाला एक विषैला कीड़ा, सर्प । र० प्रि० १४-३२-१ । क० प्रि० ५-२०-१ । ६-४१-१ । ९-२५-१ । १३-१०-१ । वी० २-३ । वि० १७-५१-१ ।

साँपिनि—१ सं० स्त्री० बहु० । सर्पिणी, मादा साँप । क० प्रि० १३-१०-३ । २. एक० । सर्पिणी ।

साँवरे—१ सं० पुं० एक० । श्रीकृष्ण । र० प्रि० ५-३२-४ । १०-२१ ३ । २ वि० । विशेष्य—सखा । श्याम । र० प्रि० १०-२१-३ ।

साँवरेऊ—(साँवरे+ऊ) । दे० 'साँवरे' । र० प्रि० ५-२३-४ ।

साँस—सं० स्त्री० एक० । नाक या मुँह से अन्दर खींची और बाहर निकाली जानेवाली हवा, श्वास । र० प्रि० ७-२४-३ । ८-४२-४ ।

साँसनि—सं० स्त्री० बहु० । उच्छ्वास । र० प्रि० ११-८३-३ ।

साइक—(सायक) । सं० पुं० एक० । बाण, तीर । क० प्रि० ५-१४-४ ।

साईं—सं० पुं० एक० । भगवान् । वी० १३-१० ।

साकत—(शाक्त) । सं० पुं० एक० । शक्ति के उपासक । र० प्रि० ११-१८-४ ।

साकद्वीप—(शाकद्वीप) । सं० पुं० एक० । सात द्वीपों में से एक द्वीप । वि० ४-१२-१ । ४-१३-१ । ४-१४ १ ।

साकत—सं० पुं० एक० । शक्ति या दुर्गा का उपासक शाक्त । रा० १३-८८-४ ।

साखि—सं० स्त्री० एक० । गवाही । रा० २०-१४-१ ।

साख—सं० पुं० एक० । १ प्रमाण, एतबार । र० प्रि० २-१७-४ । २. शाखा । रा० १३-६९-२ ।

साखा—सं० स्त्री० एक० । १ वेद की संहिताओं को पदपाठ और स्वर की दृष्टि से व्यवस्थित करनेवाला किसी ऋषि के नाम पर उनके वंशजों अथवा शिष्यों द्वारा परंपरा के रूप में चलाया जानेवाला संप्रदाय । रा० १२-२०-३ । २ शाखा या डाली । रा० २-३-१ । र० १-३६-१ ।

साखा बिलासी—सं० पुं० एक० । पेड़ की शाखाओं में निवास करनेवाले बंदर । रा० ३०-१-१ ।

साखामृग—१ सं० पुं० बहु० । बन्दर । र० प्रि० ५-१६-४ । २. वि० । विशेष्य—हनुमत । एक शाखा से दूसरी पर उछलने कूदनेवाले । रा० १४-३-३ ।

साखि—सं० स्त्री० एक० । साक्षी, गवाह । र० प्रि० ९-११-४ । रा० ९-२०-१ । १२-१८-२ । २१-३८-२ । वि० १५-२७-१ । १७-३९-१ ।

साखोच्चार सं० पुं० एक० । विवाह के समय में वर-वधू की वंशावली तथा गोत्रादि का परिचय । रा० ६-८-६ ।

सागर—१. सं० पुं० एक० । (अ) समुद्र । र० प्रि० ३-४४-४ । १४-१९-२ । क० प्रि० १-३९-१ । ४-१९-२ । ७-१-२ । ७-२०-४ । ७-२१-४ । १०-१८-१ । ११-५६-२ । रा० १-१०-३ । ६-४-

२ । १४-१-३ । १४-१४-२ । १४-४०-२ । १४-४१-४ । १५-३०-२ । १५-३३-१ । १६-६-२ । १६-८-२ । १९-४१-२ । २१-४६-४ । २३-२३-१ । २४-२७-२ । २४-२५-२ । २७-६-३ । २६-६-१ । २७-६-३ । २७-९-२ । ३७-२१-२ । वी० १३-८ । १५ ३ । २१-३५ । २४-३ । २७-२४ । २७-१५ । २९-२५ । ३१-१५ । ३२-११ । ३२-३० । ३२-३४ । ३३-३४ । ३३-४५ । ज० ३६ । ५३ । ८३ । ११० । १११ । ११२ । वि० १-१७-४ । ४-२-२ । ४-१३-२ । ६-४७-१ १०-१९-४ । (आ) राग विशेष । क० प्रि० १-४४-१ । १-५१-१ । २. वहु० । सप्त समुद्र—क्षीर, क्षार, दधि, मधु । घृत, सुरा, इक्षुरस । क० प्रि० ७-२०-४ । ११-१७-२ । रा० १६-६-२ । ३ वि० विशेष्य इन्द्रजीत । समुद्र । क० प्रि० ४-२०-१ ।

सागर-क्षीर—सं० पुं० एक० । क्षीर सागर । वि० ४-१३-२ ।

सागर-जगत—सं० पुं० एक० । जगत रूपी सागर । रा० १५-३५-२ ।

सागर पार—सं० पुं० एक० । समुद्र का दूसरी ओर का किनारा । रा० २७-१६-४ ।

सागर-भेध—सं० पुं० एक० । समुद्र का वेध । र० प्रि० ३-४४-४ ।

सागर राग की—वि० । विशेष्य—तान तरंग । रागो का सागर । क० प्रि० १-५१-१ ।

सागरी—सं० पुं० एक० । समुद्र । क० प्रि० ७-३८-३ ।

साचै—वि० । विशेष्य- सीतापति । सत्यवान । छ० मा० । १-२०-२ ।

साज—सं० पुं० एक० । १. (अ) सजावट, सुख की सामग्री । र० प्रि० ३-६६-४ । ४-१५-३ । क० प्रि० ३-३-१ । ३-१५-२ । ३-५१-२ । ११-४३-३ । रा० २८-१९-१ । २८-२०-१ । (अ) युद्ध-सामग्री । रा० १९-३६-१ । ४. प्रभाव । रा० २३-३९-१ । २७-३-२ । ४. र० बा० १-३८-१ । राज्य । वि० गी० ९-४७-३ । १९-५-२ । १९-६-४ । ४. वहु० । सामग्री । र० प्रि० १०-२१-३ ।

साजत—क्रि० प्र० । सजाते हैं, सजे हुए है । रा० २८-१४-४ ।

साजति—सं० पुं० एक० । सजाती । रा० ३२-१०-१ ।

साजन—सं० पुं० एक० । आदरणीय, सज्जन । रा० ९-३३-३ ।

साज भार—सं० पुं० एक० । शृंगार का वजन । क० प्रि० १२-१०-१ ।

साजही—क्रि० प्र० । शोभा दे रहा है । रा० ५-१२-१ ।

साजि क्रि० प० । सजाना । र० । प्रि० १४-१५-१ । क० प्रि० ६-७६ । रा० ६-६३-२ । १८-११-२ । १९-३६-१ । १९-३७-२ । ३४-२९-१ । ३६-५-१ ।

साजै—क्रि० प्र० । लगाया, सजाया । रा० १०-१४-३ । (लगाया) । १७-२५-२ । (सजाया) २०-२३-१ । ३२-१३-२ ।

साजैं—क्रि० प० । गाते हैं । रा० ८-१९-१ । १४-९-२ । (शोभित होते हैं) १९-३१-१ । २०-३५-२ । २०-३९-१ । २१-२८-१ । २८-५-२ । ३१-३८-२ । ३२-६-२ । ३२-१२-२ । ३४-१-२ ।

साजें—क्रि० प० । सजाया है । रा० १७-३५-१ । २०-४३-२ । २९-२२-४ । २९-३०-२ । ३२-२१-१ । ३२-२९-२ ।

साठ सहस—वि० । विशेष्य—दल । साठ हजार । र० बा० ५२-४ ।

साढ़े तीन—वि० । विशेष्य—हाथ । संख्या विशेष, ३½ । वी० १७-५७ २ ।

सात—वि० । विशेष—दीप । संख्या विशेष, ७ । रा० १२-५-४ । १८-६५-१ । २०-३१-२ । २६-१३-२ । २९-२७-१ । ३०-३०-२ । ३५-१०-४ । र० प्रि० ३-४०-२ । ३-४१-१ । ३-४२-२ । वी० १-४६-४ । १७-१०-१ । १७-५८-१ । २२-३-२ । वि० ४-६-४ । ४-८-३ । ४-२२-३ । ४-२५-२ । ४-२७-२ । १४-३५-३५-१ । १४-३६-१ । १४-३७-२ । १७-५५ २ । क० प्रि० ८-२४-४ । ११-१७-१ । ११-१८-१ । ११-१८-२ । १२-२३-३ । र० ३९-३ । रा० २१-३ । २१-४ । ३४-२ । १२४-४ ।

सातई—वि० । विशेष्य—नदी । सात, ७ । वि० ४-८-२ ।

सातकी भाव—सं० पुं० बहु० । वह अनुभाव जिसमे स्तंभ, स्वेद, रोमाच, स्वर-भग, कंप, वैवर्ण्य, अश्रु और प्रलाप—ये आठ प्रकार के अंग-विकार होते हैं । क० प्रि० ८-४६-१ ।

सात छन्द—सं० पुं० बहु० । वेद के सात छन्द—गायत्री, उष्णिक, अनुष्टुप, वृहती, पंक्ति, त्रिष्टुप, जगती । क० प्रि० ११-१८-१ ।

साततुचा—(सात त्वचा) । सं०स्त्री०एक० । शरीर के सात चमडे । क० प्रि० ११-१८-१ ।

सातनर—सं० पुं० बहु० । मानव जाति के सात प्रकार के नर—ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र, संकर, अन्त्यज, यवन । क० प्रि० ११-१८-२ ।

सात रसातल—सं० पुं० बहु० । सात प्रकार के रसातल—तल, अतल, वितल, सुतल, तलातल, रसातल, पाताल । क० प्रि० ११-१७-१ ।

सात से—वि० । विशेष्य—ग्राम । सात सौ । क० प्रि० २-३-२ ।

सातहु—वि० । विशेष्य—सिंधुन । सातो । रा० २६-१२-१ । २०-२१ २ । २७-९-४ । रा० १६३-४ ।

सातहु दीपनि—सं० पुं० बहु० । सप्त द्वीप क० प्रि० १३-३-१ ।

सातहूँ—वि० । विशेष्य—रसातल । सातो, सात, ७ । वी० १-४६-३ । क० प्रि० १३-३-१ ।

सातुक—१. सं० पुं० एक० । सात्विक भाव । र० प्रि० ६-४९-३ । क० प्रि० १०-९-१ । २ वि० । विशेष्य—भाव । सात्विक । क० प्रि० १०-९-१ । ११-४८-३ ।

सातुकी —सं० स्त्री० एक० । अनुभाव-विशेष । क० प्रि० १५-३२-१ ।

सातों —वि० । विशेष्य—सागर । सात, ७ । रा० १७-६-४ । २७ १६-३ । र० प्रि० ११-१३-३ । क० प्रि० ११-१८-१ ।

सातोपुरी —सं० स्त्री० बहु० । सात नगरियाँ—अयोध्या, मथुरा, माया, काशी, कांची, अवंतिका, द्वारिका । क० प्रि० ११-१८-१ ।

सातोंपुरी—सं० स्त्री० बहु० । सात नगरियाँ । क० प्रि० ७-३-३ ।

सातों समुद्रन—सं० पु० बहु० । सप्त समुद्र । क० प्रि० ६-७१-४ ।

सातो—वि० । विशेष्य—सिंधु । सात, ७ । वी० १-४६-३ । क० प्रि० ४-१-२ । ४-१६-२ । ४-२४ २ । ४-२६-२ । शिख० १६-१ । ज० २१-३ वि० ४-१-२ । ४-१६-२ । ४-२४-२ । ४-२६-२ ।

सातो समुद्रन मुद्रित —वि० । विशेष्य—धरनी । सातो समुद्रो से वेष्टित । क० प्रि० ६-७१-४ ।

सात्वती—सं० स्त्री० एक० । चार नाटकीय वृत्तियो मे से एक जिसका वीर, अद्भुत, रौद्र आदि रसो में प्रयोग होता है । र० प्रि० १५-१-२ । १५-८-२ ।

सात्त्विक—१. सं०पुं०एक० । वह भाव जिसमे सत्व गुण प्रबल हो । उदा० 'सात्विक राजस तामसे' । र० प्रि० ६-२-२ । ६-४६-१ । वि० गी० २१-१-७ । २ विशेष्य—दान । सात्विक गुणवाला । रा० २१-२-१ । २१-३-४ । केशव ने सात्विक दान का लक्षण यो दिया है—'पूतियै द्विवत् आपने कर नारि संजुत जानियै । देव देवहि थापि कै पुनि वेदमंत्र बखानियै । हाथ लै कुस गोत उच्चरि स्वर्नजुक्त प्रमानियै । दान दै कुछु और दीजिहि दान सात्विक जानियै ॥ रा० २१-३-१ । २१-३-४ ।

सात्त्विक धर्म—सं० पुं० एक० । सत्वगुण युक्त धर्म । छं० मा० २-४५-६ ।

सात्विक धर्मसो—वि० । विशेष्य—रस-वीर । सात्विक धर्म सहित । रा० ७-१५-४ ।

साथ—सं० पुं० एक० । हेल मेल, संग, संयोग । रा० ६-३२-२ । ६-४२-२

साथिन—सं० पुं० बहु० । मित्रगण । र० बा० १-५-२ ।

साथी—सं० पुं० एक० । मित्र, दोस्त, सहचर । क० प्रि० ६-५६-२ । रा० १६-२६-१ । र० बा० १-३३ २ । १-३६-५ ।

सादिक मुहम्मद खाँ—सं० पुं० एक० । होरिल राव द्वारा पराजित पठान योद्धा । वी० २-४१ ।

सादिम खान—सं० पुं० एक० । एक पठान योद्धा । वी० १४-४ ।

सार्दूल—सं० पुं० एक० । शार्दूल । छं० मा० २-२०-३ ।

साध—सं० पुं० एक० । १ (अ) इच्छा, कामना । र० प्रि० ५-१०-१ । ८-१२-१ । १२-१०-२ । १२-२४-२ । १२-२६-४ । १४-५-४ । क० प्रि० ११-३-३ । (आ)

साधु—छं० मा० १-२६-३ । २ स्त्री० । कामना, इच्छा, उत्कट अभिलाषा । रा० १७-१-२ । वि० ८-३७-२ ।

साधक—[√साध्+ण्वुल्] । सं० पुं० एक० । १ साधना करनेवाला । वी० १-२५ । २ वि० । विशेष्य—श्री विष्नु । साधना करनेवाले । वि० १८-१४-२ ।

साधक गुनि— वि० । विशेष्य—दान । साधन स्वरूप । वी० १-२५-३ ।

साधत—क्रि० प्र० । साधते हैं, साधना करते हैं । रा० १८-७-१ ।

साधते—क्रि० प्र० । साधना करते, जीतते । रा० १८-३७-१ ।

साधन— १ सं० पुं० एक० । (अ) कारण । वि० १-१०-१ । (आ) सिद्धि प्राप्ति । छं० मा० १-३७-४ । २-४९-५ । वि० ६-७३-२ । ८-३७-२ । ८-३८-२ । ११-१२-४ । १५-५७-१ । २१-५३-३ । २. बहु० । (अ) सामग्री, उपकरण । र० प्रि० ३-५२-४ । क० प्रि० ९-१७-४ । ९-१८-२ । ९-२४-१ । १३-७-२ । १३-९-१ । वी० १-८६ । १-४६। १-६१ । (आ) उपाय, युक्तियाँ । र० प्रि० १०-९-३ । रा० २५-४०-२ । (इ) सयम, नियम, ध्यानादि सिद्धों के कर्तव्य । रा० ९-२९-२ । १८-२-१ । (ई) साधुओं को । वि० १०-९-२ ।

साधना—सं० स्त्री० एक० । सिद्ध करने की क्रिया । रा० १७-२१-२ । २१-२४ १ । २३-९-१ । २५-९-२ । २५-१०-२ । २५-२--२ । २५-३९-१ । २७-२-१ ।

साधनानि—सं० स्त्री० बहु० । विद्याएँ । क० प्रि० १५-६४-३ ।

साधनै—सं० पुं० बहु० । पदार्थ । क० प्रि० १२-२६-१ ।

साध-संमति—१ सं० स्त्री० एक० । साधु सम्मति । र० बा० १-९-२ । २. वि० । विशेष्य—रतनसेन । साधु चरित्रवाला । र० बा० ९-२ ।

साधारन—वि० । विशेष्य—अंतसंग । साधारण कोटि का । वि० २०-४५-१ ।

साधारनै—सं० पुं० एक० । अलंकारों के दो रूपों में से एक—सामान्य अलंकार । क० प्रि० ५-२-२ ।

साधि—क्रि० प्र० । मुक्ति दिलाकर । र० प्रि० ८-५२-२ । ११-५-७ । रा० ५-४३-४ । २--२०-६ । साधकर ।

साधिजै—क्रि० प्र० । साध लो, बना लो । रा० १६-९-३ । १७-९-१ ।

साधी—क्रि० प्र० । काबू करके । रा० १-१४-१ । १४-२६-२ । साधतो है ।

साधु—१. सं० पुं० एक० । (अ) सरल स्वभाव । क० प्रि० ६-१४-३ । (आ) सज्जन । छं० मा० २-४०-१० । र० बा० १-१५-४ । १-३५-२ । वि० ४-३५-१ । ५- ६-१ । ६-७४-१ । ९-१८-२ । १०-१८-१ । १३-१९-१ । १३ २९-१ । १३-५६-४ । १३-८०-२ । १४-५-४ । १४-३३-१ । १४-३६-१ । १६-३८-२ । १४-५४४ । १६-११५-२ । १७-४-२ । २०-४०-२ । २१-४९-१ । २१-६२-३ । २.

बहु० । (अ) धार्मिक, सज्जन । क० प्रि० ३-९-१ । ३-१०-२ । ३-४२-३ । ८-१०-४ ६-२०-२ । १०-७-२ । १५-११४-२ । (आ) साधु गण । वि० ८-३-१ । ३ वि० । विशेष्य—मत । (अ) उत्तम, अच्छा, साधु प्रकृति का । रा० १-४-४ । वी० १-४१-२ । (आ) वि० । विशेष्य—सुन्दरी । सच्ची, पतिव्रता । रा० २८-६-१ । (इ) विशेष्य—ध्वज । सीधी । रा० १-३४-१ । (ई) विशेष्य—उत्तम चरित्रवाले । रा० १४-३२-४ । २२-९-१ । २४-१८-२ । २७-२-१ । ३१-३-१ । ३९-२३-१ । र० प्रि० १२-२३-२ । १४-३४-३ । क० प्रि० ३-४२-३ । ६-१४-३ । वी० २-१७-२ । ११-३२-२ । २७-२९-१ । ३१-३-१ । ३२-५६-१ । वि० ४-३५-१ । ४-३९-३ । १४-३८-२ । १५-३७-१ । १६-११५-२ । १७-४-२ । २०-१४-१ । (उ) विशेष्य—बात । उत्तम, श्रेष्ठ । रा० १-१-४ ।

साधु चरित्र—वि० । विशेष्य—भरत । शुभ चरित्रवाले । रा० १०-९-१ ।

साधुन—सं० पुं० बहु० । संत लोग । र० प्रि० २-४-१ । क० प्रि० ११-३-२ । वि० १४-१-२ ।

साधुनि—देखिए 'साधुन' । र०प्रि० ३-६४-३ । ८-५६-२ ।

साधु वसिष्ठ—सं० पुं० एक० । वशिष्ठ महर्षि । वि० १५-३७ १ ।

साधु मन बचकाइके—वि० । विशेष्य—कुमार दसरथ राइ के । मन वचन कर्म से पवित्र । क० प्रि० ८-१०-३ ।

साधु मन बचकाय की—वि० । विशेष्य—सुचंदन । मन वचन कर्म से पवित्र । वि० १०-१८-१ ।

साधु मन बचन काय के—वि० । विशेष्य—कुमार । मन वचन कर्म से पवित्र । रा० ५-३२-३ ।

साधु संसर्ग—सं० पुं० एक० । महात्माओं का संपर्क । रा० ३९-३३-१ ।

साधे—क्रि० प्र० । साधने है । रा० १७-२२-१ । २५-२२-१ । २५-२३-१ । ३९-३५-१ । सुव्यवस्था करें ।

साध्या—सं० पु० एक० । कार्य । क० प्रि० ९-२५-१ ।

साध्यो—क्रि० प्र० । साध लिया । क० प्रि० १-२६-१ । रा० ५-४१-१ ।

सान—शान । सं० स्त्री० एक० । गौरव । र० बा० १-४०-३ ।

सानी—क्रि० प्र० । मान ली । र० प्रि० ५-३-४ ।

सानुराग—वि० । विशेष्य—बाजि । अनुराग रखनेवाला । रा० ३१-१-२ ।

सान्यो—क्रि० प्र० । युक्त किया । र० प्रि० १४-२३-४ ।

साप—(शाप) । सं० पुं० एक० । अमुक का बुरा हो, ऐसी भावना व्यक्त करना । क० प्रि० ८-८-३ । रा० १३-८१-१ । १६-२९-३ । २०४३-१ । वि० १३-३७-४ । १५-७५-१ ।

सापराध—वि० । विशेष्य—सुग्रीव । अपराधी । रा० २७-१५-१ ।

सावित्री—सं० स्त्री० एक० । नदी-विशेष, प्लक्ष द्वीप की एक नदी । वि० ४-२७-२ ।

सामंतन—सं० पुं० वहु० । सामंत लोग, कर देनेवाला राजा । र०बा० १-७-३ । १-४४-२ ।

सामंथ - १. सं० पुं० एक० । सामत । र० बा० १-४१-१ । १-४१-६ । २. वहु० । सामंत लोग । र० बा० १-४२-१ । १-४५-१ । १-४६-३ । १-४७-१ । १-५१-१ ।

साम—सं० पुं० एक० । (अ) सध्या । क० प्रि० १६-३६-२ । (आ) मधुर वचन, मानमोचन का एक भेद । र० प्रि० १०-२-१ । १०-३-२ । (इ) हिन्दुओ के चार वेदो में एक—सामवेद । रा० २०-४६-१ । २०-४६-४ । वी० २८-६ ।

सामसिह—सं० पुं० एक० । गोपाचल का राजा । रा० ६३ ।

सामान्यालंकार—सं० पुं० एक० । अलंकारो का पहला रूप जिसमे वर्ण, वर्ण्य, भूश्री, राजश्री का वर्णन होता है । क० प्रि० ५-३-१ ।

सायक—सं० पुं० एक० । वाण । र० प्रि० ४-४-२ । रा० ११-९-१ । १२-६७-४ ।

सायो—क्रि० प्र० । होते है । रा० ५-३२-२ ।

सारंग—सं० पुं० एक० । हरिण । छं० मा० २-३१—उदा० ।

सार—सं०पुं०एक० । १. मूल भाग, सत् । क० प्रि० १४-३६-२ । रा० ६-३२-४ । २. अभिप्राय या परिणाम । वि० गी० ११-११-२ । ३. लोह या तलवार । र० बा० १-४१-३ ।

सारथि—[√सृ(गत्यादि)+अथिन्] । सं० पुं० एक० । रथ चलानेवाला । रा० १९-३७-२ । २२-१-२ ।

सारथी—दे० 'सारथि' । र० प्रि० १५-५-२ । क० प्रि० १५-२९-२ ।

सारदा—(शारदा) । सं० स्त्री० एक० । सरस्वती । क० प्रि० १-५९-१ । ४-१०-४ । ५-९-२ । ५-१२-२ । ६-३४-४ । वि० गी० १०-२१-४ ।

सारन—सं० पुं० एक० । वह राक्षस जिसे रावण ने दूत के रूप मे राम दल के पास भेजा था । रा० १५-३७-१ । १५-३८-२ ।

सारस—१. सं० पुं० एक० । (अ) हंस की जाति का एक बडी टाँगो वाला पक्षी विशेष जिसका सिर लाल होता है । क० प्रि० ५-२९-२ । ६-३५-२ । १५-१७-३ । रा० १०-१४-१ । छं० मा० २-३१—उदा० रा० १५-१९ । २५-७ । २ पुष्प—विशेष, कमल । र० प्रि० ९-१९-१ । क० प्रि० ८-४०-१ । १४-१५-२ । छं० मा० २-३१-उदा० २. वि० । (विशेष—सारसनैनी) आलस्ययुक्त । क० प्रि० १५-१०-१ ।

सारस नैनि—सं० स्त्री० एक० । कमल की पखुडी सी आँखोवाली । क० प्रि० १५-१०१-१ ।

सारसनैनी—दे० 'सारस नैनि' । र० प्रि० ४-६-२ । क० प्रि० १४-११-२ । १६-७९-२ ।

सारसी—सं०स्त्री०एक० । एक प्रसिद्ध तथा सुन्दर मादा पक्षी । छं० मा० २-१३ ।

सारि—१ सं० स्त्री० एक० । साही । रा० ८-१२-३ । २. बहु० । मैना, पक्षी-विशेष । क० प्रि० १६-६६-३ ।

सारिका—[सारिक+टाप्] १ सं० स्त्री० एक० । (अ) (क) अप्सरा । विशेष—सुरलोक के पक्ष मे । (ख) घोरिया - प्रवीण राय की वाणी के पक्ष मे । क० प्रि० १-४५-१ । (आ) मैना पक्षी । र० प्रि० १०-२५-१ । १४-३५-१ । क० प्रि० ६-२८-१ । रा० ६-३६-३ । ११-२८-२ । १३-५१-२ । १४-५-१ । छं० मा० १-७८-५ । २ बहु० । प्रीति, राजश्री, आदि सीता की सखियाँ । रा० ३०-१७-२ ।

सारिकानि—सं० स्त्री० बहु० । मैना । क० प्रि० ६-४६-३ ।

सारिकाली—सं० स्त्री० बहु० । मैना पक्षियों का समूह । रा० २०-३५-२ ।

सारिकाहू—(सारिका + हू)—दे० 'सारिका' सं० स्त्री० एक० । मैना । र० प्रि० ३-२३-१ ।

सारी—सं० स्त्री० एक० । १ स्त्रियों की धोती । क० प्रि० १५-८५-३ । २ साली, पत्नी की छोटी बहन । र०प्रि० १२-४-१ । ३. मैना, सारिका । रा० ११-१७-३ । ४ साड़ी । रा० १३-५३-१ । १४-८-२ ।

सारु—सं० पुं० एक० । १ रस, मूल तत्व । क० प्रि० ५-१२-१ । २ तात्विक साधना । र० प्रि० ७-३२-४ ।

सारो—१. सं० पुं० एक० । मैना । र० प्रि० ५-३१-२ । क० प्रि० ६-४५-३ । ७-६-२ । १०-२४-४ । २ स्त्री० । सारिका, मैना । रा० ३-१-४ । २०-२१-१ । वी० २०-२३ । २०-२५ । २१-१७ । २२-१ । २३-३८ । २६-२१ । ३२-३५ । ३२-४३ । ३२-४४ । ३२-५४ । ३३-१० ।

सारीमुख—सं० पुं० एक० । मैना का मुख । क० प्रि० ५-१८-२ ।

सार्दूल—सं० पुं० एक० । शार्दूल । रा० १७-३८-१ ।

साल—१ सं० पुं० एक० । (अ) सखुआ वृक्ष, वृक्ष-विशेष । क० प्रि० ३-१३-१ । रा० ३५-२७-३ । २. सरहथ नामक हथियार जिससे मछली का शिकार किया जाता है । इसका रूप बरछी के समान होता है, पर भाले तीन या चार होते है । मछली को इससे बिद्ध करते हैं । क० प्रि० ५-१४-२ । २. बहु० । काँटे । र० प्रि० ३-१३-२ ।

साल सर्व दिगपालन को—वि० । विशेष्य—करवाल । दिग्पालों को सतानेवाला । रा० १९-३५-४ ।

सालग्राम—(शालग्राम) सं० पु० एक० । श्यामवर्ण पत्थर की बटिया जिसपर चक्र का चिह्न रहता है (जिसे उपवीत कहते है) और जो विष्णु के रूप मे पूजी जाती है । वि० ८-५०-१ । १५-५९-२ ।

साला—सं० स्त्री० एक० । गृह, घर, मकान का एक हिस्सा । क० प्रि० ७-५-१ । १५-१६-२ । १५-१७-१ । रा० २०-३७-१ । २९-३५-२ ।

सालिका—सं० पुं० एक० । स्थान, गृह । रा० २६-३४-२ ।

सालिग्राम- दे० 'सालग्राम' । वी० ४-२ ।

सालिहोत्र—(शालिहोत्र) सं०पुं०एक० । घोड़ा का चिकित्सक । वी० १७-३४ ।

सालमलि द्वीप—सं० पु० एक० । शालमली द्वीप जो क्रौंच द्वीप से दूना कहा गया है । इसमे श्यामल या सेमल के वृक्ष वहुत अधिकता से है और यह चारो ओर से ईख के रस के समुद्र से घिरा हुआ है । इसमे श्वेत, लोहित, जीमूत, हरित, वैद्युत, मानस और सुप्रज्ञ नामक सात वर्ष है, जिनमे कुमुद, उत्तम, वलाहक, द्रोण, कंक, महिष और कुकुद नामक पर्वत तथा योनी, तोया, वितृष्णा, चन्द्र', शुक्ला, विलोचिनो और निवृत्ति नामक सात खड है। वि० ४-२२-२ ।

सावन—सं० पु० एक० । बारह मासो मे एक । र० प्रि० ११-४-४ । १५-७-२ । क० प्रि० ८-४१-३ । १०-२८-६ ।

सासन—(शासन) । सं० पुं० एक० । हुक्म, शासन, आज्ञा, आदेश । र० प्रि० १-२०-४ । ५-३३-२ । क० प्रि० १-४१-१ । ८-३-२ । ८५-३ । रा० ७-५१-१ । ६-२८-२ । ११-३४-२ । वी० २-६ । ४-७ । २८-१५ । ३१-२४ । ३२-१ । वि० ५-१३-२ । ७-१०-१ । ६-१८-१ । ६-२०-१ । १६-२१-१ ।

सासन-उत्तर—सं०पुं०एक० । शासनोत्तर । क० प्रि० १६-६३-२ ।

सासननि—सं०पुं०वहु० । हुक्म, आज्ञाएँ । क० प्रि० १६-६३-१ ।

सासन-भंग—सं० पु० एक० । शासन का उल्लंघन । वि० १५-१७-१ । १५-२१-२ ।

सासना—(शासना) सं० स्त्री० एक० । शासन, हुक्म, आदेश । क० प्रि० १२-१५-१ । छं० मा० १-५६-६ । वि० गी० ८-१८-१ । ११-१६-१ । १६-८६-१ । १८-३२-१ । १६-१८-१ । २०-२६-१ । २०-२७-१ ।

सासनु—सं० पुं० एक० । सरकारी हुक्म । क० प्रि० १५-६०-३ ।

सासु—(सास) सं० स्त्री० एक० । पति या पत्नी की माता । रा० १०-२६-२ । ३६-१६-२ ।

सास्त्र—१ सं० पुं० एक० । शास्त्र, ज्ञान की कोई शाखा । वि० ३-८-४ । १०-७-१ । १२-५-१ । १७-५८-१ । साधु असाधु—(सर०) । रा० १-३-४ । २. वहु० । शास्त्रों को । वि० ५-७-१ । ५-१०-३ ।

सास्त्रनि—सं० पुं० वहु० । शास्त्रो मे । वि० १६-४१-१ । १६-४२-२ ।

शास्त्र-सुजल—सं० पुं० एक० । शास्त्र रूपी पवित्र जल । रा० २३-१८-१ ।

साह—सं० पु० एक० । १ पक्षी-विशेष, स्याह पक्षी । क० प्रि० ८-३४-२ । २. बादशाह । क० प्रि० १२-२८-२ । ३ राजा मधुकरशाह । र० प्रि० १-२६-२ । १-४४-३ ।

साहजादा—(शाहजादा)। सं० पुं०एक०। बादशाह का पुत्र। वी० ७-१।

साहनपाल—स० पुं०एक०। राजा-विशेष, गहरवार देश का एक प्रसिद्ध राजा। क० प्रि० १-१०२। वी० २-२६।

साहबदीन—सं० पुं० एक०। शहाबुद्दीन। ज० ३७।

साहस—सं० पुं० एक०। साहस, हिम्मत, धैर्य, धीरज। रा० ३८-६-२। र० प्रि० ३-२७-३। ६-४३-२। ७-२८-३। ११-१२-२। १४-२५-४। क० प्रि० ४-१३-२। ८ १४-२। ८-२८-१। १३-२६-३।

साहस-गयद-गति—सं० स्त्री० एक०। धैय रूपी हाथी की चाल। र० प्रि० ७-२८-३।

साहस सिद्ध—वि०। विशेष्य—चमूपति। अत्यत साहसी। क० प्रि०। ८-१४-२।

साहसी—१. स० पुं० बहु०। धीरजवाले। रा० २१-४६-१। २ वि०। विशेष्य—वीरसिंघ। विक्रमी, धीरजवान। वी० २७-२६-२। ज० ११८-३।

साहि—सं० पुं० एक०। बादशाह, राजा। क० प्रि० १-२४-१। १-२५-२। १-३६-१। २-१३-२। वी० १-३६। २-३। ४। ५। ११। १८। २०। २३। २४। ३२। ३६। ४०। ५-२। ३। ४। ७। ८। ६। ४५। ४७। ४८। ५६। ६०। ६५। ८२। ८४। ८७। ६४। ६६। १००। १०५। ६-१। ४। ५। ७। ६। १५। १७। २४। २५। २६। ३०। ३१। ३७। ५३। ७-१। २। ३। ६। १६। २३। २४। ३१। ३३। ३५। ३७। ३८। ३६। ४२। ४५। ४७। ४६। ५०। ५१। ५३। ५६। ६०। ६१। ६२। ६३। ६४। ६६। ८-१। ६-१। ७। २६। ५५। १०-१४। १४-२५। २८-१६। ३२-४३। ज० ८१। ८५। ७८। ६७। ६६। १००। १०१। ११०। ११८। १२५। १२६। १३०। १३३। १३४। १३५। १३७। १४०। १४६। १४७। १४६। १५०। १५२। १५५। १५७। १५८। १६०। १६३। १६५। १६७। १६८। १८७। १८८। १८६। १६१। १६२। १६६। २००। वि० गी० १-२१-२।

साहि अकब्बर—सं० पुं० एक०। अकबर बादशाह। वि० १-१७-३।

साहि दलाह—सं० पुं० एक०। शाहि दलाह। र० बा० १-५-५।

साहिन के साहि—वि०। विशेष्य—जहाँगीर। शाहो मे श्रेष्ठ। ज० ११८-४। १८६-१। १६२-४।

साहिनि सिरताज—वि०। विशेष्य—साहि सलीम। शाहो का शिरोमणि। वी० ६-३५-२।

साहिनी—स० स्त्री० एक०। सेना। वी० ७-५६। ६-३५। ज० ३३-३६। १३३।

साहि सिंघ—वि०। विशेष्य—जहाँगीर। साहियो मे सिंह के समान श्रेष्ठ। ज० १५७-१। १६०-४। १६२-४।

साहु - सं० पुं० एक० । मज्जन । वी० १६-२५ ।

सिगार- [शृंगार] १. सा० पु० एक० । (अ) सजावट, अलंकार । र० प्रि० ३-४०-३ । ३-५६-१ । ७-२३-४ । ७-३१-२ । क० प्रि० ३-२-२ । ४-१६-१ । ४-१६-२ । ५-१४-२ । ८-२८-१ । ६-१२-४ । ११-७६-४ । १५-२३-१ । १५-६०-३ । १५-६८-२ । १५-७५-१ । १५-८५-१ । १६-४७-१ । रा० १-४७-४ । ६-३२-३ । छं० मा० २-२७-४ । वि० गी० ८-३३-२ । १०-१६-३ । (अ रस—विशेष—कामदेव का अंकुरित होना 'शृंग' कहलाता है । उत्तम प्रवृत्ति मे युक्त रस शृंगार कहलाता है । इसमे स्त्री-पुरुष के पवित्र प्रेम का ही वर्णन होता है । र० प्रि० १-१५-१ । १-१८-१ । ६-१५-१ । ७-४५-१ । ७-४५-२ । ८-१-२ । ८-२-१ । १३-२१-१ । १३-२२-२ । १५-२-१ । १६-२-१ । १६-१२-१ । १६-१३-१ । क० प्रि० ३-५६-१ । ६-४८-१ । १५-६०-३ । रा० १०-४-१ । ३१-१०-१ । ३२-४०-२ । २ बहु० । सोलह शृंगार—१. सकल सुचि । २. मज्जन । ३ अमलवास । ४ जावक । ५. केशपाश सुधारना । ६. माँग मे सिंदूर भरना । ७. भाल पर खौर । ८ गाल और चिबुक पर तिल बनाना । ६ उर स्थल पर केशर मलना । १० हाथो मे मेहदी लगाना । ११ पुष्प भूषण । १२. सुवर्ण भूषण । १३ मुखवास तथा मुख राग । १४. दाँतो को मिस्सी से रँगना । १५ होठो को तांबूल से रँगना । १६ नेत्रो मे काजल देना । र० प्रि० ४-४-१ । ६-४६-१ । ६-४६-२ । ८-७-४ । १३-१४-३ ।

सिगारनि—सं० पुं०बहु० । दे० 'सिगार' । र० प्रि० ३-४३-४ । क० प्रि० ४-१७-४ ।

सिगार बेली—सा० स्त्री० एक० । शृगार रूपी लता । क० प्रि० १५-२३-१ । १५-६०-३ ।

सिगारत—क्रि० प्र० सिगारते । र० प्रि० ६-४६-१ ।

सिगार रस—सा०पु०एक० । शृंगार रस । र० प्रि० १५-८-१ । क० प्रि० ५-२३-१ । १५-३६-१ । १५-५७-१ ।

सिगार लोक—सा० स्त्री० एक० । शृगार लोक । रा० ३१-६-२ ।

सिगारलोकु—सा० पुं० एक० । शृंगार-पूर्ण ससार । क० प्रि० १५-६८-१ ।

सिगार समूर— वि० । (विशेष्य—लोग) शृगार की जड । वी० १-२६-२ ।

सिगार-सरित—सा० स्त्री० बहु० । शृंगार की नदियाँ । रा० ३१-६-१ ।

सिगाला—सं०स्त्री०एक० । शृगार भवन । रा० २६-३७ २ ।

सिगार हार—सं० पुं० एक० । आभूषण । वि० १०-१६-३ । १०-१८-३ ।

सिगारि—१ सं० पुं० एक० । शृंगार । र० प्रि० ३-५८-४ । २. क्रि० प्र० । शृगार की । र० प्रि० ४-४-१ । १३-१०-३ । १३-१३-३ ।

१-२२-२ । ३-४४-१ । ७-७-४ । वि० ४-६।२ । ६-१०-२ । ११-१६-३ । १२-७-२ । १२-८-२ । १६-५५-२ । १६-१२-१ । १६-१८-३ । (आ) समुद्र की मूर्ति । क० प्रि० ५-२१-२ । ३. पुं० बहु० । सप्त समुद्र । रा० २६-१२-१ ।

सिंधुजा—सं० स्त्री० एक० । लक्ष्मी । उदा० 'चौर ढारत सिंधुजा जय-शब्द बोलत सिद्ध' । वि० १८-३४-३ ।

सिंधुपार—सं० पुं० एक० । समुद्र का दूसरा किनारा । रा० १६-२३-१ ।

सिंधु विष—सं० पुं० एक० । समुद्र मन्थन के समय उत्पन्न होनेवाला विष । हलाहल । क० प्रि० ११-६१-१ ।

सिंधुमय—वि० । विशेष्य—हरिनाधिष्ठित सेज । समुद्र से घिरी हुई । वी० २२-३६-१ । पुराणों मे लिखा है कि भगवान् विष्णु लक्ष्मी के साथ शेषशय्या पर क्षीरसागर मे शयन करते हैं ।

सिंधुर—सं० पुं० एक० । १. हाथी । क० प्रि० १०-२६-३ । २. सिंदूर । वी० १५-३० ।

सिंधुराज—सं० पुं० एक० । सिंधु देश का राजा (राजा के पक्ष मे) । समुद्र । रा० ३-३७-२ ।

सिंधु विष—दे० 'सिंधु विष' । क० प्रि० ११-६१-१ ।

सिंधू—सं० स्त्री० एक० । सागर । वी० १-३७ । १-३६ । १-४० । ६-६ । ८-२ । १८-३० । २२-३६ ।

सिंसुपा—सं० पुं० एक० । शीशम का पेड । रा० १३-५२-२ ।

सिंह—१ सं० पुं० एक० । शेर । रा० २-१८-४ । ५-७-२ । १६-११-२ । २०-४०-२ । २. वि० । विशेष्य—इन्द्र-जीत । शेर । क० प्रि० ४-२०-२ ।

सिंहध्वजी—वि० । विशेष्य—मेघनाद । जिसकी ध्वजा पर सिंह का चिह्न है । रा० १७-३२-१ ।

सिंहनि—सं० पुं० बहु० । सिंहों के । वि० १६-१०८-२ ।

सिंह पौरी—सं० पुं० एक० । सिंहद्वार । रा० २६-२६-२ ।

सिंहावलोकन—सं० पुं० एक० । छं० १-४८-८० । (छंद-विशेष) ।

सिंहासन—सं० पुं० एक० । राजा, देवता आदि का आसन । रा० ३० । ११ । १ । वी० ५-१०६ । १०-३५ । २०-६ । २१-११ । २२-१० । २६-२ । २८-१०३-२-६ । ३३-४ । ३३-५१ ।

सिंहिका—सं० स्त्री० एक० । कश्यप की पत्नी, राहु की माता, छाया, गृहिणी । रा० २१-३६-१ ।

सिंही—सं० स्त्री० एक० । सिंहिनी । छं० मा० २-१२-उदा० ।

सिकन्दर—सं० पुं० एक० । शेरशाह सूरी के वंश का एक पठान राजा जो अकबर के हाथों मारा गया था, सिकन्दर सूरी । ज० ३७ ।

सिकता—[सिक्+अतच्—टाप्]—सं० स्त्री० एक० । रेत, बालू । क० प्रि० १-६-२ । रा० १६-३६-३ ।

सिकदार—सं० पुं० एक० । कोशागार का अधिपति । वी० १०-१ । १२-४३ । १४-६३ ।

सिक्षा—सं० स्त्री० एक० । १. आक्षेप अलंकार का एक भेद । तसल्ली दे देकर समझा-बुझाकर अपने प्रियतम को कार्यारम्भ से रोके, वहीं शिक्षाक्षेप है । क० प्रि० १०-६-२ । २. पढाई, विद्या । र० प्रि० १३-१-१ । ३. आज्ञा, आदेश । रा० १-१५-२ । ३७-१२-१ । ४. प्रशिक्षण । वि० ८-२७-४ ।

सिक्षाक्षेप—सं० पुं० एक० । दे० 'सिक्षा' । (क० प्रि० १०-६-२) । क० प्रि० १०-२३-२ ।

सिखंड—सं० पुं० एक० । पख । वि० ८-१०-२ ।

सिखंडिनि—सं० पुं० बहु० । मोरो या मयूरो को । वि० १०-५-३ ।

सिख—१. सं० स्त्री० एक० । (अ) शिक्षा, उपदेश, सीख । र० प्रि० ३-६१-४ । ३-६४-१ । ७-१५-२ । १२-३-३ । क० प्रि० १०-२५-५ । रा० ६-१६-४ । १३-३५-२ । २१-४०-२ । ३६-३७-२ । वी० २-१० । (आ) शिखा, चोटी । क० प्रि० १५-३-१ । १५-३-२ । १६-४७-१ । २. पु० । शिष्य । वि० ७-१०-२ । ६-५५-२ । २१-२८-२ । दु.ख । (वेंकट, काशी) ।

सिखई—क्रि० प्र० । सिखाकर । र० प्रि० ३-६१-४ । रा० १६-१६-३ ।

सिखऊँ—क्रि० प्र० । सिखाऊँ । र० प्रि० १०-१६-४ । १२-३-३ । रा० २५-२७-२ ।

सिखए—क्रि० प्र० । सिखाकर, समझाकर । र० प्रि० १०-१७-३ ।

सिखर—सं० पुं० एक० । पहाड़ का सबसे ऊँचा भाग, पर्वत की चोटी । क० प्रि० ७-६-४ । रा० १-३१-१ । वि० गी० १४-४४-१ ।

सिखयन—क्रि० प्र० । सिखाने । र० प्रि० १४-२६-५ ।

सिखये—क्रि० प्र० । सिखाना । र० प्रि० १२-२६-३ ।

सिखावो—क्रि० प्र० । सिखाइये । रा० २५-२६-२ ।

सिखा—सं० स्त्री० एक० । १. अग्नि-ज्वाला, आग की लपट । र० प्रि० ७-११-२ । रा० १६-२१-२ । २. नारी । रा० १६-२१-२ । ३. शिखा, चोटी । र० बा० १-३६-१ । वि० गी० १३-७७-१ । १३-७८-१ ।

सिखाइ—क्रि० प्र० । सिखाई । र० प्रि० ३-६४-१ ।

सिखानि—सं० स्त्री० बहु० । चोटियाँ । क० प्रि० ५-१२-३ ।

सिखावत—क्रि० प्र० । सिखाता है । रा० १२-१० १ ।

सिखावति—क्रि० प्र० । सिखाती । र० प्रि० १३-६-१ ।

सिखावा है—संयुक्त क्रिया । सिखाता है । रा० १२-१०-१ ।

सिखि—सं० स्त्री० एक० । अग्नि ।

सिखी—[शिखी] । १. सं० स्त्री० एक० । अग्नि । क० प्रि० ३-२३-१ । २ पुं० मोर । रा० ११-२८-१ । वि० गी० ८-१०-२ ।

सिखी ध्वज—सं० पुं० एक० । नाम-विशेष । वि० गी० १६४-२ । १६-६-१ । १६-६२-२ ।

सिखीनि—सं० पुं० बहु० । मोर गण । क० प्रि० ४ २२-१ ।

सिखै—क्रि० प्र० । सीखें, सिखाकर । र० प्रि० १३-१२-१ ।

सिगरी—वि० । विशेष्य—सुन्दरता । समस्त । रा० २०-३२-१ । २१-२५-१ । ३२-२३-१ । ३६-६-२ । र० प्रि० ३-५४-१ । ६-३४-३ । ६-१६-१ । क०प्रि० ११-५-२ । छ०मा० १६८-३ । वी० २६-६-२ । ज० १६२-२ । वि० गी० १-१७ २ । ५-६-१ । ८-२-१ । १३-३५-१ । १३-५४-३ । १६-३५-२ ।

सिगरी सरितान की सोभ दलो—वि० । विशेष्य—सरिता । अन्य नदियों की शोभा का दमन करनेवाली । र० ३२-२३-१ ।

सिगरे—वि० । विशेष्य—तन । समस्त, समूचा । रा० २०-३-१ । २२-५-१ । २५-१६-१ । ३३-५-१ । ३३-१४-२ । ३७ २०-१ । ३३-८-१ । र० प्रि० १-२१-२ । क० प्रि० ३-१५-२ । ११-६०-१ । ११-६४-१ । छ० मा १-३-१ । वी० ४-४८-२ । ६ ४७-१ । ८-७-१ । ८-६१-१ । १४-१५-१ । १५-१२-२ । १७-५४-२ । ३३-१५-१ । ३३-२४-२ । वि० २-१०-४ । ६-२८-१ । ६-२६-१ । ६-४१-१ । ६-५६-१ । ६-६४-१ । ७-६-१ । ६-४३-१ । ६-४३-२ । १०-५-१ । ६-५६-१ । ६-६५-१ ।

सिगरेई—वि० । विशेष्य—सुगन्ध । समस्त । र० प्रि० ३-२७-४ । ७-२३-४ । क० प्रि० ११-७३-४ । वी० १०-२७-१ ।

सिगरो—वि० विशेष्य—जग । समूचा, समस्त । रा० २०-१८-१ । र० प्रि० २६-२६-२ । क० प्रि० १६-२६-२ । वी० १-१८-१ । ६ ४६-१ । ८-६-२ । १०-५-१ । ११-५६-२ । २१-१७-१ । ज० १८०-२ । २०१-१ । वि० ६-२६-२ । ६-३६-१ । ६-६४-२ । १३-८४-२ ।

सिगरौ—वि० । विशेष्य—जग । समस्त । वी० ३३-३६-२ । वि० ६-२५ १ ।

सिच्छा—सं० स्त्री० एक० । शिक्षा । वि० १६-११८-२ ।

सित – १ सं० पुं० एक० । सफेद रंग । क० प्रि० ५-१४-४ । ५-१५-१ । २. वि० विशेष्य—जल की दुति । श्वेत, सफेद । रा० २०-३०-१ । क० प्रि० ५-१४-४ । वी० २२-७२-१ ।

सितासित—वि० । विशेष्य—काछनी । श्वेत और काली । र० प्रि० १४-६-१ । क० प्रि० ६-२३-१ । १३-२०-२ ।

सिति—सं० पुं० एक० । शुक्ल पक्ष । क० प्रि० ५-३८-२ ।

सितिकंठ—सं० पुं० एक० । महादेव । रा० ७-८-४ ।

सिथिल—वि० । विशेष्य—गति । शिथिल । वी० २५-१-२ ।

सिद्ध—१. सं. पुं० एक० । (अ) समुद्र । क० प्रि० ८-१४-२ । (आ) संत या योगी, प्रसिद्ध सिद्ध, वह जिसने तप से सिद्धि प्राप्त की हो । र०प्रि० ८-५२-२ । क० प्रि० १४-४७ १ । छं० मा० १-२३-४ । १-३७-४ । वि० गी० २-६-१ । ४-३८-२ । ६-५४-१ । १८-५-४ । १८-३४-२ । २ बहु० । संत या योगी जिन्हे सिद्धि प्राप्त हो गयी हो । क० प्रि० ६-६६-२ । ७-८-१ । ६-१७-४ । ११-५६-४ । ३. वि० । विशेष्य—राम । सिद्धि प्राप्त किया हुआ, जितेन्द्रिय । रा० १०-६६-१ । वी० ३२-४१-१ ।

सिद्ध कन्या—सं० स्त्री० एक० । सिद्धि-कुल मे उत्पन्न देवकन्या । रा० २०-७-१ ।

सिद्ध गति—१ सं० स्त्री० एक० । सिद्ध दायक कर्म । छं० मा० २-२९-६ । २. वि० । विशेष्य—संकर । सुगति देने-वाले । वी० १-१-६ ।

सिद्ध जुत—वि० । विशेष्य—सिद्ध । सिद्धि प्राप्त किया हुआ । रा० ६-३४-३ ।

सिद्ध सुंदरी—सं० स्त्री० बहु० । सिद्धो की पत्नियाँ । क० प्रि० ७-८-१ ।

सिद्धनि—सं० पुं० बहु० । संत पुरुष । क० प्रि० १५-५२-१ ।

सिद्ध बहु—सं० स्त्री० बहु० । सिद्धि प्राप्त तपस्वियों के शिष्य । रा० १०-३१-१ ।

सिद्धि—१. सं० स्त्री० एक० । (अ) चाल । क० प्रि० ८-२१- । (आ) सफलता, सुपरिणाम, भाग्योदय, मुक्ति । क० प्रि० ६-२४-१ । ११-७७-१ । १२-२६-१ । १२-२६-२ । १३-४-१ । १३-७-१ । १४-३३-४ । १५-८५-१ । १५-६३-२ । १६-५४-२ । रा० १-८-१ । ५-७-१ । ५-१६-३ । १ -११-२ । २६-२७-२ । २६-३१-२ । छं० मा० १-२१-४ । १-२३-१ । १-२३-२ । २-१२ ३ । २-४०-१० । वि० ५-७-१ । ६-५४-१ । ८-१५-२ । ८-२६-२ । ६-१३-१ । ११-२७-२ । ११-३२-२ । १४-१४-३ । १६-८-२ । (इ) राधिका की एक सखी का नाम । क० प्रि० १०-१४-३ । (ई) निष्पत्ति । रा० ३४-६-१ । (उ, फल १-१ । १-५ । १-४६ । १-५५ । २-६ । वी० । (ऊ) नाम-विशेष । वि० ६-१५-२ । २. बहु० । अष्ट सिद्धियाँ—अणिमा, महिमा, गरिमा, लघिमा, प्राप्ति, प्राकाम्य, ईशत्व, वशित्व । क० प्रि० १-३-१ । ११-१६-१ । ११-५६-४ । रा० ६-२६-१ । १०-५१-१ ।

सिद्ध करी—वि० । विशेष्य—मुनि । अष्ट सिद्धियो को निज वश मे रखने-वाले । रा० ३०-१६-२ । तपोयोग के पूरे होने का अलौकिक फल ही सिद्धि कहलाता है । योग की अष्ट सिद्धियाँ मानी जाती है—अणिमा, महिमा, गरिमा, लघिमा प्राप्ति, प्राकाम्य, ईशत्व, वशित्व । ब्रह्मवैवर्त पुराण मे अठारह प्रकार की सिद्धियो का उल्लेख है । पातंजल दर्शन मे लिखा है—शरीर, इन्द्रिय, अन्त:करण के अलौकिक-शक्ति-

लाभ का नाम सिद्धि है। यह सिद्धि पाँच प्रकार की है—जन्मजा, औषधिजा मन्त्रजा, तपोजा और समाधिजा।

सिद्धिहि—सं० स्त्री० एक०। सफलता। वि० ८-१६-१।

सिद्धेस—वि०। विशेष्य—प्रेतेस। सिद्धि प्राप्त किया हुआ ज० १-३।

सिधाइयो—क्रि० प्र०। सिधारा चला गया। रा० १६-६-४।

सिधाई—क्रि० प्र०। सिधारा, चला गया। क० प्रि० ५-३५-४। रा० ३५-६ ४।

सिधाए—क्रि० प्र०। चले गये। र० प्रि० ४-१५-२। रा० ६-१६ १। १६-१६-४। ३३-१६-१।

सिधायो—क्रि० प्र०। सिधारे। र० प्रि० ५-३०-१। रा० १२-६७-१।

सिधारि—क्रि० प्र०। सिधारते हैं। रा० २६-७-२।

सिधारयो—क्रि० प्र०। आए, आकर। रा० १२-५६-१।

सिधि—सं० स्त्री० एक०। सफलता। क० प्रि० ६-२६-४।

सिध्य—सं० पुं० एक०। सिद्ध। र० बा० १-१८-२।

सिनिवाली—[सिनीवाली]। सं० स्त्री० एक०। नदी-विशेष। वि० गी० ४-२४।

सिफकंद—सं० पुं० एक०। कमल कंद। रा० २०-६-२।

सिवि—सं० पुं० एक०। एक प्रसिद्ध धर्मात्मा राजा। क० प्रि० ६-६३-२। वी० २-१८। २६-२६। ३२-५२।

सिय—सं० स्त्री० एक०। सीता। रा० ११-३६-२। १२-३८-२। छं० मा० १-४२-३। १-६४-५।

सियरी—सं० स्त्री० एक०। शीतलता। र० प्रि० ८-४६-१।

सियरे—सं० पुं० बहु०। शीतलोपचार। र० प्रि० ८-४६-१।

सिया—सं० स्त्री० एक०। सीता। रा० ६-४५-१। १२-४-२। १२-५७-२। १३-४६-१। १६-३०-१। १८-१६-१। १६-७-२।

सियार—[शृगाल]। सं० पुं० एक०। १. गीदड, शृगाल। रा० १६-५४ ४। २. जानवर। र० बा० १-३७-५। वि० १६-८६-२।

सिर—१ सं० पुं० एक०। शीश, गर्दन के ऊपरवाला भाग, शीर्ष, मस्तक। र० प्रि० ३ २५-३। ५-३६-२। ६-३५-४। २३-३-१। १४-११-४। १५-१७-१। क० प्रि० १-१०-२। १-३८-२। १-४७-१। ४-१०-१। ४-११-२। १०-८-२। ११-२३-१। ११-६४-४। १२-१०-४। १२-२८-४। रा० ४-२८-२। ६-४६-१। ६-४६-२। ७-४२-३। १०-६-२। १०-७-२। ११-२७-२। ११-५-१। ११-६-१। १२-१-२। १२-२-२। १२-६-३। १२-४६-४। १२-५३-२। १३-२-२। १३-८-४। १३-६३-२। १४-२२-२। १५-५-४। १५-१३-२। १७-१-२। १७-५५-२। १८-३४-३। १८-३४-४। १६-३२-२। ३२-८-१।

१६-५२-२ । १६-५३-४ । २१-३०-३ । २१-५७-३ । २१-५८-१ । २७-२६-४ । २६-३२-२ । ३२-७-१ । ३३-१६-२ । ३४-६-१ । ३४-२३-२ । ३५-२७-२ । ३४-१८-४ । छं० मा० १-६६-१ । १-६७-१ । २-८-२ । २-२७-४ । २-२८-३ । र० बा० १-५-४ । १-५-६ । वी० १-१ । १-८ । २-१२ । १-३४ । ४-२६ । २-३४ । ५-२ । ५-८१ । ५-८७ । ५-६७ । ५-१०७ । ६-५ । ६-२२ । ६-४० । ६-५१ । ६-५२ । ६-५७ । ७-८ । ७-१२ । ७-६२ । ८-१५ । ८-२२ । १०-७ । १०-१६ । १०-३५ । १२-३ । १२-३३ । १३-२२ । १४-१० । १४-३८ । १४-४६ । १५-१७ । १७-४६ । १८ २५ । २२-५५ । २६-८ । २६-१० । २६-१२ । २७-१२ । २६-६ । ३०-१० । ३२-२१ । ३२-२४ । ३२-३६ । ज० ६३ । १५२ । १५४ । वि० गी० ६-५६-३ । ८-१०-२ । ६-३८-३ । ६-५५-२ । १२-५-१ । १६-७-१ । १६-३१-२ । १६-४४-२ । २ बहु० । शीश । क० प्रि० ११-२१-१ । ११-२३ १ । १३-११-२ । १३-३१-१ ।

सिरई—सं० पुं० वहु० । शीर्ष । क० प्रि० १२-१०-४ ।

सिरताज—सं० पुं० बहु० । १. मालिक, पति । क० प्रि० १५-१६-३ । २. शिरोमणि, श्रेष्ठ व्यक्ति । रा० ६-२२-२ ।

सिरदार—(सरदार) । सं० पुं० एक० । सरदार । वी० ६-५१ । ८-४२ । ६-५० । १०-१५ । १० । ४३ । १४-६३ ।

सिरफूल सं० पुं० एक० । शिरोभूषण-विशेष । क० प्रि० १५-८०-१ ।

सिरभागु—सं० पु० एक० । अदृष्ट, तकदीर । क० प्रि० १५-८२-४ ।

सिरमोर सं० पु० एक० । सिरताज । क० प्रि० ३-३३-२ ६-११-२ ।

सिरमौर –१. सं० पु० एक० । (अ) सं० । दूल्हा-दूल्हन के विवाह-मुकुट । रा० ६-७-२ । (अ) श्रेष्ठ । वी० २६-८ । २८-१० । ३१-२३ । ३३-६ । २. वि० । विशेष्य—मोह । सबका शिरोमणि । वि० गी० १७-५३-२ ।

सिराइ—क्रि० प्र० । ठढे होते हैं, तृप्त होते है । र० प्रि० ५-१०-२ ।

सिरातु—क्रि० प्र० । ठण्डा होना । र० प्रि० १-२५-८ ।

सिरानी —क्रि०प्र० । ठढो पडी । र० प्रि० ५-३३-२ । दूर हुई ।

सिरायो—क्रि० प्र० । ठढा किया । रा० ७-३१-२ ।

सिरी—(श्री) । सं० स्त्री० एक० । क०प्रि० १६-४७-३ ।

सिरु—दे० 'सिर' । छं० मा० १-४२-३ ।

सिलप—सं० पुं० एक० । शिल । ज० १५ ।

सिला—(शिला) । सं० स्त्री० एक० । चट्टान, पत्थर । क० प्रि० ४-२१-२ । ४-२२-३ । ५-३७-३ । रा० ५-३-२ । १६-४६-३ । २७-१०-३ । २७-१०-४ । वि० ७-१४-४ । १४-२४-२ । १५-६०-१ । २६-६१-२ ।

सिलातल— सं० पुं० एक० । शिलातल । वि० १५-१०६-२ ।

सिलामय—वि० । विशेष्य— गंडकै । शिलाओ से युक्त । वी० १५-३०-१ ।

सिल्पिनी—सं० स्त्री० एक० । चितेरिन, चित्र बनानेवाली । र० प्रि० १२-१-२ ।

सिव—(शिव) । सं० पुं० एक० । १. (क) महादेव—पार्वती के पक्ष मे । (ख) सुंदर रूप—प्रवीणराय के पक्ष मे । क० प्रि० १-६०-२ । ११-३७-२ । २. ईश्वर, महादेव । र० प्रि० १४-४०-३ । क० प्रि० ५-४३-१ । ७-११-४ । ७-२८-४ । १४-३३-४ । १५-७३-१ । १६-३४-१ । रा० ६-४६-२ । १३-६२-२ । १५-३५-१ । १६-१६-२ । २०-४०-४ । २३-३६-२ । २४-२४-१ । २५-२५-४ । ३१-१३-२ । ३३-३२-४ । ३४-५२-२ । वी० ५-४३ । १८-१७ । २२-७१ । २६-४१ । ३३-११ । वि० १-२६-२ । ६-१-२ । ६-५०-२ । ११-१०-१ । ११-१०-२ । ११-१५-२ । १४-६-३ । १५-४१-१ । २०-२३-१ । २०-२४-२ । ३. काला धतूरा । क० प्रि० १५ २४-२ । ४. शिव, लक्षद्वीप तथा जंबू द्वीप के एक वर्ष का नाम । वि० ४-२६-१ । ४-३३-१ ।

सिव को समाज—सं० पुं० एक० । ईश्वर का परिवार । क० प्रि० ७-२८-४ ।

सिवगिरि—सं० पुं० एक० । कैलास । वी० २४-४ ।

सिवपुत्र—स० पुं० एक० । ईश्वर का पुत्र षडानन । क० प्रि० ११-१५-२ ।

सिवपुत्र-मुख—सं० पुं० एक० । कार्तिकेय के छह मुख । क० प्रि० ११-१५-२ ।

सिवपुत्री—सं० पुं० स्त्री० । एक नदी का नाम । वी० १-१० ।

सिवमूरति—स० पुं० स्त्री० । शिव की मूर्ति । रा० १६-३४-१ ।

सिववैर—सं० पुं० एक० । शिव की शत्रुता । रा० ६-३४-२ ।

सिवसिर—सं० पु० एक० । शिव का सिर । छं० मा० १-५०-६ ।

सिवसूल—(शिवशूल) । सं० पुं० एक० । त्रिशूल । वि० २२-७१ ।

सिवहि—(शिव+हिं) । दे० 'सिव' । स० पुं० एक० । महादेव । क० प्रि० १३-१०-२ ।

सिवा—शिवा । सं० स्त्री० एक० । १. पार्वती । क० प्रि० १-६०-२ । ११-३७-२ । १३-१०-२ । १४-३३-४ । रा० ६-३४-४ । १३-७-३ । २५-२५-४ । वि० गी० १-३०-२ । २. नदी-विशेष । वि० गी० १-३०-२ । ६-१६-२ । ६-२०-१ । सवंसा—(वेंकट, काशी) ।

सिवाल—(शैवाल) । सं० स्त्री० एक० । एक जलीय पौधा । रा० ३७-३-२ ।

सिवे—सं० पुं० एक० । शिव । वि० गी० २०-५८-१ ।

सिष्ट— वि० । विशेष्य—वसिष्ठ । सभ्य, भलेमानुस । रा० १४-३०-२ ।

सिष्य—सं० पुं० एक० । चेला, छात्र, विद्यार्थी । रा० ३०-२१-३ । छं० मा० १-५६-५ । वी० ३१-६२ । ३१-६३ ।

वि०गी० ७-१-१ । ७-४ २ । ७-५-१ । ८-३२-२ । ८-३३-१ । १५-३-२ । १७-२८-२ ।

सिष्यनि—सं० पुं० बहु० । शिष्यों का । वि० गी० ।

सिसिर—सं० पुं० एक० । शिशिर ऋतु । क० प्रि० ७-३७-१ । ७-३८-४ । वी० १५-६ ।

सिसु—(शिशु) सं० पुं० एक० । छोटा बालक । क० प्रि० ३-४३-२ । ६-५०-२ । १६-१६-२ । रा० ७-३८-२ । ८-३-१ । वी० १६-१५ । २३-८१ ।

सिसुता—सं० स्त्री० एक० । बचपन, लड़कपन । क० प्रि० १२-२१-२ ।

सिसुपाल—(शिशुपाल) सं० पुं० एक० । चेदि देश का राजा जिसकी मृत्यु कृष्ण के चक्रायुध से हुई थी । वी० २-२ । २-६ ।

सिसोदिया—सं० पुं० एक० । राजपूतों का एक वंश । वी० १-२ । ८-१५ ।

सिहात—क्रि० प्र० । डाह करते हैं । रा० ६-५३-१ ।

सिहाति—क्रि० प्र० । अच्छा लगना । र० प्रि० १४-३१-४ ।

सींक—सं० स्त्री० एक० । १. नाक में पहनने की एक कील । क० प्रि० १५-६२-४ । २ किसी भी घास का लम्बा दंड, वह वल्ली जिसके बल छप्पर ठहरता है । रा० २२-६७ ।

सीचि—क्रि० प्र० । सोचकर । रा० ३३-५४-१ ।

सी—(श्री) सं० स्त्री० एक० । शोभा । क० प्रि० १५-१३०-४ ।

सीक—सं० पुं० बहु० । साँसें, श्वास । क० प्रि० १२-२७-१ ।

सीकर—[सीक् (सीचना)+अन्] १. सं० पुं० एक० । (अ) स्वेद विन्दु । क० प्रि० १२-२७-१ । (आ) जलकण, पानी का छींटा । रा० ३२-४१-१ । छं०मा० २-३४-५ । वी० २५-३ । २. बहु० । पसीने की बूँदें । र० प्रि० २५-३ । ४-८-२ । ४-१३-४ ।

सीकर तुषार—सं०पुं०बहु० । ओस कण । क० प्रि० ७-८६-४ ।

सीख—१. सं० स्त्री० एक० । शिक्षा । र० प्रि० ६-३५-३ । क० प्रि० ८-७-२ । ११ ६२-२ । १३-१०-३ । रा० ३-१३-१ । २ पुं० । शिखा । छं० मा० २-५३-३ ।

सीखत—क्रि० प्र० । सीखते । रा० ३०-५-२ ।

सीखन—क्रि० प्र० । सीखने । रा० ३१-२४-२ ।

सीखि—क्रि० प्र० । सीखकर । र० प्रि० ७-१५-२ । रा० ३१-१-४ । ३१-१-५ ।

सीखी—क्रि० प्र० । सीखा । र० प्रि० ७-१५-२ ।

सीखे—क्रि० प्र० । सीखे । र० प्रि० ३-६४-१ ।

सीख्यो—क्रि० प्र० । सीखा । र० प्रि० ७-३२-७ ।

सीठी—वि० । विशेष्य—चीठो । फीका, निरर्थक । र० प्रि० १६-७-३ ।

सीठे—सं० स्त्री० एक०। निस्सार वस्तु, किसी वस्तु का तत्व निकाल लेने पर जो अवशिष्ट रहे। र० प्रि० ७-१७-२।

सीढ़ी—सं० स्त्री० एक०। ऊँचे स्थान पर पहुँचने के लिये बना हुआ लकडी, पत्थर, लोहे आदि के डंडो या पाया का सिलसिला। क० प्रि० १५-१७-४।

सीत—१. सं० पुं० एक०। (अ) ओस। क० प्रि० ६-३७-२। ६-६१-२। (आ) सर्दी ठढापन। र० प्रि० ३-४७-२। ५-२०-२। क० प्रि० ६-६८-३। ७-३५-२। १२-४-१। १५-१०-२। रा० २३-२३-१। (इ) सीता। रा० ७-५४-३। ६-३८-१। ६-३७-१। १२-८-२। १२-२३-१। १२-२७-१। १४-१३-२। १२-३७-२। १६-५-२। १६-३४-१। २०-२८-१। २१-२५-४। २१-४६-३। ३३-५६-१। ३६-११-२। २. वि०। विशेष्य—कर। शीतल, ठंढो। रा० ६-४०-४। र० प्रि० ११-२०-२। क० प्रि० १४-१०-२। वी० २५-११-१। २६-२५-१।

सीतकर—१. सं० पुं० बहु०। ठंढी किरणें। क० प्रि० १४-३६-४। २. वि०। विशेष्य-सीता। सतापहारिणी, दर्शकों को आनन्ददायिनी। रा० ६-४०-४।

सीतल—१. सं० पुं० एक०। क०प्रि० ६-२-१। (२) चन्दन। क० प्रि० ७-२८-१। (३) शीतलता। क० प्रि० ८-४२-२। २. वि०। विशेष्य—सीतहि। ठंढा। रा० ६-१८-२। ६-३७-१। ६-३८-१। १२-४७-१। १३-६२-२। ३०-४५-१। ३२-१३-२। ३२-२२-१। ३२-३३-२। र० प्रि० १-१५-१। १२-२४-३। क० प्रि० ६-३८-१। ७-२८-१। ६-१६-४। १०-३२-५। १०-३३-१। १० ३३-२। १२-२३-१। १३-२६-४। १४-४१-१। छं० मा० १-६६-८। वी० २५-१२-१। १५-८-२। २१-१०-२। २२-२७-१। २२-३६-१। ३३-१८-१। २३-३६-२। २४-२-२। २५-६-२। वि० गा० ११-६-४। १३-२६-१।

सीतलता—सं० स्त्री० एक०। ठंढक २६-२४-१। रा० २६-२४-१।

सीतलहू—वि०। विशेष्य—होतल। शीतल। र० प्रि० १२-२६-१।

सीता—√षिञ् (बाँधना)+क्त—टाप्] सं० स्त्री० एक०। जानकी, रामचन्द्र की पत्नी। क०प्रि० ४-२८-१। ५-१-२। ५-२-२। ५-३३-२। ६-२७-२। ६-५६-७। ६-४०-४। ६-४३-१। ६-४३-२। रा० ८-८-४। १४-२७-४। १४-३६-४। १३-४३-२। १४-४३-३। १४-४३-४। १६-११-२। १६-४५-१ ६-४४-३। ६-४५-२। १०-१५-१। ११-३-२ ११-४-२। ११-६-१। ११-७-१। ११-११-१। ११-२७-१। १२-५-४। १२-२५-१। १२-२६-१। १२-३६-२। १२-३७-२। १२-३६-२। ११-४०-२। १२-४१-२। १२-४८-२। १३-२८-४। १३-३५-१। १३-३६-३। १३-३७-२। १३-३८-३। १३-४६-२। १३-५२-२। १३-५६-१ १३-७८-१। १४-२७-२। १५-५-२। १५-२०-२। १६-६-४। १७-१४-२।

१८-१७-१ । १६-३-४ । १६-४३-३ । २०-१-२ । २०-२-१ । २०-३-२ । २०-४-२ । २०-२१-४ । २०-१३-४ । २०-५२-१ । २१-३१-२ । २१-२३-४ । २१-५०-१ । २२-१४-१ । २२-१६-१ २६-२०-१ । २६-३३-१ । २७-१४-२ । ३०-४०-२ । ३०-४७-२ । ३२-३२-१ । ३३-१५-१ । ३३-१७-२ । ३३-२०-१ । ३३-३१-१ । ३३-३२-१ । ३३-३६-२ । ३३-३९-२ । ३३-४०-२ । ३३-४१-२ । ३३-४५-२ । ३३-५६-१ । ३३-४६-२ । ३३-५३-३ । ३५-२२-२ । ३५-२४-१ । ३६-६-१ । ३७-३२-१ । ३८-३८-१ । ३९-७-१ । छं० मा० १-१३-१ । १-२३-३ । १-४१-४ । १-४३-३ । १-७१-६ । र० बा० १-२७-५ । वी० २-२ ।

सीताजी—आदरार्थक । दे० 'सीता' । क० प्रि० ६-४२-४ ।

सीताजू—आदरार्थक । दे० 'सीता' । र० प्रि० २-८-२ । ११-१६-३ । क० प्रि० ६-५-४ । १४-२३-४ । १४-२९-४ । १४-३७-१ । रा० ५-४६-१ । ९-२९-२ । ९-४२-१ । ३१-६०-२ । १२-६२-४ । १४-२३-२ । १५-२९-४ । ३०-१०-२ । ३३-५१-२ ।

सीतादि—सीता+(आदि) दे० 'सीता' । क० प्रि० ६-४१-२ ।

सीतानाथ—सं० पुं० एक० । सीता के पति, रामचन्द्र । क० प्रि० १६-१३-१ । १६-१९-१ । रा० ७-५३-१ । वी० १३-२२ ।

सीता बालजू—स० पु० एक० । राम । रा० २२-१४-१ । ३०-४०-२ ।

सीथ—[सिक्थ] सं० पुं० एक० । भात का दाना । र० प्रि० ७-१७-४ ।

सीपि—सीप । सं० स्त्री० एक० । शंख । क० प्रि० ५-८-२ ।

सीपिन—सं० स्त्री० बहु० । सीपियाँ । वि० ७-६-२ ।

सीमा—स० स्त्री० एक० । आचार की मर्यादा । क० प्रि० ६-५९-२ । १५-१६-२ ।

सीमा सुखदायनि की—वि० । विशेष्य—रसिक लाल । अत्यन्त सुख पहुँचानेवाला, सुख का भंडार । क० प्रि० ६-५ । ९-२ ।

सीय—सं० स्त्री० एक० । सीता जी । र० प्रि० १-२२-४ । क० प्रि० ८-४५-५ । ११-५१-४ । १५-११२-१ । रा० ४-२९-१ । ५-४७-१ । ६-२५-४ । ७-१७-४ । ७-१९-१ । १०-४-२ । १०-२६-१ । १२-४२-४ । १२-५५-२ । १३-३४-१ । १३-६१-१ । १४-२७-१ । १५-६-४ । १५-१९-२ । १६-८-३ । १६-३२-४ । २०-२५-१ । ३२-४-१ । ३३-१९-१ । ३६-२०-२ । ३५-२-३ ।

सीय सहायक—वि० । विशेष्य—रघुनायक । सीता की सहायता करनेवाला । रा० ११-३२-१ ।

सीय-स्वयंबर—सं० पुं० एक० । सीता जी का स्वयंवर । क० प्रि० ८-४५-४ ।

सीरष—शीर्ष। स० पु० एक०। १. पर्वत का शिखर। रा० २६-२६-२ ३४-३७-१। २. शीर्ष। ज० १४३। ३. वहु०। सिर। क० प्रि० ५-१२-३।

सीरे—१. सं० पुं० वहु०। शीतलोपचार। र० प्रि० १२-२५-३। २. वि०। विशेष्य—गात। ठंढे। क० प्रि० ८-३८-२।

सील—शील। १ सं० पुं० एक०। (अ) स्वभाव, सद्वृत्ति, चरित्र। र० प्रि० ३-४८-२। क० प्रि० १-१७-२। १-४१-१। ८-१०-१। ११-६८-२। १४-१-१। रा० ५-३१-१। २३-२२-१। २४-१-१। ३६-८-२। २८-६-२। वी० २-२३। ज० ३। वि० ९-११०३। ९-२६-१। १४-१०-२। १६-५-२। १७-१०-१। सीस—सर। (आ) सौन्दर्य। र० प्रि० १०-८-३। (इ) आर्द्रता। वि० २-१०-१। ३-१३-१। २. वि०। (अ) विशेष्य—राजकुमार। चरित्रवान। क० प्रि० ८-९-१। (आ) विशेष्य—रानी। गुणवती। क० प्रि० ८-९-१।

सील को सुमेरु—वि०। विशेष्य—अकबर। अत्यन्त शीलवान। ज० ३-२।

सीलवारी—वि०। विशेष्य—जीव। राम राज्य का, शीलवान। रा० २८-४-२।

सील वृद्ध—वि०। विशेष्य—बाल। शीलवती। क० प्रि०१-४१-१।

सील समुद्र—वि०। १. विशेष्य—प्रतापरुद्र। समुद्र के समान गंभीर स्वभाव वाला। क० प्रि० १-१७-२। २. विशेष्य—राम। साल सागर, उत्तम चरित्रवाला। रा० ७-२७-१। क० प्रि० १-१७-२। वी० २-३१-१।

सील सहित आचार—वि०। विशेष्य—राजकुमार। जिसका आचरण शील सहित हो। क० प्रि० ८-९-१।

सीवँ—सं० स्त्री० एक०। सीमा, मर्यादा। रा० १६-१०-१।

सीव—सं० स्त्री० एक०। सीमा, तट। क० प्रि० १५-५१-२। १६-७१-४।

सीप—सं० पुं० एक०। सिर। वी० १-१८। ३-७। ५-९९। ५-१००। ६-२। ७-१६। ९-२। १०-४७। ११-३। १३-४। १६-३३। १७-१२। २२-८९। २३-३। ३२-५। ३३-५। ३३-४६। ३३-४८। ज० २५। १६६। १७२। १९५।

सीस—१. स० पुं० एक०। (अ) सिर, शीर्ष, मस्तक। र० प्रि० ५-१८ २। १०-१५-३। १३-१६-३। १३-१७-२। १४-१३-१। क० प्रि० १-२८-२। ४-१५-२। ५-२९-२। ६-६६-३। ११-३०-१। १४-२७-१। २५-८१-१। रा० १-१-३। ७-३२-२। १५-३३-१। १५-३३-२। ३७-१३-२। छं० मा० १-२३-२। १-२७-४। र० बा० १५-४३-५। १-४७-२। वि० ३-१०-२। ९-४०-२। १०-२०-१। १३-४१-१। (आ) फन। रा० ४-१२-४। (इ)

सर। रा० ६-३१-४। १२-१८-१। १२-१८-१। १२-३४-२। १२-३५-१। १५-१२-२। १६-१५-२। १६-१५-२। १६-२८-२। २६-२६-२। १६-२०-२। २१-२२-२। २ बहु०। सिर। क० प्रि० ११-२५-४। १३-३२-२।

सीसफूल—सं० पुं० एक०। शिरोभूषण-विशेष। र० प्रि० १५-५-२। क० प्रि० १५-८२-२। १५-८६-३। रा० ३१-७-१। ३१-६-१। वी० २२-२५।

सीसफूल-दुति—सं० स्त्री० एक०। शिरोभूषण की चमक। क० प्रि० १५-८२-२।

सीसफूलनि—सं० पुं० बहु०। सिरोभूषण। र० प्रि० १४-१३-१।

सीसु—सं० पुं० एक०। शीश, सिर। क० प्रि० १६-७३-२।

सीह—सं० पु० एक०। सिंह। क० प्रि० ८-३४-२।

सुंड—(सूँड)। सं० स्त्री० एक०। हाथी की स्तंभाकार नाक जो नीचे लटकी रहती है। रा० ३७-३-१। वी० ८-४३। ३३-३२। वि० १२-२१-१।

सुंडनि—सं० पुं० बहु०। सूँड। क० प्रि० १५-१६-४।

सुंडादंड—सं० पुं० एक०। हाथी। ज० १८४। १८७।

सुंदर—१. सं० पुं० एक०। शिव। क० प्रि० ११-७६-१। २ वि०। विशेष्य—राम-लक्ष्मन। सुरूप युक्त। रा० ३-१२-३। २-६-२। ३-१२-३। ५-२-१। ५-३-२। ५-७-२। ८-८-१। ६-४१-४। १०-१७-१। ११-१६-१। ११-३२-४। १२-४७-१। २२-५-१। २२-६-२। २७-१२-१। २६-२६-२। २६-३६-१। ३०-२-१। ३१-१२-१। ३१-२४-२। ३१-२७-२। ३१-२८-१। ३२-४८-२। र० प्रि० २-१-२। १२-२६-४। क० प्रि० ३-६-२। ४-१०-३। ६-१४-२। ६-४१-२। ७-६-४। ८-६-२। ८-२७-२। ११-७६-११-८२-१। १४-२३-४। १४-३१-२। १४-३५-२। १५-१०-३। १५-२०-१। १५-२३-३। १५-६६-४। १५-७६-१। छं० मा० १-६८-४। २-४४-३। २-४७-३। रा० २७-४। र० बा० ६-१। ३०-२। वी० २-१७-२। ४-४७-१। १२-८-२। १२-१३-२। १४-३६-१। १४-४१-१। १५-२०-२। १६-२२-२। १६-२८-२। १७-३६-२। १८-१६-२। २०-३६-२। २१-१६-१। २२-४५-१। २२-७५-२। २२-७६-२। २२-८२-२। २६-४६-२। ज० १२-२। ६४-१। १०३-१। वि० २-४-४। ४-७-१। ४-३०-१। १०-१८-३। १२-५-१। १३-२६-१। १३-८०-२। १४-३८-२। १६-१७-१। १६-६६-१।

सुंदरता—सं० स्त्री० एक०। सौंदर्य, खूबसूरती। र० प्रि० ३-४४-१। १४-१६-२। रा० २०-३२-१। २७-२४-१। छं० मा० १-५६-५। १-६८-३। वि० ८-४२-३।

सुंदरताई—सं० स्त्री० एक०। सौन्दर्य। र० प्रि० ३५८-४। १४-३८-२।

सुंदर रूप—वि०। विशेष्य—तिय। सुन्दर रूपवाली। रा० ५-३-२।

सुंदर ललित गति बलित—वि०। विशेष्य—देवी, प्रवीनराय की बानी। श्लेष से—१ देवी के पक्ष मे—सुदर चालवाली। २ प्रवीनराय की बानी के पक्ष मे—जैसे ललित रागिनी के बोल हो। क० प्रि० ११-८१-१।

सुंदर सूरो—वि०। विशेष्य—प्रताप राउ। सुन्दर शूरवीर। वी० १२-१३-२।

सुंदर स्याम स्वरूप सने—वि०। विशेष्य—जगमोहन। सुन्दर श्यामल शरीरवाला। वि० २-४-४।

सुंदरि—१. सं० स्त्री० एक०। (अ) सौंदर्यवती स्त्री, रूपवती। र० प्रि० १०-४-३। क० प्रि० ११-५२-४। छं० मा० १-३७-३। २-४७-३। वि० ८-३६-१। १३-२८-२। १३-४६-१। १३-४६-२। १४-३६-२। १६-१३-१। १६-८२-१। १६-१०८-१। १६-११८-१। १६-१२१-१। १६-१२४-४। (आ) मिथ्या रानी। वि० गी० ५-२४-१। ६-२-२। ६-७६-१। ८-३६-१। १६-२५-१। २. वि०। विशेष्य—प्रात। सुन्दर। रा० ३३-२४-२। क० प्रि० ८-६-२। वि० ८-३६-१।

सुंदरियाँ—सं० स्त्री० बहु०। दे० 'सुदरि'। वि० ८-३६-१। १६-११२-२।

सुंदरी—१. सं० स्त्री० एक०। (अ) सुन्दरी स्त्री। क० प्रि० ४-१६-१। १४-३१-३। वी० १-१३। १४-१६। १४-१७। १४-२७। १७-६। २०-१०। २१-११। २२-२। २२-२०। २२-३५। २२-३८। २३-१२। २४-५। २५-६। २५-२३। २३-४। २६-१४। २६-२०। २६-४१। २६-४६। २८-१६। २६-३१। ३२-२८। ज० ७, १६०। (आ) मिथ्या रानी। वि० ६-३६-३। १६-३२-२। १६-४५-३। १६-१२०-२। १६-१६०-४। २. बहु०। स्त्रियाँ। र० प्रि० १४-३६-३। क० प्रि० ७-८-१। ७-६-४। १४-३५-२। ३. वि०। विशेष्य—सुन्दरी। खूबसूरत। रा० २८-६-१। क० प्रि० १४-३१-३। १५-१०६-२। वी० २-१-२।

सुंदरी छंद—सं० पुं० एक०। छंद का नाम, वसु (आठ) सगण एक मिला करकै गुरु सुन्दरी नामक छंद बनावे। आठ सगण और एक गुरु अर्थात् २५ वर्णों का सुंदरी सवैया होता है। छं० मा० १-४४८-३२। १-३३-१।

सुंदरु—वि०। विशेष्य—सिंगार लोकु। सुंदर। क० प्रि० १५-६८-१। १ सं० पु० एक०। श्रेष्ठ। वि० ८-१३-२। २. वि०। विशेष्य—गति। सुन्दर, श्रेष्ठ। रा० १-२४-५। २-२८-२। ६-४-२। ११-३४-१। १३-६४-१। १५-३६-२। १७-३५-२। १८-६-१। १८-२०-१। १६-४-१। १६-१३-२। २०-१४-२। २०-३८-२। २३-२-२। २४-७-१। २७-४-१। २७-६-१। २७-१२-३। २६-२०-२। २६-३६-१। २६-४०-१। २६-४२-२। २६-४३-२।

२९-४२-१ । ३१-१२-२ । ३१-२५-२ । ३१-३१-१ । ३३-२९-२ । ३४-३७-३ । ३४-५७-१ । ३५-६-२ । ३९-३०-२ । ३९-३९-३ । र० प्रि० १-१-३ । १-५-२ । १-१५-२ । २-४-३ । ३-३-१ । ३-६-१ । ३-२१-२ । ३-७०-१ । ४-११-१ । ४-११-२ । ६-६-४ । ६-१९-२ । ६-३२-४ । ६-४७-३ । ६-४९-४ । ७-१२-२ । ७-२३-१ । ७-४१-४ । ८-१८-१ । ८-१३-२ । ८-२१-३ । ८ २८-१ । ८-५६-१ । ८-५७-२ । ९-१४-४ । १०-२७-२ । १०-२७-३ । ११-१४-१ । १२-५-२ । १२-१३- २ । १३-३-४ । १४-२०-१ । १५-१-२ । क० प्रि० १-३-१ । ३-५३-२ । ५-१२-४ । ५-१५-२ । ६-१-१ । ६-२-१ । ६-२-२ । ६-५-२ । ६-१८-२ । ७-२-१ । ७-३-२ । ७-३-२ । ७-६-२ । ८-२७-२ । ९-१-२ । ९-५-२ । ९-२२-१ । १०-२४-२ । १०-२५-१ । ११-५४-२ । ११-५४-४ । ११-७६-१ । ११-८२-२ । १२-२-२ । १२-३२-३ । १३-५-३ । १४-१०-२ । १४-१९-२ । ३-३४-३ । ४३-४४-२ । ४४-३०-१ । १४-४०-१ । १४-५१-३ । १५-४०-२ । १५-४३-४ । १५-४७-३ । १५-५४-१ । १५-७५-३ । छ० मा० १-४१-३ । १-६५-२ । १-६५-३ । २-२७-४ । २-४१-१ । शिव० ६-३ । ९-४ । २२-१ । २३-२ । २८-४ । ५३-२ । वी० १-५१-५ । ३-५४-३ । ३-५४-४ । ६-७-१ । ८-१७-२ । १०-१४-१ । ११-१६-२ । ११-३९-१ । ११-५७-२ । १३-९-१ । १४-१-२ । १६-३३-२ । १७-९-१ । १७-५९-२ । १८-१४-२ । २२-७-१ । २२-३७-२ । २२-४४-१ । २२-५०-१ । २२-६४-२ । २२-७०-३ । २३-८-२ । २३-९-१ । २३-१५-२ । २३-३६-२ । २९-३९-२ । २६-२०-२ । २८-३१-१ । २३-२८-१ । २९-२१-१ । ३०-८-१ । ३१-९५-२ । ३२-२४-१ । ३२-३३-१ । रा० ८२-१ । वि० गी० ३-१४-३ । ४-१६-१ । ६-२१-२ । ६-४३ १ । ६-६०-२ । ८-१५-२ । १०-१२-३ । १०-१६-३ । १०-१७-३ । १०-१८-१ । १२-१२-३ । ११-३८-१ । १४-५४-२ । १५-२६-२ । १५-३७-२ । १६-४-१ । १६-५३-१ । १६-१२१-२ । १८-१४-३ । १८-४४-३ । १९-७-४ । २०-४८-२ । २२-६६-२ ।

सुअंजन—सं० पुं० एक० । पवित्र काजल । क० प्रि० ९-३२-१ ।

सुअंजन अंजित—वि० विशेष्य-लोचन । अच्छे अंजन से युक्त । रा० ३१-१२-२ ।

सुकंठ—वि० । विशेष्य-कंठ । मधुर स्वर । क० प्रि० १५-३१-१ ।

सुक—सं० पुं० एक० । १. सुग्गा, तोता । ३-२३-१ । ५-३१-३ । १४-२२-१ । र० प्रि० १४-३५-१ । क० प्रि० ५-२९-२ । ५-३३-३ । ५-३७-३ । ६-८-१ । ६-४५-१ । ६-४६-३ । ७-९-२ । १५-४८-१ । १५-५०-२ । रा० ९-३६-३ । ११-१७-३ । ११-१८-२ । १२-५-३ । १४-५-३ । २७-१३-३ । ३०-३५-३ । ३२-१८-१ । १-७६-५ ।

छं० मा० २०-२३ । २०-२५ । २१-१७ । वी० २२-१ । २२-४२ । २३-३८ । २६-२१ । ३२-३५ । ३२-३६ । ३२-४१ । ३२-४४ । ३२-५४ । २ रावण द्वारा राम दल के पास भेजा गया एक दूत । रा० १५-३६-१ । १५-३८-२ । ३. राम का अतरग मित्र । रा० २६-२३-३ । २६-२५-१ । २६-१६-२ । ३१-४-१ । ३१-३१-१ । ३२-५-१ । ४. शुकदेव । वि० गी० १४-३१-१ । १४-३२-१ । १४-३३-१ । १६-५३-१ ।

सुक कुल—स०पुं०एक० । सुग्गो के समूह । रा० १-३-४ ।

सुकदेव—सं० पुं० एक० । शुकदेव । वि० १४-१-२ । १४-३०-१ । १४-३४-२ ।

सुकबाल—शुकबाल । सं० पुं० एक० । तोता का बच्चा । वि० ३-८ २ ।

सुकवि—सं० पुं० एक० । अच्छा कवि, बुद्धिमान कवि । र० प्रि० १-५-२ । १६-१-२ । क० प्रि० १-२-२ । १०-६-२ । १६-७०-२ । छं० मा० १-१५-४ । २-५-१ । २-४२-१ । २. वि० विशेष्य—केशव । श्रेष्ठ कवि । र० प्रि० १-५-२ ।

सुक्राचार्य—शुक्राचार्य । सं० पुं० एक० । असुर गुरु । रा० १७-२०-१ ।

सुकाज—सं० पुं० एक० । शुभ कार्य । रा० १८-६-१ ।

सुकाली—स० पुं० एक० । शुको का समूह । रा० २०-३५-२ ।

सुकासिनाथ—सं० पुं० एक । काशी नाथ । वि० १-५-३ ।

सुकिन्नर लोक—सं० पुं० एक० । किन्नर लाक । वि० ७-२०-१ ।

सुकी—सं० स्त्री० एक० । सुग्गी । र० प्रि० १०-२५-२ । रा० १३-५१-२ । ३३-४८-१ ।

सुकिया—सं० स्त्री० एक० । नायिका विशेष । र० प्रि० ३-१५-२ ।

सुकुमार—वि० । विशेष्य—चित्तवृत्ति । कोमल । रा० २-१६-२ । र० प्रि० ६-२८-२ । १४-१६-१ । क० प्रि० १३-२-२ । १६-६२-१ । र० बा० ६-१ । वी० १३-२-२ । ज० ६०-१ । वि० ८-१२-२ ।

सुकुल पक्ष—सं० पुं० एक० । शुक्ल पक्ष । वी० १-५ ।

सुकुल सुत—शुक्ल सुत । स० पुं० एव० । शुक्ल वंश का पुत्र । क० प्रि० २६-२ ।

सुकृत-भूमि-थल—स० पुं० एक० । पुण्य स्थल । र० बा० १-१४-१ ।

सुकृत—स० स्त्री० एक० । अच्छा कार्य, पुण्य । क० प्रि० ५-८-१ ।

सुकेसी—सं० स्त्री० एक० । अप्सरा विशेष । क० प्रि० ११-३५-१ । १५-७५-३ । रा० १३-६-२ ।

सुक्र—स० पुं० एक० । १. ग्रह विशेष । क० ५-६-१ । २. शुक्राचार्य—ये दैत्यो के आचार्य के रूप मे प्रसिद्ध है । महर्षि भृगु शुक्र के पिता थे । एक समय वामन जब समस्त भूमंडल दान कर रहे थे तो शुक्राचार्य बलि को सचेत

करने के उद्देश्य से जलपात्र की टोंटी मे बैठ गये। जल मे कोई व्याघात समझकर उसे सीक से खोदकर निकालने के यत्न मे इनकी आँख फूट गयी। फिर आजीवन वे काने ही बने रहे। वृहस्पति के पुत्र कच से इनसे संजीवनी विद्या सीखी थी। —हिन्दी साहित्य कोश, भाग—२। क० प्रि० ११-५-१। रा० १८-६-२। १९-१६-१। वी० २८-८। ३. शुक्रतारा। रा० ३०-१८-५।

सुक्रजी—दे० 'शुक्र'। क० प्रि० ११-५-१। रा० १७-२४-२।

सुक्रमंत्र—सं० पुं० एक०। शुक्र द्वारा प्रदत्त मत्र। रा० १३-२४-१।

सुक्ति—शुक्ति। सं० स्त्री० एक०। सोपी। वि० १७-३४-१। १७-३४-२। १७-३५-१।

सुक्तिमति—शुक्ति मति। सं० स्त्री० एक०। नदी विशेष। वि० ६-१५-२।

सुक्तिमा—सं० स्त्री० एक०। नदी विशेष। वि० ६-१७-२।

सुक्ल पक्ष—सं० पुं० एक०। उजाला पाख। क० प्रि० ५-५-२।

सुक्लासुक्त—सं० पुं० बहु०। शुक्ल पक्ष तथा कृष्ण पक्ष। वी० २८-६।

सुख—१. सं० पुं० एक०। (अ) आनन्द मोद, चैन। र० प्रि० १-१-३। ३-१३-१। ३-१३-४। ३-२३-४। ३-२९-२। ३-२८-१। ३-२८-२। ४-९-४। ४-१७-४। ६-३५-३। ७-८-३। ७-१२-१। ७-१५-३। ७-३९-२। ८-११-३। ८-४८-१। ८-५१-२। ९-१०-३। ९-१९-३। १०-४-१। १०-२१-३। ११-२-१। ११-११-३। १२-५-४। १२-८-२। १२-१९-१। १२-२४-२। १२-२९-३। १३-२-२। १३-४-३। १३-२१-२। क० प्रि० ३-२५-१। ३-२५-२। ३-३३-१। ३-३४-१। ४-२२-१। ६-५-४। ६-३७-१। ७-३९-३। ८-३८-३। ८-७-२। ८-३९-१। ८-४०-३। ९-२०-२। १०-१२-३। १०-२५-५। १०-२३-१। १०-३१-२। ११-४-२। ११-२४-१। ११-३३-१। ११-०-४। ११-६३-२। ११-६४-२। १२-६-४। १२-२३-३। १२-२७-२। १३-३७-२। १४-१८-२। १४-४०-३। १५-२२-१। १५-२७-२। १५-१२-१। १५-४३-२। १६-४८-२। १६-८३-३। रा० २-१८-३। ३-४-३। ३-१२-४। ३-३१-५। ४-५-४। ४-८-२। ५-३-१। ५-४२-२। ६-१-२। ६-१७-३। ६-२४-१। ६-३३-४। ६-२८-२। ६-६६-१। ७-२१-४। ७-२२-२। ७-३५-४। ७-४५-४। ७-४८-१। ७-५१-१। ७-५१-२। ८-१९-२। ८-२०-१। ९-६-१। ९-१३-१। ९-४४-२। ९-४५-१। १०-४-३। १०-२४-१। ११-२७-१। ११-३७-२। १२-३७-२। १२-६०-१। १३-२६-१। २३-३७-१। १३-४३-२। १४-१४-१। १४-३१-१। १७-२५-२। १७-४८-१। १९-२०-४। १९-४१-३। १९-२२-१। १९-५३-३। २०-१-१। २१-

२२-३ । २३-१२-२ । २४-१२-२ । २४-१७-२ । २६-३१-१ । २७-२३-१ । २६-१२-२ । २६-२०-४ । ३०-३८-२ । ३२-३५-२ । ३३-२०-२ । ३३-५६-२ । छं० मा० १-१०-२ । १-१३-२ । १-४१-४ । १-५५-५ । १-५७-३ । १-७०-४ । १-७२-४ । २-२४-६ । २-२६-३ । २-३८-५ । २-४६-४ । २-४८-३ । २-४८-५ । २-४६-३ । र० वा० १-१-२ । १-६-४ । १-१३-४ । १-१३-५ । १-१४-३ । १-२८-१ । १-३२-३ । १-३५-२ । वी० १-४ । २४ । ३० । ३४ । ४० । १-५० । ५५ । ६४ । २-६ । ३-५२ । ३-६० । ४-३ । ५-१६ । ४४ । ५६ । ६६ । ७२ । ७७ । ६७ । ६६ । १०१ । १०५ । १०६ । ६-६ । २१ । २३ । ३० । ७-१० । १२ । १३ । १८ । ३६ । ५७ । ६१ । ८-३ । १४ । २० । ६-४ । १७ । २७ । ३४ । ३६ । १०-१ । १५ । २३ । २५ । ४० । ५३ । ५६ । ६० । १२-२८ । १३-३ । १३-४ । १३-१६ । १४-१ । ४ । १४-६ । १६ । २६ । ३६ । ४१ । ६३ । १५-१५ । २३ । १६-१७ । १७-६ । १२ । १६-१८ । २०-१ । ६ । ३६ । २१-३ । १५ । २८ । २२-१४ । ३१ । २३-२ । ५ । २४-८ । ११-१५ । २५-११ । २३ । १७ । १८ । २५ । २६-१० । १८ । २५ । ४३ । २७-३ । २५ । २८ ४ । १३ । १४ । १७ । १८ । २८ । ३१ । ३५ । ३६ । २६-२ । ३ । ६ । ४० । ३०-१७ । १८ । ३१-१८ । ३० । ६२ । ७६ । ३२-१ । १३ । १४ । २७ । २८ । ३४ । ३५ । ३६ । ४४ । ४८ । ५४ । ३३-७ । ६ । १० । १४ । १६ । १८ । २० । २६ । ३४ । ४५ । ४८ । ४६ । ५१ । २ र० प्रि० ४-१६-३ । ३. सरलता, सादगी । र० प्रि० ६-३७-४ । ४. चेहरा । र० प्रि० १२-७-३ । ५. कामना की पूर्ति से होने वाला आनन्द । वि० गी० ५-२-२४ । ६-४२-२ । ६-४३-२ । ६-६३-२ । ६-७०-२ । ६-७१-१ । ६-७१-१ । ७-३-१ । ७-१०-२ । ८-११-२ । ८-१५-१ । ८-२५-४ । ८-४६-२ । ६-२-२ । ६-४-२ । ६-११-३ । ६-४१-२ । ६-५३-२ । १०-१७-४ । १०-२०-४ । ११-४३-२ । १३-६८-२ । १३-५५-३ । १३-८०-२ । १४-२३-२ । १४-४०-२ । १४-४३-२ । १६-४७-१ । १४-५२-१ । १४-५५-२ । १४-५६-१ । १६-१२-२ । १६-१३-१ । १६-४४-२ । १६-७१-२ । १६-७१-२ । १६-७६-१ । १६-८१-१ । १६-८२-१ । १६-६६-२ । १६-११६-२ । १७-६३-१ । १८-१२-२ । १६-५-२ । १६-६-४ । २१-१६-१ । २०-४४-३ । २१-३४-२ । २. बहु० । संयोग के सात सुख—१. भोजन सुख, २. पेय पदार्थों के पीने का सुख, ३ वस्त्राभूषणादि पहनने का सुख, ४. ज्ञान के बुद्धि-विलास का सुख, ५. गान का सुख, ६ शोभा का सुख, ७. प्रिय के अविभिन्न संयोग का सुख । र० प्रि० ३-२७-३ । ३-५२-४ ।

५-३-२ । ११-१३-३ । १४-४-४ । १४-२३-२ । १६-७-२ । क० प्रि० ८-४२-४ । ११-१८-१ । १४-३३-४ । ३ वि० । १. आनन्दपूर्वक । र० प्रि० ३-६४-१ । २ सहज ही, स्वाभाविक रूप से । र० प्रि० १०-२६-१ । १४-१२-१ । ३. विशेष्य—सुखवाला । सहज, स्वाभाविक रा० ३-२०-१ । ४. विशेष्य—वानी । सुखप्रद, सुख पहुँचानेवाली । रा० १२-५-३ ।

सुख आजन—सं० पुं० एक० । पालकी विशेष । रा० ३२-४४-१ ।

सुखकंद—वि० । विशेष्य—रघुनंद जू । सुखो का मूल, सुख पहुँचानेवाला । रा० १-१३-१ । २१-३३-२ । छं० मा० १-५-१ । १-१०-१ । १-२२-३ । १-७०-१ । वी० १३-४-२ । २२-३१-२ । वि० १६-५६-२ ।

सुखकर—१. सं० पुं० एक० । (अ) यमकालंकार का एक भेद । क० प्रि० १५-११९-१ । (आ) छंद विशेष । छं० मा० ४४८-१० । २. वि० । विशेष्य—जमक । सरल । क० प्रि० १५-११९-१ ।

सुखकारि—वि० । विशेष्य—सीताजू । सुख देनेवाली । रा० ९-३९-२ । ३१-६-१ । र० प्रि० १-६-१ । वी० ७-२१-२ । ९-३०-२ । १०-४२-२ । १४-२९-१ । २२-५२-२ । १४-१५-२ । २६-१८-१ । २७-१५-२ । २८-१३-१ । ३३-७-२ । ज० १९६-२ ।

सुख को धाम—वि० । विशेष्य—पय । सुख पहुँचानेवाला । वी० २५-१७-२ ।

सुख को निधानु—वि० । विशेष्य—जुवति मुख । सुख देनेवाला, सुखद । शिख० १५-२ ।

सुख जोग—सं० पुं० एक० । मुक्ति का योग । रा० २४-१४-२ ।

सुखतत्व—वि० । विशेष्य—वानी । सुख का मूल, सुखप्रद । रा० १०-३९-२ ।

सुख तल—सं० पुं० एक० । सुख का मूल सिद्धात । रा० १०-३९-२ ।

सुखतूल—वि० । विशेष्य—गननायक सरन । सुख देनेवाला, सुखदायक । र० बा० १-२ ।

सुखद—१. सं० पु० एक० । (अ) सुखद वर्णन । वर्णालंकार का एक भेद । क० प्रि० ८-२-१ । (आ) ईश्वर की सुखदायिनी लीला । क० प्रि० ११-३३-२ । (इ) सुख प्रदान करनेवाला–विष्णु । क० प्रि० ११-७९-१ । छं० मा० २-३२–उदा० । २. बहु० । (अ) सुख देनेवाले । क० प्रि० ८-३९-२ । १०-२५-५ । (आ) सुखप्रदायिनी वस्तुएँ । क०प्रि० ६-२-१ । ३. वि० । विशेष्य—सुन्दरी । सुखप्रद, सुख देनेवाली । क० प्रि० ३-५३-१ । ५-११-१ । ६-२-१ । ७-७-३ । ८-६-१ । १०-२५-५ । २०-१५-५ । ११-३२-१ । ११-३३-१ । ११-७९-१ । १५-६१-१ । रा० ९-२९-१ । ३०-२०-४ । २७-२२-३ । ३१-१२-२ । ३२-२५-१ । ३२-३३-२ । ३२-४४-१ । छं० मा० १-३७-३ । र० बा० ९-१ । २९-६ । ३०-१ । वी० ५-२९-१ । ९-२५-२ ।

९-२६-२ । १०-४५-१ । १२-२३-१ । १४-६१-२ । १६-८-१ । १७-२-२ । २१-५-१ । ३१-१२-१ । २१-१९-१ । २२-७०-३ । २४-८-१ । २५-१२-१ । २६-२५-१ । ३२-१४-२ । ३२-४४ । ३३-१०-१ । ३३-२०-१ । ज० १९-१ । वि० गी० ३-२०-२ । ७-११-४ । ८-६-१ । ८-२६-२ । १०-५३-१ ।

सुखद गीता—वि० । विशेष्य—सीता । अति प्रशंसित । रा० ६-२७-१ ।

सुखद सुभाइ—वि० । विशेष्य—सीता । सहल ही करुणामूर्ति । रा० २३-७८-१ ।

सुखद सुभाउ—वि० । विशेष्य—वीरसिंघ । सुख देनेवाला । वी० १४-६१-२ । वि० गी० ८-६-१ ।

सुखदा—वि० । विशेष्य—सीता । सर्व सुखो को देनेवाली । रा० ११-३-२ । छं० मा० १-१३-२ । ४ । १-४१-३ । वि० गी० १०-५-२ । १४ ३०-१ ।

सुखदाइनि—वि० । विशेष्य—राम । सुख पहुँचानेवाला । रा० ९-३८-२ ।

सुखदाइये—क्रि० प्र० । सुख देते हैं । र० प्रि० १४-२०-४ ।

सुखदाई—वि० । विशेष्य—राजकुमार । सुख देनेवाले, सुन्दर । रा० ३-१५-३ । १०-९-२ । १०-३३-१ । १२-६६-२ । १९-१३-१ । २०-३१-१ । ३४-७-२ । र० प्रि० ७-९-३ । ७-२८-३ । १०-२४-३ । क० प्रि० ७-३२-३ । ११-३५-३ । १२-११-२ । १३-४१-३ । वि० गी० १०-१०-१ । १०-१२-२ ।

सुखदान—वि० । विशेष्य—सुखदेनेवाला । वि० गी० ४-१३-२ ।

सुखदानि—१. वि० । विशेष्य—श्रीरामचंद्र । सुख प्रदान करने वाला । रा० १५-२९-२ । १५-२२-२ । २७-६-२ । ३३-६-१ । र० प्रि० ३-२-१ । क० प्रि० ६-२९-२ । ६-५९-२ । ७-१५-३ । १९-२३-१ । ११-३०-१ । १३-१६-१ । १५-६४-१ । १५-११९-२ । वी० ५-२०-२ । १०-५४-१ । १५-२-२ । ३३-४५-२ । वि० गी० ६-२-२ । १०-१९-२ । ११-१०-१ । २. वि० विशेष्य—सुर । सुख प्रदान करनेवाला । क० प्रि० ११-८१-२ । १४-१९-२ । १५-४७-३ ।

सुखदानिये—वि० । विशेष्य—मंत्री । सुख देनेवाले । रा० २२-२१-२ ।

सुखदाय—वि० । विशेष्य—कामधेनु । सुख की चीजें प्रदान करनेवाला । वी० १२-१५-१ । २८-१७-२ । ३३-१४-१ । ३३-१८-१ । क० प्रि० १-४८-१ । वि० गी० १-१३-२ । ४-१४-२ । ४-२१-१ । ७-१७-१ । वि० गी० १-१३-२ । ४-१४-२ । ४-२१-१ । ७-१७-१ । ९-१४-१ । १०-१८-२ । १६-३१-२ । १९-३७-२ । २०-१६-१ ।

सुखदा-सिखदा - अर्थदा - जसदा - रसदा तारि—वि० । विशेष्य—गुरु नारि । सुख, शिक्षा, प्रयोजन, यश और रस (दापत्य सुख) देनेवाली । रा० १३-८३-१ ।

सुख देह—वि० । विशेष्य—भूमि (मगण) । सुखदाई । क० प्रि० ३-२५-१ ।

सुखदै—१. सं० पुं० एक० । सुख की सामग्री । र० प्रि० ३-२९-१ । २. वि० । विशेष्य—सिख । सुखदायक । र० प्रि० १२-३-३ । शिख ९-३ ।

सुखदैन—वि० । विशेष्य—कमलवास । सुखप्रद, सुख देनेवाला । रा० ३२-३३-१ । वी० ५-५४-१ । ११-२५-१ । २१-३-१ । २५-११-२ ।

सुखदैनि—वि० । विशेष्य—मोतिनि । सुखदायक । र० प्रि० ४-६-१ ।

सुखधाम—वि० । विशेष्य—अमृतोया । सुख का भंडार, सुखप्रदायिनी । वि० गी० ४-१७-२ । ४-३२-२ ।

सुखनि—सं० पुं० बहु० । भोग । क० प्रि० १५-२०-२ ।

सुख बकताई—सं० पुं० एक० । चापलूसी करनेवाला । रा० २३-३८-२ ।

सुख बेष—वि० । विशेष्य—पुष्पलता । सुन्दर । वी० २६-४६-१ ।

सुख-भर्ता—वि० । विशेष्य—महादेव । सुख पहुँचानेवाला । छं०मा० २-२-१ ।

सुख-भावना—सं० स्त्री० एक० । मुक्ति की इच्छा । रा० २४-२३-१ ।

सुखमा—सं० स्त्री० एक० । छवि, कान्ति, परम शोभा । र० प्रि० ४-४-३ । क० प्रि० ६-२-४ । ७-३२-२ । ८-१२-३ । रा० ६-४९-१ । १८-१९-२ ।

सुखमा को वास—वि० । विशेष्य—मुख । अति सुन्दर । क० प्रि० ८-१२-३ ।

सुखमुख—(सुख+मुख) । १. सुख—स्वाभाविक सत्ता का विशेषणवत् प्रयोग । २. मुख—पुं० एक०—चेहरा । क० प्रि० १४-९-४ ।

सुखराति—सं० स्त्री० एक० । सुहागरात, शात और आनन्ददायक रात । क० प्रि० १०-३१-२ ।

सुख-बैन—सं० पुं० बहु० । आनंद प्रकाशित करनेवाले वचन । र० प्रि० ७-१२-१ ।

सुख संग्राम अजीत—वि० । विशेष्य—सेनापति । जो सुख वा आराम से न जीता जाय, त्रस्त न हो और संग्राम मे जिसे कोई पराजित न कर सके । क० प्रि० ८-१३-२ ।

सुख-संपत्ति—सं० स्त्री० एक० । सुख और ऐश्वर्य, तन मन का सुख और धन-संपत्ति । रा० १३-२८-५ ।

सुख सने—वि० । विशेष्य—बसन । सुख से युक्त, सुखदायक । रा० ३०-१३-१ ।

सुखसमुद्र—सं० पुं० एक० । सुख रूपी समुद्र, आनद सागर । रा० २१-२४-१ ।

सुख-साज—१. सं० पुं० बहु० । आनंद प्रदान करनेवाली सामग्री । र० प्रि० १०-२१-३ । क०प्रि० १०-१८-१ । २. वि० । विशेष्य—बारसिंघ । सुखो का साज, सुख पहुँचाने वाला । वी० ३३-१६-२ ।

सुख साधु—वि० । सुखदायक । वि० गी० १३-८०-२ ।

सुख सास—सं० पुं० एक० । मुक्ति । रा० १-७-२ ।

सुख-सिंधु—सं० पुं० एक० । उल्लास रूपी सागर । क० प्रि० १६-५९-३ ।

सुख सोभा—सं० स्त्री० एक० । सुख-चैन । र० प्रि० ३-२८-२ ।

सुखही—(सुख+ही) । 'सुख' । सं० पुं० एक० । सरलता । र०प्रि० ६-१९-४ ।

सुखहीनी—वि०। विशेष्य—देह। सुख से रहित, दुःखित। र० प्रि० ७-१५-३।

सुखित—वि०। विशेष्य—सर। सूखे हुए। क० प्रि० १०-२७-३।

सुखी—वि०। विशेष्य—दान। सुख से पूर्ण, जिससे सुख प्राप्त होता हो। वी० १-३४-३।

सुखु—सं० पुं० एक०। आनन्द, सुख। क० प्रि० ३-२८-२। १५-२८-४। १५-७७-२। छं० मा० १-६४-४।

सुखेत—सं० पुं० एक०। रणक्षेत्र। र० बा० १-४-५।

सुखेन—(सुषेण)। सं० पुं० एक०। एक वानर जो सुग्रीव का चिकित्सक था। रा० १६-१५-१। १६-४६-२।

सुखै—क्रि० प्र०। सुखाकर, नष्ट करके। र० प्रि० ११-१३-३।

सुख्ख—१. सं० पुं० एक०। उल्लास। क० प्रि० १-५७-१। ५-१३-२। ११-४-२। रा० ६-१२-१। १३-६०-१। १७-१६-१। १८-६-२। २२-२२-१। २३-१०-२। २४-१-१। ३२-१६-१। ३४-५३-२। छं० मा० १-१८-४। वि० ४-२२-२। १४-६-२। १५-५-१। २१-४२-१। २. वि०। विशेष्य—सूल। सूखे। रा० २४-१२-२।

सुगंध—१. सं० स्त्री० एक०। सुवास, खुशबू, महक। र० प्रि० ३-२-१। ६-४६-३। क० प्रि० ५-१४-१। ७-२-१। १२-११-३। रा० ११-३१-१। २०-३३-३। ३०-२४-१। ३२-१५-४। ३२-२१-२। ३४-३७-३। वी० २०-१२-१। २०-१३। २१-२३-३३। २४-२। २४-१६। २५-११। २५-१२। २६-८। २७-६। २८-३। २८-११। २. बहु० पुं०। सुगन्ध द्रव्य। र० प्रि० ३-५-२। ३-२७-४। ३-३५-३। क० प्रि० ७-६-३। १६-४७-२। ३. वि०। विशेष्य—समीर। सुवास, बू। विशेष्य—फूल। १०-३२-३।

सुगंध के धामहु—वि०। विशेष्य—केस। सुगंधित। क० प्रि० ५-१४-१।

सुगंधनि भरी—वि०। विशेष्य—सीपै। सुगंधित। वी० २६-१-२।

सुगंधनि लीन—वि०। विशेष्य—जीव। सुगन्ध से युक्त। वी० १७-४७-२।

सुगंधनिधान—वि०। विशेष्य—आयुध। सुगन्ध से युक्त। वी० १७-२-२।

सुगंध—समूह। सं० पुं० बहु०। सुगन्धित द्रव्यों का वर्ग। क० प्रि० १६-४७-२।

सुगंधवाह—सं० पुं० एक०। सुखवास। र० प्रि० ३-३४-२।

सुगंध सजुत—वि०। विशेष्य—अंग। सुगंधित। वि० ८-१२-२।

सुगंधित—वि०। विशेष्य—अंग। खुशबूदार। रा० ६-६-२।

सुगंधित सने—वि०। विशेष्य—बसन शरीर। सुगन्ध से युक्त। वी० २५-३-१।

सुगंधु—सं० स्त्री० एक०। खुशबू। क० प्रि० १३-२३-१। १५-४३-४। २. वि०। विशेष्य—मुख। सुगन्धित। क० प्रि० १५-४३-४।

सुगज—सं० पुं० बहु०। अच्छे हाथी। रा० २१-२८-१।

सुगम—वि० । विशेष्य—मग । अपनाने लायक, आसान । वि० १५-५३-२ ।

सुगावे—क्रि०प्र० । सुन्दर रूप से गाते हैं । रा० ६-१२-२ ।

सुगीत—सं० पुं० एक० । स्तुति । रा० २०-१४-२ ।

सुगीता—वि० । विशेष्य—सीता । प्रशंसित सती, पतिव्रताओं मे प्रशंसित । रा० १७-१४-२ ।

सुग्रीव—सं० पुं० एक० । वालि का भाई, वानरों का राजा एवं श्रीरामचन्द्र का सखा । रा० १२-२५-२ । १२-३७-१ । १२-५६-१ । १२-६०-१ । १३-५-२ । १६-७-२ । १३-१८-१ । १४-१८-२ । १४-२०-२ । १५-१२-१ । १५-२२-२ । १६-२२-२ । १६-२३-२ । १७-८-२ । १८-२४-२ । १८-२५-१ । १६-८-२ । १६-१०-१ । २०-५२-२ । २१-२३-३ । ३१-३२-१ । ३१-३२-१ । २१-३५-१ । २२-१६-१ । २२-२२-२ । २६-३२-२ । २७-१५-१ । ३३-१-३ । ३७-१४-१ । र० बा० १-२७-४ । वी० १४-२ ।

सुचंद—सं० पुं० एक० । सुंदर चन्द्रमा । क० प्रि० १४-४५-३ ।

सुचि—१. सं० स्त्री० एक० । (अ) दीप्ति, प्रकाश । क० प्रि० १५-२०-४ । (आ) स्वच्छ, सफेद—सरस्वती के पक्ष मे । शृंगार रस—प्रवीण राय के पक्ष मे । क० प्रि० १-५६-१ । (इ) पवित्रता । क० प्रि० ५-८-२ । (ई) सफेद चीज—सफेद रंग का बोधक अंग—लाल रंग की द्योतक । क० प्रि० ५-४१-१ । २. वि० (विशेष्य—बसन) । (अ, सफेद, पवित्र । रा० ३०-१३-२ । र० प्रि० २-१-२ । क० प्रि० १-५६-१ । (आ) विशेष्य—अग्नि । लाल । क० प्रि० ५-४५-१ । ८-६-१ । ८-११-१ । ८-१७-१ । ११-६२-१ । १५-२०-४ । र० बा० १४-१ ।

सुचित—सं० पुं० एक० । अच्छा मन । रा० ३१-३४-२ ।

सुचित्र—सं० पुं० एक० । अलंकार-विशेष । क० प्रि० ६-७-१ ।

सुचि रुचि—१. वि० । विशेष्य—रानी । पवित्र रुचि वाली । क० प्रि० ८-६-१ । २. विशेष्य—नायक । पवित्र रुचि वाला । र० प्रि० २-१-२ ।

सुचि रुचि रंजित—वि० । विशेष्य—अंग । श्लेष से—(अ) शृंगार की कांति से युक्त । श्रेष्ठ कांति से रंजित । क० प्रि० १-५६-१ ।

सुचि रुचि रंजित अंग—वि० । विशेष्य—राय प्रवीन, सारदा । श्लेष से—(अ) राय प्रवीन के पक्ष मे—शृंगार की कांति से रंजित जिसका अंग हो । (आ) सारदा के पक्ष मे—श्वेत कांति से रंजित अंग जिसका हो । क० प्रि० १-५६-१ ।

सुच्छम—वि० । विशेष्य—बसन । सूक्ष्म, बारीक । वी० २२-३-१ ।

सुजन—सं० पुं० बहु० । अच्छे लोग । र० बा० १-१३-३ १-१३-४ ।

सुजस—(सुयश) । सं०पुं०एक० । सुन्दर । यश, सुकीर्ति । रा० १-१७-४ । १३-

६५-२ । २७-६-१ । छं० मा० २-२७-४ । र० बा० १-१४-५ ।

सुजस-सुवास—वि० । (विशेष्य—नवाब खानखानाजू) । अपने सुयश से सुगंधित । ज० ६८-२ ।

सुजपति—सं० स्त्री० एक० । (अ) अच्छी जाति—कविता के पक्ष मे । (आ) गौरवनीय वंश—वनिता के पक्ष मे । क० प्रि० ५-२-१ । २. वि०। विशेष्य—सरद । सुन्दरी । वी० ११-१५-१ । विशेष्य—वृद्ध दासी । उत्तम कुलजाता । रा० १३-२७-१। १३-२३-१ । १३-२७-१ । वी० १८-२७-२ । वि० गी० १०-१३-१। २. विशेष्य—कविता, वनिता । कविता के पक्ष मे—अच्छी जातिवाली । कविता की तीन जातियाँ है—ध्वनि, गुणीभूत व्यंग्या और अवर या चित्र । इनमे ध्वनि उत्तम, गुणीभूत व्यंग्य मध्यम और अवर अधम मानी जाती है । वनिता के पक्ष मे—अच्छे वंश वाली । क० प्रि० ५-५-१ ।

सुजान—१ सं० पुं० एक० । (अ) सुन्दर ज्ञानवाला । र० प्रि० ३-२६-१ । ३-३०-१ । ३-४१-२ । ३-४१-२ । ३-४२-२ । ८-४८-२ । (आ) प्रभु, ईश्वर । क० प्रि० २-२१-१ । ३-४०-१ । १५-१०३-२ । छं० मा० १-३२-१ । वि० गी० ४-१५-२ । (इ) अच्छे व्यक्ति । छं० मा० १-३२-१ । वि०गी० ४-१५-२ । २. वि० । विशेष्य—बन्धु । ज्ञानवान । रा० ३३-२६-१ । ३३-२६-२ । र० प्रि० ३-४२-२ । ५-३०-४ । क० प्रि० २-११-१ । ३-४०-१ । ६-६-१ । १०-२०-४ । ११-५४-२ । १५-१६-१ । १५-१०३-२ । १६-६८-२ । वी० १-१७-२ । २-३०-१ । २-४१-२ । ३-१८-२ । ३-१९-१ । ५-२९-१ । ५-५१-२ । ५-५१-३ । ६-३७-४ । ६-३८-१ । ६-३९-२ । ६-१२-१ । १०-१२-१ । १०-३२-२ । १७-४१-१ । १९-७-१ । १९-९-१ ।

सुजान शाह—सं० पुं० एक० । एक पठान । वी० ८-३ ।

सुजानु—सं० पुं० बहु० । सुजान लोग । वी० १७-१९-२ ।

सजोग—(सुयोग) । सं० पुं० एक० । अच्छा अवसर । वि० १२-१४-३ ।

सुजोधन—(सुयोजन) । वि० । विशेष्य—सुग्रीव । सुयोद्धा । रा० २१-२३-३ ।

सुज्योति रूप लीन—वि० । विशेष्य—सब प्रकाश । परमार्थ ज्योति मे लीन । वि० १६-५३-१ ।

सुठि—वि० । विशेष्य—सूर । सुन्दर । रा० ३७-२-१ ।

सुढार—वि० । विशेष्य—कटि । उत्तम चढ़ाव-उतारवाली । र० प्रि० १२-४-२ ।

सुत—१. सं० पुं० एक० । पुत्र या बेटा । र०प्रि० १-१-१ । क०प्रि० १-३-४ । १-११-२ । १-२७-१ । १-३८-१ । २-५-२ । २-६-१ । २-८-१ । २-१४-२ । २-१५-२ । ५-१०-४ । ५-११-४ । ५-२१-४ । ८-३४-३ । ८-१८-२ । १६-४८-२ । रा० १-५-१ । १-२२-२ । ३-८-६ । ५-७-२ । ५-२८-१ । ५-१९-

२। ७-६-१। ७-२३-३। ६-८-१। १०-४-१। १०-४-२। १०-६-२। १०-६-२। १०-२८-१। १०-४२-२। ११-१२-२। ११-३४-१। १३-६५-४। १५-३-२। १६-६-१। १६-१४-३। १८-१-७। १८-१८-२। १६-१६-१। १६-५-१। १६-५-२। १६-१५-२। २०-२५-१। ३४-४८-२। ३८-६-१। ३६-११-२। ३६-१३-१। ३६-१३-२। वि० गी० १-६-१। १-२३-४। ३-२८-१। ३-२८-१। ३-३४-२। ६-३७-१। ६-४०-१। ६-५५-१। (आ) पुत्र। छं० मा० १-३३-३। र०बा० १-१३-२। १-३६-६। वि० ७-१७-१। ६-२८-१। ६-४० २। १३-६-२। १३-२१-३। १३ ४५-१। १३-४६-२। १४-३३-२। १४-५४-३। १५-१७-२। १५-१८-१। १६-३७-२। २१-४३-२। २. बहु०। क०प्रि० १-२८-१।

सुत-ईश—सं०पुं०एक०। ईश्वर के पुत्र—कार्तिकेय। क० प्रि० १-२८-१।

सुत कवि—वि०। विशेष्य—केशवदास। शठ कवि। रा० १-५-१।

सुतनि—सं० पुं० बहु०। पुत्रों न। वि०गी० ६-३७-२।

सुत-सोदर—सं० पुं० एक०। सोदर पुत्र। (यहाँ मकराक्ष आदि रावण के सहोदर पुत्र)। रा० १४-१-२।

सुता—सं० स्त्री० एक०। कन्या, पुत्री। क० प्रि० ३-२८-१। ८-६-१। १३-१७-४। रा० ३-८-१। छं० मा० १-७५-६। वी० २-१८। वि० गी० ६-२३-२। सुता (वेंकट, काशी)।

सुतु—सं० पुं० एक०। कुमार। क० प्रि० १५-५४-२।

सुत्रिया—सं० स्त्री० बहु०। सुन्दर स्त्रियाँ। वि० गी० ७-१६-३।

सुदक्षिणा—सं० स्त्री० एक०। राजा दिलीप की पत्नी, सुन्दर दक्षिणा। रा० २-१०-२।

सुदति—स० स्त्री० एक०। सुन्दर दाँतो वाली स्त्री। क० प्रि० १६-४६-४। वी० २१-२८। २३-१५।

सुदरसन—(सुदर्शन)। सं० पुं० एक०। (अ) विष्णु चक्र—विष्णु के पक्ष मे। (आ) पुष्प विशेष—बाग के पक्ष मे। क०प्रि० ७-१५-१। २. सुदर्शन चक्र। मत्स्य पुराण मे लिखा गया है कि दिवाकर ने विष्णु से कहा कि यदि मेरे प्रति आपका अनुग्रह हो तो मेरा तेज जरा कम कर दीजिए। तब विश्वकर्मा द्वारा दिवाकर को चक्रभूमि पर चढ़ाकर विष्णु ने उनका तेज घटा दिया। पीछे वह तेज विष्णु के चक्र रूप में तथा शिव के त्रिशूल और इन्द्र के वज्र रूप मे परिणत हुआ। वामन पुराण मे लिखा कि भगवान् विष्णु ने देवो से कहा था जो कि अस्त्र है उससे असुरो का वध नही किया जा सकता। अतएव अस्त्र के लिए तुम सभी अपना अपना तेज दे दो। इस पर सभी देवताओ ने अपना-अपना तेज दे दिया। ये सब तेज एकत्र होने मे विष्णु ने अपना तेजमोचन किया। महादेव ने इस तेज के द्वारा एक अनुपम अस्त्र बनाया जिसका नाम सुदर्शन रखा गया। पीछे महादेव ने उसके

अवशिष्ट तेज द्वारा वज्र का निर्माण किया। शिव ने यह सुदर्शन चक्र दुष्टो के दमन के लिये विष्णु को प्रदान किया।—हिंदी विश्वकोश। क० प्रि० १५-२०-१।

सुदर्सन—दे० 'सुदस्सन'। क०प्रि० ५-९-१।

सुदाम—सं० पुं० एक०। सुदाम। वी० ९-२६। ३३-३८।

सुदास—सं० पुं० एक०। अच्छा सेवक। वि० गी० १-५-२।

सुदि—सं० स्त्री० एक०। शुक्ल पक्ष। र० प्रि० १-११-२। क० प्रि० १-४-२।

सुदिन—सं० पुं० एक०। शुभ समय। र० प्रि० ८-१८-२।

सुदी—सं० पुं० एक०। अदृष्ट। क० प्रि० २०-२२-३।

सुदीठि—सं० स्त्री० एक०। सुन्दर दृष्टि। रा० १६-२५-१।

सुदीपति—(सुदीप्ति)। सं० स्त्री० एक०। सुन्दर रोशनी। क० प्रि० १३-२०-३।

सुदृढ़—वि०। विशेष्य—दन्त। अच्छी तरह से जडी हुई। वी० १७-१८-१।

सुदेव देव युक्त—वि०। विशेष्य—देव। सब प्रकार से युक्त। वि० गी० १५-४७-२।

सुदेस—(सुदेश)। १. सं० पुं० एक०। उपयुक्त स्थान। क० प्रि० १-४३-२। २-४-२। ४-१७-१। १५-१३-२। छं० मा० १-५८-४। र० बा० १-३५-४। वि० गी० ४-२-२। १२-२१-२। १३-५३-१। २ (अ) अपना देश—समर के पक्ष मे। (आ) सुन्दर—संज्ञा के विशेषवत् प्रयोग—सुरति के पक्ष मे। क० प्रि० ८-४७-४। ३. वि०। विशेष्य—भृकुटि। उचित और बराबर ऊँचाई, चौडाई की सुन्दर। रा० ६-४७-१। ६-४०-१। २३-२०-२। २९-२६-१। ३७-३-२। ३९-१४-४। र० प्रि० २-४०-३। ३-४३-१। १२-४-१। क० प्रि० १-४३-१। ४-१७-१। ५-१२-२। ८-४७-४। १५-१३-२। १६-७१-१। छं० मा० १-५८-४। र० बा० ३५-४। वी० १-५२-३। ८-१५-१। ११-११-२। १७-५३-१। २०-२७-१। २२-१९-१। २२-१९-१। २२-५०-२। २३-४-१। २७-६-२। २८-२-२। ज० १०१-२। १०७-१। वि० ४-८-२। १२-२१-२। १३-५३-१।

सुदेसी—वि०। विशेष्य—सूरत। सुन्दर। क० प्रि० ११-४२-२।

सुदेहु—क्रि०प्र०। दीजिए। रा० २-१९-१।

सुद्ध—वि०। विशेष्य—गति। अच्छी, पवित्र। रा० १-२६-१। १-८-१। ६-४८-२। १३-६६-४। २०-४-२। २०-१३-१। २१-५३-१। २३-२३-१। २४-३०-१। २५-१७-१। २६-५-२। २६-१३-१। २६-३१-४। २६-३५-२। २९-३८-२। ३१-१-३। ३२-२९-१। ३३-३०-१। ३३-३२-१। ३३-३३-४। ३३-३६-१। ३३-४० २। ३३-५३-१। ३४-३०-१। ३४-३६-१। ३४-३६-४। ३४-३७-१। ३४-३७-२। ३४-३७-४।

३४-४४-२ । ३५-२६-१ । र० प्रि० १२-२३-२ । क० प्रि० १-४५-१ । ३-६-१ । शिख० १५-२ । र०वा० ६-२ । वी० १-६-१ । ३-३३-४ । ११-४३-१ । १६-३३-२ । १७-३१-२ । २२-४५-२ । ३१-१८-२ । ३३-३६-४ । ज० १-३ । ३-२ । ७०-१ । ७३-२ । १४-१ । १४२-२ । वि० १-३६-२ । २-६-४ । ३-२५-४ । ४-६-२ । ४-३६-३ । ५-२३-२ । ८-१५ २ । ८-२३-२ । ६-१०-४ । ६-११-३ । ११-११-२ । ८-१५-२ । १२-२७-२ । १३-७२-४ । १३-८६-१ । १४-६४-१ । १४-६४-२ । १५-२-१ । १५-५५-१ । १५-५७-१ । १६-५५-१ । १६-६०-१ । १६-१२७-१ । १७-२-१ । १७-६१-१ । १७-६१-२ । १७-६५-२ । १८-२४-१ । १८-४०-१ । १६-३७-२ । २०-६-३ । २०-४२-२ । २१-३५-२ । २१-५५-२ । २१-५६-२ । २१-६०-२ ।

सुद्ध अंगे—वि० । विशेष्य—अंगे । शुद्ध रहनेवाली । वि० १२-५०-२ ।

सुद्ध अति—वि० । विशेष्य—जानकी । अत्यन्त पवित्र । रा० ३३-३०-१ ।

सुद्ध गति—१ स० स्त्री० एक० । मोक्ष । रा० ६-४८-२ । २. वि० । विशेष्य—रतनसेन । शुद्ध गतिवाला । रा० वा० ६-२ ।

सुद्धता—स० स्त्री० एक० । शुद्धता । वि० १६-१२८-१ ।

सुद्ध नीर—स० पु० एक० । परिशुद्ध जल । वि० ४-६-२ ।

सुद्ध बुद्ध—वि० । विशेष्य—भंडार । शुद्ध बुद्धिवाला । वि० १३-७२-४ ।

सुद्ध मति—वि० । विशेष्य—सत्त । शुद्ध मतिवाला । रा० २३-२८-१ ।

सुद्ध मानस हंस—वि० विशेष्य—राज । शुद्ध मानस का हंस स्वरूप, पवित्र । वि० १४-६०-१ ।

सुद्ध साँच को समुद्र—वि० । विशेष्य—अकबर । अत्यंत सत्यवान । ज० ३-२ ।

सुद्ध सिद्धेस—वि० । विशेष्य—प्रेतेस । सिद्धि प्राप्त किये हुए । ज० १-३ ।

सुद्ध सुख को निधानु—वि० । विशेष्य—जुवति मुख । पवित्र सुख देनेवाला । शिख० १५-२ ।

सुद्धि—सं० स्त्री० एक० । याद, होश । क० पि० ३-५२-१ ।

सुधरे—क्रि० प्र० । सुधारूँ, प्रायश्चित्त करूँ । रा० ७-१६-३ ।

सुधा—स० पुं० एक० । १. अमृत, पीयूष । र० प्रि० ३-६४-६ । ८-२२-१ । १०-८-२ । १२-८-३ । १३-५-१ । १४-३६-४ । १६-११-३ । क० प्रि० ५-५-२ । ६-४६-४ । ६-१२-१ । ६-२२-१ । १४-६-२ । १४-१५-३ । १४-२७-३ । १४-५०-३ । १५-३८-१ । १५-४०-१ । १५-७३-३ । १५-७४-२ । रा० ५ २६-४ । ७-२१-४ । २७-३-७ । ३३-३३-४ । वी० १-५२ । २१-१ । २६-३१ । ३२-२६ । ३३-४३ । ज० ३६-१०८ । २. चूना । क० प्रि० ५-२७ १ । ३ छंद विशेष । छं० मा० १-६६-१ । २-४४८-६५ ।

सुधाई—१. सं० स्त्री० एक० । अमृतत्व, सीधापन । र० प्रि० २-५-३ । २. वि० विशेष्य—बानो । अमृत की भाँति मीठो । र० प्रि० २-६-१ ।

सुधाकुंड—सं० पुं० बहु० । अमृत के नौ कुंड । क० प्रि० ११-२०-२ ।

सुधा के घर—वि० । विशेष्य—सर्वर । अमृत का निवास स्थान । र० प्रि० १०-६-२ ।

सुधा चंद—सं० पुं० एक० । छंद विशेष । छं० मा० १-६६-१ । १-४४८-६५ ।

सुधाधर—१. सं० पुं० एक० । (अ) अधरों की सुधा । र० प्रि० ८-२२-२ । क० प्रि० ३-१२-२ । १४-६-१ । (आ) चन्द्रमा । रा० ५-२६-४ । ८-४०-१ । २३-२३-१ । २. वि० । विशेष्य—सुर । (अ) अमृत धारण करनेवाला, चन्द्रमा के समान । रा० ५-२६-४ । (आ) विशेष्य—सीता । ओंठों में सुधा रखनेवाली । रा० ६-४८-१ ।

सुधाधर मंडल—सं० पुं० एक० । चन्द्रमा का परिवेष । रा० ३-१५-२ ।

सुधानिदीस—सं० पुं० एक० । शिव जी । क० प्रि० १४-२५-३ ।

सुधानिधि—सं० पुं० एक० । (अ) सागर । क० प्रि० १५-७८-२ । (आ) चन्द्रमा । र० प्रि० २-५-३ । छं० मा० १-६८-४ । २. वि० । विशेष्य—मुख । अमृत धारण किए हुए, सुन्दर एवं मधुर । र० प्रि० २-५-३ ।

सुधा-प्रकासु—सं० पुं० एक० । अमृत की प्रफुल्लता । क० प्रि० १५-४०-१ ।

सुधा बुंद—सं० स्त्री० एक० । अमृत की बूंद । क० प्रि० १५-५३-१ ।

सुधाम—सं० पुं० एक० । सुन्दर घर । वि० ४-१६-२ ।

सुधा रंग धारी—वि० । विशेष्य—पावक । चूने के रंगवाली । रा० ५-२७-४ ।

सुधारि—क्रि० प्र० । सुधारकर । र० प्रि० १६-११-५ । ६-१८-२ । क० प्रि० ६-१४-४ ।

सुधारिवे—क्रि० प्र० । सुधारना । र० प्रि० १४-२६ ५ ।

सुधारिबो—क्रि० प्र० । सुधारना, सँवारना । र० प्रि० ३-४३-२ । क० प्रि० ४-१७-२ ।

सुधारी—१. वि० । विशेष्य—अर्घादिक । उचित । रा० १२-४३-२ । २. क्रि० प्र० । सुधारी हुई, सुधार किया । र० प्रि० १३-४-५ ।

सुधारे—क्रि० प्र० । सुधारना । क० प्रि० ५-२७-२ ।

सुधारे—क्रि० प्र० । सुधारते हैं । रा० २६-२१ ।

सुधार्यो—क्रि० प्र० । सुधारा । र० प्रि० १३-५-२ ।

सुधा-सोध—सं० पुं० एक० । अमृत की खोज । क० प्रि० १५-७८-२ ।

सुधासुर—सं० पुं० एक० । राहु । र० प्रि० ८-२३-१ । क० प्रि० १४-१७-१ ।

सुधाहि—(सुधा+हि)—सुधा । सं० स्त्री० एक० । अमृत । क० प्रि० १४-२५-३ ।

सुधि—सं० स्त्री० एक०। १. याद, होश, स्मृति, खबर। र० प्रि० ७-६-१। ७-१७-२। ८-११-२। ८-४१-४। ११-१०-३। १३-४६-२। क० प्रि० ८-३६-१। ६-२६-४। १५-१६-४। रा० ३४-३०-२। छं० मा० १-४०-४। वि० ३-२३-१। १५-२५-१। १६-६७-२। २. ठीक हाल। रा० १३-६८-२।

सुधि लेहु—क्रि० प्र०। सार संभार करो। रा० ६-२०-४।

सुधी—१. सं० स्त्री० एक०। (अ) बुद्धिमान आदमी। रा० १७-१६-२। (आ) सुबुद्धि। रा० १०-४०-२। क० प्रि० ८-१३-१। २. वि०। विशेष्य—भरत। (अ) बुद्धिमान। रा० १०-४०-२। क० प्रि० ८-१३-१। (आ) विशेष्य—पतिनी। सीधी साधो। क० प्रि० ६-३०-१।

सुधीर—वि०। विशेष्य—भगवान। वीरजवाला। वी० १०-८-१।

सुधमानी—सं० पुं० एक०। खंड विशेष। वि० ४-६-१।

सुन—क्रि० प्र०। सुनो। रा० १८-३६-२।

सुनतहि—क्रि० प्र०। सुनते हो। र० प्रि० १५-८-२।

सुनरेस—सुनरेश। सं० पुं० एक०। बड़े राजा। वि० २१-५-१।

सुनहु—क्रि० प्र०। सुनो। र० प्रि० ३-२६-१। ३-३०-१। क० प्रि० ३-७-२। ३-१५-२। रा० २१-२३-३।

सुनाइ—क्रि० प्र०। सुनाकर। र० प्रि० ५-१-१। ५-४-२। ५-१६-५। रा० १५-२३-२। ३४-३७-४।

सुनाऊँ—क्रि० प्र०। सुनता हूँ। र० प्रि० १०-१-२। २५-८-२।

सुनाए—क्रि०प्र०। सुनाया। रा० २५-८-२।

सुनार—१. सं० स्त्री० एक०। स्वर्णकार की स्त्री। क० प्रि० १२-१६-२। २. पुं०। स्वर्णकार, सोने का काम करनेवाला। क० प्रि० १३-६-५। वी० १-१६।

सुनारि—सं० स्त्री० एक०। १. सुंदर स्त्री। र० प्रि० ४ ११-२। २. सुनार की स्त्री। र० प्रि० १२-१-२।

सुनारी—दे० 'सुनारि'। र० प्रि० १२-१-२। क० प्रि० ६-२६-२

सुनाल—सं० पुं० एक०। लाल कमल। वि० २०-४८-१।

सुनावत—क्रि० प्र०। सुनाता है। रा० ६-१७-२।

सुनावै—क्रि० प्र०। सुनावें। रा० ३-२६-३। २८-७-१।

सुनि—क्रि०प्र०। सुनिए, सुनो, सुना, सुनते हो, सुनकर। र० प्रि० १-२३-२। १-१८-२। ३-२६-७। ३-४०-७। ३-५०-१। ३-६८-२। ३-७१-३। ५-४१-२। ६-२-२। ६-१७-१। ६-२५-३। ६-३१-४। ६-४४-३। ७-६-६। ८-३३-४। ६-३-१। १०-४-३। १०-८-५। १०-२७-१। १०-२७-२। १०-२७-२। ११-१७-६। ११-१८-५-। १३-२०-३। क० प्रि०

३-२-१ । ३-२-२ । ४-१०६ । रा० २-१३-१ । २-१३-१ । २-१८-५ । ३-७-१ । ३-१०-२ । ५-३-१ । ५-२३-२ । ५-३६-१ । ५-४५-१ । ६-१६-१ । ६-२२-२ । ६-३०-४ । ७-१८-१ । ६-२३-२ । ६-२४-३ । ६-२६-२ । १०-३१-२ । ११-१५-३ । १२-४-१ । १२-६-२ । १२-१५-३ । १२-४१-३ । १३-४-१ । १४-३७-१ । १३-८८-३ । १३-४-१ । १४-२६-२ । १६-३-१ । १७-४-१ । १७-४६-६ । १८-१-१ । १८-१३-१ । १६-५०-२ । २१-२४-१ । २१-२५-२ । २१-२६-१ । २१-२८-२ । २४-२२-१ । २३-१४-१ । २३-१७-१ । २४-२३-४ । २४-२७-२ । २५-३३-१ । २७-२०-२ । २७-१०-२ । २६-१४-१ । २६-२५-१ । ३०-१०-२ । ३०-२२-६ । ३०-२६-२ । ३०-२६-२ । ३१-२-२ । ३१-१७-२ । ३१-३२-१ । ३-१०-३ । ३३-१५-१ । ३३-१७-२ । ३३-२४-१ । ३३-२८-१ । ३३-५१-१ । ३३-५१-१ । ३३-५५-१ । ३४-१४-१ । ३५-२३-१ । ३७-१३-१ । ३७-१६-२ ।

सुनिजे—क्रि०प्र० । सुनिए । रा० ११-३५-२ । २१-३६-२ ।

सुनिवे—क्रि० प्र० । सुनने । र० प्रि० १५-३-३ ।

सुनियत—क्रि० प्र० । सुनती है । र० प्रि० ५-१८-८ । ७-२७-१ । रा० ६-३०-२ । २७-३-१ । ३०-७-१ । ३१-३२-२ । ३६-८-३ ।

सुनियै—क्रि० प्र० । सुनिए । १४-१७-२ । र० प्रि० १८-७-१ । २४-१-१ । ३२-१६-२ । रा० ३३-४-१ । ३३-५-१ । ३४-१३-१ । ३४-४०-१ ।

सुनिष्ठमति—वि० । विशेष्य—वसिष्ठ । श्रेष्ठ बुद्धिवाला । वि० १५-३७-१ ।

सुनिहै—क्रि० प्र० । सुनै तो । र० प्रि० ५-३५-३ ।

सुनी—क्रि० प्र० । सुनकर । र० प्रि० २-८-५ । ३-६२-१ । ४-१७-८ । १०-१-२ । १३-१०-२ । १६-५-३ । रा० १२-३१-२ । १६-३३-१ । २०-१६-१ । २१-१५-१ । २५-६-२ । ३५-२४-४ । ३५-२८-१ । ३५-१५-१ ।

सुनु—क्रि० प्र० । सुनो । रा० ४-११-१ । १०-७-१ । १८-३७-२ ।

सुनुहु—क्रि० प्र० । सुनो, सुनिए । र० प्रि० ८-५७-२ । ६-७-३ । १०-१-२ ।

सुनें—क्रि० प्र० । सुन, सुना । र० प्रि० २-५-२ । ४-१०-३ । ८-२६-२ । ८-४६-२ । ६-६-२ । रा० २५-११-१ ।

सुने—क्रि० प्र० । सुना, सुनकर । र० प्रि० ८-५१-३ । ६-१४-२ । क० प्रि० १-१५-१ । रा० ६-३१-२ । १४-२७-१ ।

सुनै—क्रि० प्र० । सुनता है । र० प्रि० ३-२६-५ । ५-१५-२ । १६-७-५ । गा० २४-६-२ । २६-७-१ । ३६-३८-१ । ३६-३६-४ ।

सुनों—क्रि० प्र० । सुनूँगा । गा० ४-२६-२ ।

सुनो—क्रि० प्र० । सुनो, सुन । र०प्रि० ३-६२-२ । १४-७-५ । १४-१७-१ । १५-१०-२ । क० प्रि० ५-१०-७ । ५-११-

।७। ५-२३५७। रा० १५१४-१। १०-४०-२। ११-१४-१। १२-१२-१। १३-१८-२। १३-५७-१। १३-६६-१। १४-३७-१। १५-२४-४। १६-५२-२। १६-२३-२। १६-७४-१। २१-११-२। २१-२६-२। ३४-३०-२। ३७-६-२।

सुन्त—क्रि० प्र०। सुनकर, सुनते है। र० प्रि० ३-३६-२। ४-१८-७। ७-३६-३। १३-२१-२। १४-१५-४। क० प्रि० ४-२२-१। रा० १-४१-२। ६-२-२।

सुन्यो—क्रि० प्र०। सुना, सुनकर। क० प्रि० २-१६-१। रा० ४-१७-१। १३-५६-१। १३-५८-३। ३०-१३-२। ३४-४१-१। ३६-४-१।

सुपंथ—सं० पु० एक०। अच्छा मार्ग। वि० १४-५४-२।

सुपच—सं० पु० एक०। चांडाल। वी० १-३७-१।

सुपट—सं० पु० बहु०। सुन्दर वस्त्र। रा० ३-२३-२।

सुपथभूमि—सं० स्त्री० एक०। सुन्दर मार्ग-युक्त पृथ्वी। क० प्रि० १५-५१-१।

सुपद—सं० पु० बहु०। सुन्दर पैर। क० प्रि० ७-२८-३।

सुपनखा—सं० स्त्री० एक०। शूर्पणखा। रा० २७-१३-२।

सुपरुप—सं० पु० एक०। कुबेर। क० प्रि० १५-२०-२।

सुपर्णप्रयात—सं० पु० एक०। छंद विशेष। छं० मा० १-२८-२। १-४४८-२७।

सुपर्व—सं० पु० बहु०। देवता लोग। रा० ४-६-१।

सुपारी—सं० स्त्री० एक०। नारियल की जाति के एक पेड़ का फल जो पान के साथ या अलग से मुख-शुद्धि के लिये खाया जाता है। र० प्रि० ६-५०-४।

सुप्रास—सं० पु० एक०। सुन्दर फंदा। क० प्रि० १५-२६-१।

सुपीठ—सं० पु० एक०। सिंहासन। क० प्रि० ११-२५-४।

सुपुन्य—सं० पु० एक०। अच्छी गति प्राप्त करने वाला कार्य। क० प्रि० ६-१८-१।

सुपुष्प—सं० पु० एक०। सुन्दर फूल। क० प्रि० ७-२७-१

सुपूत—वि०। विशेष्य—सोदर। अति पवित्र, निर्दोष। रा० २७-१२-३।

सुप्रभा—सं० स्त्री० एक०। नदी विशेष, सात सरस्वतियों में से एक। वि० गी० १४-२७-६।

सुप्रलाप—सं० पु० एक०। सुवचन। रा० २३-७-१।

सुप्रिय छंद—सं० पु० एक०। छंद विशेष। छं० मा० १-५१-१।

सुप्रिया छंद—दे० 'सुप्रिय छंद'। छं० मा० १-५। रा० ४४८-५।

सुबधिक—सं० पु० एक०। अच्छा वध करने-वाला (यहाँ दक्ष) शिकारी। रा० २३-३१-१।

सुवरन—सं० पुं० एक० । स्वर्ण । वी० ५-३० । ६०-८ । २२-७५ । २५-२ । ३२-३० । ३३-४७ । ज० १०७ । १६२ । २. वि० । विशेष्य-यति । (अ) सुवर्ण के रंगवाला । रा० १३-३८-३ । क० प्रि० ३-४८-१ । (आ) विशेष्य—कविता, वनिता । श्लेष से—(क) कविता के पक्ष में—सुन्दर अक्षरवाली । (ख) वनिता के पक्ष में—सुन्दर रंगवाली । क० प्रि० ५-१-१ । ११-८२-२ ।

सुवरन की बनी—वि० । विशेष्य—गजदंतन । सुवर्ण से बनी हुई, सुनहली । वी० २०-४-१ ।

सुवरन जटित—वि० । विशेष्य—पदारथ । सोने से जटित । क० प्रि० १६-८६-१ ।

सुवरन जुत—वि० । विशेष्य—बानी, गंगा को पानी । श्लेष से—(अ) बानी के पक्ष में—सुंदर मधुर अक्षरयुक्त । (आ) गंगा के पानी के पक्ष में—सुन्दर रंग का (निर्मल, सफेद) । क० प्रि० १४-१६-१ ।

सुवरनमय—१. वि० । विशेष्य—मनि । सोने की बनी हुई । रा० ६-७-२ । क० प्रि० १६-६२-१ । वी० २४-२-१ । ३२-३०-१ । २ विशेष्य—मंत्र । सुंदर अक्षर युक्त । रा० ३१-३७-२ । ३ विशेष्य—कंठमाला, कविप्रिया । श्लेष से—(अ) कंठमाला के पक्ष में—सुवर्ण से बनी हुई । (आ) कविप्रिया के पक्ष में—सुन्दर वर्णों से बनी हुई ।

सुवरनमय मणिमय खचित—वि० । विशेष्य—निर्माण । सोने की बनी हुई, मणियों से खचित । रा० ६-७-२ ।

सुवरन माए—वि० । सुवर्ण से बने हुए । रा० ८-८-२ ।

सुवरन सोभा सनी—वि० । विशेष्य—अंगुरिन । सोने जैसी चमक से युक्त । रा० ३१-२७-२ ।

सुवरनहर—वि० । विशेष्य—नदी वेतवे । दूसरों के वर्णों का विनाश करनेवाली, सुरंगवाली । वी० १५-२५-२ ।

सुवर्न—वि० । विशेष्य—सुर । श्रेष्ठ । क० प्रि० ८-२७-२ । शिख० २७-४ ।

सुवाटिका—सं० स्त्री० एक० । सुन्दर वाटिका । रा० २८-११-४ ।

सुवास—१. वि० । विशेष्य—सीताजू को मुख । सुगन्धित । रा० ६-४१-४ । क० प्रि० ६-२२-१ । १०-३५-५ । ११-८२-१ । १३-८२-१ । १४-२३-४ । १४-८१-१ । १५-१०-३ । १५-३८-२ । १५-१५-२ । ज० ५८-१ । वि० १०-१६-३ । २ विशेष्य—देवी, प्रवीन राइ की बानी । श्लेष से—(अ) देवी के पक्ष में—सुन्दर वस्त्रवाली । (आ) प्रवीन राइ के पक्ष में—सुगन्धित (बोलते समय मुख से सुगन्ध फूटती है) । क० प्रि० ११-८२-१ ।

सुवासजुत—वि० । विशेष्य—पानि । सुगन्धित । क० प्रि० ८-२१-३ । २. विशेष्य—इन्द्रतरुवर, इन्द्रजीत । श्लेष से—(अ) इन्द्रतरुवर के पक्ष में—सुगन्धित । (आ) इन्द्रजीत के पक्ष में—अच्छे वस्त्र पहने हुए ।

सुवासा की प्रकासिका—वि० । विशेष्य—नासिका । जिससे सुगन्ध निकलती हो, सहज ही सुगन्धित । शिख० १०-४ ।

सुबाहु—१ सं० पु० एक० । (१) सुबाहु । एक राक्षस, मारीच का भाई जो उसके साथ विश्वामित्र के यज्ञ मे विघ्न करते हुए राम-लक्ष्मण से पराजित हुआ । रा० ३-१०-३ । ५-३७-१ । ७-१०-२ । ७-५४-१ । १८-२२-१ । (आ) शत्रुघ्न का पुत्र । रा० ३६-२३-२ । ३६-२७-१ । २. स्त्री० बहु० । सुन्दर भुजाएँ । क० प्रि० ७-३८-२ ।

सुवितान—स०पु०एक० । सुन्दर चन्दोवा । रा० २६-४२-१ ।

सुविसेप—वि० । विशेष्य—थरा । सुन्दर वेश मे युक्त, मनोहर । वि० ११-४-४ ।

सुवीर—वि० । विशेष्य—मकराक्ष । अच्छा वीर । रा०१६-१३-२ ।

सुबुद्धि—१. स० स्त्री० एक० । (अ) अच्छा ज्ञान, सुन्दर मति । र० प्रि० ३-३-१ । क० प्रि० १ ३-२ । ८-६-२ । १६-६५-२ । (आ) नाम विशेष्य । वि० १३-५३-३ । २. वि० । विशेष्य—साता । श्रेष्ठ बुद्धिवाली । रा० ११-३-२ । र० प्रि० ३-३-१ । छ० मा० १-४१-३ ।

सुबुद्धि निधान—१ स० पु० बहु० । श्रेष्ठ कवि । क० प्रि० ८-६-२ । २. वि० । विशेष्य—राना । बुद्धिमति । क० प्रि० ८-६-२ ।

सुबुधि—सं० स्त्री० एक० । सुन्दर ज्ञान । र० प्रि० ६-२१-२ । २. वि० ।

विशेष्य—दसौधी साहिबराय । बुद्धिमान । वी० ३३-२३-२ ।

सुबृत्त—वि० । १. विशेष्य—काव्य, बाहु । श्लेष से—(अ) काव्य के पक्ष मे—सुन्दर छन्दवाला । (आ) बाहु के पक्ष मे—गोलाकार । रा० ३१-२५-२ । २ विशेष्य—देवी । सुन्दर चरित्र-वाली । क० प्रि० ११-८२-१ । ३. विशेष्य—कविता, वनिता । श्लेष से—(अ) कविता के पक्ष मे—अच्छे छंद-वाली । (आ) वनिता के पक्ष मे—सुभाषिणी । क० प्रि० ५-१-१ ।

सुवेष—वि० । विशेष्य—कदलि । सुन्दर । रा० २३-३३-१ । २६-२६-२ । ३१-३१-१ । र० प्रि० १३-३३-१ । क० प्रि० ६-५६-२ । १५-३६-१ । वी० १-१२-२ । १६-३५-१ । ३२-११-२ । वि० गी० ६-२१-२ ।

सुवेस—१. स० पु० एक० । सुन्दर वेष । रा० ३-२३-२ । २. वि० । विशेष्य—कुसुमराय । सुन्दर रूपवाला । रा० ६-४७-१ । क० प्रि० १-४३-२ । छं० मा० १-१७-१ । र० बा० ३५-४ । वी० ८-२०-१ । ११-११-२ । १४-५७-२ । १६-८-१ । २०-२७-१ । २१-२६-१ । २२ ७६-१ । २३-४-२ । २७-२-२ । २६-२२-२ । ३२-३३-१ । ज० ५८-१ । ६६-२ । वि० गी० ४-८-२ । १५-२-२ ।

सुवोल—सं० पुं० एक० । सुन्दर वाणी । र० प्रि० ११-११-१ ।

सुभ—(शुभ) । १. सं० पुं० एक० । मंगल, कल्याण । क० प्रि० ३-१७-१ । ३-१८-१ । ३-२५-६ । ५-४-२ । ११-७२-१ । १२-२०-१ । १५-१६-२ । वि० १६-५१-३ । १६-५२-१ । २०-२४-१ । २१-३-२ । २. पवित्रता । क० प्रि० ८-३६-१ । ३. मांगलिक गान । क० प्रि० १४-१६-३ । ४. आभूषण विशेष । क० प्रि० १५-१६-२ । २ वि० । विशेष्य—सिरमौर । श्रेष्ठ, दोप-रहित,अच्छे । रा० ६-७-२ । १-२२-१ । १-३२-१ । १-३६-१ । ३-१-५ । ३-११-२ । ३-१५-४ । ३-२३-२ । ७-२६-१ । ८-६-१ । ८-१३-१ । ६-२-२ । ६-१३-२ । ६-४४-३ । ११-५-३ । ११-१०-१ । ११-३२-२ । ११-३४-१ । १२-२४-१ । १२-४४-१ । १३-२-२ । १३-७-१ । १३-७-४ । १३-८७-१ । १३-६५-२ । १४-३६-३ । १५-३३-२ । १५-४०-१ । १५-४५-१ । १७-५५-१ । १८-३६-२ । १६-४६-१ । २०-६-२ । २०-१०-१ । २०-१४-१ । २०-३३-१ । २०-४६-४ । २०-४८-१ । २१-३१-२ । २२-१-२ । २२-५-२ । २२-१६-१ । २३-२७-२ । २५-५-२ । २५-२२-२ । २६-३०-२ । २६-२२-३ । २६-३७-२ । २६-३८-२ । २६-३६-२ । २६-४०-१ । २६-४१-१ । ३०-२-२ । ३०-३-१ । ३०-४-१ । ३०-२०-४ । ३०-२१-१ । ३०-२५-३ । ३-३-१ । ३०-४१-१ । ३१-५-१ । ३१-६-१ । ३१-१६-२ । ३१-३५-१ । ३१-२६-२ । ३२-२२-२ । ३२-२३-१ । ३२-२३-२ । ३२-४६-१ । ३३-६-१ । ३३-१०-२ । ३३-३७-१ । ३३-५५-२ । ३३-५६-२ । ३६-१-२ । ३६-६-१ । ३६-७-१ । ३६-१२-१ । ३६-१५-३ । र० प्रि० १-४-१ । १-१८-१ । ३-२-१ । ६-६-५ । ८-८-२ । १०-२६-२ । १०-२७-२ । १५-१-२ । १५-२-२ । १५-४-२ । रा० प्रि० २-१३-१ । २-१५-२ । ३-३-१ । ३-१७-१ । ३-१८-१ । ५-१२-१ । ६-२४-२ । ६-४५-२ । ७-१०-२ । ७-१३-४ । ७-२८-१ । ८-२७-२ । ८-३६-१ । १२-२०-२ । १२-२६-१ । १३-१८-४ । १३-२५-३ । १३-२६-२ । १४-१६-३ । १४-२१-१ । १४-४६-३ । १५-१६-२ । १५-१६-२ । १५-२३ ३ । १५-२४-२ । १५-४८-२ । १५-४२-१ । १५-७६-३ । १५-८०-१ । १६-४८-५ । १६-५४-१ । १६-७१-४ । १६-६ ३ । छं० मा० १-१४-४ । १-२१-३ । १-६१-५ । १-६४-३ । १-७४-४ । २-२७-३ । २-२७-४ । २-३४-४ । २-३५-४ । २-३६-४ । र० बा० २३-१ । वी० १-५२-४ । ४-६-२ । ४-१०-१ । ४-४७-२ । ५-३७-१ । ७-३५-१ । ७-४१-१ । ८-३७-२ । ६-१६-१ । ११-२४-५ । ११-२४-५ । १३-४-४ । १४-३-१ । १५-५-१ । १५-१४-१ । १५-३१-४ । १६-२८-२ । १७-३८-१ । १७-४८-१ । १७-५६-१ । १८-२५-२ । २१-३५-२ । २२-४६-१ । २२-८५-२ । २२-८६-१ । २३-२१-१ । २४-२-२ । २६-३८-१ । २६-४३-२ ।

२६-४६-२ । २७-६-२ । २७-८-२ । २७-२४-१ । २८-३-१ । २९-२९-२ । ३०-९-२ । ३१-८८-२ । ३३-५-१ । ३३-५-१ । वि० गी० ४-३१-२ । ४-३५-२ । ६-१४-२ । ९-१२-२ । १३-४२-२ । १४-१४-३ । १४-४९-१ । १४-४९-२ । १४-५१-१ । १६-१७-१ । १६-५१-३ । १६-५२-१ । १७-१३-२ । १७-५५-२ । १७-५८-२ । १८-५-२ । २०-४-१ । २१-३-१ । २१-५-२ ।

सुभ इच्छा—सं० स्त्री० एक० । शुभ इच्छा (ज्ञान की भूमिका) । वि०गी ।

सुभग—१. सं० पुं०एक० । सौन्दर्य । क० प्रि०१२-२५-३ । २. वि० । विशेष्य—सिंगारी । सौभाग्य से युक्त । रा० ३०-२४-२ । क० प्रि० १०-२४-२ । १५-८८-४ । र० बा० ४९-४ ।

सुभग सिंगारी—वि० । विशेष्य—नारी । सुन्दर सिंगार किये हुए । रा० ३०-२४-२ ।

सुभ गाथ—वि० । विशेष्य—अनसूया । प्रशंसनीय पवित्र आचरणवाली । रा० ११-४-१ । १८-११-१ । १८-३५-४ । वी० २२-५८-१ ।

सुभगाथ सुर—वि० । विशेष्य—वानर । यशस्वी देवता (पुराणों के अनुसार रावण-वध के लिए जब विष्णु ने राम का अवतार लिया, तब देवताओं ने भगवान् की सहायता के लिए वानरों के रूप में जन्म लिया) । रा० १८-११-१ ।

सुभगीत—वि० । विशेष्य—इन्द्रजीत । सुविख्यात । वी० ८-३'७-२ ।

सुभगीता—वि० । विशेष्य—सीता । सर्व-प्रशंसिता, जिसकी प्रशंसा सब जन करते हों । रा० ५-३३-२ ।

सुभट—सं० पुं० एक० । रणकुशल योद्धा, अच्छा योद्धा । क० प्रि० १६-६६-१ । रा० २-३२ । र० बा० १-८-४ ।

सुभता—सं० स्त्री० एक० । १. सौंदर्य । क० प्रि० १३-२३-१ । १३-२८-२ । २. (क) सौन्दर्य—दीपक के पक्ष में । (ख) आनन्द—देह के पक्ष में । क० प्रि० १३-२८-३ । ३. सफेदी । रा० २६-२४-१ ।

सुभबर्न—वि० । विशेष्य—सुरभि । सफेद रंग की । रा० ३९-१९-१ ।

सुभबेस—वि० । सुन्दर रूपवाला । वी० २७-६-२ ।

सुभ लक्षना—वि० । विशेष्य—बसंत लक्ष्मी । शुभ लक्षणवाली । रा० २०-९-२ ।

सुभसील—सं० पुं० एक० । शुभ्रता । रा० ३२-२३-२ । २. वि० । विशेष्य—भृत्य । उत्तम आचरणवाला । रा० २१-३३-१ ।

सुभसुर—सं० पु० एक० । मधुर स्वर । क० प्रि० ६-४५-२ ।

सुभ सूरज-कुल-कलस नृपति—वि० । विशेष्य—दसरथ । पवित्र सूर्य वंश के शिरोमणि राजा । रा० १-२२-१ ।

सुभ सोभ रयो—वि० । विशेष्य—राम । अत्यन्त सुन्दर । रा० ९-२-२ ।

सुभाइ—सं० पुं० एक० । स्वभाव, मिजाज । र० प्रि० २-५-४ । क० प्रि० ३-३१-२ । ८-१०-१ । २. अपनी आत्मा, सहज प्रकृति । क० प्रि० १५-१७-१ । १५-६०-१ ।

सुभाइनि—सं० पुं० बहु० । स्वभावो सों । वि० १४-१०-२ ।

सुभाउ—१. वि० । सहज ही । र० प्रि० ६-३-२ । २. सं० पुं० एक० । (अ) स्वभाव, मिजाज । क० प्रि० ७-१७-३ । १५-८४-४ । रा० १३-१४-२ । वि० ६-१२-१ । ३. मन की प्रवृत्तियों का प्रभाव । वि० ५-१५-२ । ८-६-१ । १४-१५-१ । प्रभाव (वेंकट०, काशी) ।

सुभाग—१. सं० पुं० बहु० । भाग्यवान व्यक्ति । र० प्रि० ८-५७-२ । ६-७-२ । क० प्रि० १४-३१-१ । २. वि० । विशेष्य—रंभे की माला, बाला । भाग्य से युक्त । क० प्रि० १४-३१-१ ।

सुभाय—१. सं० पुं० एक० । स्वभाव । रा० ५-३१-२ । २ वि० । विशेष्य—देह । सुन्दर । वी० १-११-१ । वि० ७-११-२ । ८-२३ २ । १०-१८-३ ।

सुभाव—१. सं० पुं० बहु० । (अ) स्वभावोक्ति अलंकार । वर्ण्य व्यक्ति या वस्तु का सहज रूप व गुण वर्णन किया जाय तो उसे स्वभावोक्ति जानना चाहिए । क० प्रि० ६-१-१ । ६-८-२ । (आ) स्वभाव, मिजाज । र०प्रि० १२-२८-३ । १४-३४-३ । क० प्रि० ११-८२-३ । १३-१४-१ । १५-६८-२ । २, वि० । स्वाभाविक रूप से । र० प्रि० १२-१३-२ । क०प्रि० १४-१०-२ । १४-१३-३ । १५-७५-२ ।

सुभावै—सं० पुं० एक० । प्रकृति । र० प्रि० २-४-१ ।

सुभास भरी—वि० । विशेष्य—चम्पा । सुगंध से युक्त । र० प्रि० १४-२०-१ ।

सुभासुभ—सं० पुं० बहु० । शुभ एवं अशुभ वस्तुएँ । वी० १८-५-१ । वि० गी० ११-१९-२ । २. वि० । विशेष्य—वासना । भली बुरी । रा० २५-२३-२ । च० २४-३ । क० प्रि० ३-२५-६ । वी० १७-४२-२ । वि० गी० २०-३-१ ।

सुभूपननि भूपित—वि० । विशेष्य—देवी, प्रवीनराइ की बानी । श्लेष से—१. देवी के पक्ष में—सुन्दर आभूषणों से युक्त । २. प्रवीनराइ की बानी के पक्ष में—सुन्दर अलंकारों से युक्त । क० प्रि० ११-८२-२ ।

सुभेच्छा—सं०स्त्री०एक० । ज्ञान की प्रथम भूमिका । वि० गी० १७-५६-१ ।

सुभोदर—सं० पुं० एक० । शख । क० प्रि० ६-६-३ ।

सुभ—वि० । विशेष्य—सुधा । स्वच्छ । रा० ५-२६-४ । १२-४८-१ । १४-३६-२ । १७-१४-२ । १७-३८-१ । २०-३७-१ । २१-२८-२ । २६-३३-१ । २६-२१-४ । ४. २६-४३-२ । ३०-१-३ । ३१-३४-१ । ३७-२-१ । क० प्रि० ३-६-३ । ४-१०-३ । १५-१३-२ । वि० गी० ८-१२-२ । १२-२०-१ ।

सुभगीता—१ सं० स्त्री० एक० । प्रशंसा । रा० २०-१३-१ । २. वि० । विशेष्य—कन्यका । पवित्र आचरणवाली । रा० १०-४-२ ।

सुभ सुधा रंगधारी—वि० । विशेष्य—पावक । सफेद चूने के रंगवाली । रा० ५-२६-४ ।

सुमंत्र मंत्र विशेष—सं० पुं० एक० । वि० गी० ८-४०-२ ।

सुमति—१. सं० स्त्री० एक० । (अ) सुन्दर बुद्धि, अच्छी बुद्धि । र० प्रि० १४-३६-३ । रा० २९-२०-३ । छं० मा० १-२४-१ । वि० गी० १-२८-१ । १८-१६-२ । २१-६६-३ । (आ) नाम विशेष । वि० गी० १५-५-१ । १६-४-१ । २. वि० । विशेष्य—बिस्वामित्र । बुद्धिमान । रा० १-२४.५ । १-२५-२ । २-१४ १ । २४-१-१ । वी० ३३-७-१ । रा० ८२-१ । १६५-२ । वि० गी० १-२८-१ । १३-४-१ । १८-१६-२ । २२-५६-२ ।

सुमति धीर—वि० । विशेष्य—बिस्वामित्र । सुन्दर और धीर मतिवाले । रा० १-२५-२ ।

सुमन—१. सं० पुं० एक० । (अ) अच्छा हृदय । क० प्रि० १५-३९-१ । (आ) सात्विक मन । २९-२०-३ । (इ) पुष्प । वी० १८-१६ । २०-७ । २१-३ । २६-२१ । २७-९ । ३३-८ । वि० गी० १०-१७-३ । २. बहु० । (अ) (क) देवता—शिव-समाज के पक्ष मे । (ख) फूल—वसंत के पक्ष मे । क०प्रि० ७-२८-४ । (आ) पुष्प । र० प्रि० ७-३१-१ । क० प्रि० १३-२९-२ । १५-११-२ ।

सुमनसिंगारी—वि० । विशेष्य—नारी । फूलो से शृंगार की हुई । रा० ८-१९-२ । छं० मा० २-६४-४ ।

सुमनसु—सं० पुं० बहु० । १. देवता—देवलोक के पक्ष मे । २. पुष्प—बाग के पक्ष मे । क० प्रि० ७-१५-३ ।

सुमलेच्छ—सं० पुं० एक० । सुमलेक्ष । वि० गी० ७-१४-१ ।

सुमान—सं० पुं० एक० । मर्यादा । क०प्रि० ८-४७-३ ।

सुमार—१. सं० स्त्री० एक० । मारपीट, लड़ाई । क० प्रि० ११-७१-१ । २ पुं० । सुन्दर कामदेव । क० प्रि० ३-५४-३ ।

सुमित्र—१ सं० पुं० एक० । अच्छा मित्र । छं० मा० १-१७-३ । २. बहु० । (अ) अच्छे दोस्त । क० प्रि० १५-६२-३ । (आ) (क) अच्छे मित्र पापो की मति के पक्ष में । (ख) सूर्य—वर्षा के पक्ष मे । रा० १३-२०-२ ।

सुमित्रन—सं० पुं० बहु० । अच्छे मित्र । क० प्रि० ८-२४-३ ।

सुमित्रानन्द—सं० पुं० एक० । सुमित्रा के पुत्र, लक्ष्मण । रा० १३-७५-१ ।

सुमित्री (सौमित्री)—सं० पुं० एक० । लक्ष्मण । रा० २१-५६-१ ।

सुमिरत—क्रि० प्र० । याद करके, स्मरण करके । रा० ९-३४-२ ।

सुमिरि—क्रि० प्र० । स्मरण करके । रा० ७-५२-२ ।

सुमिरौं—क्रि० प्र० । स्मरण करूँ । रा० १८-३६-२ ।

सुमिल—वि० विशेष्य—भृकुटि । सचिक्कन, सुन्दर । रा० ६-४७-१ । क० प्रि० १५-१७-४ । १५-६९-१ । १५-७६-२ । वी० ५-३५-२ । ७-५ । १-२ । २०-५-२ । २०-८-१ । २२-५०-२ ।

सुमुख—सं० पुं० एक० । गणेश । 'सुमुख-श्चैकदंतश्च कपिलो गजकर्णक' । क० प्रि० १-२-२ ।

सुमृतिनि—सं० स्त्री० बहु० । स्मृतियों को । वि० गी० १-१०-१ । स्मृति । (काशी०) ।

सुमेध—वि० । सुन्दर बुद्धिवाले । क० प्रि० १०-१-२ ।

सुमेरु—सं० पुं० एक० । मेरु पर्वत, एक पर्वत जो पुराणो के अनुसार इलावृत वर्ष मे अवस्थित है और सोने का बना हुआ है । स्वर्णगिरि । क० प्रि० १-२-२ । ६-१२-३ । रा० ३२-२१-२ । वी० ५-४७ । १७-१३ । २४-२ । २६-४४ । रा० ३ । ११० । वि० गी० १९-६-१ ।

सुयोधन—सं० पुं० एक० । दुर्योधन । र० प्रि० ११-१६-४ ।

सुरंग—१ सं० स्त्री० एक० । सेंध, मकान के नीचे खोदकर बनाया हुआ गुप्त मार्ग, जमीन के नीचे खोदकर बनाई नाली जिसमे बारूद बिछाकर दीवार चट्टान आदि उडाते हैं । क० प्रि० ६-१३-२ । २. बहु० । सेंध । क० प्रि० १५-५६-१ । ३. सं० पुं० एक० । सुन्दर रंग । क० प्रि० १४-२६-१ । ४. (अ) वि० । विशेष्य—वसन । लाल रंग के । रा० ६-६२-२ । वि० गी० १६-४८-२ । (आ) विशेष्य—सरसी । निर्मल । रा० ६-५०-१ ।

सुर—१. सं० पुं० एक० । (अ) ध्वनि, वाणी । र० प्रि० ३-७१-४ । क० प्रि० ४-११-१ । १०-३२-४ । १५-३२-३ । (आ) स्वर—वह वर्ण जिसका पूरा उच्चारण अन्य वर्ण की सहायता के बिना हो सके । क० प्रि० ६-१९-१ । (इ) देवजाति । र० प्रि० ६-३८-२ । (ई) देवता । रा० ५-२-१ । ६-३-२ । ६-१४-१ । ६-४५-२ । ५-४८-२ । ८-१९-१ । १२-६६-१ । १३-७०-१ । १३-७६-२ । १५-३०-२ । १७-२८-२ । १७-३१-२ । २०-२९-१ । २७-१०-२ । २९-२४-७ । ३४-४५-१ । वी० १-८ । १-१९ । १-२१ । १-२४ । १-३३ । १-६१ । ७-४० । ८-२२ । १०-२ । ११-३४ । १३-५ । १७-३९ । १८-३ । १८-३२ । २७-८ । २७-२१ । २८-९ । २९-२५ । वि० गी० १९-३-१ । ५. तुरंग, देवो का प्रसिद्ध घोडा, उच्चैश्रवा । रा० २३-२३-२ । २ बहु० (अ) (क) देवता—सुरलोक के पक्ष मे । (आ) (ख) सगीत के सातो स्वर—प्रवीणराय को वाणी के पक्ष मे । (आ) स्वर्ग के निवासी, देवता । क० प्रि० ७-८-२ । ११-२३-१ । ११-५५-३ । १५-३२-१ । १६-६२-२ । छं० मा० २-१-१ । २-३-१ । २-४६-३ । र० बा० १-२४-३ । वि० गी० १६-२८-१ । १९-९-१ । (इ) सप्त स्वर—सा, रे, ग,

म, प, ध, नि। क० प्रि० ११-१७-२। (ई) (क) देवता—देवी के पक्ष मे। (ख) सातो सुर—प्रवीनराय के पक्ष मे। क०प्रि० ११-८२-२। (उ) (क)देवता। (ख) मोती। क० प्रि० १५-५२-३।

सुर अप्पगा—सं० स्त्री० एक०। गंगा। रा० २०-४७-२।

सुर-ईस—सं० पुं० एक०। इंद्र। र० वा० १-३५-६।

सुरकाज—सं० पुं० एक०। देवताओ का हितकार्य। रा० २१-२३-२।

सुरकुल—सं०पुं०एक०। देव लोग, देववंश। रा० ७-५१-४। वि० गी० १८-१५-१।

सुरकुल-कमल दिनेश—१. सं०पुं० एक०। वंश के सूर्य। वि० गी० १८-१५-१। २. वि०। विशेष्य- श्री विस्नु। देवता कुल के कमल को सूर्य के समान आनन्द पहुँचानेवाला, देव-सहायक। वि० गी० १८-१५-१।

सुरगज—सं०पुं०एक०। इन्द्र का हाथी—ऐरावत। क० प्रि० ५-४१-१। ८-३१-३। रा० ३२-२४-१। ३९-९-३।

सुरग नरक हंता—वि०। विशेष्य—रामनाम, भरद्वाज। स्वर्ग और नरक का हंता, मोक्ष देनेवाला। रा० २०-४२-२।

सुरगर्भिनी—सं० स्त्री० एक०। नदी विशेष। वि० गी० ४-४०-२।

सुरगिरि—सं० पुं० एक०। सुमेरु पर्वत। क० प्रि० ५-१७-१।

सुरगुरु—स० पुं० एक०। देवताओ के गुरु, वृहस्पति। क० प्रि० ५-१६-२। रा० २-८-२। छं० मा० २-३१ - उदा०।

सुरचाप—स० पुं० एक०। इन्द्रधनुष। क० प्रि० ७-३२-१। रा० २३-१९-१। वि० गी० १०-१२-१।

सुरजा—सं० स्त्री० एक०। सर्पों की माता। रा० १३-३९-१।

सुरत—सं० पुं० एक०। प्रेम। र० प्रि० ३-५-२। ३-२८-१। ३-३९-१। ३-४०-४। क० प्रि० १-४६-१।

सुर तरंगिनि—सं० स्त्री० एक०। आकाश-गंगा। वी० १८-१७।

सुर तरंगिनी—१. सं० स्त्री० एक०। (अ) सातो स्वरो की नदी। क० प्रि० १५-१२८-२। (आ) (क) सातो स्वरो की नदी जो सातो स्वरो मे गा सकती है—विचित्रनयना के पक्ष मे। (ख) देवताओ की नदी—गंगा-चंद्रकला के पक्ष मे। क० प्रि० १-४९-१। (इ) (क) सरयू नदी। (ख) आकाशगगा। रा० १-४२-४। २. वि०। विशेष्य—चंद्रकला, नयनविचित्रा। श्लेप से। (अ) आकाश की नदी गंगा से युक्त। शिव की ललाट पर चंद्रमा गंगा सहित शोभा देता है। चद्रमा के पक्ष मे। (आ) नयनविचित्रा के पक्ष मे—सातो सुरो (स, रे, ग, म, प, ध, नि) की नदी से युक्त। क० प्रि० १-४९-१।

सुरतरवर—१ सं० पुं० एक०। देवताओ का वृक्ष, कल्पवृक्ष। क० प्रि० १५-१०९-२। २ वहु०। पारिजात के वृक्ष। क० प्रि० १५-१२८-१।

सुरतरु—सं० पुं० एक० । १. (अ) कल्पतरु—सत्यभामा के पक्ष मे । (आ) सुरो का वृक्ष अर्थात् वीणा—प्रवीणराय के पक्ष मे । क० प्रि० १-४६-१ । २. कल्पवृक्ष । वी० १-५३ । ६-१४ ।

सुरतादिकानि—सं०स्त्री०एक० । (सुरत+आदिकानि) । सुरत, स्त्रीप्रसंग । क० प्रि०८-२-२ ।

सुरतारति—सं० स्त्री० एक० । कामक्रीडा की लालसा । र० प्रि० ३-६-२ ।

सुरति—सं० स्त्री० एक० । कामयुक्त चित्त से उत्पन्न दांपतिक प्रेम । र० प्रि० ३-२३-४ । क० प्रि० ८-४६-१ । ८-४७-४ ।

सुरति रीति—सं० स्त्री० एक० । सुरति की पद्धति । क० प्रि० ८-४७-४ ।

सुरतिविचित्रा—सं० स्त्री० एक० । मध्या नायिका का एक भेद । र० प्रि० ३-३२-२ ।

सुरदुंदुभि—सं० स्त्री० एक० । देवलोक की दुंदुभि । रा० १६-५३-४ ।

सुरधुनि—सं० स्त्री० एक० । मधुर राग, स्वर की ध्वनि । र० प्रि० १२-१५-१ ।

सुरनरजुत—वि० । विशेष्य—गिरि । देवताओ एवं मनुष्यो से युक्त । क०प्रि० ७-८-२ ।

सुरनायक—१. सं० पुं० एक० । सुरो के स्वामी, देवेन्द्र । क० प्रि० ११-११-१ । रा० ३-८-२ । १६-१३-४ । वि० गी० १-३२-१ । १६-११२-१ । १६-१०-१ । २. वि० । विशेष्य—रघुनायक । देवताओ के रक्षक । रा० ३३-१४-२ ।

सुरनायक जुद्ध-जेता—वि० । विशेष्य—मेघनाद । युद्ध मे देवाधिपति इंद्र को जीतनेवाला (मेघनाद रावण का बडा बेटा था । एक समय मेघनाद को साथ लेकर रावण स्वर्ग म इन्द्र से लड़ने पहुँचा था । इन्द्र से युद्ध करने को आगे रावण गये । किन्तु मेघनाद ने बहुत पहले इच्छानुसार अदृश्य होने का वर शिव से प्राप्त किया था । अदृश्य भाव मे लड़कर वह इंद्र को बन्दी बनाकर लका पकड़ लाया । स्वर्ग मे जाकर इन्द्र को जीतने से ही मेघनाद का नाम इंद्रजीत पड़ा । इसी घटना का यहाँ भी उल्लेख है) । रा० १७-३२-१ ।

सुरनायक-वारन-रदन—सं० पुं० बहु० । इंद्र के हाथी के दाँत । क० प्रि० ११-११-१ ।

सुरनाहु—सं० पुं० एक० । इन्द्र । रा० ३-१०-४ ।

सुरनि—सं० पुं० बहु० । १. स्वर्ग लोक के निवासी । र० प्रि० १४-२६-३ । क० प्रि० ६-६८-१ । १५-२०-२ । १५-३६-२ । १५-४६-२ । १५-७३-१ । २. ध्वनियाँ, शब्द । र० प्रि० ५-२६-२ । क० प्रि० १०-१४-१ । ३. (क) देवता—कामसेना के पक्ष मे । (ख) मधुर ध्वनि—कामसेना के पक्ष मे । क० प्रि० ११-३५-२ ।

सुरनि की सुंदरी—सं० स्त्री० बहु० । देवागनाएँ । र० प्रि० १४-३६-३ ।

सुरपति—सं० पुं० एक० । इन्द्र । क०प्रि० १६-४४-२ । रा० २१-२७-२ । वी० २-४५ । १२-१६ । १८-१६ । वि०गी० १५-४०-२ ।

सुरपतिपुर—सं० पुं० एक० । अमरावती, इन्द्रपुरी । रा० ३३-६-१ ।

सुरपति भर्ता—वि० । विशेष्य—विस्नु । सुरनायक इन्द्र का रक्षक । रा० १९-२३-२ ।

सुरपालक—१. सं० पुं० एक० । क० प्रि० ८-१०-३ । रा० ५-३१-३ । २. वि० । विशेष्य—बालक । देवताओ का पालन करनेवाला । रा० ५-३१-३ ।

सुरपुर—सं० पुं० एक० । १. अमरावती, इन्द्रपुरी, देवताओ का राज्य । रा० १-३९-३ । र० बा० १-४९-२ । वी० १२-१६ । १३-८ । २२-७३ । ३०-१२ । २. मनुष्यो का निवासस्थान । र० बा० १-१८-५ । १-२६-६ ।

सुरपुर दूधिता—वि० । विशेष्य—सीयवासि । सुन्दरता मे देवपुरी को जीतनेवालो । रा० ३१-२५-१ ।

सुरबर्ग—सं० पुं० एक० । खण्ड विशेष । वि० गी० ४-२२-१ ।

सुरबलित—वि० । विशेष्य—बानी, गंगा को पानी । श्लेष से—(अ) बानी के पक्ष मे—सातो सुरो सि युक्त । (आ) गंगा को पानी के पक्ष मे—देवताओ से युक्त । क० प्रि० १४-३९-१ ।

सुरबाजि—सं० पुं० एक० । उच्चैश्रवा । क० प्रि० ८-३१-३ ।

सुरभंग—सं० पुं० एक० । सात्विक भाव का विरोध, मुख मे स्वाभाविक रीति मे वचनो का न निकलना । र० प्रि० र० प्रि० ६-१०-१ ।

सुरभि—१. सं० स्त्री० एक० । (अ) सुगंध । रा० २७-२८-१ । (आ) वसंत । रा० ३-१८-२ । (इ) चमरी गाय । क०प्रि० ५-१२-२ । २. बहु० । गायें । क०प्रि० ७-११-१ । रा० १०-२८-१ । २०-४०-१ । ३९-१९-१ ।

सुरभिषक—सं० पुं० एक० । देवताओ के वैद्य—अश्विनीकुमार । क० प्रि० ६-४१-१ ।

सुरभित—वि० । विशेष्य—अंगरागु । सुगन्धित । क० प्रि० १५-४३-१ ।

सुर-मारगही—(मार्ग+ही) 'मार्ग' । सं० पुं० एक० । स्वर का रास्ता । र० प्रि० ३-७१-४ ।

सुरराई—सं० पुं० एक० । १. इन्द्र । रा० २-९-२ । २. विष्णु । रा० १३-८-१ ।

सुरलोक—सं०पुं०एक० । १. स्वर्ग लोक । क० प्रि० १-२१-१ । ५-३५-४ । वी० २-१८ । रा० १५४ । वि० गी० ९-४९-३ । १६-६०-२ । २. अमरावती । रा० ५-३२-२ । १०-४-१ । २६-३१-२ । २७-२६-४ । २५-९-१ ।

सुरलोकन—सं० पुं० बहु० । स्वर्ग लोक । वि० गी० १९-९-१ ।

सुरलोक बिपत्तिकारी—वि० । विशेष्य—देवातक । देवताओ को विपत्ति मे डालनेवाला । रा० १७-३५-२ ।

सुरलोक बिहारी—वि० । विशेष्य—एक

यहाँ दुख देवत। देवपुरी मे पदार्पण करनेवाला। रा० ६-२५-२।

सुरस—सं० पुं० एक०। आनन्द। रा० ३०-६-१।

सुरसरि—[सुरसरित्]—सं० स्त्री० एक०। गोदावरी। रा० १२-३७-१।

सुरसरित—सं०स्त्री०एक०। सुरतरंगिनी—गंगा। क० प्रि० ५-६-१।

सुरसा—सं० स्त्री० एक०। नदी विशेष। वि० गी० ४-२७-२।

सुरसुता—सं० स्त्री० एक०। सूर्य की पुत्री, यमुना। रा० १२-६७-२।

सुरथ—सं० पुं० एक०। राजा सुरथ, चंद्र वंशीय राजा। रा० १७-२५-२। २३-१६ १।

सुरस्त्रीनरंता—वि०। विशेष्य—दसग्रीव। देवागनाओं मे भोग करनेवाला। रा० १४-५०-१।

सुरा—स० पुं० एक०। मदिरा। वी० ३०-३।

सुराज—सं० पुं० एक०। स्वराज्य, आजादी। क० प्रि० ११-६४-३। र० बा० १-४६-५।

सुराष्ट्र देसाधिपति—सं० पु० एक०। सुराष्ट्र देश का राजा। वि० गी० १६-५-१।

सुरासुर वंदित—वि०। विशेष्य—नर्मदा। सुर एवं असुर द्वारा वंदना की जाने-वाली। वी० ९-८-२।

सुराह हितमित—वि०। विशेष्य—राम-चन्द्र। सुमार्ग पर चलनेवालों के हितैषी। रा० २७-४-१।

सुरी—सं० स्त्री० एक०। सुरागना, देव-कन्या। र० प्रि० ३-४-२। क० प्रि० १-४७-१। रा० १३-१५-१। १८-२३-१। २६-२४-१।

सुरी आसुरी सुंदरी भोगनै—वि०। विशेष्य—कुंभकर्न। सुरनारि तथा असुर नारियों से भोग करनेवाला। रा० १८-२३-१।

सुरीनिहूँ—(सुरीनि + हूँ)—'सुरीनि'। स० स्त्री० बहु०। देवागनाएँ। र० प्रि० ४-११-२।

सुरूप—१ सं० पुं० एक०। (अ) आकार, सौदर्य। क० प्रि० ४-२२-३। ५-१५-२। ११-५४-२। १५ ४७-१। (आ) सुरूप वर्णन—वर्ण्यालंकार का एक भेद। क० प्रि० ६-२। २. बहु०। सुंदर रूपयुक्त वस्तुएं। क० प्रि० ६-२-१। ३. वि०। विशेष्य—सिला। सुन्दर रूपवाला। क० प्रि० ४-२२-३। ११-५४-२।

सुरूप सन्यो—वि०। विशेष्य—वाम। सुन्दर। रा० २६-३३-१।

सुरेन्द्र—सं० पुं० एक०। इन्द्र। रा० १७-३८-१।

सुरेनुका—सं० स्त्री० एक०। सप्त सर-स्वतियों मे परिगणित एक नदी। वि० गी० ६-११-१।

सुरेस—(सुरेश) सं० पु० एक०। इन्द्र। र० ३४। १३२। १८२।

सुरोचन—सं० पु० एक०। एक वर्ष या खंड-विशेष। वि० गी० ४-२३-२।

सुरोचि—सं० स्त्री० एक०। सुंदर छटा। ६-३२-४।

सुरोत्तम मित्र—सं० पुं० एक०। शिरोमणि मित्र—केशव के वंशज। क० प्रि० २-१०-२।

सुलंकी—(सोलकी)। स० पुं० एक०। क्षत्रियो का एक राजवश। वी० ८-१५।

सुलक्षने—वि०। विशेष्य—वाजि। शालिहोत्र शास्त्रानुसार शुभ चिह्न युक्त। क० प्रि० ८-२५-२।

सुलच्छनी—वि०। विशेष्य—कविता, वनिता। श्लेष से—१ कविता के पक्ष मे—काव्य शास्त्र के अनुसार सुन्दर लक्षण-वाली। २. वनिता के पक्ष मे—अच्छे स्वभाववाली। क०प्रि० ५-१-१।

सुलक्षनीनि—वि०। विशेष्य—मच्छनी। सुलक्षण युक्त। र० प्रि० ४-११-१।

सुलतान—(अरबी)। सं० पु० एक०। बादशाह। क० प्रि० १-२५-१। १-३२-२। १२-२५-२। वी० ४-५। ४-१२। ४-२१। ४-२७। ५-३। ५-४५। ५-४६। ५-५१। ५-५३। ६-१७। ६-२३। ६-३४। ६-३९। ६-५३। ७-२८। ९-२। ९-४०। १०-१३। ज० ५५। ६१। ६२। ९८। १०५। ११४। १५७। १६५।

सुललित—वि०। विशेष्य—गिरी मत्त गज भार की। अत्यन्त सुदर। शिख० २३-२।

सु-लयाई—वि०। विशेष्य—सुस्त्री। सद्यः प्रसूता। रा० १०-२८-१।

सुलेख—रा० पुं० एक०। सुन्दर लिखावट। क० प्रि० १५-२९-२।

सुलोक लाज लीन—वि०। विशेष्य—कटि प्रदेस। लोक लज्जा मे लीन अर्थात् पतली। रा० ३१-३३-२।

सुलोचनि—१. सं० स्त्री० एक०। सुन्दर नेत्रोवाली। वि० गी० ६-४७-२। १६-१२१-२। २. वि०। विशेष्य—मरथ्य की मात। सुन्दर आँखोवाली। रा० ९-४-१।

सुवन—स०पुं० एक०। १. सुंदर वाटिका। र० प्रि० १०-२७-२। क० प्रि० ३-५३-२। २. पुत्र। र० बा० १-२६-१।

सुवर—सं० पुं० एक०। सुअर। र० बा० १-४१-६।

सुवरन—(सुवर्ण)। १ सं० पुं० एक०। (अ) सोना—कठमाला के पक्ष में। (आ) बहु०। सुवर्ण—कविप्रिया के पक्ष मे। क०प्रि० ३-३-१। २ (अ) बहु०। अच्छे अक्षर—कविता के पक्ष मे। (आ) एक०। सुन्दर रंग—वनिता के पक्ष मे। क० प्रि० ५-१-१। ३. (क) (अ) सोना—दान के पक्ष मे। (आ) सुन्दर रग—तलवार के पक्ष मे। क० प्रि० ११-४०-१। (ख) सुवर्ण, धतूरा। र० प्रि० १६-११-३। क० प्रि० १६-७६-१। १६-८९-१। १६-९२-१। ४ (अ) एक०। सुन्दर रंग—देवी के पक्ष मे। (आ) बहु० सुन्दर उत्तर—प्रवीणराय के पक्ष मे। क० प्रि० ११-६२-२।

सुवरनजुत (सुवर्णजुत) 1 वि०। विशेष्य—गंगा, वाणी। १. गगा के पक्ष मे—सुदर रग युक्त। २. वाणी के पक्ष मे—मधुर अक्षर युक्त। क०प्रि० १४-१९-१।

सुवरनहर काज—सं० पुं० एक० । १. स्वर्ण चुरा लेने का काम—चोर के पक्ष मे। २. सुन्दर अक्षरो को लेने का काम—कवि के पक्ष मे । रा० २७-३-१ ।

सुवर्न—सं० पुं० एक० । सोना । रा० ३९-१९-२

सुवला—सं० स्त्री० एक० । नदी विशेष। वि० गी० ४-१७-१ ।

सुवा—सं० पुं० एक० । १. सुग्गा, तोता। क० प्रि० १३-१८-४ । रा० १५-५१-२ । २०-३८-१ । २. नाक । क०प्रि० १३-१८-४ ।

सुवायो—क्रि० प्र० । सुला दिया । र० प्रि० २-२३-२ ।

सुवार—सं० पुं० एक० । रसोइया । क०-प्रि० १३-६-४ ।

सुवास—१. सं० स्त्री० एक० । सुगध, खुशबू । र० प्रि० ६-१९-२ । ६-४७-४ । ७-२३-१ । १०-२७-३ । १२-१३-२ । १४-२०-१ । क० प्रि० ६-५-२ । १०-२५-१ । ११-७६-१ । १२-२४-२ । १२-३२-३ । १३-२९-३ । १४-१०-३ । १५-५४-१ । १५-८३-१ । २. (अ) सं० पुं० एक० । सुन्दर वस्त्र—देवी के पक्ष मे। (आ) सं० स्त्री० एक० । सुगन्ध—प्रवीणराय के पक्ष मे । क० प्रि० ११-८१-१ । ३. सं० स्त्री० वहु० । (अ) (क) सुगध । (ख) सुन्दर वस्त्र । क० प्रि० १३-२६-३ । (आ) सुगन्ध द्रव्य । र० प्रि० ८-१८-१ । १२-५-२ । १३-३-४ । ४ वहु० । सुन्दर कपड़े । र० प्रि० ३-५-१ । ५. वि० । (अ) विशेष्य—हास । सुगन्ध । क० प्रि० ९-२२-१ । (आ) विशेष्य—केसपास । क० प्रि० १५-७५-२ ।

सुवास जुत—त्रि० । १. इन्द्र तथा इद्रजीत के पक्ष मे—अच्छे वस्त्र से युक्त । २. कल्पवृक्ष के पक्ष मे—सुगन्ध युक्त। क० प्रि० ११-७९-२ ।

सुवासन—१. सं० पुं० एक० । सुन्दर कपड़ा । क० प्रि० १३-५-३ । २. स०-स्त्री० बहु० । सुगन्ध द्रव्य । र० प्रि० २-४-३ ।

सुवासनि—१. सं० स्त्री० बहु० । सुगन्ध । र०प्रि० ३-५४-२ । २. (सुवास+नि)—'सुवास'। सं० स्त्री० एक० । खुशबू । र० प्रि० ७-१२-२ ।

सुवासु—सं० स्त्री० एक० । खुशबू । क० प्रि० १५-६७- ।

सुविरोधोकति—(सुविरोधोक्ति) । सं०-स्त्री० एक० । अलकार विशेष—जब कारण उपस्थित होने पर भी कार्य नही होता तब विरोधोक्ति होती है। 'विद्यमान कारन बन्यो तऊ न फल जहँ होत'—अलंकार मजूषा । क०प्रि० १-१५-१ ।

सुवीर—सं० पुं० एक० । सुंदर वीर रस—रस विशेष । र० प्रि० १-१५-१ ।

सुवृत्त—१ सं० पुं० एक० । (अ) सुवृत्त वर्णन—वर्ण्यालंकार का एक भेद। क० प्रि० ६-१-१ । (आ) (क) शुद्ध-चरित्र—देवी के पक्ष मे । (ख) सुन्दर

छन्द—प्रवीणराय की वाणी के पक्ष मे। क० प्रि० ११-८२-१। २ बहु०। सुन्दर छन्द। क० प्रि० ५-१-१।

सुवेस—स० पुं० एक०। १ सुन्दर वस्त्र। क० प्रि० १-४३-१। २ सौन्दर्य। क० प्रि० ७-२-१।

सुषमा—सं० स्त्री० एक०। परम शोभा, अतिशय सुन्दरता, काति। क० प्रि० ६-७६-१। १५-४२-२। रा० ७-१४-२। १३-१८-२। वी० २५-१३।

सुषमा मंडित—वि०। विशेष्य—पुरी। शोभाओ से युक्त। रा० १-४७-५।

सुषुप्तक—सं० पुं० एक०। सुषुप्तावस्था मे रहनेवाला। वि० गी० २०-५१-२।

सुषुप्ता—सं० स्त्री० एक०। सुषुप्तावस्था। वि० गी०। १७-४५-२। १७-५३-२।

सुसिद्ध—सं०पुं०एक०। अलंकार विशेष—इसमे साधन और कोई हो, सिद्धि का फल और कोई भोगे। क० प्रि० १३-४-२।

सुसिद्धि—सं० स्त्री० एक०। दे० 'सुसिद्ध'। क० प्रि० ६-६-१।

सुसिस्य—सं० पुं० एक०। अच्छा शिष्य या चेला। वि० गी० ८-१५-२।

सुसील—वि०। विशेष्य—हनुमत। पवित्र आचरणवाला। रा० १७-२-२। क० प्रि० ६-१४-२। १६-७३-२। र० बा० १२-५। वी० ३१-६५-२।

सुसीला—सं० पुं० एक०। सद्वृत्ति, सत्यकाम। रा० ३७-२-२।

सुसीले—वि०। विशेष्य—भँवर। सुंदर। शिख० २१-१।

सुस्लेष—सं०पुं०एक०। अलंकार विशेष—जब कोई शब्द एक ही बार प्रयुक्त हो और उसके दो या अधिक अर्थ निकलते हो तब 'श्लेष' अलंकार होता है। क० प्रि० ६-१-२।

सुस्वर—सुस्वर वर्णन—वर्ण्यालंकार का एक भेद। क० प्रि० ६-२-२।

सुहंस—सं०पुं०एक०। सुन्दर मराल पक्षी। रा० ३०-३३-२।

सुहंसक—सं० पुं० एक०। १. बिछुवा—कालिका के पक्ष मे। २ (सुहंस+क) 'सुहम'। सुन्दर हंस—वर्षा के पक्ष मे। क० प्रि० ७-३२-२।

सुहंसक-शब्द—सं० पुं० एक०। १. बिछुवा की ध्वनि—कालिका के पक्ष मे। २. हंस की बोली—वर्षा के पक्ष मे। क० प्रि० ७-३२-३।

सुहाई—क्रि० प्र०। अच्छा लगता है। र० प्रि० २-५-२। ३-३८-२। ३-५२-२। ८-२५-१। १४-३८-३। क० प्रि० ५-३७-४।

सुहाए—क्रि० प्र०। अच्छा लगे। र० प्रि० ५-२६-२।

सुहाग—सं० पुं० एक०। सौभाग्य। र० प्रि० ३-३३-१। २३-८-२। १४-२३-२। क० प्रि० १५-६०-२। १५-६८-४। २५-७६-२। १५-८५-१। वी० २३-२५।

सुहाग भरी—वि०। विशेष्य—भाग। सुहाग से युक्त। र० प्रि० ३-३३-२।

सुहागिनि—सं० स्त्री० एक०। सधवा, वह स्त्री जिसका पति जीता हो। छं० मा० २१-१६-१।

सुहागिल—सं० स्त्री० बहु० । सधवा स्त्रियाँ, सौभाग्यवती स्त्रियाँ । र० प्रि० १३-१७-४ ।

सुहागु—सं० पुं० एक० । सौभाग्य । क० प्रि० १५-८-४ । १५-३६-२ । १५-८२-४ ।

सुहावौ—क्रि० प्र० । अच्छा लगे । र० प्रि० ३-३६-२ ।

सुहासु—स० पुं० एक० । सुन्दर मंद हास । क० प्रि० १५-४०-२ ।

सुहास्य—सं० पुं० एक० । सुन्दर हास्य रस—नौ रसो मे से एक । र० प्रि० १-१५-१ ।

सुहाहिं—क्रि० प्र० । सुहाता । र० प्रि० १३ ७-२ ।

सुहृद—१. सं० पुं० एक० । सहृदयता, चित्त की कोमलता । क० प्रि० १३-१६-३ । १४-४६-१ । २. वि० । विशेष्य—सोदर । दयावान । रा० २७-१२-३ ।

सुहृदा—वि० । विशेष्य—मत्री । अच्छे हृदयवाले, दयावान । रा० ६-१३-३ ।

सूँघति—क्रि० प्र० । सूँघती । र० प्रि० ८-२४-४ ।

सूँघि—क्रि० प्र० । सूँघकर । र० प्रि० ५-२७-७ । ५-२७-७ । ६-४६-४ । रा० १०-६-२ । ११-६-१ । २१-३०-३ । ३०-४१-१ । ३१-१३-२ । ३८-१८-४ ।

सूँघ्यो—क्रि० प्र० । सूँघ लिया । रा० १७-५६-१ ।

सूँढि—सूँढ़ । सं० स्त्री० एक० । हाथी की स्तंभाकार नाक जो नीचे लटकती रहती है । वि० गी० २०-६३-१ ।

सूकर—[सु√कृ (करना)+अच्]—स०-पुं० एक० । वराह, सूअर । क० प्रि० ६-६-१ । ६-७३-४ । ८-३४-२ । १३-८-४ । रा० १-२७-२ । २७-२३-४ । रा० २३ । वि० गी० ६-११-२ । ६-५३-३ । संकर—(वेंकट, काशि० ।

सूकरि—स० स्त्री० एक० । मादा सूअर । वि० गी० ६-५३-२ ।

सूकरी—दे० 'सूकरि' । क०प्रि० ६-४४-४ ।

सूकि—क्रि० प्र० । सूखना । र० प्रि० १०-२५-३ ।

सूकी—१. सं० स्त्री० एक० । सुग्गी । र० प्रि० ५-३-२ । २. क्रि० प्र० । सूख गयी । रा० १६-५४-१ ।

सूक्षम—(सूक्ष्म) १. स० पुं० एक० । अलंकार विशेष—किसी भाव, चेष्टा या आकार से दूसरे के मन की बात समझ ली जाय, ऐसे वर्णन मे सूक्ष्मालंकार माना जायगा । क० प्रि० ६-२-२ । ११-४५-२ । २. वि० । विशेष्य—सारि । झीनी, पतली । रा० ८-१२-३ । ३१-१८-१ । ३१-३-१ । ३२-१४-२ । क० प्रि० १५-२१-१ । १५-३०-२ । १५-३८-२ । १५-३६-१ । १५-६६-२ । वी० ५-२३-१ । वि० गी० १७-६०-२ । १७-६१-१ ।

सूक्ष्म—[√सूक्+स्मन्]—वि०। विशेष्य—धर्म की बात । बारीक । रा० ३४-३२-२ ।

सूखत—क्रि० प्र० । सूखता है । रा० २४-१७-२ ।

सूख सूखिकै—सूख सूखकर । रा० ६-३६-२ ।

सूखि—क्रि० प्र० । सूखना । रा० ६-३६-२ । ६-३६-२ । १४-३-२ ।

सूखे—क्रि० प्र० । सूखता है । रा० १४-३८-२ ।

सूखै—क्रि० प्र० । सूख जाते है । रा० ३०-६-२ ।

सूच्छम—वि० । विशेष्य—केस । घने । वी० २२-५०-२ ।

सूछम—वि० । विशेष्य—दुति । सूक्ष्म, बारीक । रा० २०-२६-१ । र० प्रि० १२-४-२ । क० प्रि० ४-६-२ । १२-२१-३ । १६-५४-५ । वी० १७-५०-१ । २२-४४-१ । २२-६६-१ । २२-७६-१ । २३-१६-१ । २५-१५-२ ।

सूजिनी—सं० स्त्री० एक० । सूई । क० प्रि० ४-७-१ ।

सूझत—क्रि० प्र० । सूझता है । र० प्रि० ७-१७-१ । ७-३३-४ । १०-२--२ ।

सूझे—क्रि० प्र० । सूझता । रा० १४-३६-१ ।

सूत—१. सं० पुं० एक० । (अ) तंतु, सूता । र० प्रि० १२-१५-१ । क० प्रि० ६-१६-१ । (आ) स्तुति करनेवाला, चारण । रा० ६-८-१ । वी० १४-६३ । (इ) सारथी, रथ हाँ नेवाला । रा० १७-४२-३ । २६-२४-५ । ३५-१६-१ । (ई) बारीक तार, धागा, सूत्र । रा० १४-४-१ । २. बहु० । सारथी । क० प्रि० १५-५६-१ ।

सूतक—[सुतक = जन्म] । सं० पुं० एक० । जन्म, जनन अशौच । क० प्रि० ११-७७-२ ।

सूतु—सं० पु० एक० । सूत पौराणिक । क० प्रि० १६-५५-१ ।

सूत्रयी—वि० । विशेष्य—श्रीविंदुमाधौ । वि० गी० ११-२८-१ ।

सूधी—सं० स्त्री० एक० । स्वभाव की अति सरलता । क० प्रि० ६-१४-३ ।

सूद्र—१. सं० पुं० एक० । हिन्दुओ के वर्ण विभाजन के अनुसार चौथा वर्ण, जो ब्रह्मा के पैरो से उत्पन्न माना जाता है । चार वर्णों मे से एक । रा० १-४३-४ । ३३-१५-१ । ३३-१६-२ । ३६-३८-४ । वी० १७-४४ । १७-४७ । २. बहु० । शूद्र लोग । छं० मा० १-५७-६ । २-२१-२ । २-३२-२ । वि० गी० -१३-१ । ८-२८-२ । १५-६०-१ ।

सूध—स० स्त्री० एक० । याद । छं० मा० १-६६-४ ।

सूधियै—वि० । विशेष्य—बात । सीधी । र० प्रि० २-५-२ ।

सूधी—वि० । विशेष्य—हाँसी । सीधी । र० प्रि० २-५-३ । १४-२६-३ । क० प्रि० ६-१४-३ । १२-३-१ । १५-३८-३ । १५-३६-१ । १६-१८-१ । वी० १७-५१-२ । २०-३-१ ।

सूधे—वि० । विशेष्य—विलोचन । सीधे । र० प्रि० २-५-१ । २-५-४ । ३-५६-४ ।

सूनी—वि० । विशेष्य—चित्रसाला । निर्जन । र० प्रि० ५-२६-१ । ५-३२-४ ।

सूने—वि० । विशेष्य—घर । निर्जन। र० प्रि० ५-२४-१ ।

सूम—१. सं० पुं० एक० । कजूस व्यक्ति। क० प्रि० ६-२१-१ । १५-२२-३ । वि० गी० १६-२६-१ । २ वि०। विशेष्य—स्वामी। कंजूस। क० प्रि० ६-३४-१ । (आ) विशेष्य—भूपति। कंजूस, कृपण। रा० १८-१०-४ ।

सूम-मन—सं० पुं० एक० । कंजूस व्यक्ति का हृदय। क० प्रि० ६-२१-१ ।

सूर—१. स० पुं० एक० । (अ) सूर्य । र० प्रि० ८-३१-४। १४-१६-१ । क० प्रि० १-३६-२ । ३-२५-२ । ५-५-२ । ५-३६-२ । ५-४५-१ । ६-२४-४ । ७-२२-१ । ८-२३-२ । ८-२८-४ । ६-२०-२ । १५-१०-१ । १५-२८-४ । १५-३३-४ । १५-७६-१ । रा० ५-१२-४ । ५-२४-४ । १२-३-२ । १२-४१-१ । १२-६७-२ । १३-६-१ । २०-४२-२ । २६-३३-२ । ३०-३३-२ । ३१-२६-७ । ३३-२६-२ । ३५-८-२ । ३६-१२-२ । छ० मा० १-६६-४ । २-३१-३ । वि० गी० ८-५-२ । १०-५-३ । १०-१४-२ । १०-१६-२ । १८-१८-२ । १७-३७-४ । १६-१८-१ । २ योद्धा, बलवान आदमी, शूर वीर । क० प्रि० ८-६-२ । ८-२७-२ । १५-२२-२ । रा० ३७-२-१ । र० बा० १- -१ । १-२०-५ । १-१५-५ । १-३५-१ । १-३८-३ । १-४१-१ । १-४५-१ । १-४६-४ । १-५०-१ । १-५३-२ । वी० १-१७ । १-२६ । १-३५ । २-२ । ८-३३ । ११-५६ । १२-४० । १२-२३ । १२-३१ । १२-४३ । १३-११ । १३-२० । १४-१६ । १४-१७ । १४-२२ । १४-३१ । १४-४४ । १६-८ । १८-१५ । ३०-७ । ज० ६ । १५ । ८६ । १०३ । ११० । ११४ । ११६ । ११८ । १४६ । वि० गी० १२-२०-१ । १६-६६-१ । २१-५-३ । २. बहु० । वीर लोग । रा० १-४२-१ । ५-७-१ । ७-३३-४ । १६-२१-१ । १६-३६-१ । २३-२६-१ । ३७-७-२ । ३. वि० । विशेष्य—रघुनाथजू । शूर-वीर । रा० ५-७-१ । १४-३२-२ । २७-१२-१ । क० प्रि० ८-६-१ । ८-१७-२ । ८-२३-२ । ८-२७-२ । र० बा० १०-५ । १५-५ । वी० १-१७-२ । रा० ११८-३ । वि० गी० १२-२०-१ । १६-६६-१ । २१-५-३ ।

सूर कटवक—सं० पुं० एक० । शूरों को काटनेवाला (रतनसिंह)। "मधुकर साह नरेन्द्र सुत सूर-कटवक" । र० बा० १-३६-६ ।

सूरकरावलि—सं० स्त्री० एक० । सूर्य की किरणों का समूह । रा० ८-१२-४ ।

सूर किरन—स०स्त्री०बहु० । सूर्य किरण । रा० ११-७-१ ।

सूरकुल—सं० पुं० एक० । सूर्यवंश । क० प्रि० ६-२०-२ ।

सूरकुल कलस—वि० । विशेष्य—रामचंद । सूर्यवंश का कलश । रा० २७-४-१ ।

सूरज—सं० पुं० एक० । १ सूर्य । क०प्रि० ३-२३-१ । ५-३७-२ । ६-२४-४ । ६-३६-२ । ८-१८-२ । १०-१६-१ ।

११-१६-४ । ११-५६-६ । १३-१६-३ । १५-१०८-१ । रा० २-१०-३ । ५-६-१ । ५-२६-२ । ७-२-३ । ७-३३-४ । १३-१५-१ । १७-५६-५ । २८-२२-८ । २६-३०-२ । ३२-१३-२ । ३२-३८-२ । ३८-६-१ । वी० ५-३७ । ५-४५ । ५-१०४ । ६-१४ । १२-२३ । १३-२० । १४-१३ । १४-४६ । १५-१४ । १५-२६ । १७-२३ । २५-२० । २७-१६ । ३१-१६ । ३१-१७ । ज० ८, ६६, १६१ । वि० गो० १०-७-४ । १४-२७-१ । १८-३०-१ । १८-३१-१ । १८-३७-२ । १६-११-२ । २. (सूर+ज) । सूर का पुत्र अर्थात् शूर, सुभट । क० प्रि० १५-१०८-१ । ३. (सूर+ज) सूरों मे श्रेष्ठ सुग्रीव । रा० २१-५५-१ ।

सूरज किरन—दे० 'सूर किरन' । रा० १३-४८-२ ।

सूरज कुल—दे० 'सूर कुल' । वी० ३३-४२ ।

सूरज कुल कलस—वि० । विशेष्य—नृपति । सूर्यवंश के शिरोमणि । रा० १-२२-१ ।

सूरज के कुल मंडन—वि० । वि० । विशेष्य—राम अरु लक्ष्मण । सूर्यवंश की शोभा बढ़ानेवाले । रा० ५-२६-२ ।

सूरज को सुत—सं० पु० एक० । सूर्य का पुत्र—सुग्रीव, वानर विशेष । क० प्रि० ८-१८-२ ।

सूरज-वंस—सं० पु० एक० । सूर्यवंश । क०प्रि० १-६-२ । वि०गो० १-२६-१ ।

सूरज मंडल—सं० पुं० एक० । सूर्य मंडल, सूर्य का घेरा । र० प्रि० ४-६-४ । क० प्रि० १४-११-४ ।

सूरजु—सं० पुं० एक० । १. सूर्य । २. शूर पुरुष या शूर वीर पक्षी । क० प्रि० ११-४२-४ ।

सूरत—सं० स्त्री० एक० । १. स्थिति, हाल । रा० १४-२६-४ । २. आकार । वी० २६-३१ ।

सूरता—(शूरता) । सं० स्त्री० एक० । धैर्य । क० प्रि० १-३२-१ । ८-४-१ । वि० गो० ६-२४-३ । ६-२७-१ ।

सूरति—१. सं० स्त्री० एक० । (अ) रूप, आकार । क० प्रि० ८-१४-२ । ११-४२-२ । १४-६-३ । १५-३४-३ । (आ) सौंदर्य । र० प्रि० ८-२२-३ । क० प्रि० १४-१०-३ । (इ) प्रतिबिंब । वि० गो० ६-५३-२ । १२-१२-३ । २. वि० । (अ) विशेष्य—मूरति । चेतनाहीन । र० प्रि० ११-१७-४ । (आ) विशेष्य—मूरति । रूपवान, सौंदर्यवान । र० प्रि० १२-१- -३ ।

सूरति सिंह—सं० पुं० एक० । जहाँगीर के दरबार का एक राजा । ज० ६५ ।

सूर-नंदिनी-तीर—सं० पु० एक० । यमुना के किनारे । वि० गो० ८-५-२ ।

सूरन को सिरताजु—वि० । विशेष्य—जहाँगीर । शूरों में शिरोमणि, अत्यन्त शूर वीर । ज० ६-१ ।

सूरनि—सं० पु० बहु० । वीर, योद्धा । क० प्रि० ६-२१-१ ।

सूरनि को सिरताज—वि० । विशेष्य—दूलहराम । सूरो मे शिरोमणि, शूर वीर । ज० ७३-२ ।

सूर प्रकाश—सं० पुं० एक० । सूर्य का उजाला । रा० १०-२१-२ । १४-३६-१ ।

सूर प्रभा—सं० स्त्री० एक० । सूर्य का प्रकाश, वीरो की प्रतिज्ञा । वि० गी० १०-५-३ ।

सूर मंडल—स० पुं० बहु० । १. सूर्य मंडल । रा० ६-४५-४ । ३०-१२-२ । २. शूरो का समूह । र० बा० १-७-४ ।

सूर मंत्र—सं० पुं० एक० । सूर्योपासना के समय उच्चरित शब्द । क० प्रि० १५-१०-१ ।

सूर सकति शोभा सने—वि० । विशेष्य—धर । शूर शक्ति को शोभा से परिपूर्ण । वी० १८-१५-२ ।

सूर समुद्र—वि० । विशेष्य—दरिया खाँ । अत्यन्त शूरवीर । वी० १४-४४-२ ।

सूर सहायक—वि० । विशेष्य—रघुनायक । देवो के सहायक । रा० १६-४६-४ ।

सूरसुता—१. सं० स्त्री० एक० । सूर्य की पुत्री–यमुना । क० प्रि० ७-१३-४ । वी० १५-३१ । वि० गी० १-४-५ । २ वि० । विशेष्य—जमुना । सूर्य की तनया । क० प्रि० ७-१३-४ । मार्कण्डेय पुराण मे लिखा है कि यमुना सूर्य की कन्या और यम की भगिनी है । यमुना की उत्पत्ति के सम्बन्ध मे वहाँ इस तरह लिखा है—

"तत. सा चंचला दृष्टिर्देवी चक्रे भयाकुला ।
विलोलित दृग दृष्ट्वा पुनराह च ता रवि ॥
यस्माद्विलोलिता दृष्टिर्मयि दृष्टेत्वयाधुना ।
तस्मा द्विलोला तनया नदीत्व प्रसविष्यसि ॥
ततस्त स्यान्तु सजाते शत्रु शापेन तेन वै ।
यमश्च यमुनाचैव प्रख्याता सुवहा नदी ॥"
—मार्कण्डेय पुराण, ७७/५७ ।

सज्ञा विश्वकर्मा की कन्या थी । विश्वकर्मा ने सूर्य के साथ इसका विवाह कर दिया । संज्ञा भगवान् सूर्य का असहनीय तेज सहन नही कर सकती थी । वह सूर्य की दृष्टि पडते ही आँखे मूँद लेती थी । उस दिन सूर्य ने गुस्से मे आकर उसे शाप दिया–"सज्ञे ! तुम मुझे देखते ही आँखे संयमन कर लेती अर्थात् मूँद लेती हो । इससे तुम प्रजा के सयमन यम को प्रसव करोगो । इसपर संज्ञा शाप से विह्वल होकर चपल दृष्टि से देखने लगी तो सूर्य ने कहा, "मुझे देखते ही तुम्हारी दृष्टि चपल हो गयी । इसलिए तुम चचल स्वभावा नदो को तनया के रूप मे प्रसव करोगी ।" अनतर इस शाप से संज्ञा के गर्भ मे यम और अति चंचल यमुना ने जन्म ग्रहण किया ।

सूरसेन—(शूरसेन) । स० पुं० एक० । व्रज और आस-पास के प्रात का नाम । ज० १०१ ।

सूर शोभा निसानि—वि० । सूर्य किरणो से युक्त । रा० १६-२६-१ ।

सूरहि को पद पायो—क्रि० प्र० । सूर्य में ही जा समाया है । रा० १२-६७-२ ।

सूरे—वि० । विशेष्य—जीव । शूरवीर । रा० २८-३-१ । ३६-२३-१ ।

सूरो—१. सं०पुं०एक० । सुभट । क०प्रि० १-३६-२ । २. वि० । विशेष्य —वैताल । शूरवीर । रा० २-६-१ । १७-८-१ । ३४-२७-२ । क० प्रि० १-३६-२ । ८-१४-४ । वी० २-२-१ । १३-११-२ । ३०-७-२ । ३०-८-१ ।

सूरौ—वि० । विशेष्य—सुभट । शूरवीर, बलवान्, योद्धा । वी० १२-१३-२ ।

सूर्य मंडल—सं० पु० एक० । ब्रह्मा, विष्णु, शिव, सरस्वती, लक्ष्मी, पार्वती, हंस, गरुड, बैल, सूर्य, अरुण, सूर्य के अश्व, सूर्य की दो स्त्रियाँ—ये सभी सूर्य मंडल मे आते है । क० प्रि० १३-३१-३ । १८-३३-३ ।

सूल—१ स० पुं० एक० । (अ) त्रिशूल । क० प्रि० ६-५४-१ । रा० १६-४६-२ । २७-१८-२ । ३४-२६-४ । ३४-४५-२ । ३४-५२-१ । ३४-५२-२ । ३४-५३-१ । (आ) पीड़ा, दुख । रा० ६-२६-२ । २३-२०-१ । ३०-३७-२ । ३१-१३-२ । वी० २७-२६ । २६-२२ । छ० मा० १-७८-४ । वि० गी० १-२१-२ । २-२-२ । ६ ५८-२ । २ बहु० । (अ) भाला । क० प्रि० ५-१३-२ । ५-१४-२ । ६-५८-२ । (आ) काँटे । र० प्रि० ७-२३-१ । ८-४-१ । क० प्रि० १० २४-५ । ११-७६-१ । ३. कष्ट, क्लेश । र० प्रि० ११-६-३ ।

सूलन—सं० पुं० बहु० । व्यथाएँ, वेदनाएँ । क० प्रि० ११-७५-१ ।

सूली—सं० पुं० बहु० । त्रिशूलधारी, महादेव । 'भए बस्य सूली हली चक्रधारी' । वि० गी० २-२-४ ।

सृंखला—सं० स्त्री० एक० । १. मेखला । रा० २०-४१-२ । २. जंजीर । रा० ३२-२६-१ ।

सृंग—सं० पु० एक० । शिखा, चोटी । रा० १०-१५-२ । १४-३६-२ । १४-३६-४ । १८-२०-२ ।

सृंग मयूर माली—वि० । विशेष्य—महोदर । मयूरध्वजी । रा० १७-३४-१ ।

सृंगार—सं० पुं० एक० । शृंगार रस—नौ रसो मे प्रथम । र० प्रि० १-२-१ । १-१६-२ । १-१७-२ ।

सृष्टि—सं० स्त्री० एक० । १ जगत् की उत्पत्ति । क० प्रि० ३-६-१ । ११-५-२ । २. भाडार । र० प्रि० ३-५-२ । ३. उत्पत्ति, निर्माण । रा० १३-२१-१ । १६-२८-१ । २०-१६-२ । २३-१८-२ । वि० गी० ५-६-१ । १६-१२-१ । १७-२४-१ । १८-१८-२ । १८-२४-२ । ४ जगत् । वि० गी० २०-३-१ । २१-१-२ । २१-१२-१ । २१-३०-४ । दृष्टि—(वेकट, काशि०) ।

सृष्टि बीज—सं० पुं० एक० । निर्माण का कारण । वि० गी० २०-२-१ ।

सेंदुर—(सिंदूर) । स० पुं० एक० । एक लाल चूर्ण जिससे स्त्रियाँ माँग भरती है । रा० ३१-८-१ । वी० २२-५४ ।

सेंदुर भरी—वि० । विशेष्य—माँग ।

सिंदूर से भरी, सौभाग्य-लक्षण-युक्त। रा० ३१-८-१।

से—अपादान कारक, करण कारक। प्राकृत—सुन्तो, हिन्दी–से। उदा०'हरि से हितू'। र० प्रि० १-८-१। भौंर से भँवत–र० प्रि० ३-४-४। र० प्रि० २-८-१। ३-४-१। ३-१३-२। ३-३४-२। ३-३६-२। ४-४-२। ५-३-३। ५-२६-४। ६-४१-२। ७-२३-१। ८-१६-२। ८-२८-३। ८-३४-२। ८-३६-२। ८-३६-३। ८-३६-४। ८-४४-२। ११-४-४। ११-१२-३। १२-१५-२। १३-५-२। १३-५-२। १४-६-२। १४-१६-२। क० प्रि० ६-१६-२। ७-५-३। ७-६-४। ८-४-४। ८-१०-३। ८-१०-४। ८-२८-३। ८-२८-४। ८-३१-२। ८-३१-३। ८-४२-४। ८-४२-५। ६-१०-२। ६-३१-४। ११-१३-१। ११-७६-१। ४. १२-१५-१। १२-१५-२। १२-२८-१। १२-३०-४। १३-११-३। १४-२४-१ ४. २४-३३-२। रा० १-३६-१। १-५०-१। १-५०-२। २-२५-१। ३-८-३। ५-३१-३। ६-२३-१। ६-३८-४। ६-६६-४। १२-४८-२। १३-२२-२। १७-२६-१। १७-२६-२। १८-२४-२। २०-४२-१। २३-१०-२। १४-१७-२। १५-३१-२। १५-३१-२। २७-८-१ से ३। २६-१५-१। २६ ३६-१। २६-३७-२। ३०-२०-४। ३१-१४-२। ३१-१७-१। ३१-३३-१। ३४-३३-१। ३५-७-२। ३५-१८-१। ३५-२७-२। ३६-३४-४।

सेइ—सं० स्त्री० एक०। सेवा। वि० गी० ३-३१-१।

सेइये—क्रि० प्र०। सेवा कीजिए। क० प्रि० ३-५-२। रा० १८-६-२।

सेख—सं० पु० एक०। कवि अबुल फजल। वी० ५-७२। ५-७३। ५-७४। ५-७५। ५-७६। ५-८४। ५-८८। ५-८६। ५-६२। ५-६३। ५-६६। ५-६८। ६-१। ६-२। ६-३। ६-४। ६-५। ६-७। ६-६। ६-१०। ६-१५। ६-१८। ६-२०। ६-२१। ६-२३। ६-२७। ६-१६।

सेख फरीद—सं० पु० एक०। एक पठान योद्धा। वी० ६-१६।

सेज—सं० स्त्री० एक०। शय्या, पलंग। र० प्रि० ५-२८-४। ५-३२-४। ६-६-५। ६-४३-४। १०-२७-२। क० प्रि० ५-१०-३। १०-२७-५। १३-२६-२। १५-३४-१। १५-४७-३। १५-६८-४। रा० १६-५४-४। २६-२२-७। ३७-४५-२। र० बा० १-२६-२। वी० ५-३७। २०-६। २२-३६। ३३-४७। वि० गी० ६-५७-२। १६-३८-१। २०-४०-२।

सेत—(स्वेत)। १. सं० पु० एक०। सफेद रंग। क० प्रि० ५-६-२। ५-१३-१। ५-४०-२। १५-२८-३। १५-३६-२। १६-६-३। २ वि०। विशेष्य—गात। श्वेत, सफेद। रा० ६-४१-१। १४-६-१। २०-४७-४। २४-१२-१। २६-२६-१। २६-३१-१। २६-३२-१। २६-३३-१। २६-४३-

१। ३२-२२-१। र० प्रि० ५-३६-३। ११-१३-१। क० प्रि० ४-६-४। ५-९-२। ५-१३-१। ५-४७-२। १४-२३-१। १४-२५-१। १५-२८-३। १५-३३-२। १५-३९-२। १६-६-३। वी० ६-३७-२। १४-१७-१। १७-१२-२। १७-१४-२। १७-५८-२। १७-५९-१। १७-५९-२। १७-५१-१। २०-७-२। २१-३-२। २४-८-१। २५-९-१। ज० १२४-१।

सेत गात—वि०। विशेष्य—चद्रमा। श्वेताग, कुष्ठरोगी। रा० ९-४१-१। (दक्ष के शाप से चन्द्रमा का राजयक्ष्मा ने ग्रास किया जिसके फलस्वरूप वे रोगग्रस्त हुए)।

सेत स्याम पीत लाल नीलिका रँगे—वि०। विशेष्य—वितान। सफेद, श्याम, पीले, लाल, नीले रंग के। रा० ६-३८-३।

सेतु—सं० पुं० एक०। १. मर्यादा। क० प्रि० ६-५८-३। २. पुल। रा० १५-३२-१। १५-३३-१। १५-३४-१। १८-५-१। २०-२८-१। २०-३२-१। २१-४४-२। २९-१५-१।

सेतुनाथ—सं० पुं० एक०। रामचन्द्र। क० प्रि० १६-१३-१।

सेतुमूल—सं० पुं० एक०। सेतु का प्रान्त या स्थान। रा० १५-३५-१।

सेन—सं० स्त्री० एक०। सेना। वि० गी० ४-३८-१।

सेना—१ सं० स्त्री० एक०। (अ) दल, समूह। क० प्रि० ८-२४-४। ८-२९-१। ११-१०-२। ११-३५-४। १२-३८-२। रा० २१-२७-१। २. समूह, झुण्ड। रा० २१-२८-१। (आ) फौज, रणशिक्षा-प्राप्त और सशक्त व्यक्तियो का दल। रा० १०-२७-१। २१-२७-२। ३५-१०-८। ३६-३४-३। ३९-१०-२। ३९-११-१। वी० ४-४५। ६-२०। ८-४४। ११-५७। १२-७। १२-८। १२-२९। १४-२८। २८-१६। ३१-६८। ३१-६९। ३१-७३। ज० ७। २. बहु० दैत्यो की सेना। वि० गी० ४-३-२।

सेनानी—सं० पुं० एक०। सेनापति। क० प्रि० ८-३५-२।

सेनापति—सं० पुं० एक०। १. सेना का अधिपति, दलपति। क० प्रि० ८-१३-१। वी० १०-१७। १८-२८। २१-३२। २२-१२। २७-२१। ३२-३२। ज० ११४। २. सेनानायक, भगवान् कार्तिकेय। रा० २९-२४-५।

सेनाबल—सं० पुं० एक०। सिपाही, रक्षक। रा० ८-४-१।

सेर—(शेर) सं० पुं० एक०। सिंह। ज० ७९।

सेल—सं० पुं० एक०। भाला, आयुधविशेष। रा० २७-१८-२।

सेव—सं० स्त्री० एक०। सेवा, परिचर्या, खिदमत। रा० ९-११-२। ९-२०-२। ९-२३-१। ९-२७-१। ११-१९-२। १३-६०-१। २५-२७-२। २७-२१। २७-२१-४। ३१-१६-१। वि० गी० ४-६-३। ४-२२-४। ४-२५-३।

८-११-२ । ८-१२-२ । १५-३९-१ । १५-४०-३ । १६-१२०-३ । १८-६-१ । २०-७-१ ।

सेवक—१. सं० पुं० एक० । सेवा करनेवाला, दास । क० प्रि० ११-४४-४ । र० बा० १-९-३ । वी० १-२२ । १ ३४ । २-९ । ५-१९ । ११-४८ । १३-९ । २. वि० । विशेष्य—सुमित्रानन्द । राम की सेवा करनेवाला । रा० १३-७५-१ ।

सेवक सबकाल—वि० । विशेष्य—लोभ । सभी युगो का सेवक । वी० १-३४-४ ।

सेवत—क्रि० प्र० । सेवा करता है । रा० ६-५७-४ । १९-५४-४ । २०-२९-१ । २१-२२-४ । २६-२४-२ । ३०-१९-४ ।

सेवति—क्रि० प्र० । सेवन करती है, सेवा करती है । रा० ६-५७-२ ।

सेवती—सं० स्त्री० एक० । गुलाब का फूल । र० प्रि० १०-२२-२ । क० प्रि० १४-८-३ ।

सेवल—सं० पुं० एक० । दास । रा० ९-२८-२ । १९-५५-२ । ३४-४१-२ ।

सेवही—क्रि० प्र० । सेवा करती हैं । रा० ६-६०-२ । ६-६०-४ ।

सेवहु—क्रि० प्र० । सेवा कीजिए । र०प्रि० १-२-६ । रा० ९-१३-२ ।

सेवा—सं० स्त्री० एक० । परिचर्या, शुश्रूषा । रा० १५-२१-२ । २७-२२-२ । वि० गी० १८-६-२ ।

सेवार—(शैवाल) । सं० पुं० एक० । सिवार । एक जलीय पौधा । र० प्रि० १३-५-२ ।

सेवाहि—सं० स्त्री० एक० । सैउत—नदियो के संगम स्थल पर एकत्र हुई मिट्टी या बालू का ढेर । रा० ३२-३०-१ ।

सेवै—क्रि० प्र० । सेवा करें । रा० २३-४०-१ ।

सेल—सं० पुं० एक० । माला । क० प्रि० ९-३१-२ ।

सेसादिक—सं० पुं० बहु० । शैल, बरछी, हुरो, कटारी इत्यादि शस्त्र । क० प्रि० ६ १५-१ ।

सेष—सं० पु० एक० । १. शेषनाग । र० प्रि० ८-३१-३ । क० प्रि० ५-८-१ । ५-३३-२ । ६-५३-९ । ६-५४-२ । ७-२०-१ । ८-३१-४ । रा० ३-१४-२ । ४-१२-४ । ७-४२-३ । १४-३८-४ । २३-२५-१ । २७-२४-३ । ३०-३५-२ । ३९-९-४ । २. लक्ष्मण । रा० १९-४६-४ ।

सेषधर—सं० पुं० एक० । शिव । वि० गी० १५-४०-४ ।

सेषनाग—सं० पुं० एक० । सर्पराज, आदिशेष । रा० २७-६-३ । वि० गी० १९-१८-२ ।

सेषफन मनिमाल—वि० । विशेष्य—पलिका । शेषनाग के फनो की मणियो से जटित । रा० ६-३१-३ ।

सेषमय—वि० । विशेष्य—सेज । शेष की । रा० ३०-४५-२ । (प्रलय काल के समय भगवान् की द्वितीय मूर्ति जो क्षीरसागर मे शेष सेज पर लक्ष्मी के साथ शयन करती हे ।)

सेषु—दे० 'सेष' । र० प्रि० ८-३१-३ । क० प्रि० ५-३६-१ ।

सैसाह—स० पुं० एक० । राजा विशेष । क० प्रि० १-२०-१ ।

सैहथी—सं० स्त्री० एक० । बर्छी, छोटा बर्छा । क० प्रि० ६-१६-१ ।

सैही—सं० पुं० एक० । स्याही नामक वन जन्तु । रा० ३८-१२-१ ।

सैद मुदफ्फर—(सैयद मुदफ्फर) । स० पुं० एक० । एक पठान योद्धा । वी० ११-५१ ।

सैना—सं० स्त्री० एक० । सेना । र० बा० १-४ ।

सैल—१. सं० पुं० एक० । पर्वत । क० प्रि० ८-३५-१ । १६-७१-१ । रा० ११-३०-१ । १९-३९-३ । ३१-२०-६ । र० बा० १-३७-३ । वी० ८-४४ । ज० १५ । २. बहु० । पर्वत । क० प्रि० ६-१०-४ ।

सैलजा—(शैलजा) । सं० स्त्री० एक० । पार्वती । क० प्रि० ८-३५-१ ।

सैलजा के सैल—सं० पुं०एक० । कैलाश । क० प्रि० ८-३५-१ ।

सैलसुता—सं० स्त्री० एक० । पर्वतराज की पुत्री पार्वती (शैलसुता) । वि० गी० १-३१-१ ।

सैवाल—(शैवाल) । सं० पुं० एक० । सेवार, सिवार, काई । क० प्रि० ५-३६-२ । १५-७४-१ । ज० १५८ ।

सैसव—सं० पुं० एक० । बचपन । रा० २४-३-२ ।

सैहै—क्रि० प्र० । सहता रहेगा । रा० २४-१३-२ ।

सैहों—क्रि० प्र० । सहूँगा । रा० १९-६-२ ।

सों—१. स० स्त्री०एक० । सीता जी । क० प्रि० १६-३४-२ । २. अपादान कारक । से । उदा० 'माँ नृप सों विनयो' । रा० ९-३-३ । र० प्रि० १-१४-१ । १-१७-२ । १-२०-१ । २-५-३ । २-८-१ । ३-५२-४ । ३-७२-२ । क० प्रि० १-५७-१ । ६-१७-२ । ८-५-४ । ८-१९-१ । ८-४४-१ । ८-७-१ से ४ । १३-२८-१ । १४-८-१ । १४-२०-३ । १६-५-१ । १६-२२-१ । २६-५५-१ । टू ४ । रा० १-७-२ । १-१२-१ । २-९-२ । २-१०-१ । ३-१६-२ । ४-९-१ । २. ४-२७-१ । ५-४-१ । ५-१५-२ । ५-१९-१ । ६-३२-१ । ६-३२-२ । ६-३६-३ । ७-३-१ । ७-१९-३ । ७-१६-३ । ७-३१-३ । ७-३७-२ । १३-२६-१ । १३-२७-१ । १४-३-२ । १४-४-१ । १४-१२-४ । ३७-२-४ । ३८-२-४ । ३८-१६-१ । ३९-९-३ ।

सोंध भरी—वि० । विशेष्य—हेमकुपी । सुगन्ध या चोवा भरी । रा० ३२-९-२ ।

सोंधी—क्रि० प्र० । सुवासित की गई । र० प्रि० १३-४-५ ।

सोंधे—सं० पुं० एक० । सुगन्ध । र० प्रि० ३-३४-४ । ३-५२-३ । १२-२८-४ । १३-५-४ । क० प्रि० १४-१५-३ ।

सोंधौ—सं० पुं० एक० । सुवास । र०प्रि० १३-३-१ । १३-८-३ । १३-१४-२ ।

सो—१. सं० पुं० एक० । शोक । वि० गी० १५-५-२ । २. दूरवर्ती निश्चय-

वाचक, नित्यसंबंधी सर्वनाम, कर्ता-कारक, एक०, बहु० (हिं०—वह) । वह । उदा० 'सो कहिये । र० प्रि० २-३-१ । १-१६-१ । १-२१-१ । २-३-२ । ७-१६-२ । ८-३०-२ । रा० १-१२-२ । २-६-१ । ३-४६-२ । ५-१२-३ । ६-३५-२ । ६-५६-१ । ६-४१-५ । १०-४२-१ । १४-२६-१ । १५-६-१ । १६-१२-२ । १६.२७-२ । २५-१२-२ । ३४-५५-२ ।

सोइ—क्रि० प्र० । सोना । र० प्रि० ५-२८-८ । ६-४३-१ ।

सोइबो—क्रि० प्र० । सोना । रा० १६-७-१ ।

सोई—१. दूरवर्ती, नित्य सम्बन्धी सर्वनाम, कर्ता कारक (हिं० वही) । उदा० 'कहिय सोई' । रा० ४-१०-२ । रा० ६-४१-६ । २ क्रि० प्र० । सोया । र० प्रि० ३-२६-१ । ३-२७-२ । रा० ३७-१६-२ ।

सोए—क्रि० प्र० । सो गए । र० प्रि० ५-३२-७ । रा० ३६-२३-२ । (गिर गए) ३८-१७-२ ।

सोक—[शोक] सं०पु०एक० । १ ग्लानि, दु.ख, मन.पीडा । र० प्रि० ३-६-१ । १६-६ १ । १६-७-४ । क० प्रि० ६-७६-१ । १३-३-३ । रा० ५-१७-३ । ७-३३-१ । १०-२-१ । १०-४-१ । १२-८-२ । १८-१८-२ । १६-४-१ । २१-६३-१ । २५-३५-२ । २८-७-१ । ३३-४२-४ । वि० गी० १-२०-३ । ३-२६-१ । ४-२-२ । ६-६७-१ । ७-२०-२ । १३-३-१ । १३-८-१ । १३-६-४ । १६-५३-२ । १७-७-२ । १८-३-२ । २. महामोह के योद्धा के नाम । वि० गी० ६-३५-१ ।

सोक समुद्र—सं० पुं० एक० । दुःख रूपी समुद्र । रा० १४- १-२ । १६-४-२ ।

सोकहीन—वि० । विशेष्य—सुकदेव । शोक से रहित । वि० गी० १६-५३-२ ।

सोखि—क्रि० प्र० । सुखाकर । रा० ७-८-१ । ३५-१०-२ । (सोखकर) ३५-१०-२ ।

सोखै—१ सं० पुं० एक० । मन पीडा । क० प्रि० ३-२५-२ । २. क्रि० प्र० । सोखना । क० प्रि० ३-२५-२ ।

सोग—(शोक) १. सं० पु० एक० । दु ख । वि० गी० १-६-२ । ११-३५-२ । १३-५-१ । २. बहु० । वि० गी० १३-५-१ ।

सोच—१ सं० पुं० एक० । (अ) विचारने का भाव । र० प्रि० ४-१७-३ । क० प्रि० १६-६-२ । रा० १२-१६-१ । १२-१६-५ । १३-५७-१ । (आ) भय, डर । र० प्रि० ८-१७-१ । ८-२७-४ । ८-४३-३ । १२-२१-४ । १३-१६-१ । १४-२५-३ । २ क्रि० प्र० । सोचना । रा० १५-५-४ ।

सोचत—क्रि० प्र० । सोचते है । र० प्रि० ८-४४-३ ।

सोच-पोच—सं० पु० एक० । दु ख । रा० १२-१६-३ ।

सोच सकोचन—वि० । विशेष्य—लोचन । सोच को कम करनेवाले । र० प्रि० १२-२१-४ ।

सोचहुँ—क्रि० प्र० । सोचता हूँ, सोचिए । रा० १५-२१-१ ।

सोचि – क्रि० प्र० । सोचकर । र० प्रि० १- ४-१ । ३-३४-१ । रा० १६-१०-१ ।

सोचिन—सं० पुं०बहु० । सोच की मुद्राएँ । र० प्रि० ६-३७- ।

सोचु—सं० पु० एक० । परवाह । र० प्रि० २-१७-१ ।

सोत—सं० पुं० एक० । स्रोत । रा० ७-२१-४ ।

सोत छिछि—सं० स्त्री० बहु० । रात की छींछे । रा० ११-४१-१ ।

सोदर—सं० पु० एक० । १. सगा भाई । क० प्रि० १-२१-२ । १-३८-१ । २-१६-२ । ६-५-३ । १०-१८-१ । १२-१५-२ । १४-४९-२ । १६-४८-२ । वि० गी० ५-१४-२ । ६-३४-२ । ६-३६-१ । ९-२१-१ । १३-२८-२ । २०-८-१ । २ भाई । रा० ५-२८-२ । ७-१४-४ । ९-५६-१ । ९-४६-२ । १०-२-१ । १०-३३-२ । १३-३२-२ । १५-४-२ । १७-९-२ । १७-१०-२ । १७-४८-१ । १८-१८-२ । १९-५-१ । १९-१५-२ । २०-२४-२ । २३-१४-१ । २७-१२-३ । २९-१-२ । २९-२४-५ । ३०-२१-५ । ३५-३०-२ । ३६-१-३ । ३६-९-४ । ३६-१३-२ । ३६-३१-२ । ३९-१०-१ । ३९-२१-१ । वी० ४-५२ । १०-२ । १२-४ । २१-३२ । २९-९ । २९-१९ । ३०-१४ । ३१-१५ । ३१-६२ । ३. लक्ष्मण । रा० १७-४८-१ । २०-२४-२ । २२-१२-२ । ४. भरत । रा० २१-५२-२ । ५. बहु० । भाई । क० प्रि० ११-३२-३ ।

सोदर मेरे—वि० । विशेष्य—लक्ष्मन । मेरे (राम के) भाई । रा० १७-४४-२ ।

सोदर सहायक—वि० । विशेष्य – राम, व्रजराम, परशुराम, अमरसिंह । श्लेष से—१. राम के पक्ष मे—भाई जिनके सहायक हुए । २. व्रजराम के पक्ष मे—जो भाई के सहायक हैं । ३ परशुराम के पक्ष मे—(आगेवाला 'न' जोड देने से) जिनका कोई भाई सहायक न था । ४. अमरसिंह के पक्ष मे—जो निज प्रजा के भाई सम सहायक है । क० प्रि० ११-३२-३ ।

सोदरी—सं० स्त्री० एक० । सगी बहन । क० प्रि० १५-४९-२ ।

सोदरु—सं० पुं० एक० । भाई । रा० १५-१८-१ ।

सोध—१ सं०पुं०एक० । (अ) अनुसंधान, खोज, पता । क० प्रि० १५-७८-२ । रा० १३-२८-४ । १३-३५-१ । वि० गी० ११-४-४ । (आ) परिष्कार, संस्कार । र० प्रि० १०-९-३ । २ क्रि० प्र० । खोजना । रा० १३-३५-१ ।

सोधक तमोगुन को—वि० । विशेष्य—प्रबोध बुद्धि, प्रभातकर । श्लेष से—

१. प्रबोध बुधि के पक्ष मे—जो तमोगुण को दूर करती है। २. प्रभातकर के पक्ष मे— जो अन्धकार को हटाते हैं। क० प्रि० ७-२४-२।

सोधन—सं० पुं० एक०। १ खोज करनेवाले का काम। वि० गी० ३-२६-४। २. आचरण शुद्ध करने के लिए दंड देना। वि० गी० २०-६-३।

सोधाई—क्रि० प्र०। तलाश करके। रा० २१-३७-१।

सोधि—क्रि० प्र०। आमन्त्रित करके, तलाश करके, ढूँढ ढूँढकर। र० प्रि० २-५-३। ५-३३-१। ८-५२-२। १०-?३-२। क० प्रि० ६-११-३। रा० २-२८-१। ६-४७-२। ६-५१-४। ६-५५-२। ७-३७-३। १३-२२-३। १७-२४-२। १६-?४-१। १६-२४-१। २५-३-४। ३०-६-३।

सोधिये—क्रि० प्र०। खोज कीजिए। रा० २४-३०-२।

सोधियो—क्रि० प्र०। तलाश करके। रा० ६-६३-३।

सोधु—सं० पुं० एक०। पता, समाचार। र० प्रि० २-४-२। ७-४-२।

सोध्यो—क्रि० प्र०। शोधकर। रा० १०-३६-२।

सोन—वि०। विशेष्य—दुति। लाल रंग की। रा० ३२-८-१।

सोनारनि—सं० पुं० बहु०। स्वर्णकार, सोने के गहने गढनेवाले। क० प्रि० १२-१३-१।

सोनित—१. सं० पु० एक०। रक्त। क० प्रि० ८-३१-१। रा० ७-३१-४। ७-३७-२। २. वि०। विशेष्य—पचालिका। रक्त वर्ण की। वि० गी० १४-११-१। क० प्रि० ८-३?-१।

सोनित-पान—सं० पुं० एक०। रक्त रूपी पेय द्रव्य। रा० ७-३१-४।

सोनित पूर—सं० पुं० एक०। रक्त रूपी धारा। रा० ३६-२-२।

सोने—स० पु० एक०। १. (अ) स्वर्ण—गोपकुमारी के पक्ष मे। (आ) चंपई रंग—घोडी के पक्ष मे। क० प्रि० ?१-५८-१। २ कनक। र० प्रि० ३-३४-३४-४। ३-५२-१। १२-२८-४। १२-२६-२। १३-५-४। क० प्रि० १३-१८-१। १५-६२-४।

सोनो—स० पु० एक०। कंचन, धतूरा। र० प्रि० ५-३२-१। ८-१४-४। क० प्रि० १२-१३-१। १२-१६-२।

सोपान—सं० पु० एक०। १. मोक्ष-प्राप्ति का उपाय। क० प्रि० १५-१६-२। २ सीढी। रा० ३१-३-२।

सोभ—स० पु० एक०। १ कांति, प्रकाश। र० प्रि० ६-२६-१। क० प्रि० ७-२१-३। ८-३६-१। ११-४१-४। १२-६-४। १३-२३-१। १५-१८-१। १५-७३-३। १६-७१ ख-१। २ स्त्री०। शोभा। छ० मा० १-२४-४। १-४३-३। १-७३-३। २-३४-३। वि० गी० १०-१३-२। १३-१५-१। ३. वि०। विशेष्य—सेतु। शोभा युक्त, सुन्दर। रा० १५-३२-२। १४-४१-३। १७-

५५-१ । ४ क्रि० प्र० । शोभे । रा० ११-२८-२ ।

सोभ गहे—वि० । विशेष्य—प्रवाह । सुन्दर गहराई से युक्त। रा० १५-३२-१ ।

सोभजति— क्रि० प्र० । शोभित होती है । रा० १०-३३-१ ।

सोभत—१ सं० क्रि० । शोभित होते हैं । २. क्रि० प्र० । शोभित होते हैं । रा० २-६-१ । ६-७-१ । ७-३४-१ । ३२-३९-३ ।

सोभति—क्रि० प्र० । शोभित होती है । रा० २०-७५-१ । ३१-११-१ ।

सोभन—(सोभ + न) । 'सोभ' । सं० पु० एक० । चमक । क० प्रि० १५-२५-१ । १५-३६-१ । १५-४८-२ । २ वि० । विशेष्य—ब्याह, उत्सव । सुन्दर । रा० ३-१३-१ । १४-३९-२ । २०-३१-४ । २२-१-२ । २६-२३-१ । २९-४-२ । ३०-२७-४ । ३२-१२-१ । ३९-३७-२ । क० प्रि० १५-१५-१ । १५-३६-१ । १५-४८-२ । १५-५२-१ । छ० मा० १-३-२ । १-४५-२ । १-६९-३ । वी० १७-८-२ । १७-४८-२ । २१-७-२ । २२-११-१ । २२-१५ ३ । २६-२-२ । ३२-१९-२ । ३२-३९-१ । वि० गी० ३-२०-२ । ७-११-२ । ८-२६-२ । ११-२-२ ।

सोभना—वि० । विशेष्य—मिथिलावासी जना । सुन्दर । रा० ३-१३-२ । २०-२८-१ ।

सोभनि—१. वि० । विशेष्य - सीस । शोभा से युक्त सुन्दर । रा० १३-८-२ । २. क्रि० प्र० । शोभित होते हैं । १३-८-२ ।

सोभनु—वि० । विशेष्य—वितान । सुन्दर । रा० ३०-१२-२ ।

सोभयो—क्रि० प्र० । शोभित हुए । रा० १५-४१-२ ।

सोभ रए—वि० । विशेष्य—आसन । शोभा मे रँगे, अति सुन्दर । रा० ३३-२-२ ।

सोभ रयो —वि० । विशेष्य—हय । सुन्दर । रा० ३५-५-१

सोभ राती—वि० । विशेष्य—सुरत तरंगिनी । शोभा युक्त । रा० १-४२-४ ।

सोभ सो सने—वि० । विशेष्य—आँगन । शोभायुक्त । २०-८-१ ।

सोभहि—(सोभ+हि) 'सोभ' । सं० पु० एक० । आभा । क० प्रि० ११-५४-३ ।

सोभही—(सोभ+ही) 'सोभ' । १. सं० पु० एक० । छवि । र० प्रि० ७-२७-१ । २ क्रि० प्र० । शोभित होते है, शोभायमान हो रहे है । रा० ३-१७-१ । १७-३१-१ ।

सोभा—(शोभा) सं०स्त्री०एक० । चमक, कांति । र० प्रि० ३-२८-२ । ३-५२-२ । ५-३-२ । ९-१९-२ । १०-२६-२ । १२-५-१ । क० प्रि० ४-१०-३ । ५-१०-१ । ७-५-१ । ७-३४-१ । ७-३८-४ । ८-४०-२ । १३-१६-१ । १३-२५-३ । १४-१९-३ । १४-४५-२ । १५-८ १ । १५-१२-२ । १५-१७-३ । १५-१९-२ । १५-२७-२ । १५-३२-३ । १५-४१-३ । १५-५६-४ । १५-

६४-१ । १५-३७-२ । १५-६८-२ । १५-८५-४ । १५-६८-१ । १६-५२-६ । रा० ६-४४-२ । २१-२८-२ । छं०मा० १-२७-३ । १-४३-३ । १०-२१-१ । ११-५-३ । र० बा० १-६-४ । वि० गी० १०-१८-४ । १०-२०-१ । १०-२१-१ । ११-५-३ ।

सोभा अमिरत—वि० । विशेष्य—तुम (राम लक्ष्मण) । शोभा युक्त, बहुत सुन्दर । रा० ६-३४-२ ।

सोभा को सदन —वि० । विशेष्य—मदन भवन । शोभावान । क० प्रि० १४-४५-२ ।

सोभावर—वि० । विशेष्य—सघर । शोभा धारण करनेवाला । र० प्रि० १०-१८-२ ।

सोभा-फल—सं० पु० एक० । शोभा रूपी फल । रा० ३२-३५-१ ।

सोभा प्रकासी—वि० । विशेष्य—जुद्धा रंता । वीरता की शोभा प्रकाशित करनेवाले । रा० ३४-५१-२ ।

सोभा प्रभा—वि० । विशेष्य—तरंग । शोभायमान । क० प्रि० ५-१२-१ ।

सोभा भरे—वि० । विशेष्य—घर । शोभा से युक्त । वी० २८-१२-२ ।

सोभामय आगार—वि० । विशेष्य—सिंगार । शोभा का घर । वी० २०-१७-१ ।

सोभावंत—वि० । विशेष्य—परमहस । शोभायमान । वी० २५-१८-१ ।

सोभाविलास—सं० पु० एक० । सुन्दर सजावट । रा० १-३७-२ ।

सोभा सने—वि० । विशेष्य—तरु । शोभा से युक्त, सुन्दर । वी० १८-१६-२ । २०-६-१ । २१-६६-१ । २२-४१-१ ।

सोभा सन्यो—वि० । विशेष्य—वेलबन । शोभायुक्त । वी० १८-३-१ । २१-६-१ ।

सोभा-सर—सं० पु० एक० । प्रकाश रूपी तालाब । क० प्रि० १५-५६-८ । रा० ३१-२८-२ ।

सोभा-सरलीन—वि० । विशेष्य—नैन । अत्यन्त शोभायमान । क० प्रि० १५-५६-४ ।

सोभा सुभ सानी—वि०। विशेष्य—बानी, गगा को पानी । श्लेष से—१. बानी के पक्ष मे— मागलिक । २. गंगा को पानी के पक्ष मे—शोभायुक्त । क० प्रि० १४-१६-३ ।

सोभिजाति—क्रि० प्र० । शोभा देती है । रा० ६-५१-१ । ६-५८-२ ।

सोभिजै—क्रि० प्र० । शोभित हुए । रा० ६-३७-२ । (बैठे है) । १५-४२-४ । २२-७-१ । २२-७-२ । २३-१-२ । २५-२५-२ । २६-१५-१ । ३३-३१-२ । ३७ २-१ ।

सोभिजे—क्रि० प्र० । शोभा दे रहा है । र० प्रि० १-१३-१ । क० प्रि० १-४५-२ । ३-५७-१ । रा० १-४०-२ । २-५-१ । ३-१४-१ । ६-४४-२ । ६-६०-१ । ६-६१-२ । १४-३६-१ । १५-३५-१ । २०-४४-१ । २०-४७-३ । २०-४८-१ । २३-२-२ । २६-२७-१ । ३०-४५-२ । ३२-१५-४ । ३६-१५-३ ।

सोभित—क्रि० प्र० । शोभित होते है । र० प्रि० १-२०-१ । १६-८-२ । रा० ३-१५-१ । ३-२०-२ । ५-१६-२ । १०-१५-१ । १६-१-२ । ३६-१-३ ।

सोभिये—क्रि० प्र० । शोभित होती है । र० प्रि० ३-३७-२ । ६-४८-२ । ६-५१-१ । क० प्रि० १-४६-२ ।

सोभे—क्रि० प्र० । शोभित हुए । क० प्रि० २-१४-१ । रा० २६-१८-२ ।

सोभै—क्रि० प्र० । १. शोभा देते है । रा० ८-२-२ । १८-२४-२ । २१-२८-२ । २. शोभा दे रहा है, सुशोभित हो रहा है । र० प्रि० ३-७०-१ । रा० १-३२-१ । १-३७-२ । १-४१-१ । ११-७-१ । २०-६-१ । २५-११-२ । ३२-१६-२ ।

सोम—स० पुं० एक० । १. (अ) सोना—पीत रग का बोधक । (आ) चन्द्रमा—सफेद रंग का बोधक । क० प्रि० ५-४४-१ । २ चन्द्रमा र० प्रि० ८-२१-१ । ८-२३-१ । क० प्रि० ५-४५-१ । ६-५६-२ । ११-५०-४ । १४-१७-१ । १५-१३-४ । १५-२८-४ । १५-७६-१ । रा० ८-१५-१ । २६-२२-८ । वी० २१-२ । २३-१८ । २५-६ । वि० ६-३७-२ । १४-२७-१ । १६-११-२ । ३. सोमरस । ज० ७८ । १०८ ।

सोमकर—सं० पु० वहु० । चन्द्र किरणें । क० प्रि० ६-४७-१ ।

सोमनाथ—सं० पुं० एक० । भारत के सुप्रसिद्ध १२ ज्योतिर्लिगो मे से एक जिसे महमूद गजनवी ने १०२४ ई० म लूटा और मूर्ति भंग किया था, कठियवाड का एक प्राचीन नगर जहाँ इसका मदिर है । वि० गी० ६-१०-१ ।

सोमभा—सं० स्त्री० एक० । चन्द्रप्रभा । रा० १७-३८-२ ।

सोमराजि छंद—स० पुं० एक० । छंद विशेष । छं० मा० १-११-१ ।

सोमबंस—स० पुं० एक० । कुल विशेष । क० प्रि० २-४-१ ।

सोर—स० पुं० एक० । कोलाहल, शोरगुल, बकवास, हल्ला । र० प्रि० ५-३१-२ । ६-५०-४ । १०-२७-१ । क० प्रि० १३-२६-१ । रा० ४-८-१ । १६-२-१ । २३-२१-२ । वि० ११-२१-१ ।

सोरठा—स० पु० एक० । मात्रिक अर्द्ध सम छंद । इसके विषम पदो मे ११-११ और सम पदो मे १३-१३ मात्राएँ होती है । छं० मा० १-४४८-७६ ।

सोरह—वि० । विशेष्य—सिंगारनि । सोलह, १६ । र० प्रि० ३-४३-४ । क० प्रि० १६-६२-२ । वी० १७-७०-२ । वि० गी० १३-२६-२ ।

सोरहई—वि० । विशेष्य—सिंगार । सोलह प्रकार के । क० प्रि० ५-१६-२ ।

सोरह लाख—वि० । विशेष्य—जो जन । सोलह लाख । वि० गी० ४-१५-२ ।

सोरह सिंगार—स० पुं० बहु० । सोलह शृंगार—दे० 'सिंगारनि' । क० प्रि० १६-६२-२ ।

सोवत—क्रि० प्र० । शोभा देते है । र०प्रि० ४-१३-४ । ५-३२-७ । ११-१५-२ । (सोते) । रा० ७-५२-१ । १६-५३-

४ । २५-११-२ । ३४-७-२ । ३४-११-१ । ३६-११-२ ।

सोवे—क्रि० प्र० । सोने । र० प्रि० ५-१५-४ । ५-१५-५ । ११-१५-२ । ११-१४-३ ।

सोवै—क्रि० प्र० । सोता है । र० प्रि० ३-२३-२ । ३-२६-२ । ११-१४-२ । रा० ३६-३५-४ ।

सोषक अरि सुखु साज के—वि० । विशेष्य—साँवरे सखा । शत्रु के सुखों का शोषक, शत्रु को नष्ट करनेवाले । र० प्रि० १०-२१-३ ।

सोषै—क्रि० प्र० । शोषित हो जाता है । रा० २०-३२-२ ।

सोहत—१. सं० पुं० एक० । लक्ष्मण । क० प्रि० ८-५१-४ । २ क्रि० प्र० । शोभित होता है । रा० ६-४६-१ । ६-४६-२ । ६-५५-१ । २१-२३-४ । २६-३-१ । २६-५-२ । २६-२६-२ । २६-३२-१ । ३०-४२-२ । ३१-२४-१ । ३२-५-२ । ३२-२५-२ । ३८-१३-१ । ३६-६-४ ।

सोहति—क्रि० प्र० । शोभित होती है । क० प्रि० १-८४-१ । रा० ८-६-१ । ६-१०-१ । ३०-११-१ । ३२-४-२ । ३२-३६-१ ।

सोहाए—क्रि० प्र० । सुहाए, सुन्दर लगे । रा० ३७-७-१ ।

सोहागिनी—सं० स्त्री० एक० । सधवा, सौभाग्यवती स्त्री । क० प्रि० १०-२२-१ ।

सोहिये—क्रि० प्र० । शोभित होते हैं । रा० ६-३५-३ ।

सोहियै—दे० 'सोहिये' । रा० १८-१०-४ । २५-२४-४ ।

सोहियो—क्रि० प्र० । शोभित हुआ । रा० १५-४०-१ । ३१-१३-१ ।

सोहैं—१. स० स्त्री० वहु० । शपथ । क० प्रि० १६-३०-१ । २. क्रि० प्र० । शोभित होते है । क० प्रि० ४ ३-१ । रा० १६-३२-२ । २०-४-१ । २०-४१-१ । २५-२५-४ । २८-१-२ । २८-६-१ । ३०-१३-२ । ३२-७-१ । ३२-३६-१ । ३२-१-२ ।

सोहै—क्रि० प्र० । सुहाता है शोभित होता है । र० प्रि० ७-१२-४ । ७-२६-४ । ७-३१-२ । क० प्रि० १-६०-२ । ३-८-४ । ५-२७-६ । रा० १-३४-४ । १-४७-३ । ३-१-३ । ५-२-१ । ५-२३-१ । ६-४१-२ । ६-५५-४ । ८-७-२ । १०-१०-१ । १०-४२-२ । १२-४९-४ । १३-१३-१ । १३-४६-१ । १४-४१-४ । २०-६-२ । २०-३०-१ । २०-३६-२ । २४-६-१ । २६-१४-१ । २६-३०-१ । २६-३१-१ । २६-३२-२ । ३०-३१-१ । ३१-६-२ । ३२-२६-१ । ३२-३४-४ । ३६-२१-२ ।

सोहौ—क्रि० प्र० । शोभित होते हो । रा० ११-३३-१ ।

सौ—१. स० स्त्री० एक० । सौगन्ध, कसम । र० प्रि० ५-६-२ । ५-१०-३ । ६-२८-३ । ७-१८-३ । ८-३८-४ । ६-१६-३ । १०-१०-३ । १३-२०-३ । १४-१४-३ । १४-३१-४ । क० प्रि० ६-१४-२ । ८-४०-३ । १०-

१४-४ । ४०-४०-३ । १०-२०-३ । ११-३१-४ । ११-६६-४ । १२-३०-३ । १३-२-३ । १३-२६-४ । १५-१६-३ । १५-३२-४ । २. पुं० । सौगंध, शपथ या कसम । वि० ३-२३-३ । ३. अपादान कारक । हिन्दी—से । उदा० 'प्रगट प्रकाश सौं उकास—'' । क० प्रि० १४-२७-१ । रा० ७-२८-१ ।

सौध—सं० पुं० एक० । चूने से पोता महल । क० प्रि० ५-५-२ ।

सौंधे भरी—वि० । विशेष्य—कनक कुपी । सुगंध से भरी हुई । वी० २३-१२-१ ।

सौंपि—क्रि० प्र० । सौंपा, दिया । रा० २१-४६-३ । २३-१६-१ ।

सौंपियत—क्रि० प्र० । सौंप देता है । र० प्रि० १२-१६-४ ।

सौंपो—क्रि० प्र० । सौंप दो । रा० २-२४-६ ।

सौंप्यो—क्रि० प्र० । सौंप दिया । रा० २-२६-२ ।

सौंह—१. सं० स्त्री० एक० । शपथ । र० प्रि० २-१७-१ । ३-६२-२ । रा० १०-६-१ । २. बहु० । शपथ । र० प्रि० ३-६१-२ । ४-१५-१ । ६-३३-२ ।

सौंहनि—(सौंह+नि) । 'सौंह' । १. सं० स्त्री० एक० । कसम । र० प्रि० १३-६-१ । क० प्रि० १६-६-२ । २. बहु० । कसमें । र० प्रि० ३-२७-२ । ६-७-१ ।

सौख्य—सं० पु० एक० । सुख । छ० मा० १-४८-६ ।

सौगंध—सं० पुं० एक० । सुवास, सुगंध । र० प्रि० ६-६-५ । १०-२६-२ ।

सौगंध धारी—वि० । विशेष्य—जीव (रामराज्य के) । सुगंध युक्त । रा० २८-४-२ ।

सौगत—सं० पुं० एक० । बौद्ध । वि० गी० १२-७-१ ।

सौत—सं० स्त्री० एक० । १. सपत्नी । र० प्रि० ११-१४-३ । २. पति की दूसरी पत्नियाँ । रा० १-३५-३ ।

सौतजन—सं० स्त्री० बहु० । सपत्नियाँ । क० प्रि० १५-८-४ ।

सौति—१. सं० स्त्री० एक० । सपत्नी । र० प्रि० १६-५-३ । २. बहु० । सपत्नियाँ । र० प्रि० १३-२-१ ।

सौतिन—(सौति+न) । 'सौति' । सं० स्त्री० एक० । सपत्नी, सौतेली । र० प्रि० ७-३१-३ । क० प्रि० ३-३६-२ । १२-६-४ । छ० मा० २-३७-६ । २-४२-४ ।

सौतिनि—सं० स्त्री० बहु० । सपत्नियाँ, सौतें । र० प्रि० ६-२०-३ ।

सौतें—दे० 'सौतिनि' । र० प्रि० ७-३१-३ ।

सौदस—वि० । विशेष्य—मास । एक सौ दस । वी० १७-७५-२ ।

सौदामिनि—सं० स्त्री० एक० । बिजली । क० प्रि० ७-३१-२ । ११-३५-४ ।

सौदामिनी—दे० 'सौदामिनि' । रा० ६-३५-१ ।

सौनक—सं० पु० एक० । ऋषि-विशेष । वि० गी० १-२३-२ ।

सौनिक—सं०पुं०एक०। शौनक ऋषि—व्यास द्वारा कही गयी कथा को इन्होने भी सुना था। सूत से इस कथा को सुनकर वे अत्यन्त अभिभूत हुए और कृष्ण के प्रति इनका हृदय भक्ति से आप्लावित हो उठा था। अट्ठासी हजार ऋषियों मे ये सबसे प्रसिद्ध कहे जाते हैं। क० प्रि० ५-१२-३।

सौनै—सं० पुं० एक०। सोना, धतूरा। र० प्रि० ८-५०-२।

सौम—सं० पुं० एक०। सरल स्वभाव, सौम्य स्वभाव। क० प्रि० ६-२२-२।

सौमित्र—सं० पुं० एक०। सुमित्रा का पुत्र, लक्ष्मण। रा० १९-४८-३।

सौरभ—सं० पुं० एक०। सुगन्ध। क०प्रि० १३-१६-२। १५-१९-२। १५-२५-२। १५-४१-३। छं० मा० २-३४-४।

सौहैं—सं० स्त्री० एक०। १. शपथ। र० प्रि० ३-२९-१। ३-७३-१। ६-२८-३। १४-३१-३। क० प्रि० १०-१०-४। १०-१२-३। १३-२-३। २ बहु०। कसमे। र० प्रि० ३-६९-४। १२-११-२।

स्तंभ—सं० पुं० एक०। एक सात्विक भाव—इसमे प्रसन्नता, लज्जा, व्यथा आदि से अंगो की गति रुक जाती है। र० प्रि० ६-१०-१।

स्तुति—सं० स्त्री० एक०। गुणगान, स्तोत्र। क० प्रि० १२-२२-१।

स्तोत्र—सं० पुं० एक०। स्तुति। वि०गी०

स्थानुसुत—सं० पुं० एक०। गणेश। क० प्रि० ६-७५-२।

स्नातनि—सं० स्त्री० बहु०। शांति के मार्गो को। वि० गी० ६-२७-१।

स्नान—सं० पुं० एक०। नहाना, जल से सारे शरीर को धोना। रा० ११-२-१। २४-१५-२। वि० गी० १३-५५-२।

स्नान-दान-विधि—सं० स्त्री० एक०। स्नान दानादि आचारो की विधि। रा० २६-३-२।

स्नान दानादि कर्माधिकारी—वि०। विशेष्य—जीव (राम राज्य के)। दान आदि कर्म करनेवाले। रा० २८-५-१।

स्मित—सं०पुं०एक०। मंदहास, मुसकान। र० प्रि० ६-३९-१।

स्मृति—सं० स्त्री० एक०। १. एक व्यभिचारी भाव—किसी पहले के देखे, सुने, समझे या विचार किए हुए व्यक्ति, पदार्थ आदि का उससे मिलते-जुलते या सम्बन्ध रखनेवाले व्यक्ति, पदार्थ आदि के दर्शन, श्रवण, चिन्तन आदि करने से उत्पन्न ज्ञान ही 'स्मृति' कहा जाता है। इसमे पुलक, रोमांच, शोक, हँसना, रोना आदि व्यापार होते हैं। र० प्रि० ६-१२-२। ८-९-१। ८-१५-२। वी० २-२९। २ ध्यान। वि० गी० १९-४१-१। १९-४२-२।

स्यंद—सं० पुं० एक०। रथ, तेजी से चलनेवाला रथ। रा० १७-३७-२।

स्यंदन—दे० 'स्यंद'। रा० ३८-१७-२। वि० गी० ११-३-२।

स्यंदन स्यादि जोधा—सं० पुं० एक०। वि० गी० ११-३-२।

स्यंदनु—सं० पुं० एक० । रथ । क० प्रि० १५-१२७-१ ।

स्याऊँ—सं०स्त्री०एक० । शृगाली, गीदड़ी । क० प्रि० ६-४४-१ ।

स्याम—१. सं० पुं० एक० । अ. कृष्ण पक्ष । र० प्रि० १-१४-२ । ३-२३-४ । ४-२८-४ । ५-२६-४ । ६-७-१ । १०-२५-४ । ११-१८-४ । १२-७-३ । १२-२६-४ । १३-२१-१ । १४-१७-४ । क० प्रि० ५-३८-१ । ६-२३-१ । ११-५४-२ । ११-७४-२ । १६-४५-२ । १५-५६-२ । १५-६२-२ । (आ) नीलम, इन्द्रजात । र० प्रि० १-२०-३ । (इ) कृष्ण । वी० २-४-४ । ८-३१-३ । ८-३६-३ । २. वि० । विशेष्य—दुओ पग । श्याम रंग के । रा० ६-५७-१ । १३-२-२ । २६-३०-१ । ३०-२२-२ । ३०-२७-३ । ३१-४-२ । ३१-२२-२ । ३१-१६-२ । ३२-८-१ । र० प्रि० १-१४-२ । ६-२८-४ । १२-७-३ । ४-२७-१ । क० प्रि० ५-१४-१ । ५-३८-२ । ६-२३-१ । १५-३३-२ । १५-६२-२ । शिख० १-२ । १-४ । ३-१ । ६-३ । २१-३ । २४-३ । वी० ५-३६-२ । १६-२६-१ । १७-१३-२ । १७-२०-२ । २१-४-१ । २२-१५-३ । २२-६६-१ । २२-६७-२ । २८-२-२ । वि० गी० २-४-४ ।

स्यामघन—(घनश्याम) । सं० पुं० एक० । बादल जैसा रंगवाला । श्रीकृष्ण । र० प्रि० ६-२८-४ । क० प्रि० १३-२-४ ।

स्याम जराइ जरी—वि० । विशेष्य—मनि । नीलम से जटित । र० प्रि० र० प्रि० १-२०-३ ।

स्याम बंदनी—सं० स्त्री० एक० । राधा कुंड की मिट्टी जिसे कृष्ण भक्त तिलक के रूप मे मस्तक पर धारण करते है । वि० गी० ८-३०-२ । ८-३१-१ । ८-३१-४ ।

स्यामल—१. सं० पुं०एक० । काला रंग । क० प्रि० १५-२८-३ । २. वि० । (अ) विशेष्य—उढौनो । काला । क० प्रि० ६-१०-३ । (आ) विशेष्य—राम । श्याम रंग के । रा० ५-२६-१ । १३-१३-१ । १५-४०-१ । १६-१-२ । २०-३१-४ । ३१-१६-१ । ३२-६-१ । ३५-५-२ । क० प्रि० ६-१०-३ । १५-१५-४ । १५-२८-३ । १५-३५-२ । १५-६६-१ । १५-७६-३ । छं० मा० १-७५-५ । र० बा० २७-१ । वी० ८-५७-१ । १७-१५-२ । २२-८०-२ । २२-६७-१ । २३-१०-२ । ज० ४२-१ । वि० गी० १७-३७-४ ।

स्यामल गौर—वि० । विशेष्य—सुत । श्याम और गौर रंग के । रा० ५-२८-१ ।

स्यामले—सं० पुं० एक० । श्रीकृष्ण । क० प्रि० १५-२८-४ ।

स्याम सिंगार-रस—सं० पुं० एक० । कृष्ण का शृंगार । र० प्रि० १३-२१-१ ।

स्याम सुंदर—सं० पुं० एक० । श्रीकृष्ण । वि० गी० ८-४० ४ ।

स्यार—सं०पुं०एक० । १. कायर व्यक्ति । क० प्रि० १५-२२-१ । २ विचार । वी० १४-४७ ।

स्यार जन—सं० पुं० वहु० । कायर पुरुष । क० प्रि० ६-२५-२ ।

स्युत्य व्रत—सं० पुं० एक० । स्युत्यव्रत । वि० गी० ४-१६-१ ।

स्रग्विनी छंद—सं० पुं० एक० । छंद विशेष । छं० मा० १-४३-१ । १-४४८-४२ ।

स्रद्धा—सं० स्त्री० एक० । श्रद्धा । वि० गी० १-१६-४ । १६-५७-१ ।

स्रद्धा सहित—वि० । विशेष्य—आतिथ्य । श्रद्धा के साथ किया गया । वी० ३२-१६-१ ।

स्रवन—(श्रवण) १ सं० पुं० एक० । कान । वि० गी० १४-६-३ । १६-६१-१ । २ वहु० । कान । क० प्रि० १४-४०-२ ।

स्रुति—१. सं० स्त्री० एक० । श्रुति । वि० गी० १६-४१-१ । १६-४२-२ । २. वहु० । (अ) कान । क० प्रि० ३-१०-२ । ३-११-२ । रा० ३५-५-२ । (आ) श्रुतियाँ । वि० गी० ११-११-२ ।

स्रेनी—सं० स्त्री० एक० । नदी विशेष । वि० गी० ६-१५-२ ।

स्रोत—सं० पुं० एक० । धारा । रा० २०-४४-२ ।

स्रोन—सं० पुं० एक० । रक्त । रा० ३७-१-२ । वि० गी० १२-१६-२ ।

स्रोन छिंछी—सं० पुं० एक० । रक्त की बूँदें । रा० ११-४१-१ ।

स्रोनित—सं० पुं० एक० । रक्त । रा० ३६-६-१ ।

स्लेष—१ सं० पुं० एक० । (अ) अलंकार विशेष । जब कोई शब्द एक ही बार प्रयुक्त हो और उसके दो या अधिक अर्थ निकलते हो, तब 'श्लेष' अलकार होता है । क० प्रि० ११-२६-२ । ११-३४-२ । (आ) उपमा अलंकार का एक भेद । जहाँ ऐसे श्लिष्ट शब्द प्रयोग किये जायँ जिनका समान अर्थ उपमेय और उपमान दोनो मे लग सके तो श्लेषोपमा होता है । क० प्रि० १४-३-१ । २. वहु० । श्लेष अलंकार के दोनो भेद—अर्थश्लेष तथा शब्दश्लेष । क० प्रि० ६- -१ ।

स्लेषोपमा—सं०स्त्री०एक० । दे० 'श्लेष' । क० प्रि० १४-३०-२ ।

स्वकीया—सं० स्त्री० एक० । नायिका विशेष । क० प्रि० ३-१४-२ । ७-२६-२ । ७-३४-१ ।

स्वच्छ—वि० । (अ) विशेष्य—पक्ष दूमवि सध्या अति निर्मल । रा० ६-३५-४ । ११-३३-१ । १८-३५-१ । १६-३१-१ । १६-३७-२ । २०-४६-४ । २६-२३-३ । ३०-४५-१ । ३५-६-१ । क० प्रि० ७-७-३ । छं० मा० १-२८-२ । वी० १-५-१ । १-७-२ । ५-३५-१ । २२-७-२ । २२-३६-१ । २२-३७-३ । वि० गी० १३-२६-१ । १७-१५-२ । २ विशेष्य—रिच्छन । स्वच्छन्द चारी । क० प्रि० ७-७-३ ।

स्वच्छन्द—१. वि० । विशेष्य—देवरूप । विना किसी बाधा के इच्छानुसार रहने-

वाला। वि० गी० २०-५६-१। २. विशेष्य--ज्योति। बिना किसी के सहारे की। रा० १-२१-१।

स्वच्छपच्छ—सं० पुं० एक०। शुक्ल पक्ष। वी० १-५७।

स्वच्छ रिच्छनि को मीत—वि०। विशेष्य--तुगाख्य नाम वन। स्वच्छन्द चारी रीछो का मित्र। क० प्रि० ७-७-३।

स्वपचराज—सं० पुं० एक०। चाण्डाल राजा। रा० १३-२०-३।

स्वप्न—सं० पुं० एक०। १. ख्वाब, सपना, अर्द्ध सुप्तावस्था मे जागृत मन का व्यापार। र० प्रि० ४-१२-१। रा० १-७-१। २१-२४-२। ३३-४०-१। ३६-३१-२। वि० गी० ११-५१-१। १३-२६-२। १३-८३-२। १४-१५-२। १७-४४-२। १७-४५-१। १७-५५-१। १७-५१-२। १५-५२-२। २०।४-२। २०-५१-१। २. एक व्यभिचारी भाव। नीद मे निमग्न दशा मे इन्द्रियो के विषयो का जागने की दशा की भाँति वास्तविकता पर झूठा अनुभव करना 'स्वप्न' कहलाता है। इसमे कोप, आवेग, भय, ग्लानि, सुख, दुःख आदि होते है। ० प्रि० ६-१३-२।

स्वप्नवत—वि०। विशेष्य--भूमि। मिथ्या। वि० गी० २०-५०-२। दर्शन शास्त्र मे लिखा है कि यह संसार स्वप्नवत वस्तु की तरह मिथ्या है। निद्रावस्था मे स्वप्नदृष्ट वस्तु जिस प्रकार प्रत्यक्ष की तरह अनुभूत होती है, परन्तु निद्राभंग के बाद फिर उस वस्तु की सत्ता नही रहती, उसी प्रकार अज्ञान मे आवद्ध जीव सुख, दुःख और मोह मे अभिभूत होकर सुखी, दुःखी और मोह मे आवद्ध है। यथार्थ मे जीव का धर्म यह नही है। निद्राभग के बाद जिस प्रकार स्वप्नदृष्ट वस्तु नही रहती, उसी प्रकार अज्ञान निवृत्ति होने पर उसे सुख, दुःख और मोहात्मक संसार वास्तविक नही लगता।

स्वप्रकासे—१. सं० पुं० एक०। आत्म-प्रकाश। वि० गी० ११-४६-२। २. वि०। विशेष्य—गगे। स्वाभाविक रूप से प्रकाशित होनेवाली। वि० गी० ११-४६-२।

स्वभाव—सं० पु० एक०। अपनी सामान्य अवस्था, सहज प्रकृति। रा० ७-४१-४।

स्वयंभू—सं० पुं० एक०। १. शिव। वी० ८-२२। २. ब्रह्मा। रा० २६-३१-१। २७-२४-४।

स्वयंबर—सं० पुं० एक०। उपस्थित विवाहार्थियो मे से कन्या का स्वयं पति को चुन लेने की सभा। र० प्रि० ८-१६-१। क० प्रि० ८-२-१। ८-४१-१। ८-४५-४। ११-४८-४। १५-११२-१। रा० ७-१०-४। ७-१६-१। १५-६-४।

स्वर—सं० पु० एक०। १. शब्द, शोर, आवाज। क० प्रि० ८-२६-१। रा० १२-१४-२। १२-१५-२। १२-१६-२। ३०-३-१। २. वह वर्ण जिसका पूर्ण उच्चारण अन्य स्वर की सहायता

के बिना हो सके। क० प्रि० १९-७-१। ३. गान, सगीत। रा० ३०-९-४।

स्वरूप—सं० पुं० एक०। १. आकृति, सुन्दर रूप। रा० २३-३-१। वि० गी० ६-११-३। २. स्वभाव। वि० गी० १४-३१-२। १४-३७-१। १४-३८-२। १५-१५-१। २१-३७-१।

स्वर्ग—स० पुं० एक०। देवलोक, अमरावती, वैकुंठ। क० प्रि० १०-३०-२। रा० ५-४३-४। ६-१९-१। १९-२१-२। २७-२३-४। २८-२०-२। २८-२८-१। वी० २-८। २-१६। ७-१५। ११-१२। १३-२। २९-४२। ३०-१८। ३१-५०। ज० २४। र० बा० १-२-२। १-७-३। १-५१-१। वि० ६-६८-२। ११-५०-१। १६-४-१। २०-३५-२। २५-३२-२। २०-३५-४। २०-३६-१। २०-५०-२। २१-२३-२।

स्वर्ग मार्ग—स० पुं० एक०। स्वर्ग जाने का मार्ग। रा० २३-४०-२।

स्वर्दन्ति—सं० पुं० एक०। ऐरावत। रा० २८-२-२।

स्वर्धाय-धामहर—वि०। विशेष्य—मनोहर। स्वर्ण के प्रत्येक घर को लूटनेवाला। रा० १७-३४-२।

स्वर्न—सं० पु० एक०। साना। क० प्रि० ५-४३-२। ५-४४-१। रा० ५-२०-१। १४-६-२। १७-३७-२। २१-३-३। २७-१९-४। ३०-११-१। ३०-२७-२। २. वि०। विशेष्य—कमल। सुनहले रंग का। वी० २०-२७-२।

स्वर्नकोट—सं० पुं० एक०। सोने का परकोटा या चहारदीवारी। रा० १५-४३-१।

स्वर्नजुक्त—वि०। विशेष्य—दान। स्वर्ण युक्त। रा० २०-२७-२।

स्वर्नदी—स० स्त्री० एक०। गगा। रा० २०-४२-१।

स्वर्नमई—वि०। १. विशेष्य—बीजन। स्वर्ण के। रा० २९-३९-२। २. विशेष्य—मिथिलेश सुता। स्वर्ण की प्रतिमा जैसो सुन्दर। रा० ३५-४-१।

स्वन माला—सं० स्त्री० एक०। सोने की बनी माला। रा० २०-२८-२।

स्वर्न-लंक—सं० पुं० एक०। सोने की बनी हुई लंका नगरी। रा० ८-१०-२।

स्वर्बाजि—सं० पुं० एक०। उच्चैश्रवा। रा० २८-२-२।

स्वर्लोक—सं० पुं० एक०। वैकुण्ठ, स्वर्ग लोक। रा० १७-१६-२। वि० गी० ५-८-१। त्रिलोक (वेंकट, काशि०)।

स्वाँसी—सं० पुं० एक०। साँस मे। रा० १८-२१-१।

स्वाइ—क्रि० प्र०। सुलाकर। र० प्रि० ३-२९-२।

स्वाति—सं० स्त्री० एक०। २७ नक्षत्रो मे से जो शुभ माना गया है—कवि समय के अनुसार चातक इसमे हा होनेवाली वर्षा का जल पीता है और वही जल सीप के संपुट मे पहुँचकर मोती और बाँस मे वंसलोचन बनता है। र० प्रि० १२-१२-३।

स्वाद—सं० पुं० एक० । कुछ खाने पीने से जीभ को होनेवाली रसानुभूति । रा० ६-१६-४ । वि० गी० ९-४९-१ । १५-८-१ ।

स्वाधीन पतिका—स० स्त्री० एक० । नायिका विशेष । पति को अपने वश मे रखनेवाली नायिका । र० प्रि० ७-२-१ । ७-४-२ ।

स्वान—सं० पुं० एक० । १ स्वर, ध्वनि । क० प्रि० ६-४३-२ । २. श्वान, कुत्ता, शुनक । क० प्रि० ८-३२-१ । रा० १६-२१-२ । १९-५४-४ । २४-२७-५ । २७-२३-४ । ३४-२-२ । ३४-४-१ । ३४-६-१ । ३४-६-२ । ३४-१८-१ । ३४-२३-२ । वि० १९-८९-२ ।

स्वान करतार—सा० पुं० एक० । कुत्ता रूपी ब्रह्म । रा० ३४-१७-१ ।

स्वामि—स० पुं० एक० । मालिक । वि० गी० ११-४१-३ ।

स्वामिघात—सं० पुं० एक० । मालिक को नुकसान पहुँचानेवाला व्यक्ति । वि० गी० ६-३९-१ ।

स्वामिदोष—स० पुं० एक० । मालिक के प्रति अपराध । वि० गी० ६-६७-२ ।

स्वाभिभक्त—वि० । विशेष्य—सेनापति । आश्रयदाता क भक्त । क० प्रि० ८-१३-१ ।

स्वामी—दे० 'स्वामि' । क० प्रि० ६-३४-१ ।

स्वामी घात—वि० । विशेष्य—कृतघ्न । स्वामी से विश्वासघात करनेवाला । वि० गी० ६-३९-१ ।

स्वामी हिंदूदल को—वि० । विशेष्य—स्याम सिंघ । हिन्दुओ का राजा । ज० ९३-३ ।

स्वारथ—स्वार्थ । सं० पु० एक० । स्वलाभ, अपनापन । र० प्रि० ११-१४-४ । १६-११-२ । १६-१६-२ । क० प्रि० १-२६-१ । ४-३-२ । ४-३-३ । ४-३-४ । ८-१४-१ । ८-१५-१ । ८-२१-१ । १०-३२-२ । रा० ३-३४-४ । ३-९-१ । वी० ६-९ । ६-३८ । वि० गी० १-१०-१ । १४-३-२ । १४-३-२ ।

स्वारथ निधानी—वि० । विशेष्य—वानी । स्वार्थ का कोश, स्वार्थपूर्ण । र० प्रि० १६-११-२ ।

स्वारथ रहित—वि० । विशेष्य—द्वेस । स्वार्थ जिसमे न हो । क० प्रि० ८-१६-१ ।

स्वास—सं० पुं० बहु० । साँसें । क० प्रि० ८-३८-१ । १५-५२-१ ।

स्वाहा—सं० स्त्री० एक० । अग्निदेव की पत्नी । रा० ६-६२-१ । ११-१०-१ । छं० मा० १-४८-४ । वी० २६-८ ।

स्वाहेश—स० पुं० एक० । अग्निदेव । ज० ।

स्वाहेस—दे० 'स्वाहेश' । ज० १-४ ।

स्वेत—१. स० पुं० एक० । सफेद रंग । क० प्रि० ५-४-१ । २. विशेष्य—कुसुम । सफेद रंग के, स्वच्छ । वी० ५-३५-१ । १५-७-२ । १५-१३-१ । १६-३०-१ । १६-३३-१ । १७-५-२ । क० प्रि० ५-४५-१ । वि० गी० १०-२०-२ । १९-४८-२ । १६-४८-२ ।

स्वेत वस्तु—सं० स्त्री० एक० । सफेद रंग की चीज । क० प्रि० ५-४५-१ ।

स्वेत सुमन मय—वि० । विशेष्य—चौसर । सफेद फूलो से युक्त । वी० २१-३-२ ।

स्वेद—सं० पुं० एक० । १. पसीना । र० प्रि० ३-१२-१ । क० प्रि० ७-३६-४ । १५-८४-३ । छं० मा० १-६४-२ । २. एक सात्विक भाव । भय, अनुराग, आश्चर्य, आदि से शरीर का पसीने से तर हो जाना । र० प्रि० ६-१०-१ । क० प्रि० ८-४७-१ ।

स्वेदनीर—सं० पु० एक० । पसीना रूपी जल । क० प्रि० १५-८४-३ ।

●

ह

हंकार—सं० पु० एक० । अहंकार, घमड । क० प्रि० ११-५१-१ ।

हंस—[√हस्+अच्] सं०पुं०एक० । (अ) बड़ी-बड़ी झीलो मे रहनेवाला एक सफेद जलपक्षी । स्थान भेद से इसके रग मे भिन्नता भी होती है और कविसमय के अनुसार यह दूध से पानी अलग कर देता है । र० प्रि० ३-३४-३ । क० प्रि० ४-६-२ । ५-७-१ । ५-४६-१ । ७-६-२ । ८-३७-१ ६- २-२ । १५-१२-२ । १५-१७-३ । रा० ६-३६-३ । १०-१४-१ । १४-४०-४ । १६-२६-२ । ३०-३४-१ । ३०-३६-२ । ३०-३६-२ । छ० मा० १-७८-५ । २-३४-४ । वि० गी० १०-५-३ । १६-७-२ । (आ) (क) पक्षी विशेष—सफेद रंग का द्योतक । (ख) सूर्य—लाल रंग का द्योतक । (इ) (क) पक्षी विशेष—बाग के पक्ष मे । (ख) सूर्य—देवलोक के पक्ष मे । क० प्रि० ७-१५-३ । (ई) (क) हसावतार, नारायण—ब्रह्मा के पक्ष मे । (ख) सूर्य—कृष्ण तथा अमर सिह के पक्ष मे । (ग) परमहस वृत्ति—शिव के पक्ष मे । (घ) बहु० । परमहस, सनकादिक अथवा कोई साधु—रघुनाथ के पक्ष मे । क० प्रि० ११-३३-१ । (उ) हस । वि० गी० १६-६०-१ । अस—(वेंकट, काशि०) २ बहु० । पक्षी विशेष । र० प्रि० ८-३३-१ । क० प्रि० १५-१५-२ ।

हंसकेतु—वि० विशेष्य—मकराक्ष । जिसकी ध्वजा मे हस का चिह्न हो । रा० १७-३६-१ ।

हसगति—स० स्त्री० एक० । हस जैसी चाल । 'केसोदास हसगति सुन्दर सुभाव की' । वि० १०-१८-३ ।

हंसजा—सं० स्त्री० एक० । सूर्य की पुत्री यमुना । रा० ६-३५-२ ।

हंसनि—१. स० स्त्री० एक० । (अ) हसिनी, मादा हस । क० प्रि० ८-४३-२ । (आ) हँसने की क्रिया । वि० गी० १०-१० २ । २. पुं० बहु० । पक्षी विशेष । र० प्रि० ८-३३-१ क० प्रि० ५-२७-

१। ३. क्रि० प्र०। हँसना। र० प्रि० ४-४३-५। ६-२४-१।

हंस-बंशावली—स० पु० एक०। विभिन्न प्रकार के हसो का समूह। रा० १९-४८-४।

हंसमाला—सं० स्त्री० एक०। हंसो की पक्ति। क० प्रि० ६-४६-४।

हंस सुकुमारु—सं० पुं० एक०। हंस का बच्चा। वि० गी० १०-२१-२।

हँसाए—क्रि० प्र०। हँसाने पर। र० प्रि० ३-६१-१।

हँसि—क्रि० प्र०। हसकर, हँसते हुए। र० प्रि० ३-६०-४। ५-७-१। ५-७-१। ६-२८-५। ६-२८-५। ६-३४-३। ७-२०-३। ८-७-२। ८-१८-८। ८-३१-१। ८-३८-२। ८-३३-४। ९-७-८। १०-२७-७। १०-२७-७। १३-७-४। १४-६-३। १४-७-७। १४-११-४। १५-१३-७। १४-१५-१। १६-३-१। क० प्रि० ६-१४-५। रा० ७-४८-१। १०-१७-२। १२-६३-१। १२-६५-२। १८-११-२। २०-१४-१। २१-२६-२। २१-५८-२। २३-३७-१। २७-१८-२। २७-१८-२। ३०-२२-७। ३२-२-१। ३२-२-१। ३२-३७-१। ३३-७-१। ३३-७ २। ३४-२२-२। ३४-४३-२। ३७-१५-१। ३७-१५-२।

हँसिये—क्रि० प्र०। हँसना। र० प्रि० ३-६२-४।

हँसी—१. सं० स्त्री० एक०। (अ) दिल्लगी। र० प्रि० १३-६-३। (आ) आनन्द। र० प्रि० १२-२८-२। १६-५-२। (इ) मदहास क० प्रि० १२-१२-१। २. क्रियापद। हँस पडी। र० प्रि० १४-१७-४। रा० १९-२८-१।

हँसे—क्रि० प्र०। १. हँसता है। र० प्रि० १४-७-८। ३-७०-२। ८-४०-२। १६-३-१। रा० १७-३८-२। १९-३८-२। २. हँसती है। रा० २-४-२।

हँस्यो—क्रि० प्र०। हँसा। र० प्रि० ८-२६-१। रा० ३४-४८-१।

हई—क्रि० प्र०। नष्ट हो गई, मारी गई, चूर्ण की गई। रा० २-२८-३।

हए—क्रि० प्र०। हने, मारे। रा० १०-४ ४।

हकीम—स० पु० एक०। अरबी वैद्य। वी० १४-४।

हजार—वि०। (विशेष्य—बाहु)। सख्या विशेष, सहस्र, १०००। रा० ४-३-१।

हट-काठ—स० पु० एक०। मन रूपी लकड़ी। र० प्रि० ६-३४-१।

हठ—[√हठ्+अच्]। स० पु० एक०। १. दुराग्रह, किसी बात पर अड़े रहने की प्रवृत्ति। र० प्रि० ६-३४-१। ७-१४-३। ७ २०-४। १०-१६-३। १०-२९-१ क० प्रि० ६-२१-२। ६-३१-१। १५-१२४-१। रा० ४-६-१। १२-१०-१। १५-४४-१। ३६-१९-१। वी० २-१। २. दृढ प्रतिज्ञा। वि० गी० ५-२४-२। ६-७१-२। ९-३३-१। १६-७९-१।

हठि—१. स० पुं० एक०। जिद। र० प्रि० ६-५२-१। क० प्रि० १३-२६-

३। २. क्रि० प्र०। हठ करके। र० प्रि० ६-५२-१। ८-३७-२। १४-५-२। क० प्रि० ३-५३-१। गी० १-१-२। ११८-१। ६-३२-१। १०-३६-२। १७-४-२।

हति—[√हन्+क्त]। क्रि० प्र०। मारकर। रा० १२-६६-२। १३-४३-३। १७-१६-२। ३३-१०-४। ३६-३-१।

हतिहौं—क्रि० प्र०। मारूँगा। रा० १५-३७-२।

हती—क्रि० प्र०। मारी थी, मारकर। रा० ३-८-४। ३-८-५। ७-३५-४। १३-६-१।

हते—क्रि० प्र०। मारा, मारकर। रा० १३-४-१। १३-४३-४। १६-१३-२। ३५-१६-२।

हतै—क्रि० प्र०। नष्ट करते है। रा० १७-२५-१।

हतै—क्रि० प्र०। मारने पर। रा० १३-४६-२। १६-१५-४। १८-३१-१।

हतौ—क्रि० प्र०। मारूँ, मारूँगा। रा० ७-३०-१। १६-८-२। ३४-५०-२।

हत्यो—क्रि० प्र०। हत्या की। रा० ५-३७ १। ६-३५-१। ७-४५-१। १३-३-२। १४-३४-१। १६-११-२। १६-११-३। १६-३१-२। १८-२५-२। २१-३७-२। २१-५०-१। ३५-१८-४।

हथियान—सं० पुं० एक०। हाथियो का दाँत। र० बा० १-७-६।

हथियार—१. सं० पुं० बहु०। अस्त्र, शस्त्र। रा० ७-३४-१। वि० गी० ७-१४-३। २. एक०। तलवार। वि० गी० ६-३८-१। ६-५१-२।

हथ्थ—सं० पुं० एक०। हाथी। र० बा० १-१०-१। १-४३-६।

हथ्थी—सं० पुं० एक०। हाथी। र० बा० १-४४-१।

हथ्यार—१. सं० पुं० एक०। औजार, हथियार। क० प्रि० ६-१६-१। ६-७५-४। ६-२७-२। ११-६१-४। १३-११-१। २. बहु०। हथियार। रा० ७-२-३। ७-३६-२। १५-६-२। ३७-२१-१। वि० गी० २१-४५-१।

हथ्यारन—सं० पुं० बहु०। हथियार। वी० १ ३६। १४-३२। १६-१४।

हथ्यारनि—दे० 'हथ्यारन'। र० प्रि० १०-२१-१।

हथ्यारमय—वि०। विशेष्य—भूतल। हत्यारो से युक्त। वी० ८-५४-४।

हद—सं० पुं० एक०। मर्यादा। र० प्रि० १६-७४-२।

हनत—क्रि० प्र०। मारता है। रा० १-१८-१। ७-५०-१। २१-३८-२। २७-१२-३।

हनि—क्रि० प्र०। भग करने। रा० १०-३६-२।

हनिये—क्रि० प्र०। मारें। रा० ३६-२०-२।

हनु—[√हन्+उन्]—सं० पुं० एक०। क्रमशः जबड़ा, ठुड्डा। वी० १७-४८।

हनुमंत—सं० पुं० एक०। हनुमान। क० प्रि० ८-१८-३। ८-३१-१। १३-११-३। रा० १३-३२-२। १३-३६-२। १३-

३९-२ । १३-४०-२ । १३-४१-२ । १३-४४-२ । १३-४६-१ । १३-४७-२ । १३-४६-२ । १४-११-१ । १४-१३-१ । १४-१४-१ । १४-२३-१ । १४-२३-४ । १४-३६-१ । १५-११-१ । १६-३३-१ । १७-४०-२ । १८-३२-२ । १६-१०-१ । १६-४३-१ । २०-१-१ । २०-१-२ । २१-२१-१ । २१-२२-१ । २१-३८-२ । २१-४५-१ । २१-४८-२ । २६-२७-१ । २६-३३-२ । ३७-२-१ । ३७-४-१ । ३७-५-१ । ३८-१८-२ । ३६-१-१ । ३६-१-४ । र० वा० १-२७-३ । वी० १४-४ । १४-२१ । १७-२६ । ज० ११८ । वि०गी० ४-३६-४ । ६-३८-५ ।

हनुमत—सं० पुं० एक० । हनुमान । रा० १२-५२-२ । १४-१२-१ ।

हनुमान—सं० पुं० एक० । कपिश्रेष्ठ, रामभक्त हनुमान । रा० १२-५६-१ । १३-३०-१ । १३-३८-४ । २२-१६-१ ।

हनुवंत—सं० पुं० एक० । हनुमंत, सुग्रीव के एक मंत्री, अजना से उत्पन्न पवन के पुत्र । छं० मा० १-३८-४ ।

हनू—सं० पुं० एक० । हनुमान । रा० १६-४६-१ ।

हनूमंत—दे० 'हनुमत' । रा० १५-२३-१ । १६-१५-१ । १७-२-१ । १७-१७-१ । १७-४१-१ । १७-४२-२ । १७-४८-२ । १७-५१-२ । १७-५४-२ । १८-२४-२ । १८-२५-२ । १८-२६-२ । १८-३३-२ । २०-५२-२ । २८-१५-३ । ३७-१-१ ।

हनूमत—दे० 'हनुमत' । रा० १५-३१-२ ।

हनै—क्रि० प्र० । मारने मे । रा० १५-३१-२ । ७-१०-१ । २१-४०-१ । २१-४३-१ । ३६-१५-२ । ३८-१६-३ ।

हनै—क्रि० प्र० । मारे । रा० ३६-२३-२ ।

हनौं—क्रि० प्र० । मारूँगा । रा० ७-४८-२ ।

हनौ—क्रि० प्र० । मारो, वेध डालो । रा० १२-६५-१ ।

हन्यो—क्रि० प्र० । मारा था । क० प्रि० ६-१०-४ । रा० १२-१४-१ । १३-१-२ । १७-२६-२ । २७-१५-२ ।

हम—१ सर्व० बहु० । उत्तमपुरुष, कर्ताकारक । उदा० । 'हम दिखिब', र० वा० १-२३-४ । र० प्रि० ५-१६-४ । ५-१७-४ । ५-२१-४ । ६-२१-२ । ७-२७-१ । ८-४६-४ । १०-३-१ । १२-२७-३ । क० प्रि० ८-१८-२ । ३-५७-२ । रा० २-१७-३ । ४-२२-२ । ६-२०-२ । ६-२१-२ । ६-३०-१ । ७-१६-३ । ७-२०-२ । ७-२०-३ । ६-२-२ । ६-१०-१ । ६-२१-१ । ६-२२-२ । १०-६-१ । १०-१६-१ । ११-११-४ । ११-१३-१ । ११-१४-४ । ११-३४-१ । १२-१५-१ । १२-४१-३ । १२-५७-२ । १३-१८-१ । १३-४३-१ । १३-८२-२ । १६-४-३ । १६-१३-१ । १६-२६-३ । १८-३०-४ । १८-२७-२ । १६-२७-१ । २०-१-२ । २१-२१-२ । २१-३६-१ । २१-३६-१ । २१-३६-२ । २१-४०-२ । २१-४७-१ । २४-२४-२ । २५-२८-१ । २५-३१-२ । ३३-६-१ । ३३-६-२ । ३३-२७-२ । ३३-२८-१ । ३३-४३-२ ।

३७-७-२ । ३८-५-१ । छं० मा० १-३९-४ । १-५९-६ । र० बा० १-२३-४ । १-३४-१ । १-४९-२ । वी० ४-११-१ । ४-३१-१ । ५-५२-५ । ५-१०३-१ । ६-१-२ । ७-२५-१ । ७-२५-१ । ९-४५-२ । १०-१७-२ । १३-३-६ । १४-३५-२ । २३-२-१ । २९-२-१ । २९-४-१ । २९-५-१ । २९-९-२ । ३२-१-१ । ३२-२३-२ । ३२-३१-२ । ३२-३२-१ । ३२-३३-१ । ३२-३५-१ । ३२-३८-३ । ज० १५६-३ । १६५-२ । १९६-२ । १९८-२ । वि० गी० ७-१७-१ । ३-१८-३ । ३-२२-१ । ५-१४-२ । ५-२१-२ । ६-५९-२ । ७-१६ १ । १४-१४-१ । १६-६०-२ । १८-४-२ । १८-३१-२ । २०-२५-२ । २१-५४-१ । २ आदरसूचक, उत्तमपुरुष, कर्त्ता-कारक । उदा० 'शासन हम पै' ।

हमको—सर्व०, उत्तमपुरुष, सम्बन्ध कारक (हिन्दी—हम+को प्रत्यय) हमका । उदा० 'हमको दोजै सीख' । वी० ४-१०-१ । रा० ६-१७-३ । ६-२३-१ । ७-३५-३ । ९-३-२ । १०-३४-१ । वी० १०-६२-२ । ३२-१३-१ । ३२-२१-२ । वि० गी० १३-७५-१ । १८-२२-१ ।

हमकौ—सर्व०, उत्तमपुरुष, कर्म और संप्रदान । हमारे लिए । उदा० 'हमकौ कठिन विधान' वि० गी० ९-२०-२ । वी० १६-२९-४ । ३२-११-२ ।

हमसों—सर्व०, बहु०, उत्तमपुरुष, करण और अपादान । (हिन्दी—हम+से (प्रत्यय) हमसे । उदा० 'हमसों अवधि' । वि० गी० १५-३५-१ । र० प्रि० ६-४३-२ । रा० ११-१५-२ । १५-१८-२ । १६-५९-२ । १६-११५-२ । १६-१२८-१ । १६-४७-२ । २१-५६-१ ।

हमही—सर्व०, बहु०, उत्तम पुरुष, कर्म और संप्रदान । हमही । उदा० 'हमही' मिले अगार । रा० २२-१५-२ । वी० १३-९-२ । वि० ७-४३-१ ।

हमारी—सर्व० एक० स्त्री० । उत्तम पुरुष, सबन्धवाची विशेषण, संबन्ध कारक । [हिं० हम+ही (प्रत्यय)] । हमारी । उदा० 'हमारी कानि' । वी० ५-५८-२ । ३२-१३-१ ।

हमारे—सर्वनाममूलक, बहु०, पु०, उत्तम पुरुष संबन्धवाची विशेषण, सम्बन्ध कारक । उदा० 'हमारे राजमंदिर' । ज० १३६-४ । र० प्रि० ५-२३-१ । रा० २०-१५ २ ।

हमारो—सर्वनाममूलक, बहु० पु०, उत्तम पुरुष, सम्बन्धवाची विशेषण, सबन्ध कारक । 'हमारे' का मूल रूप । उदा० 'हमारो भयो' । क० प्रि० ११-६०-४ । रा० ५-३८-४ । १२-६२-३ । १३-८२-२ । २०-१-१ । २१-४८-१ । ३४-४४-१ । वी० ५-३८-४ । ५-१०३-१ । १२-६२-३ । १३-८२-२ । २०-१-१ । २१-४८-१ । ३४-४४-१ । ज० १५६-२ । वि० गी० १-३६-२ । २१-५६-२ ।

हमारौ—सर्वनाममूलक, पु० बहु० उत्तम पुरुष, संबन्धवाची विशेषण, संबन्ध-

कारक । 'हमारे' का मूल रूप । उदा० 'अम्ब हमारो' । वि० २-१०-४ । ६-२२-२ ।

हमैं—सर्व०, बहु०, उत्तमपुरुष, कर्म और संप्रदान । हमको । उदा० 'हमैं हनै'—रा० १५-१८-२ । र० प्रि० ५-१४-४ । १३-७-२ । रा० ६-१८-४ । १५-१८-२ । १५-१६-१ । ३३-११-२ । ३३-५०-२ । वी० ४-३१-२ । ५-१०२-१ । ७-१६-१ । ९-३८-२ । २६-२-२ । ३१-६६-१ । ३२-२१-१ । ज० १४७-२ । १४९-२ । १६६-१ । वि० ११-१६-१ । १५-५३-२ । १८-२-२ ।

हय—१. सं० पुं० एक० । (अ) घोड़ा । क० प्रि० ६-३३-१ । ७-९-२ । ८-१-२ । ११-२५-४ । १६-६४-३ । रा० १०-१६-२ । २६-३-१ । २६-११-२ । ३२-४४-२ । ३५-५-१ । ३६-२१-२ । ३७-१२-१। छं०मा० १-१६-३। १-१६-३ । १-७४-५ । र० बा० १-४-२ । १-६-२ । १-४१-४ । १-४४-३ । १-४७-२ । वी० ३-३४ । ४-५१ । ५-३२ । ५-५० । ५-६१ । ६-१८ । ७-१३ । ८-३० । ८-४३ । ८-५४ । ९-२८ । ९-३१ । १२-२१ । १२-३४ । १२-३७ । १६-१७ । १७-४२ । १७-४३ । १७-४६ । १७-५५ । १७-५७ । १७-६७ । १७-७४ । १९-१७ । २२-२३ । २६-२५ । २६-३४ । ३१-१४ । ३१-१९ । ३२-४९ । ३३-३६ । ३३-४८ । ज० १२४ । १३३ । १४७ । १५८ । वि० गी० १२-२-१ । (आ) दरियाई घोड़ा । क० प्रि० ७-१२-१ । (२) एक० । घोड़े । क० प्रि० ५-२४-२ । १५-१८-१ ।

हयग्रीव—सं० पुं० एक० । विष्णु के २४ अवतारों में से एक अवतार । विशेष - मधु और कैटभ नाम के दो दैत्य जब वेद को चुरा ले गये थे, तब वेदों के उद्धार और उन दैत्यों के विनाश के लिए भगवान् ने यह अवतार लिया था । वि० गी० ४-३८-२ ।

हयमय—वि० । विशेष—गुण० । घोड़ों से पूर्ण । वी० ८-४४-४ ।

हयसार—सं० पुं० एक० । अस्तबल । क० प्रि० १५-६८-१ ।

हयसाल—सं० स्त्री० एक० । अस्तबल । रा० ३५-३-१ ।

हयशाला—सं० स्त्री० एक० । ... । वी० १७-२४ ।

हये—क्रि०प्र० । मारा । रा० १८-१८-२ ।

हयो—क्रि० प्र० । मारा । रा० ११-८-२ । १२-३४-२ । १५-४०-३ । १६-८-१ । ३५-२६-१ । ३६-४-२ ।

हर—[√हृ (हरण) + अच्] । सं० पुं० एक० । ईश्वर, महेश, शिव जी । क० ५-२ । ५-१०-३ । ६-११-१ । ८-१२ ३ । ९-३१-१ । १०-२२-१ । ११-४४-४ । १४-४७-४ । १६-११-१ । रा० ३-२-१ । ५-४१-१ । ६-१६-२ । ७-११ १ । ७-२०-२ । ७-४०-२ । ७-२-१ । ७-५४-२ । ९-५३-४ । १२-१०-२ । १२-४४-१ । १२-५३-२ । १३ ७-६ । १६-३१-१ । १६-२२-२ ।

३१-३६-३ । ३३-३३-२ । वी० १-१ । १-४० । ३३-५० । ज० ३८-१४५ । वि० गी० ६-६१-२ । १२-२२-२ । १५-१३-१ । १९-९-९-२ । २१-१२-४ । २१-१२-४ ।

हरई—क्रि० प्र० । हरण करता है, मोहित करता है । रा० ७-३६-२ ।

हर को धनुष—सं० पुं० एक० । शिव-धनुष । क० प्रि० ८-१३-३ । ९-३१-१ ।

हरख्यो—क्रि० प्र० । हर्षित हुए । रा० ३-१०-४ ।

हरगिरि—सं० पुं० एक० । शिव जी का निवास स्थान, कैलाश । क० प्रि० ५-५-२ । रा० १६-२९-१ ।

हर-गौरि—सं० बहु० स्त्री० । शिव और पार्वती । क० प्रि० १०-२२-१ ।

हरजटा—सं० स्त्री० एक० । शिव की जटा । क० प्रि० ५-१६-१ ।

हरजू—(आदरार्थक) सं० पुं० एक० । शिव जी । क० प्रि० ३-४६-४ ।

हरण—सं० पुं० एक० । चुरा लेना । रा० १२-५६-२ ।

हरत—क्रि० प्र० । हरता है । र० प्रि० ६-१८-२ । ६-१८-२ । ६-२५-८ । ११-४-१ । क० प्रि० ३-५३-१ । रा० १-१-२ । २७-२४-१ । ३०-२३-३ । ३०-२७-१ । ३१-२७-१ ।

हरत हठि—सं० क्रि० । हठ करके हरता है । रा० १-१-२ ।

हरतातु—सं० स्त्री० एक० । गंधक और संखिया के योग से बना एक पीला खनिज द्रव्य । क० प्रि० ५-१६-१ ।

हरद—सं० स्त्री० एक० । हल्दी । क० प्रि० ५-१६-१ ।

हरदौल—सं० पुं० एक० । ओरछा के राजा जुझारसिंह का छोटा भाई । वी० २-४८ ।

हर-धनु—सं० पुं० एक० । शिव जी का धनुष, शिवचाप (धनुष यज्ञ के समय इसका भंग करके राम ने सीता का वरण किया था) । रा० ४-१०-२ ।

हरन—क्रि० प्र० । हरने । क० प्रि० १-६-१ ।

हरनता—सं० स्त्री० एक० । हरण करने की शक्ति, मनोहरता । क० प्रि० १६-६-४ ।

हरन मन सुर सुखदानी—वि०। विशेष्य—देवी, प्रवीनराइ की बानी । श्लेष से—१. देवी के पक्ष मे—जो देवताओ के मन को हरनेवाली एवं सुखदायक है । २. प्रवीनराइ की बानी के पक्ष मे—जो मनहरणी एवं सातो सुरो (स, रि, ग, म, प, ध, नि) को सुख देनेवाली है । क० प्रि० ११-८२-२ ।

हरनी—सं० स्त्री० एक० । हिरण की मादा, हिरणी । रा० २-१८-१ ।

हरबल—सं० पुं० एक० । सेना का अगला भाग । र० बा० १-६-१ ।

हरमात मति—वि० । विशेष्य—कुमार । हर को भी अपनी मति मे मारनेवाले । वी० १-१-५ ।

हरबाइ—क्रि० प्र० । हड़बडाकर । र०प्रि० ६-५०-४ ।

हरष (हर्ष)—सं० पुं० एक० । आनन्द । र० प्रि० ५-६-१ । क० प्रि० १४-३१-२ ।

हरषि—क्रि० प्र० । हर्षित हो गई । र० प्रि० १३-१८-७ । रा० १५-४१-३ ।

हरषित—क्रि० प्र० । हर्षित होकर । क० प्रि० ४-१४-२ ।

हरषी—क्रि० प्र० । हर्षित हो गए । रा० २१-४१-२ ।

हरषु (हर्ष)—सं० पुं० एक० । उल्लास । र० प्रि० १-२५-१ । क० प्रि० ६-३८-१ ।

हरषे—क्रि० प्र० । हर्षित हो गए । रा० ७-५१-४ । १६-१३-१ । २१-५५-२ ।

हरषे—क्रि० प्र० । हर्षित होते है । रा० ३-४-४ । ५-४०-१ । २३-२२-६ ।

हरसिंह देव—सं० पुं० एक० । हरिसिंह देव, वीरसिंह का पोता । वी० ६-४३ । ६-६४ । ७-३ । ७-४ । ११-५० ।

हरसिंह धौ—सं० पुं० एक० । राजा विशेष । क० प्रि० १-२६-२ ।

हरा—सं० स्त्री० एक० । पार्वती । क०प्रि० ५-१०-३ । ५-१६-१ ।

हरि—[√हृ (हरण)+इन्]—१. सं० पुं० एक० । (अ) श्रीकृष्ण । र० प्रि० १-१६-२ । १-२२-१ । १-२६-४ । २-४-२ । २-६-३ । २-८-१ । २-१५-४ । ३-७-४ । ३-२५-१ । ३-२७-३ । ३-६०-४ । ३-७०-४ । ३-७१-४ । ४-८-४ । ४-१५-४ । ५-१२-३ । ५-२०-३ । ५-३४-३ । ५-३४-४ । ५-३६-१ । ६-१६-४ । ६-३२-४ । ६-३४-३ । ६-४३-१ । ६-४६-१ । ६-५०-४ । ७-५-३ । ७-१८-१ । ८-४-१ । ८-१५-१ । ८-४१-४ । ८-४३-४ । ८-४४-४ । ८-५०-३ । ८-५२-३ । ९-७-४ । ९-१७-४ । १०-५-४ । १०-१३-१ । ११-४-१ । १४-१४-१ । ११-१६-२ । १२-२१-३ । १२-२२-१ । १३-३-४ । १३-७-४ । १३-९-१ । १३-१८-४ । १४-९-४ । १४-११-१ । १४-२६-३ । १५-६-२ । १६-३-४ । क० प्रि० ५-४०-१ । ६-१४-४ । १०-१२-३ । ११-४८-१ । ११-६६-३ । १२-२४-३ । १२-३०-१ । १३-२०-४ । १३-२५-१ । १३-४०-४ । १३-४०-४ । १४-२१-१ । १५-३४-४ । १५-५१-१ । १५-६२-२ । १५-८२-२ । १५-९६-२ । १५-९७-१ । १५-१००-१ । १५-१०२-२ । १५-१०३-२ । १५-१०४-१ । १५-१०४-२ । १५-१०६-१ । १५-१०७-२ । १५-१२४-२ । १६-६-४ । १६-९-१ । १६-२८-१ । १६-३९-१ । १६-३९-२ । २. विष्णु । क० प्रि० २-१२-१ । ३-४४-२ । ३-४९-४ । ४-२-१ । ५-५-२ । ५-१०-३ । ६-५-१ । ६-५-१ । ६-५५-२ । ६-६७-३ । ७-२०-२ । ७-२०-२ । ७-२१-३ । ७-२६-४ । १०-३१-५ । ११-२३-४ । ११-२-६ । ११-४४-४ । १४-४७-४ । १५-१२०-२ । १६-११-१ । १६-८१-१ । रा० १-४५-२ । ६-३३-४ । १४-४१-३ । १८-१८-४ । १९-२२-२ । १०-४६-४ । २०-४८-४ । छं० मा० १-७-१ ।

१-१३-४ । १-१४-४ । १-२३-४ । १-७४-५ । २-२६-२ । २-३७-११ । २-४८-४ । वी० १-१ । १-७ । १-३७ । १-४६ । १-५५ । ४-३५ । ५-२६ । ६-२६ । २४-४ । २५-२६ । २५-१८ । २८-३० । २८-३६ । ३१-८१ । ३२-५५ । ३२-५६ । ३३-३१ । ३३-३६ । ३३-३८ । ३३-५० । ज० ३ । ६३ । ३० । ८७ । १४५ । १७० । वि० गी० १-२-४ । ८-२६-४ १३-३४-१ । १८-७-२ । १८-३४-१ । १६-१-२ । १६-३८-१ । १६-४८-१ । २१-१२-१ । २१-१२-४ । २१-१२-४ । २१-४५-४ । २१-५१-२ । (इ) घोडा । क० प्रि० ६-६-१ । (ई) १. सिह—श्वेत वर्णवाची । २. कृष्ण—श्याम वर्णवाची । क० प्रि० ५-३८-१ । (उ) १ सूर्य—लाल रंगवाची । २. चन्द्रमा—सफेद रंगवाची । क० प्रि० ५-४५-१ । (ऊ) कामदेव । क० प्रि० १०-३-१ । (ऋ) ईश्वर । क० प्रि० १०-३४-१ । रा० ३-२-२ । (ए) राम । रा० १५-१०-२ । २६-११-१ । २६-२३-३ । ३१-४१-१ । ३४-१-१ । (ऐ) वानर । रा० १२-४८-१ । १३-७७-२ । १४-३२-३२-१ । १४-३८-३ । (ओ) सिह । रा० ६-२५-२ । (औ) इन्द्र । रा० १७-८-१ । २. क्रि० प्र० । हरण करना । र० प्रि० ६-१६-४ । १३-६-१ । रा० १३-४६-१ । १४-३२-१ ।

हरि-अंस—सं० पुं० एक० । ईश्वर का अंश—"मासाना मार्गशीर्षोहम्"—गीता । क० प्रि० १०-३२-१ ।

हरि आनंद-भीने—वि० । विशेष्य—वानर । राम प्रेम मे मग्न अत आनंदित । रा० २६-१२-२ ।

हरि-आनन—सं० पुं० एक० । कृष्ण का मुख । र० प्रि० ३-७०-४ ।

हरिकर-मंडन—वि० । कमल, रयनिपति । श्लेष से—१. कमल के पक्ष मे—विष्णु के हाथ मे शोभायमान होनेवाला । २ रयनिपति के पक्ष मे—सूर्य किरणो से मंडित (वैज्ञानिको का यही मत है कि सूर्य की किरणो से प्रकाश पाकर ही चंद्र प्रकाशित होता है ।) क० प्रि० ६-५-१ ।

हरिक्षेत्र—सं० पुं० एक० । एक तीर्थ स्थान जो सोनपुर (बिहार) मे है और जहाँ कार्तिक को पूर्णिमा का बहुत बडा मेला लगता है ।

हरिगज—सं० पुं० एक० । १. (अ) इंद्र का हाथी—सफेद रंग का बोधक । (आ) वह गज जिसको कृष्ण ने ग्राह से बचाया था—श्याम-रंग का बोधक । क० प्रि० ५-४१-१ । २. वह हाथी जिसको कृष्ण ने ग्राह से बचाया था । क० प्रि० ५-४१-१ ।

हरिगीतहि—सं०पुं०एक० । एक वर्णवृत्त । छं० मा० २-४५-२ ।

हरिगुन—सं० पुं० एक० । हरिगुण । छं० मा० २-४०-५ । वि० गी० १४-५६-१ ।

हरिचंद—सं० पुं० एक० । राजा हरिचन्द्र (सूर्यवंशी) । त्रेतायुग के वंश के २८वे राजा । ये त्रिशंकु के पुत्र थे और अपनी

उदारता और सत्यवादिता के लिए प्रसिद्ध थे जिसकी रक्षा के लिए उन्होने अपनी स्त्री को बेचा, स्वयं दासता स्वीकार की और पुत्र रोहिताश्व के मरने पर शैव्या से कर रूप म वस्त्र का आधा भाग फड़वा लिया था। क० प्रि० १-१६-२ । ६-६३-१ । १३-८-४। रा० ६-३३-४। ६-३४-१। वी० १-३७। १-४०। १-५३। २-१८। २६-२६। २७-२५। ३२-५२। ३३-२६। ज० ११८।

हरिचंदन—सं० पुं० एक०। एक लेपन। वी० ३२-३६। ज० १५४।

हरिचंदह—सं० पुं० एक०। राजा हरिश्चन्द्र। छं० मा० १-३३-४।

हरिचंद्र—दे० 'हरिचद'। रा० २-२१-२।

हरिच्चंद—दे० 'हरिचद'। रा० १७-२१-२।

हरिजू—(आदरार्थक)-सं० पुं० एक०। १. श्री महाविष्णु। र० प्रि० ६-५२-२। क० प्रि० १४-४७-४। वि० गो० २१-१२-४। २. श्रीकृष्ण। र० प्रि० ८-२१-२।

हरिजूथ—सं० पुं० एक०। बानर सेना। रा० १४-३५-२।

हरिणी—सं० स्त्री० एक०। मादा हिरण। छं० मा० २-१२।

हरिणी छंद—सं० पुं० एक०। छंद विशेष। छं० मा० १-२३-२।

हरित—[हृ+इतच्]—१. सं०पुं०एक०। हरा रंग। क० प्रि० १५-२८-३। २. वि०। विशेष्य—हार। हरे। क० प्रि० ८-४१-१। १५-२८-३। ३. क्रि० प्र०। हर ली गयी हैं। र० प्रि० ८-४२-१।

हरित हरित—वि०। विशेष्य—द्वार। हरे हरे, अत्यन्त हरे। र० प्रि० ११-४-१।

हरिन—सं० पुं० एक०। हिरण, मृग। क० प्रि० ७-२६-४। रा० ३०-४६-४।

हरिननैनि—सं० स्त्री० एक०। हरिण की सी आँखोवाली। क० प्रि० १६-६-४।

हरिनैनी—दे० 'हरिननैनि'। र० प्रि० ११-४-१। १३-१८-४। क० प्रि० ७-२६-४। ८-४१-१। १३-२५-१।

हरिनाक्ष—सं० पुं० एक०। हिरण्याक्ष, हिरण्यकश्यप का भाई। वी० २-६।

हरिनाथ—सं० पुं० एक०। केशव के वंशज। क० प्रि० २-१२-१। २-१३-१।

हरिनाधिष्ठित—वि०। विशेष्य—सेवमय सेज, चंद्रिका। श्लेष से—१. सेवमय सेज के पक्ष मे—जिस पर हरि लेटे हो (पुराणो के अनुसार प्रलयकाल मे हरि क्षीर-सागर मे शेष-शय्या पर शयन करते हैं)। २. चंद्रिका के पक्ष मे—जिस पर हरिण बैठा हो। रा० ३०-४३-२।

हरिनाम—सं० पुं० एक०। विष्णु का नाम स्मरण। 'जासु बीज हरिनाम जाम्यो'। र० बा० १-१४-१।

हरिनाह—सं० पुं० एक०। श्रीकृष्ण। क० प्रि० १५-३८-४।

हरिनाहु—सं० पुं० एक०। गोपाल। क० प्रि० १५-२७-३।

हरिनी—सं० स्त्री० एक० । मृगी । र०प्रि० ११-१७-३ । गा० १४-२६-२ ।

हरिनैन—सं० पुं० वहु० । कृष्ण के नेत्र । क० प्रि० १५-६३-२ ।

हरिपद—सं० पुं० बहु० । विष्णु के पैर । क० प्रि० ७-२४-३ ।

हरिपद-पंकज—स० पुं० वहु० । विष्णु के पद-कमल । क० प्रि० ७-२४-३ ।

हरिपाँव—सं० पुं० बहु० । विष्णु के चरण । छ० मा० १-२६-४ ।

हरिपुर—सं० पुं० एक० । मुक्ति पथ, वैकुण्ठ । रा० २६-१०-२ । वी० २-३६ । २-४१ । २२-७३ । वि०गी० २१-६४ ।

हरिपुर वासु—सं० पुं० एक० । वैकुण्ठ वास । रा० १२-११-२ ।

हरिप्रिया—सं० स्त्री० एक० । विष्णु की प्रिया—लक्ष्मी । क० प्रि० ५-१०-३ ।

हरिवंस—सं० पुं० एक० । एक योद्धा । वी० ४-३७ ।

हरिबदन—सं० पु० एक० । विष्णु का मुख । छ० मा० २-३४-३ ।

हरिबर्ष—सं० पुं० एक० । हरिवर्ष खंड जहाँ प्रह्लाद हरि की आराधना करते थे । वि० गी० ४-३५-१ ।

हरिवाहन—सं० पुं० एक० । विष्णु का वाहन, गरुड । ज० २३ ।

हरिभक्त—सं० पु० एक० । विष्णूपासक । वि० गी० ११-६-४ ।

हरिभक्तनि—सं० पुं० वहु० । हरिभक्तो को (भगवान् विष्णु के प्रति अनुराग एवं श्रद्धा राम ने व्यक्त की) । गा० ३३-३८-१ ।

हरिभक्ति—सं० स्त्री० एक० । १. विष्णु की पूजा । वि० गी० १-१०-२ । ६-२७-१ । १२-५-२ । १६-२२-१ । १६-२३-१ । १६-२४-१ । १६-३७-२ । १६-५६-२ । १६-५७-१ । २०-१-२ । २ -३४-१ । २१-४ -२ । २१-६६-१ । २. नाम विशेष । वि० गी० १२-२६-२ । १३-४-१ । १७-५-२ ।

हरि-भगति (भक्ति)—सं० स्त्री० एक० । विष्णु की आराधना । क० प्रि० ११-२-६ ।

हरि मंदिर सों अनुरागिनी—वि० । विशेष्य—विभाति । हरि-मन्दिर से प्रेम रखनेवाली । वी० ११-३३-१ ।

हरि-मन—सं०पु०एक० । कृष्ण का हृदय । क० प्रि० १५-३४-४ ।

हरिमाया—सं० स्त्री० एक० । विष्णु की माया या भगवान् की माया । वि० गी० १३-३४-२ ।

हरि-मित्रहि—(मित्र+ही)—'मित्र' । सं० पुं० एक० । प्रिय कृष्ण । र० प्रि० ४-८-४ ।

हरिमुख—सं० पुं० एक० । कृष्ण का मुख । क० प्रि० १५-१०१-२ ।

हरियतु—क्रि० प्र० । हरण करते । र०प्रि० १४-१६-४ ।

हरि रसलीन—वि० । विशेष्य—कवि उत्तम । हरि के राग गानेवाले । क० प्रि० ४-२-१ ।

हरि-रसु—सं० पुं० एक० । कृष्ण-भक्ति । क० प्रि० १५-६२-२ ।

हरि राय—सं० पुं० एक० । श्रीकृष्ण । क० प्रि० १५-६८-२ ।

हरि लीला—सं०स्त्री०एक० । छंद विशेष । छं० मा० १-४७-२ ।

हरिलोक – ।सं० पुं० एक० । वैकुण्ठ । रा० १२-४६-१ ।

हरि-लोचन—सं० पुं० बहु० । कृष्ण के नेत्र । र० प्रि० ६-३२ ४ ।

हरि-वनिता—सं० स्त्री० एक० । कृष्ण की स्त्री । क० प्रि० १५-१०४-२ ।

हरि वाहन—१. स० पु० बहु० । कृष्ण के रथ के घोडे । क० प्रि० ११-१०-१ । २ एक० । विष्णु का वाहन--गरुड । क० प्रि० ५-१६-१ ।

हरिवेष—सं० पुं० एक० । एक राजकुमार ने झूठ-मूठ अपने को कृष्ण रूप बनाकर एक राजकुमारी से व्याह किया था । परीक्षा होने पर कृष्ण ने केवल निज वेषधारी की लज्जा रखने के लिए उसको चतुर्भुज कर दिया था । 'भक्त-माल' मे यह कथा प्रसिद्ध है । क०प्रि० ११-६२-२ ।

हरिसुत—सं० पुं० एक० । कृष्ण के पुत्र--प्रद्युम्न । क० प्रि० ६-४१-१ ।

हरिसेव—सं० पुं० एक० । विष्णु की पूजा । वि० गी० १८-७-३ ।

हरिसो—सं० पुं० एक० । विष्णु भगवान् । वि० गी० १४-३-४ ।

हरिहय—सं० पुं० एक० । इन्द्र । क० प्रि० ५-५-१ ।

हरिहरहू—(हरिहर+हू)—'हरिहर' । सं० पुं० एक० । विष्णु और शिव । क० प्रि० १५-२०-३ ।

हरिहरात्मक सरीरु—सं० पुं० एक० । विष्णु, लक्ष्मी, गरुड़, शिव, वृषभ, शिवा और सिंह—इसमे आते हैं । क० प्रि० १३-३२-३ ।

हरिहिय हरनि—वि० । विशेष्य—कुचनि । श्रीकृष्ण का मन हरण करनेवाले । क० प्रि० ६-१४-४ ।

हरिहै--क्रि० प्र० । हरते हैं । रा० २-२४-२ ।

हरिहै—क्रि० प्र० । हरेंगे । रा० १-११-२ ।

हरी—सं० पुं० एक० । श्रीकृष्ण । र० प्रि० १३-१५-१ । २. वि० । विशेष्य—छरी । हरे रंग की । रा० २६-५ २ । ३. क्रि० प्र० । हरण कर ली । र० प्रि० ८-४३-३ । रा० ७-५२-२ । १५-१६-२ । १८-१८-२ । ३०-२२-७ ।

हरे—क्रि० प्र० । हरती है । र० प्रि० १-२-२ । रा० ६-६१-१ । १३-७-३ । २१-३८-१ । ३१-३६-१ ।

हरें—क्रि० प्र० । हरण करते हैं, पकडते है । रा० २८-६-२ । ३०-२८-१ । ३१-१७-१ ।

हरेंगे—क्रि० प्र० । हरेंगे । रा० २६-५-१ ।

हरे—क्रि० प्र० । हरतो है । र० प्रि० ८-३२-४ । रा० १३-२५-२ । १५-१२-२ । ३०-३७-२ । ३४-५५-१ ।

हरोंगो—क्रि० प्र० । नाश करूँगा । रा० ३६-३३-१ ।

हरौ—क्रि० प्र० । हरूँगा, मारूँगा । रा० १६-३०-१ ।

हरौ—क्रि० प्र० । हरो । रा० ४-१७-२ । १६-३-१ ।

हरौगे—क्रि० प्र० । हरोगे, नष्ट कर दोगे । रा० २०-२२-२ । २०-२३-१ ।

हर्ता—वि० । विशेष्य—शिव । संहारक । (कूर्म पुराण के मतानुसार परब्रह्म जब तमोगुण का आश्रय लेते है, तब शिव की उत्पत्ति होती है जो सृष्टि का संहार करते है । भागवत, अग्नि पुराण आदि के मत से जब ब्रह्मा से सृष्टि कार्य सम्पन्न न हुआ तब उनके क्रोध से ग्यारह रुद्रो की उत्पत्ति हुई जो सृष्टि का संहार करते हैं । ये रुद्र भी शिव कहलाते हैं) । वि० गी० १-३२-१ ।

हर्नपाप—सं० पुं० एक० । हर्णपाप । वि० गी० ६-११-१ । हर्म्यजापु (वेंकट०) । हर्म्यजायुध (काशि०) ।

हर्‍यो—क्रि० प्र० । हरना, तोरना, छीन लेना । र० प्रि० ५-२६-४ । ६-२०-४ । रा० १८-१४-१ । १८-३३-४ । २७-२४-२ ।

हर्‍यौ—क्रि० प्र० । मारा था, हरा था । रा० ७-२६-२ । १२-१२-१ ।

हर्ष—[√हृष् (खुश होना)+अच्]—सं० पुं० एक० । १. एक व्यभिचारी भाव । इष्ट या इच्छित पदार्थ, व्यक्ति आदि की प्राप्ति से उत्पन्न चित्त के उत्साह अथवा सुख का नाम हर्ष है । इसमे आनन्दाश्रु, गद्गद होना, हँसना, रोमाच आदि व्यापार होते हैं । र० प्रि० ६-१३-१ । २ आनन्द । रा० २४-२६-१ । २५-३५-२ । ३४-५ । १-१ ।

हर्षई—क्रि० प० । हर्षित होकर । रा० ३-१२-३ ।

हर्षत—क्रि० प्र० । हर्षित होना । र० प्रि० ८-२१-४ ।

हर्षि—क्रि० प्र० । हर्षित होकर । रा० २१-३०-४ ।

हर्षियौ—क्रि० प्र० । हर्षित हो गया । रा० २४।२६-१ ।

हर्षिहै—क्रि० प्र० । हर्षित होकर । रा० ३-३१-२ ।

हल—[√हल्+क]—सं० पुं० एक० । खेत जोतने का एक औजार । क० प्रि० ६-११-१ ।

हलकारी—सं० स्त्री० एक० । कपड़ा रंगने के पूर्व उसका रंग पक्का करने के लिए फिटकिरी, तेजाब आदि का पुट देने की क्रिया । र० बा० १-४८-२ ।

हलति—क्रि० प्र० । हिलने लगती । रा० १४-३७-४ ।

हलधर—सं० पुं० एक० । बलदेव । क० प्रि० ५-११-१ । रा० ६३ ।

हलना—सं० स्त्री० एक० । छंद विशेष । छं० मा० १-४४८-४ ।

हलाव—क्रि० प्र० । हिलाओ । र० प्रि० ८-४-३ ।

हलाव-चलाव—सं०पुं०एक० । हलाचला । र० प्रि० ८-३६-२ ।

हलाहल—[हल+आ√हन्+अच्]—सं० पुं० एक० । विष । रा० ६३ ।

हली—सं० पुं० एक० । हलधर, बलराम क० प्रि० ६-५२-२ । वि० गी० ८-४ ।

हल्यो—क्रि० प्र० । हिल गया । रा० १८-२०-१ ।

हवाई —सं० स्त्री० एक० । आतशबाजी का बाग (बुन्देलखण्डी) । रा० १३-३८-४ ।

हसन बेग—सं० पुं० एक० । जहाँगीर के दरबार का एक पठान योद्धा । ज० ९ ।

हसममय—वि० । विशेष्य—भूतल । नौकरो से युक्त । वी० ८-५४-४ ।

हस्त—[√हस्+तन्] । सं०पुं० एक० । हाथ । रा० १७-३०-१ । वि० गी० ८-१४-१ । ८-२५-२ ।

हस्तक—सं० पु० एक० । नृत्य की मुद्रा । वि० गी० १४-२७-४ ।

हस्तक भेद—स० पुं० बहु० । विविध प्रकार के हस्तसंचालन की क्रियाएँ । रा० ३०-६-२ ।

हस्तन को—सं० पुं० बहु० । हाथियो को । वि० गी० १०-५-२ ।

हस्तिनि—सं० स्त्री० एक० । नायिका का एक प्रकार । र०प्रि० ३-१२-२ । वी० २०-१८-१ ।

हस्तिनी—सं० स्त्री० एक० । नायिका-विशेष । र० प्रि० ३-१-२ । २. वि० । विशेष्य—रमनि । हस्तिनी नायिका के लक्षणो से युक्त । केशव ने हस्तिनी नायिका का लक्षण यो दिया है—"थूल अँगुरी चरन मुख अधर भृकुटि कटि-गोल । मदन-सदन रद कंधरा मंद चालि चित लोल ॥" र० प्रि० ३-११ । स्वेद मदन-जल द्विरद-मद-गंधित भूरे केस । अति तीछन वहु लोभ तन, भनि हस्तिनि इम भेस ॥ र० प्रि० ३-१२ । वी० २०-१८-१ ।

हहली—क्रि० प्र० । दहल उठा । रा० १७-५६-२ ।

हाँसिनि—१. सं० स्त्री० बहु० । मजाक, दिल्लगी । र० प्रि० १३-९-१ । २. क्रि० प्र० । हँसकर । र० प्रि० ७-५-४ ।

हाँसी—सं० स्त्री० एक० । १. कलहास । र० प्रि० २-५-३ । ६-९-१ । क० प्रि० १४-२१-१ । १५-४१-४ । २. मजाक, दिल्लगी । र० प्रि० ६-४४-१ । ८-२६-१ । २-२२-१ ।

हा—सं० पुं० एक० । दुख । क० प्रि० १६-१०-२ ।

हाइभाइ—सं० पुं० बहु० । हावभाव, नाज नखरा । र० प्रि० ५-३१-३ ।

हाक—सं० पुं० एक० । अधिकार । ज० ७३ ।

हाकलिका—सं० स्त्री० एक० । सोरठा, पंद्रह अक्षरो का एक वर्णवृत्त । छं० मा० २-४२-२ ।

हाटक—[√हट्+ण्वुल्] सं० पुं० एक० । सोना, धतूरा । र० प्रि० ३-३-२ । ८-२३-२ । क० प्रि० ५-१९-४ । १४-१७-२ । १५-१५-४ । रा० १२-२३-१ । र० बा० १-२७-१ । वी० २१-८ । २७-३ । ३२-४९ । वि० गी० १४-५६-४ ।

हाटक घटित—वि० । विशेष्य—ताटंक । सोने के बने । रा० ३२-५-२ ।

हाटक जटित—वि० । विशेष्य—गज । सोने से जटित, सोने से बने आभूषणो से युक्त । वी० २७-२८-१ ।

हाटक-रंग—१ सं० पुं० एक० । स्वर्ण-वर्ण, पीतवर्ण । र० प्रि० ३-३-२ । २. वि० । विशेष्य—पद्मिनी । सुवर्ण वर्ण-वाली । र० प्रि० ३-३-२ ।

हाटनि—सं० स्त्री० बहु० । बाजार (लगने का दिन) । 'हाटनि बाटनि जात बटा-लनि' । वि० गी० १४-८-३ ।

हाड़—सं० पुं० एक० । हड्डी । क० प्रि० ६-२१-२ । ६-२०-२ । ५-७-१ । रा० १४-२-२ । वि० गी० १४-५६-४ ।

हाड़नि—सं० स्त्री० बहु० । हड्डियाँ । क० प्रि० ६-२२-२ ।

हाड़ा—सं० पुं० एक० । क्षत्रिय जाति की एक शाखा । वी० ६-३६ ।

हाथ—[हस्त] सं० पुं० एक० । (अ) कर । र० प्रि० ३-२३-१ । ३-३१-२ । ३-४६-२ । ५-३६-१ । ६-२५-१ । ६-५-३ । १२-२४-४ । १२-४६-२ । १२-२६-२ । १३-१८-४ । १४-११-४ । क० प्रि० १०-८-३ । ११-६१-४ । १२-१८-४ । १२-२३-२ । १२-२५-१ । १३-११-१ । १३-४१-१ । १५-५८-२ । १५-७१-३ । १६-१६-१ । रा० २-१८-१ । ४-६-३ । छं० मा० १-५३-६ । १-६५-४ । र० बा० १-२७-२ । वि० गी० ८-१०-२ । ८-७-१ । ८-२४-१ । ६-१६-४ । ६-४४-१ । ६-४६-४ । ६-५१-२ । १३-७६-१ । १६-८३-१ । १७-३-१ । २१-२८-३ । २१-४५-१ । २५-५२-४ । २१-५३-४ । वी० १-२१ । १-३६ । ३-१० । ३-४३ । ३-४६ । ३-६२ । ५-३० । ५-५० । ५-६२ । ६-१० । ७-१४ । ७-५८ । ८-२४ । ८-२८ । ८-३४ । ८-३५ । ८-४२ । ६-१८ १०-२० १०-२५ । १०-३१ । १०-३२ । १०-४४ । १०-५७ । ११-४५ । १२-१८ । १२-३८ । १३-२ । १३-६ । ११-१५ । १४-३२ । १४-३३ । १४-३४ । १४-४५ । १७-४६ । १६-१ । १६-१० । २२-४ । २२-२७ । २२-५४ । २२-६८ । २२-७५ । २६-२० । २७ १३ । २५-१६ । २६-१२ । ३१-६८ । ३१-८० । ३२-२४ । ३२-४६ । ३२-५३ । २ वश । 'हरें हरें मन ऐंचि कै कीजै मन को हाथ' । र० प्रि० १०-२७-१ । रा० ५-१६-२ । ६-२८-१ । १२-१०-४ । १५-३६-४ । ३५-१०-४ । क० प्रि० ८-२७-१ ।

हाथन—सं पुं० बहु० । हाथो को । वि० गी० ६-३८-१ ।

हाथनि—सं० पुं० बहु० । हाथ । र० प्रि० १-२६-२ ।

हाथहि—(हाथ+हि—'हाथ') । सं० पुं० एक० । कर । र० प्रि० ६-५-३ । १२-१७-४ ।

हाथिन—सं० पुं० बहु० । गज । क० प्रि० ११-५६-३ । रा० १५-७-३ । २६-३-२ ।

हाथियै—(हाथि+यै)—'हाथि' । सं० पुं० बहु० । करि । क० प्रि० ६-७५-४ ।

हाथी—[हस्तिन्] सं० पुं० एक० । गज । क० प्रि० ६-५६-१ । ११-६२-४ । रा०

१६-२६-१ । ३४-४६-१ । र० बा० १-४१-४ । वी० ५-५० । ६-१८ । ६-५१ । ८-३६ । ८-५४ । ६-६ । १३-१६ । १४-३३ । १६-१७ । २६-३४ । ३२-५१ । २. बहु० । गज । क० प्रि० १२-१५-३ ।

हाथीमय—वि० । विशेष्य—भूतल । हाथियो से भरा । वी० ८-४४-४ ।

हानि—[√हा (त्यागना)+क्त-इनि] । सं० स्त्री० एक० । अनस्तित्व, नाश, क्षति । र०प्रि० २-१७-३ । २-२८-२ । १०-२-२ । क० प्रि० १०-२०-१ । ११-७३-१ । १२-२०-१ । रा० ३२-१६-२ ।

हानियें—(हानि+यें)—'हानि' । सं० स्त्री० एक० । अनस्तित्व । र० प्रि० २-८-१ ।

हानियैं—(हानि + यैं)—'हानि' । स०स्त्री० एक० । नाश । छन्द मे एक मित्रगण और एक शत्रुगण के मेल से होनेवाला फल—बन्धु हानि । क० प्रि० ३-२७-२ ।

हानी—१. सं० स्त्री० एक० । नुकसान । वी० ५-६० । २. क्रि० प्र० । मारा, काटा । रा० १२-३३-१ ।

हार—[हृ (हरण करना) + अण्—घञ् वा] १. सं० पु० एक० (अ) माला । र० प्रि० ६-३-१ । ६-४७-२ । ८-२८-४ । १०-८-४ । १०-६-४ । १३-१४-२ । क० प्रि० ४-१०-२ । ७-६-३ । १४-३३-१ । रा० ६-६३-२ । ७-३३-१ । ११-२८-१ । १२-६२-२ । १६-३०-१ । २०-४७-२ । २५-२५-१ । वी० २२-८७ । २६-६ । वि० गी० १६-४८-२ । २. जंगल, मैदान । क०प्रि० ८-४१-१ । (इ) खेत । "गतिनि के हार की विहार के पहरु-रूप" । र० प्रि० ११-४-१ । क० प्रि० १५-१५-१ । (ई) पराजय । क० प्रि० ८-४७-७ । रा० २६-२३-३ । वी० २-४ । (उ) छंद विशेष । छं०मा० १-४४८-७५ । २. बहु० । मालाएँ । "टूटि जात हार सब मिटत सिंगार है ।" । र० प्रि० ३-४०-३ । ४-७-१ । क० प्रि० ८-३४-४ । १५-१५-१ । १५-८६-२ ।

हारत—क्रि० प्र० । हार जाते, थक जाते । रा० ३१-२७-१ ।

हारही—क्रि० प्र० । हार गए । रा० २१-४३-३ ।

हारावली—सं० स्त्री० बहु० । मालाएँ । रा० १३-२५-१ ।

हारी—क्रि० प्र० । हारना, हार गई । र० प्रि० १-६-२ । ५-१२-३ । ६-५३-३ । ७-३६-२ । ११-४-२ । क० प्रि० १-२३-१ । रा० ५-३८-१ । ३४-४१-१ ।

हारि गए—सं० क्रि० । हार गए । रा० ५-३८-१ ।

हारिबे—क्रि० प्र० । हारने को । रा० २८-२-४ ।

हारिबे के नाते—सं० पु० एक० । हारने के लिए । वि० १-२२-४ ।

हारियत—क्रि० प्र० । हारते । रा० २८-१३-४ ।

हारियै—क्रि० प्र० । हार गये, हार जायेंगे । रा० १८-३०-४ । २८-१०-२ ।

हारि रहे—सं० क्रि० । हार गए । रा० ५-१७-१ ।

हारी—क्रि० प्र० । हार गयी । र० प्रि० १३-१२-१ । १३-१२-२ । १३-१२-३ । १३-१२-४ । १३-१२-७ । १३-१२-८ ।

हारीत—सं० पुं० एक० । कण्व महर्षि के शिष्य का नाम । वि० १६-५६-१ ।

हारु—सं० पुं० एक० । मुक्ताहार, माला । र० प्रि० ७-३१-१ । क० प्रि० ५-१०-३ ।

हारे—क्रि० प्र० । हार गये । र० प्रि० ६-२८-६ । ६-३८-६ । १४-१६-६ ।

हारि—क्रि० प्र० । हारता है । र० प्रि० ८-१७-६ । ६-१८-१ ।

हारो—क्रि० प्र० । हार गया । रा० १६-५०-३ ।

हारौ—क्रि० प्र० । हार गया । रा० २७-६-१ ।

हार्‍यौ—क्रि० प्र० । हारा । र० प्रि० १-२६-४ । १३-५-४ । १३-१२-३ । क० प्रि० १-२५-२ ।

हाल—सं० पुं० एक० । १. दशा, अवस्था । क० प्रि० ३-१३-२ । २. बाजी, पाली । रा० २६-११-१ ।

हाल गोला—स० पुं० एक० । गेंद । रा० २६-६-१ ।

हालति—सं० स्त्री० एक० । हालत, स्थिति, दशा । रा० १०-१६-२ । २. क्रि० प्र० । हिलती हुई । रा० १०-१६-२ ।

हाला—सं० स्त्री० एक० । मदिरा, शराब । क० प्रि० ३-४-२ । रा० १३-५१-१ ।

हालाहल—सं० पुं० एक० । विष, कालकूट (समुद्र मंथन के समय प्राप्त एक भयंकर विष जिसे महादेव ने पिया था) । रा० ७-२१-२ । ३७-२०-२ ।

हालाहली—सं० स्त्री० एक० । कालकूट विष । क० प्रि० ६-५४-२ ।

हाले—क्रि० प्र० । हिले । रा० १०-१४-४ ।

हाव—[√ह्वे+घञ (भावे) √हु+करणे वा] १. सं० पुं० एक० । आंगिक चेष्टा । वि० १६-११३-१ । १७-१०-३ । २. बहु० । प्रेम के भाव उदित होने पर उनके द्वारा की गयी स्वाभाविक चेष्टाएँ जो पुरुषों को आकृष्ट करती हैं । र० प्रि० ३-४-१ । ३-५२-३ ६-१५-२ । ६-१७-१ । ६-२१-२ । ६-२४-२ । ६-२७-२ । ६-३३-२ । ६-३६-१ । ६-४८-२ । ६-५१-२ । ६-५४-२ । ६-५७-१ । १४-२५-१ । क० प्रि० १-४८-१ । ८-४६-२ । १४-१३-३ । १५-६०-३ । ३. क्रि० प्र० । होऊँ । र० प्रि० ४-७-३ ।

हाव-भाव—१ सं० पुं० एक० । नाज नखरा । र० प्रि० ३-४-१ । ३-५२-३ । २. बहु० । र० प्रि० ५-४१-२ ।

हाव-भाव फलनि—स० पु० बहु० । हाव-भाव रूपी फल । क० प्रि० १५-६०-३ ।

हाव-भाव भनि भूरी—वि० । विशेष्य—

नरेस। सुन्दर हाव-भाव बनाये हुए। वी० ८-३०-१।

हास—[√हस्+घञ भावे] १. सं० पुं० एक०। (अ) हँसी, मन्दहास, परिहास, मजाक, दिल्लगी। र० प्रि० २-४-१। २-६-३। २-१०-२। ३-३-१। ३-७-३। ६-४१-२। ७-२४-३। ८-२६-३। ८-३६-१। ६-४-२। १३-५-१। १४-७-४। क० प्रि० ५-८-१। ६-३५-१। ८-४३-२। ६-२२-१। १५-२२-२। १६-४८-१। रा० ६-४२-२। ६-१८-। १-३६-१। (आ) प्रसन्नता। र० प्रि० ६-१०-३। (इ) हास्य रस—किसी व्यक्ति या वस्तु की साधारण से अनोखी आकृति, किसी की अनोखे ढंग की वेशभूषा तथा बातचीत, विचित्र प्रकार की चेष्टाएँ, अनोखे अलंकार आदि असगतिपूर्ण वस्तुओ या क्रियाओ को देखकर हृदय मे जो विनोद का भाव उत्पन्न होता है, वही हास्य रस कहलाता है। यह हास स्थायी भाव, विभाव, अनुभाव और संचारी से पुष्ट होकर 'हास्य रस' कहा जाता है। र० प्रि० १५-२-१। १५-४-१। ४. हास्य रस का स्थायी भाव, उपहास। वि० गी० १-१०-२। ७-७-१। २. बहु०। दिल्लगी। र० प्रि० १२-५-२।

हासनि—(हास+नि)—हास। सं० पुं० एक०। हँसी। र० प्रि० ३-५४-२। ७-६२-२।

हास-विलास—सं० पुं० बहु०। हँसी और विनोद। र० प्रि० २-६-३। २-१०-२। ८-२६-३।

हास-विलासनि—सं० पुं० बहु०। हँसी और आनन्द प्रदान करनेवाली क्रीडाएँ। र० प्रि० २-७-३।

हासरस—सं० पुं० एक०। हास्य रस, नौ रसो मे एक। र० प्रि० १-२-२। क० प्रि० १५-७८-४।

हासु—सं० पुं० एक०। १. हँसी। र० प्रि० ३-३४-२। क० प्रि० १५-८४-२। २. हास्य रस। दे० 'हास'। र० प्रि० १५-२-१। र० प्रि० १६-१३-१।

हास्य—सं० पुं० एक०। हास्य रस। दे० 'हास'। र० प्रि० १५-२-१। र० प्रि० १६-१२-१।

हास्य रस—दे० 'हास्य'। र० प्रि० १४-१-२।

हाहा—सं० पुं० एक०। विनती, अनुनय-विनय। र० प्रि० ६-५३-३। ७-३६-२। १३-३-४। क० प्रि० १६-४०-२।

हाहाइ—सं० स्त्री० एक। हाहाकार। रा० १७-४०-३।

हिं—१ संबन्ध कारक। र० प्रि० ६-१६-४। (औरहिं डीठि न आनत हैं)। ६-३-१। (दुति दंपतिहिं उपजि परत अनुराग। ११-७-१। (परदेसहि लीने)। क० प्रि० ११-२-१। (विक मंगनहिं मुवहिं दिन)। १२-६२-३। (गनिका कवहिं मनिकनिका अन्हाई) १४-४२-२। (जिनहिं प्रबोध)। १६-३१-२। (लै वाके मन मानिकहिं)। रा० ५-४७-१। (रामहिं माल सोहाई)। ११-३४-२। (खरदूषनहिं जुझाई)। १२-७-१। (सूपनखाहिं विरूप करी)। १३-२७-२। (मानहु हमहिं)।

३१-४५,७४। (तिहुँ सीतहिं देखिकै दुख पाये)। ३३-१८-४। (राम चले वय-कुठहिं)। ३६-३३-२। (गर्व चढ़े रघु-वंसहिं वारे)। ३९-३-१। (कहाँ हति-वापहिं जैहौ)। ३९-११-३। (विप्रहिं दई)। ज० १७४-२। (कौनहिं वसन जारु)। वि० गी० ११-४-३। (उठि धूरि धूरि चली अकासहि सोभिजै)। १-४६-६। (जन घर्नहि घरन मानत)। गी० २१-१७-४। (मायकहिं अगवन गए)। २६-५-२। (आए चंद्रमंडलहिं छाँडि)। २६-२८-४। (पटत गीत द्विज वेसहिं)। २९-४३-२। (नरकहिं गए)। २. करण कारक। र० प्रि० ८-५१-३। (वूझियै कौनहिं)। रा० ५-२८-१। (ये सुत कौन के सोभहि साजै) ३. ही। र० प्रि० ६-१३-४। (आजुहिं कैसे चले चित लीने)। १०-१९-१। (वीरहिं जीजै)। रा० ५-२४-२। (नामहिं के भुवपाल कहा-वत)। ३४-४-१। (रामहिं जानो)। वी० २५-६-१। (ताहि निवारति वारहिं वार सोमो)। ३१-४० १। (नातें राजा धर्महिं करै)।

हिंडोरनि—सं० पुं० एक०। झूला, हिंडोला। र० प्रि० ५-२३-१। ८-२८-४।

हिताल—सं० पुं० एक०। छोटी जाति का एक जंगली खजूर का वृक्ष। रा० २-१-१।

हिंदुव—सं० पुं० बहु०। हैंदव। र० बा० १-१८-४।

हिंदू—[सिन्धु] सं० पुं० एक०। हिन्दू जाति। वी० ५-८३। ६-२४। १२-१९। ज० ९३।

हिंसा—[हिंस+अ-टाप्] सं० स्त्री० एक०। हानि। वी० ५-१२-२।

हि—१. सं० पुं० एक०। हृदय। क० प्रि० १६-१०-२। २ कर्म और संप्रदा। का क। हिन्दी की एक पुरानी विभक्ति। इसका प्रयोग पहले सब कारकों में होता था पर पीछे कर्म और संप्रदान के (को, के) अर्थ में प्रयोग होने लगा। इसका प्रयोग करण कारक 'से' के लिए भी होता है। पाली में तृतीय और पंचमी विभक्ति के रूप में 'हि' का व्यवहार मिलता है। पीछे प्राकृत में यह सम्बन्ध और अपादान के लिए आने लगी। 'रामो' आदि की प्राचीन हिंदी में हे' रूप में भी यह कारक मिलता है। अप-भ्रंश में 'हा' और 'हे' रूप संबंध कारक के मिलते हैं। यह 'हो' या 'ह' सस्कृत के 'भिस' या 'भ्यास' से निकली है। सम्बन्ध कारक—र० प्रि० ५-७-२ (प्रभुता प्रभुहि समान) ८-३४-१ (कांपत देखत पुलक जमा-लहि) ८-२६-४। (बजावै बीनहि) १०-१४-१ (अति अपराधहि जानि) क० प्रि० ८-२-२ (राज्यक्षोहा वलानि) ८-४६-३। (द्विज दानहि लहत है) ९-११-१। (कारन को बिना कारन हि उयौ) ९-३०-१। (आर हि) ११-२-१। ११-६६-३। (मेरे हो) १२-५-१ (मेरे हि)। १२-१२-२।

(चन्दन हि लगावत)। १४-२०-१। (कौन हि बस मन जाइ)। १५-१२-१। से ४ (गुपाल हि नन्दलालहि)। रा० ३-३१-४। (पुष्पमालहि नाइ है)। ५-४०-१। (रिपु हि देखी)। ७-८-२। (लंकहि ओटि कलकित)। ७-८-२। (सकुठहि) ७-१२-३। (रामहि)। ८-२-४। (रामहि राज दयो)। १०-४४-२ (श्रीरामहि चित्र दोन्हो)। १०-४५-१। (भरतहि) ११-३८-२। (सियाहि सामुहे भई) १३-४५-१। (भालिहि देख्यो चाहत है)। १८-१-४। (कुम्भकर्णहि जाइ जगाओ)। २१-६-१। (३६-२६-१) (देसहि को अवुनाय) ३६-३१-१। (प्रजाहि के वृथा न पीडिये। छं० मा० १-३३-२। (भूठिहि)। १-६६-३। (पावहि)। वी० ४-३८-४। (भूलि तजहि सीह संहार)। ५-४२-३। वीरसिंघ सो विप्रहि दियो)। ५-७२-२। (नील-कंठ जनु मेदहि पाय)। ५-७६-२। (जैसे असुर नृसिंघ हि जानि)। ८-२६-२। (मति गति मंडित वज्रहि धरे)। ६-३७-२। (करन विचारसु डेरहि गये)। २१-१७-४। (नायकहि जगावनि)। २२-५८-३। (परसन पितहि पसारे हाथ)। २५-१८-४। (संत हृदय मनु हरिहि समेन)। ३०-१२-४। (केवल कलि भूदानहि देइ)। ३१-७०-२। (मित्रहि वहुत भाँति दूजान)। रा० १७६-१ से ४। (तमालहि तालहि)। १६४-४। (रहो द्वारहि ठाटी)। वि० गी० ३-२६-२। (कुदेवतहि बुद्धिहि टोहै)। ६-१८-१। (मंदवाहिनी मदंगा कावेरिहि वर बानि)। ७-६-२। (नाकहि जाहि)। ८-२६-२। (भासि विविहि छाँड़ि करत भोजन)। ६-१६-४। (जीवहि जोवन मुक्त)। ६-४८-४। (जीवहि बँधि परे भले बंदियखानी)। ११-४-३। (उति घूरि भूरि चली आकासहि सोभिजै)। १५-२६-१। (गये तपस्यहि)। १५-३१-२। (रूपहि तज)। करण कारक—र० प्रि० ३-५३-२। (प्रियहि मिलावै आनि)। रा० ६-२-२। (विसिष्ठहि मंत्र लए)। २६-३-४। (मानहु मिलन समुद्रहि चली)। 'हि' 'ही' के रूप मे—र० प्रि० १३-३७-१। (एकहि बार)। ५-७-२। (प्रभुता प्रभुहि समान)। ३-६०-१। (आपुहि केसव आसनु दीनो)। १०-१६-१। (अरु मीन तो नीरहि के जिए जीजै)। रा० २-१६-२। (यह कारज रामहि लायक)। ४-२१-४। (ऐसहि)। १५-२०-१। (ऐसेहि)।

हिअ—सं० पुं० एक०। हृदय। छं० मा० १-६६-६।

हित—[√धा+क्त]। सं० पुं० एक०। १. लाभ, कल्याण, मंगल, भलाई। र० प्रि० १-६-२। २-८-१। २-१७-१। ३-६२-१। ३-६३-१। ५-२१-१। क० प्रि० ३-३८-३। ८-१६-१। १०-२०-१। १०-३०-१। ११-३१-३। १२-२७-१। रा० ७-६-१। १७-२०-१। २३-३८-१। छं० मा० १-७२-४।

र० बा० १-१३-४ । १-३२-५ । वो० १-६४ । २-२ । ४-२ । २४-१६ । २९-३ । २९-४ । २९-५ । २९-११ । २९-३२ । २९-४० । ३०-१४ । ३१-३० । ३१-७६ । ३३-४२ । २. प्रेम । र० प्रि० २-१७-३ । ७-४१-३ । ९-१३-२ । १०-१४-१ । १०-२५-१ । १२-२४-१ । १३-६-२ । क० प्रि० १०-२०-१ । रा० १२-२७-१ । २१-२२-३ । ३३-२३-१ । ३. १–प्रेम । २–प्रेमाभिसारिका नायिका-विशेष । र० प्रि० ७-२५-१ । ४. भलाई की बात । र० प्रि० ४-७-३ । ५. प्रिय व्यक्ति । र० प्रि० ३-५९-१ । ६. अनुकूल कार्य अर्थात् उपाय । र० प्रि० ८-५-३ ।

हितकारिनी की अति द्वेपिनी—वि० । विशेष्य—पुरुषोत्तम की नारी (राजश्री) । हितकारी लोगो से अति शत्रुता रखने-वाली, हितैषियो का नाश करनेवाली । रा० २३-३०-२ ।

हितकारी—वि० । विशेष्य—सुत । हित करनेवाला । रा० १९-५-१ ।

हितकेरे—वि० । विशेष्य—उपदेश । हित करनेवाले । वि० गी० १६-६४-१ ।

हितनि—सं० पुं० एक० । प्रेम । र० प्रि० ५-१९-१ ।

हितभरी—वि० । विशेष्य—पताका । हितैषी । वो० १६-६-१ ।

हितवत—१ सं० पु० एक० । हितकारी । वि० गी० २१-८-१ । २. वि० । विशेष्य—भगवंत । हित चाहनेवाला । वि० गी० २१-८-१ ।

हित सब केरो—वि० । विशेष्य—पितु मेरो । सबका हितकारी या मित्र । रा० ३४-२१-२ ।

हित सहित—वि० । विशेष्य—दूत । हितैषी । क० प्रि० ८-१६-१ ।

हितहानि—१. सं० स्त्री० एक० । प्रेम का अनस्तित्व । र० प्रि० २-१७-३ । र० प्रि० १०-२०-१ । २. वि० । विशेष्य—चित्त । अहितकारी, भलाई न चाहनेवाला । क० प्रि० ६-३४-३ ।

हितु—सं० पुं० एक० । १. प्रेमी । र०प्रि० ४-७-३ । क० प्रि० ११-४४-२ । २. उपकार । क० प्रि० १५-२२-४ । ३. प्रेम । र० प्रि० ५-१७-[illegible] । १६-९-३ । क० प्रि० ३-३८-३ । ४. इष्ट वस्तु । र० प्रि० ११-१४-४ । ५. मित्र, हितेच्छु व्यक्ति । रा० ३४-२१-२ ।

हितु—१. सं० पु० एक० । (अ) हितू, मित्र । र० प्रि० ८-१४-१ । वि० गी० १३-३२-१ । (आ) प्रिय लोग, संबंधी । रा० १३-११-१ । २. स्त्री० । हितैषिणी, हित चाहनेवाली । र० प्रि० ८-५-३ । ३. वि० । विशेष्य—कान्ह । हितैषी, प्रिय । र० प्रि० ११-१२-३ ।

हितु नगन मुंडी नही को सदा—वि० । विशेष्य—राम । सदा नगे और मुंडित साधु वैरागियो का हितैषी (रावण द्वारा दी गयी गाली) । रा० १३-५८-१ ।

हिम—[√हि+मक्]—सं० पुं० एक० । बर्फ । क० प्रि० ५-६-३ । ६-३७-२ । १४-५०-२ । ज० १०८ । वि० गी० १५-३६-२ ।

हिमगिरि—सं० पुं० एक० । हिमालय पर्वत । क० प्रि० ४-११-१ । वी० २४-२ । २५-१४ । २८-३ ।

हिम-गिरि-प्रभा प्रभु—सं० पुं० एक० । हिमालय पर की प्रभा के स्वामी । क० प्रि० १४-५०-२ ।

हिमवंत—सं० पुं० एक० । भगवान् । वि० गी० १५-२६-२ ।

हिमवंत रसा—सं० स्त्री० एक० । हिमालय पर्वत की धरती । रा० २५-२४-१ ।

हिमांशु—सं० पुं० एक० । चन्द्रमा । रा० १२-४२-१ ।

हिमेस—(हिम + ईस)—सं० पुं० एक० । हिमेश, चन्द्रमा । वि० १८ -

हिम्मत—सं० पुं० एक० । धैर्य । ज० ८५ ।

हिय—सं० पु० एक० । १ हृदय या मन । र० प्रि० १-२४-४ । २-७-१ । २-८-१ । २-१२-४ । ४-१५-४ । ५-१७-३ । ६-१८-२ । ७-७-२ । ८-३७-३ । ७ १६-४ । १०-१५-३ । १३-६-२ । १४-१६-२ । १६-५-४ । क० प्रि० ६-१४-४ । ८-७-१ । ८-३६-१ । १०-२५-४ । ११-३१-३ । ११-६०-१ । १२-२७-१ । र० बा० १-८-१ । १-२५-२ । २. हृदय । रा० ३-२-२ । ६-२१-२ । ७-१५-२ । ६-५-१ । १३-२२-४ । १६-५३-३ । २०-११-१ । २४-१३-१ । २५-२ । २५-३६-१ । २५-३६-३ । २६-६-२ । २६-२३-६ । ३२-३७-१ । ३२-३६-२ । ३७-१६-२ । २६-१८-२ । ३६-१६-२ । छं० मा० १-१४-४ । १-१७-४ । १-४१-३ । र० बा० १-८-१ । १-२५-२ । वी० १-२ । २-१७ । ३-४६ । ५-४ । ५-१६ । ५-६१ । ६-२७ । ७-५ । ८-४५ । ८-५४ । ८-५६ । ६-१७ । ६-२३ । ६-५४ । १०-४० । ११-१६ । १५-१३ । १५-१४ । १५-३० । १७-२४ । १७-७४ । २१-७ । २२-६६ । २५-१६ । २६-३ । ३३-६ । वि० गी० ६-३०-१ । ७-१०-१ । १०-१६-२ । १३-३२-१ । १६-४८-१ ।

हियनि—सं० पुं० बहु० । अन्तःकरण । र० प्रि० ६-३८-२ ।

हियरा—सं० पुं० एक० । मन । रा० १३-७८-१ ।

हिया—अव्यय । स्थानवाचक क्रियाविशेषण । उदा० 'न कहत बनै हिया' । क० प्रि० ६-६-३ ।

हियें—१. सं० पुं० एक० । (अ) मन, वक्षस्थल । र० प्रि० १-२०-३ । ३-४४-१ । ३-४७-१ । ३-५४-१ । ५-६-१ । ५-१७-३ । ७-४१-३ । ७-१२-१ । ७-१८-३ । ८-५-४ । ८-६-२ । ८-१६-३ । ८-२४-४ । ६-४-३ । ११-११-४ । १२-२२-१ । १४-७-४ । १३-११-२ । क० प्रि० ५-१४-४ । ६-२०-२ । ७-२६-४ । ८-३७-१ । ८-४१-१ । ६-३१-२ । ११-४१-३ । ११-६६-२ । ११-६६-३ । १२-४-१ । १६-४७-२ । (आ) हृदय मे । वि० गी० १३-३-१ । १४-२१-१ । १६-३६-२ । १७-५२-१ । १७-६०-१ । १७-६१-२ ।

२०-४८-४ । २१-५२-१ । २२-६२-२ । २. बहु० । हृदय । र० प्रि० ५-३६-२ ।

हियें—सं० पुं० एक० । हृदय मे । छं० मा० १-१७-४ । १-६५-६ । २-४५-४ । वि० गी० १४-३१-२ । १४-५७-२ । १६-३८-२ । १८-७-१ । १९-६-२ ।

हियैं—सं० पुं० एक० । हृदय मे । वि० गी० ६-३१-२ । ८-२३-३ । ११-१५-१ ।

हियो—सं० पुं० एक० । १. अन्त:करण । र० प्रि० ८-३६-१ । १०-९-४ । ११-४-१ । १५-३१-२ । १५-९-१ । १६-६-३ । क० प्रि० ७-२१-३ । ११-२८-१ । ११-६६-३ । १३-४०-३ । १६-६-४ । २. हृदय । रा० ५-४०-१ । ७-२१-२ । ७-३६-३ । १७-२७-१ । १७-५६-२ ।

हिरन –[हरिण, √हृ (हरण करना) + ल्युट्] सं० पुं० एक० । १. नदी विशेष । वि० गी० ६-१६-१ । २. साधारण सिपाही । र० बा० १-४१-१ । १-४१-१ ।

हिरनकसिपु—सं० पुं० एक० । १. हिरण्यकश्यप—नरसिंह के पक्ष मे । २. (हिरण + कसिप)—सेना की शय्या—अमरसिंह के पक्ष मे । क० प्रि० ११-३०-३ ।

हिरन कसिपु दानकारी—वि० । विशेष्य—नरसिंह, अमरसिंह । श्लेष से—१. नरसिंह के पक्ष मे—हिरण्यकश्यप के नामक असुर का हन्ता । (यहाँ भगवान् विष्णु के चौथे अवतार नरसिंहावतार का उल्लेख है) । २. अमरसिंह के पक्ष मे—सोने की शय्या दान करने-वाले ।

हिरन कस्यप—सं० पुं० एक० । एक राक्षस । कश्यप और अदिति का पुत्र और प्रह्लाद का पिता जिसे विष्णु ने नरसिंह के रूप मे खभे से प्रकट होकर मारा था । रा० ६-३२-१ ।

हिरनाक्ष—सं० पु० एक० । एक राक्षस । हिरण्यकश्यप का भाई जिसे विष्णु ने वराह रूप धारण कर मारा था । रा० ६-३७-१ ।

हिरनाच्छ—दे० 'हिरनाक्ष । रा० २०-२०-२ ।

हिरनाछ—दे० 'हिरनाक्ष' । क० प्रि० ६-७१-१ ।

हिरन्य—स० पुं० एक० । सोना । उदा० 'भूमि हिरन्य मित्र को लहै' । वी० ३१-८३ ।

हिरन कस्यप—सं० पुं० एक० । प्रह्लाद का पिता । वी० २-६ ।

हिरन्य कश्यपु—दे० 'हिरनकस्यप' । वि० गी० १८-३-१ ।

हिरन्मय—सं० पु० एक० । हिरणमय खंड मे विष्णु कूर्मावतार मे विराजमान थे । वि० गी० ४-३५-३ ।

हिराइ—क्रि० प्र० । खोना । र० प्रि० १-२६-४ ।

हिराइये—क्रि० प्र० । खो जाता है । र० प्रि० १३-५-२ ।

हिराई—क्रि० प्र० । खोना । क० प्रि० ४-१०-४ ।

हिरातु—क्रि० प्र०। खो जाना, नष्ट होना। र० प्रि० १-२५-२।

हिलकी—सं० स्त्री० एक०। सिसक। र० प्रि० ६-४४-४।

हिलन—क्रि० प्र०। निकट जाना। र० प्रि०। ४-१०-४।

हीसत—(हीस+त)—'हीस'। १. सं० स्त्री० एक०। घोडो की हिनहिनाहट। क० प्रि० १५-६८-१। २. क्रि० प्र०। हिनहिनाते हैं। रा० १०-१६-२।

ही—१. सं० पुं० एक०। हृदय। र० प्रि० ८-१२-२। क० प्रि० ४-१४-२। १६-३६-१। २. क्रि० प्र०। थी। र० प्रि० ६-५-३।

हीजु—सं० पुं० बहु०। बीज। क० प्रि० ६-७६-३।

हीतल—सं० पुं० एक०। अन्तःकरण। र० प्रि० १२-२६-१। क० प्रि० १२-२३-१।

हीन—[√हा (छोड़ना)+क्त, त=न]। वि०। विशेष्य—दान। हीन कोटि का। केशव ने हीन कोटि के दान का लक्षण यो दिया है—"गुनि जाचना मिस दानु अति हीन ताकहुँ जानु।।" रा० २१-७-२। वी० ३१-६६-२।

हीन-क्रम—सं० पुं० एक०। काव्यगत दोष-विशेष जिसमे वर्णित विषयो के क्रम का निर्वाह न हो। क० प्रि० ३-१४-२।

हीननि को क्षेम—वि०। विशेष्य—वीरसिंह। हीन स्तर के लोगों का क्षेम करनेवाला। वी० ६-२३-१।

हीन रस—सं० पुं० एक०। काव्यगत दोष जो रस-विरोधी भाव के प्रसंग की नियोजना से होता है। क० प्रि० ३-१४-१। ३-३७-२।

हीय—सं० पुं० एक०। हृदय। क० प्रि० ५-३७-४। ६-२२-२। रा० १३-२५-१।

हीर—[√हृ+क]। सं० पुं० एक०। १. एक रत्न, हीरा। रा० ६-१०-२। ६-५७-३। ६-६३-२। २१-५३-२। ३६-१८-१। छं० मा० १-६१-४। २-३१। २. एक वर्णवृत्त जिसके प्रत्येक चरण मे भगण, सगण, नगण, जगण और नगण होता है। छं० मा० २-४७-२।

हीरन—वि०। विशेष्य—कोपर। हीरे जटित। रा० २१-५३-२। २६-१४-१।

हीरहि—(हीर+हि)—'हीर'। सं० पुं० एक०। हृदय। क० प्रि० १६-६६-२।

हीरा—१. सं० पुं० एक०। (अ) एक बहुमूल्य रत्न जो अत्यन्त कठिन और श्वेत-कान्ति-युक्त होता है। र० प्रि० १२-२६-२। १३-१८-४। क० प्रि० ५-६-१। ६-२०-२। ६-२२-४। १२-२३-२। वी० ६-२८। १६-३०। १७-४०। २१-१। ३२-४६। (आ) मन। क० प्रि० ६-२२-४। १६-३६-१। २. बहु०। रत्न विशेष। क०प्रि० १५-१५-३७-२।

हीस—सं० स्त्री० एक०। छड़ी। क० प्रि० ८-४३-१।

हीसर्स—सं० स्त्री० एक० । ईर्ष्या, स्पर्द्धा ।

हुइ—क्रि० प्र० । हुई । रा० १३-३३-२ ।

हुकुम—(अरबी) । सं० पुं०एक० । आज्ञा । वी० ५-६२ । ज० ७३ । १२७ ।

हुतभुक—१. सं०पु०एक० । (अ) अग्नि—शिव के पक्ष में । (आ) वडवानल—समुद्र के पक्ष में । क० प्रि० ११-३१-३ । २. बहु० । देवता—अमरसिंह के पक्ष में । क० प्रि० ११-३७-३ ।

हुतभुकहित मति—वि० । विशेष्य—रुद्र, समुद्र, अमरसिंह । श्लेष से—(अ) रुद्र के पक्ष में—जो अग्नि के हित पर बुद्धि रखते हैं । (आ) समुद्र के पक्ष में—जो बड़वाग्नि का हितू है । (इ) अमरसिंह के पक्ष में—देवताओं के हित में (यज्ञादि में) जिनकी मति है ।

हुतासन—[हुत√अश् (खाना)+अच्+अन] सं० पुं० एक० । अग्नि । र० प्रि० १-२२-४ । ५-३३-२ । क० प्रि० ५-३५-२ । रा० २०-११-४ । वी० २६-३४ । ३१-३६ ।

हुतासन मीत—सं० पुं० एक० । हवा । र० प्रि० ८-५२-१ ।

हुतिये—क्रि० प्र० । थी । रा० ६-२६-३ ।

हुती—क्रि० प्र० । वी० । र० प्रि० ३-७१-१ । ३-७३-४ । ५-१४-१ । ५-३४-१ । ६-२८-२ । ६-५५-१ । ८-३७-१ । ९-११-४ । ९-१७-२ । १२-१०-७ । १६-३-३ । रा० १९-५४-३ । (हुई) ।

हुती दृग—क्रि० प्र० । दृग में चढ गयी, पसन्द आयी । रा० १५-६-३ ।

हुते—क्रि० प्र० । थे । र० प्रि० २-९-३ । ६-५६-१ । १४-१७-३ । रा० ५-१२-१ । १५-६-३ । २१-१५-२ । २१-५१-१ । ३१-७-२ । ३४-१९-१ । ३४-३४-१ । ३७-६-१ ।

हुतो—क्रि० प्र० । करना था । रा० १७-१६-१ । ६४-२७-१ । ३४-३२-१ ।

हुत्यो—क्रि० प्र० । था । रा० ६-२६-१ ।

हुरमयी—सं० पुं० एक० । नृत्य का एक प्रकार, आग के अंगारो पर नाचना ।

हुलसी—क्रि० प्र० । हर्षित हो गई, उल्लसित हो गई । रा० ३२-९-१ ।

हुलस्यो—क्रि० प्र० । उल्लसित हो गयी । रा० २२-८-३ ।

हुलास—सं० पुं० एक० । उल्लास, उमंग, आनन्दातिशय । र० प्रि० ३-४७-१ । क० प्रि० ५-३३-१ । १२-४-१ । वी० ३३-१९ । वि० १०-१६-२ । १०-१७-४ ।

हूजे—क्रि० प्र० । होइये । र० प्रि० ३-२३, १ । १२-२९-१ ।

हून—१. सं पुं० एक० । हूण । एक बर्बर जाति जो अक्सर भारत पर चढाई करती थी । ज० १०२ । २. बहु० । हूण लोग । उदा० "सौगतादिक भाग से सब हून मागध अंग" । वि०गी० १२-७-१ । १३-५७-१ । १३-५८-१ । १३-६३-२ । १३-७४-२ । उन (का०ि) ।

हूली—१. सं० एक० स्त्री० । पीडा । र० प्रि० ११-१०-१ । २. क्रि० प्र० । हर्षित हो गई । र० प्रि० १-२७-३ ।

हूहू—सं० पुं० एक० । एक गन्धर्व । क० प्रि० १६-४०-२ ।

हृदय—[√हृ (हरण करना)+कयन्-दुकुच] । सं० पुं० एक० । १. मन ।

र० प्रि० ११-४-३ । क० प्रि० ८-४१-४ । १५-४३-४ । २. दिल, अंतःकरण । रा० ३०-१८-३ । ३२-३५-२ । र० बा० १-५-१ । १-२३-३ । वो० २५-१८ । २६-१५५ । वि० गी० २-६-४ । १०-१४-४ । १५-६-१ ।

हृदयकमल—सं० पुं० एक० । हृदय रूपी कमल । रा० २४-२०-१ । वि० गी० १०-१४-४ । १६-१०४-२ ।

हृदय-कमल-नैन—सं० बहु० एक० । मन रूपी कमल के नेत्र । र० प्रि० ११-४-३ । क० प्रि० ८-४१-४ ।

हृदत-कमलु—सं० पुं० एक० । मन रूपी कमल । क० प्रि० १५-४३-४ ।

हृदयावलि—स० पुं० बहु० । हृदय की बनी हुई माला । रा० ५-४६-२ ।

हृदै—स० पु० एक० । हृदय मे । वि० गी० १२-५-२ ।

हेत—स० पुं० एक० । १. प्रीति, प्रेम । र० प्रि० ७-१४-३ । ८-५-४ । क० प्रि० ८-७-३ । २. हितू । क० प्रि० ६-२६-३ । ३. कारण । र० प्रि० ७-७-१ । १४-७-३ । १४-३६-२ । क० प्रि० १२-२४-४ । १४-७-१ । वि० गी० ८-२६-४ । १४-८-३ । २०-६-२ । २०-२६-३ ।

हेतु—[√हि + तुन्] । स० पुं० एक० । १. कारण । क० प्रि० ६-६८-२ । १४-८-३ । वि० गी० ८-३३-२ । ६-१७-१ । ६-१७-१ । ६-४६-२ । १४-१४-३ । २०-१४-१ । २. अलंकार-विशेष । जहाँ कारण को ही कार्य के रूप मे वर्णित करते है । क० प्रि० ६-१-१ । ६-१५-१ । ३. उपमा अलंकार का एक भेद—जहाँ उपमान साधारणतः उपमेय से लीन जंचे, वहाँ हेतूपमा होता है । क० प्रि० १४-२-१ ।

हेतोपमा—सं० स्त्री० एक० । दे० 'हेतु' । क० प्रि० १४-२-१ । १४-७-१ ।

हेमंत—[हि + झ-अन्त + मुरच्] सं० पुं० एक० । हेमन्त ऋतु । क० प्रि० ७-३५-२ । ७-३६-४ । वी३ १५-१० ।

हेमंतरितु—स० स्त्री० एक० । ऋतु विशेष । क० प्रि० ७-३६-४ ।

हेम—[हि + मन्] १. स० पुं० एक० । सुवर्ण, सोना । रा० ६-६३-२ । वो० ६-३१ । १३-१६ । ३३-३ । ज० १२४ । १५८ । २. वि० । विशेष्य—हंस । सुवर्ण रंग के । रा० २३-३८-१ ।

हेमकरन—सं० पुं० एक० । हेमकरन । उदा० "जिमि हेम करन हूआ" । र० १-२०-१ ।

हेमकुपी—सं० स्त्री० एक० । सोने की कुप्पी । रा० ३६-४-२ ।

हेमवती—स० स्त्री० एक० । हेमवती । उदा० "सरजू क्षिप्रसेन सुभ हेमवती जू लेखि" । वि० गी० ३-१४-२ ।

हेममय—वि० । विशेष्य—आसन । सुवर्णमय । रा० २६-२०-१ ।

हेममृग—स०पुं०एक० । सोने का हिरण । रा० १२-१५-२ । छ० मा० १-५२-४ ।

हेम हंस—सं० पुं० एक० । स्वर्ण के रंग का हंस जो ब्रह्मा जी का वाहन है । रा० १३-३८-१ ।

हेमु—सं० पुं० एक० । सोना । क० प्रि० ५-४३-१ । ५-४४-१ ।

हेरत—क्रि० प्र० । देखता है । र० प्रि० ८-३३-१ । ११-४-१ । २. देखते ही । र० प्रि० १३-५-२ । क० प्रि० ४-१०-४ ।

हेरति—क्रि० प्र० । हेरती है । र० प्रि० ११-१७-५ । रा० १४-२६-२ ।

हेरि—१ सं० स्त्री० एक० । आह्वान । छं० मा० १-२३-५ । २. क्रि० प्र० । देखकर । र० प्रि० ८-३२-४ । रा० ६-४ १ । २३-३६-२ ।

हेरिहियो—क्रि० प्र० । गौर करना । रा० ६-४-१ ।

हेरे—क्रि० प्र० । देखता । र० प्रि० १-२७-३ ।

हेरो—क्रि० प्र० । देखता है । र० प्रि० १-२७-१ ।

हेरौ—क्रि० प्र० । देखो । रा० १७-४५-१ ।

हेलहि—(हेल+हि)—'हेल' । सं० पु०-एक० । खेल । र० प्रि० ६-१६-४ ।

हेला—[हिल् (अनादर करना)+अ—ड=ल]—स० स्त्री० एक० । स्त्रियों का शृंगार सूचक व्यक्त हाव जो एक प्रकार का सत्वज अलंकार है । र०प्रि० ६-१६-१ । ६-१८-२ । ६-४८-१ ।

हेली—सं० स्त्री० एक० । सखी । र० प्रि० ६-११-४ ।

हैहय—स०पुं०एक० । कार्तवीर्य सहस्रार्जुन । (हैहयवंशी कार्तवीर्यार्जुन) । रा० ७-२२-४ । १६-११-४ । छं० मा० १-७२-६ । ज० २०० ।

हैहय राज—दे० 'हैहय' । रा० ४-२२-२ । ७-२१-१ । ७-२६-१ । १६-११-३ ।

हैहयाधिराज—दे० 'हैहय' । ७-१६-१ ।

होइँ—क्रि० प्र० । होता है । र० प्रि० ६-३०-१ ।

होइ—क्रि० प्र० । हो, होना है । र० प्रि० १-१४-२ । १-१९-२ । ३-९-१ । ३-२२-१ । ३-३८-१ । ३-५२-५ । ३-५९-१ । ३-६७-१ । ३-६३-१ । ३-४२-१ । ६-५४-१ । ७-१०-१ । ७-११-४ । ७-३७-१ । ८-१५-१ । ८-१७-६ । ८-४८-१ । १०-२-२ । १०-२२-६ । १०-३१-१ । १०-३२-२ । १०-२९-२ । १३-२१-२ । १४-२७-१ । १४-३३-१ । १६-२-२ । १६-६-२ । १६-८-१ । क० प्रि० ३-२०-१ । ३-२६-१ । ३-२७-१ । ३-२७-४ । ३-२८-३ । ३-३२-१ । ३-४१-१ । ३-४९-२ । ३-४९-२ । रा० ६-२४-२ । ९-६-३ । ९-४२-२ । १०-८-२ । १०-२५-३ । १०-३-२ । १२- ७-४ । १३-४६-२ । १३-५७-२ । १५-८-२ । १५-२१-२ । १७-१५-२ । १८-६-२ । १८-३०-३ । १८-३१-२ । १९-१७-३ । २१-१-२ । २३-२९-१ । २५-३४-३ । २५-३५-१ । २५-३७-२ । २५-३८-२ । २६-१०-१ । २७ ११-२ । २७-११-३ । २ -१०-१ । २९-२-१ । २९-९-१ । २९-१०-१ । ३३-७-२ । ३३-४०-२ । ३३-४०-३ । ३३-३८-१ । ३४-८-१ । ३४-८-२ । ३७-२२-२ । ३९-३९२ । ३९-३८-३ ।

होइगी—क्रि० प्र० । होगी । र० प्रि० ८-५-३ ।

होइगो—क्रि० प्र० । होगा । रा० २६-३५-२ ।

होई—क्रि० । हो जाता है, होगा, हो । रा० ७-२०-६ । ७-४२-२ । ७-४२-४ । १०-३६-१ । १२-६६-१ । १५-३४-२ । ३७-१०-२ ।

होउ—क्रि० प्र० । होना है । रा० ७-३३-३ ।

होऊ—क्रि० प्र० । हो । रा० ७-३३-३ ।

होड़—सं० स्त्री० एक० । प्रतिस्पर्धा, प्रतिद्वन्द्विता । र० प्रि० ३-७३-१ ।

होड़ीहोडा—सं० स्त्री० एक० । स्पर्धा । क० प्रि० १२-२१-२ ।

होत—क्रि० प्र० । होता । र० प्रि० ३-४७-३ । ३-६६-२ । ५-१३-२ । ६-३-१ । ६-४६-३ । ८-१-१ । ८-८-२ । ८-१६-१ । ८-८१-१ । ८-५३-२ । ८-५३-२ । ११-४-७ । ११-१२-३ । १४-१-२ । १४-१४-२ । १४-१८-१ । १४-२६-१ । १४-३१-५ । क० प्रि० १-१-१ । १-२-२ । ३-४-२ । ३-२७-३ । ३-२७-७ । ४-२२-५ । ६-१२-८ । रा० ३-२०-१ । ५-८-१ । ५-२१-२ । ५-२२-३ । ५-२६-३ । ६-२५-२ । ६-३६-१ । ६-३७-२ । ६-४१-२ । ११-१२-२ । १२-३८-१ । १२-५८-२ । १३-१-१ । १३-६०-२ । १७-४६-२ । २१-१०-२ । २३-१४-२ । २३-१७-१ । २३-२०-१ । २३-३५-१ । २४-३-२ । २४-४-१ । २५-१६-१ । २५-२१-२ । २६-१६-२ । २७-३-५ । २८-१२-१ । २६-६-२ । २६-२१-२ । २६-४२-२ । ३०-६-२ । ३०-१८-६ । ३०-२०-५ । ३०-३४-१ । ३१-१-१ । ३१-४-२ । ३३-२१-१ । ३३-२६-२ । ३५-७-२ । ३६-३२-१ । ३८-१३-१ । ३२-१६-१ ।

होति—क्रि० प्र० । होती है । र० प्रि० २-८-२ । ३-२८-२ । ६-५-२ । १०-५-३ । क० प्रि० ५-२६-५ । ६-७-२ । रा० ६-४८-२ । १३-२३-२ । १३-८७-१ । २२-१७-१ । २३-८-४ । २३-१६-२ । २४-२३-१ । २५-५-१ । ३२-३१-२ । ३३-४६-१ ।

होतु—क्रि० प्र० । होता है । र० प्रि० ५-२५-१ । ७-१४-४ । ८-६-२ । १४-६-४ ।

होते—क्रि० प्र० । होते । र० प्रि० ३-७-४ ।

होतो—क्रि० प्र० । होता । रा० २४-१०-४ ।

होन—क्रि० प्र० । होने । र० प्रि० १३-६-३ । रा० ३-५-२ ।

होनी—वि० । विशेष्य—वैस । होनहार, सुन्दर । क० प्रि० ११-८३-१ ।

होनी वैस—वि० । विशेष्य—केस । सुन्दर रूपवाला, होनहार । क० प्रि० ११-८३-१ ।

होम—[√हु+मन्]—सं० पुं० एक० । १ ब्राह्मणों द्वारा नित्य किए जानेवाले पंच महायज्ञों में से एक, देवयज्ञ ।

र० प्रि० ५-३३-२ । क० प्रि० ७-१०-१ । २. हवन, यज्ञ । रा० ३-५-२ । १७-५३-२ । १८-२९-१ । १८-३०-३ । १९-१६-३ । १९-२४-१ । २४-१५-२ । वी० १-११ । १८-९ । २६-३४ । ३३-२ । वि० गी० ७-५-२ । ८-२३-१ । १७-२०-२ ।

होम धूम—सं० पुं० एक० । यज्ञ करने से निकला धुआँ । क० प्रि० ७-१०-१ ।

होम-धोम युत—वि० । विशेष्य—मुनिवास । होम के धुएँ से युक्त, जहाँ यज्ञादि किये जाते हो । क० प्रि० ७-१०-२ ।

होम मन्त्र—सं० पुं० बहु० । होम के मन्त्र । रा० २०-३७-२ ।

होम हुतासुन—सं० पुं० एक० । होमादि ले निकला हुआ धुआँ । रा० १-४८-२ ।

होय—क्रि० प्र० । होता हैं । र० प्रि० ४-१२-१ । १०-३१-१ । १४-३७-१ ।

होरिल राज—सं० पुं० एक० । राजा विशेष । क० प्रि० १-२७-१ ।

होरिल राव—सं० पुं० एक० । रामशाह का भाई । वी० २-४० । १३-१७ । १३-१८ ।

होरी—सं०स्त्री०एक० । होलिका । लकड़ी, पेड, घास-फूस आदि का ढेर जिसका दहन फाल्गुन की पूर्णिमा की रात मे होता है । र० प्रि० १५-९-१ ।

होवै—क्रि० प्र० । होगा । रा० १६-२७-२ ।

होंहि—क्रि० प्र० । हो जायगी । र० प्रि० ४-१-१ । रा० ११-३७-२ । १२-५०-३ ।

होंहिगे—क्रि० प्र० । होते है । रा० २-२४-४ । ३३-५५-३ ।

होहि—क्रि० प्र० । हो जा, हो जायगा । र० प्रि० १४-२१-१ । १४-२४-१ । रा० १२-८-१ । १२-१८-२ । १४-२५-१ । १६-७-२ । १७-४९-५ । ८-३०-४ । १९-१८-२ । ३९-३९-३ ।

होहिगो—क्रि० प्र० । होता है, होगा । रा० १३-९०-१ । ३३-३३-३ ।

होहु—क्रि० प्र० । १ हूँगा । र० प्रि० ९-१७-४ । (होऊँ, हो जाऊँ) रा० ३६-१७-१ । २ होकर । रा० ७-१७-२ । १०-४२-१ । १३-३४-१ । १३-३५-२ । १३-६०-१ । २१-१९-२ । ३९-३०-२ । ३९-३६-१ ।

होहुगी—क्रि० प्र० । हो जाऊँगी । र०प्रि० ११-४-६ ।

हौं—१ उत्तम पुरुष, एक० सर्वनाम । (हिं० मैं) । उदा० चाहत हो । रा० १२-१२-१ । र० २-१२-३ । २-१३-४ । ३-२५-१ । ३-२६-२ । ३-६४ १ । ३-७३-४ । ५-१४-२ । ५-१५-३ । ७- -४ । ७-२९-३ । ७-३८-३ । ८-१२-४ । ८-२८-४ । ८-३८-३ । ८-३७-३ । ९-७-३ । १०-४-३ । १०-१३-४ । १०-१५-३ । १०-१९-४ । १०-२२-३ । ११-४-२ । १२-१-३ । १२-६-२ । १२-९-१ । १२-१५-३ । १२-२५-४ । १३-४-१ । १३-१२-४ । १३-१५-२ । १४-५-३ । १४-६-४ । १४-२९-४ । १४-३९-२ । क० प्रि० ३-३८-२ । ३-४२-४ । ६-१९-३ । ८-४३-४ । १०-१०-४ । १०-१४-१ । १०-१८-४ । १०-२०-१ । ११-६६-४ । १२-५-२ । १४ १०-३ ।

१५-१२५-१ । १६-१-२ । १६-१-२ । १६-३९-' । १०-३-१ । रा० १-२१-२ । ४-१२-२ । ४-२७-२ । ४-२९-१ । ५-२८-२ । ५-३४-२ । ५-४५-१ । ७-२९-१ । ७-३९-१ । ९-२४-२ । १०-९-२ । १०-३३-१ । ११-१२-२ । ११-३८-१ । १२-९-१ । १२-१२-१ । १२-२९-१ । १२-२९-२ । १३-९-२ । १३-७३-१ । १५-२४-१ । १५-२५-४ । १६-१०-४ । १६-९-२ । १६-३३-३ । १७-४४-२ । १७-४५-२ । १९ २२-२ । १८-१८-१ । १८-२२-१ । १८-२३-१ । १९-४५-२ । १९-२२-२ । १९-५०-३ । २१-३८-१ । २४-२७-१ । २४-१३-१ । २६-३४-४ । २१-१-४ । ३५-१८-१ । ३३-२३-२ । ३३-५०-२ । ३३-५४-३ । ३४-३-२ । ३४-४-२ । ३४-११-१ । १४-२३-१ । ३५-२-३ । ३५-२६-२ । ३६-१७-१ । ३६-१८-१ । ३६-३३-१ । ३७-२२-१ । ३८-४-१ । ३९-१४-२ । ३९-१-२ । छं० मा० १-४०-४ । १-६३-३ । १-७६-५ । शि० न० २५-४ । र० बा० २-३१-४ । वी० १-१७-१ । १-१७-६ । १-२९-१ । १-३१-६ । १-३४-१ । १-५७-२ । १-५८-६ । २-१४-१ । ३-५-१ । ४-४-१ । ४-११-४ । ५-५२-१ । ७-४८-१ । ७-४८-२ । ८-९-१ । ९-३५-२ । १३-९-५ । १३-२२-२ । १६-२०-४ । ३२-५०-३ । ज० १३९-३ । १-९९-२ । वि० गी० ३-१२-१ । ५-१८-२ । ६-६९-३ । ८-१२-३ । ८-३३-१ । ८-३७-१ । ९-४-१ । ९-६-२ । ९-२१-२ । १३-४९-२ । १३-६२-२ । १३-७३-१ । १३-७४-१ । १४-१९-१ । १४-५७-१ । १५-४४-२ । १६-३९-२ । १६-६१-१ । १६-६२-२ । १६-८८-१ । १६-८८-२ । १७-७-१ । १७-९-२ । १६-६१ १ । १६-६२-२ । १६-८८-१ । १६-८८-२ । १७-२५-१ । १७-२५-१ । १७-३९-१ । १७-४१-१ । १७-४९-१ । १७-५८-१ । १८-२०-२ । १९-२४-२ । २०-४४-१ । २०-४-१ । २१-८-१ । २. क्रि० प्र० । हूँ । गा० १-२१-२ । ४-१--४ । ४-२७-२ । ४-२९-१ । ५-१९-१ । ५-२४-२ । ५-२८-२ । ५-३४-२ । ५-४५-१ । ७-८-१ । ७-८-२ । ७-८-४ । ७-१४-८ । ७-२८-२ । ७-२९-२ । ७-२०-२ । ७-२९-२ । ७-२९-३ । ७-३७-३ । ७-३७-४ । ७-३९-१ । ७-४०-१ । ९-७-१ । ९-२४-१ । ९-२६-४ । १०-९-२ । १०-३३-१ । १०-३७-२ । १०-३७-१ ।

हौस—स० स्त्री० एक० । उत्कंठा, लालसा । र० प्रि० ६-३४-३ ।

हौ—क्रि० प्र० । हौ । रा० २-१९-२ । --२२-२ । २-२२-२ । ४-२२-२ । ६-१६-२ । ७-२२-२ । ७-२८-१ । ७-३४-१ । ७-३४-२ । ६-२८-१ । ७-३४-१ । ७-३४-२ । ७-३८-२ । ७-४१-३ । ९-३३-१ । ९-३४-१ । ९-३४-२ । ९-३४-३ । ९-३४-४ । ९-३४-४ । ९-३४-५ ।

हौआ—सं० पुं० एक० । एक कल्पित वस्तु जिसका नाम लेकर स्त्रियाँ बच्चो को डराया करती हैं । ज० ४२ ।

होने—क्रि० प्र० । होने । र० प्रि० ८-५०-३ ।

ह्री—सं० स्त्री० एक० । लज्जा । क० प्रि० १६-१०-१ ।

ह्वै—क्रि० प्र० । हो । र० प्रि० १-२३ २ । ३-५२-४ । ३-६-१ । रा० २९-२०-५ । ३२-३३-१ । ३४-३४-२ । ३८-३६-३ । ३४-३८-२ ।

क्ष

क्षम्यो—क्रि० प्र० । क्षमा कर दिया । रा० ३६-१९-२ ।

क्षित्रिघर— सं०पुं०एक० । पहाड, भूघर । वी० १-३१ ।

क्षितिनाथ—सं० पुं० एक० । राजा । वी० ८-९८ ।

क्षोभ—सं० पुं० एक० । दुःख । वी० १-१४ । १-४० । १-४६ । २-१८ ।

क्षोभे—क्रि० प्र० । क्षोभित हो । रा० २५-११-२ । (विषयो मे लोन हो) ।

ज्ञ

ज्ञाति—सं०पुं०एक० । बंधु । वी० १३-१७ ।

ज्ञान—सं० पुं० एक० । विवेक । वी० २१-२० । २८-३२ । ३०-१२ । ३२-१७ । ३३-१२ ।

ज्ञानी—सं० पुं० एक० । विवेकी । वी० २१-२४ ।

परिशिष्ट

पौराणिक संज्ञाओं की टिप्पणियाँ

अत्रि—सं० पुं० एक० । सप्तर्षियो मे से एक। ये ब्रह्मा के पुत्र माने जाते हैं। इनकी स्त्री अनसूया थी । दत्तात्रेय, दुर्वासा और सोम इनके पुत्र थे । इनका नाम वंश प्रजापतियो मे भी हे । वि० १६-५३-२ ।

उमाधो—सं० पुं० एक० । उमा के पति शिव । जब पार्वती ने हिमालय के यहाँ जन्म लिया, तब शिव को प्राप्त करने के लिए उन्होने कठिन तपस्या की। उनकी माता ने संतान का दुःख न देख सकने के कारण कन्या के निकट जाकर 'उमा' अर्थात् ऐसा मत करो कहा। तब से पार्वती का नाम 'उमा' पडा । (हरिवंश) वि० गी० ११-३०-२ । ११-५२-१ ।

कल्पवृक्ष—सं० पुं० एक० । पुराणानुसार देवलोक का एक वृक्ष जो समुद्र मंथन के समय समुद्र मे निकला था और चौदह रत्नो मे माना जाता हे। यह इन्द्र को दिया गया । हिन्दुओ का विश्वास है कि इससे जिस वस्तु की प्रार्थना की जाय, वही यह देता है। इसका नाश कल्पात तक नही होता। इमी प्रकार का एक पेड़ मुसलमानो के स्वर्ग मे भी है। छं० मा० २-६-२ (संस्कृत) ।

कुंभकर्न—स० पु० एक० । एक राक्षस का नाम जो रावण का भाई था। रामायण के अनुसार वह छह महीने सोता था। छं० मा० १-७१-४ ।

गर्ग—सं० पु० एक० । एक वैदिक ऋषि । ये अगिरस भरद्वाज के वंशज थे। वि० गी० १६-५४-१ ।

गाधि—सं० पुं० एक० । विश्वामित्र के पिता का नाम । ये कुशिक राजा के पुत्र थे। हरिवंश मे लिखा है कि कुशिक ने इन्द्र के समान पुत्र प्राप्त करने के लिए तपस्या की । तब इद्र के अश से विश्वामित्र उत्पन्न हुए । वि० गी० १३-१-२ ।

सज्ञाओ का विशेषणवत् प्रयोग

अंगनि—स० स्त्री० बहु० । कुच, कचादि के भार मे नमित अगवाली अर्थात् 'अगनि' युवावस्था का विशेषण है। क० प्रि० १५-११५-२ ।

अंजनजुत—अंजन+जुत । पु० एक० । कज्जलि सहित लोचन का विशेषण। क० प्रि० १५-५५-२ ।

अबला—सं० स्त्री० एक० । निर्बल, बल-हीन । र० प्रि० १४-३४-२ ।

अभिलाषा—पु० बहु० । इच्छुक, चाहने वाले । र० प्रि० ३-४-४ ।

अयान—पुं० बहु० । अज्ञानी, मूर्ख । क० प्रि० १-५२-२ ।

अरि—पुं० एक० । हठपूर्वक । र० प्रि० ६-४७-२ ।

अरुन—पुं० एक० । लाल । क० प्रि० ६-१६-२ । १. 'ओ' का विशेषण । क० प्रि० ६-१६-२ । २ 'अधर' का विशेषण । क० प्रि० ६ १२-२ । १५-३८-१ । ३. 'बधु जीव' का विशेषण । र०प्रि० १०-८-१ ।

असु—पुं० एक० । कष्टदायक, दुःख पहुँचानेवाले । 'आकाश, अवनि' का विशेषण) । क० प्रि० १०-३३-२ ।

आनन्दकंद—पुं० एक० । आनन्द प्रदान करनेवाला, आनन्द का स्रोत । १ 'गया गजाधर' का विशेषण । क०प्रि० २-८-१ । २ 'गणेश' का विशेषण । र० प्रि० १-१-२ । ३. 'चंद' का विशेषण । क० प्रि० ४-४-४ । र० प्रि० १४-३८-५ ।

इन्द्र—स० पुं० एक० । देवेन्द्र । 'इन्द्रजीत' का विशेषण । क० प्रि० ४-२२-४ ।

कंचन—पुं० एक० । 'बालय' का विशेषण । क० प्रि० १५-२८-२ । 'मुदगी' का विशेषण । क० प्रि० १५-२६-४ । 'कुसुम' का विशेषण । क० प्रि० १५-८२-१ ।

कनक—१ पुं० एक० । धतूरा, सोना । 'पहिरा' का विशेषण । क०प्रि० १५-२१-२ । १५-३४-४ । १५-७-१ । 'बैठको' का विशेषण । क० प्रि० १५-१७-२ । 'कचोरा' का विशेषण । क० प्रि० १५-६२-२ । 'कलम' का विशेषण । क०प्रि० १५-६६-२ । 'केदार' का विशेषण । क० प्रि० १५-६८-१ । 'मलाका' का विशेषण । क० प्रि० १५-६१-१ । २. पुं० एक० । सोने का रंग अर्थात् पीत वर्ण । 'बसन' का विशेषण । क०प्रि० १६-८-२ । 'तन' का विशेषण । क०प्रि० १४-२२-३ ।

कन्या—स्त्री० बहु० । लड़कियाँ 'संतति' का विशेषण । क० प्रि० ६-३६-२ ।

कपट—सं० पुं० एक० । धोखेबाजी । 'पुरु' का विशेषण । क० प्रि० १५-२३-४ ।

कमलासन—सं० पुं० एक० । लक्ष्मी है जिसके पास अर्थात् धनवान । रघुनाथ तथा अमरसिंह के पक्ष मे । क० प्रि० ११-३३-३ ।

करुनाकलित—१. करुणा नामक पुष्पो से युक्त—बाग के पक्ष मे । २ दया सहित अर्थात् दयावान—विष्णु के पक्ष मे । क० प्रि० ७-१५-१ ।

कलोल—सं० पुं० एक० । क्रीडा करनेवाले । 'लोचन' का विशेषण । र० प्रि० १२-२१-१ ।

कल्पतरु—पुं० एक० । दूर करनेवाला । 'इन्द्रजीत' का विशेषण । क० प्रि० ४-२०४ ।

कविभूप—स० पुं० एक० । कवियो मे श्रेष्ठ । क० प्रि० १३-२२-२ ।

कविसिरताज—स० पुं० एक० । कवियो का स्वामी । क० प्रि० १३-१-१ ।

कविसिरमोर—सं० पुं० एक० । कवियो का मुकुट, श्रेष्ठ कवि । क० प्रि० ६-११-२ । १३-२१-२ । १३-३६-२ ।

काम—पुं० एक० । कामवत् । राम का विशेषण । क० प्रि० १३-३४-२ ।

कामदेवप्रिय—सं० पुं० एक० । काम क्रीड़ा को अत्यन्त चाहनेवाला । कृष्ण का विशेषण । क० प्रि० ११-४२-३ ।

कारे—पु० एक० । काला । 'गात' का विशेषण । क० प्रि० ८-३८-२ ।

किरात—पुं० बहु० । दुष्ट । 'नैन' का विशेषण । र० प्रि० १२-२-२ ।

कुँवर—१. पुं० बहु० । छोटे उमर वाले । 'राजकुमार' के विशेषण । क० प्रि० ७-६-४ । २. पुं० एक० । छोटा उमरवाला । (अ) कान्हा का विशेषण । क०प्रि० १४-४५-४ । ८-२१-१ । र० प्रि० ५-२६-३ । ५-३१-३ । ८-२१-१ । ११-१७-४ । १४-१५-४ । १४-२२-४। (आ) 'केसव' का विशेषण। क० प्रि० १५-३४-१ । १५-६६-१ । ३. कामदेव का विशेषण । क० प्रि० १५-५६-३ ।

कुँवारी—स्त्री० एक० । कुमारी । 'राधे' का विशेषण । क० प्रि० ४-१७-४ । र० प्रि० ३-४३-४ ।

कृपानी—स्त्री० एक० । पापनाशिनी । 'वाणी' तथा 'गगाजल' का विशेषण । क० प्रि० १४-१६-३ ।

गुनमनी—पु० एक० । श्रेष्ठ गुणोवाला । 'इन्द्रजीत' का विशेषण । क० प्रि० ४-२०-१ ।

गोकुलनाथ—पु० एक० । गोकुल के स्वामी । 'नंद' का विशेषण । क० प्रि० १६-१८-१ ।

गोरे—पुं० एक० । श्वेत वर्णवाला । 'गात' का विशेषण । क० प्रि० ६-१०-१ ।

गोल—पुं० एक० । गोलाकार । १. भुजाओ का विशेषण । २ कपोल का विशेषण । क० प्रि० १५-५१-४ ।

संज्ञाओ का क्रियाविशेषणवत् प्रयोग

कंठ—पुं० एक० । (कंठस्थ करना) । 'कविप्रिया' का विशेषण । क० प्रि० ३-३-२ ।

कमल नैनि—स्त्री० एक० । जलयुक्त आँखोवाली, रोती हुई स्त्री । र० प्रि० ११-४-३ ।

कमल नैनी—स्त्री० एक० । जलयुक्त आँखोवाली, रोती हुई स्त्री । क० प्रि० ८-४१-४ ।

विशेपणो का संज्ञावत् प्रयोग

अंतक—पुं० एक० । नाश करनेवाला, संहारक, यमराज । क० प्रि० ६-५६-४ । ८-३५-२ ।

अंतक नाइल—पुं० एक० । यमराज । क० प्रि० ५ १४-४ ।

अंध—पुं० एक० । १. नेत्रहीन मनुष्य । वी० १४-८-१ । २. ज्ञानचक्षुओ से हीन मनुष्य, मूर्ख, अज्ञानी । रा० १६-२३-३ ।

अंशुमाली—पुं० एक० । किरणो से युक्त, सूर्य । रा० १७-५३-१ ।

अकंप अक्ष अरि—निडर अक्षयकुमार को मारनेवाला । (रावण का एक पुत्र था अक्षयकुमार, जिसे हनुमान ने लंका का प्रमोदवन उजाडते समय मार डाला था) ।

अकापन—पुं० वहु० । अनिच्छुक भक्त । क० प्रि० । ११-४४-२ ।

अखंडमति—पुं० वहु० । वुद्धिमान लोग । क० प्रि० ६-५-१ ।

अगतिन—पुं० एक० । गतिहीन व्यक्ति, पापी मनुष्य । र० प्रि० १४-३६-४ ।

अचल—पुं० वहु० । जो चलता न हो, स्थिर या जड पदार्थ, पर्वत या पृथ्वी । 'अचला वसुधाया स्यादचल शैल-कीलयो । क० प्रि० ७-७-४ । १६-८-१ । वि० गी० १०-५-२ ।

अजान—पुं० एक० । अनभिज्ञ व्यक्ति, मूर्ख मनुष्य । क० प्रि० १-५२-२ ।

अज्ञ—पुं० एक० । अज्ञानी, मूर्ख व्यक्ति । रा० २७-१-२ । २७-१४-२ ।

अतन—पुं०एक० । रसभाव या कामभाव । र० प्रि० ६-५-१ ।

अति अमान—पुं० एक० । अत्यंत अज्ञानी व्यक्ति । क० प्रि० १-५२-२ ।

अति प्यासो—पुं० वहु० । अत्यन्त प्यासे मनुष्य । वी० १४-७-१ ।

अदल—स्त्री० एक० । जो पत्ते तक नही खाती, अपर्णा, पार्वती । क० प्रि० ७-२८-३ ।

अदृश्य—पुं० एक० । जो वस्तुएँ दिखाई न पडती हो । वि०गी० १६-१२०-२ ।

अदृष्ट—एक० पुं० । जो वस्तुएँ दिखाई न पडती हो । वि० गी० १६-११०-२ ।

अधर्मी—पुं० एक० । जो धर्मानुसार आचरण नही करता । वि० गी० ११-३०-१ ।

अधीर—पुं० एक० । धीरजहीन मनुष्य, कायर लोग । र० प्रि० ३-४५-१ ।

अनंग—पुं० एक० । शरीरहीन, कामदेव । मदन के अंगहीन होने का कारण पुराणो मे इस प्रकार वताया गया है—कभी तारकासुर के भय से देवगण भयभीत हो उठे । उन्होने सोचा कि शिव का पुत्र ही उक्त असुर का नाश कर सकता है । किन्तु उस समय शिव दक्षालय मे सती को खोकर हिमालय पर कठोर तपस्या करने मे लग गए थे । इसलिए इन्द्र ने मदन को भेजा । मदन ने हिमालय

पर पहुँचकर देखा कि 'महादेव देवदास वन मे व्याघ्र चर्म बिछाकर तपस्या कर रहे हैं। मदन ने उनपर फूल का वाण छोड़ा। उस पुष्पबाण के आघात से शिव ने क्रोध से आँख खोल दी। मदन उसी से भस्म हो गए। इसी से मदन के नाम अनंग, अदेह, अशरीर आदि पड़ गये हैं। क० प्रि० ८-११-२। १५-२५-३। १५-४३-१। १५-६१-१। १५-७१-१। १५-६०-३।

अनंगारि—पुं० एक०। अंगहीन कामदेव का शत्रु—महादेव। वि० गी० ११-२६-१।

अनमिल—पुं० एक०। असंबद्ध बात, बे-मेल की बात। क० प्रि० १३-१७-१।

अनाथ—पुं० एक०। जिनका कोई आश्रय न हो। रा० २४-१३-२।

अनाथिनी—स्त्री० बहु०। पति के वियोग मे जलनेवाली स्त्रियाँ। क० प्रि० ११-६६-३।

अनूढ़—स्त्री० एक०। जो विवाहित न हो, अविवाहिता। र० प्रि० ३-६८-१।

अन्य—पुं० एक०। अन्योक्ति। वह कथन जिसका अर्थ साधर्म्य के विचार से कथित वस्तु के अतिरिक्त अन्य वस्तुओ पर घटाया जाय। इसमे अप्रस्तुत या प्रतीक के माध्यम से प्रस्तुत का व्यंगात्मक कथन किया जाता है। क० प्रि० १३-२-१।

अपरबीन—पुं० बहु०। अप्रवीण, नादान लोग। क० प्रि० १-५७-२।

अफल—पुं० एक०। विफल—शत्रुगणो (रगण या सगण) से मित्रगण (मगण या नगण) का मेल हो जाने से प्राप्त फल। क० प्रि० ३-२८-३।

अबंधु—पुं० एक०। अहितकारी लोग। र० २५-१३-२।

अबल—१. पुं० एक०। वर्ण्यालंकार का एकभेद। अवल वर्णन। जिसमे बल-हीन या कमजोर प्राणियो का वर्णन होता है। क० प्रि० ६-२-२। २. बलहीन व्यक्ति। क० प्रि० ६-२-२।

अभक्त—स० पुं० एक०। ईश्वर मे भक्ति न रखनेवाला। वि० गी० १८-११-२।

अभोज—वह पदार्थ जो खाने लायक न हो, अभोज्य पदार्थ। रा० २५-३७-१।

अमंद—पु० एक०। तेज स्वभाववाला या कुशल व्यक्ति। क० प्रि० १५-६८-३।

अमरी—जो मरते नही, देवतागण। र० प्रि० १४-४०-२।

अमित—पुं० एक०। अमितालंकार। इस अलंकार मे साधक को छोड साधन को ही कार्यसिद्धि का श्रेय प्राप्त होना कहा है। कर्ता को जो श्रेय मिलना चाहिए, वह कारण को मिलता है। क० प्रि० ६-५-२। १२-२६-२।

अमूढ़—पुं० एक०। विद्वान् व्यक्ति। क० प्रि० ११-२६-३।

अमृत—पुं० एक०। अमृतोपमालंकार। उपमा अलंकार का एक भेद जिसमे उपमेय के विशेष उत्कर्ष के कारण उपमान का कथन न हो सके। क० प्रि० १४-२-१।

अयान—अज्ञानी लोग, मूर्ख। क० प्रि० १-५२-२।

अरिहा—शत्रुओ का नाश करनेवाला, शत्रु घन। रा० ३५-३०-१।

अलवेली—स्त्री० एक०। सुन्दर स्त्री, नायिका के लिए संवोधन। र० प्रि० ४-२६-३।

असंत—पुं० वहु०। (अ) रावण, वाणासुर आदि राक्षस—शिव-समाज के पक्ष मे। (आ) बुरे लोग—वसंत के पक्ष मे। क० प्रि० ७-२८-२। २ पुं० एक०। खल व्यक्ति, बुरे आचरणवाले व्यक्ति। क० प्रि० १०-३४-५।

असंभावित—पुं० एक०। असंभावितोपमा अलंकार। किसी बात को असंभव प्रमाणित करने के लिये असंभावित उपमान देना असंभावितोपमा अलंकार है क० प्रि० १४-४०-२।

असंभाविता—स्त्री० एक०। देखिए 'असंभावित'। क० प्रि० १४-३-२।

असक्त—शक्तिहीन मनुष्य। रा० २६-४-१।

असती—स्त्री० एक०। परकीया। क० प्रि० ७-४-२।

असमसर—पुष्पवाणो से युक्त, कामदेव। क० प्रि० ७-३८-१। कालिका पुराण मे लिखा है कि ब्रह्मा ने दक्ष प्रभृति मानस पुत्रो की सृष्टि की थी। उसी समय संध्या नाम की एक रूपवती कन्या भी उत्पन्न हुई। उस मनोरम कन्या को देखकर ब्रह्मा के मन मे चिंता उठी कि 'यह जगत् का कौन कार्य करेगी। इसी से परम रमरणीय मूर्ति कामदेव का जन्म हुआ। ब्रह्मा ने उन्हे जगत् के नर-नारी समूह को मुग्ध करने का आदेश देकर पुष्पधनुष और पुष्पशर प्रदान दिये।

असरन—श्लेष से। १ जिनका कोई आश्रय न हो। २. जिन्हे कोई शरण नही दे सकता, विष्णु। क० प्रि० ११-३१-२।

असाधु—बुरे आचरण वाले। रा० ३६-३१-२।

असुभ—अशुभ या अमंगलकारी वस्तुएँ। रा० ३२-३६-२।

असुभै—पुं० एक०। अमंगल वर्णन। क० प्रि० ११-७२-१।

असोक—पुं० वहु०। शोकरहित जन—देवलोक के पक्ष मे। क० प्रि० ७-१५-२। शिव समाज के पक्ष मे। क० प्रि० ७-२८-३।

आक्रामित नायिका—स्त्री० एक०। प्रौढ़ा नायिका का एक उपभेद। वह नायिका जो मनसा, वाचा, कर्मणा नायक को अपने वश मे करे। क० प्रि० ३-५५-१। र० प्रि० ३-५०-२।

आदरहीन—पुं० वहु०। आदरहीन मनुष्य। वि० गी० २४-२७-२।

इंदीवर-नैन—स्त्री० एक०। कमल की पंखुडी-सी आँखोवाली स्त्री। र० प्रि० ४-६-३।

इंदीवर नैनी—कमल से नेत्रवाली स्त्री। र० प्रि० ४-६-३।

इंदुमुखी—स्त्री० एक०। चन्द्र समान मुखवाली स्त्री। र० प्रि० ४-६-३। १५-२५-२।

इन्द्रजीत—पुं० एक०। इन्द्र को जीतनेवाला—मेघनाद। मेघनाद रावण

का ज्येष्ठ पुत्र था। एक समय मेघनाद को साथ लेकर रावण स्वर्ग मे इन्द्र से लडने पहुँचा था। इन्द्र रावण से युद्ध करने को आगे वढे किन्तु मेघनाद को वहुत पहले इच्छानुसार अदृश्य होने का वर शिव से प्राप्त था। अदृश्य भाव से लडकर उसने इन्द्र को जीत लिया और वन्दी वनाकर लंका लाया। आगे ब्रह्मा ने इन्द्र को छुडाया था। इन्द्र को जीतने से ही मेघनाद का नाम इन्द्रजीत पड़ा। क० प्रि० १-४६-२। रा० १६-४५-१।

इंद्रजीत-जीत—इंद्रजीत को जीतनेवाला लक्ष्मण (लक्ष्मण ने निकुम्भिला यज्ञागार मे मेघनाथ या इंद्रजीत को मारा था। रा० १६-५४-१।

इक—पुं० एक। कोई। वि० ५-२०-१। ५-२२-१। ५-२२-२। ५-२३-१। ५-२३-२।

उदधिजात—समुद्र से जिसकी उत्पत्ति हुई, चंद्र। पुराणो मे यो उल्लेख मिलता है कि जव देवराज इंद्र महामुनि दुर्वासा के शाप से श्रीभ्रष्ट हो गये तव विष्णु के आदेश से देवताओ ने समुद्र मंथन किया। तव क्रमशः चंद्र, लक्ष्मी, सुरा, उच्चै.श्रवा, कौस्तुभ, पारिजात वृक्ष, सुरभि गौ, हाथ में अमृत लिए धन्वंतरि उत्पन्न हुए। समुद्र से निकलने के कारण चंद्रमा का नाम उदधिजात पड़ गया है। र० प्रि० ७-२४-१।

उदधिनंद—समुद्र से निकला हुआ, चंद्रमा। रा० २१-२५-२।

उदास—पुं० वहु०। उदासीन गण—ज गण और त गण। क० प्रि० ३-२७-४। ३-२८-१। २-२८-२।

उदास-गन—पु० वहु०। उदासीन गण। क० प्रि० ३-२७-२।

उदासीन—पुं० वहु०। उदास। क० प्रि० ३-२४-२।

उमाधौ—पुं० एक०। उमा के पति, शिव। जव पार्वती ने हिमालय के यहाँ जन्म लिया था तव शिव की प्राप्ति के लिए उन्होने कठिन तपस्या की। उनकी माता मैना ने सन्तान का दुःख न देख सकने के कारण कन्या के निकट जाकर कहा 'उमा' अर्थात् ऐसा मत करो। तव से पार्वती का नाम उमा पड़ गया—हरिवंश। वि० ११-३०-२। ११-५२-१।

ऊर्ध्वरेतन—पु० वहु०। वीर्य-पात न होने देने वाले योगी। क० प्रि० ६-५३-३।

ऊनो—पुं० वहु०। उदास भाव की वाते। र० प्रि० ७-२४-४।

ऊरधरेता—(ऊर्ध्वरता) पुं० एक०। ब्रह्मचारी। क० प्रि० ६-२४-४।

उलट—पुं० वहु०। अस्त व्यस्त वाते। र० प्रि० १७-१६-४।

ऋषिराज—पुं० एक०। श्रेष्ठ ऋषि, वसिष्ठ। वि० १५-५८-१।

कंसहा—कंस को मारनेवाले, श्रीकृष्ण। क० प्रि० १६-१२-२।

कटुक—पुं० वहु०। कडवी वाते। र० प्रि० ८-७-४।

कटुकर्न—पुं० एक०। काव्यगत दोष। जहाँ किसी शब्द का प्रयोग सुनने

समझने मे अच्छा न जँचे, अनुचित जान पडे वहाँ 'कटुकर्न' दोष माना जाता है। क० प्रि० ३-४७-१।

कठिन—पुं० एक०। कठिन वस्तुएँ या कठिन वर्णन। वर्णालकार का एक भेद जिसमे कठिन वस्तुओ का वर्णन होता है। क० प्रि० ६-१-२।

कठोर—निर्दयी, हृदयहीन लोग। रा० १७-७-४।

कपट—छल मे फँसा देनेवाला। र० प्रि० २-११-१।

कपाली—कपालो को धारण करनेवाले, महादेव। शिव के इस कपाली नाम के साथ एक लीला सश्लिष्ट है। वामन पुराण मे लिखा है कि पूर्वकाल मे जगत् के नष्ट होने के बाद भगवान् सहस्र वर्ष निद्रा मे लीन थे। नीद टूटने पर उन्होने रजोगुण से पचवदन ब्रह्मा की और तमोगुण से पचवदन शंकर की सृष्टि की। शंकर ने उत्पन्न होते ही अक्षमाला लेकर योग आरम्भ कर दिया। भगवान् ने सोचा इनसे इस प्रकार सृष्टि का कार्य नही चलेगा तब उन्होने अहंकार की सृष्टि की। ब्रह्मा और शंकर अहंकार के वशीभूत हुए। दोनो मे कलह उत्पन्न हुआ। शंकर ने अपने नख से ब्रह्मा का एक मस्तक काट डाला। तभी से ब्रह्मा चतुर्मुख हुए तथा वह छिन्न मस्तक शंकर के करतल मे संलग्न रहा। इसी समय से महादेव कपाली नाम से प्रसिद्ध हुए। पीछे विष्णु की कृपा से शंकर ने ब्रह्म-हत्या के पाप से अपने को छुड़ाया। क० प्रि० ५-२७-३।

कपिकुल बुधिबलवन्त—कपिकुल का श्रेष्ठ बुद्धिमान, हनुमन्त। रा० २१-३५-२।

कपिनायक—वानरो के राजा सुग्रीव। रा० २१-३६-१।

कमल नयन—कमल के समान नेत्रवाला। श्रीकृष्ण। क० प्रि० ११-६६-४।

कमल नयनि—कमल के समान नेत्रवाली नायिका। क० प्रि० १६-५४-५।

कमल नैनी—कमल जैसे नेत्रवाली नायिका। क० प्रि० ८-४१-४।

कमलमुखी—स्त्री० एक०। कमल के समान सुन्दर मुखवाली। क० प्रि० १५-१६-१।

कमलाग्रजा—कमलासना लक्ष्मी की बड़ी बहन दरिद्रा। र० प्रि० ११-१६-२।

कमलासन—कमल जिसका आसन हो, ब्रह्मा। अग्निपुराण आदि पुराणो के मतानुसार विष्णु की नाभि से निकला हुआ पद्म ब्रह्मा का आसन माना जाता है। क० प्रि० ७-१५-१।

करतूली—पुं० एक०। हाथ मे त्रिशूल धारण करनेवाले शिव। क० प्रि० ६-५४-१।

कर्नकटु—पुं० एक०। काव्य दोष। कानो को अप्रिय लगनेवाला वर्ण। क० प्रि० ३-१५-१।

कलकंठ—स्त्री० एक०। सुन्दर कंठवाली, मधुर वाणी बोलनेवाली। र० प्रि० ५-२७-३।

कल भाषिनि—मधुर वाणी बोलनेवाली। क० प्रि० ११-४२-२।

कलही—कलह करनेवाला। वि० गी० १६-१५-२। रा० २७-७-३।

कलानिधि-कलाओ का निधान चन्द्रमा। चद्र के षोडश भागो के बारे मे पुराणो मे यो उल्लेख मिलता है—अमृदा, मानदा, पूषा, तुष्टि, पुष्टि, रति, धृति, शशिनी. चद्रिका, कान्ति, ज्योत्सना, श्री, प्रतिरंगा, पूर्णा, पूर्णामृता और स्वरजा। वी० ६-२५-१। वि०गी० १०-५-३। १०-१४-२।

कामिनि—कामव्यथा से पीडित। क०प्रि० १६-४८-४।

कायर—पुं० एक०। डरपोक। वि० गी० १६-२६-१।

काली के दवन—पुं० एक०। कालिय नाग के संहारक- श्रीकृष्ण। क० प्रि० १५-६६-३।

कुंजविहारी—पुं० एक०। कुंज मे विहार करनेवाले, श्रीकृष्ण। क० प्रि० ६-१०-१। र० प्रि० ९-१४-४।

कुटिल—१ पुं० एक०। कुटिल वर्णन काव्यालंकार का एक भेद है जिसके अन्दर टेढी वस्तुओ का वर्णन होता है। क० प्रि० ६-१-१। ९-६-२। २. पुं० एक०। कुटिल वस्तु। क० प्रि० ६-१-१। ६-१-२।

कुबादी—झूठे आचरणवाले लोग। रा० ३९-३४-१।

कुमति—मूर्ख, हीन बुद्धिवाले। वि० गी० १६-२६-१।

कुल दूषन—अपने कुल के लोगो से ही द्वेष रखनेवाला, विभीषण। रा० १९-३-२।

कुसलमति—पुं० बहु०। श्रेष्ठ बुद्धिवाले, चतुर लोग। वि० गी० ९-५४-१।

कृतघन—किए हुए उपकार को न मानने वाले लोग। रा० २७-७-३। ३७-३४-१।

केसिहा—केशी को मारनेवाले श्रीकृष्ण। केशी के संहार की कथा हरिवंश मे इस प्रकार दी गई है—कंसराज ने कृष्ण की वधकामना से केशी दैत्य को वृन्दावन भेजा था। केशी दैत्य कृष्ण को ढूँढने गोपाल भवन पहुँचा और कृष्ण से उसका युद्ध हुआ। पीछे उसी युद्ध मे वह कृष्ण द्वारा मारा गया। क० प्रि० १६-१२-१।

कोढ़िनी—स्त्री० एक०। कुष्ठ रोग से पीडित स्त्री। र० प्रि० ११-१३-२।

कोमल—१ पुं० एक०। कोमल वस्तु। क० प्रि० ६-१-२। २. पुं० एक०। कोमल वर्णन। वर्ण्यालंकारो का एक भेद, जिसमे सुकुमार वस्तुओ का वर्णन किया जाता है। क० प्रि० ६-१-१।

कोविद—पु० एक०। विद्वान्, पंडित। क० प्रि० ४-१२-२। १५-४६-२। र० प्रि० १-१७-२। ३-५१-१।

क्षमी—क्षमा करनेवाले, दयालु। रा० २१-४९-१।

क्षुद्र—नीच या निम्न कोटि के लोग। रा० ३७-७-२।

खल—पुं० एक०। दुष्ट व्यक्ति का मन। क० प्रि० ५-२२-१। २. पुं० एक०।

नीच व्यक्ति, चुगलखोर आदमी। क० प्रि० ६-१६-१। र० प्रि० १-१-८। ३-६४-३। ३ पुं० बहु०। दुष्ट लोग। र० प्रि० ३-६४-३।

गंगाधर—गंगा को धारण करनेवाले महादेव। रा० २६-११-२।

गँवार—पुं० बहु०। मूर्ख लोग, नादान आदमी। र० प्रि० ७५-३। वि० १३-७-२। क० प्रि० ११-७१-३। १३-६-२।

गँवारनि—स्त्री० एक०। ग्राम युवती। क० प्रि० ६-२७-४।

गँवारि—स्त्री० एक०। मूर्ख स्त्री। र० प्रि० ४-६-४।

गँवारिन—स्त्री० एक०। ग्राम युवती, मूर्ख स्त्री। क०प्रि० १२-२३-४। मूर्ख स्त्री। र० प्रि० १२-२६-४।

गज गामिनी—स्त्री० एक०। हाथी जैसी मंद गौरव भरी चालवाली स्त्री। क० प्रि० ३-८-४।

गतागत—पु० एक०। जिस छन्द के एक चरण को चाहे सीधा पढे चाहे उल्टा पढे, अर्थ एक ही रहे उसे गतागत कहते है। क० प्रि० १६-६८-१।

गर्व गहेली—स्त्री० एक०। घमंडी स्त्री। र० प्रि० १६-५-४।

गाधि के नंद—गाधि के पुत्र विश्वामित्र। वि० ११-५२-१।

गिराधौ—पुं०एक०। गिरा के पति, ब्रह्मा। वि० ११-५२-१।

गुंगा—पुं० एक०। जिसमे बोलने की शक्ति न हो, गूँगा, मूक। क० प्रि० ६-५०-१। वी० १४-७-२। वि० १६-२६-२।

गुन गाहक—पुं० बहु०। गुणकीर्तन करनेवाले भाट। रा० प्रि० १५-१५-२।

गुनज्ञ—गुणवान। वी० १-११-२।

गुनी—पुं०एक०। सद्गुणो से युक्त व्यक्ति। वी० १-२६-२। ६-१८-२। क० प्रि० १-५५-१। २. पुं० बहु०। हुनर या कला जाननेवाले व्यक्ति। क० प्रि० १२-२३-४।

गुबरिहारी—स्त्री० एक०। (गोबरहारी)। गोबर उठानेवाली स्त्री। क० प्रि० १२-२४-४।

गुरु—पुं० एक०। मानवदान, गुरु वर्णन, वर्ण्यालंकार का भेद। क० प्रि० ६-१-२।

गूँगे—जो बोल नही पाते। रा० ३२-४३-१।

गृही—गृह धर्म का पालन करनेवाला, गृहस्थ। वि० गी० २१-४६-२।

ग्रहनि को ईस—ग्रहो का ईश, सूर्य। क० प्रि० ६-६२-१।

घनश्याम—पुं०एक०। काले बादल के रंग-वाले श्रीकृष्ण। र० प्रि० ३-५२-२। ५-१६-३। ६-२६-४। ७-१७-४। ७-२८-१। ८-२८-१। ६-८-३। ११-४-४। ११-८-३। २२-५-१। १४-२६-२। १४-३२-४। क० प्रि० ३-३०-१। ३-४०-१। ८-४३-१। १३-३-३। १५-६२-२। रा० ५-१७-५। १३-८८-३। वि० गी० १८-१६-१।

घाइलनि—पु० बहु०। घायल जन। क० प्रि० ६.१६-४।

विशेषणों का संज्ञावत् प्रयोग

पंगु—पुं० एक० । लँगड़ा । वी० १४-७-२ । वि० १६-२९-२ ।

पक्षिराज—पुं० एक० । पक्षियो का राजा, गरुड़ । वि० १८-३४-३ ।

पतित—पुं० एक० । भ्रष्ट व्यक्ति । क० ११-६२-४ ।

पन्नगसाई—पुं० एक० । शेष की शय्या पर सोनेवाले नारायण । पुराणो के अनुसार जब जगत् का प्रलय काल मे लय होता है, तब भगवान् विष्णु लक्ष्मी के साथ शेष शय्या पर सोते हैं । पुराण मे लिखा है कि जगत् के नष्ट हो जाने पर भगवान् विष्णु लक्ष्मी के साथ क्षीर सागर मे शेषनाग के फन के नीचे शयन करते हैं । शेषनाग अपना पूर्ण फन फैलाकर श्रीकृष्ण को आच्छादित किये रहते है । रा० १७-१२-२ ।

पन्नगारि—पुं० एक० । साँप का शत्रु गरुड़ । रा० १७-१४-१ ।

परमदानि—पुं० एक० । अत्यधिक दान करनेवाला । वी० १४-१३-१ ।

परबीनन—पु० बहु० । प्रवीण । क० १-५७-१ ।

पाकसानन—पुं० एक० । पाक नामक असुर को मारनेवाले इन्द्र । वामन पुराण मे लिखा है कि इन्द्र ने पाक नामक प्रसिद्ध असुर को मारा था । इसी से ये पाकसासन कहलाये । क० ५-१०-२ ।

पाखंडी—पुं० एक० । भक्ति या उपासना का ढोंग रचनेवाला व्यक्ति । रा० १७-७-३ । वि० १२-८-२ ।

पातकी—पुं० एक० । चन्द्रमा । क० ९-२६-३ ।

पापिन—पुं० बहु० । पाप करनेवाला । मनुष्य । ६-३४-३ ।

पापी—पुं० एक० । पाप करनेवाला मनुष्य । र०प्रि० ८-३१-४ । रा० २६-१०-१ । र० १-१५-३ । वि० १-१७-१ । २१-६४-१ ।

पिक बैनी—स्त्री० एक० । कोयल की-सी बोली वाली । र० प्रि० १३-५-२ ।

पुत्रसोगी—पुं० एक० । जिसे पुत्र के मर जाने का शोक हो । क० ६-२२-४ ।

प्रान प्यारी—स्त्री० एक० । प्राणो को अत्यन्त प्यारी लगनेवाली । नायिका के लिए संबोधन । क० १४-४५-४ ।

प्रान प्यारे—पुं० एक० । नायक के लिये सम्बोधन । र० प्रि० ७-२६-४ ।

प्रेतेस—पुं० एक० । प्रेतो के स्वामी । ज० १-३ ।

बंकलोचनि—स्त्री० एक० । तिरछी नजरोवाली स्त्री । नायिका के लिये संबोधन । क० ६-५९-३ ।

बंचक—पुं० एक० । धोखेबाज । रा० २७-७-४ ।

बडभाग—पुं० एक० । भाग्यवान । वी० १७-७-१ ।

बडिनि—१ स्त्री० बहु० । प्रतिष्ठित जातियाँ । र० प्रि० १३-१५-३ । २ पुं० बहु० । गुरुजन । र० प्रि० १३-५-३ ।

बलिष्ठ—पुं० एक० । बलिष्ठ वर्णन । वर्णालंकार का एक भेद । क० ६-२-२ ।

बलि—पुं० एक० । बलवान आदमी । रा० १६-१२-२ । २१-४६-१ । ३५-१३-२ । ३६-१३-१ । ३६-१६-२ ।

बहरे—पुं०एक० । जिसमे सुनने की शक्ति न हो । रा० ३२-४३-१ ।

बहिरे—पुं० एक० । जिसमे सुनने की शक्ति न हो । वी० १६-४-२ ।

बारि निधि—स्त्री० एक० । जल की निधि, समुद्र । रा० २८-१५-३ ।

बावरी—स्त्री० एक० । पगली, बावली । र० प्रि० १५-६-१ ।

बावरे—पुं० एक० । बावला, पागल । रा० ३२-४३-१ ।

विकल—पुं० बहु० । कष्टभोगी जन । रा० ३४-२६-६ ।

बिकारी—पुं० बहु० । कुरूप लोग । वि० २-८-३ ।

विक्रमी—पुं० एक० । कठिन काम मे उद्योगी । रा० २१-४६-१ ।

बिरक्त—पुं० एक० । संसार के दुख । सुखा से विरक्त । वि० २१-४६-२ ।

बीर—पुं० एक० । बलवान आदमी । रा० ३-५-१ । १२-२१-१ । १४-१५-१ । १४ १८-१ । १६-७-४ । १८-३५-३ । १८-३७-१ । २१-४६-१ । ३६-४-२ । ३६-५-१ । ३६-२४-२ । ३६-२७-२ । वी० ३-२२-१ । ८-३८-१ । ८-४६-२ । ६-२६-२ । ६-३० १ । ११-४२-२ । ११-४६-१ । १२-८-१ । १५-३-१ । र० ३३-१ । वि० २-८-३ । ११-१०-१ । २७-७-२ ।

बुद्धिविमानि—पुं०बहु० । श्रेष्ठ बुद्धिवाले । क० ११-१५-२ ।

बुद्धि समर्थ—पुं०बहु० । बुद्धिमान आदमी । क० ११-२६-२ । १३-१७-२ ।

बुध—पुं० एक० । बुद्धिमान । क० ६-३५-१ ।

बुरे—स्त्री० बहु० । बुरी वस्तुएँ । रा० ३४-३२-१ ।

बृद्ध—पुं० एक० । बूढे आदमी । रा० ३४-४३-१ ।

ब्रतधारी—पुं० एक० । प्रण रखनेवाला । वी० १२-४३-५ ।

भक्त—पुं०एक० । ईश्वर भक्ति रखनेवाला । वि० १८ ११-१ ।

भली—स्त्री० बहु० । भली वस्तुएँ । रा० २४-३-१ ।

भले—पुं० बहु० । अच्छी वस्तुएँ । रा० ३४-३२-१ ।

भलो—पुं० बहु० । अच्छे लोग । वी० २-७-२ ।

भूखो—पुं० एक० । भूखा आदमी । वी० १४-७-१ ।

भूधर—पुं० एक० । भू या पृथ्वी को धारण करनेवाला । रा० ३८-१६-२ ।

भोज—पुं० एक० । भोज्य पदार्थ । रा० २५-३७-१ ।

मत—पुं० एक० । मतवाला । वी० १-१६-२ ।

मतिधीर—पुं० बहु० । बुद्धिमान लोग । वी० २०-३५-१ ।

मतितिष्ठ —पुं० बहु० । बुद्धिमान लोग । वि० १८-२४-१ । १७-४५-२ । १७ ४६-१ ।

मति मंदहू—पुं०एक० । सुप्त बुद्धिवाला । क० १५-६८-३ ।

मतिमूढ़—पुं० एक० । मूर्ख आदमी । क० १५-२२-३ । वि० १७-६-१ ।

मतिमुद्ध—पुं० एक० । बुद्धिमान कविगण । क० ३-६-१ ।

मदन मोहन—पुं० एक० । कामदेव को मोहनेवाले श्रीकृष्ण । क० १४-१५-१ ।

मदन मोहनि—स्त्री० एक० । मदन को मोहनेवाली रति । क० १०-३-२ ।

मधुर—पुं० बहु० । मधुर वस्तुएँ । क० ६-२-२ ।

मन मालिनी—पुं० एक० । मलिन मन-वाले व्यक्ति । र० प्रि० १०-२२-३ ।

मन मोहन—पुं० एक० । मन को मोहने-वाले श्रीकृष्ण । र० प्रि० ६-५३-३ । ७-३९-२ । ८-२७-१ । क० १५-३०-३ ।

मन मोहनी—स्त्री० एक० । मन को मोहने-वाली स्त्री । र० प्रि० ६-२९-१ । क० १५-४२-१ ।

मनोहर—पुं० एक० । मन को हरनेवाला । र० प्रि० ६-२९-४ । १-५६-४ । ८-१३-१ । ८-२८-४ । क० ११-४६-२ ।

मय की सुता—स्त्री० एक० । मय की नन्दिनी मन्दोदरी । रा० १२-५-१ ।

मर्म—पुं० एक० । मर्मस्थान । क० ६-१६-४ ।

महाकर्ता —पुं० एक० । सर्जनात्मक कार्य करनेवाला । रा० २५-३-३ ।

महातियागी—पुं० एक० । दूसरो के लिए त्याग करनेवाला । रा० २५-३६-२ ।

महानीच —पुं० एक० । अत्यन्त नीच । वी० १३-१९-३ ।

महामति—पुं० एक० । श्रेष्ठ बुद्धिमान । वि० १५-२१-२ ।

महा भय जेता—पुं० एक० । कठिन दु:खो को जीतनेवाला । क० ६-२४-१ ।

मात्रारहित—पुं० एक० । मात्रा रहित या मात्राहीन चित्रालंकार । क० १६-७-२ ।

मादक—पुं० बहु० । नशा पैदा करनेवाली चीजें । क० ८-२१-१ ।

मुंडी—पुं० एक० । जिसका मुंडन हुआ हो । वि० ५-१९-१ ।

मुखी—स्त्री० एक० । मुखवाली । र० प्रि० ९-१९-१ । क० ८-४०-१ ।

मृगनैनी—स्त्री० एक० । हिरण की सी आँखोवाली । र० प्रि० १२-२९-१ ।

मृगभामिनी—स्त्री०एक० । हिरण के समान सुन्दर स्त्री । क० ३-८-४ ।

मृदुल—पुं० एक० । मोम । ६-१८-१ ।

संज्ञाओं का विशेषणवत् प्रयोग

पंडित—१. सं० पुं० एक० । विज्ञ जन । "पूत" का विशेषण । क० ६-३०-१ । २. सं० पुं० एक० । निपुण । "कर" का विशेषण । क० ६-७४-३ ।

पतिव्रता—सं० स्त्री० एक० । सती । "रानी' का विशेषण । क० ८-६-१ ।

परमानन्द—सं० पुं० एक० । सौन्दर्य के नद । "हरि" का विशेषण । क० १५-१०७ ।

परमान—सं० पुं० एक० । कुशाग्र । "बुद्धि" का विशेषण । र० प्रि० १४-३४-१ ।

परोसिन—सं० स्त्री० एक० । पडोस मे रहनेवाली । "नारी" का विशेषण । र० प्रि० १२-१-१ ।

पितामह—सं० पुं० एक० । पिता के पिता, दादा । "भीष्म" का विशेषण । र० प्रि० १२-६८-३ ।

पीरी—स० स्त्री० बहु० । पीला रंग । "पार" का विशेषण ।

पीरे—सं० पु० एक० । पीला । "पट" का विशेषण । क० ७-६-३ ।

प्रतिबन्धु—सं० पुं० एक० । अहितू, बाधाएँ । "चन्द्रमा" का विशेषण । क० ११-६६-३ ।

प्रीतमे—सं० पुं० एक० । प्रेमी । "आपु-निजि" । र० प्रि० ५-२०-४ ।

बन्धु—सं० पुं० एक० । हितू, प्रेमी । "चन्द्रमा" का विशेषण । क० ११-६६-३ ।

बड़भाग—सं० पुं० एक० । भाग्यवान । क० ३-२६-१ ।

बरही—सं० पुं० एक० । बलपूर्वक । र० ३-४७-३ । ११-१३-३ । क० १२-४-३ ।

बल—सं० पुं० एक० । बलपूर्वक । र० प्रि० ११-५-४ ।

बली—सं० पुं० एक० । बलवान । "हनुमंत" का विशेषण । र० प्रि० ११-६-४ ।

बामन—सं० पुं० एक० । ब्राह्मण । "नेगि" का विशेषण । क० ६-३१-२ । -

बुद्धि विलास—सं० पुं० बहु० । श्रेष्ठ बुद्धिवाले । "बलभद्र" का विशेषण । क० ११-७२-२ ।

बुद्धि निधान—सं० पुं० एक० । ज्ञान का भंडार । "बलभद्र" का विशेषण । क० २-१५-२ । "कवि" का विशेषण । क० १३-१५-२ ।

बुद्धि समुद्र—सं० स्त्री० एक० । समुद्र जैसा अपार ज्ञान । "सीता" का विशेषण । क० २-१४-२ ।

बुद्धि—सं० स्त्री० एक० । बुद्धिपूर्वक । र० प्रि० १०-२६-१ ।

बैरागर—सं० पुं० एक० । हीरे की खान । "इन्द्रजीत" का विशेषण । क० ६-७०-४ ।

भगवान—सं० पुं० एक० । शक्तिशाली, षडैश्वर्य सम्पन्न । "भानु" का विशेषण । क० ६-७०-४ ।

भगवानु—सं० पुं० एक० । भगवान् । "भानु" का विशेषण । क० ६-७०-४ ।

भागवान—सं० पुं० एक० । भाग्यवान । "भानु" का विशेषण ।

भूलि—सं०स्त्री० एक०। भूल से। क० ३-४७-२।

भूषनभूषन—सं० पुं० एक०। अच्छी बात का मंडन करनेवाला। 'विभीषण" का विशेषण। क० ८-१८-४।

भोगवान—सं० पुं० एक०। भोगयुक्त। "भानु" का विशेषण। क० ६-७०-४।

मंदहासजुत—सं०पु० एक०। हँसी सहित। "अधर" का विशेषण। क० ३-७०-४। १५-३८-२।

मति—सं० पुं० बहु०। बुद्धिवाले। र०प्रि० १४-२१-२।

महँदी मय—सं० स्त्री० एक०। मेहँदी से युक्त। "पानि" का विशेषण। क० १५-६-२।

मित्रहि—सं० पुं० एक०। प्रिय, प्यारा। "हरि" का विशेषण। र० प्रि० ४-८-४।

मुख—सं० पुं० बहु०। मुखवाले लोग। क० ६-६६-४। ७-३-२। १३-६-१।

●

संज्ञाओं का क्रियाविशेषणवत् प्रयोग

प्रकास—सं० पु० एक०। प्रकाशन, प्रकट होना। क० १४-२२-२। १४-४०-१। र० प्रि० ६-२६-२। ८-५५-२।

प्रान-पियारे—सं० पुं० बहु०। प्राण से अधिक प्यारे। क० १४-६-४। र० प्रि० ८-२२-४।

●

कुछ संज्ञाओ के सम्बन्ध में सांस्कृतिक टिप्पणियाँ

पारथ—सं० पुं० एक०। पृथु के पुत्र, अर्जुन (पार्थ) जो धर्मराज के भाई थे। वि० १-२३-३।

बसिष्ठ—सं० पुं० एक०। एक प्राचीन ऋषि जिनका उल्लेख वेद से लेकर रामायण, महाभारत, पुराणो आदि मे है। वेदो मे ये मित्र और वरुण के पुत्र कहे गये हैं। यज्ञस्थल में एक बार उर्वशी को देखकर मित्र और वरुण का वीर्यपात हो गया। वह वीर्य एक यज्ञकुम्भ मे रखा गया। कुम्भ से वसिष्ठ और अगस्त्य का जन्म हुआ। ऋग्वेद के अनुसार ये वशिष्ठ गाधार और काबुल की ओर राज्य करनेवाले त्रिमुवेश के राजा दिवोदास के पौत्र के पुत्र सुदास के पुरोहित थे। पुराणो मे ये ब्रह्मा के मानसपुत्र कहे गये हैं। राजा निमि ओर वसिष्ठ के बीच एक बार झगड़ा हुआ। वसिष्ठ ने निमि को और निमि ने वसिष्ठ को शाप दिया। निमि तप करके शरीर रहित होकर अमर हुए और उनका देश विदेह कहलाया। वसिष्ठ ने शरीर त्याग कर मित्रावरुण के वीर्य से जन्म ग्रहण किया। कामधेनु के लिये वसिष्ठ और विश्वामित्र (जो पहले राजा थे) के बीच बहुत दिनो तक झगड़ा होता रहा। वि० १३-५७-२। १५-६१-२। १६-४३-३। २१-२८-१।

ब्रिस्नुपदी—सं० स्त्री० एक०। गंगा नदी जो विष्णु के पैर से निकली हुई मानी जाती है। वि० १७-३७-३।

व्यास—सं० पुं० एक०। पराशर के पुत्र देवायन जिन्होने वेदो का संग्रह, विभाग और सम्पादन किया था। कहा जाता है कि अठारहो पुराण, महाभारत, भागवत और वेदान्त आदि की रचना इन्होने की थी। इनके जन्म आदि की कथा महाभारत मे बहुत विस्तार के साथ दी है। वि० ८-३९-१।

ब्रह्म—सं० पु० एक०। एक मात्र नित्य चेतन सत्ता जो जगत् का कारण है। सत्, चित्, आनन्द स्वरूप तत्व जिसके अतिरिक्त जो कुछ और प्रतीत होता है सब असत् या मिथ्या है। वि० ८-३९-४।

मंदर—सं० पुं० एक०। पुराणानुसार एक पर्वत जिससे देवताओ ने समुद्र को मथा था। छं० २-३१। वि० ४-३०-२। १७-६७-२।

मानसरोवर—सं० पुं० एक०। हिमालय के उत्तर की एक प्रसिद्ध बडी झील जिसके विषय मे यह प्रसिद्ध है कि ब्रह्मा ने अपनी इच्छा मात्र से ही इसका निर्माण किया था। इस सरोवर का जल बहुत ही स्वच्छ, मनोहर और गुणकारी है। इसके चारो ओर की प्राकृतिक शोभा बहुत ही अद्भुत है। हमारे यहाँ के प्राचीन ऋषियो ने इसके आसपास की भूमि को ही स्वर्ग कहा है। वि० ६-८-२।